

ISSN 2587-2591

TOBİDER

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 8 / Issue: 4

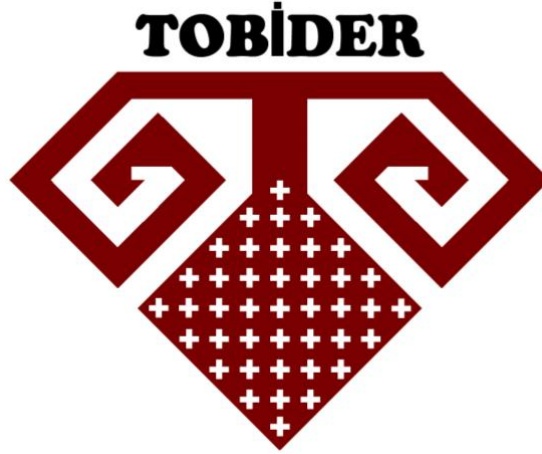
Cilt: 8 / Sayı: 4

2024

ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda dört defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor, ASCI Database, ve Asos indeks tarafından taranmaktadır.

International Journal of Social Sciences (TOBİDER) is an international peer-reviewed journal published four times a year.

All responsibility for the language, scientific and legal aspects of all articles published in TOBİDER Journal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the publisher. It cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not to publish the articles submitted to the journal. TOBİDER is indexed by MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Turkish Education Index, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor and Asosindex.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 8/4 2024

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Sadık HACI - Ankara University

Editörler / Editor

Assoc. Prof. Dr. Hakan Emre ZİYAGİL - Niğde Ömer Halisdemir University

Dilara AVCI - Kırşehir Ahi Evran University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja Jakimovska TOSİC - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola MIKOŁAJCZAK - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Prof. Dr. Marinela MLADENOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Prof. Dr. Vahdet ÖZKOÇAK - Hitit University

Assoc. Prof. Dr. Nurie MURATOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika AİMAGAMBETOVA - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek ƏFƏNDİYEVA - Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Melike ÜZÜM - Hacettepe University

Assoc. Prof. Dr. Emine SONAL - Yaşar University

Asst. Prof. Dr. Milena ANGELOVA – New Bulgarian University

Asst. Prof. Dr. Bora GÖKTAŞ - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. BİLGE GÖKTER GENÇER - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Fırat ERİKLİ - Mersin University

Assist. Prof. Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

Dr. Antony HOYTE-WEST - Independent Researcher - United Kingdom

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 8/4 December 2024

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İletişim/Contact Info

E-mail: dacki007@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler>

(ISSN: 2587-2591)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Rahman AKALIN

DÖNÜŞEN DÜNYADA İNSANIN MAKİNE KARŞISINDAKİ KONUMU: ÇEVİRİ
TEKNOLOJİLERİNE FELSEFİ BAKIŞ

THE POSITION OF HUMANS VERSUS MACHINES IN THE TRANSFORMING
WORLD: A PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE ON TRANSLATION TECHNOLOGIES
.....1-11

Sevra FIRINCIOĞULLARI

JANE AUSTEN'İN “EVLİLİK” ESERİNDE İNGİLTERE'DE GELENEKSEL EVLİLİK
ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ

A CRITICISM OF THE TRADITIONAL UNDERSTANDING OF MARRIAGE IN
ENGLAND IN JANE AUSTEN'S “MARRIAGE” 12-22

Emel TEKİN & Zühal ÖLMEZ

ÇAĞATAYCADA BİRLEŞİK ZARF-FİİLLER

COMPOUND GERUNDIUMS IN CHAGATAI 23-55

Fuat HACISALİHOĞLU

VI. LEO'NUN TAKTİKASINDA MUHASARALAR

THE SIEGES IN LEO VI'S TAKTIKA 56-71

Emine Gözde ÖZGÜREL

YAHYA KEMAL'İN ŞİİRİNDE İSLAM'IN TEMEL KAYNAKLARI BAĞLAMINDA
METİNLER ARASILIK

INTERTEXTUALITY IN YAHYA KEMAL'S POETRY IN THE CONTEXT OF THE
BASIC SOURCES OF ISLAM..... 72-88

Ebru Güliz ÜNVER

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM MODELİ TERCİHLERİNE İLİŞKİN
GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ: BURSA ÖRNEĞİ

ANALYSING THE VIEWS OF UNIVERSITY STUDENTS ON EDUCATION MODEL
PREFERENCES: EXAMPLE OF BURSA 89-105

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/4 December 2024

Mehmet Halit AKDEMİR

SURİYELİ SİĞİNMACILARIN ENTEGRASYONUNDA DİNİN ROLÜ

THE ROLE OF RELIGION IN THE INTEGRATION OF SYRIAN REFUGEES 106-135

Ayfer ÖZÇELİK & Hilal BAYTAR

KUVEYT SİYASETİNDE PARLAMENTER DÖNÜŞÜM ve ULUSAL MECLİSİN
AÇILIŞI (1963-1967)

PARLIAMENTARY TRANSFORMATION IN KUWAITI POLITICS AND THE
OPENING OF THE NATIONAL ASSEMBLY (1963-1967)..... 136-159

Melis GEÇİMLİ & Didem KAYAHAN YÜKSEL

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ERDEM- DEĞER- EYLEM ÇERÇEVESİ: GÜZ
DÖNEMİ 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL VIRTUE-VALUE-ACTION
FRAMEWORK: A STUDY IN THE CONTEXT OF FALL TERM 5TH GRADE TURKISH
COURSE BOOK..... 160-174

Ahmet Murat KADIOĞLU & Batuhan Veysel SAKİNOĞLU

CUMHURİYET GAZETESİ'NE GÖRE ALMANYA'NIN NORVEÇ'İ İŞGALİ VE
FRANSA İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ (9 NİSAN-10 MAYIS 1940)

GERMANY'S INVASION OF NORWAY AND THE PROCESS LEADING TO THE
FRENCH INVASION ACCORDING TO THE CUMHURİYET NEWSPAPER (APRIL 9-
MAY 10, 1940) 175-197

Gökhan ALBAYRAK

INTERIORITY IN A MIDDLE ENGLISH ROMANCE: THE QUEST INTO THE
MINDSCAPE IN *SIR GAWAIN AND THE GREEN KNIGHT*

BİR ORTA ÇAĞ İNGİLİZ ROMANSINDA İÇSELLİK: *SİR GAWAİN VE YEŞİL ŞÖVALYE*
ROMANSINDA ZİHİNSEL BİR MANZARA ARAYIŞI..... 198-215

İsmail Serdar ALTAÇ

POST-PETROLEUM POLITICAL TRANSFORMATION IN JAMES HOWARD
KUNSTLER'S *WORLD MADE BY HAND*

JAMES HOWARD KUNSTLER'İN *WORLD MADE BY HAND* ROMANINDA PETROL
SONRASI POLİTİK DÖNÜŞÜM..... 216-228

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/4 December 2024

Ercan KÜÇÜKOBA

COMPARISON OF FOSTER FAMILY MODELS IN EUROPE AND THE MODEL IN
TÜRKİYE

AVRUPA'DAKİ KORUYUCU AİLE MODELLERİ İLE TÜRKİYE'DEKİ MODELİN
KARŞILAŞTIRILMASI 229-241

Umut YUKARUÇ

BEYOND PEACEKEEPING: THE EVOLUTION OF LIBERAL INTERVENTIONISM
AFTER THE COLD WAR

BARIŞI KORUMANIN ÖTESİNDE: SOĞUK SAVAŞ SONRASI LİBERAL
MÜDAHALECİLİĞİN EVRİMİ..... 242-255

Muhammet Hanifi ZENGİN & İlhan KAYA

SOSYAL HEYKEL KAVRAMI VE EKOLOJİ SANAT İLİŞKİSİNDE AĞAÇ DİKİMİ

TREE PLANTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL SCULPTURE AND
ECOLOGY AND ART 256-273

Sevda ÜNAL

YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ VE ARTAN ELEKTRONİK ATIK (E-ATIK) SORUNU
ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES AND THE
GROWING PROBLEM OF ELECTRONIC WASTE (E-WASTE)..... 274-293

Ersan ÖZGÜR

ENFLASYONİST ORTAMDA KATILIM BANKALARINDA KÂRLİLİĞA ETKİ EDEN
FAKTÖRLERİN TESPİTİ: PANEL VERİ ANALİZİ UYGULAMASI

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING PROFITABILITY IN PARTICIPATION
BANKS: A PANEL DATA INVESTIGATION..... 294-312

Altay ALDOĞAN

YIKIM VE İNŞA: LUDWIG MEIDNER'İN APOKALİPTİK MANZARASI

DESTRUCTION AND CONSTRUCTION: LUDWIG MEIDNER'S APOCALYPTIC
LANDSCAPE 313-323

Ferhat KILINÇARSLAN

CİNUÇEN TANRIKORUR'UN TERKİB ETTİĞİ MAKAMLARIN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE MAQAMS COMPOSED BY CİNUÇEN TANRIKORUR..... 324-342

Fatih ÇINAR & Yüksel GÖZTEPE

RECEB-İ SİVÂSÎ'NİN NECMÜ'L-HÜDÂ ADLI ESERİ BAĞLAMINDA SÂLİK ve
TECRÜBELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF RAJAB-İ SİVÂSÎ'S VIEWS ON THE SÂLİK AND THEIR
EXPERIENCES IN THE CONTEXT OF HIS WORK NAJMÜ'L-HÜDÂ 343-361

İbrahim KORKMAZ & Yüksel GÖZTEPE

NEV'Î YAHYA EFENDİ'NİN BİLGİ ANLAYIŞI

NEV'Î YAHYA EFENDİ'S UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE 362-385

Sercan Semih AKUTAY

SOĞUK SAVAŞ-NÜKLEER SİLAH ÖRÜNTÜSÜ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR
ÇÖZÜMLEME

A CRITICAL ANALYSIS OF THE COLD WAR-NUCLEAR WEAPONS PATTERN
..... 386-421

Burak BAŞKAN

REVISITING STRUCTURAL AND AGENTIAL APPROACHES TO
DEMOCRATISATION IN THE AGE OF INTERNETISATION AND CYBERISATION

İNTERNETİZASYON VE SİBERİZASYON ÇAĞINDA DEMOKRATİKLEŞMEYE
YÖNELİK YAPISAL VE FAİL TEMELLİ YAKLAŞIMLARIN YENİDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ..... 422-444

Mehmet Akif ÖZDAL

TEKNOLOJİ İLE SANATIN KESİŞİMİNDE ÇAĞDAŞ DÖNÜŞÜMLER VE YARATICI
SÜREÇLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS AND CREATIVE
PROCESSES AT THE INTERSECTION OF TECHNOLOGY AND ART 445-454

Deniz SEZGİN

BEDEN OLUMLAMA: TIKTOK'TA #BEDENOLUMLAMA VİDEOLARININ İÇERİK ANALİZİ

BODY POSITIVITY: CONTENT ANALYSIS OF #BODYPOSITIVITY VIDEOS ON TIKTOK..... 455-466

Semra TAYDAŞ OSMAN

FRANSIZCANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE YAZMA BECERİSİ DERSİNDE V.PROPP METODUNA GÖRE MASAL ANALİZİ VE YAZIMI ÖĞRETİMİ: LA FONTAINE'İN *TALİHİ ARAMAYA GİDENLE EVİNDE BEKLEYEN MASAL ÖRNEĞİ*

FABLE ANALYSIS AND FABLE WRITING TEACHING ACCORDING TO V.PROPP METHOD IN WRITING SKILL LESSON IN TEACHING FRENCH AS A FOREIGN LANGUAGE: THE EXAMPLE OF LA FONTAINE'S FAIRY TALE *THE MAN WHO RAN AFTER FORTUNE AND THE MAN WHO WAITED FOR HER IN HIS BED*..... 467-479

Mehmet VARLI & Murat KILIÇ

SINIF KURGUSUNDA ÖĞRENCİ MOBİLYALARININ ROLÜ

THE ROLE OF STUDENT FURNITURE IN CLASSROOM ORGANIZATION..... 480-503

Elif ATICI TEKTAŞ & Ayşen ÖZTÜRK

KOLEKTİF BELLEĞİN DİJİTAL ORTAMA AKTARILMASI SÜRECİNE BİR YAKLAŞIM

AN APPROACH TO THE PROCESS OF TRANSFERRING COLLECTIVE MEMORY TO DIGITAL MEDIA..... 504-519

Metin BULU

ZENOFOBİ VE GÖÇ ARAŞTIRMALARININ KESİŞİMİ: KÜRESEL LİTERATÜRÜN ANALİZİ

THE INTERSECTION OF XENOPHOBIA AND MIGRATION STUDIES: ANALYSIS OF GLOBAL LITERATURE 520-545

Orhan Kemal ELÇİ & Gamze AYDIN TOPRAK & Serdar BOZKURT

DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İŞE ALIM DENEYİMLERİ: İNSAN KAYNAKLARI UZMANLARI PERSPEKTİFİ

RECRUITMENT EXPERIENCES IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS: PERSPECTIVES OF HUMAN RESOURCES SPECIALISTS 546-566

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/4 December 2024

Ümmü ARDA & Rabia KAYA & Özge ERCAN

OYUNCAĞIN CİNSİYETLEŞTİRİLMESİNDE BİR YENİDEN ÜRETİM ARACI
OLARAK ÇEVİRİMİÇİ OYUNCAK MAĞAZALARI

ONLINE TOY STORES AS A TOOL FOR THE REPRODUCTION OF GENDERED
TOYS..... 567-589

Tahsin ÇULHAOĞLU

DECOLONIZING APARTHEID IDENTITIES: LEWIS NKOSI'S *MATING BIRDS*

APARTHEID KİMLİKLERİNİ SÖMÜRGEÇİLİKTEN ARINDIRMA: LEWIS NKOSI'NIN
ÇİFTLEŞEN KUŞLAR ROMANI..... 590-613

Ayşe İLDEN & Mehmet Ali DOMBAYCI

DOĞUNUN VE BATININ İDEALİST EĞİTİM FELSEFELERİNİN TEMELLERİ

THE FOUNDATIONS OF THE IDEALISTIC EDUCATIONAL PHILOSOPHIES OF THE
EAST AND THE WEST..... 614-629

Jibril Swalleh MAWEJJE

AN OVERVIEW OF THE DEBATE ON ABROGATION IN THE QUR'AN:
PERSPECTIVES OF PROPONENTS AND OPPONENTS

KUR'AN'DAKİ NESİH TARTIŞMASININ BİR GENEL BAKIŞI: SAVUNANLARIN VE
SAVUNMAYANLARIN BAKIŞ AÇILARI..... 630-641

Bahtiyar BAHŞİ

AZERBAIJAN BAYATILARINDA TESPİT EDİLEN İKİLEMELERİN SÖZCÜK
TÜRÜ/YAPI VE ANLAM BAKIMINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE REDUPLICATIONS IDENTIFIED IN AZERBAIJAN
BAYATIS IN TERMS OF WORD TYPE/STRUCTURE AND MEANING..... 642-653

Lira MAIRAMBEK KYZY

KÂŞGARLI MAHMUD (2024). DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK (CİLT 1-3). HOCAYEV, H.
S. (ÇEV.), BAKÜ: AZERBAIJAN MİLLÎ İLİMLER AKADEMİSİ NESİMİ DİLBİLİMİ
ENSTİTÜSÜ, ISBN: 978-9952-569-28-5

MAHMUD KASHGARI (2024). DÎWÂN LUGHÂT AL-TURK (VOLUMES 1-3).
TRANSLATED BY KHALID SAID KHOCAYEV, BAKU: THE INSTITUTE OF
LINGUISTICS NAMED AFTER NASIMI OF THE AZERBAIJAN NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES, ISBN: 978-9952-569-28-5 654-663

Elif ÖZDİLEK

ATATURK AND HIS LAST LEGACY: HATAY

ATATÜRK VE SON KALAN MİRASI: HATAY 664-683

Şura Hilal BALCI & İlhan TURAN

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNDE OTANTİK ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARI VE
SOSYAL BİLGİLER ODAKLI AKADEMİK RİSK ALMA DÜZEYİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF AUTHENTIC LEARNING ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND
SOCIAL STUDIES ORIENTED ACADEMIC RISK TAKING LEVEL IN SOCIAL
STUDIES EDUCATION 684-713

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.1>

Volume 8/4

2024 p. 1-11

DÖNÜŞEN DÜNYADA İNSANIN MAKİNE KARŞISINDAKİ KONUMU: ÇEVİRİ TEKNOLOJİLERİNE FELSEFİ BAKIŞ

THE POSITION OF HUMANS VERSUS MACHINES IN THE TRANSFORMING WORLD: A PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE ON TRANSLATION TECHNOLOGIES

Rahman AKALIN*

ÖZ

Bilindiği gibi insan varoluşuyla birlikte kendisi dışındaki doğayı karşısına almıştır. Başka bir söyleyişle doğa insanın karşısına çoğu zaman bir engel olarak çıkmıştır. Bu karşılaşma bir meydan okuma olmuş, insan doğaya hükmetmeyi hayatı idamenin yolu olarak kavramıştır. Bu anlamda doğayı biçimlendiren, ona uyumlulaştırmaktan çok onu kendine uydurmayı hedefleyen insan bu noktada tekniği, teknolojiyi kendi hizmetine vermiştir. Sanayi devrimiyle başlayan tarihsel süreç insanın makine ile olan ilişkisini biçimlendirmiş ve makineler insan yaşamının her alanında varlığını kesin biçimde kabul ettirmeye başlamıştır. İnsanoğlu bu doğrultuda çeviri işinde de makineleri desteğe koşma düşüncesine varmış ve daha bilgisayar teknolojilerinin yoğunlaşıp yaygınlaşmadığı 60'li yıllarda öncü çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada insanoğlunun teknik alandaki gelişimine dair verilerin derlenmesinde bilim tarihçisi Ernst Peter Fischer'in saptamalarından yararlanılacak, insanın makine ile olan ilişkisi fizikçi Carl Friedrich Weizsäcker'in görüşleri temel alınarak felsefi açıdan sorunsallaştırılacak, insan-makine iş birliği çeviri odaklı olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın ana eksenini, özne-nesne ilişkisini felsefi ve tarihsel arka planı temel alarak felsefi açıdan sorgulamaktır. Konunun gerek felsefi gerekse bilim tarihi açısından irdelenmesinde zemin teşkil eden görüşler betimleyici yöntemle analiz edilmiş, buradan hareketle bir teorik çerçeve oluşturulmuş, saptamalar çeviri alanına yansıtılarak yorumlanmıştır. Çalışmanın bir ek çıktısı olarak sonuç bulgularını tamamlayıcı biçimde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Makine, Teknoloji, İnsan-Makine İlişkisi, Çeviri Teknolojileri.

ABSTRACT

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, E-mail: rahmanakalin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8484-4483, Edirne, Türkiye.

As it is known, human beings have confronted nature outside themselves with their existence. In other words, nature has often appeared as an obstacle to humans. In other words, nature has often appeared as an obstacle to humans. This encounter became a challenge, and man understood dominating nature as the way to sustain life. In this sense, man, who shapes nature and aims to adapt it to himself rather than adapting to it, has put technique and technology at his service. The historical process that started with the industrial revolution shaped the relationship between humans and machines, and machines began to firmly establish their presence in every aspect of human life. In this direction, humankind came to the idea of using machines to support translation work, and pioneering studies were carried out in the 60s, before computer technologies had become more widespread. In this study, the findings of the historian of science Ernst Peter Fischer will be used in compiling data on the technical development of human beings in the technical field, the relationship between man and machine will be philosophically problematized based on the views of physicist Carl Friedrich Weizsäcker, and human-machine cooperation will be evaluated with a focus on translation. The main axis of the study is to question the subject-object relationship from a philosophical perspective, based on the philosophical and historical background. The opinions that form the basis for examining the subject both in terms of philosophy and the history of science were analyzed with a descriptive method, a theoretical framework was created from this, and the findings were interpreted by reflecting them on the field of translation. As an additional output of the study, suggestions were made to complement the final findings.

Key Words: *Translation, Machine, Technology, Human-Machine Relationship, Translation Technologies.*

Giriş

İnsan var oluşundan itibaren doğaya hükmetme düşüncesiyle ona şekil vermek istemiştir. Hayatı idame amacı bu bağlamda belli araç ve gereçlerin kullanımını gerektirmiştir. Bu bağlamda ateş, yazı, tekerlek, elektrik gibi keşif ve icatlar önceki çağlar için teknik alandaki gelişimleri kademeli olarak hızlandırmıştır. 21. Yüzyılda ise bilgisayar teknolojileri ve internet bu gelişimin doruk noktasını oluşturmaktadır. Nesnelerin hareketini sağlayan manivela, kaldıraç gibi basit düzeneklerden tutalım bugün yapay zekaya kadar tüm teknik buluşların arkasında yatan temel istenç, doğayı daha yaşanılır kılma arzusundan başka bir şey değildir. Buradaki doğayı bugün insan yaşamı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bugün içerisinde bulunduğumuz bilgi çağı, bilgi teknolojilerinin kendini her alanda daha fazla hissettirdiği, otomasyonun insanın makine karşısındaki konumunu bizlere gittikçe daha fazla sorgulattığı bir çağdır.

İnsanoğlu dünyayı daha yaşanılır kılma istenciyle öteden beri bilginin arayışında olagelmıştır. Bu bağlamda ilgisini dışsal olana yöneltmiş, kendisi dışında kalanın bilgisine ermek için ilk formuyla akıl yürütmeyi işletmiştir. Bugün birçok bilimin ayrı ayrı kategoriler halinde felsefeden doğduğu düşünülürse, araştırmadan önce düşüncenin geldiği açığa çıkmaktadır. Bilgi denilen ve bilgi felsefesi tarafından araştırma konusudur yapıp tanımlanan bütünün özne ile nesne arasındaki ilişkiden doğduğu söylenebilir. Akkaya'ya (2019: 27) göre “*bilgi felsefesi, bilgiyi ele alırken bilen ve bilinen gerçekliğine vurgu yapar. Bilenin, öznenin ya da Batı dillerindeki karşılığıyla süjenin, bilinen yani eş*

deyişle nesnenin veya aynı anlama gelmek üzere objenin ilişkisinden yeni bir olgu ortaya çıkar. Bu olgu bilgi terimiyle karşılanmaktadır. Bu bağlamda nasıl felsefi açıdan düşünen ile düşünceye konu olan şey arasındaki ilişkiden felsefi bilgi ortaya çıkıyor ise, bilim faaliyetleri açısından araştıran özne ile araştırılan nesne arasındaki ilişkiden bilimsel nitelikli bilginin kökenlendiği savlanabilir.

Diğer yandan bu noktada yine felsefi açıdan ‘bilmek için bilmek’ ile ‘yarar için bilmek’ arasında bir ayrım yapmak yerinde olacaktır. Örneğin “*Antikçağ Yunan felsefesi, yarar için bilmek anlamını gerçekleştiren öteki ilkçağ düşüncelerinden farklı olarak, bilmek için bilmek amacını gütmüş ve bir teori felsefesi olarak gerçekleştirmiştir.*” (Hançerlioğlu 2018: 228). Bu noktada bilgelik ve hikmet arayışında olan felsefede salt düşüncenin izlerini ilkin Antik Çağ felsefesinde görmek mümkündür. Daha sonra ise ve yer yer yararçı düşüncenin izlerini felsefede de, başka alanlarda da görmek mümkündür. “İngiliz filozofları Bentham, John Stuart Mill ve Herbert Spencer’in düşüncelerinde anlatımını bulan yararçılık ‘yarar’ı en yüce değer olarak belirler” (Timuçin 2019: 543). Düşünce üretiminin bu iki sahasından salt bilim alanında ne sorusu, teknik alanında ise nasıl sorusu odak noktasındadır. Bilimin tekniğe, bilginin ise kendi kendini idare eden aparatlara dönüşümünün altında yatan temel düşüncenin yarar için bilmek olduğu savlanabilir. Bu noktada insanlığın tarihsel gelişim evrelerinde aygıtla hâkim olma becerisini gösteren teknik bilgi öne çıkmıştır. Bugün teknik bir aracı üretmek şöyle dursun kullanmak için dahi bir nasıl bilgisi (Know-How) gereklidir.

Bilginin Evrimi ve Teknoloji

Felsefeden kökenlenip ayrı ayrı kategorilere ayrılan bilim dalları temelinde bilimsel bilginin kimi zaman temel bilimler çerçevesinde kimi zaman uygulamalı bilimler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda insanlık tarihinde bilgi çeşitli dönüşler yaşamış, ayrı ayrı araştırma alanlarında çeşitli kırılma noktaları yaşanmıştır. Bilim tarihçisi Ernst Peter Fischer Türkçeye En Önemli Bilgi (2021) olarak çevrilen kitabında, bilimsel gelişmelerin tarihsel dönüm noktalarını bölümler halinde incelemekte ve bu noktada ‘fizik’ alanını merkezi bir konuma yerleştirmiştir. Tarihsel sıçrama noktaları bir dönüşüm olarak değerlendirilirse ‘kuantum mekaniği’ alanı, elektron, proton, nötron, kuark, gluon gibi kavramları odağa alarak, fenomenik gelişimin öncülü olmuştur:

“Kuantum mekaniği, öncelikle atomları ve ışığı ele alır. Ancak bu alan, aynı zamanda sadece felsefi düşünceye yeni bir saha açmakla kalmamış, şu sıralarda günlük hayata dahil olan ve küresel ticarete yoğun biçimde katkı sunan transistör gibi teknik gelişmelerin de mümkün olmasını sağlamıştır. Kuantum mekaniği böylelikle doğa bilimlerinin fenomenik gelişiminin başlangıcında bulunur” (Fischer 2021: 16).

Fischer’e (2021: 41) göre ikinci büyük dönüm noktası, ‘yaşam nedir’ sorusuna odaklanarak ‘canlı hücreye fizikçi gözüyle bakan’ Erwin Schrödinger’in öncü çalışmaları sayesinde dikkatleri çeken genetik çalışmalardır. İlk düşüncelerden sonra Schrödinger, çalışmalarıyla ilk kez disiplinler arası yürütülen bir doğa biliminin başarılı olduğu bir gelişimi başlatmıştır.

Enerjinin kullanımını diğer bir sıçrama olarak değerlendiren Fischer (2021: 85) ‘Erken Modern Çağ’dan ‘Modern Çağ’a geçişi bir milat olarak görmekte ve şu gerekçelendirmeyi yapmaktadır:

“O devirde, demografik bir değişim meydana gelir -insan sayısı milyarı eşiğini aşar-demiryolu sayesinde hareketlilikte bir dönüşüm olur ve bir süre sonra buharlı gemi aracılığıyla da sanayileşme büyük ölçüde yayılmaya başlar ve insanlar yeni tüketim formlardan keyif alırlar. Başka bir deyişle: Jürgen Osterhammel'in tanımladığı gibi "dünyanın dönüşümü" başlar. Osterhammel, bununla, insan yaşamı ve faaliyetinin, tanınuncaya kadar günümüzün modern geleneklerine yaklaştığını kasteder. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse: "Enerji, yüzyılın yönlendirici ilkesi oldu" ve sanayileşmenin başlaması, yeni enerji kaynaklarından yararlanılmasını sağladı; bu noktada bir tarih öne çıkmaktadır -28 Ağustos 1859. O gün Pennsylvania'da ilk petrol kuyusu başarıyla açıldı ve bu da kısa süre sonra büyüyen bir dünya petrol pazarına yol açacaktı. Enerji genellikle elektrik üretmek, böylelikle evleri ve tüm şehirleri elektrikleştirmek için kullanıldı”. (Fischer 2021: 86)

Yine ona göre (Fischer 2021: 93) İlk Sanayi Devrimi'nden sonraki gelişmeler bir kavramla bir araya getirmek istenirse, bu kavram ‘dünyanın elektrifikasyonu’ olur. Elektrifikasyonu, Werner von Siemens veya Thomas Alva Edison gibi mucitlere borçlu olduğumuzu aktaran Fischer’e göre “elektrik enerjisi, 20. yüzyılın başlarında mezbahalarda ve Henry Ford'un T modeli (1908'den itibaren) için ilk kez otomobil üretiminde kullanılan kısmi montaj hatlarındaki üretime olanak sağlamıştır”.

İnsanlık tarihindeki yaşamı temelden etkileyen bir başka gelişimin ‘tıp’ alanında gerçekleştiğini ifade eden Fischer (2021: 87) bakteriyoloji biliminin gelimi ile penisilin ve antibiyotik çağının başladığını, bu süreçte koruyucu aşılarda da ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Gökbilim bağlamında Kopernik’ten yola çıkarak insanlığın teknik açıdan geçtiği temel gelişimlerde önce matbaayı (Johannes Gutenberg), sonra iletişimin öncüsü telefonun icadını (Alexander Graham Bell), iletişim ve bilginin yayılımında merkezi olarak değerlendiren Fischer, motorlu araçların gelişimini (Carl Benz ve Henry Ford) ve elbette bilgisayar merkezli makineleri son dönüşümler olarak adlandırmakta ve günümüz toplumu için ne anlama geldiğini sorgulamaktadır. Sonuç olarak tarihsel süreç bize insanın çoğu durumda doğayı anlama çabasının çıktısı olan bilimsel bilgileri insan yaşamına aktararak, saf bilimin teknik veya teknoloji ile bağlarını kurmaya çalıştığını göstermektedir.

İnsan ve Makine

İnsanın makine ile olan ilişkisini bu noktada ve buraya kadar yapılan saptamalar doğrultusunda insanın teknoloji ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır. Başka bir söyleyişle ilkel düzlemde araç-gereç kullanımının yerini bilginin evriminde makineler almış, daha sonra da teknoloji almıştır. Bugün insan yaşamını gerek evlerde gerekse iş dünyasında kolaylaştıran araçlar, bilgi teknolojisinin beraberinde getirdiği araçlardır. Bu yeni ve güncel durum içerisinde insanın teknoloji karşısındaki konumu ve bu konumlanmanın felsefi ve etik açıdan irdelenmesi önemli görünmektedir.

Bu bağlamda insan-teknoloji ilişkisi bu çalışmada fizikçi Carl Friedrich Weizsäcker'in görüşleri doğrultusunda ele alınacaktır. Weizsäcker 50'li yıllarda 'Atom Çağı'nda Bilimin Sorumluluğu¹ adlı felsefi arka planlı bir sunum yapmış, bu sunum daha sonra yayımlanmıştır². Elbette bugün özellikle Endüstri 4.0 kavramıyla nitelenen sektörel değişim, bilgi teknolojilerini öne çıkarmaktadır ve bilgi çağı içerisinde bulunduğumuzu, gelişimin 5.0 yönünde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Weizsäcker'in insan ve teknoloji ilişkisine dair söylemleri günümüze ışık tutacak cinsten söylemlerdir. Kendisini sunumunun ilk bölümünü 'Plan ve İnsan' şeklinde adlandırmaktadır.

Bilimin teknoloji için önemi anlatırken Weizsäcker (1978: 7), "18. Yüzyıl'ın buhar makinesinin el işçiliği ile geliştirildiğini, 19. Yüzyıl'ın elektroteknikçinin ise Faraday'ın fiziksel deneylerine dayandığını" ifade etmektedir. Konuya ilişkin çarpıcı bir örnek olarak kendi yüzyılının "atom reaktörlerinin de atom bombalarının da en ince ayrıntılarına kadar teorik fizikçiler tarafından tasarlandığına" dikkat çekmektedir. Bu bağlamda diğer bilim dallarının yanında bir bilim dalı olan atom fiziğinin insanlığın 'yararı' amacıyla da 'zararı' amacıyla da araçsallaştırılabildiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda araçsallaşan salt bilginin yapıcı sonuçları olabildiği gibi, yıkıcı sonuçları da olabilir. Yapıcı sonuçlara ulaşmak için akla, mantığa, evrensel ve ahlaki değerlere yönelim önemlidir.

Weizsäcker (1978: 7), bilimin tekniğe aktarımı konusuna değinirken "19. Yüzyıl'ın makinelerinin adeta kaslara sahip olup, duyu organlarına ve beyne sahip olmadıklarını aktarırken", bu makinelerin "enerjiyi aktardıklarına, insanın kas gücünün yerini aldıklarını ancak bunları kontrol edenlerin yine insanlar olmak durumunda olduğuna" dikkat çekmektedir. Başka bir anlatımla, makinelerin insanın üzerinde konumlandırılması, bir çeşit teknoloji kültü yaratacak ve teknoloji bağımlılığı gibi sorunları beraberinde getirecektir.

Makineler ve Çeviri

Teknoloji tarihi, insanoğlunun başka alanlarda kaydettiği ilerlemeler doğrultusunda çeviri odaklı olarak da düşündüğünü ve diğer alanlarda görülen makine-insan etkileşimini çeviri edimi sahasında da aradığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda artan iletişim gereksinimleri, ivme kazanan bilgi temelli üretim ve etkileşim gereksinimleri toplumlar arası çeviri faaliyetlerine olan talebi arttırmıştır. Bu talebe koşut biçimde 60 yıllarda 'çeviri işi makinelerle yaptırılabilir mi?' sorusu belirgin biçimde sorulmuş ve insan müdahalesi olmaksızın tam otomatik bir çeviri işleminin koşulları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu arayış elbette henüz özerk bir bilim dalı olarak kavranmayan çeviribilim çatısı altında değil, öncelikle dilbilim olmak üzere dil merkezli bir bakış açısı etrafında gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda İsrailli felsefeci, matematikçi ve dilbilimci Yehoshua Bar-Hillel'in çalışmaları ve çalışmalarını yayınlattığı "Dillerin Otomatik Çevirisinin Bugünkü Durumu" makalesi bu noktada gösterilen çabanın sonucu olarak görülebilir. "Tam Otomatik Yüksek Kaliteli Çeviri" (FAHQT³) adlandırmasını kendisine borçlu olduğumuz Bar-Hillel (1960), 1951 yılında sadece 'makineli çeviri' ile ilgili çalışmalar yürütmesi için davet edilen bilim adamlarından biridir. Bar-Hillel (1960: 93), çalışmaları sonucunda

¹ Özgün dili Almanca olan ilgili eserden yapılan alıntıların çevirisi yazara aittir.

² Bu sunumun ilk baskısı, 1957 yılındadır.

³ Fully Automatic High Quality Translation

“eğer yüksek kalite zorunluysa bilim insanlarının, insan çevirisinin mevcut ortalama standardından daha azıyla yetinmeye hazır olacağını, makine çıktılarının sonradan düzenlenebileceğini (post-editing), böylece makine çevirisinin, kelimenin tam anlamıyla, çeviriye yönelik makine yardımcılara dönüştürülebileceğini” ifade etmiştir.

Makineli çeviri arayışları açısından ikinci tarihsel dönüm noktası ise, Birleşik Devletler Ulusal Bilim Akademisi’nin⁴ kurmuş olduğu Otomatik Dil İşleme Danışma Komitesi’nin⁵ hazırlamış olduğu ALPAC Raporu’dur. Adını bu komiteden alan rapor ‘kalite’, ‘hız’ ve ‘maliyet’ faktörlerini çevirinin en önemli problemleri olarak değerlendirmiş ve makineli çeviriyi *“insan çevirisine veya düzenlemesine başvurmadan, makine tarafından okunabilen kaynak metinden kullanışlı bir erek metne algoritma yoluyla gitmek”* (ALPAC 1966: 19) şeklinde tanımlanmıştır. Raporun eklerinde yer alan sonuç bulgularında (örneğin ek 14) *“sonuç olarak, MT bir yardımcıydı ve çeviriyi kolaylaştırdı, ancak kullanılan tüm zaman hesaplandığında, o kadar hızlı ya da karlı değildi”* (ALPAC 1966: 97) gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Yine aynı bölümde *“uzman bir çevirmenin becerileri muhtemelen post-editing’te boşa harcanacaktır”* ile *“çevirmen ne kadar yavaş olursa çıktısının başarılı olma olasılığı da o kadar artar”* gibi çıkarımlar yapılmaktadır.

Bu tarihsel ilklerden sonra kuramsal açıdan değerlendirilirse çevirinin çeviriye eşlik eden araçlar olmaksızın yapılamayacağı uzun süredir kabul edilen bir gerçektir. Konu modern dönemde çeviribilim alanının adını koyan ve doğasını arayan Holmes’un (1988) Alan Kuramı’nda da kendine yer bulmaktadır. Holmes’un ‘çeviri yardımları’ şeklinde adlandırdığı bu alan uygulamalı bir araştırma sahası olup aynı zamanda üzerinde nesnel verilerin üretilmeye çalışıldığı bir alandır. Toury (1995) de benzer biçimde *“çeviri yardımları”*⁶ ile çeviriye eşlik eden araçlara göndermede bulunmaktadır. Elbette çeviri araçları bilgisayar teknolojilerinin de içeren daha geniş ve bütünlüklü bir alt araştırma sahasıdır. Başka bir deyişle çeviri çeviribilim kuramcılarının⁷ ortaya koydukları çerçevede sözlükleri, gramer kitapları gibi bilgi teknolojilerini gerektirmeyebilen unsurları içine almaktadır. Bugün çeviri eğitimi bağlamında koştur metinler ve arkaplan metinleri çeviriye yardımcı materyaller içerisinde görülmektedir (Kautz 2000: 97). Başka bir anlatımla çeviribilim ve onun daha özel bir araştırma alanı olan akademik çeviri eğitimi ‘çeviri yardımları’ konusunu daha geniş bir perspektifle ‘çevirmenin çeviri sürecinde başvurduğu tüm araçlar’ biçiminde kavramaktadır.

Ancak konu bu çalışmanın da konusu olan insan-makine etkileşimine geldiğinde bugün gerek dünyada gerekse Türkiye’de genel düzeyde teknoloji odaklı çalışmaların özel düzeyde bilgisayar teknolojisi merkezli çalışmalara indirgendiği görülmektedir. Diyeyi, insan ve makine etkileşiminin yerini bugün çeviri odaklı olarak insan-bilgisayar etkileşiminin aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira çeviri bağlamında bugün makineden anladığımız bilgisayar teknolojilerdir. Bu teknolojiler ise donanımsal yazılımsal, çevrim dışı çevrim içi gibi farklı kategorilerle sınıflandırılmaktadır. Bu araçlar çeviriye veya çevirmene eşlik etmektedir, ancak insan ve bilgisayar etkileşiminde insan

⁴ National Academy of Science

⁵ Automatic Language Processing Advisory Committee

⁶ Translation Aids

⁷ Holmes (1988) ve Toury (1995), çeviribilimin alt alanlarına yönelik yaptıkları saptama ve sınırlamalarla çevirinin kuramını değil çeviribilim alanının resmini çizmişler ve bir üst bakışla alanın görünümünü ortaya koymuşlardır.

veya bilgisayarın rolü ve payı (katkı oranı) kullanılan araca göre değişiklik göstermektedir.

Bilgisayar teknolojileri açısından çeviriye fiziken eşlik eden araçlar, klavyeden tutalım çok fonksiyonlu yazıcılara, tarayıcılara kadar giderken bugün çeviride esas farkı yaratan yazılımsal araçlardır. Bu araçlar çevrim dışı olabildiği gibi ağırlıkta çevrim içi olarak çalışmaktadır. Çevrim dışı araçlara çevrimdışı sözlükler veya sabit disk kaynaklı BDÇ araçları örnek gösterilebilir. Çevrim içi araçlar dendiğinde ise yine çevrimiçi sözlükler, bulut tabanlı çeviri yönetim sistemleri ve makine çevirisi (otomatik çeviri) yapan çeviri motorları akla gelmektedir. Çeşitli web sayfaları üzerinden çalışan bu çeviri motorları, çeviri profesyonelleri tarafından değil, daha çok çevirmenlik mesleğinin dışındaki kişiler tarafından kullanılmaktadır. Profesyonel çevirmenler ise daha çok bugün çeviri dünyasında büyük bir paya sahip teknik metinlerin çevirisinde bilgisayar destekli çeviri yazılımlarını kullanmaktadır. Bu araçlar genellikle bulut tabanlı sistemler oldukları için internet bağlantısını gerektirmekte ancak çevirmenlere, zamansal ve mekânsal açıdan büyük bir hareket alanı sağlamaktadır. Makineli çeviri, daha çağdaş bir ifade ile otomatik çeviride çeviriye çeşitli algoritmaları kullanan web sayfaları yaparken, BDÇ yazılımlarında çeviriye insan yapmaktadır. Günümüzde en çok bilinen bu iki mecranın temel farkı otomatik çeviride çeviriye bilgisayarın yapması, BDÇ araçlarında ise çeviriye insanın yapmasıdır. Somutlaştırmak gerekirse makineli çevirinin çalışma prensibi veritabanında kayıtlı bir derlem ya da sözlükler yardımıyla karşılıkların işlenerek, cümle ve metin düzeyinde çevirilerin yapılmasıdır. Önceden çalışılan, gereği halinde genişletilebilen sözlüğün sözcük kapasitesi, makineli çevirinin ürettiği çeviri çıktılarının değişkenliği ve zenginliği üzerindeki temel belirleyicidir (krş. Schäfer 2002). Aslan'ın (2018: 87) “makine veya bilgisayarlı çeviri olarak da adlandırılan otomatik çeviri, insan müdahalesi olmadan bilgisayarlarla ve mobil cihazlarla metinlerin bir dilden başka dile otomatik olarak çevirisinin yapılmasıdır” şeklinde yaptığı tanıma ekle Akalın, şu saptamayı yapmaktadır:

“Kullanım yeri açısından bakıldığında, bilgisayarlı çeviri programlarının ya da sayfalarının sahip oldukları sözcüksel veri tabanları, yan anlamlar açısından yeterli bir kapasiteyi yer yer sunmamaktadır. Bu da, bilgisayarlı çeviri sonuçlarını, çoğu durumda insan müdahalesine muhtaç hale getirmektedir. O halde, çeviri motorları üzerinden yapılan çevirilerin, insan müdahalesi olmaksızın çeviri dünyasının gereksinimlerine yanıt verebilme düzeyi tartışmalıdır. Bilgisayarlı çevirinin çeviri dünyasının ‘çeviri’ kavramından anladığı ürünle örtüşüp örtüşmediği bir tartışma konusu olsa da, bu teknolojik çeviri türünün amacın çeviri değil, ‘anlama’ veya ‘anlaşma’ olduğu çeşitli öğrenme ya da iletişim ortamlarında sıklıkla kullanıldığı su götürmez bir gerçektir” (Akalın 2020: 494).

Bir diğer araç olan BDÇ araçlarına ilişkin ‘çeviri belleği’ terimini kullanan Canım Alkan’a göre (2017: 75) “çeviri belleği sistemleri kaynak metin kesitlerini (cümle, sözcük, söz öbeği ya da rakam gibi) insanlar tarafından yapılmış çevirileri eşleştirip çiftler halinde veri tabanlarında depolayan sistemlerdir”. Bu sistemler, proje yöneticisi ya da editörlerin ‘dil uzmanlarına’ yani çevirmenlere talimatlarını geçtikleri, onların çeviri performanslarını değerlendirebildikleri, bunlar üzerinden ücretlendirmelerini yapabildikleri sanal ekosistemler yaratmaktadır. Bu güncel görünümü ile bilgisayar destekli çeviri yazılımları, birbirinden farklı aktörleri koordine eden birer çeviri yönetim

sistemi halini almıştır (krş. Şahin 2013: 89). Bu sistemlerin çalışma prensibine ilişkin Akalın, şu saptamayı yapmaktadır:

“Bu tür sistemlerde ‘araç’ sözcüğünün de çağrıştıracacağı üzere, sistemler, çevirmene araç görevi görürler. Makineli çeviriden farklı olarak, BDÇ araçlarının çeviri yapmadığı, çevirmen tarafından yapılan çevirileri veri tabanında saklayarak, aynı ya da çok yakın bir tümce yeniden çevrileceği zaman yaptığı karşılaştırmalar, eşleşmelere dayanarak daha önce yapılmış çevirileri çevirmene anımsatan sistemleri ifade ettiği söylenebilir. Bu sistemler, çevirmenin daha önce yapmış olduğu gerek sözcük gerekse tümce düzeyindeki çevirilere dayanarak çevirmemin ya tamamen değiştirmeden ya da revize ederek kullanabileceği önerileri sunmaktadır” (Akalın 2020: 495).

Buradan önceki kavramsallaştırma açısından insan ile makine, bu bölümdeki kavramlaştırma açısından insan ile bilgisayar iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliği kullanılan araca göre farklılık göstermekle birlikte insanın rolü ve işlevi değişkenleşmektedir. Bugün ise tüm alanlarda olduğu gibi yapay zekâ bu alanda da varlığını hissettirmektedir. Ancak bu bağlamda; özünde karmaşık bir dilsel işlem olan çevirinin üretken formda yani öğrenen sistemlerle daha da yapılabilir hale geleceği düşünülse bile, çevirinin kutuplarından biri olan erek dizge her bir çeviri durumunda mevcut çeviri durumunun bir betimini ve sistemlere tanıtımını gerekli kılacaktır. Bu bağlamda çeviri yalnızca kaynak metinden yola çıkılan çizgisel bir işlem değil erek dünya ile ilgili faktörleri olan çift taraflı bir olgudur. Çevirinin bu kendine özgü çift taraflılığı çeviri işinin yalnızca dilsel bir kodlama olmadığını, daha çok kültürel boyutun hâkim olduğu yaratıcı bir eylem olduğunu yine ve yeniden hatırlatmaktadır. Ancak bu durum elbette bilgisayardan en öte olanakları ölçüsünde yararlanmayı boşa çıkarmamaktadır. Bu yararlanmanın ölçüsü ve şekli çevirmen sorumlulukları ve meslek etiği açısından değerlendirilmelidir.

Bilgi Çağındaki Sorumluluğumuz

Fizikçi Weizsäcker, bilim tarihi ve atom çağı ile ilgili yaptığı tespitlerden sonra bilim adamlarının sorumluluğu konusuna da ayrıca değinmektedir. Kendi çağındaki “her eylemin ‘plan ve insan’ gerilimi içerisinde hareket ettiğini” savunan Weizsäcker (1978: 9), bu sorumluluğu içten reddeden insanlar bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir grup insan planın üzerindeki insanı unutmakta, bir diğer grup insan ise planın gerekliliğini unutmakta ve salt bir öznelliğe kaçmaktadır. Her iki davranış biçimi de gerçekçi değildir ve sorumluluğu taşımak yerine üzerinden atmak anlamına gelmektedir.

Weizsäcker (1978: 10), insanlığın teknolojiden vazgeçemeyeceğini, çünkü insan yaşamının endüstri, ulaşım ve yoğun tarımla devam ettiğini savunmakta ve çarpıcı biçimde o dönem itibarı ile dahi Almanya gibi yoğun nüfuslu ülkelerdeki fiziksel varlığımızın, hayatta kalmamızın o ana kadar olduğundan daha fazla teknik hale gelmemize bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Ancak ona göre “teknolojiyi kaldırıp atma ne kadar hayalci ise, teknik açıdan mümkün olan her şeyi yapmayı istemek bir o kadar çocukçadır”. Tarihsel gelişim içinde teknolojinin insanlığın bütün olanaklarını test ettiği bir oyuncağa dönüştüğünü savunan Weizsäcker (1978: 10), teknolojinin olgunluk çağını – eğer böyle bir şey olacaksa- aparatlarla aramıza mesafe koyarak, teknik olanaklardan sakın ve soğukkanlı biçimde

vazgeçme becerisi ile kanıtlayabileceğimizi savunmaktadır. Bu, teknolojiyi insanın altında konumlandırmakla mümkün olabilir. Bu saptama teknolojinin gerek günlük hayatlarımıza gerekse profesyonel hayata bu kadar girdiği günümüz dünyasına yönelik bir söylem olarak da alınabilir. Diyeyi, teknoloji çağının olgunluğa erişmesi, insanların teknolojik araç ve gereçlerle, daha net bir belirlenim ile aygıt ve aparatlarla arasına mesafe koyması ile gerçekleşebilecektir.

Peki son tahlilde teknik bir dünyada insanın sorumluluğu en azından ne anlama gelmektedir? Weizsäcker'e (1978: 11) göre "insan tüm bu planlamaların ve aparatların göbeğinde insan kalmalıdır. Belki de belirleyici noktalarda önce insan kalmayı öğrenmelidir. Öyle bir insan olmalı ki, planın ve aparatların efendisi olarak kalsın".

Buradaki felsefi arka planlı görüşler çeviri odaklı olarak yorumlanırsa şu temel saptamalarda bulunulabilir. Uygulanan çeviri faaliyetlerinde insan, makinelerin üzerinde bir konumdadır. Makineleri çeviri odaklı olarak kullanmak, bir çevirmen olarak gerek dilsel gerekse kültürel açıdan makinelerden üstün olmayı gerekli kılar. Bu anlamda bir çeviriyi makineler olmaksızın da kotarabiliyor olmak çeviri edincinin göstergesidir. Bu edincin bir boyutu, çeviri olgusunun iç işleyişini, mekanizmasını bilmeyi içermektedir. Gerektiğinde makine çıktılarını düzenleyebilmek, yanlışları düzeltebilmek veya BDÇ araçlarının alt bileşenleri kullanabilmek, diyeyi makinelerden azami düzeyde katkı almak, çeviri olgusuna bir üst bakışı, bir çeviri bilincini gerektirmektedir. Teknolojik açıdan çeşitli çeviri yardımları alsın ya da almasın, profesyonel çeviri dünyasında işverene teslim edilecek her çeviri işinde son kararları veren, deyim yerindeyse noktayı koyan ve elbette o çeviri işinin sorumluluğunu üstlenecek olan çevirmendir.

İnsan-bilgisayar karşıtlaşması bağımsız bir araştırma alanı olarak çeviribilim odaklı olarak okunursa teknolojik olarak dönüşen profesyonel çeviri dünyasında otomatik çeviri yerine çevirmenlerin halen merkezi bir konumda oldukları, deyim yerindeyse sazi çaldıkları bilgisayar destekli çeviri uygulamalarının öncelenmesi, çevirmenlere haklarını teslim etmek anlamına gelecektir. Diğer yandan sürekli olarak iyileştirilen otomatik çeviri sistemlerinin kullanılması, çevirmenlik meslek tanımının değişmesine yol açacak ve çevirmenlik meslek etiği ve sorumluluğu konusunu tartışmaya açacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın giriş bölümünden itibaren vurgulandığı gibi insan, hayatı idame amacına hizmet etmesi için varoluşundan beridir çeşitli araç ve gereçleri kullanagelmıştır. Bu araçlar tarihsel süreç içerisinde manivela, kaldıraç gibi mekanik düzeneklerden ampul, radyo, televizyon gibi elektriksel-elektronik aygıt ve aparatlara, bugün ise bilgisayar ve internetin ortaklaşa ürünü yapay zekâ gibi bilişimsel araçlara kadar değişkenleşmiştir. Ancak kullanılan araç ne olursa olsun, bu araçların seferber edilmesinin altında yatan temel itki, çoğu durumda insanın dünyayı daha yaşanılır kılma istencidir. Bu doğrultuda bilim ve bilimsel bilgi kendi kendini yöneten aparatların geliştirilmesine aktarılmış, bu noktada bilim ile teknoloji arasında geçişken ve doğurgan bir bağ kurulmuştur.

Bu noktada insanoğlu temelde dilde ve dille bir işlem olan çeviri işleminin makineler tarafından yaptırılıp yaptırılamayacağını sorgulamış ve makineli çeviri araştırmaları başlamıştır. Tam otomatik çeviri arayışları, yani insan müdahalesi olmaksızın çevirinin makineler ya da sistemler yoluyla yapılmasının çeviri işine hız kazandıracağı, bunun

yanında çeviriye kalite katacağı düşünülmüş, makinelerin yaşamın diğer alanlarında gördükleri işlevin, yaptıkları katkının bir benzerini çeviri dünyasına da yapabilecekleri varsayılmıştır. Zira insan fiziksel, zihinsel, psikolojik kimi etki ve baskılar altında kalan, ortaya koyduğu iş ve işlemlerde hataya her zaman açık bir canlıdır. Makineler ise daha çok fiziksel olmak üzere koşulları, düzenli ve düzgün bakım ve onarım faaliyetleri ile iyi durumda tutulması hâlinde, kendilerinden beklenen performansı gösterecektir, gösteremiyorsa da düzenekleri düzeltilmeye muhtaç ancak bileşenleri ve çalışma prensipleri bilindiği için aynı zamanda bu düzeltmeye açık yapılardır. Bu bağlamda insanın makineye olan güveni kendi perspektifinden makuldür. Ancak bu makuliyet, yani makinelere yönelik sarsılmaz güven, etik açıdan ve taşıdığımız sorumluluklar açısından tartışılmaya muhtaç sorunlu bir tutum alıştır.

KAYNAKLAR

- Akalın, R. (2020). Mütercim-Tercümanlık Öğrencilerinin Çevirideki Bilgi Teknolojilerine Bakışı Açılırları ile İlgili Bir Değerlendirme, Karadeniz Zırvası 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, pp. 492-501, Ordu – TÜRKİYE.
- Akkaya, M. (2019). Filozofça Bilgi Kuramı: Eleştirel Bilgi Felsefesi Tarihi ve Diyalektik Materyalist Epistemoloji. İstanbul: Belge Yayınları.
- ALPAC (1966). Language and machines. Computers in translation and linguistics. A Report by the Automatic Language Processing Advisory Committee. Publication 1416. Washington, D.C.: National Research Council.
- Aslan, E. (2018). Otomatik Çeviri Araçlarının Yabancı Dil Öğretiminde Kullanımı: Google Çeviri Örneği. SEFAD Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 39, 87-104.
- Bar-Hillel, Y. (1960). The Present Status of Automatic Translation of Languages. Advances in Computers, Vol. 1, 91-163.
- Canım Alkan, S. (2017). Bulut Tabanlı Bir Çeviri Yönetim Sisteminin Çevirmenler Açısından Avantaj ve Dezavantajları Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies, Volume: 12 / 13, 59-88.
- Fischer, E. P. (2021). En Önemli Bilgi: Büyük Patlamadan Bugüne. Çev.: R. Akalın. Runik Kitap: İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (2018): *Felsefe Sözlüğü*. 24. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Holmes, J. (1988). *Traslated! Papers on literary translation and translation studies, with an introduction by Raymond van den Broeck*. Amsterdam: Rodopi.
- Kautz, U. (2000). Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens. München: Iudicium.

- Schäfer, F. (2002). Die maschinelle Übersetzung von Wirtschaftsfachtexten. Eine Evaluierung anhand des MÜ-Systems der EU-Kommission, SYSTRAN, im Sprachenpaar Französisch-Deutsch. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Şahin, M. (2013). Çeviri ve Teknoloji. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Timuçin, A. (2019). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Weizsäcker, C. F. v. (1978). Die Verantwortung der Wissenschaft im Atomzeitalter. 6. Aufl. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.2>

Volume 8/4

2024 p. 12-22

JANE AUSTEN'IN “EVLİLİK” ESERİNDE İNGİLTERE'DE GELENEKSEL EVLİLİK ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ

A CRITICISM OF THE TRADITIONAL UNDERSTANDING OF MARRIAGE IN ENGLAND IN JANE AUSTEN'S “MARRIAGE”

Sevra FIRINCIOĞULLARI*

ÖZ

Jane Austen İngiliz edebiyatının en güçlü yazarlarından biridir. Yazarın eserlerine bakıldığında dönemin İngiltere'sinde kadının konumu, erkek egemen anlayış ve bunun kadının yaşamına etkisi, kadının çalışması gibi konuları ele aldığı söylenebilir. Bu çerçevede kendi döneminde İngiltere'de özellikle aristokrat kesim içindeki evlilik anlayışını eleştiriye tabi tuttuğunu söylemek mümkündür. Austen, özellikle toplumsal cinsiyet rollerine hapsolmuş ve kişisel yeteneklerini ortaya koymadan tüm geleceğini bir erkeğin toplumsal ve ekonomik statüsüne bağlı kılan evlilik biçimlerini eleştirmiştir. Aristokrasi içinde kadınların evlenmek için erkeğin gelirini, mülkünü ve statüsünü hesaplayarak yaklaşımlarını konu edinen “Evlilik” eseri, bunun eleştirisine dayanır ve eleştiri doğrudan eser içindeki ana karakterler üzerinden yapılır. Eserin ana konusu evlilik ve bunun aristokrat sınıf içinde olağan karşılanan gerçekleşme biçimidir. Kadının birey ve insan olarak kendini gerçekleştirememesi, kendini sürekli evlilik ve evliliği gerçekleştirdiği erkeğin statüsü üzerinden tanımlamasının yarattığı sağlıklı ilişkileri ele aldığı ve özellikle Victoria dönemi ahlakına ve evlilik anlayışına karşı eleştirel bir tutumla yazdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Jane Austen'in eserleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve dönemin ataerkil evlilik anlayışına yönelik eleştirel duruşuyla, İngiliz edebiyatında kadının bireyselleşme sürecine dair önemli bir tartışmayı temsil etmektedir. Dolayısıyla bu eserin incelenmesi, hem edebiyat hem de sosyoloji alanlarına önemli bir katkı sunacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Evlilik, Jane Austen, Toplumsal Cinsiyet, Kadın.

* Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: sevirfirinci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1052-6092, Hatay, Türkiye.

ABSTRACT

Jane Austen is one of the most influential writers of English literature. When we look at the works of the author, it can be said that she deals with issues such as the position of women in England of that period, the male-dominated societal understanding and its effect on women's lives, and women's work. In this context, it is possible to say that she criticised the understanding of marriage in England, especially among the aristocratic class. Austen especially criticised the forms of marriage that are trapped in gender roles and make their entire future dependent on the social and economic status of a man without revealing their personal talents. Marriage discusses how women in the aristocracy approach marriage by calculating a man's income, property, and status and is based on the criticism of this, and the criticism is made directly through the main characters in the work. The main subject of the work is marriage and the way it is realised within the aristocratic class. It is possible to say that the work deals with the unhealthy relationships created by the women's inability to realise herself as an individual and a human being, constantly defining herself through marriage and the status of the man with whom she is married, and that she writes with a critical attitude towards the morality and understanding of marriage, especially in the Victorian period. In this context, Jane Austen's works represent an important discussion on the individualization process of women in English literature, with her critical stance towards gender roles and the patriarchal understanding of marriage of the period. Therefore, it is thought that the analysis of this work will make a significant contribution to the fields of both literature and sociology.

Keywords: *Sociology of Literature, Marriage, Jane Austen, Gender, Woman.*

Bu çalışma İngiliz edebiyatı içinden seçilmiş bir romanı üzerinden evlilik olgusunu ele alıp analiz etmeyi amaçlamış, bu doğrultuda İngiliz edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Jane Austen'in kendi toplumunda gerçekleştirilen evlilik anlayışına yönelik bir eleştiriyi içeren “*Evlilik*” eseri analiz edilmiştir. Bilindiği gibi Jane Austen klasik yazarlar içinde, kadının konumunu, ataerkil anlayışa bağlı kadını ikincil gören toplumsal bakış açısını yarattığı karakterler ile eleştirmektedir. Örneğin Emma, Aşk ve Gurur gibi eserlerinde yarattığı karakterler söz konusu eleştirel bakış açısı ve çizgisine sahiptir. Dolayısıyla yazarın toplumsal cinsiyet rollerini ve bu yöndeki çelişkilerin yarattığı çarpık ilişkileri eleştiren bir çizgide olduğu söylenebilir. Kendi ülkesinde ve çevresinde soylu sınıfın gerçekleştirdiği evlilik biçimlerini eleştiren yazarın üzerinde durduğu ana nokta burada cinslerin evlilik sürecinde birbirini nasıl algıladığı ve özellikle kadınların bu süreçteki tutumları ve rolleridir. Kadın bu geleneksel anlayış içinde kendini gerçekleştiren, birey olarak var olmayı seçen bir konumda değil, bir erkeğin kızı, eşi veya annesi olma konumu üzerinden var olarak toplumda bir yer edinmektedir. Bu yönüyle evlilikler de kadınların kendilerini güvence altına almak ve saygınlık kazanmak üzere gerçekleştirdikleri sevgisiz evliliklerdir. Bu çerçevede kadın kendini gerçekleştirmeyi değil, erkeğin tamamlayıcısı ve ihtiyaçlarının gidericisi konumundadır. Bu gerçeklikleri “*Evlilik*” eserinde ele almış ve sevgisiz, sosyal –ekonomik denge hesaplarıyla belli bir sınıf içinde var olmak adına gerçekleştirilen bu evlilik biçimlerini eleştiriyeye tabi tutmuştur.

Bilindiği gibi evlilik olgusu toplumun aile yapısını büyük ölçüde biçimlendirmektedir. Dolayısıyla ataerkil anlayışa bağlı evlilik biçimlerini eleştiren Jane Austen'in “*Evlilik*”

eserinin analizinin yapılmış ve eser incelenmeye değer görülmüştür. edebiyat sosyolojisi alanında gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada eser incelenmeye değer görülmüştür. Çalışma içinde edebiyat metinleri incelenirken kullanılan hermeneutik okuma, yani incelenen edebi eserin içinde bulunduğu çağın ruhuna sızarak okuma yöntemi kullanılmış, bu bağlamda dönemin İngiltere’si ve buradaki evlilik biçimleriyle kadına yönelik bakış incelenmiştir. Aynı zamanda edebiyat sosyolojisi metinlerinde kullanılan göstergebilim tekniğinden de yararlanılmış ve her karakterin anlam yükü üzerinden yorumlama yapılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede metinde karakter simgelerin sosyal olgu etrafında taşıdıkları anlam, anlam yükleri ve verdikleri mesajlar aynı teknik kullanılarak ortaya konulmuştur.

Evlilik en klasik tanımıyla nikah akdi ile iki kişinin yaşamının birleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Çağlar boyunca farklı toplumlarda birbirinden değişik evlilik biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu farklılığı sağlayan o toplumun kendine özgü özellikleri ve ihtiyaçları olabilmektedir. Evlilik insanlık tarihi boyunca monogami veya poligami şeklinde tek eşlik ya da çok eşli olabilmektedir. Hortaçsu, Şendil ve Korkut’un, (2008) da belirttiği gibi evlilik olgusu ve evliliğin biçimi sosyal sistemin en önemli olgularından biridir. “Evlilikle ilgili önemli kavramlardan biri de evlenme biçimidir. Evlenme biçimi, hem bireyler hem de kültürler arasında farklılık göstermektedir” (Hortaçsu’dan aktaran Şendil ve Korkut, 2008: 17).

Günümüzde bilindiği gibi en yaygın olan tek eşli evlilik tipidir. Tek eşli evlilik tipi dünyada en yaygın olan evlilik olduğu kadar Viktorya dönemi ahlak anlayışı içinde kendisine özel anlamlar atfedilmiş en yaygın evlilik tipidir. Kadının günahkar olarak dünyaya inmiş bedeni annelik, bekaret, iyi eş gibi özelliklerle temize çekilmeye çalışılır ve bu roller üzerinden kadın bedenine değer atfedilir. Bu dönemde yapılan evlilikler Viktorya çağının klasik değerlerine bağlı bir anlayış üzerinden gerçekleşmektedir. Viktorya dönemine bakıldığında kadın bedensel güzelliği, bekareti, iyi ve sadık bir eş olarak konumu ve anneliği üzerinden kendini ortaya koyabilmekteydi. Birey olarak kendini gerçekleştirme, yeteneklerini ortaya koyma ve kendi olarak var olma alanı bu geleneksel ilişkiler içinde oldukça kısıtlıydı. Yazar, Evlilik eseri gibi bir çok eserinde bu gerçekliği vurgularken, kadının var olma imkânlarının bu koşullar içinde de açık kanalları olduğunu belirtir. Ancak kadınların seçimi genel olarak eril kodlarla bu evlilik biçimleri üzerinden var olmayı seçmek ile sonlanmaktadır. Dolayısıyla ataerkil bir sistemde kadın erkek üzerinden güç, sosyal saygınlık ve korunma gibi ihtiyaçları karşılama yönünde adım atmakta ve böyle bir evlilik gerçekleştirmektedir.

Ataerkil sistemdeki evliliklerin çoğu gibi Viktorya Dönemi İngiltere’sinde de yapılan evliliklere bakıldığında şunu açıkça söylemek mümkündür: kadının kendini güvenceye almak ve toplumsal saygınlığını korumak için gerçekleştirebileceği en önemli adım ve gerçeklik iyi bir evlilik yapmaktır. “Kadınların hayatlarını rahat bir şekilde sürdürebilmeleri ve toplumda, ailelerini ve kendilerini küçük duruma düşürmemeleri için, o dönemde tercih edilebilecek en iyi yol evliliği” (Akdeniz, 2007: 4).

Viktorya Dönemi olarak da bilinen İngiltere’nin belli bir tarihi döneminde (1837-1901) denk gelen süreçte ahlaki değerler ve evlilikler bir çok çalışmaya konu olmuştur. Bunun nedeni dönemin İngiltere’sinde ahlaki değerlerinin evlilik ve din anlayışı üzerinden biçimlenmesidir. Evlilik ve din konusu oldukça sert şekilde ve yasalarla koruma altına alınmasına rağmen toplumsal ahlakın ikiyüzlü bir niteliğe sahip olduğunu söylemek

mümkündür. Dolayısıyla toplumsal düzlemde iki yüzlü bir ahlak anlayışının hakim olması Viktorya Dönemi'nde ahlak ve evlilik anlayışının eleştirilmesine neden olmuştur.

Aile ve evlilik kurumlarını yasalarla koruma altına alacak kadar kutsal kabul eden ve onlara önem atfeden Viktorya toplumunun, toplumda saygın yeri olan kişilerin illegal ilişkilerine nispeten kayıtsız kalması ikiyüzlü bir tutum olarak kabul edilir ve Viktorya çağının ahlak anlayışının bugün bile tartışılmasına neden olur. Himmelfarb (1988, s. 223) bu ikiyüzlülüğü 'ahlaksızlığın erdeme ödediği bir bedel' ve 'törenin ahlaka bir saygı göstergesi' olarak niteler. Bu aslında ikiyüzlülüğün bir bakıma meşrulaştırılması anlamına gelmektedir (Kızıлтаş, 2023: 495).

Viktorya dönemi evlilik biçimlerini en çok eleştirenler İngiliz edebiyatında klasik haline gelen eserleri ortaya koyan yazarlar olmuştur. C. Bronte ve Jane Austen bunlardan bazılarıdır ve bu yazarlar özellikle Viktorya dönemi evlilik biçimlerine romanlarında yer vermişlerdir. "On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının önde gelen kadın yazarlarından Charlotte Brontë ve Jane Austen'in romanlarında sıklıkla görülen, tek amacı münasip bir eş bulmak olan kadın başkarakter aslında Viktorya Dönemi kadınlarının temsilcisidir" (Taşdelen ve Koca, 2015: 210).

Söz konusu dönemi eleştiren birçok yazar olmakla birlikte bu eleştiriler içinde feminist bakış açısıyla öne çıkanlardan biri Jane Austen'dir. Jane Austen'dir. Austen eserlerinin çoğunu ismini gizleyerek yayınlamış İngiliz edebiyatının en güçlü kadın yazarlarından biridir. İçinde bulunduğu toplumsal koşulları, çevresinde gördüğü kadın erkek ilişkilerini başta kendi yaşamı olmak üzere hep yakın çevresinden seçerek hikâyeleştirmiştir. Yaşam öyküsüne bakıldığında baskıcı bir anne baba figürü yoktur. Sekiz erkek ve bir kız kardeşe sahip olan Austen'in özellikle kız kardeşi Cassandra ile ilişkisi çok derin ve özel bir bağ taşır ve bu kardeş dayanışması yazdığı romanlarda buna benzer ilişki kurgusuna rastlanır. "Yazarın babası ve annesi çocuklarının eğitimine önem veren entelektüel insanlardır. Onun öykülerdeki yetkinliği ve yergi anlayışını annesinden aldığı söylenir. Ailesi onun yazması konusunda her zaman teşvik edici bir rol üstlenir. Austen yetişkinlik dönemini piyano çalarak, ev işleri yaparak veya kiliseye giderek geçirir" (Genç ve Aydemir, 2020: 197).

Romanlarında yer verdiği karakterlerin çoğu yaşamından ve yakın çevresinden izler taşır. Yaşamı boyunca ismini gizleyerek yazan Austen için İngiliz toplumunda kadının konumu ve gerçekleştirilen evliliklerin ardındaki kadın öyküleri onun eserlerindeki temel hikâyelerdir. Austen özellikle üst sınıf içinde gerçekleşen evlilik biçimlerini, bu evlilik biçimlerinde kadının konumunu, kadının kendini gerçekleştirememesi ve sürekli erkeğin toplumsal gücü üzerinden bir ekonomik güç ve prestij arayışını eserlerinde sıklıkla işlemiştir. Bu dönemde evliliğin kadınlar için bir sosyal statü ve ekonomik güvence şeklinde görülmesi ve hesaplar üzerinden gerçekleştirilen evlilik biçimleri neredeyse onun eserlerinin ana konusudur. "Bu romanlarda kadın ve evlilik, kadının maddi kısıtları, gelenekler ve kadının evliliğe mahkûm bırakılışı da tüm gerçekliğiyle okuyucuya yansıtılır. 18. yüzyılda kadın evliliğe tek çare olarak bakmaya başlar ve itaat etmek zorunda olduğu bir erkeğin hayatında zorla yer edinir. Romanlarında genellikle evin genç kızlarının evlendirilmeye çalışılması da, bu dönemin en önemli yansımalarından biridir" (Şatır, 2019: 102).

Dönemin İngiltere’inde bir kadın olarak her zaman ismini saklı tutarak gözlemleri üzerinden romanlarını kaleme alan Austen, söz konusu dönemdeki evlilik anlayışını eleştiriye tabi tutmuştur. Bu dönemde evlenmeye niyetlenen bir genç kızın mutlaka iyi bir servete sahip bir beyin karşına çıkması dolayısıyla sosyete çevresine ve burada yapılan balolara girerek kendini beğendirmesi gerekmektedir. Erkek için gelecek kendi işi ve ailesinden kalan serveti iken, kadının geleceği (eğer aileden gelen büyük bir zenginliğe sahip değilse) büyük bir servete sahip bir erkekle prestijli bir evlilik yapmaktır. Kadın ancak bu şekilde saygınlık görecektir ve toplumsal alanda prestij kazanacaktır. Bu durum kadının birey olarak var olma ve kendini gerçekleştirme ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. “İngiliz sosyetesinde o dönemde en önemli toplumsal olayların başında “iyi bir evlilik” yapmak gelmektedir. Kadınların ve dahi erkeklerin topluluk içinde isimlerini duyurmaları ancak yılda yüklü sterlin getiren genç kadının çeyizi sayesinde ya da ticaret ile uğraşan genç erkeklerin soyu ile sağladıkları bir konumdur” (Akman’dan aktaran Açıkgöz, 2021:252). Dönemin İngiltere’inde aristokrasi içinde yapılan evlilikler getirilen çeyiz miktarı kadar erkeğin soyu dolayısıyla sağladığı saygınlığın getirileri hesaplanarak gerçekleştirilmekteydi. Bu durum özellikle kadının birey ve insan olarak varoluşu ve kendini ortaya koyabileceği bir ilişki biçimi değildir. Bağımlılık ile gerçekleşmiş bu evlilik biçiminde kadın saygı görmek ve ekonomik güvence elde etmek adına evliliği seçtiğinden, kendi potansiyel yetenekleri, seçimleri ve gücüyle değil söz konusu evlilik biçimiyle toplumsal düzlemde kendini ortaya koyabilmekteydi.

Jane Austen’ın “Evlilik” eserinde birden fazla öykü yer almaktadır. Öykülerin ortak özelliği dönemin İngiltere’inde gerçekleşen evlilik biçimlerine dair ince bir alaycılığı ve eleştiriye barındırıyor olmasıdır. “Austen için hiciv, ara sıra başvurduğu bir yardımcı teknik değil, romanlarına hep hakim olmuş bir görüş açısı, aynı zamanda üslubunun bir parçasıdır. O kendi görüşünü ve ahlaki değerlerini romanlarında genellikle doğrudan kendi ağzından okuyucuya aktarmaz. Bunu yerine bu görüşler ya da değerler ile davranan karakterlerini övmeyi ve bunların aksine davrananları da fazla açık ve ağır bir dille değil de ifade yerindeyse alaya almayı tercih eder (Akalin, 1989: 8).

Austen, İngiliz edebiyatı içinde kadının konumunu, geleneksel ilişkileri ve bu ilişkilere bağlı rolleri romanlarında eleştiriye tabi tutan en güçlü yazarlardan biridir. Yazarın en bilinen eseri “Kül ve Ateş”te kadının kendi mücadelesinin ve kendini gerçekleştirmesinin önemi üzerinde durulur. Tüm ataerkil toplumsal zorlamalara rağmen ayakta kalmayı başaran ana karakterin öyküsü, kadının derin bir şekilde aşk yaşayabilmesinin yolunun bile buradan geçtiği gerçeği üzerinedir. Kadının cinsiyet rollerinin üzerine çıkarak kendini gerçekleştirmesi gerektiğinin vurgusu karakterin tüm zorluklar karşısında mücadeleyle kendini var etmesi, erkeğin ona sunduğu yaşam olanaklarının, konforun, tüketim imkânlarının tümünü reddetmesiyle başlar. Ataerkil anlayışta erkekten beklemesi olağan görülen ekonomik ve toplumsal gücün karşısında durarak kendi savaşını vermesinin önemi ile sunulur.

Benzer şekilde “Evlilik” eseri toplumun beklentileri içinde evliliğin nasıl gerçekleştiği, evlilik içinde kadının konumu gibi gerçeklikleri konu edinmiştir. Dolayısıyla eser, kadın ya da erkeğin beklenen toplumsal rollerin üzerinde düşünüp düşünmediği, bunları eleştirip eleştirmedeği meselesi üzerinde de durur.

Büyük bir servet sahibi Bay Bingley’in Netherfield Park’ı kiralamasıyla başlayan serüven dönemin İngiltere’inde, kadının erkekten beklentileri ve evliliğin bir sosyal statü ve güç

göstergesi olarak nasıl kurgulanarak gerçekleştiğinin resmini çeker. Buna ilişkin eserdeki ilk cümleler söz konusu durumun eleştirisini barındırır.

“Büyük bir servete sahip bekar bir erkeğin kendine mutlaka bir eş bulmak istediği herkesçe kabul gören bir gerçektir. Bölgeye ilk taşındığında böyle bir erkeğin histeri ve düşünceleri ne kadar az bilinirse bilinsin, bu gerçek civardaki ailelerin zihinlerine öyle kazınmıştır ki erkek kızlardan birinin ya da ötekinin mülkü olarak görülür (Austen, 2022: 10).

Eser tamamen bu tarz evlilik anlayışının kadını ve erkeği düşürdüğü konumu eleştirmek üzerine kurgulanmıştır. Kullanılan dil hem eleştirel hem ironiktir. Söz konusu eleştiri yazarın kendi ağzından yapılır ancak roman ilerledikçe karakterler arası diyalog ile söz konusu eleştiri derinleştirilir. Dönemin evlilik anlayışları orta sınıf bir aristokrat ailede yapılan hesaplar, kadınların sürekli bunun üzerinden ortaya koyduğu tutum ve çaba serimlenir. Aynı zamanda söz konusu aile içindeki erkek karakterin bu evlilik hesaplarına karşı tutumuyla, eril kodları taşıyanların erkeklerden çok kadınlar olduğu vurgulanır. Evin annesi ve kızları için büyük bir kısmet ve saygın bir evlilik ihtimali olarak görülen Bay Bingley, evin babası için hiç de böyle anlam taşımamaktadır. Bay Bennet eşinin ve kızlarının bu evlilik hesaplarını gülünç bulmaktadır.

-Sevgili Bay Bennet” dedi eşi bir gün, “Netherfield Park’ın sonunda kiraya verildiğini duydun mu?”... Kimin kiraladığını öğrenmek istemiyor musun? diye feryat etti eşi sabırsızlıkla.

-Adı ne?”

-Bingley

-Evli mi bekar mı?

-Ah elbette bekar hayatım! Yüklü bir servet sahibi bekar bir erkek. Geliri yılda dört beş bin. Kızlarımız için büyük kısmet!

-Nasıl? Bunun kızlarımızla ne ilgisi var ki?

-Sevgili Bay Bennet, diye yanıt verdi eşi “insanı bazen gerçekten de usandırıyor sun! Kızlarımızdan biriyle evlenmesini düşündüğümü anlamış olmalısın.

-Buraya bu maksatla mı taşınıyor?

-Maksatmış! Nasıl da saçmalıyorsun böyle! Ama kızlarımızdan birine aşık olma ihtimali çok yüksek. Bu yüzden onu gelir gelmez ziyaret etmelisin.

-Şahsen onu ziyaret etmek için herhangi bir sebep göremiyorum... Sana katıyen bir söz veremem.

-Ama kızlarımızın iyiliği için. (Austen, 2022: 11, 12, 13).

Eserin ilerleyen kısmında tahmin edilebileceği gibi Bay Bennet, kızlarının geleceği ve iyi bir evlilik yapabilmesi için Bay Bingley’i ziyaret eder. Bu ziyaret ile sadece kızlarının

geleceğini garantileme kaygısı yoktur, aynı zamanda bölgenin saygın aristokratlarından biriyle dostluk kurmanın sağlayacağı fayda da kendisi ve ailesi tarafından öngörülmüştür. Bennet’in Bay Bingley’i ziyareti, böyle saygın ve varlıklı bir adamla evlilik yapmayı bekleyen kızları kadar kızlarını böyle zengin bir adamla evlendirmeyi düşünen eşi tarafından büyük bir sevinçle karşılanır.

Yazar bunu aile içindeki diyalogla ortaya koyar ancak asıl ironiyi kızları Lydia’nın Bay Bennet ile dans etme hayalini belirtmesi ile yapar. Dönemin İngiltere’inde ve ataerkil anlayışın kadın zihninde normalleştiği durumda, saygın ve zengin bir erkeğe ulaşmak onunla dans edebilmek büyük bir şans olarak görülmektedir. Kadın erkeği bir birey, yol arkadaşı, insan veya eş olarak değil, kendi statüsünü yükseltecek ona saygınlık ve ekonomik avantaj sağlayacak bir kişi olarak görmekte ve onunla ilişkisini evliliğe taşıma hayalini bu yüzden kurmaktadır. Burada kadının birey ve insan olarak varlığını ortaya koymak ve gerçek hisleriyle hareket etmek yerine stratejik davranarak evliliği bir gelecek yatırımı gibi görüp hesapladığını söylemek mümkündür. Ancak bu anlayış ile gerçekleştirilen evliliklerde mutluluk ve gerçek bir paylaşım yerine, gelecek kaygılarıyla dolu hesaplar ve erkek üzerinden saygınlık elde edilmek için yapılmış bir evlilik ortaya çıkmaktadır. Bu durum kadının konumundaki ikincilliği üretirken, kadının gerçek insani özellikleriyle evliliğinde var olma, potansiyel güçlerini ortaya koyma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Eserdeki diyalog Bay Bayan Bennet ve kızlarının söz konusu evliliği nasıl hesapladığını ortaya koymaktadır. Yazar bu diyalog ile karakterlerin ifadeleri üzerinden dönemin kadınlarının evlilik biçimlerini ve evliliğe bakış açılarını ortaya koymuştur.

“Ne harikulade bir babanız var kızlar”, dedi Bayan Bennet kapı kapanınca. “Onun size yaptığı iyilikleri nasıl geriye ödeyeceksiniz bilmiyorum, benimkileri de tabi. İnanın bana bizim yaşımızda her gün yeni birileriyle tanışmak pek hoş değil ama sizler için yapmayacağımız şey yok. Lydia, bir tanem sen en küçük olsan da bence Bay Bingley bir sonraki baloda seninle dans edecek. “Ah” dedi Lydia kendinden emin bir tavırla. “Hiç korkum yok çünkü en küçük olsam da en uzun boyluyum.

Akşamın geri kalanını Bay Bennet’a iadei ziyareti ne zaman yapacağını tartışarak ve onu akşam yemeğine ne zaman davet edeceklerini kararlaştırarak geçirdiler (Austen, 2022: 16,17).

Eserde çarpıcı olan kadın gerçekliği üzerinden ataerkil algının sürdüğüne yönelik yapılan vurgudur. Kadın kendi özgürleşimini değil, bir erkeğin toplumsal konumu üzerinden saygınlığını ve konforunu düşünerek evlilik hayali kurmaktadır. Erkeğin beklentileri de aşağı yukarı benzer sınıftan bir kadınla bu adımı atmaktır. Evliliklerin içerisinde sevgi ve aşka dair herhangi bir duygusal bağdan hiç söz edilmemesi eserde dikkat edilmesi gereken ikinci noktadır. Bu yönüyle Jane Austen eserde evlilik kurumunu ve bu kurum içindeki bireylerin sevgisiz ilişkilerini ironik bir dille serimler. Ancak çarpıcı olan başka bir nokta da bu çarpık ve sahte ilişkileri eleştiren ve dinlerken sıkılan erkek karakterlerin varlığıdır. Başından beri bu tarz evlilik ve tanışma biçimlerini gülünç bulan ve bunlarla alay eden kızların babası Bay Bennet, beklenen balolardan sonra da benzer alaycılığıyla söz konusu ilişkilere ve kadınların tutumuna yönelik tahammülsüzlüğünü ortaya koyar.

Kızların başından beri bu şekilde tanışma, tanıştırılma ve evlendirilme biçimlerini saçma bulsa da etrafındaki bu kadınların hiçbirinin zeka düzeyinde ve tutumunda bunu

değiştirecek bir tavır gözlemlemediğinden buna karşı çıkmamakta ancak alaycılığını ve tahammülsüzlüğünü açıkça belirtmektedir.

Eve vardıklarında Bay Bennet hala ayakta idi... Karısının yabancıyla ilgili hayal kırıklığına uğrayacağını ummuştu ama kısa sürede çok farklı bir hikaye duyacağını anladı.

-Ah! Sevgili Bay Bennet dedi, eşi odaya girerken. “Harikulde bir gece geçirdik

Müthiş bir baloydu. Keşke sen de olsaydın. Jane o kadar beğenildi ki, olağanüstüydü. Herkes ne kadar şık gözüktüğünü söyledi, Bay Bingley de onu çok güzel buldu ve iki kez dansa kaldırdı! Bir düşünsene hayatım, onunla tam iki kere dans etti! Üstelik salonda ikinci kere dansa kaldırdığı tek kişiydi. Önce Bayan Lucas’la dans etti... Jane dansa kalkarken ondan çok etkilenmiş göründü. O yüzden kim olduğunu sordu, tanıştırıldı, sonraki sette onu kaldırdı. Sonraki üçüncü sette... beşinci sette yine Jane’le, altıncı sette Lizzy’yle, Boulanger dansında ise...”

-“Bana azıcık acıması olsaydı, diye feryat etti kocası sabırsızlıkla, bu kadar çok dans etmezdi! Tanrı aşkına damlarından daha fazla bahsetme Ah! Keşke o ilk dansa ayağını burksaymış!” (Austen, 2022: 2021, 2022).

Eserde bir erkek karakterin kadının şekilciliği, evlilik anlayışı karşısındaki alaycı tutumu ve eleştirisi yazarın genel olarak vermek istediği mesajı da ortaya koymaktadır. Austen, ataerkil kodları kadınların yoğun olarak taşıdığını ve bu kodların kadınlar tarafından aktarıldığını ortaya koyar. Kadın gerçek anlamda özgürlüğü için savaş vermediği sürece toplumdaki evlilik anlayışı da, erkeğin gözündeki konumu da değişmeyecektir. Evlilikler sınıfsal, ekonomik çıkarlar üzerine kurulmaya devam edecek ve sevgi üretmeyecektir. Bu durum sadece kadının konumunun değil kadının ikincilliğini üretmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum kadının mutsuzluğunu üretirken, sevgi ve mutluluk üzerine kurulması gereken aile yapısını da bu şekilde biçimlendirecektir. Austen’in bu eserinin kendi ülkesindeki evlilik ve ahlak anlayışına yönelik bir eleştiri taşıdığını söylemek mümkündür. Söz konusu eleştirinin özellikle Viktorya Dönemi’deki evlilik, sınıf ve ahlak anlayışının tümüne yönelik olduğu belirtilebilir. Eserde kadının konumunun ve erkek karşısındaki gücünün kısıtlı olduğu ortaya konsa da toplumsal ilişkiler içinde kadının kendini gerçekleştirmeye yönelik hiçbir girişimde bulunmaması ve tüm hayallerini iyi bir evlilik ve varlıklı bir eş üzerinden gerçekleştirmeye odaklanması alaycı bir dille eleştirilir. Alaycılığın özellikle bu eserde erkek karakterlerin diliyle ortaya konmuş olması çarpıcıdır. Kadının erkeğe bağımlılığı kızların babası Bay Bennet tarafından dalga geçilen bir konudur ve onların bu çabası genellikle Bennet’in sıkılarak dinlediği ve dahil olduğu bir meseledir. Ataerkil kodları taşıyan ve bu tarz evlilikleri olağanlaştıran kadının kendi varlığına ilişkin algısı bu şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur.

Sonuç

Jane Austen “*Evlilik*” eserinde yarattığı karakterler ve eserdeki olay örgüsü üzerinden toplumsal cinsiyet anlamında cinsiyetçi tutumda olanın, ikincil görülen ve kendini gerçekleştirmeye yönelmeyen kadınlar olduğunu vurgulamaktadır. Kuşkusuz bu gerçeğin ardında kadının içine doğduğu ve erkeği aşkınlık olarak gören eril toplumsal sistem ve

anlayış yer almaktadır. Simone de Beauvoir'ın de belirttiği gibi ataerkil anlayış içinde erkek mutlak bir varlık, kadın ise onunla eş görülmeyen bir başkası olarak konumlanmaktadır. "Beauvoir kadının "Mutlak" olan erkeğin karşısında nasıl "Başka" olarak konumlandırıldığını ayrıntılarıyla incelemekle kalmaz, öte yandan bu başkalık durumunun erkek tarafından tarihsel olarak dayatılışının ve kadının öz bilinçten yoksun oluşunun tarihi ve sosyal dayanaklarını açılar" (Aydınalp, 2020: 465). Ekonomik çıkarlara bağlı toplumsal saygınlık göstergesi olarak görülen evlilikler içinde sevgi içermediği gibi cinsleri birbirini bir insan ve birey olarak görmeyişinin sonucunu doğurmaktadır. Kadın iyi bir eş, iyi bir anne ve iyi bir evlat olarak var olmaya kendini şartlandığından tüm yaşamını iyi bir evlilik yaparak bu döngüyü tekrar kuracak şekilde hazırlamaktadır. Oysa kadın en başta bir birey ve insandır. İyi bir anne veya eş olarak toplumda kabul görmek kadar iyi birey ve insan olarak bağımsız şekilde kabul görmek de önceliği ve tercihi olmalıdır. Bu şekilde bireysel olarak kendini gerçekleştirmiş ve bağımsız bir varoluşla kendini ortaya koyabilir.

Kadın bağımsızlığı için varoluşsal anlamda kendini gerçekleştirme savaşını vermediği sürece ve erkek egemen zihniyetin kendisine sunduğu evlilik anlayışına sığındığı sürece kendini gerçekleştiremeyecek, yapacağı evlilikler de sevgi üretmeyecektir. Yazarın ısrarla vurguladığı ve kadın karakterlerin evliliğe yönelik tutumu üzerinden ortaya koyduğu temel gerçeklik, kadının kendini gerçekleştirmekten vazgeçmesi ve erkek egemen zihniyetin kendisine sunduklarına yönelerek bu konfor alanında kalmayı seçmesidir.

Austen'ın ısrarla üzerinde durduğu bu gerçeklik çarpıcı bir şekilde erkek karakterler ile tamamlanır. Eserde kızların babası Bay Bennet kadınların evlilik hesapları ve telaşı karşısında geliştirdiği alaycı tutumuyla bu gerçekliğin çarpıklığını ortaya koyan karakter simgedir. Erkek egemen zihniyeti eleştirenin yine bir erkek olması, kadınların eril kodlarla düşünmeyi içselleştirmesi olgusuna vurgudur ve yazar bunu Bay Bennet ile eşi ve kızları arasındaki düşünce farkına vurgu yaparak ortaya koymuştur. Bu eleştiri yazarın kadının erilliği ve eril zihniyetin evlilik biçimlerine yaptığı bir eleştiridir. Bu bağlamda Jane Austen'ın kadın erkek eşitliği ve buna bağlı sevgi bağıyla yapılan evliliklerin cinsiyetler üstü bir anlayışla kurulabileceğini ortaya koymuştur. Tüm eril kodların kadınlar tarafından üretilmiş olması ancak bunların bir erkek tarafından eleştiriye tabi tutulması tamamen bu cinsiyetler üstü anlayışa dikkat çekme çabasının sonucudur. Eser eril anlayışa bağlı olarak kurulan ilişkiler ve yapılan evliliklerin eleştirisini içerir aynı zamanda bunların nasıl aşılabileceği yönünde mesajı da ortaya koyar.

Bu çalışma bir edebi eser üzerinden sosyal gerçekliğin analizini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yönüyle eril zihniyet ile yapılan evlilik biçimlerinin örneği sunulmuş burada kadının konumu ve rolü ele alınmıştır. Kadının, erkek egemen düzende kendini gerçekleştirmesinin ve eril kodlarla düşünmeden var olmasının önemi vurgulanmıştır. Bu doğrultuda kadının, özgür düşünen ve davranan bir birey olarak evlilik seçimlerini gerçekleştirmesinin önemi vurgulanmıştır.

Sağlıklı aile yapılarının ortaya çıkması, özgür seçimlere ve mutlu evliliklere bağlıdır. Bu anlamda cinsiyetler arası eşitlik, kadının erkek kendini gerçekleştirmesi ve erkeği mutlak bir varlık, egemen bir güç olarak görmeyi bırakarak seçimlerini bu doğrultuda yapması büyük önem arz etmektedir. Bu şekilde hem kadın kendi bireysel potansiyeli ile bağımsız

bir şekilde var olacak, hem de yapacağı özgür seçimlerle kurduğu evlilikler ve ailelerde daha mutlu ilişkiler üretecektir.

Çalışma, kadının kendini gerçekleştirmesi, erkek egemen zihniyetin aşılması, kadın bağımsızlığıyla kurulacak mutlu evlilikler ve buna bağlı oluşacak mutlu ailelerin varlığına yaptığı vurgu itibarıyla önemlidir. Edebi bir eser üzerinden söz konusu sosyal gerçeklikleri ele alarak analiz etmesi dolayısıyla da özgündür ve literatüre bir katkı sağlamaktadır. Jane Austen gibi dünyaca tanınmış bir yazarın İngiliz aristokrasisi içindeki evlilikler, kadının evlilik kurumuna bakışı, ikincilliği, kadının kendini gerçekleştirmesi gibi konuları ele aldığı “*Evlilik*” eserinin analizini içeren bu çalışmada eril anlayışa bağlı sorunların aşılması yönünde öneriler de ortaya konmuştur. Çalışma eril kodlarla düşünmeyi aşan kadınların artışıyla ataerkil toplum yapısının aşılabileceğini dolayısıyla bu toplum yapısı içinde kurulan kurumların daha sağlıklı olacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda çalışmanın kadın gerçekliğine dair sosyal gerçekliklerin analizini ve buna ilişkin çözüm önerilerini ortaya koyması itibarıyla özgün değer taşıdığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda feminist tartışmalar içinde güncelliğini koruyan bir gerçekliği ele alması itibarıyla de sonraki edebiyat sosyolojisi çalışmalarına ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKALIN, S, (1989), “*Jane Austen’in Romanlarındaki Komik Unsurlar*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Diller Eğitimi Yüksek Lisans Tezi.
- AÇIKGÖZ, S, (2021), “*Romantizmle İlişkileri Bağlamında Goethe’nin Werther’i ve Austen’in Marianne’i*”, Kare- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, Özel Sayı.
- AKDENİZ, Y, E, (2007), “*Jane Austen’in Pride and Prejudice ve Emma Adlı Eserlerinde Kadın ve Evlilik Anlayışı*”, Atatürk Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- AUSTEN; J, (2022), “*Evlilik*”, “*Komşu Kısmetler*”, Çeviri: Berrak Göçer, Can Yayınları, İstanbul.
- AYDINALP, B, E, (2020), “*Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone de Beauvoir ve İkinci Cinsiyet*”, Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı: 30.
- GENÇ, H, N, ve AYDEMİR, D, (2020), “*Akıl ve Tutku Romanını Feminist İmgeler Işığında Okumak*”, The Journal Of Academic Social Science Studies, Yıl:13, Sayı: 81.
- KIZILTAŞ, Ş, (2023), “*Oscar Wilde’in Dorian Gray’in Portresi Romanında Victoria Çağı Ahlak Anlayışı ve Yaşam Tarzı*”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

ŞATIR, D, (2010), “*Jane Austen, Bir Hanım Tarafından*”, İngiliz Dili ve Edebiyatı Kulübü Dergisi, Say: 1, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

ŞENDİL, Y, KORKUT, Y (2008), “*Evli Çiftlerdeki Çift Uyum ve Evlilik Çatışmasının Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi*”, Psikoloji Araştırmaları Dergisi.

TAŞDELEN, P, KOCA, C, (2015), “*Victorya Dönemi İngiltere’sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı :32, Haziran.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.3>

Volume 8/4

2024 p. 23-55

ÇAĞATAYCADA BİRLEŞİK ZARF-FİİLLER

COMPOUND GERUNDIUMS IN CHAGATAI

Emel TEKİN*

Zühal ÖLMEZ**

ÖZ

Zarf-fiil ekleri; Türkçe ifade kabiliyetinin tekdüzelikten sıyrılıp dilin uzun ve zengin anlatım imkânı kazanmasında önemli yapılardır. Dilin daha etkileyici ve incelikli kullanılmasını sağlayan tek başına bir yargı bildirmeyen bu eklerin temel görevi, eklendiği fiilleri cümle içerisinde zarflandırmaktır. Türkçenin en eski tarihi döneminden itibaren çağdaş Türk dillerine değin kullanılan çok sayıda zarf-fiil eki bulunmaktadır. Bu tarihi süreçte bazı eklerin seyrekleştiği, mevcut işlevlerinden bir kısmını kaybettiği ya da kullanımdan düştüğü; bazılarının ise yeni anlam ve işlevler kazandığı görülür. Yapı bakımından çeşitli değerlendirilmeleri bir tarafa bırakıldığında, bu ekleri basit ve birleşik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Zarf-fiil eklerinin bir kısmı kullanım sahasına çıktığından beri zarf-fiil işlevindeyken; bir diğer kısmı asıl işlevi zarf-fiil eki olmayan, sonradan yüklenen eklerdir. Bu çalışmada bazı ek ve edatların bir araya gelmesi vasıtasıyla oluşan birleşik yapıları zarf-fiil ekleri ele alınacaktır. Bu birleşik zarf-fiil yapılarının meydana gelmesinde en büyük katkıyı sıfat-fiil ekleri sağlamaktadır. Sıfat-fiil ekleri kadar yaygın ve çeşitlilik göstermese de elbette isim-fiil eklerinin söz konusu yapıların oluşmasında azımsanmayacak bir rolü vardır. Türkçenin tarihi devirlerinin ardından Özbekçe ile Yeni Uygurcadaki birleşik yapıları zarf-fiil eklerinin kullanımına ilişkin kısaca bilgi verilecek olan bu makalenin esasını Çağatayca metinlerden tespit edilen örnekler teşkil edecektir. Çağataycanın farklı dönemlerinden alınan birleşik zarf-fiil ekli yapıların geçtiği beyit/cümlelerin metinde bulunduğu beyit ve sayfa numaraları parantez içerisinde belirtilecektir. Bu birleşik yapıların cümleye sağladığı anlamı vermek için örnekler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. İlgili yapıların Çağatayca metinlerdeki kullanımları üzerinden cümledeki anlam ve işlevleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Fiilimsiler, Zarf-Fiil Ekleri, Birleşik Zarf-Fiiller.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: emelltekinn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5119-4023, Kocaeli, Türkiye.

** Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: zuolmez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5881-503X, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

Gerundium suffixes are crucial structures in Turkish, offering a means to break free from monotony and enabling a richer and more nuanced expression. These suffixes, which do not carry a judgment on their own, play a significant role in enhancing the subtlety and impact of language by adverbializing the verbs to which they are added in a sentence. Many gerundium suffixes have been used throughout the history of the Turkish language, from its earliest periods to contemporary Turkish languages. Over time, some of these suffixes have become rare, lost some of their original functions, or fallen out of use, while others have developed new meanings and functions. When various evaluations in terms of structure are left aside, it is possible to divide these suffixes into two as simple and compound. While some gerundium suffixes have functioned as adverbial markers since their inception, others were originally used for different purposes and later acquired the role of gerundium suffixes. This study focuses on compound gerundium suffixes, which result from the combination of certain suffixes and prepositions. The greatest contribution to the formation of these compound structures of gerundium is made by participle suffixes. Although not as widespread or varied as participle suffixes, infinitive suffixes certainly play a significant role in the formation of these structures. This article will examine the use of compound adverbial-verb suffixes in Uzbek and New Uyghur, tracing their historical development through the Turkish language periods, with a particular focus on examples from Chagatai texts. The couplet and page numbers of the sentences containing compound gerundium suffixes from different periods of Chagatai will be provided in parentheses. To illustrate the meanings conveyed by these structures, the examples will be translated into Turkish. The meanings and functions of these structures within sentences will be analyzed based on their usage in Chagatai texts.

Key Words: *Chagatai, Non-Finite Verbal Forms, Gerundium Suffixes, Compound Gerundiums.*

1. Giriş

1. 1. Zarf-Fiil Kavramı

Zarf-fiil kavramı çeşitli kaynaklarda *gerundium*¹, *gerundi*², *hal fiili*³, *hal kipleri*⁴, *ulak*⁵, *ulaç*⁶, *bağ fiil*⁷, *bağ eylem*⁸, *eylem zarfları*⁹, *fiilin zarfsı şekli*¹⁰, *zarf-eylem*¹¹, *zarf-fiil*¹² gibi farklı terimlerle karşılanmıştır. Terim adlandırmasında görülen bu çeşitlilik

¹ Eckmann, 1966; Ergin, 2007; Bodroglıeti, 2001.

² Banguoğlu, 2007; Çağatay 1948.

³ Ergin 2007.

⁴ Ergin, 2007.

⁵ Deny, 2012.

⁶ Gencan, 1979; Hatiboğlu 1969; Hengirmen 2005; Koç, 1990; Vardar, 2002; Yılmaz, 2019.

⁷ Bilgegil, 2009; Ediskun, 2007.

⁸ Bilgegil, 2009; Ediskun, 2007; Gencan, 1979; Koç, 1990; Vardar, 2002.

⁹ Tekin, 2016.

¹⁰ Yılmaz, 2019.

¹¹ Karaağaç, 2012.

¹² Banguoğlu, 2004; Bayraktar 2018; Ergin, 2007; Gülsevin 2001; Koç 1990; Korkmaz 2014; Kormaz, 2019.

araştırmacıların zarf-fiil tanımlamasında da görülmekle birlikte zarf-fiiller için şu genel bilgi verilebilir:

Cümlede zarf görevinde kullanılan; temel cümlelerin yüklemine *tarz, zaman, sebep, durum* gibi çeşitli yönlerden nitelendiren zarf-fiillerin “*yüklem durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olması*”¹³ en temel işlevidir.

1.2. Birleşik Zarf-Fiil Kavramı

Zarf-fiil ekleri bakımından zengin olan Türkçede bazı zarf-fiil ekleri ilk yazılı metinlerden günümüze asıl zarf-fiil ekleri olarak kullanılmıştır. Diğer yandan bazı zarf-fiil ekleri aslen zarf-fiil eki olmayan bazı ek ve/veya edatların birleşmesi ile oluşmuştur.

“Aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara *quasi gerundium* (birleşik zarf-fiil) denir.” şeklinde birleşik zarf-fiili tanımlayan Gülsevin; eklerin bir araya gelip kendi işlevinden sıyrılarak birlikte “eklendikleri fiili geçici zarf haline getirme” işlevini üstlendiğini, böylece birleşik zarf-fiil yapılarının meydana geldiğini belirtmektedir (2001, 127).

Birleşik zarf-fiiller için “*quasi gerundium* (yarı gerundium)” ifadesini ilk olarak kullanan O. N. Tuna’dır. Türkçeye “*hemen hemen, aşağı yukarı*” olarak çevrilebilecek olan bu ifadeyi kullanarak “*tam zarf-fiil değil de hemen hemen zarf-fiil olabilecek bir yapı; ya da aşağı yukarı zarf-fiil sayılabilecek bir yapı*”¹⁴ açıklamasıyla bahsettiği birleşik zarf-fiillerin nasıl bir sınıflandırmaya tabi olacağı meselesi üzerine çalışılmaya muhtaç bir durumdur.

Konu üzerine çalışan araştırmacılardan Gülsevin, birleşik zarf-fiilleri “*ek+ek(ler)*” ve “*ek(ler)+edat*” olmak üzere iki ana gruba ayırarak incelemiştir (2001, 122-143).

“Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine” isimli yazısında Yücel, zarf-fiil eklerini yapı bakımından şu üç grupta incelemektedir: “1.Asıl zarf-fiil ekleri: -a/-ı(-u)/-alı/-arak/-ınca/-ıp/-ken/-madan”, “2.Zarf-fiilleşmiş ekler: -asıya, -acak/-(a)r/-yor/-muş + *casına*, -*dığınca/-dıkça/-mışça*; -*mamacasına/-maksızın/-maktansa*”, “3.Zarf-fiil görevinde kullanılabilen ekler: -*acağına/-acağından/-dığına/-dığında/-dğından*; -*makla/-makta/-maktan/-masıyla/-maya/-ışta*; -*ar -maz/-dı -madı/-dı mı/-dı mı -dı/-maz mı/-mıyor mu/-mış -mamış/-sa*” (2000, 75-114).

Zarf-fiilleri konu alan bazı doktora tezlerinde zarf-fiiller şu başlıklandırmalarla incelenmiştir:

¹³ Gülsevin, 1990; Ergin, 2007.

¹⁴ Gülsevin, 2001, 122-143.

“Türk Dilinde Zarf-Fiiller” başlıklı doktora tezinde Tuncer, zarf-fiil eklerini şu başlıklar altında ele almıştır: “A.Özel eklerle meydana getirilen zarf-fiil şekilleri”, “B.İsim-fiillere isim çekim eklerinin getirilmesiyle zarf-fiil fonksiyonunda kullanılan şekiller”, “C.İsim-fiillerin edatlara bağlanmasıyla zarf-fiil fonksiyonunda kullanılan şekiller” olmak üzere üç ana başlıkta incelediği zarf-fiil eklerinin Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar uzanan tarihi sürecini ele almıştır (1996, 10-314).

“Kırgız Türkçesi’nde Mastar, Partisip ve Gerundiumlar” başlıklı doktora tezinde Tolkun zarf-fiil eklerini şu başlıklar altında ele almıştır: “31.asıl zarf fiil ekleri”, “32.türemiş zarf fiil ekleri” (321.filimsi+isimden isim yapma eki tarzındaki zarf fiil ekleri; 322.filimsi+hal eki tarzındaki zarf fiil ekleri), 33.birleşik zarf fiil ekleri, 34.filimsi+edat tarzındaki zarf fiil ekleri, 35.bazı ek veya edatlarla genişleyerek zarf-fiil eki gibi kullanılan çekim ekleri, 36.zarf fiil eki gibi kullanılan ekler” (1999, 158-323).

“Orta Türkçede Fiilimsiler” başlıklı doktora tezinde Bayraktar, zarf-fiil eklerini şu başlıklar altında ele almıştır: “4.5.Sıfat-fiilden türeyen zarf-fiiller” başlığına gelinceye kadar asıl/gerçek/aslı zarf-fiiller vb. herhangi bir başlık altına almaksızın bazı zarf-fiil eklerini incelemiştir. “4.5.1.{-GAn} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.5.2.{-DUk} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.5.3.{-mİş} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.5.4.{-Ar}/{-Ir} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.5.5.{-mAz}/{-mAs} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.5.6.{-GU} Sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller”, “4.7.İsim-fiillerden türeyen zarf-fiiller”, “4.8.Zarf-fiillerin birleşik fiil kurma göreviyle kullanımı” (2000, 100-235).

“Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller -Muhtar Evezov’un Tandamalı Engimeler Adlı Eseri Üzerinde Bir Çalışma- (Şekil-Anlam-İşlev ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları)” başlıklı doktora tezinde Tanç; zarf-fiil eklerini şu başlıklar altında ele almıştır: “2.1.Asıl zarf-fiil ekleri”, “2.2.Sıfat-fiil ve hal eklerinin birleşmesi ile oluşanlar”, “2.3.Sıfat-fiil eki ve son çekim edatlarının birleşmesi ile oluşanlar”, “2.4.Sıfat-fiil eki ile hal eki ve son çekim edatlarının birleşmesi ile oluşanlar”, “2.5.Sıfat-fiil eki ile zaman bildiren sözcüklerin birleşmesi ile oluşanlar”, “2.6.İsim-fiil ekleri ve son çekim edatlarının birleşmesi ile oluşanlar” (2002, 26-193).

“Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-Fiiller” başlıklı doktora tezinde Hünerli, zarf-fiil eklerini şu başlıklar altında ele almıştır: “1.1.Asıl zarf-fiiller”, “1.2.Sıfat-fiillerden gelişen zarf-fiiller ve zarf-fiillik yapılar”, “1.3.İsim-fiillerden gelişen zarf-fiiller ve zarf-fiillik yapılar”, “1.4.Bağlama edatlarının çekimli bir fiille kullanılmasıyla oluşan zarf-fiillik yapılar”, “1.5.Çekimli fiil ve çekim edatlarıyla oluşturulan zarf-fiillik yapılar”, “1.6.Farklı yapıdaki (karmaşık) zarf-fiillik yapılar” (2012, 51-945).

“Memlûk Kıpçakçasında Fiilimsiler” başlıklı doktora tezinde ise herhangi bir başlıklandırma yapılmayarak örnekler sıralanmıştır (Negiş, 2015, 631-944).

2. Çağataycada Birleşik Zarf-Fiiller

Çağataycada zarf-fiiller; etimolojisi belirsiz olarak ifade edilen, yalın biçimleriyle bulunmakla birlikte kimileri bazı ek ve edatlarla bir araya gelmek suretiyle türemiş ya da birleşik gibi çeşitli adlandırmalarla anılan yeni yapılar yoluyla oluşmaktadır.

Bu birleşik yapılar; isim-fiil ve sıfat-fiil eklerine durum ekleri ve edatların (bazen -*mAKIIK/-mAsIIK* eklerinde görüleceği üzere; yapım eki) getirilmesiyle cümleyi “*amaç/sebep/durum/tarz/zaman/miktar*” gibi çeşitli yönlerden niteleyen bir zarf-fiil işlevi kazanmaktadır.

Çağataycadaki birleşik zarf-fiiller incelenirken öncelikle -*DUK* sıfat-fiil eki ile başlanacak ardından -*GAn/-An/-GU/-mAs/-mİş/-(X)r* eklerine sırasıyla; eşitlik, yönelme, bulunma, ayrılma durum ekleri ve edatların eklenmesiyle bu birleşik yapıyı oluşturan kullanımlar ele alınacaktır. Ardından isim-fiil eklerine gelen durum ekleri ve edatların oluşturduğu zarf-fiil işlevli yapılar bu çalışmanın esasını oluşturacaktır.

Türkçenin cümle yapısında önemli rol oynayan zarf-fiillerin tarihi Türk yazı dillerindeki biçimleri, cümleye kattıkları anlamlar çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Çağatayca yazılmış metinlerdeki zarf-fiiller ve birleşik zarf-fiiller münferit çalışmalarda ele alınmışsa da bütününe ele alındığı ve sahadaki metinlerin taranarak incelendiği herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası metinler taranarak örnekler tespit edilmiş, Türkiye Türkçesine çevrilerek cümleye kattıkları anlamlar tespit edilmiştir. Ayrıca bu zarf-fiillerin Çağataycanın devamıcıları Özbekçe ve Yeni Uygurcadaki görünüşleri hakkında da bilgi verilmiştir. Çağataycadaki birleşik zarf-fiillerin tümünün incelenmesi amaçlanan bu çalışmayla metinlerdeki kullanımlar ortaya konmuştur.

2.1. -DUK Sıfat-Fiil + Durum Ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

2.1.1. {-dUk+çA}

-*dUk* sıfat-fiil ekiyle +*çA* eşitlik ekinin oluşturduğu bu zarf-fiil; eklendiği fiile “*her...-ınca/-dığı sürece/takdirde/-r ise/-dığı kadar*” anlamlarını sağlarken fiili, zaman/miktar zarfı veya şart ifadesi işleviyle ana cümleye bağlamaktadır. Türkçenin tarihi dönemlerinde iyelik ekli ve yalın biçimler birlikte görülürken, Türkiye Türkçesinde ekin sadece iyeliksiz biçimleri kullanılmaktadır (Tiken, 2020, 154). Ek, ilk olarak Memlük Kıpçak Türkçesi döneminde görülmektedir (Öztopçu, 2007, 278). Kıpçak Türkçesiyle yazılan *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*'ta iyeliksiz kullanımı tek örnekte bulunurken, iyelikli biçimlerine sık rastlanmaktadır (Özyetgin, 2001, 209). Eski Anadolu Türkçesinde -*dIkçA/-dUkçA/-dUḥça* biçimleri ve iyelikli kullanımları yaygındır (Tiken, 2020, 154). Çağataycada ek seyrek, Çağataycanın klasik devir öncesi metinlerinden *Yusuf Emirî Divanı*'nda şu örneklerde tespit edilmiştir:

Kabûl itdükçe ol sulţân-ı ‘âdil kulını dâğın / Revâc-ı devlet-i Cemşid ü İskenderdin il çıkdük¹⁵ “Adaletli sultan kulunun yarasını **kabul ettiğinde** Cemşid ve İskender’in yüce itibarından el çektik.” (175/4) (YED, Köktekin, 2007, 196)

Başın gerdündın ötkey **terk-i serv itdükçe** gül-şende / Köñül âyinesidin şâf kılğıl zeng iy kumrı “(Maksadı aşk olanın bu bahçede yapması gerekenler vardır. Bunlardan biri de şudur:) Ey Kumru, gül bahçesindeki selvi boylu sevgiliyi **terk ettiğinde** muradına ereceksin. (Yeter ki) gönül aynasından pası temizle!” (337/2) (YED, Köktekin, 2007, 327)

2.1.2. {-DUK+DA}

-DUK sıfat-fiil ekiyle +DA bulunma durum ekinin birleşmesiyle oluşan yapı, “-diğında/-ken” anlamları sağlamaktadır. Türkiye Türkçesinde iyelik ekli biçimleri kullanılmaktadır.

Yazıtlarda ve Eski Uygurca metinlerde yaygın görülen ekin, iyelikli biçimleri de bulunmaktadır (Erdal, 2004, 318). Karahanlı Türkçesinde ünlüyle ve ötümlü ünsüzle biten fiillere -duқта/-dükte; ötümsüz ünsüzle biten fiillere -tuқта/-tükte biçimleriyle görülen ekin iyelik ekli kullanımı tek örnekte tespit edilmiştir (Güner, 2021, 580; Ercilasun, 2020, 242). Harezmi Türkçesinde iyelikli biçimi bulunmayan ekin kullanımı Karahanlıcadaki gibidir (Ata, 2016, 104-107; Toprak, 2005, 335-364). Kıpçak metinlerinden *Codex Cumaninus*’ta (Bayraktar, 2018, 236) ve *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu’l-Leysi’s-Semerkandî Tercümesi*’nde örneklerine rastlanmaktadır (Güner, 2020, 367).

Çağatayca metinlerde seyrek görülen “-diğında/-diğI gibi” anlamları veren ekin şu örnekleri tespit edilmiştir:

Fahr ilâ Hîzr asraduğda qamuq karrûbilar / Zât-i pâkiğni oqurlar rahmatan lil’âlamîn “Hızır iftihar ile saflığın ta kendisini (Hz. Muhammed’i) **koruduğunda** bütün büyük melekler Enbiyâ suresi 107. âyeti (Ey Muhammed! Seni âlemlere rahmet için gönderdik) okurlar.” (175/2) (GD, Eckmann, 1971, 187)

Sén tağı anlar işledükde işleme / İşleyüp sonra peşimânlar yéme “Sen onların **yaptıkları gibi** yapma, yapıp da sonra pişmanlık duyma/pişman olma.” (7b/224) (HKC, Toker - Uygun, 2020, 125)

Köñlüm imgenmes, belî sin niçe aççığ sözleşen / Çün yarattığda Uğan gül қоңşısın hâr eyledi “Sen ne kadar acı söylesen de gönlüm incinmez, çünkü Tanrı **yarattığında** gülün komşusunu diken eyledi.” (769) (SD, Eraslan, 1999, 296)

¹⁵ Metinlerden alınan örnekler, eser üzerinde yapılan çalışmalardan herhangi bir değişiklik/düzelti yapılmadan aynen alınmıştır.

2.2. -GAn Sıfat-Fiil + Durum Ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

2.2.1. {-GAn+(İyelik Eki)+çA}

Türkiye Türkçesindeki “-dığınca/-dığı kadar/-dığı gibi/-dığı müddetçe” anlamlarına tekabül eden ek; temel cümleyle eşzamanlı gerçekleşen veya yüklem tarzını belirten yapılar kurar. Tenişev’e göre bu zarf-fiil şeklinin gelişimi ve aktifleşmesi Kıpçak birliği dönemine aittir (Özyetgin, 2001, 211). İlk örneklerine Memlük Kıpçakçası eserlerinde ve *Codex Cumanicus*’ta rastlanmaktadır (Öztopçu, 2007, 278; Güner, 2020, 368; Karamanlıoğlu, 1994, 143). Çağataycada ekin iyelikli/iyeliksiz biçimleri ve olumsuzluk ekli örnekleri bulunmaktadır.

Özbekçede iyelikli/iyeliksiz biçimleriyle sık görülen -gānčā’nın yanı sıra +lik ve +āq ekleriyle pekiştirilmiş -gānčālik ve -gānčāyāq biçimleri kullanılmaktadır. Ayrıca ek *yoq* kelimesiyle “henüz -mİş değil” işlevindeki kalıp yapıyı oluşturmaktadır (Tolkun, 2009, 155-157). Yeni Uygurcada ses uyumuna bağlı olarak -GAñçA/-KAñçA ve iyelik ekli biçimleriyle görülen işlek bir zarf-fiil ekidir (Öztürk, 1997, 241; Öztürk, 2020, 115).

Ya’nı, küçünüz yetkençe yürünüz, hergiz bu maķāmnuñ nihāyetiğa yetalmas-siz “Yani gücünüz yettiğince yürüyünüz, zira asla bu makamın sonuna ulaşamazsınız.” (97/8) (KH, Dağıstanlıoğlu, 2018, 238)

başın alıp kētip barğanlarınça / yētip turmay ayağı barğanınça “Başlarını alıp gidebildikleri kadar, ayaklarının basabildiği kadar uzağa vardılar.” (790) (GN, Efendioğlu, 2019, 314)

kıla alğança riyā ehlidin itkil i’rāz / yahşırak şıdķ ile ‘āşī ki riyālīg murtāz “Yapabildiğin kadar (mümkün olduğunca) ikiyüzlülerden kaçın! Samimi (bir) günahkâr nefsin terbiye etmiş gibi görünen ikiyüzlüden daha iyidir.” (276/1) (NŞ, Karaörs, 2016, 275)

didi kim min haylğa yol başķaray / bilgenimce kavmnı alıp baray “Ben (bu) topluluğu alıp gideyim; (bu) topluluğa bildiğim kadar yol göstereyim, dedi.” (1584) (LT, Canpolat, 1995, 129)

2.2.2. {-GAn+(İyelik Eki)+GA}

Çağataycada -GAn sıfat-fiil ekinin yönelme durum eki olarak oluşturduğu yapının zarf-fiil işleviyle kullanılması yaygın değildir. Bu birleşik yapının örnekleri azdır ve *sebeb* anlamı sağlamaktadır.

Özbekçede -gāngā eki; iyelikli/iyeliksiz biçimleriyle “-DIğI için/-mAsInA” anlamlarıyla *sebeb* bildirir ve -All/-DIğInA eklerinin işlevinde, geçen zamanı bildirmek için kullanılır. Seyrek olarak +mi soru ekiyle kullanıldığında *tahmini sebeb* bildirmektedir (Tolkun, 2009, 154, 196). Yeni Uygurcada “-ınca/-dığı için” anlamlarında, ses uyumuna uygun -

GAnGA/-KAnGA biçimleriyle kullanılan ek yaygınlık göstermemektedir (Öztürk, 1997, 242; Öztürk, 2020, 116).

Ki bî-emr-i Hudâ ğusl itkenige / La 'în bevl eyledi ol kılmışige “Allah’ın emri olmaksızın guslettiği için Mûsâ’nın yaptığı bu işe Şeytan işedi.” (MuN, Aşçı, 2012, 118)

Bu vâkı ‘âtdın beş ay ötkendin soñ peşimân boldılar, oğlanlarıdın ötmegenige... “Bu olaydan beş ay geçtikten sonra oğullarından vazgeçip kıymadığına (kıymadığı için) pişman oldu.” (241/6) (ŞTü, Ölmez, 2021, 194).

2.2.3. {-GAn+(İyelik Eki)+DA}

-GAn sıfat-fiil ekine +DA bulunma durum ekinin eklenmesiyle oluşan yapının ilk örnekleri Harezmi Türkçesi eserlerinde görülmektedir. Özellikle Kıpçak Türkçesinde şekillenip gelişerek iyelikli ve olumsuz biçimleriyle de kullanılan zarf-fiil, Çağatayca metinlerde sıklıkla Kıpçakçadaki gibi kullanılmaktadır.

Özbekçenin en işlek zarf-fiil eklerinden -gändä’nin “şart eki” olarak, şart eki -sä’nin de bazen “-IncA” işlevinde kullanılması ekler arasında işlevsel bir benzeşmeyi göstermektedir. Özbekçede +âq ve +ginä ekleriyle pekiştirilmiş -gändäyâq; -gändäginä biçimleri bulunmaktadır. Ayrıca Özbekçede konuşma dilinde eklenen, yazı dilinde genellikle eklenilmeden kullanılan hām “da/de, bile” edatıyla -gändäyäm ve -gändä hām biçimlerine rastlanmaktadır (Tolkun, 2009, 151-154, 184). Yeni Uygurcada -GAndA/-KAndA ve iyelikli biçimleriyle ses uyumuna uygunluk gösteren ek yaygın görülmektedir (Öztürk, 1997, 241; Öztürk, 2020, 116).

- Ek, Türkiye Türkçesindeki “-DIğIndA/-IncA/-ken” anlamlarında yüklem belirtiği hareketin/durumun eklendiği fiilin gerçekleşme zamanına bağlı olduğunu bildirmektedir. Çağataycada ekin genellikle zaman işleviyle kullanımına rastlanmaktadır:

Hırāmlap ötkeniñizde hîred maña aytur / Özüñge kil, közüñ aç, ‘ömr nāgehān kiçti “Salınarak yürüdüğünüzde/geçtiğinizde akıl bana ‘Kendine gel, gözünü aç, ömür ansızın geçer!’ der.” (698) (SD, Eraslan, 1999, 276)

sünbülüñni taraganda gül üze tañdur ‘arağ / kim bulutluğ kiçeniñ elbette bolmas şeb-nemi “Sümbül saçlarını tararken gül üzerinde ter damlasının oluşması çok tuhaf. Çünkü bulutlu gecenin şebnemi olmaz.” (1835) (LD, Karaağaç, 1997, 199)

küyige kirgenimde tevsen idim / lik boldum tura tura muhtâc “Mahallesine girdiğim de dik başlıydım ancak (orada) dura dura (kaldıkça) muhtaç oldum.” (100/5) (GS, Kut, 2003, 97)

Sikritip yildürgenide tevseniğa köz salıñ / Yaykalıp yol yörüse serv-i hırāmānıñ körüñ “Seğirterek koştuğunda dik başına bakın. İşveyle yol yürüdüğünde servi gibi salınan sevgiliyi görün.” (61/2) (BD, Yücel, 1995, 155)

min turup almanı yigen kimdür / tā ki min bolmağanda yiydür zarūr “Ben dururken (bulunurken/varken) elmayı kim yer; (elmayı) ancak ben olmadığım zaman zarurettten yerler.” (46) (MMü, Abik, 2005, 52)

- Ek, Türkiye Türkçesindeki “-DIĞI/-mAk için” anlamında kullanılarak yüklemdeki hareketin/durumun gerçekleşme sebebini/amacını bildirir:

Mürtefi bolğanda hicrān kil tevaḳḳuf kılma kim / İntizārıñnı çikerge özge tāḳat ḳalmadı “(Seni) Beklemeye başka tahammül(üm) kalmadı bu yüzden ayrılık acısı (fazlasıyla) arttığı için gel, bekleme!” (114/4) (BD, Yücel, 1995, 185)

Āya bu sıḳaray lafzı maẓmūnığa yitkende Fārsi şı’rde ni ‘ilāc ḳılğaylar “Acaba, bu sıḳaray sözünün anlam inceliğine ulaşmak için Fars şiirinde hangi çareye başvuracaklar?” (T776a-8) (ML, Barutçu Özönder, 1996, 170)

- Ekin, “-sA bile/-DIĞI takdirde” anlamında *koşul* ve *sebeup* bildirme işleviyle ana cümlelerin yüklemine bağlandığı görülmektedir:

‘Ömrığe kalğanda iki üç nefes / Zıkr itiben yār ḥadîâi vü bes “Ömrünün iki üç nefesi kalsa bile o yar sözünü söylerdi.” (57/35) (HE, Sabir, 2016, 426)

Ayrıca ekin *bildirme eki* aldığı ve *aitlik eki* ile birlikte kullanıldığı yapılarla oluşan örnekler tespit edilmiştir:

Alar dir irdiler kim dünyā cāhınıñ mestliğı çağır mestliğığa oḥşamas kim, çağır mestliğı içken künidür, ammā cāh mestliğı, eger şāhib-i cāh yıllar cāh üstidedür kim mestdür, anıñ maḥmūrlığı cāhdın ma’zūl bolğandadır. “Onlar der ki: ‘Dünya makamının sarhoşluğu şarap sarhoşluğuna benzemez, şarap sarhoşluğu içilen gündür. Eğer mevki sahibi yıllarca (o) mevkide sarhoşsa onun sarhoşluğu (o) mevkiden azledilince dir!’” (R 737a-19) (HSHR, Eraslan, 1971, 103)

miniñ hem köñlüme Maḥmūd Bahādırnıñ yağığa tüşkendeki¹⁶ firāḳı; otı içimde ḳayra kildi micmer tig köyüp közüm yaşı birle bu gāzelni ayıp yiberdim taḳı sultān cevāb ayıp yiberdi. “Benim gönlüme Mahmud Bahadır’ın düşmanın eline düştüğündeki ayrılığın ateşi içime tekrar düştü. Buhurdan gibi (akan) gözümün yaşı ile bu gazeli söyleyip gönderdim ve Sultan da cevap verdi.” (152a-1) (ŞHD, Karasoy, 1998, 253)

2.2.4. {-GAN+DA+Edat}

-GAN+DA+edat yapısı, -GAndA ve -GAndIn zarf-fiil ekiyle aynı işlevde kullanılmıştır. -GAndA zarf-fiil ekinin üzerine *kedin* edatının gelmesiyle oluşan bu yapı, ana cümledeki

¹⁶Çağatayca metinlerde sadece *Şiban Han Divanı*’nda rastladığımız ekin +ki “aitlik eki” almış biçimi hakkında bir yazı kaleme alan Karasoy; aitlik ekli genişletilmiş biçimlerin çağdaş Türk lehçelerinden Kazak ve Kazan Tatar Türkçesinde bulunmasından ve zarf-fiillerin isim çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilemeyeceği kuralı ile örtüşmemesi dolayısıyla söz konusu ekin zarf-fiil olma sürecinin henüz tamamlanmadığını belirtmektedir (Karasoy, 2016: 15).

eylemden önce gerçekleşen eylemi/durumu belirtmektedir. Zarf yapan birleşik yapılar olarak değerlendirilebilecek bu ve benzeri kullanımlar cümlede ait oldukları unsura zarf görevi yüklerler.

Bu kelimâtnı kılğanda kedin kazâ mesnedide oturur érdi “Bu sözleri söyledikten sonra kadılık makamında oturdu.” (84a-12) (GT, Ergene, 2017, 355)

2.2.5. {-GAn+(İyelik Eki)+dIn}

-GAn ekiyle -dIn ayrılma durum ekinin birleşimiyle oluşarak eklendiği fiile “-dİğIndAn” anlamı verir. İlk olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde -ğandin/-gendin olarak *soñ* ve *bêrû* edatlarıyla görülmektedir (Bayraktar, 2018, 226). Kıpçak Türkçesi metinlerinde genellikle *soñra* ve *bêrû* edatlarıyla kullanılan bu yapı, *Münyetü’l-Guzât*’ta -dIn biçimiyle görülmektedir. Bu dönemde çeşitlilik gösteren ek, -GAndIn/-GAndAn/-KAndAn/-AndAn biçimleriyle kullanılmaktadır. Ayrıca olumsuzluk ekli örnekleri bulunmakta, iyelikli kullanımı yalnızca *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî*’de yer almaktadır (Güner, 2021, 370-371). Çağatay Türkçesinde -GAndIn/-KAndIn biçimleriyle eklendiği fiile *sebeþ*, *karşılaştırma*, *görelilik* anlamları veren ek; sıklıkla görülmektedir. Ayrıca olumsuz ve iyelikli kullanımları bulunmaktadır.

Özbekçede iyelikli/iyeliksiz biçimleriyle görülen -gândän işlek bir ektir. Özbekçede “-DIğIndAn/-mAsIndAn/-DIğInA/-mAktAnsA/-AcAğInA” anlamlarında; ayrıca ikilemeler kurduğunda “-DIkça” işlevindedir. +lik ekiyle genişlemiş -gänlikdän biçimi sebep bildirmektedir (Tolkun, 2009, 150-151). Ekin Yeni Uygurcada kullanımına rastlanmamıştır.

- Ekin “sebeþ” anlamıyla kullanımlarının örnekleri şöyledir:
damâdam yığlağanimni külar gülğunça dek la’liñ / benim gayğurğanimdin köñlüñ asru şâd emiş [bildük] “Gül goncası gibi kırmızı dudağın (benim) durmaksızın ağlamama güler. Ben üzüldüğüm için gönlün çok mutluymuş (anladık).” (112/2) (GD, Eckmann, 1971, 124)

Vaşl ara aħbâb ile ol zâlim ança koydı dâğ / Kim ol otka tözmeqendin dâğ-ı hicrân istedim / “Kavuşma sırasında o zalim sevgili ahabla öyle bir dağladı ki o ateşe tahammül edemediğim için ayrılık yarası istedim.” (456/5) (FK, Kaya, 1996, 424)

Açıldı köñlüm uşal gül-izâr kilgenidin / Niçük ki gonçe açılğay bahâr kilgenidin “Nasıl bahar geldiği için gonca açıldıysa işte bu gül yanaklı geldiği için gönlüm açıldı.” (487) (BD, Yücel, 1995, 298)

başıma tofrağ savurğandin mu çihrem gerd ikin / yâ felek yağdurmış üstümge mezellet tofrağı “Acaba başıma toprak savurduğun için mi yüzüm toz (içinde) yoksa felek üstüme hakirlik toprağı savurduğundan mı?” (590/5) (NŞ, Karaörs, 2016, 587)

• Ekin “karşılaştırma” anlamıyla kullanımlarının örnekleri şöyledir:
 ‘İsā ‘aleyhi’s-selām ayıttılar: *Yā Cümcüme, cān bērmek né türlüg-turur?* [Cümcüme ayıttı:] *Yā Rūhu’llāh, cān bērmeklik katıg-turur, miñ mertebe kılıç birle cafkandın ve sancığandın katıgrak-turur* “İsa aleyhisselam (şöyle) dediler: Ey Cümcüme, can vermek nasıldır? [Cümcüme şöyle söyledi]: Ey Ruhullah, can vermek çok çetin bir şeydir. Bin kılıç ile yurmaktan ve bin kılıcı batırmaktan daha şiddetlidir.” (6b/7-8) (CN, Toker-Uygun, 2017, 73)

Şunātı her niççe digendin uzun / LİK bolup haşmeti andın füzün “Onun kötülükleri anlatılardan çoktur; ancak haşmeti daha görkemlidir.” (42/81) (HE, Sabir, 2016, 326)

‘Azrāil aytdı: Tenjrinin hükmü senin yalvarıp ant bergeñindin artuğ turur tēp. “Azrail, ‘Tanrı’nın hükmü senin yalvarıp yemin vermenden/vermene göre daha yücedir.’ dedi.” (4/18) (ŞTü, Ölmez, 2021, 41)

2.2.6. {-GAN+(İyelik Eki)+DİN+Edat}

-GAN+DİN birleşik zarf-fiil yapısına “sonra/-den sonra” anlamı veren *soñ/soñı/soñra, kén/kin/kéyin/kédin/kiyin*; “başka/-den başka” anlamı sağlayan *özge* gibi edatlarla kurulan ve eklendiği fiile *sebeb, zaman* ve *durum* ifadesi katarak zarf görevi yükleyen kullanımlar bulunmaktadır. -GAN’ın bu tür edatlı birlikteliklerine Çağataycada sıklıkla rastlanmaktadır.

ölgänimdin soñ mazārīmdin guzārē qılğa sen / kim hamīn oq tur maña dünyāda sendin multamas “Ben öldükten sonra mezarıma uğra! Bu benim için dünyada senden iltimas görmem ile aynıdır.” (91/6) (GD, Eckmann, 1971, 103)

Yok boldum ağzı fikridin sormanı benim hālimni siz / Ma’dūm bolğandın soñı kayda kişi āvāz iter “Benim halimi sormayın! İnsan yok olduktan sonra nerede ses çıkarır?” (240/6) (HD, Toparlı, 1998, 273)

Divān tükengendin sonra alar hıdmetiğa iltip muqābele istid‘āsı kılıldı. “Divan bittikten sonra onların huzuruna götürüp karşılaştırma dileğinde bulundum.” (T762a-15) (HM, Abik, 2006, 30)

kuruğandın kin bolur sin güli / tul hatunlar urup iterler çüli “Kuruduktan sonra meyve kurusu olursun, dul kadınlar (seni) toplayıp hoşaf yaparlar.” (34) (MMü, Abik, 2005, 50)

Mīve fişğandın kéyin dıraht üzre turmas. “Meyve olgunlaştıktan sonra ağaç üzerinde durmaz.” (30a/5) (KN, Uygun, 2021, 150)

‘Ālemni seni bizni yaratğan bar. Anıñ atı Allāh turur. Anı bar bilgil ve bir bilgil anıñ buyurğanındın özge işni kılmağıl tēdi ērse kız anı qabūl kılmadı. “ ‘Dünyayı, seni, bizi yaratan var. Onun adı Allah’tır. Onu var ve bir bil, onun buyurduğundan başka bir iş yapma.’ dediyse de kız bunu kabul etmedi.” (71a-10) (ŞT, Ölmez, 2020, 117)

2.2.7. {-GAn+Edat}

İyelikli/iyeliksiz -GAn sıfat-fiil ekine edatların eklenmesiyle oluşan yapılar, Çağataycada çeşitlilik göstermekte ve sıklıkla kullanılmaktadır.

“gibi” anlamındaki **dek/deg/teg** ve son dönem Çağatayca metinlerde Özbekçedeki gibi **day/dey** olarak görülen bu edatın kullanımı yaygındır. Aynı anlamdaki **kibi/bigi/bigın** edatlarından **kibi** sıklıkla görülürken, **bigi/bigın** seyrek ve genellikle Nevâyî öncesi metinlerde bulunmaktadır. Eski Uygurca “tarz” anlamındaki *yaŋ* kelimesinden türeyen “gibi/kadar” anlamıyla **yaŋlıg** edatlı -GAn birlikteliklerine nadir rastlanmaktadır. Moğolca “âdet/tarz” anlamındaki *yosun* kelimesinden türeyen **yosunluğ** edatının -GAn sıfat-fiiliyle kullanımı seyreklik göstermektedir. Bütün bu edatlı yapılar, ana cümlelerin tarzını/durumunu bildirmektedir. “ile/aracılığıyla” anlamıyla **bile** edatının -GAn sıfat-fiiliyle oluşturdukları zarf-fiiller; *tarz* belirten durum zarfı olarak fiile bağlanarak metinlerde sıklıkla rastlanmaktadır. “hep/her” anlamıyla **sayı/sayın/sayu** Çağataycada genellikle -GAn sıfat-fiiliyle kullanılır; bu edatların -GAn’sız kullanımı seyrek¹⁷. Eylemin ortaya çıktığında eylemdeki sürekliliği veya eylemin belirli zamanlarda tekrarlandığını ve yinelenirken devam ettiğini bildirmektedir. “sonra” anlamıyla **soŋ** edatlı biçimler zaman belirten bir zarf-fiil yapısı oluşturmaktadır. “iç/içeri/-da/içinde/arasında” anlamıyla **ara** edatlı biçimler eylemin gerçekleşme zamanına ilişkin bilgi vermektedir. *Sebeb* bildiren **üçün/cihetdin/sebebdin** edatlı biçimler ana cümlelerin yüklemdeki hareket/durumun sebebini belirtmektedir.

*Yahşılığa delâlet kılguçı özi **kılğan dék** bolur* “İyiliğe kılavuzluk eden, (iyiliği) kendi **yapmış gibi** olur.” (10b/3) (KN, Uygun, 2021, 130)

*Atnıŋ töşigeçe sudın yokkarı çıkdı taŋı **ok atkanday** yörüy berdi sudın amān çıkdım ol üç kişi suvdın yokkarı çıkdı taŋı **ok atkanday** yörüy berdi suvdın* “At göğsüne kadar sudan yukarı çıktı ve **ok atıvormuş gibi** fırlayıverdi, sudan sağ salim çıktım, o üç kişi sudan yukarı çıktı ve **ok atıvormuş gibi** ilerlediler.” (250/15-16) (ŞTü, Ölmez, 2021, 201)

*kırğavul karda **yaşunğan kibidür** ‘ayblarıŋ / ilge bes zāhir egerçi sin iter-sin iğmāz* “Günahların sülünün karda **saklanması gibidir**. Sen görmezden gelsen de halk için yeterince açıktır. ” (276/5) (BV, Türkay, 2002, 209)

*Ġam ni türlü kitebilgey bu hāzīn köŋlümdin / Çün **tilegen biqi** şād olmadı dīdārındın* “(Gönlüm) güzel yüzünden **dilediği kadar** mutlu olmadığı için bu kederli gönlümden tasa nasıl gidebilecek.” (755/2) (HD, Toparlı, 1998, 579)

*Al tudakıŋnı bu Hāfız bir sorabilse idi / Tapğay irdi **könli izdegen bigin** ‘ālemde kām* “Bu Hafız al dudağını bir öpebilseydi **gönlünün dilediği gibi** dünyada mutluluk bulacaktı.” (666/9) (HD, Toparlı, 1998, 526)

¹⁷ Eckmann, 1966, 123-124.

yıgılaban ol servniñ yolıǵa bu şām nāz iter / su bile topraǵdın esk tartkan yanlıǵ nihāl “Fidanın su ile topraktan gözyaşı çektiği gibi (o) bu akşam ağlayarak o selvinin (sevgilinin) yoluna naz eder.” (388/5) (NŞ, Karaörs, 2016, 387)

Oşbu ta’rīf qılğan vosunluǵ barıp ‘Alī-Dostnıñ qaşıda ant içip ayıptur. “Bunu, tarif edildiği gibi, gelip Ali Dost’un huzurunda yemin ederek söylemiştir.” (53b) (BN, Thackston, 1993, 109)

bu kēz nevrūz ğayretdin ēdūp cūş / acıklanğan bile boldı zirih-pūş “Bu sırada Nevruz hırsından coşup, hiddetlenerek zırhını giydi.” (1057, 1072) (GN, Efendioğlu, 2019, 352)

niçe körgeñ sayı ‘aczim cevr āǵāz itke-sin / anlağan sayı niyāzım şiddetin nāz itke-sin “Ne kadar güçsüz olduğumu her gördükçe eziyet etmeye başlayacaksın. Yakarışımın aşırılığını anladığın zaman naz edeceksin!” (498/1) (BV, Türkay, 2002, 363)

lāle tig ruhsārına bakkan sayın luṭfī közin / yasını körgeñ kişiler jāle-bārān atadı “Lutfi, lale gibi yanağına her baktıkça (onun) gözünün yaşını gören kişiler (onu) ‘çiğ yağdıran’ olarak adlandırdı.” (330/7) (LD, Karaağaç, 1997, 241)

yüreǵi örtenip közdin töker yaş / ayak icken sayı her-dem koyar baş “Yüreği yanıp gözünden yaş döker, sarap içtikçe boynunu büker.” (239) (GN, Efendioğlu, 2019, 237)

sēni taḳlīdlerīñ herǵiz yaramas / adaşken son kişi saña қaramas “Senin (bu) taklit işlerin asla bir işe yaramaz. Yolunu şasırdıktan sonra insanlar sana bakmaz.” (1149) (K, Gedik, 2020, 134)

yüzün gülini körgeñ ara nāle çekerde / times mü sen iy bülbül-i nālān ni tiler sen “Yüzünün gülünü gördüğü(m)de (ben) inlerken sen “Ey ağlayan bülbül, ne istersin!” demez misin? ” (697/3) (HD, Toparlı, 1998, 544)

gülni ohşatkan üçün yārımǵa gūyā bāǵ ara / muṣṭarib köñlüm kuşıdır bülbül-i şeydā imes “Bahçede gülü sevgilime benzettiği için muzdarip olan sanki gönül kuşumdur, şeyda bülbül değil!” (238/3) (GS, Kut, 2003, 193)

Çun Ḥām Nūḥ ‘aleyhi’s-selāmǵa bî-edeblik kılğan cihetdin anıñ mübārek tilige Ḥām bāreside qarǵış ötüp irdi. “Ham, Nuh a.s.’a edepsizlik ettiği için (Nuh a.s.) onun mübarek diline Ham yüzünden ilendi.” (T775a/20) (ML, Barutçu Özönder, 1996, 168)

Ersarı Mangıtnı köp çapkan sebebdin Kürdüş ve Orta Kudukǵa kelip oturup erdi. “Ersarı, Mankıtlara devamlı saldırdığı için halk, gelip Kürdüş ve Orta Kuduk’a yerleşmişti.” (227/6) (ŞTü, Ölmez, 2021, 185)

2.3. {-An Sıfat-Fiil + Durum Ekleriyle Kurulan Birleşik Zarf-Fiiller}

2.3.1. {-An+dA}

Oğuzca bir özellik olarak ekin başındaki ünsüzün (-g) düşerek -AndA biçimiyle fiillere eklenen Oğuzcaya ait bu yapı Çağatay Türkçesinde seyrek de olsa bulunmaktadır:

*başım **têgende** divâr-ı lahdge / 'ibâdet kılmadım dër mën aḥadge* “Başım lahitin duvarına **değdiğinde** ben Ehat’a (bir olana, Allah’a) ibadet etmedim derim.” (198/5) (RD, Toprak, 2017, 209)

2.4. -GU Sıfat-Fiil + Eşitlik Durum Eki ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiiller

2.4.1. {-GU+çA}

-GU sıfat-fiil ekine eşitlik ekinin eklenmesiyle oluşan bu yapı, bünyesindeki “gibi/kadar” anlamlarını sağlayan eşitlik ekinin de etkisiyle Türkiye Türkçesindeki “-(y)AcAk gibi/kadar/şekilde” yapılarına tekabül etmektedir. İlk olarak Eski Uygurca metinlerde görülen -gUçA; “sayı, derece ve miktar” bildirmesi sebebiyle -mİşçA ekiyle benzerlik göstermektedir (Eraslan, 1980, 87; Erdal, 2004, 468).

Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Kutadgu Bilig*’de iki örnekte “-AcAk kadar” anlamıyla tespit edilmiştir (Güner, 2021, 581). Harezmi Türkçesindeki kullanımı Karahanlı Türkçesindeki gibidir (Eckmann, 1959, 129). Kıpçak Türkçesinde ekin kullanımına rastlanmamıştır.

Ekin, Çağataycanın özellikle klasik dönemine ait eserlerde kullanıldığı görülmektedir:

*köz uçıdın **toyğuça** urdı Atâyî cānığa / nāvek-i dil-dūznı ol gamze-yi ‘ayyāresi* “(sevgilinin) O baştan çıkaran süzgün bakışı göz(ünün) ucuyla yüreği delen oku **doyana kadar** Atayî’nin canına sapladı.” (208/5) (AD, Köktekin, 2019, 122)

*barça eylep ıztırāb u ıztırār / **tapkuça** āşüfte-ḥāṭırlar **karār*** “Bu gönlü perişanlar **sakinleşinceye kadar** hep ızdırıp ve çaresizlik içinde kalmışlar.” (1496) (LT, Canpolat, 1995, 123)

*yitişmegey mey-i vahdet fūrūğı **bolmağıça** / zamîr-i şîşesi sākî ‘izārı dik sāde* “Tanrı’ya ulaşmış vahdet aşkının nuru **olmadığı sürece** camın içi saki yanağı kadar sade yetişmeyecek.” (529/4) (BV, Türkay, 2002, 384)

2.4.2. {-GU+Edat}

-GU sıfat-fiiline eklenen **dik/dék/teg** edatlı biçimleri için *Muḥākemetü’l-Luğateyn*’de Ali Şir Nevâyî’nin bizzat bahsettiği şu açıklamaya yer vermek, bu yapının hem örneği hem de izahı niteleğinde olacaktır:

Yana bir nev' 'ibāret ve edāları bar kim birevdin bir işni gümān iltmek bile ol işni ol kişiğe nisbet-güne birürler. Yok ki tahkik yüzidin belki mazanna ve gümān hayāiyyetidin, ammā munda diḳḳat köptür. Andak ki barḡu-dik ve yarḡu-dik ve kilḡu-dik ve bilḡu-dik ve aytku-dik ve kaytku-dik ve urḡu-dik ve sorḡu-dik. Ve bu Fārside bolmas. “Yine bir tür ibare ve ifadelerinde, herhangi bir kimseden bir işi yapıp yapmadığı hususunda kuşkulamakla beraber, o işin yapılmış olmasını o işe bağlarlar. Gerçekleşmesi bakımından değil de zan ve kuşku bakımından bunda incelikler çoktur: barḡu-dik, yarḡu-dik, kilḡu-dik, bilḡu-dik, aytku-dik, kaytku-dik, urḡu-dik, sorḡu-dik gibi. Bu da Farsçada yoktur.” (T777b/26-27) (ML, Barutçu Özönder, 1996, 178)

Séndin ayru derd-i ḥasret birle éy ārām-ı cān / Seyl-i eşkim 'āfiyet mülkini vîrān étḡü dék “Ey canıma huzur veren (sevgili); gözyaşımın seli, senden ayrı hasret üzüntüsü ile sağlık/huzur mülkünü (akıl ve beden sağlığını) harap edecek kadar (oldu).” (G 108/2) (N, Tekin, 2010, 192)

2.5. -mAs Sıfat-Fiil eki + Durum Ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

2.5.1. {-mAs+GA}

Olumsuz geniş zaman anlamı sağlayan -mAs sıfat-fiil ekine yönelme durum eki eklenerek oluşan bu birleşik zarf-fiil yapısı ilk olarak Çağatayca metinlerde görülmektedir. Özbekçede ekin kullanımına rastlanmaz; Yeni Uygurcada ise -mAsKA biçimiyle “-mamaya/-mamak için” anlamı veren ekin yaygın bir kullanılışı yoktur (Öztürk, 1997, 239).

'ukūbet eger tarttım bi- 'aded / işitmeske ḥükmünj velikin ni ḥad “Sayısız eziyet çektim fakat hükmünü duymamaya ne haddim var!” (6585) (Sİ, Tören, 2001, 488)

ey Nevāyi dem bu demdür tut ḡanimet bāde iç / özge bir demge yiter yitmeske çun vāḳıf imej “Ey Neyavi; dem bu demdir ganimeti elde tut, şarap iç! Zira, başka bir zamana ulaşıp ulaşmayacağına vakıf değilsin!” (338/9) (BV, Türkay, 2002, 260)

• Ekin *sal-* fiili ile birlikte deyimleşmiş/kalıplaşmış kullanımları bulunmaktadır:
derdimni eger ḥazretide şerḥ kıılır mén / bilmeske salıp asru zarifāne inanmas “Eğer derdimi huzurunda açıklar(sa)m anlamazlıktan gelerek kibarca çok inanmaz.” (91/5) (AD, Köktekin, 2019, 71)

... andın ḡarāyib işler hem baş ura kirişti. Müddetî işitip işitmeske salıp körüp körmeske salındı. “... az zamanda onda garip işler görülmeye başlandı. Bir müddet kendisini duyup duymazlığa, görüp görmezliğe vurdu.” (TR 671b-19) (MN, Eraslan, 2015, 85)

2.5.2. {-mAs+DA}

Tarihi Türk yazı dillerinden ilk olarak Karahanlı Türkçesinde -mAzda/-mAsda olarak görülen bu yapı, -mAs sıfat-fiiline bulunma durum ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Bu

dönem metinlerinde ekin *aşnu/burun/öñdün* “önce” edatlarıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir (Güner, 2021, 582). Ekin örneklerinde bulunma durum eki, ayrılma durum eki işleviyle kullanılarak “-*madan önce*” anlamını vermiştir. Ayrıca edatsız ve iyelik ekli kullanımlarına rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde ek Karahanlıcadaki gibidir, ancak kullanımı seyrekleşmiştir (Bayraktar, 2018, 256). Kıpçak Türkçesinde ise “-*meden*” anlamıyla sadece *Kitâbü'l-Ef'âl*’de görülmektedir (Güner, 2020, 375).

Karahanlıca sonrasında kullanım sıklığı azalan ek; Çağataycada yaygın olmamakla birlikte “-*madan/-madan önce/-dığında*” anlamları kazanıp anlamca genişleyerek yüklemi zaman bakımından nitelemektedir. Çağataycada -*mAzdA* ortadan kalkmış, -*mAsdA* olarak görülen ekin edatlı kullanımlarına rastlanmamıştır. Ekin *t*’li biçimleri seyrek. Özbekçede eke rastlanmazken, Yeni Uygurcada -*mAstA* biçimiyle görülen ek yaygın değildir; bu biçim yerine -*mAstın* tercih edilmektedir (Öztürk, 1997, 240; Öztürk, 2020, 115).

*saķıngıl taķı andın aşur nefes / sözüñni tüket kimse **têmesde bes*** “Düşün taşın, sonra çıkar sesini; kimse **kâfi demeden**” sözü bitir.” (5b-8) (GT, Ergene, 2017, 268)

*biliñiz uşbu sözni iy ‘ulemā / **yol yürümeste** kılşañız evlā* “Ey alimler, işte bu sözü anlayınız! **Yolculuk etmediğinizde** yapsanız (oruç tutsanız) daha iyi.” (982) (MDF, Oral Seyhan, 2004, 90)

*Bilgil éy oğul, eger dihkān bolsañ kılur işleri, vaķtlarını yahşıl bilgil ve her né tarısañ **vakti ötmesde** tarıgıl.* “Ey oğul, (şunu) bil ki çiftçi olursan yapacağın işleri, vakitlerini iyi bil ve her ne ekip biçeceksen **zamanı geçmeden evvel** ekip biç!” (120b/13) (KN, Uygun, 2021, 239)

2.5.3. {-mAs+DIn}

-*mAs* ile ayrılma durum ekinin oluşturduğu, ilk örneklerine Harezmi Türkçesinde -*mAzdIn/-mAsdIn* olarak karşılaştığımız bu yapının *aşnu/oza; burun/burunrak/öñ* edatlarıyla kullanımları bulunmaktadır. Eklendiği fiile “-*madan önce/-madan sonra/-diktan sonra*” anlamları sağlayan bu birleşik yapıdaki ayrılma durum ekinin -*dAn* olduğu iki örnek tespit edilmiştir (Bayraktar, 2018, 256-258). Harezmi Türkçesinde nadir olan -*dAn* ekli -*mAzdAn/-mAsdAn* biçimleri Kıpçak Türkçesinde daha çok ve genellikle *burun* edatıyla birlikte yer almaktadır (Güner, 2020, 375). Eski Anadolu Türkçesinde -*mAzdAn/-mAsdIn* biçimleri *öñ* sözcüğüyle “-*mAdIn*” eki işlevinde kullanılmaktadır (Gülsevin ve Boz, 2007, 124-125).

Çağataycada -*mAsDIn* olarak bulunan, ünsüzü düzenlilik göstermeyen ekin aynı fiile *d*’li ve *t*’li biçimlerinin geldiği (*ölmesdin ~ ölmestin*) görülmektedir. Ek, yalın olarak kullanıldığında “*sebepe*” ve “-*madan*” anlamları sağlar. Bu birleşik yapının edatlı biçimleri, yalın olarak kullanılmasına oranla daha çoktur.

Özbekçede -mäsdän biçimiyle yaygın olan ek, *burun/âldın/âvvâl/ilgäri/soñ/soñrä/keyin* gibi edatlarla da sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca Özbekçede +âq ekiyle pekiştirilmiş “henüz ...-madan” anlamı veren -mäsdänâq biçimi de bulunmaktadır (Tolkun, 2009, 167-168). Yeni Uygurcada -mAstin olarak görülen ekin kullanılış sahası yaygın sayılabilecek ölçüdedir (Öztürk, 1997, 240; Öztürk, 2020, 115).

- Harezm ve Kıpçak Türkçesinden farklı olarak, Çağataycada eklendiği fiile “sebepe” anlamı katan ekin bu işleviyle kullanımları şöyledir:

Mu ‘abbirler, bu tüşke tuş ta ‘bır kula bilmesdin müteğayyir bolup turğanda bir şāhib-dil derviş, ornudın kopup yēr öpüp aytmış. “Rüya yorumcuları, bu rüyaya uygun yorum yapamadıkları için başarısız olduğunda gönül eri bir derviş yerinden kalkıp yer öpüp (şöyle) demiş.” (13b-13) (GT, Ergene, 2017, 277)

kaçmağlıgım erdi tanımasdın / belkim tanırıñğa arzumasdın “Kaçışım belki (senin beni) tanımana layık olmadığından, tanımadığından idi.” (2493) (LM, Çelik Şavk, 2011, 272)

- Çağataycada eklendiği fiile “-madan, -madan (önce)” anlamı katan ekin bu işleviyle kullanımları şöyledir:

sormasdın aña katl tiler yok ise köñlüm / ‘âşık mu imes bî-kes ü bîmār mu irmes “Gönlüm yok ise ona sormadan öldürmeyi ister. (acaba) Âşık mı değildir? Yoksa kimsesiz ve hasta mı değildir?” (229/2) (BV, Türkay, 2002, 175)

okun köñlümge tiğmesdin ğubārı irdi köñlümge / ğubārı olturuşmış tā su siptiñ anda peykāndın “Okun gönlüme ulaşmadan tozu gönlüme (geldi). Tozu yerleşmiş olan gönlüme, okun ucundan su serptin.” (504/2) (NŞ, Karaörs, 2016, 502)

- Bu birleşik zarf-fiil ekine *burun/burunrağ/burna/ilgeri* gibi edatların gelerek cümleyi *zaman* bakımından nitelediği görülmektedir. Söz konusu edatların bu yapıda kullanım sıklığı *burun*’dan *ilgeri*’ye doğru düşmektedir.

Kildiñ ü pendim didiñ iy şeyh sin hem pend işit / Kıpıl u deyr içre bolmastın burun bed-nām kit “Ey şeyh! Geldin ve öğüdüm (budur) dedin, sen de öğüt dinle. Kalk ve halk içinde adın kötüye çıkmadan önce git!” (82/4) (FK, Kaya, 1996, 81)

açılmasdın burunrak perde-ı rāz / yakınrağ sürdi vü söz kıldı āğāz “Sır perdesi açılmadan daha önce daha yakına geldi ve söze başladı.” (31/105) (FŞ, Alpay Tekin, 2012, 296)

yêtmesdin burna ʿışkdın zūr / kâş olğay edi eki közüm kūr “Keşke aşkın zorluğu (bana) ulaşmadan önce iki gözüm kör olsaydı!” (1347) (LM, Çelik Şavk, 2011, 164)

Rāst keldi ki yahşılık ve yamanlıknıñ mükāfātı ol cihānğa barmasdın ilgeri uşbu dünyāda kélğüsidiür ve bu sözge héç kişi münkir bola’lmas... “İyilik ve kötülüğün karşılığı ahirete gitmeden önce bu dünyada (insanın başına) gelecektir, bu doğrudur ve bu sözü hiç kimse inkâr edemez.” (10b/10) (KN, Uygun, 2021, 131)

2.5.4. {-mAs+Edat}

-mAs sıfat-fiili **dik**, **üçün** gibi edatlarla birlikte yüklem tarzını, sebebini bildiren zarf yapıları oluşturur.

eâer kılmas dik olsa köñlige pend / bolalı her ni Hâkdın kilse horsend “Öğüt gönlüne **tesir etmeyecek gibi** olsa Tanrı’dan her ne gelse razı olalım.” (20/55) (FŞ, Alpay Tekin, 2012, 194)

Hem-reh ola almas üçün han aña / Koymış idi niççe nigh-bân aña “Hanın kendisi ona **voldaş olamayacağından** çokça adam göndermişti.” (57/9) (HE, Sabir, 2016, 423)

2.5.5. {-mAs+IIK+(İyelik Eki)+KA}

-mAs ekine +IIK yapım eki ve yönelme durum ekinin eklenmesiyle oluşan bu birleşik yapı genellikle “sebebe” bildirmekte, yalın ve iyelik ekli biçimleri bir arada bulunmaktadır.

İy Nevâyî va’de-i vaşl itmiş ol nâ-mihr-bân / Çın hem olsa ‘aql **inanmaslıkka** yüz yalğança bar “Ey Nevayî! O sevgisiz, şefkatsiz olan kişi vasl için bir vade tayin etmiş. Gerçek de olsa aklın **inanmaması için** yüz kadar yalan var.” (171/7) (FK, Kaya, 1996, 168)

Her kişi birisin öltürdiler, kanığa kum saldılar. Ölüklerini yüklep yoldın yırak eltıp kömdiler. Sulţân barça nökerlerine ant bérdi bu işni kişige **aytmaslıkığa**. “Her adam birisini öldürdü, kan izlerinin üstünü kumla örttüler. Ölülerini yükleyip götürüp yoldan uzağa gömdüler, Sultan bütün adamlarına bu işi kimseye **söylememeleri için** yemin ettirdi.” (184/4) (ŞTü, Ölmez, 2021, 158)

2.5.6. {-mAs+IIK+(İyelik Eki)+DIn}

-mAs sıfat-fiil ekine +IIK yapım eki ve ayrılma durum ekinin eklenmesiyle oluşan bu birleşik yapı genellikle “sebebe” bildirmekte, yalın ve iyelik ekli biçimleri bir arada bulunmaktadır.

Def tabânçe yimekindin güyiyâ kirlip yatur / Ney **nefes almaslıkıdın** âhırı körgüsi tâb “Tef, tokat yemiş gibi gerilip yatmaktadır; ney, **nefes almadığı için (üflenmediği için)** eziyet çekmektedir.” (374) (SD, Eraslan, 1999, 182)

Oğlan turur, **tili kelmeslikindin** ne ayturın bilmey turur dërler érdi, anıy üçün kim lafz-ı Allâh ‘Arâb tili turur. “ ‘Çocuktur, Allah sözcüğü Arapça olduğundan **dili dönmediği için** ne söylediğini bilmiyor’ derdi.” (71a-3) (ŞT, Ölmez, 2020, 117)

2.6. -mİş Sıfat-Fiil + Durum ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

2.6.1. {-mİş+(İyelik Eki)+çA}

-mİş sıfat-fiil ekine eşitlik ekinin eklenmesiyle oluşan bu birleşik zarf-fiilin ilk örneklerine Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır. Eraslan, bu yapının hareket ifadesi taşıdığını ve ait olduğu cümlelerin zarf unsuru olarak ekin “-mİş gibi/-dığı kadar” anlamları sağladığını belirtmektedir (1980, 110). Bu ek; “sayı, derece veya niceliği” karşılaştırmaktadır (Erdal, 2004, 390). Karahanlı Türkçesine ait eserlerde yalın ve iyelikli biçimleriyle görülen ek, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde devam etmiştir (Güner, 2020, 531; Ata, 2016, 104; Eckmann, 1959, 128; Hacıeminoğlu, 2000, 165).

Çağataycada sık rastlanmamakla birlikte iyelikli/iyeliksiz biçimleriyle klasik öncesi dönem metinlerinde tespit edilen örnekleri bulunmaktadır.

Eski Türkçeden beri kullanılagelen -mİş sıfat-fiil eki Çağataycada çok büyük ölçüde yerini -gän ekine bırakmıştır. Günümüz Özbekçesinde yaygın olmamakla birlikte halen kullanıldığı görülmektedir. Ek, Özbekçede Türkiye Türkçesinden farklı olarak geçmiş değil; geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır (Tolkun, 2009, 170).

çıkar māl zekātını kim üzüm tāki / uzasa neçe kėsilmİşçe bolur ol ma'mūr “Çıkar mal zekātını, üzüm ağaçları uzayıp budandıkça ne çok bakımlı olur.” (54a-6) (GT, Ergene, 2017, 321)

Melik̄i bar ērdi, mülkide şāhib-i ni'meti nokşānlıg bolup marazı zahmeti kemālka yētip 'ākibetsiz cihānda 'ākibeti yitip turmuşınca kuvveti ēksip za'fi artıp “Bir hükümdar vardı. Ülkesinde mutluluğu azalmış, hastalığının eziyeti en üst düzeye erişmiş, sonsuz dünyada sonu yaklaşmış, yaşadıkça kuvveti eksilip güçsüzlüğü artmıştı.” (20b-11) (GT, Ergene, 2017, 284)

2.6.2. {-mİş+(İyelik Eki)+DA}

-mİş ekine bulunma durum ekinin eklenmesiyle oluşan zaman ifadeli bu yapıya Orhon Türkçesinde rastlanmazken Eski Uygurcada yaygın görülmektedir. Ayrıca iyelik ekleri ve *basa/berü/birle/ınaru/kin/ok/ök/ötrü/ulatı* edatlarıyla kullanımları bulunmaktadır (Erdal, 2004, 473-474). “-Inca” ile paralellik gösteren ek, eklendiği fiile cümlede zarf tamlayıcısı işlevi kazandırır (Eraslan, 2012, 389). En yaygın kullanım sahasını Eski Uygurca metinlerde bulurken, Karahanlı ve Harezm Türkçesinde işlekliliğini sürdürmüş ancak Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde oldukça seyrek kullanılır hale gelmiştir. Kıpçak Türkçesinde bu ekle aynı işlev ve anlama sahip -dUktA eki yaygınlık kazanırken, Çağatay Türkçesinde -GAndA eki yaygınlaşmıştır. Çağataycada sayılı örneğine rastladığımız ekin yalın biçimlerinin yanı sıra iyelikli ve edatlı kullanımları tespit edilmiştir:

'adūga aytma köñülnüñ ğamın / sevinmişde lā-havle tēyür sakın “Gönül düşmana söyleme derdini; sakın, (çünkü o) sevinirken (bile) ‘la havle’ der.” (69a-4) (GT, Ergene, 2017, 338)

beli āāār-ı heybetdin tecelli kulmuşında haq / ğarib ermes tezekkür bolsa kerek tūr-ı sīnāga “Evet, görkeminden gösterdiğinde Tanrı ki, şaşılmaz Sina dağının hatırlanmasına” (270/4) (KH, Dağıstanlıoğlu, 2018, 305)

- **kedin** edatı ile birlikte de kullanılan bu yapı, eylemin yapıldığı zamanı gösterir: *mēnişsiz aşar olmuşda kedin iş / meñisiz bolğam anda sözlese mēn* “Bu konu bensiz çözüldükten sonra mutsuz olacağım o an konuşsam.” (34a-3) (GT, Ergene, 2017, 297)

2.6.3. {-mİş+(İyelik Eki)+Edat}

Erdal, -mİşçA ve -mİş tæg yapıları arasında önemli bir fark olduğuna değinir. -mİşçA yapısının “derece ve niceliği” karşılaştırdığını; -mİş tæg yapısının ise “olayların kendisini” karşılaştırdığını belirterek bu farkı izah etmektedir. Ayrıca -mİş tæg’in olumsuz karşılığının -mAyOk tæg olduğu bilgisini verir ve Eski Uygurcadaki örneklerini sıralar (2004, 469).

-mİş ekinin Çağataycada kullanımı oldukça seyrek. Bu durum ekin edatlı biçimlerinde de görülür. İyelikli/iyeliksiz biçimleriyle görülen ekin **dək/bigī/soñ** gibi edatlarla kullanımı tespit edilmiştir.

falaq gevheri tüşti tün ka'rige / Yūnus tüşmiş dək balıq karnıge “Yunus’un balığın midesine düştüğü gibi sabah incisi gece derinliğine düştü.” (10b-4) (GT, Ergene, 2017, 274)

hāndın korkmuş bigī hāzin / kōrkşa kim Mevlādın melek bolur “Hazinedar, sultandan korktuğu gibi eğer Tanrı’dan korksa bir melek olur.” (26b-13) (GT, Ergene, 2017, 290)

Fi'l-cümle muvāfaqatka imkān bolmadı ērse müfārekat kılıştılar taqı iddeti keçmişdin soñ nikāh kıldılar anı bir körksüz yüzlüg katıg sözlüg yigitke “Sonunda anlaşma imkanı olmayınca ayrıldılar ve iddet süresi geçtikten sonra kadını bir çirkin yüzlü, aksi sözlü gence nikahladılar.” (90a-2) (GT, Ergene, 2017, 361)

2.7. -(X)r Sıfat-Fiil + Durum Ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

2.7.1. {-(X)r+(İyelik Eki)+çA}

-(X)r sıfat-fiil ekiyle eşitlik ekinen oluşan bu birleşik zarf-fiil eki, yapısındaki eşitlik ekinin benzerlik anlamı içermesiyle eklendiği fiile ait olduğu cümlelerin durum zarfı işlevini kazandırmaktadır (Eraslan, 1980, 124). İlk olarak Orhon Yazıtlarında iki örnekte görülen ek, Eski Uygurcanın genellikle Manihaist metinlerinde sıklıkla yer almaktadır (Tekin, 2016, 154-155; Erdal, 2004, 468).

Ekin Karahanlıcadaki varlığına dair Mansuroğlu (1959, 87), Bayraktar (2018, 64), Güner (2021, 535) bilgi veya örnek sunmazken; Ercilasun, bu dönem metinlerinde ekin nadir de olsa görüldüğünü belirtmektedir (2020, 221). Harezmi Türkçesinde eke nadiren rastlanırken Kıpçak Türkçesinde tespit edilmemiştir (Eckmann, 1959, 127; Ata, 2016, 103).

Türkçenin tarihi dönemleri içerisinde en çok Eski Uygur Türkçesinde kendisine yer edinen bu birleşik zarf-fiil yapısı; Eski Uygur Türkçesinden sonra uzunca bir süre metinlerde yer almamış ancak Çağatayca metinlerde sıklıkla olmasa da yeniden görülmektedir.

*sip kara yir üzre h̄āb-ālūd közge su urup / **köz yiterçe** yirni ol su birle nergis-zār kıl* “Uykusu gelen göze su vurup kara yere saç, **gözün ulaştığı kadar** yeri o su ile nergis bahçesi yap.” (402/4) (GS, Kut, 2003, 306)

*Ve öziniñ tabı **taʿrif kılurça** bar ve h̄āfızası dağı begāyet hūbdur.* “Tabiatı **anlatıldığı kadar** vardır, hafızası da pek kuvvetlidir.” (TR 670b-25) (MN, Eraslan, 2015, 80)

2.7.2. {-(X)r+(İyelik Eki)+GA}

-(X)r ekine yönelme durum ekinin eklenmesiyle oluşan bu birleşik zarf-fiil eki; “-mAk için” anlamı vererek genellikle yüklemi “sebep, amaç” bakımından nitelemektedir.

Çağataycada oldukça işlek olan ek, günümüz Özbekçesinde fazla kullanılmamaktadır. Bu durum Özbekçede aynı işlevde -gāni ekinin bulunması ile isim-fiil ve diğer sıfat-fiil eklerinin de yönelme durumuyla aynı işlevi karşılamasından kaynaklanmaktadır (Tolkun, 2009, 148). Özbekçede -ārgā/-ūrgā biçimleriyle nadiren rastlanılan ekin Yeni Uygurcada kullanımı bulunmamaktadır (Öztürk, 1997, 239).

*bar ēdi bir cezire meʿmen aña / halk mālın **yıgarğa** mahzen aña* “Onun bir adada halktan (topladığı) malları **biriktirmek için** mahzeni vardı.” (3347) (SS, Tural, 2015, 310)

***Kiterge** kilür munda şāh u gedā / Eger hōd oğuldur veya hōd ata* “(kişi) Kendisi evlat veya ebeveynidir; padişah ve kul bu dünyadan **gitmek için** gelir!” (R 734b-19) (HSHR, Eraslan, 1971, 92)

2.7.3. {-(X)r+(İyelik Eki)+dA}

Bulunma durum eki alan -(X)r sıfat-fiil ekinin hareket ifadesi taşıması sebebiyle şeklen yer tamlayıcısı görünmekle birlikte, anlam/işlev bakımından ait olduğu cümlelerin zaman zarfıdır (Eraslan, 2012, 394). İlk örnekleri; iyelikli/iyeliksiz biçimleri ve ek ünsüzünün sertleşip /t/’li olarak Eski Uygurca metinlerde geçmektedir (Erdal, 2004, 318, 474).

Karahanlı Türkçesinde -rdA/-ArdA/-UrdA olarak “-ken/-dlğI zaman” anlamıyla zaman bildirmektedir (Ercilasun, 2020, 241; Güner, 2021, 585). Harezmi Türkçesinde

Karahanlıcadaki gibi kullanılmakta, ilaveten iyelikli örnekler bulunmaktadır (Eckmann, 1959, 127; Schinkewitz, 1947, 68). Ekin Kıpçak Türkçesindeki kullanımı Karahanlıcadaki gibidir. Çağataycada sıklıkla rastlanan ekin Harezmi Türkçesindeki gibi iyelikli/iyeliksiz biçimleri ve ünlüyle biten fiile -yUrda biçiminin geldiği arkaik kullanımlar görülmektedir. -(X)rdA yapısı zarf-fiil eki işleviyle diğer tarihi dönemlere kıyasla Çağataycada sık yer almaktadır.

Özbekçede -(ä)rdä; Yeni Uygurcada -ArdA biçimiyle “-ken” anlamı veren ek, ikisi için de yaygınlık göstermemektedir (Tolkun, 2009, 147; Öztürk 1997, 239; Öztürk 2020, 115).

Çağataycadaki örnekleri şöyledir:

Şabā zülfin tarayurda seherde salsa sünbülñi / Bolup Mecnün bigin şeydā, perişān-hāl bolur Leylī “Gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgar, seher vakti sevgilinin saçını taradığında sümbülü (kıvrımları) uzatsa Mecnun gibi çılgın olup Leyla da perişan olur.” (670) (SD, Eraslan, 1999, 268)

manzarımdın öterde nā-gāhī / hüsñüme vālih oldı cinn şāhı “Cinler şahı ansızın geçerken güzelliğime hayran oldu.” (4025) (SS, Tural, 2015, 360)

Vezir āķibet-endiş kişi irdi, öltürürde kız ayıttı kim pādīşāhdın hāmilemin. “Vezir işin sonunu düşünen biriydi. Kızı öldüreceği zaman kız, padişahı hamileyim, dedi.” (T725a/20) (TMA, Abik, 1993, 234)

Yāfeā ölerinde uluğ oğlu Türkñi ornında olturtup özge oğlanlarına aytdı-kim Türkñi özünizge pādīşāh bilip anuñ sözindin çıķmañ tedi. “Yafes ölümüne yakın (ölmeden önce) büyük oğlu Türk’ü yerinde oturtup diğer oğullarına ‘Türk’ü kendinize padişah bilip onun sözünden çıkmayın’ dedi.” (69a-7) (ŞT, Ölmez, 2020, 111)

2.7.4. {-(X)r+(İyelik Eki)+dIn}

-(X)r ekine +dIn ayrılma durum ekinin eklenmesiyle oluşan ek, “-mAktAn/-dİğİ için” anlamı vererek *sebeb*; “-ken” anlamı vererek *zaman* bakımından yüklemi nitelemektedir. Ekin Türkçenin diğer tarihi devirlerinde varlığına ilişkin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır.

gonça ağzı hasretinde kan yutarındın mudur / kim gülistān içre körgüzür bu dem kandın kefen “Gonca; ağzının hasretinden kan yuttuğu için mi gül bahçesinde bu vakit kandan kefen gösterir?” (678/8) (HD, Toparlı, 1998, 533)

yükleben ignine bī-endāze yük / yük taşırdın kalmadı ignide tük “Omzuna ölçsüz yük yüklenerek yük taşıdığı için omzunda tük kalmadı.” (809) (LT, Canpolat, 1995, 74)

Ejdehālar ıışk deştide kirerdindür zebūn / Ot tutaşıptur bu vādî içre yangıl iy köñül “Ey gönül; ejderhaların acizliği aşk çölüne girmektendir/girdiği içindir, bu vadi içinde ateş çıkmıştır, dön!” (385/6) (FK, Kaya, 1996, 363)

Çaynarudın tişge hem āzār olup / Yutmağıdın hōd boğuz efgār olup “Bunlar ciğnerken dişlere, yutarken (de) boğaza zarar verirler.” (34/41) (HE, Sabir, 2016, 266)

2.7.5. {-(X)r+(İyelik Eki)+Edat}

-(X)r sıfat-fiil ekine iyelik/iyeliksiz olarak edatların eklenmesiyle oluşan bu yapı, Çağatayca metinlerde oldukça çeşitlilik gösterir ve sıklıkla kullanılmaktadır.

Sebeb ifadesi sağlayan üçün/cihet(i)din/şüret(i)de gibi edatlarla -(X)r sıfat-fiilinin oluşturduğu birleşik yapı, ana cümlemin yüklemine ifade edilen hareket ve durumun sebebini belirtmektedir. “gibi; kadar” anlamıyla dek/deg/teg, kibi edatlarının -(X)r sıfat-fiille zarf-fiil işleviyle kullanımı yaygınlık gösterirken; aynı anlamı veren yanlıg edatlı -(X)r birliktelikleri oldukça seyrek. Tüm bu edatlı yapılar, ana cümlemin tarzını/durumunu bildirmektedir. “ile/aracılığıyla” anlamındaki birle edatı ile kullanılan -(X)r sıfat-fiili, “-mAsIylA/-IncA” anlamları sağlayarak ana cümlemin tarzını, durumunu ve zamanını bildirmektedir. -(X)r sıfat-fiilinin “önce/daha önce” anlamı veren burun/burna/burunrak edatlarıyla kullanılırken genellikle ayrılma durum eki aldığı görülmektedir. “-dıgında” anlamıyla haletide gibi edatlarla oluşturulan -(X)r birliktelikleri ana cümleyi zaman bakımından nitelemektedir. Ayrıca -(X)r sıfat-fiilinin belirli bir an ifade eden vaqt/zamān gibi kelimelerle birlikte kullanımı; yapılan işin/durumun zamanını bildirmektedir. “başka” anlamı sağlayan özge/başka gibi edatlar ile birlikte kurulan ve ait olduğu unsura cümlede zarf görevi yükleyen kullanımlar da bulunmaktadır.

Gāh bolup peykeri andaķ ki til / Aytur üçün Hāķķa āenā muttaşıl “Sürekli Tanrı’yı övebilmek için bazen bütün yüzü dilden ibaret olurdu.” (19/26) (HE, Sabir, 2016, 168)

... az günāhğa köp siyāset kulurı cihetidin il andın mütevehhim boldılar ve mūcib-i teneffür boldı. “Az suça çok ceza vermesi yüzünden insanlar ondan korkar oldu ve bu durum nefrete yol açtı.” (T730b/10/) (TMA, Abik, 1993, 264)

Tahsil kulur şüretide gurbet ihtiyār kılıp Hōrāsān’ga kildi. “Tahsil yapmak için gurbete düştü ve Horasan’a geldi.” (TR 671b-16) (MN, Eraslan, 2015, 85)

ecel ser-pençesi dik dört pençe / birür dik yitti gerdūnga şikence “Ölümün güçlü eli gibi (olan) dört pençe, dünyaya işkence verecek kadar ulaştı.” (22/36) (FŞ, Alpay Tekin, 2012, 208)

rişte-i zülfiğa bağığdur köñül ol şūhñın / tıfl kuş südrer kibi her sarı refţarı nidür “Gönül o güzelin saçının teline bağlıdır. Küçük kuşu sürüklemesi gibi her tarafa gitmesi nedir?” (186/4) (BV, Türkay, 2002, 143)

*Könlüm ister irdi ol aynı biriñüz müjde kim / Yitkürür yañlıg durur gerdün mini dil-
h'āhūma* “Gönlüm o ay yüzlü sevgiliyi müjde olarak vermenizi isterdi. Felek beni
gönlümün istediğine ulaştırarak gibidir.” (573/5) (NŞ, Karaörs, 2016, 570)

Arkağa destārı uçı tiggeni / Tiprenüri birle urup gerdeni “Sarığının ucu boynuna değip
durur, boynuna değip yürüdükçe gerdanına dolaşır.” (52/22) (HE, Sabir, 2016, 385)

çü āhır barur sin şitābıñ nidür / barurdın burun ızırabıñ nidür “Nihayetinde gideceksin
acelen nedendir? (daha) Gitmeden önce ızdırabın nedendir?” (5805) (Sİ, Tören, 2001,
436)

ölerdin burna yüz ölmek nidur bu / başım yüz tiyg ile bölmek nidur bu “Ölmeden önce
bu yüz (kez) ölmek nedir? Başımı yüz (kez) kılıç ile kesmek nedir!” (49/91) (FŞ, Alpay
Tekin, 2012, 449)

hecr tēgını cānıma sürme / cān bēürdin burunrak öltürme “Ayrılık kılıcını ruhuma
sürme, can vermeden daha önce öldürme!” (4465) (SS, Tural, 2015, 393)

Ol perı kaşırda hāmem nevkidin āh oq kilür / Āh oqı birle yazar haletde Mecnūn-vār hať
“O güzel sevgilinin köşkünde ah okuyla Mecnun gibi yazı yazarken kalemimin sivri
ucundan ah oku gelir. (281/4) (BV, Türkay, 2002, 214)

Begler avdın kelür küni hān öldi, keldiler ērse kördiler hān ölüp turur. “Beyler(in)
avdan geldiği gün han öldü. (Beyler) geldiklerinde han(ın) öldüğünü gördüler.” (93b/1)
(ŞT, Ölmez, 2020, 181)

Şiā öler vaktında oğlu Anuşnı ornıda olturtup kētdi. “Şis öleceği sırada yerine oğlu
Anuş'u bırakıp gitti.” (67b/4) (ŞT, Ölmez, 2020, 107)

*Çün kim ol 'İsî-nefes kaşd itti Sekkākî saña / Derd-i dil birle ölerdin özge dermān
kalmadı* “Ey Sekkaki, o İsa nefesli (sevgili) sana kastettiği için, gönül derdiyle ölmekten
başka çare kalmadı.” (574) (SD, Eraslan, 1999, 240)

2.8. -mAK İsim-Fiili ve Durum Ekleriyle Birlikte Kurulmuş Birleşik Zarf-fiiller

2.8.1. {-mAK+KA}

-mAk isim-fiil eki ve yönelme durum ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu birleşik yapı
“amaç” bildiren bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır.

Özbekçede yaygın olan mastar eki -ş'dir, -māq mastar eki ise işlek değildir. Dolayısıyla -
māq ekinen türeyen zarf-fiil yapıları -ş mastar ekine nispeten daha azdır. Özbekçede -
māqqā biçiminin ölçünlü dilde -ā/-y zarf-fiil ekinin yerine kullanıldığı görülmektedir
(Tolkun, 2009, 142-143).

İnisi Valiğa qalın çerig qoşup Şuburğānnı qapamaqqa va ol navāhīni talan u tārāi qulmaqqa yibārdi. “Küçük kardeşi Vali’ye birçok asker verip (onu) Şuburgan’ı kuşatmak ve çevresini yağmalamak için gönderdi.” (57a) (BN, Thackston, 1993, 115)

2.8.2. {-mAK+DA}

-mAk isim-fiil eki ve bulunma durum ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu birleşik yapı zaman bildiren “-ken” anlamı sağlayan bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır. Çağataycada bu işleviyle kullanımı yaygın bir özellik göstermemektedir. Özbekçede -māqdā biçimiyle kullanıldığı tek örnek tespit edilmiştir (Tolkun, 2009, 142-143).

Çağataycada zarf-fiil olarak oldukça seyrek rastlanan bu birleşik yapı; Özbekçede -şdā biçimiyle iyelik ekli ve iyelik ekli olmaksızın “-rken/-AcAkken/-DİğIndA” anlamları sağlayan işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir (Tolkun, 2009, 144).

Yémekde ve söz démekde ve her iş kılmakda isrāf kılmağıl, huşūşen yémekde. Yémekdeki isrāf, bedenni ofratur ve nefsnı rencūr kıılır ve ‘aklını kaçurur ve tiriglikni öltürür. “Yerken, konuşurken ve her (ne) iş yapıyorsan (o sırada) özellikle yerken israf etme! Yemekteki israf; bedenini yıpratır, nefsinin incitir, aklını kaçıtır ve diriliğini öldürür.” (58b/12) (KN, Uygun, 2021, 178)

2.8.3. {-mAK+DIn}

-mAk isim-fiil eki ve ayrılma durum ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu birleşik yapı “sebeb” bildiren bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır. Bu birleşik yapının şahıs bildirdiği iyelik ekli ve iyeliksiz kullanımlar Çağatayca metinlerde bulunmaktadır.

Özbekçede -māqdın biçimiyle kullanıldığı tek örnek tespit edilmiştir. Ölçünlü dilde -dān olarak bulunan ayrılma durum ekinin seyrek de olsa (buradaki gibi) Çağatay dönemine ait biçimleri kullanılabilmektedir (Tolkun, 2009, 142).

- Ekin yalın biçimleri ve *azın/bile/birle/öñin/üçün* gibi edatlarla birlikte “zaman/tarz/sebeb” ifade eden kullanımlarına Çağatayca metinlerde rastlanmaktadır.

kaşımğa yitti ol yār-ı haqīkī / bolup rengi yüqürmektin ‘aķīķī “O benzersiz sevgili yürümekten rengi akik gibi olup huzuruma ulaştı.” (553) (Deh, Köktekin, 2013, 81)

Tüşti bu za ‘ıf cānımğa derdi / Ölmektin azın yok-ol devāsı “Bu takatsiz canıma derdi düştü; ölmekten başka devası yok.” (576) (SD, Eraslan, 1999, 242)

Cānığa yitişti tüz ü tağ birle köñül / Derdini tüketmes aytmağ birle köñül “Yer ve dağ ile gönül canından bezdi/katlanamaz hale geldi. Gönül, derdini söyleyerek bitiremez.” (303/1) (BD, Yücel, 1995, 256)

Tüşken cemā'atnıñ keyfiyyetin ma'lūm kılmaq üçün etfaldın birini tilediler. “Konaklamak için gelen cemaat hakkında bilgi almak için çocuklardan birini (yanlarına) çağırıyorlar.” (TR 663b-20) (MN, Eraslan, 2015, 31)

2.9. -mAK İsim-Fiili +IİK Yapım Eki ve Durum Ekleriyle Kurulmuş Birleşik Zarf-fiiller

2.9.1. {-mAK+IİK+GA}

-mAk isim-fiil ekinin üzerine +IİK yapım eki ve yönelme durum ekinin gelmesiyle oluşan bu birleşik yapı “amaç” bildiren bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır. Bu yapının Çağataycada zarf-fiil işleviyle kullanımı oldukça seyrek.

Cānānge yētmeklikke kim kéçdim néçe sır bahridin / Özlük dégen bir ökse-i seng-i cibāl öltürgüsü “Sevgiliye ulaşmak için nice sır denizinden geçtim. Benlik denen cansız taş gibi olan dağlar öldürecek.” (93/5) (Ü, Tekin, 2010, 107)

2.9.2. {-mAK+IİK+DA}

-mAk isim-fiil ekinin üzerine +IİK yapım eki ve bulunma durum ekinin gelmesiyle oluşan bu birleşik yapı “zaman” bildiren bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır. Bu yapının Çağataycada zarf-fiil işleviyle kullanımı oldukça seyrek.

Fenā deyride şāyillıknı sulṭānlıqdın artuq tut / Ki ölmeklikde tiñdürler eger sāyil ü ger sulṭān “Ölümlü dünyada dilenciligi sultanlıktan daha üstün tut, çünkü ölüm esnasında dilenci ve sultan eşittir.” (473/9) (FK, Kaya, 1996, 439)

2.9.3. {-mAK+IİK+(İyelik Eki)+dIn}

-mAk isim-fiil ekinin üzerine +IİK yapım eki ve ayrılma durum ekinin gelmesiyle oluşan bu birleşik yapı “sebe” bildiren bir zarf-fiil olarak görev yapmaktadır. Bu yapının Çağataycada zarf-fiil işleviyle kullanımı oldukça seyrek.

Közümge az körünmekliğindin / Köñülde bardur bisyār derdi “Gözüm az görüldüğünden (seni az gördüğüm için) gönülde çok dert vardır.” (880/3) (HD, Toparlı, 1998, 653)

2.10. -(X)ş İsim-Fiili ve Durum Ekleriyle Birlikte Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiiller

-(X)ş isim-fiil ekinin Çağatayca metinlerde kullanımı oldukça sınırlıdır. Bu durum kendisinin durum ekleri olarak zarf-fiil işlevli birleşik yapılar oluşturmaya da yansımıştır. Bulunma ve ayrılma durum ekleri ile birlikte “zaman” ve “sebe” işlevli birleşik zarf-fiil yapısı meydana getirmesi aşağıdaki iki örnekte görülmektedir.

taldım ör inişde tut kolumnu / körgüz kerem éyleben yolunu “Yokuş inerken yorulдум, kolumu tut. Lütüfta bulunarak/iyilik yapıp yolumu göster!” (1224) (LM, Çelik Şavk, 2011, 152)

Nihāyeti uluğ ve maña lāyık kişidürler, likin kıyāmet küni Fāṭıma raḍıya’llāhu ‘anhānuñ aldlarıda şermende boluşumdın korkadur-mén. “Son derece büyük ve bana layık kişilerdir fakat kıyamet günü Fatıma’nın (r.a.) huzurunda mahcup olmaktan korkarım.” (76b/8-9) (KN, Uygun, 2021, 195)

3. Sonuç

Çeşitli durum ekleri ve edatları olarak zarf-fiil işlevli yeni birleşik yapılar oluşturma hususunda özellikle sıfat-fiiller oldukça önemli rol oynamaktadır. Söz konusu yapının ele alındığı dönemin Çağatayca olması dolayısıyla -GAn sıfat-fiil ekinin oluşturduğu birleşik yapıların metinlerde sıklıkla yer alması olağan bir durumdur. Nevâyî öncesi Çağatayca eserlerde tespit edilebilen -DUk ve -mİş sıfat-fiil ekleri bu dönem metinlerinde oldukça seyrek görünür hale gelmiş; yerlerini kendileriyle eş görev ve anlam sahip -GAn eki almıştır (-DUk+çA/-DUk+DA ~ -mİş+çA/-mİş+DA oldukça seyrek → -GAn+(İyelik Eki)+çA/-GAn+(İyelik Eki)+DA biçimleri oldukça yaygın).

Türkiye Türkçesindeki “-dığınca/-dığı kadar/-dığı gibi/-dığı müddetçe” anlamlarına tekabül eden ek -GAn+(İyelik Eki)+çA temel cümleyle eşzamanlı gerçekleşen veya yüklem tarzını belirten yapılar kurar. Bu ek, eşitlik eki almak suretiyle birleşik yapı oluşturan zarf-fiiller içerisinde Çağataycada en yaygındır.

Bulunma durum eki olarak Çağataycada ana cümlede belirtilen hareketi/durumu zaman bakımından nitelemek üzere en yaygın kullanılan birleşik zarf-fiil eki “-ken/-IncA/-dığı zaman” anlamı taşıyan -GAn+(İyelik Eki)+DA; Özbekçe ve Yeni Uygurcada da en işlek zarf-fiil eklerinden biri olma özelliği taşır. Bu ek ayrıca sebep ve koşul bildirme işleviyle de görülmektedir. -(X)r+(İyelik Eki)+DA birleşik zarf-fiil yapısı ana cümlelerin yüklemine zaman bakımından nitelemektedir; ayrıca Türkçenin tarihi dönemleri içerisinde en sık Çağataycada bu işleviyle yer almaktadır. Yaygın olmamakla birlikte Çağataycada anlamsal açıdan gelişerek eklendiği fiile “-madan/-madan önce/-diğında” anlamlarını sağlayan -mAs+DA birleşik zarf-fiil yapısı; “-ken” anlamı veren -mAK+DA/-mAKIIK+DA ve -(X)şDA yapılarına göre metinlerde daha çok bulunmaktadır.

Ayrılma durum ekiyle oluşan birleşik zarf-fiil yapılarından Çağatayca metinlerde en yaygın görüleni “sebep/karşılaştırma/görelilik” gibi anlamlara sahip olan -GAn+(İyelik)+DIn ekidir. Bunu “sebep/-madan/-madan önce” anlamlarıyla -mAs+DIn; ardından “sebep/-ken” anlamlarıyla -(X)r+(İyelik Eki)+DIn; “sebep” anlamıyla -mAK+DIn; -mAK+IIK+DIn ve -(X)şDIn ekleri takip etmektedir.

İsim-fiil ekleri ise birleşik zarf-fiil oluşturma noktasında sınırlı rol almıştır. -mAK isim-fiil ekine ve bu ekin +IIK ekiyle genişletilmiş biçimine yönelme durum ekinin

eklenmesiyle oluşan *-mAK+KA/-mAKLIK+GA* yapısı “amaç” bildiren zarf-fiil işlevi kazanmıştır. Aynı isim-fiil ekinin bulunma durum ekiyle birlikte *-mAK+DA/-mAKLIK+DA* yapısı eylemin gerçekleştiği zamanı “-ken” anlamıyla sağlamaktadır. Ayrılma durum ekli *-mAK+Dİn/-mAKLIK+Dİn* birleşik zarf-fiil yapısı ana cümlelerin gerçekleşme sebebini bildirmektedir. Bir başka isim-fiil eki *-(X)ş* ise bulunma durum eki olarak “zaman”, ayrılma durum eki olarak “sebebi” bildiren birleşik zarf-fiil yapısını meydana getirmektedir. Metinlerde *-(X)ş* isim-fiil ekinin seyrek yer alması sebebiyle, ekin durum ekleri olarak zarf-fiil işlevli yeni yapılar oluşturmaya oldukça az rastlanmaktadır. Anlatımı zengin ve akıcı hale getiren, cümle yapısına çeşitli anlam incelikleri sağlayan zarf-fiillerin; çeşitli eklerle yeni birliktelikler oluşturarak ifade çeşitliliğini arttırdığı görülmektedir. Çağatayca metinlerdeki anlam inceliklerini kavramak noktasında bu yapıların kullanım alanları ve sunduğu nüans farklılıkları önem taşımaktadır. Bu çalışmayla söz konusu yapının bulunduğu eserlerden örneklerle Çağataycadaki birleşik yapılar ele alınmış ve bu yapılarla sağlanan anlam zenginliği ortaya çıkarılmıştır.

Örneklerin Alındığı Eserler ve Kısaltmaları

- AD:** Köktekin, K. (2019). *Şeyh-zâde Atâyî. Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BD:** Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- BN:** W. M. Thackston, Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza, Bâburnâme. Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan. Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation*. Boston: Harvard University.
- BV:** Türkay, K. (2002). *‘Alî-Şîr Nevâyî, Bedâyi’ü'l-Vasat-Üçüncü Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CN:** Toker, M. ve Uygun, M. (2017). *Çağatayca Cümecümenâme*. Konya: Palet Yayınları.
- Deh:** Köktekin, K. (2013). *Yûsuf Emîrî, Dehnâme (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FK:** Kaya, Ö. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî, Fevâ'idü'l-Kiber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FŞ:** Alpay Tekin, G. (1994). *Alî-Şîr Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GD:** Eckmann, J. (1971). *The Dîvân of Gadâ'î*. Bloomington: The Hague.

- GN:** Efendioğlu, S. (2019). *Mevlânâ Lutfî, Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*. Erzurum: Eser Yayınları.
- GS:** Kut, G. (2003). *‘Alî Şîr Nevâyî, Ğarâ’ibü’ş-Şıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GT:** Ergene, O. (2017). *Sadî, Gülistan [Şiraz 1257] (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Çeviri-Dizinler-Tıpkıbasım)*. (çev. Sibîcâbî). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HD:** Toparlı, R. (1998). *Hârezmlî Hâfız’ın Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HE:** Sabir, M. (2016). *Alî Şîr Nevâyî, Hayretü’l-Ebrâr I (Karşılaştırmalı Metin) II (Sözlük-Dizin)* (T. Oral Seyhan, Haz.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- HKC:** Toker, M. ve Uygun, M. (2020). *Hüsam Kâtip-Cümcümenâme (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizinler-Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- HM:** Abik, A. D. (2006). *‘Alî Şîr Nevâyî, Hamsetü’l-Mütehayyirîn (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HSR:** Eraslan, K. (1971). “Nevâyî’nin ‘Hâlât-ı Seyyid Hasan Big’ Risâlesi”. İstanbul: *Türkiyât Mecmuası*, (XVI), 89-110.
- K:** Gedik, S. (2020). *Baba Rahim Meşreb, Kimyâ (Çağatayca Bir Mesnevi)*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- KH:** Dağıstanlıoğlu, B. E. (2018). *Hüseyn-i Hârezmî. Keşfü’l-Hüdâ (Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kaside-i Bürde Şerhi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KN:** Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbusnâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- LD:** Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LM:** Çelik Şavk, Ü. (2011). *Alî Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LT:** Canpolat, M. (1995). *Alî Şîr Nevâyî, Lisânü’l-Ṭayr*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MDF:** Oral Seyhan, T. (2004). *Zahîrî’l-dîn Muhammed Bâbü’r Mirza, Mübeyyen Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- ML:** Barutçu Özönder, S. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî, Muḥākemetü’l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MMü:** Abik, A. D. (2005). *Meyveler Münazarası (Doğu Türkçesi)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- MN:** Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevayî, Mecâlisü’n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MuN:** Aşçı, U. D. (2012). *Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerîm, Mûsâ-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- N:** Tekin, F. (2010). *XIX. Yüzyıl Çağatay Edebiyatının İki Kadın Şairi Üveysî ve Nâdire*. Ankara: Vizyon Matbaacılık.
- NŞ:** Karaörs, M. (2016). *‘Alî-Şîr Nevâyî, Nevâdirü’ş-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RD:** Toprak, F. (2017). *Hoca Nazar Hüveydâ-Râhat-ı Dil (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SD:** Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sİ:** Tören, H. (2001). *Alî Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SS:** Tural, G. (2015). *Emîr Nizâmu’d-Dîn ‘Alî Şēr-i Nevâyî, Ḥamse Törtünçi Dâstân, Seb‘a-yi Seyyâr[Yedi Gezegen] (Giriş-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞHD:** Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞT:** Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞTü:** Ölmez, Z. (2021). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk (Türk’ün Soyağacı) (Metin-Çeviri-Tıpkıbasım)*. Ankara: BilgeSu Yayınevi.
- TMA:** Abik, A. D. (1993). *‘Alî Şîr Nevâyî’nin Risaleleri Tārîḥ-i Enbiyâ ve Ḥükemâ, Tārîḥ-i Mülûk-i ‘Acem, Münşe’ât (Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ü:** Tekin, F. (2010). *XIX. Yüzyıl Çağatay Edebiyatının İki Kadın Şairi Üveysî ve Nâdire*. Ankara: Vizyon Matbaacılık.

YED: Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emirî Divanı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

KAYNAKLAR

- Ata, A. (2016). *Harezmi-Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. München: LINCOM Europa.
- Çağatay, S. (1948). “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştaklarından III. Gerundifler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (6), 27-47.
- Deny, J. (2012). Türk Dil Bilgisi (*Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*). (A. U. Elöve, Çev.) (A. Benzer, günümüz Türkçesine uyarlayan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eckmann, J. (1959). “Das Chwarezmtürkische”. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. vol. 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. 113-137.
- _____. (1959). “Das Tschagataische”. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. vol. 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. 138-160.
- _____. (1966). *Chagatay Manual*. Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series.
- Ediskun, H. (2007). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: E. J. Brill.

- Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 122-143.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2022). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hünerli, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-Fiiller*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu, M. (1959). “Das Karakhanidische”. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. vol. 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag. 87-112.
- Negiş, Z. (2015). *Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-Fiiller*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Öztopçu, K. (2007). “Kısa Memlûk Kıpçakçası Grameri”. *(Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti) Türk Dilleri Araştırmaları*. 17. 249-282.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- _____. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebū Ḥayyān, Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk (Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi)*. Ankara: Köksav.
- Schinkewitz, J. (1947). *Rabgūzî Sentaksı*. (S. Paylı, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanç, M. (2002). *Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller -Muhtar Evezov'un Tandamalı Engimler Adlı Eseri Üzerinde Bir Çalışma- (Şekil-Anlam-İşlev ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tiken, K. (2020). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tolkun, S. (1999). *Kırgız Türkçesi'nde Mastar, Partisip ve Gerundiumlar*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- _____. (2009). *Özbek Türkçesinde Fiilimsiler*. İstanbul: Dijital Sanat Yayınları.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*.
- Tuncer, H. (1996). *Türk Dilinde Zarf-Fiiller*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yılmaz, Ö. D. (2019). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (2000). "Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (9), 75-114.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.4>

Volume 8/4

2024 p. 56-71

VI. LEO'NUN TAKTİKASINDA MUHASARALAR

THE SIEGES IN LEO VI'S TAKTIKA

Fuat HACISALİHOĞLU*

ÖZ

Çağları aşan bir zaman diliminde var olup medeniyet yaratma başarısı gösteren Roma İmparatorluğu farklı güç odaklarının da tarih sahnesinde söz sahibi olmaya başlamasıyla doğudaki topraklarına çekilip küçülerek zaman zaman epeyce güç duruma düştüğü bir mevcudiyet mücadelesi içerisine girmiştir. Ancak sağlam bir savunma stratejisi ile bu sıkıntılı sürecin üstesinden gelinerek imparatorluğun 15. yüzyıla taşınması sağlanmıştır. Mevcudu koruma temelinde kurgulanan bu stratejide ön plana çıkan müstahkem yerleşimler; muharebelerin, daha ziyade bu merkezler etrafında cereyan eden muhasaralara dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönüşümle birlikte kadim bir geleneği bünyesinde barındıran muhasara usulleri, Doğu Roma muharebe sistemi içerisinde büyük bir gelişme yaşamıştır.

Ekseriyetle muhasara tarzında gerçekleşen Orta Çağ muharebeleri, ister taarruz isterse de müdafaa konumunda bulunulsun çok boyutlu askerî strateji ve taktik geliştirmeyi gerektirdiğinden karmaşık bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte muzafferiyet; muharebe araçları tasarlamak, matematiksel hesaplar yapmak, malzeme bilgisine sahip olmak, tünel kazma tekniklerini geliştirmek, statüğün mekanikle ilgisini kurabilmek gibi temel ve ileri mühendislik tecrübesi gerektirmekteydi. Bu sofistike boyuta maliye, psikoloji, sosyoloji, istihbarat gibi alanlar da eklenince hatırı sayılır bir birikim ve donanım vakıf olma durumu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda muhasaraların sonucunu belirleyen temel dinamik pek çok alanda yetkinlik kazanmaktan geçmiştir.

Geçmişin kaydının tutulduğu kronikler Doğu Roma'nın içinde bulunduğu muhasaraları tasvir ederek olayların gelişimi hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Bunlarla birlikte harp tarihi araştırmalarında faydalanılan başka bir yazım türü de didaktik nitelikte talimatlar içeren taktika, strategika, poliorkétika, strategema ve naumakhiká adlı askerî el kitaplarıdır. Bu eserlerden bilhassa poliorkétikalar muhasaralarda kuşatma ve kuşatılma durumlarında takip edilmesi gereken stratejik ve taktik bilgileri yönerge biçiminde sunmaktadır. Bu metinde tahlilden ziyade taktika niteliğindeki bir eserin muhasara ile ilgili anlatısı betimlenmeye çalışılmıştır.

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: fuathacisalihoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8330-4840, Ordu, Türkiye.

Bu çalışmanın müstahkem mevkiiler etrafında cereyan eden muharebelerin antropolojisi üzerine bir kanaat oluşturmaları beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: VI. Leo, Taktika, Muhasaralar.

ABSTRACT

In a time span that transcends the ages, The Roman Empire, which existed and succeeded in creating a civilization began to shrink towards its eastern territories as other power centers began to have a say on the stage of history, and entered into a struggle for existence that was quite difficult from time to time. However, through a solid defense strategy, the empire managed to overcome this difficult period and sustain itself into the 15th century. Within this strategy, which was fundamentally designed to preserve what already existed, fortified settlements came to the forefront, leading to battles often transforming into sieges around these centers. With this transformation, siege procedures, which embodied an ancient tradition, experienced significant development within the Eastern Roman military system.

Medieval warfare, which predominately took place in the style of sieges, had a complex structure as they required the development of multidimensional military strategy and tactics, whether in offensive or defensive positions. Moreover, achieving victory required fundamental and advanced engineering expertise, such as designing war machines, performing mathematical calculations, possessing knowledge of materials, developing tunneling techniques, and understanding the relationship between statics and mechanics. When additional fields such as finance, psychology, sociology, and intelligence were incorporated into this sophisticated structure, the need for considerable knowledge and expertise emerged. In this context, the fundamental dynamic determining the outcome of sieges relied on achieving proficiency in many areas.

Chronicles, which recorded the events of the past, provide valuable information about the progression of events by describing the sieges in which the Eastern Roman Empire was involved. In addition to these, another type of writing utilized in the study of military history is instructional military handbooks, such as taktika, strategika, poliorkétika, strategema and naumachiká. Among these, poliorkétika in particular present strategic and tactical information to be followed during sieges, both for besieging and defending, in the form of directives. Rather than an analysis, this text seeks to describe the narrative on sieges found in the taktika. This study is expected to form an opinion on the anthropology of the battles that took place around fortified positions.

Key Words: Leo VI, Taktika, Sieges.

Giriş

Doğu Roma İmparatorluğu, jeopolitik bakımdan siyasi hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı tarihî bir coğrafyanın üzerinde varlık göstermiştir. İmparatorluk askerî olarak Persler, Araplar, Selçuklular, Slavlar, Peçenekler, Avarlar, Bulgarlar ve çeşitli barbar gruplara, siyasi olarak -patrikhane ile papalık arasında yaşanan gerginliğin gölgesinde-

Avrupa'da büyüyen Karolenj ve Alman imparatorlukları ile Macar Krallığı'na ve ticari olarak da Venedik, Cenova ve Pisa gibi tacir İtalyan cumhuriyetlerine karşı ayakta kalma çabası içerisinde olmuştur. Bu kaotik ortam 12. yüzyılın sonunda imparatorluğun ikinci sınıf bir devlete dönüşmesine yol açmıştır (Haldon, 2009, p. 8).

Bu zorlu politik ve ekonomik ortamda imparatorluk düzeninin sürdürülebilir kılınması savunma merkezli askerî politikaların istikrarlı bir biçimde yürütülmesine bağlıydı (Haldon, 2003, p. 43). Bu temel strateji yüzyıllar boyunca özünü kaybetmeden devam ettirilmiştir. 10. yüzyılda, kaybedilen toprakların geri alınması için başlatılan harekâtlar bile bu savunma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Decker, 2016, s. 217-218). Doğu Roma, imparatorluğa dönüştüğünde lejyonlar ve limesleri elinde tutan yardımcı birliklerin mevcudiyetinin son bulmuş olması ülke savunmasında esnek bir müdafaa stratejisinin benimsenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu stratejide iç bölgeleri istilacılara karşı koruyan genellikle müstahkem şehirlerden oluşan bir ağ inşa edilmiştir. Roma idari aygıtı; ticari ağları, endüstriyel altyapısı ve tebaası ile şehir imparatorluğu temelinde gelişim gösterdiğinden komplike konumları ile şehirler (Makrypoulias, 2018, p. 356-357) bu savunma ağının ana lojistik merkezlerini oluşturmuştur.

Bu stratejik bağlam çerçevesinde 4. yüzyıldan itibaren planlı bir yapılanma ile irili ufaklı müstahkem mevkiiler ve bunlar arasında garnizonlarla korunan bir savunma hattı oluşturulmaya başlanmıştır. 7. yüzyılda meydan muharebelerinde püskürtülemeyen Arap hücumları Doğu Akdeniz bölgesinin politik coğrafyasında büyük bir değişime yol açarak imparatorluk ordularının önce Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya kısa bir süre sonra da Toros ve Antitoros Dağları'na doğru çekilmesine yol açınca (Haldon, 2003, p. 69, 71) savunma stratejisi oluşturma vizyonunun haklılığı ortaya çıkmıştır. Zira Müslümanların seyyar kıtalarının ülke içine düzenledikleri yağma akınları sosyo-ekonomik dokunun bozulmasına yol açıp imparatorluğu istikrarsızlaştırarak gerileme sürecine sokmuştur.

Bu kargaşa, halkı müstahkem şehirlere ve kalelere sığınmaya zorlamış dolayısıyla ordular da küçülerek tehdit altındaki bölgeleri koruyan yerel garnizonlar biçiminde örgütlenmek durumunda kalmıştır. Yakın muharebeyi göze alamayan daha ziyade savunma anlayışı etrafında gelişim gösteren bu sistemde mahalli thema orduları kurulmuştur (Decker, 2016, s. 40-43). Bu köklü değişim neticesinde Roma ordusu yerel örgütlerden müteşekkil daha sistematik bir savunma stratejisine geçerek eyaletler arasında yeni üs bölgelerine bölünmüştür. Bu ayrışmanın arka planında ordunun hem lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasına hem de hareket kabiliyetinin geliştirilmesine yönelik pragmatik bir yaklaşım bulunmaktaydı (Haldon, 2003, p. 65-66). Zira küçük çaplı çatışmalara merkezî bir ordunun karşılık vermesi pek mümkün değildi.

İmparatorluk ordularının zaman içerisinde değişen konjonktüre göre dönüşüme uğrayıp daha dinamik bir şekil alması 10. yüzyılda tedricen ve kısmi olarak eski gücüne kavuşmaya başlayacak olan Doğu Roma'ya vakit kazandırmıştır. Nitekim imparatorluk 960 ile 1025 yılları arasında yeniden genişleme dönemine girmiştir. II. Niképhoros

Phòkas, I. İòannès Tzimiskès ve II. Basileios dört yüzyıl önceki Justinianus döneminden sonra yeniden iddialı seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu seferlerin ana stratejisi, hem çevre bölgeler üzerinde kontrolü sağlamak hem de ileride gerçekleştirilecek seferler için önemli görülen kasabaları ve kaleleri ele geçirmektir. İlginin kalelere ve surlarla çevrili yerleşimlere yönelmesi beraberinde kapsamlı muhasara muharebelerini getirmiştir. Suriye'ye giden yol bu şekilde açıldığı gibi Bulgar tehdidi de bu yaklaşımla son bulmuştur (McGeer, 2016, p. 519).

Antik Çağ, muhasara usulünün imparatorlukların elinde yayılmacı stratejinin ana aracı olarak ortaya çıkışına ve ardından kullanımına tanıklık etmiştir (Makrypoulias, 2018, p. 356-357). Bu izleğin itaatkâr takipçisi olan Doğu Roma'nın karar vericileri, daha ziyade savunma ihtiyacı ile stratejik değeri olan kaleleri ele geçirme politikası izleyerek uzun vadede imparatorluğun savunma anlayışının temel unsurunu bu yönde takdir etmiştir (Haldon, 2009, p. 46). Böyle olmakla birlikte Doğu Roma şehir ve kale muhasara teknikleri çok gelişmiş bir sistematığe sahip değildi. Kaynaklarda muhasara usulleri hakkında ayrıntılı bilgilere nadiren değinilmiş daha ziyade düşman kalesinin veya şehrinin gücü ve ona karşı kullanılan taktikler tanımlanmıştır. Bunlar arasında en temel taktik, can kaybına yol açacak ve çoğu zaman geri püskürtülebilecek saldırılara girişmektense düşmanın ikmal yollarını keserek içeridekileri teslim olmaya zorlamaktan ibaretti (Haldon, 2003, p. 183-184). Kaleler genelde zorlu coğrafyalara inşa edildiklerinden saldırı ile alınmaları zordu. Bu nedenle çoğu kere garnizonların erzaksız bırakılması ve korkutulması tercih edilmiştir. Bu durum kalelerin çok sık el değiştirmesine yol açmıştır (Haldon, 2009, p. 50).

Doğu Roma askerî geleneği, sosyo-ekonomik yapı ile politik ve idari anlayışın değişimine paralel bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte askerî yapılar tamamen terk edilmeyip (Cheynet, 2018, s. 156) sadece zamanın ihtiyaçlarına göre gerek görüldükçe güncellenmiştir. Doğu Roma'nın erken dönemlerinden intikal eden anlatıların 4. yüzyıldan 10. yüzyıla ve sonrasına kadar kullanımda olan muhasara araçlarının büyük ölçüde Greko-Romen geçmişin devamı olan bir çizgiyi takip etmiş olduğunu göstermesi, (Makrypoulias, 2018, p. 381) askerî gelenekler noktasında muhafazakâr bir tutum içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Helenistik dönemde muhasaraların işleyişi ve savaş makinelerinin kullanımı için yürürlükte olan talimatlar 1200 yıl sonra bile yararlı bulunmaya devam ederek 10. yüzyıl Doğu Roma askerî eğitim kılavuzlarında yer almaya devam etmiştir (Sullivan, 2016, p. 497-500).

Her ne kadar muhasara muharebelerinin Orta Çağ tarihinde oynadığı rolün sistematik olarak incelenmesi yakın zamanlara ait bir gelişme gibi görünse de askerî mühendisliğe olan akademik ilgi bilimsel tarihyazımının başlangıcından önceye dayanır (Makrypoulias, 2018, p. 356). Zira Antik ve Orta Çağ tahkimat prensiplerinin çoğu tarihsel süreklilik içerisinde milattan evvel 2. yüzyıldan beri bilinmekte hatta yer altında tüneller açma, koçbaşı kullanma, kuşatma kuleleri inşa etme ve çeşitli evsafta mühimmat atmaya yarayan makineler tasarlama gibi teknikler Helenistik dönemden beri kullanılmaktaydı.

Böyle olmakla birlikte etkin duvar yıkıcı araçların ortaya çıkışına kadar tahkimat yöntemlerinde temel bir değişiklik yapılmamıştır. Savunma mekanizmaları geliştirilmiş ancak muhasaraların işleyiş mantığı aynı kalmıştır (Foss & Winfield, 1986, p. 3).

10. Yüzyıl Taktikalarında Muhasaralar

Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun askerî tecrübelerinin, kaleme alındıkları dönemin güncel gelişmeleriyle sentezlenerek imparatorluk ordusunun sevk ve idaresi için yol gösterici talimatlara dönüştürüldüğü taktika adlı kitapçıklar aynı zamanda muharebelerde uygulanacak manevra taktikleri, stratejiler, lojistik planlamaları ve silah teknolojisi hakkında gelecek nesillere bilgi aktarımı yapılmasını sağlayarak ordu nizamının ve askerî geleneğin sürdürülebilirliğini temin etmiştir. Askerî kaygılarla mı yoksa propaganda amacıyla mı yazıldığı hususu bir tartışma konusu olmakla birlikte Doğu Roma askerî tarihyazımının ana kaynaklarından olan bu eserlerin, yazıldıkları dönemin askerî dünyası hakkında pek çok ipucu sunduğu inkâr edilemez.

10. yüzyılda imparatorluğun strateji değiştirerek müdafaa konumundan çıkıp taarruz safhasına geçişi askerî kılavuzlara duyulan ilgiyi artmıştır. Bu dönemde derlenen eserler arasında VI. Leo'nun taktikası (yaklaşık 905), *De Obsidione Toleranda* (924'ten sonra), *Sylloge Tacticorum* (yaklaşık 950), Niképhoros Phòkas'a atfedilen *Praecepta Militaria* (yaklaşık 965), *De Re Militari* (yaklaşık 975), *De Velitatione Bellica* (yaklaşık 975) ve Niképhoros Ouranos'un taktikası (yaklaşık 1000) bulunur. Bu eserlerin çoğu, savaşa kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşmış ancak bunlardan bazıları muhasaralara ayrı bir başlık açma gereği duymuştur. Zira Melitene, Edessa, Chandax ve Aleppo gibi surlarla çevrili şehir ve tahkimatların muhasara edilerek alınması bu yüzyıl seferlerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Sullivan, 2000, p. 15-16).

Bu seferler toprak genişliğini artırmanın yanı sıra ülke savunmasına derinlik kazandırmak amacıyla düzenlenmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak dönemin taktisyenleri halkın ve şehirlerin korunması ile yıpratma savaşını öne çıkarmış, muhasara makinelerinin yapımı ile stratejik tahkimatlarının güçlendirilmesine odaklanmıştır (Cheynet, 2018, s. 168-169). Bu strateji değişiminin bir yansıması olarak Antik şehirlere birtakım yatırımlar yapılmıştır. Nitekim 11. yüzyıl ve sonrasına da egemen olan bu anlayış neticesinde büyük meydan muharebeleri azalmış önemli kaleleri ele geçirmek için tasarlanan ablukalar en karmaşık askerî operasyonlar haline gelmiştir (Rojas, 2014, p. 55-56).

İmparatorluğun içinden geçmekte olduğu bu süreç ve yaptığı tercihler Doğu Roma askerî yazını içerisinde muhasara usullerini münhasıran müstakil bir biçimde ele alan poliorkétikaların 10. yüzyılda daha görünür olmasını sağlamıştır. Bu yüzyılda kaleme alınan, müellifi belli olmayan, bu türdeki eserlerden biri olan *De Obsidione Toleranda* adlı eser kuşatmalara direnmeye yöneliktir ve izlenmesi gereken stratejiyi direnmek zorunda olanların bakış açısından sunar. Bu tür içinde değerlendirilen bir diğer anonim eser, Damaskoslu Apollodorus'un kılavuzundan yararlanılarak yazılan, muhasara makinelerinin nasıl üretilceği ile ilgili bilgi veren *Parangelmata Poliorkétika*'dır.

Aleksandrialı Heron'un eserinden faydalanılarak derlenen ve dönemin teknik bilgi seviyesini ortaya koyan, *Geodesia* adlı çalışma ise geometrik hesaplamaları konu edinerek muhasara esnasında mesafeleri tahmin etmek için kullanılan ölçüm araçları hakkında malumat verir (Sullivan, 2000).

Orta Çağ Doğu Roması'nın önemli figürlerinden olan VI. Leo 10. yüzyılın başlarına tarihlenen *Savaş Taktiklerine Dair Kısa Talimatlar* (The Taktika of Leo VI, 2010) adlı derleme niteliğindeki taktikasında hem kendinden evvelki taktisyenlerin verdiği bilgileri kaybolmaktan kurtarmış hem de geliştirmekte olan taktik ve stratejiler ile silah teknolojisinin kaydettiği ilerlemeler üzerine paha biçilmez bilgiler vermiştir. Eser, sofistیک bir anlatımdan ziyade pragmatik ve didaktik olmakla birlikte askerî tarih ile ilgili Antik Çağ'dan miras kalan anlatıları yazınsal alana oldukça başarılı bir biçimde taşımıştır. Bu yönüyle VI. Leo, geleneğin oluşumu ve aktarımında önemli bir rol oynamıştır. Eserde kurmay seviyesinde bir komutanın taşıması gereken nitelikler, silahlar, teçhizat, eğitim, disiplin, ordugâh, muharebe ve muhasara ile taarruz ve müdafa usulleri, deniz savaşları, diğer milletlere dair bilgiler ve son olarak askerî konularla ilgili özet niteliğindeki özlü sözler bölümü yer almaktadır. Doğrudan askerî doktrinlerden oluşan metin askerî tarih araştırmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir.

VI. Leo taktikasında 1. yüzyılda kaleme alınan Onasandros'un *Strategikos*undan ve 6. yüzyıl sonu ile 7. yüzyıl başına tarihlenen Mavrikios'un *Strategikon*undan yararlanmıştır. 10. yüzyıl için yetkin bir referans eseri haline gelen bu taktika askerî deneyim ve bilginin sürekliliğini sağlayan simbiyotik ilişki ağının bir ürünü olarak kendinden sonraki stratejikalara kaynaklık etmiştir (McGeer, 1991, p. 2008). Bununla birlikte VI. Leo'nun taktikasında yer alan muhasaralara yönelik talimatlar çoğunlukla Onasandros ve Mavrikios'ta bulunan -özellikle taktiksel ve psikolojik- önerilerin büyük ölçüde tekrarı ve modernize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum talimatların çoğunun yüzyıllar sonra da geçerliliğini sürdürdüğünü doğrulamaktadır. Örneğin; *Strategikonda* bahsi geçen birliklerin kaydırılmasına dayanan klasik taarruz taktiği, hem VI. Leo hem de Niképhoros Ouranos tarafından ve dolaylı olarak da *De Re Militari*'de önerilmeye devam etmiştir. Devamlılığın getirdiği bu birikimin Arap tehdidine bir yanıt olarak nasıl icra edildiğini 10. yüzyılda kaleme alınan el yazmalarından takip etmek mümkündür (McGeer, 1988, p. 135). Nitekim imparatorluğun irredantist bir anlayış doğrultusunda taarruz stratejisine geçerek elde ettiği askerî başarılarında VI. Leo'nun taktikasıdan Niképhoros Ouranos'un taktikasına kadar geçen süreçte oluşturulan tecrübe aktarımının payı büyüktür (Sullivan, 2016, p. 498).

VI. Leo, eserinde şehir muhasaraları ve müdafaaları hususunu, geliştirdiği stratejik ve taktik önerilerle kurumsallaştırma çabası içerisinde olmuştur. Bu bağlamda muhasaralar ile ilgili olarak; strategosun özellikleri, muhasaranın fizibilitesi, lojistik ihtiyaçlar, askerî nizam, istihkâmlar, müdafa ve taarruz hatları, istihbarat çalışmaları, muhasara ve müdafa muharebelerinde uygulanacak taarruz ve sızma taktikleri, akılcı stratejiye dayalı

pratik çözümler, teçhizat, silah ve savaş makinelerinin inşası ve kullanımı, erzak ve su temini gibi teknik konular detaylı bir biçimde anlatılmaktadır.

Bu klasik anlatının dışında eserin yangın çıkarma, gece saldırıları tertip etme, korkunç sesler çıkarma ve söylentiler yayma gibi yanıltma ve yıldırma taktikleri ile moral üstünlüğünü ele geçirme faaliyetlerine değinen kısımlarında muhasaraların psikolojik yönüne dair çarpıcı bilgiler verilmektedir. Bununla beraber muharebe edilerek ya da edilmeksizin şehirlerin teslim alınma sürecinde işletilecek diplomatik yollar izah edilmektedir. Son olarak muhasaralara karşı taraftan bakan müellif, bir Doğu Roma şehrinin muhasara altına alınması durumunda yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir.

VI. Leo'nun Taktikasında Muhasara Usulleri

VI. Leo'nun taktikasında strategos yazılı talimatları mevcut duruma göre analiz eden yaratıcı bir stratejist ve taktisyen olarak tanımlanır. Zira muhasara koşulları yer ve zamana göre değişkenlik gösterebileceğinden hem kuşatma hem de kuşatılma anında strategostan geçmiş tecrübelerden de faydalanarak yeni yöntemler geliştirmesi istenir. Bu nedenle talimatların kati kurallardan ziyade aklın ön plana çıkarılması ile güncellenmesi gerektiğine dikkat çekilir. Dolayısıyla muhasaralarda görev alan bir strategosun cesur, zeki, tecrübeli, yaratıcı, sağduyulu, öngörülü bir kurmay ve muharebe makineleri hazırlayabilecek vasıfta bir mühendis olması gerektiğine vurgu yapılır. Bu niteliklerin strategosta var olup olmadığı muhasara edilecek kale ya da şehrin yakınında kütüklerle desteklenen taş ya da tuğladan örülen duvarla çevrili müstahkem bir kuşatma kalesini düşmana fark ettirmeden 10-12 gün içerisinde inşa etmesi istenerek sınanır. VI. Leo bu inşaatın nasıl yapılacağını ve korunacağını askerî taktikler eşliğinde tarif etse de nihayetinde strategos tüm harekâtın tek icracısı olarak görülüp alınacak her türlü sonuçtan sorumlu tutulur.

Bu komutanın muhasara altındayken düşmanın her hamlesine karşılık verebilecek, karşılaştığı her durumun üstesinden gelebilecek çözüm odaklı biri olması beklenir. VI. Leo cesaret gerektiren girişimlerde strategosun kendini kanıtlamasını ister. Başarıyı yalnızca strategosun operasyonel becerisi ve atikliğine değil zeki ve cesur subayların komutasında korkusuz ve iyi silahlanmış askerlerden oluşan güçlü bir birliğe ve surlar, kapılar, makineler yapabilen zanaatkârlara sahip olmasına bağlar. Zira ancak topyekûn hareket edildiği takdirde başarı beklentisinin karşılanabileceğinin bilincindedir.

Taktikada muhasara operasyonlarında taarruzdan ziyade önceliğin, ordunun güvenliğine verilmesi gerektiği üzerinde durulur. Dolaylı da olsa muhasara edilen kaleye düzenlenecek taarruzun etkili olması ordunun güvenliği için oluşturulacak istihkâmın güçlü kılınmasına bağlanır. Bu çerçevede olası bir bozguna uğramamak için alınması gereken önlemler sıralanır. İlk kamp kurulan alanın ya derin bir hendekle ya da taş, tuğla, ahşap gibi malzemeler kullanılarak düşmandan korunması istenir. Aynı zamanda vagonların, insanların ve erzakın üç ya da dört ay boyunca güvenlik içerisinde bulunacağı

müstahkem bir alan oluşturulması tavsiye edilir. Bununla birlikte kamp alanının güvenliğinin sağlanması için şehrin ya da kalenin kapılarına ve tahkimatların geçiş noktalarına asker yerleştirilmesi önerilir.

Özellikle en beklenmedik yerlere -ister müdafaa isterse de taarruz hattında olsun gece veya gündüz ani bir saldırı tehdidini önlemek için- çok sayıda çevik ve dikkatli gözcü yerleştirilmesi gerektiğinin altı çizilir. Ani saldırılar daha ziyade karanlıkta yapıldığından cephenin her iki yanında da özellikle geceleri bu tür bir güvenlik önleminin gerekliliğine dikkat çekilir. VI. Leo gece karanlığının, kuşatanlara psikolojik bir üstünlük sağlayıp önemli bir fırsat sunduğunu ileri sürer. Ancak karanlık iki taraf için de korkutucu olsa gerektir.

Muhasaraların ana stratejisi içeridekileri çatışmaya girmeden teslim olmaya ikna etmek üzerine kuruludur. Bu düşünce doğrultusunda VI. Leo öncelikle yiyecek ve su gibi ihtiyaçların içeridekilere ulaşımının engellenmesi ister. Bu mümkün değilse ve içeridekilere uzun süre yetecek miktarda erzak ikmali yapılmışsa kuşatma aletlerine başvurulması tavsiyesinde bulunur. Taktikasında silah kullanmaksızın bir şehir ya da kalenin içindekileri teslim alma hususunda neler yapılması gerektiğinden bahis açan VI. Leo, öncelikle muharebeye girişmeksizin işin başında, ağır ve sert şartlar öne sürmeden, ilk olarak atların silahların ya da taşınabilir diğer mallardan bazılarının teslim edilmesi gibi makul şartlar öne sürerek içeridekileri fikir ayrılıklarına sürükleyip direniş göstermelerine engel olmayı veya tehlikelerle yüzleşme konusunda tereddütlerini artırmayı hedefler. Nitekim eğer şartlar ağır ve sert olursa kuşatılanlar risklerin daha kabul edilebilir olduğunu düşünebilir ve bu da onları öne sürülen teklifleri reddetmek için birleştirip muhasaraya karşı dirençlerinin artmasına neden olabilir. Bu taktik aynı zamanda içeridekiler üzerinde üstünlük sağlamaya yönelik psikolojik harbin de bir parçasıdır.

Aslında Doğu Roma'da barışın erdemleri övülüp savaş genellikle kınanırdı (Haldon, 2009, p. 9). Hatta Romalılar düşmanlarını savuşturabilmek için rüşvet verip antlaşmalar dahi imzalayabiliyorlardı. Bu durumun düşman sayısını artıracığı öngörülse de 1453 yılına kadar ayakta kalabilmenin yollarından biri de buydu (Heath, 2014, s. 5). VI. Leo iletişim kanallarını açık tutarak ahalinin güvenini kazanmaya önem verir. Muhasara edilenlerin dilinde silah taşımayan kişilerin öldürülmeyeceği sadece silah taşıyanların öldürüleceğinin ilanı ile içeride doğacak endişe ve korkunun direnişi sona erdirebileceğine inanır. Bu iyi niyet gösterisi düşman saflarından devşirilen hainlere nazik davranılması emrinde kendini yeniden gösterir. Bu kişilere verecekleri gerçek bilgilere karşılık çeşitli garantiler ve sözlerin verilmesi önerilir. Burada komutanın ahlaki bir sorgulama içine girerek çekince göstermemesi, pragmatik düşünüp hareket etmesi tavsiye edilir.

VI. Leo zekice bir hamle ile uzun süren muhasaralarda şehrin dışında ele geçirilenlerden genç erkeklerin tutsak alınmasını; kadınların, çocukların, yaşlıların ve güçsüzlerin ise

şehre geri gönderilmesini ister. Çünkü ona göre işe yaramaz yaştaki insanlar yiyecekleri tüketip kuşatılanlara hiçbir fayda sağlamayacağı gibi sorun da çıkaracaktır. Böylece şehirdekilere insanca muamele beklemeleri için bir neden de verilmiş olacaktır. Bu psikoloji ile içeridekilerin dirençlerinin kırılacağına inanılır.

Muhasaralarda tatbik edilen psikolojik harp usullerinin arka planındaki en etkili amil, korku unsurudur. Bu bağlamda korkuyu tetikleyen başat unsur karanlıktır. VI. Leo muhasaraların gece operasyonlarında sürdürülmesinin kuşatma altında olan insanlar arasında daha fazla korkuya neden olduğunu belirtir. Nitekim karanlıkta ne olup bittiği görülemez, insanların kafası karışır hatta moralleri bozulur bu da gece boyunca pek çok korkunç şeye maruz kalınacağı düşüncesini doğurur. Ona göre gece olan her şey kuşatma altındaki insanlar arasında daha fazla korkuya sebep olur ve bu yüzden askerler çok çabuk gevşer hatta boyun eğmeyi seçebilir. Böyle bir durumda bir ya da iki askerın surlara tırmanmasını sağlamak içeridekilerin tüm ordunun duvara tırmandığını düşünmesine yol açabilir. Bu durum askerlerin kaçmasına ve surların ıssız bırakılmasına yol açabilir. VI. Leo bu bahiste korkuyu yönetmeyi öğretmektedir.

Muhasaralar meydan muharebelerinden farklılık arz ettiği için sabrın ve dayanıklılığın daha fazla ön plana çıktığı stratejik üretimler gerektirir. VI. Leo bir yandan ordunun yorgun düşmemesi için askerlerin tamamının her gün savaşa götürülmemesini isterken bir yandan da taarruzların gece ve gündüz ara verilmeksizin sürdürülmesini emrederek içeridekilerin yıldırılıp çözülmesini amaçlar. Böyle bir durumda ya kendi istekleriyle teslim olmaları ya da üzerlerine gelen tehlikelerden dolayı dikkatsizleşecekleri için istemeyerek de olsa esir düşmeleri beklenir.

VI. Leo, emir altındaki askerlerin psikolojilerine yönelik de birtakım önlemler alınması talimatını verir. Çarpışmalar sırasında insanların haykırıışları ve kalkanların çarpışma sesinden kaynaklanan gürültünün askerleri gereksiz yere huzursuz edip strese sokmamasına dikkat edilmesini ister. Bu nedenle askerlerin gürültünün uzağında, tahkimattan bir veya iki mil uzakta kamp kurmasını emreder. Amaçsızca gerçekleştirilen saldırıların kayıplara ve yılgınlığa yol açabileceği ve dahi kuşatma altındakilere cesaret verebileceği noktasında komutanı uyarır. Bu tür olayların yaşandığı hatırlatılır. Bununla birlikte kalabalık ve güçlü olsa da düşmana karşı öngörülemeyen bir saldırının yaratacağı panik ve korkuyla zafer kazanılabileceği ileri sürülür.

Muharebe alanlarında ordunun galibiyeti -belki de daha önemlisi askerlerin hayatta kalabilmesi- için her şeyin mübah görülebileceği akılda tutulursa her türlü hilenin yapılması normal kabul edilmelidir. Nitekim geçmişin tecrübesi birbirinden farklı pek çok şaşırtıcı yaşanmışlıkla doludur. Bu hususta VI. Leo yanıltma taktiklerinin uygulanmasında mahir görünmektedir. Eserinde bu taktiğe örnek olmak üzere çarpıcı ve akıl dolu pek çok öneri bulunmaktadır. Örneğin; hayatının baharında, çok iri görünümlü, etkileyici, tam teçhizatlı ve parlak zırhlı asker ya da subaylar yakından görülebilecek şekilde surların etrafında yürütülerek içeridekiler üzerinde büyük şaşkınlık ve korku

yaratılmak istenirken daha az etkileyici birliklerin daha uzağa yerleştirilerek düşmanın onların hayvan mı insan mı olduğu hakkında fikir yürütmekte zorlanması amaçlanır. Bu yanılgının oluşması için ordugâhın belirli bir mesafede kurulması ve her şeyin, kuşatılanlara asker gibi görünmesi istenir. Bu belirsizliğin bütün askerlerin yakından görünenler gibi etkileyici olduğu inancını yaratması beklenir. Bu tür yanıltma taktiğine verilen başka bir örnekte ise düşmana koordinatları verilen bir mevkiye saldırılacağı yönünde bir söylenti yayıp belirtilen yere sadece bir miktar kuvvet göndererek düşmanı orada bekletip muhasaranın odak noktasını değiştirerek strategosun güvenli bir yerde müstahkem bir yapı inşa etmesi için zaman kazanması sağlanır.

Muhasaralarda aşılması gereken en önemli engel surlardır. VI. Leo surlara düzenlenecek bir taarruz planında ordunun çok sayıda bölüme ayrılmasını ve her bölümün duvarlara merdivenler dayayarak surların etrafını daire şeklinde sarmasını emreder. Bu manevra esnasında aynı anda hareket edilip kuşatılanların çaresizlik ve keder içine düşmeleri istenir. Bu taarruzla eş zamanlı olarak koçbaşları, kaplumbağalar, kuleler ve diğer kuşatma makinelerinin surlara karşı kullanılması emredilerek içeridekilerin birçok yönden taciz edilmesi amaçlanır. Bu taciz sonrasında içeridekilerin bu makinelere karşı savunmalarını yoğunlaştırması surların diğer bölümlerinin ihmal edilmesine yol açacağından buralardan yeni birliklerin merdivenlerle güvenli bir biçimde duvara tırmanmaları amaçlanır. Eğer içeridekiler bu durumu fark edip merdivenlerden çıkan bu askerlere müdahale ederlerse makinelerin başında bulunan askerlerin saldırılarını daha da güçlü bir şekilde yapması emredilir. Taktikada surlara yapılacak böyle bir hücumla karşı konulamayacağı ileri sürülür.

VI. Leo muhasaralarda içeridekilerin lojistik ve psikolojik durumlarını gözlemlemenin öneminin idrakinde olduğundan güçlü kale ya da şehir savunmalarında yüksek yerlerin hatta en yüksek noktaların işgalinin amaca giden yola kapı aralayacağını düşünür. Bu düşüncesini bir adım ileriye taşıyan VI. Leo, içeridekilerin tahkimatlarına güvenerek bazı yerleri savunmasız bırakabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak bu tür yerlerin ani bir taarruzla kısa sürede ele geçirilebileceğini ileri sürer. Ancak bu yerlerin tespit edilmesinin zor olduğunu ifade eder. Bu zorluğun üstesinden gelmek için de ele geçirilen hainlerden faydalanılmasını önerir. Bu tür müstahkem noktaların beklenmedik kaybının, savunmadakilerin direnişine son vereceğine ve hayatta kalmak için aman dilenmesine yol açacağına inanır. Hatta müstahkem bir duvara tırmanıp trampet çalan bir askerin dahi böyle bir kargaşanın fitilini ateşlemeye yetebileceğini ileri sürer.

Taktikada küçük bir tahkimat kuşatılıyorsa saldırının riskli veya masraflı olacağına inanılıyorsa ve kuşatılanların erzak sıkıntısı çekmediği biliniyorsa gece ve gündüz boyunca şaşırtıcı tacizlere başvurulması istenir. Bu taktikle birbiri ardına gelen çok sayıda saldırının içeridekileri bitkin düşüreceği düşünülür. Muhasara esnasında kuşatmayı başarıya götürecek her imkânın fırsata dönüştürülmesi önerilir. Bu oportünist yaklaşıma örnek olarak güçlü bir rüzgâr esiyorsa şehrin içinde kolayca ateşe verilebilecek yapıların ateş taşıyan oklarla yayılım atışına tutulması teklif edilir. Böyle bir taarruzda yangının

etkisini artırmak için alakatia veya tetrareai adı verilen makineler ile yanıcı maddelerle dolu taşların evlerin üzerine fırlatılması istenir. VI. Leo, bu kargaşa esnasında yani şehir sakinleri yangını söndürmekle meşgulken zeminin izin verdiği yerlere merdivenler koyularak güvenli duvarlara tırmanma emri verilmesini ister.

VI. Leo iyi tahkim edilmiş ve ele geçirilmesi düşünülemeyecek yerlerin tecrübeli ustalar tarafından yapılan makinelerle ele geçirilebileceği ileri sürer. Zamanın ve mekânın taleplerine göre tasarlanmış farklı türde ve yetenekte kuşatma makinelerinin varlığından haber veren VI. Leo muhasaralarda hangi makinelerin daha verimli ve uygun olacağına koşullara göre strategosun karar vermesini ister. Ancak eserinin muhasaralar kısmında bu makinelerden çok fazla bahsetmez. Sadece en bilinenlerinin adını geçirmekle yetinir. Bunlardan ilki yangınla tahrip olmaması için deri ya da başka malzemelerle kaplanan, surlara hasar vermek veya surlardaki düşmanla yüksekten savaşmak için kullanılan tekerlekli kulelerdir. İkincisi surlara tırmanmak için kullanılan tekerlekli, sert ahşap kirişler üzerine de yerleştirilebilen kompozit merdivenlerdir. Üçüncüsü koçbaşları ile kuşatma kuleleri gibi savaş makinelerinin ve hendek dolduran ya da toprak altında tüneller kazarak surların temellerini zayıflatıp savunma hattını çökertmeye çalışan askerlerin üzerine örterek kaleden yapılan saldırılara karşı koruyan kaplumbağalardır. Dördüncüsü ise surların kapılarını parçalayan koçbaşlarıdır.

Operasyonların gizliliğine ve zamanlamasına itina gösterilmesi isteyen VI. Leo bir kuşatmaya başlamak üzere yola çıkıldığında bu iş için özel olarak görevlendirilmiş süvari birliklerinin ya da askerlerin yolda karşılaşılan herkesi alıkoymasını ister ki bu ilerleyişten haber alınmasının önüne geçilebilsin. VI. Leo yıldızların ve ayın hareketlerini takip edip gece saatlerinin doğru tespit edilmesini tembih eder. Aksi halde operasyonların etkisiz olabileceğini belirtir.

VI. Leo muhasaranın başarıya ulaşması halinde insan kaybının en aza indirilmesi için şehir sakinlerinin onurunu zedeleyici davranışlardan kaçınarak zalim ve kibirli bir tavırdan imtina edilmesini, halka mali yükler yüklemekten, korkutmadan, ceza ile tehdit etmeden, haksız yere taciz etmeden, iyi, adil, nazik, insanca ve alçakgönüllü davranılmasını tavsiye eder. Bu stratejinin içeridekilerin itaat altına alınmasını kolaylaştıracağını, değilse boyun eğmiş olanların fikirlerini değiştirmesine ya da henüz boyun eğmemiş olanların direnişine neden olabileceğini ve bu insanların hayatları pahasına mücadeleye girmeyi tercih edebileceklerini öngörür.

Eğer muhasarada müdafî konumunda bulunuluyorsa ilk hamle olarak yaklaşan düşmana taarruz edilmesini teklif eden VI. Leo, düşmanı püskürtebilecek bir hücum düzenlemek söz konusu değilse yakında yaşanabilecek zorluklara karşı halkın, alınması gereken önlemler hakkında bilgilendirilmesini tavsiye eder. Böyle bir durumda her şeyden önce kuşatma altındaki insanların ihtiyaç duyacağı erzak stokunun kontrol edilmesi ikazında bulunur. Zira lojistik açıdan -özellikle de uzun süren muhasaralarda- ordunun savunmayı sürdürebilmesi erzak ikmalinin tamamlanmış olmasına bağlıdır. Bu noktada düşman

gelmeden önce kadınlar, yaşlılar, engelliler ve çocukların tahliye edilmesi büyük önem taşımaktadır. Eğer bu gerçekleştirilebilirse erzak, hem savaşabilecek askerler için yeterli olacak hem de kuşatılmak üzere olan strategos hareket alanı kazanarak düşmanın taş atma makinelerine karşı önlemler alabilecek ve makineler inşa edebilecektir.

Taktikada muhasara altında su sıkıntısı çekilmemesi için neler yapılması gerektiği hususuna özel bir ehemmiyet verilmiştir. VI. Leo içme suyu sarnıçtan gelip bir kaynaktan sürekli akıyorsa veya içindeki su bir havuzu dolduramayacak kadar azsa suyun belirli bir sistem dâhilinde ölçülü dağıtılmasını emreder. Poliorkétika türü eserlerin hemen hepsinde kuşatma altındaki kuvvete ve sivil halka erzak ve uygun su kaynağı bulma vurgusu güçlüdür (De Obsidione Toleranda, 1947, p. 45-57). VI. Leo su bulunamaması durumunda yağmur suyunu tutacak sarnıçlar inşa edilinceye kadar büyük toprak kaplar ya da sağlam fiçiler inşa etmeyi teklif eder. Bu depoların içine nehir yatağından temiz çakıl taşları atılarak suyun tutulmasını ve dahi suyun durgunlaşıp kirlenmemesi için devir daim yaptırılarak havalandırılmasını ister. Sonra da bir sarnıcın nasıl yapılacağını teknik detayları ile anlatır. VI. Leo, erzakların kuşatılanları sağlıklı bir durumda tutmaya yetecek şekilde eşit olarak dağıtılmasını, bunları korumak için özellikle geceleri sürekli devriye gezdirilerek çalınmalarının önlenmesini emreder.

VI. Leo, muhasara altına alınma durumunda surlara düzenlenebilecek olası her türlü taarruza yönelik alınması gereken önlemleri didaktik bir biçimde açıklar. Surlara yapılan saldırılara karşı koruma olarak duvarların dışındaki siperler boyunca ağır hasırlar, kalın postlar, halatlar, tahtalar, kalaslar asılması ya da surların üzerine tuğla kaplama yapılması önerisinde bulunur. Kalelerin kapılarını devirmek için kullanılan koçbaşlarına karşı da tahıl kabuğu ve kumla doldurulmuş minderler veya çuvalların etkili olabileceğini belirtir. Düşmanın kullandığı kaplumbağaları devirmek ya da bunların üzerini açıp içindeki askerlere yukarıdan -açıkta kalanları ateşe vermek için- ziftle kaplı, sivri uçlu demirler ya da büyük tahta parçaları atmak suretiyle taarruzu etkisiz kılabilmek için neler yapılması gerektiğini ayrıntılı bir biçimde izah eder. Bununla birlikte halat ya da zincirlerle tutulan yanıcı nesnelerin makinelerden aniden düşürülmesini ya da karşı ağırlıklar tarafından tekrar yukarı çekilebilen sivriltilmiş ağır taşlarla düşmana ağır hasarlar verilmesini emreder.

Müellif, düşmanın müstahkem mevkiileri yıkmak için tasarladığı makinelere karşı koymanın yollarının bulunmasını ister. Surlara taarruz etmek için kullanılan kulelere yangın çıkarıcı mühimmat veya taş atıcılar ile saldırmak gerektiğini eğer bu şekilde başarı sağlanamazsa duvarların içine ahşap veya başka bir malzemeden savunma kuleleri inşa edilmesi talimatını verir. Bu kulelerdeki askerlerin rahat savaşabilmesi veya buralara silahların kolayca monte edilebilmesi için bu kulelerin çatısız bırakılmasını tavsiye eder. VI. Leo içerideki askerlerin surların dışında da savaşabilmesi için yan taraflarında sağa doğru açılan dar geçitler yer alan kuleler inşa edilmesini teklif eder. Böylece bu yan geçitten çıkan askerler hem düşman araçlarına zarar verebilir hem de kalkanlarıyla

korunup yukarıdaki askerler tarafından desteklenerek düşmanla göğüs göğüse çarpışmalara girme imkânı elde edebilirler.

VI. Leo muhasaranın sonucunu daha ziyade surlar üzerindeki mücadelenin belirleyeceğinin idrakindedir. Bu nedenle savunma stratejisini surlarda tatbik edilmesi gereken taktikler üzerine kurgulamıştır. Surlara merdiven kullanılarak tırmanma girişiminde bulunulursa daha önceden halatlarla mazgallardan aşağı sarkıtılan ağır keresteler, sandıklar ve değirmen taşlarının yukarı tırmanan askerlerin üzerine atılmasını isteyerek bu tehlikenin nasıl bertaraf edileceği tarif eder. Bu önlemin surların tüm çevresi boyunca alınmasını salık verir. Destek gruplarının surların tüm uzunluğu boyunca dağıtılmasını ve gerektiğinde tehdit altındaki bir bölgeye yardıma gidilebilmesi için yedekte başka bir birliğin tutulmasını ister. Böylece acil bir durumda surları savunmakla görevli birlikler bir yerden bir yere koşturmak zorunda kalmayacağı gibi savunma hattında da açık yer bırakılmayacaktır. Surlardan yaylarla, taşlarla ya da mancınıklarla yapılan atışların zamanlamasının isabetsiz ve etkisiz olmaması gerektiğine de dikkat çeken VI. Leo aksi takdirde düşmanın bunları ciddiye almayacağını vurgular.

Surların güvenliği uğranılan kuşatmanın sonuçsuz kalması için çok mühim olmakla birlikte içeride bulunanların uyumu da bir o kadar önemli görülmüştür. VI. Leo, strategosa şehir halkına düşmanın geri çekileceği zamana kadar sabırlı olmaları hususunda telkin ve tavsiyelerde bulunması talimatını verir. İç cepheyi güçlü kılabilmek adına çok büyük bir ordunun yardım için yola çıktığı söylentisinin yayılması bu bağlamda mübah görülen bir moral unsuru olarak kabul edilir. Benzer söylentilerin düşmanı korkutmak için de kullanılması istenir. Bu dezenformasyonlara ek olarak strategosun mümkün olduğu ölçüde karşı saldırılar başlatması gerektiğinin altı çizilir. Yaz aylarında etraftaki otların yakılıp düşman atlarının bakımının zorlaşması sağlanarak süvarilerin bulundukları yerde uzun süre duramaması ve saf dışı bırakılması istenir. Böylelikle düşmanın moralinin bozulması ve şehir sakinlerinin motivasyonunun yükseltilmesi hedeflenir.

Şehir ya da kale içerisinde mevzi gerisinde vuku bulan, kişiler arası anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesi önerilir. Eğer huzursuzluk devam ederse bu kişilere surların farklı bölgelerinde görev verilmesi istenir. Böylece bu kişilerin olası ayaklanma teşebbüsleri engellenir ve dahi şehir savunması kendilerine emanet edildiğinden isyan etmekten utanarak böyle bir girişimden imtina etmeleri beklenir. Bütün bunlar yapılamıyorsa tehlikeyi savuşturmak için sorun çıkarma potansiyeline sahip olanların başka bir yere nakledilip kontrol altında tutulması emredilir. Ayrıca ihanet girişimlerine dikkat çekilerek önlemler alınması hususuna vurgu yapılır. Bu tür olumsuzlukların yaşanmaması için izin almadan hiç kimsenin düşmanla yazışmasına ve görüşmesine izin verilmemesi uyarısında bulunulur.

Muhasara altındayken güvenliğin sağlanması için kapıların güvenilir askerlere emanet edilmesi, hiç kimsenin gereksiz yere surların dışına çıkıp cesaret gösterisi yapmasına izin

verilmemesi, ancak surlar için ciddi tehdit oluşturan bazı kuşatma makinelerinin devre dışı bırakılması gerekiyorsa ya da başka zorunlu ihtiyaçlar hâsıl olduysa bu tür bir eyleme müsaade edilmesi, herkesin savunmaya katılması, kimsenin kendini tehlikeye atıp dışarıda yaralanmaması istenir. VI. Leo'ya göre eğer bu kurallara uyulmazsa en yetenekli askerler dahi yaralanıp öldürülebilirdi. Bu tür bir olay geride kalanların cesaretinin kırılmasına sebep olup mağlubiyete giden yolu aralayabilirdi. Bu nedenle askerlerin güvenliğinin sağlanması hayati bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu güvenliği sağlamak ve ani gece saldırılarını -ve firarları- engellemek için surlara güçlü ve uyanık nöbetçiler yerleştirilmesi şiddetle tavsiye edilir. Nitekim dışarıdaki birlikler içeridekilerin ne planladığını bilemez ama içeridekiler duvarların üzerinden, dışarıdakilerin ne tür harekâtlar planlandığını rahatlıkla görebilir. Bu avantajın iyi kullanılarak nöbet sistemi ile düşmanın hareketlerinden haberdar olunup ani saldırılar püskürtülebilir.

Değerlendirme

Görece kısa zamanda sonuç alınan meydan muharebelerine göre her iki taraf için de daha meşakkatli, uzun soluklu ve yıpratıcı bir sürece sahip olan muhasaralar çoğu kez kahramanlık gösterisi sergilenecek muharebe türlerinden değildir. Bir taraf surların içerisinde zamana karşı hayatta kalma mücadelesi verirken diğer taraf surların dışında yüksek duvarları aşmak için kurnazca planlanmış taktikler ve makineler icat etme peşindedir. Bu süreç satranç oyunu misali karşılıklı strateji ve taktiklerle sürdürülür.

Muhasara alanları karşılıklı sabır, dirayet ve irade gösterisine sahne olur. Bununla birlikte muhasaralara ilişkin çoğu anlatı bir kaleyi veya şehri ele geçirmek için defalarca deneyimlenmiş tekniklerin kullanıldığını gösterir. Bu, her hamlenin tahmin edilebilir olmasına neden olduğundan olsa gerek VI. Leo; strategosun, olanakların elverdiği oran ve mantık çerçevesinde yüksek risk alabilen bir girişimci olmasını ister. Zira muhasaralarda hangi tarafta bulunulursa bulunulsun safi kaba güçten ziyade akıl ile hareket edildiğinde başarıya ulaşabileceği anlaşılmaktadır.

Muhasaraların konu edildiği eserlerde verilen talimat ve tavsiyeler zafere giden yolları genellikle doğrudan değil dolaylı olarak tarif eder. İkmal yollarını keserek içeridekileri su ve erzak yoksunluğu ile teslim olmaya zorlamak, garnizonu silah bırakmaya ikna etmek için psikolojik harp taktikleri kullanmak, yanıltıcı ve yıldırıcı hamlelerde bulunmak, surlarda gedikler oluşturarak ya da surları yıkmaya çalışarak tedirginlik yaratmak, düşmanı taciz ederek anksiyete oluşturmak, korku yaratmak, iyi niyet gösterileri ile halkın direnişini kırmak, halk veya askerler arasında anlaşmazlık çıkarmak, espionaj faaliyetlerinde bulunmak, kuşatılmış nüfusu demoralize etmek, caydırıcı muharebe makineleri inşa etmek gibi pek çok muhasara usulü bu dolambaçlı yolun olağan pratikleri olarak sıralanabilir.

Doğu Roma tarihinde muhasaralar genellikle imparatorluk toprakları üzerinde vuku bulduğundan bu muharebeleri aynı zamanda bir ana yurt savunması olarak değerlendirmek gerekir. Zira kaybedilip kazanılan şehirlere paralel olarak imparatorluk

tarihi, dalgalanan sınırların gölgesinde yazılmıştır. Konstantinopolis bile birçok muhasaranın hedefi olmuş ve en nihayetinde imparatorluk bir muhasara ile son bulmuştur. Bu bağlamda poliorketikalar üzerinden ortaya konulan muhasara sanatı Doğu Roma askerî geleneğinin en güçlü olduğu alanlardan biri olmak zorundaydı.

VI. Leo'nun taktikadaki muhasaralar ile ilgili bölümünün nispeten hacimli olması müellifin hükümdarlık döneminde takip ettiği askerî stratejinin gerekleri ile alakalı görünmektedir. Nitekim eserinde Doğu Roma sınırları içerisindeki müstahkem şehir veya surlarla çevrili kasabaların düşman tarafından sık sık kuşatıldığını belirtir. Bu bağlamda VI. Leo'nun Antik dönemden itibaren kazanılmış olan askerî tecrübeleri bir süreklilik içerisinde teknolojik yeniliklerle güncelleyerek yeniden gündeme getirdiği taktikasının ortaya çıkış tarihinin, siyasal ortamın Doğu Roma lehine değişmeye başladığı dönemin başlangıç evresine denk gelmesini rastlantı olarak değerlendirmek bir nebze safdillik olacaktır.

KAYNAKLAR

- Cheynet, Jean-Claude (2018). Bizans Dünyası Bizans İmparatorluğu (641-1204), Çev. Aslı Bilge, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- De Obsidione Toleranda (1947). Edit. H. Van Den Berg, Leiden.
- Decker, Michael J. (2016). Bizans Savaş Sanatı, Çev. A. Tunçer Büyükonat, İstanbul, Doruk Yayınları.
- The Taktika of Leo VI (2010). Text, Translation, And Commentary By George Dennis Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Foss, Clive; Winfield, David (1986). Byzantine Fortifications An Introduction, Pretoria, The University of South Africa.
- Haldon, John (2003). Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204, London, Taylor&Francis Group.
- Haldon, John (2009). The Byzantine Wars, Stroud, The History Press.
- Heath, Ian (2014). Bizans Orduları (900-1461), Çev. Buket Bayrı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Makrypoulias, Christos G. (2018). "Siege Warfare: The Art of Re-capture", A Companion to the Byzantine Culture of War, c. 300-1204, Ed. Yannis Stouraitis, Leiden, Brill, 356-393.

- McGeer, Eric (1988). "Infantry vs. Cavalry: the Byzantine Response", *Revue des Études Byzantines*, 46, 135-145.
- McGeer, Eric (1991). "Taktika of Leo VI", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, V. 3, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- McGeer, Eric (2016). "Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice", *Byzantine Warfare*, Ed. John Haldon, London and New York, Routledge, 519-525.
- Rojas, Manuel (2014). "Some Problems in the Study of the Conduct of Warfare in the Eleventh Century", *Jerusalem the Golden: The Origins and Impact of the First Crusade*, Eds. Susan B. Edgington, Luis García Guijarro, Turnhout, Brepols Publishers, 51-74.
- Sullivan, Denis F. (2000). *Siegecraft Two Tenth-Century Instructional Manuals by 'Heron of Byzantium'*, Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Sullivan, Denis (2016). "Tenth Century Byzantine Offensive Siege Warfare: Instructional Prescriptions and Historical Practice", *Byzantine Warfare*, Ed. John Haldon, London and New York, Routledge, 497-518.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.5>

Volume 8/4

2024 p. 72-88

YAHYA KEMAL'İN ŞİİRİNDE İSLAM'IN TEMEL KAYNAKLARI BAĞLAMINDA METİNLER ARASILIK¹

INTERTEXTUALITY IN YAHYA KEMAL'S POETRY IN THE CONTEXT OF THE BASIC SOURCES OF ISLAM

Emine Gözde ÖZGÜREL*

ÖZ

Yahya Kemal Beyatlı (d. 1884, Üsküp-öl. 1958, İstanbul), modern Türk şiirinin edebî gelenekle bağlantı halinde, ondan beslenerek oluşturulması gereğine inanır. Bu gereklilik yalnızca Türk- İslâm dairesinde gelişen klasik metinlerden yararlanmak biçiminde değil, klasiklerin beslendiği çok yönlü kültürel zeminden de beslenmek anlamına gelmektedir. Onun şiirlerinin kültürel arka planındaki zenginlik ve bu bağlamda şiirinin çok sesli yapıda oluşu, kendisinden evvelki kültür birikimiyle/klasikleşen şiir geleneği ile ve bu şiir geleneğinin beslendiği müktesebat ile kesintisiz bir söyleşi hâlinde bulunmasındandır. Diğer deyişle Yahya Kemal, kendi şiirini yapılandırırken klasiği ve onu mümkün kılan kültürel zemini modern metnin içinde dönüştürür. Bu yolla kendi şiirini köklendirirken geleneksel olanı metinler arasılığı sağladığı diyalektik imkân ile canlandırır. Beyatlı'nın bu yaklaşımı, Türk-İslâm medeniyeti dairesinde gelişen kültür ve edebiyata olan ilgisi kanalıyla şiirlerinde İslâm'ın temel kaynaklarının metinler arası ilişkiler bağlamında yer alması sonucunu doğurur. Böylece Beyatlı, İslâmî literatürü önemli miktarda oluşturan *Kur'an* âyetlerini, hadis, kıssa ve öncü şahsiyetleri şiirinde telmih, alıntılama, metin dönüştürme gibi yöntemlerle değerlendirir, bu yolla şiirine çok katmanlı bir anlam ve anlatım olanağı kazandırır, modern olanın klasikleşmesinin yolunu açar. Beyatlı'ya göre modern şiir, kendinden önceki yetkin şiir geleneğinin/klasikleşmiş estetik müktesebatın bir devamı olmalıdır. Güncel bir şiir metni, geldiği edebî geleneğin ardışık tarihini, art zamanlılığını içerdigi; onu bir imkân olarak değerlendirdiği nispette klasikleşme, dönemler arasında geçerliliğini koruma ihtimalini artırır. Bu anlamda Beyatlı'nın şiirlerinde Türk-İslâm kültürünün ve klasik şiirin yapılanışında temel unsurlardan olan İslâm'ın temel kaynaklarından yararlanma tercihini bu umde çerçevesinde yorumlamak gerekir. Beyatlı, şiiri yoluyla klasiği canlandırır ancak belirtilmelidir ki ona göre gelenekten beslenmek

¹ Bu makale, künyesi verilen şu doktora tezinden üretilmiştir: Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, E-mail: ozgurel@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6075-1517, Ankara, Türkiye

modernin özerkliğini zedelemes. Temelde, klasikleşme iddiası taşıyan her yetkin modern şiir/ edebî söylem varlığını kendisinden önce gelene borçlu olarak bir geleneğin ortasından- “şeylerin ortasından (lat. In medias res)” doğar. Bu anlamda klasik müktesebatı/ edebiyat geleneğini yok saymak, onu değerlendirmemek edebî değil ideolojik bir tutumdur. Yahya Kemal’in İslâmî literatürle kurduğu bağ evvelki rejim ile ya da İslâmizm ile kurduğu bağ değil; doğrudan doğruya edebî gelenekle kurduğu apolitik bir bağdır. Bu anlamda edebî hafıza zorunludur; siyasi tarihteki çeşitli kırılmaların aksine süreğendir. Modern şiir, tarihsel estetik birikimin günceldeki canlı ve özgün devamıdır. Yahya Kemal’de şiir, klasiği ve onun beslendiği çok yönlü kültürel zemini bir yaşam tecrübesi olarak hatırlama, dönüştürme ve yeni bir şiirsel söylem ve özgün üslupla canlandırma eylemidir. Bu makalede, Beyatlı’nın şiirinde bu umde çerçevesinde gerçekleştirdiği İslâm’ın temel kaynaklarından yararlanma edimi, şiirlerinden örneklerle, metinler arası bağlar gösterilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Modern Türk Şiiri, Metinler Arasılık, Gelenekten Yararlanma, Temellük, Yahya Kemal.*

ABSTRACT

Yahya Kemal Beyatlı (b. 1884, Skopje - d. 1958, Istanbul) believed that modern Turkish poetry should be created in connection with the literary tradition and nourished by it. Beyatlı not only utilizes the classical literature that developed within the Turkish-Islamic circle, but also draws nourishment from the multifaceted cultural ground that the classics feed on. His poems have a “polyphonic” structure due to this richness in his cultural background. Beyatlı's poetry is in an uninterrupted conversation with the previous cultural accumulation, that is, with the tradition of poetry that has become classical, and at the same time with the acquis that the tradition of classical poetry feeds on. In other words, while structuring his own poetry, Yahya Kemal incorporates the tradition and the cultural ground that feeds the tradition into the modern text. In this way, while rooting his own poetry, he revitalizes the traditional with the dialectical link provided through intertextual relations. Beyatlı's interest in the culture and literature developed within the Turkish-Islamic civilization results in the inclusion of the basic sources of Islam in his poetry. Thus, Beyatlı includes Qur'anic verses, hadiths, parables and personalities that constitute a significant amount of Islamic literature in his poetry. In doing so, he uses methods such as telmih, quotation, and text transformation. In this way, he makes use of Turkish history, culture and literature that developed within the Islamic circle, thus giving poetry a multi-layered meaning and expression, and paving the way for the classicization of the modern. According to Beyatlı, modern poetry should be a continuation of the competent poetic tradition and the classical aesthetic acquisitions that preceded it. A contemporary poetic text can increase its permanence and become a classic if it includes the successive history and diachronicity of the literary tradition from which it comes and if it utilizes tradition as a possibility. Beyatlı's preference for utilizing the basic sources of Turkish-Islamic culture and Islam, which are fundamental elements in the structuring of classical poetry, should be interpreted within the framework of this purpose. Beyatlı revives the classical through his poetry, but it should be noted that for him, feeding on tradition does not undermine the autonomy of the modern. Basically, every competent modern poetry/literary discourse that claims to be classical is born from the middle of a tradition - “from the middle of things (lat. In medias res)”- owing its existence to what came before it. In this sense, ignoring the classical acquis/literary tradition and not evaluating it is not a

literary but an ideological attitude. Yahya Kemal's connection with Islamic literature is not a connection with the previous regime or Islamism; it is an apolitical connection with the literary tradition. In this sense, literary memory is imperative; unlike the various breaks in political history, it is continuous. Modern poetry is the organic and yet authentic continuation of history in the present. In Yahya Kemal, poetry is the act of remembering, transforming and revitalizing the classic and the multifaceted cultural ground it feeds on as a life experience with a new poetic discourse and original style. In this article, Beyatlı's act of utilizing the basic sources of Islam in his poetry within the framework of this principle is discussed with examples from his poems and by showing intertextual connections.

Key Words: *Modern Turkish Poetry, Intertextuality, Utilization of Tradition, Appropriation, Yahya Kemal.*

Giriş

Yahya Kemal'in şiiri kültürel derinliği olan çok sesli bir yapıdadır. Bu çok seslilik, şairin Batı ve Doğu kültür dairesinde yer alan edebî ve kültürel edinçten beslenmesinden, yeni bir Türk şiirinin gelenekle bağlantı hâlinde ve ondan çok yönlü biçimde yararlanılarak oluşturulabileceği yolundaki düşüncesinden (Beyatlı, 2008: 61, 311) kaynaklanır. Böylece o, kendi metinlerini oluştururken evvelki ile iletişimini korur, onu güncel olanın bağlamı içinde dönüştürür ve yeni olanın organik bir birimi olarak canlandırır. Yahya Kemal'in bu poetik tavrı, Türk-İslâm medeniyeti dairesinde gelişen kültür ve edebiyata olan ilgisi kanalıyla, şiirlerinde İslâm'ın temel kaynaklarının metinler arası ilişkiler bağlamında yer alması sonucunu doğurmuştur. Böylece bu medeniyetin yapılanmasında önemi olan *Kur'an* âyetleri, hadis, kıssa ve şahsiyetler; telmih, alıntılama, metin dönüştürme gibi yöntemlerle güncel ile söyleşi hâlinde modern metinler içinde yer almaktadır. İslâm dairesinde gelişen Türk tarih, kültür ve edebiyatından yararlanan, bu yolla şiirine çok katmanlı bir anlam ve anlatım olanağı kazandıran Yahya Kemal'in şiirlerindeki bu İslâmî literatür, örnekleriyle başlıklar hâlinde incelenebilir.

Âyet ve Hadislere Gönderimler

Yahya Kemal'in şiirlerinde âyet ve hadislere değiniler dikkat çekicidir. Örneğin "Selimnâme" adlı şiirinin son bendi olan "Rihlet"te:

"Alnından öptü fahrederek Fahr-i Kâinât
Şâbâş sundu sarf edilen bunca himmete

Dîvân-ı Hak'da mağrifet-i Kirdigâr'dan
Şâyeste gördü cürm ü günâhın şefâate" (Beyatlı, 2018: 10)

Beyitlerde, kâinâtın övücü olan Hz. Muhammed, Yavuz Sultan Selim'i överek alnından öptü, sarfettiği gayret için takdirini belirtti, âferin dedi; suç ve günahı için onu, Allah'ın divanında, Allah'tan şefâat dilemeğe lâyık gördü, denilmektedir. İlgili metinde, Hz.

Peygamber'in, bazı kullar için Allah'tan şefâat dileyeceğine ilişkin âyete gönderim söz konusudur:

Kur'an-ı Kerîm'de Bakara 2/255, Yunus 10/3, Enbiya 21/28, Necm 53/26, Meryem 19/87, Sebe 34/23, Taha 20/109 ve Zuhuruf 43/86 âyetlerinde, (Özden, 2015: 33-34) eğer Allah murat ederse meleklerin ve Allah'ın izin verdiği kişilerin günahların affı için şefâat edebileceği bildirilmektedir. Bu âyetlerde, Hz. Peygamber'in şefâat edebileceğine dair doğrudan bir ifade yoksa da kelâm âlimlerinin vardığı ortak kanı ve İslâm geleneği içindeki genel kabul bu yöndedir. "Kelâm ilmiyle uğraşan Müslüman âlimlerin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in kıyamet gününde Müslümanlar'a şefâat edeceği konusunda görüş birliği içerisinde olduklarıdır." (Özden, 2015: 36) Şiirde bu İslâmî literatüre gönderimde bulunulmuştur.

"Mercidâbık -1516" adlı şiirde yer alan:

"Eyne'l-meferr diyen çöle can attı sû-be-sû
Bâkîsinin de tîğ tamâm etti kârını" (Beyatlı, 2018: 8)

Beytinde Mercidabık Savaşında Osmanlı akıncılarından kaçan düşmanın kaçacak yer sorarak çöle kaçıp dağılması; kalanının da kılıçtan geçirilerek öldürülüşü nazmedilir. Düşmanın "kaçacak yer nerede" diye seslenişinde; kıyamet günü kâfirlerin aynı soruyu soracaklarını bildiren Kıyamet sûresinin ayetlerine gönderim vardır. Sûrenin ilk ayetlerinde kıyamet gününün mutlaka yaşanacağına; fakat insanın o günü yalanlamak istediğine dair ifadelerin ardından, kıyamet gününün atmosferi ve hesap gününü reddettikleri hâlde o gün dirilecek olanların hâli ve "Kaçacak yer neresi?" deyişleri:

6-12. âyetler²: "Kıyamet günü ne zamanmış?" diye sorar. İşte, göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman! O gün insan, 'Kaçacak yer neresi!' diyecektir. Hayır, hayır! Sığınacak yer yoktur! O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur!" Biçiminde anlatılır.

"Söz Meydanı" adlı şiir bir güzelin övüldüğü gazeldir. Kâzım Yetiş tarafından, bu kişinin Hz. Peygamber olduğu ve şiirin bir naat olarak okunması gerektiği görüşü de ileri sürülmüştür. (Akpınar, 2008: 9 akt. Çetin, 2013: 362)

"Yegâne hüsn-i İlâhî odur Cemâlullah
Cihâna ahsen-i takvimden iyân olalı

Mesâğ olaydı eğer lâ-şerîke-leh derdim
Nazîri gelmedi âlemde hüsn ü ân olalı" (Beyatlı, 2018: 20)

Şiirin üçüncü beytinde insanın en güzel bir biçimde yaratılıp ortaya çıktığından bu yana yegâne güzelliğin o olduğu ifade edilir. Beyitte geçen 'ahsen-i takvim', *Kur'an-ı*

² Makalede *Kur'an-ı Kerîm*'den yapılan alıntılarda Diyanet İşleri Başkanlığı meali kullanılmıştır.

Kerîm'de insanın en güzel biçimde yaratıldığını ifade eden: Tîn 95/4: “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” âyetine gönderimdir.

Ayrıca: “Câiz olsa ortağı yoktur derdim; güzelliğine benzer güzellik âleme gelmedi.” Biçimindeki dördüncü beyitte yer alan ‘lâ-şerîke-leh’ ifadesi: *Kur'an*'da Allah'ın tek yaratıcı olduğunu ve onun dengi olmadığını bildiren pek çok âyete gönderim içermektedir. Bu dolayında En'âm 6/163 meâli: “O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.” Biçimindeki âyetle birlikte; İhlâs 122/1-4: “De ki: O, Allah'tır, tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur.” Biçimindeki sûre örneklenebilir.

“Gedik Ahmet Paşa'ya Gazel” adlı şiirinde:

“Bâd hükmün sürüp enfâs-ı Mesîhâ'ya kadar

Bâdbân açtı zafer sâhil-i a'dâya kadar” (Beyatlı, 2018: 37)

Beytinde “enfâs-ı Mesîhâ” ifadesi *Kur'an*'da geçen Hz. İsa'nın nefesi ile cansız olanı canlandırması mucizesine gönderimdir. Hz. İsa'nın çamurdan şekillendirdiği kuşa üflemesi ve onun canlanarak uçuşu hâdisesinde, canlanışın nefes ile gerçekleştiği bilgisi mevcutken ölüleri diriltişinin nasıl gerçekleştiği bilgisi verilmemiştir. “ ‘Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim.’ âyetinin açık ifadesine göre Hz. İsa ölüleri diriltirdi. *Kur'an*'da kaç kişiyi nasıl dirilttiği konusunda herhangi bir açıklama yoktur.” (Bakkal, 2020/2: 77) Bu anlamda belirtelim ki ‘Ölüleri nefesiyle canlandırdığı’ biçimindeki yaygın bilgi bu iki ayrı mucizenin karıştırılmasının bir sonucudur.

Âl-i İmrân 3/49: “Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: ‘Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş olurur; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır.’ ”

Mâide 5/110: “İşte o zaman Allah şöyle diyecek: ‘Ey Meryem oğlu İsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudûs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, *Tevrat* ve *İncil*'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştirişiyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler ‘Bu düpedüz bir büyü!’ dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim.’ ”

Şiirde, Fatih Sultan Mehmet'in Osmanlı Devleti için tehlike oluşturan Katolik Hristiyanlığını temsil eden Roma şehrini fethetmek hedefiyle sadrazam Gedik Ahmet Paşa'yı İtalya'nın güneyindeki Otranto'ya sefere göndermesi ve rüzgârın İslâm'ın zafer

yelkeninini “enfâs-ı Mesîhâ’ya”, İsa’nın nefesinin hâkim olduğu, Hristiyan inancının sürdüğü topraklara kadar götürmesi söz konusudur. Osmanlı donanmasının yelkenini dolduran rüzgârın “enfâs-ı Mesîhâ” ile temas etmesi; ölüleri diriltten bu nefesin İslâm’ın zafer rüzgârıyla birleşmesini; son ve yaşayan din olan İslâmiyet’in bu bölgede kök salması isteğini imlemektedir.

‘İstanbul’u Fetheden Yeniçeriye Gazel’ adlı şiirde:

“Vur pençe-i Alî’deki şemşîr aşkına

Gülbangi âsmânı tutan pîr aşkına

Ey leşker-i müfettihü’l-ebvâb vur bugün

Feth-i mübînî zâmin o tebşîr aşkına” (Beyatlı, 2012: 15)

biçiminde yüzyılın atmosferini uyandırabilecek eski bir dil ile fetih anı içinden hitap eder. Hz. Ali’nin elindeki kılıç ve Bektâşilik tarikatının pîri olarak kabul edilen Hacı Bektâş-i Velî tarafından dergâhta okunan Bektâşî gülbangına telmihte bulunarak, kapalı kapıları açan Allah’ın ordusu olarak gördüğü fetih ordusunu kilise ve manastırların üstünde ‘hilâl’i; İslâm ordusu olarak görülen Osmanlı akıncılarının alemini yükseltmeye dâvet eder.

“Kapalı kapıları kolaylıkla açan Allah”, “Müfettihü’l-ebvâb”, ifadesi, Sad sûresi 49-50 ayetlerde: “Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah’a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır.” Biçiminde yer almakta “müfettehaten lehümü’l-ebvâb” olarak geçmektedir. (<https://kuran.diyaret.gov.tr/>; Çetin, 2013: 242) Bununla birlikte, Beyatlı’nın şiirin yorumunda değerlendirilmesi gereken açıklaması şöyledir: “Mütarekeden sonra maziye karşı daüssılam arttı. Kendimi avutmak için tek başıma İstanbul’da geziniyordum. (...) Gelibolu’dan gelen o bin bir yelkenli beyaz donanma, hâsılı o [fetih] safha[sı] kalbimde canlandı. Elli yedi gün süren muhasaradan ihtiyar Ak Şemseddin’in kocamış bir kartal gibi kollarını açarak top gürültüsüne karışmış bir sesle: ‘Yâ Müfettihü’l-ebvâb!’ diye bağırdığı tepelerden surlara baktım.” (Beyatlı, 2009: 99) Diğer yandan şiirde İstanbul’un fethi için “feth-i mübîn” denilişi ve bu apaçık zafere kefil olan müjdeye vurgu yapıışının arka planını, bu ifadenin telmihte bulunduğu katmanları okumak gereklidir. “Apaçık fetih” ifadesi *Kur’an-ı Kerîm*’de Hz. Peygamber’e verilen bir müjde olarak yer almaktayken; İstanbul’un fethine ilişkin bilinirliği çok olan bir de hadis vardır.

Yahya Kemal bir sohbetinde: “İstanbul’un fethi bir Müslüman ideali olarak farz olunur. Vakıâ Hz. Peygamber’e atfedilen bir hadis ve Emevîler zamanında İstanbul’un Araplar tarafından muhasaraları bu faraziyenin doğruluğunu hükmettirebilir; ancak zıddını da iddia etmek mümkündür, çünkü İstanbul’un fethi münhasıran bir Müslüman ideâli olsaydı, bu idealin Araplarda devam etmesi lâzım gelirdi ve Acemlerde bulunması ve diğer milletlerde de olması iktiza ederdi. Acem edebiyatında İstanbul fethi idealine ait bir iz bulunmadığı gibi, Araplarda da böyle bir ideale şiir sahasında tesadûf edilmez. (...)”

İstanbul'un fethi Müslüman idealinden alınmış olsa da" asıl olarak "Selçuklu devrinde devam edip; Osmanlı'nın ilk devrinde âdeta bir diyanet hâlini almış "tır. Bu bakımdan "Türklüğün ırkî bir meyline" dayanır. "İşte bunun içindir ki maruf hadis, "İstanbul'u fethedecek olan fetih askerleri"nin taşlarına: 'Ni'me'l-ceyştendir.' cümlesi hâlinde hakkedilmiştir." (Ünver, 1980: 113) der. Yahya Kemal'in ifade ettiği "Ne güzel asker" anlamındaki "Ni'me'l-ceyş" tâbiri, "fetih müjdesi"ne gönderimde bulunmakta, âyet ve hadis olmak üzere iki İslâmî damardan beslenmektedir.

Bahsi geçen hadis, Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethini müjdeleyen ve fetih yolunda çarpışan askeri "mübârek, güzel" ifadesiyle öven: "İstanbul, elbet bir gün fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne büyük kumandan, onu fetheden asker ne mübarek ne güzel askerdir." Hâdisidir. Fetih sûresi ilk âyeti ise (48/1): "İnnâ feteznâ leke fethan mübînen": "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik." biçimindedir.

İslâm'ın temel kaynakları bağlamında yer alması gereken bir diğer gönderim "Fazıl Ahmed'e Gazel" adlı şiirdedir:

"Meyve-i memnû'dan tadmak günâhından beri
Kârbân-ı aşk bitmez bir beyâbândan geçer" (Beyatlı, 2018: 39)

Beyitlerinde geçen "meyve-i memnu" ifadesi, *Kur'an*'daki Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennet'te birlik hâlinde ve rahatken yasaklanmış meyveyi yemeleri ve Cennet'ten çıkarılmaları anlatısına gönderim içermektedir.

Bakara 2/ 35-36: " 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz' dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır' dedik."

Araf 7/19-25 (Buyuruldu ki:) " 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.' derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti. Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' diye seslendi. Dediler ki: 'Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!' Allah, 'Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır' buyurdu; 'Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız' dedi." Böylece beyitte Âdem ve Havva "yasak meyve" çağrışımıyla âşık ile mâşukun ilk örneği olarak konumlanmıştır.

Peygamber Kıssaları

Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirinin kültürel arka planını oluşturan öğelerden biri de peygamberlerin hayat hikâyelerini, yaşadıkları ibret verici, yol gösterici olay ve durumları içeren, kaynağını *Kur'an-ı Kerîm*'den alan peygamber kıssalarıdır. İslâmî edebiyat sahasında bu kıssaları konu eden “Kısas-ı Enbiyâ” adında eserler olmakla birlikte; bu kıssalara hem İslâmî dönem hem de Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatında kaleme alınmış edebî eserlerde çeşitli nedenlerle gönderimde bulunulmuştur. Bu bağlamda, Yahya Kemal'in peygamber kıssalarından yararlanmasına ilişkin bazı örnekler şöyledir:

“Fazıl Ahmed’e Gazel” adlı şiirde:

“Pir olur Ya’kûb bir savt-ı ceres gûş eylese
Mahfe-i Yûsuf sanır vâdî-i Ken’an’dan geçer
Dinlemekçün mâcerâ-yı hecrî nâyından Kemâl
Mevkib-i yârân civâr-ı beytü’l ahzân’dan geçer.” (Beyatlı, 2018: 39)

beyitlerinde âşîğın mâşukunu bekleyişi peygamber kıssalarından olan Yusuf kıssasına gönderim ile nazmedilmiştir. Hz. Yakup’un oğlu Hz. Yusuf’un kardeşlerinin kıskançlığıyla kuyuya atılması ve Hz. Yakup’un onu hasretle, gözleri görmez duruma gelinceye dek ağlayarak “beytü’l-ahzân” a -hüzün ve keder evine- dönen hânesinde bekleyişi; Divan şiiri geleneğinde âşîğın ayrı kaldığı mâşukunu bekleyişine benzetilegelmiştir; Yahya Kemal eski tarzdaki bu şiirinde geleneği dönüştürerek yeniden üretmez; geleneği takip eder, kıssaya aynı amaçla telmihte bulunur.

“Beytü’l-ahzân’ın, Ken‘ân ili olarak anılan Suriye’de Şam (Dımaşk) ile sahil arasında bir kasabada olduğu rivayet edilir. (...) Hz. Ya’kûb’un on iki oğlu içinde en güzeli ve en akıllısı olan Yûsuf’u babası çok sevdiği için diğer kardeşleri onu kıskanırlar ve bu yüzden kendisini ortadan kaldırmaya karar verirler. Bir gün Yûsuf’u gezmeye götürme bahanesiyle babalarından izin alırlar ve daha önce kararlaştırdıkları gibi sahrâda bir kuyuya atarlar, babalarına da onu bir kurdun yediğini söylerler. Oğlu Yûsuf’un hasretiyle durmadan ağlayan Hz. Ya’kûb’un gözlerine perde iner. (...) Divan şairleri kendilerini Hz. Ya’kûb’a benzeterek sevgiliden uzakta geçen günlerini külbe-i ahzân [beytü’l ahzân]’da geçirmiş sayarak bu mânaya gelen diğer terkipleri de başta teşbih, telmih, mübalağa ve istiare olmak üzere birçok edebî sanat için kullanırlar.” (İsen, 1992: 88)

Yusuf kıssası hem *Tevrât* ve *Kur’an*’da hem de kutsal kitap dışı dinî literatürde yer almıştır. Buna göre: “Yûsuf kıssası *Tevrat*’ta ve *Kur’an*’da ayrıntılı biçimde anlatılmakta, bu iki anlatım arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. *Kur’an-ı Kerîm*’de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı sûrelerde yer aldığı halde Yûsuf kıssası “ahsenü’l-kasas” nitelemesiyle tek bir sûrede, [*Kur’an*’ın 12. sûresi olan ‘Yûsuf’ sûresinde] nakledilmektedir.” (Harman, 2013: 1)

Yahya Kemal'in, şiir anlayışını Rimbaud'ya benzettiği (Ayvazoğlu, 2013: 572) Yenişehirli Avni Bey'e ait 'sansınlar' redifli gazele (Çetin, 2013: 444) bir nazire olan 'Zevkâbâd' adlı şiirde:

“Gönül hem aşka yan hem haşr ü neşr ol şûle-i meyle
Görenler sevdiğin ihrâk bi'n-nâr etti sansınlar

“Kızıl güller yaratsın câm-ı gülğün nâr-ı hasretten
Bu cûşîş âteş-i Nemrûd'u gülzâr etti sansınlar” (Beyatlı, 2018: 38)

Beyitlerinde, dinî literatürde yer bulan, Hz. İbrahim döneminin tanrılık iddiasındaki saldırgan hükümdarı Nemrud'un kendisini tevhide davet eden Hz. İbrahim'i ateşte yanma cezasına uğratması; ancak Allah'ın ateşi, Hz. İbrahim için serin kılmasına gönderim söz konusudur. Belirtmek gerekir ki *Kur'an*'da Hz. İbrahim'in ateşte yakılma cezasına uğratılması aktarılır; ancak ne cezayı verenin “Nemrud” olduğu söylenir ne de böyle bir isim *Kur'an*'da geçer. Bununla birlikte Yahudi kutsal metinlerinden *Talmud*'da Nemrud'un Hz. İbrahim'i bu cezaya uğrattığı (Batuk, 2006: 554) geçmektedir.

İslâmî literatüre bakıldığında: “Bakara sûresinde (2/258) Allah'ın kendisine mülk ve hükümdarlık bahşettiği için şımarıp İbrâhim'le tartıştığından söz edilen kişinin Nemrud olduğu müfessirlerce kabul edilmiştir. Bunun dışında Hz. İbrâhim'in cezalandırılması ve ateşe atılmasıyla ilgili âyetlerde de Nemrud'a bazı göndermeler olduğu düşünülmektedir (el-Enbiyâ 21/68-70; el-Ankebût 29/24; es-Sâffât 37/97-98).” (Batuk, 2006: 555) *Kur'an-ı Kerîm*'de, Hz. İbrahim'in putperestlerce ateşe atılması, evvelki olayların bir kısmı dahil olmak üzere şu biçimde geçer:

Enbiya 21/52-69 meali: “O, babasına ve kavmine: ‘Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?’ diye sormuştu. Onlar da: ‘Atalarımızı bunlara tapar bulduk’ diye cevap vermişlerdi. İbrâhim: ‘Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz.’ dedi. Onlar da: ‘Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?’ diye sordular. İbrâhim şöyle cevap verdi: ‘Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır, ben de bunu ikrar edenlerdenim.’ Sonra (içinden şöyle geçirdi): ‘Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!’ (Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (Dönüp durumu gören) putperestler: ‘Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir.’ dediler. Bazıları: ‘İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik’ deyince: ‘O hâlde onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder’ dediler. ‘Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhim?’ diye sordular. İbrâhim: ‘Hayır’ dedi, ‘Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!’ Sonra kendi kendilerine dönüp: ‘Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!’ dediler. Sonra yine başlarını öne eğerek: ‘Bunların konuşamayacağını pekâlâ biliyorsun’ dediler. İbrâhim, ‘Öyleyse Allah'ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar verebilen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?’ dedi. Putperestler: ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’

dediler. Biz de: ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim’e serin ve zararsız ol!’ ” (<https://www.kuranmeali.com>, Kuran Yolu, Diyanet İşleri).

Yukarıda zikredilen şiirde, zalim hükümdar Nemrud ile tevhidi savunan Hz. İbrahim arasında kurulan ilişki; mâşuk ile âşıkın ilişkisine atıfta bulunulmak üzere kullanılmıştır. Mâşuk âşığını Nemrud’un Hz. İbrahim’i cezalandırdığı gibi ateşle cezalandırmış; gül rengi şarap dolu kadehler hasretin ateşiyle kızıl güllere dönüşmüş; Allah’ın ateşi Hz. İbrahim’e serin kılması gibi; aşk coşkusu da mâşuğun yaktığı ateşi âşık için gül bahçesine çevirmiştir.

Bu kıssaya Divan şairleri tarafından sıklıkla telmihte bulunulduğu da açıktır. “Nemrud, inançsızlığı ve Hz. İbrâhim’le mücadelesi dolayısıyla divan şairleri tarafından telmih ve mecazlara konu edilen isimler arasında yer almıştır. Hz. İbrâhim’in Allah’a bağlılığı, Nemrud’a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna çektikleri âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir.” (Pala, 2006: 555)

Yahya Kemal bir rubâisinde (Beyatlı, 2019: 9) de Nemrud’un zalimliğini, mahkumuna işkence etmekten zevk aldığı için onu salıvermediğini, belirsiz bir zamana kadar hapsettiğini dile getirir. “Nemrud-mahkûm” benzetmeliği hem “mâşuk” – “aşk/hicran acısı çeken âşık”; hem de “kulunu cevherinden ayırıp dünyaya gönderen, ayrılık acısı çekmesine neden olan Tanrı” – “kul” ikilileri olarak okunabilmektedir.

Bir diğer peygamber kıssasına gönderim, 19. yy’da Divan şiiri geleneğinin son önemli temsilcilerinden olan, 1861-1862 yılları arasında Divan şiiri geleneğini sürdürür tarzda edebî toplantılar gerçekleştiren ve ‘Encümen-i Şuarâ’ adlı şairler topluluğunun başkanlığını yapan; aynı zamanda Yahya Kemal’in annesi Nakiye Hanım’ın da dayısı olan Leskofçalı Galib Bey’in ruhuna ithaf ettiği “Tûr’dan Mülhem” adlı şiirindedir:

“Şi’rinde bir kelîm-i semâvî sadâsı var

Ey Tûr’dan kelâm-ı İlâhîyi gûş eden” (Beyatlı, 2018: 30)

beytinde Beyatlı, Leskofçalı Galib Bey’in şiirindeki sesi “kelîm-i semâvî’ye; şairi ise Tûr Dağı’nda Allah’ın hitabını işiten Hz. Musa’ya benzetir. Şiirde “kelîm” sözcüğü üç yönüyle yer almaktadır: Birincisi “kelâm eden, söz söyleyen, konuşan”dır. Bu bağlamda, şiirde “semâdan seslenenin” sesi duyulmaktadır. İkincisi kendisine söz söylenen, hitap edilendir. Buna göre şiirde semâvî/göksel/kutsal hitabı duyan kişinin o sestten ilhâmı oluşturduğu sedâ, ahenk duyulur. Son olarak “Kelîm”, Tûr Dağı’nda Allah’ın kendisine hitap etmesi nedeniyle Hz. Musa’nın lakabıdır. Bu yönüyle Beyatlı şairi Tûr dağında Allah’ın hitâbını duyan Hz. Musa’ya benzetir. “Kelîm-i semâvî sadâsı” hem göksel/kutsal hitabın sahibinin sesinden bir tını; hem de kutsal sözü dinleyen bir kimsenin ilhâmından doğan sestir. Tûr’da -Sînâ Dağı’nda- Allah’ın doğrudan doğruya Hz. Musa’ya hitâbı ile gerçekleşen vahye, *Kur’an-ı Kerîm*’de başka bazı sûrelerde de değinilmekle birlikte, ayrıntılı olarak A‘râf sûresinde yer verilmektedir. (7/140-155).

Şair, 'Lâedrî'den adlı rubâisinde ise
"Biz aşka tapanlarız Müselman başka
Bîçâre karıncayız Süleyman başka
Bizlerde soluk câme sararmış yüz ara
Som sırma satan küçük bezistan başka" (Beyatlı, 2019:40)

Mısralarıyla Hz. Süleyman ve karınca hikâyesine gönderimde bulunur. *Kur'an-ı Kerîm*'de Neml sûresi 17-19.'uncu âyetlerde Hz. Süleyman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan büyük bir orduyla yol alırken, bir karıncanın ezilmemeleri için diğer karıncaları uyarması ve Hz. Süleyman'ın bunu duyarak Allah'a kendisi ve ana-babasına verdiği nimetler için şükredişi ve O'na sâlih kullarının arasında olmak için yalvarışı anlatılır.

Hz. Süleyman ve karınca hikâyesi, İslâmî kültür ve edebiyat içinde farklı varyasyonlar kazanmıştır. Yahya Kemal ise rindâne bir üslûpla kaleme aldığı rubaisinde bu kıssaya, herkes tarafından hakir görülmesine karşılık Hz. Süleyman'ın gelişinden, onun görkemli ordusundan bu dolayında da Allah'ın varlığından haberdar olan karınca ile rindi eşleştirerek gönderimde bulunur.

Önemli Şahsiyetlere Değıniler:

Beyatlı, İslâm tasavvufuna mâl olmuş bazı önemli şahsiyetlere de çeşitli vesilelerle şiirlerinde yer vermiştir. Onun şiirini oluşturan kültürel arka planının bu boyutunu örnekler üzerinden açıklamak mümkündür. Yahya Kemal'in şiirleri bu yönüyle ele alındığında değıniler itibariyle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273) ön plana çıkmaktadır. Âlim, mutasavvıf ve şair Mevlânâ, İslâm'ı alımlayış tarzı ve başta *Mesnevî* adlı eseri olmak üzere eserleri ile oğlu Sultan Veled'in yapılandırıdığı, âyinlerinde semâ ve mûsikîyi esas alan Mevlevîlik tarikatının temelinde bulunmaktadır. Horasan'da doğan Mevlânâ 14 yaşındayken, babası mutasavvıf Bahâeddin Veled'in, Sultan Alâeddin Keykubad tarafından davet edilmesiyle -daha sonra Mevlevîlik tarikatının da merkezi olacak olan- Konya'ya gelmiştir. Pek çok önemli âlimin öğrencisi olan ve şeyhi Seyyid Burhâneddin'den irşâd alan Mevlânâ, şeyhinin vefatından beş yıl sonra "dönemin pîrleri tarafından 'Tebrizli Kâmil' olarak isimlendirilen ve birçok yer dolaştığı için 'Şems-i Perende' (uçan Şems) diye anılan" Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmış ve Konya'da 16 ay kalan Şems, Mevlânâ'nın "sohbet şeyhi" olmuştur. Şems- Mevlânâ arasında geçtiğı belirtilen konuşmalarda verilen örneklere göre, Şems'in büyük bir âlim olan Mevlânâ'ya tasavvufi içerikte, öz benliğı sorgulamaya yönelik sorular sorduğı anlaşılmaktadır. Bu sohbetler neticesinde Mevlânâ'nın âlim kimliğini tasavvufi bir duyuş ile harmanladığı görülür. Mevlânâ'nın "medresedeki derslerini ve müridleri irşad işini bir yana bırakıp bütün zamanını Şems ile sohbet ederek geçirmeye" başlaması çevrede kıskançlık uyandırınca Şems şehri ansızın terk etmiş; Mevlânâ bu ayrılışın yasını tutmuştur (Öngören, 2004:441 vd.). Mevlânâ ile Şems arasındaki etkileşimin Mevlânâ için dinîn zâhirî hususiyetlerinin ötesinde yeni bir bilinç ufkunu araladığı söylenebilir. Beyatlı,

Mevlânâ ile Şems arasındaki bu mânevî iletişim ve etkileşimi, Fuad Bayramoğlu'na ithaf ettiği “Gönül” adlı şiirinde:

“Görünce âyine-i neşvesinde lâhûtu
Kemâl-i vecd ile kurbân olur gönül gönüle

Yeter hikâyet-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ
Ne rütbe mihr-i dırahşân olur gönül gönüle” (Beyatlı, 2018: 19)

biçiminde nazmetmiştir.

“Mevlânâ’ya göre [her ne kadar dış dünyada, görünürde, kesret/çokluk ve ayrışma söz konusuysa da hakikatte] varlığın birliği (vahdet-i vücûd) esastır. İman-küfür, hayır-şer gibi ayırımlar bize göredir, Allah’a nisbetle hepsi birdir. Kötülük iyilikten ayrılmaz. Kötülük olmadan kötülüğü terketmek imkânsızdır. Yine küfür olmadan din olmaz, çünkü din küfrü bırakmaktır. Bunların yaratıcısı da birdir. Ona göre ikilikten kurtuluş (gerçek tevhid) kulun kendi varlığından soyulmasıyla gerçekleşir.” (Öngören, 2004:441 vd.)

Yahya Kemal, “İsmail Dede’nin Kâinatı” adlı şiirinde en parlak çağını II. Mahmud devrinde yaşayan ve bu sırada yedi Mevlevî âyini besteleyen, klasik üslûbu koruduğu besteleri ve “Türk mûsikisinin âyin, durak, tevşih, savt, ilâhi, peşrev, saz semâisi, kâr, kârçe, kâr-ı nâtık, murabba, semâi, şarkı, türkû, köçekçe gibi dinî ve din dışı sahadaki hemen her formunda eser ver[işi]” (Özcan, 2001: 93-95) ile dikkat çeken bir Mevlevî musikişinası olan İsmail Dede (1778-1846)’nin Mevlânâ’nın kâinatı hâline gelmiş sanatını nazmeder.

“Mesnevi şevkini eflâke çıkarmış nâyız
Haşre dek hem-nefes-i Hazret-i Mevlânâ’yız”

beytiyle başlayan şiirinde Mevlânâ’ya ve yukarıda Mevlânâ ile olan ilişkisine değinilen Şems’e gönderimde bulunur. Şiirin devamında “özellikle Mevlevîler arasında çok itibâr gören, sesi yanık ve lâhûtî” (Pala 2020: 358) ney enstrümanının ezgileri Mevlânâ’nın nefesi ile özdeşleştirilir; kamıştan yapılan ve gövdesi üzerine delikler açılan ney; ezelde dudak dudağa gelerek içtiği aşk şarabına teşne, onun özlemiyle göğsü delik deşik bir Hak âşığına benzetilir. Ezelde içilen ve hasretiyle bağı kanatan bu aşk şarabı, ruhların maddeye bürünmeden önce Allah’ın hitâbına mazhar olup kulluk yemini verdikleri, İslâmî kültür içinde ‘Elest Bezmi’ ya da ‘Kâlû Belâ’ olarak anılan *Kur’an-ı Kerîm*’de A’râf 7/172’de anlatılan toplantıya gönderim içermektedir. “Bu sıradaki birliktelik, Allah ile olan beraberlik hâli büyük bir mutluluktur ve ilâhî aşk şarabının içildiği andır.” (Kaplan, 1998: 245 akt. Çetin, 2013)

Beyatlı ayrıca, *Mesnevî*’nin ilk mısrası olan “Bişnev ez ney çün hikâyet mîkuned” mısrasına gönderimde bulunur ki eserin bu mısra ile başlayan ilk on sekiz beyti, “klasik tasavvufî mesnevi geleneğini takip eden” eserin tasavvufî özünü yansıtmaları bakımından

önemlidir. Mevlânâ “Mesnevî”nin ‘bişnev’ (dinle) hitabıyla başlayan ilk on sekiz beytinde varlığın zuhuru konusunu” (Ceyhan, 2004: 325) işlemiş; Yahya Kemal de ‘bişnev’ hitabını alıntılacağı beytinde:

“Şeb-i lâhûtda manzûme-i ecrâm gibi
Lâfz-ı bişnev’le doğan debdebe-i mânâyız”

diyerek insanın/Hak âşığının varlığını Allah’ın zâtî sıfatlarının zuhura geldiği; fiilî sıfatlarının henüz zuhur bulmamış olduğu lâhût âleminden başlatmıştır. Anlatımın en saf hâliyle ‘ses’ durumunda bulunduğu bu ilk hâlde varlık, tıpkı *Mesnevî* gibi ‘bişnev’ hitâbı ile; görkemli bir mânâ hâlinde ortaya çıkar. Beyatlı şiirinin son mısralarında kendisini Şems-i Tebrizî’ye benzetir. O da tıpkı Şems gibi Mevlâna’nın etrafında semâ eden bir pervanedir.

Şems-i Tebriz hevâsiyle semâ’ üzre Kemâl
Dâhil-i dâire-i bâl ü per-i Monlayız” (Beyatlı, 2018: 49)

Beyatlı, gazelleri arasında derlenen, ‘İsmail Dede’nin Kâinatı’ adlı şiirinin makta beytinde değindiği Mevlevî semâsı için ‘Şevk’ adlı bir de rubâî yazmıştır.

“Seyreylediğin semâ’-ı Mevlânâ’dır
Devreleyen ecrâm-ı cihân-ârâdır
Sağ elden uzattıkları peymânelere
Gülrenk sebûlardan akan sahbâdır” (Beyatlı, 2018: 29)

biçimindeki mısralarında, semâzenlerin Mevlevî âyini icrâ ederken gerçekleştirdikleri dönüş eylemini cihânı süsleyen gökcisimlerinin dönüşüne benzetmiş; şiirde semâzen figürü, semâvî/ilâhî bir aşk şarabının kadehe/insan varlığına doluşunun metaforu olmuştur.

Beyatlı ayrıca, Mevlânâ’ya, ‘İtrî’ adlı şiirinde İtrî’nin bestelediği Mevlevî âyini ve bu dolayında da Mevlevî semâsına atıfta bulunarak (Beyatlı, 2012: 10); ‘Baharâbâd’ adlı şiirinde ise:

“Meyle Hâfız neyle Mevlânâ’yı tezkâr eyleyen
Pür-terennüm kişver-i Rûm u Acem’ler görmüşüz” (Beyatlı, 2018: 51)

beytiyle gönderimde bulunmuştur.

Beyatlı Mevlânâ’ya duyduğu; şiirlerine de yansıyan ilgisini: “Mevlâna’ya pek vakıf değilim ama yine de onun hayranıyım. Mevlâna âyinine bir gazelim var: ‘İsmâil Dede’nin Kâinatı’. Tebriz’den Konya’ya gelmiş olan Şems-i Tebrizî, dinamik ruhların en harikulâdesi. Mevlâna’nın üstadı oluyor; tasavvufun esas olan vahdet-i vücud felsefesini aşıyor. Mevlâna ne muazzam adam. *Divan-ı Kebir*’de 1500 rubai var. (...) *Divan-ı Kebir* muhkem, mükemmel. Mevlevî tarikatını Mevlâna’ya âşık olanlar çıkarmış. Semâ

ederdi, ney dinlerdi diye Mevlânâ'[nın] hayatını yazmışlar. Konya'daki Asitane teşekkül etmiş. Mûsikîşinaslar ve şairlerle büyümüş. Türkiye'de pek çok Mevlevîhâne vardı. İran, Hindistan, Mısır ve Halep'te bile var." (Ünver, 1980: 14-15) sözleriyle yansıtır.

Yahya Kemal şiirlerinde, İslâm dünyasının ilk devir sûfilerinden olan İran'lı, ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansur (858-922)'a da gönderimde bulunmuştur. Uludağ'ın aktarımına göre: "Melâmet ehli arasında 'sultânü'l-melâmetiyyîn' diye anıl[an]" mutasavvıf, babasının mesleği nedeniyle 'Hallâc'; "insanların gönüllerindeki sırları pamuk gibi atıp altüst ettiği" için de 'Hallâc-ı Esrâr' olarak anılmış; "davasının zafere ulaşmış olduğunu" ve "Allah'ın yardımına mazhar olduğunu anlatmak için ona 'Nâsır'ın (Allah'ın) Mansûr'u" "denilmiştir. Hallâc-ı Mansur, "tevhid ve fenâ görüşünü" ifade eden "ene'l-Hakk (ben Allah'ım)" sözüyle özdeşleşmiş; bu ifade nedeniyle Hallâc'ın tanrılık iddiasında bulunan bir kâfir olduğunu söyleyenler olduğu gibi; aynı söz nedeniyle onu velî olarak kabul edenler de olmuştur. Hallâc, *Kitâbü't-Tavâsîn* adlı eserinde bu sözünü: "Eğer Allah'ı tanımıyorsanız eserini tanıyınız, işte o eser benim, ben Hakkım, çünkü ebediyen Hak ile Hakkım" biçiminde açıklarken *Dîvân*'ında yer alan bir şiirinde ise: "Ben sevgilimin kendisiyim, o da bendir; biz bir bedene hulûl etmiş iki ruhuz" der. Hallâc'ı savunan kimi İslâm düşünürlerine göre, "ene'l-Hakk", "ben Hak'tanım"; "ben bir gerçeğim, bâtıl değilim" demektir. Hallâc'ın hapse atılmış ve ardından fecî biçimde öldürülmüş olması genel olarak bu sözüne bağlanırsa da Uludağ bu konuda Gazzali'nin: "Kalbinde Allah'ın tecelli ettiğini gören bir velî bazan tecellî mahallî olan kalbi göremez, sadece burada tecelli eden Hakk'ı görür ve o zaman enelhak der. Bundan maksat, velînin kendi varlığını yok sayarak Hakk'ın varlığını dile getirmesidir." biçimindeki açıklamasını aktarır ve ekler: "Hallâc'ın yaşadığı dönemde ve öncesinde tasavvufî düşünceleri sebebiyle kimsenin idam edilmemiş olması enelhak sözünün o devirde idam sebebi sayılmadığını gösterir. Ayrıca Hallâc'dan sonra da tasavvuf edebiyatında bu ifade benimsenerek sık sık kullanılmış, tasavvuf şairleri derin bir coşku içinde bu sözü tekrarlamaktan büyük bir ruhî haz duymuşlar, en muhafazakâr çevreler bile bu ifadeyi kullanan mutasavvıfları kâfir saymamışlardır. (...) Tarikat şeyhleri ve mensupları arasında da Hallâc ve görüşleri önemli bir yer tutar. Yeseviyye, Mevleviyye ve Kâdiriyye gibi tarikatların mensupları ve melâmet ehli sürekli olarak Hallâcî düşünce tarzını canlı tutmuş, Hallâc'ın görüşleri tasavvufun en önemli dinamiklerinden biri olmuştur." (Uludağ, 1997: 377 vd.)

"Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarında büyük etkisi olan" Hallâc-ı Mansur, İslâmî edebiyatta aşk şehidi olarak anılmış, "inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü" olarak kabul edilmiştir. (...) Şiirde ber-dâr edilmiş olarak anılır." (Pala, 2020: 186)

Yahya Kemal, Hallâc'a, "ene'l-Hakk" sözü dolayımında gönderimde bulunur. Onun halkın kınamasından çekinmeden Hakk'a yönelişini; tecrübe ettiği mânevî hakikati başı uğruna dillendiren melâmî-meşrep tavrını; kendi varlığını yok edip Allah'ı her yerde müşahade etme bilinci kazanışını dillendirir.

Şair, "Fuad Bayramoğlu"na adlı rubaisinde:

“İksîri içenler ezelî sâgarden
Mestî-i melâmetle geçerler serden
Bir kerre “enelhak” diyenler erbâb-ı dile
Hallâk-ı avâlim görünür her yerden” (Beyatlı, 2019: 22)

“Vahdet-i Vücut” adlı rubâisinde ise:

“Bir zümre odur Hâlık-ı mutlak dediler
Bir benzeri yoktur bu muhakkak dediler
Bir kerre görenlerse o Rabb-ı ezel’i
Dilmesti-i rü’yetle ‘enelhak’ dediler” (Beyatlı, 2019: 27)

mısralarıyla açıkladığımız bu kavramsal zemine gönderimde bulunmakadır. Bununla birlikte Yahya Kemal’in bu şiirleriyle yalnız ilk dönem sûfilerinden olan Hallâc-ı Mansur’a değil; aynı zamanda Hallâcî düşünce biçimini sonraki yüzyıllarda sürdürüp geliştiren tasavvuf ehline; onların düşünce evrenine gönderimde bulunduğunu söylemek gerekir.

Beyatlı ‘Zevkâbâd’ adlı şiirinde Allah’ın birliğine dair hakikati söylemekten dönmeyen; böylece Hak aşkı uğruna ateşe atılmayı göze alan Hz. İbrahim’in ardından; Hallâc-ı Mansur’u:

“Karışsın cân ü cânân yükselen bank-i enelhakla
Şeriat bir dahî Mansûr’u ber-dâr etti sansınlar” (Beyatlı, 2018: 38)

mısralarıyla, aynı nedenle dar ağacına çekilmiş bir Hak âşığı/aşk şehidi olarak nazmetmiştir.

“Mâverâ’da Söyleniş” adlı şiirinde de benzer bir gönderim söz konusudur:

“Geldikti bir zaman Sarı Saltık’la Asya’dan.
Bir bir Diyâr-ı Rûm’a dağıldık Sakarya’dan.
Seyrindeyiz atıldığı sâhilsiz enginin,
Atmeydanı’nda ölmüş “enelhak” şehidinin.” (Beyatlı, 2012: 69)

Böylece “ene’l-Hakk” söylemi ve Hallâc-ı Mansur; Yahya Kemal’in şiirlerinde halkın kınamasını önemsemeksizin hakikati dile getirişin, Allah aşkıyla varlık perdesinin gözden silinişinin; İslâm’ın rindâne bir tavır ile kavranışının bir ifadesi olmuştur.

Sonuç:

Yeni Türk şiirinin kurucu şairleri arasında yer alan Yahya Kemal’e göre modern şiir, kendisinden önceki yetkin şiir geleneğinin/klasikleşmiş estetik müktesebatın birbirinden ödünçlediği ve birbirine aktardığı içerik ve biçim değerlerini bünyesinde taşır. Bu anlamda yetkin bir güncel şiir, eş zamanlı olarak geldiği edebî geleneğin ardışık tarihini/art zamanlılığını içerdigi; onu bir imkân olarak değerlendirdiği nispette

klasikleşme, dönemler arasında geçerliliğini koruma ihtimalini artırır. Beyatlı'nın şiirlerinde Türk-İslam kültürünün ve klasik şiirin yapılışında temel unsurlardan olan İslam'ın temel kaynaklarından telmih, alıntılama, metin dönüştürme gibi yöntemlerle yararlanma tercihini bu temel görüş çerçevesinde yorumlamak gerekir. Bu anlamda modern, klasiği canlandırmalıdır. Gelenekten beslenmek modernin özerkliğini zedelemeyiz. Klasikleşme iddiası taşıyan her yetkin modern şiir/ edebî söylem tarihin başından değil; tam anlamıyla “şeylerin ortası (lat. In medias res)” ndan başlar. Şiir çok önlü olarak güncel varlığını kendisinden öncesine borçludur: Klasik müktesebat olmadan, edebiyat geleneği yok sayılarak şiir var olamaz. Edebi hafızanın devamlılığı -siyasi tarihteki çeşitli kırılmalara rağmen ve onların aksine olarak- zorunludur. Bu anlamda modern şiir, tarihin günceldeki organik bir devamıdır; fakat buna mukâbil özgündür de. Şiir, içinden geldiği kültürün yaşam tecrübesini taşır ve yansıtır. Yahya Kemal'in şiirlerinde İslâmî literatür bağlamındaki metinler arasılık, bu tarihsel -ve aynı zamanda Türk kültürünü etkilemek, biçimlendirmek bakımından yerel- yaşam tecrübesinin görünümünü içerir. Bu bakımdan Yahya Kemal'de şiir, klasiği ve onun beslendiği çok yönlü kültürel zemini hatırlama, dönüştürme ve yeni bir şiirsel söylem ve özgün üslupla canlandırma eylemidir. Yahya Kemal'in gelenekten köklenen şiiri özerkliğini bu canlandırma eyleminin uygulanışındaki yetkinlikten alır.

KAYNAKLAR

- Ayvazoğlu, Beşir. (2013). *Yahya Kemal, Eve Dönen Adam, Ansiklopedik Biyografi*, 2. baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bakkal, Ali. (2020). “Hz. İsa'ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45, s.66-85.
- Batuk, Cengiz. (2006). ‘Nemrud’, *DİA (TDV İslâm Ansiklopedisi)*, C.32, s.554-555.
- Beyatlı, Yahya Kemal. (1997). *Bitmemiş Şiirler*. 2. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- . (2008). *Edebiyata Dair*. 6. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- . (2018). *Eski Şiirin Rüzgârıyla*. 17. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- . (2012). *Kendi Gök Kubbemiz*. 36. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- . (2019). *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş*. 4. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- . (2009). *Aziz İstanbul*. 12. bas., İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

- Ceyhan, Semih. (2004). “Mesnevî”, *DİA*, C.29, s.325-334.
- Çetin, Nurullah. (2013). *Yahya Kemal Kitabı*, 1. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk. (2013). “Yûsuf”, *DİA*, C. 44, s.1-5.
- İsen, Mustafa. (1992). “Beytülahzân”, *DİA*, C.6, s.88.
- Öngören, Reşat. (2004). “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, C. 29, s. 441-448.
- Özcan, Nuri. (2001). “İsmail Dede Efendi, Hamâmîzâde”, *DİA*, 2003, C. 23, s.93-95.
- Özden, Mustafa. (2015). “Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi”, *Bartın Üniversitesi, İslami Bilimler Dergisi*, C.2, S.4. s.27-44.
- Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pala, İskender, (2020). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 32. bas., İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İskender. (2006). “Nemrud”, *DİA*, C.32, 555-556.
- Uludağ, Süleyman, (1997). “Hallâc-ı Mansur”, *DİA*, C.15, s. 377-381.
- Ünver, Süheyl. (1980). *Yahya Kemal'in Dünyası*, 1. bas., İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları.
- <https://www.kuranmeali.com>, Kuran Yolu, Diyanet İşleri.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.6>

Volume 8/4

2024 p. 89-105

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM MODELİ TERCİHLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ: BURSA ÖRNEĞİ

ANALYSING THE VIEWS OF UNIVERSITY STUDENTS ON EDUCATION MODEL PREFERENCES: EXAMPLE OF BURSA

Ebru Güliz ÜNVER*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, pandemi ve zorunlu uzaktan eğitim süreçleri sonrasında üniversite öğrencilerinin gelecekteki eğitim modeli tercihlerine ilişkin görüşlerini incelemektir. Çalışmada nitel yöntem desenlerinden biri olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Bursa'daki devlet üniversitelerinde okuyan ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyinde uzaktan eğitim deneyimi olan 90 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma verileri 2023-2024 eğitim ve öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağı araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğrenci yanıtlarından 30 kod ve bu kodlardan 3 kategoriye ulaşılmıştır. Yüz yüze eğitim, uzaktan eğitim ve hibrit eğitim kategorileri eğitim modeli tercihi teması altında toplanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun gelecekte yüz yüze eğitimi tercih edeceği görülmüştür. Uzaktan eğitime yönelik olumlu ve olumsuz görüşler tespit edilmiştir. Olumlu görüşler sağlamış olduğu fırsatlar üzerinden değerlendirilirken, olumsuz görüşler uzaktan eğitim sürecinin verimsiz geçmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yüz yüze eğitim kategorisinde en sık “uygulamalı eğitim” (f=12), “nitelikli eğitim” (f=11) ve “verimli” (f=10) kodları, uzaktan eğitim kategorisinde en sık “verimsiz” kodu (f=17), hibrit eğitimde ise en sık “bölüme uygun” (f=10) ve “destekleyici” (f=7) kodu tekrarlanmıştır. Ayrıca öğrenciler gelecekte yüz yüze ve uzaktan eğitimin olumlu yanlarını birleştiren hibrit eğitim modelini tercih edebileceklerini de ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Uzaktan Eğitim, Yüz Yüze Eğitim, Hibrit Eğitim.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, E-mail: 21435032015@ogr.btu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6294-8882, Bursa, Türkiye.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the opinions of university students after the pandemic and compulsory distance education processes, about their educational model preferences in future education. In the study phenomenological design, one of the qualitative method designs, was used. The study group was determined by purposive sampling method. The study group of the research consists of 90 associate, undergraduate and graduate students who are studying at state universities in Bursa and have experience in distance education. The research data was collected in the spring semester of the 2023-2024 academic year. The research question is whether distance education can replace face-to-face education. The data collected in the study were analyzed using the content analysis method. As a result of the research, 30 codes and 3 categories were obtained from the students' responses. The categories of face-to-face education, distance education and hybrid education were grouped under the theme of educational model preference. The results of the study showed that the majority of the students preferred face-to-face education in the future. Positive and negative opinions about distance learning were identified. While positive opinions were evaluated by the opportunities it offered, negative opinions were associated with the inefficiency of the distance education process. In the category of face-to-face education the most frequent codes were 'applied education' (f=12), 'qualified education' (f=11) and 'efficient' (f=10), whereas in the category of distance education the most frequent was the code 'inefficient' (f=17). In hybrid education, the code 'suitable for the department' (f=10) and 'supportive' (f=7) were repeated most frequently. They also stated that in future they may prefer the hybrid education model that combines the positive aspects of face-to-face and distance education.

Key Words: *University Students, Distance Education, Face to Face Education, Hybrid Education.*

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerin gelişimi ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği dijitalleşmenin eğitim alanı üzerindeki etkisi büyük ölçüde artmaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte farklı Web tabanlı uzaktan eğitim platformlarının ortaya çıkması bu dönüşümü hızlandırmıştır. Geleneksel eğitim yöntemlerinin, dijital teknolojilerin eğitim sistemine dahil olmasıyla birlikte gözden geçirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Uzaktan eğitim modeli bu gelişmelerle doğrudan bağlantılı olarak gelişim gösterdiği için son yıllardaki önemi anlaşılmaktadır. Pandemi dönemiyle birlikte örgün eğitimde yaşanan zorunlu uzaktan eğitim süreci uzaktan eğitim yaklaşımına hızlı bir şekilde uyum sağlamamızı gerektirmiştir. Tüm eğitim düzeylerinde yaygınlaşan uzaktan eğitim modeli eğitim yaklaşımımızın geliştirilmesi için zorunlu uzaktan eğitim sürecinin ardından yeniden ve farklı boyutlarıyla değerlendiril-mesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uzaktan eğitim, modern eğitim sistemlerinde giderek öne çıkan bir uygulamadır. Desmond (1996) uzaktan eğitimin bireysel öğrenmeyi esas alıp teknolojiyi ana araç olarak kullandığını belirtmektedir. Uzaktan eğitimde teknoloji, öğrenme sürecinin temelini oluşturur. Uzaktan eğitim, zaman ve mekân sınırlaması olmadan eğitim

kaynaklarına ulaşılmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili bir şekilde kullanıldığı bir eğitim modelidir (Horzum, 2003). Bu süreçte, öğrenciler belirli bir müfredat çerçevesinde ilerlerken, öğretmen ile öğrenci arasında fiziksel temas olmasa da etkileşim sağlanır (İşman, 2008). Herkesin teknolojiye ve internete erişiminin olması durumunda, kendini geliştirmek için uzaktan eğitimden yararlanabilmesi mümkündür. Böylece eğitimin kitleleşmesine de katkı sağlamaktadır (Akyürek, 2020).

Uzaktan eğitim ve yüz yüze eğitim çeşitli yönleriyle birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar eğitimin işlenme şeklinden, öğrenci-öğretmen ilişkisine; zaman ve mekân farklılığından kullanılan materyal ve kaynakların çeşitliliğine kadar değişiklik gösterebilmektedir (Verduin & Clark, 1994). Uzaktan eğitim, erişilebilirlik, esneklik ve öz denetim gibi özellikleriyle, yüz yüze eğitimin karşılaştığı zorluklara etkili çözümler sunmaktadır (Yıldız, 2004). Yüz yüze eğitimle karşılaştırıldığında uzaktan eğitimin sahip olduğu avantajlar öne çıkan yanlarını oluşturmaktadır. Eğitim çeşitliliği, fırsat eşitliği, geniş kitlelere ulaşabilmesi, maliyeti azaltması ve bireysel öğrenmeyi desteklemesi ve zaman-mekândan bağımsız yürütülebilmesi bu avantajlar arasında sayılabilmektedir. Bunun yanında etkili iletişimin sağlanması, sosyalleşme imkanlarının azalması, uygulamalı derslerde yaşanan sorunlar şeklinde birtakım sınırlılıklara da sahiptir (Hızal, 1983).

COVID-19 pandemi süreci dünya genelinde birçok değişikliğe neden olmuştur. Zorunlu olarak alınmış olan eğitim kurumlarının geçici olarak kapatılması yönündeki önlemler, örgün eğitimde kriz durumu yaratmış ve bu sorunu çözebilmek için acil uzaktan eğitim uygulamasına geçilmesi gerekmiştir (Gewin, 2020). Acil uzaktan eğitim çalışmaları hızla devam ederken eğitim kurumlarının altyapı sistemlerinin uygun olmaması gibi teknik nedenlerden dolayı sorunlarla karşılaşmıştır. Daha önce benzer bir kriz deneyimi yaşanmamış olması da bunda büyük bir rol oynamıştır (Sangster vd., 2020). Pandemi sürecinde küresel düzeyde yapılan değerlendirmelerde uzaktan eğitimin artık bir alternatif ya da destekleyici olma özelliğinden ziyade eğitim sisteminin temel bir bileşeni halini alacağı vurgulanmıştır (Yamamoto & Altun, 2020).

Uzaktan eğitim, özellikle dünya genelinde yaşanan acil uzaktan eğitim uygulamalarının gerekli olmasıyla giderek artan bir şekilde önem kazanmaktadır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, bir model olarak uygulanabilirliği daha da yaygınlaşmış ve daha fazla insanın eğitim olanaklarından yararlanmasını sağlamıştır. Ayrıca yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitim modellerinin yöntemlerini birleştiren eğitim modeli olarak hibrit eğitim kavramı da karşımıza çıkmaktadır (Doering, 2006). Yükseköğretimde yüz yüze eğitimle birlikte uzaktan eğitim ve iki yaklaşımın karma uygulanmasıyla ortaya çıkan hibrit eğitim modeli tercih edilebilmektedir (Raes vd., 2020). Pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitim modelini değerlendirmek üzere yapılan çalışmalar hız kazanmıştır (Karagözoğlu vd., 2024). Bu süreçte pandemi ve zorunlu uzaktan eğitim çalışmalarında üniversite öğrencilerinin görüş, algı ve tutumlarına başvuran çalışmalar da yapılmıştır (Bkz. Arıcı & Karaçay, 2023; Hotar vd., 2021; Kabasakal vd., 2022; Nursen, 2021; Başaran vd., 2020; Akyol, 2020; Genç vd., 2020; Çiçek vd., 2023; Karakuş & Karakuş, 2023; Genç &

Gümrükçüoğlu, 2020; Karakuş vd., 2020; Paydar ve Doğan, 2019; Aydemir vd., 2022; Cülha & Yılmaz, 2021; Bayram vd., 2019, Altuntaş Yılmaz, 2020; Balıkçioğlu vd., 2019; Yağan, 2021; Başar vd., 2019; Demirbilek, 2021; Aksoy vd., 2021; Aksoya vd., 2022; Koç Akran, 2021; Fıratlı Türker, 2023).

Bu bağlamda, pandemi dönemi ve zorunlu uzaktan eğitim sürecini deneyimlemiş üniversite öğrencilerinin, eğitim modelinin geleceğine yönelik görüşlerini anlamak sürdürülebilir bir eğitim modeli geliştirebilmek için değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, uzaktan eğitimi deneyimlemiş çeşitli demografik özelliklere sahip üniversite öğrencilerinin, eğitim modeli tercihinine ilişkin görüşlerini analiz etmek ve daha önce yapılmış çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırarak gelecekte tercih edilebilecek eğitim modeli üzerine değerlendirme yapmaktır. Yanıt aranan araştırma sorusu şu şekildedir: “Yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitim alabilir mi?”

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin pandemi ve acil uzaktan eğitim deneyimleri arka planıyla farklı eğitim yaklaşımlarına dair görüşlerini derinlemesine incelemek için nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji deseninden yararlanılmıştır. Fenomenoloji deseni, karşımıza çıkan olay, durum, deneyim, algı gibi aşına olduğumuz veyahut da tam olarak ne anlama geldiğini bilmediğimiz olguları araştırmayı amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırmanın amacı, bir olgu veya bir kavrama ilişkin kişi deneyimlerinin sahip olduğu ortak anlamı ortaya çıkarmaktır (Creswell, 2018). Böylece öğrenci deneyimlerinden yola çıkarak yorumlarındaki ortak anlama ulaşılmaya çalışılacak ve değerlendirme yapılacaktır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim ve öğretim yılı bahar döneminde ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerinde Bursa Uludağ ve Bursa Teknik üniversitelerinde öğrenim gören ve çeşitli demografik özelliklere sahip 90 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak Bursa devlet üniversitelerinde okuyan ve üniversitede uzaktan eğitimi deneyimlemiş öğrenciler seçilmiştir. Çeşitli demografik özelliklere sahip ve gönüllü olarak çalışmaya katılmak isteyen 90 katılımcı ile çalışma yürütülmüştür. Çalışma grubunun demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. *Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri*

Değişken	Kategori	N	%
Cinsiyet	Kadın	60	66,6
	Erkek	30	33,3
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans	4	4,4
	Lisans	70	77,7
	Lisansüstü	16	17,7
Üniversite	BUÜ	38	42,2
	BTÜ	52	57,7
Sınıf	Hazırlık	11	12,2
	1. Sınıf	29	32,2
	2. Sınıf	22	24,4
	3. Sınıf	19	21,1
	4. Sınıf	9	9,9
Toplam		90	100

Verilerin Toplanması

Üniversite öğrencilerinin yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitim yaklaşımlarının gelecekteki durumuna yönelik görüşlerini anlamayı amaçlayan bu araştırmanın verileri online ortamda toplanmıştır. Oluşturulan anket formunda demografik özellikleri belirleyici kişisel bilgi formu ve açık uçlu araştırma sorusu bulunmaktadır. Formlar Bursa devlet üniversitelerindeki öğrencilere Google Forms üzerinden gönderilmiştir. Anket formu 100 katılımcıya ulaştırılmış ancak hatalı oluşturulan ve analize uygun olmayan formlar çıkartılarak 90 katılımcının yanıtları değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışma 2023-2024 eğitim yılı bahar döneminde Bursa Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'nun 126601 sayılı kararıyla gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerini analiz etmek için içerik analizinden yararlanılmıştır. Büyüköztürk ve diğerlerine (2016) göre içerik analizi belirli kurallar etrafında konuyla bağlantılı sözcük ve kavramların kodlanması ve kategoriler altında metnin özetlenmesidir. Böylece sistematik ve yinelenebilir bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın veri

analizinde ilk adım olarak veriler detaylıca okunarak incelenmiş ve sonrasında anlamlı birimlere ayrılarak çözümlenmeye başlanmıştır. Ulaşılan anlamlı ve tekrar eden birimler kodlanmıştır. Kodlar, öğrencilerin eğitim yaklaşımlarına ilişkin değerlendirmeleri üzerinden ilişkilendirilerek oluşturulmuştur. Kodlar tekrarlamayı bırakınca kodlama aşaması da sonlanmıştır. Sonraki adımda kodlar “yüz yüze eğitim”, “uzaktan eğitim” ve “hibrit eğitim” kategorileri altında toplanmıştır. Kategoriler kodlardan üretilmiştir. Son aşamada oluşturulan kategorilerden “eğitim modeli tercihi” temasına ulaşılmıştır.

Nitel çalışmalarda verilerin ve elde edilen sonucun geçerlik ve güvenirliğinin nicel çalışmalardan farklı ele alındığını ifade eden Yıldırım ve Şimşek (2013) ölçüt olarak, inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramlarının kullanılmasını önermektedir. Çalışmada elde edilen verilerin inandırıcılığının ve tutarlılığın sağlanması için bir uzman görüşü alınmıştır. Ayrıca sonuçlar literatürle karşılaştırılmış ve alıntılar doğrudan aktarılmıştır. Aktarılabilirliğin sağlanması için amaçlı örneklem kullanılmış ve izlenen yöntem aşamaları detaylıca raporlanmıştır. Elde edilen veriler, teyit edilebilirliğinin sağlanabilmesi için online ortamda kayda alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sorusu çerçevesinde elde edilen veri çözümlemeleri tablolastırılarak sunulmuştur. Öğrencilerin, yüz yüze eğitim, uzaktan eğitim ve hibrit eğitim yaklaşımlarına ilişkin oluşturmuş olduğu yanıtlar örneklerle gösterilmiştir. Üniversite öğrencilerinin araştırma sorusuna yönelik yanıtları doğrultusunda elde edilen eğitim modeli tercihleri, kategoriler ve sıklık dağılımları Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Modeli Tercihleri ve Sıklık Dağılımı

Tema	Kategori	Frekans (f)	Yüzde %
Eğitim modeli tercihi	Yüz yüze eğitim	56	62,2
	Uzaktan eğitim	20	22,2
	Hibrit eğitim	14	15,5

Tablo 2 incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağına ilişkin araştırma sorusuna verdikleri yanıtlarda en sık “yüz yüze eğitim” (f=56) tercih ettikleri görülmektedir. Yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitim alabilir diyen öğrenciler ile hibrit eğitim türünü tercih eden öğrencilerin yanıt sıklıkları benzer aralıktadır.

Üniversite öğrencilerinin yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağı araştırma sorusuna ilişkin görüşlerinden oluşturulan yüz yüze eğitime yönelik kodlar ve örnek yanıtları içeren verilerin çözümlenmesi Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yüz Yüze Eğitime Yönelik Görüşler

Kategori	Kod	Örnek Alıntı	Frekans (f)
Yüz yüze eğitimin olumlu yanları	Verimli	<i>"Bence almamalı, yüz yüze alınan eğitim daha verimli oluyor."</i>	10
	Kişisel gelişim	<i>"Almamalı çünkü yüz yüze eğitim yalnızca akademik gelişimi değil kişisel gelişimi de eğitir. İnsan ilişkilerinin, hayat koşullarının öğrenilmesine olanak sağlar. Kişinin sahada yer alarak tecrübe edinmesini sağlar. Psikolojik olarak anın içinde olduğunu insana hissettirir."</i>	3
	Nitelikli eğitim	<i>"Hayır kesinlikle almamalı yüz yüze uygulanan uygulamalar daha faydalı öğretici ve daha disiplinli olduğunu düşünüyorum."</i>	11
	Sosyalleşme ortamı	<i>"Eğer alırsa bu geleceğin nesli için çok kötü bir durum olur çünkü insanların okulda sosyalleştiği ortamlar, kendi benliğini oluşturduğu ortamlar yok olur."</i>	7
	İletişim	<i>"Hayır. Yüz yüze eğitimin kalıcılığının yani sıra, kampüs ortamında etkili iletişim sosyal paylaşım da göz önünde bulundurulduğunda özellikle mühendislik öğrencileri için gelişimi yadsınamaz. Online eğitimin yüz yüze eğitimin yerini alabileceğini düşünmüyorum."</i>	2
	Disiplin	<i>"Gelişen teknoloji ve insanların üşengeçlik seviyesinin artması ile olabilir ama bence olmaması gerekiyor çünkü verimli bir eğitim olmuyor. İnsanlar uzaktan eğitim sırasında istedikleri gibi takılabiliyorlar. Oysaki yüz yüze eğitimde bir disiplin oluyor."</i>	5
	Toplumsallaşma işlevi	<i>"Okulların toplumsallaşma işlevi de bulunduğu için zor bir ihtimal olarak görüyorum."</i>	1
	Aktif etkileşim	<i>"Sanmam, olsa bile verimsiz olur. Kişiler aktif olarak etkileşime girmediği sürece öğrenme süreci efektif olmaz."</i>	3

Uygulamalı eğitim	<i>“Kesinlikle alamaz çünkü teorik kapsam adı altında bu süreç devam ettirilebilirken pratik kapsamda bu durumun bir sürekliliği bulunmamaktadır.”</i>	12

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin yüz yüze eğitime yönelik görüşlerinde frekansı en yüksek kodların “verimli” (f=10), “nitelikli eğitim” (f=11) ve “uygulamalı eğitim” (f=12) olduğu görülmektedir. Sonrasında ise “sosyalleşme ortamı” (f=7) ve “disiplin” (f=5) kodları sık tekrar eden yanıtlardır.

Yüz yüze eğitimin olumlu yanları kategorisi altında oluşturulan kodlar, yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin almaması gerektiğine yönelik görüşlerden oluşturulmuştur. Öğrenciler eğitimin yüz yüze gerçekleşmesi gerektiğini düşünmekte ve bu görüşlerinin yüz yüze eğitimin sahip olduğu olumlu yönlere dayandırmaktadırlar. Eğitim sürecinin nitelikli bir şekilde uygulanabilmesi için etkileşim, iletişim, disiplin ve kişisel gelişim gibi etmenleri içerisinde barındırması gerektiğini düşünmektedirler. Eğitim sürecini nitelikli olması bağlamında değerlendiren öğrenciler, yüz yüze eğitimin daha faydalı unsurlar barındırdığını ve daha verimli olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Eğitim kurumlarının toplumsallaşma işlevinin olduğunu ve mekânsal düzeyde sosyalleşmeyi sağlayarak benlik oluşumuna katkı sağladığını da ifade etmişlerdir. Teorik ve uygulamalı eğitimleri karşılaştırmalı olarak değerlendiren öğrenciler uygulamalı eğitimlerin sürdürülebilirliğinin yüz yüze sağlanabileceğini düşünmektedirler.

Üniversite öğrencilerinin, yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağı sorusuna ilişkin görüşlerinden oluşturulan uzaktan eğitime yönelik kodlar ve örnek yanıtları içeren verilerin çözümlenmesi Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. *Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşler*

Kategori	Kod	Örnek Alıntı	Frekans (f)
Uzaktan eğitimin olumlu yanları	Fırsat eşitliği	<i>“Daha çok kişiye eş zamanlı ve eşit olarak ulaşması.”</i>	1
	Teknolojik gelişme	<i>“Teknolojik gelişmelerin yüz yüze eğitimin yerini alabileceğini düşünüyorum.”</i>	6
	Ekonomik	<i>“Alabilir. Teknoloji bu kadar gelişmişken hem rahatlık açısından hem ekonomik açıdan daha avantajlı olması uzaktan eğitimi ilgi çekici yapıyor.”</i>	4
	Rahat	<i>“Büyük ihtimalle gelecekte yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitim alacak çünkü insanlar teknolojinin verdiği rahatlığı görüyorlar.”</i>	2

Uzaktan eğitimin olumsuz yanları	Öz kontrol	<i>“Uzaktan eğitim kaynaklarının tıp doktoru veya diş hekimi gibi mesleklerde çalışacak insanları yetiştirmesi zor. Aynı durumun mühendislik için de geçerli olduğunu düşünüyorum ama imkânsız değil. Kişi kendisini bir mühendis gibi düşünmek için belirli bir müfredata göre disipline sokmalı ancak o zaman başarabilir. Bu da kişinin öz kontrol ve iradesi ile alakalı.”</i>	2
	Zaman tasarrufu	<i>“Ekonomik olması, zamandan tasarruf sağlaması gibi sebeplerden dolayı pekâlâ mümkündür.”</i>	3
	Değişim ve dönüşüm	<i>“Mümkün. Çünkü eskiden bilgiye ulaşmak için okula gitmek gerekiyordu. Şimdi bilgiye ulaşmanın farklı yolları var. Yüz yüze eğitim şekil değiştirerek var olacak. Uzaktan eğitimde yaygın olarak kullanılacak. Eğitim sadece örgün eğitim olarak değil. Kişisel ve mesleki gelişim içinde kullanılacak.”</i>	3
	Çalışma imkânı	<i>“Kesinlikle alacağını düşünüyorum çünkü öğrenciler öğrenim görürken çalışabilmeli.”</i>	1
	Yorucu	<i>“İmkânsız online dersler yüz yüze derslerden daha yorucu.”</i>	1
	Uygulanabilirlik	<i>“Sadece teorik dersler için olabilir.”</i>	5
	Dikkat dağınıklık	<i>“Hayır çünkü çok dikkat dağınıklık olur.”</i>	2
	Verimsiz	<i>“Alamayacağını düşünüyorum. Uzaktan eğitim süreci gerek öğretmen gerekse öğrenciler açısından verimsiz bir süreç diye düşünüyorum.”</i>	17
	Eğitim kalitesi	<i>“Uzaktan eğitim, eğitimi kalitesizleştirmektedir. Sınıflarda görülen eğitim daha akılda kalıcıdır.”</i>	3
	Deneyim	<i>“Bence alamaz, çünkü deneyimledik ve olmadığını gördük yaşadık.”</i>	4
	Psikolojik sorunlara yol açma	<i>“İnsanlar uzaktan eğitimle evlere tıkılıp kalırlar bu da çoğu insanda psikolojik sorunlar ortaya çıkarır.”</i>	2

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik görüşleri olumlu ve olumsuz yönlerden oluşmaktadır. Uzaktan eğitimin olumlu yönlerinde en sık bahsedilenin “Teknolojik gelişme” (f=6) olduğu görülmektedir. Uzaktan eğitimin olumsuz yönlerinde ise “verimsiz” olması (f=17) en sık tekrar eden yanıt olmuştur.

Uzaktan eğitimin olumlu yanları kategorisinde oluşturulan kodlardan yola çıkarak, uzaktan eğitimin beraberinde getirdiği avantajlar üzerinden görüşlerin şekillendiğini ifade

edebiliriz. Bu avantajlar arasında zaman tasarrufu sağlaması, öğrenim görürken çalışmaya elverişli görülmesi, ekonomik olması ve rahatlık sağlaması sayılmıştır. Bireysel olarak yararlanılabilecek avantajların yanında eğitimin daha çok kişiye eşit ve eş zamanlı ulaşması gibi fırsat eşitliği sağlaması da tercih nedeni olarak belirtilmiştir. Öğrencilerin, uzaktan eğitimin tercih edilmesini kolaylaştıran bu imkanların yanında gelişen teknoloji ve çağın değişim ihtiyacının yüz yüze eğitimin önüne geçeceğini düşündükleri görülmektedir.

Uzaktan eğitimin olumsuz yanları alt kategorisinde öğrenciler, uzaktan eğitimin uygulanabilirliğinin yalnızca teorik eğitimler için geçerli olduğunu düşündükleri görülmektedir. Eğitimin niteliği açısından kalitesinin düştüğünü ve süreçten verim alamadıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan eğitimin bir süreç olarak ele alındığı, pandemi ve zorunlu uzaktan eğitim gibi ortak deneyimlerden yola çıkarak uzaktan eğitimin uygulanabilirliğine yönelik olumsuz görüşe sahip olduklarını ifade etmek mümkündür. Ayrıca kişisel düzeyde uzaktan eğitimi yorucu ve dikkat dağınıkıcı olarak ele aldıkları görülmektedir. Öğrenciler, bir süreç olarak uzaktan eğitimin bireyleri evlerinde izolasyona yönelttiğini ve bunun bir sonucu olarak psikolojik sorunlara yol açma potansiyelinin olduğunu belirtmişlerdir.

Üniversite öğrencilerinin, yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağı sorusuna ilişkin görüşlerinden oluşturulan hibrit eğitime yönelik kodlar ve örnek yanıtları içeren verilerin çözümlenmesi Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Hibrit Eğitime Yönelik Görüşler

Kategori	Kod	Örnek Alıntı	Frekans (f)
Hibrit eğitimin olumlu yanları	Kişiye uygun	<i>"Alabilir ama bence ikisinin ortak olarak ilerletilmesi daha uygun olur. Ben kayıtlı videoları kendi programımla çalışmaktan daha çok verim alıyorum. (Dikkat dağınıklığından dolayı) ama derslere online değil de yüz yüze aktif katıldığımda interaktif katılımdan da çok fazla yararlanıyorum."</i>	3
	Tercih imkânı	<i>"Olabilir ama kim nasıl isterse öyle olması daha iyi."</i>	2
	Tamamlayıcı	<i>"İkisi birbirini desteklemeye devam edecektir."</i>	7
	Bölüme uygun	<i>"Bazı bölümler için kısmen olabilir fakat kendi bölümümü düşünecek olursam laboratuvar derslerimizi uzaktan yapmak pek mümkün durmuyor."</i>	10

Gereklilik	<i>“Uzaktan eğitim günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte kullanılması gereken bir sistemdir bu yüzden de karma bir eğitim modeli düşünülebilir.”</i>	2
Farklı yaklaşım	<i>“Her iki eğitim biçiminin de birbirinden farklı olduğunu düşünüyorum.”</i>	3

Tablo 5 incelendiğinde, öğrencilerin hibrit eğitime yönelik görüşlerinin yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin almasından ziyade birlikte devam etmeleri gerektiği düşüncesinden oluştuğukları görülmektedir. Hibrit eğitim kategorisi altında 6 kod oluşturulmuş olup en sık “bölüme uygun” (f=10) olmasından bahsedilmiştir. Sonrasında ise yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitimin birbirini “tamamlayıcı” (f=7) özelliğinden bahsedilmiştir. Diğer kodların tekrar sayısı benzer aralıktadır.

Bu kodlardan yola çıkarak öğrencilerin, her iki eğitim modelinin birbirinden farklı olduğunu düşündüklerini söyleyebiliriz. Kodlardan yola çıkarak hibrit eğitimin her iki eğitim modelinin güçlü yanlarını bünyesinde barındırdığı ve böylece karşılaşılan eksikleri tamamlayabileceği düşüncesinin vurgulandığı görülmektedir. Öğrencilerin, yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağı sorusu çerçevesinde eğitim modellerinin uygulanabilirliğini en sık bölüm bazlı olarak değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında eğitim modelinin karma olmasının uygulanabilirliği öğrenci özelinde, öğrencilerin farklı öğrenme biçim ve ihtiyaçlarına karşılık vermesi olarak düşünülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin gelecekteki eğitim modeli tercihlerinin hangi yönde olacağını anlamak üzere görüşlerini analiz etmek amaçlanmıştır. Öğrencilerin araştırma sorusu doğrultusunda oluşturdukları görüşlerden yola çıkarak birbiriyle bağlantılı 30 koda ve 3 kategoriye ulaşılmıştır. “Yüz yüze eğitim”, “uzaktan eğitim” ve “hibrit eğitim” kategorileri “eğitim modeli tercihi” teması altında toplanmıştır. Öğrenciler yüz yüze eğitimin yerini uzaktan eğitimin alıp alamayacağını değerlendirmiştir. Bu bağlamda, öğrenci görüşlerinin uzaktan eğitim uygulamasına ilişkin olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri üzerine temellendiği bulgulanmıştır.

Çalışmanın en temel bulgusu, öğrencilerin %62,2’sinin gelecekte uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini alamayacağını düşünüyor olmasıdır. Öğrencilerin %22,2’si uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini alacağını düşünmektedir. Öğrencilerin %15,5’i yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitimin birbirini tamamladığı hibrit eğitimi tercih etmektedirler. Alan yazın incelendiğinde, bu bulguların pandemi döneminden itibaren yapılan çalışmaların sonuçlarıyla paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Tüzün ve Toraman’ın

(2021) yapmış olduğu pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim memnuniyetini inceleyen çalışmada, çoğunluğun yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettikleri bulgulanmıştır. Sonraki yıllarda Arıcı ve Karaçay (2023) tarafından yapılmış olan başka bir çalışmada, pandemi sürecinde uzaktan eğitimin avantajlarından yararlanmış olmalarına rağmen öğrencilerin, acil uzaktan eğitimi verimlilik açısından yetersiz bularak yüz yüze eğitimi uzaktan eğitime tercih ettikleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın yüz yüze eğitime yönelik bulguları, öğrencilerin yüz yüz alınan eğitimin daha verimli ve içeriğini nitelikli bulduğunu göstermektedir. Yüz yüze eğitim modelinin sağladığı disiplin, öğrenciler tarafından olumlu bir özellik olarak aktarılmıştır. Uzaktan eğitimden farklı olarak yüz yüze eğitimin iletişim ve aktif etkileşim gibi sosyal yönünün olması, öğrencilerin eğitimciyle kurduğu ilişki üzerinden öğrenme sürecine dahil edildiğini hissetmelerini sağlayacaktır (İşman, 2011). Ayrıca öğrenciler için sosyalleşme ortamı sağlıyor olması büyük öneme sahiptir. Aydemir ve diğerlerinin (2022) sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirmiş olduğu bir çalışmada, öğrencilerin pandemi sürecinde uzaktan eğitim modeline yönelik görüşleri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarında bulgularla benzer şekilde öğrencilerin çoğunun uygulamalı derslerin uzaktan eğitimle verilmesinin süreci olumsuz etkilediğini, yüz yüze eğitimin daha verimli olduğunu, yüz yüze etkileşimin gerekli olduğunu ve uzaktan eğitimle sosyalleşme ihtiyaçlarının engellendiğini düşündükleri bulgulanmıştır. Öğrencilerin %58,5'i gelecekte yüz yüze eğitimin yerine uzaktan eğitimin tercih edilmeyeceğini düşündükleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın uzaktan eğitime yönelik sonuçlarında olumlu ve olumsuz görüşler tespit edilmiştir. Gelişen teknoloji ve çağın değişim ihtiyacının farkındalığı öğrencilerin uzaktan eğitimin geleceğine dair tasavvurlarını şekillendiren en önemli etmen olmuştur. Teknolojik gelişmeler eğitim alanını diğer toplumsal alanlar kadar derinden etkilemektedir (Akpınar, 2003). Bunun yanında uzaktan eğitimin sahip olduğu önemli avantajlar arasında ekonomik olması, rahatlık sağlaması, zaman tasarrufu şeklinde bulgulanmıştır (Moore & Kearsley, 2012). Uzaktan eğitimin daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi ve fırsat eşitliği sağlayabilmesi tercih nedenlerinden biri olarak görülmüştür (Yıldız, 2004). Uzaktan eğitimin geleceğini belirleyici bir kavram olarak öğrenciler, öz kontrol kavramından bahsetmişlerdir. Uzaktan eğitimle birlikte eğitimin merkezinde öğrenen birey öne çıkmaktadır. Öz yönetimli uzaktan eğitim modelinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için öğrencilerin yeni öğrenme beceri ve yeterlilikleri kazanması gerekmektedir (Brooks, 1997; McLoughlin & Marshall, 2000).

Çalışmanın uzaktan eğitimin olumsuz yönlerine ilişkin sonuçları da alan yazındaki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Uzaktan eğitim kişisel düzeyde yorucu, dikkat dağınık, psikolojik sorunlara yol açma potansiyeliyle değerlendirilmiştir (Işık, 2021; Kürtüncü & Kurt, 2020; Hotar vd., 2021; Genç vd., 2020). Çalışmalarda, eğitim niteliğine ilişkin bulguların çoğunlukla eğitim kalitesinin düşmesi ve eğitimin verimsizleşmesi üzerinden değerlendirildiği tespit edilmiştir (Altun Ekiz, 2020; Karakuş vd., 2020; Aktaş

vd., 2020). Uzaktan eğitimin uygulanabilirliğine ilişkin görüşlerde, uygulanabilirliğin teorik eğitimlerle sınırlı olması ve uygulamalı derslerde sürdürülebilirliğinin olmamasından oldukça sık bahsedilmiştir (Yılmaz, 2020; Cülha & Yılmaz, 2021). Çiçek ve diğerlerinin (2023) yapmış olduğu bir çalışmanın sonucunda öğrenciler, uzaktan eğitimle aldıkları derslerin verimliliği açısından endişeli olduklarını belirtmiş, ayrıca teorik ve uygulamalı derslerin ikisinin de uzaktan eğitimle verilmesini yeterli bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Karakuş ve Karakuş (2023) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da öğrenciler, uzaktan eğitim sürecini verimsiz olarak tanımlamış ve uzaktan eğitimde odak sorunlarına, aktif katılımın düşük olmasına, iletişim ve etkileşimin yetersizliğine ve teknik/internet sisteminde yaşanan problemlere vurgu yapmışlardır. Uzaktan eğitimin olumsuz yönlerini kapsayan bu araştırmalarda ortak olarak bulgularan alt yapı ve teknik sistem sorunları, bu çalışmada tespit edilmemiştir. Buna göre pandemi sonrası süreçte uzaktan eğitim uygulamalarının teknik anlamda geliştirildiği çıkarımını yapmak mümkündür. Bu sonucu süreç içerisinde buradan kaynaklanan sorunlarda da iyileşmeler yaşandığının bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

Pandemi süreci ve zorunlu uzaktan eğitim tecrübesi, öğrencilerin görüşlerini çoğunlukla olumsuz yönde şekillendirmiştir (Fıratlı, 2023). Aksoy ve diğerleri (2021) tarafından yürütülmüş olan çalışmada yükseköğretim öğrencilerinin pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik algıları metafor analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarında uzaktan eğitimin pandemi döneminde öğrencilerin hayatına aniden girdiğine yönelik görüşler yer almıştır. Buna göre öğrenciler uzaktan eğitimin ani etkisi altında hem eğitime entegrasyonuna hem de hayatlarına dahil olması süreciyle baş etmek durumunda kalmışlardır. Öğrencilerin yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitimi karşılaştırma ihtiyacı hissettikleri tespit edilmiştir. Daha sağlıklı görüşler elde edilmesi için araştırmacılar, pandemi sonrası hibrit eğitim uygulaması yapılmasını önermişlerdir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, öğrencilerin sürdürülebilir bir eğitim modeli tercih etmek istemeleridir. Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerine geçmesinden ziyade kişiye, eğitim içeriğine ve bölümün ihtiyacına karşılık verme kapasitesi yüksek olduğundan dolayı öğrencilerin, hibrit eğitim modelini tercih edebilecekleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda pandemi dönemi sonrası hibrit model uygulamalarının daha sık kullanılmasıyla öğrencilerin, sürdürülebilir bir eğitim modeline yönelik daha doğru değerlendirme yapmalarına fırsat tanınmış olacaktır (Aksoy vd., 2021). Koç Akran'ın (2021) hibrit eğitim modeline ilişkin öğrenci algılarını incelediği araştırmanın sonuçlarında, hibrit eğitimin öğretimsel çeşitlilik imkânı yarattığı, teknolojik becerilerin ve dijital okuryazarlığın gelişmesine de katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, gelecekte tercih edilecek bir eğitim modeli olarak uzaktan eğitime ilişkin görüşlerin şekillenmesinde, pandemi dönemi ve zorunlu uzaktan eğitim uygulamaları önemli bir rol oynamıştır. Öğrenme ve eğitim sürecinin sürdürülebilir olması, bir bütünlüğe sahip olması ve eğitimin herkes için verimli geçmesi için yüz yüze eğitimin sahip olduğu ifade edilen olumlu özellikler, eğitimde vazgeçilmemesi gereken yönler

olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirliği olan ve başarılı bir şekilde uygulanabilecek herhangi bir eğitim modelinin bu yönleri dışarıda bırakmaması önemlidir. Yakın zamanda bir kriz çözüm yöntemi olarak başvurulmuş uzaktan eğitimin olumsuz çıktıları hafifletmek adına ileriye yönelik oluşturulacak sistemde hibrit eğitime odaklanılması gerekmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin hızla gelişmeye devam etmesi ve aynı zamanda acil uzaktan eğitim uygulamalarının zorunlu olduğu zamanlar geçirilmesi, eğitim alanında atılacak adımların sağlam, kapsayıcı ve çevik olmasını gerektirmektedir. Teknolojik gelişmelerin entegrasyonu hala devam ederken öğrencilerin de bu süreci olumlu geçirebilmesi için dijital ve öz düzenleme becerilerini geliştirmeleri hayat boyu öğrenme sürecinde bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, Y. (2003). Öğretmenlerin yeni bilgi teknolojileri kullanımında yükseköğretimin etkisi: İstanbul okulları örneği. *The Turkish Online Journal of Education Technology*, 2(2), 79-96.
- Aksoy, D. A., Bozkurt, A. & Kurşun, E. (2021). Yükseköğretim öğrencilerinin Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik algıları. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 5(3), 285-308.
- Aksoya, A., Göla, B., Gürsesa, K., Güngörena, Ö. C., Demir, Z. & Kaymaka, H. B. (2022). *Hibrit Öğrenmede Üniversite Öğrencilerinin Sorgulama Tophuluğu Algıları*. ERPA 2022, 184.
- Akyol, C. (2020). Turizm ön lisans öğrencilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri. *Studies in Educational Research and Development*, 4 (2), 65-82.
- Akyürek, M. İ. (2020). Uzaktan eğitim: Bir alanyazın taraması. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-9.
- Altuntaş-Yılmaz, N. (2020). Yükseköğretim kurumlarında covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumlarının araştırılması: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 15-20.
- Altun Ekiz, M. (2020). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Karantina Dönemindeki Uzaktan Eğitim ile İlgili Görüşleri (Nitel Bir Araştırma). *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(ÖS1), 1-13.
- Arıcı, S., & Karaçay, T. (2023). Pandemi Dönemi Turizm Rehberliği Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 301-323.

- Aydemir, İ., Ünal, V., Gönültaş, M. B., Öngören, B., vd. (2022). Covid-19 salgını sürecindeki uzaktan eğitim modeline yönelik sosyal hizmet öğrencilerinin görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 124-150.
- Balıkçioğlu, N., Çınar-Öz, D. & Işın, N. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim derslerindeki memnuniyet araştırması: Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 462-473.
- Başar, M., Arslan, S., Günsel, E. & Akpınar, M. (2019). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 3(2), 14-22.
- Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E., Şahin, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Sürecinin Getirisi Olan Uzaktan Eğitimin Etkililiği Üzerine Bir Çalışma. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 368-397.
- Bayram, M, Peker, A.T, Aka, S.T. & Vural, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim dersine karşı tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(3), 330-345.
- Brooks, D. W. (1997). *Web teaching: A guide to designing interactive teaching for the World Wide Web*. NY: Plenum.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cülha, A. & Yılmaz, S. (2021) Uygulamalı derslerde uzaktan eğitime ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri: beden eğitimi örneği. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(3).
- Çiçek, B., Çopur, Z., Erkal, S., Aydın Boylu, A. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri ile Covid-19 Fobisine ve Kişisel İyi Oluşuna Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 11(31), 1-24.
- Demirbilek, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin uzaktan öğretime ilişkin metaforik algıları. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 1, 2021, ss. 1-15.
- Desmond, K. (1996). *Foundations of Distance Education*. London and New York: Routledge.
- Fıratlı Türker, E. (2023). 6 Şubat 2023 Depremleri Sonrasında Zorunlu Uzaktan Eğitime Geçiş Nedenlerine Göre Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Algılarının Farklılaşmasının İncelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 271-300.
- Genç, M. F. & Gümrükçüoğlu, S. (2020). Koronavirüs (COVID-19) sürecinde ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitime bakışları. *Turkish Studies*, 15(4), 403-422.

- Genç, S.Z., Engin, G. & Yardım, T. (2020). Pandemi (Covid-19) sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin lisansüstü öğrenci görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 41, 134-158.
- Gewin, V. (2020). Five tips for moving teaching online as COVID-19 takes hold. *Nature*, 580(7802), 295-296.
- Hızal, A. (1983). *Uzaktan eğitim süreçleri ve yazılı gereçler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Horzum, M. B. (2003). *Öğretim elemanlarının internet destekli eğitime yönelik düşünceleri (Sakarya Üniversitesi örneği)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hotar, N., Özcan, M. A., Baran, B., Yacı, Ş. N. & Karagöz, E. (2021). Acil Uzaktan Eğitimden Ne Öğrendik? Öğrenci ve Öğretim Elemanı Görüşlerinin Karşılaştırılması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 673-690.
- İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim*. Pegem Akademi.
- Kabasakal, E., Ayşegül, A. K. C. A. & Kaplan, S. (2022). COVID-19 Pandemi Döneminde Hemşirelik Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Sürecine İlişkin Görüş ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 471-480.
- Karagözoğlu, A. A., Abdurrezzak, S., & Doğan, Ü. (2024). Uzaktan Eğitim ile İlgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 14(1), 449-474.
- Karakuş, İ., & Karakuş, S. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Acil Uzaktan Öğrenmelerine Yönelik Deneyimleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13), 1246-1259.
- Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. & Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 220-241.
- Keskin, M. & Özer-Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Koç Akran, S. (2021). Öğretmen Adaylarının Hibrit Eğitim Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16), 432-462.
- Kürtüncü, M. & Kurt, A. (2020). COVID-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 66-77.
- McLoughlin, C., & Marshall, L. (2000). *Scaffolding: A model for learner support in an online teaching environment*. In *Flexible futures in tertiary teaching*. Proceedings of the 9th Annual Teaching Learning Forum (Vol. 2, No. 4).
-

- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Wadsworth.
- Nursen, I. (2021). COVID-19 Pandemi Döneminde Uzaktan (Çevrimiçi) Eğitim Sürecinin Öğrenciler Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (79), 25-40.
- Paydar, S. & Doğan, A. (2019). Öğretmen adaylarının açık ve uzaktan öğrenme ortamlarına yönelik görüşleri. *Eğitim ve Teknoloji*, 1(2), 154-162.
- Sangster, A., Stoner, G., & Flood, B. (2020). Insights into accounting education in a COVID-19 world. *Accounting Education*, 29(5), 431–562.
- Tüzün, F., & Yörük-Toraman, N. (2021). Pandemi döneminde uzaktan eğitim memnuniyetini etkileyen faktörler. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 822–845.
- Verduin, J. R., & Clark, Jr. T. A. (1994) *Uzaktan eğitim: Etkin uygulama esasları* (İ. Maviş, Çev.). Anadolu Üniversitesi.
- Yağan, S. A. (2021). Üniversite Öğrencilerinin COVID-19 Salgını Sürecinde Yürütülen Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum ve Görüşleri. *Akademik Platform Eğitim Ve Değişim Dergisi*, 4(1), 147-174.
- Yamamoto, G. T., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25–34.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, R. (2004). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Nobel.
- Yılmaz, N. A. (2020). Yükseköğretim kurumlarında COVID-19 Pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumlarının araştırılması: Fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 15-20.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.7>

Volume 8/4

2024 p. 106-135

SURİYELİ SİĞİNMACILARIN ENTEGRASYONUNDA DİNİN ROLÜ

THE ROLE OF RELIGION IN THE INTEGRATION OF SYRIAN REFUGEES

Mehmet Halit AKDEMİR*

ÖZ

Bu çalışmada 2011 yılında Suriye’de ortaya çıkan iç savaş sonrasında Türkiye’ye yerleşen Suriyeli sığınmacıların entegrasyonunda dinin yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaca uygun olarak dini inanç ve yaşayış açısından iki toplum arasında ne gibi farkların olduğu, Suriyeli sığınmacıların kurdukları yeni yaşamlarında hangi sorunlarla karşılaştıkları ve sığınmacıların Türk toplumuyla bütünleşmelerinde dinin nasıl bir etkiye sahip olduğu sorularına cevap aranmıştır. Nitel araştırma çeşitlerinden etnografi yaklaşımının benimsendiği çalışmada bulgular 2024 yılının Nisan-Eylül aylarında Siirt ilinde yaşayan 18 Suriyeli sığınmacıyla yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemlere dayandırılmıştır. Araştırmada Suriyeli sığınmacılar ile ev sahibi halkın ortak ortak yönü olan dini inancın sığınmacıların yeni yaşamlarına uyum sağlamalarını kolaylaştırdığı ve dolayısıyla iki toplumun entegrasyonunu destekleyici bir işlev olarak ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Din Sosyolojisi, Suriyeli Sığınmacılar, Din, Entegrasyon.*

ABSTRACT

This study attempts to understand the role of religion in the integration of Syrian refugees who settled in Turkey after the civil war that broke out in Syria in 2011. For this purpose, it was tried to understand what the differences are between the two communities in terms of religious belief and life, what problems Syrian refugees encounter in their new lives, and what kind of an effect religion has on the integration of refugees into Turkish society. In the study, where the ethnography approach, one of the qualitative research types, was adopted, the findings were based on in-depth interviews and observations conducted with 18 Syrian refugees living in Siirt province between April and September 2024. As a result of the research, it was concluded that religious belief, which is a common feature of Syrian refugees and

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: mhakedmir@hotmail.com, ORCID: 0009-0001-1201-9951, Siirt, Türkiye.

the host society, facilitates refugees' adaptation to their new lives and therefore stands out as a function that supports the integration of the two communities.

Key Words: *Sociology of Religion, Syrian Refugees, Religion, Integration.*

Giriş

2010 yılının sonlarında yönetime karşı memnuniyetsizliğin sonucu olarak ilkin Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları kısa sürede Cezayir, Ürdün, Umman, Yemen, Mısır gibi diğer Arap ülkelerine de sıçramış, bu isyanların bir kısmı hükümetlerin devrilmesiyle sonuçlanmıştır. 2011'in başında Suriye'de baş gösteren ayaklanma ise kısa zamanda günümüze kadar sürecek bir iç savaşa dönüşerek çok ağır sonuçlara neden olmuştur.

Suriye'deki ayaklanmanın kıvılcımını oluşturan olay Tunus'ta olduğu gibi bir göstericinin kendini yakması olmuştur. 26 Ocak 2011'de yaşanan bu hadiseden sonra ülkede gün geçtikçe artan gerilim, Mart ayında şehrin duvarlarına "halk rejimi devirmek istiyor" yazısını yazan bir grup gencin tutuklanmasıyla doruğa ulaşmış, sonrasında Şam, Halep, Dara, Kamışlı, Humus, Baniyas ve Deyrizor gibi şehirlerde büyük eylemler yapılmıştır (Orhan, 2011, s. 8). Hükümetin eylemleri bastırmak için güç kullanması kısa zaman içerisinde muhaliflerin de silahla karşılık vermesine neden olarak şiddeti tırmandırmış, böylece ülke iç savaşa sürüklenmiştir (Boxx, 2013, s. 152). Sonuçta küçük olaylarla başlayan bu iç savaş bir memleketin harap olmasına, yüzbinlerde insanın ölümüne, milyonlarca insanın yurdundan olmasına neden olmuştur.

Uluslararası Göç Örgütü'nün 2022 yılında hazırlamış olduğu *Dünya Göç Raporu*, 2020 yılı sonu itibariyle çatışma ve şiddet nedeniyle ülkesinden göç eden kişi sayısının 6,7 milyona ulaştığını göstermektedir (World Migration Report, 2022, s. 45). Yerinden edilen Suriyelilerin yaklaşık % 80'i Türkiye, Lübnan ve Ürdün'e sığınmıştır. Lübnan'a 900 bin, Ürdün'e 700 bin mülteci göç ederken Suriyelilerin en fazla sığındığı ülke olan Türkiye'ye göç eden kişi sayısı ise 3,6 milyondan fazlasıdır (World Migration Report, 2022, s. 78). Suriye ile Türkiye arasındaki bu göç koridoru, Meksika'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne uzanan, yaklaşık 11 milyonluk göç koridorundan sonraki en büyük koridordur (World Migration Report, 2022, s. 26).

Göç İdaresinin verilerine göre Türkiye'deki en yüksek Suriyeli sığınmacı sayısı 2021'de 3,7 milyon kişiyle gerçekleştikten sonra bu sayı ilk defa 2022'de 200 bin kişi azalmıştır. 2024 yılı Ağustos ayı itibariyle geçici koruma kapsamında Türkiye'de yaşayan Suriyeli sayısı 3,1 milyon olup Türkiye nüfusuna oranı % 3,65'dir. Bu sayının yarısı 18 yaş altı çocuklardan, yine sayının % 48'i kadınlardan oluşmaktadır. Suriyelilerin en fazla yaşadıkları iller sırasıyla İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin ve Bursa'dır. Suriyeli göçmenlerin nüfusa oranla en fazla yaşadıkları iller ise ülkenin

güneyindeki Kilis, Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay, Mersin, Adana ve Mardin'dir.¹ İçişleri Bakanı'nın yaptığı açıklamaya göre vatandaşlık verilen Suriyeli sayısı ise Kasım 2023 itibarıyla 238 bin kişi olmuştur.²

Türk Alman Üniversitesi Göç ve Uyum Araştırmaları Merkezi kurucu müdürü Murat Erdoğan'ın ifade ettiği gibi 29 Nisan 2011'de 252 kişilik ilk Suriyeli sığınmacı kafilesi Türkiye'ye geldiğinde, bu krizin bu kadar uzun süreceğini ve sığınmacı sayısının bu kadar yükseleceğini kimse beklemiyordu (Erdoğan, 2023, s. 9). Hâlbuki iç ve dış göçler dâhil yerinden edilen Suriyeli sayısı bugün Suriye'nin yaklaşık nüfusu olan 25 milyonun yarısını oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu durumun dünyanın en büyük yerinden edilme krizi olduğunu söyleyen BM Mülteciler Yüksek Komiseri Filippo Grandi'nin değerlendirmesi yerindedir.³ Dolayısıyla Suriye mültecileri konusunun en büyük ev sahipliği yapan Türkiye'de uzun süre önemini koruyacağı benzetilmektedir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) desteğiyle konu ile ilgili gelişmeleri, durumun her iki topluma etkileri ve zaman içerisindeki değişim eğilimlerini tespit etmek için 2017 yılından beri düzenli olarak Suriyeli mülteciler ve Türk toplumu ile eş zamanlı araştırmalar yapan *Suriyeliler Barometresi'nin* 2022 verilerine göre hem Suriye'deki mevcut durum hem de bulundukları ülkelerde kurdukları yaşam itibarıyla Suriyelilerin ülkelerine dönme imkân, motivasyon ve eğilimlerinde azalmalar gözlemlenmektedir (Erdoğan, 2023, s. 21). Öte yandan Suriyeliler konusunun popüler hale gelmesi ve popülist siyasetin konusu haline gelmesinin de etkisi ile Suriyelilere yönelik kaygıların oldukça arttığı ve Türk toplumunun Suriyelilere yönelik başlangıçta oldukça yüksek seviyede olan toplumsal kabulün zamanla azaldığı görülmektedir (Erdoğan, 2023, s. 142). Bu durum her iki toplumun uyum içerisinde bir arada yaşayabilmesinin, dolayısıyla Suriyeli sığınmacıların yerel kültüre intibakını sağlayacak bütünleşme çabalarının da önemini ortaya koymaktadır.

Zorunlu olarak düşünülmesi gereken bütünleşme politikaları, söz konusu politikaya zemin teşkil etmesi açısından konunun derinlemesine ve tüm yönleriyle anlaşılmasını sağlayacak akademik çalışmalara da ihtiyaç duymaktadır. Mevcut literatüre bakıldığında bugüne dek Suriyeli sığınmacılarla ilgili önemli sayıda akademik çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmını da bütünleşmeyle ilgili çalışmalar teşkil etmektedir. Örnek olması açısından bunlardan birkaç çalışmaya yer vermekte yarar bulunmaktadır:

- *Erzurum'daki Suriyeli Sığınmacıların Kentsel Entegrasyonu:* Verilerin 2017 yılında Erzurum'da yaşayan 50 Suriyeli sığınmacıyla yapılan ankete dayandırıldığı çalışmada uyum sürecinde en fazla karşılaşılan sorunun Türkçeyi konuşamama ve hava koşulları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Altaş & Şimşek, 2020).

¹ <https://www.goc.gov.tr/> (Erişim: 24.08.2024)

² <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kac-suriyeli-vatandaslik-aldi-bakan-acikladi> (Erişim: 24.08.2024)

³ <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (Erişim: 25.08.2024)

- *Geçicilikten Kalıcılığa Suriyeli Göçmenler ve Uyum Sorunu:* Literatür taramasından hareket eden çalışma, Suriyelilerin uyumu sorununu hukuki metinler ve kamu politikaları düzleminde incelemekte ve uyumun sağlanmasına yönelik önerilerde bulunmaktadır (Kesgin, 2022).
- *Krizden Uyuma Türkiye'deki Suriyeli Göçmenler ve Sosyo-Kültürel Boyutları Bağlamında Din:* Suriyelilerin uyumunu inceleyen çalışma, literatür taramasından yola çıkarak Suriyeli sığınmacıların göç deneyimini farklı kılan özellikler bağlamında ele almıştır. Çalışmada din olgusunun süreç içerisinde taraflar için ortak bir payda olarak bir tür *tampon mekanizma* işlevi gördüğü ifade edilmiştir (Şallı, 2022).
- *Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat:* Çalışma evreni olarak Gaziantep'te bulunan Suriyeli Sünni Müslümanların belirlendiği çalışmada 2016 yılında 12 kişiyle mülakat tekniği yoluyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonunda dinin gerek şekilsel gerek anlamsal düzeyde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır (Erkan, 2016).
- *Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal Entegrasyonu Üzerine Nitel Bir Çalışma:* Suriyeli kent mültecilerinin sosyal entegrasyon düzeylerini sosyal entegrasyon göstergeleri çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu çalışmadaki veriler İstanbul'un Sancaktepe ilçesinde yaşayan 30 Suriyeli sığınmacıyla 2019 yılında yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Çalışma bulgularına göre dil farklılığı ve etkileşimsizlik, katılımcıların Türk toplumuna entegrasyonlarında karşılaştıkları en büyük sorunlar olarak ön plana çıkmıştır (Geyik Yıldırım & Dinler, 2021).
- *Suriyeli Sığınmacıların Entegrasyon Eğilimleri:* Suriyeli sığınmacıların entegrasyon durumlarının araştırıldığı çalışma, Suriyeli sığınmacı sayısının çok olduğu illerden Gaziantep'te yaşayan 379 sığınmacıyla yapılan anketlerden elde edilen verilere dayandırılmıştır. Araştırmanın verilerinden hareketle sığınmacıların entegrasyon eğiliminde olduğu ancak bunun toplumsal birlikteliği sağlayacak düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır (Ş. Şahin & Sönmez, 2022).
- *Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma:* Toplumsal uyum ve kabul sürecini Suriyelilerin sığınmacıların bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada Türkiye'de kamplardan ayrılarak İstanbul'a yerleşen 30 kişiyle mülakat gerçekleştirilmiştir. 2017'de yapılan araştırma sonucuna göre birçok katılımcının kendi kültüründen kopamadığı gibi Türk toplumuyla kaynaşamadığı da ifade edilmiştir (Yıldırım vd., 2017).
- *Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu:* Şanlıurfa il merkezinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların yaşadıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunlara çözümler geliştirmenin amaçlandığı araştırmada 2015 yılında 384

kişiyle ikişer anket gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucu olarak misafirliğin uzamasıyla birlikte sorunların da arttığı ve bu sorunları aşmanın yolunun da sağlıklı bir uyum sürecinden geçtiği ifade edilmiş, bunun için de yerel yönetimlere büyük iş düştüğü belirtilmiştir (Karasu, 2016).

- *Türkiye’de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu:* 2016 tarihli makale Suriyeli sığınmacıların yoğun yaşadığı illerden olan Adana ve Mersin’de yapılan saha çalışmasına dayanmaktadır. Araştırmada entegrasyonun önündeki en büyük engel olarak ifade edilen yabancı düşmanlığının Türkiye’de kitlesel bir boyut kazanmadığı sonucuna varılmakla birlikte kalma sürelerinin uzamasıyla birlikte hoşnutsuzlukların daha sık dile getirildiği belirtilmiştir (Çetin, 2016).
- *Türkiye’de Suriyeli Mülteci Entegrasyonu:* Türkiye’deki mülteci entegrasyon süreçlerini inceleyen ve Türkiye’deki bütüncül bir mülteci entegrasyon projesine yönelik zorlukların ve olanakların kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı amaçlayan çalışma, literatür taraması ve 2019 yılında İstanbul’da yaşayan 50 Suriyeli sığınmacıyla yapılan derinlemesine görüşmelere dayandırılmıştır. Araştırmanın bulguları, Türkiye’deki Suriyelilerin temel haklara erişimde önemli zorluklar yaşadığını ortaya koymuştur (Şimşek, 2019).

Yer verilen çalışmaların çoğunlukla Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı Güney illerinde gerçekleştiği görülmektedir. Çalışmalarda genel olarak entegrasyon sürecinde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri yer alırken, bu çalışmaların bir kısmında da din olgusu birleştirici ortak payda olarak dile getirilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmalarda din olgusuna daha çok iki toplumdaki dini hayatın karşılaştırması bağlamında yer verilmektedir. Hâlbuki süreç içerisindeki rolü açısından dini faktörün hususi olarak ele alınması gerekir. Zira bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı gruplarının ve daha geniş muhtelif ünitelerinin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmesi sürecinden ibaret olan sosyal bütünleşmenin (Günay, 1989, s. 3) sağlanmasında din çok önemli bir role sahiptir. Her iki toplumun tarih, kültür ve inanç konusunda ortak noktalara sahip olması bütünleşmenin gerçekleşmesi konusunda dinin bu işlevini daha da ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada Suriyeli sığınmacıların yeni hayatlarına uyum sağlamaları ve yerel toplumla entegrasyonu sürecinde dinin etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu amaca uygun olarak aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

Dini inanç ve yaşayış açısından göçmen toplum ile yerel toplum arasında ne gibi farklılıklar bulunmaktadır?

Suriyeli sığınmacılar kurdukları yeni yaşamlarında ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadır?

Suriyeli sığınmacıların yerel toplumla bütünleşmesinde dinin nasıl bir etkisi bulunmaktadır?

Esas olarak bu sorulara cevap bulmayı amaçlayan araştırma; din ve toplum ilişkisiyle ilgili literatüre katkı sağlayacak, diğer yandan göç politikalarının belirlenmesi için de bir veri teşkil edecektir.

Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kavramları Üzerine

Günlük konuşmalarda, medyada, hatta akademik çalışmalarda bile birbiri yerine kullanılan göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları, Suriyelileri ifade etmede de karşımıza çıkmakta, bu da Suriyelilerin durumunu hangi kullanımın karşıladığı sorusunu akla getirmektedir. Bu nedenle bu kavramlara kısaca bakmakta yarar bulunmaktadır. En basit haliyle göç eyleminin faili olarak tanımlanabilen *göçmen* kavramı Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından “bir ülke içinde veya uluslararası bir sınırın ötesinde, çeşitli nedenlerle geçici veya kalıcı olarak olağan ikamet yerinden uzaklaşan bir kişiyle ilgili genel anlayışı yansıtan bir şemsiye terim” olarak tanımlanmakta ve aynı kuruluş tarafından kavramın evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımının olmadığı dile getirilmektedir.⁴ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), göçmen kavramını ister ülke içinde ister sınır ötesine olsun, normal ikamet yerinden uzaklaşan ve hareketin zorunlu veya gönüllü olmasına bakılmaksızın, uzaklaşan herhangi bir kişiyi ifade etmek için giderek daha fazla bir şemsiye terim olarak kullanmakta⁵, Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) ise benzer bir yaklaşımla göçmenleri “kendi ülkeleri dışında yaşayan ancak sığınmacı veya mülteci olmayan kişiler” olarak tanımlamaktadır.⁶ Bütün bu tanımlardaki ortak nokta, göçmen sözcüğünün yaşadığı yeri terk ederek başka yerde yaşayan kişiler anlamında genel bir kavram olarak kullanılmasıdır.

Hâlbuki göçmen kavramının aksine mülteci kavramının belli türdeki göçü ifade ettiği ve bununla beraber hukuki bir statüye karşılık geldiği anlaşılmaktadır. 1951’de Cenevre’de imzalanan *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*’de mültecinin tanımı şu şekilde yapılmaktadır:

*1 Ocak 1951 den evvel cereyan eden hâdiseler neticesinde ve ırkı, dini, tâbiyeti, muayyen bir içtimai gruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden takibata uğrıyacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu memleket dışında bulunan ve işbu memleketin himayesinden istifade edemiyen veya mezkûr korkuya binaen istifade etmek istemiyen, yahut tâbiyeti yoksa ve bahis konusu hâdiseler neticesinde evvelce mütaden ikamet ettiği memleket dışında bulunuyorsa, oraya dönemiyen veya mezkûr korkuya binaen dönmek istemiyen şahıs.*⁷

Sözleşme hükmündeki 1951 sınırlandırması sözleşmenin 2. dünya savaşı ve sonrasında yaşanan insan hareketliliğine bir çözüm bulunması amacıyla hazırlanmış olmasındandır. Ancak bu hareketliliğe karşın sözleşmenin yetersiz kalmasından dolayı (Topal, 2015, s.

⁴ <https://www.iom.int/about-migration> (Erişim: 08.09.2024)

⁵ <https://emergency.unhcr.org/protection/legal-framework/migrant-definition> (Erişim: 10.09.2024)

⁶ <https://www.amnesty.org.tr/icerik/multeci-haklari> (Erişim: 10.09.2024)

⁷ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km__00002024ss0053.pdf

8) 1967 yılında imzalanan bir protokolle zaman sınırlandırması kaldırılarak sözleşmedeki tanıma uyan bütün mültecilerin tarih sınırlaması olmaksızın eşit hukuki statüden yararlanması hükme bağlanmıştır.⁸ Türkiye, 1961 yılındaki *Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun*'la sözleşmeye taraf olmuş ancak "1951'den önce meydana gelen olaylar" ibaresini "1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar" şeklinde kabul ederek mülteci statüsünü vereceği kişiler için coğrafi bir kısıtlama getirmiştir.⁹ Daha sonra 1 Temmuz 1968'deki Bakanlar Kurulu Kararıyla¹⁰ 1951 tarih sınırlandırması kaldırılmışsa da Avrupa coğrafi sınırlandırması kaldırılmayarak günümüze kadar gelmiştir. Bu hukuki statünün kimler için verileceği 6458 Sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*'nun 61.maddesinde şu şekilde yer almıştır:

*Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.*¹¹

Mültecilerin kabul edilmesiyle ilgili kanunda yer alan *Avrupa* sınırlandırması Avrupa dışından gelenlerin mülteci kabul edilmeyeceği anlamına gelmektedir. Türkiye'ye sığınmak isteyenlerle ilgili çıkarılan 1994 tarihli yönetmeliğin 3. maddesinde¹² bu durumda olanlar *sığınmacı* olarak tanımlanmış, 2013 tarihli kanunun 62. maddesinde¹³ ise bu durumdaki kişilerin üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar *şartlı mülteci* olarak Türkiye'de kalmalarına izin verileceği belirtilmiştir. Sığınmacı kabulüyle ilgili katı bir politika olarak değerlendirilen (Çakran & Eren, 2017, s. 22) bu coğrafi çekincenin Türkiye'nin yer aldığı coğrafi konum açısından anlaşılabilir yanı bulunmaktadır. Fakat buna rağmen Türkiye birçok kitlesel göçe maruz kalan ve günümüzde olduğu gibi kitlesel göçleri en cömert karşılayan ülkelerden biridir. Bunun son örneği Suriye'de ortaya çıkan iç savaştan dolayı ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan Suriyeli göçmenlerdir. Türkiye, kitlesel bir akın şeklinde gerçekleştiğinden dolayı vakit kaybetmemek adına acil bir çözüm olarak iç savaştan etkilenen Suriye vatandaşlarını *açık kapı* politikası izlemek

⁸ Protokolün Türkçe metni için bkz.

<https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/yonetmelikler/Sozlesmeler/MULTECILERIN-HUKUK-STATUSUNE-ILISKIN-1967-PROTOKOLU.pdf>

⁹ R.G. 29.08.1961/10898

¹⁰ R.G. 05.08.1968/12968

¹¹ R.G. 04.04.2013/28615

¹² R.G. 30.11.1994/22127

¹³ R.G. 04.04.2013/28615

suretiyle *geçici koruma* statüsüyle kabul etmiştir. *Geçici koruma* statüsü, *Geçici Koruma Yönetmeliği* 'nde¹⁴ şu şekilde tanımlanmıştır:

Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma.

Tarihsel olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkan *geçici korumanın* 1970'li yıllarda Güneydoğu Asya'da yaşanan kitlesel göçlerde ve 1990'lı yıllarda Yugoslavya'dan kaçan Bosnalılarda olduğu gibi geniş ölçekli yerinden edilme durumlarında pratik ve acil bir çözüm olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne üye devletler nezdinde bir uzlaşma aracı devreye girdiği görülmektedir (Şengül, 2021, ss. 3-5).

Bu durumda göçmen, mülteci ve sığınmacı arasındaki anlam farkı açıklığa kavuşmuş olmaktadır. *Göçmen* kavramı, yaşadığı yerden başka yere göç eden her türlü göçün failini, *mülteci* ise değişik nedenlerle ülkesinde yaşayamayacak olanlardan iltica başvurusu başka ülkeye kabul edilen kimseyi ifade etmektedir. Başka ülkeye sığınanlardan iltica başvurusu henüz sonuçlanmamış ya da iltica başvurusu hukuken kabul edilmeyen kişilere de *sığınmacı* adı verilmektedir. O halde Türkiye'ye sığınan Suriyeli vatandaşlar için *mülteci* kullanımının doğru olmayacağı açıktır. Bunun yerine onları ortaya çıkan acil durumdan dolayı *geçici koruma* statüsüyle ülkede kalmalarına müsaade edilen *sığınmacı* tabirini kullanmak daha uygun görünmektedir. Bu çalışmada Türkiye'ye sığınan Suriyeli vatandaşlar için genel olarak göç eyleminin faili olarak *göçmen*, bazen de savaştan dolayı ülkelerini terk etmelerine atıfla *sığınmacı* tabiri kullanılacaktır.

Göç, Entegrasyon ve Din

Zorunlu ya da gönüllü sebeplere bağlı olarak coğrafi bir alandan başka bir alana doğru gerçekleşen (Çelik, 2016, s. 297), kalıcı ya da yarı kalıcı ikamet değişikliği (Lee, 1966, s. 49) şeklinde tanımlanması mümkün olan göçler, bir kişinin daha iyi bir yaşam şansı arayışı içinde hareket etmeye karar verdiği, geldiği yerdeki köklerini topladığı ve yeni ülkede hızla asimile olduğu basit bir bireysel eylem olmayıp çoğu zaman göçmenin hayatının geri kalanı boyunca devam edecek ve sonraki nesilleri de etkileyecek uzun bir süreç ve hem gönderen hem de kabul eden bölgelerde tüm toplumu etkileyen kolektif bir eylemdir (Castles & Miller, 1998, s. 19). Göç olgusunun bu özelliği göç hadisesinin sosyolojiye konu olmasının gerekçesini oluşturmaktadır (Çelik, 2016, s. 298).

Göçler demografik, ekonomik ve sosyal yapıları değiştirme ve yeni bir kültürel çeşitlilik getirebilme potansiyeline sahiptir. Göç ağları aynı zamanda göç bölgesindeki yerleşim ve topluluk oluşumu süreçlerinin de temelini oluşturur. Göçmen grupları ibadet yerleri,

¹⁴ R.G. 22.10.2014/29153

dernekler, kafe gibi dayanışma ağları yoluyla kendi sosyal ve ekonomik altyapılarını geliştirmektedirler. Her göç hareketinin kendine özgü tarihsel örüntüleri olsa da göçlerin gelişim biçimine ilişkin genellemeler yapmak ve bu süreçte belirli iç dinamikleri bulmak mümkündür. Örneğin göçlerin çoğu genç, ekonomik açıdan aktif insanlarla başlar. Bunlar getirisi yüksek bir işte para biriktirerek, arazi satın alarak, ev inşa ederek tasarruf yapmayı hedeflerler. Göç ettikleri yerde bir süre kaldıktan sonra bu ilk göçmenlerin bazıları evlerine geri döner ancak diğerleri kalış sürelerini uzatır veya geri dönüp daha sonra yeniden göç ederler. İşçi ya da mülteci olsun kalış süresi arttıkça, ilk göçmenler eşlerini ve çocuklarını yanlarına getirmeye veya yeni aileler kurmaya başlarlar. Çocuklar bu noktada kritik bir öneme sahiptir. Zira çocuklar yeni ülkede okula gittiklerinde, yeni ülkenin dilini öğrendiklerinde, akran grubu ilişkileri kurduklarında ve kültürlerarası kimlikler geliştirdiklerinde ebeveynlerinin eski ülkelerine geri dönmeleri giderek daha zor hale gelir. Böylece başlangıçtaki niyet ne olursa olsun çocukların doğumuyla birlikte yerleşme daha kalıcı bir nitelik kazanmaktadır (Castles & Miller, 1998, ss. 26-28).

Göçün toplum üzerindeki uzun vadeli etkileri, göç sürecinin bu son aşaması olan kalıcı yerleşimde ortaya çıkar. Sonuçlar göç alan ülkelerin toplum yapısı ve uyguladıkları göçmen politikasına göre değişebilmektedir. Politikaların iki karşıt ucunun bir tarafında göçmenlere vatandaşlık verilmesi ve kültürel çeşitliliğin kademeli olarak kabul edilmesi, çok kültürlü bir toplumun parçası olarak görülen etnik toplulukların oluşmasına olanak sağlarken karşıt yöndeki diğer politikalar yerleşim gerçeğinin inkâr edilmesi, yerleşimcilerin vatandaşlık ve haklarının reddedilmesi ve kültürel çeşitliliğin reddedilmesi yoluyla varlığı yaygın olarak istenmeyen ve bölücü olarak kabul edilen etnik azınlıkların oluşmasına yol açabilmektedir (Castles & Miller, 1998, s. 29).

Avrupa ülkelerinde göçmen nüfusun yerleşik hale gelmesi sonrasında ortaya çıkan sorunun çözümü için çeşitli stratejiler ve politikalar geliştirilmiştir. Bu stratejiler ana hatlarıyla Amerika'nın eritme potası uygulamasından esinlenen *asimilasyon*, bunun biraz daha yumuşatılmış hali gibi görünen *adaptasyon*, iki farklı kültürün bütünleşmesini öngören *entegrasyon* ve çok kültürlü yaşamın devam etmesini sağlayacak entegrasyon politikalarının oluşturulması için zemin olarak görülen *çokkültürlülük* kavramlarıyla özetlenebilir. 1990'lı yıllardan sonra özellikle *çokkültürlülük* üzerinden politikalar üretilmeye çalışılmıştır. *Çokkültürlülük*, göçmenlerin uyumu konusunda asimilasyon yerine çok kültürlü yaşamın devam etmesini sağlayacak entegrasyon politikalarının oluşturulmasını öngörmektedir (B. Şahin, 2008, s. 228).

Her hâlükârda göçmen teriminin farklılıkla ilintilendirilmesi göç olgusuyla birlikte kaçınılmaz olarak akültürasyon ya da uyum sorununun düşünülmesine neden olmaktadır (Gümü, 1996, s. 243). Göçmenler göç alan ülkeye girdiklerinde sahip oldukları kültürel, ekonomik ve sosyal sermayenin çoğunu yitirmiş bulunmaktadır. Sahip oldukları sermaye de yeni yaşamdaki en önemli amaçlara ulaşmak için kullanılamamakta veya yeterince verimli olamamaktadır. Bunun nedeni günlük yaşamı yönetmek için gerekli olan sermayenin belirli bağlamlara bağlı olmasıdır (Esser, 2010, s. 6). Bunun yanında

genellikle göç eden bir grubun ait olduğu çevreye muhafazakâr bir şekilde bağlı kalma eğilimi de olabilmektedir (Petersen, 1958, s. 259). Tüm bunlar göçün yönü ister gelişmiş, ister gelişmekte olsun, isterse az gelişmiş ülkelere doğru olsun göçlerin ait olduğu çevreden kopuş, aidiyet duygusunun zedelenmesi ve bilhassa ilk kuşaklarda ne orada ne burada olabilme hissi gibi sonuçların yaşanmasına sebep olabilmektedir (Adıgüzel, 2016, s. 153).

Göç edenlerin orijin kültüre bağlı kalma arzusu, çoğu zaman gettolarda karşılık bulmaktadır. Etnik temelli nüfus yoğunluğun bulunduğu mekânlar olan gettolar, göçmenlere kendi dillerini konuşma, örf, adet ve geleneklerini memleketlerinden uzak, yabancı bir ülkede yaşama fırsatı sunmaktadır. Bu tür mekânlarda özellikle ilk kuşak göçmenler, bir akültürasyon sürecine uğramadan, kendi etnik dayanışma grubu içinde kimlikleri ve kültürlerini koruyarak ekonomik olarak ayakta durma gücü elde edebilmektedirler. Göçmenlerin yabancı kültürü ile refah toplum kültürünün karşılaşmasında az veya çok bir kültürel etkileşimin olmaması mümkün değildir. Karşılaşmayı takiben bir süre sonra göçmen topluluk ile yerleşik toplum birbiriyle etkileşmeye ve böylece her iki toplumda da manevi kültür değişimleri görülmeye başlar (Adıgüzel, 2016, ss. 155-160). Dolayısıyla göçün kaçınılmaz olarak uyum sorununa neden olacağı düşünülse de bireylere ve gruplara ilişkin çeşitli özelliklere bağlı olarak sonuçlarının da çok olumlu adaptasyonlardan çok negatif adaptasyonlara kadar değişebildiği görülmektedir (Berry, 1992, s. 69).

Bu noktada kültür, tartışmaların merkezi konusunu teşkil etmektedir. Belirli bir toplumun, üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için başardığı tüm maddi ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsü olarak tanımlanan kültür, toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlak, adet, yetenek, alışkanlıklar ile toplumsal kurumları kapsar (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, s. 228). Bu nedenle etnik azınlıklar için kültür, bir kimlik kaynağı olarak ve dışlanmaya ve ayrımcılığa karşı direnişin odak noktası olarak önemli bir rol oynamaktadır (Castles & Miller, 1998, s. 37).

Din ile kültür arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki her ikisinin de insan ve toplumla yakından ilişkili olmasıyla ilgili bir durumdur. Her toplumun kendine özgü bir dini ve kültürü bulunmaktadır. Din, insanın inanma ihtiyacına karşılık gelirken kültür de insanın içerisinde bulunduğu sosyal şartlara göre yaşama biçimidir (Akdoğan, 2016, ss. 402-406). Bütün dinler, üyelerine hayatlarını yerleşik toplumsal düzenden farklı bir temel üzerine kurabilecekleri araçlar temin ederler (Capps, 2005, s. 24). Bu husus İslam söz konusu olduğunda çok daha barizdir. Zira İslam, mensuplarından sadece iman ve ibadet talep etmekle yetinmemekte, bununla beraber toplumsal hayatı da kuşatacak şekilde hayatın büyük bir kısmını dinin emirlerine göre inşa etmeyi buyurmaktadır.

Kültürle yakın temasından dolayı din, göçmenlerin hem yeni çevreye uyum sağlamanın hem de kendilerini bu çevreden farklılaştırmanın bir aracı olarak ön plana

çıkabilmektedir. Çoğu zaman, göçmenlerin yeni bir ikamet yerinde kurdukları ilk dernekler dini kuruluşlardır. Din, göçmenler arasında dayanışma oluşturmada bilişsel ve duygusal bir kaynak işlevi görebilmektedir. Bu nedenle din, göç nedeni ne olursa olsun göç eden bireylerin kimliklerinde önemli bir unsur haline gelebilmektedir. Göçmenlerin dini, özellikle yeni çevreleriyle çok az entegrasyon yaşadıkları durumlarda daha da önem kazanmaktadır. Din, onların kültürel özelliklerinden duydukları gururu güçlendirmek yoluyla göçmenlerin göçten önce sahip oldukları özelliklerle ilgili olarak bir dereceye kadar kültürel homojenlik sağlar. Dini bağlılığın yeniden canlandırılması veya yenilenmesi, göçmenlere kısmen yersiz yurtsuz, hatta bölge dışı kimlikler sağlar. Bu kimlikler, köksüzleşmenin, yabancılaşmanın, ırkçılığın ve hayal kırıklığının etkisini azaltabilir. Bu durum, göç sonrasında göçmenlerin neden daha dindar hale geldiklerini açıklamaktadır (Plüss, 2011, ss. 494-495).

Dinin bu işlevi onun ayırıcı olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla karşılaşan toplumların kültürlerinin farklı olması ölçüsünde bu işlev ön plana çıkacak, entegrasyon ölçüsünde ise ortak noktalar gün yüzüne çıkacaktır. Buna bağlı olarak dinin göç yoluyla *ulusötesileşmesi* sonucunda çoğunlukla yeni yorumlar ortaya çıkabilmektedir. Göçmenler, dini inanç ve uygulamalarını eski ikamet yerlerinden yeni bir yere aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir yerde yaşamının bir sonucu olarak şu veya bu şekilde değiştirdikleri ölçüde, bulundukları yerin dini özellikleri de ortaya çıkar. Bu, dinlerin farklı bölgelerden gelen özellikleri birleştirdiği ve dolayısıyla kültürel olarak *melezleştiği* anlamına gelir. *Melezleşme*, kültürel formların mevcut pratiklerden ayrıldığı ve yeni formlar ve yeni pratiklerle yeniden birleştiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu tanım, başka bir kültürle temas nedeniyle bir dini geleneğin mevcut unsurlarının seçilmesi, yeniden düzenlenmesi ve bunlara yeni vurgular verilmesinin de bir tür *kültürel heterojenleşme* olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Bir dinin taraftarları, yeni ikamet ettikleri yerdeki yeni kültüre bir çeşit asimilasyon yoluyla yeni bir kültürün unsurlarını mevcut dini geleneklerine entegre etmekle kalmaz, aynı zamanda gelenekleri yeniden düzenlemek gibi daha az doğrudan yollarla da dönüştürebilirler (Plüss, 2011, ss. 493-504).

Kültürleşme bir süreç olup süreç boyunca bir takım değişikliklerin meydana gelmesi olasıdır. Değişikliğin ilkini yaşanacak yeni bir yer, yeni tip konutlar, artan nüfus yoğunluğu, kentleşme ve daha fazla kirlilik vb. gibi fiziksel değişiklikler oluşturmaktadır. İkinci olarak yeni beslenme durumu ve yeni hastalıklar da dâhil olmak üzere biyolojik değişiklikler yaygındır. Siyasi değişiklikler genellikle baskın olmayan grupları bir dereceye kadar kontrol altına alır ve bir miktar özerklik kaybına neden olabilir. Ekonomik değişimler insanları geleneksel uğraşlardan uzaklaştırıp yeni istihdam biçimlerine yönltebilir. Kültürel değişiklikler, orijinal dilsel, dinsel, eğitimsel ve teknik kurumların değiştirilmesini veya bunların yerini ithal edilenlerin almasını içerir. Son olarak gruplar arası ve kişilerarası ilişkiler de dâhil olmak üzere sosyal ilişkiler değişir (Berry, 1992, s. 70).

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma çeşitlerinden *etnografi* yaklaşımı benimsenmiştir. Aynı kültürü paylaşan grubun tümüne odaklanan *etnografi*, araştırmacının ortak kültüre sahip bir grubun değerlerinin, davranışlarının, inançlarının ve dilinin paylaşılan ve öğrenilen modellerini tanımladığı ve yorumladığı nitel bir desendir (Creswell, 2013, s. 90).

Katılımcılar

İstatistiksel verilerin önemli olduğu *nicel* araştırmalarda temsil ön plandayken *nitel* araştırmalarda ise önemli olan konu hakkında ışık tutacak ve konunun derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olacak veriler sağlamaktır. Dolayısıyla veri toplanacak örneklemin de temsil amacı bulunmamaktadır. Bu nedenle nitel araştırmalarda rastlantısal örneklemden ziyade amaca yönelik örneklem türleri araştırmaların amacına daha uygun düşmektedir. Bu gerçekten hareketle mevcut çalışmada amaca yönelik örneklem tercih edilmiştir. Buna uygun olarak çalışmada 2011 sonrasında Suriye’de ortaya çıkan iç savaştan dolayı ülkesinden ayrılarak Türkiye’ye yerleşen toplamda 18 Suriyeli sığınmacıyla görüşülmüştür. Görüşmelerin tamamı Siirt ilinde ve 2024 yılının Nisan-Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Her birine anonim isim atanan katılımcılara ait yaş, cinsiyet ve Türkiye’ye yerleşme tarih bilgisi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anonim İsmi	Yaşı	Cinsiyeti	Türkiye'ye Yerleştiği Yıl	Suriye'deyken Yaşadığı İl
Muhammed	55	Erkek	2015	Deyrizor
Salih	39	Erkek	2014	Deyrizor
Bilal	66	Erkek	2015	Haseke
Hamza	45	Erkek	2015	Haseke
Sa'd	49	Erkek	2013	Haseke
Fatma	27	Kadın	2017	Deyrizor
Nuseybe	56	Kadın	2014	Deyrizor
Ahmed	50	Erkek	2017	Deyrizor
Halid	38	Erkek	2017	Deyrizor
Abdurrahman	20	Erkek	2016	Deyrizor
Ammar	43	Erkek	2014	Deyrizor
Abdullah	25	Erkek	2017	Deyrizor

Diye	36	Kadın	2017	Deyrizor
Nur	25	Kadın	2018	Deyrizor
Taha	50	Erkek	2018	Deyrizor
İbrahim	38	Erkek	2014	Deyrizor
Şehed	40	Kadın	2018	Haseke
Ömer	51	Erkek	2013	Haseke

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada verileri elde etmek için *gözlem* ve *yarı yapılandırılmış görüşme* tekniği tercih edilmiştir. *Standartlaştırılmış görüşme* tekniği ve *yapılandırılmamış informal görüşme* tekniklerinin aksine yarı *yapılandırılmış görüşme* tekniğinde sorulacak sorular için önceden hazırlık yapıldığı gibi, araştırmacıya derinlemesine görüşme esnasında yeni bilgiler ya da yeni bakış açılarını keşfetmek için de esneklik fırsatı bulunmaktadır (Merriam, 2018, ss. 88-89).

Katılımcılarla yapılan görüşmeler ses kayıt aracıyla kaydedilerek muhafaza altına alınmıştır. Mülakat öncesinde katılımcılara etikle ilgili hususlar hakkında bilgi verilerek onayları alınmıştır. Ses kaydının alınmasını istemeyen katılımcılarla yapılan görüşmelerde ise kısa notlar tutulup, bu notlar daha sonra yazıya dökülmüştür. Verilerin transkripsiyonundan sonra tüm ses kayıtları ve görüşmeleri içeren yazılı notlar imha edilmiştir.

Verilerin toplanmasından sonra veri analizine geçilmiştir. Veri analizi, verinin anlamını dışarıya aktarma sürecidir (Merriam, 2018, ss. 167-168). Anlam verme sürecinde ise ham verilerin kodlanması önemli bir role sahiptir (Neuman, 2016, s. 668). Bunun için Maxqda 2020 analiz uygulamasından yararlanılmıştır. Bu uygulama yoluyla veriler sırasıyla *açık kodlama*, *eksen kodlama* ve *seçici kodlama* işlemleriyle temalara ayrılmış, bunun sonucunda ortaya çıkan temalar bulgular kısmında raporlaştırılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Siirt'i Tercih Nedenleri

Suriyeli sığınmacıların tamamının kendi tercihleriyle Türkiye'ye sığındıkları söylenemez. Bu durumda en az tercihleri kadar, komşu ülke olmaları ya da diğer ülkelerin sığınmacı kabul etmedeki isteksizliği gibi politik süreçlerin de etkisi bulunmaktadır. Fakat iki halkın komşu olmasının yanında ortak geçmişe, benzer kültüre, din ve köken bağlarına sahip olması Türkiye'nin onlar için güvenli bir sığınak olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum katılımcıların memnuniyet ifade eden sözlerine yansımaktadır. Türkiye'ye yerleşme sebebini anlatan göçmen katılımcıların birçoğu bu hususa atıf yapmakta, gerek devletin gerek halkın bu konudaki misafirperverliğini anlatmakta ve münferit

olumsuzluklar dışında kardeşlik hukukuyla bağdaşmayan herhangi bir muameleyle karşılaşmadıklarının altını çizmektedirler. Örnek olarak neden Türkiye'ye yerleştiği sorusunu cevaplayan Sa'd Bey, Türkiye dışında çok fazla bir seçeneğinin bulunmadığını ifade etmekle birlikte Müslüman ülkede yaşamının önemini vurgulamaktadır. Benzer olarak Salih Bey de ülke halkının Müslüman olmasının sonucu olarak *din kardeşi* görüldüklerini dile getirmektedir:

Bizim bir sınır Irak ile bir sınır Türkiye ile. Nereye gidecektim, Türkiye'ye geldim ben de. Şaviran'dan¹⁵ hocamız buraya geldi. Türkiye'de nereye gideceğimi bilmiyordum, bana Siirt dediler. Sınırdan Urfa'ya girdim oradan da buraya. İslam olmasa burada yaşayamazdık. İslam'ın çok faydasını görüyoruz bu nedenle Allah'a şükür diyoruz. (Sa'd, 49)

Biz burada herkesten memnunuz, bizim kardeşlerimizdir, bize çok iyi davranıyorlar. Buradakiler din ehli insanlar, şefkatli, merhametli insanlardır. Bizi din kardeşi görüyorlar. (Salih, 39)

Hanım Siirtli olduğu için direkt buraya geldim. Şeyh Abdurrahman Şaviri'nin torunu, akrabaları burada. Avrupa'yı düşünmedik. (Muhammed, 55)

Direkt Siirt'i düşündüm. Akraba vardı, bir de âlimler var burada. Mesela Tillo var. Tillo'yu biliyordum, orada çok âlim, hafız var. Siirt muhafazakâr bir yer. (Hamza, 45)

Katılımcıların ifadelerinde *din kardeşliği* ve genel olarak İslam'a yapılan vurgu dikkat çekmekle beraber hususi olarak Siirt'in tercih edildiği ve bu tercihin de bir kaç gerekçeye dayandığı anlaşılmaktadır. Bu gerekçenin birini soy bağı oluşturmaktadır. Görüşülen birçok katılımcı, Siirt'te akrabalarının olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri olan Ömer Bey, Siirt'te çok sayıda akrabalarının olduğunu ve savaş öncesinde de sık sık Siirt'e akrabalarını ziyarete geldiklerini belirtmektedir. Ayrıca Şeyh Abdurrahman Eş-Şâvîrî'nin akrabalarından olduğunu anlatan Ömer Bey, şeyhin Suriye'deki saygınlığından dolayı çok tanınan bir aile olduklarını hatta aile olarak Siirt'e yerleşmelerinin kendilerinden sonra Siirt'e yerleşen birçok Suriyeliye öncülük teşkil ettiğini belirtmektedir.

Katılımcıların adını zikrettiği Şeyh Abdurrahman Eş-Şâvîrî (Abdurrahman Gündüz), Siirt'in Erüh ilçesine bağlı Şâvirân, bugünkü adıyla Kuşdalı köyünde doğmuştur. İslami eğitim faaliyetleriyle meşhur bir aileden olan Eş-Şâvîrî'nin yaşadığı dönemde bölge halkı üzerinde büyük bir etkiye ve şöhrete sahip şahısların başında geldiği bilinmektedir (Sabuncu, 2013, ss. 6-9). Katılımcılardan Ömer Bey'in anlattığına göre Abdurrahman Eş-Şâvîrî'nin kardeşi olan Şeyh Abdülhadi, uzun yıllar önce Suriye'ye giderek medreseler kurmuş ve tarikat faaliyetlerinde bulunmuştur. Suriye'deki iç savaş sonrasında Şeyh Abdülhadi'nin oğlu Şeyh Muhammed Emin'in Suriye'den ayrılarak Siirt'e yerleşmesinin onun etki alanındaki Suriyelilerin de Siirt'e yerleşmeleri için bir motivasyon kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵ Siirt'in Erüh ilçesine bağlı Kuşdalı köyünün yörede bilinen adı.

Bu faktörle ilişkili olarak Suriyeli sığınmacıların Siirt'e yerleşmelerine gerekçe olarak gösterdikleri bir neden de Tillo ilçesi başta olmak üzere il genelinde dini ilim ve tarikat faaliyetleriyle uğraşan şahsiyetlerin varlığıdır. Katılımcıların önemli bir kısmının tarikat bağlılığının olduğunu ve Siirt'te fırsat buldukça tarikatların sohbet meclislerine katıldıklarını ifade etmeleri de böyle bir gerekçenin varlığı hakkında fikir vermektedir.

Entegrasyon Sürecinin Unsurları

Kültürel Özellikler

Toplumların ayırıcı bir vasfı olan kültür, göçmen toplulukların yabancı oldukları yeni yaşam yerlerinde onları asimilasyona karşı koruyucu yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bu noktada kültürle yakın bir temas halinde olan din, önemli bir işleve bürünmektedir. Ancak dine ya da daha genel olarak kültüre olan bu yönelimin ölçüsü bu ikisinin farklılığı nispetinde olmaktadır. Hâlbuki Siirt iline yerleşen Suriyeli göçmenler örneğinde adaptasyon sürecinde farklılıktan ziyade benzerliğin daha belirgin bir karakter olduğu görülmektedir. İki halk arasındaki akrabalık bağları ve köken birliğinden kaynaklı örf ve adetlerdeki ortak noktaların yanında dini açıdan da ortak inançlara sahip olunması, kültürel benzerliği daha da pekiştirmektedir. Aşağıda ifadelerini alıntılıdığımız üç katılımcı da bu benzerliği dile getirmektedir. Katılımcıların ifadelerinde farklılıklara temas olmakla birlikte sözünü ettikleri farklılıkların kayda değer olmadığını da belirtme gereği duymaktadırlar:

Adetler açısından çok fark yok. Başka illerde fark olabilir ama Siirt açısından fark yok. Zorluk yaşamıyoruz. Biz Haseki Kamışlı'dan geldik, çok uzak değil zaten. Daha önce burayı biliyordum ama hiç gelmemiştim. (Hamza, 45)

Buranın adetleri bizim adetlerden çok farklı değil. Basit faklar var sadece. Mesela biz mutfakta yemek pişirmeye daha fazla önem veriyoruz. Hâlbuki buradaki yemeklerinin daha basit olduğunu görüyorum. Biz fakirken de mutfağımız zengindi. Bizde akraba ziyaretleri daha fazla ve daha uzundur burada ise kısadır. Giyim olarak ise neredeyse aynıdır. (Nuseybe, 56)

Adet farkı var. Siirt'te Allaha şükür kendimizi memleketimizde gibi görüyoruz. (Ammar, 43)

Çoğu katılımcının ifade ettiği kültürel benzerliğe rağmen mevcut farklılıkların da bilhassa göçün ilk zamanlarında uyum sorununa neden olduğu da bazı katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Muhammed Bey'in aşağıdaki ifadesi bu hususu ortaya koymakla birlikte yaşanan adaptasyon süreci hakkında da fikir vermektedir:

Ben yabancı gibiydim. Suriye'den ayrı buradaki gelenekler. Suriye çok ferah. Suriye'de gece gündüz evler açık yani. Burada insanlar çok kapalı. Orada her zaman eve gidebilirsin sıkıntı yok. Burada çok zorlukla karşılaşmadım ama az da olsa sorunlar çıkıyor. Mesela burada kimseyi bilmiyorum. Biz Suriye'deyken ehli-beyt'tendik¹⁶ hâlbuki burada kimse bizi bilmiyordu...

¹⁶ “Ev halkı” anlamına gelen ehl-i beyt tabiri, günümüze kadar Hz. Muhammed'in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olarak kullanılmıştır. İslâm tarihinde Hz. Hasan neslinden gelenlere şerif, Hz. Hüseyin

Gelenekler farklı ama sorun olmuyor çünkü zaman geçtikçe insan alışıyor. Çok da zorluk çekmiyoruz. (Muhammed, 55)

Muhammed Bey'in *ehl-i beyt'ten* olmasının ilk zamanlarda bilinmediğini ifade etmesi sosyal sermayenin bağlama özgün olmasına örnek teşkil etmektedir. Zira peygamber soyuyla ilgili bağı yeni yaşamında en azından ilk zamanlarda henüz saygınlık ifade edecek bir niteliğe dönüşmemiştir. Katılımcılardan Hamza Bey ile Nur Hanım ise adaptasyon sürecinin bir başka yönüne işaret etmektedir:

Yeme içme Suriye gibidir neredeyse fark yok. Ama adetler olarak bazı adetleri aldık, bazılarını da verdik. Mesela taziye, düğün, ziyaret konusunda randevuyu öğrendik. Orada direkt kapıyı çalıyorduk, burada ise önceden arayıp müsait mi değil mi onu sormamız lazım. Ama bu adet çok daha iyi, bu nedenle bu âdeti kazandık. Şimdi arıyoruz müsait misin, değil misin diye soruyoruz. (Hamza, 45)

Apartmanda insanlar var dost olduğumuz. Onlar bize geliyor biz onlara gidiyoruz. Biz onların bazı adetlerini öğreniyoruz onlar bizim adetlerimizi öğreniyor. (Nur, 25)

İki toplum arasındaki kültürel farklılıklara temas eden katılımcıların bazı adetleri alıp bazı adetleri de verdiklerine dair ifadeleri iki toplum arasındaki *akültürasyonun* birer örneğini teşkil etmektedir. Kültürel alışverişi ifade eden *akültürasyon*, çok kültürlü toplumların kaçınılmaz sonucu olup bunun farklı biçimlerine yukarıda değinilmişti. Mevcut örnekte *akültürasyon*, bir kültürün tahakkümünden ziyade iki kültürün doğal bütünleşmesi şeklinde cereyan etmektedir.

Toplumsal Hayat

Entegrasyon sürecinin bir yanını toplumsal hayat oluşturmaktadır. Örneğimizdeki kültürel benzerlikle birlikte karşılaşan iki kesimin toplumsal yaşantısında modernleşme parametreleriyle ilintili olarak farklılıkların da olduğu görülmektedir. Bu farklılık, katılımcıların ifadelerine Suriye'dekine nispeten Türkiye'deki insan ilişkilerinin daha çok ikincil ilişkiler şeklinde cereyan ettiği, dayanışmanın daha az olduğu, bireyin daha çok atomize olduğu ve ekonomik kaygının ön planda olduğu şeklinde tasvir edilmektedir:

Ama Suriye daha açık. Mesela bayramlaşma burada çok az. Suriye'de her aşiret yüz ev ziyaret ediyor. Burada insan kendi komşusunu bile ziyaret etmiyor. Burada kız erkek ilişkisi daha fazla, bu Suriye'de hiç yok. (Muhammed, 55)

Burada ziyaretler daha az, Suriye'de her gün görmem gerekir ailemi. (Hamza, 45)

Türkiye'de Suriye'dekinin tam tam aksine sadece çalışıyorsun, içtimai hayat sıfır. Mesela burada arkadaşlarım var, evlerine bir ya da iki defa gitmişim. Ben meşgul o meşgul, sadece taziyelerde zorunlu olarak birbirimizi görüyoruz. (Sa'd, 49)

soyundan gelenlere seyyid adı verilmiş, onları sevmek, onlara saygı göstermek Hz. Muhammed'i sevmenin bir işareti kabul edilmiştir (bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-beyt> (Erişim: 18.10.2024)).

Katılımcıların bu ifadelerine yansıyan tasavvur Tönnies'in *gemeinschaft* (cemaat)-*gesellschaft* (cemiyet) kavramsallaştırmalarını çağrıştırmaktadır. Tönnies'in sanayi öncesi kırsal toplulukları ile sanayi sonrasındaki kent toplumları arasındaki farklılıkları ifade için başvurduğu bu ayrımın benzerini başka sosyologlarda da görebiliyoruz. Mesela Durkheim bunun için *mekanik dayanışma toplumu-organik dayanışma toplumu*, İbn Haldun ise *bedeviler-hazeriler* dikotomisini kullanır. Bu dikotomide *bedevilik* göçebe hayatı için kullanılırken *hazerilik* ise kent hayatı için kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bilal Bey'in Türkiye'deki toplumsal hayatı Suriye'deki toplumsal hayatla mukayese ederken yaptığı şehirli benzetmesi daha da dikkat çekici hale gelmektedir:

Siirtliler medenidir. Siirtlilerin adetleri daha çok şehirli hayatına benziyor. (Bilal, 66)

Öyleyse eğer Suriyeli göçmenlerin öncekine göre kent hayatının karakterini daha çok yansıtan bir toplumsal hayatın içine girdikleri anlamına gelmektedir. Bu durum göçmenlerin yaşam dünyasında kültürel, uyum ve çatışma süreçlerinin yaşanmasının bir başka nedeni olmaktadır. Zira göçün yönü modern toplumlarda sıklıkla olduğu gibi kırdan kente doğru ise, öncekine göre bambaşka özelliklere sahip kent kültürüyle karşılaşmış demektir. Kent hayatına göç eden topluluklar asimilasyona karşı *getto* oluşturmaya eğilimli olabilmektedir. Araştırma alanımızda da böyle bir eğilim gözlenmekte olup Halid Bey'in şu ifadesi de bu eğilime işaret etmektedir:

Burada çok arkadaşımız var Deyrizor'dan. Deyrizor'da bir köyümüz var. Köyümüzün çoğu burada. (Halid, 38)

Halid Bey'in burada diye anlatmaya çalıştığı yer *Kooperatif Mahallesi*dir. Bu mahalle Siirt'te Suriyeli sığınmacı sayısının en fazla bulunduğu mahalle olup büyük çoğunluğu Deyrizor'dan gelen sığınmacılara ev sahipliği yapmaktadır. Adı geçen mahallede ikamet eden göçmenlerin farklı davranışlar olmakla birlikte genel olarak buraya yerleşen sığınmacıların aynı okullara yöneldiği, aynı camilere devam ettikleri ve aynı sohbet meclislerinde oturdukları gözlenmektedir.

Ekonomik Hayat

Göçün saiki, sahibini yerinden edecek olan savaş gibi zamansız bir zorunluluksa eğer genellikle göç eden kişi maddi ve manevi her türlü sermayeden yoksun olarak başlar yeni hayatına. Böyle bir durumda kişi varlığını devam ettirebilmesi için ilk mücadeleyi ekonomik alanda verir. Bu aşamanın gördüğümüz katılımcılar için zorlu bir sınava dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ahmed Bey, Siirt'e yerleştiği gün yolunu tuttuğu sebze halinde bugün de çalışmaya devam ederken, Halid Bey ise defalarca gittikten sonra elde ettiği aynı işi artık kendine ait manavında sürdürmektedir:

Siirt'te meyve sebze halinde çalışıyorum ilk günden beri. Hale gelen kamyonları indiriyorum. Yapacak başka bir iş yoktu. Yaşam büyük olduğu için kimse bana iş veremezdi. (Ahmed, 50)

Her işi yaptım. Şu an dış hastanesinin yanında manav dükkânım var, halden alıp satıyorum. Türkiye'ye ilk geldiğimde hiçbir şey bilmediğim için hale gittim. Birkaç kez gidince bana gel çalış dediler. (Halid, 38)

Suriye'de öğretmen olan Sa'd Bey ise ilk zamanlarda yaşadığı zorlukları anlatırken o zamanlar Suriye'ye dönmeyi bile düşündüğünü belirtmektedir:

Suriye'de öğretmenlik dışında bir iş yapmadım. Türkiye'ye geldiğimde okullara başvurduğum beni kabul etmediler çünkü beni kimse tanııyordu. A¹⁷ lokantasında çalıştım. Bir sene bulaşıkçı olarak çalıştım. Orada sabah 8'den gece saat 11-12'ye kadar çalışıyordum. Bu bana çok ağır geldiği için Suriye'ye dönmeye karar verdim ama dönemedim... Ramazan ayıydı namaz kıldığım camide Kooperatif mahallesinde B derneğinde müsaitsen bize ders ver teravih namazından sonra dediler. Ben de her gün Riyazus-Salihinden ders vermeye başladım. Sabah namazına devamlı gidiyordum... Ramazan bittikten sonra bana temizlikçi ihtiyacı olan bir mescit var denildi. Mescit lokantadan daha iyi dedim. C mescidine aldılar beni. İki kişi vardı orada. Sorumluluğu bana verdiler. Sana 700 lira verelim mescitte kalacaksın dediler. Orada kalmaya başladım. Bazen imam gelmeyince imamlık yapıyor, müezzin gelmeyince müezzinlik yapıyordum. İnsanlar beni tanımaya başladı... (Sa'd-49)

Yerlerinden edilen göçmenler, başta her türlü sermayeden yoksunken hayata tutunduktan bir müddet sonra sermaye türlerinden bir kısmını elde ettikçe, insanlarla ilişkilerini geliştirdikçe sosyal ya da ekonomik alt yapıları da oluşmaya başlar. Böylece yeni imkânlar elde ederler. Yukarıda sözü alıntılanan Halid Bey'in bugün kendine ait bir işyerine sahip olması bu bağlamda anlaşılabilir. Sa'd Bey'in ise ilk zamanlarda can güvenliği olmadığı halde Suriye'ye dönmeyi düşünmesi, insanların artık onu tanıyıp ona güvenmesi sayesinde onun için artık sadece bir anıdan ibarettir. Kendine ait döşeme atölyesi bulunan Hamza Bey için de aynı şeyleri söylemek mümkündür:

Daha önce kaynakçılık yaptım A fabrikasında. Dört sene kaynakçılık yaptım, sonra ayrıldım. Zorlandığım için ayrıldım. Daha sonra Almanya'ya giden kardeşimin döşeme işini ondan aldım. Bu işyeri bana ait elhamdülillah. Çocuklarla yapıyoruz işimizi. (Hamza-45)

Bugünlere geldiği için Allah'a şükreden Hamza Bey, 2015 yılında yani kendi ülkesinde iç savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye'ye geldiğinde çalışma koşulları ona zor gelmesine rağmen başka bir seçeneği bulunmamaktaydı. Zira henüz yaşadığı yerin insanlarıyla sağlıklı iletişim kurabilecek bir dil bilmemesi onun elini ayağını bağlarken eşi ve bakmak zorunda olduğu küçük çocukları dışında herhangi bir varlığı da görünmüyordu. Hâlbuki bugün artık Türkçeyi rahat konuşabildiği gibi kurduğu beşeri ilişkiler sayesinde sosyal ağlarını geliştirmiş görünmektedir. Diğer yandan çocukları ise maddi anlamda ona destek olabilecek yaşa geldiği gibi gözlerini dünyaya Türkiye'de açmasının sonucu olarak Türk toplumunun doğal bir üyesi olmuş, dolayısıyla çocukları onun Türkiye'de kalıcı olması için bir nedene dönüşmüştür.

Eğitim

¹⁷ Makale boyunca katılımcıların ifade ettiği yer ve kişi isimleri a, b, c diye kodlanmıştır.

Eğitimin en önemli işlevlerinden biri sosyalleşmeyi sağlamasıdır. Eğitim, bireyin içinde bulunduğu toplumun değer ve normlarını öğrenmesini sağlamakla sosyalleşmeyi gerçekleştirmekte (Tezcan, 1985, s. 66) ve kültürel birikimi yeni kuşaklara aktararak sürekliliği sağlamaktadır. Eğitimin bu işlevinden dolayı çocukların okula gitmeleri kritik bir öneme sahiptir. Zira okula giden çocuklar hem dil öğrenmekte, hem yerleştikleri yerin kültürünü öğrenmekte hem de akranlarıyla kurdukları ilişkiler yoluyla toplumla bağlar geliştirmektedirler. Bu da onları toplumun doğal bir üyesi yapmaktadır.

Suriyeli göçmenlerden temel eğitime Suriye’de başlayan göçmen çocuklara ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde uyum eğitimi verildikten sonra yaşlarına uygun okullara yönlendirilmektedirler. İlk yıllarda bu tercihin büyük ölçüde imam hatip okullarından yana kullanıldığı görülmektedir. Göçmen velilerin bu tercihinde birden fazla faktörün etkili olduğu görülmektedir. Her şeyden önce Suriyeli sığınmacılar, bu okullarda diğer okul türlerinden farklı olarak Arapça dersi okutulmasının kendileri açısından bir avantaj olduğunu düşünmektedirler. Zira böylece hem anadilleri korunacak hem de çocukları iletişim sorunu yaşamayacaklar düşüncesindedirler. İmam hatip okullarının tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise dini eğitimin bu okullardaki ağırlığından dolayı çocuklarının dini eğitimden mahrum kalmayacağı düşüncesidir. Aşağıdaki ifadelerde her iki nedenin de ifade edildiği görülmektedir:

Çocuklarımdan ikisi de imam hatip okulu okudu. İmam hatip okulu normalden daha iyi çünkü Arapça var Kur'an var, Hadis var. Bu nedenle Suriyelilerin çoğu imam hatip okutuyor. (Muhammed, 55)

Çocuklarımızı imam hatibe gönderiyoruz. Çünkü Arapça öğrenmeleri ve din öğrenmeleri bizim için önemlidir. En azından dönersek Suriye'ye dinlerini ve dillerini unutmamış olurlar. (Ammar, 43)

Ben çocuklarımdan şu an bile medreseye gitmelerini istiyorum ama kabul etmeyecekleri için ortaokul ve lisede imam hatip okutacağım. Ben din için imam hatip ya da medreseye göndermek istiyorum, dil için değil. Evde de Kur'an ve Arapça dersleri veriyorum zaten. (Salih, 39)

Din insanın saadeti içindir. Dünya da bir ihtiyaçtır. İmam hatip hem dini hem dünyayı buluşturuyor. Bu ikisinin bir arada olması çok önemlidir. Şimdi çocuğu başka okula gönderirsen din bilmezse, namaz bilmezse, Kur'an okuma bilmezse bu günahıdır. Fakat sadece Kuran okunan bir yere gönderirsen o zaman da dinini öğrenir ama dünyasını öğrenmediği için ilerde zorluk çeker. İşte imam hatip bu ikisini bir arada kazandırıyor. (Hamza, 45)

Hamza Bey'in dikkati çektiği husus imam hatip okullarının dini ilim ile pozitif bilimlerin ikisine de bir arada yer vermesidir. Dini eğitimin yanında pozitif bilimleri bilmenin önemini belirten sadece Hamza Bey değildir:

Okuldan beklentimiz öğrenmesi. Matematik öğrenmesi, dil öğrenmesi, tarih öğrenmesi. Belki Allah ona hayır gönderiyor. Çünkü İslam'da cehalet hiç iyi kabul edilmiyor. İlim çok mühimdir. Dini ilim daha iyidir. Ama ikisi bir arada olursa daha iyi olur. Böylece hem ahlaki güzel oluyor hem doktor, öğretmen gibi güzel mesleklere sahip oluyor. (Halid, 38)

Bu nedenlerin dışında katılımcılar tarafından imam okullarının evlerine daha yakın olması (Nuseybe, 56; Abdurrahman, 20), imam hatip okullarındaki eğitimin daha kaliteli olması (Taha, 50), okul personelinin iyi olması (İbrahim, 38), okulun daha temiz görülmesi (Şehed, 40) ve okulun sosyal olanaklar sunması (Abdurrahman, 20) gibi gerekçelere de yer verilmektedir. Katılımcılar pek dile getirmezse de imam hatip okullarının ilgi odağı olmasının bir gerekçesi daha bulunmaktadır. O da çok sayıda Suriyeli göçmenin bu okullarda okumasının sonucunda ortaya çıkan kümelenmedir. Böylece göçmen çocuklar bu okullarda kendi akrabalarıyla oynamaya, kendi anadilleriyle konuşmaya devam etmektedirler. Bu durumun konuyla ilgili akademik çalışmalara da yansıdığı görülmektedir. Örneğin Suriyeli göçmenlerin imam okullarını tercih etmesinin nedenlerinin araştırıldığı Öz'ün çalışmasında Kilis merkezindeki toplamda sekiz imam hatip ortaokul ve imam hatip lisesinde okuyan 5225 öğrencinin 4235'nin (%81) Suriyeli göçmen olduğu bilgisine yer verilmektedir. Adı geçen çalışmada Suriyeli göçmenlerin imam hatip okullarını seçme nedenleri olarak dil faktörü, din eğitimi, karma eğitim, ahlak eğitimi, kıyafet meselesi ve okul personelinden memnuniyet gibi gerekçelere yer verilmiştir (Öz, 2022, ss. 573-580).

Çocuklarının okuyacağı okullarla ilgili olarak katılımcılar tarafından farklı yaklaşımların da sergilendiği görülmektedir. Örneğin Sa'd Bey davranış kazandırma açısından imam hatip okullarının diğer okullardan çok farklı olmadığı, Nuseybe Hanım ise imam hatip dışındaki okulların çocuklarının geleceği açısından daha avantajlı olacağı düşüncesindedir:

İmam hatiplerden biraz şikâyetçiyim. Sigara içiyorlar. Kızları kısa etek giyiniyor. Diğer okullardaki öğrencilerin giyimleri daha iyi olmasa da en azından yaptıkları İslam'a mal edilmiyor. Bu nedenle çocuklarımı hiç imam hatipte okutmadım. (Sa'd, 49)

Ben çocuklarımı fen okuluna göndermek istiyorum. Fen okulları üniversite için daha iyi puan kazandırıyor çünkü. Din derslerini çocuklarıma ben zaten veriyorum. (Nuseybe, 56)

Görüştiğimiz katılımcıların 2013 ve sonrasında Türkiye'ye yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki geçmişinin on yılı aştığı göçmenler bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de temel eğitimi alan göçmen çocukların bazıları liselerde bazıları ise artık üniversitelerin değişik bölümlerinde okumaktadır. Bu göçmenlerden biri Muhammed Bey'dir. Muhammed Bey Suriye'de Arapça öğretmenliği yaparken savaş nedeniyle 2015 yılında Türkiye'ye yerleşmiştir. Beş çocuğundan en büyüğü Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde tıp, daha küçük olanı yine bir devlet üniversitesinde eczacılık bölümü, iki çocuğu lise, en küçüğü ilkokul okumaktadır. Kendisi ise uyum eğitimi verilen okulda sözleşmeli olarak görev almakta, diğer yandan Türkiye'de başladığı yüksek lisansını tamamlamış bulunmaktadır.

Dinin Bütünleşmedeki Rolü

Kültür, birlikte yaşayan toplumların yaşayış şekli ise din bu yaşayış şeklinin en önemli biçimlendiricisidir (Eliot, 1987, s. 133). Bu nedenle din kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracı olarak toplumları farklılaştırma özelliğine sahiptir (Sezer, 2011, s. 20). Bu özelliğinden dolayı din, yersiz yurtsuz göçmenler için kimliklerini koruma işlevine sahip olarak daha da önemli hale gelmektedir. Araştırma grubumuzun dine verdiği önem bu tezi doğrular niteliktedir:

Din insan için en önemli şeydir. Çünkü insan dinsiz değersizdir. (Muhammed, 55)

Dinin önemi insanın saadetidir. Kur'an'da Allah buyuruyor. (Hamza, 45)

İslam güzel ahlaktır. Peygamber ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim der. İslam varsa ahlak var, ahlak yoksa İslam adetten ibarettir. (Sa'd, 49)

İslam olmasa insanda merhamet olmazdı. (Fatma, 27)

İslam dini hayattır. İnsanlar dine uyarsa bir sorun kalmaz. Din olmazsa hayat daha zor olurdu. Çünkü din olmadığında her şey mubah olur. (Ahmed, 50)

Din manevi huzur ve ahlaki değerler açısından hayatımda önemli bir yer tutuyor. Bana rehberlik ediyor, zor zamanlarda güç veriyor ve yaşamıma anlam katıyor. (Abdurrahman, 27)

Din hayatın kaynağıdır. Din muameledir, ahlaktır. Özet olarak insanın hakikatidir. (Ammar, 43)

Alıntılanan ifadelerde görüldüğü gibi dinle ilgili düşüncesi sorulan katılımcılar, dinin ya da daha özel olarak İslam'ın hayatlarının ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde cevaplar vermektedirler. Ancak onların dine verdiği bu önem dinin onları farklılaştırmasından dolayı değildir. Aksine her iki toplumun ortak inanca sahip olduğu vurgusu dikkat çekmektedir:

Din burada ile Suriye'de aynı, hiçbir fark yok. Sadece biz Eş'arî Mâtürîdî'yiz. Türkiye'de herkes Eş'arî Mâtürîdî'dir. (Muhammed, 55)

Buraya geldik herkesin dini aynıdır. Bir fark yok dini açıdan. Kardeşlerimden Şafii de var Hanefi de var. Bunda bir fark görmüyoruz. (Salih, 39)

Bir fark yok. Nereye gidersen git İslam aynıdır. Mesela burada namaz için çorap giyinmesi lazım kadınların ama Suriye'de böyle bir zorunluluk yok. İnsanların dindarlığı aynı. (Fatma, 27)

Katılımcılar bu ifadelerinde Türkiye'deki Müslümanların da mezhep olarak kendileri gibi Sünnilik inancına sahip olduğunu, Sünniliğe bağlı Eş'ari/Matürîdî ya da Şafii/Hanefi inançları ya da dini yaşayıştaki bazı farklılıkların ayrılık teşkil edecek boyutta olmadığını anlatmaya çalışmaktadırlar. Zira dinin icra edilen görünümünde bazı farklılıklar olduğu da pek tabii olarak görülmektedir. Bu noktada belirtme gereği duyulan farkların başında kadınların toplumsal hayattaki konumu ve giyim şekli gelmektedir. Fakat bu da kültürel

aynılığı bozacak bir farklılık olarak görülmemektedir. Dolayısıyla dini inancın entegrasyonu zorlaştıran bir faktör olması bir yana tam aksine iki toplumun bütünleşmesinde çok önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır:

Mahallemizden memnunuz. Türkiye'dekilerle anlaşıyoruz. Apartmandaki çocuklara Kur'an kursu okutuyorum, hepsi benden memnundur. (Muhammed, 55)

İnsanlar dinden dolayı size hürmet ediyorlar iyi davranıyorlar. (Bilal, 66)

Türkiye'dekiler iyidirler, çünkü bakıyor haline, muhacir olduğunu biliyor onun için iyi davranıyorlar. Bu İslam sayesinde. (Hamza, 45)

Din önemlidir bizim için. Peygamber efendimiz ne demiş, çalış ve tevekkül et. Din olmasaydı zorlanırdık ama Tevfik Allah'tandır. (Nuseybe, 56)

Alıntılarda görüldüğü gibi Türkiye'de bulunmaktan duyduğu memnuniyeti övgü dolu sözlerle ifade eden Suriyeli sığınmacılar, çoğunlukla Türkiye'deki insanların kendilerine olan güzel muamelesini onların Müslüman oluşuna bağlamakta ve bu nedenle hayatlarının çok daha kolay olduğunu belirtmektedirler. Bunu dile getirirken *Müslüman kardeşliği*, *muhacir-ensar* gibi İslami terimlere başvurmaları ise dikkat çekicidir. Bu terimler bilhassa sığınmacıların Türkiye'ye gelmeye başladığı ilk zamanlarda sıklıkla dile getirilen bir argümanın ifadeleriydi aynı zamanda. Türkiye'ye milyonları bulan sayıda sığınmacı göç etmesine rağmen günümüze kadar münferit olaylar dışında yabancı düşmanlığına dair herhangi bir problemle karşılaşılması, konuya yönelik İslami yaklaşımın ev sahibi toplum tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

Karşılaşılan Zorluklar

Göç zorunlu ya da gönüllü olsun failleri için meşakkatli süreçler içerir. Göç anına dek kazanılan maddi ya da manevi varlıklar, ait olunan toprakla kurulan bağlar, içinde bulunulan toplumla inşa edilen ilişkilerin tamamını bir tarafa bırakarak yabancısı olunan yepyeni bir hayatın içine girmek adeta hayatın ortasından doğmak gibidir. Üstelik göç, Suriyeli göçmenlerde olduğu gibi yerinden edilme şeklinde zorunlu ve zamansız gerçekleşmişse yeni hayatla karşılaşma öncesindeki yolculuğun kendisi de bir cefaya dönüşür. Örnek olarak Türkiye'ye geldiği 2016 yılında henüz 12 yaşında olan Abdurrahman Bey o günlerde yaşadıklarını muhtemelen uzun süre tatsız bir hatıra olarak hatırlamaya devam edecek:

Benim için göç kaçak yollarla Ramazan ayı boyunca deneyip saatlerce yürümenin sonunda yakalanıp Suriye'ye gönderilmek demektir. Buraya gelmemiz çok zor oldu. (Abdurrahman, 20)

Abdurrahman Bey'in hafızasına kazınan bu meşakkatli yolculuk savaşın acımasız yüzünün sadece bir yönüdür elbette. Hayatının son yedi yılına sığdırdıklarını film şeridi gibi gözünün önünden geçiren Fatma Hanım, ailesiyle birlikte birçok anı biriktirdiği toprakların bugün artık tanınamaz hale gelmesini yaşlı gözlerle anlatırken kardeşinin

başka ülkeye gitmesinden dolayı birbirlerini görememenin hüznünü de paylaşmaktadır. Nuseybe Hanım ise bir yandan geçmişteki yaşantılarını özlemle anlatırken aynı anda cep telefonundaki albümü karıştırmakta ve nihayet aradığı fotoğrafı bulduktan sonra Suriye’de yaşadıkları evin ilk halini ve bugün artık harabe olan son halini göstermektedir. Sözlerinin sonunda söylediği ise karşılaşılan bunca badire karşısında inançlı insanın sabrını ve kadere rızasını yansıtmaktadır:

Suriye’de hayatımız çok güzeldi. Evimiz vardı, arabamız vardı, köyümüz, arazimiz vardı. Ben öğretmendim, eşim inşaat mühendisiydi. Çok zorluk yaşadık çok, çok, çok... Elhamdülillah. Beterin beri var. (Nuseybe, 56)

Yaşadıkları karşısında şükredenlerden biri de Halid Bey’dir. Yaşadıklarının zorluğunun farkında olduğunu ifade etmekle birlikte bunu Allah’ın kendilerini sınaması olarak görmekte ve inançlarının gereği olarak sabrettiklerini belirtmektedir:

İnsan tabiki kendi yerinde daha iyidir. Ama Allah imtihan ediyor insanı. Allah bizi imtihan etti, çok zordu ama sabrettik Allaha şükür. Biz buradayız ama kardeşlerim, anne babam Suriye’de. Yedi sekiz senedir onları görmüyorum. Yaşlıdırlar gelemiyorlar. (Halid, 38)

Halid Bey ve Nuseybe Hanım gibi yaşadıkları kötü tecrübeyi anlatan katılımcılar böyle bir zamanda sığındıkları Türkiye tarafından kendilerine kapı açılmasından duydukları memnuniyeti paylaşmaktadırlar. Bununla birlikte kendilerine toplumla ilişkilerde herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda da bazısı özellikle ilk zamanlarda karşılaştığı bazı sorunları anlatmaktadırlar. Örnek olarak çaresiz oldukları için emeklerinin kimi işverenler tarafından sömürülmesi, henüz tanınmadıkları için bazı kişiler tarafından şüpheyle bakılmaları, yabancı olduklarından dolayı kimi çevreler tarafından iç güvenliğe yönelik bir tehlike olarak algılanmaları bunlardan bazısıdır:

Başlangıçta buradakiler bize iyi davrandılar ama bazıları bize haksızlık ettiler. Mesela hakkım 1500 olduğu halde 700 verdiler. Saat 8’den 8’e çalışacaktım ama saat 11 oluyor 12 oluyordu. Benden önce aynı işte iki kişi çalıştığı halde sadece beni çalıştırdılar. Bir de seni çalıştırıyoruz diye yüzümüze vuruyorlardı. Bizi memnun sanıyorlardı ama değildik. (Sa’d, 49)

Her toplumda olduğu gibi Suriyeli insanların da hepsi aynı değil. Beş parmak bir değil ki. Kötüleri var, girdikleri eve zarar veren, faturaları bırakan, kirli, ahlaksız insanlar var. Ama iyi insanlar da var. Biz öyleyiz, kimseye zarar vermiyoruz. Ama herkese aynı muamele yapılıyor bazen. (Fatma, 27)

Göçmen katılımcıların yaşadıklarını ifade ettikleri sorunlardan biri de geçim konusudur. Geçim zorluğundan bahseden katılımcılar genelde hayat pahalılığından, ev kirası fiyatlarının yüksekliğinden ve düşük ücretle çalıştığından dolayı geçimini sağlamaktan dert yanmaktadır:

İlk geldiğimizde daha iyiydi. Suriye’den de iyiydi. Elimizde para kalıyordu. Şu an sadece masraflara çalışıyoruz. (Ahmed, 50)

Kirada zorlanıyoruz sürekli zam oluyor. Ev sahibi durumuma bakmıyor para istiyor sürekli.(Muhammed, 55)

Burada hayat çok zor Suriye'ye göre. En fazla pahalılık zorluyor. Sadece ev kirasına çalışabiliyoruz. Yemeye içmeye bir şey kalmıyor. (Ammar, 43)

Göçmen katılımcılar tarafından en fazla dile getirilen sorun ise dil bilmemekten kaynaklı iletişim sorunudur:

Tek bir sorun var. Mesela Cuma namazında hutbe Türkçedir. Hâlbuki Suriyeliler Türkçe bilmiyor. Bu durumda da hutbenin faydası olmuyor. Mesela en azından bir camide Arapça hutbe okunabilir. (Muhammed, 55)

Dini açıdan bir zorluk yaşamadık, dil açısından zorluk yaşadık.(Salih, 39)

İnsanlarla iletişim kurmakta zorluk yaşıyoruz. Dil farkı ve yerleşimde biraz sıkıntı yaşadık. Hutbeyi okurken Arapça yerine Türkçe okunuyordu. Ama Türkçeyi bildiğim için bana pek sıkıntı olmadı. (Abdurrahman, 20)

Dil bilmemenin özellikle ilk zamanlarda daha büyük bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Türkçe konuşamama bugün de bazı katılımcılar için sorun olmaya devam etmektedir. Muhammed Bey'in en azından bir camide Türkçe hutbe verilmesi yönündeki önerisi dikkat çekicidir. Abdurrahman Bey de bu soruna dikkat etmekteyse de Türkçeyi bildiği için bunun kendisi için sorun teşkil etmediğini belirtmektedir.

Suriye'ye Geri Dönme İle İlgili Katılımcıların Görüşleri

Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacılar *geçici koruma* statüsüyle korunmaktadırlar. Acil bir çözüm olarak uygulanan geçici koruma, kişilere uluslararası herhangi bir statü sağlamamakta ve vatandaşlığa geçiş hakkı tanımamaktadır. Dolayısıyla sığınmaya sebep olan durumun ortadan kalkmasıyla anavatana dönüşün olacağı varsayılmakta ama resmi makamlarca bu sürecin de *gönüllü, güvenli ve onurlu geri dönüş* prensiplerine uygun olarak gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸ Öte yandan sözü edilen güven ortamının ne zaman oluşacağının cevabı da belirsizliğini sürdürmektedir. Geleceğe dair bu muamma, konuyla ilgili görüşü sorulan katılımcıların sözlerine yansımaktadır. "Ülkenize dönmek ister misiniz?" sorusu sorulan katılımcıların büyük çoğunluğu geri dönme konusundaki isteğini belirtse bile bunun ne zaman ve nasıl olacağıyla ilgili hiçbir fikirlerinin olmadığı, belki daha doğru bir ifadeyle böyle bir geri dönüşün kısa zamanda gerçekleşeceği konusunda pek de ümitli olmadıkları anlaşılmaktadır:

Türkiye vatandaşlığı aldım ama eğer savaş biterse vatandaşlık başım gözüme üstüne. Türkiye bana ikram etti, lütufta bulundu, devleti benim devletim, bayrağı benim bayrağım ama Suriye benim vatanım. Burası ise benim ikinci vatanım kalacak.(Ammar, 43)

¹⁸ <https://www.goc.gov.tr/gonullu-geri-donus> (Erişim: 12.09.2024)

Burası güzel, insanları güzel ama savaş biterse Suriye'ye gitmek istiyorum. Çünkü benim memleketim. Burada televizyon var internet var. Oradaki televizyon eski. Çocuklara söylediğimde tamam savaş bitsin gidelim diyorlar. (Fatma, 27)

Geri dönmemiz çok zor görünüyor. Yaşadığımız yerde yaşayan insanlar değişti. Yaşadığımız yer de artık bıraktığımız gibi değil. (Sa'd, 49)

Savaş biterse döneriz şimdi nasıl dönelim. Elektrik yok, su yok, mal yok mülk yok. Biz vatandaşlık istiyoruz. Çocuklarıma Arapça bile öğretmiyorum, sadece Türkçe öğreniyorlar. Bu nedenle bu ülkeden vatandaşlık istiyoruz. (Diye, 36)

Eğer her şey düzelirse tabiki düşünüyoruz ama çok zor düzelmesi. (Nur, 25)

Bazı katılımcılar dönme isteğine rağmen Türkiye'de kurulu düzenleri oluşmasından dolayı bunun güçlüğünden söz etmektedir:

Savaş biterse dönmeyi isteriz ama ben istersem çocuklarım dönmek istemez. Çocuklar Suriye'yi bilmiyor zaten. Şu an Siirt mi Suriye mi soruyorsun yok Siirt diyor. (Hamza, 45)

Çocuklar buraya alıştı. Burada okudular, burayı gördüler, Suriye'ye dönmek istemiyorlar artık. Suriye'yi gören büyük çocuklarım da burada yaşamak istiyor. On sene oldu her şeyi öğrendiler. (Nuseybe, 56)

Barış olursa dönmek isteriz ama çocuklar istemiyor. Tabi o zamana kadar ne olur bilemeyiz. (Ahmed, 50)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılabacağı gibi Suriye'ye dönmenin önündeki en büyük engel olarak çocukların varlığı gösterilmektedir. Çünkü Türkiye'ye gelindiğinde şimdiki çocuklar doğmuş olsa bile çoğu henüz bebeklik yıllarını yaşıyordu. Dolayısıyla bu çocukların gözlerini dünyaya Türkiye'de açtıkları söylenebilir. Bu nedenle anne babaları için anavatanlarından ayrılmak kendileri için ne kadar zor geldiyse Suriye'ye geri dönmek, Türkiye'deki okullarda sosyalleşen, akranlarıyla bağlar geliştiren, ilk oyunlarını, ilk anılarını Türkiye'de yaşayan çocukları için de belki aynı zorluk söz konusu olacaktır. Daha önce ifade edildiği gibi göçmenler için kalıcılığın bir sebebi de budur işte.

Sonuç

Saha çalışmasının yapıldığı 2024'ün Nisan-Eylül aylarında devlet başkanı Esad'ın devrileceğine dair herhangi bir emare ya da kamoyunda bu doğrultuda bir inanç bulunmamaktaydı. Bu durum görüşülen Suriyeli sığınmacıların ifadelerine de yansımıştır. İç savaş bittiğinde ülkelerine dönmek istediklerini ifade edenlerin çoğu böyle bir şeyin yakın zamanda gerçekleşmesi konusunda ümitsiz bir intiba vermiş, bir kısmı ise o eskide kalan barış ortamının tekrar oluşmayacağı kanaatini ayrıca dile getirmiştir. Ancak çalışmanın yayımlanmasından kısa bir zaman önce 2024'ün Aralık ayı başında Esad'ın devrilerek ülkeden kaçtığı tüm dünyaya duyuruldu. Beklenmedik bir zamanda gelişen bu

hadise bir anda hem sığınmacılarda hem de Türk kamoyunda işlerin artık yoluna girdiği ve dönüşlerin gerçekleşeceği inancı oluştu. Ancak Suriye’de istikrarın sağlanmasına kadar sürecek olan kaos ya da belirsizlikten dolayı böylesi bir kitlesel dönüşün en azından yakın bir zamanda gerçekleşmeyeceği öngörüsünde bulunulabilir. Zaten bütün şartlar lehe dönse bile mülakatların gerçekleştirildiği aylarda sahadan elde edilen veriler kalıcı yerleşme konusunda bir eğilimin mevcudiyetini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye’deki sığınmacıların entegrasyonu konusunun uzun bir süre önemini koruyacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Suriyeli sığınmacıların yeni hayatlarına uyum sağlamaları ve yerel toplumla entegrasyonu sürecinde dinin yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaca uygun olarak cevabı aranan ilk soru dini inanç ve yaşayış açısından göçmen toplum ile yerel toplum arasında ne gibi farkların olduğuydu. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların hem akide olarak hem de fıkhi olarak misafiri oldukları Türkiye’deki insanlarla aynı inanca sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla inandıkları dinin temel gereklilikleri açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bununla beraber toplumla ilişkisinden dolayı gerek anlayış gerek rutinler açısından iki toplum için dinin farklı tezahürlerinden söz edilebilir. Katılımcıların ifadelerinden hareket edilecek olursa böylesi farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Örnek olarak özellikle giyim kuşam ve kadının toplumsal hayattaki konumu gibi konularda farklılıkların olduğu ve bunun dinin toplum üzerindeki etki düzeyinden kaynaklandığı sığınmacılar tarafından dile getirilmektedir. Fakat yine de bu ve benzeri farklılıkların katılımcılar tarafından sadece bir detay olarak söz edilmesi ve esas olarak inanç birliğine vurgu yapılması dikkat çekicidir.

Cevabı aranan bir soru da Suriyeli sığınmacıların yerel toplumla bütünleşmesinde dinin nasıl bir etkisi bulunduğuydu. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında toplumların kaderi üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olan dinin iki toplum için de birleştirici bir unsur olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Yerel halkla ortak bir inanca sahip olduklarından dolayı Türkiye’ye yerleşen Suriyeli sığınmacılar benzerlik ve aynılığa sık sık vurgu yaparak bu durumu bir şans olarak değerlendirmekte ve bunun Türkiye’ye yerleşmelerinin önemli bir sebebi olduğunu belirtmektedirler. Zira hayatlarında çok önemli bir yere sahip olduğunu düşündükleri dini inançlarını serbestçe yaşayabildikleri gibi karşılaştıkları toplumla sahip oldukları ortak noktalardan dolayı hiçbir yabancılik çekmediklerini belirtmektedirler. Ayrıca sığınmacılar Müslüman ülkede bulunmaktan duyduğu memnuniyeti anlatırken Müslüman kardeşliği vurgusu yapmakta ve İslam’ın varlığı sayesinde hayatlarının çok daha kolay olduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla iki toplumun bütünleşmesinde dinin çok önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada son olarak Suriyeli sığınmacıların kurdukları yeni yaşamlarında ne gibi sorunlarla karşılaştıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı inanca sahip bir ülkede yaşamının memnuniyetini dile getiren katılımcıların bu memnuniyetin yanında doğup büyüdükleri ve maddi manevi tüm varlıklarını edindikleri yurtlarından ayrılmanın ortaya

çıkardığı zorlukları da ifade ettikleri görülmektedir. Bunlar genel olarak tanınmama, Türkçeyi konuşamama ve bunlara bağlı olarak geçimi sağlama konusunda yaşanan zorluklardır. Bu sorunların özellikle göçün ilk zamanlarından daha büyük sorun olduğu ancak zaman geçtikçe bu sorunların üstesinden geldiği ve yeni hayata adapte olunduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Nobel Yayın.
- Akdoğan, A. (2016). Kültür ve Din. İçinde N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi: El Kitabı* (ss. 393-407). Grafiker Yayınları.
- Altaş, N. T., & Şimşek, Ö. (2020). Erzurum'daki Suriyeli Sığınmacıların Kentsel Entegrasyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020(24 (Aralık Özel Sayısı)), 331-349.
- Berry, J. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30(1), 69-85.
- Boxx, S. E. (2013). Observations on the Air War in Syria. *Air & Space Power Journal*, 147-168.
- Capps, W. H. (2005). Toplum ve Din (A. Coşkun, Çev.). İçinde A. Coşkun (Ed.), *Din Toplum ve Kültür* (ss. 23-52). İz Yayıncılık.
- Castles, S., & Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Macmillan Press Ltd.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Çakran, Ş., & Eren, V. (2017). Mülteci Politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 1-30.
- Çelik, C. (2016). Göç, Kentleşme ve Din. İçinde N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi: El Kitabı* (ss. 297-306). Grafiker Yayınları.
- Çetin, İ. (2016). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacıların Sosyal ve Kültürel Entegrasyonu. *Sosyoloji Dergisi*, 2016(34), 197-222.

- Eliot, T. S. (1987). *Kültür Üzerine Düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, M. (2023). *Suriyeliler Barometresi: Suriyeliler Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*.
- Erkan, E. (2016). Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2016(4), 1-36.
- Esser, H. (2010). Assimilation, Ethnic Stratification, or Selective Acculturation? *Sociologica*, 2010(1), 1-29. <https://doi.org/doi: 10.2383/32055>
- Geyik Yıldırım, S., & Dinler, M. (2021). Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal Entegrasyonu Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(23), 452-473.
- Gümüş, A. (1996). Göç Din ve Asimilasyon. *Toplum ve Göç*, 243-251.
- Günay, Ü. (1989). Din ve Sosyal Bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(6), 1-14.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. Evrim Yayınevi.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 995-1014.
- Kesgin, B. (2022). Geçicilikten Kalıcılığa Suriyeli Göçmenler ve Uyum Sorunu. *Anasay*, 6(19), 29-49.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *A Theory of Migration*, 3(1), 47-57.
- McAuliffe, M., & Triandafyllidou, A. (2022). *World Migration Report*. International Organization for Migration.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (S. Turan, Çev.). Nobel Yayın.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (S. Özge, Çev.; C. 2). Yayın Odası.

- Orhan, O. (2011). Suriye’de Demokrasi mi İç Savaş mı? Toplumsal—Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 3(29), 8-26.
- Öz, N. (2022). Suriyeli Göçmen Ailelerin Çocukları İçin Çoğunlukla İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokullarını Tercih Etme Sebepleri. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 563-585.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Association*, 23(3), 256-266.
- Plüss, C. (2011). Migration and the Globalization of Religion. İçinde P. B. Clarke (Ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion* (ss. 491-506). Oxford University Press.
- Sabuncu, S. (2013). *Şeyh Abdurrahman Eş-Şâvirî ve Nehcu’n-Necah Fi Âhkâmi’n-Nikâh Adlı Eserinin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Şırnak Üniversitesi.
- Sezer, B. (2011). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. Kitabevi.
- Şahin, B. (2008). Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklararası Karşılaştırması: Kimlik ve Ait Hissetme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008(8), 227-251.
- Şahin, Ş., & Sönmez, M. E. (2022). Suriyeli Sığınmacıların Entegrasyon Eğilimleri: Gaziantep Şehri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-13.
- Şallı, A. (2022). ‘Kriz’den ‘Uyum’a Türkiye’deki Suriyeli Göçmenler Ve Sosyo-Kültürel Boyutları Bağlamında Din. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022(19), 24-45.
- Şengül, İ. (2021). *Geçici Koruma Rejimleri ve Kalıcılığa Geçiş* (ss. 1-25). Göç Araştırmaları Vakfı.
- Şimşek, D. (2019). Türkiye’de Suriyeli Mülteci Entegrasyonu: Zorlukları ve Olanakları. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 172-187.
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Topal, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22.

Yıldırım, S., İslamoğlu, E., & İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Bilgi*, 2017(35), 107-126.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.8>

Volume 8/4

2024 p. 136-159

KUVEYT SİYASETİNDE PARLAMENTER DÖNÜŞÜM ve ULUSAL MECLİSİN AÇILIŞI (1963-1967)

PARLIAMENTARY TRANSFORMATION IN KUWAITI POLITICS AND THE OPENING OF THE NATIONAL ASSEMBLY (1963-1967)

Ayfer ÖZÇELİK*

Hilal BAYTAR**

ÖZ

Körfez ülkeleri arasında stratejik bir konuma sahip olan Kuveyt, 17.818 km²'lik yüzölçümüyle Irak ve Suudi Arabistan'a sınır komşusudur. Siyasi meşruiyetini, Arap dünyasında hâkim olan İslam öğretileri ile kabile geleneklerine dayandıran Kuveyt, bu değerler çerçevesinde kendine özgü bir yönetim modeli geliştirmiştir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren ülkenin idari yapısı, Arap Yarımadası'nın iç kesimlerinden göç eden ve yerel yönetimde üstünlük kazanan Utub Kabilesine mensup El-Sabah Ailesinin liderliği etrafında şekillenmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren Kuveyt emirleri, Osmanlı Devleti'ne özerk bir statüyle bağlı kalmayı kabul etmiş; bu emirler kaymakam unvanını benimsemiş ve gemilerinde Osmanlı bayrağını dalgalandırmışlardır. Ancak 1899 yılında Emir Mübarek'in İngiltere ile imzaladığı Protektora (Koruma) Anlaşması, Kuveyt'in İngiliz himayesi altına girmesine yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgedeki nüfuzunu güçlendiren İngiltere, Kuveyt'i fiilen Osmanlı Devleti'nden koparmış ve kendi kontrolü altında bir şeyhlik sistemine dönüştürmüştür.

Kuveyt'te siyasi dönüşüm sürecinde 1921 yılında İstişare Meclisi'nin, 1938 yılında ise Yasama Meclisi'nin kurulması, parlamenter yapının temel taşlarını oluşturan önemli adımlar olarak öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında petrol endüstrisinin hızla gelişmesi, ülkede ekonomik ve toplumsal yapıyı etkilemiş, modernleşme sürecini hızlandırmıştır. 19 Haziran 1961'de tam bağımsızlığın kazanılmasıyla başlayıp, 1962'de ilk anayasanın ilan edilmesi ve Ocak 1963'te de Ulusal Meclis'in açılmasıyla devam eden bu süreç, Kuveyt'in modern siyasi yapısını şekillendirmiş ve bölgedeki parlamenter sistem örneklerinden biri haline gelmesini sağlayan kritik bir dönüm noktasıdır.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: aozcelik@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0714-9268, Denizli, Türkiye.

** Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi E-mail: hilalbaytar4@gmail.com, ORCID:0009-0003-0546-2685, Denizli, Türkiye.

Bu bağlamda Körfez Şeyhliklerinin diğerlerine kıyasla erken bir dönemde ortaya çıkan Kuveyt Ulusal Meclisi'ni konu edinen çalışmamız, Kuveyt'in kabile temelli geleneksel monarşik yapısından modern bir ulusal meclis sistemine geçişini mümkün kılan iç dinamiklerin ve uluslararası etkilerin analizini sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kuveyt, El Sabah, 1962 Anayasası, Konsey/Meclis, Kuveyt Ulusal Meclisi.*

ABSTRACT

Kuwait, strategically located among the Gulf countries, shares borders with Iraq and Saudi Arabia and spans an area of 17,818 square kilometers. Its political legitimacy is rooted in the Islamic teachings and tribal traditions prevalent in the Arab world, which have guided the development of Kuwait's distinctive governance model. From the mid-18th century onwards, the administrative structure of Kuwait was shaped under the leadership of the Al-Sabah family, part of the Utub tribe, which migrated from the interior of the Arabian Peninsula and established dominance in local governance. By the early 19th century, Kuwait's emirs accepted an autonomous status under the Ottoman Empire, adopting the title *kaymakam* and flying the Ottoman flag on their ships. However, the 1899 Protectorate Agreement signed by Emir Mubarak with Britain marked a turning point, bringing Kuwait under British protection. Following World War I, Britain expanded its influence in the region, effectively severing Kuwait from the Ottoman Empire and transforming it into a sheikhdom under British oversight.

In the political transformation process of Kuwait, the establishment of the Consultative Assembly in 1921 and the Legislative Assembly in 1938 stood out as important steps that formed the cornerstones of the parliamentary structure. The rapid development of the oil industry after World War II affected the economic and social structure of the country and accelerated the modernization process. This process, which began with the gaining of full independence on June 19, 1961, continued with the proclamation of the first constitution in 1962 and the opening of the National Assembly in January 1963, was a critical turning point that shaped Kuwait's modern political structure and made it one of the examples of parliamentary systems in the region.

In this context, our study, which focuses on the Kuwaiti National Assembly, which emerged at an earlier period compared to the other Gulf Sheikhdoms, aims to present an analysis of the internal dynamics and international influences that enabled Kuwait's transition from its traditional tribal monarchical structure to a modern national parliamentary system.

Keywords: *Kuwait, Al Sabah, 1962 Constitution, Council/Assembly, Kuwait National Assembly.*

Giriş

Dünya tarihinde bilinen ilk parlamento örneğinin, doğrudan demokrasinin uygulandığı Antik Yunan kent devletlerinden Atina'da ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Atina sisteminde, belirli bir yaşa ulaşmış her vatandaş, kura ile seçilerek meclise katılma hakkına sahipti. Bu meclis, Atinalıların toplumsal yaşamlarını ilgilendiren meselelerde

görüşlerini dile getirebilecekleri bir platform işlevi görmekteydi. Bu bağlamda, Atina demokrasisi, "Halk Meclisi (Ecclesia) üzerine kurulmuş bir yönetim biçimi" olarak tanımlanmaktadır (Kışlalı,1984;66). Meclisler, Atina Polisinde ortak karar alma mekanizması olarak işlev görmüştür.

Orta Çağ ise siyasi ve toplumsal düzenin halkın iradesinden çok, feodal beyler ve krallar tarafından kontrol edildiği bir gerileme dönemini temsil etmektedir. Bu dönemde toplumsal yapıyı şekillendiren kurallar, halkın değil, toprak sahibi soyluların belirleyici olduğu feodal bir düzen üzerine inşa edilmiştir. Feodal beyler, güçlerini pekiştiren meclisler aracılığıyla yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Örneğin, parlamento kurum ve kavramının ilk defa ortaya çıktığı öncü ülkelerden biri olan İngiltere'de bu sistem, 7. yüzyıldan itibaren en yüksek soylulardan oluşan Witenagemot adlı meclis ile sürdürülmüş, Norman Kralı Fatih William'ın 1066'da İngiltere'yi ele geçirmesiyle bu meclis, Normanların da etkisiyle "Magnum Concilium" (Büyük Şura) adı altında daha geniş temsile dayanan bir yapıya dönüşmüştür. Magnum Concilium, toprak sahipleri, asilzadeler ve din adamlarından oluşarak bugünün İngiliz Parlamentosu'nun temelini atmıştır (Doğan, & Şentürk, 2017;364).

1215 yılında, monarşinin sınırsız yetkilerinden rahatsızlık duyan feodal güçler, krala *Magna Carta Libertatum*'u imzalatarak kraliyet yetkilerini sınırlamış ve monarşiye karşı önemli bir denetleme mekanizması oluşturmuşlardır (Beşe,2001;8). Her ne kadar *Magna Carta* doğrudan halkın haklarını savunma amacı taşımamış olsa da ilerleyen yüzyıllarda "1689 Haklar Beyannamesi, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, 1791 Amerikan Haklar Bildirgesi" gibi ulusal ve uluslararası belgelere ilham kaynağı olmuştur (Taşdöğen, 2021;121). *Magna Carta Libertatum* ile başlayan bu süreç, parlamenter sistemin evriminde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, 1265 yılında Magnum Concilium "Parlamento" adını almıştır (Tuzcuoğlu, 1996; 282). 1295'te Kral I. Edward tarafından, vergi toplama amacıyla geniş bir katılımı ile oluşturulan "Model Parlamento" ise İngiltere'de parlamentonun kesin kuruluşu olarak kabul edilmektedir.

İngiliz Parlamentosu'nda 14. yüzyılın ortalarından itibaren, soylu olmayan temsilcilerle (şehir ve kasaba temsilcileri) aynı salonda oturmak istemeyen baronlar ve kontlar, farklı bir salonda toplanmaya başlamışlardır. Bu gelişme, parlamentonun iki meclisli bir yapıya evrilmesine yol açmış ve böylece parlamento, "Üst Meclis" (House of Lords) ve "Alt Meclis" (House of Commons) olarak ikiye ayrılmıştır (Gözler, 2009;369). Kral, tıpkı Magnum Concilium'da olduğu gibi, soylular ve din adamlarından oluşan Lordlar Kamarası'na başkanlık etmeye devam etmiştir. Ancak küçük şövalyeler ve burjuva temsilcilerinden oluşan Avam Kamarası toplantılarına katılmamıştır (Doğan, & Şentürk 2017;365). Avam Kamarası'nda alınan kararlar, "Speaker" adı verilen sözcü aracılığıyla kendisine iletilmiştir. Bu noktada vurgulanması gereken bir husus, henüz parlamentonun yasama yetkisinin bulunmadığıdır; bu yetki 15. yüzyıla kadar kralın tekelinde kalmıştır.

İngiltere'de toplumsal yapı, giderek kapitalist ilişkilerin şekillenmesi bağlamında, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Feodal düzenin

çözülmesi ve sömürgecilik çağının sağladığı geniş ticaret olanakları, İngiltere'de yükselen burjuvazinin toplumsal ve ekonomik nüfuzunu artırmasına zemin hazırlamıştır. Bu ekonomik dönüşüm, 17. yüzyılda İngiltere'nin, sosyal ve siyasi çalkantılarla şekillenen iki büyük devrimi, "İngiliz İç Savaşı" ve "Şanlı Devrim" şeklinde adlandırılan olayların yaşanmasında önemli bir arka plan oluşturmuştur. Bu süreçler sonucunda parlamentonun üstünlüğü ilkesi güç kazanmış ve modern siyasi yapının temelleri atılmıştır.

Elizabeth'in 1603'teki ölümünden sonra, İskoç kökenli Stuart Hanedanı iktidara gelmiş ve ilk önemli gelişme 1648 Püriten devrimiyle sonuçlanan iç savaş olmuştur. İç savaştan galip çıkan parlamento yanlılarının zaferiyle I. Charles idam edilip kısa süreli Commonwealth rejimi kurulmuştur (Doğan, & Şentürk 2017;360-361). Bu idam, kralın mutlakiyetçi yönetim çabalarına darbe vurmuştur. İkinci önemli gelişme ise 1689'daki kansız devrimdir; Katolikliği ve mutlakiyetçiliği diriltme çabasındaki II. James tahttan indirilmiş, birbirine muhalif partilerin (Troy ve Whig) birlikte hareketiyle Prenses Mary ve Orange Prensi William taç giymiştir. Parlamento üstünlüğü yeniden ve değişmemek üzere teyit edilmiş, kralın yetkileri, 1689 Haklar Yasası (Bill of Rights) ile sınırlandırılmıştır. Bu olaylar, İngiltere'de ilk burjuva devrimini ve meşruti monarşiyi doğurmuş, sanayi devriminin temellerini atmıştır. Ayrıca, İngiltere'nin istikrarlı yükselişi, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkışında da dolaylı bir etki yaratmıştır (Bağçeci, 2020;20-21).

18. yüzyıl Aydınlanma-1789 Fransız İhtilali ve liberalizm çağıdır denilebilir. Özellikle ihtilal sonrası Avrupa'da yaşanan ve uzun süren çalkalanma bir yandan mutlak monarşilere ve soylu sınıflar ve ruhbana dayanan eski düzenin (Ancien Régime) yıkılışını hızlandırırken, artık yasa çıkarma yetkisini de tekellerine alan parlamentoların yükselişi dönemini de ifade etmektedir. Diğer yandan sanayi devrimi giderek diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. İhtilal sonrası Avrupa'nın birçok ülkesinde halkın daha demokratik yönetimler talep ettiği 1830 liberal ayaklanmaları ve işçi sınıfının da etkili olduğu 1848 isyanları gerçekleşmiştir. Genel oy hakkı giderek yaygınlaşmış, halkın temsiliyeti artmış, bu durum parlamentolara girecek bireylerin de hem niteliğini hem de koşullarını değiştirmiştir. Ülkelerin sosyal ve siyasal farklılıkları sebebiyle yapıları değişmekle birlikte artık parlamentonun işlemediği ülkeler meşruiyeti şüpheli devletler olarak telakki edilmeye başlanmıştır (Altan, 2017;91).

Avrupa'daki bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde ve onun egemenliği altındaki bölgeler üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Her ne kadar padişahın yetkileri baskın olsa da 23 Aralık 1876'da kabul edilen anayasa ile meşruti monarşi resmi olarak benimsenmiş (Bucaktepe, 2015;46), 1909'daki Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle parlamentonun etkinliği artmıştır.

Bağımsızlık Öncesi Dönemde Kuveyt'te Meclis Geleneğinin Doğuşu

Bugünkü sınırları itibarıyla kuzey ve batıda Irak, güneyde ise Suudi Arabistan ile çevrelenen Kuveyt'in siyasi tarihinde belirleyici bir rol oynayan El-Sabah Ailesinin kökenleri, 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. "Utub" olarak adlandırılan aileler konfederasyonunun bir parçası olan El-Sabah Ailesi, Necid Bölgesinden Kuveyt'e göç ederek, ülkenin siyasi yapısının şekillenmesinde önemli bir süreci başlatmıştır (Küçük ve Bilge, 2003;35-36).

Kuveyt, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen Bağdat Seferiyle Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Kuveyt üzerindeki fiili hâkimiyeti 19. yüzyılda güçlenmiştir. Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği döneminde Kuveyt, Osmanlı'nın Basra Vilayetine bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir (Murat,2013;309). 1899 yılında Şeyh Mübarek'in İngilizler ile imzaladığı anlaşma Kuveyt'in siyasi statüsünde dönüm noktası olmuştur. Görünürde Osmanlı toprağı olarak kalmaya devam eden Kuveyt, bu tarihten itibaren gerçekte İngiltere'nin himayesi altına alınmış ve 1914'te resmen işgal edilmiştir. 1961 yılına kadar süren İngiliz denetimi, bağımsızlık sonrası Kuveyt'in şekillenmesinde de rol oynamıştır.

Kuveyt'in 1961'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanarak parlamenter sisteme geçişinden önce, karar alma süreçlerine katılım ve istişare mekanizmalarının kurumsallaşmasında etkili iki dönemeçten ilki 1921'de gerçekleşmiştir. Öncesinde emirlerin resmi olarak halkla istişaresi geleneğı bulunmasına rağmen Şeyh Mübarek'in, 1896'da kardeşlerini (Jarrah ve Muhammed) öldürerek iktidarı ele geçirmesi dengeleri değiştirmiştir. Şeyh Mübarek'in, gücü El-Sabah Ailesinde merkezileştiren, muhalifleri tehditle sindiren, tüccarların siyasi gücünü kırmaya çalışan, vergileri arttıran otoriter bir yönetim kurması özellikle tüccarlar arasında rahatsızlık yaratmıştır (Parlar, 2019;12). Aslında rahatsızlığın temelinde Şeyh Mübarek döneminde İngiltere ile imzalanan 1899 Anlaşması sonucu Kuveyt'in İngiliz protektorası haline gelmesi yatmaktadır. Nitekim Şeyh Mübarek, İngiltere'den sağladığı mali destek ve Irak'taki hurma plantasyonlarından elde edilen gelirler aracılığıyla tüccar sınıfına olan ekonomik bağımlılığını azaltmaya çalışmış ve bu yolla siyasi gücü yalnızca El-Sabah Ailesinde toplama çabası gütmüştür. Dolayısıyla 1899 Anlaşması, Kuveyt'teki güç dengelerini dış güçlerin desteğıyle pekişen otoriter bir yönetime doğru kaydirmiştir (Parlar, 2016;79). Yaşanan değişim öncelikle tüccar kesimi olmak üzere, Kuveyt'in önde gelen ailelerinin tepkisini çekmiştir

18. yüzyılın ortalarında Orta Arabistan (Necid Bölgesi), el-Hassa ve Irak'tan göç ederek Kuveyt'in siyasi hayatında etkili bir güç haline geldikleri kabul edilen tüccar ailelerinin tam sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, İngiliz siyasi ajanı H. R. P. Dickson'un verdiği bilgiler ve 1921 ile 1938 yıllarındaki meclis üyeliklerindeki sayılara dayanarak, J. S. Ismael, 19 aileden bahsetmektedir. Ismael'in araştırmasında yer alan aile isimleri şunlardır: El-Halid, El-Zaid (El-Ganim ve El-Katami), El-Saif (El-Rumi and El-Şemlan), El-Badar, El-Celil, El-Salih (Canaat, El-İsa, El-Mutava, El-Sultan), El-Sakr, El-Mutayri, El-Nakib, El-Rüşeyd, El-Humazi, El-Muthaf, El-Süleyman, El-Merzuk, El-Osman, El-Adsani, Al-Ebreheem, El-Muhammad (Khalaf,1984; 93).

21 Şubat 1921’de Emir Salim’in ölümünün ardından El-Sabah Ailesi içinde iktidar mücadelesi patlak verdiğinde, tüccar aileler karar alma mekanizmalarında etkili olabilmek adına durumu fırsat olarak değerlendirmişlerdir. 24 Şubat 1921’de Nasır El-Bedir’in başkanlığında yapılan divaniyye toplantısında tüccar temsilcileri, yeni liderin seçim sürecine katılmak istediklerini belirterek, seçilecek hükümdarın aynı zamanda meclis başkanı olması yönündeki isteklerini içeren dilekçeyi El-Sabah Ailesine sunmuşlardır (Segal, 2012;131). Toplantının ardından iktidara geçen Ahmed El-Cabir (1921-1950) geleneksel istişare esaslarına bağlı kalarak, tüccarlarla uzlaşmaya dayalı bir yönetim kurmuştur (Alshayji, 1988; 44). Böylece Şeyh Ahmed El-Cabir’in saltanatı tüccar topluluğuyla yapılan bir çeşit sözleşme neticesinde belirlenmiştir.

Kuveyt’te etkili grupların talepleri doğrultusunda, zenginler ile iktidar ailesinin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda, tarafların ortak uzlaşısını yansıtan bir tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzük, ülke yöneticisinin seçimine dair gerginlikleri gidermeyi amaçlayan reformları ve yönetimin adalet ile ahlak ilkelerine dayalı bir şekilde sürdürülmesine yönelik düzenlemeleri içermektedir. Kuveyt tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan belge, ülkenin ilk reformist bildirgesi olarak kayıtlara geçmiştir (Ali, 1980;58).

Şeyh Ahmed El-Cabir’in meclisin kurulmasını kabulünün ardından Nisan 1921’de Kuveyt’in önde gelen tüccar ailelerini temsil eden 12 üyeli bir Danışma Meclisi (el-meclis el-istişari) oluşturulmuştur. Bu meclis, tüm üyeleri köklü tüccar sınıftan olacak şekilde emir tarafından seçilmiş ve başkanlığına kendisi de önemli bir tüccar olan Ahmed El-Sakr getirilmiştir. Konseyin altı üyesi Batı, altı üyesi ise Doğu Bölgesini temsil etmekteydi. Üyeler arasında Ahmed El-Sakr, Yusuf Bin Isa, El-Kinai, Ahmad Fahad El-Halid, Abdulrahman El-Nakib, Ahmed El-Humaidhi, Hilal El-Mutairi, İbrahim Bin Muthaf, Halifa Bin Shahin El-Ganim ve Abdulaziz El-Raşid gibi isimler yer almıştır (Alshayji,1988;45; Zahrany,1982;401-402).

1921 Danışma Meclisi’nin kurulmasıyla birlikte şehrin büyüyen nüfusuna ve artan ihtiyaçlara yönelik belediye, eğitim, sağlık gibi alanlarda yan danışma organları oluşturulmuştur. İktidar ailesinden bir üyenin başkanlık ettiği bu organlar, haftalık toplantılar düzenleyerek yönetime rapor sunmuş, ancak yasama yetkisine haiz olmamıştır (Abdul Reda, 1991;268). Kuveyt toplumunda ilk kurumsallaşmış temsil biçimini oluşturan 1921 Danışma Meclisi, tüccar sınıfı açısından karar alma süreçlerine katılmak için nüfuzlarını kullandıkları bir yapı olarak düşünülmüştür. Meclis, yönetim ve karar alma süreçlerine katılım hususunda iş birliği için Emir’in desteğini almış, politikalarını ve hedeflerini koordine etmek amacıyla düzenli toplantılar gerçekleştirmiştir. Ancak kişisel çekişmeler ve üyeler arasındaki düşünce farklılıkları nedeniyle beklenen liderlik rolünü sergileyememiştir. Sıklıkla yaşanan kavgalar ve deneyim eksikliği gibi sebeplerle birkaç ay içinde işlevsiz hale gelerek, toplantılarını sona erdirip, kendiliğinden dağılmıştır. Bu hususta meclis mensuplarından Abdulaziz El-Reşid de liyakat esası dikkate alınmadan yalnızca toplumdaki iktisadi güç veya itibarlarına göre atanmış üyelerin meclisin

başarısızlığına yol açtığını iddia etmiştir (Alshayeji,1988;45). Emir ve zengin sınıflar tarafından atanan üyelere oluşan kısa ömürlü 1921 Danışma Meclisi ciddi bir başarı gösteremese de Kuveyt'te meclisli yönetim deneyiminin başlangıcı olması itibariyle önemli kabul edilmektedir.

Bağımsızlık öncesi dönemde, karar alma süreçlerine temsili katılımın kurumsallaşması yönünde atılan önemli adımlardan bir diğeri de 1938 yılında gerçekleşmiştir. 1930'lardan itibaren Kuveyt toplumunda toplumsal muhalefet yeniden belirginleşmiş, özellikle yönetici sınıfın gelir ve giderleri kayıt altına almaması, finans, adalet, eğitim, belediye hizmetleri, güvenlik ve sağlık gibi alanlardaki geri kalmışlık, çöl ve kıyı köyleri gibi dış bölgelerin idaresinde yaşanan yetersizlikler eleştiri konusu olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, inci ticaretinin çöküşü ve Suudi Arabistan'ın ticari boykotu gibi faktörler de Kuveyt'i derin bir ekonomik krize sürüklemiştir. Bu kriz ortamı, özellikle tüccar sınıfında yönetime karşı memnuniyetsizliği tetiklemiştir (Parlar, 2016;149).

1934 yılında Şeyh Ahmed El-Cabir ile Kuwait Oil Company (K.O.C) arasında imzalanan ve Kuveyt'in siyasi, sosyal yapısını etkileyen anlaşma sonrasında muhalefetin iktidara yönelik tepkisi daha belirginleşmiştir. Zira anlaşma vasıtasıyla petrol imtiyazından elde edilen telif hakları ve ücretler El Sabah Ailesinin bütçesine önemli bir katkı sağlayarak, tüccar sınıfının ödediği vergi ve gümrüklere bağımlılığı sona erdirmiştir. İki grup arasındaki ittifakın kopuşuna işaret eden bu gelişme, bir taraftan siyasi ve askeri otoritesine ek olarak, hükümdar ailesinin İngiliz desteğiyle iktisadi nüfuzunun da artmasını sağlarken diğer taraftan uzun vadede Kuveyt'in Batılı kapitalist ülkelere olan siyasi ve ekonomik bağımlılığına yol açmıştır (Ali,1980;59-60).

Gerçek siyasi ve sosyal reformlara yönelik taleplerin yeniden gündeme geldiği, hükümdarın otokratik yönetiminin eleştirildiği bu dönemde, 1921'de olduğu gibi, siyasi alanda etkili olan tüccar sınıfının önde gelen isimleri, öncü konumlarıyla öne çıkmıştır. Bu tüccar grubu, kritik petrol gelirlerinden mahrum kalma olasılıklarının farkına vararak, bunun güçlerinin zayıflamasına yol açabileceğini görmüşlerdir. Bu bağlamda petrol imtiyazından elde edilen telif haklarının kamu hizmetlerine aktarılmadığına dair ortaya atılan iddialarla, Şeyh Ahmed El-Cabir'in yönetimine karşı şikâyet dilekçeleri hazırlayan tüccar grupları, iktidara karşı gelişen muhalefet hareketinin temellerini atmışlardır (Nakib, 2014; 726).

Muhalef hareketin 1938'den itibaren daha organize ve etkin bir şekilde faaliyet göstermesinde, 1921'deki meclis deneyimi ve tüccar sınıfının güçlü desteklerinin yanı sıra, Irak ile Kuveyt arasındaki gelişen iletişimin de önemli bir rolü olmuştur. El-Sabah rejiminden memnun olmayan Kuveytliler için bir sığınak olan Irak, ateşli milliyetçi kimliğiyle tanınan Kral Gazi'nin, burada öğrenim gören Kuveytli öğrenciler üzerindeki etkisiyle muhalefet hareketinin güçlenmesine katkıda bulunmuş ve 1938 Yasama Meclisi'nin kurulma sürecini hızlandırmıştır (Alshayeji, 1988; 47; Ali, 1980; 60).

Hükümdarın otoritesine karşı gelişen muhalefet karşısında iktidar, zaman zaman sert tedbirlere başvurmaktan kaçınmamıştır. Özellikle 1937'de Kuveyt gençliği arasında büyük bir popüleriteye sahip olan ve aktivist kimliğiyle tanınan Muhammed El-Barrak, sokaklarda ve kamusal alanlarda iktidarın otoritelerini açıkça eleştirdiği için tutuklanmış ve ağır şekilde fiziksel şiddete maruz kalmıştır (Alebrahim, 2021/2022; 12).

Toplumsal muhalefeti yatıştırmaya yönelik kalıcı düzenlemelerin yapılamaması, kısa sürede hükümet karşıtlığının artmasına yol açmıştır. Bu atmosferde, Kuveyt'te siyasi ve sosyal reformları savunmak, milliyetçilik fikrini güçlendirmek, halkı Kuveyt'te parlamento talebinde bulunmaya yöneltmek amacıyla 12 kişiden oluşan El-Kitlah El-Vataniya (Milli Blok) adlı muhalif, gizli bir örgüt kurulmuştur (Khalaf,1984;97). Hükümet baskılarından kaçınmak için Irak'ı üs olarak seçen bu grup, Irak basınından geniş ölçüde yararlanarak takma isimlerle iktidar karşıtı yayınlar yapmış, kamuoyunu harekete geçirmiştir. Milli Blok, 3 Nisan 1938'de yayınladığı yedi maddelik reform programında; halkın eğitimi için çok sayıda okul açılması, devlet hastanesi kurulması, ekonomik koşulların iyileştirilmesi, Kuveyt'e yönelik Arap olmayan göçmen akışının durdurulması ancak Arap nüfusun ülkeye girişine izin verilmesi, diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, emirin toplumun tüm kesimleriyle işbirliği yaparak şikayetlere yanıt vermesi ve Irak ile işbirliğine gidilmesi gibi taleplere yer vermiştir (Alshayeji,1988;47-48 ; Ali, 1980;60-61).

Muhalefetin giderek güçlenmesi İngiltere'yi endişelendirerek meseleye müdahil olmasına sebebiyet vermiştir. Ancak İngiltere gerçek anlamda bir yasama organını savunmak yerine, geleneksel modele dayanan bir danışma konseyi önerisinde bulunmuştur. Bunun yanında 13 Haziran 1938 tarihinde, İngiltere'nin siyasi temsilcisi Gerald de Gaury, Şeyh Ahmed El-Cabir ve maiyetinin El Barrak'a karşı sergilediği kötü muameleye karşı eleştirilerini dile getirmiş, şeyhin halkıyla olan ilişkilerine daha fazla dikkat etmesini ve bir İngiliz danışman atamasını önermiştir. Ancak bu önerilerin olası İngiliz müdahalesine zemin hazırladığının farkında olan Milli Blok'un önde gelen isimlerinden El-Ganim, El-Sakr ve Süleyman El-'Adsani, şeyhe bir mektup göndererek gerçek bir yasama organı, yönetime daha fazla katılım taleplerinde ısrarcı olmuşlardır (Alebrahim, 2021/2022; 13).

Bu sırada iktidar ailesinde liberal, adil yaklaşımlarıyla tanınan aynı zamanda Ahmed El-Cabir'in kuzeni ve rakibi Veliaht Prens Şeyh Abdullah El-Salim'in Milli Blok'un taleplerine destek vermesiyle Kuveyt hareketinin devrimci bir tehde dönüşeceğini fark eden Şeyh Ahmed El-Cabir yasama organının kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştır (Al-Hamidah,2001; 43).

Şeyhin izninin ardından meclis seçimleri için oy kullanma hakkına sahip olacak Kuveyt halkının bir listesini hazırlamak üzere üç üyeden oluşan komite kurulmuştur (Al-Hamidah,2001; 43). Sonuç olarak, önde gelen tüccar ailelerden 14 üyenin seçilmesi amacıyla 150 ailenin katılımıyla 29 Haziran 1938'de gerçekleştirilen seçimlerin ardından temmuz ayı içerisinde göreve başlayan 1938 Yasama Meclisi'ne reform hareketinin en sıkı destekleyicisi olması nedeniyle Abdullah Salim El-Sabah başkan seçilmiştir

(Ulrichsen,2014;217). Seçimlerde çoğunluğu Kible tüccarlarına ait olan on dört sandalyeden sekizini ise Milli Blok temsilcileri kazanmıştır (Alebrahim,2021/2022;13).

Yasama Meclisi tarafından 5 maddeden oluşan ve bir bakıma Kuveyt'in proto-anayasası kabul edilen anayasal metin hazırlanarak emire takdim edilmiştir (Abdul Reda,1991; 268-269). 6 Temmuz 1938'de Kuveyt Şeyhi Ahmet El-Cabir El-Sabah tarafından onaylanan bu anayasal metin, bazı temel ilkelere yer vermekle birlikte modern anlamda güçler ayrılığı ilkesini tesis edememiştir (Baaklini,1982;362; Alshayeji,1988; 49). Bu düzenlemeye göre, devletin temel organlarının görevleri şeyh ve meclis arasında ortaklaşa yürütülecektir. Beş maddeden oluşan bu anayasal metin, şu hususları içermektedir:

1. **Egemenliğin Kaynağı:** Anayasanın birinci maddesi, egemenliğin kaynağını halk olarak belirlemiş ve halkın iradesinin seçimle belirlenen vekiller aracılığıyla temsil edildiğini vurgulamıştır.
2. **Yasama Yetkisi:** Meclisin bütçe (emirin özel mülkiyeti hariç), adalet, kamu güvenliği, eğitim, sağlık, kentleşme, olağanüstü hâl ve ülke menfaatleriyle ilişkili tüm konularda yasa yapma yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir (md. 2).
3. **Ulusal ve Uluslararası Anlaşmalar:** Meclisin hem dış anlaşmalar hem de iç düzenlemeler (örneğin imtiyaz ve kira sözleşmeleri) üzerinde nihai karar mercii olduğu, bu anlaşmaların meclisin onayı ile bağlayıcılık ve hukuki geçerlilik kazandığı ifade edilmiştir (md. 3).
4. **Yargı Fonksiyonu:** Bağımsız bir yargı organı bulunmayan Kuveyt'te, anayasanın dördüncü maddesi uyarınca yargı yetkisi geçici olarak meclise devredilmiştir.
5. **Yürütme Yetkisi:** Yürütme yetkisinin ise yasama meclisi başkanı tarafından kullanılacağı öngörülmüştür (md. 5) (Parlar, 2016;150-151; Al- Hamidah, 2001; 44).

Hazırlanan anayasal metin iktidar ailesinin aleyhine olacak şekilde meclise geniş kapsamlı yetkiler tanımıştır. Bu sebeple şeyhin bu "temel kanunu" imzalayarak, aslında kendi gücünü sınırlamış olduğu ileri sürülmüştür (Alshayeji,1988; 49). Halk katılımının belirgin biçimde hissedildiği bu düzenlemeler, bazı yorumcular tarafından 1962 Anayasası'na kıyasla daha demokratik ve avantajlı olarak görülmüştür (Ali, 1980;61). Genel açıdan değerlendirildiğinde Kuveyt'in anayasal gelişim sürecinde bu belge hem siyasal katılımın artırılması hem de halk iradesinin temsil edilmesi açısından önemli bir dönemeç olarak görülmektedir.

1938 Yasama Meclisi, muhalefetin bağımsız kalkınma yolundaki talepleriyle uyum içerisinde, Kuveyt'in geleneksel yapısını dönüştürmeyi amaçlayan idari, hukuki ve ekonomik alanlarda kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Vergi ve gümrük sistemleri yeniden düzenlenmiş, yerel tekeller kaldırılarak işletmelere destek sağlanmış, kraliyet

ailesinin malları denetim altına alınarak gelirleri organize edilmiştir. Zorunlu çalıştırma sona erdirilmiş, göç-göçmenlik meselelerine sınırlamalar getirilmiş, ifade özgürlüğü gibi medeni haklar ilan edilmiştir. Eğitim ve sağlık sistemlerinin kurulmasıyla kalkınma sürecinin altyapısı oluşturulmuştur. İlave olarak iktidar ailesi için yeni bir maaş tarifesini belirlemiş ve emirin fonlarıyla kamu bütçesini ayırmak amacıyla finans departmanı kurmuştur. Eğitim, güvenlik ve adalet alanlarında başlatılan reformlar kapsamında emniyet teşkilatı ve mahkemelerde yolsuzluğa karışan personel tasfiye edilmiştir. Ayrıca altyapı geliştirilmiş, şehirleşme desteklenmiş, üç okul açılmış ve Arap öğretmenler istihdam edilmiştir. Yeni bir yargı sistemi kurulmuş, Arap olmayan göçmen akışını sınırlamak için önlemler alınmıştır. Bu düzenlemelerle yalnızca tüccar sınıfı değil, tüm toplumun çıkarları gözetilmiştir (Ali, 1980;61-62; Alshayej,1988;49-50).

1938 Meclisi, Kuveyt toplum yapısında önemli yenilikler ve başarılar gerçekleştirmiştir. Hem getirdiği yenilikler hem de meclisin yasama işlevlerinin yanı sıra, dış politika ve petrol konularında da süreçlere müdahil tavrı şeyh ve İngilizlerin endişelerini arttırmıştır (Alshayej,1988:50). Nitekim 1938 anayasa düzenlemesinin 3. maddesinde yer alan, *"Yasama Konseyi tüm anlaşmalar, imtiyazlar, antlaşmalar veya sözleşmeler için bir referans olup, ortaya çıkan her yeni konu konseyin onayı olmadan meşru olamaz"* ifadesine dayanarak meclis, Şeyh Cabir ile İngiliz siyasi temsilcisi arasında Kuveyt petrolü üzerindeki İngiliz yetkisini kuvvetlendirmek amaçlı yapılmış anlaşmaları reddetmiştir. Petrol şirketleriyle doğrudan temasa geçerek, 1934'teki petrol imtiyazını elinde bulunduran İngiliz-Amerikan ortaklığı K.O.C. ile Şeyh Cabir arasındaki yazışmaların detaylarının açıklanmasını talep etmiştir. Ayrıca, 1899 tarihli himaye anlaşmasının gizli şartlarının tartışılmasını istemesi, İngilizler nezdinde Yasama Meclisi'ni daha da tehlikeli bir konuma sokmuştur (Ali, 1980;62). Yasama Meclisi'nin petrolün ülkenin daha fazla yararına olacak şekilde kullanılması ve daha bağımsız hareket edebilme konusundaki sert tutumu, dönemin İngiliz temsilcisinde büyük bir kaygı yaratmış ve anayasal metni 1791 Fransa Ulusal Meclisi'nin bildirgesine benzetmesine yol açmıştır (Parlar, 2016;152).

Bu gelişmeler olurken İranlı ve Suriyeli iki sekreterinin, ülkeye daha fazla İranlı dahil etmeye çalışmak ve meclis karşıtı gizli faaliyetlerde bulunmak iddialarıyla suçlanmalarının ardından, şeyh bu iki kişiyi görevden almak zorunda kalmış, ancak yaşananlar Yasama Meclisi ile şeyh arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir (Alshayej,1988;50). Bu olay, meclisin artan nüfuzundan rahatsız olan şeyhe meclisi feshetme fırsatı sunmuştur. Nitekim yalnızca altı ay sonra 21 Aralık 1938'de meclis dağıtılmıştır (Alebrahim, 2021/2022;14). Böylece Kuveyt'in yasama kurumlarıyla ilgili ilk deneyimi sonlanmış, gerçek demokrasiye doğru atılacak adım engellenmiştir.

Meclisin kısa bir süre içinde dağıtılmasının ardında ise birkaç neden bulunmaktadır. İlk olarak, meclisin Kuveyt sisteminde yaratmaya çalıştığı hızlı değişimler ve karar alma süreçlerinde daha fazla söz sahibi olma çabaları, ülkedeki güç dağılımını tehdit eder nitelikte görülmüştür. Bir diğer neden ise dönemin Kuveyt toplumunda meclis kavramına

yönelik toplumsal bilinç eksikliğinin, halk desteğini sınırlı tutmuş olmasıdır. Bunların dışında İngilizlerin, yasama organının karar alma sürecinde aktif rol oynamasını çıkarlarına aykırı bularak karşı çıkmaları da etkili olmuştur (Zahrany,1982;403). Bütün bu etkenlerle, temsili katılımın kurumsallaştırılması yönündeki girişim başarısız olmuş ve Kuveyt'in bağımsızlık öncesi siyasal gelişimi gecikmiştir.

Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da 1938 Yasama Meclisi, Kuveyt'in parlamente gelişimi üzerinde çok önemli bir etki bırakmış ve ülkenin bağımsızlık kazanmasının ardından başlayacak olan parlamente yaşam dönemi için önemli bir adım teşkil etmiştir. Bu sebeple 1938 yılı "Konsey Yılı" olarak tarihe geçmiştir (Alshayji,1988;52).

İkinci Dünya Savaşı'ndan Kuveyt'in 1961'deki bağımsızlığına kadar olan dönemde, eğitim ve belediye işlerini denetleyen, ancak yetki devri yapılmamış çeşitli danışma komitelerinin zaman zaman ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Alshayji,1988;52). İngiliz, Hintli ve Arap uzmanlardan oluşan bu komiteler sadece danışmanlık rolü üstlenmiş, teknik konularda sağladıkları bilgilerle sınırlı kalmıştır. 1961 sonrasında ise bu komitelerin çoğu dönüşüm geçirmiştir. Emir'e yasama ve idari konularda yardımcı olacak Yüksek Konsey, 1962'de Bakanlar Kurulu'na dönüştürülmüş, 1958'de kurulan Teşkilatlanma Komitesi, 1961'de Yüksek Konsey ile birleşerek Ortak Konsey'e dönüşmüştür. Ayrıca, 1959'da kurulan İmar ve Ekonomik Kalkınma Konseyi, 1961'de Planlama Konseyi tarafından değiştirilmiştir (Baaklini, 1982;362-363).

Kuveyt'in Bağımsızlık Süreci ve 1962 Anayasasının Hazırlığı

1938-1939 meclis deneyimlerinin ardından, Mübarek El-Sabah'ın torunları arasında uzun süren bir iktidar ve otorite mücadelesi yaşanmıştır. Ahmed El-Cabir'in Yasama Meclisini feshederek Kuveyt'in ilk demokratik deneyimini bastırdığına dair tepkilerle başlayan mücadele, 1939'da iktidar ailesi içindeki bölünmeleri derinleştirmiştir. Gelişmeler hem halk arasında hem de siyasi elitler içinde tepkileri arttırınca İngiliz yetkililer çok geçmeden duruma müdahale etmiştir. İngilizler gerginliğin yatışması amacıyla, iktidar ailesi ve ileri gelenlerden oluşan atanmış bir konseyin kurulmasını önermiştir. Bu tavsiyeleri dikkate alan Şeyh Ahmed El-Cabir, Abdullah El-Sabah başkanlığında yeni bir danışma konseyi oluşturmuştur. Bu adım, hem Kuveyt içindeki güç dengelerini yeniden şekillendirmek hem de İngiliz etkisini dengeleme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Al-Najdi, 2014;176).

Mart 1939'da toplanmaya başlayan yeni danışma meclisi, Kuveyt'in servetinin paylaşımı konusunda üyeler ve başkan arasında ciddi fikir ayrılıklarına sahne olmuştur. Tartışmalar servetin iktidardaki aile içinde mi yoksa halk arasında mı dağıtılması gerektiği sorusu etrafında yoğunlaşmıştır. İngiliz siyasi temsilcisinin raporlarına göre, hazine bakanlığı hesaplarının incelenmesi sırasında yaşanan gerginlikler sonucunda iki üye istifa etmiştir. Artan anlaşmazlıklar nedeniyle meclis oturumları Temmuz 1940'ta üç aylık bir süreyle askıya alınmıştır. Bu geçici karar 7 Aralık 1940 tarihinde meclisin fiilen feshedilmesiyle sonuçlanmıştır (Al-Najdi, 2014;176-177).

Şeyh Ahmed El-Cabir'in, kendisine yöneltilen eleştirileri yatıştırmak amacıyla danışma meclisi açma girişimleri, ülkedeki genel gidişatı değiştirmekte yetersiz kalmıştır. Gelişen muhalif hareketler, Suudi Arabistan'ın reformlara dair endişeleri nedeniyle de sınırlanmıştır. Suudi Kral Abdülaziz İbn Suud, demokratik reformların Suudi halkı arasında benzer talepler doğurmasından duyduğu korku nedeniyle Kuveyt'teki reformcu hareketleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Kuveyt'in demokrasiye doğru ilerleyişini engelleyen gizli bir el olarak hareket etmiştir. Nitekim, Suudi Arabistan, 1938'de Yasama Meclisi'nin feshedilmesinden duyduğu memnuniyetin yanı sıra 1976 ve 1986 yıllarında Ulusal Meclis'in iki kez askıya alınmasını da desteklemiştir (Alshayji,1988;52).

Bu iç siyasi gerilimler yaşanırken 1932 yılından itibaren Kuveyt'te faaliyet göstermeye başlayan BP ve Gulf Oil şirketleri tarafından kurulan Kuwait Oil Company 1936 yılında Körfez'in kuzey kıyısında sondaj çalışmalarına başlamıştır. 1938 yılına gelindiğinde ise Burgan sahası olarak adlandırılan bölgede petrol arama faaliyetleri hız kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, petrol arama faaliyetleri askıya alınmış olsa da ticari mahiyette petrol ihracatının Haziran 1946'da başlamasıyla Kuveyt'teki petrol sektörü savaş sonrası dönemde güçlenmeye devam etmiştir (Abdul Reda,1991;270). Üretim rakamları hızla artarak birkaç yıl içerisinde Körfez Bölgesinin en büyük petrol ihraç eden ülkesi haline gelmiştir.

İç ve dış politikada köklü sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümlere neden olan petrol ihracatı Kuveyt için hayati bir gelir kaynağına dönüşmüş ve bu süreçte muhalif hareketlerin güçlenerek daha örgütlü bir yapıya kavuşmasına zemin hazırlamıştır. Petrol kazançlarının dağılımı konusundaki tartışmalar, muhalefetin toplumun geniş kesimlerinden destek bulmasını sağlamıştır. İngiliz Protektorasının hâlâ devam ettiği bu dönemde muhalefetin temel hedefleri, bağımsızlığın sağlanması ve yasama organının kurulması aracılığıyla halkın karar alma süreçlerine etkin katılımını gerçekleştirmek olmuştur. Petrolden elde edilen gelirlerin yalnızca İngiliz kapitalistleri ve onların iş birliği içindeki yönetici elitler tarafından değil, toplumun daha geniş kesimleri tarafından da paylaşılması hedeflenmiştir.

1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından İngiltere, Körfez'in yönetimini Hindistan'dan Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na devretmiştir. Bu değişim, savaş sonrası süreçte petrolün önem arz etmeye başlamasıyla İngilizlerin daha müdahaleci bir tavır takınmasını da beraberinde getirmiştir. Körfez bölgesindeki petrol kaynaklarını stratejik çıkarlarının merkezine yerleştirerek bölgeye yönelik politikalarını yoğunlaştıran İngiltere, Körfez yöneticilerinin petrol gelir fazlalıklarını İngiliz ekonomik çıkarlarına entegre etmelerini sağlamak amacıyla petrol şirketlerini birer araç olarak kullanmıştır. Bu koşullarda Kuveyt, bölgedeki en büyük petrol gelirine sahip ülke olarak İngiltere'nin sermaye birikimi ve sterlin bölgesine katkısı açısından kritik bir rol üstlenmiştir (Çavuşoğlu, 2018;51-52).

1950'lerin başından itibaren artan petrol gelirleri Kuveyt'in sosyo-ekonomik yapısını dönüştürerek siyasi güç dengesini, derinden etkileyerek önemli bir değişim sürecine işaret etmiştir. Petrol şirketleriyle anlaşmaya başlayana kadar İngiliz yetkililerle olan ilişkilerde pasif rol üstlenmiş olan Körfez yöneticileri için petrol imtiyazları, yeni bir dönemi başlatmış, böylece şeyhlerin imzaları ve kararları petrol ticaretinin önemli parçaları haline gelmiştir (Çavuşoğlu,2018;52). Emir, bu yeni zenginliğin tek yöneticisi ve sahibi olarak konumlanması, geleneksel "ortak yönetim" modelini zayıflatmıştır. Ekonomik faaliyetlerin tamamen yeniden şekillenmesinde devletin başat aktör haline gelmesiyle yöneticinin nüfuzu önemli ölçüde artmıştır. Geleneksel tüccar ailelerinin ekonomik rolleri değişerek, bu aileler devlet ihalelerine bağımlı hale gelmiştir (Alnajjar, 2000;243-244).

Tarihsel olarak, petrol öncesi Kuveyt'te ekonomik ve politik olarak baskın grup Sünni Hadar tüccarlarının petrol sonrası dönemde de emirlere karşı sürdürülebilir, örgütlü ve başarılı bir siyasi muhalefet yürütebilecek potansiyel grup olabileceği fark edilmiştir. Bu sebeple emir ve tüccar aileler arasında zenginlik karşılığında resmi gücün takas edilmesine dair zımni bir anlaşma gerçekleştirilmiştir (Crystal,1989;433). Anlaşmaya göre; tüccar ailelerden bazıları, petrol gelirlerinden pay almayı kabul ederek karar alma sürecine katılma konusundaki tarihsel haklarından feragat etmişlerdir. Geline nokta iktidar ailesi ile tüccar ailelerini birbirine bağlayan eski iktidar koalisyonunun dağılmasıyla yeni bir siyasi kontrol modeli oluşmuştur (Crystal,1989;427). Tüccar kesim ekonomik ayrıcalıklar lehine siyasi haklarından vazgeçmeye teşvik edildikçe, muhalefet giderek daha az zengin yeni bir aydın kesime doğru ilerlemiştir.

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Körfez Bölgesindeki etkinliğini sürdürmeye çalışırken, Orta Doğu'da denklemleri köklü bir şekilde değiştiren siyasi ve sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Batı kapitalizminin özellikle de İngiltere'nin sömürgeci tutumuna ve Körfez'deki çıkarlarına karşı çıkan Arap milliyetçiliği ile komünizm hareketleri, Soğuk Savaş boyunca Körfez ülkelerinde güçlü bir şekilde etkili olmuştur (Çavuşoğlu, 2018;53). Nitekim 1952'de bütün havaalanları ve limanları İngiliz işgal ve kontrolünde olan Mısır'da yönetim değişmiş, Cemal Abdülnasır iktidara gelmiştir (Dursun,1993;297). Emperyalizm karşıtı bir lider olan Mısır devlet başkanı Nasır'ın sosyal adalet, Arap birliği ve modernleşme vurguları bölgedeki siyasi dinamikleri de etkilemiştir. 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail'in düzenlediği askeri müdahale ise Nasır'ı Arap dünyasında lider konumuna yükseltmiştir. Bu süreçte 1949'da Lübnan'da kurulan ve 1950'li yıllarda Kuveyt'te de bir kolu ortaya çıkan Arap Ulusal Hareketi (N.A.M.) önderliğindeki muhalefet, Mısır Devrimi ve bölgedeki diğer dış etkenlerden beslenerek güçlenmiştir (Ali, 1980; 63). Mısır, Irak ve Suriye'deki üniversitelerde eğitim gören Kuveytli öğrenciler milliyetçi eğilimlerin taraftarı olmuştur (Alshayeji, 1988;72).

1956'da Nasır yanlısı göstericileri dağıtma emrini vermeyi reddettiği için işini kaybeden eski bir polis şefi olan El-Katami, 1959'da Şuveyh Ortaokulu'nda (Shuweikh Secondary School,) yaptığı konuşma esnasında, anayasa ve bakanların yer aldığı demokratik bir

yönetime sahip olma zamanının geldiğine dair ifadeler kullanması nedeniyle hapse atılmıştır. (Ulrichsen,2014; 217) Böylece Kuveyt'teki Arap milliyetçilerini ve Nasır taraftarlarını pasifize etmek düşüncesi ve Irak'ın Kuveyt'i ilhak etme tehdidi, iktidardaki seçkinleri parlamenter sisteme geçiş noktasında ikna edici olmuştur (Alshayebi, 1988;71-72).

Kuveyt'te 1950'li yıllarda seçim yapılması yönündeki girişimler, yönetici sınıf, tüccar aileler ve genç, eğitilmiş bireylerden oluşan yeni siyasi gruplardan gelmeye başlamıştır. Bu girişimler, Arap dünyasındaki büyük siyasi değişimlerle—çoğu ülkenin bağımsızlık kazanması ve süper güçlerin bölgesel üstünlük için rekabeti— birleşerek demokratik reform çabalarını daha da güçlendirmiştir. Süreç, 1958'de Kuveyt'in kuzey sınırındaki Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ile iktidarı ele geçiren General Abdülkerim Kasım'ın, Kuveyt'in Irak'a ilhak edilmesi gerektiğine dair açıklamalarıyla hız kazanmış ve Kuveyt yönetimini, iç birliğini güçlendirme amacıyla demokratik dönüşüme hız verme yoluna itmiştir (Ali, 1980;65).

Ancak Kuveyt'teki nüfuzunu ve ekonomik çıkarlarını kaybetme endişesi taşıyan İngiltere, bu durumu engellemek için kapsamlı bir stratejik plan devreye sokmuştur. İngiltere, Kuveyt'e siyasi bağımsızlık tanınacaksa, bu bağımsızlığın özellikle petrol sektöründeki ekonomik çıkarlarına zarar vermemesi için dikkatli bir politika izlemiştir. Petrol gelirlerinin Kuveyt halkı arasında dağıtılmasıyla büyük bir "tüketim odaklı orta sınıf" yaratılmasının hem siyasi muhafazakarlığı pekiştireceği hem de İngiltere ile Batı Avrupa'dan yapılan mal ithalatını artıracığı öngörülmüştür. Bu gelişmeler ışığında, Kuveyt'in bağımsızlık süreci hızlanmış ve 1961 yılında iktidar ailesi, halkın serbest seçimlerle yönetime katılmasına onay vermiştir (Ali, 1980;63-64). Gerekli gördüğü önlemleri alan İngiltere 1899 tarihli antlaşmayı feshetme kararı alarak, 19 Haziran 1961'de Kuveyt'in tam bağımsızlığını resmen tanımıştır (Zahrany,1982;401). Bağımsızlığını kazanan Kuveyt'te, seçilmiş bir yasama organı, bir anayasa ve güçler ayrılığı ilkeleri çerçevesinde bir yönetim yapısının oluşturulması öngörülmüştür.

Bu doğrultuda, 26 Ağustos 1961'de, Kuveyt'te büyük saygı gören ve "Anayasa'nın Babası" olarak kabul edilen Emir Abdullah El-Sabah (1950-1965), kurucu meclisin seçilmesi için bir kararname yayınlamıştır (Alnajjar, 2000;244). Bu meclisin temel işlevi, kalıcı bir anayasa taslağı hazırlamak ve geçici bir yasama organı olarak görev yapmaktır. Meclisin seçim hazırlıkları, yüksek konseye ve tüccar topluluğunun önde gelen liderlerinden oluşturulan 11 kişilik bir komiteye devredilmiştir. Yüksek Konsey ve tüccar komitesinden oluşan bu Ortak Konsey, anayasa uzmanlarının desteğiyle, kurucu meclis seçim yasasını hazırlamıştır. Emir Abdullah El-Sabah tarafından 7 Ekim 1961 tarihinde imzalanan bu yasa, Kuveyt'i nüfus dağılımına göre on seçim bölgesine ayırmış ve her seçmenin, kendi bölgesinde kaydını yaptırmasını zorunlu kılmıştır (Baz, 1981;148-149).

20 Aralık 1961'de kurucu meclis için yapılan genel seçimlerde, 74 aday 20 sandalye için yarışmıştır. Seçimlere ilişkin olarak, "batı dünyasında herhangi bir yerdeki kadar özgür olduğu ve yetkililerin sonuçları etkileme yönünde hiçbir müdahalede bulunmadığı"

yönünde bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Kurucu meclisin ilk toplantısı, bağımsızlığın ilan edilmesinin üzerinden tam yedi ay sonra, 20 Ocak 1962’de gerçekleştirilmiştir (Baz, 1981;149,187). 11’i üst sınıftan olmak üzere 20 üyeden oluşan bu kurucu meclis, 11 Kasım 1962’de Kuveyt Devleti’nin daimî anayasasını ilan etmiştir (Abdul Reda,1991;272). 1962 Kuveyt Anayasası, Kuveyt’in siyasi kurumlarını ve yetkilerini belirleyip, sorumlulukları hükümet organları arasında paylaştırmıştır. Anayasa, bir yandan geleneksel olarak benimsenen toplumsal yapıyı korumaya çalışırken aynı zamanda ciddi bir temsil sistemi sağlamayı da amaçlamıştır.

Anayasada, Kuveyt’in Arap-İslam mirasına ve karakterine vurgu yapılarak, bu değerlerin korunması talep edilmiştir. Kişisel ve toplumsal haklar, ırk, köken, dil ve din ayrımcılığına karşı teminat altına alınmıştır. Anayasa, toplumun temelleri olarak adalet, özgürlük ve eşitliği güvence altına alarak, vatandaşlar arasında iş birliği ve karşılıklı yardımı teşvik etmiştir. Kuveyt’teki hükümet sisteminin demokratik olacağı, egemenliğin halkta bulunacağı ve tüm toplumun belkemiği olarak ailenin korunması gerektiği beyan edilmiştir. Bunun yanı sıra, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sağlık bakımı, eğitim ve çalışma imkânlarının garanti altına alınması da vurgulanmıştır (Alshayeji, 1988;79-80). Anayasada korunan kamu hakları arasında inanç, düşünce, basın ve iletişim özgürlüğü de yer almaktadır. Ayrıca, özel ve kamusal malların dokunulmazlığı vurgulanmış, bu mallara saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kanunda öngörülen haller dışında, yetkili izni olmaksızın veya bina sakinlerinin rızası alınmadan arama yapılması yasaklanmıştır. Bir sanığın suçluluğu ispatlanana kadar masum kabul edilmesi ve adil, yasal bir yargılama sürecine tabi tutulması anayasa ile güvence altına alınmıştır. Anayasa, Kuveyt vatandaşlarının sınır dışı edilmesini veya yurtdışından evlerine dönmelerinin engellenmesini de yasaklamaktadır. Sosyal adalet temelinde, ekonomik kalkınmanın, verimliliğin artırılmasının, yaşam standartlarının iyileştirilmesinin ve vatandaşların refahının sağlanmasının kanunlarla güvence altına alındığı ifade edilmiştir. Sosyal adalet, refah sisteminin ve kamu harcamalarının temel ilkesi olarak kabul edilmiştir (Alshayeji, 1988;80-81).

1962 Kuveyt Anayasası, barışçıl yollarla faaliyet gösteren sendika ve dernek kurma özgürlüğünü güvence altına almakla birlikte, siyasi partiler sorusunu belirsiz bırakmıştır. Zira siyasi partiler, yerli Kuveytlilerden ziyade yabancı Arap nüfusun çıkarlarına hizmet ederek, milli birlik ve beraberliğin bozulmasına yol açabilecek bir çatışma kaynağı olarak algılanmıştır. Ancak anayasada siyasi partiler açıkça teşvik edilmezken, yasaklanmamıştır da. Bu bağlamda zamanla devletin toprak bütünlüğünü veya ulusal egemenliğini tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunmamaları kaydıyla hükümet onlara karşı olumlu bir tutum benimsemiştir (Baaklini, 1982;363-364).

1963 Kuveyt Ulusal Meclisi: Anayasal Düzenlemeler Bağlamında Yapısı ve Nitelikleri

Kuveyt Anayasası, 183 maddeden ibaret olup; devlet ve hükümet sistemi, Kuveyt toplumunun temelleri ve bileşenleri, kamu hakları ve görevleri, güç ve genel geçiş

hükümleri ile siyasi halefiyet olmak üzere beş ana başlık altında toplanmıştır (Alshayej, 1988;79; Abdul Reda, 1991;273). Yine hükümetin kuvvetler ayrılığı ilkesine dayandığı, ancak bu kuvvetlerin anayasa hükümleri çerçevesinde iş birliği içinde hareket etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Abdul Reda, 1991; 273). Bu çerçevede Kuveyt siyasi sistemi; devlet başkanı (emirlik makamı), yasama organı (Milli Meclis), yürütme organı (bakanlar kurulu ve idari birimler) ile yargı organı olarak dört ana kuruma ayrılmıştır. Anayasada yasama yetkisinin; emir ve Milli Meclis tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiği belirtilirken, yürütme yetkisi ise emir ve bakanlar kuruluna verilmiştir. Yargı yetkisi ise emir adına mahkemelere aittir, yetkiler ayrıntılı şekilde tanımlanmıştır. Yasama yetkisiyle ilgili olarak, anayasada, “Milli Meclis tarafından kabul edilmedikçe ve emir tarafından onaylanmadıkça hiçbir kanunun ilan edilemeyeceği” ibarelerine de yer verilmektedir (Alshayej, 1988;81).

Bu hükümlerden hareketle, 1962 Kuveyt Anayasasına göre yürütme yetkisine sahip devlet başkanı olarak emir, geleneksel parlamenter demokrasilerde olduğu gibi sembolik bir figür olarak tanımlanmamıştır. Devlet başkanı olarak, emirin dokunulmazlığı ilan edilmiş ve anayasanın 56. ila 78. maddeleri, ona geniş bir yelpazede yürütme, yasama ve diğer yetkiler tanımıştır. Bu yetkilerin bir kısmı münhasır iken, diğerleri ise hem Milli Meclis hem de Bakanlar Kurulu ile paylaşılmaktadır. Yürütme erkinde, emire yetkilerini Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanma hakkı tanınmıştır. Geleneksel uygulamalara göre Emir, başbakanı atama ve görevden alma yetkisine sahiptir. Atamalar Ulusal Meclis’in liderleri ve çeşitli toplulukların başkanlarıyla geleneksel istişareler sonucunda gerçekleştirilebilir. Bunlara ilaveten emir, başbakanın önerisi üzerine bakanları atama ve görevden alma yetkisine de sahiptir. Kabine, ülkenin genel politikasından emire karşı sorumlu iken her bir bakan, bakanlığının faaliyetlerinden dolayı hem Ulusal Meclis’e hem de emire karşı bireysel olarak sorumludur. Dış ilişkilerde ise emir, yabancı hükümetlerle antlaşmalar müzakere edebilir ve akdedebilir; ancak bu antlaşmalar, Ulusal Meclis’ten onay almadan geçerlilik kazanamazdı (Alshayej, 1988;81-83).

Emir ayrıca mevcut veliahtın emirlik görevini üstlenememesi durumunda, kendisinin yokluğunda ülkeyi yönetecek bir vekil seçme hakkına sahiptir. Ancak vekaleten atanmış emirin, meclisin özel oturumunda yemin etmesi gerekmektedir. Emir, belirli olağanüstü durumlarda sıkıyönetim ilan etme hakkına da sahip olmakla birlikte bu tür bir eylemin on beş gün içinde meclisin onayına sunulması gerekmektedir. Sıkıyönetim kanunu üyelerin çoğunluğu tarafından onaylanmadıkça devam edemezdi ve bir kez onaylandıktan sonra dahi her üç ayda bir gözden geçirilmesi gerekli görülmüştür. Askeri anlamda da silahlı kuvvetlerin başkomutanı olan emir, tüm sivil ve askeri yetkilileri atama ve görevden alma yetkisine sahiptir. Bu kapsamda savunma savaşı ilan etme yetkisini kararname ile kullanabilir; ancak saldırı savaşı ilan etme hakkından muaf tutulmuştur (Baaklini, 1982;365).

Yasama yetkisi, daha önce belirtildiği gibi emir ve Milli Meclis’in ortaklaşa kullandığı bir yetkidir. Bu nedenle, anayasanın ilanını takiben 12 Kasım 1962’de Emir Abdullah El-

Salim yeni Ulusal Meclis için ilk seçim kanununu yürürlüğe koymuştur (Khalaf,1984;41-42). Seçim Kanunu'nun birinci maddesine göre, oy kullanma hakkına sahip olabilmek için kişinin aslen Kuveytli olması veya seçimden önceki on yıl içinde vatandaşlığa alınmış olması şartı getirilmiştir. 1966'da yapılan düzenleme ile bu süre yenilenmiş ve vatandaşlığa kabul edilen Kuveytlilerin oy kullanmaya hak kazanabilmeleri için Kuveyt'te en az 20 yıl ikamet etme şartı getirilmiştir. Seçmenlerin, erkek olmaları ve en az 21 yaşında olmaları kabul edilmiştir. Kuveytli kadınlar, silahlı kuvvetler ve emniyet teşkilatı mensupları ise oy verme işleminden muaf tutulmuştur. Ayrıca her seçmenin kendi bölgesinde kayıt yaptırması şartı getirilmiştir (Zahrany, 1982;406).

Kuveyt Ulusal Meclisi vekil adaylığı için, adayın sonradan vatandaşlığa kabul edilmemiş yerli bir Kuveytli olması, seçim günü itibariyle en az 30 yaşında olması ve Arapçayı akıcı şekilde konuşabilmesi gerekmektedir. Ayrıca, hakimler, savcılar, bakanlar ve idari kamu görevlilerinin, görevlerinden istifa etmedikçe aday olmaları yasaktır. Bu düzenleme, seçim sürecinin denetimini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Kabine üyelerinin görev süreleri boyunca kamu ya da özel görevde bulunma yasağı, milletvekilleri için de geçerlidir. Bu nedenle, Ulusal Meclis üyeleri, görev süreleri boyunca kamu işlerinde veya kamu şirketlerinde görev yapamayacaklardır. Milletvekillerinin, hükümetle açık artırma, ihale veya zorunlu iktisap dışında ticari işlem yapması yasaklanmıştır (Alshayebi, 1988;88).

Kuveyt anayasal sistemi, Ulusal Meclis'teki milletvekillerine, meclis içindeki tartışmalar ve komisyonlardaki konuşmalar sırasında ifade özgürlüğü ve parlamenter dokunulmazlık hakkı tanımaktadır. Eski milletvekilleri de Ulusal Meclis üyesi oldukları dönemde yaptıkları konuşmalar nedeniyle cezalandırılmaz veya sorumlu tutulamazlar. Anayasa, meclis toplantıları sırasında milletvekillerinin cezai yaptırımlara tabi tutulmaması için dokunulmazlık hakkını, açık suçlar hariç, genişletmiştir. Dokunulmazlığın yalnızca Ulusal Meclis oylamasıyla kaldırılabileceği kabul edilmiştir (Alshayebi, 1988;88).

Ulusal Meclis tartışma, gensoru, oylama ve başkan (sözcü) ile komitelerin seçimine ilişkin kendi kural ve usullerini belirleme hakkını saklı tutmuştur. Genel seçimlerin ardından, Ulusal Meclis ilk oturumunu, meclis başkanı ve başkan yardımcısını, diğer idari yetkilileri ve bir yıl görev yapacak komite üyelerini seçmeye ayırmıştır. Anayasa, meclis başkanına, başkanlık, usul, yönetim, mali işler ve düzenin sağlanması gibi önemli yetkiler ve sorumluluklar vermiştir. Başkan, sözcülük rolünün yanı sıra, meclis ile hükümet ve diğer kurumlar arasında irtibat görevlisi olarak görev yapmış; meclis içindeki tüm bağlı kuruluşlara başkanlık etmek, düzeni ve güvenliği sağlamak, tüzük ilkelerini yorumlamak ve uygulamayı denetlemekten sorumlu olmuştur (Alshayebi, 1988;88-91).

Ulusal Meclis ile arasındaki ilişki çerçevesinde, anayasa emire meclisi toplama, erteleme ve feshetme yetkileri tanımıştır. Emir, hükümet ile meclis arasında bir ihtilaf durumunda meclisi bir ay süreyle erteleyebilir ve meclisi feshetmesi halinde iki ay içinde seçim yapılmasını sağlamalıdır. Ancak seçim gerçekleşmezse eski meclis görevine devam eder. Ayrıca emir, kanunları onaylama ve yürürlüğe koyma yetkisine sahiptir. Meclis

tarafından sunulan tasarıları otuz gün içinde (acil durumlarda yedi gün) onaylamak ya da iade etmek zorundadır. Süre sonunda işlem yapılmazsa tasarı onaylanmış sayılır. Eğer tasarı reddedilirse, emir gerekçe sunmalı ve meclis üçte iki çoğunlukla veto kararını geçersiz kılsa emir, tasarıyı imzalamak ve yürürlüğe koymak zorundadır (Alshayji, 1988;83).

Anayasa, El-Sabah Ailesinin üyelerinin Ulusal Meclis'e aday olmasını yasaklamamışsa da aile, güçler ayrılığını korumak ve seçim sürecine müdahale eleştirilerinden kaçınmak amacıyla aday olmaktan kaçınmıştır. Ancak bu durum, ailenin siyasi etkisini ortadan kaldırmamıştır. Emirlik makamı, yaklaşık iki buçuk asırdır El-Sabah Ailesine aittir ve anayasa, *“Kuveyt, miras yoluyla geçen bir emirliktir; halefiyet merhum Mübarek El-Sabah'ın soyuna aittir.”* ifadesiyle bu durumu hukukten güvence altına almıştır. Ayrıca yasama yetkisi, emir ve Ulusal Meclis arasında paylaşılmış; kabinedeki El-Sabah Ailesi üyelerinin meclisin doğal üyeleri sayılması, yönetici ailenin gücünü pekiştirmiştir (Khalaf, 1984;84).

Bu yasal hükümler çerçevesinde 23 Ocak 1963'te Ulusal Meclis'teki 50 milletvekilini belirlemek için yapılan seçimlere 205 aday katılmış ve 16.889 Kuveytli seçmenin oylarıyla siyasi katılım ilk kez genişlemiştir. Seçim sonucunda 5 tüccar, 19 bedevi, 7 Arap milliyetçisi, 13 bağımsız kentli Sünni, 6 hükümet yanlısı Şii ve ilk kez temsil edilen çeşitli gruplar mecliste yer almıştır. Anayasa gereği, kabinedeki 15 bakanın meclise "de jure" (yasal olarak) üye olarak katılımıyla hükümeti destekleyen bir yapı oluşmuştur. Aynı ay içinde kabine kurulmuş ve bir milletvekili de kabineye atanmıştır (Alshayji, 1988;237).

İlk toplantısına 29 Ocak 1963'te başlayan Kuveyt Ulusal Meclisi (Meclis-i Ümmet), elli üyeden oluşan tek meclisli bir yasama organı niteliğinde olup, birinci yasama dönemi ilk oturumdan itibaren dört yıl (1963-1967) devam etmiştir (Zahrany,1982; 404-406;Baz, 1981;187).

Arap Ulusal Hareketi (N.A.M.), sosyo-ekonomik ve siyasi hedeflere ulaşmak için parlamenter süreci ve barışçıl değişimi benimseyerek, 1963 Ulusal Meclis çatısı altında sekiz milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu katılım, muhalefetin taleplerini doğrudan meclis gündemine taşımasına olanak tanımıştır. İlk önemli hamleleri, Kuveyt ile İngiltere arasında 1961'de imzalanan ve İngiltere'nin *“Kuveyt talep ettiğinde yardıma hazır olduğunu”* belirttiği muhalif hareketler için tehlike arz eden anlaşmanın iptali olmuştur. Ayrıca muhalefet, kabinenin çoğunlukla Şeyhler ve üst sınıf temsilcilerinden oluşmasını eleştirerek halkı daha kapsayıcı bir şekilde temsil edecek yeni bir hükümet talep etmiştir. Bu talepler, 1964'te daha geniş kesimleri temsil eden bir kabinenin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Ali, 1980;66).

Hükümet ile Ulusal Meclis arasındaki ilk çatışma 6 Aralık 1964'te Başbakan, yeni oluşturduğu kabineyi anayasal yemin töreni amacıyla parlamentoya sunduğunda başlamıştır. Milletvekillerinin bazıları kabinenin kurulmasına, üyeleri arasında

Anayasa'nın 131. maddesine aykırı olarak iş adamlarının da bulunması nedeniyle karşı çıkmışlardır. Hararetli tartışmaların ardından yirmi yedi milletvekili, kabinenin ulusal meclis önünde anayasa yemini etmesini engellemek amacıyla toplantıdan çekilmiştir. Hükümet ve Ulusal Meclisi arasındaki bu çıkmaz, bir aylık eski kabinenin istifası ve 3 Ocak 1965'te yeni bir kabinenin kurulmasıyla çözümlenmiştir (Baz,1981;189).

1965'te Ulusal Meclis'te, muhalif vekiller yeni bir petrol anlaşmasını protesto etmiştir. Protestolar, özellikle 1959-1964 yılları arasında sağlanan vergi gelirleri ve imtiyaz telif haklarının kaybı nedeniyle Kuveyt'in milyonlarca doları petrol şirketlerine kaptıracağına dikkat çekmiştir. Ayrıca muhalefet, İngiltere'ye olan bağımlılığın devam etmesine ve petrol anlaşmalarında İngiltere'nin aracılık rolüne de karşı çıkmıştır (Ali, 1980;66). Protestolar sonucunda anlaşma, 2 Mayıs 1967'de meclisin önerileri doğrultusunda gözden geçirilip, değiştirilerek onaylanmıştır. Bu gelişme muhalefet için kısmi bir başarı sayılmıştır. Ancak, ilerleyen yıllarda hükümete yakın milletvekilleri, kamu gösterileri yasakları, kültürel kulüp ve sendikalarla ilgili özgürlük kısıtlamaları, basın sansürü ve ayrımcı iş kanunları gibi anti-demokratik yasalarla gerçek eğilimlerini tekrar sergilemişlerdir (Ali, 1980;66-67; Alshayeji, 1988;242).

Ulusal Meclis çatısı altında yalnızca sekiz kişi ile temsil edilen muhalefetin sesinin daha gür çıkmasında basın yayın faaliyetlerinin katkısı, kamuoyunun aydınlatılıp, eğitilmesi amacıyla seminerler düzenleyen sosyal kulüplerin çalışmaları destekleyici olmuştur. Ancak hükümet, meclisin meydan okuyan duruşunu fark etmiş ve yetkilerini aştığını düşünerek muhalefete bir uyarı olması amacıyla *"Kuveyt'in ulusal güvenliğine zarar verebilecek veya tehdit olarak yorumlanabilecek materyalleri yayınlayan gazetelerin bir yıl süreyle kapatılmasını"* öngören yeni bir yasa çıkarmıştır. Bilhassa Arap gazetecilerine yönelik sıkı kısıtlamalar getirilmiş, Mısırlı ve diğer Arap gazeteciler sorgulanarak sürgün edilmiştir (Alshayeji, 1988;242).

Muhafazakâr ve muhalif vekiller arasındaki gerginlik, anayasa ve parlamentoyu güçlü bir şekilde destekleyen Emir Abdullah El-Sabah'ın Kasım 1965'teki ölümünün ardından artmış ve Aralık 1965'te atanan yeni kabine, ilerici milliyetçi milletvekillerinin itirazlarına rağmen kısıtlayıcı yasaları kaldırmamıştır (Alnajjar, 2000). 7 Aralık 1965'te, Dr. Ahmed El-Hatib'in önderliğindeki sekiz milletvekili (Ahmed El-Hatib, Casim El-Kitami, Raşid El-Tevhid, Sami El-Müneys, Ali El-Ömer, Süleyman El-Mutava, Abdul Razzak El-Halid ve Yakub El-Hamadi) hükümetin kısıtlayıcı yasalarını protesto etmek amacıyla istifalarını sunmuşlardır. Bu istifalar kabul edilerek 9 Şubat 1966'da yerlerine sekiz hükümet yanlısı milletvekili seçilmiş ve böylece hükümet, muhalif hareketi bastırmaya başlamıştır (Alshayeji, 1988;242-243).

Ulusal Meclis'in ortaya çıkışında İngiltere'nin etkisi tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bazı görüşler, Kuveyt'te yasama kurumunun oluşturulmasında İngiltere'nin belirleyici bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Bu görüşü destekleyenler iddialarını İngiltere'nin Körfez'den nihai olarak çekilmesinden önce William Luce tarafından ilan edilen dört temel koşula dayandırmışlardır. Bunlar; (1) Cemal Abdülnasır'ın Körfez

ülkelerindeki rejimleri değiştirme arzusuna ve Irak'ın Kuveyt'le ilgili bölgedeki emellerine karşı İran ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı bir anlayışa varılması; (2) Suudi Arabistan liderliğinde Körfez ülkeleri arasında yakın ilişkiler geliştirilmesi; (3) Suudi Arabistan'ın, sınırlar ve vatandaşlık gibi konulardaki farklılıkları uzlaştırarak, bu farklılıkların yol açabileceği utanç verici durumlardan kaçınılması; (4) Körfez ülkelerinin siyasi liderlerinin halkın ihtiyaçlarını ve haklarını tanıyarak, bunları siyasi reformlar da dahil olmak üzere hayata geçirmeleri gerektiğidir (Khalaf,1984;42-43). Bilhassa Luce'un bu dördüncü koşuluna dayanarak, Kuveyt parlamenter sisteminin esasen İngiliz tasarımı olduğu sonucuna varmışlardır.

Kuveyt parlamentosuna yönelik bu iddiaların tam olarak gerçeği yansıttığı düşünülemez. İlk olarak Kuveyt'te yasama kurumlarının başlangıcı Luce'un önerilerinden evvel 1963'te gerçekleşmiştir. İkinci olarak, Luce'un önerileri, demokratik kurumların gelişmesini teşvik etmek bir yana, güçlü bir otoriter veya otokratik yönetim biçimlerine geçişi desteklemektedir. Üçüncü olarak, eğer Luce'un önerileri bölgede parlamenter sistemlerin kurulmasını amaçlıyorsa, diğer Körfez ülkelerinin yöneticilerinin bu önerilere neden ilgi göstermedikleri sorusu gündeme gelmektedir. Ayrıca 1921 ve 1938 yıllarında faaliyet gösteren meclis oluşumları dahi İngiltere tarafından endişeyle izlenmiştir (Khalaf, 1984;43-44). Bu açıdan değerlendirildiğinde Kuveyt'in yasama başarısını sadece İngiltere faktörüne dayanarak açıklamak Kuveyt'in tarihi geleneğinin etkilerinin göz ardı edilmesine yol açacaktır.

Sonuç

Ortadoğu ve Körfez Bölgesi, geçmişten günümüze stratejik, siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan dinamik gelişmelere tanıklık etmiştir. Bölgedeki iç gelişmeler, küresel ilişkilerle iç içe geçmiş ve bu gelişmeler yalnızca bölgeyi değil uluslararası dengeleri de etkilemiştir. 19. yüzyıldan itibaren petrolün sanayi toplumları için değer kazanması, Ortadoğu ve Körfez'in dünya petrol rezervlerinin %65'ini elinde bulundurmasıyla bölgenin stratejik önemini artırmıştır. Kuveyt ise 1950'de 17 milyon ton olan ham petrol üretimini 1951'de 28 milyon tona yükseltip 1952'de de 41 milyon tona çıkararak ABD, Venezüella ve Rusya'dan sonra dünyanın dördüncü petrol üreticisi konumuna gelmiştir (Gürel,1979). Petrol, yalnızca bir ekonomik emtia olmanın ötesine geçerek, Ortadoğu'daki devletler arası ilişkileri, yönetimlerin petrol şirketleriyle bağlantılarını ve toplumsal muhalefet hareketlerini de şekillendiren ekonomi-politik bir unsura dönüşmüştür. Bu bağlamda, petrolün bulunması ve üretimi, Kuveyt'in tarihsel ve ekonomik gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

Petrol gelirlerindeki artış, bölgedeki muhalif hareketlerin Kuveyt'te de etkili olmaya başlamasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, petrol zenginliklerinin Kuveyt toplumu üzerinde oluşturduğu etki yargı, hukuk, siyaset, ekonomi ve sosyal alanda kayda değer ilerlemelere zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Kuveyt'in modern bir ülke profili kazanmasına ve siyasal taleplerin dönüşümüne neden olmuştur. Özellikle 1899 Anlaşması'nın zamanaşımı gerekçesiyle sonlandırılması için girişimler hızlanmıştır.

Yine petrol sektörü ve bölgedeki siyasi değişimlerin etkisiyle, Mısır, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde öğrenim gören Kuveytli gençliği Arap milliyetçiliği gibi ideolojilerle tanışmış, bu da ülkede siyasi hareketlerin gelişmesine ortam sağlamıştır.

Körfez Bölgesindeki ülkeler dini, mezhepsel, etnik yapılar, iktisadi koşullar ve siyasal yönetim biçimleri açısından homojen bir görünüm sergilemekten uzaktır. Bu çeşitlilik içinde Ortadoğu'nun genelinde olduğu gibi Körfez ülkelerinde de etkinliğini sürdüren kabile geleneği devletler için hem çatışma hem de birleştirici bir unsur olarak önemli bir rol oynamıştır. Geleneksel monarşik anlayışın uzantısı olarak güçlü kabile ve ailelerle iş birliği yapmak iktidarın kalıcılığını sağlamak adına önemli görülmüştür. Kuveyt örneğinde, El-Sabah Ailesinin devlet yönetimindeki etkisi, bu durumu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle Körfez Bölgesindeki geleneksel ve muhafazakâr yönetimlerde, anayasal yönetim anlayışlarının, modern dünyanın dayattığı demokratikleşme ve özgürlük talepleriyle şekillendiği ileri sürülse de aynı geleneksel yapının Kuveyt örneğinde olduğu gibi modern devlet oluşumuna katkı sağladığı da gözlemlenmektedir. 1962'de anayasanın yürürlüğe girmesinden önce Kuveyt Emiri, halkının sorunlarına ve ihtiyaçlarına kendi perspektifinden olumlu yaklaşmış, ılımlı yaklaşımı yönetici ailenin itibarını korumasına da katkıda bulunmuştur.

Modern dönem öncesinde, yöneticiden beklenen nitelikler İslam doktrini ve bedevi geleneklerine dayandırılmıştır. Yöneticinin dürüst, cesur ve güçlü olması, adaletle yönetme sözü vermesi ve yönetme yeteneğini kanıtlaması esas alınmıştır. Bu bağlamda, El Sabah Ailesinin diğer yönetici ailelere kıyasla güçlü bir itibara sahip olması ve yöneticinin uzlaşmaya yatkın olduğunu kanıtlaması, Kuveyt'in bağımsızlık sonrası dönemde demokratik değerlerle uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Kuveyt'in tarihsel olarak benimsediği danışma, uzlaşma ve toplum temelli pratikler, demokratik ideallerin hayata geçirilmesinde ve Ulusal Meclis'in oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.

Netice itibarıyla 1963'te faaliyete başlayan Kuveyt Ulusal Meclisi, sosyal refah programlarını teşvik etme ve hükümet kurumlarının verimliliğini değerlendirme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Aynı zamanda, ülkenin siyasi yaşamında farklı görüşlerin ifade bulabileceği yasal bir forum işlevi görmekte olan Ulusal Meclis, Körfez bölgesinde uzun süredir devam eden tek parlamenter süreç olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Kuveyt'in Körfez Bölgesindeki diğer muhafazakâr ülkelerden daha radikal ve demokratik bir yaklaşım benimsemesi, liberalizme karşı temkinli bir tutum sergileyen devletler tarafından endişeyle karşılanmışsa da her şeye rağmen, Kuveyt'in anayasal sistemi ve Ulusal Meclis pratiği, bu ülkeler açısından da bir tür deneysel laboratuvar işlevi görmüştür.

KAYNAKLAR

- Abdul Reda, A. R. (1991). A summary of the legal and judicial system in the state of Kuwait, *Arab Law Qaterly*, 6(3), 267-279.
- Alebrahim, A. (2021/2022). The balancing powers in Kuwait in the 1938 majlis movement, *AlMuntaqa*, 4(2), 8-26.
- Al-Hamidah, K. (2001). *The Kuwaiti experience in exercising judicial review: A comparative study*, (10758669), [Doktora tezi, The University of Manchester]. Proquest Dissertations& Theses Global.
- Ali, M. H. (1980). *Oil and dependent development a case study of Kuwait*, (1317087), [Yüksek lisans tezi, The Faculty of Pacific Lutheran University]. Proquest Dissertations& Theses Global.
- Al-Nakib, F. (2014). Public space and public protest in Kuwait, 1938–2012, *City*, 18 (6), 723-734.
- Al-Najdi, A. A. (2014). *Shaikh Abdullah Al-Salim Al-Sabah, 1895-1965*, Arab And Islamic Studies, University Of Exeter.
- Alnajjar, G. (2000). The challenges facing Kuwaiti democracy, *Middle East Journal*, 54 (2), 242-258.
- Alshayaji, A. (1988). *Democratization in Kuwait: The national assembly as a strategy for political survival*, (8816382), [Doktora tezi, The University of Texas at Austin]. Proquest Dissertations& Theses Global.
- Altan, C. (2017). 1960-1980 dönemi parlamenterlerin sosyolojik özellikleri, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1 (1) 90-99.
- Baaklini, A. I. (1982). Legislatures in the gulf area: The experience of Kuwait, 1961-1976, *International Journal of Middle East Studies*, 14 (3), 359-379.
- Bağçeci, Y. (2020). İngiltere’de 1832 parlamento reformu, *Researcher Social Science Studies*, 8 (2), 17-39.
- Baz, A. A. (1981). *Political elite and political development in Kuwait*, (8119893), [Doktora tezi, The George Washington University], Proquest Dissertations& Theses Global.
- Beşe, A. (2001). *İngiliz siyasal sistemi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Bucaktepe, A. (2015). Birinci ve ikinci meşrutiyet anayasalarında öngörülen devlet modelleri hakkında bir değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (42).
- Crystal, J. (1989). Coalition in oil monarchies: Kuwait and Qatar, *Comparative Politics*, 21 (4), 427-443.

- Çavuşoğlu, E. (2018). *From protectorate to partnership: Britain's foreign policy toward the Persian Gulf (1971-1991)*. (504321), [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].Yök Tez Merkezi.
- Doğan, K. C.& Şentürk, S. H. (2017). İngiltere’de on yedinci yüzyıl devrimler çağı ve parlamentarizmin gelişimi doğrultusunda bütçe hakkı, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14).
- Dursun, D. (1993). Cemal Abdünnâsır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 296-301.
- Dursun, D. (2010). Ortadoğu’nun ekonomik, sosyal ve siyasi yapı özellikleri üzerine genel tespitler, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 1231-1273.
- Gözler, K. (2009). İngiltere’de parlamento neden ve nasıl ortaya çıktı: Malî hukukun anayasa hukukundan eskiliği üzerine bir deneme (Ertuğrul Akçaoğlu (ed), Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları içinde) 365.
- Gürel, Ş. (1979). *Orta Doğu petrolünün uluslararası politikadaki yeri*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Khalaf, J. M. (1984). *The Kuwait national assembly: A study of its structure and function*. (8501705), [Doktora tezi, The State University of New York at Albany]. Proquest Dissertations& Theses Global.
- Kışlalı, A. T. (1984). Eski Yunan’da demokrasi ve demokratik düşünce. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(1), 63-67.
- Küçük, C.; Bilge M. (2003), Kuveyt, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36-38.
- Murat, T. (2013). Kuveyt üzerinde Osmanlı-İngiliz mücadelesi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 307-316.
- Özbudun, E. (1968). İngiltere’de parlamento egemenliği teorisi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25(1), 59-79.
- Parlar, D. S. (2019). Petrol öncesi dönemde Kuveyt siyaset tarihi (1750-1930). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (43), 243-254.
- Parlar, D. S. (2016). *Petrolün ülke politikalarına etkisi: Kuveyt örneği*. (431312). [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi.
- Segal, E. (2012). Political Participation in Kuwait: Dīwāniyya, Majlis and Parliament, *Journal of Arabian Studies*, 2 (2), 127-141.
- Taşdöğen, S. (2021). Temsilsiz vergi olmaz ilkesi bağlamında Magna Carta’ya farklı bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (40), 120-142.

- Tuzcuoğlu, A.G.F. (1996). Demokratik parlamenter sistemin beşiği İngiltere'nin tarihinden ilginç anekdotlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,1(1), 279-288.
- Ulrichsen,K. C. (2014). Politics and Opposition in Kuwait: Continuity and Change, *Journal of Arabian Studies* 4 (2), 214–30.
- Zahrany, S. F. (1982). *Political Representation İn İslam*, (8306546), [Doktora tezi, The Catholic University Of America]. Proquest Dissertations& Theses Global.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.9>

Volume 8/4

2024 p. 160-174

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ERDEM- DEĞER- EYLEM ÇERÇEVESİ: GÜZ DÖNEMİ 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

TÜRKİYE CENTURY EDUCATION MODEL VIRTUE-VALUE-ACTION FRAMEWORK: A STUDY IN THE CONTEXT OF FALL TERM 5TH GRADE TURKISH COURSE BOOK

Melis GEÇİMLİ*

Didem KAYAHAN YÜKSEL**

ÖZ

Değer, herhangi bir şeyin önemini belirlemeye çalışan ölçü olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Değerler eğitimi çoğunlukla eğitim programlarında yer almış olmakla birlikte 2010 yılında yayınlanan İlk Ders Genelgesi ile okullarda resmileşmiş olup 18. Milli Eğitim Şurasında alınan kararlarda değerlerin önemi vurgulanmıştır (Özdemir, 2019). Ülkemizde değerler eğitimi çoğunlukla ders kitapları aracılığıyla öğrencilere aktarılmaya çalışılmaktadır. 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilenen programda değer kavramının tanımı genişletilmiş, Erdem-Değer- Eylem olarak detaylandırılmıştır. Bu sebeple bu araştırma, İlköğretim 5. sınıf güz dönemi Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin ve görsellerin Türkçe dersi öğretim programında belirtilen erdem- değer ve eylemler kapsamında incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bir doküman inceleme araştırmasıdır. Bu çalışmada verilerin analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. 5. sınıf güz dönemi Türkçe ders kitabında kullanılan metinler ve görseller incelendiğinde; en çok yer verilen değerlerin sevgi olduğu, en az yer verilen değerlerin ise adalet, sabır, temizlik, aile bütünlüğü ve tasarruf olduğu görülmüştür. Güz döneminde kullanılan 5. sınıf Türkçe ders kitabında değerlerin dengeli dağılım göstermediği, metinlerin bazılarının değeri öğrenciye sezdirmekte yetersiz kaldığı ve metinler için seçilen görsellerin hem sayıca hem de değer aktarımında yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkçe Dersi, Değer Eğitimi, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Türkçe Dersi Öğretim Programı, Türkçe Ders Kitabı.*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretimi, E-mail: melisgecimli@hotmail.com, ORCID: 0009-0002-1163-7018, Sivas, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Özel Yetenekliler Eğitimi, E-mail: didemkayahan@outlook.com, ORCID: 0000-0002-0184-6070, Sivas, Türkiye.

ABSTRACT

Value is defined as a measure that tries to determine the importance of something (TDK, 2024). Although values education is mostly included in educational programs, it was formalized in schools with the First Lesson Circular published in 2010, and the importance of values was emphasized in the decisions taken at the 18th National Education Council (Özdemir, 2019). In our country, values education is mostly tried to be conveyed to students through textbooks. In the renewed program within the scope of the 2024 Turkey Century Education Model, the definition of the concept of value has been expanded and detailed as Virtue-Value-Action. For this reason, this research aims to examine the texts and visuals in the 5th grade fall semester Turkish textbook in the scope of the virtue-value and actions specified in the Turkish course curriculum. The research is a document review research using the qualitative research method. Descriptive analysis method was used to analyze the data in this research. When the texts and visuals used in the 5th grade fall semester Turkish textbook were examined; It was observed that the most frequently mentioned value was love, while the least frequently mentioned values were justice, patience, cleanliness, family integrity and thrift. It was concluded that the values in the 5th grade Turkish textbook used in the fall semester did not show a balanced distribution, some of the texts were insufficient to make the student sense the value and the visuals selected for the texts were insufficient both in number and in transferring the value.

Keywords: *Turkish Course, Value Education, Turkey Century Education Model, Turkish Course Curriculum, Turkish Textbook.*

1. GİRİŞ

Dilimizde değer sözcüğü, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan ölçü- karşılık anlamı taşımaktadır (TDK, 2024). John Dewey'e göre değerler, insanın hayatla ilişkisini yansıtırken insan olmanın gerektirdiği tüm eylemlerdir (Durmaz, 2022). Değerler bir ülkenin sosyal, kültürel ve bilimsel yargılarını içermekte ve eğitim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır (Dökme & Tunçer, 2022). İnsan, yaratılışı gereği diğer insanlara ihtiyaç duyar ve onlarla bir uyum içinde yaşar. Bu birlikteliğin en önemli unsuru ortak değerlerin var olmasıdır. Bulunduğumuz yüzyılda ise teknolojinin hayatımızı ele geçirmesiyle birlikte insani değerlerdeki bu uyum yozlaşmaya başlamıştır (Zerenüz, 2024). Bu sebeple sosyal ve insani değerlerin gelecek nesillere doğru aktarımı daha da önem kazanmıştır. Öğretim programının uygulayıcısı olan öğretmenlere burada önemli roller düşmektedir (Akçamete, Kayhan, İşcen Karasu, Sardohan Yıldırım & Şen, 2016). Eğitim, bireye akademik başarının yanı sıra daha güvenilir ve yaşanılabilir bir hayat sürebilmeleri için farklı bakış açısı da kazandırmalıdır. Bu bağlamda işe koşulan değer eğitimi ise ilk önce ailede başlamakta daha sonra eğitim yuvası olan okullarda devam etmektedir.

Değerler eğitimi geçmişten günümüze kadar çoğunlukla eğitim programlarında farklı şekillerde yer almıştır. 2010 yılında yayınlanan İlk Ders Genelgesi ile okullarda resmileşmiş olup 2010'da yapılan 18. Milli Eğitim Şurası'nda alınan kararlarda değerler

vurgulanmıştır (Özdemir, 2019). 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda kök değerler olarak ifade edilen değerler, 2024 yılında yenilenen Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni'nde; "Erdem-Değer-Eylem" başlığında yer almıştır. 2019 Türkçe Öğretim Programı'nda yer alan kök değerler; *adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik* şeklindedir (MEB, 2019). Öğretim programlarının perspektifi başlığı altında değerler ve yetkinlikler birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 2024 Nisan ayında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ni (TYMM) benimseyerek okul öncesi, ilkökul, ortaokul ve lise programlarını güncellemeye gitmiş ve Mayıs ayında programlar onaylanmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: 2024 Öğretim Programları Ortak Metni'nde değerler, "Erdem-Değer-Eylem" çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Programda değer, "*kişinin varoluşsal olarak anlam kazanmasına, hayata anlam katmasına, erdemli bir kişilik yapısı kazanmasına hizmet eder.*" şeklinde tanımlanmıştır (TYMM Öğretim Programları Ortak Metni, 2024, s.54). Bu tanımdan hareketle değerlerin, bireyin hayat felsefesini belirlemede büyük rol oynadığı görülmektedir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli erdem-değer-eylem çerçevesinde kazandırılmak istenen hedefler şu şekilde verilmiştir;

Modelde yer alan değerlerin temel dayanağını kendi medeniyet dünyamızın referansları olan millî ve manevi değerlerimiz oluşturmuş, değerlerin evrensel boyutu da göz ardı edilmemiştir. Modelin ana hedefi; eylemlerden değerlere, değerlerden erdemli insana, erdemli insandan ise nihai hedef olan "Huzurlu Aile ve Toplum" ile "Yaşanabilir Çevrede Huzurlu İnsan"a ulaşmaktır (TYMM, 2024, s.54)

Erdem-değer-eylem çerçevesinde saygı, sorumluluk ve adalet çatı değerler olarak yer almakta ve bu değerler diğer değerlerle kesişim noktasında yer almaktadır. Yine programda yer alan değerler insan, aile ve sosyal çevre ve fiziksel çevre olarak kategorize edilmiştir. Tasarruf, sabır, mahremiyet, mütevazılık, sağlıklı yaşam ve çalışkanlık değerleri insan; sevgi, dostluk, özgürlük, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik ise aile ve sosyal çevre; temizlik, duyarlılık, estetik ve merhamet değerleri ise fiziksel çevre kategorisinde bulunmaktadır (TYMM Öğretim Programları Ortak Metni, 2024). 2024 programında 2019 programına kıyasla belirtilen değerlere ek olarak bazı değerlerin eklenmiş olup (aile bütünlüğü, temizlik, tasarruf vs.) ve değerlerin alt başlıklara ayrılmış olduğu görülmektedir.

Değerler, eğitim sistemimizin önemli bir parçası olan eğitim programlarında ele alınmakla birlikte bu programlara uygun olarak hazırlanan ders kitaplarında da yer almaktadır. Ders kitaplarında yer alan değerler metinler ve görseller üzerinden öğrencilere aktarılmak istenmektedir. Bu kitapların en az hata ile öğrenciye ulaşması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle ders kitaplarının incelenmesi önem arz etmektedir (Öksüz & Eken, 2019). Çeçen'e (2008) göre ders kitapları öğrencinin temel gelişim düzeylerine katkı sağlayan en önemli materyallerdir. Günümüzde bu ders kitaplarının artması çeşitliliğe sebep olmakla beraber hangi kitabın daha iyi olduğu sorusunu da

akıllara getirmiştir. Bu yüzden de bu kitaplarda kullanılacak metinler özenle hazırlanmalıdır (Şakiroğlu, 2020). Örnek olarak Mutlu ve Dinç'in (2019) yapmış olduğu çalışmadan elde ettiği bulgulara göre MEB 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerde programda belirtilen kök değerlerden adalet, saygı ve öz denetim kök değerine çok fazla değinilmemiş, yardımseverlik değeri çok fazla kullanılmış, kök değerler temalara dengeli bir şekilde dağıtılmamış, metin seçimine özen gösterilmemiştir. Deniz ve Karagöl'ün (2018) yapmış olduğu çalışma da benzer niteliktedir. Alanda yapılan diğer çalışmalara ise Kurudayıoğlu ve Şahin (2020) araştırmasında Türkçe dersi öğretim programında bahsedilen kök değerleri Rafadan Tayfa çizgi filmine göre incelemiş ve en çok bahsedilen değerin öz denetim olduğunu ifade etmiştir. Özbaşı (2020) ise Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler çerçevesinde Aytül Akal masallarını ele almış ve programda yer verilen kök değerlerin tamamına masal içeriğinde yer verildiğini saptamıştır. Kılıcan (2020) araştırmasında ise ortaokul öğretmenlerinin öğretim programında ifade edilen kök değerleri önem sırasına ilişkin görüşlerine değinmiştir. Durhat ve Ökten'in (2020) çalışması kök değerlerin ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki erdemler temasıyla ilişkisinin değerlendirilmesine yöneliktir. Türkben (2019) yapmış olduğu çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinleri ele almış ve metinlerin değer aktarımında yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Öksüz ve Eken'in (2019) çalışması ise ilköğretim (1-4) Türkçe ders kitaplarındaki hikâye edici metinleri değerlendirmiştir. Oktay (2019) yaptığı çalışmada Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu adlı eserindeki kök değerleri ele alırken, Akay (2018) ise Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın çocuk romanlarında yer alan kök değerleri ele almıştır. Arslan ve Akpınar (2024) 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinleri, Turan ve Arslan (2024) 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinleri, Gereken ve Gülmez (2019) ise 5. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki atasözlerinin değerler eğitimi kapsamında değerlendirmeye almıştır.

Türkçe dersi kapsamında alan yazında erdem-değer- eylem başlığı, 2019 Türkçe Öğretim Programı'ndaki adıyla kök değerler başlığı altında yapılan araştırma sayısı oldukça azdır. Araştırma sayısının Türkçe dersi kapsamında daha az olmasının sebebi, değerler kavramının daha çok din öğretimini kapsadığı yanılgısı olduğu düşünülmektedir. Oysaki erdem-değerlerimiz Türkçe dersi ile doğrudan ilgilidir. Çünkü Türkçe dersi yalnızca bilişsel dil becerileri kazandıran bir ders değildir. Değer aktarımını dil aracılığıyla yapmaktadır (Kurudayıoğlu & Şahin, 2020). Türkçe dersinde değer aktarımını sağlayan ve en çok kullanılan araç Türkçe ders kitaplarıdır. Bir öğrenci okuduğu herhangi bir yazıdan üzerinde durulan değeri kavrayıp daha çabuk içselleştirebilmektedir. Özellikle Türkçe ders kitaplarında yer verilen hikâye edici metin türleri çocuğun dikkatini daha çok çekmekte ve ona yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Dikkat, öğrenmeyi sağlayan enerjidir. Çocuğun gerek metinde adı geçen kahramanların yerine kendini koyarak gerekse o metinden çıkarılan sonuca ulaşarak değeri sezmesi o değeri öğrenmede oldukça etkili olabilmektedir. Ayrıca ortaokul yılları öğrenen için oldukça önemlidir ve bu bağlamda istendik niteliklerin bireye kazandırılması önem arz etmektedir (Yılmaz & Kartal, 2023). Bu açıdan bakıldığında bu araştırmanın önemi dikkat çekmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı ilköğretim 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin

ve görsellerin yenilenen Türkçe dersi öğretim programında belirtilen erdem-değer ve eylemler kapsamında incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Araştırma Modeli

5.sınıf Türkçe ders kitaplarının Erdem-Değer-Eylem çerçevesinde incelenmesine yönelik bu araştırma, nitel bir doküman inceleme araştırmasıdır. Nitel araştırma, insanın kendi potansiyelini anlaması, sistemlerin derinliklerini keşfetmesi ve incelenen olay hakkında derinlemesine bilgi üretmesidir (Baltacı, 2019). Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın verilerini birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların gözden geçirilmesi, sorgulanması olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2019).

Çalışma Materyali

Bu çalışmada kullanılan materyal, Nisan 2024'te taslak olarak kamuoyuna sunulan ve Mayıs 2024'te onaylanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne uygun olarak hazırlanan birinci dönem 5. sınıf Türkçe ders kitabıdır (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları [MEB], 2024). 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı en az-en fazla forma sayı değeri 19-21 iken, kitabın ebadı 19,5 cm x 27,5 cm'dir (Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı. MEB, 2024). Hazırlanmış olan 1. Türkçe Ders Kitabı'nda 3 tema yer almaktadır. Bunlar; Oyun Dünyası, Atatürk'ü Tanımak, Duygularımı Tanıyorum'dur. 1. Tema olan Oyun Dünyası'nda 46 adet görsel yer verilmiştir. 2. Tema olan Atatürk'ü Tanımak'ta ise 32 adet görsel bulunmaktadır. Bu kitabın son teması olan Duygularımı Tanıyorum'da ise 33 adet görsel yer verilmiştir (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024).

Süreç

Öğretim programında değerler üç ana başlıkta sunulmakta olup üç ana değer (adalet, saygı, sorumluluk) üzerine temellendirilir (Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı. MEB, 2024). Tablo 1'de araştırmanın erdem-değer-eylem çerçevesinde ele alınan kavramların sınıflandırılmış hali sunulmaktadır.

Tablo 1. Erdem-Değer-Eylem

Huzurlu Aile ve Toplum	Huzurlu İnsan	Yaşanabilir Çevre
Milli Manevi Değerlerin Yaşandığı	İçsel Ahenge Sahip	Çevre Dostu Yaşantıların oluştuğu
Sevgi	Sabır	Duyarlılık
Dostluk	Tasarruf	Merhamet
Vatanseverlik	Çalışkanlık	Estetik
Yardımseverlik	Mütevazılık	Temizlik
Dürüstlük	Mahremiyet	
Aile bütünlüğü	Sağlıklı yaşam	
Özgürlük		

Verilerin Analizi

Bu araştırmada veri analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde veriler programlı ve açık şekilde tasvir edilir ve daha sonra yapılan açıklamalarla yorumlanır ve sonuca varılır (Doğan & Gülüşen, 2011).

3. BULGULAR VE YORUM

Aşağıda Tablo 2’de Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin ve görsellerin erdem-değer-eylem dağılımı sunulmaktadır.

Tablo 2. Ders Kitabında Yer Alan Metinlerin ve Görsellerin Erdem-Değer-Eylem Dağılımı

Değerler	1.Tema Oyun Dünyası	2.Tema Atatürk’ü Tanımak	3.Tema Duygularımı Tanıyorum	Toplam
Adalet	-	-	1	1
Saygı	3	2	1	6
Sorumluluk	3	1	-	4
Sevgi	5	7	8	20
Dostluk	7	-	1	8
Vatanseverlik	-	12	-	12
Yardımseverlik	3	3	2	8
Dürüstlük	1	1	1	3
Aile bütünlüğü	1	-	-	1
Özgürlük	-	3	-	3
Sabır	-	1	-	1
Tasarruf	1	-	-	1
Çalışkanlık	1	4	-	5
Mütevazılık	-	-	2	2
Mahremiyet	-	-	-	-
Sağlıklı yaşam	-	-	-	-
Duyarlılık	2	1	-	3
Merhamet	3	-	5	8
Estetik	-	-	-	-
Temizlik	1	-	-	1

5. sınıf Türkçe ders kitabının ilk teması *Oyun Dünyası*’dır. *Oyun Durdu* adlı ilk metin dinleme/ izleme metnidir. Metinden sonra okuma parçası olarak verilen *Beştaş ve İki*

Ceviz Bileti adlı metinde kullanılan resimde dayanışma ve dostluk değeri olduğu görülmektedir.

Görsel 1. Oyun Dünyası Teması Örnek Resim- 1 (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 19)

Bülbül ile Bezirgân metninde “-Biz dostuz, siz bana o güzel sesinizi hediye edin ve yavru bülbül iyileşene kadar misafir olun yeter, demiştir.” ifadeleriyle dostluk değerine yer verilmiştir. Sayfa 23’te yer alan *Kangurunun Parmak Uçlarındaki Dünya* metninde ise duyarlılık ve sevgi değeri göze çarpar. “Kendisi gibi görme engelli başka bir hayvan olmadığı için o da arkadaşlarıyla birlikte yarışıyormuş. Arkadaşları ona farklı olduğunu hiç belli etmiyor, onu olduğu gibi kabul ediyorlarmış.” Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere okuyucuya farkındalık kazandırma amaçlanmıştır.

Oyun Dünyası temasının bir başka ana metni ise *Topsuz Basketbol Oyunu*’dur. Bu metinde hayal ile gerçek bir arada okuyucuya sunulmuş ve okuyucunun sesli okuma yaparak doğru nefes alışverişi sağlayarak telaffuzu geliştirmek amaçlanmıştır. Ancak bu metinde gerek örtük anlam gerekse açıkça herhangi bir cümlede değere yer verilmemiştir.

Sayfa 38’e gelindiğinde diğer bir metin *Bir İp Bul, Oyuna Başla*’dır. Bu metin bilgilendirici metin türünde olup bazı oyunların (halat çekme, ip çevirme, kedi beşiği) ne olduğu açıklanmıştır. Buradaki metinde de herhangi bir değere veya erdeme rastlanılmamıştır. *Bir İp Bul, Oyuna Başla* adlı metnin 11. etkinliğinin e. bölümünde yer alan görsellerde (sayfa 49) “*Beni Tanı Kosova*” farklı kültürlerle tanışma, diğer kültürlerle saygı gösterme olarak karşımıza çıkar. Bu da saygı değerini kapsamaktadır.

Görsel 2. Oyun Dünyası Teması Örnek Resim- 2 (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 49)

Öğrencilerin yenilenen programda yer alan herhangi bir değeri içselleştirmeleri ancak bu değeri sosyal hayatlarında uygulama alanı bulduklarında gerçekleşmektedir. Bu sebeple Türkçe ders kitabında yer alan metinlerin temel değerleri içermesi ve bu değerlerin metinler çerçevesinde hayata aktarılabilir olması amaçlanmalıdır. 52. sayfada yer alan *Öğretmenin Sevinci* adlı metinde ise başlıktan da anlaşılacağı üzere bir öğretmenin emekli olduktan sonra çok sevdiği öğrencilerinden ayrılmak istemediği anlatılmıştır. Bu metinde ise sevgi değeri ile karşılaşmaktadır.

2.Tema olan *Atatürk'ü Tanımak* 4 ana metin ve 1 serbest okuma metninden (Okuma Keyfi) oluşmaktadır. Sayfa 81'de yer alan Anahtar Kavramlar arasında vatanseverlik, yardımseverlik, çalışkanlık, sorumluluk, bağımsızlık, özgürlük kavramlarına yer verilmiştir. İlk metin *Ya İstiklal Ya Ölüm* adlı dinleme/izleme metnidir. Burada TRT'de yayınlanmış olan filmin bir bölümünün izletilmesi ve verilen etkinliklerin ona göre yapılması planlanmıştır. Bu metinde vatanseverlik ve yardımseverlik değeri vurgulanmıştır. Bu temada en çok vurgulanan diğer bir değer ise yardımseverlik ve çalışkanlıktır. Diğer bir metin *Oğlu Hüseyin'den Emine Ana'ya Mektuplar*'dır. Burada işlenen değer yardımseverlik sonra ise vatanseverliktir. "Ama üzülme anam. Kadınlar, çocuklar vatansız kalmasın diye gidiyoruz cepheye. Hem en iyi sen bilirsin vatansızlığın acısını." Yardımlaşma değerini ise "Kimi elindeki testiden ayran dağıtıyor askere, kimi kendi pişirdiği ekmeğini. Belki elindeki son unla yaptı o ekmeği ama olsun. Vatan sağ olsun" cümlelerinden anlaşılmaktadır.

Görsel 3. Atatürk'ü Tanımak Teması Örnek Resim- 1 (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 91)

Sayfa 100'de yer alan *Gazi Mustafa Kemal ve Sığırtmaç Mustafa* metninde Mustafa adlı bir çocuğun maddi imkânsızlık sebebiyle okula gidememesini, içinde ukde kalan okul sevgisini ve Gazi Mustafa Kemal ile tanışıklığını anlatır. Metinde yer verilen şu cümlelerde “*Fakir olduğu her halinden belli olan çocuğa, sevgi ve şefkatle bakıyordu. (...) sonra çocuğun omzuna sevgi ile dokunup, “Gazi Mustafa Kemal'i tanır mısın?” diye sordu.*” sevgi değeri görülmektedir. Başka cümlede ise sevgi değeri şöyle verilmiştir: “*Mustafa Kemal'in kalbinde çocukların apayrı bir yeri vardı. Çünkü onlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğiydi.*” Sayfa 118'de yer alan Atatürk'ün Vatanseverliği adlı metinde başlıktan da anlaşılacağı üzere vatanseverlik değeri işlenmiş olup şu ifadelerle de desteklenmiştir: “*O aynı zamanda bağımsızlık mücadelesi için Türk halkını birleştiren, onlara değerlerini hatırlatan, bu değeri yaşayan ve yaşatan bir lider olarak da gönüllerde kendine yer edinmiştir. Bu değerler arasında en çok göze çarpanı vatanseverliğidir.*”

Görsel 4. Atatürk'ü Tanımak Teması Örnek Resim- 2 (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 119)

Atatürk ve Çiftlik adlı metinde ise geçen şu cümle “Atatürk, her zaman yaptığını yapmış ve en kötünün bile, çalışarak ve bilimsel yöntemleri kullanarak nasıl en iyiye dönüşebildiğini gözler önüne sermiş.” çalışkanlık değeri üzerine öğrenciyi düşünmeye sevk etmektedir. Bu temanın en son metni olan *Baharda Çiçek Açar, 23 Nisan’da Çocuk, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı* üzerinde durarak öğrencilere özgürlük değerini aktarmaya çalışmaktadır.

5. sınıf Güz dönemi Türkçe ders kitabının son teması olan *Duygularımı Tanıyorum* 4 metin ve 1 okuma keyfi başlığı altında toplamda 5 metinden oluşur. 138. sayfada bulunan *Duygularımız* adlı metinde, programda yer alan herhangi bir değer dikkat çekmemektedir. Ancak 142. sayfada yer alan bu metne ait 6.etkinlikte *Merhametli Olmak* adlı okuma parçasına yer verilmiştir. Her Yüreğe Nakış Gerek metninde ise “O güzel duyguların bazılarını söyleyeyim sana kızım. Sevgi onların en başta gelenidir.” Ya da “Saygı, vefa, merhamet, yardımseverlik, alçak gönüllülük, hediyeleşmek bunlardan bazılarıdır.” ifadeleriyle değerler öğrencilere direkt gösterilmiştir.

Görsel 5. *Duygularımın Tanıyorum* Teması Örnek Resim- 1 (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 137)

1.dönem 5.sınıf Türkçe ders kitabının son teması olan *Duygularımı Tanıyorum*’da Anahtar Kavramlar bölümünde *sevgi* değeri ifade edilmiştir. Tema tanıtım görselleri incelendiğinde, görsellerin dostluk değerini çağrıştırdığı görülmektedir. *Duygularımız* adlı ilk metinde bulunan görseller *sevgi* değerini içermektedir. Yine bir sonraki okuma parçası olan *Her Yüreğe Nakış Gerek* adlı metinde de kullanılan görseller *sevgi* değeri ile örtüşmektedir. 3. tema olan *Duygularımı Tanıyorum* temasında kullanılan görsellerin çoğunun *sevgi* değerini içerdiği gözlemlenmiştir.

Görsel 6. *Duygularımın Tanıyorum Teması Örnek Resim-21* (5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2024, s. 150-151)

Sayfa 160’da yer alan *Türkiye* başlıklı şiir türünde verilen metinde ise memleket sevgisi dile getirilmiştir. Okuma Keyfi olarak verilen serbest okuma metni *Dilek Kuşu*’nda ise şu şekilde “*Siz bana çok büyük iyilik ettiniz. Eğer benden bir dileğiniz olursa elinizi üç kez üst üste vurun. Ben hemen yardımınıza koşar, ne muradınız varsa veririm, demiş.*” yardımseverlik ifade edilmiştir. Yine aynı metinde “*Arzular böyledir. İmkanları yokken insanlar her şeyle mutlu olabilir ama her şeye sahipken onları neyin mutlu edeceğini bilmezler.*” mutluluğun kıymeti üzerinde durulmuştur.

Özetle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Kapsamında yenilenen 5. sınıf Türkçe ders kitabı incelenmiş olup metinlerde en çok üzerinde durulan değer *sevgi* olduğu gözlemlenmiştir. Sevgi değerinden sonra ise en çok yer verilen değer, *vatanseverlik* olmuştur. Yardımseverlik, merhamet ve dostluk değerlerine ise metinler ve görseller karşılaştırıldığında eşit sayıda yer verildiği görülmüştür. Programda belirtilen değerlerin tamamına bakıldığında bazı değerlere 1. dönem için kullanılan 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer verilmediği görülmüştür. En az bahsedilen değer *adalet*, *sabır*, *temizlik*, *aile bütünlüğü* ve *tasarruf* olmuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni’nde belirtilen değer sayısı 20’dir. Belirlenmiş olan değerlerin 7 tanesinin 2019 Türkçe dersi öğretim programında da olduğu görülmektedir. Geçen yıllarda kullanılan ders materyalleri göz önünde bulundurulduğunda Türkçe ders kitabında en çok yer verilen değer *yardımseverlik* ve *sevgi* olduğu bazı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Buna örnek olarak Türkben (2019) değerlerin dağılımında bir dengesizlik olduğunu belirtmiş ve en fazla *sevgi*, *saygı*, *yardımlaşma* değerinin metinlerde kullanıldığını ifade etmiştir. Bir başka araştırma Coşkun ve Derse’ne (2021) aittir ve bu çalışmada öğretmen görüşleri incelenmiş, öğretmenlerin üzerinde en çok durduğu değer *sevgi* ve *yardımseverlik* olarak tespit edilmiştir. Yeni programla birlikte yenilenen Türkçe ders kitabındaki metinler incelenmiş burada da sıklıkla başvurulanan değer *sevgi* olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında yardımseverlik ve ulusal değerler olarak adlandırabileceğimiz *vatanseverlik*, *özgürlük* ve *bağımsızlık* gibi değerlerin peşi sıra geldiği görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen

verilerden de görüldüğü gibi kullanılan görsellerde ve metinlerin içeriğinde en çok yer verilen değer sevgidir. Direkçi, Akbulut ve Şimşek (2020)'in yapmış olduğu araştırmada da Türkçe eğitimi alanında yapılan değerler eğitimi tezleri incelenmiş ve en çok yer verilen değerlerin sevgi, yardımseverlik, saygı, vatanseverlik olduğu gözlemlenmiştir. 5. sınıf Türkçe ders kitabının ilk teması *Oyun Dünyası*'nda en çok *dostluk* ve *sevgi* değerine yer verildiği görülmüştür. Bu temanın konusu adından da anlaşılacağı üzere arkadaşlık, dostluk, oyunseverlik ve sevgidir. Bu sebeple de dostluk değerine sıklıkla yer verilmesi normal karşılanabilmektedir. Ancak temalarda yer verilen metinlerin etkinlik sayısının çok olması ve kullanılan değerlerin aynı olması, öğrencilerin ilgisini azaltmakta ve değerleri fark edip, kazanmasını sağlamamaktadır.

Öne çıkan bir başka değer de ulusal bir değer olan *vatanseverliktir*. Bir ülkenin kendi kimliğini koruyabilmesi için ulusal değerlere yer verilmelidir ancak bu değerler insanlığı kapsayan değerleri arka plana atmamalıdır (Doğan & Gülüşen, 2011). Araştırma kapsamında incelenen Türkçe ders kitabında, *Atatürk'ü Tanıyalım* teması dışında herhangi bir metinde vatanseverlik, özgürlük gibi değer tanımlarına rastlanılmamıştır. Vatanseverlik sadece Kurtuluş Savaşı'nı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün belirli özelliklerini kapsamamalı aynı zamanda bağımsızlık savaşında adını tarihimize yazmış birçok önemli ismi ve tarihimize damgasını vuran savaşları da içermelidir. Vatani sevmek aynı zamanda dilimizi sevmeyi, doğayı sevmeyi, insanları sevmeyi ve korumayı, gelişen teknolojiye ayak uydurmayı ve küreselleşen dünyayı yakın merceğe almayı, vatandaşlık görevlerimizi ve devlete yönelik sorumluluklarımızı yerine getirmeyi de kapsamalıdır. Bu nedenle değerlerin tanımlamalarının genişletilmesi, doğru anlamlarda ifade edilmesi ve temalar arasında dengeli dağıtılması gerekmektedir. Padem ve Aktan'ın (2014) yapmış olduğu araştırmada da 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki değerler incelenmiş ve değerlerin orantılı dağılım göstermediği ve metinlerin, öğrencilere değer kazandırmada yeterli oranda değer içermediği ifade edilmiştir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilenen 5. sınıf Türkçe ders kitabında metinlerin ve görsellerin değerleri, öğrenciye yansıtmada yeterli olmadığı ve programda yer verilen değerlerin orantılı dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bazı değerlerin 20'den fazla ifade edilmesi bazı değerlere 1 kez yer verilmiş olması ya da hiç yer verilmemesi dağılımı çarpıklaştırmıştır. Üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise metin seçimidir. Türkçe dersinde değer aktarımında metinler büyük görev üstlenirler. Değerler, üslup ve içerik bakımından nitelikli metinler aracılığıyla öğrencilerin zihninde hayat bulurlar. Çelikipazu ve Aktaş'a (2011) göre Türkçe ders kitabında yer alan metinler amacına uygun olmalı ve titiz bir taramadan geçirilmeli, edebi zevk vermeli, program amacına uygun olmalıdır. TYMM (2024) 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan görsellerin bazıları birden çok değeri anımsatmakta ve öğrencilerin asıl vurgulanmak istenen değeri gözden kaçırmalarına sebep olmaktadır. Son tema olan *Duygularımı Tanıyorum*'da ise sevgi değeri tekrardan karşımıza çıkmaktadır. 1. dönemde kullanılan 5. sınıf Türkçe ders kitabına genel olarak bakıldığında değerlerin dengeli dağılım göstermediği, metinlerin bazılarının değeri öğrenciye sezdirmekte yetersiz kaldığı ve metinler için seçilen görsellerin hem sayıca yetersizliği hem de değer aktarımında yetersiz kaldığı görülmüştür.

Bu araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

1. TYMM (2024) çerçevesinde şekillenen 5. sınıf Türkçe ders kitabında kullanılan metinlerde, programda belirtilen değerlerin dengeli dağılımı sağlanabilir.
2. Türkçe ders kitapları, her yıl alan uzmanları tarafından gerek metinlerin içeriği gerekse metinlerde kullanılan görsellerin taraması titizce, öğrencilerin yaş seviyeleri ve ilgileri göz önünde bulundurularak incelenmesi sağlanabilir.
3. Değer aktarımında kalıcılık ve devamlılık sağlanabilmesi için öğrencilerin metinlerden yola çıkarak etkinlikler vasıtasıyla somut yaşantılar kazandırılması sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akay, İ. (2018). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın çocuk romanlarında yer alan kök değerler. *Electronic Turkish Studies*, 13(28), 1-30. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14430>
- Akçamete, G., Kayhan, N., İşcen Karasu, F., Sardohan Yıldırım, A. E., & Şen, M. (2016). Professional ethical principles for special education teachers. *SDU International Journal of Educational Studies*, 3(1), 27-44.
- Arslan, A., & Akpınar, E. (2024). İkinci sınıf türkçe ders kitabının kök değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 22(47), 97-126. <https://doi.org/10.34234/ded.1427320>
- Arslan, A., & Turan, F. (2024). 8. sınıf Türkçe ders kitabının kök değerler açısından incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 15(29), 105-130. <https://doi.org/10.58689/eibd.1429452>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Coşkun, H., & Derse, G. E. (2021). Türkçe ders kitabındaki metinlerin değerler eğitimi açısından incelenmesi ve öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(41), 9-35. <https://doi.org/10.34234/ded.738543>
- Çeçen, M. A. (2008). 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan hikâyelerin metin elementleri açısından incelenmesi. *I. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu*.
- Çelikpazu, E. E., & Aktaş, E. (2011). MEB 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında yer alan metinlerin değer iletimi açısından incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 6(2), 413-424.
- Deniz, K., & Karagöl, E. (2018). Değerler eğitimi açısından ortaokul Türkçe ders kitapları. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 6(2), 244-255.

- Direkçi, B., Akbulut, S. & Şimşek, B. (2020). Türkçe eğitimi alanında yapılan değerler eğitimi tezlerinin incelenmesi. *ZfWT*, 12(2), 117-140.
- Doğan, B., & Gülüşen, A. (2011). Türkçe ders kitaplarındaki (6–8) metinlerin değerler bakımından incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 75-102.
- Dökme, K., & Tunçer, B. K. (2022). İlkokul Türkçe ders kitaplarındaki öyküleyici metinlerin değerler yönünden incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(235), 2085-2106. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.880197>
- Durhat, G., & Ökten, C. (2020). Kök değerlerin ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki erdemler temasıyla ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 675-693. <https://doi.org/10.16916/aded.678498>
- Durmaz, F. (2022). *Değerler kavramı temelinde eğitsel sorunların incelenmesi*, (Yayınlanmış doktora tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gereken, H., & Gülmez, M. (2019). 5. Sınıf Türkçe ders kitabındaki atasözlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(4), 182-194. <https://doi.org/10.29228/ijlet.38819>
- Güzel, A., & Karadağ, Ö. (2013). Anlatma becerileri açısından “Türkçe Dersi Öğretim Programı’na (6, 7, 8. Sınıflar) eleştirel bir bakış. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 45-52.
- Kılıcan, T. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin öğretim programlarında yer alan kök değerlerin önem sırasına ve eğitimine ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 134-145.
- Kurudayıoğlu, M., & Şahin, S. (2020). Türkçe dersi öğretim programında yer alan kök değerler Rafadan Tayfa çizgi filmi açısından incelenmesi. *Journal of History School*, 47, 2636-2656. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.43778>
- MEB (2019). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB (2024). *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mutlu, H. H., & Dinç, S. (2019). 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan temalardaki metinlerin kök değerlerle ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1048-1062. <https://doi.org/10.16916/aded.593400>
- Oktay, M. (2019). Muallim Naci’nin” Ömer’in Çocukluğu” adlı eserinde kök değerler. *Journal of International Social Research*, 12(66), 161-173.
- Öksüz, H. İ., & Eken, N. T. (2019). İlkokul (1-4) Türkçe ders kitaplarındaki hikâye edici metinlerin Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler bakımından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 384-401.

- Özbaşı, S. (2020). Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler çerçevesinde Aytül Akal masallarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 178-192. <https://doi.org/10.21733/ibad.715132>
- Özdemir, S.(2019), *Kuramdan uygulamaya Türkçe ders kitabı incelemeleri*. (2. baskı). Anı Yayıncılık.
- Özkan, U. B. (2019). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi*. Pegem Akademi.
- Padem, S., & Aktan, O. (2014). İlköğretim 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan değerlerin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 5-24.
- Şakiroğlu, Y. (2020). 6. sınıf Türkçe ders kitabının değer aktarımı bağlamında incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 145-161.
- TDK, (2024). <https://sozluk.gov.tr>
- Türkben, T. (2019). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletği değerler açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 508-526. <https://doi.org/10.16916/aded.541659>
- TYMM Öğretim Programları Ortak Metni, (2024). MEB Yayınları.
- Yılmaz, Z. & Kartal, Ş. (2023). Development of the self-directed learning skills scale in distance education. *E-International Journal of Educational Research*, 14 (5), 143-160. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1340111>
- Zerenüz, M. (2024). *Değerler eğitiminin ortaya çıkışı, gelişimi ve temel sorunlarının incelenmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
5. sınıf Türkçe Ders Kitabı, (2024). MEB Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.10>

Volume 8/4

2024 p. 175-197

CUMHURİYET GAZETESİ'NE GÖRE ALMANYA'NIN NORVEÇ'İ İŞGALİ VE FRANSA İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ (9 NİSAN-10 MAYIS 1940)

GERMANY'S INVASION OF NORWAY AND THE PROCESS LEADING TO THE FRENCH INVASION ACCORDING TO THE *CUMHURİYET* NEWSPAPER (APRIL 9-MAY 10, 1940)

Ahmet Murat KADIOĞLU*

Batuhan Veysel SAKİNOĞLU **

ÖZ

1 Eylül 1939'da Alman birliklerinin Polonya'yı işgali sonucunda Fransa ve İngiltere, o zamana kadar yürütmüş oldukları yeni bir savaştan kaçınma ve yatıştırma politikasını terk ederek 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Bu savaş ilanının ardından Almanya'nın Fransa'nın işgaline başladığı gün olan 10 Mayıs 1940 tarihine kadar Batı Cephesi'nde küçük çaplı çatışmalar yaşanmış taraflar birbirinin güçlerini tartmıştır. Almanya, kendisi için hayati önem arz eden demirin güvenli bir şekilde nakli için Norveç'i işgal etmiştir. Batı Cephesi, bu savaşla beraber hareketlilik kazanmıştır. Müttefikler Norveç'in işgalini önlemek için Kuzey Denizi'ne mayın döşemiş ve Norveç'e asker çıkarmıştır. Ancak Müttefikler, şiddetli Alman taarruzları karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Norveç Savaşı, Fransa'nın işgaline giden süreçte önemli bir yer tutmuştur. Türk basını bu süreci yakından takip etmiştir. Savaşta bitaraf kalmış olan Türkiye'de savaşın nasıl ilerlediği hakkında kamuoyunu aydınlatmak Türk basınının temel vazifelerinden olmuştur. Türk basını ve özelinde Cumhuriyet gazetesi Norveç Savaşı'na geniş yer ayırmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet gazetesinin güçlü kalemleri savaşın gidişatı ve geleceği hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmanın amacı, Almanya'nın Norveç'i işgalinden Fransa'yı işgaline giden süreci Cumhuriyet gazetesi aracılığıyla incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Cumhuriyet, Fransa Muharebesi, İkinci Dünya Savaşı, Müttefikler.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ostim Teknik Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, E-mail: ahmetkadioglumurat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9786-1904, Ankara, Türkiye.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: sakinoglubatuhan@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4599-1000, Konya, Türkiye.

ABSTRACT

As a result of the invasion of Poland by German troops on September 1, 1939, France and England abandoned the policy of avoiding and appeasing a new war they had followed until then and declared war on Germany on September 3. Following this declaration of war, small-scale conflicts took place on the Western Front until May 10, 1940, the day Germany began the occupation of France, and the sides weighed each other's strengths. Germany occupied Norway for the safe transportation of iron, which is vital for Germany. The Western Front gained momentum with this war. To prevent the invasion of Norway, the Allies laid mines in the North Sea and landed troops in Norway. However, the Allies had to retreat in the face of fierce German attacks. The Norwegian War had an important place in the process leading to the invasion of France. The Turkish press followed this process closely. In Turkey, which remained neutral in the war, enlightening the public about how the war progressed has become one of the basic duties of the Turkish press. The Turkish press, and in particular the Cumhuriyet newspaper, devoted extensive coverage to the Norwegian War. However, the powerful writers of Cumhuriyet newspaper made important evaluations about the course and future of the war. The aim of the study is to examine the process from Germany's occupation of Norway to its occupation of France through the Cumhuriyet newspaper.

Keywords: *Western Front, Cumhuriyet, Battle of France, Second World War, Allies.*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında 1919 yılında imzalanan Versay Barış Antlaşması'nın ardından Fransız General Ferdinand Foch: “*Bu bir barış antlaşması değil, yirmi yıl sürecek bir ateşkestir*” demiş ve tarih, Foch'u haklı çıkarmıştır (Stone, 2019: 29). Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı travma, Avrupa'da totaliter rejimleri iktidara taşımıştır (Akşin, 2021: 146). Rusya'da Bolşevikler ihtilallerle (1917), İtalya'da ise Mussolini ve Kara Gömlekliler'in Roma'ya yürüyüşüyle (1922) bu süreç başlamıştır (Çelikçi, 2013: 89). Almanya ise bu ülkeler arasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Kayser II. Wilhelm Hollanda'ya giderek ülkeyi terk etmiş ve 9 Kasım 1918'de bir sosyal demokrat olan Philipp Scheidemann tarafından ilan edilen Weimar Cumhuriyeti ile Almanya'da yeni bir rejim kurulmuştur (Gay, 2023: 30).

Weimar Cumhuriyeti'nin doğum sancıları, savaş sonrası imzalanan Versay Barış Antlaşması ile ağırlaşmıştır. Versay Barış Antlaşması'nın ortaya koyduğu şartlar Adolf Hitler ve Nazi rejimini iktidara taşıyan önemli unsurlardan biridir. Yeni Cumhuriyet bu anlaşma ile ağır bir tazminata mahkûm edilmiş, ordusu sınırlandırılmış, ülkenin batısında Fransa ile sınır olan ve Almanya'nın önemli sanayi bölgelerinden biri olan Ruhr Vadisi'ne asker sokması yasaklanmış, Polonya'nın denize çıkması için tasarlanan Danzig Koridoru ile ülke ikiye bölünmüştür. Öte yandan Almanya'nın galip devletlere (Üçlü İtilaf) borcunu ödeyememesi üzerine Fransa'nın Ruhr Vadisi'ne girerek bölgeyi işgal etmesi ile Almanya aşağılanmış (Wiest, 2022: 303-306). İşte bu koşullar altında 31 Temmuz 1932 tarihinde yapılan seçimlerde %37,4 (Ullrich, 2022: 66), 5 Mart 1933'te yapılan seçimde ise oyların %43,9'unu alan Hitler'in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ni (NSDAP) iktidara taşımıştır (Belenli, 2020: 650).

Birinci Dünya Savaşı kahramanı olan Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un 2 Ağustos 1934 yılındaki ölümü üzerine Hitler, artık Alman Reich'inin Führer ve Şansölyesi unvanıyla tüm Almanya'nın tartışılmaz lideri konumuna yükselmiştir. Askerlik hizmetini yeniden yürürlüğe koyarak ordu ve donanma gücünü arttırması ve Ruhr Bölgesi'ne asker sokmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak doğuda beliren komünizm tehlikesini yalnızca Almanların durdurabileceği düşüncesi, bir önceki savaşın galip ama yorgun batı demokrasilerinin tepkisiz kalmasına neden olmuştur (Akşin, 2021: 221). Hitler, batının bu tepkisizliğiyle cesaretlenmiş ve süreç "Anschluss" yani Avusturya'nın ilhakı (12-13 Mart 1938) ile devam etmiştir (Mazower, 2020: 104). Ardından bütün Almanları bir ülke altında birleştirmeyi kendine görev edinen Hitler, gözünü çok sayıda Alman'ın yaşadığı Çekoslovakya'nın Südet bölgesine dikmiştir. Bu süreçte yatıştırma politikası izleyen İngiltere ve Fransa çıkabilecek bir savaştan kaçınma politikası gütmüştür. Bunun sonucunda Hitler, Birleşik Krallık Başbakanı Neville Chamberlain, Fransa Başbakanı Edouard Daladier ve Benito Mussolini arasında 29 Eylül 1938 tarihinde imzalanan Münih Anlaşması ile başka bir Avrupa ülkesi üzerinde hak iddia etmemesi karşılığında Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Hitler'e bırakmıştır (Anchieri, 1959: 53). 14 Mart 1939 tarihinde ise Alman orduları geri kalan Çekoslovak topraklarını da işgal ederek Çekoslovakya'yı ortadan kaldırmıştır (Öncü, 2014: 171). Böylece yeni bir dünya savaşı için gerekli fitilin ateşlenmesine sadece son bir adım kalmıştır.

Avusturya'nın ilhakı ve Çekoslovakya'nın işgalinden sonra Hitler yönünü, nüfusun çoğunluğunun Alman olduğu Danzig'e, yani Polonya'ya çevirmiştir. Versay Barış Antlaşması ile Polonya'nın denize çıkması için tasarlanan ve Alman topraklarını ikiye bölen Danzig Koridoru, Almanya'nın milli bir meselesi haline gelmiştir. Almanya, 31 Ağustos 1939'da yaşanan Gleiwitz Vakası ile harekete geçmiştir. Bu olay, Polonyalı kılığına girmiş olan Alman askerleri tarafından, Yukarı Silezya'da bulunan Gleiwitz şehrindeki radyo istasyonuna yapılan düzmece bir saldırıdır. Bu düzmece saldırının Almanya'ya, Polonya'ya müdahale etmesi için haklı bir sebep vereceği düşünülmüştür. Almanya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yapılan Molotov-Ribbentrop Paketi'nin imzalanmasından bir hafta sonra Alman birlikleri, 1 Eylül günü saat 06.00'dan kısa bir süre önce Polonya sınırını geçmiştir. Hava saldırıları bir saat önce başlamıştır (Hart, 2023: 40). SSCB ise 17 Eylül günü Polonya'ya savaş ilan etmiş ve doğudan saldırıya geçmiştir (McMeekin, 2022: 113). Almanya savaş ilanı olmaksızın Polonya'ya saldırmıştır ki bu durum uluslararası hukuka aykırıdır. Modernizasyonunu savaşa yetiştiremeyen Polonya ordusu, Alman ordusu karşısında şiddetli bir darbe almıştır. Polonya doğu ve batı cephelerinde yaklaşık 70.000 asker kaybetmiştir (Jenkins, 2023: 282).

Savaşın başladığı günden itibaren bitaraf kalan Türkiye'de bu savaş yakından takip edilmiştir. Türk basını ve Cumhuriyet gazetesi Polonya Savaşı'nda yaşanan olayları gün gün aktarmış ve değerlendirerek kamuoyu ile paylaşmıştır. Savaşın patlak verdiği 1 Eylül 1939'da *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Peyami Safa, "İki Eylül Arasındaki Fark" başlığıyla yayımlamış olduğu yazıda 1938 Eylül'ünde yaşanan olayları 1939 Eylül'ü ile karşılaştırmıştır. Gündem Çekoslovakya yerine Polonya, Südetler yerine ise Danzig olmuştur. Aradaki fark ise Müttefiklerin artık yaşanan olaylara karşı tepkisiz kalmayacağıdır. Peyami Safa'ya göre savaş artık kaçınılmazdır (Benhür ve Taşçı, 2023: 457). Nitekim öyle de olmuştur. İngiltere, Almanya'ya işgali durdurması için bir ultimatom iletmıştır. Ancak Almanya'nın Polonya üzerindeki hareketinin devam etmesi üzerine İngiltere ve Fransa, 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan ederek İkinci

Dünya Savaşı'nı başlatmışlardır. Chamberlain'in 3 Eylül sabahı yapmış olduğu ulusa seslenişte; “*Almanya'nın yöneticisinin verdiği hiçbir söze güvenilemeyeceği ve hiçbir halkın ya da ülkenin kendini güvende hissedemeyeceği bu durum tahammül edilemez hale gelmişti*” (Jenkins, 2023: 282).

Norveç'in İşgali ve Batı Cephesi'ndeki Gelişmelerin Cumhuriyet Gazetesine Yansımaları

Polonya'nın Almanya ve SSCB arasında paylaşılmasından sonra (Armaoğlu, 1993: 294) Almanlar tarafından “*Sitzkrieg*” yani oturan savaş, Fransızlar tarafından “*le drole de guerre*” komik savaş ya da garip savaş ve İngilizler tarafından “*Bore War*” sıkıcı savaş denen altı aylık süreç (Booth ve Walton, 2023: 46-47), Hitler'in İskandinavya'ya gözünü dikmesi üzerine bozulmuştur (Hart, 2023: 71). Bu süreçte Müttefikler Almanya'nın dışarıdan hammadde ve yiyecek almasını engellemek için Almanya'yı denizden ve karadan abluka altına almışlardır. Demir ihtiyacının büyük çoğunluğunu Norveç'ten karşılayan Almanya'nın bu ticaretine darbe vurmak için Müttefikler, Norveç ve Almanya arasındaki suları mayınlayarak mayın tarlaları oluşturmuşlardır. Norveç hükümeti bu durum üzerine İngiltere'yi protesto etmiş ve mayınların derhal toplatılmasını hakkında talebini bir nota ile İngiltere'ye iletmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5). Diğer taraftan Almanya, Norveç'in kendi sahillerini müdafaa edememesi halinde donanmasının ve ordusunun Baltık Denizi'nde hazırlandığını haber vermiştir (Togay, 1940: 2). Norveç karasularına döşenen mayınların Almanlar için ne kadar tehlikeli ve tesirli bir silah olduğu artan gerilim ile kendini göstermiştir. Müttefikler tarafından Almanya'yı gıdasız ve hammaddesiz bırakmak amacıyla sarfedilen gayretler ciddileşince Almanlar harekete geçmek mecburiyeti hissetmişlerdir (Nadi, 1940: 1).

Almanya 9 Nisan 1940'ta ani bir saldırıyla hem Danimarka'yı işgal etmiş hem de Norveç'in güneyine asker çıkarmıştır. Oslo'da bulunan Alman elçisinin Norveç hükümetine “*Norveç'i biz işgal etmesek İngilizler ve Fransızlar edeceklerdi*” şeklindeki beyanattı, işgali haklı kılma çabasının bir göstergesidir. Maginot Hattı¹ ve Siegfried Hattı'nda² altı aydır durağan şekilde devam eden savaş nihayet Kuzey Denizi'nde yeni bir cephe kazanmıştır (Nadi, 1940: 5). Danimarka teslim olurken Norveç, Oslo'yu tahliye ederek mukavemet göstermeye çalışmıştır. Almanlar ise büyük şehirleri bombalamaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 1940: 1). Almanların Norveç'e çıkarma yapmasının ardından *Cumhuriyet* gazetesinde yazılar kaleme alan Peyami Safa, İskandinavya'nın zaferin anahtarı olduğunu söylemiş ve Müttefiklerin üç ihtimali olduğunu ileri sürmüştür; birincisi Norveç'e asker çıkarırlar ve Almanlar ile savaşarak onları Norveç'ten atarlar, ikincisi asker çıkarmazlar yalnız Norveç kıyılarında bir deniz savaşı yürütürler ve son

¹ 1927 yılında Fransa tarafından inşasına başlanan bu savunma hattının yapılma sebebi Fransa'yı Almanya'ya karşı korumaktır. Hattın adı 1916 Verdun Muharebesi gazilerinden olan ve Fransa'da 1929 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na yükselen Andre Maginot'tan gelmektedir. İlk başta Maginot Hattı'nın İsviçre ve Belçika sınırlarını da kapsamı düşünülmüş ancak muhtemelen işçi yetersizliğinden dolayı tamamlanamamıştır. Bu sebeple bu hat Fransa'nın bütün kuzey sınırını kapsamamıştır. Fransa bu savunma hattı için 2.900.000.000 Frank kredi tahsis etmiştir. Bknz. Salim Aydın, “İkinci Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, İstanbul 2020, C. 16, S. 34, s. 386-389.

² Siegfried Hattı, Almanya'nın Maginot Hattı'na bir cevabıydı. Almanya ve Fransa arasında sınır görevi gören Ren (Rhin) Nehri'nin karşısına inşa edilen bu hattın tamamlanacağı Hitler tarafından Nurnberg nutkunda ifade edilmiştir. Bknz. Muammer Yalçiner, “Sigfrid (Siegfried) Hattı”, *Askeri Mecmua*, C. 17, S. 137, s. 72-73.

olarak Norveç'e asker çıkarırlar fakat Almanları çıkarmaya muvaffak olamazlar. Safa'nın öne sürdüğü ihtimallerden üçüncüsü Müttefikler için gerçek olacaktır. Yazının başında İskandinavya'nın zaferin anahtarı olduğunu söyleyen Peyami Safa, zaferin ise iki kapısı olduğunu belirtmiştir; Maginot ve Siegfried (Safa, 1940: 3).

Fransız Başbakan Reynaud 10 Nisan 1940 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Norveç üzerinden neden böyle bir harekate giriştikleri ve hareketin durumu hakkında şu bilgileri vermiştir (Cumhuriyet, 1940: 6):

Fransa, İsveç demir madenlerinin mütemadiyen Almanya'ya gitmesine nihayet vermek istemiştir. Norveç denizlerini kapadık. Çünkü Norveç'in bitarafılığı mevcut değildi. Almanya'ya karşı yapılmış olan bu harp hareketinin mesuliyetini kabul ediyoruz. Bundan böyle Narvik'ten Almanya'ya bir ton demir bile gitmeyecektir. Almanya da hareket etti ve hatta bizden daha evvel. Almanya harp filosunu Norveç'e göndermiştir. Tayfa kıyafetinde giden bahriye askerleri limanları ele geçirmiştir. Bundan başka Almanya, kuvvete müracaat etmemeyi taahhüt etmiş olduğu Danimarka'yı da istila etmiştir. Bir taraftan bir abluka hareketi olmuş, diğer taraftan abluka ile hiç alakası olmayan Danimarka istila edilmiştir. Nazi rejiminin bu yeni ihlali hareketlerine hayret etmiyoruz. Müttefiklerin ablukası Alman kontrolüne tabi bütün mıntikalara bütün şiddetiyle tatbik edilecektir. Alman filosunun yarısından fazlası İngiliz anavatan filosu ile Fransız filosunun tehdidine maruz bulunuyor...

Cumhuriyet'in köşesinde yer verdiği Londra merkezli *Reuters* Ajansı'nın 11 Nisan'da yapmış olduğu habere göre, Almanya'nın bitaraf Belçika ve Hollanda üzerinden bir harekate girişeceği tahmin edilmiştir. Hollanda da tarafsızlığını ihlal için girişilecek herhangi bir teşebbüse silahla karşılık vereceğini bildirmiştir. Belçika ise ordusunda bütün mezuniyetlerin kaldırıldığını bildirmiş ama genel seferberlik ilan etmemiştir (Cumhuriyet, 1940: 3). Bununla birlikte her iki ülkede de sınırlar takviye edilmiş, şehirler, hastaneler ve okullar boşaltılmış, sahiller ve yollar sıkı denetim altına alınmış, önemli noktalarda barikatlar kurulmuş ve sahillere mayın dökülerek olası bir işgale karşı hazırlıklar başlamıştır (Cumhuriyet, 1940: 1).

Danimarka Kralı 10. Christian ve hükümeti Almanlara karşı mukavemetin ülkeyi harabeye çevireceğini düşündüklerinden dolayı işgali ve Almanlar ile işbirliği yapmayı kabul etmişlerdir. Diğer yandan İngiltere Denizcilik Bakanı Churchill'in Norveç'e İngiliz ve Fransız birliklerinin çıkarak Almanlara karşı koyulacağı yönündeki beyanati Norveçlilere cesaret vermiş, İngiltere ve Fransa'nın yardımına güvenen Norveçliler Almanya'ya karşı mukavemet kararı almıştır (Cumhuriyet, 1940: 2). İngilizlerin amacı Norveç'e yapılan Alman askeri sevkiyatına mâni olmaktır. Böylece İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Norveç'e çıkacak ve geride kalan Alman birliklerini kuşatıp yok edebileceklerdir. Almanların amacı ise bütün hava ve deniz güçleriyle İngilizleri Norveç sahillerinden uzaklaştırmaktır (Togay, 1940: 2). Norveç içlerine uzanan Alman taarruzu, seferberliğe katılan 30 bin Norveçlinin de katkısıyla geçici bir süreyle olsa da durdurulmuştur (Cumhuriyet, 1940: 1). *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Abidin Daver Norveç direnişi karşısında Almanların geri çekilişini “*Bugün vaziyetin hululası şudur: Almanya ilk yumruğu muvaffakiyetle indirmiş, fakat hemen akabinde daha şiddetli bir yumruk yemiştir*” şeklinde yorumlamıştır (Daver, 1940: 3). Fransız Başbakan Reynaud 11 Nisan'da Paris'te “*Almanya demirden mahrum edilmiştir ve edilecektir. Almanya bize taarruz için çeliğe muhtaçtır. Bize muhasara edilmiş bir memleket manzarası arz etti*” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Devamında Fransızların henüz hiç zayıat vermediklerini,

İngilizlerin dört torpido kaybettiklerini açıklamış, Alman zayıflığının ise dört kruvazör, bir denizaltı, bir muhrip ve 12 nakliye gemisi olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 1940: 5).

1940 yılının başlangıcından itibaren Almanların Batı Cephesi'ndeki askeri faaliyetleri ve sevkiyatlarının artması ile birlikte Benelüks ülkeleri³ üzerindeki baskı artmıştır. Almanya'nın Hollanda'ya karşı harekât başlatmaya karar verdiği düşünülerek Belçika'da kabine toplanmış, askeri durumun tetkiki ve müzakeresinin ardından Belçika'nın müdafaası için gerekli olan yeni tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Belçika Milli Savunma Bakanı General Denis gazetecilerle yaptığı beyanatta; *"Eğer Belçika'ya bir tecavüz vuku bulursa mütecavizin muvaffakiyet ihtimalleri yoktur. Bundan 8 ay evvel Belçika ordusu ilk defa olarak seferber edilmiştir. Belçika muazzam tahkimat yapmıştır. Eğer Belçika bu sekiz ay içinde harbe sürüklenmemişse bunu aldığı askeri ihtiyat tedbirlerine borçludur"* demiştir (Cumhuriyet, 1940: 5). Bu arada Belçika ve Hollanda'da bulunan Alman elçilerinin 12 Nisan gece yarısı aniden Berlin'e hareket etmeleri endişeleri arttırmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5).

Başbakan Reynaud başkanlığında Fransa'da 13 Nisan günü savaş kabinesi toplanmıştır. General Gamelin, Villemin ve Amiral Darlan toplantıda hazır bulunmuşlardır (Cumhuriyet, 1940: 3). Almanya, Norveç'e taarruzda bulunurken, Almanya'nın komşuları İsveç, Hollanda, Belçika ve hatta İsviçre endişe içindedir. Gerek bu ülkelerde gerek Fransız cephesinde ordular hazır beklemektedir. Çünkü Almanya'nın buralarda bir taarruza geçmesi muhtemeldir. Almanlar Danimarka'yı tamamen işgal etmiş, Norveç'te ise istilaya girişmiş olmakla beraber buralarda cepheye sürdüğü asker sayısı aşağı yukarı bellidir. Belirtilene göre bu sayı 50 bin kişidir. 5-6 milyon olarak tahmin edilen Alman ordusu başka bir harekate girişebilecek güce pekâlâ sahiptir. Almanların Danimarka ve Norveç'te şaşırtma veya oyalama savaşı yaptığı gündeme gelmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Abidin Daver bu şaşırtma veya oyalama durumunda hareketin kime karşı yapılacağı hakkında birkaç ihtimal üzerinde durmuştur (Daver, 1940: 3).

1. İsveç: Müttefikler Almanları Norveç'te sıkıştırmayı becerir ve zor bir duruma düşürürse Almanya, askerlerini İsveç üzerinden geçirmek isteyecektir. Bitaraflığını korumak isteyen İsveç ise buna karşı çıktığında, Almanlar İsveç'e taarruz etmek mecburiyetinde olacaktır.

2. Hollanda: Hollanda'yı işgal eden Almanya, İngiltere'ye yaklaşmış olur. Bir yıldırım savaşıyla işgal edilmesi mümkün olan Hollanda'nın yardımına Müttefiklerin koşacakları muhakkaktır. İngiliz ve Fransız kuvvetlerini önce Norveç'e çekmek ardından Hollanda'ya taarruz etmek ümit verici bir hareket olarak değerlendirilmiştir.

3. Belçika: Birinci Dünya Savaşı'nda Belçika kıyılarının işgali Alman deniz ve hava kuvvetleri için çok faydalı olmuştur. Belçika, Almanya'ya karşı müdafa tedbirleri almış olsa da zayıftır. Bundan dolayı Belçika'ya yardıma gelecek olan Müttefik kuvvetlerini Norveç'e çektikten sonra bir baskın ve yıldırım savaşı yapmak gayet mümkündür.

4. Fransa: Maginot Hattı ve Fransız ordusu sapasağlam dururken Fransa'ya taarruz etmek tercih edilmesi zor bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Ancak Hollanda ve Belçika'ya taarruz edilirken Fransa'ya karşı bir oyalama ve şaşırtma taarruzu yapılması muhtemel görünmüştür. Böyle bir taarruzun Fransızları aldatabilmesi için çok ciddi ve şiddetli olması lazımdır.

³ Hollanda, Belçika ve Lüksemburg.

5. İsviçre: Almanların Fransız ordusunu iki yandan çevirmek ve Maginot Hattı'nı hem Belçika'dan hem de İsviçre'den kuşatma arzusuna kapılmaları da muhtemel olarak görülmüştür. Öyle olmasa bile Fransız birliklerini İsviçre sınırına çekmek için, İsviçre'ye karşı bir şaşırtma ve oyalama taarruzu yapmaları gerekmektedir. Bu ihtimallerden doğan endişelerden dolayı İsveç'ten İsviçre'ye kadar Almanya'nın bütün komşularının tetikte olduğu belirtilmiştir (Daver, 1940: 3).

Batı Cephesi'nde 12 Nisan'dan itibaren hareketlenmeler başlamıştır. 13 Nisan sabahı Paris'ten yapılan tebliğ şu şekildedir (Cumhuriyet, 1940: 3):

“12 Nisan günü akşamı Parre mıntıkasında topçumuz, inşa halinde bulunan düşman istihkamlarına ateş açmıştır. Geceleyin piyade kuvvetleri Rhin sahillerinde hem Mulhouse'ın şark mıntıkasında hem Strazburg civarlarında faaliyetlerde bulunmuştur. Düşman, Rhin üzerinde Huningue şimalinde ufak bir taarruza teşebbüs etmişse de muvaffakiyet kazanamamıştır” diyerek cepheden haber verirken yine aynı günün akşamı yapılan tebliğ; “Bugün, keşif kolları faaliyetinde şiddetli bir tezayüt olmuştur. Moselle'nin şarkında, düşmanın şiddetli topçu ateşiyle hazırladığı mevzii bir taarruz tamamen akim kalmıştır. Düşman mania hattını aşamamış ve geri çekilmeğe mecbur olmuştur. Daha şarkta, keşif kolları arasında yapılan müsademeler bizim lehimize dönmüştür. Sarre ile Vosges arasında tarafımızdan yapılan bir ufak taarruz muvaffakiyetle neticelenmiştir.”

Batı Cephesi'nde Almanya ve Fransa arasında ufak çaplı çatışmaların başlaması ile birlikte *Cumhuriyet*, 11 Nisan'da çıkan sayısında *Echo du Nord* gazetesinden aktardığı haberde iki Alman uçağının düşürüldüğünü ve 7 Almanın öldürüldüğünü birinin ise esir alındığını bildirmiştir (Cumhuriyet, 1940: 5). 14 Nisan günü Paris tarafından yapılan tebliğde Paris'ten yapılan tebliği yalanlamıştır (Cumhuriyet, 1940: 5):

“Vosgeslerin garbında muhtelif noktalarda düşman piyade müfrezeleri topçusunun muzaheretiyile hatlarımıza yaklaşmağa teşebbüs etmişlerdir. Bu müfrezeler tardedilmiş ve düşmana zayıat verdirilmiştir” (Cumhuriyet, 1940: 3) şeklinde olurken Berlin'den yapılan tebliğ: “...Garp cephesinde müteaddit Alman hücum kıtalarının muvaffakiyeti kaydedilmiştir. Merzigin cenup garbisinde Zelingen civarında iki Alman hücum kıtası topçu hazırlığından sonra düşman mevzilerine iki taraftan birden girmişlerdir. Müdafiler şiddetli bir mukavemetten sonra kısmen imha olunmuştur. Dört sığınak tahrip olunmuş ve esirler alınmıştır. Sarrelous'nin cenup garbisinde diğer bir Alman hücum kıtası da düşmana zayıat verdirilmiştir. Fransızlar on ölü ve birçok yaralı vermişlerdir. Deux Ponts'in cenubunda bir Fransız hücum kıtası sislerle muhat havadan sonra Alman ileri postalarına doğru ilerlemeye teşebbüs etmişlerdir. Taarruz zayıatla tardedilmiştir”

Karşılıklı olarak verilen tebliğler, Almanya ve Fransa'nın Batı Cephesi'nde güçlerini tartmaya başladığını göstermiştir.

İngiltere'nin Norveç'in işgaline karşı nasıl bir karşılık vereceği tüm dünya tarafından merakla beklenmiştir. Almanya'nın Norveç'e yerleşmesinin, İngiltere için doğuracağı tehlikeli sonuçlar gerek siyasi gerek iktisadi bakımdan Londra için oldukça önemliydi (Togay, 1940: 2). Almanlar Kuzey Denizi'ne döşenen mayınları elbette temizleyebilirlerdi ancak bunu yapana kadar İngiliz-Fransız birlikleri pekâlâ Norveç'e çıkarma yapabilirlerdi. Çünkü bölgeye döşenen mayınlar sadece Almanların takviye

almasını önlemek için değil aynı zamanda Müttefiklerin çıkarma hareketinin emniyetini de sağlamak içindi (Daver, 1940: 3). *Cumhuriyet*, İngiltere ve Fransa'nın Norveç'e verdikleri yardım sözünün bu kadar erken tutulmasından dolayı Norveçlilerin sevinç içinde olduklarını belirtmiştir. Norveç hükümetinin Londra radyosu vasıtasıyla yapmış olduğu açıklama şu şekildedir:

“İngiltere ve Fransa, bize yardımda bulunmaları hususunda yaptığımız müracaatı kabul ederek, bugün Norveç'e asker çıkarmaya başlamışlardır. Narvik ile civarı şimdiden şimdiden Almanlardan istirdat edilmiştir. Müttefiklerin yardımı, Norveç'in muhtelif noktalarında süratle inkişaf etmektedir. Norveç bahriyelileri her tarafta İngiliz donanmasına iltihak etmiş bulunmaktadırlar. Ayrıca, İngiliz makamlarıyla temasta ve teşriki mesaide bulunmak üzere İsveç zabitlerinden mürekkep bir heyet de bugün Londra'ya muvasalat etmişlerdir. Bu günden itibaren Norveç'te İngiliz ve Fransız paraları kabul edilecektir. Norveç'teki asker ve sivil makamının İngiliz ve Fransız müttefiklerimizle temasa girerek her türlü kolaylık göstermeleri lazımdır. Ayrıca her Norveçli, müttefiklere yardımla mükelleftir.” (Cumhuriyet, 1940: 5).

İngiliz güçlerinin Norveç'e çıktığı haberi (Cumhuriyet, 1940: 1) ile Peyami Safa'nın bahsettiği ihtimallerden biri olan Müttefiklerin Norveç'e asker çıkarması gerçekleşmeye başlamıştır (Safa, 1940: 3). Yine Peyami Safa'nın diğer yorumuna göre bu savaş, demokratik-totaliter rejimler arasında olan bir savaş olmasının yanı sıra henüz dünya savaşı değildir. Dünya savaşı olmamasının sebebini ise çatışmaların Avrupa'nın yirmi üç devleti arasından yalnız dördü arasında geçmesine dayandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile kıyaslandığında bu savaş, bir menfaat değil ekonomik rekabet ve hegemonya yarışı olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu savaşın bir dünya savaşına dönme ihtimalini düşündüren sebeplerin ise Birinci Dünya Savaşı'nıkinden daha fazla olduğu belirtilmiştir (Safa, 1940: 3).

Berlin, Belçika ve Hollanda'yı bir Müttefik saldırısı olacağına dair inandırma çabasına girişmiştir. Eğer Müttefikler tarafsız ülkelere saldırıda bulunursa Nazilerin daha evvel davranacağını bildirmiştir. Bununla birlikte *Cumhuriyet*, *Reuters* Ajansı'dan edindiği bilgiyi okuyucuları ile paylaşmıştır. Habere göre; gazeteciler Japonya Dışişleri Bakanı Hachiro Arita'ya Hollanda'nın savaşa dahil olması üzerine Hollanda'nın Asya'da bulunan topraklarının akıbetinin ne olacağını sormuş, Arita ise Japonya'nın bu toprakların geleceğini hiçbir Avrupalı devlete bırakmayacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 1940: 3). Bu söylem daha önce Japonya İçişleri Bakanı'nın 1938 yılında kurmuş olduğu “*Beyazların sarı ırkların boynundaki boyundurukları ortadan kalkmalıdır*” cümlesini akıllara getirmiştir (Benhür ve Eraslan, 2021: 389).

Kuzeyde savaşın devam ettiği günlerde İtalyan *Giornale d'Italia* gazetesinden alıntı yapan *Cumhuriyet* gazetesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Fransa, Korsika'nın, yani halis İtalyan ananesi taşıyan bir adanın işgaliyle, askeri ve siyasi hegemonya maksadı gütmektedir. Fransa'nın genişlemesi bahsinde hiç bir tabii ihtiyaca tekabül etmeyen Tunusun işgali, bu sebeple, senelerden beri iki memleketin arasını açmış ve her iki memleket arasında, halledilmeyen meselelerden biri olmuştur. Fransa'nın İtalya'ya karşı tatbik ettiği siyaset, Avrupa'da ve Akdeniz'de hegemonya muhafazasına matuf bir plana göre devam etmektedir. Fransa daima İtalya'nın tabii ve siyasi ve milli menafii aleyhine hareket ediyor. Bu günkü ihtilafta, İtalya'nın açık ve tabii hakkı Fransa'nın emperyal ve askeri

siyasetiyle çiğnenmektedir. Fransa'nın Akdeniz'deki vaziyeti hayati ve milli değil emperyal bir menfaat icabıdır" (Cumhuriyet, 1940: 3).

Bu ifadeler, Fransa'nın Tunus ve Korsika'daki meşruiyeti İtalya'da tartışmaya açılmıştır.

Aynı günlerde İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in 16 Nisan'da Almanya'yı çok ağır bir surette itham ettiği beyanat, *Cumhuriyet*'in ilk sayfasında yer almıştır; "*Hiçbir millet; bu kuduz köpek gebertilmedikçe emniyet bulamaz!*" (Cumhuriyet, 1940: 1). Ülkelerin bitarafliğinin tartışıldığı bu dönemde *Cumhuriyet*, İsmet İnönü'nün *Daily Mail* gazetesine vermiş olduğu beyanata yer vermiştir:

"Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifakına -iyi veya fena zaman fark etmeksizin- daima sadık kalacaktır. Gayenize yüksek ve sarsılmaz itimadımız var. Muhtelif harplerde çarpışmış bir asker olarak, denizlere hakimiyetin size ne muazzam bir istifade temin ettiğini bilirim. Ben, İngiliz karakterini tanırım. Ne kadar sakin, cesur ve sadık olduğunu bilirim. O karakter, bu yeni hadiselerin mucip olabileceği her türlü meşakkate göğüs gerecektir. Ümit ederim ki, hayatımızı bu kadar sık sık ve bu kadar uzun müddet karartmış olan harp ıstırabı, çok sürmeden silinsin ve Avrupa yeniden sulha kavuşsun... Size ve memleketimize iyi talih temenni ederim" (Cumhuriyet, 1940: 3).

Orta Avrupa'da bunlar yaşanırken Akdeniz'de de durum giderek gerginleşmeye başlamış ve artık İtalya'nın da savaşa dahil olacağı yönündeki rivayetler oldukça artmıştır. İtalya'da "*İtalyan milleti hazır olsun. Bu iş, bugünden yarına, hatta belki de bu saatten öbür saate patlak verebilir*" şeklinde yazılar kaleme alınmıştır. Elbette Avrupa demokrasileri içinde, Faşist İtalya'yı da Almanya yanında savaşa sokarak ikisini birden alt etmeyi düşünen bir zümre bulunmaktadır ancak bu İngiltere ve Fransa hükümetleri tarafından kabul edilen bir görüş olmamıştır. İngiltere ve Fransa'nın amacı bir an önce Avrupa'da barışı sağlamaktır (Nadi, 1940: 1). İtalyan gazetelerinde İngiltere ve Fransa'nın tükenmiş olduğu yazılmıştır. Bu yazıların Almanların hoşuna gitmek için yapıldığı kadar Müttefiklere kaybetmekten korkan İtalyanların cesaretini arttırmak için olduğu meydandadır. İtalya'nın savaşa girmesi halinde ne kazanacağı ve ne olacağı tartışılmıştır. Daver İtalya'nın savaşa girse de girmese de kaybeden tarafta olduğunu ileri sürmüştür. Bunun sebebi ise Müttefikler savaşı kazanırsa İtalya zaten kaybetmiş olacaktır ama Naziler kazanırsa Almanya'yı dengeleyecek bir İngiltere veya Fransa kalmayacağı için Almanya Adriyatik'e uzanacaktır. Daver, muzaffer bir Almanya'yı durdurmanın İtalya'nın harcı olmadığı görüşündedir. İtalya'nın savaşa girmesi durumunda ise durumu zordur. Fransa, Almanya sınırında olduğu gibi İtalya sınırına da önemli kuvvetler aktarmış ve tamamen dağlık olan arazide mükemmel bir tahkimat yapmıştır. İtalya ve Almanya müşterek bir taarruz harekete geçirseler dahi İtalya ve Fransa sınırında bulunan zorlu arazi İtalya'nın işini oldukça zorlaştıracaktır (Daver, 1940: 3). 1940 Nisan'ının ortalarından itibaren dikkatler Kuzey Denizi'nden Akdeniz'e dönmüştür. İtalya'da cereyan eden hadiseler artık savaşın güneye taşınacağı şeklinde beklentileri arttırmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5). Bununla birlikte Alman ve İtalyan askeri heyetleri arasında müzakereler de devam etmektedir. Norveç'te İngiliz ve Fransız birliklerinin etkili müdafaasına maruz kalan Almanya'nın, savaşı başka sahalara sıçratmak gibi çıkar yol aramaya çalışacağı düşünülmüştür (Nadi, 1940: 1).

Reuters'in Fransız cephesinden yapmış olduğu haberi okuyucularıyla paylaşan *Cumhuriyet*, Batı Cephesi'nde herhangi bir harekât kaydedilmemekle birlikte topçu ve

piyade hareketliliğinin arttığını aktarmıştır. Her iki tarafta da daha fazla miktarda askerin iştirak ettiği ve çok dikkatli hazırlanan planlarla ileri karakol saldırılarına başlamışlardır. Alman Başkumandanlığının tebliğine göre Batı Cephesi'nde Alman hücum müfrezeleri Merzig'in güneyinde düşman sığınaklarına girmiş, içeride bulunan 50 İngiliz askerini imha etmiş bununla birlikte esir, silah ve mühimmat almıştır (Cumhuriyet, 1940: 3). Paris'ten tebliğ edilen habere göre ise 19 Nisan akşamında Batı Cephesi'nde Fransız ve Alman keşif müfrezeleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Karşılık veren altı Fransız avcı savaş uçağı, bir Alman uçağını düşürmüş bir diğerini de düşman hatları gerisinde yere inmeye mecbur etmiştir (Cumhuriyet, 1940: 5).

Reuters'in Paris'ten aktardığı tebliğe göre daha önce Finlandiya'ya gönderilmek için hazırlanan Fransız kuvvetleri 20 Nisan'da Norveç'e çıkartılmıştır. Fransız kuvvetlerinin hiçbir kayıp vermeden Norveç'e ulaşması, Müttefiklerin deniz yollarına tamamen hâkim olduğunu da göstermiştir. Ayrıca Fransız Başbakan Reynaud, mecliste yapmış olduğu konuşmada Türk-Fransız münasebetlerine değinmiştir; *"Türkiye ile müttefikler, Balkanlar ve Yakındoğu hakkında sıkı bir teşriki mesai halinde birleşmiş olup, güneydoğu Avrupa'da sulhun muhafazasını ve bütün Balkan devletleri istiklalini temini için çalışıyorlar. Türkiye ile müttefikler arasındaki bu sıkı teşriki mesai, mezkûr havalide sulhun en sağlam garantisini teşkil etmektedir"* ifadelerinde bulunmuştur (Cumhuriyet, 1940: 1).

Batı Cephesi'nde yaşanan çatışmalar 21 Nisan'dan itibaren şiddetlenmiştir. Fransa'da bulunan İngiliz Karargahı'ndan bildirilen haberlerde şu ifadeler yer almaktadır:

"Bu sabah tayyarelerimiz garp cephesinde düşman tayyareleriyle birçok müsademelerde bulunmuşlardır. Tayyarelerimizden biri Heinkel 111 sisteminde bir düşman tayyaresine hücum etmiş ve onu Charnneuy civarında Fransız topraklarına düşürmüştür. Bu tayyare mürettebatı esir edilmiştir....Tayyarelerimizden biri düşman hücumu tesiriyle inmeye icbar edilmişse de bunun pilotu kaçarak kurtulmaya muvaffak olmuştur. Diğer hücum tayyaremiz üslerine dönmüşlerdir. Hurricaul harp tayyareleri bugün garp cephesi üzerinde yaptıkları muharebelerde dört düşman tayyaresi düşürmüşlerdir. Diğer beş tayyarenin de düşürülmüş olduğu tahmin edilmektedir".

Savaş uçakları çatışma esnasında Belçika hava sahasına girmiş, bu sebeple Belçika hem İngiltere'yi hem de Almanya'yı protesto etmiştir (Cumhuriyet, 1940: 3). Berlin tarafından yapılan açıklamaya göre Batı Cephesi'nde Müttefik saldırısı püskürtülmüş, Müttefikler zayıt vermiş olsa da Alman tarafında herhangi bir zayıt olmadığı belirtilmiştir. 20 Nisan'dan itibaren devam eden hava muharebelerinde ise yalnız bir uçağın düştüğü belirtilmiş Müttefiklerin kaybı ise beş uçak olarak bildirilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 6).

Kuzeydeki savaş, Müttefiklerin çıkarma yaptığı günden itibaren yeni bir boyuta evrilmiştir. Norveç'in orta kısmında bulunan Trondheim ve Bergen civarında İngilizlerin ve ardından Fransızların karaya asker çıkarmaları mevcut durumu tamamıyla değiştirmiştir. O ana kadar İngiltere yalnız Norveç'in kuzeyine asker çıkarmıştır. Bundaki amaç Norveç ve İsveç halkına yalnız olmadıklarını göstererek cesaret vermek, savaş sanayisi için oldukça gerekli demir cevherinin Almanya kontrolüne geçmesini önlemek ve İngiltere'ye karşı saldırı amacıyla kullanılmaya oldukça müsait olan hava ve donanma üslerinin Almanların eline geçmesine izin vermemek olarak belirlenmiştir (Togay, 1940: 2).

Bu esnada teyit edilmeden aktarılan bilgiler bir haber kirliliği yaratmıştır. Savaşın her iki tarafından da gelen bilgiler birbiriyle çelişmiştir. Bu esnada doğru bilgiyi titizlikle bulup okuyucuya aktarmak önemli bir vazife haline gelmiştir. Örneğin savaşın başında Leh süvarilerinin Doğu Prusya'ya girdiği haberi yayılmış ve neredeyse Alman saldırısının bozguna uğratıldığı düşünülmüştür. Ancak ilerleyen günlerde gelen haberler durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını ortaya koymuştur. Norveç Savaşı'ndan gelen bilgiler ise Müttefikler ilerliyor, Almanlar kaçıyor şeklindedir (Safa, 1940: 3). Yine başka bir örnek vermek gerekirse 22 Nisan'da Almanların kuşatıldığı ve Hamar'ın Müttefiklerin kontrolüne geçtiği haberleri Almanya tarafından yalanlanmış ve yapılan karşı tebliğde Alman ordusunun Hamar'ı geçtiğini ve kuzeye doğru ilerlemekte olduğunu bildirilmiştir. Yine aynı tebliğde İngiliz ve Norveç birliklerinin hiçbir tarafta harekete geçmediği belirtilmiş, Alman birliklerinin Norveç'te süratle ilerlediği okuyucuya aktarılmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5). Daver, 24 Nisan'da kaleme aldığı yazısında arkadaşı Safa'nın bir önceki gün yayınlanan "Aldanmamak" yazısına atıfta bulunarak özellikle Alman resmi tebliğlerinin teyide muhtaç olduğunu belirtmiştir (Daver, 1940: 3).

İki günden beri toplantı halinde olan Müttefikler Harp Danışma Kurulu'na Norveç ve Polonya delegeleri de katılmıştır. Toplantıya Fransa'dan Reynaud, Daladier, Laurent ve Egnac iştirak ederken İngiltere'den Chamberlain, Lord Halifax ve Churchill katılmışlardır (Cumhuriyet, 1940: 1). Toplantıda şiddeti gittikçe artan Batı Cephesi'ne dikkat çekilmiştir. Uçak faaliyetleri artmış, Almanlar Fransız mevziilerinin fotoğraflarını çekmiştir. Bunun yanı sıra Alman uçakları geceleri Fransa üzerinde keşif uçuşları yapmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 1940: 6). *Cumhuriyet*, *Reuters Ajansı*'nin 24 Nisan'da Batı Cephesi'nde yaşanan haberini okuyucusuna aktarmıştır. Haber göre; Hurricane uçaklarından oluşan bir filo Maginot Hattı üzerinde Messerschmitt 110 filosu ile şiddetli bir çatışmaya girmiştir. Muharebe kısa sürmüş ve iki taraf da bir netice elde edememiştir. Siegfried Hattı'nın Belçika'ya doğru uzanan tarafında ise bir yangın çıkmış bu sebeple hattın bir kısmı harap olmuştur. Bir haftada çıkan ikinci yangın olması sebebiyle kundakçılıktan şüphelenilmiştir. Alman radyosunun verdiği habere göre Batı Cephesi'nde Sarre ile Baden şehirlerinin batı kısımları yasak mıntıka olarak ilan edilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 3).

Almanya ve Fransa ile sınırı bulunan ülkelerde bir buhran yaşanmaktadır. Belçika kabinesi 25 Nisan günü istifa etmiştir (bu istifa 2 gün sonra geri çekilecektir). İsviçre'de ışık söndürme talimleri yapılmaktadır. Hollanda'da ise askeri sansür yürürlüğe konmuştur (Cumhuriyet, 1940: 5). Paris'ten yapılan açıklamaya göre 26 Nisan akşamı iki taraf topçusu da faaliyete geçmiştir. Almanların, Fransız karakollarına bir baskın düzenlediği ve şiddetli bir çatışmanın ardından mevzilerin nihayet Fransa'nın elinde kaldığı aktarılmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5). Ertesi gün yer verilen Alman tebliği ise Fransızların 32 esir verdiğini yönündedir (Cumhuriyet, 1940: 5). 28 Nisan'da verilen Alman tebliği ise "*Garp cephesinde yeni bir şey olmamıştır*" şeklindedir (Cumhuriyet, 1940: 5).

Paris'ten yayınlanan tebliğe göre 1 Mayıs günü Nied mıntıkasında keşif kolları faaliyeti olmuştur. Blies mıntıkasında topçu faaliyetleri kaydedilmiştir. Kısa çatışmalar yaşanmıştır (Cumhuriyet, 1940: 5). Norveç Cephesi'nde ise rüzgâr tersine dönmüştür. Almanlar hızla ilerliyorken Müttefikler ricat haline evrilmiştir. Daver'e göre Müttefikler Norveç'te hezimete mahkumdur. İngiltere ve Fransa'nın uzak yerlerden getirecekleri kuvvetlerin, ağır malzemelerin nakli ve ihracı ile cepheye sevki zaman istemektedir. Ancak Alman saldırısı hızlı ve anidir (Cumhuriyet, 1940: 3). Norveç cephesinde

Müttefiklerin geri çekilme haberleri 3 Mayıs'tan itibaren basına yansımaya başlamıştır. İngiliz başbakanı Neville Chamberlain “*Norveç harbini kaybetmiş değiliz*” dese de basına yansıyan haberler aksini göstermektedir. Andalsnes ve Trondheim civarında bulunan Müttefik kuvvetler geri çekilmeye başlamıştır. Bununla birlikte yine Chamberlain'in açıklamalarına göre; “*Almanlar Hollanda'yı yahut Belçika'yı veya aynı zamanda ikisini birden istilaya hazırdırlar*” (Daver, 1940: 3).

Cumhuriyet ertesi gün Fransa'nın istihbarat raporuna yer vermiştir. Buna göre;

Günün en mühim meselesini İngiliz başvekilinin nutku teşkil etmektedir. Chamberlain vaziyeti olduğu gibi izah etmiştir. Harbin bir safhası kapanmış, fakat harp bitmemiştir. Bilakis deniz faikiyeti daima müttefiklerin elinde bulunmakta ve Almanlar Norveç'te büyük zayiata uğramışlardır. Almanlar üç hafta devam eden çetin muharebelere rağmen Norveç'i işgal edememişlerdir. Norveç'teki demir madenlerinin yolu bugün Almanların önünde kapalı bulunmaktadır. Deniz faikiyetini ellerinde bulunduran müttefikler, her ihtimale karşı hazır bulunmak üzere Akdeniz'e yeni filolar göndermişlerdir. Müttefikler vaziyeti olduğu gibi efkarıumumiyye bildirmekle, her şeye rağmen kati zaferi kazanmaya azmettiklerini bir defa daha ispat etmişlerdir.” ifadeleri kullanılmıştır.

Bu ifadeler, Norveç savaşının gidişatı ve İtalya'nın savaşa girmek üzere olduğu hakkında düşüncelerini belirtmektedir (Cumhuriyet, 1940: 5). Chamberlain'in açıklamaları Paris'te hayranlıkla karşılanmış, dürüst beyanatı fevkalade takdir edilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 3). Nadir Nadi'ye göre Norveç'te süren askeri hareketin son günlerde Almanlar lehinde geliştiği zaten haber alınmaktaydı. Chamberlain'in Avam Kamarası'nda vermiş olduğu izahat bu durumu açık olarak gözler önüne sermiştir. Müttefik kuvvetlerin Trondheim mintikasına yaptıkları çıkarma Almanlara oranla geç kalmış ve bununla birlikte Luftwaffe'nin⁴ faaliyetleri yüzünden güçlülere maruz kalmıştır. Vaziyetin tahlili ve Chamberlain'in açıklamalarını baz aldığımızda Norveç Savaşı'nın sona erdiğine yahut ermek üzere bulunduğu hükmedilebilir. Bu durum, Almanya için şüphesiz bir başarıdır. Müttefiklerin harekât esnasında yavaş davranmaları bu neticenin alınmasında belli başlı bir sebep olarak öne sürülmüştür. Yavaş davranmanın bir zaruret icabı olduğu düşünülürse Müttefikler, hesaplarını iyi yapamamış, bir gün çekilecekleri bir yer için boşu boşuna emek ve ümit sarfetmiş olmaları yönünden tenkit edilebilir (Nadi, 1940: 1).

Müttefiklerin neden geri çekildiği sorusu birkaç sebepte sıralanmıştır;

1. Hava kuvvetlerinin çok sıkı müdahalesinden dolayı Müttefik Deniz Kuvvetleri Kattegat ve Skagerrak gibi, boğazlarda, tam bir hakimiyet tesis edememiş; Norveç'e çıkan Alman ordusunun nakli, tahminlerin tersine, tamamen kesilememiştir. Bu vaziyette, müttefikler, Alman hava ve deniz kuvvetlerinin tehdidine maruz kalan birliklerinin naklinin güçlüğü yüzünden Almanların, Norveç'e daima kendilerinden daha üstün kuvvetler gönderebileceklerini görmüşlerdir. 2. Esas müdafaayı yapacak olan Norveç ordusunun takviye edilmekle bu işi başaramayacağı, kendilerine daha fazla iş düşeceği kanaatine varılmıştır. 3. Luftwaffe'nin, ele geçirdiği Norveç üsleri sayesinde, Müttefik Hava Kuvvetlerine nazaran, daha yakından ve daha geniş surette müdahalesi üzerine, çok zayıf vereceklerini tecrübe ile görmüşlerdir. 4. Norveç'e fazla kuvvet gönderdikleri takdirde ya burada ya başka bir yerde büyük Alman taarruzlarının kendilerini bastıracağından endişe etmişlerdir (Chamberlain'in

⁴ İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman Hava Kuvvetleri'ne verilen ad.

beyanatında bahsettiği tuzak işte budur). 5. İtalya'nın Almanların yanında harbe girmesi halinde, Norveç hareketlerinden çok daha ehemmiyetli olan Akdeniz mücadelesinde kuvvetli bulunmak istemişlerdir (Daver, 1940: 3).

Norveç'teki savaşın artık Almanların lehinde geliştiği ve Müttefiklerin geri çekildiği haberleri yeni istikametinin neresi olacağı hakkında soruları da beraberinde getirmiştir. Norveç Savaşı esnasında Almanya, Hollanda sınırına asker yığmaya devam etmiştir (Cumhuriyet, 1940: 1). Paris'te Çekoslovak ajansının edindiği bilgilere yer veren *Cumhuriyet*'e göre Siegfried Hattı'nda 300 bin ila 400 bin arası Alman askeri olduğu ve sık sık yer değiştiren bu askerler dışında ayrıca 80 bin Gestapo ajanı olduğu tahmin edilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 3). Almanlar Batı Cephesi'nde üç günden beri aynı noktaya birbiri ardına baskınlar yapmıştır. Bu baskınlardan önce Alman topçuları şiddetli bir bombardıman gerçekleştirmiştir. Alman kolları refakat ateşi himayesinde ilerlemiştir. Saldırıların şiddetine oranla Fransızların zayıflığının az olduğu bildirilmiştir. Almanların geri çekilirken ölümleri ve yaralıları beraberinde götürmesinden dolayı Alman zayıflığının miktarı malum değildir. Almanya'nın Fransa üzerinde keşif uçuşu sayısı ise artmıştır (Cumhuriyet, 1940: 3).

Norveç Savaşı gündemdeki yerini, Batı Cephesi'nde gerçekleşen olaylar silsilesi karşısında yavaş yavaş kaybetmiştir. 7 Mayıs günü Hollanda'da orduda bütün izinlerin kaldırıldığı resmen bildirilmiştir. Bununla birlikte hükümet iki bahriye sınıfını da silah altına çağırmıştır. Orduda izinlerin kaldırılmasının sebebi kesin olarak açıklanmasa da bu tedbirin arkasında özellikle son günlerde artan bir Nazi taarruzu korkusu yattığı öne sürülmüştür. Alman matbuatı iri başlıklar ile yeni hadiselerin pek yakında zuhur edeceğini neşretmiştir. Bu neşriyat, Nazilerin müttefiklerden önce davranmak üzere yeni teşebbüslere hazırlandıklarını göstermiştir (Cumhuriyet, 1940: 1). Almanlar bir haftadan beri Batı Cephesi'nde bir taarruz ihtimalinden bahsetmeye başlamıştır. 7 Mayıs gecesi Paris üstünde iki Alman uçağı görülmüştür. Batı Cephesi'nde taarruz beklentisinin yanı sıra başka bir yerde yapılacak saldırının gizlenmesi amacıyla mı burada faaliyetlerin artması kafaları karıştırmıştır. Çünkü Almanların başka bir istikamette hareket hazırladığı zaman daima bu gibi söylentiler çıkardığı hatırlanmıştır (Cumhuriyet, 1940: 3).

Chamberlain Avam Kamarası'na hitap ettiği 7 Mayıs günü şunları söylemiştir; “*Norveç güneyinden geri çekiliş hareketi, Gelibolu ricatıyla mukayese edilemez*”. Başbakan, Norveç'te yaşananların Fransa üzerinde yaptığı tesirden bahsederek şu sözleri eklemiştir; “*Fransa metanetini bir kere daha ispat etmiştir ve bu mağlubiyetin Fransa üzerinde yaptığı yegâne tesir, taarruzla daha şiddetli bir surette mücadele hususundaki azmini kuvvetlendirmek olmuştur*”. Bu sözlerin yanı sıra “*Müttefikimiz Türkiye, sükûnetini muhafaza ediyor. Mısır müdafaa tedbirlerini arttırıyor*” şeklinde Doğu Akdeniz'de bulunan müttefikleri hakkında bilgi vermiştir. Almanya'nın ise artık her an, başka bir noktadan taarruz edebileceği Avam Kamarası'na bildirilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 5).

Chamberlain'in Avam Kamarası'nda vermiş olduğu beyanatta geçen Müttefik filolarının Kuzey Denizi'nden Akdeniz'in doğusuna yol aldıkları bilgisi, gözleri Norveç'ten Doğu Akdeniz'e çevirmiştir (Togay, 1940: 2). Bu durum, Mısır ve bazı Balkan devletlerini ihtiyat tedbirleri almaya itmiştir. Fakat gün geçtikçe bölgede fevkalade bir durum olmaması gözleri Benelüks ülkelerine çevirmiştir. Gözlerin Doğu Akdeniz'den Kuzeybatı Avrupa'ya yönelmesine sebep olan ise Hollanda Savunma Bakanı'nın mezuniyetleri kaldırarak, mezun bulunan herkesi birlikleri başına gitmesi için emir vermiş olmasıdır.

Mezunların çok olmasından dolayı demiryollarında nakliyat durmuştur. Hollanda hükümeti, Washington sefirine, bir gün Hollanda tecrit edilirse bütün dünyadaki Felemenk sefir ve konsoloslarına vermesi için tahsisat vermiştir. Bu iki tedbir, Alman kuvvetlerinin Danimarka'yı bir anda istila ettikleri gibi şimdi de Hollanda'yı istila etmek üzere hazır olduğunun hükümet tarafından kanaat getirdiği yolunda anlaşılmıştır (Togay, 1940: 2). Aynı zamanda Almanların Hollanda'ya bir taarruz yapacağı düşüncesi, kıtaların sınıra yaklaştırılmış ve yaşlı askerlerin daha gençleriyle değiştirilmesinden ileri gelmiştir. Bu durum yalnız Hollanda sınırında değil Belçika ve Lüksemburg sınırlarında da gözlemlenmiştir (DBTDA).

Almanların Siegfried Hattı'nda İngiliz ve Fransızları oyalayarak Hollanda'ya taarruz edebileceği düşünülmüştür. Hollanda'ya bir taarruz gerçekleşirse Belçika'nın nasıl bir yol izleyeceği merak edilmiştir. Hollanda ve Belçika arasında bir ittifak olmadığına göre Hollanda'nın işgalinde Belçika'nın seyirci kalması ihtimaller dahilinde değerlendirilmiştir.

“Böyle bir durumda Hollanda çok güç bir durumla karşı karşıya kalacaktır çünkü Almanya karşısında tek başına kalacaktır. Belçika tarafsızlığını korursa, Müttefikler Hollanda'ya ancak denizden yardım edebilirler. Denizden yardım ise oldukça zordur. Bir taraftan bir milyonluk Alman ordusu, Luftwaffe'nin yardımı, motorlu ve zırhlı tümenleriyle yıldırım savaşı yaparak Almanya-Hollanda sınırını geçerken, 100 bin kişilik İngiliz ve Fransız'ın önce gemilere bindirilmesi, sonra Hollanda limanlarına gelmesi daha sonra Luftwaffe'nin bombaları altında karaya çıkarılması ve ne halde, nerede bulunacağı malum olmayan Hollanda ordusunun yardımına vaktinde yetişmesi hem uzun hem de güç iştir.”

Kısaca Almanya karşısında “*Hollanda kendisini 'bitarafılık' denen mevhum tanrıya emanet etmiştir*” (Daver, 1940: 3).

Hollanda artık bütün hazırlıklarını yapıp silah başında beklemeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), vatandaşlarına Hollanda'dan ayrılmaları yönünde talimat iletmiştir. 8 Mayıs gecesi saat 22.00'dan sabah saatlerine kadar telefon hatları kesilmiştir. Yine 9 Mayıs günü üç Hollanda radyosu da bir müddet çalışmamış ardından normal surette çalışmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 1940: 5). Gergin bekleyiş sürmektedir. Batı Cephesi artık her patlamaya hazır bir bomba görünümündedir. Paris'ten yapılan açıklamaya göre bir Alman uçağı zorunlu iniş yapmış uçakta bulunan 4 Alman, uçağı yaktıktan sonra köylüler tarafından yakalanmış ve esir alınmıştır. Yine 9 Mayıs gecesi geniş bir cephede piyade harekâtı olmuş ancak Paris'ten yapılan açıklamaya göre Almanlar her yerde püskürtülmüştür (Cumhuriyet, 1940: 5).

Fransa Muharebesi'nin Başlaması

Cumhuriyet 11 Mayıs günü, okuyucularına bir önceki gün yaşanan ve artık beklenen haberi sürmanşetten vermiştir; “*Alman Orduları Dün Sabah Belçika ve Hollanda'ya Tecavüz Etti*”. Hollanda ve Belçika sınırında uzun zamandır hazırlanan Alman ordusu, her iki ülkenin de tarafsızlıklarını muhafaza edemediklerini bahane ederek taarruza geçmiştir. 10 Mayıs'ta şafakla beraber harekete geçen Wehrmacht⁵, Lüksemburg'u istila etmiş ve Fransız ordusu ile çatışmalara girmiştir. Lüksemburg, müttefiklerden topraklarının

⁵ Nazi Almanyası'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerini kapsayan genel isim.

bütünlüğü ve istiklalinin tekrar tesis edilmesini rica etmiştir. Birçok Hollanda ve Belçika şehri Luftwaffe'nin bombardımanına maruz kalmıştır. Belçika tarafından Müttefiklere iletilen yardım talebi kabul edilmiş ve müttefik orduları derhal harekete geçmiştir (Cumhuriyet, 1940: 1). Fransız ve İngiliz birlikleri Belçika ordusuna yardım etmek üzere erkenden Belçika'ya girmiş ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Fransa ve İngiltere'de neşredilen resmi tebliğler Müttefiklerin ellerinde bulunan bütün kuvvetlerle Belçika ve Hollanda'nın yardımına koşmakta olduğunu bildirmişlerdir (Cumhuriyet, 1940: 5).

Luftwaffe, sabaha karşı saat 04.00'da başlayan saldırıları ile Paris dışında 6 Fransız şehrini bombalamış siviller arasında 16 kişinin ölümüne 30 kişinin de yaralanmasına sebebiyet vermiştir (Cumhuriyet, 1940: 1). Avrupa Savaşı'nın ikinci safhası başlamıştır. Almanya şimdiye kadar tüm hareket ve hücumlarını İngiltere üzerine gerçekleştirmiş, Fransa'yı hedef almamıştır. Fakat şimdi Almanya'nın Belçika, Hollanda ve Lüksemburg üzerine karadan ve havadan gerçekleştirdiği taarruz, doğrudan doğruya Almanya ve Fransa arasında ciddi bir boğuşma olacağını göstermiştir. Savaşın ikinci safhası Almanya ve Fransa arasında hayatta kalma savaşı olacaktır. Harbin yeni safhasının İngiltere için ehemmiyeti, Belçika ve Hollanda sahillerinin, Manş Denizi ve Londra kapısının önünde bulunmasıdır. Savaşın ikinci safhasının çok daha çetin olacağı şimdiden anlaşılmıştır (Togay, 1940: 2).

Savaş bizzat yönetmek üzere Batı Cephesi'ne hareket eden Hitler'in, ordulara yaptığı tebliğ şu şekildedir:

“Alman milletinin atisi için kati savaş saati gelmiştir. 300 seneden beri, İngiliz ve Fransız resikarlarının Avrupa'yı fakat bilhassa Almanya'yı hakiki şekilde kuvvetlenmekten menetmek gayeleri daima mevcut olmuş ve Avrupa'yı bilhassa Almanya'yı, zaaf içinde, kudretsizlik içinde bırakmıştır. Bu hedefe varmak için, yalnız Fransa 200 sene içinde Almanya'ya 31 defa harp ilan etmiştir. Onlarca seneden beri, Britanya dünyasına hâkim olanların hedefi de gene, Almanya'nın ittifadına engel olmak, 80 milyonluk bir milletin ihtiyaçları için elzem olan hayati nimetleri Almanya'dan esirgemektir. İngiltere ve Fransa, kendilerine mal edindikleri bu siyaseti Almanya'da mevcut rejimle meşgul olmadan tatbik etmişlerdir. Hedefleri daima Almanya idi. Mesul şahsiyetleri bugün, bu hedefi açıkça itiraf ediyorlar. Bu hedef, Almanya'nın, mağlup edildikten sonra, parçalanıp küçük devletler haline getirilmesidir. O zaman, Almanya siyasi kudretini ve dolayısıyla, Almanların bu toprak üstündeki haklarını temin imkanını kaybedecekti. Bu sebeple, bütün sulh teşebbüslerim reddedildi ve geçen sene Eylül'ünde bize harp ilan olundu. Alman milletinin, İngiliz ve Fransız milletlerine karşı hiçbir kini, hiçbir düşmanlığı yoktur. Fakat Alman milleti, bugün, yaşamaya devam etmek mi, yoksa ölmek mi istediği suali karşısında bulunuyor. Birkaç hafta içinde kahraman kıtaatımız, İngiltere ve Fransa tarafından ileri sürülen Polonyalı düşmanları mağlup ve bu suretle şarktaki tehlikeyi bertaraf etmişlerdir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'ya şimalden taarruza karar vermişlerdir. Alman ordusu 9 Nisan'dan beri, bu teşebbüsü rüşeym halinde iken boğdu. Aylardan beri, tehditkâr bir tehlike gibi beklenen şer gelmiştir. İngiltere ile Fransa, Avrupa cenubu şarkisinde büyük bir manevra yapar gibi görünerek, Hollanda'dan ve Belçika'dan geçmek suretiyle Ruhr arazisinde bize taarruza teşebbüs ediyorlar. Garp cephesi askerleri, kendinizi göstermek zamanı gelmiştir. Bugün başlayan harp, Alman milletinin mukadderatını, gelecek bin sene için tayin edecektir. Şimdi vazifenizi yapınız. Alman milleti sizinle beraberdir.ve muvaffakiyetinizi temenni ediyor” (Cumhuriyet, 1940: 5).

Fransa'da Başbakan Reynaud kabinesini tadil etmiş, bütün partilerin katılımıyla Millî Birlik Kabinesi'ni kurmuştur. Başbakan bu vesileyle Fransız ulusuna yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: *"Almanya'nın asıl hedefi Fransa'dır. Hitler ordularını ve tayyarelerini Fransa'ya saldırmak istiyor. Fakat Fransız milleti kuvvetinden emin olarak düşmanı bekliyor. Bugün bütün Fransız partileri bir tek adam gibi birleşmiş bulunuyorlar. Yol göstermek sırası artık Fransız ordusunundur. Fransa kılıcını çekmiş bulunuyor"* (Cumhuriyet, 1940: 6).

İngiliz Başbakan Chamberlain, hareketin başladığı 10 Mayıs'ta istifa etmiştir. Chamberlain, Downing Sokağı 10 Numara'da bulunan Başbakanlık ofisini boşaltırken şu açıklamada bulunmuştur:

"Vahşi canavar yeniden masum milletlere saldırmıştır. Bu canavar, İngiltere'nin dahili ihtilaflarından istifade edebileceğini ümit etmiştir. Halbuki İngiliz milleti bugün her zamankinden ziyade birleşmiş bulunuyor. Başvekaletten istifa ederken, vahşi canavarı insaniyete zarar vermeyecek bir hale getirinceye kadar sizi yeni başvekilin etrafında toplanmaya davet ediyorum".

Yeni hükümeti kurma görevi inatçı bir karaktere sahip olan Sir Winston Churchill'e verilmiştir. 10 Mayıs 1940'ta başbakanlık görevine getirilen, 13 Mayıs'ta ise Bakanlar Kurulu'yla görüşmeler gerçekleştiren Churchill, ardından mecliste şu açıklamayı yapmıştır:

"Bu hükümete dahil olan bakanlara sarf ettiğim kelimelerin aynısını meclise de söyleyeceğim: Sizlere kan, meşakkat, gözyaşı ve ter haricinde vaat edebileceğim hiçbir şeyim yok...Önümüzde vermemiz gereken çok çetin bir imtihan, mücadele ve ıstırapla geçecek uzun, çok uzun aylar var. Siyasetimizin ne olduğunu soruyorsunuz. Şu kadarını söyleyebilirim ki denizde, karada ve havada Tanrı'nın bize bahsettiği bütün güç ve kudretle, mesele karanlık olduğunda gölgede bırakmanın imkânsız olduğu, insanlık suçunun ete kemiğe bürünmüş hali olan bu azman gaddarlığa karşı savaşa devam edeceğiz. İşte yolumuz budur. Hedefimiz nedir diye soruyorsunuz. Tek kelimeyle cevap verebilirim: Zafer. Ne pahasına olursa olsun, tüm dehşetine rağmen zafer" (winstonchurchill.org, 2024).

Savaşın yeni safhasına geçilirken Norveç gündemdeki yerini Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'ya terk etmiştir. Almanya'nın Ardenler'den başlayan ani taarruzu ile savaş, Müttefiklerin topraklarına kaymıştır. Müttefik liderler savaşı kazanacakları yönünde halklarına umut verirken Alman orduları ilerlemeye devam etmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyet gazetesinin Türkiye'nin en eski ve en prestijli gazetelerinden biri olması, bu çalışmada kullanılmasının başlıca sebeplerindendir. Peyami Safa, Abidin Daver, Nadir Nadi, Yunus Nadi ve Muharrem Feyzi Togay gibi usta kalemleri bünyesinde toplayan *Cumhuriyet*, İkinci Dünya Savaşı'nda gerek Norveç'in işgali gerekse Fransa'nın işgaline oldukça geniş yer ayırmıştır. Avrupa'da yaşanan savaşın boyutlarını okurlarına aktarırken aynı zamanda güçlü yazarların değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Bu yazarlar savaşı ustaca yorumlayıp açıklamış, bununla birlikte ileri görüşlülükleri sayesinde ihtimaller üzerinde de durarak okuyucularına yeni bakış açıları kazandırmıştır.

Türk basınının amiral gemilerinden *Cumhuriyet* gazetesinin İkinci Dünya Savaşı döneminde Mihver devletlere yakın bir yayın politikası izlemesi 1940 yılında geçici süreliğine kapatma cezası almasına neden olmuştur. Ancak *Cumhuriyet*, Norveç Savaşı esnasında gelen haberleri gazetecilik düsturu çerçevesinde elinden geldiğince tarafsız bir şekilde aktarmaya çalışmış olsa da bu bir aylık süreçte demokrasi bloğuna daha yakın bir tutum benimsediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan adaletsiz düzeni eleştirmekten de geri durmamıştır. Bitaraf ülkelerin neden hala bu pozisyonlarını korumaya çalıştığı tartışılmış, Alman saldırganlığının bir gün onları da yakalayacağı yazıya dökülerek bahsi geçen ülkelerin İngiltere ve Fransa'nın doğal müttefiki olduğu aktarılmıştır. *Cumhuriyet* yazarlarının görüş birliğine vardığı bir diğer önemli husus ise Müttefikler tarafından yapılan tebliğlerin, Alman tebliğlerine oranla daha güvenilir olduğudur. Almanlar tarafından yapılan tebliğlerin teyide muhtaç olduğu dile getirilmiştir.

Cumhuriyet, Norveç'te gerçekleşen saldırıların sebebinin Almanya'nın demir ihtiyacı olmasının yanında bunun bir oyalama ve şaşırtma savaşı olduğu görüşündedir. Nitekim öyle de olmuştur. Norveç'e çıkan Müttefik kuvvetler kısa süre içinde geri çekilmeye başlamış ancak Almanya, 10 Mayıs günü Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Fransa'yı içeren Batı Cephesi'nde şiddetli bir taarruza geçmiştir. Norveç'in işgali 10 Haziran'a kadar sürmüş olsa da hareketlilik kazanan Batı Cephesi karşısında gündemdeki yerini koruyamamıştır. *Cumhuriyet*, kendi yazarlarının yanı sıra uluslararası haber ajanslarından gelen bilgilere de yer vererek Norveç'te yaşanan ve ilerleyen süreçte bütün Batı Cephesi'ni etkisi altına alan bu savaşı günden güne takip etmiştir. 10 Mayıs'ta başlayan Fransa Muharebesi'nin savaşta yeni bir safha olduğunu belirterek, fitili ateşlenen bu yeni safhanın çok daha kanlı ve çetin olacağını ileri sürmüş nitekim bu görüşünde de haklı çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Akşin, S. (2021). *Kısa 20. yüzyıl tarihi* (8. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anchieri, E. (1959). II. Dünya Savaşı'nın sebepleri; Avrupa büyük devletleri ve Hitler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 46-57.
- Armaoğlu, F. (1993). Avrupa politikasında Polonya. *Belleten*, 57(218), 285-296.
- Aydın, S. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda kıyı ve iç hat savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) koruganları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(34), 383-451.
- Belenli, T. (2020). Adolf Hitler'in 50. doğum günü kutlamaları (20 Nisan 1939). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 645-675.
- Benhür, Ç., & Eraslan, M. (2021). Nanking'in işgali ve Türk basını (1937-1938). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 53, 379-396.
- Benhür, Ç., & Taşçı, M. (2023). İkinci Dünya Savaşı başlangıç sürecinin yerel (Konya) ve Türk ulusal basınına yansımaları. *Turcology Research*, 78, 452-461.
- Booth, O.-J. W. (2023). *İkinci dünya savaşı tarihi*. Kronik.

Cumhuriyet (1940). 1 Nisan-15 Mayıs 1940 arasındaki sayıları.

Çelikçi, A. S., & Kakışım, C. (2013). İtalyan faşizmi ve tarihsel gelişimi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.

Daver, A. (1940, Mayıs 2). Biraz sabır! *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Mayıs 6). Niçin çekildiler? *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Mayıs 9). Sıra Hollanda'ya mı geldi? *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Nisan 12). Şimalde yıldırım harbine mukabil yıldırım harbi. *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Nisan 13). İsveç'ten İsviçre'ye kadar. *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Nisan 16). İngilizlerin bir muvaffakiyeti. *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Nisan 19). İtalya harbe girer mi? *Cumhuriyet*, s. 3.

Daver, A. (1940, Nisan 24). İnanmamak. *Cumhuriyet*, s. 3.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA). 525/38092-154917-79, 1.

Gay, P. (2023). *Weimar kültürü*. İletişim Yayınları.

Hart, B. L. (2023). *İkinci dünya savaşı tarihi* (6. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jenkins, S. (2023). *Kısa Avrupa tarihi*. Kronik.

Mazower, M. (2020). *Hitler imparatorluğu: İşgal Avrupa'sında Nazi yönetimi* (4. baskı). Alfa Basım.

McMeekin, S. (2022). *Stalin'in savaşı* (2. baskı). Kronik.

Nadi, N. (1940, Mayıs 4). Bir tahliye hadisesinin tahlili. *Cumhuriyet*, s. 1-5.

Nadi, N. (1940, Nisan 11). Şimaldeki harb ve hadiselerin muhtemel neticeleri. *Cumhuriyet*, s. 1-6.

Nadi, N. (1940, Nisan 18). İtalya'nın harbe girmesi ihtimalleri karşısında. *Cumhuriyet*, s. 1-5.

Nadi, Y. (1940, Nisan 10). Yeni bir safha: Şimalde harb. *Cumhuriyet*, s. 1-5.

Nadi, Y. (1940, Nisan 20). Balkanlarda muamma ve hakikat. *Cumhuriyet*, s. 1-5.

Öncü, A. S. (2014). İki savaş arası dönemde Türkiye-Çekoslovakya ilişkilerine genel bir bakış. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2), 159-181.

- Safa, P. (1940, Nisan 11). Hadiseler arasında zaferin anahtarı. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Safa, P. (1940, Nisan 16). Dünya harbine doğru. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Safa, P. (1940, Nisan 23). Aldanmamak. *Cumhuriyet*, s. 3.
- Stone, N. (2019). *İkinci dünya savaşı*. Ketebe Yayınları.
- Togay, M. F. (1940, Mayıs 11). Hollanda ve Belçika. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Mayıs 4). Norveç'ten Akdeniz'e. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Mayıs 9). Hollanda ve Rusya. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Nisan 12). İskajerak muharebesi. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Nisan 16). İngilizlerin ihraç hareketi. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Nisan 22). Norveç'te müttefikler. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Togay, M. F. (1940, Nisan 9). Müttefikler ve Balkanlar. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Ullrich, V. (2022). *Hitler hakkında 101 önemli soru*. Yeditepe Yayınevi.
- Wiest, A. (2022). *Birinci dünya savaşı tarihi*. Kronik.
- winstonchurchill.org/resources/speeches/1940-the-finest-hour/blood-toil-tears-sweat/
(E.T. 04.02.2024).
- Yalçiner, M. (1945). Sigfrit (Siegfried) hattı. *Askeri Mecmua*, 17(137), 72-78.

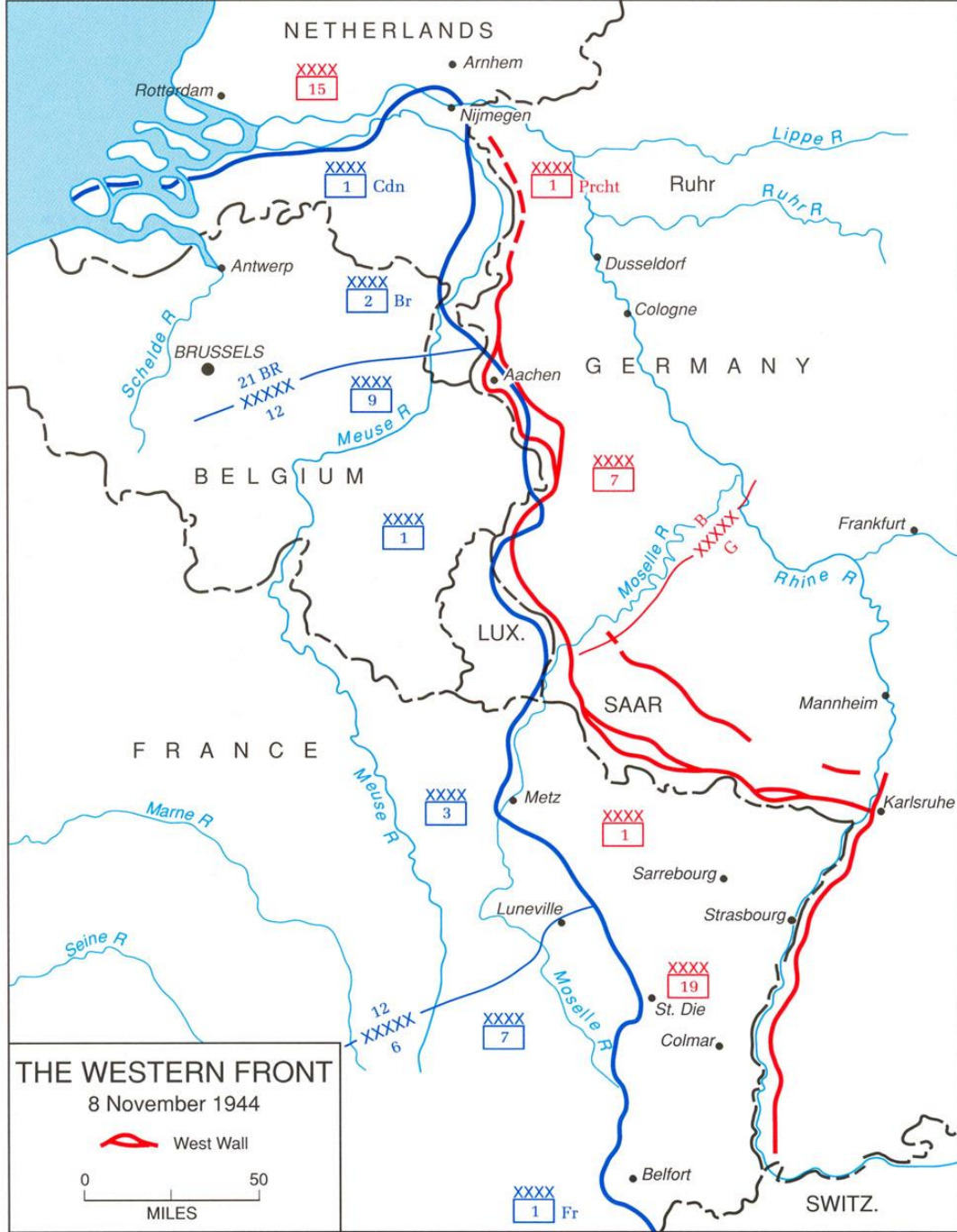
Ekler

Ek 1. Maginot Hattı.

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Fransa_Muharebesi#/media/Dosya:Maginot_Line-tr.png (Erişim tarihi: 27.02.2024).

Ek 2. Siegfried Hattı.

MAP 25

Kaynak: <https://deanoworldtravels.wordpress.com/2014/04/02/the-siegfried-line/>

(Erişim tarihi: 21.05.2024).

Ek 3. Norveç'in işgalini gösteren bir harita.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 25.04.1940, s. 3.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.11>

Volume 8/4

2024 p. 198-215

INTERIORITY IN A MIDDLE ENGLISH ROMANCE:
THE QUEST INTO THE MINDSCAPE
IN *SIR GAWAIN AND THE GREEN KNIGHT*

BİR ORTA ÇAĞ İNGİLİZ ROMANSINDA İÇSELLİK:
SİR GAWAIN VE YEŞİL ŞÖVALYE ROMANSINDA
ZİHİNSEL BİR MANZARA ARAYIŞI

Gökhan ALBAYRAK*

ABSTRACT

Composed by an anonymous poet in the fourteenth century, *Sir Gawain and the Green Knight* demonstrates such primary features of a conventional medieval romance as the employment of the marvelous elements and the sensuous language, the motives of quest and courtly love. Nevertheless, regarded as an unconventional romance, *Sir Gawain* also interrogates and transforms the genre of the romance. Gawain is not an unblemished and pure knight. He is neither the paragon of virtue nor the incarnation of ideal perfection. He is portrayed as a flawed, fallible and vulnerable human. He oscillates between the symbols of the pentangle and the girdle, representative of the male principle and the female principle respectively. Hence, the hero has internal conflicts. This paper maintains that Gawain's journey into the uncultivated landscape should be seen as a quest into his own mindscape. This study investigates how the dialectical tension and internal conflicts in the psyche of the hero give the romance modern interiority.

Keywords: *Sir Gawain and the Green Knight, Romance, Generic Features, Transformation, Interiority.*

ÖZ

On dördüncü yüzyılda isimsiz bir şair tarafından yazılan, *Sir Gawain ve Yeşil Şövalye*, olağanüstü öğelerin ve duyumsal bir dilin kullanılışı, yolculuk ve saray aşkı motifleri gibi geleneksel Orta Çağ romansının temel özelliklerini gösterir. Fakat aynı zamanda, geleneksel bir romansa uymayan, alışılmadık özellikleri de olan bu şiir, romans türünü sorgular ve dönüştürür de. Gawain lekesiz ve saf bir şövalye değildir.

* Asst. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, English Language and Literature, E-mail: galbayrak85@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2703-4326, Ankara, Türkiye.

Ne erdemlilik timsali ne de ideal kusursuzluğun mücessem halidir. Kusurlu, yanılabilir ve yaralanabilir bir insan gibi resmedilmiştir. Kalkan ve kemer sembolleri, yani erkeklik ve kadınlık ilkeleri arasında gidip gelmektedir. Bu yüzden de iç çatışmaları vardır. Bu çalışma, Gawain'in ehlileştirilmemiş doğaya doğru yaptığı yolculuğun, aslında kendi zihinsel dünyasına doğru yaptığı bir yolculuk gibi okunmasını önermektedir. Bu çalışma, kahramanın zihnindeki diyalektik gerilimin ve iç çatışmaların bu romansa nasıl modern bir içsellik kazandırdığını araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sir Gawain ve Yeşil Şövalye, Romans, Tür Özellikleri, Dönüşüm, İçsellik.*

Introduction

M. H. Abrams (1999) describes medieval romances as stories set in a chivalric and courtly era, characterized by refined manners and civility. These narratives typically revolve around a knight embarking on a quest to win a lady's favour (pp. 34-35). Central to medieval romance are themes of adventure and love, where the knight displays his bravery and skill through feats of arms and encounters with the marvellous, and his honour and courtesy through adherence to the traditions of courtly love. *Sir Gawain and the Green Knight*, considered one of the finest medieval English romances, was written by an unknown poet in the late fourteenth century. Krueger (2000) describes it as an "alliterative masterpiece," noted not only for its adherence to the genre but also for its innovative reworking of romance traditions (p. 8). Likewise, Hahn (2000) contends that *Gawain* challenges "the ethos of knighthood" and reshapes the romance genre (p. 222). Thus, this study explores how *Gawain* as a complex, subtle and puzzling poem both exemplifies and transforms the traditional elements of romance, with a focus on the internal conflict between the pentangle, symbolizing the masculine principle, and the girdle, representing the feminine principle, to illustrate how the poem redefines key aspects of the genre.

As for the methodology deployed in the writing of this paper, the practice of close reading is employed in its exploration of *Gawain* within the context of medieval romance, highlighting its alignment with conventional features such as the nostalgic invocation of the past, the use of the marvellous, the quest motif, and the ritualized code of conduct. However, this study moves on to assume a critical stance about the generic features of the romance, emphasizing the unconventional aspects of the narrative, particularly its interrogation and transformation of the romance genre. An analytical interpretation is applied to metaphors, images and linguistic properties of the medieval romance. These images and metaphors are closely read and carefully interpreted; this methodology pays close attention to the minute aspects of poetic language and the particularities of critical approach that focuses on the dialectical oscillations between symbols. Therefore, it dwells upon the nuances of language, individual words, their etymological suggestiveness, the disruption of the syntax and the unfolding of the lines in

addition to discussing how the conventional romance is challenged. The technique of close reading and the meticulous critical attentiveness to the workings of language and the tensions and internal conflicts within the story help one to explore the images of the girdle and the pentangle that are fundamental to *Gawain*. By carrying out a textual analysis, this paper attempts to demonstrate how the quest into the uncultivated landscape morphs into the journey into the mindscape of the romance hero and how this innovative reworking of the romance genre earns the hero interiority.

Generic Features of Medieval Romance in *Sir Gawain and the Green Knight*

One of the key characteristics of medieval romance is its tendency to "invoke the past or the socially remote" (Beer, 1970, p. 2). In *Gawain*, the poet references King Arthur and the knights of the Round Table, particularly focusing on Gawain. For a medieval audience hearing this tale, the depiction of Arthur's illustrious reign evokes the "perennially childlike quality of romance," which is characterized by a deep sense of nostalgia and a longing for an "imaginative golden age in time or space" (Frye, 2000, p. 186). The poem invokes the past right from its opening, briefly recounting the mythical history of Britain and Arthur's Trojan lineage prior to transitioning to a vibrant description of the Christmas feast at Arthur's court, brimming with youthfulness and cheerfulness:

Since the siege and the assault was ceased at Troy,
The walls breached and burnt down to brands and ashes,
The knight that had knotted the nest of deceit
Was impeached for his perfidy, proven most true,
It was high-born Aeneas and his haughty race
That since prevailed over provinces, and proudly reigned
Over well-nigh all the wealth of the West Isles. (*Gawain*, 2000, p. 158)

The *Gawain*-poet invokes the past by referencing the fall of Troy and notable figures such as Aeneas and Brutus, the legendary founder of Britain. In addition to this connection to the past, *Gawain* also invokes the socially remote. Gawain's winter journey north, described as "the perilous journey" (Frye, 2000, p. 187), represents a quest into the wild, beyond the familiar and the probable. This journey is depicted as an "excursion into fallen and dangerous Nature, a journey from the known, the ordered, to the unknown" and a voyage into "isolation and danger" as the hero departs from "the company of the court and Christendom" (Gardner, 2011, p. 74). Disconnected from the familiar confines of the social world, Gawain sets out on a quest into the unhomely, transgressing beyond the civilised realm and venturing into *terra incognita*. The idea that the life of every individual is "a quest fraught with dangers and temptations" renders Gawain's journey attractive and accessible (Green, 1986, p. 103).

The poem mythologizes the foundation of Britain by blending the fabulous with the historical, illustrating how the Gawain-poet merges realism and romance (Saunders, 2010, p. 193). As a result, this medieval romance flourishes "in the shifting borderland between legend and fact" (Beer, 1970, p. 22). This fusion of history and myth highlights the imaginative nature of romance, indicating that such stories, while rooted in history, are not to be viewed as purely historical accounts. The fantastic elements provide an escape from the rational world, transforming history into a legendary past, driven by the desire for an imaginative departure from reality.

Romances are "written primarily to entertain," with the poet crafting tales that "drive the night away" and transport the reader and audience into a magical world, freeing them from everyday constraints (Beer, 1970, pp. 2-3). By transgressing the boundaries of the normal and the ordinary, romances become a source of fun and enjoyment. In this spirit, King Arthur, described as "the comeliest king" of Camelot, wishes to hear a chivalrous adventure before dining, driven by the restless energy of his "young blood" and his wild imagination (*Gawain*, 2000, p. 159-160). Arthur's wish is granted by the sudden arrival of the Green Knight, "a monstrous figure who inhabits the borders of reality" (Saunders, 2010, p. 194). This grotesque character blurs the line between the real and the fantastical, offering the reader and the audience an imaginative escape. The massive Green Knight rides into the hall and issues a startling challenge; he dares someone to cut off his head with the enormous axe he carries on condition that they meet him at the Green Chapel in a year to receive the same fate in return (*Gawain*, 2000, p. 161). This unexpected entrance of the Green Knight establishes a magical atmosphere, underscoring that "the province of the romance is [...] the impossible" (Beer, 1970, p. 7). The people of Camelot are thus transported from the rational realm into one of mystery and irrationality, as the Green Knight's challenge and his improbable appearance heighten the sense of the unknown: "Great wonder grew in hall / At his hue most strange to see" (*Gawain*, 2000, p. 161). When the Green Knight enters Arthur's court, he appears as "an otherworldly apparition come to disrupt a joyous aristocratic world," initiating the hero's departure from the court and thereby launching the narrative (Rider, 2000, p. 118). This spectral figure disrupts the harmonious celebrations in the stately hall, setting the stage for the marvellous elements that propel the fantastic tale. The court's structured order is confronted by forces that defy it, marking a shift from the familiar to the extraordinary.

The Gawain-poet utilizes the convention of the marvellous to transcend everyday life, a central drive of fiction according to Beer (1970, p. 10). The romance genre, as noted by Saunders (2010), explores "a larger, spirit world that includes God, devil, angels, demons, and ambiguous spirits, alongside the monsters and marvels within the created world" (p. 207). Beer (1970) further describes romance as featuring "a serene intermingling of the unexpected with the everyday" (p. 10). In *Gawain*, this blend is evident as the narrative intertwines the real-life setting of Camelot with the supernatural intrusion of the Green Knight. Through this monstrous figure, the romance elevates the

mundane into the realm of the extraordinary, leaving the assembled court staring in awe as he delivers his challenge:

For much did they marvel what it might mean
That a horseman and a horse should have such a hue,
Grow green as the grass, and greener, it seemed,
Than green fused on gold more glorious by far. (*Gawain*, 2000, p. 163)

This passage from the romance vividly illustrates the use of the marvellous in medieval romances. The Green Knight dispels rationality and draws the audience into the realm of the irrational. The spectators are struck with wonder and astonishment; they are mesmerized by the spectral figure's appearance, and the marvellous quality of the Green Knight leaves them awestruck and petrified within the grandeur of Arthur's court.

The use of the marvellous is further highlighted in the scene where Gawain beheads the Green Knight, only for the Green Knight to survive the decapitation. Prompted by the Green Knight's audacity, Arthur grabs the axe himself, but Gawain, with impeccable politeness, convinces him that such a game is more suited to someone of lesser rank: "this folly befits not a king" (*Gawain*, 2000, p. 166). Gawain then delivers a single blow that severs the Green Knight's head, yet the Knight picks up his head and, after reminding Gawain of his promise, rides out of the hall, and

[t]hen goes to the green steed, grasps the bridle,
Steps into the stirrup, bestrides his mount,
And his head by the hair in his hand holds,
And as steady he sits in the stately saddle
As he had met with no mishap, nor missing were his head. (*Gawain*, 2000, p. 176)

The Gawain-poet deploys the marvellous to transcend the limits of rationalism, drawing the reader and the onlookers at Camelot away from their everyday lives. The presence of the Green Knight liberates them from the constraints of their routine, allowing them to escape into a realm defined by "a peculiar vagrancy of imagination" (Beer, 1970, p. 4). This engagement with the fabulous enables them to drift into an imagined domain, free from the inhibitions of their daily existence.

A recurring pattern is a crucial structural element in *Gawain*, known for its meticulous organization (Fisher, 2000, p. 152). For example, the initial beheading of the Green Knight is mirrored by the return blow Gawain will receive at the poem's conclusion. The poem also features a cyclical sense of time, accentuated by the recurring seasonal patterns

(Abrams, 2000, p. 157). This patterning complements the narrative technique of *entrelacement*, where stories are interwoven so that nothing is left unresolved or neglected (Beer, 1970, p. 21). Likewise, scenes of seduction in the chamber are interlaced with hunting scenes in the woods: “the narrative follows the same pattern: descriptions of the host out hunting alternate with his wife’s visits to Gawain’s chamber, and each evening ends with a merry making where the two men exchange their winnings” (Burrow, 1982, p. 214). Similarly, the beheading game and the castle temptations plotlines are cleverly intertwined, juxtaposing Gawain’s high virtue with his susceptibility to women (Butterfield, 2007, p. 206). This contrast highlights Gawain’s internal conflict between his loyalty to his lord and his courtly behaviour towards women. Cooper (2004) refers to this technique as “mirror symmetry,” noting how the bedroom scenes correspond to the hunting scenes, the pentangle aligns with the girdle, and the first blow is reflected in the return blow (p. 59). These narrative devices are functional, weaving together distinct elements into a cohesive whole, thereby achieving “the integral, unified structure of *Gawain*” (Fries, 1986, p. 74). Diverse characters and episodes move freely yet are intricately interwoven to form a unified and coherent narrative.

Another key feature of medieval romance is the motif of the quest. Frye (2000) identifies the “central form of quest-romance” as the dragon-slaying theme (p. 189), which in *Gawain* is represented by the Green Knight. Gawain undertakes a quest marked by “dust and sweat,” a journey of self-discovery where he grows stronger through his trials and errors (Cooper, 2004, p. 51). While quests often involve searching for treasure, whether it be a grail, gold, or a dragon’s hoard, Beer (1970) notes that “the object of the quest serves as the love-object” (p. 3). In Gawain’s case, the quest is a journey to fulfil his destiny and receive a return blow from the Green Knight. This journey is not just about proving his bravery and skill but also about upholding the honour of the Round Table. The true object of Gawain’s quest may be considered his own reputation and personal integrity rather than rescuing a damsel. The quest motif is illustrated in the following lines:

Many a cliff must he climb in country wild;

Far off from all his friends, forlorn must he ride;

At each strand or stream where the stalwart passed

‘Twere a marvel if he met not some monstrous foe,

And that so fierce and forbidding that fight he must. (*Gawain*, 2000, p. 173)

Gawain’s quest is populated by fantastic creatures and improbable beings, yet as a brave knight, he endures the challenges of this perilous journey. The sense of the supernatural is firmly established through Gawain’s adventure, as he navigates the realm of the irrational.

Another characteristic of medieval romance evident in *Gawain* is its rich, sensuous descriptions. Beer (1970) notes that romances are filled with “figures whose emotions and relationships are directly registered and described with profuse sensuous detail” (p. 2). The vivid depiction of the Green Knight, for instance, appeals to the reader’s senses, enhancing the immersive experience of the narrative:

Fair flowing tresses enfold his shoulders;
A beard big as a bush on his breast hangs,
That with heavy hair, that from his head falls,
Was evened all about above both his elbows. (*Gawain*, 2000, p. 162)

The exterior richness of the romance, showcased through sensuously detailed descriptions, is complemented by the interiority of the knight’s characterization, which is subtly conveyed through the landscape descriptions that reflect his inner state. As Beer (1970) observes, elements such as “the spring, a garden, landscapes fair or wasted, white, black” are used to explore the knight’s psyche (p. 18). The poet vividly portrays physical reality, with the tangled woods, monsters, and marvels encountered by Gawain serving as metaphors for the mental and emotional landscape in which he exists:

Near slain by the sleet he sleeps in his irons
More nights than enough, among naked rocks,
Where clattering from the crest the cold stream ran
And hung in hard icicles high overhead.
Thus in peril and pain and predicaments dire
He rides across country till Christmas Eve. (*Gawain*, 2000, p. 173)

As the year progresses, Gawain sets out for the mysterious Green Chapel. On Christmas morning, he arrives at the castle of Hautdesert, where he is warmly welcomed by Lord Bercilak, the male shapeshifter, whose court is presented as “a type of libidinous playground” as well as “a testing ground” of will (Wasserman, 1986, p. 113). Bercilak invites him to stay until New Year's Day, promising to guide him to the Green Chapel. During the Christmas festivities, Gawain meets Bercilak's charming wife, the enchantress, and her unattractive old companion. Bercilak proposes a game: he will go hunting each day while Gawain remains at the castle, being entertained by the lady of the house. At the end of each day, they will yield the day's winnings to one another.

Each day, as Lord Bercilak goes hunting for various game, the narrative alternates between the hunt and Gawain’s encounters in the bedroom. The seductive lady of the

house seeks to tempt Gawain, and the narrative then returns to complete the account of the hunt. The lady is seen as "the instrument of a test in which, in a sense recapitulating the fall of Adam, Gawain will fall from perfect grace" (Gardner, 2011, p. 76). Throughout these encounters, Gawain remains courteous and adheres to the virtues embodied by the pentangle on his shield. He is also faithful to the Virgin Mary by whom he is protected, which embodies his idealisation (Hall, 1986, p. 89). Gawain faithfully exchanges the first kiss he receives on the first day and the two kisses from the second day for the trophies of the hunt. On the third day, despite initially seeming to abandon her efforts, the lady presses him to accept a ring as a love-gift. When he turns it down, she grants him a simple green girdle, an "intimate" gift that has the magical property of protecting its wearer from harm (Saunders, 2010, p. 138). In a moment of frailty, Gawain agrees to take the girdle and swears that he will conceal it from the lord. During the evening's exchange of winnings, he presents Bercilak with three kisses instead of the day's hunting trophies, which should be seen as a manifestation of his "homosocial play with the host" (Pugh, 2008, p. 164).

Allegory is another crucial aspect of the romance genre. Beer (1970) argues that allegory is a key component of romance artistry, noting that its presence is usually clearly indicated and its interpretation straightforward. He suggests that "the symbols are usually organically related to normal experience" (p. 18). This perspective is evident in traditional romances, where symbols like the rose represent the lady. In *Gawain*, the fox serves as a symbol of deceit, mirroring Gawain's own concealment from the lord. As Burrow (1982) explains, "the description of the wily beast failing, despite all its tricks, to escape from its adversary calls to mind Gawain's recent 'sleight' in the face of death and predicts for it, symbolically, an unhappy outcome" (p. 217). Likewise, the symbols of the pentangle and the girdle are fundamental in *Gawain*. The pentangle is "a very old symbol of perfection" (Gardner, 2011, p. 71):

It is a sign by Solomon sagely devised

To be a token of truth, by its title of old,

For it is a figure formed of five points,

And each line is linked and locked with the next

For ever and ever, and hence it is called

In all England, as I hear, the endless knot. (*Gawain*, 2000, p. 171)

The pentangle, symbolizing "interlinked virtues that together encapsulate knightly perfection" (Cooper, 2004, p. 160), represents truth and chivalric ideals. Gawain's truth reflects "faith pledged by one's word and owed to a lord, a spouse, or anyone who puts someone else under an obligation" (Abrams, 2000, p. 157). Gawain is tested against this ideal of chivalry, particularly his loyalty to his lord, Arthur, and his mission to uphold the

Round Table's reputation. However, this ideal is challenged by the allegory of the girdle. Referred to as "the adversary's belt" (Luttrell, 1988, p. 108), the girdle represents not Gawain's triumph but his failure, illustrating his human fallibility and imperfection (Cooper, 2004, p. 160).

The pentangle and the girdle are set in a dialectical relationship, embodying opposing principles. The pentangle represents the male principle and Gawain's fidelity to King Arthur and his court. In contrast, the girdle symbolizes the feminine principle, with Bercilak's unnamed wife and Morgan le Fay embodying "a powerfully ambiguous female principle" (Brewer, 1997, p. 9). Gawain's adherence to the male principle and his covenant with Arthur and Lord Bercilak is undermined by the influence of the feminine principle, personified by the lord's unnamed wife:

I shall give you my girdle; you gain less thereby.

She released a knot lightly, and loosened a belt

That was caught about her kirtle, the bright cloak beneath,

Of a gay green silk, with gold overwrought,

And the borders all bound with embroidery fine,

And this she presses upon him and pleads with a smile. (*Gawain*, 2000, p. 196)

Gawain accepts the girdle from the lady, who claims that it provides protection from any harm, and agrees to keep it hidden from the lord. The lady explains to Gawain: "If he bore it on his body, belted about, / There is no hand under heaven that could hew him down, / For he could not be killed by any craft on earth" (*Gawain*, 2000, p. 196). Sir Gawain reflects on her offer: "It was a pearl for his plight, the peril to come / When he gains the Green Chapel to get his reward: / Could he escape unscathed, the scheme were noble!" (*Gawain*, 2000, p. 196). Gawain is swayed by the temptress to wear the girdle, which she presents as a token of love. This token of affection from the seductress undermines the token of truth represented by the pentangle.

Gawain journeys to the Green Chapel with a guide and arrives alone at an ancient cavern, "a hollow mound" overgrown with vegetation (Luttrell, 1988, p. 108). There, he faces the dreadful Green Knight, described as "the Devil's agent" and "a symbolic summary of all that opposes the law of God, a fusion of elf-knight, druid, and fiend" (Gardner, 2011, pp. 81-2). Gawain succumbs his neck to the axe, and at the third stroke, the Green Knight delivers only a minor nick. When Gawain reacts with relief, the Knight reveals himself as Bercilak, metamorphosed by Morgan le Fay's magic to test the Round Table's fearlessness and strength. Although Gawain performed admirably, Bercilak notes that Gawain's only failure was breaking his promise on the third day, resulting in the nick on his neck. Mortified and humiliated, Gawain rejects any praise for his near-success and

returns to court wearing the girdle as a symbol of his shame. Arthur and the court welcome him back, attempting to lighten the mood by laughing off his discomfiture, and decide that everyone will wear the girdle as a badge of honour.

The dialectic between the pentangle and the girdle epitomizes the central conflict in *Gawain*. This tension arises from “the conflict between human selfishness and the ideal of selfless courtesy” (Gardner, 2011, p. 70). The pentangle symbolizes selflessness and the ideal of chivalry, while the girdle represents selfishness. This opposition is gendered, with the pentangle associated with the masculine principle and the girdle with the feminine principle. This internal struggle within the hero's psyche reflects the broader clash between these two principles. Gawain is portrayed as “the convergence point of self-examination and self-promotion, of niggling conscience and unflinching violence” (Hahn, 2000, p. 222). Pearsall (2003) highlights that Gawain embodies “the contradictions at the heart of the chivalric code” (p. 77). He is a figure of duality, embodying both “disorder and order” as he is the nephew of both Morgan le Fay and King Arthur (Gardner, 2011, p. 79). Consequently, Gawain carries within him both the pentangle and the girdle, representing his inherited legacy of cosmos and chaos. The central structure of medieval romance is often dialectical, characterized by a conflict between the hero and the antagonist (Frye, 2000, p. 187). Typically, in such romances, the hero is idealized as gallant or pure, while the adversary is portrayed as villainous or cowardly (Frye, 2000, p. 195). The hero's triumph over the monstrous antagonist usually leads to a “magical resolution,” a hallmark of conventional romances (Hahn, 2000, p. 225).

A ritualized code of conduct is a prominent feature in medieval romance, exemplified in *Gawain*. Beer (1970) notes that such romances often adhere to a “strongly enforced code of conduct” that governs the characters' actions (p. 10). In the poem, this code is embodied in Gawain's pact with the Green Knight, where he agrees to a beheading game with the understanding that he will face a return blow in a year's time. Gawain's commitment is not only to his own honour but also to upholding the reputation of the Round Table. Burrow (1982) emphasizes that Gawain remains resolute in fulfilling his promise, aiming to uphold both his own and the Round Table's honour (p. 211). The code of conduct also features in the agreement between Lord Bercilak and Gawain to exchange their daily winnings: “Whatever I win in the woods I will give you at eve, / And all you have earned you must offer to me” (*Gawain*, 2000, p. 181). Gawain adheres to this agreement on the first two days, trading his winnings truthfully with the lord (*Gawain*, 2000, p. 193). However, he breaches the code of conduct on the third day by hiding the green girdle given to him by Lady Bercilak, who asks him to conceal it from her husband for her sake (*Gawain*, 2000, p. 196). Gawain accepts the girdle, believing it will protect him from harm, which ultimately leads to his failure to fully honour his initial commitment:

Yet he wore not for its wealth that wondrous girdle,

Nor pride in its pendants, though polished they were,

Though glittering gold gleamed at the ends,

But to keep himself safe when consent he must

To endure a deadly dint, and all defense denied. (*Gawain*, 2000, p. 200)

Gawain accepts the lady's token of love out of a desire for self-preservation, but in doing so, he fails to uphold his promise to the lord to exchange whatever he gains each day. Consequently, this breach of the code of conduct results in Gawain receiving a nick in the neck on the third day: "True men pay what they owe; / No danger then in sight. / You failed at the third throw, / So take my tap, sir knight" (*Gawain*, 2000, p. 206). Lord Bercilak informs Gawain that his lack of faithfulness stems not from courtship but from self-preservation: "Yet you lacked, sir, a little in loyalty there, / But the cause was not cunning, nor courtship either, / But that you loved your own life" (*Gawain*, 2000, p. 206). Gawain's failure to uphold his honour and courage causes him to shrink "in shame" (*Gawain*, 2000, p. 206). In his frustration, he curses his own cowardice, clutches the green girdle, and unties it in a fit of rage (*Gawain*, 2000, p. 207). His intense reaction underscores the central importance of the chivalric code—honour, faith, truth, courage, and prowess—within the medieval romance. Gawain's anger reveals the profound impact of his failure and the damage done to his allegiance to his lord:

Behold there my falsehood, ill hap betide it!,

Your cut taught me cowardice, care for my life,

And coveting came after, contrary both

To largesse and loyalty belonging to knights.

Now am I faulty and false, that fearful was ever

Of disloyalty and lies, bad luck to them both! (*Gawain*, 2000, p. 207)

Gawain chooses to wear the girdle as a symbol of the blame he carries for his fault as he heads back to Camelot (*Gawain*, 2000, p. 209). He will wear the girdle as "a penitential reminder of his faults and the weakness of the flesh" (Blanch, 1986, p. 99). He shamefully acknowledges his flaws. Upon arriving, he is deeply ashamed, and his cheeks flush with embarrassment as he reveals the nick on his neck (*Gawain*, 2000, p. 209). He is spiritually renewed through penitence.

The knightly code of conduct for men is contrasted with the courtly love tradition that governs the relationship between the knight and the lady. This vital relationship is centred on "two lovers: the lady and 'her' man" (Beer, 1970, p. 22). Gawain's interactions with Lady Bercilak illustrate his adherence to the courtly love tradition. When the lady visits him in his chamber, Gawain submits himself to her will and she tests his courtesy by

treating him as her “captive knight” (*Gawain*, 2000, p. 183). The lady expects Gawain to court her: “My body is here at hand, / Your each wish to fulfil; / Your servant to command / I am, and shall be still” (*Gawain*, 2000, p. 184). She tells Gawain that she has observed in him “the comeliness and courtesies and courtly mirth” (p. 184). Gawain responds by acknowledging that he is her servant and regards her as his sovereign. Despite his attempts to maintain a respectful distance “with feat words and fair,” the lady skilfully entices him, drawing him into the courtesies expected of the ideal knight: “Good lady, I grant it at once! / I shall kiss at your command, as becomes a knight, / And more, lest you mislike, so let be, I pray” (*Gawain*, 2000, p. 185). Gawain tries to treat the lady as it befits a knight within the confines of the courtly love tradition.

The courtly love tradition highlights the role of women in medieval romance. Beer (1970) observes that romance often emphasizes “a major role to women and to affairs of love” (p. 24). In *Gawain*, the contrast between the seduction scenes and the hunting scenes underscores a rift between the feminine courtly love ideal and the masculine pursuit of hunting. Beer (1970) points out that “the increased role of women” helps establish the “feminine” nature of the genre (p. 25). This feminine quality is evident in Lady Bercilak’s attempts to seduce Gawain, as she uses guile to entice him to sin. Gawain acknowledges his submission to the enchantress’s commands and kisses (*Gawain*, 2000, pp. 188, 190, 189). Beer (1970) emphasizes the significance of courtly love through its “fantasy of female dominance” (p. 23). Expected patterns and roles are reversed; the lady “takes the initiative with genial aggression” (Wright, 1986, p. 81). Gawain’s being metaphorically hunted by the lady indicates that courtly love allows women to wield significant influence over knights. His acquiescence to wearing the girdle, despite its personal significance, illustrates his entrapment by the lady’s influence. However, the narrative reveals a twist: Lord Bercilak orchestrates the seduction as part of a scheme, making the female dominance appear as a fabrication. He confesses to Gawain: “And the wooing of my wife- it was all my scheme! / She made trial of a man most faultless by far / Of all that ever walked over the wide earth” (*Gawain*, 2000, p. 206). Moreover, Lord Bercilak’s actions are guided by Morgan le Faye, Arthur’s half-sister and a known enchantress who seeks to create trouble for Arthur. Thus, the apparent dominance of the lady is ultimately revealed as an illusion, manipulated by her husband and further complicated by Morgan le Faye’s involvement. Lord Bercilak tells Gawain: “She guided me in this guise to your glorious hall, / To assay, if such it were, the surfeit of pride / That is rumoured of the retinue of the Round Table” (*Gawain*, 2000, p. 208). The influence of the female principle reasserts itself through Morgan le Faye, who orchestrates the entire plot, including the temptation of Gawain by Lady Bercilak. Fisher (2000) notes that “bonds among men are both affirmed and threatened (and sometimes at once) by women” (p. 152). In *Gawain*, the male camaraderie is tested and disrupted by Morgan le Faye’s manipulations, highlighting how the feminine principle can challenge and destabilize male bonds. Morgan le Fay is also depicted as having a secondary motive in sending the Green Knight to Arthur’s court: she intends to terrify Queen Guinevere into a state of deathly fear using the Green Knight’s monstrous presence. This reveals how the feminine

principle not only threatens the male order but also works against another woman. Fisher (2000) asserts that the “threat of the woman as a free agent [embodied by Morgan le Fay] who can construct her own exchanges with men is undermined and marginalized by being projected onto Morgan’s jealousy of Arthur’s wife” (p. 154). By portraying Morgan as a threat to Guinevere, the narrative diminishes her power and subverts her influence, which disrupts the male order that Arthur’s court is built upon. This portrayal also reflects the medieval misogyny embedded in the romance genre and suggests that late medieval English writers might have harboured anxieties about masculinity (Fisher, 2000, p. 162).

Departure from Traditional Medieval Romances in *Sir Gawain and the Green Knight*

Romance, as Fredric Jameson (1981) contends, is not merely a naive invocation of a prelapsarian order for the individual reader; rather, it represents a dynamic and nuanced reinvention that continually responds to an evolving historical, political and social context. This “secular scripture,” as Northrop Frye (1976) describes the romance, continues to thrive from the archetypal Garden of Eden to modern reinterpretations. A seventeenth-century take on the romance, Cervantes’ *Don Quixote* (1615), often considered to be the first modern novel, shows an old man who nostalgically yearns for a vanished world of chivalric medieval romance and loses his sanity because of his obsession with this literary genre. The medieval world of romances is a lost world into which the pseudo-knight of Cervantes relapses, and it is this quality of Cervantes’ narrative which renders it a modern novel. Mikhail Bakhtin (1984) explains how the modern novel differs from the medieval romance, arguing that these two genres constitute opposite poles, and that the romance suggests “a transparency of language” while the novel introduces “a plurality of languages, discourses, and voices” (p. 66). The rupture in *Don Quixote*’s psyche stems from the intrusion of this plurality of discourses and voices. Even before the Early Modern period, the medieval romance as a genre is interrogated in the late fourteenth century, when Bakhtin’s dialogical imagination may be seen in its embryonic form, and the plurality of discourses and voices leaks into the world of the romance. This plurality of voices and languages causes the romance hero to have internal conflicts. Hence, written just prior to modernity, *Gawain* diverges from the traditional model of medieval romances as it is “a work that shatters and inverts the medieval literary conventions” (Chance, 1986, p. 45). The *Gawain*-poet is claimed to have “a sophisticated awareness of romance as a literary genre” and to play “a game with both the hero’s and the readers’ expectations of what is supposed to happen in a romance” (Abrams, 2000, p. 12). This consciousness of the poet about the genre of the romance evinces that he is ironically distanced from the tradition of medieval romances. Besides the poet’s ironic distancing, the use of ironic reversals of generic features, and the inversions of traditional pairs of active and passive, masculine and feminine, initiator and follower, the romance hero’s introspection and interiority that results from his internal conflicts, and his ambivalent and shifting identity characterise *Gawain*. The interior life of the individual and the psychological probing in this romance point to a gesturing

towards a modern horizon of sensibility and emotions such as anger, fear, humiliation and shame.

Gawain represents the late fourteenth-century world in which it was written, which is a world in transition, where “the Middle Ages were passing away and the Renaissance struggled to be born” (Cantor, 2004, p. 4). Cantor argues that the deposition of Richard II and the succession of Henry IV in 1399 is a token of the end of medieval monarchy (p. 219). Likewise, the fact that “the heavily armoured knight fighting on horseback” had become outmoded by 1400 signals the end of the medieval world of romances (Cantor, 2004, p. 222). The waning of the Middle Ages is also seen in the rise of a new consciousness about and sensitivity to “the complexities of individual psychology” (Cantor, 2004, p. 224). Morgan (2010) states that the primary interest of conventional medieval poetry is moral and not psychological, which shows that *Gawain* is not a conventional romance (p. 1). Thus, as opposed to the knights of conventional medieval romances, Gawain’s world is pregnant with a new horizon of sensibility and susceptibility to emotions such as anger, fear, and shame. Embarrassment and humiliation are fundamental to *Gawain* (Burrow, 1984; Pugh, 2008). Gawain feels these emotions as he undergoes “all the painful stages of self-recognition” and exhibits “a capacity for bearing his shame and turning it into the story of his life that puts him with the Ancient Mariner rather than with Yvain or Lancelot or Tristram” (Pearsall, 2003, p. 80). That Pearsall argues that Gawain “drops into the abyss of the interior self” and couples him with Coleridge’s mariner, a Romantic figure of the nineteenth century, rather than the heroes of the Middle Ages, demonstrates that the characterisation of Gawain with a particular focus on his interiority resonates with figures from the Modern Era (p. 80).

Instead of focusing on external conflict, *Gawain* delves into internal struggles, as the knight vacillates between the ideals represented by the pentangle and the temptations symbolized by the girdle. The girdle is “placed cunningly in juxtaposition with the pentangle” (Morgan, 2010, p. 21). The Gawain-poet uses this tension to critique the ethos of knighthood and transform the romance genre, making it an exceptional example among English romance narratives (Hahn, 2000, p. 222). Besides, Cooper (2004) notes that the poem challenges the concept of perfectibility within the genre, demonstrating the impossibility of achieving true perfection (p. 370). Gawain’s imperfection, marked by his oscillation between the pentangle and the girdle, contrasts sharply with the idealized hero of traditional romances. As Tolkien (1975) observes, this portrayal of a flawed hero, rather than an infallible ideal, offers a more nuanced view of human character and makes a significant departure from conventional representations (p. 16).

The dialectical interplay between the pentangle and the girdle reveals how the romance explores the human psyche. The fantastical elements of the narrative are imbued with psychological significance, reflecting not only the irrational aspects of human experience but also the internal struggles of the questing hero. According to Beer (1970), the romance is marked by “the force of the subconscious,” concerned with “psychic

responsibilities” and “the radical impulses of human experience” and delves into emotions such as fear, self-concern, courage, and despair, and incorporates “complex psychological analysis” (pp. 7, 9, 12, 17).

Due to these dialectical shifts, Gawain’s journey through the wild landscape can be seen as a journey into his inner self. Consequently, Gawain’s adventure can be interpreted as an inward quest. Traditional romances often feature familiar settings, such as forests and battlefields, with key or climactic moments occurring in intimate, domestic spaces like bedrooms (Hahn, 2000, p. 224). In contrast, *Gawain* juxtaposes domestic scenes in Lord Bercilak’s bedroom with outdoor hunting scenes, but the real focus is on the hero’s psychological landscape. This internal struggle is what distinguishes Gawain from conventional medieval romance heroes. Riddy (2000) observes that the action has shifted from traditional heroic arenas to domestic settings, resulting in a “new opaque interiority in the scrutiny of conscience” and a focus on the hero’s mental state (pp. 240-41). This new layer of interiority adds complexity to the hero, revealing his inner conflicts and sense of fragmentation. Pearsall (2003) argues that Gawain’s world reflects real feelings, fears, and internal conflicts, rather than just traditional heroic questions (p. 77). This shift in genre exposes the ideal knight’s contradictions and flaws, highlighting the hero’s internal disunity. By the end of the romance, Gawain is deeply embarrassed and aware of the disparity between his public ideals and private self, as Pearsall (2003) notes: “To show a fictional character capable of being embarrassed and humiliated in the way that Gawain is embarrassed and humiliated is a new art of the interior self [...] that is being disentangled from the fictions of chivalry that had prevailed” (p. 80). Thus, Gawain’s portrayal as a flawed, mortified human with his “questionable” victory contrasts sharply with the idealized, flawless knights of traditional romances (Fries, 1986, p. 70).

Psychological insights into *Gawain* can be explored through Jungian archetypes. Frye (2000) suggests that romances do not aim to depict “real people” but rather stylized figures that embody psychological archetypes, with elements such as Jung’s libido, anima, and shadow reflected in the hero, heroine, and villain respectively (p. 304). This approach provides a deep understanding of the human psyche within the romance genre. Wrigley (1988) explores Gawain’s journey as a rite of passage, marking his transition from innocence to experience (p. 116). He argues that the hero’s journey through wild landscapes symbolizes his maturation, as he confronts inner fears and learns to cope with solitude and challenges (p. 117). Wrigley also interprets the beheading game as a form of symbolic castration, with Gawain’s neck wound representing a ritualistic initiation (p. 121). This Freudian perspective highlights the archetypal pattern of symbolic castration in the hero’s development. Wrigley further posits that Lady Bercilak represents an archetypal temptress, akin to Eve, who tries to seduce Gawain and induce him to break his vow (p. 126). Her promise of the girdle’s protection ultimately leads to Gawain’s wound, symbolizing human mortality. Brewer (1983) expands on this by framing the story as an Oedipal drama, where the Green Knight is a father-figure, Lady Bercilak embodies the seductive maternal aspect, and Morgan le Fay represents the malevolent

mother figure (p. 165). This Oedipal dimension reveals how the romance engages with deep psychological themes through its archetypal characters and narrative structure. Thus, the romance provides significant psychological insight through its use of archetypal patterns and the marvellous.

Conclusion

To conclude, *Gawain* both adheres to and subverts the romance genre's conventions. It features traditional elements such as a historical setting, vivid sensory details, quests, archetypes, the marvellous, a ritualized code of conduct, allegory, and courtly love. However, it also challenges the genre by presenting an unconventional hero. Unlike the idealized, unblemished heroes of traditional romances, Gawain is depicted as a flawed and conflicted character. His internal strife, symbolized by his oscillation between the male principle represented by the pentangle and the female principle symbolized by the girdle, transforms his journey into a metaphorical exploration of the mind. This introspective journey prefigures the psychological depth seen in early modern literature, where characters like Hamlet similarly navigate complex internal conflicts and value systems.

Written on the cusp of modernity, *Gawain* departs from the conventional framework of medieval romances by subverting and redefining their literary norms. The Gawain-poet demonstrates a sophisticated understanding of the romance genre, engaging in a deliberate play with both the hero's and the audience's expectations of typical romance narratives. This self-awareness reveals the poet's ironic detachment from the medieval romance tradition. Furthermore, the poet employs ironic reversals of traditional genre elements and disrupts established dichotomies such as giver and taker, lover and beloved, leader and follower. The hero's introspection, shaped by internal conflicts and his fluid, ambiguous identity, is a defining feature of the work. The emphasis on the hero's inner life and the psychological exploration of emotions like anger, fear, humiliation, and shame signal a move towards a more modern sensibility and emotional depth.

REFERENCES

- Abrams, M. H. (Ed.). (2000). *The Norton anthology of English literature Vol I* (7th ed.). W.W. Norton and Company.
- Abrams, M. H. (1999). *A glossary of literary terms*. Heinle and Heinle.
- Bakhtin, M. (1984). *The dialogic principle*. University of Minnesota Press.
- Beer, G. (1970). *The romance*. London: Methuen.
- Blanch, R. J. (1986). Religion and law in *Sir Gawain and the Green Knight*. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 93-101). The MLA of America.

- Brewer, D. (1983). *English gothic literature*. Macmillan.
- Brewer, D. (1997). Introduction. In D. Brewer, & J. Gibson (Eds.), *A companion to the Gawain-poet* (pp. 1-22). D. S. Brewer.
- Burrow, J. A. (1982). Sir Gawain and the Green Knight. In B. Ford (Ed.), *The new pelican guide to English literature: Medieval literature. Part 1: Chaucer and the alliterative tradition* (pp. 208-223). Penguin.
- Burrow, J. A. (1984). *Essays on medieval literature*. Clarendon Press.
- Butterfield, A. (2007). England and France. In P. Brown (Ed.), *A companion to medieval English literature and culture c. 1350 – c. 1500* (pp. 199-214). Blackwell.
- Cantor, N. F. (2004). *The last knight: The twilight of the Middle Ages and the birth of the modern era*. Free Press.
- Chance, J. (1986). Surprised by subtlety: A survey of the teaching of *Sir Gawain and the Green Knight*. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 43-68). The MLA of America.
- Cooper, H. (2004). *The English romance in time: Transforming motifs from Geoffrey of Monmouth to the death of Shakespeare*. Oxford University Press.
- Fisher, S. (2000). Women and men in late medieval English romance. In R. L. Krueger (Ed.), *The Cambridge companion to medieval romance* (pp. 150-164). Cambridge University Press.
- Fries, M. (1986). Teaching *Sir Gawain and the Green Knight* in the context of Arthurian and other romance traditions. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 69-78). The MLA of America.
- Frye, N. (1976). *The secular scripture: a study of the structure of the romance*. Harvard University Press.
- Frye, N. (2000). *Anatomy of criticism: Four essays*. Princeton University Press.
- Gardner, J. (2011). Introduction and commentary. *Sir Gawain and the Green Knight*. The University of Chicago Press.
- Green, R. H. (1986). Medieval poetics. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 102-108). The MLA of America.
- Hahn, T. (2000). Gawain and popular chivalric romance in Britain. In R. L. Krueger (Ed.), *The Cambridge companion to medieval romance* (pp. 218-234). Cambridge University Press.
-

- Hall, L. B. (1986). The breakdown of chivalry in the fourteenth century. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 87-92). The MLA of America.
- Jameson, F. (1981). *The political unconscious: narrative as a socially symbolic act*. Cornell University Press.
- Krueger, R. L. (2000). Introduction. In R. L. Krueger (Ed.), *The Cambridge companion to medieval romance* (pp. 1-9). Cambridge University Press.
- Luttrell, C. (1988). The folk-tale element in *Sir Gawain and the Green Knight*. In D. Brewer (Ed.), *Studies in medieval English romances: Some new approaches* (pp. 92-112). D. S. Brewer.
- Morgan, G. (2010). *The shaping of English poetry: Essays on Sir Gawain and the Green Knight, Langland, Chaucer, and Spenser*. Peter Lang.
- Pearsall, D. (2003). *Arthurian romance: A short introduction*. Blackwell.
- Pugh, T. (2008). *Sexuality and its queer discontents in middle English literature*. Palgrave Macmillan.
- Rider, J. (2000). The other worlds of romance. In R. L. Krueger (Ed.), *The Cambridge companion to Medieval Romance* (pp.115-131). Cambridge University Press.
- Saunders, C. (2010). *Magic and the supernatural in medieval English romance*. D. S. Brewer.
- Sir Gawain and the Green Knight*. (2000). In M. H. Abrams (Ed.), *The Norton anthology of English literature Vol I*. (7th ed.) (pp.158-210). W.W. Norton and Company.
- Tolkien, J. R. R. (1975). Introduction. In C. Tolkien (Ed.), *Sir Gawain and the Green Knight, Pearl, and Sir Orfeo* (pp. 13-24). Houghton Mifflin Company.
- Wasserman, J. N. (1986). Weavers and wordsmiths, tapestries and translations. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 109-118). The MLA of America.
- Wright, T. L. (1986). Luf-talkyng in *Sir Gawain and the Green Knight*. In M. Y. Miller, & J. Chance (Eds.), *Approaches to teaching Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 79-86). The MLA of America.
- Wrigley, C. (1988). *Sir Gawain and the Green Knight: The underlying myth*. In D. Brewer (Ed.), *Studies in medieval English romances: Some new approaches* (pp. 113-128). D. S. Brewer.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.12>

Volume 8/4

2024 p. 216-228

POST-PETROLEUM POLITICAL TRANSFORMATION IN JAMES HOWARD
KUNSTLER'S *WORLD MADE BY HAND*

JAMES HOWARD KUNSTLER'İN *WORLD MADE BY HAND* ROMANINDA
PETROL SONRASI POLİTİK DÖNÜŞÜM

İsmail Serdar ALTAÇ*

ABSTRACT

This paper explores the political limits and opportunities of the post-petroleum society in James Howard Kunstler's *World Made by Hand*. The first part of the study outlines the current dependence of modern society on petroleum, the social and political repercussions of this fuel, and the discourses produced as a response to its future. Subsequently, the study demonstrates the disintegration of the U.S. due to absence of oil in the novel, which opens up possibilities of chaos and new political organizations. One of the consequences of the fall of nation-state is the conflicts in urban spaces that are poorly prepared for the post-petroleum era. Another political possibility in the post-petroleum era observed in the novel is refeudalization of some regions. The novel foregrounds that the political vacuum enables certain individuals to seize the power and become the sole authority. However, the novel also explores the possibility of a more democratic political reconstruction in its depiction of Union Grove. In this regard, the study evaluates political decision-making methods in Union Grove, specifically focusing on the crisis leading to the election of the protagonist as the new mayor. In the study, this crisis is evaluated as a natural reaction to the purely representative type of democracy and call for a more participatory type of governance. Within this framework, how the conditions of a world without petroleum pave way for this call is demonstrated. Thus, the paper argues that *World Made by Hand* offers an optimistic view of post-petroleum society despite the estimated pitfalls.

Keywords: *World Made by Hand, Petroleum, Politics, Democracy, Nation-State.*

* Asst. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, E-mail: serdaraltac@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6778-8571, Nevşehir, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, James Howard Kunstler'in *World Made by Hand* adlı romanında petrol sonrası toplumun karşılaşılabileceği politik kısıtları ve fırsatları değerlendirir. Çalışmanın ilk kısmı modern toplumun halihazırdaki petrol bağımlılığını, bu yakıtın toplumsal ve politik etkilerini ve bu yakıtın geleceğine dair şekillenmiş söylemleri genel hatlarıyla ifade eder. Ardından, çalışma, romanda petrolün yokluğu nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nin parçalanmasını ve bu parçalanmanın da kaos ve yeni politik yapılanma ihtimallerini yarattığını gösterir. Ulus-devletin düşüşünün neticelerinden biri petrol sonrası döneme yeterince hazır olmayan kentlerde meydana gelen çatışmalardır. Romanda petrol-sonrası dönem ile ilgili gözlemlenen başka bir politik ihtimal ise bazı bölgelerin yeniden feodalleşmesidir. Roman, politik boşluk sayesinde bazı bireylerin gücü ele geçirdiğini ve tek otorite haline geldiklerini vurgular. Ancak roman, Union Grove tasviri ile daha demokratik bir politik yeniden yapılanma ihtimalini de değerlendirir. Bu bağlamda, çalışma Union Grove'daki politik karar alma yöntemlerine, özellikle de ana karakterin yeni belediye başkanı olarak seçilmesi ile sonuçlanan politik krize odaklanır. Çalışmada bu kriz, tamamen temsili olan demokrasi tipine doğal bir tepki olarak ve aynı zamanda daha katılımcı bir yönetim şekline çağrı olarak değerlendirilir. Bu bağlamda petROLSÜZ bir dünyanın koşullarının bu çağrıya nasıl yol açtığı gösterilir. Bu şekilde, bu çalışma, muhtemel tehlikelere rağmen, *World Made by Hand* romanının iyimser bir petrol sonrası toplum ortaya koyduğunu iddia eder.

Anahtar Kelimeler: *World Made by Hand*, *Petrol*, *Politika*, *Demokrasi*, *Ulus-Devlet*.

Introduction

Speculative fiction, which has been the field of fantasy, horror, science fiction, utopia, dystopia or *what if* scenarios, diverges from the daily realities of the reader. Marek Oziewicz remarks that “speculative fiction draws its creative sap from the non-mimetic impulse” (2017, p. 2) in that it does not confine itself to the limitations of realist mode of representation. Such topics as interplanetary travels, alien encounters, and alternative histories might be pure fabrications of speculative fiction. However, there are also such topics as those that are relevant today and will probably be on the agenda of humanity in the near or distant future. Narratives of ecological collapse, the threat of oppressive governments, pandemics and bio-technological matters seem to occupy public mind as predicaments belonging to today and future. The narratives focusing on petroleum and its future rather fall into this category. The key role of petroleum in organizing the politics, economics and social life as well as its possible depletion in an unknown yet imminent future make petroleum a rich topic on which an arsenal of fictional narratives has been produced.

James Howard Kunstler's *World Made by Hand* (2008) is one of these narratives that delve into the possibilities in a post-oil world and offer a unique experience to the reader. As it will be emphasized in the following parts, the modern society is notorious for its overdependence and addiction to oil at such a great degree that envisioning a post-oil future might pose a challenge. Imre Szeman puts forward that “[o]il capital seems to

represent a stage that neither capital nor its opponents can think beyond" (2007, p. 806). What makes these narratives so valuable is their explorations into these hard-to-imagine future period that has a wide spectrum of possible consequences ranging from societal breakdown to adjustment of society to the low energy regime.

This paper explores the social and political predicaments in a hypothetical post-oil era in the novel titled *World Made by Hand*. To this end, in the first part, the study attempts to portray the overdependence of the existing societies on petroleum and the cultural imaginings generated by petroleum. Based on this framework, this study, subsequently, demonstrates the challenges brought by the lack of petroleum in the novel. Through an exploration of the reactions and social/political practices of the characters in *World Made by Hand*, this paper argues that despite the expected predicaments in post-petroleum period, *World Made by Hand* provides an optimistic political reconstruction, if not a utopian oil-free world.

Towards the end of oil

The history of fuel, which started with wood and evolved into coal during Industrial Revolution, culminated in oil in the 20th century. Vaclav Smil demonstrates that though oil started to be used in the second half of the 19th century, it became an indispensable component of modern life only after automobiles became widespread in the early 20th century (2008, p. 3). From this period on, oil swiftly replaced the traditional energy sources especially in the field of mobility, and this energy regime is still intact to this day. However, since it is a non-renewable source of energy, the life which oil bestowed upon modern individual becomes an issue of speculation. Oil is both what makes the modern society possible and what threatens its existence at the same time. It has a threatening existence for a reason which Gerry Canavan perfectly summarizes: "either we have peak oil and the entire world suffers a tumultuous transition to post-cheap-oil economics, or else there's plenty of oil left for us to permanently destroy the global climate through excess carbon emissions" (2014, p. 333). Though they appear to be two distinct scenarios, the latter inherently has societal implications, for politics and economics remain vulnerable to the impact of ecological meltdown.

Peakism is a social movement that is predicated on the scenarios Canavan proposes. The movement is influenced by American geophysicist M. King Hubbert's theory of peak oil. According to this theory, the global oil production will reach a zenith, after which it will dramatically decline, which, in turn, will lead to a soar in oil prices. Though the exact date of the peak oil production remains a matter of controversy, the new methods of oil extraction such as deep ocean drilling or tar sand extraction testify to the end of easy oil production. The peakists are not uniform in their visions of a post-cheap oil world. While some expect an inevitable apocalyptic scenario in which oil exhaustion will result in famine, epidemics and war on limited resources, the others embrace the inevitable transformation as an opportunity to break away from current modes of living. Schneider-Mayerson shortly exemplifies the precautions taken by this group as follows: "For many, 'peakism' transformed the way they lived as well: 'peakists' changed occupations, purchased land, retrofitted their homes, stockpiled supplies, and even left their partners as a result of their newfound belief system" (2015, p.1). This need for radical changes in personal lives stems from the acute awareness of the overdependence of the modern society on this finite source.

However, what is at stake in the issue of oil is not only pertinent to personal lifestyles but also highly related to the broader ideological and political structures that enable these lifestyles. One of the earliest propositions that support this claim is made by Leslie A. White (1943) who argues that the development of culture and civilization has been enabled by the growing amount of energy that the societies have been able to harness. In another study, Jean-François Mouhot spots the causal relationship between slavery and the amount of energy that is at the disposal of a given society. In his view, “the human tendency to ‘externalize labor’ and ‘dominate, degrade, humiliate and control’, as evidenced by the almost universal practice of slavery will percolate in any and every system” (2010, p. 349). According to this view, oil replaces slavery as an externalized work force, which implies that the post-oil world might run the risk of renewed forms of slavery. Timothy Mitchell’s *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil* sets forth how fossil fuels both contributed to and undermined democracy. In his view, energy intensive economies enabled an environment where “ordinary people came to form critical, collective components in the new machineries of industrial life” (2011, p. 240). Especially, the dependence of coal economy on the work force enabled the ordinary people to acquire political rights that they had not been able to enjoy in a land-based agricultural economy. Oil, however, undermined this dependence, to some extent, because the complex machinery system that extracts and distributes it made this work force redundant; this system “[was] not as vulnerable to stoppages or sabotage as the carbon energy networks of the coal age” (Mitchell, 2011, 145). Similarly, Frederick Buell states that “[u]nlike coal mining, which was a capital-intensive operation with a large labor force working underground, [...] oil [...] promised immense reward for little investment and less hard labor” (2014, p. 74).

These arguments prove the formative role of fossil fuels in social and political structures with which humanity has experimented so far. However, the overwhelming question is how these structures will be shaped in the absence of such a formative but also finite energy source. Though there can be no straightforward answer to this question, Imre Szeman detects three main narratives “concerning what is to be done about disaster of oil: strategic realism, techno-utopianism, and eco-apocalypse” (2007, p. 808). Strategic realism focuses on ‘now’ and seeks ways to dominate the remaining energy sources; techno-utopianism assumes that either humanity will find ways to extract cheap oil again or will find substitute energy sources. Meanwhile, eco-apocalyptic point of view considers radical social changes as a prerequisite to be prepared for oil disaster.

Speculative fiction which deals with oil futurities roams within and across these discourses, and probes the possible trajectories of transformation, based on the current state of affairs. Mary Manjikian compares the work of speculative fiction authors to that of intelligence analysts and states that

Both groups use [...] demographic trends, and political-military trends to create narratives about possible future threats in the short or long term. Both groups start with a real world concern and then forecast how that event might play out in the future- what its ramifications might be for individuals, a society or the nation. (2014, p. 78)

Those speculative works that deal with future thrive on the uncertainties about issues that occupy public debate or bring the overlooked topics to the forefront for public

recognition. Given that the global oil demand has shown no significant signs of austerity, except for the COVID-19 period, the future environmental and social consequences of overdependence on this finite energy source have become a terrain whose contours have started to be drawn by speculative fiction.

Post-Petroleum Politics in *World Made by Hand*

World Made by Hand is set in a small town called Union Grove during a period when oil is no longer available. The characters in the novel are usually those who experienced the compulsory energy transition in the past. This detail is significant in that the novel depicts characters, whose identities were formerly formed by the oil culture, in an environment where adaptation to the new conditions is not complete, yet. However, depletion of oil is not the only challenge that tested the society in the past; the novel makes lots of references to such disasters as pandemic, terrorist attacks and the meltdown of global financial system that hit the United States in the past. Despite the multiplicity of the reasons of the collapse, each one of the reasons can be said to be somehow related to the depletion of oil, including the terrorist attacks which could be attributed to the overseas geopolitical tensions arising from energy issues. The novel starts with Robert Earle, carpenter, and Loren Holder, the local reverend, returning from fishing to their homes in their idyllic post-industrial world. On their way, they encounter a group of religious order, called New Faith Brotherhood, who are authorized by the mayor to settle in Union Grove. The mayor's decision leads to much dismay among the residents of Union Grove, especially Robert, which eventually results in the election of Robert as the new mayor. Though there seems to be a brewing tension between the newcomers and the residents, no conflict arises. Meanwhile, Robert pays a visit to Wayne Karp, the troublesome head of a scavenger group, to collect some materials for his repair work. During this visit, one of Wayne's employees kills Shawn Watling- Robert's companion. In order to start a legal prosecution, Robert applies Bullock, the reluctant magistrate. Though Bullock does not accept to take any steps, he commissions Robert and several members of brotherhood to search for his lost crew that he sent to Albany. Robert and his companions embark on a successful expedition at the end of which Bullock's men are rescued from a tyrant local governor. Bullock organizes a celebration party; however, during the party, Wayne Karp's men burglarize several Union Grove houses. Robert himself and Loren, the new constable, go to detain Wayne Karp, only to be tortured in the end. To help bring justice, the brotherhood organizes a raid to Karpstown and they capture Wayne, though one of their members, Minor, is killed in action. This man turns out to be the son of Brother Jobe, the head of the brotherhood and Wayne is, subsequently, found murdered mysteriously in his cell. The novel finishes with an optimistic scenario in which much of the perceived threats to Union Grove is removed. *World Made by Hand* deals with the consequences of oil use more with respect to the ways in which society is affected by them than its effect on environment and climate. The novel imagines a future in which societal breakdown predates an environmental catastrophe; and it demonstrates that the end of oil marks the end of Anthropocene.

As to the apocalyptic narratives, Nichola Harmer states that “national civil government usually ceases to function almost immediately following the curtailment or restriction of fossil fuel supplies and the concomitant economic collapse” (2017, p.10). In line with this observation, *World Made by Hand* problematizes the idea of nation-state and democracy because these are the notions that have developed, to some extent, owing to growing intensity of energy use. Benedict Anderson explains how print-capitalism along with the developing technologies of transportation facilitated the identification of geographically distinct communities with each other, thus form ‘imagined communities’ (2006, p. 188). In the novel, one can observe a bilateral geographical myopia between the citizens and governance in the U.S. The federal government has neither propensity nor motives to reach the geographical locations supposed to be under its sovereignty. When Robert and Loren return from fishing, they pass across a bridge that the narrator describes as follows: “It had been years since the state of New York repaired any of these things. There were big holes in the deck you could see clear through. Another couple of spring floods and it might be swept away altogether” (2008, p. 3). The derelict condition of the motorways might well be explained by the loss of demand on the automobiles running on oil; however, the unkempt railway networks cannot be explained by the same reason. Britney, who lives with Robert following her husband’s death, questions this:

‘You’d think they could get trains running again, at least. You don’t need oil to run a train. Even I know that.’ ‘Yeah, you’d think,’ [Robert] said. ‘Except I am not sure there is any ‘they’ left out there to get them running. And I wonder where you’d go if ‘they’ did it. (2008, p. 248)

With the fall of capitalism, no private company is left to run the railways, because, as Imre Szeman states, “without oil, current configurations of capital are impossible” (2007, p. 817); and the state apparently turns a blind eye to the necessity to reach different locations of the country. Furthermore, Robert’s answer shows that the necessity of transportation has faded into obscurity all together. Even if he does not clearly disclose the reason of this statement, it is obvious that the de facto political decentralization has removed the need to communicate with the localities within ‘national’ boundaries. Under these circumstances, the territorial sovereignty of the central government is compromised. The novel does not eliminate American presidency from the political sphere; however, the president is reduced to a ghostly figure who has lost the territorial sovereignty over the states. The novel uses a powerful strategy by depicting a country with a politically impotent government rather than no government at all. In this way, the fragility of nation-state in such an apocalyptic scenario is more dramatically conveyed to the reader. As to the national crisis, Robert ponders that

We apparently had a president now named Harvey Albright, but I would be damned if I knew how he got elected because they didn’t hold it here. This was well after the short, unhappy reign of General Fellowes, who removed president Sharpe from his office on account of the fiasco in the Holy Land. (2008, p. 15)

This statement is significant for three reasons. First, it foregrounds the fragility of politics and limits of civil government due to oil even before the depletion of oil. It underlines the geopolitical tensions arising from the issue of oil extraction, and the past to which Robert refers exemplifies “strategic realism” that, according to Imre Szeman, a defining characteristic of nation-states (2007, p. 810). Evidently, on the eve of energy transition, the U.S. government sustains its desire to control limited energy resources and ignores the steps necessary for a smooth transition to low energy regime. However, this ignorance eventually leads to the decline of both nation and democracy, for they both are somewhat the product of geographically mobile social structures and energy intensive economies. Secondly, the legitimacy of the president is totally jeopardized, for the answer to the question of who elected the president remains a mystery. Thirdly, the statement suggests that the president no longer has any political power over the country. The lack of authority eventually leads to Hobbesian pre-social contract world in certain regions. Only a limited account of what is happening in the troubled regions is given by Brother Jobe:

From Texas clear to Florida, there's folks shooting each other and trouble between the races and all like that. Seems like the law is on the run everywhere. We were on our way up out of Virginia when the other bomb hit Washington, D.C. Pennsylvania wasn't no picnic after that, I can tell you. We tried it for more than two years, but it wasn't any go for us there. We pulled out the end of April. (2008, p. 8)

The novel does not directly delineate the chaos following the end of oil, nor does it give any specific reasons of the conflicts. However, urban spaces are vulnerable to the shortage of food, and this might be a major reason of these conflicts. Albert Bartlett points out that “[m]odern agriculture is the use of land to convert petroleum into food” (1978, p. 880). The pesticides, fertilizers and the transportation of food are heavily dependent on natural gas and petroleum, and this production system has enabled agriculture to support an overpopulated planet. Though *World Made by Hand* makes reference to the population contraction caused by wars and diseases in the past, food persists to be an issue of scarcity. The common point shared by the troubled locations of the country is that they are usually urban places, which raises questions about the resilience of the cities during a possible transition period. Urban planning, which has been pushing agricultural production into background in its calculations, will be likely to fall short of feeding urban populations. The rise of oil-driven transportation and distribution system brought about the separation of urban spaces from agricultural activities. As a criticism of this alienation, Kunstler remarks that the “[e]cological relationship to the land has been rendered minimal and abstract by technology” (2005, p. 242). The reason why Kunstler blurs the chaos in the cities might be his intention not to overemphasize the importance of oil. He naturally envisages a chaos following the end of oil; however, his interest lies more in the possibilities of social and political reconstruction than a simple end to the social and political history.

This reconstruction, however, might follow distinct paths- one of them being local authoritarian regimes and the other one being local democracies as far as *World Made by*

Hand is concerned. Despite the ecological and social utopian imaginaries, Imre Szeman warns that “there is no guarantee that the new world on the other side of the end of oil will be one made in the image of revolutionary groups and their labors” (2012, p. 439). One possibility expressed in the novel is re-feudalization of the society. The most conspicuous example of this new political formation could be observed in Albany which is governed by Dan Curry- a figure whose image oscillates between a governor and mafia boss. Robert and brotherhood find Bullock’s men imprisoned in Albany for not paying ludicrous and arbitrary taxes imposed by Curry, who has a habit of executing the prisoners for fun if the specified ransom is not paid for them. Robert decides to resort to a nearby government authority at the state capitol building if there is left any. However, Furman -the lieutenant governor- whom Robert finds there replies as follows: “I know exactly what [Dan Curry’s] up to. His operation has nothing to do with us. It’s not authorized. It’s beyond our control. But politics hates a vacuum, if you know what I mean” (2008, p. 170). This confession openly proves the necessity of oil, or energy intensive systems, for the operations of central government or nation-state. As to the modern states, Christopher Pierson states that “technological change made available to the modern state forms of surveillance and control which simply had not existed under more traditional state formations” (2004, p.13), because these technologies encompass several tools that enable the control of the state over a given territory. What technology and oil provide is something akin to Hobbesian political formation that prevents the state of nature in which everyone is at war with each other. The ‘vacuum’ to which Furman refers is exactly this state of nature. Timothy Mitchell states that “scientific modes of understanding enabled us [...] to organise collective life so that the world of nature stood on one side and the human world of passions, beliefs, social forces and political power on the other” (2011, p. 239). In the world presented in the novel, the humanity is vulnerable to the caprices of nature; thus they might pledge allegiance to any authority that offer them a scrap of protection through his/her organization skills, regardless of the level of totalitarianism this authority might have. Curry explains his political success as follows: “This is just a time when nobody seems to know how to do anything, to get things done. A fellow makes a few things happen, and the world falls at his feet” (2008, p. 162), which implies that the current political configurations have deprived multitudes of having political and civic agency. Karptown is just another example of re-feudalization of society. However, what makes Karptown distinct from Albany is that it is only the “misfits, losers and former motorheads” (2008, p. 267) that pledge allegiance to the local authority, Wayne Karp. Stephen Bullock’s farm, on the other hand, occupies a grey zone in the political spectrum offered by post-oil era. Bullock is a typical peakist figure who foresaw the end of oil, took precautions by investing on land in the past, and focused his attention on agricultural production. As such, the system he establishes is akin to manorialism. On the political practices in Bullock’s community, Robert comments that “being a world of its own, there was no way we outsiders knew what his people had to say about how things worked there, except that it pretty obviously wasn’t a democracy” (2008, p. 81). Though Robert is accurate in his observation, Bullock is far from being a

tyrant figure. For instance, when Brother Jobe says that “[your workers] seem well fed”, Bullock simply replies “Well, I’m not running a zoo here. They feed themselves” (2008, p. 83). As a result, the political fragmentation and feudalism observed in *World Made by Hand* resemble the political atmosphere in Europe following the collapse of the Roman Empire. As a response to the perceived danger of instability, as it is observed in the cities, the people submit to the local authorities.

In addition to chaos and feudalization, the novel presents democratic social organization as the third possible political outcome in the post-petroleum period. While Albany, Bullock’s farm and Karpstown exemplify the feudal vein in varying contexts, the town of Union Grove serves as a model for democratic tendencies. The use of the word ‘tendency’ is deliberate in that democracy in the town is not taken for granted, but a concept whose ways of implementation is contested as a result of radical transformations that have taken place in the way people live. It goes without saying that the town still assumes itself politically a part of the U.S., despite the disappearance of central power. However, the lack of central power leads to a de facto decentralized community, which turns Union Grove into a political experiment.

The novel commences with a political crisis when, the mayor, Dale Murray arbitrarily decides to accommodate New Faith Brotherhood at a building in Union Grove, without consulting the residents of the town. This crisis ignites a discussion which has political implications about the types of democratic governance. To clarify it, this crisis implies a limit to representative democracy in the post-petroleum age. Robert describes the governance in Union Grove as follows:

[t]he apparatus of our government had fallen way off, along with the population. It was Dale and a drunken constable for the most part, and a magistrate who said he wouldn’t do the job if elected—before he was elected. Sometimes things just happened and then you heard about. (2008, p. 12)

This description evinces that the local governance is dysfunctional, which echoes the vague existence of the president of the U.S. In fact, if Union Grove is viewed as a symbolic model of the traditional U.S. government, the power balance turns out to be disturbed. Dale, the counterpart of the president (executive branch) takes decisions which, actually, have to be taken by the town board, the counterpart of the Congress (legislative branch); and Dale’s decisions are not subject to judicial review because the magistrate (judicial branch) already announced that he would not fulfil his assigned duties. Having said that, Dale cannot be simply called a usurper of power in that the residents of the town lack civic and political participation. When Robert questions “on whose authority” Dale accepted the brotherhood, Dale reproaches him, stating “You look here. Nobody else in this burg takes an interest in civic affairs, yourself included” (2008, p. 58). Dale is not wrong in his claims. For instance, during the meeting of the town board, no one volunteers to be the new constable. The reluctance of people for active participation in matters regarding the public largely stems from the fact that they are not ‘evolved’ to participate in. Matthew T. Huber explains how oil severs individual from

society, commenting that “[t]he sociospatial patterns of suburban life made possible by automobility and massive oil consumption create crisis narratives of declining social solidarity and community and the individualization of American culture” (2013, p. x). Raised by this culture, the residents of Union Grove delegate power only to evade the burden of decision-making and taking action for the community.

However, it also needs to be remarked that the call for a more direct participation in governance does not emerge as a result of self-conscious, meta-political discussion in Union Grove. The residents, as it were, are forced to revise their political constitution. Though Dale took arbitrary decisions in the past, only after his decision about New Faith Brotherhood, does the community decide to revise the political decision-making praxis. This revision does not result from any suspicions about the brotherhood itself, though the community has reservations about the unexpected arrival of this group into their towns; but it is a culmination of long-standing and unexpressed grievances about the decision-making practices of the mayor. The way in which Dale Murray is removed from the post signifies the revolutionary characteristic of the political transition. Although it was not on the agenda of the town board meeting, Jason LaBountie suddenly puts the substitution of Dale with Robert to the vote. What’s significant at this point is that the proper procedure dictated by *Robert’s Rules*¹ is not observed, which clearly shows a rebellious outrage to the existing order.

Additionally, as the boundaries of political sovereignty shrink back to communitarian size, and more importantly, as the ‘world’ begins to be ‘made by hand’, the political decisions begin to be ‘made by hand’, as well. Jean-Jacques Rousseau advocates that “[i]n a country that is truly free, the citizens do everything with their own arms and nothing by means of money” (1999, p. 126). On the same ground, Rousseau rejects representative democracy, emphasizing that “[s]overeignty [...] cannot be represented. [...] Every law the people has not ratified in person is null and void” (1999, p. 127). In the historical continuum, professionalization of politics and individualization through technology have dissociated governance from labor and material conditions of life. This is not to say that oil was the sole inducer of representative governments; however, the complexity and vastness of societies, which was, to a great extent, enabled by oil, made representative governance seem a more viable type of government. As Nadia Urbinati proposes “[i]ndirect participation solved the problem of communication in large territories in a way face-to-face relations could not do, while freeing society from chance, irrationality, and instability” (2008, p. 145). *World Made by Hand* does not only emphasize the disintegration of this vastness, but also highlights daily labor and interdependence of the individuals in the political units left in the wake of political disintegration of the nation. The decisions taken by the governance in a small-scale society like Union Grove have immediate effects on the daily reality of the community

¹ *Robert’s Rules of Order* is a manual written by Henry Martyn Robert in 1876. The manual provides a guideline for parliamentary procedure. Though it is not officially implemented by the government, it is adopted by ordinary societies and local level boards.

members who cannot indulge in the personal pleasures and ambitions once cherished by petroculture anymore. The offices of the former and new mayors also have figurative significance as to the embeddedness of decision-making and politics in the daily realities. On the one hand, Dale Murray uses “his own private law office” (2008, p. 116) as the mayor’s office, keeping his public identity strictly separated from his private one. On the other hand, though it is the lack of a proper governing building that dictates it, Robert starts to use his own house as the mayor’s office. The public space penetrates into his private space, which is a trade-off between his individual sphere and the community’s interests. This echoes Benjamin Constant’s critique of modern representative democracy in which he contrasts the understanding of liberty between the ancients and moderns. He points out that “the ancients when they sacrificed [individual] independence to their political rights, sacrificed less to obtain more; while in making the same sacrifice, we would give more to obtain less” (2016, p. 109). The day after his election as the new mayor, Robert finds his private space invaded by a public matter. Brother Joseph pays a visit to Robert to inform him that he is expected to lead a search party for Bullock’s missing crew (2008, p. 115). The only limitation of this interpretation (a transition to a more participatory governance) is that the reader does not fully grasp whether the other inhabitants of the town become as civic-minded as Robert, because the narrative focuses too much on Robert as a representative hero of post-petroleum age. However, this representative power of the character itself enables an optimistic interpretation of political future. For this reason, *World Made by Hand* illustrates how political transformation starts, and utopian impulse at work, rather than a complete utopia.

Conclusion

The questions raised in the novel are whether we are ready for a post-oil era and whether we will be able to show a resilience in the face of a societal breakdown caused by an oil crisis. This questioning may also run a risk of overestimating the role of oil and ultimately lead to conceptualize the end of oil as the end of civilization. However, it needs to be recognized that the centuries preceding oil were not periods of pre-social contract. Yet, it also needs to be recognized that the possible predicaments arising from the end of oil cannot be averted through a simple switch back to the pre-oil political and social organizations. After all, the generation that is supposed to witness the transition will be unlikely to have the practical, political and social capabilities, having been evolved in an environment shaped by oil. The challenges of transition might be compared to the possible biological challenges of the living organisms during a case of abrupt environmental transformation. Furthermore, the capability of the existing alternatives to fossil fuels to make up for the absence of oil is highly controversial. As far as Kunstler is concerned, the full replacement of fossil fuels by these alternatives is off the table because “[to some degree], all of the non-fossil fuel energy sources actually depend on an underlying fossil fuel economy” (2005, p. 100). In accordance with this, Kunstler does not include the renewable energy production as an alternative that can somewhat make up for the absence of oil, making his work an experiment in scarcity.

Kunstler envisages a future in which societal breakdown happens prior to environmental apocalypse. This does not mean that he favors the fragmentation of central authority and political decentralization as a necessary preparatory step for post-petroleum age. As he clearly states in *The Long Emergency*, “I do not welcome a crack-up of our nation but I think it is a plausible outcome that we ought to be prepared to face” (2005, p. 1). Chaos, re-feudalization and communitarian democracy are the possibilities offered by post-petroleum society in the novel. Though chaos and re-feudalization, rather, appear to be natural by-products of the fall of nation-state in the absence of oil, democracy and its forms become an issue of discussion. The political and civic consciousness appears to be earned rather than given in the novel. The social circumstances of oil age might have favored the proliferation of representative democracy and even led to acceptance of it as a political orthodoxy. However, the novel suggests that when the decisions start to be taken within a small-scale community where life is based on manual labor of the individuals, the representation begins to be a problematic concept. Political and civic participation turns up as a natural by-product of such communities. As a result, the novel does not only present a kind of world made by hand, but also a hope of a democracy made by hand.

References

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Bartlett, A. (1978). Forgotten fundamentals of energy crisis. *American Journal of Physics*. 46(9), 876-888.
- Canavan, G. (2014). Retrofutures, Petrofutures: Oil, Scarcity and Limit. In Ross Barrett and Daniel Worden (Eds.), *Oil Culture*. (pp. 331-349). University of Minnesota Press.
- Constant, B. (2016). The liberty of the ancients compared with that of the moderns. In R. Blaug (Ed.), *Democracy: A reader* (pp. 108-110). Oxford University Press.
- Harmer, N. (2017). Crude geopolitics: territory and governance in post-peak oil imaginaries. *Territory, Politics, Governance*, 6(4), 405–428. <https://doi.org/10.1080/21622671.2017.1297251>
- Kunstler, J. H. (2005). *The long emergency: Surviving the converging catastrophes of the twenty-first century*. Atlantic Monthly Press.
- Kunstler, J. H. (2008). *World made by hand*. Atlantic Monthly Press.
- Manjikian, M. (2014). *Apocalypse and post-politics: The romance of the end*. Lexington.
- Mitchell, T. (2011). *Carbon democracy: Political Power in the Age of Oil*. Verso.
- Mouhot, J. (2010). Past connections and present similarities in slave ownership and fossil fuel usage. *Climatic Change*, 105(1–2), 329–355. <https://doi.org/10.1007/s10584-010-9982-7>

- Oziewicz, M. (2017). Speculative fiction. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.78>
- Pierson, C. (2004). *Modern state*. Routledge.
- Rousseau, J.J. (1999). *Social Contract*. Oxford University Press.
- Schneider-Mayerson, M. (2015). *Peak-oil: Apocalyptic environmentalism and libertarian political culture*. The University of Chicago Press.
- Smil, V. (2008). *Oil: A beginner's guide*. Oneworld.
- Szeman, I. (2007). System failure: Oil futurity, and the anticipation of disaster. *South Atlantic Quarterly*, 106 (4), 805- 823. DOI 10.1215/00382876-2007-047
- Szeman, I. (2012). Crude aesthetics: The politics of oil Documentaries. *Journal of American Studies*, 46(2), 423–439. <https://doi.org/10.1017/s0021875812000151>
- Urbinati, N. (2008). *Representative democracy: Principles and genealogy*. University of Chicago Press.
- White, L. A. (1943). Energy and the evolution of culture, *American Anthropologist*, 45(3), 335-256.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.13>

Volume 8/4

2024 p. 229-241

COMPARISON OF FOSTER FAMILY MODELS IN EUROPE AND THE MODEL IN TÜRKİYE

AVRUPA'DAKİ KORUYUCU AİLE MODELLERİ İLE TÜRKİYE'DEKİ MODELİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ercan KÜÇÜKOBA*

ABSTRACT

The care and protection of children in need of protection is carried out through institutional care and family care. The foster family model, which undertakes the care and upbringing of the child and provides care in the family environment, is one of the family-based care methods. Foster care means that voluntary families or individuals take care of children under the control of the state. As a result of the European Union's reintegration initiatives, foster care models have become increasingly important. Foster care models have been seen for many years as a cheaper alternative to institutional care. Today, foster care models are considered the best option for caring for children who cannot stay with their biological families. With the establishment of the Ministry of Family and Social Policies in Türkiye in 2011, the sustainability of the foster family, the foster family nuclear family communication, the selection of the appropriate foster family and the high benefit of the models for the child under protection have started to be discussed more. The aim of this study is to evaluate the foster family models applied in Europe and Türkiye and to determine the similarities and differences that arise when compared with our country in this context. In addition, it is aimed to develop the foster family model applied in our country and to explain the aspects that need to be corrected and to encourage the practices that are progressing in a positive direction. Within the framework of these aims and objectives, it has been understood that different protective family service models that set an example in the European Union have been pushed into crime, studies have been carried out on groups with special needs, and that protective families and professional staff have a closer interaction. It can be said that there are different policies in the selection of foster families, that sustainability is important, and that policies are produced to raise the child in touch with democratic values. In Türkiye, despite the quantitative increase in the foster family, it needs to be developed with holistic policies.

Keywords: *Foster Family Model, Europe, Child Care.*

ÖZ

* Independent Researcher, İzmir Bayraklı Science and Art Center, E-mail: ekucukoba@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9274-7739, İzmir, Türkiye.

Korunmaya muhtaç çocukların bakımı ve korunması kurum bakımı ve aile bakımı yoluyla gerçekleştirilmektedir. Çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen ve aile ortamında bakımını sağlayan koruyucu aile modeli, aile temelli bakım yöntemlerinden biridir. Koruyucu aile uygulaması, gönüllü ailelerin veya kişilerin devletin kontrolü altında olan çocukların bakımını üstlenmesi anlamına gelmektedir. Avrupa Birliği'nin topluma kazandırma girişimlerinin bir sonucu olarak koruyucu aile modelleri giderek daha önemli hale gelmiştir. Koruyucu aile modelleri uzun yıllar boyunca kurumda bakıma göre daha ucuz bir alternatif olarak görülmüştür. Günümüzde ise koruyucu aile modelleri, biyolojik ailelerinin yanında kalamayan çocukların bakımı için en iyi seçenek olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla koruyucu ailenin sürdürülebilirliği, koruyucu aile çekirdek aile iletişimi ,uygun koruyucu ailenin seçimi ve modellerin koruma altındaki çocuk için yüksek yararı daha çok tartışılmaya başlanmıştır.Bu çalışmanın amacı Avrupa'da ve Türkiye'de uygulanan koruyucu aile modellerinin değerlendirilmesi, bu bağlamda ülkemizle karşılaştırıldığında ortaya çıkan benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesidir. Ayrıca ülkemizde tatbik edilen koruyucu aile modelinin geliştirilmesi ve düzeltilmesi gereken taraflarının açıklanması, olumlu yönde seyreden uygulamaların ise teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu amaç ve hedefler çerçevesinde, Avrupa Birliği'nde örnek teşkil eden farklı koruyucu aile hizmet modellerinde suça itilmiş ,özel gereksinimli gruplar ile ilgili çalışmalar yapıldığı,yaşlı ve genç yetişkin bireylerin koruyucu aile kapsamına alındığı, koruyucu ailelerle meslek elemanlarının daha sıkı bir etkileşimde olduğu anlaşılmıştır.Koruyucu aile seçiminde farklı politikalar olduğu ,sürdürülebilirliğin önemli olduğu ,çocuğun demokratik değerlerle iç içe yetiştirilmesine yönelik politikalar üretildiği söylenebilir.Türkiye'de ise koruyucu ailenin nicel artışına karşın bütüncül politikalarla geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Koruyucu Aile Modeli, Avrupa, Çocuk Bakımı.*

1. Introduction

With the establishment of the Ministry of Family and Social Services in 2011, the foster family model started to be discussed more in Türkiye. The issues discussed were the compatibility of the foster child and the foster family, the communication of the biological family with the foster family and the sustainability of the family structure. Research on foster families in Türkiye has revealed that the desired efficiency could not be obtained (Karataş, 2007; Karatay, 2017; Dal, 2018; Ertürk, 2020).In addition, although there are researches on the subject in our country, it is obvious that the subject is not sufficiently known by the society.The foster family practice is not accepted in society due to sociocultural structure and economic difficulties.On the other hand, the number of children taken into foster care has increased 17 times in the last 20 years (Büyüktaş, 2022).

In the second article of this convention, it emphasizes that the child's family or guardians have legal responsibilities for the child's upbringing and reintegration into society. In the third article, it ensures that institutions related to the care and protection of children make

commitments in terms of service provision and personnel employment. According to UN resolutions, state institutions should ensure the functioning of the whole for the best interests of the child.

In addition to all these, although progress has been made on legal grounds, the desired situation has not been realized in terms of the continuity of foster families and the duration of consultancy provided by social workers. Since the aim of social work is to ensure social justice in the macro sense, holistic solutions to the issue should be produced.

In this study, in order to approach the concepts from a different perspective, family and child welfare practices of countries at different levels of development in Europe have been examined. Examples of foster family and child welfare practices in Türkiye have been given. In the conclusion and evaluation section, practices that may be useful to be implemented in Türkiye are compiled. European Union reports, related studies of NGOs and research articles have been used in the study.

2. Foster Care In The World

2.1 Foster Care In Türkiye

The roots of foster care have emerged as a result of practices such as orphanage feeding and adoption before modernity. Therefore, the foster family has emerged as a criticism of the old structures. Foster family is a voluntary group selected by the state and undertakes the care and protection of children who cannot be cared for by their families (Karatay, 2017).

This system started in Türkiye in the 1960s and became widespread in the 2000s. In addition to being cheaper than care in traditional institutions, the importance of the child's social and emotional development in a warm family has increased the interest in this family model. Economic reasons, health status, family members being in prison, etc. temporary or long-term foster family models have been formed for reasons.

According to the 1959 Universal Declaration of the Rights of the Child, the child should gain his/her existence with a happy family in accordance with the purpose of life. Not every child is lucky to live in a happy family. It is known that children who stay with their own families have better self-esteem and social skills than their peers who stay in institutions (Özkara, 2005:51).

The Temporary Foster Family Model is the service provided by parents who have received basic foster care training for children who cannot be returned to their birth families in a short period of time. The Specialized Foster Family Model is the service provided by foster families trained by the state above the basic level. Parents are insured, salaried and have paid leave rights when necessary. The Relative or Close Environment

Foster Family Model is when relatives and close neighbors around the child take over the care of the child if the child's own family agrees.

Discussions in the media and NGOs about foster care in Türkiye have only recently begun. In the 1990s, the Child Protection Agency under the Directorate of Social Services was put into operation as an alternative to institutional care. According to 2021 data, child care in foster care is quite low in our country compared to institutional care. According to the 2021 Ministry of Family and Social Services work report, the number of foster families reached 6,978 and the number of children benefiting from foster care services reached 8,459.

Despite this optimistic picture, the number of children in institutional care is 13,902. Although various projects have been carried out to monitor children and socialize children, the inability of children to stay with a family has not brought a solution to their emotional problems. It is the most basic right of every child to have parents who will give them confidence, where they can spend their time and hold on to life together. Children pushed into crime are cared for in such institutions.

In Türkiye, children staying in kindergartens or orphanages show emotional and behavioral problems more frequently than children staying with foster families (Üstüner, et al. 2005). Children staying with foster families should also receive support from their families.

According to the 2022 Annual Report of the Ministry of Family and Social Services, there is a significant increase in the number of foster families in provinces such as Ankara, Istanbul and Izmir, while there are very few or no foster families in the eastern provinces.

Table 1 Proportion of children raised in state and foster care by year

Years	Under State Protection	In Foster Family	Ratio (%)
2011	14320	1282	8,21
2012	16436	1492	8,3
2013	12681	3351	20,9
2014	12171	4008	24,77
2015	12337	4568	27,02
2016	18323	5004	27,3

Source: <https://www.korev.org.tr/p/21/istatistik-bilgileri> (accessed on 27.11.2022) .

According to Table 1, in the last 6 years until 2016, there has been a 4-fold increase in the number of children in foster care, while the increase in the number of children in state

protection has been less. The ratio of the number of children in foster care compared to the number of children in institutions has increased in the last 6 years. With the increase in the number of children in foster care, more attention has started to be paid to the working and failing aspects of the model.

In the Final Report of the Ministry of Family and Social Services Workshop on Foster Family-Based Child Protection System (2020), some problems related to functioning are mentioned and recommendations are presented:

- Providing foster family training activities since biological families are not sufficiently aware of the foster family system and have the fear of losing their children
- Qualitative and quantitative strengthening of professional staff due to the high number of cases for each professional staff
- Allocating funds to foster families by institutions in proportion to their needs instead of fixed funds
- Providing adequate care for children with disabilities and special education needs
- Adequate cooperation with health and education institutions on foster care
- Amendments to the legislation on volunteering and victims' rights.

The selection of the appropriate child by the institutions is made by the commissions in the provincial directorates and they are matched with those who meet the conditions among the foster families who apply. It is ensured that the foster family spends time with the child on a daily, weekly or bi-weekly basis for a maximum period of 2 months. The interaction between the child and the family is tried to be increased under the guidance of the appointed social worker. Parents who receive Level 1 and Level 2 foster family training by the institution are constantly monitored in terms of the child's development. With the consent of the child, communication with the biological family is also provided to ensure the child's socio-emotional development (Regulation on Foster Family, Article 8).

2.2 Foster Family Policies In European Union Countries

Child care practices in European Union countries were evaluated in terms of finding foster families, preparing foster families, promoting foster care networks, creating structures for professionalized forms of foster care, and children with special needs and behavioural problems.

The EU's opening the window campaign supports the process of child welfare institutionalization in 16 European countries (12 EU Member States). The campaign is

supported by hundreds of scientists and practitioners who signed the 'Stockholm Declaration', in which experts declared that institutional care should only be used as a last resort. "Thirty-two European countries working with the 'Quality4children' initiative have developed quality standards for alternative childcare based on the UN Convention on the Rights of the Child.

These standards have been elaborated with feedback from children and young people. Finally, the European Commission's proposal for a Council recommendation establishing the European Child Guarantee emphasizes that appropriate strategies to tackle child poverty in the EU should include appropriate alternative care services (Reimer , 2021:7).European Union countries take binding decisions binding on member states with the report of UN commissions on child welfare.

In Europe, the widespread tendency in child care is the foster family model.The fact that this model is cheaper and more efficient than traditional models has pushed countries to formulate social policies in this direction.In addition, the new search that started in liberal western countries against the unfavorable conditions of raising children in institutional care in Eastern European countries has made foster family care widespread.Thus, it is envisaged that the state will save on personnel and public expenditures.

In Europe, although it seems logical that all children should be cared for by their families, institutional care has not completely disappeared.When children's special education needs, social emotional characteristics and biopsychosocial characteristics of families do not match, the child is cared for by professionals in institutions.

In these institutions, a physical environment as close to the home environment as possible is prepared.For the healthy care of children in institutions, it is ensured that few children are given to each professional staff.Thus, the child is expected to develop self-esteem by feeling belonging to the institution.As a result, the effect of institutional care on the child is not at the desired level.

Situations in which children's biological families are abused are an important problem in foster care practices.Families may think that they cannot take care of their children due to their own financial inadequacies and psychological problems and may not even want to adopt a child again.For this reason, various programs have been developed in European countries to rehabilitate biological families and to ensure appropriate communication with the foster family and the child (Boddy et al., 2013).In addition, a period in which various religious and ethnic identities have become determinant in foster care has begun.In addition to demographic characteristics in EU countries, immigrant children and their families have also gained a certain place in the system.

Countries in Europe have policies on the use of funds from the European Union in foster and institutional care (openingdoors,2018:19-20).

Table 2 Foster Family Activities of European Countries in 2018

Countries	Amount (million euros)	Fund establishment	Activity
Bosnia and Herzegovina	2,5	IPA2	4 organizations are in the process of closure and 98 professionals received foster care training.
Bulgaria	160	ESF, ERDF, European Agricultural Fund for Regional Development(EAFRD)	Supervision training of professional staff, allowances for children and foster families, expenditures for medico-social centers and community centers
Croatia	50	ESF, ERDF	Improving the home environment where adults and children receive care, expanding non-institutional care and allocating funds to services working with families
Estonia	6	ESF	Counseling via internet or phone; individual psychological counseling; mentoring and training for parent resources, counseling for adoptive families
Greece	15	ESF, ERDF	Closure of institutions for children with disabilities, lack of clear policy on foster care, financial support for child care institutions
Hungary	18,7	ESF, ERDF	The project to increase child protection services through the Compass House for children, opening from 600 to 800 new homes. The infrastructure development project in this context is a special house for 20 people, consisting of three residential units for male students with psychological problems.

Poland	-	ESF, ERDF	Opening well-equipped small group homes with a capacity of 14 children for social integration and poverty alleviation, emphasizing social communication rather than the quality of the homes

Source: www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2020/01/OD-lessons-learned.pdf
(accessed 04.12.2022)

According to Table 2, most of the countries have reduced financial support for institutional care since 2018. In countries such as Bosnia and Herzegovina and Greece, institutions related to child care have started to be closed and family-based care models have started to be supported. What is noteworthy in Poland and Hungary is that a small number of school-age children are being raised in family-based children's homes. According to Opendeors (2018, 5-9), in most countries, cooperation with families on foster care and adoption issues and supervision support for professionals are provided. Undoubtedly, European Union funds have a great impact on the development of social justice.

2.3 Historical Development Of Preventive Care Models In European Union Countries

The first foster families started in France. Paris is a city often mentioned in foster care research because of its origins in the tradition of wet-nursing, which often began there. In the Middle Ages, both abandoned children and children of wealthy parents were placed with wet-nurses. However, terrible transportation and poor living conditions led to a high infant mortality rate. Towards the end of the Middle Ages, the situation of orphaned children worsened, as wars and famine interfered with care work. Against this background, Saint Vincent de Paul developed 'modern' methods of child rearing. Changing perceptions of abandoned children, especially illegitimate children, he founded an organization for orphans in central Paris in 1638. In this way, the health of the children and their social and professional integration into society were ensured. In these organizations, foster families were paid to care for abandoned children up to the age of 6. In order to receive payment, nurses and authorized persons were recommended to the institutions by the priest (Corbillon, 1997 cited in Colton, 1999). The clergy was therefore authorized in matters of care and upbringing.

The structure of civil society, which developed in Europe with the French Revolution and the Industrial Revolution, created awareness in people to reduce inequalities and improve child welfare. During World War I and World War II, different searches emerged for the care of orphaned and impoverished children. Between 1939 and 1945, more than 8,000 children who came to the United States from Europe were placed with foster families by local offices (Child Welfare, 2021).

After the US brought children in need of care from Europe and implemented the foster family model, European countries started to implement similar models in their own countries. In the UK, especially since the 1980s, it is seen that the adaptation of foster families has been evaluated, their health status has been examined, and extensive studies have been carried out on adoption (Dumaret and Rosset, 2005: 4).

2.4 Foster Family Practices In European Union Countries

According to Laklija's (2011:7) research, in Europe, except for a few countries, kinship care is available. In countries such as France, Hungary, Austria, there are foster family models that are suitable for the special needs of children. Another feature in this report is the availability of day, weekend, small home care models. In countries such as Sweden, Finland, France, adults can also stay with foster families. In most European Union countries, except Sweden, professional foster families receive training for vulnerable individuals and constitute important social policies of the state. Professional foster families have salaries, social insurance and paid / unpaid leave rights.

In the research of Laklija (2011:12), there are differences between countries in the selection of foster families. In Sweden, the socio-economic level of foster families is not important for the care of children. In Austria, the physical condition of the families' homes, economic levels, communication skills, reactions to the crisis are some of the criteria in the selection of foster families. In Hungary, there is a requirement to be between the ages of 18-45 in the selection of foster families.

According to the same report (Laklija, 2011:12-15), there are different responsibilities depending on the type of foster family applied. In countries such as Sweden and Finland, no extra qualifications are required from families. In Slovenia, foster families sign a contract with the social welfare center about the rights of the child, the duration and end of foster care, cash assistance. In some countries, families working with foster children with drug addiction and special educational needs are given more support and training. The professional roles of social workers working with foster families are also noteworthy in the research. In the Netherlands, the social worker assigned to the foster family reports every 6 weeks, sometimes the foster parents fill in observation forms.

In Hungary, the social worker develops an Individual Care Plan for the foster parent and the child, the foster parent has to submit reports (written and oral) depending on the custody situation. In Slovenia, a child development plan is prepared and initiated with the approval of the foster parents and the social worker. In Sweden and Finland, foster parents do not keep reports and records. The promotion, recruitment, training, licensing and monitoring of foster parents, as well as certain related tasks, are carried out by a number of different institutions and organizations in Europe.

To summarize the results, it can be concluded that all parties involved have a right to be informed and that there is diversity in the types of foster care, both public and civil

society support tailored to the needs of children and the prevention of separation of children from their biological families is important. The results of this research support the thesis of the necessity and importance of improving foster care as a form of child care. The possibilities for improving existing foster care models were observed in the area of undertaking activities to promote the recruitment of foster parents and new foster families and respecting the child's right to express his/her own opinion.

The need to develop and/or improve kinship, specialized and/or professional foster care, assessment process and continuous training to improve the specific knowledge and skills of foster families was also identified. According to the results of the research, there is a need to provide professional support to foster parents and to promote cooperation between different sectors.

3. Discussion And Conclusion

Türkiye has two components in its child protection system. One of them is children in need of protection and the other is children pushed into crime. As a state body, the Ministry of Family and Social Policies is primarily responsible for protecting children, and non-governmental organizations operating in relation to these children support the child protection process by carrying out various projects (Tekindal and Özden, 2016:57).

There are social service theories that support the family, emphasize that the child's life gains meaning within the family and support the solution process. Ecological approach, system theory, attachment theory are effective in the selection, adaptation and high benefit of the foster family.

According to the system theory, the child replaces the old nuclear family by creating a different system with the family he/she settles in. His/her father, mother and environment are subsets of the system and have different limits, difficulties and strengths. It is essential for the system to develop a holistic relationship with other systems and within itself in order to keep the new system in balance (Baykara Acar & Acar, 2002: 31). From this point of view, it will be beneficial for the child if the newly established system can be ensured to function properly and if the relationships with other systems (organization, own family, school, etc.) can be balanced (Tezel et al., 2018).

According to the ecological approach, the perspective of 'the individual in his/her environment' is the most important emphasis of the ecological approach. In other words, it can be said that the physical and social environment positively affects the individual in the process of growing up. In children staying with foster families, peer bullying and acquiring harmful habits are reduced with the positive effect of the environment (Tezel et al., 2018:18). Therefore, the individual increases his/her ability to adapt to his/her environment by applying what he/she has learned from his/her family to his/her environment. This approach is used in the sustainability of the foster family and the harmony between the child and the foster family.

According to attachment theory, healthy relationships between the child and the family are determinant in the healthy development of the child. According to research, the mean attachment scores of children in institutional care are lower than children in foster care (Şahin, 2009: 72-103).

In the transition from institutional care to family-based care, it has been revealed that industrialized countries attach more importance to social policies. Although the transition has been rapid in these countries, fully satisfactory results have not been obtained in child welfare. The cultural and socioeconomic levels of the countries have also played a determining role in foster family attitudes.

When it is considered that social work theories are guiding in family and child welfare, it is understood that although there are various deficiencies in European countries, they have established stable policies on child welfare compared to our country. There are different practices in the care of the elderly and adults with the family in Europe. In addition, supervision training of professional staff and encouragement to graduate school are among the practices that are not available in our country.

In Europe, serious support is given to families for the care of substance abusing children and children with special education needs. In Türkiye, social policies need to be established for the education of families, increasing their self-awareness and adoption. In Türkiye, holistic child protection practices have become compulsory in parallel with the developments in the world. Although the quantitative increase of foster families in Türkiye is positive for social welfare, the development of care practices and strategies is another phenomenon that needs to be discussed for social justice.

References

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Faaliyet Raporu (2022) <https://www.aile.gov.tr/media/100242/2021-yili-faaliyet-raporu.pdf> (erişim tarihi:22.11.2022)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Koruyucu Aile Temelli Çocuk Koruma Sistemi Çalıştayı Sonuç Raporu (2020) <https://www.aile.gov.tr/media/80648/koruyucu-aile-calistay-raporu.pdf> (erişim tarihi:27.11.2022)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Koruyucu Aile Yönetmeliği Resmi Gazete Tarih:14.12.2012 Sayı:28497
- Baykara Acar, Y. ve Acar, H. (2002), “Sistem Kuramı-Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet: Temel Kavramlar ve Farklılıklar”, Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 13 (1), 29-35.
- Boddy, J., Statham, J., Danielsen, I., Geurts, E., Join-Lambert, H., Euillet, S. (2013) Beyond Contact Work with families of children placed away from home in four

- Euro-pean countries Full Report. University of Sussex. Online: file.php (sussex.ac.uk)
- Büyüktaş ,R.(2022,19 Kasım).Koruyucu Aile Oranı 20 Yılda 17 Kat Arttı.Sabah Gazetesi, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/11/19/koruyucu-aile-orani-20-yilda-17-kat-artti> adresinden edinilmiştir.
- Child Welfare (2021). Children's Bureau History <https://www.childwelfare.gov/fostercaremonth/about/history/> with Foster Care
- Colton, M. (1999). European trends in foster care. 6th EUSARF Congress, Paris, 1998. International Journal of Child & Family Welfare, 4(2), 182-188.
- Corbillon, M. (1997). Chapter on France, in Colton, M. and Williams, M. (1997) (eds), The World of Foster Care> Aldershot, Arena.
- Dal, V. (2018). Koruyucu aile hizmetinin geliştirilmesinde koruyucu aile derneklerinin rolü. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Anabilim Dalı, Ankara.
- Dumaret, A. C., ve Rosset, D. J. (2005). Adoption and child welfare protection in France. *Early Child Development and Care*, 175(7-8), 661-670.
- Ertürk, A. (2020). Koruyucu ailelerin gözünden koruyucu aile uygulamaları: Gebze örneği. (Yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karataş, K. (2007). Türkiye’de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 7-19.
- Karatay, A. (2017). Türkiye’de koruyucu aile: Kökenleri, gelişimi ve bugünü. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 389-427.
- Korev Yıllara göre devlet ve koruyucu ailede yetiştirilen çocuk oranları <https://www.korev.org.tr/p/21/istatistik-bilgileri> (erişim tarihi:27.11.2022).
- Laklija, M.(2011) Foster Care Models in Europe-Results of a Conducted Survey Zagreb.
- Openingdoors (2018) Lessons Learned and Recommendations to Strengthen Families and End Institutionalisation for Children in Europe. Online: www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2020/01/OD-lessons-learned.pdf (openingdoors.eu)
- Özkara, S. (2005). Toplumun Koruyucu Aile Uygulamasına İlişkin Bilgi Görüş ve Değerlendirmeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Reimer, D. (2021). Furthering quality and accessibility of Foster Care service: DG Employment, Social Affairs and Inclusion .European Comission.

- Şahin, G. (2009), Yetiştirme Yurdu ve Ailesi Yanında Yaşayan Ergenlerin Bağlanma Stilleri ile Kimlik Statüleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tekindal, M., ve Özden, S. A. (2016). Child protection system in Türkiye. *Foster Care, Childhood and Parenting in Contemporary Europe*. Kymenlaakso University of Applied Sciences, Kotka, 44-60.
- Tezel, Z., Demirel, B., ve Kaya, Z. Ş. (2018). Ailelerin koruyucu aile olmaya karar vermelerinde etkili olan etmenler ile koruyucu aile olmanın anlam ve önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(43 SITKI KOÇMAN'ın Anısına Armağan), 15-36.
- Üstüner, S., Erol, N., Şimşek, Z. (2005). Koruyucu aile bakımı altındaki çocukların davranış ve duygusal sorunları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(3), 130 - 140.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.14>

Volume 8/4

2024 p. 242-255

BEYOND PEACEKEEPING: THE EVOLUTION OF LIBERAL INTERVENTIONISM AFTER THE COLD WAR

BARIŞI KORUMANIN ÖTESİNDE: SOĞUK SAVAŞ SONRASI LİBERAL MÜDAHALECİLİĞİN EVRİMİ

Umut YUKARUÇ*

ABSTRACT

This article examines the evolution of liberal interventionism in the post-Cold War era, delineating its historical trajectory and its implications for contemporary international relations theory. During this period, interventionism manifested distinctive traits within the context of the bipolar international system. However, the advent of the unipolar system gave rise to a transformation in these characteristics, resulting in a distinct shift in their manifestation. This shift coincided with the ascendancy of liberal democracy, which introduced several novel characteristics that have manifested in numerous global occurrences. As a consequence of a reduction in interstate conflicts and an increase in those occurring within states, frequently instigated by ethnic or religious strife, the United Nations has witnessed a substantial expansion in peace operations. Moreover, this article examines how peacekeeping operations and state-building processes have developed over time, offering insights into the ways in which these concepts have transformed. This analysis addresses the evolution from the traditional peacekeeping paradigm to a more comprehensive and multifaceted approach, namely multidimensional peace operations. Such multidimensional peacekeeping operations encompass a broader range of activities extending beyond the mere monitoring of ceasefires. These may include, for instance, the provision of humanitarian assistance, the supervision of elections, and the advancement of state-building efforts, among other possible actions. This article provides a detailed examination of the fundamental transformations and their implications for the future of liberal interventionism, particularly in light of the evolving landscape of global conflict and instability.

Keywords: *Liberal Interventionism, State-building, Peacekeeping, International Security.*

* Asst. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, E-mail: umutyukaruc@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9107-5961, Nevşehir, Türkiye.

ÖZ

Bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde liberal müdahaleciliğin evrimini incelemektedir. İki kutuplu uluslararası sistem sırasında müdahalecilik belirgin özellikler göstermiştir. Ancak tek kutuplu sistemin oluşmasıyla birlikte bu özellikler daha farklılaşmaya başlamışlardır. Bu değişim, liberal demokrasinin yükselişiyle aynı döneme denk gelmiş ve beraberinde birçok uluslararası olayda kendini gösteren bir dizi yeni özellik getirmiştir. Devletlerarası çatışmaların azalması ve sıklıkla etnik veya dini çekişmeler tarafından kışkırtılan devlet içi çatışmaların paralel olarak artması sonucunda, Birleşmiş Milletler barış operasyonlarında önemli bir genişleme gözlemlenmiştir. Ayrıca bu makale, barışı koruma operasyonlarının ve devlet inşası süreçlerinin evrimini, bu kavramların özelliklerinin nasıl değiştiğine dair bir açıklama getirmek amacıyla incelemektedir. Mevcut analiz, geleneksel barışı koruma paradigmasından daha kapsamlı ve çok yönlü bir yaklaşıma, yani çok boyutlu barış operasyonlarına doğru evrimi ele almaktadır. Bu çok boyutlu barışı koruma operasyonları, diğer olasılıkların yanı sıra, örneğin insani yardım sağlanması, seçimlerin denetlenmesi ve devlet inşası çabalarının ilerletilmesini de kapsayan, yalnızca ateşkeslerin izlenmesinin ötesine geçen daha geniş bir dizi faaliyetin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu makale, özellikle küresel çatışmalar ve istikrarsızlığın değişen bağlamı ışığında, liberal müdahaleciliğin geleceği için temel dönüşümleri ve bunların sonuçlarını detaylı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Liberal Müdahalecilik, Devlet İnşası, Barışı Koruma, Uluslararası Güvenlik.*

Introduction

The dissolution of the Soviet Union precipitated a profound transformation in the global landscape, giving rise to novel approaches to international intervention. The new international system may not have been characterized by the same degree of tension as the previous order, but it did give rise to a number of complex and multifaceted conflicts. During this period of unipolarity, liberal states and international organizations, led by the United States, demonstrated a greater willingness to engage in international interventions. As a consequence of these interventions, the concepts of peace and state-building, collectively known as liberal interventionism, underwent a transformation that differed from that observed in previous decades.

Prior to the 1992 conceptualization of liberal interventionism by United Nations (UN) Secretary-General Boutros Boutros-Ghali, peacebuilding policy was constrained to warring states and narrowly defined as the act of consolidating peace and preventing the recurrence of conflict (Balthasar, 2017). Prior to the Cold War, liberal interventionism frequently took the form of colonial initiatives, which were supported on the premise that the "civilization" of other nations was a necessity. Often driven by economic and imperialist motives, these interventions proved ineffective in advancing the self-determination or well-being of the affected populations. In the latter period of the Cold War, there was a notable shift towards the containment of communism. This was

accompanied by a perception that interventions aligned with authoritarian regimes were vital for the prevention of the spread of communism. In the 1990s, there was a notable shift in the conceptualization of peacebuilding, accompanied by an increased emphasis on liberal ideals such as human security, good governance, and accountability in public administration. This new approach underscored the significance of preventive conflict measures and the establishment of institutional structures to maintain peace at all stages of conflict (Balthasar, 2017).

As a result of this shifting phenomenon of international interventionism, concepts and characteristics such as liberal values, the establishment of liberal institutions, and democracy have become pivotal elements within the framework of liberal interventionism. In the context of countries experiencing conflict, civil war, or "failed states" that have supported terrorism or failed to prevent its emergence, the establishment of liberal values and institutions has been identified as a key strategy for building peace. However, as these interventions have not been successful in practice, the definition and characteristics of liberal interventionism have had to adapt. This article provides an analysis of the evolution of liberal interventionism, exploring the reasons for this change and the ways in which it has become more comprehensive than traditional approaches.

This article is divided into three sections. The initial section will examine the ways in which shifts in the international system have contributed to the evolution of a more encompassing conceptualization of intervention. The subsequent section will delve into the transformations that have occurred in peacekeeping operations. The third section will examine the advancements in peacebuilding approaches, categorizing them into two distinct subtitles: democratic peacebuilding and state-building.

The End of Bipolarity: A New Landscape for Intervention

Since the end of the Cold War, the United Nations has undertaken a significant expansion of its activities pertaining to peace operations, driven by a multitude of factors. As outlined in the Agenda for Peace of 1995, there are four key reasons for this surge in peace operations. Firstly, the nature of war has undergone a significant transformation. The prevalence of inter-state wars has declined, giving way to a rise in intra-state conflicts. This shift can be attributed to the dissolution of the constraints that previously hindered conflict in the former Soviet Union and other regions, including Africa. Consequently, internal religious or ethnic strife within these states has increased, while inter-state wars have remained relatively infrequent (Boutros-Ghali, 1995). In the period between 1988 and 1995, only eight of the 21 UN peace operations were inter-state, while 13 were intra-state (Boutros-Ghali, 1995). In these conflicts, there was no presence of regular armies, militias, or armed civilians on either side, and there were no discernible front lines, which resulted in increased suffering for civilians (Boutros-Ghali, 1995). Furthermore, in these types of conflicts, state institutions such as the police and the judiciary impede the governance of these states, resulting in chaos. Consequently, UN

operations have expanded their scope to include the re-establishment of government institutions (Boutros-Ghali, 1995).

A second rationale for the expansion of UN operations is the deployment of UN forces to safeguard the activities of humanitarian agencies seeking to assist civilians in conflict zones, which often operate in challenging and unpredictable environments (Boutros-Ghali, 1995). Thirdly, UN operations became multifunctional in the late 1980s. While the initial role of operations was to facilitate negotiations for a settlement, the scope expanded to encompass assistance in implementing comprehensive settlements (Boutros-Ghali, 1995). In this novel role, the operations are no longer solely led by military arrangements; they are also led by civilian arrangements. This new approach entails a plethora of novel functions, including the supervision of cease-fires, the return of refugees and displaced persons, humanitarian assistance and reconstruction, and constitutional reforms (Boutros-Ghali, 1995). Fourthly, these multifunctional peacekeeping operations demonstrated that the UN is capable of assuming a role subsequent to the negotiation process, namely the establishment of national institutions, the formation of civilian police forces, and the advancement of human rights, with a view to achieving a sustainable peace (Boutros-Ghali, 1995).

Then with the end of the Cold War, the scope of UN operations expanded significantly, evolving from a relatively limited set of activities to a multifaceted and diverse array of endeavours. Nevertheless, it can be argued that this transformation did not alter the fundamental nature of peacekeeping operations during the 1990s. As Richmond (2004, p. 87) notes, the discourse surrounding Cold War peacekeeping operations remained largely unchanged in the 1990s. Instead of peacekeeping operations, there was a greater emphasis on the ways of building peace. Additionally, during this period, the UN was required to obtain the consent of the parties involved in peace-making, peacekeeping, and peacebuilding operations (Boutros-Ghali, 1995). This was due to the continued prevalence of the Westphalian sovereignty perception, which ultimately led to the failure of UN interventions in Rwanda and Bosnia, where instances of genocide and massacres were observed.

Consequently, throughout the 1990s, a transformation in the scope of UN operations was observed, with a shift toward a more multifunctional approach. A larger number of actors became involved in these operations. Despite this shift in approach and the involvement of a greater number of actors, the fundamental character of the UN's interventions remained consistent with those conducted prior to the Cold War.

From Peacekeeping to Peacebuilding: Expanding the Scope of Intervention

The 1990s saw numerous successful peacekeeping operations. However, the 1994 genocide in Rwanda and the genocide in Bosnia between 1992-1995 demonstrated that the UN peacekeeping operations were not without flaws. As outlined in the Brahimi Report, the successful execution of complex operations, such as those witnessed in

Bosnia, hinges on three key factors: political support, the rapid deployment of UN forces, and the implementation of a robust peacebuilding strategy (Brahimi, 2000). The rapid deployment of forces represents one of the fundamental tenets of peacekeeping operations. The Brahimi Report posits that the deployment of forces, whether by consent of the parties or by coercion, is a crucial aspect of this process. As the report indicates, the consent of the parties can be influenced by their own interests, particularly in the context of intrastate conflicts. For example, one party may utilize the presence of the UN to gain time, and when it is no longer advantageous, it can withdraw its consent (Brahimi, 2000).

Furthermore, the report elucidates that the UN forces should utilize force not only in response to attacks on their own personnel, but also in instances where civilians are targeted. In certain scenarios, local parties may lack the moral authority to act, underscoring the necessity for the UN to safeguard civilians and prioritize its impartiality based on moral considerations (Brahimi, 2000). Peou (2002, pp. 57-58) posits that the principles of consent and impartiality are not synonymous, as morality delineates a distinction between aggressor and victim, and the UN bears a moral obligation. Consequently, it can be argued that collective security is justified on moral grounds, thereby supporting the Responsibility to Protect (R2P) doctrine.

As Chandler (2004, pp. 60-61) notes, in 2000, independent ad hoc International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS) was established with the aim of legitimizing humanitarian intervention. In order to inform its deliberations, the Commission engaged in consultations with a range of stakeholders, including governments, non-governmental organizations (NGOs), academics, and policy think tanks. In accordance with the Commission's findings, the moral obligation of states to protect their citizens' human rights is of paramount importance. In the event that one state fails to fulfil this responsibility, other states are duty-bound to intervene without reservation or limitation with regard to the use of force, as postulated by the liberal peace theory (Chandler, 2004, p. 63).

However, the violation of sovereignty represents one of the most significant challenges associated with the use of force in the absence of consent in such operations. To address this issue, the concept of state sovereignty had to be revised. According to the revised definition, a state cannot be considered sovereign if it fails to protect its citizens' human rights. In essence, human rights are incorporated into the three traditional characteristics of a state: territory, authority, and people (Chandler, 2004, p. 65; Doyle and Sambanis, 2006, p. 7). Consequently, the traditional delineation between the consent of the state and intervention became blurred, and peacekeeping and peace enforcement were merged into a concept known as "robust peacekeeping" (Doyle and Sambanis, 2006, p. 7).

The other notable shift is the issue of collective security, which has led states to be hesitant to make compromises when their interests are not directly involved in the

operation. Peou (2002, p. 61) identifies four categories of UN member states based on their level of willingness to contribute resources. The first category comprises developing countries that lack the financial capacity to provide support, yet they account for 77% of the troops deployed in UN operations. The second type comprises developed and wealthy states that provide economic support for these operations but do not contribute troops to the most challenging ones (Peou, 2002, p. 61). The third type is that of powerful states that are less willing to deploy troops to peace operations. Permanent members of the Security Council often fail to agree on peacekeeping requirements, and they have contributed very few troops. For example, the Council failed in Rwanda because it could not act quickly, despite having reliable information about the situation on the ground. In fact, the size of the troops was reduced by the Council (Peou, 2002, p. 62). The fourth type is liberal democracies that are also unreliable in contributing troops because they must first secure the approval of their citizens to support a UN operation, which can significantly delay the commencement of action. Furthermore, they refrain from military involvement in these operations when their national interests are not directly implicated (Peou, 2002, p. 62). Badescu (2010, pp. 95-96) asserts that the burden falls on developing countries, which creates two problems. First, developed states that champion R2P operations are not involved in the operational process, and second, the effectiveness of these operations is contingent upon preparation, mandates, and rule of engagement, which developing countries are less adept at achieving than developed states. It can thus be argued that the UN required a more rapid response to prevent human rights violations. However, given the aforementioned reasons, this remains an ongoing challenge for the UN.

Furthermore, the case for the development of responsibility to protect and humanitarian intervention should be made more forcefully, given that it is a point of contention among many academics. One of the arguments posits that these operations are, in fact, manifestations of imperialistic aspirations of the North over the South. Some realists posit that these post-Cold War operations represent moral crusades driven by ideologically motivated imperialistic hegemonies (Moses, 2013, p. 130). The other argument is that these operations are inconsistent and selective. For example, while there was an intervention by NATO in Kosovo in 1999, there was not in Congo during Civil War. This selectivity issue can affect people to think that these operations have lost their legitimacy and credibility (Pattison, 2010, pp. 169–170). An additional argument posits that humanitarian interventions are predicated on the interests of the interveners, rather than on humanitarian considerations. Consequently, these operations are deemed illegitimate (Pattison, 2010, p. 171). For example, if a state intervenes in a country to protect access to its natural resources, but refrains from intervening in another similar crisis due to a lack of strategic rationale, the moral legitimacy of such action is called into question. Those who advocate for intervention may contend that the ultimate goal—saving lives—justifies the use of any means necessary. However, this inconsistency may be criticized as undermining the universality of humanitarian principles. Fundamentally, if interventions

are framed as morally imperative, their implementation must transcend national interests and adhere to a consistent ethical standard.

Consequently, there has been a notable shift in peacekeeping operations, particularly during the late 1990s. These operations have become increasingly intricate, with a heightened emphasis on humanitarian considerations and a proliferation of discourse surrounding the nuances of sovereignty and the criteria for intervention. The evolving conceptualization of sovereignty has paved the way for a greater scope of operations that do not necessitate the consent of the involved parties.

Towards Sustainable Peace: Integrating State-Building and Democratic Peacebuilding

This section will present an analysis of the evolution of peacebuilding strategies, with a focus on two key areas: democratic peacebuilding and state-building.

Democratic Peacebuilding

The conclusion of the Cold War and the triumph of liberal democracy marked a significant shift towards greater democratic governance on a global scale. In the period between 1990 and 1996, more than thirty countries adopted liberal democratic constitutions for the first time and by the mid-1990s, 61 percent of the nation-states were conducting competitive, multiparty elections for major public office, representing a significant increase from the 41 percent that held such elections a decade earlier (Paris, 2004, p. 20). This favourable context for democracy influenced the conceptualization of peace operations. As Heathershaw (2008, p. 600) asserts, this was a consequence of the "burgeoning optimism" that emerged during the post-Cold War era.

The concept of post-conflict peacebuilding was first articulated in the 1992 Agenda for Peace. Its definition was subsequently expanded in the 1995 Agenda for Peace and the Brahimi Report. As Heathershaw (2008, p. 601) notes, the aforementioned reports are explicit in their assertion that the ethical and institutional features of liberal democracy are integral to peacebuilding operations. In the Agenda for Peace, the roles of peacebuilding operations are delineated as follows: "monitoring elections, advancing efforts to protect human rights, reforming or strengthening governmental institutions, and promoting formal and informal processes of political participation" (Boutros-Ghali, 1992). Paris (2004, p. 19) asserts that throughout the 1990s, all peacebuilding operations pursued a uniform set of strategies for achieving lasting peace, namely democratization and marketization. The primary objectives of multilateral peacebuilding operations led by the UN and other international agencies, including NATO, OSCE, EU, IMF, World Bank, and NGOs, are the promotion of civil and political rights, such as freedom of speech and a free press, the preparation and administration of democratic elections, the training of police and justice officials, the encouragement of free-market economies, and the reduction of the state's role in the economy and the stimulation of the private sector

(Paris, 2004, p. 19). In summary, liberalization has been recognized as a potential solution for civil conflicts, given that liberal democracy is widely accepted as the prevailing model of government globally, with the exception of a few states such as China, Iran, and Cuba (Paris, 2004, pp. 20-21). The rationale behind this is the concept of the liberal peace theory, which posits that democracies are inherently peaceful and inclined towards peaceful coexistence due to their shared norms (Doyle, 2005, p. 463). This was reaffirmed in the 1980s and had a significant impact on social scientific research as well as peacebuilding operations in the 1990s (Paris, 2004, p. 37).

Furthermore, Doyle (2005, pp. 464-465) posits that there are three fundamental tenets of a liberal peace: the first is democratic representation of the people, which underscores the significance of fair elections; the second is liberal individual rights, such as free speech and free consent, which foster respect and justice at both the domestic and international levels; and the third is an open market economy, as opposed to economies that are isolated from global trade. It is posited that the absence of these characteristics will result in interstate conflict. In light of the fact that liberal peace theory was the dominant theory throughout the 1990s and after the Brahimi Report, it seems reasonable to conclude that "peacebuilding in UN peace operations now appears to lie in something akin to the democratic peace argument". This implies that democratic governance should be constructed at the local level in conflict zones. As a result, Bosnia, Kosovo, and East Timor have witnessed this democratization and neoliberal development process (Richmond, 2004, p. 89).

Nevertheless, the concept of democratic peacebuilding demonstrated that its theoretical foundations are insufficient for the creation of a stable and enduring peace. Paris (1997, p. 56; 2010, p. 341) asserts that liberal interventions in conflicts during the 1990s resulted in the exacerbation of existing problems. The primary issue is the hasty promotion of liberal values, such as democratization and marketization, which can potentially lead to instability, impede the consolidation of peace, and, in some instances, reignite conflicts (Paris, 1997, p. 56). For example, in Angola, post-war elections in 1992 prompted one of the parties in the conflict to resume fighting due to the absence of institutions to resolve disputes over the electoral process. In Nicaragua, economic liberalization resulted in disparities in the distribution of socio-economic resources, despite the success of political liberalization (Paris, 2010, p. 341). Similarly, in Bosnia, the consequences were analogous. The early elections that followed the Dayton Agreement resulted in the victory of nationalist parties that had been involved in the war. This outcome complicated the subsequent peacebuilding processes (Belloni, 2007, pp. 73-74). Furthermore, the liberal economy in Bosnia had adverse consequences. Belloni (2007, pp. 96-97) asserts that the market economy was perceived as a means of resolving inter-ethnic tensions. However, market reforms served to exacerbate existing divisions, contributing to a process of ethnicization in both the economy and society at large. In this regard, they provided a further opportunity for ethnic elites to amass significant wealth.

It can thus be argued that the establishment of democratic systems and the promotion of liberal economic structures are insufficient conditions for the creation of peace between opposing parties. As Heathershaw (2008, p. 608) notes, the concept of democratic peacebuilding has been criticized as a failure. In the wake of this criticism, a shift in thinking emerged in the mid-1990s, prompting a re-evaluation of alternative approaches. He asserts that one such approach is civil society-based peacebuilding, which employs a bottom-up, non-state-centric strategy and involves other actors such as NGOs and academics. This approach posits that individuals are both victims and perpetrators of conflict and that their involvement in the peace process is crucial, as civilian action can be a significant factor in peacebuilding efforts (Gawerc, 2006, p. 441). In order for a peace process to succeed, it is essential that the communities involved demonstrate mutual acceptance, engage in cooperative interaction, feel secure, have a sense of human dignity, establish a mechanism for problem-solving, and ultimately, engage in broad reconciliation (Gawerc, 2006, p. 442).

Moreover, Belloni (2001, p. 163) puts forth that civil society plays a constructive role in sustainable long-term peace processes in countries experiencing significant societal divisions. Additionally, he asserts that economic incentives alone are inadequate for fostering reconciliation. Additionally, he asserts that economic incentives alone are inadequate for achieving reconciliation. He identifies two essential characteristics of civil society: firstly, it occupies a position between individuals and the state, enabling individuals to express themselves by constraining state excess, and it is targeted by NGOs to represent vertical relations of dependency and authority. Secondly, it is associated with moderation and tolerance, representing horizontal relations of reciprocity and cooperation through participation in society (Belloni, 2001, p. 168). In their research, Paffenholz and Spurk (2006, p. 13) identify seven functions of civil society. 1. civil society serves to safeguard civilians against the despotism of the state or other authorities. 2. it monitors the actions of central authority, such as public spending or corruption, and holds them to account for their actions. 3. it creates channels for communication and increases public awareness. 4. it has a socialization effect, which leads to the development of tolerance, mutual trust, and compromise. 5. it strengthens the bonds between individuals via engagement and participation, and builds a bridge between societal cleavages. 6. it has an intermediation and facilitation role between interest groups and independent institutions. 7. it provides services such as shelter, food, or education, especially when the state is unable to do so. However, shortcomings exist in the formulation of civil society strategies. Non-governmental organizations (NGOs) and international non-governmental organizations (INGOs) are the primary actors in these strategies, and they may have adverse effects on the peacebuilding process. For example, McMahon (2004, p. 581) asserts that there are discrepancies between the priorities of civil society organizations that are supported by the international community and those that are supported by Bosnian citizens in Bosnia. Furthermore, McMahon (2004, p. 582) asserts that NGOs impede the growth of state institutions by providing services that the state is better equipped to offer, thereby undermining the capacity of the Bosnian state to govern

effectively. Consequently, it is possible to argue that civil society strategies alone are inadequate for establishing sustainable peace, and that peacebuilding strategies require further development.

In consequence of this realisation, it was acknowledged in the late 1990s that the imposition of liberal values alone is an inadequate means of establishing a sustainable peace. The cases of Bosnia, Rwanda, and Angola demonstrated that rapid democratization and economic liberalization were ineffective in resolving the issues inherent to deeply divided countries. At this point, civil society strategies began to gain recognition among academics as a component of the peacebuilding process, as well as a means of fostering democratic peace. However, some scholars have posited that the conceptualization of peacebuilding strategies requires further development, as the civil society approach may, in certain instances, give rise to unintended consequences.

State-building Approach

The other significant development in peacebuilding strategies is the state-building approach, which was first theorized in the late 1990s and early 2000s. This approach posits that there is a need to prioritize the strengthening of state institutions to consolidate political and economic reforms (Paris, 2010, p. 342). The fundamental premise of this approach is the transformation of non-Western states into modern entities in accordance with liberal values (de Guevara, 2010: 114). While the civil society approach is a bottom-up strategy, it can be argued that state-building is a top-down strategy. As Paris and Sisk (2009, pp. 1-2) observe, there was previously a focus on rapid democratization and economic privatization, which preceded the establishment of institutions. This approach, they argue, gave rise to the challenges identified above. However, they contend that the implementation of liberal values is contingent upon the creation of mechanisms such as power-sharing agreements and the establishment of institutions.

It is posited that the process of state-building will facilitate the formation of states, which in turn will contribute to the establishment of good governance. Furthermore, it is proposed that this will act as a conduit between individuals and the international community, enabling the adaptation of international norms and control mechanisms into those states (de Guevara, 2010, p. 114).

Moreover, other scholars have made significant contributions to the evolution of the state-building approach. Fukuyama identifies the issue of weak governance as a key challenge, criticizing the efficacy of previous peacebuilding operations for failing to establish self-sustaining states. He proposes that the development of a state capable of providing effective public administration should be a core component of peacebuilding strategies (Paris and Sisk, 2009, p. 8). Fearon and Laitin also posit that states with weak governmental institutions are not merely prone to civil conflicts, but may also give rise to international threats. Previous peacebuilding operations have been characterized as unsustainable, disorganized, and poorly resourced, with insufficient attention paid to

strengthening state institutions (Fearon and Laitin, 2004). Moreover, Belloni (2007, p. 122) proposes that the most efficacious method of fostering civil society is to construct reliable state institutions. It can thus be postulated that state-building plays a supplementary role alongside democratic and civil society approaches.

In the aftermath of the terrorist attacks of September 11, 2001, the War on Terror fundamentally altered the parameters of military operations. It was demonstrated that the United States could be the target of an attack even by states with limited capabilities. This led to the conclusion that these states should be the primary focus of the United States and the international community (Cunliffe, 2007, p. 57). It is widely held that weak and failed states provide a breeding ground for terrorist groups that can pose a threat to any state in the world and to the citizens of those states (Hehir, 2007, p. 307). Consequently, a state-building approach has been employed with great efficacy in new interventions within the framework of the War on Terror, including in Afghanistan and Iraq.

Nevertheless, the state-building approach may also be subject to criticism. Firstly, some observers hypothesize that this approach represents a novel form of colonial control over war-torn states (Paris and Sisk, 2009, p. 11). Chandler (2006, p. 9) asserts that state-building represents a novel approach that has resulted in the emergence of "rogue states," defined as entities whose governing institutions may receive substantial external resources but lack genuine social or political legitimacy. Secondly, it is argued that state-building strategies may impede the development of self-sustaining state institutions due to the creation of dependency on the international community's extended and intrusive role (Paris and Sisk, 2009, p. 11). Furthermore, Belloni (2007, p. 122) asserts that in Bosnia, the international community forced privatization, which undermined the role of the state in controlling the economy, and that local nationalists have benefited as a result of the weakening of state institutions.

Thus, in the late 1990s and early 2000s, state-building emerged as a new theory to develop peacebuilding strategies. While it provides innovative strategies for establishing institutions before promoting democratic values, its implementation presents certain challenges. This has led to the suggestion that for a successful and sustainable peace, the government, civil society and grassroots level should all be involved in the process (Gawerc, 2006, p. 441). It can therefore be argued that a combination of all peacebuilding strategies, including democratic, civil society and state-building, is required.

Conclusion

In recent times, it can be observed that liberal interventionism has witnessed a decline in popularity compared to its standing during the early years of the Cold War. In light of the interventions in Afghanistan, Iraq, and Libya, as well as the subsequent peacekeeping and state-building processes, it is evident that these interventions were not as successful as initially hoped. In particular, the developments in Iraq and the emergence of an organization like ISIS have rendered such interventions more controversial (Beauchamp,

2021). Furthermore, in consideration of the gradual dissolution of the unipolar international system, it can be posited that the US-led West will encounter greater challenges in undertaking such interventions as it has in the past. Additionally, given the evolving global political landscape and the criticism levelled against liberal institutionalism, even in its native countries of origin, it can be predicted that such demands will gradually diminish in societies across the globe.

However, following the conclusion of the Cold War, liberal interventionism was embraced as a strategy to maintain peace in war-torn countries, with the promise of liberalism serving as a key motivating factor. In the 1990s, there was a notable increase in the number of peace operations, which diverged from their predecessors. These operations addressed humanitarian concerns, and the UN assumed a multifaceted role. The UN was not the sole actor; other entities, including NGOs, regional organizations, and civil society, also participated. As a result, the nature of peacekeeping operations underwent a transformation, and its characteristics expanded. This shift led to the emergence of a new term, "peacebuilding." During this period, the unsuccessful operations in Rwanda and Bosnia also prompted discussions about the issue of sovereignty and introduced the concept of R2P.

Furthermore, peacebuilding operations underwent significant transformations in the 1990s and 2000s. Given its top-down approach and emphasis on state-centric outcomes, it has been critiqued for perpetuating a colonial mindset and fostering dependency on external actors. Consequently, countries undergoing state-building operations may face challenges in achieving self-sustainability, and their state institutions may become relatively weak. Whilst the future trajectory of liberal interventionism remains uncertain, contemporary global dynamics suggest that the concept may evolve into new forms rather than disappear altogether. The rise of a multipolar order, increasing geopolitical competition and divisions within the West may lead to a decline in direct military interventions. However, transboundary problems such as human rights violations, climate crisis and migration will continue to require the international community to intervene through different means. Consequently, liberal interventionism may be superseded by more indirect and adaptable strategies, such as coalition-based economic sanctions or technological interventions. While liberal interventionism may not be entirely eschewed, it is plausible that its form will evolve, maintaining its influence on the global order. This proposition offers a more nuanced analysis, acknowledging the transformation of liberal interventionism rather than assuming its complete dissolution.

References

- Badescu, C. G. (2010). *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Security and Human Rights*. London and New York: Routledge.
- Balthasar, D. (2017). Peace-building as state-building? Rethinking liberal interventionism in contexts of emerging states. *Conflict, Security & Development*. 17(6), 473–491. <https://doi.org/10.1080/14678802.2017.1406180>.
- Beauchamp, Z. (2021, Sep 8). The war on terror and the long death of liberal interventionism. Vox, <https://www.vox.com/22639548/911-anniversary-war-on-terror-liberal-interventionism>.
- Belloni, R. (2001). Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina, *Journal of Peace Research*. 38 (2), pp.163-180.
- Belloni, R. (2007). *State Building and International Intervention in Bosnia*. London: Routledge.
- Boutros-Ghali, B. (1992). *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking, and Peace-keeping: Report of the Secretary-General Pursuant to the Statement Adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992*, UN.
- Boutros-Ghali, B. (1995). *Supplement to an Agenda for Peace: position paper of the Secretary-General on the occasion of the fiftieth anniversary of the United Nations*, UN.
- Brahimi, L. (2000). *The report of the Panel on UN Peace Operations ('Brahimi report')*, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/a_55_305_e_brahimi_report.pdf.
- Chandler, D. (2004). The responsibility to protect? Imposing the 'Liberal Peace, *International Peacekeeping*. 11 (1), pp.59-81.
- Chandler, D. (2006). *Empire in Denial: the Politics of State-building*. London; Ann Arbor, MI: Pluto.
- Cunliffe, P. (2007). Power without Responsibility. in Aidan Hehir and Neil Robinson (eds.) *State Building: Theory and Practice* (pp. 50-69). London; New York: Routledge.
- De Guevara, B. B. (2010). Introduction: The Limits of Statebuilding and the Analysis of State-Formation. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 4 (2), pp.111-128.
- Doyle, M. W. (2005). Three Pillars of the Liberal Peace. *The American Political Science Review*. 99 (3), pp. 463-466.
- Doyle, M. W. & Sambanis, N. (2006). *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. Princeton, N.J.; Oxford: Princeton University Press.
- Fearon, J. D. & Laitin, D. D. (2004). Neotrusteeship and the Problem of Weak States. *International Security*. 28 (4), pp. 5-43.
-

- Gawerc, M. I. (2006). Peace-Building: Theoretical and Concrete Perspectives. *Peace & Change*. 31 (4), pp. 435-478.
- Heathershaw, J. (2008). Unpacking the Liberal Peace: The Dividing and Merging of Peacebuilding Discourses. *Millennium: Journal of International Studies*. 36 (3), pp. 597-621.
- Hehir, A. (2007). The Myth of the Failed State and the War on Terror: A Challenge to the Conventional Wisdom. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 1 (3), pp. 307-332.
- McMahon, P. C. (2004). Rebuilding Bosnia: A Model to Emulate or to Avoid?. *Political Science Quarterly*. 119 (4), pp. 569-593.
- Moses, J. (2013). Sovereignty as Irresponsibility? A Realist Critique of the Responsibility to Protect. *Review of International Studies*. 39 (1), pp. 113-135.
- Paffenholz, T. & Spurk, C. (2006). Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding. *Social Development Paper*. 36.
- Paris, R. (1997). Peacebuilding and the Limits of Liberal Internationalism. *International Security*. 22 (2), pp. 54-89.
- Paris, R. (2004). *At War's End: Building Peace After Civil Conflict*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Paris, R. & Sisk, T. D. (2009). *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the contradictions of postwar peace operations*. London: Routledge.
- Paris, R. (2010). Saving Liberal Peacebuilding. *Review of International Studies*. 36 (2), pp. 337-365.
- Pattison, J. (2010). *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?*. New York: Oxford University Press.
- Peou, S. (2002). The UN, Peacekeeping, and Collective Human Security: From An Agenda for Peace to the Brahimi Report. *International Peacekeeping*, 9 (2), pp. 51-68.
- Richmond, O. P. (2004). UN Peace Operations and the Dilemmas of the Peacebuilding Consensus. *International Peacekeeping*. 11 (1), pp. 83-101.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.15>

Volume 8/4

2024 p. 256-273

SOSYAL HEYKEL KAVRAMI VE EKOLOJİ SANAT İLİŞKİSİNDE AĞAÇ DİKİMİ

TREE PLANTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL SCULPTURE AND ECOLOGY AND ART

Muhammet Hanifi ZENGİN*

İlhan KAYA**

ÖZ

Sosyal heykel, sanatın toplumsal ve çevresel değişim için bir araç olarak kullanılması gerektiğini savunan sanatsal ifade biçimidir. Sosyal heykel kavramı, sanatın estetik biçimini ifade ederken, diğer yönü ile toplumsal ve çevresel bilinçlenmeyi teşvik eden bir güç olabileceğini öne sürmektedir. Bu çalışma Joseph Beuys'un sosyal heykel kavramı ile ekolojik sanatın kesişim noktasını, özellikle ağaç dikim uygulamalarını incelemektedir. Joseph Beuys'un "7000 Meşe" projesi, sosyal heykel kavramının ekoloji sanatına nasıl entegre edilebileceğine dair önemli bir örnektir. Sosyal heykelin toplumsal ve çevresel dönüşümdeki rolünü vurgulayan Beuys'un yaklaşımına örnek olarak, araştırma konusuna yönelik seçilmiş sanatçıların sosyal heykel ve ekolojik sanat içerisinde ağaç dikim projelerini uygulamalı olarak yapan sanatçıların kavramsal değerlendirmeleri araştırılmış, sanatçı çalışmaları incelenmiştir. Araştırma, sosyal heykel ve ekoloji sanatının temel prensiplerini sorgulayan, ağaç dikimi gibi çevresel sanat uygulamalarının topluma yansımalarını araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, ağaç dikimi gibi çevresel projelerin toplumsal bilinçlenme ve ekolojik farkındalık yaratma üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, ağaç dikimi gibi çevresel sanat projeleri, sosyal heykel kavramının toplumsal ve çevresel dönüşümdeki rolünü pekiştiren önemli uygulamalardır. Bu tür projeler, sanatın toplumsal katılım ve çevresel sorumluluk açısından ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstererek sanatı toplumsal bilinçlenme ve çevresel iyileşme için etkili bir araç olarak konumlandırır.

Anahtar Kelimeler: *Beuys'un Sanatı, Sosyal Heykel, Ekoloji Sanatı, Sanatta Ağaç Dikimi.*

* Dr. Öğr. Üyesi., Kafkas Üniversitesi Kazım Karabekir Teknik Bilimler Yüksekokulu, E-mail: muhammethanzengin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7417-5485, Kars, Türkiye.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, E-mail: ilhankaya888@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3627-4818, Erzurum, Türkiye.

ABSTRACT

Social sculpture is a form of artistic expression that argues that art should be used as a tool for social and environmental change. The concept of social sculpture suggests that art can be not only an aesthetic expression but also a force that promotes social and environmental awareness. This study examines the intersection of Joseph Beuys' concept of social sculpture and ecological art, especially tree planting practices. Joseph Beuys' "7000 Oaks" project is an important example of how the concept of social sculpture can be integrated into ecological art. As an example of Beuys' approach, which emphasizes the role of social sculpture in social and environmental transformation, the conceptual evaluations of the artists selected for the subject of the research were investigated and the conceptual evaluations of the artists who applied their projects with tree planting in social sculpture and ecological art were investigated. The research aims to investigate the reflections of environmental art practices such as tree planting on society, questioning the basic principles of social Sculpture and ecological art. Furthermore, the effects of environmental projects such as tree planting on raising social and ecological awareness were evaluated. In conclusion, ecological art projects such as tree planting are important practices that reinforce the role of social sculpture in social and environmental transformation. Such projects position art as an effective tool for both social awareness and environmental improvement by demonstrating how art has a powerful impact in terms of social participation and environmental responsibility.

Keywords: *Beuys' Art, Social Sculpture, Ecological Art, Tree Planting in Art.*

Giriş

20.yüzyılda evrensel ekolojik kaygılar, sanat alanında yaratıcılığın en önemli itici güçlerinden biri haline gelmiştir. Sanatçılar, çevreyi koruma bilinci ve sürdürülebilir bir yaşam fikri çevresinde sembollerle gelişen projeler ile doğaya ve topluma katkı sunmayı hedeflemişlerdir. Joseph Beuys'un "Sosyal Heykel" kavramı bu bağlamda ekoloji ve sanat arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Sanatı, toplumsal değişimin aracı olarak ele alan Beuys, sosyal heykel kavramını toplumun tümünde yer alacağı şekli ile bir bütün olarak değerlendirmiş, bu kavramı değişim ve dönüşüm olarak savunmuştur. Toplumsal bilinç oluşturmada sanatın bileşenleri, sanat-doğa ile insan arasında derin bir bağ kurulmuştur. Bu bağ sanatla bağlantılı projelerde işlev olarak değerlendirilmiştir.

Ekolojik dalgalanmanın artması ve 1960'lardan itibaren yükselen çevre hareketi, sanat dünyasında da yankılanmıştır. İklim değişimi, küresel kriz olarak algılanırken, birçok sanatçı bu konuyu sanat pratiklerine dâhil etmiştir. Yağmur'un ifadeleri, "Sanatçılar, galeri veya müze mekânlarına bağımlılık ve kapitalist anlayışa karşı duruş niteliğinde olmasıyla çevreci, sanatsal üslup geliştirmiş, geniş doğa alanlarını sanatçıların kendi özgün yaklaşımlarıyla şekillendirip izleyicisine sunma imkânı sağlamıştır" (Yağmur, 2016, s.1980). Çevre bilimi kapsamında sanatsal çalışmalarına yön veren çevreci sanatçılar, doğanın tahribatına neden olan faktörlere dikkat çekmek için pasif eleştiriden aktif müdahaleciliğe kadar geniş bir yelpazede çeşitli yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu bağlamda, ekolojik sanat, çevre sanatı, doğa sanatı ve arazi sanatı gibi birçok kavram

ortaya çıkmıştır ve sanat; doğaya yönelik zararları gözlerin önüne seren bir araç haline gelmiştir (Yüksel & Yüksel, 2021).

Sanatçılar, ağaç dikme projeleri aracılığıyla insanları ortak bir amaç için bir araya getirmişlerdir. Toplulukların birlikte ağaç dikmeleri, doğaya olan bağlılıklarını güçlendirmekte, toplumsal dayanışmayı artırmaktadır. Joseph Beuys'un "7000 Meşe" projesinde olduğu gibi, çevre bilinci sanat yoluyla toplumsal harekete dönüşmüştür. Bu tür projelerin kırsal alanlarda yapılmasının yanı sıra özellikle insan yoğunluğunun olduğu kent merkezlerinde kamusal alanlarda yapılması dikkat çekicidir. Kentsel alanlarda yapılan ağaç dikimi "Sosyal Heykel" kavramı ile ekoloji ve sanat ilişkisinin güçlü bağını oluşturmaktadır. Ekoloji ve sanat arasındaki bu bağ, bireysel düzeyde kalmamıştır. Yerel ve küresel seviyedeki hareketlere katkı sağlamıştır. Özellikle iklim krizinin giderek artan etkilerine karşı, ağaç dikimi karbon ayak izinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Ağaçların ekosistem üzerindeki olumlu etkisi ve sanatın toplumsal dönüşüm yaratma gücü bir araya gelerek, bu projeler sürdürülebilir bir gelecek için umut verici olmuştur. Arslan'a göre; kentsel ve kırsal çevre bilim ve sanat alanında yapılan ağaç dikimi, çok katmanlı faydalara sahiptir. Sürekli yeşil kalma özellikleri sayesinde ağaçlar; hava kirliliğini azaltma, gürültüyü engelleme, rüzgâr, toz ve gaz etkilerini azaltma gibi önemli işlevler üstlenmektedirler. Erozyonu önlemenin yanı sıra iklim koşullarını iyileştirme estetik bir görünüm için şehirlerin ve çevrelerinin genel yaşam kalitesini artırmada önemli rol oynamışlardır (Arslan, 2024).

Kentlerde ağaç dikimi projeleri, sanatsal müdahale olarak estetik değer taşımaktadır. Çevresel faktörler üzerine araştırma ve uygulama yapan sanatçılar, özellikle kent ortamlarında ağaç dikerek, betonlaşmış alanlara doğa dokusu kazandırıp kentsel yaşamı estetik açıdan zenginleştirmektedirler. Ağaçların kentlerde estetik ve psikolojik olarak pozitif etkisi vardır. Böylece sanatın bileşenleri ile yapılan uygulamalarda daha sağlıklı kentsel çevreler oluşturularak kent kimliğinin oluşmasında önemli rol alırlar. Bir kentin biçimlenmesinde ve kimliğinin oluşumunda ağaçlarınla birçok bileşenin bir arada kullanılması önemlidir. Bu bileşenlerin uyumlu bir şekilde bir araya gelmesi durumunda, algılanabilir, okunaklı ve kaliteli bir kent kimliğinden söz edilebilir. Ağaçlar, kentin doğal estetiğini artırırken, çevresel dengeleri de sağlamaya yardımcı olmaktadır. Uyumlu bir kompozisyon, kentin karakterini güçlendirerek yerel halk ve ziyaretçiler için anlamlı olmaktadır. (Karaşah & Sarı, 2018).

Ekoloji ve sanat arasındaki ilişkiye odaklanan çevresel sanatçılar, doğaya olan yaklaşımları ile doğayı sanat pratiklerinde kullanma biçimlerini, bir sergileme mekânı olarak kullanmanın ötesine geçerek onu, sanat nesnesi olarak yeniden kurgulamışlardır. Bu anlayışlar, doğanın kendisinin sanatsal malzeme ve sembol, hatta bir anlatıcı olarak deneyimlenmelerine yol açmıştır (Tan, 2022). Daşkesen'e göre, çağdaş bilimin sorgulayıcı yaklaşımlarını mümkün kılan anlayışa dayalı uygulamalar ve yaygın alanlar, sanatçıların üsluplarını ve üretim süreçlerini zenginleştirip geliştirmektedir (Daşkesen, 2021). Bu görüşe göre disiplinler arası sanat anlayışı ile ekoloji-sanat ekseninde üretim

yapan sanatçılar, yeni tanımlar ve anlamlar sunarak farklı malzeme ve teknikler aracılığıyla özgün plastik değerler ortaya koymuşlardır.

Çağımızda kamusal alanı kullanan sanatçılar çevreci ve sosyal açıdan sorumluluk bilinciyle hareket ederken doğanın değişen yönüyle ilgili olumlu hareketler ve davranışlar geliştirmişlerdir. Sanatçı hızla değişen dünyanın sorunlarıyla ilgili olmak, dönüştürme ve yeniden üretme mantığıyla çalışmak durumundadır (Kaya & Bulat, 2022). Çevre ve sanat bağlamında ağaç dikimi projeleri, sanatı ve doğayı bir araya getirerek sanatın felsefi ve sosyolojik yönü ile estetik, çevre bilimiyle ilgili bilince sahip bir toplum oluşturmaktadır. Bu tür projeler, insanları doğa koruma eylemlerine teşvik ederken sanatı farkındalık aracı haline getirerek uzun vadede çevreye olan duyarlılığı artırmaktadır.

Sosyal Heykel Kavramı

Sosyal heykel, toplum ve sosyal etkileşimlerle ilgili konuları ele alan kavramsal sanat anlayışdır. Bu kavram, heykelin fiziksel bir nesne olması yönünü vurgularken diğer yandan, toplumsal ilişkiler ve sosyal değişimlerle etkileşim içinde olduğunu vurgulayarak bu eylemleri sanat pratiğine dönüştürmektedir. Bu anlayışın kökenleri, 20. yüzyılın başlarına, özellikle de modern sanat hareketlerine ve toplumsal değişimlere dayandırılabilir. Beuys, sanatın toplumsal dönüşüm için bir araç olabileceğini öne sürmüş ve sanatın estetik yönü doğrultusunda, sosyal ve politik bir boyutu olması gerektiğini vurgulamıştır. Beuys, 1970’li yıllarda dünyanın büyük bir değişim sürecine girdiğini ve bu değişimle birlikte politika, toplum, demokrasi, sosyal birliktelik, sanat, sanat ortamı ve sanat anlayışının da dönüşeceğini öngörmüştür. Sanatın daha kapsamlı, süreç odaklı, toplumsal ve politik bir yapıya sahip olmasını savunarak, “Sosyal Heykel” kavramını ortaya koymuştur (Balcı, 2023).

Beuys, sosyal heykel kavramını sanat uygulamalarına angaje ederek, estetik-duygusal teknikler ve işbirlikçi yapıları sosyal heykel kavramı üzerinden biçimsel ve anlatımsal bir dile dönüştürmüştür. Joseph Beuys, 1970’lerde sosyal heykel kavramını geliştirmiş ve 1974 tarihli “Field Character” ı arıyorum” metninde, sanatı hayatla birleştirip, sanatsal yapı olarak toplumsal bir organizma inşa etme projesini ortaya koymuştur. Kısacası, Beuys sosyal heykeli, yaşadığımız dünyayı biçimlendirmek için bir yöntem olarak görmüştür (Biddle, 2013).

Joseph Beuys’un “7000 Meşe” projesi, onun sosyal heykel (Sosyal Plastik) kavramının en somut örneklerinden biridir. Bu kavramla Beuys, toplumun ve çevrenin bir sanat eseri gibi ele alınabileceği ve herkesin bu sanat eserine katkıda bulunabileceğini savunmuştur. 7000 Meşe projesinde, ağaç dikimi, toplumsal dönüşüm ve kolektif bilinç yaratma eylemidir. Günümüzde genişletilmiş sanat anlayışı ve sosyal etkileşimi merkeze alan kolektif sanat pratikleri, yeni tür kamusal alanlar, sosyal mekânlar, inisiyatifler ve proje odaklı güncel sanat uygulamalarının üzerinde etkisi gözlemlenmektedir (Balcı, 2023). “Sosyal değişim ve dönüşüm için etkili performanslar ve eserler üreten sanatçılar; sanat eserlerini ezilenleri savunuculuk, aktivist eylemler ve toplumsal örgütlenmeler için bir

araç olarak kullanabilmektedirler” (Bastaban, 2024, s.179). Bu yönüyle sanatın birçok sanatçı için de sembolik anlamlar oluşturma üzerine etkileri bulunmaktadır. Toplumsal örgütlenmeler sanatsal bir eylem olarak da ifade edilebilir.

Beuys 1982 yılında Dokümente 7 sergisinin bir parçası olarak Kassel’ de başlatılan kent yeşillendirme projesi olan 7000 Meşe Ağacı dikme projesini gerçekleştirmiştir (Hopkinns, 2018). 7000 Meşe dikim projesi doğaya karşı gelişmesini sembolize eden bir eylem olarak sosyal heykelin bir parçası haline gelmiştir. Beuys, çukur kazarak katılımlı sanat anlayışı ile ağaç dikmektedir (Resim 1). Ağaç dikmek, Beuys’un oyuncusunun rolünü genişleten toplumsal paylaşım olarak tanımlanabilir. Sosyal heykel oluşumunda her birey, toplumun “biçimlendirici” bir ögesi olarak görülmektedir. Bu süreç, toplumsal ortak eylemler ve hedeflerin etrafında birleşmesini ve şekillenmeyi temsil etme rolüne sahiptir. Beuys projeleri, çevresel dengeyi bozan sanayileşmenin ve kirliliğin yarattığı olumsuzluklar, onun sanat anlayışında insan sağlığıyla doğanın derin bağlantısını ortaya koymaktadır. Temiz bir doğa, temiz bir toplum görüşü, sanatı dönüştürücü bir güç olarak kullanma amacını yansıtırken, projenin Kassel’ den başlayarak küresel bir etki yaratma arzusu, sanatın evrenselliğini ve kolektif bir bilinç oluşturma potansiyelini vurgulamaktadır. Beuys, böylece sanat aracılığıyla toplumsal değişim için bir çağrı yaparak izleyiciyi bu sürecin bir parçası olmaya yöneltmektedir (Şahin & Arat, 2022).

Resim 1. Joseph Beuys. Dokümente 7 Sergisi, 1982

Joseph Beuys, “7000 Meşe” projesini, Documenta 7’nin açılışına denk gelecek şekilde Almanya’nın Kassel şehrinde başlatmıştır. Beuys, 7000 Meşe projesini, kendi içinde gelişecek, büyüyecek ve daha geniş bir alana yayılacak şekilde tasarlamıştır. Meşe ağaçları ve bazalt taşları, geçmiş ve geleceğin ‘an’ da yani şimdiki zamanda birleşmiş bir halidir. Atakan’ın ifadeleri ile meşe ağacının Kelt yapısında ve Şaman geleneklerinde Tanrı’yı simgelemesi, İrlanda kurallarındaki ağaç dikme seremonisi ve bazalt taşların heykelsi formları, bu projeyi Beuys’un hem geçmişe hem de geleceğe dokunan; aynı

zamanda da doğaya verilen zararlarda büyük payı olan Almanya'yı sanat yoluyla eleştirdiği bir çalışma olarak değerlendirmemize olanak tanır (Atakan, 2015). Meşe ağacı yayılan saçaklı kökleri ve göğe doğru yükselen dallarıyla yaşamlarının parçaları, değişim ve görüneni simgeleyen bir köprüdür. Kelt kültüründe meşe ağacı Druidlerle bağlı olarak özel kutsal ağaç gibi kabul edilmiştir. Bir varsayıma göre "Druid" kelimesinin kendisi "dru" kökünden olup, "meşe ağacını" bildirmektedir. Druidler meşe ağacı olan yerleri asıl tapınak ve dinî bir merkez haline getirmişler, meşe ağacı dallarını ise çeşitli ayin törenlerinde kullanmışlardır. Meşe ağacına onun sağlığı ve uzun ömürlü olmasından dolayı saygı göstermişlerdir. Aynı zamanda, Kelt bilginlerine verilen "Druid" sözcüğü de "Meşe bilgisi" anlamına gelmektedir (Gasımoğlu, 2023). (Resim 2).

Resim 2. Joseph Beuys, 7000 Meşe, 1982, Dennhäuser Straße, Kassel, Almanya

Doğa sanat uygulamaları, insanların doğaya karşı bilinçlendirmeyi, sahiplerinin alanlarını dönüştürerek doğaya yeniden kazandırmayı ve bunların kalıcı çözümlerini üretmeyi sağlar. Günümüzdeki sanatçılar, eserlerindeki materyaller ve biçimleri değiştirerek, toplumdaki rolünü yeniden tanımlamışlardır. Çevre koruma, politika ve sürdürülebilir bir gelecek için sanatın gücünden faydalanarak doğa ile ilgili yeni bir anlayışın doğmasına olanak sağlar (Bulat, & Bulat, 2023).

Beuys'un tanımına göre herkes sanatçıdır ve herkesin sosyal ve konsantrasyonunun sürdürülebilirliğe katkıda bulunma sorumluluğu vardır. Sonfist, bu düşünceleri ekoloji bilimi ile birleştirip genişleterek üretimler yapmıştır. Sonfist'in ekoloji sağlığının korunmasının önemine ve doğasının çeşitliliğine vurgu yapan ekoloji ve sanat ilişkisi içerisinde ağaç dikimi "Zaman Manzarası" isimli çevresel düzenlemesi bu anlayışı somutlaştıran bir örnektir. New York'ta küçük bir alanda doğal hale gelerek, burada yetişen çiçekler tekrar dikilmiştir. Bu proje, modern kentlerin yaşadığı yokluk, ekosistemlerin geçmişine, merkeze saygıyı ve bu yolculukların hatırlanmasının gözler önüne sermektedir. Zaman Manzarası ile Sonfist, doğanın insani ayrıntılarının kaydedilmesinden önce nasıl görüldüğünü hatırlatarak geçmiş ekosistemlerin yeniden yaratılmasının önemine işaret etmektedir. Altmışlı yıllarda çevreci hareketin yükselişiyle birlikte, Alan Sonfist' in yaklaşık üç yıllık bir planlama sürecinin ardından Manhattan'da Zaman Manzarası adlı projesini hayata geçirmesi, kentte uygulanan ekoloji ve sanat

alanında ağaç dikimine örnek oluşturan önemli bir proje olmuştur. Dünya Ticaret Merkezi olarak bilinen Manhattan, sömürgecilik çağındaki akarsular ve nehirlerle çevrili ormanlık bir bölgedir. Ancak, gökdelenler ve benzeri yapılar ile doğal kaynaklar ve bitki örtüsü yok edilerek, ekosistemden ve ekolojik kökenden tamamen kopmuş bir bölgeye dönüşmüştür. Sonfist' in projesinin amacı, bu bölgedeki insan eli değmeden önce var olan ağaçlar ve bitkilerle dolu bir alanı geçmişin doğal zenginlikleri ile yeniden oluşturmaktır. Sonfist, kent planlamacılarının ve mimarların gelişime göre kentin mimari yapısını, düzenini yenilerken, Zaman Manzaraları gibi projelerin de bölgenin ekolojik tarihini koruyarak, doğal yapısını sürdürebileceğini savunmuştur. Sanatçı, Zaman Manzarası projesi, kent yapılaşma sürecinde yok olmuş bitki örtüsünü yeniden canlandıran, yeşil alanları yaratmayı amaçlayan bir konsantrasyon heykel tasarımı geliştirmiştir (Resim 3). Bu alanlar aracılığıyla, kentte artık bulunmayan kayın, meşe ve akçağaç ormanları şehre geri dönmüştür. Her manzara, zamanı bir ölçüde geri sararak kentin betonlaşmasından önceki doğal ortamlarına katılmaktadır (Duran vd., 2019).

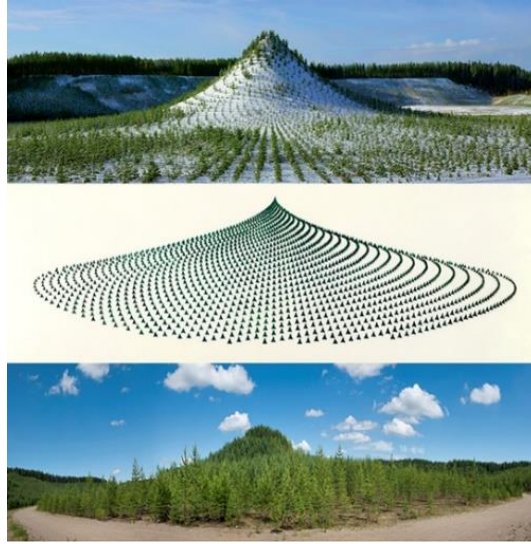
Resim 3. Alan Sonfist, New York Şehrini Zaman Manzarası, (1965-1978-Günümüz)

Sonfist yeryüzünün insan, doğa, hayvanlar ve bitkilerle ekolojik bir bütünlük içinde olduğu ve yalnızca insanlık değil, tüm canlılar ile üretimin de kutlanıp anılması gereken bir geçmişe sahip olması gerektiğini söyler (Gökova, 2020). Alan Sonfist'in sosyal heykel ve ekoloji sanatı üzerine katkıları, insanın doğasıyla uyumlu yaşamasını teşvik eden ve doğanın geçmişine olan sevgisini yeniden canlandıran bir terapik ifadedir. Bu bağlamda Sonfist, çalışmalarında bir sanatçı olarak doğanın bir savunucusu olmuştur. Ekolojik bütünlüğü ve doğanın derinliklerini anımsatan çalışmaları ile sosyal heykel ve ekoloji sanatı arasındaki bağı güçlendirmektedir.

Alan Sonfist'in "Zaman Manzarası" projesi, diğer ekolojik sanat ve ağaç dikim projelerinden bazı benzersiz özelliklerle ayrılmaktadır. Çalışmalar tarihsel ekosistemin yeniden canlandırılmasıdır. Sonfist'in amacı bölgenin kentleşmeden önce sahip olduğu doğal bitki örtüsünü yeniden yaratmaktır. Bu projeyle, kentsel ekosistemi yeniden canlandırarak orijinal biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlamaktır.

Ekolojik sanat anlayışı ile sanatsal pratiğini gerçekleştiren sanatçılar arasında temel bir figür olan Agnes Denes, çok çeşitli mekân ve çevrede ürettiği yapıtlar ile uluslararası platformda önemli bir yer edinmiştir. Agnes Denes, çeşitli mekânlarda ve çevrelerde üretilen eserleri ile uluslararası platformda dikkat çekmiştir. Sanatı yeni alanlara taşımıştır. Sanata farklı özellikler kazandıran ve sanat eserinin sınırlarını zorlayan sanatçılardan biridir. 1982’de Ylojarvi kasabasında tasarlanan “Ağaç Dağı” projesi de ekolojik, kültürel ve sosyal konulara değinen insan aklını doğal görkemiyle ihlal etmeyi amaçlayan işbirlikçi sanatsal ekolojik bir çalışmadır. Ağaç Dağı, eliptik bir formda oluşturulmuş ve Finlandiya’nın Ylojarvi kasabasındaki eski Pinzio çakıl ocağı bölgesinde konumlanmıştır. Proje kapsamında, zararlı atıklara karşı biyoremediasyon yöntemi uygulanmış ve böylece toprak doğal ekosistemlere uyumlu hale getirilerek yeni bir orman oluşumuna dâhil edilmiştir. Biyoremediasyon metodu, kirlenmiş toprak ve suların daha çevre dostu bir şekilde kirliliğinin giderimi için bitkiler, toprak solucanları, fungus ve bakteri gibi makro ve mikroorganizmaların kullanılması yöntemidir (Vural vd., 2018). 10.600 çam ağacı, karmaşık bir formüle göre farklı kişiler tarafından dikilmiş ve estetik kaygı güdülmeden tasarlanmıştır. Proje, yıllar sonra teknolojik ayçiçeği veya ananas desenlerini anımsatan bir orman biçimine dönüşmüştür. Sanat eseri olarak Ağaç Dağı, tamamlandığında ontolojik sorgulamalar başlatılmış, bitkilerin büyüüp yerli egemenlik hâkim hale gelmesi onlarca yıl sürmüş ve bu süreç, zamanın sanat üzerinde uzun süren etkisini gözlerin önünde sermiştir (Şengünalp, 2019).

Ağaç Dağı, çökmekte olan bir dönemin muhtemel kalıntıları olarak büyük bir medeniyetin anıtlarından biri olmaya ve gelecek nesillere anlamlı bir miras olarak kalabilecek yapıya bürünmüş insan egosuyla inşa edilmemiş fütüristik bir anıttır. Bu bağlamda Agnes Denes’in çevreci ve paylaşım projesi olan Ağaç Dağı, toplumsal heykel olarak doğaya, yaşam ve insan iş birliğine yönelik güçlü bir çağrıdır. Finlandiya’daki Ağaç Dağı, “Yaşayan Bir Zaman Kapsülü Ormanı”, dünyanın en büyük ıslah alanlarından biridir. Bu çevre projesi ayrıca, bir ormanın havadan karbondioksiti uzaklaştırarak onu temizlemesi, yer altı suyunu temizlemesi ve tüm şehir ve çevresi için doğal biyolojik süreçler yoluyla sağlıklı bir ekosistem yaratması yoluyla halk sağlığı sorunlarını da ele almaktadır. Bu projenin önemi sağlık sorunlarına çözüm sunmanın yanı sıra, ağaçsız çorak çöplüğü gelişen bir ormana dönüştürmektir. Havayı ve yeraltı suyunu temizlemekten daha fazlası olan proje insanların ziyaret edip keyif alabileceği modern yaşamın zorluklarına karşı onlara güç verecek bir güzellik yeri olmuştur (Denes, 2001).

Resim 4. Ağaç Dağı-, Yaşayan Bir Zaman Kapsülü 1992-96

Agnes Denes'in ekolojik sanat içerisinde sosyal heykel kavramını karşılayan diğer projesi ise 2013 yılında New York'ta gerçekleştirdiği "New York İçin Bir Orman" projesidir (Resim 5). Yarımadanın ağaçlandırılması sonunda bir kıyı ekosistemi haline gelmiştir. İnsanları ağaç dikmeye, ormanı korumaya, okulların iş birliği ile diğer katılımcıları yönlendirmiştir (Denes, 2001).

Resim 5. Agnes Denes, New York İçin Bir Orman, Zihin ve Ruh İçin Bir Barış Parkı, 2014

Agnes Denes'in "Ağaç Dağı" ile "New York İçin Bir Orman" projeleri ekolojik sanat içerisinde ağaç dikimi projeleri, toplumsal heykel olarak doğaya, hayata ve insan iş birliğine yönelik güçlü çağrı yapılmasıyla da ayrı bir öneme sahiptir. Finlandiya'daki Ağaç Dağı, "Yaşayan Bir Zaman Kapsülü" dünyanın en büyük ıslah alanlarından biridir. New York İçin Bir Orman, projesi ise çorak ve çevre kirliliğine neden olan çöplüğün

dönüştürülmesi, alanının ıslah edilmesi yönü ile diğer ekolojik sanat projelerinden ayrılmaktadır.

Isamu Noguchi'nin bütünün tek bir heykel olduğu konseptinden yola çıkarak temel tasarımını oluşturduğu “Moerenuma Park” Japonya'nın Sapporo şehrinde yer almaktadır. Yapımına 1982 yılında başlanmış ve parkın açılışı 2005 yılında gerçekleşmiştir. Moerenuma Park, sıradanlıktan uzak, sevgiyle tasarlanmış ve cömertçe hayata geçirilmiş kamusal alan olarak dikkat çekmektedir. Moerenuma Park'ın tasarım özellikleri, Noguchi'nin sosyal-psikolojik ve kültürel mirası mükemmel bir şekilde anladığını göstermektedir (Resim 6). Park sanatçının tasarımları doğrultusunda heykel projeleri, ağaç dikimi ile özel bir alana çekilmiştir. Moerenuma'daki pek çok nesne, ziyaretçiler tarafından çoklu kullanım için akıllıca tasarlanmıştır (Konečni, 2016).

Resim 6. Noguchi, Moerenuma Park, Sapporo, Japonya, 2005

Moerenuma Park, Japonya, Sapporo kentinde bulunan bir belediye parkıdır. Noguchi tarafından tasarlanmış heykeller işlevsel yönü ile değerlendirilecek, oyun alanı ekipmanları, açık hava spor sahaları gibi özel tasarımlar şeklinde oluşturulmuştur. Sanatın ekoloji ile bütünleştiği büyük projelerden biridir. Noguchi' nin açık ara en büyük projesi ve son projesidir. 189 hektar alana sahip açık hava şaheseri bölge, başlangıçta bataklıklarla kaplıdır ve Ainu dilinde “Yavaş Akan Nehir” anlamına gelen Fushiko Nehri tarafından çevrelenmiştir (Resim 7). Daha sonra bu bataklıklar kurutulmuş, arıtma tesisiyle geri kazandırılmış ve nehir kıyısına özel ağaçlar dikilmiştir (Gezimanya, 2024).

Resim 7. Isamu Noguchi, Moerenuma Park, Sappora, Japonya, 2005

Moerenuma Park, ekolojik sanat projelerinden farklıdır, kullanıcı dostu tasarım anlayışı ve çok işlevli kullanım alanları ile ayrılmıştır. Noguchi'nin sosyal, psikolojik ve kültürel oluşumları derin bir anlayışla yorumladığı heykel projeleri ve ağaç dikimlerini sanatla bütünleştirilmesi, diğer ekolojik sanat projelerinden farklı olarak değerlendirilmektedir.

Yoko Ono, Japon asıllı müzisyen, film yapımcısı ve barış aktivistidir. 1960'ların ekoloji ve sanat alanındaki çalışmaları ile ön plana çıkan sanatçılarındadır. Özellikle performans sanatı, enstalasyon ve konseptüel sanat dallarında özgün sanat pratiği geliştirmiştir. Yoko Ono'nun "Ex It" adlı yerleştirmesi doğal felaketleri ve kaybolan temaları işleyen mekâna özgü güçlü bir çalışmadır (Resim 8). Bu eserde 50 ahşap tabut ve zeytin ağaçları kullanarak insanlığın yüzleştiği toplu kurtuluşlara yönelik derin sembolizm yaratmak istemiştir. İlk olarak 1997 yılında sergilenen Ex It, farklı boyutlardaki ahşap tabutlardan tasarlamıştır. Tabutlar basit ve kaba işlemlerle yapılmış gibi görünmekte bu da onlara savaş veya doğal afet sonrasında acil olarak hazırlanmış toplu mezarları andıran formlar gibi algılanmaktadır. Her bir tabutun kapağında bulunan genç zeytin ağaçları, yıkımın ortasında yeniden doğuş ve yaşam umudunu simgelemektedir. Yoko Ono' nun bu seçimi zeytin ağacının birçok kültürde barışçıl ve dayanıklı kültürel anlamı nedeniyle derin mesaj taşımaktadır Yerleştirmenin sergilendiği mekânda yankılanan kuş sesleri esere ayrı bir anlam katmıştır. Bu ölümle dolu bir mekâna yaşam ve doğayı getirmiştir (Mamur, 2017).

Resim 8. Yoko Ono, Ex It, 1997-2007

Ekolojik mesajın daha içsel düzeyde yıkımın ardındaki direnci ve umudu ele alarak sunmuştur. İzleyiciyi doğal dönüşüm gücü hakkında düşünmeye ve yüzleşmeye davet etmektedir. Ono, ekolojik sistemin sınırlarını genişleterek ekosistemin belirsizliğini bir metafor olarak kullanmış, sanat ve doğanın psikolojik ve kültürel boyutlarını mekân içerisinde farklı boyutları ile sanat pratiği olarak ele almıştır. Yazçıçek'e (2012) göre Metaforla anlatım, düşüncüyü ifade etmenin estetik bir yoludur. Metaforik yöntemle bir düşüncenin daha edebi ve daha kapsamlı anlatımı amaçlanır. Metafor, bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz; bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanmadır.

Perulu sanatçı Lucia Monge, sanat ve ekoloji arasında köprü kuran çalışmalarıyla tanınmaktadır. Monge'nin 2010 yılında Lima'da başlattığı "Taşınabilir Fidan" çalışması (Resim 9) ile kentsel çevreye yönelik farkındalık yaratmayı hedeflediği onun önemli sanat pratiğidir. Monge, özellikle ekosistemlerle ve diğer canlı varlıklarla yerleşik ilişkiler üzerine projeler geliştirmektedir. Sanatçının en tanınmış projelerinden biri olan Taşınabilir Fidan ile bir yandan ekosistemler ve şehirler arasındaki farkı yeniden geliştirmeye davet ederken, bir yandan da odaklanmayı artırmayı hedeflemiştir. Monge, sanatını bu performanslarla kamusal alanlara taşıırken insanların bitkileri ve diğer canlı varlıklarla olan ilişkileri sorgulamıştır.

Resim 9. Monge Lima, Kamusal Taşınabilir Fidan Performansı, 2011

Monge'in çalışması, şehir yaşamının içinde kaybolmuş olan doğayı yeniden canlandırmayı ve kentsel yeşil alanların korunmasına yönelik toplumsal bir tartışma başlatmayı amaçlar (Zeybek, 2024). Taşınabilir Fidan projesinde, kentsel alanlardaki açık ve yeşil alanların korunması ve genişletilmesine odaklanılmıştır. Bu proje, çevresel sorunların, özellikle de su kıtlığı ve hava kalitesinin düşüklüğü gibi konuların aciliyetine dikkat çekmektedir. Monge, kentlerin aşırı yapılaşması sonucu doğal alanların kaybının, insan sağlığına olan etkilerini vurgulayarak, bu durumun şehir yaşamında yarattığı kopuklukları ele almaktadır. Monge'in manifestosu, kentlerdeki ekosistem sorunlarına değinerek, açık ve yeşil alanların korunmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Çalışma, doğanın kentsel yaşam ile olan ilişkisini yeniden tanımlama çabasıdır. Geçirimsiz yüzeylerin artması, suyun doğal döngüsünü bozmakta ve hava kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Monge'in sanat pratiği doğanın yeniden entegrasyonunu sağlamak için bir çağrı niteliği taşır. Taşınabilir Fidan, izleyicileri doğayla etkileşime geçmeye teşvik ederek toplumsal katılımı ön planda tutmaktadır (Monge, 2024).

Monge, insanların kendi şehirlerinde daha fazla yeşil alan oluşturabilmeleri için ağaç dikimi gibi somut eylemler gerçekleştirmelerini teşvik etmektedir. Katılımcı sanat projeleri, bireylerin çevrelerine duyarlılığını artırırken, toplumsal dayanışmayı da güçlendirmektedir. Lucia Monge'in Taşınabilir Fidan çalışması, sanatın toplumsal değişim ve çevresel bilinçlenme konularında etkili araç olabileceğini göstermektedir. Sanatçı, bireyleri doğanın korunması konusunda harekete geçirmekte, kentsel alanların yeniden değerlendirilmesine yönelik geniş perspektif sunmaktadır. Böyle projeler, kentsel yaşamın doğayla olan ilişkisini yeniden kurma ve gelecekte daha yaşanabilir şehirler oluşturma çabalarının parçası olarak önemli yer tutmaktadır. Taşınabilir Fidan, sanat projesi olmanın ötesinde geçerek, kentsel ekosistemlerin korunmasına yönelik toplumsal harekete dönüşmüştür. Bu tür sanatsal uygulamalar, sanatın doğa ve insan ilişkisini sorgulama gücünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Lynne Hull, çevre sanatı alanında öncü ve dikkat çekici ve farklılaştırıcıdır. Çevreye duyarlı sanatsal üretim pratikleriyle özellikle ekolojik sistemin ve doğanın korunmasını temel alan bir ruhla çalışmaktadır. Sanatçının eserlerinde, doğaya zarar vermek yerine doğa ile uyum içinde yaşamının ve doğanın sürdürülebilir kılmanın ayrıntılarını araştıran özellikler ön plandadır.

“Rezervuar Ağacı”, (Resim 10) sanatçının ekolojik açıdan en iyi şekilde sergilediği çevresel sanat çalışmalarından biridir. Tüm nesne, garip gerçekçi veya neredeyse gerçeküstü bir fantezi ağacının birkaç gövdesi gibi toprağa dikey olarak çakılmış bir grup ahşap direklerle yapılmıştır. Tüm materyaller doğal duyuya saygılı bir şekilde dikkatlice düzenlenmiş, derin sanatsal öneriye sahiptir. Sanatçının ilk hedefi yaratıcılığı gerçek sorunlara uygulamak ve işini acil sosyal ve çevresel sorunlar üzerinde bir tür etkiyle uyumlu hale getirmektir. Sanatçının bu çalışması, sanatının ötesindeki düşüncesini göstermek için kullandığı bir başka yumuşak kontrastıdır. Hull’un ağacı ile çevredeki yaşam alanının geri kalanı arasındaki uyum, heykelin üzerinde duran gerçek kuşların hikâyelerine ve görüntülerine atıfta bulunan ziyaretçiler ve kuş gözlemcileri tarafından açıkça algılanmaktadır. Bu, sanatçının amacına ve “türler arası” sanatın tam konusuna ulaşmak için önemli bir başarıdır (Dilluns, 2022).

Resim 10. Lynne Hull, Rezervuar Ağacı, Derbyshire, İngiltere, 1994

Hull’un ağacı, gerçek ağaç gibi görünen ancak soyut ayrıntılarla tamamlanan güçlü görselliğe sahiptir. Bu şekilde eserin doğasına atılmış gibi ayrıntılar, detaylara göre yaratıcı müdahaleler, soyut çizgiler, hemen fark edilir şekilde doğa ve insan arasındaki uyumları işaretlemektedir. İnsan eliyle şekillenen, doğayı yansıtan bu heykelde doğal düzenin insan müdahaleleriyle nasıl değiştiğine dair bir yorum görülmektedir. Çalışma insanoğlunun doğaya bıraktığı ayak izlerine dikkat çekerken, bir yandan da doğanın kendini yeniden yaratma kapasitesine olan inancını ortaya koymaktadır. Eserde yer alan organik ve düz hatlar ağacın bütünlüğünü bozmadan güçlü ve dinamik bir kontrast yaratmıştır.

Genel olarak yapılan tüm çalışmalar değerlendirildiğinde sanat estetik yönü ile bir disiplinin ötesine geçmiştir. Ağaç dikme eyleminin fiziksel ve sembolik anlamları içerdiği değerlendirilmiştir. Çalışma içerisinde çevre ve sanat örneklerinde, sanatçı yaklaşımları sürdürülebilirlik düşüncesi için insan, doğa ve sanat iş birliğini güçlendirmiştir. Sanatın, arabuluculuk yönü ile çevreyle ilgili sorunlar daha erişilebilir ve anlaşılabilir hale getirilmiştir. Doğanın korunması, iklim koşulları ve çevre dengesi gibi güncel konulara yönelik yaratıcı çözümler üreten sanatçılar bu tür sanatsal projeler ile sanatın geleneksel sınırlarını aşarak toplumsal bir işleve dönüşeceğini göstermişlerdir.

Sonuç

Ağaç dikimi ve benzeri ekolojik sanat projeleri, sosyal heykel kavramının toplumsal ve çevresel dönüşümdeki rolünü pekiştiren önemli uygulamalardır. Sanat, bu tür projeler aracılığıyla toplumsal katılımı artırmakta, çevreye karşı sorumluluğu pekiştirmekte ve toplumsal bilinçlenmeye katkıda bulunmaktadır. “Sosyal Heykel” ekoloji ile sanatın bir araya gelmesi, sanatın toplumsal değişim ve çevresel iyileşme için ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, sanatın bu iki alanındaki çalışmaların teşvik edilmesi, gelecekteki toplumsal ve çevresel sorunlara karşı daha bilinçli ve duyarlı bir toplum geliştirmek adına büyük önem taşımaktadır. Sosyal heykel kavramı sanatın toplumsal etkileşim aracı olarak kullanımını teşvik eden, katılımcılık ve sürdürülebilirlik unsurlarını barındıran bir yaklaşımı ifade etmesi yönü ile ekoloji; sanatın, sosyal heykelle arasında kurulacak ilişkisi hem çevresel farkındalığın artmasına hem de toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, sosyal heykel kavramı ve ekolojik sanatın birleşimi, sanatın sadece estetik bir nesne olmaktan öte, toplumsal sorunlara dair bir farkındalık yaratma ve çözüm önerileri sunma kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Farklı sanat anlayışlarına sahip sanatçıların sanat pratikleri ile eyleme dönüşmüştür. Ağaç dikimi gibi kolektif eylemler bu anlayışın somut birer örneği olarak, sanatın doğayla ve toplumsal transformasyonla olan etkileşimini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, sanatçıların ve toplulukların birlikte gerçekleştireceği ağaç dikimi gibi projeler çevresel ve sosyal anlamda olumlu etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKLAR

- Antmen, A. (2014). 20. Yüzyıl Batı sanatında akımlar. Sel Yayıncılık.
- Arslan, M. (2024). Kent ağaçları ve koruma yaklaşımları. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/64507/mod_resource/content/1/9.%20h%20a%20f%20a.pdf.
- Atakan, N. (2015). *Sanatta alternatif arayışlar*. İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Balcı, H. (2023). Joseph Beuys'un çalışmalarında kendilik pratikleri ve özneleşme süreci. *Sanat&Tasarım Dergisi*, 13 (2), 2023: 545-560 DOI: 10.20488/sanattasarim.1403866

- Bastaban, Ü. (2024). Kolektif farkındalığın geliştirilmesinde sanatın rolü. *Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi*, 5(11), 172-192.
- Batur, M. & Kuyucuk, E. (2022). The Art Of Performance And The Limits Of The Body. *Inonu University Journal Of Culture And Art İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* Volume/Cilt: 8 No/Sayı: 1 44-53.
- Beuys, J. (1982). Dokumante 7 Sergisi, 7.000 Meşe, Joseph Beuys, <https://galiciangarden.com/7000-oaks-de-joseph-beuys>. [Resim]
- Beuys, J. (1984). 7000 Meşe, 1982, Dennhäuser Straße, Kassel, Almanya [Resim]. <https://publicdelivery.org/joseph-beuys-7000-oaks/>
- Biddle, E. (2013). ReAnimating Joseph Beuys “Social Sculpture”: Artistic Interventions and the Occupy Movem) Ağaç Dağı, Yaşayan Bir Zaman Kapsülü [Resim]. <http://www.agnesdenesstudio.com/works4.html>
- Bulat, M & Bulat, S. (2023). Doğa ve sanat, IV. Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Çerçevesinde “Kırsal Alanlar ve Ekoloji” Kongresi (RUDESU2023) 05-06 Ekim 2023 Girne-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti , Girne, Cyprus (KKYC), s.220-236.
- Bulat, M & Bulat, S. (2023). Doğa ve sanat. IV. Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Çerçevesinde “Kırsal Alanlar ve Ekoloji” Kongresi (RUDESU2023) 05-06 Ekim 2023 Girne-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Girne, Kıbrıs (Kktc), 5 - 06 Ekim 2023, ss.280-297.
- Daşkesen, H. (2022). Çağdaş heykel sanatında kültürel kimliği konumlandırmak: Wolfgang Laib’in yapıtları üzerinden bir değerlendirme. *The Turkish online journal of design, art and communication - tojdac* , vol.11, no.4, pp.1285-1302.
- Denes, A. (1992). Ağaç dağı-Yaşayan bir zaman kapsülü-11.000 ağaç, 11.000 İnsan, 400 Yıl, 1992-96, (420 x 270 x 28 metre) Ylojarvi, Finlandiya [Resim]. <http://www.agnesdenesstudio.com/works1.html>
- Denes, A. (2001). New york için bir orman- zihin ve ruh için bir barış parkı .[Resim].<http://www.agnesdenesstudio.com/works7.html>
- Denes, A. (2014). New York İçin Bir Orman - Zihin ve Ruh İçin Bir Barış Parkı Edg(mere Çöplüğü Projesi, Queens, New York © 2014 Agnes Denes, .[Resim] <http://www.agnesdenesstudio.com/works1.html>
- Dilluns, (2022). Lynne Hull: Hücreleri dolduran kültürler. [Resim] <https://newscapeland.blogspot.com/2012/07/lynne-hull-escultures-que-criden-els.html>
- Duran, E. M., Atalay, M.C & Gürses, B. (2019). Arazi sanatı bağlamında kentlerdeki ekolojik sanat uygulamaları. *Uluslararası sanad kongresi bildiri kitabı*. https://www.academia.edu/45050510/ULUSLARARASI_SANAD_KONGRES%C4%B0_B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0_K%C4%B0TABI,s. 763.

- Gasimova, F. (2023). Tarihi süreç içerisinde Oğuz ve Kelt metinleri. Conference: XVIII, Cilt, *Türk Tarih Kongresi, Türk Dili Ve Edebiyatı Tarihi*. https://www.researchgate.net/publication/370978157_Tarihi_surec_icerisinde_Ogu_z_ve_Kelt_metinleri
- Gezimanya (2024). Sappora hakkında bilinmesi gerekenler <https://gezimanya.com/sapporo/gezilecek-yerler/moerenuma-parki>
- Girgin, F. (2022). Küresel iklim değişikliğinin çağdaş sanata yansımaları. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 429-452. doi: 10.17218/hititsbd.1177977
- Gökova, H. (2020). Çevresel sanatta doğa unsurları ve süreçlerinin yeri ve önemi. *Tykhe*, 5(9): 175-189.
- Hopkins, D. (20218). *Modern sanattan sonra 1945-2017*. İnkılap Kitabevi. İstanbul.
- Hull, L. (1994). Rezervuar ağacı [Resim]. Derbyshire, İngiltere, <https://throughstones.wordpress.com/2008/02/06/the-artist>
- Karavaş, B. & Sarı, D. (2018). Kent kimliğinde etkili bir bileşen: Doğal bitkiler,. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(26): 5539-5545.
- Kawachi, T. (2018). Heykelden gövdeye ve bahçeye Isamu Noguchi Tokyo Opera Şehri Sanat Galerisi, <https://realtokyo.co.jp/en/exhibition/isamu-noguchi-from-sculpture-to-body-and-gardentokyo-opera-city-art-gallery-2018-7-14-9-24/>
- Kaya, İ. & Bulat, M. (2022). Kampüs alanındaki kurumuş bir ağacın sanat nesnesine dönüşüm süreci ve olasılıklar. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12 (1), 140-155.
- Konečni, V. J. (2016). Moerenuma Park in Sapporo, Japan: Isamu Noguchi's Chef-d'Oeuvre. *Art and Design Review*, 4, 64-76. <http://dx.doi.org/10.4236/adr.2016.43009>
- Lima, M. (2011). Mobil plantón, kamusal yeşil alanların yaratılmasına yol açan “yürüyen orman performansı [Resim]. <https://luciamonge.com/works/planton-movil>
- Mamur, N. (2017). Ekolojik sanat: Çevre eğitimi ile sanatın kesişme noktası, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi - Mersin University Journal of the Faculty of Education* “Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(3): 1000-1016” DOI: <http://dx.doi.org/10.17860/mersinefd.316297>
- Monge, L. (2024). Mobil plantasyon <https://luciamonge.com/works/planton-movil>.
- Noguchi, I. (2005). Moerenuma Park, Sappora, Japonya [Resim]. <https://www.therealjapan.com/tetra-mound-in-incredible-moerenuma-park-sapporo/>
- Noguchi, I. (2005). Moerenuma Park, Sappora, Japonya [Resim]. <https://www.travel-around-japan.com/k11-20-moerenuma-park.html>

- Ono, Y. (21997-2007). Ex It [Resim]. <https://www.istanbulmodern.org/koleksiyon/ex-it>
- Sonfist, A. (1965-1975). New York Şehrinin Zaman Manzarası, (1965-1978-Günümüz), Açık Alan Yerleştirilmesi [Resim]. <https://villageview.nyc/2024/08/04/7105/29.102024>
- Şahin, D. & Arat, K. N. (2022). Joseph Beuys'un 7000 meşe projesinin Gerimas'ın göstergebilim çözümleme yöntemiyle incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 11(1), 228-242. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1077870>
- Şengünalp, C. (2018). İsamu Noguchi'nin heykelsi bahçe ve oyun alanı tasarımları, DOI: 10.7816/idil-07-51-18 <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1541420988.pdf>
- Şengünalp, C. (2019). Ekolojik sanat bağlamında Agnes Denes'in onarıcı çevresel heykelleri. *Al -farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* ISBN – 978-605-7875-66-2.
- Tan, Y. (2022). Doğanın sanata yansımaları ve ekolojik sanat. Malatya Turgut Özal Üniversitesi, *İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*. C.2, S:2 s.21-41.
- Tomsuk, E E. (2022). Beuys ve doğa ilişkisi bağlamında sanatın iyileştirme gücü. *Ulakbilge*, 76 s. 907– 916. doi: 10.7816/ulakbilge-10-76-01
- Vural, A, & Demir, S.& Boyno, G. (2018). Biyoremediasyon ve fungusların biyoremediasyonda kullanılması. *YYÜ TAR BİL DERG (YYU J AGR SCI)*, 28(4): 490-501.
- Yağmur, Ö. (2016). Doğayı şekillendiren sanat: alnd art. *idil*, 5 (27), s.1977-1988.
- Yazçıçek, R (2012). Metafizik alanda sörf ya da mecaz ve semboller üzerinden anlamlandırma: Bir anlatım yöntemi olarak metafor. *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 135-164.
- Yüksel, A. O. & Yüksel, İ. (2022). Sanat alanında değişen doğa algısı ve ekolojik sanat. *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:44; pp:1778- 1784.
- Zeybek, O. (2024). Kent peyzajında ekolojik sanat, *Urban 21 Journal*, 2(2), 130-152.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.16>

Volume 8/4

2024 p. 274-293

YENİ MEDYA TEKNOLOJİLERİ VE ARTAN ELEKTRONİK ATIK (E-ATIK) SORUNU ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES AND THE GROWING PROBLEM OF ELECTRONIC WASTE (E-WASTE)

Sevda ÜNAL*

ÖZ

Teknolojinin hızla gelişmesi ve ürünlerin planlı olarak eskitilmesi, e-atık sorununu daha da derinleştirmiş, özellikle toplumsal yaşam ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri konuyla ilgili tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Bu çalışma, e-atık konusunda giderek artan araştırmaları, araştırmalarda öne çıkan konu kategorilerini ve bu konudaki tartışmaların doğasını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak literatür taramasıyla e-atıkların tanımı, sınıflandırılması, çevre ve sağlığa zararları ile yasal çerçeveleri kapsayacak şekilde e-atıkların anlaşılması için bir temel oluşturulmaktadır. Ardından Scopus veri tabanında “e-waste”(e-atık) anahtar kelimesi kullanılarak tespit edilen makaleler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçları Vosviewer programıyla görselleştirilmiştir. Analiz sonucu, e-atıkla ilgili yayınların artış eğiliminde olduğunu ancak çalışmaların güçlü bir ortak yazar ağına sahip olmadığını göstermektedir. Anahtar kelime ve özet analizinin e-atıkla ilgili konu kategorileri, e-atığın aktörleri ve e-atıkla ilgili eğilimler hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Ayrıca anahtar kelime ve özet analizinde e-atık yönetimi, e-atıkların geri dönüşümü ve ekonomiye tekrar kazandırılması, sürdürülebilirlik ile e-atıkların çevresel etkileri ve sağlık üzerindeki etkileriyle ilgili kavramların sıklığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *E-atık, Elektronik Atık, Bibliyometrik Analiz, Vosviewer, Scopus.*

ABSTRACT

The rapid development of technology and the planned obsolescence of products have deepened the problem of e-waste, and its negative impact on social life and the

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, E-mail: sevdaunal@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8484-4483, Adana, Türkiye.

environment has become the focus of discussions on the issue. This study aims to explore the growing body of research on e-waste, the categories of topics that feature prominently in the research, and the nature of the debate on the topic. The study first establishes a basis for understanding e-waste through a literature review, including the definition and classification of e-waste, environmental and health hazards and the legal framework. A bibliometric analysis was then carried out on the research articles identified using the keyword 'e-waste' in the Scopus database. Vosviewer software was used to visualise the results of the analysis. The results of the analysis show that the number of publications on e-waste is increasing. However, the studies do not have a strong network of co-authors. The keyword and summary analysis provides information on e-waste related topic categories, e-waste actors and e-waste related trends. In addition, in the keyword and summary analysis, the frequency of terms related to e-waste management, recycling and recovery of e-waste, sustainability, environmental and health impacts of e-waste are noteworthy.

Keywords: *E-waste, Electronic Waste, Bibliometric Analysis, Vosviewer, Scopus.*

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bir yandan zaman ve mekan algımızı dönüştürerek dünyayı küresel bir köy haline getirirken diğer yandan da elektrikli ve elektronik ekipmanlarda (EEE) hızlı “planlı eskime” ve ürünlere yönelik pazarlama faaliyetleriyle birlikte yeni model telefon, dizüstü bilgisayar, tablet vb. araçlar hızla eskinin yerini almakta, eski modeller de elektronik atıklar (e-atık) yığınının bir parçasını oluşturmaktadır. Gündelik hayatımızın bir parçası haline gelen EEE’lerin hızla artması, tüketicilerin her zaman en son model teknolojiyi kullanma güdüsü küresel çapta e-atık miktarının artmasını, e-atıkların bertaraf edilmesi sorununu aynı zamanda da e-atık ekonomisini getirmiştir. E-atıkların bertarafının doğru bir şekilde yönetilmemesi ekosistemimizi olumsuz yönde etkilemektedir. Hem ekosistemimize olumsuz etkisini azaltmak hem de koşullara uygun bir şekilde geri dönüştürülmesini sağlayarak atıklardaki değerli madenlerin tekrar ekonomiye kazandırılması e-atık yönetiminin siyasi öncelikli alan olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir (Neves vd., 2024, s.193). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki “planlı eskime” ya da ürünlerin kullanım ömrünün kısalması özellikle gelişmekte olan ülkelerde elektronik atıkların bertarafına yönelik tedbirlerin alınmasını zorlaştırmakta, bu ülkelerin atıkların yoğunlaştığı yerler haline gelmesine sebep olmaktadır.

Küresel E-atık İzleme Merkezinin 2024 yılında yayımlanan raporuna göre 2022 yılında dünya genelindeki e-atık miktarı 62 milyar kg olup kişi başına düşen atık miktarı ortalama 7,8 kilogramdır. 62 milyar kg atığın sadece yüzde 22,3’ü kayıtlara girecek şekilde toplanmış ve protokole uygun bir şekilde geri dönüştürülmüştür (Balde vd, 2024, s.10). 2022 yılındaki verilere göre bu yıl üretilen e-atıktaki metal miktarı 31 milyar kg, plastik miktarı 17 milyar kg iken mineral, cam, kompozit malzemeler gibi diğer malzemelerden üretilen e-atık miktarı ise 14 milyar kg.dır (Balde vd, 2024, s.11).

E-atıkların uygun olmayan bir şekilde bertaraf edilmesi hem çevresel hasarı hem de sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir (Heeks vd, 2015, s.654; Nagar ve Lali 2024, s.501). E-atıkların içerdikleri kimyasal maddeler çevresel yükleri beraberinde getirmekte, e-atıkları geri dönüştürme yöntemleri de geri dönüşüm sırasında atıklardan atmosfere salınan zararlı gazlar nedeniyle sadece havanın değil toprak ve suyun da kirlenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle e-atık tesislerinin maliyet açısından erişilebilir ve çevreye zarar vermeyecek özellikte olması gerekmektedir (Kwon vd, 2024, s.1).

Teknolojideki gelişmeler, ürünlerin hızlı ve planlı eskimesi sonucu hızla artan e-atıklar ve bu atıkların neden olduğu olumsuz çevresel etkilerle ilgili alınacak önlemlere ilişkin çalışmalar artmaya başlanmıştır. Bu çalışma da e-atık sorunuyla ilgili alanyazındaki eğilimi ve e-atıklar üzerine nasıl bir tartışma yürütüldüğünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle e-atık tanımı, e-atık çeşitleri, e-atığın çevre ve toplum sağlığı açısından riskleri, e-atıklarla ilgili yasal düzenlemeler hakkında bilgi verilerek e-atık konusuyla ilgili bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde ise Scopus veri tabanı üzerinden 20 Kasım 2024 tarihinde “e-waste” (e-atık) anahtar kelimesiyle yapılan arama sonucunda listelenen çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Elektronik Atık: Tanımı ve Çeşitleri

Dijital devrim bir yandan yaşamlarımızı iyileştirirken diğer yandan da büyüyen çevresel sorunlar arasında yer alan e-atık sorununu beraberinde getirmiştir. E-atıklarla ilgili yasal düzenlemedeki eksikler, e-atıkların imhası için yeterli altyapının olmaması ve kullanıcıların ürünlerin kullanım süresi konusundaki bilinçli olmaması atıkların yönetiminde zorluklara neden olmaktadır (Nagar ve Lal, 2024, s.501). Uygun şekilde depolanmayan ve dönüştürülmeyen e-atıklar civa, kurşun, kadmiyum gibi toksik madde salınımıyla çevre ve halk sağlığını tehdit etmektedir (Heeks vd, 2015, s.654)

E-atıklara ilişkin farklı tanım ve e-atık çeşitlerine ilişkin farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bu tanımların ortak vurgusu elektronik olarak sınıflandırılan araçların kullanım ömrünün sona ermesi ya da sürekli daha ileri modellerin çıkmasıyla eski modellerin gözden düşmesi şeklindedir. Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı (USEPA) tarafından e-atık “*kullanım ömrünü tamamlamış ve artık orijinal amacı için kullanılmayan herhangi bir elektronik cihaz*” şeklinde tanımlanmaktadır (Kwon vd, 2024, s.2). Fawole ve ark. (2023, s.2) e-atıkları sadece bilgi iletişim teknolojileri olarak tanımlamaz evdeki elektronik eşyaları da e-atık olarak sınıflandırır. Onlara göre e-atıklar küçük ve büyük ev aletlerini, bilgisayar donanımını, telefon, kulaklık vb. cihazları da içermektedir (Fawole vd., 2023, s.2). Küresel E-Atık İzleme Merkezinin 2024 yılı yayımlanan raporunda ise yapılan e-atık tanımı e-atık çeşidi ve etkisine dair bilgi vermekte olup kapsayıcı bir niteliktedir:

E-atık, karmaşık bir malzeme ve bileşen kompozisyonu, çok çeşitli ürün türleri ve giderek daha fazla minyatürleştirilmiş parçalar, geleneksel ekipman, giysi ve oyuncaklarda gömülü elektronikler ve internete bağlanma yeteneğine sahip giderek

daha fazla birlikte çalışabilir ürün barındıran hızla gelişen bir ürün akışı içeren çeşitli doğası nedeniyle özel bir atık akışıdır. Aynı zamanda, elektrikli ve elektronik ekipmanlar - fişi veya pili olan her şey - fotovoltaikler, güneş enerjisi ve ısı pompaları, elektrikli araçlar, akıllı evler, akıllı kıyafetler ve akıllı şehirler, akıllı lojistik, akıllı tarım, yapay zeka ve nesnelerin interneti yoluyla toplumların dönüşümü için muazzam bir potansiyele sahiptir. (Balde vd., 2024, s.8).

Atıkların tanımlarına ilişkin farklılıklar atıkların sınıflandırılmasında da karşımıza çıkmaktadır. E-atıkların sınıflandırılmasına ilişkin ülkeler ve bölgelere göre farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa Birliği tarafından kabul edilen sınıflandırmada e-atıklar altı kategoriye ayrılırken Çin’de e-atıklar on kategoriye, Hindistan ve Japonya’da iki kategoriye ayrılmaktadır (Kwon vd, 2024, s.2). Küresel E-atık İzleme Merkezinin 2024 yılında yayımlanan raporunda e-atıklar altı ana kategori ve elli dört alt kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu ana kategoriler şöyledir:

- (1) Sıcaklık değişim ekipmanı: Daha yaygın olarak soğutma ve dondurma ekipmanı olarak adlandırılan bu kategori, buzdolapları, dondurucular, klimalar ve ısı pompaları gibi öğeleri içerir.
- (2) Ekranlar, monitörler: Bu kategori genellikle televizyonları, monitörleri, dizüstü bilgisayarları ve tabletleri içerir.
- (3) Lambalar: Bu kategori tipik olarak floresan, yüksek yoğunluklu deşarj ve LED lambaları içerir.
- (4) Büyük ekipman: Bu kategori tipik olarak çamaşır makineleri, çamaşır kurutucular, bulaşık makineleri, elektrikli sobalar, büyük yazıcılar, kopyalama ekipmanları ve fotovoltaik panelleri içerir.
- (5) Küçük ekipman: Bu kategori tipik olarak elektrikli süpürgeleri, mikrodalga fırınları, tost makinelerini, elektrikli su ısıtıcılarını, elektrikli tıraş makinelerini, elektronik tartıları, hesap makinelerini, radyoları, video kameraları, elektrikli ve elektronik oyuncakları, küçük elektrikli ve elektronik aletleri, küçük tıbbi cihazları, küçük izleme ve kontrol cihazlarını ve e-sigara içerir.
- (6) Küçük BT ve telekomünikasyon ekipmanı: Bu kategori tipik olarak cep telefonlarını ve diğer telefonları, kişisel bilgisayarları, GPS cihazlarını, yönlendiricileri ve yazıcıları içerir (Balde vd., 2024, s.19)

E-atıkların artışıındaki en önemli nedenlerden biri de teknolojik araçların ömrünü hızla tamamlamasıdır. Örneğin bilgisayarların ömrünü kısaltmak için üreticiler çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanları bilgisayara entegre değiştirilemeyen piller kullanılması, değiştirilemeyen ya da hızı yükseltilemeyen kısa süreli hafıza sistemi kullanımıdır. Bilgi teknolojileri kaynaklı e-atıklar gerek içerdikleri toksik maddeler gerekse geri dönüşümlerinin zahmetli ve masraflı olması (Reyna vd., 2024, s.2) bu teknolojilerin geri dönüşüm sürecindeki temel engellerdendir. E-atıklardaki değerli maddelerin geri dönüşüm yoluyla kazanılma oranı halihazırda yüzde 17,4’tür. Bu durum beraberinde yaklaşık olarak 57 milyar dolarlık maddi zararı getirmektedir (Kwon vd, 2024, s.1-2). Kwon ve ark. (2024, s.2) geri dönüşüme kazandırılmayan kısmın

zararının giderilmesine çözüm olarak sürdürülebilirliği temel alan döngüsel ekonomiyi işaret ederler.

E-atıklarla İlgili Yasal Düzenlemeler

E-atıkların çevreye ve toplumsal sağlığa kısa, orta ve uzun vadede neden olduğu ve olacağı zararın medyada görünür olması e-atıklardan kaynaklı sorunların kamusalılık kazanmasına olanak sağlamıştır. E-atık kaynaklı zararların önlenmesi amacıyla STK'lar ve üniversiteler çalışmalara başlamış, bu çalışmalara ulusal ve uluslararası düzenlemeler eşlik etmiştir (Pont vd., 2019, s.2).

E-atıklara ilişkin en önemli düzenlemelerin başında Türkiye'nin de 1989 yılında imzaladığı ve 1994 yılında taraf olduğu, Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi gelmektedir. Sözleşmeyi imzalayan ülke sayısı 53 iken Sözleşmeye taraf olan ülke sayısı 183'tür. Basel Sözleşmesine göre e-atıklarda yer alan kurşun, civa, kadmiyum gibi zehirli maddeler tehlikeli atık kapsamındadır. Sözleşme ile tehlikeli atıkların sınır ötesine taşınması ve ihracatını kontrol etme ve bu tür atıklarla mücadelede yetersiz olan ülkelere ekonomik olarak katkı sağlama koşulları düzenlenmektedir (Palmer vd., 2018, s.4). Çevreyle ilgili sorunların artması sonucunda ülkeler de çevre sorunlarını önlemeye yönelik kendi düzenlemelerini yapmaya başlamıştır. Örneğin Avrupa Birliği (AB) üye ülkeler öncülüğünde Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu (EPR) ve Atık Hiyerarşisi hazırlanmıştır (Neves vd., 2024, s.193). AB'nin 2008 yılında çıkarılan Atık Çerçeve Direktifine göre atıkların yönetilmesi ve önlenmesinde Atık Hiyerarşisi aracı öncelikli olarak tanımlanır. AB yasal düzenlemelerin yer aldığı internet sitesinde¹ "EUROPA EUR-Lex home Summaries of EU legislation Waste hierarchy" sekmesinde yer alan bilgiye göre atık hiyerarşisinde amaç "atık üretimi ve yönetiminin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve kaynak verimliliğini artırmak"tır. Ters piramit örneğiyle tanımlanan atık hiyerarşisinde pramidin en üst katmanında en çok tercih edilen atık yönetimi yer alırken en alt katmanda ise en az tercih edilen atık yönetim türü yer alır. Piramide göre atık yönetimin en üst katmandan alt katmana doğru aşamaları sırasıyla "önleme, yeniden kullanım, geri dönüşüm, geri kazanım, bertaraf" şeklindedir (EC Waste Hierarchy, t.y.).

- **Önleme:** Bir madde, malzeme veya ürün atık haline gelmeden önce alınan ve ürünlerin yeniden kullanımı veya ürünlerin ömrünün uzatılması da dahil olmak üzere atık miktarını; üretilen atığın çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini veya malzeme ve ürünlerdeki zararlı maddelerin içeriğini azaltan önlemler (EC Waste Hierarchy, t.y.).
- **Yeniden kullanım için hazırlama:** Atık haline gelmiş ürünlerin veya ürün bileşenlerinin başka bir ön işleme tabi tutulmadan yeniden kullanılabilirlikte şekilde hazırlandığı kontrol, temizlik veya onarım geri kazanım işlemleri (EC Waste Hierarchy, t.y.).

¹ <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/waste-hierarchy.html>

- Geri dönüşüm: Atık malzemelerin orijinal veya başka amaçlar için ürünlere, malzemelere veya maddelere yeniden işlendiği herhangi bir geri kazanım işlemi (EC Waste Hierarchy, t.y.).
- Diğer geri kazanımlar (örneğin enerji geri kazanımı): Belirli bir işlevi yerine getirmek için kullanılacak diğer malzemelerin yerini alarak yararlı bir amaca hizmet eden atık veya tesiste ya da daha kapsamlı ekonomide bu işlevi yerine getirmek için hazırlanan atık olan diğer tüm işlemler (EC Waste Hierarchy, t.y.).
- Bertaraf: Geri kazanım olmayan herhangi bir işlem (örn. düzenli depolama, yakma). (EC Waste Hierarchy, t.y.)

Şekil 1. Atık Yönetim Hiyerarşisi

Kaynak: <https://evreka.co/tr/blog/lisansli-atik-firmalari-hakkinda-bilmeniz-gereken-hersey/>

Avrupa Komisyonu (AK) atık hiyerarşisiyle amaçlanan atık üretimini azaltmak, geri dönüşümü ve yeniden kullanımı arttırmak, böylece döngüsel ekonomiye katkıda bulunmak olarak sıralanabilir. EPR’de ise ürün yaşam döngüsü esas olup ürünün her aşamasına dahil olan paydaşları sürece dahil etme amaçlanır (Neves vd., 2024, s.193). Traverso ve ark. (2024, s.272) AB’deki e-atık politikasının döngüsel ekonomi politikasına uygun olmadığına, e-atıkların yüzde atmıştan fazlasının geri dönüşüme girmediğine, hatta e-atıkların Avrupa dışına ihraç edilmesinin yasaklanmasına rağmen Afrika ve Asya ülkelerine ihraç edildiğine dair veriler bulunduğuna dikkat çekerler.

Türkiye’de de e-atıkla ilgili özel düzenlemeler 2 Nisan 2015 yılında yayımlanan Atık Yönetimi Yönetmeliği, 12 Temmuz 2019’da yayımlanan Sıfır Atık Yönetmeliği, 26 Aralık 2022’de yayımlanan Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Yönetimi Hakkında Yönetmelik, yine aynı tarihte yayımlanan Elektrikli ve Elektronik Eşyalarda Bazı Zararlı Maddelerin Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Yönetmelik olarak sıralanabilir.

E-atık Geri Dönüşüm Sorunu, Çevreye ve Sağlığa Etkisi

Kullanılan elektronik ürünlerin geri dönüşüm oranının düşük olması bu atıklarda bulunan değerli elementlerin (kobalt, nikel, lityum vb.) boşa harcanmasına neden olmaktadır. Ekonomik olarak geri kalmış ve emeğin ucuz olduğu ülkelerde e-atıkların uygun bir şekilde bertaraf edilmemesi önemli sağlık sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

(Ogunseitani, 2023, s.16). En çok kullanılan ve hızla eskiyen bilgi ve iletişim teknolojileri arasında yer alan cep telefonları ve bilgisayarlar da diğer cihazlarda olduğu gibi çeşitli kimyasal bileşenler içermekte ancak bu bileşenlerin hangi cihazda hangi oranda bulunduğu ilişkin bir döküm yapmak olası görünmemektedir. Ayrıca bu cihazların üretiminde kurşun, civa, alev geciktirici gibi zehirli kimyasalların yanı sıra değerli materyaller de kullanılmaktadır. Elektronik araçların çevreye verdiği zarar aslında üretim aşamasında kullanılan kobalt gibi doğal kaynakların çıkarılması ve farklı malzemelerin birleştirme sürecinde başlamaktadır. E-atık haline gelince özellikle evsel atıklarla birlikte muhafaza edildiği durumlarda çevreye olumsuz etkisi katlanarak artmaktadır (Ogunseitani, 2023, s.16). E-atıklardaki kimyasal bileşenler toprağa karışarak yeraltı sularını kirletebilmekte, e-atıkların yakılma yoluyla bertarafı sonucunda salınan gazlar toprak ve bitkileri zehirleyebilmekte, ayrıca besinler (hayvan ve bitkilerin tüketimi) ve solunum aracılığıyla canlı sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir (Kwon vd, 2024, s.3). E-atıkların içerdikleri kimyasalların çevreye olumsuz etkisini minimize etmek için geri dönüşüm sürecinin çok dikkatli gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu cihazların geri dönüştürülmesi sayesinde e-atıkların çöpe giderek zararlı sızıntı yapmalarının da önüne geçilebilmektedir. Ayrıca geri dönüştürülmüş malzemelerle yapılan üretimde enerji tüketimi ve sera gazı salınımı daha düşük düzeylerde olmaktadır (Davison, 2022).

Elektronik araçlar içerdikleri ağır metaller, alev geciktiriciler ve diğer maddeler nedeniyle tehlikeli atık olarak sınıflandırılmaktadır. İçerdikleri maddeler arasında öne çıkan elementler amerikyum, civa, kükürt, kadmiyum, kurşun, berilyum oksit ve bromlu alev geciktiriciler olarak (BFR) sıralanabilir (Pramila vd., 2012, s.86)

Tablo 1. E-Atıklardaki Toksik Elementler ve Özellikleri

Element	Özelligi
Amerikyum	Kanserojen olarak bilinen radyoaktif enerji kaynaklarından biri.
Civa	Esas olarak floresan tüp uygulamalarında, eğim anahtarlarında (mekanik kapı zilleri ve düz ekran monitörlerde) bulunur. Duyusal bozukluk, dermatit, hafıza kaybı ve kas güçsüzlüğü gibi sağlık sorunlarına neden olur. Hayvanlarda çevresel etkiler arasında ölüm, doğurganlığın azalması, daha yavaş büyüme ve gelişme bulunur.
Kükürt	Kurşun-asit akülerde bulunur. Sağlık etkileri arasında karaciğer hasarı, böbrek hasarı, kalp hasarı ve göz ve boğaz tahrişi bulunur. Ortama salındığında sülfürik asit oluşturabilir.
Kadmiyum	Işığa duyarlı dirençlerde, deniz ve havacılık ortamları için korozyona dayanıklı alaşımlarda ve nikel-kadmiyum pillerde bulunur. Uygun şekilde geri dönüştürülmediğinde toprağa sızabilir, mikroorganizmalara zarar verebilir ve toprak ekosistemini bozabilir. Maruziyet, tehlikeli atık sahalarına ve fabrikalara yakınlık ve metal rafineri endüstrisindeki işçilerden kaynaklanır. Kadmiyumun solunması akciğerlere ciddi zarar

	verebilir ve ayrıca böbrek hasarına neden olduğu bilinmektedir.
Kurşun	Katot ışını tüpü (KIT) monitör camında, kurşun asitli pillerde ve bazı PVC formülasyonlarında bulunur. Tipik bir 15 inçlik katot ışın tüpü 1,5 pound kurşun içerebilir ancak diğer KIT'lerin 8 pound'a kadar kurşun içerdiği tahmin edilmektedir.
Berilyum oksit	Merkezi işlem üniteleri ve güç transistörleri için soğutucularda kullanılan termal gres, magnetronlar, X-ışınlarına geçirgen seramik pencereler, vakum tüplerindeki ısı transfer kanatçıkları ve gaz lazerleri gibi bazı termal arayüz malzemelerinde dolgu maddesi olarak yaygın olarak kullanılır.
BFR'ler (Bromlu alev geciktiriciler)	Sağlık etkileri arasında sinir sisteminin gelişiminde bozulma, tiroid sorunları ve karaciğer sorunları bulunur.

Kaynak: Pramila vd., 2012, s.88

Gündelik yaşamımızın bir parçası haline gelen bilgisayar ve bilgisayar ekipmanları da sağlığımızı olumsuz etkileyen toksik elementler içermektedir. Tablo 2. kullandığımız bilişim teknoloji araçlarının ürettiği toksin ve bu toksinlerden etkilenen organlarımız hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 2. E-Atık Toksinleri ve Etkilenen Vücut Parçaları

Bileşenler	Seçmenler	Etkilenen vücut parçaları
Baskılı devre kartları	Kurşun, kadmiyum, erilyum	Sinir sistemi, böbrek, kol
Anakartlar	Kurşun oksit, baryum ve kadmiyum	Akciğerler, deri
Katot ışın tüpleri (CRT'ler)	Civa	Kalp, kol, kaslar
Anahtarlar ve düz ekran monitörler	Kadmiyum	Beyin, cilt
Bilgisayar pilleri	Poliklorlu bifeniller (PCB'ler)	Böbrek, kol
Kondansatörler ve transformatörler	Bromlu alev geciktirici muhafazalar kablo	-
Baskılı devre kartları, plastik	Polivinil klorür	-
Kablo yalıtımı/kaplaması Plastik gövde	Brom	Bağışıklık sistemi

Kaynak: Electronics For You, 2007'den akt. Pramila vd., 2012, s.89.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere e-atıklar çeşitlerine ve içeriklerine göre pek çok hastalığa neden olmaktadır. Pramila ve ark.nın (2012, s.89) açıklamalarından yola çıkarak

içerdikleri zararlı maddelere göre e-atıkların neden olduğu hastalıkları dört başlık altında sınıflandırabiliriz: solunum yoluyla, cilt temasıyla, sindirim yoluyla ve diğer.

- **Solunum yoluyla:** Astım, akciğer hasarı, zatürre gibi solunum yolu hastalıklarına neden olabilir.
- **Cilt temasıyla:** Cilt hasarı, cilt kanseri gibi cilt problemlerine yol açabilir.
- **Sindirim yoluyla:** Gastrointestinal bozukluklar, karaciğer ve böbrek hasarı gibi sindirim sistemi problemlerine neden olabilir.
- **Diğer:** Kanserojen etkilere, doğurganlık sorunlarına, hormonal bozukluklara ve hatta felce neden olabilir. (2012, s.89)

E-atıkların uzun vadedeki olumsuz etkileri arasında iklim üzerindeki etkileri de yer almaktadır. İklim değişikliği çevre sorunlarının en başında gelmekte olup, dünyamızı etkileyen en büyük ve karmaşık sorunlardandır. E-atıklar da doğrudan ve dolaylı olarak iklim değişikliğine etki etmektedir. E-atıkların uygun olmayan şekilde bertarafı sırasında sera gazları ortaya çıkmaktadır. E-atıkların açık alanlarda ya da düzensiz depolama alanlarında yakılması bu sera gazlarının atmosfere salınımını hızlandırmakta ve küresel ısınmaya ivme kazandırmaktadır (Fawole vd., 2023, s.4).

E-Atıkların Ekonomiye Kazandırılması: Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomiye (DE) ilişkin literatürde farklı tanımlarla karşılaşırız. DE'yi en basit şekilde ürünlerin atık olarak sınıflandırılmadan işlenerek tekrar ekonomiye kazandırılması olarak tanımlayabiliriz. Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformunun web sitesinde yer alan bilgiye göre DE'ye ilişkin tanımların genelde “azalt-yeniden kullan-geri dönüştür” şeklindeki “3-R” yaklaşımını izlediği belirtilmektedir (Döngüsel Ekonomi Nedir?, t.y.). Avrupa Parlamentosu internet sitesinde yer alan tanıma göre “*Döngüsel ekonomi, mevcut malzeme ve ürünlerin mümkün olduğunca uzun süre paylaşılması, kiralınması, yeniden kullanılması, onarılması, yenilenmesi ve geri dönüştürülmesini içeren bir üretim ve tüketim modelidir.*” (“Circular economy: definition, importance and benefits”, 2023).

Tablo 3. Döngüsel Ekonominin Doğrusal Ekonomiden Farkı

	Doğrusal	Döngüsel
Yöntem	Al-Yap-At	Azalt-Yeniden Kullan-Geri Dönüştür
Odak	Eko-verimlilik	Eko-Etkinlik
Sistem Sınırları	Kısa vadeli, satın almadan satışa	Uzun vadeli, çoklu yaşam döngüleri
Yeniden Kullanım	Aşağı dönüşüm	İleri dönüşüm, yüksek kalitede geri dönüşüm

Kaynak: <https://donguselekonmiplatformu.com/>

Şekil 2. Doğrusal ve Döngüsel Ekonomi

Kaynak: Urhan, 2018

DE'nin toplumsal yaşama katkıları dikkate alındığında çevresel iyileşme, karbon emisyonunda düşüş, verimlilikte artış, yenilenebilir enerji, yeni bir istihdam alanı yaratma, ürünlere erişimde kolaylık gibi özellikler sıralanabilir. DE bir yandan kaynak ve enerji kullanımında verimlilik artışına olanak sağlarken diğer yandan da çevre korumasına katkıda bulunur. Böylece ekonomide sürdürülebilirlik de desteklenir (Neves vd., 2024, s.193, Govindan vd., 2024, s.1). DE ile çeyrek asır gibi bir sürede geri dönüşüm sayesinde üretim için yeni ürün kullanmada yüzde otuz iki, 2050 yılına kadar da yüzde elli üç oranında azalma beklenmektedir (Naarmala, Shamsuzzoha ve Tuomi, 2024, s.413).

E-atıkların ekonomiye kazandırılmasında ve e-atık miktarının azaltılmasında bilişim teknolojilerini verimli şekilde kullanma konusunda farkındalık kazanma, sürdürülebilir cihaz okuryazarlığı ve endüstriyle işbirliği önemlidir (Pont vd., 2019, s.6). Eski, kullanım dışı kalan bilgisayarların ekonomiye yeniden kazandırılması elektronik atığı azaltmada önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda “kaynakların üretken ömrünü uzatmaya” dayanan DE'ye katkı sağlamaktadır. Sürdürülebilir cihaz okuryazarlığı üç aşamalı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu aşamalar “*kullanımdan kaldırılan bilgisayarların yeniden kullanıma kazandırılması; bu sürece ilişkin bilgi ve becerileri öğreten bir müfredat ve dijital cihazların etkin bir şekilde bakımı ve yenilenmesi için sürdürülebilir bir yaklaşımı teşvik eden bir ortamdır*” (Reyna vd., 2024, s.2). Sürdürülebilir cihaz okuryazarı eğiticiler ve öğrenciler yeni bir bilgisayar almak yerine mevcut bilgisayarlarında yapabilecekleri (donanım ve yazılım açısından) güncellemeler, değişiklikler ile bilgisayarlarının hızını nasıl artıracakları konusunda bilgi sahibi olurlar (Reyna vd., 2024, s.2). Sürdürülebilir uygulamalarda ve e-atığın azaltılmasında endüstriyle yapılan iş birliği önemli bir role sahiptir. Özellikle teknoloji üreten kuruluşlarla yapılan iş birliği bilgisayarların yenilenmesi ve geri dönüşümüne

destek sağlamakta, toplum odaklı faaliyetlerin artmasını olanaklı kılmaktadır (Reyna vd. 2024, s.9).

Dijitalleşme de atık yönetiminde önemli bir role sahiptir. Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojisi de atık yönetimini kolaylaştırmakta, internet aracılığıyla cihazlar arasında bağlantı sağlanabilmekte, böylece çevreyi izleme ağı oluşturulabilmektedir. Bu ağ aracılığıyla iş akışının iyileştirilmesi DE'ye geçişi de olanaklı hale getirmektedir. Örneğin internet aracılığıyla farklı araçlar arasında kurulan bu ağ atık döngüsünün planlanmasında (atık toplama, atıkların taşınması, geri dönüşüm, yeniden kullanıma hazırlık gibi) hayati bir işleve sahiptir (Govindan vd., 2024, s.2).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Scopus veri tabanı üzerinden gerçekleştirilen arama sonucunda e-atıkla ilgili listelenen makalelerden yola çıkarak e-atık konusunun alan yazında nasıl tartışıldığına ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada e-atık konusunda alan yazındaki mevcut durumu, hangi konuların öne çıktığını ve eğilimi incelemek amacıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. 20 Kasım 2024 tarihinde “e-waste” (e-atık) anahtar kelimesiyle Scopus veri tabanında tarih filtresi konmadan arama yapılmıştır. Aramada konu alanı “sosyal bilimler”, yayın türü “makale”, yayın aşaması “yayında”, yayın dili “İngilizce” ve erişim türü “açık erişim” olarak seçilmiştir. Sonuç olarak 186 makale listelenmiştir. Analiz iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada Scopus veri tabanında elde edilen verilerin analizinde Scopus'un sağladığı verilerin analiz edilerek Micosoft Excel programı aracılığıyla grafiğe dönüştürülmesi olanağından yararlanılmıştır. İkinci aşamada ise Vosviewer 1.6.20 programı ağ verileri görselleştirme ve haritalandırma programı kullanılmıştır.

Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

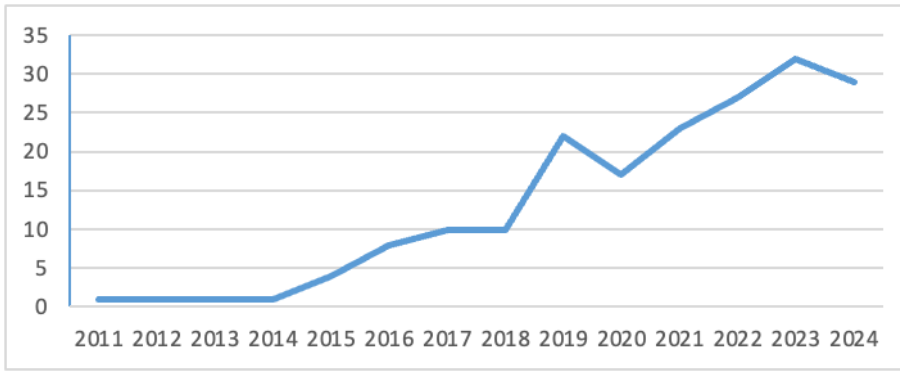
- E-atıkla ilgili makaleler yıllara ve ülkelere göre nasıl bir dağılıma sahiptir?
- E-atıkla ilgili makaleler nasıl bir ortak yazar ağına sahiptir?
- E-atıkla ilgili makalelerde kullanılan anahtar kelimeler ve kullanım sıklıkları nasıldır?
- E-atıkla ilgili makalelerde hangi konulara odaklanılmaktadır?

Bulgular

Makalelerin yıllara göre dağılımının yer aldığı Grafik 1'e göre 2011 yılında e-atıklarla ilgili çalışmaların başladığı, 2015 yılından itibaren bu çalışmaların artış eğilimine girdiği, en çok makalenin 2023 yılında yapıldığı görülmektedir. 2015 yılı Birleşmiş Milletler

İklim Değişikliği Konferansının (COP21) gerçekleştiği ve iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir adım olarak kabul edilen Paris Anlaşması'nın kabul edildiği, iklim değişikliğine yönelik önemli kararların alındığı bir yıl olarak anılabilir. 2016 yılında ise Paris Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Grafik 1'e bakıldığında özellikle 2015 yılından itibaren orta ve uzun vadede iklim üzerinde olumsuz bir etkiye neden olacak e-atıklarla ilgili çalışmaların da artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2011 yılında makale sayısı 1 iken, 2015 yılında bu sayı 4'e çıkmış ve sürekli artış eğiliminde olmuştur. 2023 yılında yayınlanan makale sayısı ise 32'dir. Sürekli artış eğilimi tüm dünyada çevresel konularla ilgili artan bilincin ve iklim krizi gerçeğinin kabulünün göstergesi olarak değerlendirilebilir.

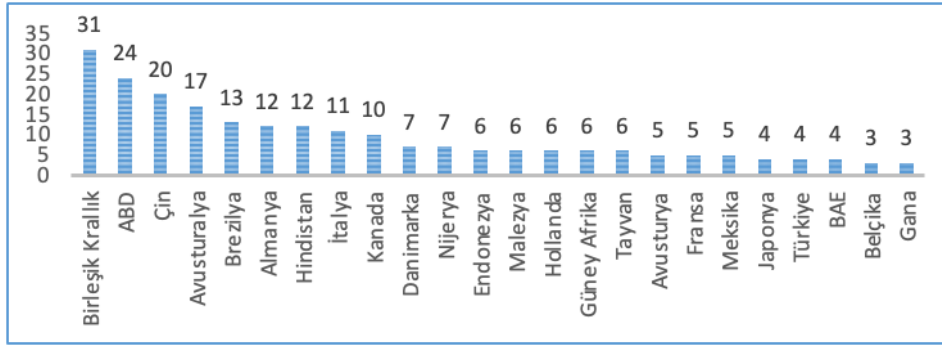
Grafik 1. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Scopus veri tabanı 2024

Makalelerin ülkelere göre dağılımı listelendiğinde Grafik 2'ye göre 66 ülkenin tek yazar/ortak yazarlı yayını bulunmaktadır. Birleşik Krallık 31 yayınlı birinci sırada yer alırken, Birleşik Krallık'ı 24 yayınlı ABD, 20 yayınlı Çin ve 17 yayınlı Avustralya izlemektedir. Türkiye de 4 yayınlı yirmi üçüncü sırada yer almaktadır. E-atıkla ilgili yayınlarda ilk sıralarda yer alan ülkelerin aynı zamanda e-atığın başlıca üreticisi olan ülkeler arasında olması da dikkat çekicidir. Örneğin Birleşik Krallık, kişi başına düşen e-atık miktarı açısından dünya genelinde ikinci sırada yer almaktadır ("E-atıklarla Mücadele Etmenin Üç Yolu", 2024). 2024 yılı Küresel E-atık Raporu verilerine göre Avrupa kıtası e-atık üretiminde birinci sırada yer alırken, Avustralya'nın yer aldığı Okyanusya kıtası ikinci sırada, ABD'nin yer aldığı Amerika Kıtası üçüncü sıradadır (Balde ve ark., 2024, s.12).

Grafik 2. Makalelerin Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: Scopus veri tabanı, 2024

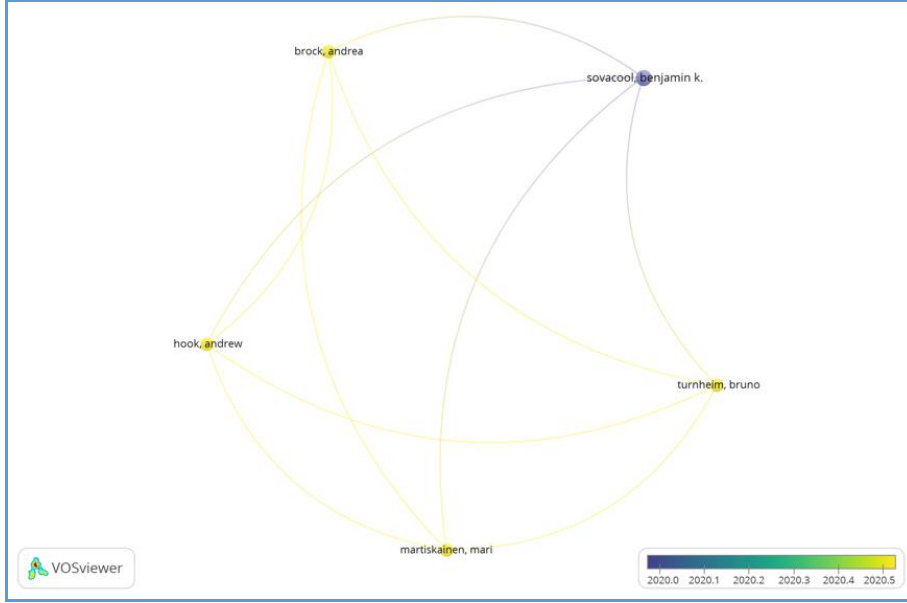
E-atık Konusundaki Literatürün Bibliyometrik Analizi

Bibliyometrik analiz son yıllarda herhangi bir konuyla ilgili alan yazındaki eğilimi ortaya çıkarmak amacıyla sıkça başvurulan yöntemlerdendir. Akademide bibliyometrik analizin artan kullanımının nedenlerinin Neven Donthu ve ark.na göre (2021, s.285) “Akademisyenler bibliyometrik analizi, makale ve dergi performansında, işbirliği modellerinde ve araştırma bileşenlerinde ortaya çıkan eğilimleri ortaya çıkarmak ve mevcut literatürde belirli bir alanın entelektüel yapısını keşfetmek gibi çeşitli nedenlerle kullanmaktadır.” Bu çalışmada Vosviewer programı aracılığıyla bibliyometrik analiz yapılmıştır. Vosviewer programı ile ortak yazar, eşoluşum anahtar kelime ile başlık ve özet analizi yapılmıştır.

1. Ortak Yazar

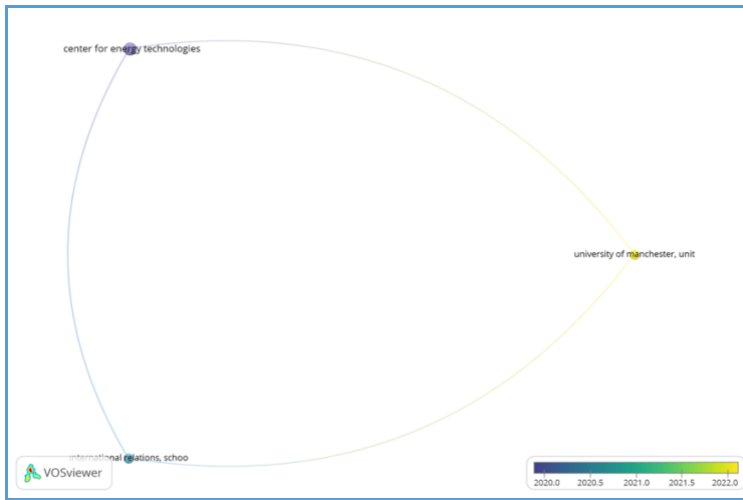
Ortak yazarlık analizleri Vosviewer programının sağladığı ortak yazar-yazar, ortak yazar-kurum ve ortak-yazar ülke ilişkileri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ortak yazar analizi sonucu ortaya çıkan ağlarda “araştırmacılar, araştırma kurumları veya ülkeler, ortaklaşa yazdıkları yayın sayısına göre birbirlerine bağlanırlar” (van Eck ve Waltman, 2014, s.4).

Şekil 3. Ortak Yazar-Yazar İlişkisi

E-atık konusundaki makalelerin ortak yazar-yazar analizi yapılması için analiz birimi “author” olan “co-authorship” analizi gerçekleştirilmiştir. Yayın koşulu olarak en az 2 yayın ve atıf koşulu olarak da en az 2 atıf alması girilmiştir. Önce ortak yazar ilişkisi bulunan 25 yazar sıralanmış, ancak analiz sonucunda bu 25 yazar arasında güçlü bir ortak yazar-yazar bağlantısına sahip 5 yazar 1 küme olarak listelenmiş ve görselleştirilmiştir. Yazarlardan 6 makaleyle en çok yayına sahip olan Patricia Guarnieri’nin 72 atıfı bulunmakta olup toplam bağlantı gücü 9’dur. Atıf açısından ikinci sırada yer alan üç yazar Andrea Brock, Andrew Hook ve Mari Martiskainen de 2’şer yayın, 262 atıfa sahip olup her birinin toplam bağlantı gücü 8’dir. Benjamin K. Sovacool 3 yayın, 306 atıf ve toplam 8 bağlantı gücüyle beşinci sırada yer alırken, Bruno Turnheim 2 yayın, 262 atıf ve toplam 8 bağlantı gücüyle altıncı sırada yer almaktadır.

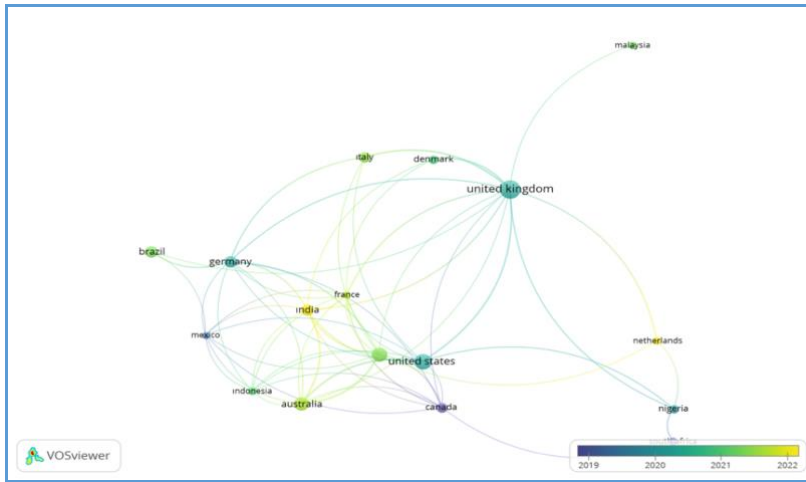
Şekil 4. Ortak Yazar-Kurum İlişkisi

Makalelerin ortak yazar-kurum ilişkisini haritalandırma amacıyla analiz birimi “organizations” olan “co-authorship” analizi gerçekleştirilmiştir. Programa asgari yayın

ve atıf koşulu 2 olarak girilmiştir. Sonuçta 10 kuruluş listelenmiştir. Ancak birbiriyle anlamlı derecede bağlantılı 3 kuruluş program tarafından görsele dahil edilmiştir. Aarhus University Department of Business Development and Technology, Center for Energy Technologies (Danimarka) 3 yayın ve 306 atıfla birinci sırada yer almakta olup toplam bağlantı gücü 4'tür. İkinci sırada 2 yayın, 262 atıf ve toplam 3 bağlantı gücüyle University of Sussex, School of Global Studies, International Relations (Birleşik Krallık), üçüncü sırada ise 2 yayın, 167 atıf ve 2 toplam bağlantı gücü ile University of Manchester (Birleşik Krallık) yer almaktadır.

Şekil 5. Ortak Yazar-Ülke İlişkisi

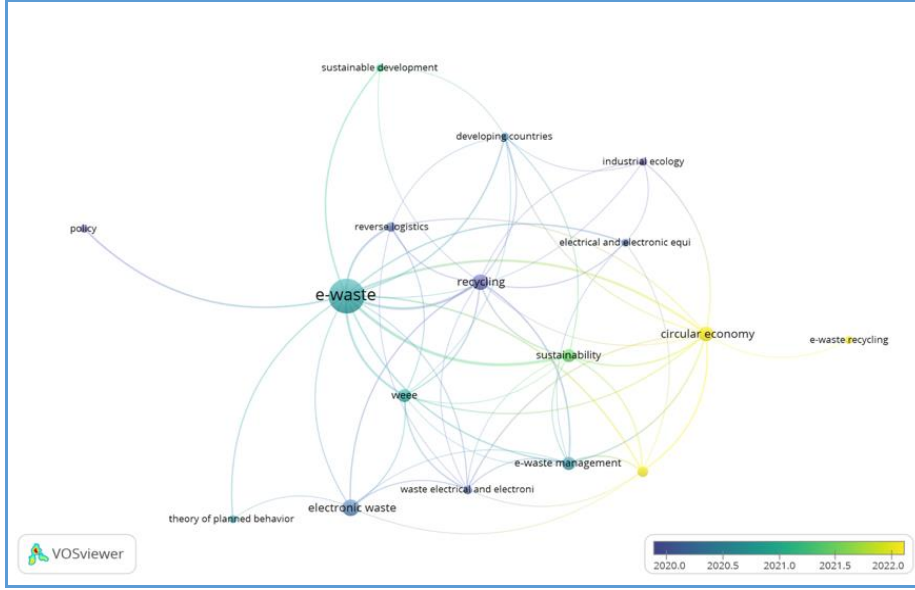

Çalışmaların ortak yazar-ülke ilişkisinin haritasını çıkarmak amacıyla “countries” analiz birimi seçilerek “co-authorship” analizi yapılmıştır. Analiz koşulu olarak bir ülkenin sahip olması gereken yayın sayısı minimum 5 ve atıf sayısı minimum 2 olarak girilmiştir. Analiz sonucunda koşulları taşıyan 19 ülke listelenmiş ancak yüksek bağlantı gücüne sahip 17 ülke 5 kümede görselleştirilmiştir. Birleşik Krallık 31 yayın, 1692 atıf ve 25 toplam bağlantı gücüyle birinci sırada, ABD 24 yayın 407 atıf 18 toplam bağlantı gücüyle ikinci sırada, Avustralya 17 yayın, 225 atıf ve 17 toplam bağlantı gücüyle üçüncü sırada, Çin 20 yayın, 265 atıf 17 toplam bağlantı gücüyle dördüncü sırada yer almaktadır.

2. Eşoluşum-Anahtar Kelime

Makalelerin anahtar kelimeleri makale konusu, konu kategorileri, yöntemi, makalede kullanılan kavramlar açısından araştırmacıya bilgi vermektedir. “Anahtar kelimeler bir yayının başlığından ve özetinden çıkarılabilir veya bir yayının yazar tarafından sağlanan anahtar kelime listesinden alınabilir” (van Eck ve Waltman, 2014, s.4).

Şekil 6. Eşoluşum-Anahtar Kelime Analizi

Çalışma kapsamında örnekleme dahil edilen makalelerin “co-occurrence” analizi yapılmış, analiz birimi olarak da “author-keywords” seçilmiştir. Anahtar kelimenin minimum yer alma sıklığı 5 olarak belirlenmiştir. Sonuçta çok kullanılan 17 anahtar kelime listelenmiştir. En çok kullanılan anahtar kelime e-waste (e-atık) olup kullanıp sıklığı 100, toplam bağlantı gücü 83’tür. İkinci sırada yer alan “circular economy” (döngüsel ekonomi) anahtar kelimesinin kullanım sıklığı 18, bağlantı gücü 35’tir. Üçüncü sırada yer alan recycling (geri dönüşüm) anahtar kelimesinin sıklığı 21 bağlantı gücü 34’tür. Anahtar kelimeler arasında elektronik atık kelimesinin hem kısaltılmış hem de açık şekilde yazılmış versiyonunun yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda e-waste (e-atık) 100 kez geçmekte iken, electronic waste (elektronik atık) kelimesi 22 kez geçmekte olup bağlantı gücü 12’dir. Anahtar kelimeler analizinden yola çıkarak e-atık konusuyla ilgili araştırmaların e-atık ve e-atık yönetimi, e-atıkların ekonomiye tekrar kazandırılması, sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm konularına odaklandığı ve e-atık konusunda bütüncül bir yaklaşım sergilendiği değerlendirilmektedir.

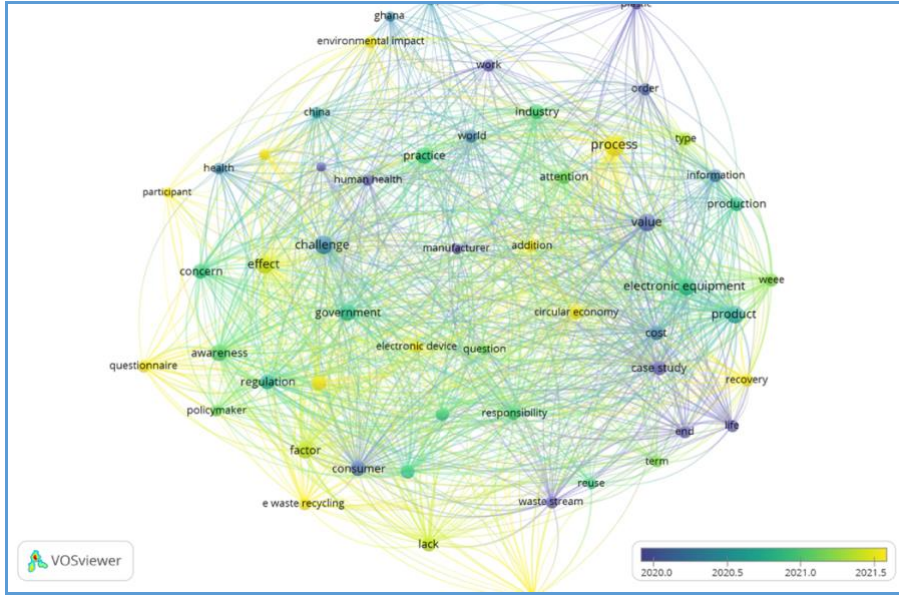
3. Başlık ve Özet Analizi

Makalelerin başlık ve özet analizi seçeneği kapsamında görselleştirilmesi için başlık ya da özette yer alan anahtar kelimeler ve bu kelimelerin sıklıklarının analizi gerçekleştirilir. Başlık ve özet analiz sürecini Vosviewer programının üreticileri Nees Jan van Eck and Ludo Waltman (2014) şöyle açıklarlar:

“... Daha sonra isim öbeklerini tanımlamak için dilbilimsel bir filtre kullanır. Filtre, yalnızca isim ve sıfatlardan oluşan ve bir isimle biten tüm kelime dizilerini seçer. Çoğul isim tamlamaları tekil olanlara dönüştürülür. Bazı isim tamlamaları (örneğin, 'sonuç', 'ilginç sonuç' ve 'yeni yöntem') çok geneldir ve genellikle bu isim tamlamalarının bir kişinin eş-oluşum ağına dahil edilmesi istenmez. Bu nedenle Vosviewer her isim öbeği için bir ilgililik puanı hesaplar. Esasen, isim cümleleri, diğer isim cümleleriyle birlikte ortaya çıkmaları az çok rastgele bir model izliyorsa düşük bir ilgililik puanına sahipken, çoğunlukla sınırlı sayıda başka isim

cümlesiyle birlikte ortaya çıkıyorlarsa yüksek bir ilgililik puanına sahiptirler. Düşük ilgililik puanına sahip isim öbekleri oldukça genel olma eğilimindeyken, yüksek ilgililik puanına sahip isim öbekleri tipik olarak daha spesifik bir anlama sahiptir. Vosviewer, düşük alaka puanına sahip isim öbeklerini dışarıda bırakmaya izin verir. Bu şekilde, birçok genel isim tamlamasından kurtulunur. Kalan isim tamlamaları genellikle ilgi alanındaki ilgili terimleri temsil eder.” (van Eck ve Waltman, 2014, s.12-13).

Şekil 7. Başlık -Özet Anahtar Kelime Analizi

İncelenen makalelerin başlık ve özet kısmında yer alan bir kelimenin minimum tekrar etme koşulu programa 10 olarak girilmiştir, böylece gereksiz veri tekrarından ve veri tekrarının neden olacağı veri yığınının kaçınılması amaçlanmıştır. Başlık ve özet alanı bize alan yazındaki çalışmaların eğilimi konusunda çerçeve çizecek anahtar kelimeler sağlamaktadır. Analiz sonucunda 54 ilişkili kelime 4 kümede listelenmiştir. En fazla geçen “process” (süreç) kelimesinin sıklığı 49, ilişki düzeyi 0.77 iken, en az geçen “participant” (katılımcı) kelimesinin sıklığı 10 ilişki düzeyi 3.17’dir. Özet analizi de anahtar kelime analizine benzer şekilde e-atık sürecinin aktörleri, e-atıklarla ilgili politika ve eğimler hakkında bilgi vermektedir.

Sonuç ve Öneriler

E-atık miktarındaki artış ve bertarafında yaşanan sorunlar, e-atıkların özellikle toplumsal sağlık ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri e-atıkla ilgili çalışma ve araştırmaların artmasını sağlamıştır. E-atıkların nasıl azaltılacağı, toplum sağlığına ve çevreye zarar vermeden nasıl bertaraf edileceğine ilişkin araştırmalar, çalışmalar ve tartışmalar devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında Scopus veri tabanında e-waste (e-atık) anahtar kelimesiyle yapılan arama sonucuna göre e-atıkla ilgili çalışmaların yer aldığı bilim alanlarından öne çıkanlar sosyal bilimler, çevre bilimi, enerji, bilgisayar bilimi, işletme,

yönetim ve muhasebe ve tıp şeklinde sıralanmaktadır. Bu durum e-atıkların tartışıldığı ve incelendiği alanların multi disiplinler yapısından kaynaklanmaktadır.

E-atık konusunda alan yazında öne çıkan konuları ve mevcut eğilimleri ortaya çıkarmaya amaçlayan bu çalışmada öncelikle e-atık konusu tanım ve kapsamı hakkında bilgi verilmiş, e-atığın toplum sağlığı ve çevreye etkisi tartışılarak e-atıkla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Ardından alan yazındaki çalışmaların yıllara ve ülkelere göre dağılımı, ortak yazarlık durumu, kullanılan anahtar kelimeler ve kullanım sıklıkları ile odaklanılan konuların ortaya çıkarılması amacıyla Vosviewer harita ve görselleştirme programı kullanılarak bibliyometrik analizi yapılmıştır. Yayınların yıllara göre dağılımı, yayınların yıllara göre artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ülkeler yayın sayısı açısından değerlendirildiğinde ise yıllık e-atık miktarında da ön sırada yer alan ülkelerin yayın sayısında da ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Ortak yazarlık analizi çalışmaların güçlü bir ortak yazar ağına sahip olmadığını göstermektedir. Anahtar kelime ve özetle tekrarlanan kelimelerin analizi e-atıkla ilgili konu kategorileri, e-atığın aktörleri ve e-atıkla ilgili eğilimler hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Anahtar kelime ve özet analizinde e-atık yönetimi, e-atıkların geri dönüşümü, ekonomiye tekrar kazandırılması, sürdürülebilirlik ile e-atıkların çevresel etkileri ve sağlık üzerindeki etkileriyle ilgili kavramlar dikkat çekmektedir.

E-atıkların çevreye ve sağlığımıza zarar vermeyerek mevzuata uygun bir şekilde bertaraf edilmesi için öncelikle geri dönüşüm sistemlerinin kurulması gerekmektedir (Nagar ve Lal, 2024, s.501). E-atık konusunda toplumsal farkındalık ve bilinç oluşturmak, yasal düzenlemelerin yapılması ve atıkların yönetimi için ihtiyaç duyulan mali kaynağın sağlanması da e-atık yönetiminin gerekliliklerindendir (Neves vd., 2024, s.193). Gelişmekte olan ülkelerde bilgi iletişim teknolojilerinde yenilenmiş elektronik cihaz kullanımının yaygınlığı dikkate alındığında söz konusu cihazların güvenliği ve işlevselliği için küresel olarak standartlaştırılmış geri dönüşüm prosedürüne ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Nagar ve Lal, 2024, s.501). Eğitim kurumlarının e-atıkları azaltmaya yönelik eğitici bir yaklaşımı benimsemesi, bu yönde sivil toplum girişimlerinin artırılması, gerekli yasal çerçevenin oluşturularak bu çerçeveye uyulmasının da garanti altına alınması, gelişmekte olan ülkelerin e-atık bertarafı konusunda desteklenmesi yaşanabilir bir dünya için temel koşullar olarak sıralanabilir.

Kaynaklar

Baldé, C.P., Kuehr, R., Yamamoto, T., McDonald, R. vd. (2024). Global E-waste Monitor 2024. International Telecommunication Union (ITU) and United Nations Institute for Training and Research (UNITAR). Geneva/Bonn. https://ewastemonitor.info/wp-content/uploads/2024/03/GEM_2024_18-03_web_page_per_page_web.pdf

- Circular Economy: Definition, Importance and Benefits (2023, 24 Mayıs).
<https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20151201STO05603/circular-economy-definition-importance-and-benefits>
- Davison, M. (2022, 31 Ağustos). What is e-waste and why we need to take steps to reduce it. <https://ictreverse.com/what-is-e-waste-and-why-we-need-to-take-steps-to-reduce-it/>
- Döngüsel Ekonomi Nedir? (t.y.). https://donguselekonomiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=1#articlePageTitle
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- E-atıklarla Mücadele Etmenin Üç Yolu (2024, 22 Mart). Erişim adresi: <https://www.yesilisdunyasi.com/e-atiklarla-mucadele-etmenin-uc-yolu/>
- EC Waste Hierarchy (t.y.). Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/waste-hierarchy.html>
- Fawole, A.A., Orikpote, O.F., Ehiobu, N.N., & Daniel Raphael, E.E. (2023). Climate change implications of electronic waste: strategies for sustainable management. *Bulletin of the National Research Centre* 47(147), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s42269-023-01124-8>
- Govindan, K., Fahimeh, A., Fereshteh, S., Naieni, F., & Hassan, M. (2024). Application of IoT technology for enhancing the consumer willingness to return e-waste for achieving circular economy: A lagrangian relaxation approach. *Journal of Cleaner Production* <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.142421>
- Heeks, R., Subramaniana, L., & Jones, C. (2015). Understanding e-waste management in developing countries: Strategies, determinants, and policy implications in the Indian ICT Sector. *Information Technology for Development*, 21(4), 653–667, <http://dx.doi.org/10.1080/02681102.2014.886547>
- Kwon, G., Yoon, K., Kwon, E., Park, J., Lee, H., & Song, H. (2024). Technical advancement in valorization of electronic waste and its contribution to establishing economic value-chain. *Chemical Engineering Journal*, 494. <https://doi.org/10.1016/j.cej.2024.153154>.
- Naarmala, J., Shamsuzzoha, A. & Tuomi, V. (2024). "E-waste in information systems research. *Procedia Computer Science*, 239, 412-419. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.06.188>
- Nagar, P., & Lal, R. (2024). An overview of electronic waste (e-waste) laws in developing countries. *International Journal of Innovation Studies*, 8 (1), 501-512. <https://ijistudies.com/index.php/ijis/article/view/150>
-

- Neves, S.A., Marques, A.C., & Silva, I.P. (2024). Promoting the circular economy in the EU: How can the recycling of e-waste be increased?, *Structural Change and Economic Dynamics*, 70, 192-201. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2024.02.006>
- Ogunseitan, O. A. (2023) The environmental justice agenda for e- waste management, environment. *Science and Policy for Sustainable Development*, 65(2), 15-25, <https://doi.org/10.1080/00139157.2023.2167457>
- Palmer, H., Puckett, J., & Brandt, C. (2018, 8 Ağustos). Illegal export of e-waste from Australia, 1-36. https://wiki.ban.org/images/archive/7/7c/20180815154710!Australian_e-Waste_Report_-_2018.pdf
- Pont, A., Robles, A., & Gil, J. A. (2019). E-waste: Everything an ICT scientist and developer should know. *IEEE Access*, 7, 169614-169635.
- Pramila, S., Fulekar M.H. & Pathak, B. (2012). Research Journal of Recent Sciences. 1(3), 86-93. https://www.isca.me/rjrs/archive/v1i3/14.ISCA-RJRS-2012-041_Done.pdf
- Reyna, J., Hanham, J., & Orlando, J. (2024). From e-waste to eco-eonder: Resurrecting computers for a sustainable future. *Sustainability*, 16, 3363, 1-13. <https://doi.org/10.3390/su16083363>
- Traverso, M., Mankaa, R., Pedalá, M. C., & Covais, A. (2024). Social hotspot analysis of the e-waste sector in Ghana and Nigeria. *Waste Management*, 183, 271-277. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2024.05.023>
- Urhan, C. (2018, 02 Ocak). Dünyanın önde gelen 30'dan fazla şirketi "Döngüsel Ekonomiye Geçiş" için birlikte çalışacak. <https://www.tskb.com.tr/blog/surdurulebilirlik/dunyanin-onde-gelen-30dan-fazla-sirketi-dongusel-ekonomiye-gecis-icin-birlikte-calisacak>
- Van Eck, N.J., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. Y. Ding, R. Rousseau, D. Wolfram (Eds.), *Measuring scholarly impact: Methods and practice* (ss. 285–320). Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-10377-8_13

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.17>

Volume 8/4

2024 p. 294-312

ENFLASYONİST ORTAMDA KATILIM BANKALARINDA KÂRLILIĞA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN TESPİTİ: PANEL VERİ ANALİZİ UYGULAMASI

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING PROFITABILITY IN PARTICIPATION BANKS: A PANEL DATA INVESTIGATION

Ersan ÖZGÜR*

ÖZ

Bu çalışmada, enflasyon etkisi de dikkate alınarak katılım bankalarında kârlılığa etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Uygulama çalışmasında, 2015-2022 yılları arasında 7 yıllık dönemi içeren verilerle panel veri analizi yapılmıştır. Analizde, bağımlı değişken Özsermaye Kârlılığıdır. Uygulanan panel veri analizi sonucunda; modelin anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün %84 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, aktif kârlılıkta (AKKAR) meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 7.34 birim arttırmaktadır. Enflasyon ile ilgili olarak ise, ENF (Enflasyon Oranı) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.13 birim arttırdığı ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışma katılım bankaları ile ilgili özgün bir çalışma olup, özellikle enflasyonist ortamın etkilerinin değerlendirilmesi yönüyle dikkate değer bir araştırmayı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Enflasyon, Kârlılık, Panel Veri Analizi.*

ABSTRACT

This study aims to determine the factors affecting the profitability of participation banks, taking into account the effect of inflation. In the application study, panel data analysis was conducted with data within the scope of the 7-year period between 2015-2022. In the analysis, the dependent variable is Return on Equity. As a result of the applied panel data analysis; It was determined that the model was significant and the explanatory power of the independent variables on the dependent variable was 84%. According to the findings, a one-unit increase in return on assets (AKKAR) increases return on equity by 7.34 units. Regarding inflation, it has been revealed

* Dr., Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kamu Denetçiliği Kurumu, E-mail: ersanozgur@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-6165-4556, Ankara, Türkiye.

that a one-unit increase in the ENF (Inflation Rate) variable increases the return on equity by 0.13 units. This study is an original study about participation banks and reveals a remarkable research, especially in terms of evaluating the effects of the inflationary environment.

Keywords: *Islamic Finance, Participation Banking, Inflation, Profitability, Panel Data Analysis.*

Giriş

İslami finans, genel olarak finansal işlemlerin İslam dininin şiarına uygun olarak işlediği bir sistemdir. İslami finans dört temel esas olan; Kur'an, sünnet, icma ve içtihatı dayanmaktadır. Bu esaslara ilave olarak faiz yasağı, belirsizlik içeren faaliyetler yasağı ve İslami açıdan haram sayılan her şeyden uzak olma şeklinde üç temel yasağa da uymak durumundadır (Söyler, 2016). İslâm dininin finansal alana ilişkin getirmiş olduğu kaideler, evrensel olduğu dolayısıyla, toplumun Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın genel kabul görebilecek prensipleri ihtiva etmektedir (Yanpar, 2014). İslâmi finansın genel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür (Bayındır, 2015):

- Karşılıklı rızaya dayalı ticaret ilkesi,
- Akitlerde gereğine uygun hareket etme ilkesi,
- Faizden kaçınma ilkesi,
- Aşırı belirsizlik ve kumardan kaçınma ilkesi,
- Haram sektör ve mallardan uzak durma ilkesi,
- Haram içerikli karma sözleşmelerden kaçınma ilkesi.

İslami finans ile ilgili olarak tarihi süreç içinde bazı uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu uygulamalar farklı bakış açıları ile tartışmaları beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti döneminde para vakıfları önemli bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Öte yandan para vakıflarının İslâmi açıdan meşru olup olmadığı hususunda tartışmalar da bulunmaktadır. Bu nedenle para vakıflarının yasaklandığı dönemler de olmuştur. Mısır'da modern bir bakış açısından Abdürrezzak Ahmed el-Senhuri, ribâ hakkındaki tartışmalarda etkili bir kişi olarak görülmektedir. Senhuri, Cahiliye ribâsının modern bileşik faizle aynı olduğunu savunmaktadır. İslam dünyasında İslami finans alanında değişik görüşler ve yorumlar ile birlikte bu alanda gerçekleşen gelişmeler 20. yüzyılda önemli seviyede hız kazanmıştır (Özgür, 2021).

20. yüzyılın ortalarında yaşanan bağımsızlık hareketlerinin entelektüel ve sosyal temelleri İslâmi uyanışta merkezi bir rol oynadığı savunulmaktadır. İslâmi birçok entelektüel düşünürü göre, İslâmi ekonomik sistemin uygulanması ile siyasi bağımsızlık tamamlanacaktır. "İslâm Ekonomisi" olarak bilinen ilk yazılar makroekonomik gelişim sorunlarına odaklanmıştır (El-Gamal, 2006). Bu dönemde İslâmi Bankacılık alanında bazı akademik çalışmalar yapılmış olup; bunlardan Pakistanlı iktisatçı Muhammed Uzair'in 1955 yılında kaleme aldığı "An Outline of Interestless Banking" konulu araştırma ile faizsiz bankacılık hakkında önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. Faizsiz sistemde ilk banka, 1963 yılında Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın desteğiyle Mısır'da kurulmuştur.

Kısa bir sürede 9 şubesi olan banka şeklinde hizmet vermekle birlikte farklı sebeplerden dolayı 1977 yılında kapanmak zorunda kalmıştır (Özgür, 2007).

Tarihî süreç içerisinde, daha yakın dönemde 11 Eylül saldırıları sonrasında, batılı devletlerin Müslümanlara yönelik yaptırımları dolayısıyla Müslümanların batılı ülkelerde bulunan sermayesi Ortadoğu'daki bankalara geri dönmüştür. İslâmi finans, bankacılık faaliyetleri ile başlamakla birlikte süreç içerisinde bankacılık dışında değişik finansal kurumlar ve yatırım araçları ile gelişme kaydetmiştir. Bunlar, sermaye piyasalarında sukûk ve İslâmi endeksler, sigortacılık alanında tekâfûl modeli şeklinde uygulamalardır (Özgür, 2021).

Bu çalışmada enflasyonist ortamda kârlılığa etki eden faktörlerin belirlenmesi söz konusu olduğu için enflasyon hakkında da bazı bilgiler vermek gerekmektedir. Enflasyonun, ülke ekonomisine ve özelde finansal kurum ve kuruluşların faaliyetlerine farklı yönde tesirleri söz konusu olmaktadır. Bankalar finans sektöründe büyük paya sahip oldukları ve piyasa yapısı konumları itibariyle enflasyondan hem etkilenmekte hem de enflasyonun seyrini etkileyebilmektedir. Enflasyonun gelişimi, yatırımcıların kararlarında etkili olabilmektedir. Enflasyon oranlarında artış yaşanması belirsizliğe ve istikrarsızlığa neden olmakta ve yatırım kararlarını etkilemek suretiyle sermaye hareketlerini baskılamaktadır. Bütün bu finansal alanda yaşanan durumlar netice itibariyle katılım bankalarının faaliyetlerini ve kârlılıklarını etkileyebilmektedir. Enflasyonist ortamda genel olarak katılım bankalarının bilançolarında taşıdıkları finansal riskler sebebiyle kârlılıklarında değişiklikler görülebilmektedir. Enflasyonun yüksek seyrettiği ortamda ekonomik birimlerin gelirleri etkilendiği için kullandırılan fon riski daha çok hassaslaşmaktadır. Bu durumda kullandırılan fonların geri ödenmemesi riski söz konusu olduğundan katılım bankaları kullandırılan fonlara karşılık ayırmakta ve ayrılan bu karşılıkları gelirlerinden düşmektedir. Bu ise katılım bankasının karının azalmasına sebep olmaktadır. Ancak bazı araştırmalar da göstermektedir ki enflasyonist süreç bankaların kârlılığına olumlu etkide bulunabilmektedir (Kurt, 2023).

Katılım bankalarının sürdürülebilirliği açısından kârlılık bir performans göstergesidir. Kârlılığın maksimizasyonu ise; kârlılığa etki eden faktörlerin tespit edilerek bu faktörlerden pozitif yönde etkiye sahip olanların daha çok desteklenmesi ile mümkündür. Böylece katılım bankalarında etkin kapasite kullanımının sağlanması gerçekleştirilecektir.

Bu çalışmada mevcut 6 katılım bankasından 2015 yılı başlangıç alındığından 5 tanesi örneklem olarak alınmıştır. Bu bankalardan 2 tanesinin 2015 yılında kurulmuş olmasından dolayı analizin başlangıç yılı 2015 yılı olarak belirlenmiştir. Yapılan bu çalışma katılım bankaları ile ilgili özgün bir analize sahiptir. Özellikle enflasyonist ortamın etkilerinin değerlendirilmesi güncel bir konuya temas edilmesi yönünden dikkate değer bir araştırmayı ortaya koymaktadır. Enflasyonist ortamlarda fiyatlar genel seviyesinde yaşanan oynaklık ve farklı beklentiler geleceğe yönelik öngörülerini kısıtlamakta, risk ve belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Bu durum ise, araştırmalar göstermektedir ki kârlılığa yansımaktadır. Bu analiz enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde ekonomilerde kârlılığa etki eden faktörlerin tespiti açısından literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, ilk olarak katılım bankalarının genel durumu değerlendirilecek, ardından literatür taraması ve sonrasında araştırmanın amacı ve kapsamı belirtilecek, daha sonra araştırmanın yöntemi ve modeli hakkında bilgiler verilecek ve en son olarak araştırmanın uygulaması gerçekleştirilerek elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

1. Katılım Bankalarının Genel Durumu

Katılım bankaları kurumsal olarak İslami finans kapsamında faaliyet gösteren kuruluşlardır. İslâmi finans “İslâm’ın kurallarına göre işleyen finans” şeklinde tanımlanabilir (Yanpar, 2014, s. 29). İslâmi finans faaliyetlerin ve işlemlerin İslâmî kural ve kaideler doğrultusunda uygulandığı bir sistemdir. İslâmî finans İslâm dininin iş ahlakına dayalı olması dolayısıyla kendine özgü yapısı ve uygulama şekli söz konusudur (Araştırma Notları, 2024).

Türkiye’de faizsiz uygulama anlamında ilk örnek 17.04.1975 tarih ve 1877 sayılı yetki kanununa dayanarak kurulan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankasıdır (DESİYAB). Bankaya yasa ile bazı görevler verilmiştir. Yasa ile verilen görevler çerçevesinde hareket eden DESİYAP Türkiye’de ilk faizsiz kurum uygulamasını gerçekleştirmiştir. Banka 1976 yılında fiili olarak çalışmaya başlamakla birlikte kurumsallaşma sürecinde yaşanan zorluklar nedeniyle istenilen amaçlara ulaşamamış ve faaliyetleri 1983 yılında sonlandırılmak zorunda kalmıştır (Çürük, 2013).

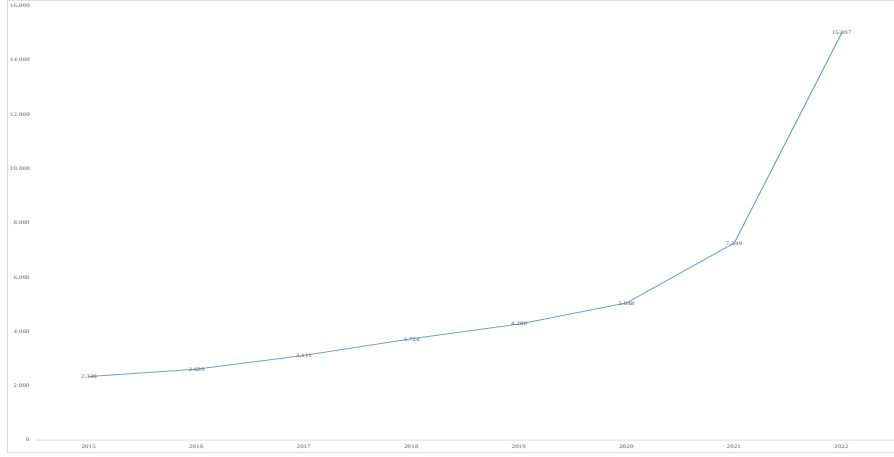
Türkiye’de faizsiz bankacılık alanında ilk kurumsal yapılar “Özel Finans Kurumu” adı altında 1984 yılında başlamıştır. 16.12.1983 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı mucibince Albaraka Türk Özel Finans Kurumu 21.01.1985 tarihi itibarıyla T.C. Merkez Bankasından faaliyet izni almış olup, aynı yıl Suudi Arabistan merkezli Faisal Finans Kurumu da faaliyetine başlamıştır. Daha sonraki yıllar itibarıyla; 1989’da Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş., 1991’de Anadolu Finans Kurumu A.Ş., 1995’de İhlâs Finans Kurumu A.Ş., 1996’da ise Asya Finans Kurumu A.Ş. açılmıştır (Atar, 2017). Kamu tarafından katılım bankacılığı ile ilgili atılım gerçekleştirilmek suretiyle 2015’te Ziraat Katılım Bankası ve 2016’da Vakıf Katılım Bankası kurulmuştur.

Literatürde, İslâmi bankacılık olarak adlandırılan ancak Türkiye’de uygulamadaki ismiyle Katılım Bankacılığı konvansiyonel bankacılıktan farklı olarak, faiz uygulaması yerine kar ortaklığı üzerine işlem yapmaktadır. Faizsiz bankacılık yapan katılım bankaları; “paranın bir mal değil, bir finansman ölçüsü olmasına ve emeğini ortaya koyan ile sermayesini ortaya koyanın, kâr veya zarara birlikte katlanması” anlayışına dayanmaktadır (Alpun, 2017).

Katılım bankaları Türkiye’de süreç içerisinde önemli safhalar kat etmek suretiyle sağlam temelleri, bilgi birikimleri, finansal ve yönetsel güçleri ile zorlu ekonomik konjonktür ve şartlara karşı dayanıklılıkları ile gelişmelerini sürdürmektedir. Türkiye’de kuruluşundan itibaren geçen yaklaşık 40 yılın sonunda 2022 yılı itibarıyla genel görünümü; yaklaşık 215 milyar TL toplanan fonları, 891 milyar TL kullandırılan fonları, 1,18 trilyon TL toplam aktifleri ve 84,3 milyar TL özsermayeleri bulunmaktadır (TKBB, 2024).

Türkiye’nin finans sisteminde önemli yeri bulunan katılım bankacılığının enflasyon koşulları dikkate alınarak kârlılığı ile ilgili analiz yapmak ve kârlılığına etki eden faktörleri tespit etmenin yararlı olacağı değerlendirilmiştir. Dönemsel olarak değerlendirilmede bulunabilmek yönünden 2015-2022 yılları arasında makro ekonomik

görünümüne ilişkin bilgiler vermek anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki şekillerde önce Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Türk Lirası cinsinden ve ABD Doları cinsinden verilecek, ardından Tüketici Fiyat Endeksi oranlarına değinilecektir.

Şekil 1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2015-2022 (milyar TL) Kaynak: TÜİK

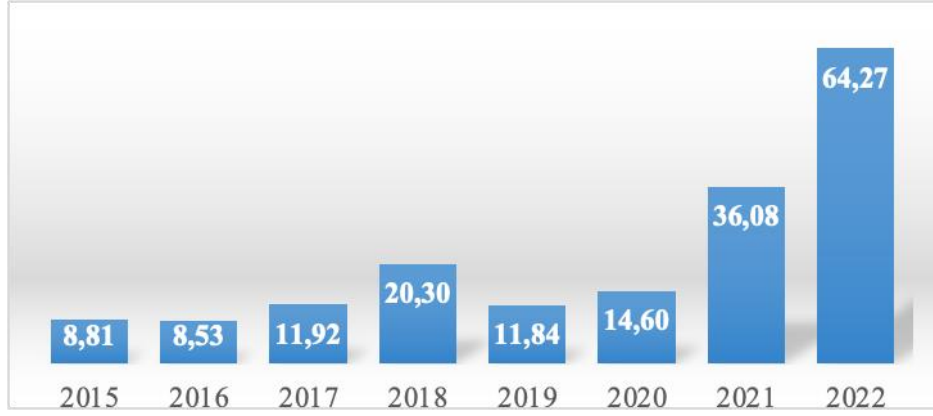
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla miktarı 2015-2022 yılları arasında Türk Lirası cinsinden gelişimi değerlendirildiğinde; yıllar itibariyle düzenli olarak artış gösterdiği ve 2015 yılından 2022 yılına gelindiğinde yaklaşık 7 kat arttığı tespit edilmektedir.

Şekil 2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2015-2022 (milyar ABD Doları) Kaynak: TÜİK

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla miktarı 2015-2022 yılları arasında ABD Doları cinsinden gelişimi değerlendirildiğinde; 2015 yılından 2020 yılına kadar azalan ivme söz konusu olmakla birlikte 2020 yılından sonra artış göstererek 906 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Belirtilen yıllar kapsamında Türk Lirasının ABD Doları önemli miktarda değer kaybına rağmen 2022 yılına gelindiğinde ortaya çıkan rakam ekonomik iyileşmenin gerçekleştiğine işaret etmektedir.

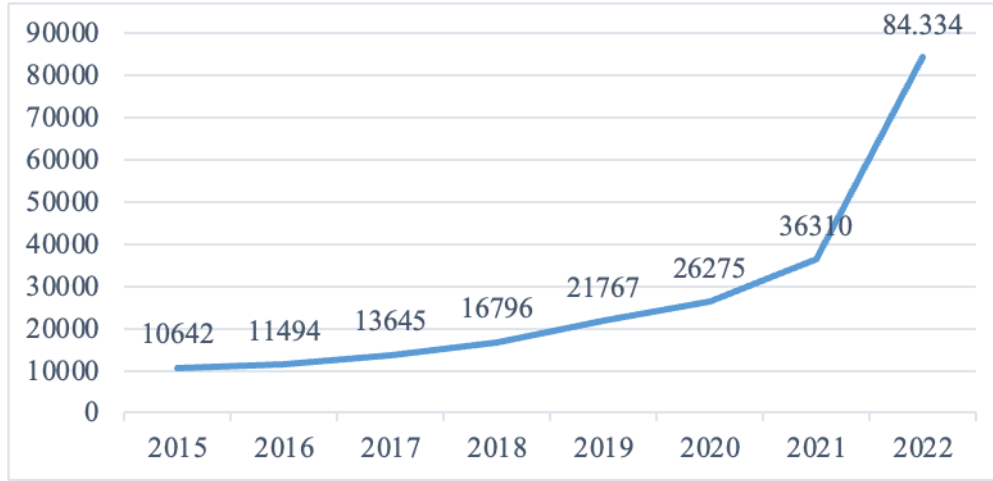
Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ekonomide çok büyük değişikliklere sebep olduğu için enflasyonun etkilerinin araştırılması gerekli görülmektedir. Türkiye’de enflasyon oranları 2015-2022 yılları arasında yıllar itibariyle aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 3. Tüketici Fiyat Endeksi Oranları 2015-2022 Kaynak: TÜİK 2024

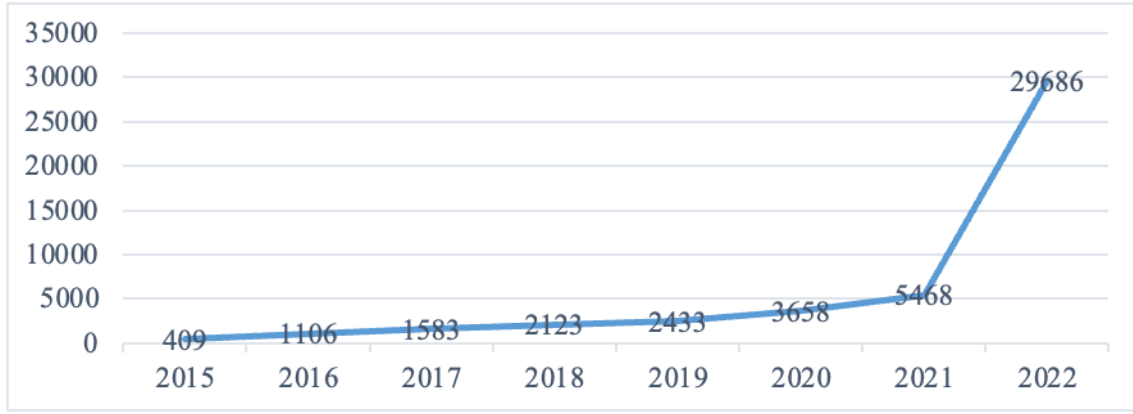
Şekil 3’de görüldüğü üzere 2017 yılından itibaren enflasyon oranlarında bozulma söz konusudur. 2021 yılı itibariyle dünyanın tümünü etkisi altına alan COVID 19 salgınının tetiklediği arz kaynaklı ekonomik sorunların yansıması kendisini yüksek enflasyon oranları ile göstermiştir.

Araştırma çalışması ile ilgili olarak içsel faktörler hakkında verilere dayalı bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu hususta mevcut durumun tespitine ilişkin katılım bankalarının 2015-2022 yılları arasındaki özsermaye gelişimi aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 4. Katılım Bankaları Özsermaye Miktarı (2015-2022) (milyar TL) Kaynak: TKBB, 2024

Katılım bankalarının toplam özsermayesi ele alınan 8 yıllık dönemde sekiz katından fazla artış göstermiş olup, 2022 yılı itibariyle yaklaşık 84.3 milyar TL olduğu görülmektedir. Katılım bankalarının toplam net kâr miktarı aşağıdaki gibidir.

Şekil 5. Katılım Bankalarının Net Kâr Miktarı (2015-2022) (milyar TL) Kaynak: TKBB, 2024

Katılım bankalarının toplam net kârı ele alınan 8 yıllık dönemde büyük artış kaydetmiş ve 2022 yılı itibarıyla 29.6 milyar TL tutarı aşmıştır. Katılım bankaları ülke ekonomisinin gelişmesi ve büyümesi için değerli bir görevi yerine getirmektedir.

2. Literatür Taraması

Bu araştırma çalışmasında enflasyonist ortamda katılım bankalarının kârlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi için panel veri analizi uygulanmıştır. Literatür taraması sonucunda erişilebilen panel veri analizi yapılmış çalışmalarda elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

Atasoy (2007), 1990 – 2005 yılları arasında Türk bankacılık sektörünün kârlılığını etkileyen faktörleri incelemiş olup; belirtilen dönemde, özsermayenin toplam aktiflere oranı ve enflasyon oranı aktif kârlılığını pozitif etkilediğini bulgulanmıştır.

Yıldırım (2008), 2002-2007 yılları kapsamında faaliyette bulunan mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının kârlılığına etki eden faktörleri incelemiş olup; bulgulara göre 2002 yılı sonrasında enflasyon oranının gerilemesi, bütçe açıklarında azalma ve ekonomik büyüme bankacılık sektöründe kârlılığı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Sufian ve Habibullah (2009), çalışmalarında 1997-2004 yıllarında Bangladeş'te mevcut 37 adet mevduat bankasının verileri ile bankaların performansına etki eden faktörlerin neler olduğunu araştırmışlar ve makroekonomik değişkenlerden enflasyon oranının bankaların kârlılığını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Taşkın (2011) 1995-2009 yılları kapsamında banka performansını etkileyen içsel ve dışsal faktörleri belirlemek üzere gerçekleştirdiği çalışmanın sonucunda, bankaların kârlılıklarına ilişkin performanslarının genel olarak mikro değişkenlerden etkilendiğini, makroekonomik faktörlerin ise kârlılığa çok fazla bir etkide bulunmadığını tespit etmiştir.

Gündoğdu ve Aksu (2011), sınır testi yöntemini kullanmak suretiyle mevduat bankacılığında kârlılık ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmış olup; çalışma sonucunda enflasyon oranı ile sermaye kârlılığı arasında ters yönde bir ilişki bulunmuştur.

Akbaş (2012) 2005-2010 yılları kapsamında makroekonomik faktörlerin bankaları hangi yönde etkilediği hususunda yapmış olduğu çalışmanın sonucunda, enflasyon oranı ile aktif kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak ters yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Riaz ve Mehar (2013), Pakistan’da mevcut 32 mevduat bankasının kârlılığına etki eden faktörleri araştırdıkları çalışmanın sonucunda, aktif kârlılık ile özsermaye kârlılığı değişkenleri ile kredi riski ve faiz oranı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Pan ve Pan (2014), 1998 yılından itibaren Çin borsasında işlem gören 10 bankanın verileri ile bankaların aktif kârlılığına etki eden faktörleri incelemek üzerine oluşturdukları regresyon modelinin sonucu itibarıyla makroekonomik faktörlerin kârlılık üzerinde belirli ölçüde etkide bulunduğu bilgisi edinilmiştir.

Tolulope ve Oyeyinka (2014) 1980-2011 yılları arasındaki dönemde 45 ülkeyi kapsayan Afrika’daki enflasyonist ortamın finansal sektör performansı üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarının sonucunda enflasyonun finansal sektör performansında negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Güneş (2015) 2002-2012 dönemine ilişkin bankaların verileri ile panel veri analizi çalışmasının sonucunda; enflasyon beklentilerinin kârlılık üzerinde olumlu etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Islam ve Nishiyama (2016) 1997-2012 döneminde Bangladeş, Hindistan, Nepal ve Pakistan bankacılık sektöründen 259 ticari bankayı örneklem olarak kullandığı çalışması sonucuna göre; özsermaye kârlılığının banka sermayesinden negatif yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

Karakuş ve Küçük (2016) çalışmalarında; katılım bankalarının kârlılığını etkileyen içsel ve dışsal faktörlerin belirlenmesi için yaptıkları çalışmanın sonucu itibarıyla; tüketici fiyat endeksinin ile kârlılık değişkeni arasında ters yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sarıtaş vd. (2016) Türkiye’deki makroekonomik faktörlerin banka kârlılığına etkisini araştırdıkları çalışmanın sonucunda, özsermaye kârlılığı ile enflasyon oranı arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın (2019), bankaların kârlılığına etki eden faktörleri belirlemek üzere yapmış olduğu çalışmanın neticesinde, özsermaye kârlılığı ile ilgili enflasyon oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Güler (2019), 2015-2018 yılları kapsamında üç katılım bankası ile aktif büyüklükleri itibarıyla ilk dört mevduat bankasını karşılaştırdığı çalışmanın sonucunda, Net Faiz (Kâr Payı) Faiz Geliri (Gideri)/Toplam Aktif oranı katılım bankalarında kârlılığı artırdığı mevduat bankalarında ise kârlılığı azaltıcı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Abebe ve Abera (2019) Etiyopya’da mevcut sigorta şirketlerinin kârlılığını etkileyen faktörleri panel veri analizi ile araştırmış olup, bu çalışmasının sonucunda, enflasyon oranının hem varlık kârlılığını hem de özsermaye kârlılığını ters yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Demirel vd. (2021) 2005-2017 döneminde BIST’de işlem gören bankaları regresyon yöntemi kullanarak finansal performansı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu çalışmanın sonucuna göre; özsermaye kârlılık oranı (ROE) ile enflasyon oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Akgüneş (2021) 2008-2019 döneminde BIST Banka endeksinde işlem gören bankaların kârlılıkları ile finansal risk ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmasının bulgularına göre; enflasyonun oranının banka kârlılığını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde erişilen çalışmalar yukarıdaki gibi özetlenebilir. Bu çalışmanın literatüre olası katkısı değerlendirildiğinde; enflasyon oranı da dikkate alınmak suretiyle katılım bankalarının özsermaye kârlılığının artırılması için aktif kârlılığın artırılması önemli ölçüde etkiye sahip olabilir, ayrıca yüksek enflasyon oranlarının söz konusu olması özsermaye kârlılığına olumlu etkide bulunabileceği göz önünde bulundurulabilir.

3. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada, enflasyon etkisi de dikkate alınarak katılım bankalarının kârlılığına etki eden faktörler panel veri analizi yöntemi ile belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatürde finansal performans göstergesi olarak genellikle kârlılık oranları kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yönde çalışmanın analiz uygulamasında katılım bankalarının kârlılığına etki eden faktörlerin tespit edilmesi için bağımlı değişken olarak özsermaye kârlılığı kullanılmıştır. Panel veri kapsamında örneklem olarak 2’si kamu sermayeli, 1’i özel sermayeli ve 2’si yabancı sermayeli katılım bankası olmak üzere toplam 5 adet katılım bankasının verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma çalışmasında örneklem olarak kullanılan katılım bankaları Tablo 1.’de verilmektedir.

Gösterim	Katılım Bankası
1	AlbarakaTürk Katılım Bankası A.Ş.
2	KuveytTürk Katılım Bankası A.Ş.
3	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.
4	Vakıf Katılım Bankası A.Ş.
5	Ziraat Katılım Bankası A.Ş.

Tablo 1. Araştırmanın Örneklemi Katılım Banka Bilgileri

Türkiye’de 2015-2022 yılları arasında faaliyette bulunmuş olan bütün katılım bankalarının verileri kullanılmak suretiyle araştırma çalışması gerçekleştirilmiştir. Ziraat Katılım Bankası ve Vakıf Katılım Bankası kuruluş tarihi itibarıyla 2015 yılı olması sebebiyle başlangıç yılı 2015 olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında 5 katılım bankası bulunmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Araştırma çalışmasında kârlılığa etki eden faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Etki faktörlerinin belirlenmesinde panel veri analizi yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Panel veri analizi uygulama yönünden başka analizlerden farklı olarak yatay kesit ve zaman serisi verileri birleştirilerek gerçekleştirilmektedir. Panel veri analizi uygulamalı çalışmalara genel olarak 1990’lı yıllardan itibaren daha fazla rastlanılmaktadır. Zaman

boyutunu içeren yatay kesit veriler kullanılmak suretiyle oluşturulan panel veri modelleri ile işletmelerde ve değişik kuruluşlarda ekonomik ilişkilerin ve etkileşimlerin tahmin edilmesi sağlanabilmektedir. Panel veri analizi uygulamasında genellikle, yatay kesit birim sayısının (N) dönem sayısından (T) fazla ($N > T$) olduğu durumla karşılaşmaktadır (Tatoğlu, 2020).

Panel veri analizi uygulaması yönünden bir regresyon modelidir. Regresyon modellerinde uygulandığı şekliyle panel veri modelinde de etki faktörlerinin tespiti için bir adet bağımlı değişken ile birden çok bağımsız değişken kullanılmaktadır. Panel veri modeli istatistiki bir model olduğu için hata terimine de modelde yer verilmektedir. Modelde kullanılan değişkenler hem birime hem de zaman serisine göre değişimi göstermekte olduğundan her ikisi için de farklı indislerin modelde yer alması gerekli görülmektedir (Taysı, 2020).

Panel veri modeli,

$$Y = \alpha_{it} + \beta_{it} X_{it} + u_{it} \quad i=1, \dots, N ; t=1, \dots, T \quad (1)$$

şeklinde modellemek mümkündür. Belirtilen denklemde, Y: bağımlı değişken, X: bağımsız değişken, α sabit parametre, β eğim parametresi ve u hata terimidir. i alt indisi karar verme birimi, t alt indisi ise zamanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması, panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir (Tatoğlu, 2020).

Panel veri analizi çok ayrıntılı ve karmaşık matematiksel işlemler içermesi dolayısıyla uygulaması için farklı yazılım programları geliştirilmiştir. Bunlardan genellikle tercih edilenleri Stata ve Eviews programlarıdır.

İstatistiki uygulamalarda veri analizinin amacı, seçilen değişkenler arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri belirlemek ve değişkenlerde meydana gelen farkın ne ölçüde olduğu, hangi yönde değiştiği, ne gibi durumlardan etkilendiği gibi soruların cevabını araştırmak ve bulmaktır. Bu konuda ekonomik birimlerde eğilimlerin nasıl olduğu hususunu araştırmak için çok değişkenli istatistik yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Bu çalışmada uygulanan model şu şekilde formüle edilebilir;

$$\text{ÖZKAR}_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} \text{AKKAR}_{it} + \beta_{it} \text{KFONAKT}_{it} + \beta_{it} \text{TFONAKT}_{it} + \beta_{it} \text{KFONTFON}_{it} + \beta_{it} \text{SYO}_{it} + \beta_{it} \text{ENFit} + u_{it} \quad (2)$$

Yukarıdaki modelde uygulama olarak $i=1, \dots, 5$ çalışma kapsamına alınan bankaları, $t=2015, \dots, 2022$ zaman serisini ifade etmektedir.

Araştırma çalışmasında enflasyonist ortamda katılım bankalarının kârlılığına etki eden faktörler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatürdeki araştırmalarda kullanılmış olan kârlılığa etki eden içsel ve dışsal faktörler incelenmiş olup, yapılan tarama neticesinde bu çalışmaya özgü değişken seti oluşturulmuştur. Çalışmanın analizinde kullanılan değişkenlerle belirtilen değişkenlerin kısaltmaları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Kısaltma	Değişken Açıklaması	Değişken Türü	İçsel/Dışsal Faktör
ÖZKAR	Özsermaye Kârlılığı	Bağımlı	İçsel
AKKAR	Aktif Kârlılık	Bağımsız	İçsel
KFONAKT	Kullandırılan Fonlar/Aktif	Bağımsız	İçsel
TFONAKT	Toplam Fonlar/Aktif	Bağımsız	İçsel
KFONTFON	Kullandırılan Fonlar/Toplam Fonlar	Bağımsız	İçsel
SYO	Sermaye Yeterlilik Oranı	Bağımsız	İçsel
EO	Enflasyon Oranı	Bağımsız	Dışsal

Tablo 2. Bağımlı ve Bağımsız Değişken Seti

Bu araştırmada “Özsermaye Kârlılığı” bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Katılım bankalarının “Özsermaye Kârlılığına” etki eden içsel faktörler; aynı firmanın aktif kârlılık oranı, kullandırılan fonlar/aktif oranı, toplam fonlar/aktif oranı, kullandırılan fonlar/toplam fonlar oranı, sermaye yeterlilik oranı ve dışsal faktör olarak da enflasyon oranıdır.

Makroekonomik faktör olan enflasyon oranı için Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) verisi kullanılmıştır. TÜFE değerleri TÜİK tarafından açıklanan resmi verilere dayanmaktadır. İçsel faktörlerle ilgili değişkenlere dair veriler ise ilgili katılım bankasının resmi internet sitesinden erişilen yıllar itibariyle açıklanan faaliyet raporlarından elde edilmiştir.

5. Bulgular

Araştırma çalışmasında mevcut faaliyette bulunan 6 katılım bankasından 5’i örneklem olarak alınmıştır. Oluşturulan modele göre toplam 40 gözlem ile analiz yapılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçlar Tablo 3’te gösterilmektedir.

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
ÖZKAR	13.62	9.16	-1.80	48.91
AKKAR	1.13	1.05	-0.55	6.11
KFONAKT	59.76	16.10	0	79.95
TFONAKT	68.21	17.35	0	83.74
KFONTFON	84.64	26.49	0	128.81
SYO	17.17	6.63	0	47.4
ENF	22.04	18.26	8.53	64.27

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

Çalışmanın değişkenlerine ilişkin Tablo 3.’te yer alan tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, örneklemde yer alan katılım bankaların ortalama özsermaye karlarının %13.62, aktif karlarının ise %1.13 düzeyinde olduğu görülmektedir. Ayrıca, katılım bankalarında toplam fonların aktif içindeki payının %68.21 düzeyinde olduğu, bu fonların %84.64’ünün kullandırıldığı ve buna göre kullandırılan fonların aktif içindeki payının %59.76 düzeyinde gerçekleştiği tanımlayıcı istatistikler tablosundan elde edilen bulgular arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, analiz döneminde (2010-2022) ortalama

enflasyon %22.04 düzeyindedir ve bu döneme ilişkin katılım bankaları sermaye yeterlilik oranı %17.17 olarak tespit edilmiştir.

Panel veri analizlerinde, analiz yapılmadan önce analizde kullanılan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunup bulunmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda seçilen farklı iki değişken arasında basit korelasyon katsayısının 0.80 ve üstü olmaması doğrusal bağlantı sorunu olmadığına işaret etmektedir (Kasım, 2019). Bu nedenle çalışmanın model analizinden önce korelasyon analizi yapılmış olup Tablo 4'te korelasyon analizinden elde edilen katsayı verileri gösterilmektedir.

	ÖZKAR	AKKAR	KFONAKT	TFONAKT	KFONTFON	SYO	ENF
ÖZKAR	1.00						
AKKAR	0.48	1.00					
KFONAKT	0.13	-0.33	1.00				
TFONAKT	0.39	-0.30	0.69	1.00			
KFONTFON	0.00	-0.3	0.93	0.45	1.00		
SYO	0.05	-0.37	-0.33	-0.18	-0.29	1.00	
ENF	0,68	0.28	-0.06	0.30	-0.17	0.10	1.00

Tablo 4. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 4.'te yer alan Pearson korelasyon katsayıları incelendiğinde, KFONTFON ve KFONAKT arasında %93 düzeyinde pozitif korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, modelde olası çoklu doğrusal bağlantı probleminden kaçınmak için KFONTFON değişkenleri analiz dışında bırakılmıştır.

Uygulamada zaman serisinin istatistiksel analizi gerçekleştirilmeden evvel seriyi oluşturan sürecin zaman içinde sabit olup olmadığının diğer bir ifadeyle birim kök içerip içermediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Zaman içinde sabit olmayan seriler kullanılarak yapılan ekonometrik analizler, sapmalı sonuçlara yol açabilmektedir (Tatoğlu, 2013). Diğer taraftan, analiz döneminin kısa ($t < 10$) olması durumunda, seriyi oluşturan verilerin dağılım göstereceği yeterli zaman bulunmadığından, birim kök de içermeyeceğine ilişkin literatürde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Çalışmada, katılım bankalarının 2015-2022 yıllarına ilişkin 8 yıllık verileri incelendiğinden birim kök analizi yapılmamıştır.

Panel veri analizi yönteminde havuzlandırılmış en küçük kareler modeli (HEKK), sabit etkiler (SE) modeli ve tesadüfi etkiler (TE) modeli olmak üzere üç temel model kullanılmaktadır. Panel veri analizine başlamadan önce, hangi modelin veri setine uygulanacağına karar vermek yani uygun tahminciyi belirlemek amacıyla belirli testlerin

yapılması gerekmektedir. Bu testler F testi, LM testi ve Hausman testi olup, sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

F Testi		LM Testi		Hausman Testi	
İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ÖZKARŞ	0.16	0.00	1.00	-	-

Tablo 5. Uygun Tahmincinin Belirlenmesi

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.

Uygun tahmincinin belirlenmesi için yapılan F Testi ve LM Testi sonuçlarına göre modelde birim etki bulunmadığı ve verilerin analizinde Havuzlandırılmış En Küçük Kareler (HEKK) modelinin kullanılmasının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Modelin tahmininden önce modelde yer alan değişkenlere ilişkin spesifikasyon hatası testi yapılmıştır. Spesifikasyon hatası kısaca, modelin fonksiyonel biçiminin yanlış seçilmesi, modele gereksiz değişken alınması ya da gerekli değişkenlerin alınmaması olarak ifade edilebilir. Modelin spesifikasyon hatasına ilişkin RESET (REGression Specification Error Tests) Test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Test Adı	İstatistik
Ramsey Specification ResetF Test	0.30
Ramsey ResetF1 Test	
DeBenedictis-Giles Spesification ResetL Test	0.68
DeBenedictis-Giles ResetL1 Test	
DeBenedictis-Giles Spesification ResetS Test	0.78
DeBenedictis-Giles ResetS1 Test	

Tablo 6. Spesifikasyon Hatası Test Sonuçları

Spesifikasyon hatası testlerinin hepsi " H_0 : Spesifikasyon hatası yoktur" hipotezini test etmektedir. Tablo 6'da yer alan test istatistikleri > 0.05 olduğundan, tüm testler için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Buna göre, modelin fonksiyonel biçimi doğru seçilmiştir ve modelden atılması ya da modele dahil edilmesi gereken değişken bulunmamaktadır.

Panel veri analizinin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için, birtakım varsayımların sağlanmasına ihtiyaç vardır. Bu temel varsayımlar; hata teriminin hem birimler içinde hem de birimler arasında sabit varyansa sahip olması, hata terimlerinin birimler içinde ve arasında ilişkisiz olması ve değişkenler arasında çoklu doğrusallığın bulunmaması şeklinde sıralanabilir (Tatoğlu, 2013). Havuzlandırılmış En Küçük Kareler (HEKK) modelinde değişen varyans (heteroskedasite) sorunu ve otokorelasyon olup olmadığı araştırılmakta olup, birimler arası korelasyona bakılmamaktadır.

Kurulan modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı, standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R^2 'nin ve güven aralıklarının geçerliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, eğer modellerde değişen varyans, otokorelasyon veya birimler arası korelasyonun en az bir tanesi mevcut

ise, parametre tahminlerini değiştirmeden standart hatalar düzeltilmeli ve yeni dirençli standart hatalar kullanılması gerekmektedir.

Heteroskedasite		Otokorelasyon			
Breush-Pagan/ Cook-Weisberg Testi		Wooldridge'nin Testi		Box-Pierce LM Testi	
İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ÖZKAR50	0.48	1.94	0.23	1.92	0.16

Tablo 7. Model Varsayımlarının Testleri

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir

Tablo 7’de yer alan varsayım testlerine göre modelde heteroskedasite ve otokorelasyon problemlerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, model HEKK yönteminde tahmin edilmiştir ve elde edilen bulgular Tablo 8’de yer almaktadır.

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	z İstatistik	Olasılık (P)
AKKAR	7.34	0.84	8.66	0.00
KFONAKT	0.15	0.06	2.60	0.01
TFONAKT	0.25	0.05	4.22	0.00
SYO	0.72	0.12	5.89	0.00
ENF	0.13	0.04	3.01	0.00
C	-36.81	5.27	-6.98	0.00
R ²	0.84			
Olasılık (Prob)	0.00			

Tablo 8. Enflasyonist Ortamda Katılım Bankalarının Özsermaye Kârlılığına Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Sonuçları

Enflasyonist ortamda katılım bankalarının özsermaye kârlılığına etki eden faktörlerin analiz sonuçları değerlendirildiğinde, modelin anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün %84 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin tamamı %1 anlamlılık düzeyinde özsermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahiptir. Elde edilen bulgulara göre, aktif kârlılıkta (AKKAR) meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 7.34 birim, KFONAKT (Kullandırılan Fonlar / Toplam Varlıklar) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.15 birim, TFONAKT (Toplanan Fonlar / Toplam Varlıklar) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.25 birim, SYO (Sermaye Yeterliliği Oranı) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.72 birim ve ENF (Enflasyon Oranı) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.13 birim arttırmaktadır.

Sonuç

İslami finans sistemi temel olarak Kur'an, sünnet, icma ve içtihat olmak üzere dört kaynağa dayanmaktadır. İslâm dininin finansal alana ilişkin getirmiş olduğu ilkeler aynı zamanda evrensel genel kabul görmüş olgular olduğu dolayısıyla insanların kolaylıkla

kabul edebileceği prensipleri ihtiva etmektedir. İslami finans denildiğinde öncelikle akla gelen husus faizin reddedildiği konusudur. Faiz ile ilgili toplumu etkileyen önemli sosyal sakıncalar bulunmaktadır.

İslami finans kapsamında dünyada uygulamada da görüldüğü üzere finansal varlıkların en büyük olduğu yapı bankacılık sektörüdür. Türkiye’de de katılım bankacılığı İslami finans alanında en büyük paya sahip sektördür. Katılım bankaları faaliyetleri itibari ile kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp topladıkları fonları belirli yöntemlerle kullandıran bir bankacılık uygulamasıdır. Banka isminin önünde bulunan “katılım” kelimesi, yapılan bankacılık türünün kâr ve zarara katılma ilkesini ifade etmektedir. Katılım bankaları ticaretin ve sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeden makine ve teçhizata kadar her türlü ihtiyacın teminine yönelik fon kullandırmaktadır.

Bankalar, faaliyetleri itibariyle ülke ekonomisinin gelişmesi ve büyümesi yönünden önemli bir konuma sahiptirler. Katılım bankalarının ülke ekonomisine sunmuş oldukları katkı dikkate alındığında sürdürülebilir kârlılık potansiyeline sahip olmaları önemli görülmektedir. Kârlılık aynı zamanda mevcut kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının da göstergesidir.

Enflasyon tüm ekonomi kesimlerini etkilediği gibi katılım bankalarını ve bu banka kârlılığını da etkileyebilmektedir. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kaynakların etkin kullanımının sağlanması için katılım bankaları değişik uygulamalar geliştirebilmektedir. Enflasyonist ortamda karşılaşılan finansal riskler nedeniyle bu dönemlerde kaynakların maliyeti de arttığı için katılım bankalarının geleceğe ilişkin planlama yapması ve tehditlerden en az etkilenmesi için önlemler alması gerekmektedir. Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi ekonomide çok büyük değişikliklere sebep olduğu için kârlılığa etkisi yönünden araştırılması gerekli görülmüştür.

Bu çalışma ile Türkiye’de 2015-2022 yılları arasında faaliyette bulunmuş katılım bankaları değerlendirilmek suretiyle 5 adet katılım bankasının verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz çalışmasında kurulan modelin anlamlı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün %84 düzeyinde olduğu, bağımsız değişkenlerin tamamı %1 anlamlılık düzeyinde özsermaye kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle elde edilen veriler ve yapılan analiz ışığında enflasyonist dönemde katılım bankalarında kârlılığın etkide bulunan faktörlerin analiz bulguları ise; aktif kârlılıkta (AKKAR) meydana gelen bir birimlik artış 7.34 birim, KFONAKT (Kullandırılan Fonlar / Toplam Varlıklar) değişkeninde bir birimlik artış 0.15 birim, TFONAKT (Toplanan Fonlar / Toplam Varlıklar) değişkeninde bir birimlik artış 0.25 birim, SYO (Sermaye Yeterliliği Oranı) değişkeninde bir birimlik artış 0.72 birim ve ENF (Enflasyon Oranı) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış özsermaye kârlılığını 0.13 birim arttırdığı belirlenmiştir.

Bu çalışma ile elde edilen bulgular literatürde mevcut çalışmalarla mukayese edildiğinde; Atasoy (2007), Pan ve Pan (2014), Güneş (2015), Sarıtaş vd. (2016), Aydın (2019), Demirel vd. (2021) ve Akgüneş (2021) çalışmalarında bulguladıkları enflasyonun oranı ile banka kârlılığı arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğu sonucu ile uyumlu neticeye ulaşılmıştır. Ancak diğer taraftan literatürde mevcut; Yıldırım (2008), Sufian ve Habibullah (2009), Taşkın (2011), Gündoğdu ve Aksu (2011), Akbaş (2012), Tolulope ve Oyeyinka (2014), Islam ve Nishiyama (2016), Karakuş ve Küçük

(2016) ve Abebe ve Abera (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda enflasyon oranının özsermaye kârlılığını ters yönde etkilediği bulgusu ile uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Literatürde bazı çalışmalar enflasyon oranı ile pozitif yönlü bazı çalışmalar negatif yönlü bir ilişki olduğu başka bazı çalışmaların ise belirtilen faktörler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı şeklinde sonuca ulaştığı dolayısıyla yazında farklı neticeler söz konusu olduğu bilgisi bulunmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre politika önerileri çerçevesinde enflasyon oranı da dikkate alınmak suretiyle katılım bankalarının özsermaye kârlılığının arttırılması için aktif kârlılığın arttırılması çok yüksek etkiye sahip olduğu, toplanan fonların daha çok olması özsermaye kârlılığını arttıran bir etkiye sahip olduğu için rekabetçi piyasa şartlarında daha çok müşteriye erişilmesi ve fon toplanması önemli görülmektedir. Ayrıca Sermaye Yeterlilik Oranının arttırılması için çalışmalar yapmak da özsermaye kârlılığını arttırmak için faydalı olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, katılım bankaları ile ilgili uygulama yönünden özgün bir analiz olup, yüksek enflasyon koşullarında özsermaye kârlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi için literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yapılan bu çalışma ilerleyen süreçte araştırmacılar tarafından başka sektörlerde özsermaye kârlılığına etki etmesi muhtemel başka faktörlerin belirlenmesine imkan vereceği öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abebe, Aster Ketema ve Abera, Meseret Tadesse (2019). “Determinants of Financial Performance; Evidence from Ethiopia Insurance Companies”. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* 5(1), 155-172. doi.org/10.32602/jafas.2019.7.
- Akbaşı, Halil Emre(2012). “Determinants of Bank Profitability: An Investigation on Turkish Banking Sector”. *Öneri Dergisi* 10/37, 103-110. doi.org/10.14783/od.v10i37.1012000188.
- Akgüneş, Ahmet Oğuz (2021). “Finansal Risklerin Banka Kârlılığı Üzerine Etkisi: BIST Banka Endeksi Üzerine Bir Uygulama”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi* 23/3, 556-576. doi.org/10.31460/mbdd.833699.
- Alpun, Mevlüde Elif (2017). *Bankacılık Sistemi İçerisinde Katılım Bankacılığının Yeri ve Katılım Bankacılığının Güçlü ve Zayıf Yönleri*. Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Araştırma Notları-1 (2013). İstanbul: Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Erişim: 14/05/2024. [https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=islami_finans\[1\].pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=islami_finans[1].pdf).
- Atar, Abdülkadir (2017). “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/4, 1029-1062. doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1079.

- Atasoy, Hakan (2007). Türk Bankacılık Sektöründe Gelir-Gider Analizi Kârlılık Performansının Belirleyicileri. Ankara: TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- Aydın, Yüksel (2019). “Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi”. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 181-189.
- Bayındır, Servet (2015). Fıkhî ve İktisadî Açından İslâmî Finans. İstanbul: II. Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Çürük, Suna Akten (2013). İslâmî Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Demirel, Bilge Leyli vd. (2021) “Makroekonomik Değişkenler ve İçsel Faktörler İle Bankaların Finansal Performansı Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma”. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14(2), 598-611. doi.org/10.25287/ohuiibf.754245.
- El-Gamal, Mahmud (2006). Overview Of Islamic Finance, Overview Of Islamic Finance. Office Of International Affairs Occasional Paper No. 4.
- Güler, Sevda (2019). “Banka Kârlılık Oranlarının Panel Veri Analizi ile Değerlendirilmesi: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”. İzmir Democracy University Social Sciences Journal 2/2, 173-190.
- Gündoğdu, Fatma ve Aksu, Hayati (2011). “Mevduat bankacılığında Kârlılık ve Makro Ekonomik Değişkenler İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama”. Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 243-270.
- Güneş, Nizamülmülk (2015). “Banka Kârlılığının Belirleyicileri: 2002-2012 Türk Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme”. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi 20/3, 265-282.
- Islam, M. Shahidul ve Nishiyama, S. Ichi (2016). “The Determinants of Bank Profitability: Dynamic Panel Evidence from South Asian Countries”. Journal of Applied Finance and Banking 6(3), 77-93.
- Karakuş, Rıfat ve Küçük, Şeyma Yılmaz (2016). “Katılım Bankalarında Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği İçin Bir Panel Veri Analizi”. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9(2), 119-133.
- Kasım, Muhammed (2019). İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkelerinde Sermaye Piyasalarının Gelişmişliğini Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Kurt, Derya (2023). Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Belirleyen Faktörlerin Panel Veri Analizi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özgür, Ersan (2021). İslami Finans Türkiye İçin Küresel Strateji İstanbul İslami Finans Merkezi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özgür, Ersan (2007). Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları İle Rekabet Edebilirliği. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Pan, Qinhua ve Pan, Meiling (2014). “The Impact of Macro Factors on the Profitability of China’s Commercial Banks in the Decade after WTO Accession”, Open Journal of Social Sciences 2, 64-69.
- Riaz, Samina ve Mehar, Eyüp (2013). “The Impact Of Bank Specific And Macroeconomic Indicators on The Profitability of Commercial Banks. The Romanian Economic Journal 16, 91-110.
- Sarıtaş, Hakan vd (2016). “Banka Kârlılığı İle Finansal Oranlar ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Sistem Dinamik Panel Veri Modeli İle Analizi: Türkiye Araştırması”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi 11/1, 87–108.
- Söyler, İlhami (2016). Hukuki ve Mali Boyutlarıyla Sukûk (Kira Sertifikaları). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sufian, Fadzlan ve Habibullah, Muzafer Şah (2009). “Determinants of Bank Profitability in A Developing Economy: Empirical Evidence From Bangladesh”. Journal of Business Economics and Management, 207-217. <https://journals.vilniustech.lt/index.php/JBEM/article/view/6233>
- Taşkın, Dilvin (2011). “Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler”. Ege Akademik Bakış 11/2, 289 – 298. doi.org/10.21121/eab.2011219572.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2013). İleri Panel Veri Analizi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2020). Panel Veri Analizi. Erişim: 15 Aralık 2020 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ekonometri_ue/panelverianalizi.pdf
- Taysı, Kemal (2020). “Aktif Kârlılığa Etki Eden Faktörlerin Panel Veri Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi”. Journal of Original Studies 1(1), 15-30, doi.org/10.47243/jos.1.1.02
- Tolulope, Olumuyiwa Apanisile ve Oyeyinka, Lukman Oyelami (2014). “The impact of inflation on financial sector performance: a case study of sub-saharan Africa”. Indian Journal of Finance 8(1), 43-50, doi.org/10.17010/ijf/2014/v8i1/71983
- TKBB (2024). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. “Yıllık Sektör Raporları”. Erişim: 22 Mayıs 2024. <https://tkbb.org.tr/faaliyetler/yayinlar/yillik-sektor-raporlari>

Yanpar, Atila (2014). İslâmi Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Yıldırım, Onur (2008). Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığın Belirleyicileri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.18>

Volume 8/4

2024 p. 313-323

YIKIM VE İNŞA: LUDWIG MEİDNER'İN APOKALİPTİK MANZARASI

DESTRUCTION AND CONSTRUCTION: LUDWIG MEIDNER'S APOCALYPTIC LANDSCAPE

Altay ALDOĞAN*

ÖZ

1884 doğumlu ressam Ludwig Meidner, dışavurumculuk akımının öncülerinden biri olarak kabul edilir. Sanat kariyerine Berlin'de başlayan sanatçı özellikle kıyamet teması etrafında toplanan "Apokaliptik Manzaralar" isimli resimleriyle bilinir. Modern yaşamın karmaşası, metropol yaşamı ve insanın iç dünyasının yansıtıldığı bu eserler; dönemin sosyokültürel atmosferiyle güçlü bir bağ kurarak henüz başlamamış olsa da özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın yaratacağı yıkımın öngörülerini de bünyesinde barındırır. Sanatçının bu yaklaşımı, sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel endişeleri içeren derin bir eleştiriyi de içerir.

Bu araştırma, sanatçının kıyamet temalı resimlerinin tüm özelliklerini yansıtan "Apokaliptik Manzara" isimli eser üzerinden hem biçimsel hem de içeriksel bir analiz yapılmasını, bu analiz doğrultusunda toplumsal ve bireysel açıdan yaşanan çıkmazların sanatçının gözünden aktarılmasını ve 20. yüzyıl Avrupa'sının özellikle ilk çeyreğine görsel açıdan ışık tutulmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda incelenen eser; tarihsel bağlarla birlikte ele alınmış, dönemin değişen sosyokültürel ve politik koşullarından hareketle modern çağ ve şehir yaşamı ekseninde çözümlenmiştir. Bu çözümleme sonucunda; resmedilen yıkım sahnelerinin aynı zamanda yeni çağın inşa sürecini de içerisinde barındıran sosyolojik bir analize sahip olduğu ve modernitenin beraberinde getirdiği tehditlere karşı duyulan endişelerin metaforik yolla izleyiciye sunulduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak; araştırma kapsamında yapılan değerlendirmeler, "Apokaliptik Manzara" isimli eserin sanatsal açıdan olduğu kadar, tarihsel bir sürecin aktarımı konusunda da değerli bir eser olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ludwig Meidner, Apokaliptik Manzara, Dışavurumculuk, Modern Sanat, Şehir.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, E-mail: aldoganaltay@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5347-5195, Balıkesir, Türkiye.

ABSTRACT

Ludwig Meidner, born in 1884, is considered one of the pioneers of the Expressionist movement. Born in 1884, painter Ludwig Meidner is considered one of the pioneers of the Expressionist movement. Beginning his artistic career in Berlin, he is especially known for his Apocalyptic Landscapes, a series of paintings centered around the theme of apocalypse. These works, reflecting the chaos of modern life, metropolitan existence, and the human inner world, establish a strong connection with the sociocultural atmosphere of the time. Although created before it had begun, they contain forebodings of the destruction that would come with World War I. This approach by the artist is not merely an aesthetic expression but also contains a profound critique that includes societal and individual anxieties.

This study aims to conduct both a formal and contextual analysis of Meidner's painting Apocalyptic Landscape, which embodies all the characteristics of his apocalyptic-themed works. Through this analysis, it seeks to convey the societal and individual dilemmas of the era from the artist's perspective and shed light on early 20th-century Europe, particularly its first quarter, from a visual standpoint. In line with this goal, the artwork is examined within its historical context and analyzed through the lens of modern age and urban life, considering the shifting sociocultural and political conditions of the period. As a result of this analysis, it has been determined that the depicted scenes of destruction simultaneously contain a sociological analysis of the construction process of a new era, as well as presenting anxieties about the threats brought by modernity to the viewer in a metaphorical way. Consequently, the evaluations conducted within the scope of this research lead to the conclusion that "Apocalyptic Landscape" is a valuable work not only in terms of its artistic qualities but also as a representation of a historical process.

Keywords: *Ludwig Meidner, Apocalyptic Landscape, Expressionism, Modern Art, City.*

Giriş

1884 yılında dünyaya gelen Ludwig Meidner, ortaokulu bitirdikten sonra sanat üzerine eğitim almak istemesine karşın 1901 yılında ailesi tarafından bir duvarcı ustasının yanına çırak olarak verilmiştir. Ancak Meidner sanata olan ilgisini kaybetmemiş ve 1903 yılında Breslau'daki Kraliyet Sanat Okulu'na girmeyi başarmıştır. 1905 yılında Berlin'e taşındıktan sonra geçimini sağlamak için reklam tasarımı yapan sanatçı, 1906'da teyzesinden aldığı maddi destekle sanatsal faaliyetlerin merkezi olan Paris'e gitmiştir. Julian ve Cormon akademilerinde kısa bir süre eğitim alan sanatçı; özellikle kültürel ortamının çürümekte olduğunu düşündüğü Paris'ten ayrılarak 1908 yılında Berlin'e dönmüştür. Meidner, Berlin'in sanat ve edebiyat çevrelerinde aktif olmasına rağmen hiçbir zaman dönemin büyük sanat gruplarına dâhil olmamış, bu sebeple "Köprü" ve "Mavi Atlı" gruplarının üyesi olan çağdaşlarına tanınan akademik ilgi ve kamuoyunun popülaritesine ulaşamamıştır (Eliol & Roters, 1989:11-13). Buna rağmen sanatçı, dışavurumcu sanatın önemli temsilcilerinden biri olarak sayılmaktadır. Sanat tarihçi Charles Werner Haxthausen'in "Modern German Masterpieces" isimli kitabında yer alan, eleştirmen Willi Wolfradt'a ait; "...Yaptığı her şey dışavurumdur, ifadedir, patlamadır. Onda volkanik çağın en sıcak krateri var... ara sıra önsezilerinin lavını karşı konulamaz bir güçle kusar" şeklindeki sözler, Meidner'in dışavurumcu yanının ne denli baskın olduğunun kanıtı niteliğindedir (Haxthausen, 1985:54).

TOBİDER

Ağırlıklı olarak şehir manzaraları, portreler ve dini temalar üzerinden şekillenen resimler yapan sanatçı, endüstriyel toplumun görüntülerine ilgi duymaktadır ancak resmettiği yerler çoğunlukla Berlin'in merkezi değil, 1912'ten beri yaşadığı banliyölerden sahnelerdir (Vogt, 1980:297). Bugün hala en bilindik eserleri arasında yer alan "Apokaliptik Manzaralar" isimli resim serisi de bu sahnelerden oluşmaktadır. Berlin'de modern yaşamın kargaşasının vurgulandığı ve kıyamet teması etrafında toplanan peyzajlardan oluşan bu resimler adeta Avrupa'da 1900'lerin ilk çeyreğinin metaforik bir yansımasıdır. Bu noktada, ilk olarak 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başında sanayi alanında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin sonuçlarının toplumsal yapının oluşumunda oldukça önemli bir role sahip olduğu söylenmelidir. Makinelerin gelişimiyle birlikte işçinin, üretim sürecindeki rolünden başlayarak sosyal yaşayışı tümüyle değiştiren sanayileşmenin en önemli etkilerinden birisi de metropollerin oluşmasındaki kritik konumudur. Bunun yanı sıra yaşanan dünya savaşlarının toplumsal açıdan yansımaları da sanatçının resimlerini anlamak adına oldukça önemlidir. Dolayısıyla 20. yüzyıl, büyük ilerlemeler yaşanmasına rağmen özellikle insanı derinden etkileyen birçok kırılma noktasının da merkezini oluşturmaktadır. Tam da burada 20. yüzyılı daha iyi anlamak adına, İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm'ın "O halde bu yüzyıl neden bu eşsiz ve olağanüstü ilerlemenin sevinciyle değil de huzursuz bir ruh haliyle sona erdi? (Hobsbawm, 2011:15)" şeklindeki sorusu ve bu soruya yanıt olarak 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve felaket olarak nitelendirilebilecek şiddet dolu olayları vurgulaması oldukça önemlidir (Hobsbawm, 2011:15-16). Hobsbawm'ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere dönemin belirgin karakteristiği arasında dünya savaşları başta olmak üzere birçok travmatik olay bulunmaktadır. Bu araştırmanın konusunu oluşturan "Apokaliptik Manzara" isimli resim tamamlandığı sırada henüz Birinci Dünya Savaşı başlamamış olsa da eser; ilk bakışta bile, yaklaşmakta olan savaş ikliminin yaratacağı huzursuzluğun işaretlerini taşımaktadır. Bu perspektiften bakıldığında eşsiz bir ilerleme ve huzursuz bir ruh halinin birlikteliği üzerinden ele alınan 20. yüzyıl gelişmeleri, Meidner'in resimlerinin biçim ve içerik yapısının anlaşılmasında önemli bir göreve sahiptir. Bu sebeple, öncelikle "Apokaliptik Manzara" isimli eser biçimsel olarak incelenmiş ve kompozisyonu oluşturan elemanların içeriğe katkısı irdelenmiştir. Bununla birlikte eser, dönemin koşullarıyla ilişkilendirilerek bütünsel bir bakış açısı yakalanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilgili eserin tarihsel bağlarla birlikte ele alınması ve modern çağın değişen koşulları ile ilişkilendirilerek bir değerlendirme yapılması araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada; Ludwig Meidner, eserleri, yaşadığı coğrafya ve dönem üzerine kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bilgiler dönemin sosyokültürel ve politik koşullarıyla ilişkilendirilerek Meidner'in "Apokaliptik Manzara" isimli eseri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sanatçının ilgili eseri üzerinden, özellikle şehir yaşamı bağlamında derinlemesine bir çözümleme yapılmış; eserin kompozisyon, renk, biçim ve anlatım tarzı irdelenerek görsel ve tematik unsurlar detaylı bir analiz sürecine tabi tutulmuştur. Özellikle, "Apokaliptik Manzara" isimli eser; dönemin sosyal dinamikleri ile bağından hareketle irdelenerek Meidner'in hem sanat anlayışı hem de çağa olan bakışı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Eser İncelemesi

Ludwig Meidner'e ait "Apokaliptik Manzaralar" başlığı altında resimlenen eserler sahip oldukları temanın yanında kompozisyonlar, kompozisyonu oluşturan elemanlar ve

resimlerin kurgusu anlamında da önemli benzerliklere sahiptir. Özellikle 1912 ve 1913 yıllarında üretilmiş olup, modern şehir hayatının ve kıyamet kaygılarının soyut bir yansıması olarak kabul edilen bu resimler endüstriyel çağın getirdiği toplumsal değişimlere ve toplumsal çalkantılara karşı bir tepki olarak değerlendirilir. Dinamik ve kaotik yapılarla karakterize edilmiş kompozisyonlar, soyutlanmış formlar ve panik havasında koşuşturan figürlerle kaos ve çöküş duygusunu öne çıkaran bu eserler yarattığı görsel etkinin yanı sıra duygusal açıdan da sarsıcı derecede etkilidir. Bu eserler arasında yer alan “Apokaliptik Manzara” isimli resim, üzerinde patlamaların yaşandığı bir şehri göstermektedir (bkz. Görsel 1). Öndeki insan figürleri de dâhil olmak üzere kompozisyonu oluşturan tüm elemanlar dinamik bir görünüme sahiptir. Özellikle, diyagonal şekilde yerleştirilmiş büyük alev kütleleri, mimari yapıların hareketli ve üst üste bindirilmiş görünümü, zikzaklar oluşturacak şekilde kurgulanmış çizgisel tavır ve zeminin çok katmanlı yapısı kompozisyonun dinamik görünümünün ana kaynakları arasında yer almaktadır. Ağırlıklı olarak sarı-turuncu renk tonlarıyla betimlenen resimde mavi-yeşil tonlarla denge sağlanmış, koyu kahverengi ve siyah tonlarla da kontrast etkisi yaratılmıştır. Doğa gerçekliğinin yerine öznel bakış açısının merkeze alınması, güçlü renkler ve dramatik ışık-gölge kullanımı, biçimlerin deformasyona uğraması gibi yaklaşımlarla oluşturulmuş bu eser dışavurumculuk akımının neredeyse tüm karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yazar Friedrich Bayl'ın (1997:269) dışavurumculuğun gerçekliğinin, dış ve iç dünyadaki görüntünün zıtlığından kaynaklandığı yönündeki sözleri düşünüldüğünde; Meidner'in, bu iki gerçeklik arasındaki çatışmayı ustalıkla resmetmesinin ve sanatçının öznel görüşünün gerçekliğe olan hâkimiyetinin sebepleri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, resmedilen şehir görünümünün biçimsel açıdan çözümlenme şeklinin ana kaynağı her ne kadar dönemin önde gelen akımlarından olan dışavurumculuk kaynaklı olsa da 20. yüzyılın büyük şehirlerine biraz daha yakından bakmak bu anlamda eserin anlaşılabilirliğini arttıracaktır. Bu noktada yazar Ashley Bassie'nin (2008:74); Berlin'in modern bir metropolün tüm özelliklerine sahip, ileri teknoloji, büyük mağazalar ve eğlence olanaklarıyla dikkat çeken bir şehir olduğunu ancak zenginlik ile yoksulluğun da keskin bir tezat oluşturduğunu belirttiği sözleri sanayileşme paralelinde büyüyen şehirlerin, sadece fiziksel alandaki değişimini değil heterojen bir sosyal yapıyı ve tümüyle dönüşen yaşam modelini de içerisinde barındırdığını ifade etmektedir.

Görsel 1. Ludwig Meidner, *Apokaliptik manzara*, 1912, Tuval Üzerine Yağlıboya, 100x194 cm, Özel Koleksiyon (Eliol & Roters, 1989:35) (Sotheby's, tarih yok)

Sanatçının, büyük şehirleri ve modern yaşamın sanatsal temsillerini merkeze aldığı “Büyük Şehirleri Resmetmeye Giriş” isimli makalesinde yer verdiği “Yüksek ev sıraları arasındaki ışık ve karanlık kargaşası bizi kör ediyor. Basit ışık planları duvarlarda duruyor. Işık, karmakarışık binaların üzerinde patlıyor. Hareket eden araçlar arasında yanıp sönüyor. Gökler bir şelale gibi üzerimize çöküyor ve bol miktarda ışık sağanağı dünyaya iniyor (Miesel, 1970:112)” ve “Sokaklarda bize doğru koşan üçgenler, dörtgenler, çokgenler ve daireler. Düz çizgiler dört bir yanımdan hızla geçiyor. Çok sayıda sivri uçlu şekiller bize doğru saplanıyor. Hatta etrafta koşan insan ve hayvanlar bile bize çok sayıda geometrik yapı gibi görünüyor (Miesel, 1970:113)” şeklindeki sözleri yaşanan dönüşümün görsel açıdan yansımalarını aktarmaktadır. Meidner’in bu ifadeleri; eserlerinin biçimsel kaynağının sadece dışavurumcu üslup etkisinde üretilmediğinin, bu biçimsel kaygının kökeninin şehrin değişen yapısının gözle görünür referanslarından kaynaklandığının da kanıtı niteliğindedir.

Sanatçının içsel görüşünün şehrin atmosferi ile olan bağı arasındaki ilişkiye değindikten sonra kompozisyonları oluşturan unsurların anlatıma olan katkısı da eserin anlaşılmasında önemli role sahiptir. Bu unsurlara özetle değinecek olursak; kuyruklu yıldız ya da meteor izlerini andıran kırmızı ve turuncu alevlerden oluşan volkanik patlamalar ile aydınlatılmış gece, kıyameti andıran bir depremin sarsıntılarıyla çökmekte olan binalar, şiddetli patlamalar ve yaşanan yıkım karşısında dehşete kapılarak bu kaotik manzaradan çılgınlıklarla izleyiciye doğru kaçan iki figürün tasvir edildiği görülür (Sotheby's, tarih yok). Özellikle statik olmayan bir zeminde üst üste bindirilmiş ve hareket halinde olduğu hissedilen binalar (bkz. Görsel 2), patlayan alev topları (bkz. Görsel 3), sarsılan yerküre ve ayakta durmakta zorlanan figürler (bkz. Görsel 4); modernite bağlamında değişen yaşam tarzı, bu yaşamın mekanı olan “metropol” gerçeği ve beraberinde getirdiklerinin metaforik bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Yaşanan bu dönüşümün tanığı konumunda olan sanatçı bir anlamda kendi şehir deneyiminden hareketle çağı ve

çevresini tasvir etmektedir. Bu noktada resmi daha iyi anlayabilmek için sanatçının bu tasvirlerinin kaynağı olarak 20. yüzyıl şehir hayatının getirdiklerine biraz daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Bu konuda ekonomist ve sosyolog Werner Sombart (1863-1941); şehir yaşamının aşırı kalabalık doğasının binlerce Berlin sakinine “ev içi sefalet” dayattığını, onlara gerçek bir yuva için alan tanımadığını ifade ederken bu yeni kentsel kültürü yapay bir tür olarak tanımlamaktadır; benzer şekilde tiyatro eleştirmeni Alfred Kerr (1867-1948), Berlin'de nereye bakarsanız bakın ilerleme, gelişme, çalışma, teknoloji ve güzellik olarak sayılacak taze çirkinlikler görüleceğinden bahseder (Cook, 2015:38-39). Şehir deneyimi üzerine; sosyolog George Simmel (1858-1918), metropol hayatı ve bıkınlık arasında dolaysız bir ilişki bulunduğunu ve şehrin kalabalık nüfusuna rağmen insanın kendini yalnız hissettiğini ifade ederken (Simmel, 2003:91-96), sosyolog Ferdinand Tönnies (1855-1936) ise metropollerin kalabalık olmasının sonucu olarak kişilerin diğer kişilerle bağlanmasının kaçınılmaz olduğunu, kişilerin istencinin ancak grubun kolektif iradesinin bir parçası olabildiğini ve bu sebeple de bireylerin gruba bağımlı kaldığını ifade etmektedir (Tönnies, 2000:193-194). Benzer bakış açısıyla söylenmiş ifadeleri çoğaltmak mümkünse de verilen örnekler özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki metropol hayatının anlaşılmasına katkı sağlamakla birlikte sanatçının peyzajlarının genel olarak 20. yüzyıl şehir deneyimiyle, özelde de Berlin ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Yukarıdaki ifadeler aynı zamanda sanatçının biçimsel tavrını, kompozisyonları oluşturan unsurların tercih edilme nedenini ve metaforik anlatımın kökenini anlamak için önemlidir.

Görsel 2. Ludwig Meidner, *Apokaliptik Manzara (Detay)*

Görsel 3. Ludwig Meidner, *Apokaliptik Manzara (Detay)*

Görsel 4. Ludwig Meidner, *Apokaliptik Manzara (Detay)*

Resmin anlamlandırılabilmesi için özellikle resim serisinin isminde de geçen “Apokaliptik” kelimesi ve resmin atmosferinin çoğunlukla bir kıyamet anı ile açıklanması önemli bir husus olarak dikkat çekicidir. Bu sebeple bu kelimenin kısaca ne anlama geldiği ve resimle ilişkisi üzerinde durmak eserin verdiği mesaj konusunda zihinlerin berraklaşmasına yardımcı olacaktır.

"Apokaliptik" kelimesi, genellikle büyük ve yıkıcı olaylarla ilişkilendirilen “kıyamet ya da “son”u tanımlamak için kullanılır ve kökeni "apokalips (apocalypse)" kelimesinden gelir. “İngilizce ve Fransızca apocalypse [apokalips] ‘vahiy, özellikle kıyamet gününe ilişkin vahiy’ sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük.... ‘sırrı ortaya çıkarma, faş etme... 2. antik dinde tanrının kendini insanlara göstermesi, Hristiyanlıkta kıyamet gününe dair alametler’ sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan Sözlük, tarih yok). Etimolojik olarak bakıldığında, apokalips kelimesi bir felaketi değil, kozmik bir krizin gizli tarafını ve nedenlerinin doğasını ortaya koyan bir vahiy anlamına gelmektedir (Eliol & Roters, 1989:67). Bu noktada, apokalips kelimesi ile sanatçının resmi arasında ilişki kurmak mümkündür. Resmin atmosferi de düşünüldüğünde, bir kıyamet ya da son kavramının resmin açıklanmasında önemli bir role sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ancak burada son olan nedir? Eserin anlamlandırılabilmesi için bu soru kritik öneme sahiptir ve bu konu hakkındaki genel kanı; modern şehirler üzerinden tarif edilen ve bir kıyamet metaforu yoluyla aktarılan modern yaşayışın tasvir edildiği yönündedir. Bir ölçüye kadar bu yorum doğru kabul edilebilir. Ancak “modernite” bir orijin noktası olarak alındığında, bu noktanın son olmaktan ziyade bir başlangıcı temsil ettiği fikri esere daha geniş bir perspektiften bakılabilmesi için hayli önemlidir. Başka bir deyişle resim, modernite ile birlikte sonlanan bir çağı ve modern çağın başlangıcının eşzamanlılığını ima etmesi sebebiyle yıkım ve insanın beraberinde getirdiği zorlu süreci de yansıtmaktadır. Resmin ismi düşünüldüğünde, bu fikri destekleyecek bir unsur olarak Ahmet Oktay’ın Apokalips kavramı üzerine yaptığı; “... dünyanın sonundan (kıyamet), ardından da kıyamet sonrasının geleceğinden (kurtuluş) söz eden, yani aynı anda hem yok oluşu hem de yeniden dirilişi betimleyen ikili bir anlama geliyor (Oktay, 2004:87)” şeklindeki değerlendirmelerinden bahsedilebilir. Buradan hareketle, genellikle modern şehrin kaotik, yıkıcı görüntüsünün aktarıldığı düşünülen bu resmin; tam dönüşüm anını, “eski”nin üzerine inşa edilen “yeni” bir şehir görünümünü aktardığı söylenebilir. Dolayısıyla eserde ne fütüristler gibi çağa bir övgü ne de birçok modern sanatçı gibi doğrudan ya da dolaylı bir yergi söz konusu değildir. Sanatçı dışavurumcu bir üslupla modern şehrin realitesini konu almıştır. Meidner’in “Haydi bize yakın olanı, şehir dünyamızı boyayalım! Vahşi sokaklar, demir asma köprülerin zarafeti, beyaz bulut dağlarında asılı gaz tankları, otobüslerin ve ekspres lokomotiflerin gürüldeyen renkleri, hızla koşan telefon kabloları, ... ve sonra gece... büyük şehir gecesi (Miesel, 1970:114-115)” şeklindeki sözleri de

gösteriyor ki sanatçının resmettiği sahne, deneyimlediği şehir hayatının kendi penceresinden yansımasıdır.

Bu noktada değinilecek önemli konulardan birisi de gelecekte olacaklara dair ürkütücü bir kehanet olarak görülen ve resmin huzursuz edici atmosferinin ana kaynaklarından biri olarak henüz başlamasa da işaretlerini hissettiren Birinci Dünya Savaşı'dır (Leicester's German Expressionist Collection, tarih yok). Yaklaşan felaket, Avrupa siyasi manzarasında artan gerginliğin getirdiği sayısız ipucuyla zaten tespit edilebiliyordu; her biri tek başına ele alındığında önemsizdi, ancak birlikte sürekli büyüyen bir tehdit oluşturuyorlardı (Eliol & Roters, 1989:67). Bu bağlamda, yazar Stefan Zweig'ın, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki son birkaç yılda yaşananları ifade ettiği aşağıdaki sözlerine bakılabilir;

Avusturya Bosna'yı ilhak etti, Sırbistan ve Bulgaristan Türkiye'ye doğru ilerledi ve henüz dışlanmış olan Almanya öfkeli bir darbe için pençesini kaldırdı. Büyük karlar elde eden Fransız sanayiciler, Krupp ve Schneider-Creusot'un daha fazla top üretmek istemesi nedeniyle, aynı hızla büyüyen Almanlara karşı kışkırtıcı bir tutum sergilediler. Devasa kar payına sahip Hamburg'un taşımacılıkla ilgili çıkarları Southampton'ınkilere karşı, Macar tarımcılar Sırlara karşı, bir şirket diğerine karşı çalışıyordu.. Her yerde belirginleşen kritik kavşak onları daha fazlasını istemeye yöneltmişti... Almanya'da barışın ortasında bir savaş vergisi getirildi, Fransa'da askerlik hizmeti süresi uzatıldı. Artan enerji nihayet boşalmak zorundaydı ve pervaneler, bulutların Avrupa'ya doğru yaklaşmakta olduğu yönü gösteriyordu (Eliol & Roters, 1989:67).

Bu noktada özellikle huzursuz edici atmosfer; sanatçının "Apokaliptik Manzaralar" serisinin tümünde net bir şekilde hissedilir. Sanatçının "Yanan Şehir" isimli eseri de aynı bağlamda değerlendirilebilecek birçok öğeye sahiptir. Yazar Paul Vogt (1980:120), bu eserden bahsederken; ön ve arka planın gerilimli bir şekilde ayrılması ve bu ayrımın derin bir huzursuzluk yaratması, metropolün patlamalarla paramparça olması, binaların sert açılarla sıkışmış görünümde resmedilmesi gibi hususlar üzerinden hareket etmiştir ve bu hususlar savaşlar da dâhil olmak üzere 20. yüzyıl Avrupa'sının içerisinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir.

Görsel 5. Ludwig Meidner, *Yanan Şehir*, 1913, *Tuval Üzerine Yağlıboya*, 51,5x59 cm, *Özel Koleksiyon (Vogt, 1980:121)*

Görüldüğü üzere Meidner resimleri; genel olarak adı tam koyulmasa da yaklaşan felaketin büyüklüğünü düşündürecek bir kurguya sahiptir. Bu kurgu toplumda hissedilen korku ve huzursuzluk bağlamında eserin tedirgin edici atmosferinde gizlenirken, sanatçının resmettiği şehir görünümünde yer verdiği büyük alev topları aracılığıyla 20. yüzyılda yaşanacak büyük yıkımın öngörüsünde bulunmaktadır. Bu sebeple sanatçının bireyselliğinin yansımalarını oldukça etkili bir ifade gücüyle aktaran “Apokaliptik Manzara” isimli eser; aynı zamanda çağının en büyük krizlerinin aynası durumundadır. Eseri evrensel yapan da resmin bu anlatım gücündeki başarısıdır.

Sonuç

Ludwig Meidner; kıyamet teması etrafında topladığı şehir peyzajlarıyla 20. yüzyıl Avrupa’sının özellikle ilk çeyreğinde yaşanan travmatik süreci resmetmiştir. “Apokaliptik Manzara” isimli eseri de “Apokaliptik Manzaralar” başlığı altında toplanan diğer çalışmaları gibi modernite kaynaklı geçiş döneminin tüm sancısını bünyesinde barındıran bir analizi izleyiciye sunmaktadır. Bu analiz, çoğunlukla kaotik bir sahne üzerinden kurgulanan şehir görünümleri aracılığıyla modernitenin yarattığı yıkım ekseninde değerlendirilmektedir. Ancak yıkımla birlikte ele alınması gereken ve eş öneme sahip bir durum olarak yeni çağın inşa süreci de sanatçının eserlerinin arka planını anlamak adına oldukça önemlidir. Bu sebeple Meidner’in; toplumsal çalkantılarla şekillenen 20. yüzyıl Avrupa’sında yaşayan bir sanatçı olarak yalnızca çağa tanıklık etmediği, aynı zamanda yaşanan dönüşümleri kendi sanatsal diliyle eserlerine aktardığı

rahatlıkla söylenebilir. Buradan hareketle bu araştırmada incelenen eserin, sadece sanatsal bir ifadeyi işaret etmediği, aynı zamanda tarihsel bir doküman işlevi gördüğü ve modernitenin beraberinde getirdiği değişim nedeniyle ele alınabilecek varoluşsal kaygıların ipuçlarını da bünyesinde barındırdığı sonucuna varılabilir.

Sonuç olarak; Meidner'in bu eseri, dönemin toplumsal ve bireysel açıdan yaşanan çıkmazlarını gözler önüne sererken izleyicilere de tarihsel bir yolculuğun kapılarını aralar. Resmin içeriği üzerine yapılan değerlendirmeler göstermektedir ki sanatçının resmettiği sahne her ne kadar biçimsel açıdan doğa gerçekliğinden net bir kopuşu gösterse de dönemin koşullarının aktarımı bağlamında oldukça gerçekçi bir bakışın yansımalarına sahiptir. Bu durum, eseri; sanatsal açıdan olduğu kadar, tarihsel bir sürecin aktarımı konusunda da değerli kılar.

KAYNAKLAR

- Bassie, A. (2008). Expressionism. New York: Parkstone Press.
- Bayl, F. (1997). Resimde Dışavurumculuk. E. Batur (Dü.) içinde, Modernizmin Serüveni (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Cook, C. (2015). The Apocalyptic Landscapes Of Ludwig Meidner. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Birmingham: The University of Birmingham, The Barber Institute of Fine Arts.
- Eliol, C. S., & Roters, E. (1989). The Apocalyptic Landscapes of Ludwig Meidner. Münih: Prestel.
- Glaubinger, J. (1982). A Double-Sided Drawing by Ludwig Meidner. 69(9), 297-307.
- Haxthausen, C. W. (1985). Modern German Masterpieces. Saint Louis: St. Louis Art Museum.
- Hobsbawm, E. (2011). Kısa 20. yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Leicester's German Expressionist Collection. (tarih yok). <https://www.germanexpressionismleicester.org/leicesters-collection/artists-and-works/ludwig-meidner/apocalyptic-vision>, Erişim tarihi: 10.12.2024.
- Miesel, V. H. (1970). Voices of German expressionism. New Jersey: Prentice-Hall.
- Nişanyan Sözlük. (tarih yok). <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/apokalips>, Erişim tarihi: 09.09.2024.
- Simmel, G. (2003). Modern Kültürde Çatışma. (T. Bora, N. Kalaycı, & E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Sotheby's. (tarih yok).
<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2018/impressionist-modern-art-evening-sale-n09930/lot.25.html>, Erişim tarihi: 09.22.2024.

Tönnies, F. (2000). Gemeinschaft ve Gessellschaft. A. Aydoğan (Dü.) içinde, Şehir ve Cemiyet (A. Aydoğan, Çev., s. 185-217). İstanbul: İz Yayıncılık.

Vogt, P. (1980). Expressionism. New York: H. N. Abrams.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.19>

Volume 8/4

2024 p. 324-342

CİNUÇEN TANRIKORUR'UN TERKİB ETTİĞİ MAKAMLARIN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE MAQAMS COMPOSED BY CİNUÇEN TANRIKORUR

Ferhat KILINÇARSLAN*

ÖZ

Türk mûsikîsi tarihsel bağlamda kadim bir geçmişe sahip makamsal karakterde olan ve makamların yapısal özellikleri itibarıyla de kendine has bir müzik türü olmuştur. Makam, hususi perdelerin ve aralıkların olduğu ezgisel dizilerin kendine has bir seyir içinde oluşturulmasıdır. Peşrev ise kelime olarak “önde giden” anlamını taşıyan yapısal olarak ise 4 hane ve 1 mülazime bölümlerinden oluşan eserler olup makamın yapısı, çeşnileri ve geçkileri hakkında bilgi veren saz eserleridir. Makamlar tarih boyunca çeşitli bestekârlar ve kuramcılar tarafından terkib edilerek müzik kültürümüze dahil edilmiştir. Bestekâr, ud virtüözü ve ses sanatçısı olan Cinuçen Tanrıkörur geleneksel klasik müziğimizin son dönemlerde yaşamış önemli şahsiyetlerinden biri olarak görülmektedir. 1938-2000 yılları arasında yaşayan son dönem bestekârlarından biri de Cinuçen Tanrıkörur’dur. Bestekâr Tanrıkörur’un terkib etmiş olduğu 3 makam vardır. Bunlar; Şedd-i Sabâ, Gülbûse ve Zâvılaşıran makamları olup birleşik makam özelliğindedir. Bu çalışmada Tanrıkörur tarafından terkib edilen makamların yapısal özellikleri hakkında bestekârın kendi tanımlamalarına yer verilmiş ve Tanrıkörur’un oluşturduğu 3 makamın peşrevleri müzikal anlamda tahlil edilerek makamın özellikleri hakkında bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma tarama yönteminin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Tanrıkörur’un eserlerde kullanmış olduğu çeşni ve geçkiler bestecinin kendi makam tarifine uygun olarak peşrevlerde işlediği ve ayrıca bestekârın klasik üslûbunu bestelerinde hissettirerek özgün eserler ortaya koyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Cinuçen Tanrıkörur , Makam , Peşrev, Terkib, Türk Müziği.*

ABSTRACT

In the historical context, Turkish music has been a unique type of music with an ancient past in terms of the structural characteristics of the maqams. Makam is the formation of melodic sequences with special pitches and intervals in a unique course.

* Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Geleneksel Türk Müziği, Türk Sanat Müziği, E-mail: ferhatkilincarslan@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5585-0235, Van, Türkiye.

Peşrev, on the other hand, are instrumental pieces, which literally means "leading" and structurally consist of 4 hane and 1 mülazime sections, and are instrumental pieces that provide information about the structure, variations and transitions of the makam. Composer, oud virtuoso and vocalist Cinuçen Tanrıkorur is one of the most important figures of our traditional classical music is seen as one of them. Throughout history, maqams have been composed by various composers and theoreticians and included in our music culture. Cinuçen Tanrıkorur is one of the most recent composers who lived between 1938 and 2000. Composer Tanrıkorur has three makams that he has composed. These are Şedd-i Sabâ, Gülbûse and Zâvılaşıran maqams and they have the characteristics of a combined makam. In this study, the composer's own definitions about the structural characteristics of the makams composed by Tanrıkorur are given and the peshrevs of the 3 makams created by Tanrıkorur are analyzed musically and information about the characteristics of the makam is tried to be obtained. The study is a qualitative study using the survey method. It was observed that Tanrıkorur's variations and transitions used in the works were processed in the peshrevs in accordance with the composer's own makam definition and also that the composer created original works by making the composer's classical style felt in his compositions.

Keywords: *Cinuçen Tanrıkorur , Makam , Peşrev, Terkib, Turkish Music.*

GİRİŞ

Türk müziği kullandığı makamlar ve usûller ile kendine has özellikleri barındıran bir müzik kültürüdür. Bu kültürü olduğu gibi koruyarak gelecek nesillere aktarmak büyük bir önem arz etmektedir. Makamlar, müzik kültürümüzdeki birikimle beraber sayı olarak da sürekli artmış ve farklı dönemlere ait edvar ve nazariyat kitaplarında kayıt altına alınarak işlenmiştir. Son yıllarda makam terkiib ederek Türk Müziğine hizmet eden bestekârlardan biri de Cinuçen Tanrıkorur olmuştur.

15.yüzyılda yaşayan bestekâr ve nazariyatçı Abdülkâdir Merâî müziğimizde “makam” adını kullanan ilk müzikologtur (Ferdî, 2010: 78) Abdülkâdir Merâî'ye kadar gelen mûsikî bilimciler makam sözcüğü yerine “şed” yada “devir” kelimelerini kullanmışlardır. Makam, TDK’ ya göre (1974), kâme fiilinden gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. Kâme kelimesinin anlamı ise ayak üstünde durmak, kalkmak, yükselmek, kaldırmak ve dikmek v.b.

Türk Müziği literatüründe makam tarifleri ise şu şekildedir;

Seyrine, nağmesine ve karar perdesine göre nitelendirilen ses dizisine denir. (TDK, 1974: 549). “Makam aslında bir oluş tarzıdır. Makamın kendisini teşkil eden çeşitli nispetlerle ve aralıkların düzenlenmesiyle vasfını belli eden mûsikî ıskalasının hususî bir şeklidir” (Yekta,1986: 67). Geleneksel Türk müziğinde belli aralıklarla arasında uyum olan seslerin meydana getirdiği, bir gam içinde kendine has bir seyir özelliği olan mûsikî cümlelerinin oluşturduğu özel çeşniye makam denilir (Karadeniz, 1983: 64). Belirli bir dizi içinde karar ve güçlü perdenin önemini belirtmek ve belli kurallara da bağlı kalarak nağmeler getir-meye denir (Özkan, 2006: 94). Dizinin karar ve güçlü perdeleri ile nağmeler yaparak dizinin diğer sesleri arasındaki ilişkiye uygun seslerin icra edilmesidir. Belirli dörtlü ile beşliden oluşan tam kararla güçlü perdedeki duyumlar sonrasında belirli

bir diziyle oluşturulan ezgilere makam adı verilir (Ezgi, 1933: 48). Hususi perde ve aralıklardan oluşan müzik dizilerinin kendine has ezgisel dolaşımı ile meydana getirdiği yapıya denir. (Yahya, 2002: 71).

Geleneksel Türk Müziğindeki makamlar Arel-Ezgi-Uzdilek sistemine göre; Basit makam, Şed makam ve Bileşik makam olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır. Makamlar dörtlü, beşli ve özel dörtlü-beşlilerle meydana getirilmektedir. Bu diziler makam duygusunu uyandıracak ses dizileri olup asıl olarak bunlara çeşni adı verilmektedir. Basit Makamlar, bir dörtlü ile bir beşlinin birleşimi ile meydana gelmektedir. Şed makamların ise göçürülme sonrasında ortaya çıktığı Arel-Ezgi-Uzdilek tarafından savunulmaktadır. İki ya da daha fazla makam ile çeşnilerin oluşturduğu makamlara da Bileşik Makam adı verilerek sınıflandırmış durumdadırlar. Klasik Türk Müziğinde makam kavramının sadece diziler ile ifade edilemediği, mutlaka seyir özelliği ile birlikte ele alınarak tanımlanması gerekmektedir.

Makamlar; karar sesi, güçlü sesi, asma karar sesi, yeden sesi, çeşni, geçki ve seyir gibi bazı kavramlarla ifade edilmektedir. Karar (durak) sesi makamın bittiği perde, güçlü sesi en fazla kullandığı perde, asma karar güçlüden sonra en sık kullandığı perde, durak ve güçlü perdelerinden başka seyir esnasında bitişe doğru farklı perdelerde yapılan kalışa da asma karar denir. Makamların seyir özellikleri çıkıcı, inici ve inici-çıkıcı karakterdedir.

Ekrem Karadeniz'e göre çeşni, seyir kuralları çerçevesinde makamın birbirlerinden ayırt edilmesinde önemli bir husus olan, aralıkları ve seyirleri birbirlerine benzeyen iki makamı ayırt etmeyi sağlayan önemli bir durumdur (Karadeniz, 1983: 65). Özkan'a göre ise makamı meydana getiren dörtlüler ile beşlilerin haricinde makamın yapısı içinde olan ve makamın özüyle bütünleşen farklı makamlardaki üçlü, dörtlü ve beşlilerin kullanılarak oluşturduğu nağmelere çeşni denir (Özkan, 2006). Geleneksel Türk Müziğinde ardışık olan üçlü, dörtlü ile beşli ses dizilerini kullanarak oluşturulan "karakteristik ezgisel tada" çeşni denir (Özbek, 2022).

Arel, bir makamdan diğer bir herhangi makama geçmeyi geçki olarak adlandırmaktadır. Dizisinde dört veya daha fazla ses olan makamlara yakın, dört sestense az ortak sesi bulunan makamlara ise uzak ismini vermektedir. Seyirde yakın makamlarla yapılmış geçkiye yakın geçki denilmekte iken, uzak makamlarla yapılanına ise uzak geçki demektir. Yakın bir geçkiyi yapmak kolay olurken uzak geçkiyi yapmak daha zor olmaktadır. İlk makama eldeki denilirken, sonrakine gidilen makam denilmektedir (Arel, 1968). Bir eser içinde bulunduğu makamdan başka bir makama geçmeye geçki denilmektedir (Akdoğan, 2003: 33). Geçkilerin eserde geçici ya da sürekli olarak iki türü kullanılmaktadır. Yapılan bu geçkiler bazı kuramcı-lar tarafından teknik özelliğine göre yine yakın geçki veya uzak geçki olarak sınıflandırılmaktadır (Kutluğ, 2000: 97).

Geleneksel makam kültürüne Tanrıkörur tarafından katılan üç yeni makam bu çalışma ile irdelenerek makamların yapısal özellikleri, bestekârın bestelediği peşrevlerin üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Cinuçen Tanrıkörur'un terkib etmiş olduğu "Gülbûse", "Şeddi Sabâ" ve "Zâvil Aşîrân" isimlerindeki makamların yapısal ve seyir özelliklerini belirterek bu makamlarda bestekârın bestelemiş olduğu peşrevleri incelemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Geleneksel makam kültürüne Tanrıkörur tarafından katılan 3 yeni makam bu çalışma ile irdelenerek makamların yapısal özellikleri, bestekârın bestelediği peşrevlerin üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma tarama yönteminin kullanıldığı nitel bir çalışmadır.

Araştırmada, Tanrıkörur'un 505 bestesinin içinden Şedd-i Sabâ, Gülbûse ve Zâvılaşıran peşrevleri örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmada kullanılan eserler Tanrıkörur'un kendi el yazması nota arşivinden elde edilmiştir.

Cinuçen Tanrıkörur'un Sanat Hayatı

Cinuçen Tanrıkörur 20. yüzyılda yaşayan en önemli sanatçılardan biridir. Mûsikîmize hemen hemen her formda eser bırakmış, kendisinden önce var olan kadim mûsikîmizi geleneksel yapısını bozmadan günümüze aktarma konusunda başarılı şekilde yürüterek önemli rol üstlenmiştir. Dini ver din dışı formda verdiği eserler, yazdığı kitaplar ve icra anlayışı ile musikimize yeni bir soluk getirmiştir. Besteciliğe 14 yaşında başlayan Tanrıkörur'un ilk bestesi Ferahnâk makamındaki Saz Semâîsidir.

Önemli bir ud virtüözü olup aynı zamanda bestekâr olan Tanrıkörur'un yaşamındaki titiz olma özelliği ud ve vokal icrasının yanında aynı zamanda besteciliği üzerine de yansıdığı söylenebilir. Notaya kendisinin aldığı eserlere bakıldığında özellikle eserlerini gayet nizami bir şekilde yazdığını ve sözlü eserlerde ise güftelerinde oldukça hassas davrandığını görülmektedir. Yaşadığı dönemin büyük şairleri tarafından yazılan şiirleri bestelemesi önemli bir tutum olarak görülebilir.

Tanrıkörur'un ud metodunda kullandığı etüdler ve besteler kendi tekniğiyle ifade edilebilecek bir şekilde metodunda adeta işlenmiş olup gerekli pozisyon ve süslemeler eserler üzerinde belirtilmiştir. Metodun kitap haline dönüştürülmemiş olmasının nedeni Tanrıkörur'un öğrencilerinden aldığı dönütler doğrultusunda güncel tutmak istemiş olmasından gelebilir. Tanrıkörur metodu, TRT tarafından ödüle layık görülmüş son derece öğretici tarafı olan yaygın bir metod olmuştur. Tanrıkörur ekolü, özellikle transpoze icrada önemli bir boşluğu doldurarak, diğer ekollerin açık pozisyonlarda kullandığı ezgileri kapalı pozisyonlar üzerinde geliştirerek ortaya koymuştur. Bu ekol, tanbur üslubunu andıran ve kompozisyondaki derinliği ve özgünlüğü ile 20. yüzyılın önemli icracısı olarak Türk müzik tarihine geçmiştir.

Tanrıkörur'un üzerinde durduğu konulardan birisi de eğitim konusu olmuştur. Tanrıkörur'un kendi ifadesi olarak "Bana Hayatta Hiçbir Şey Hocalık Kadar Zevk Vermedi" sözü ve "Para Vererek Öğrenmediğim Bir Şeyi Para Karşılığında Öğretmedim" ifadesi öğretme arzusunu göstermektedir. Tanrıkörur'un beste sayısı 505 adet olup bunların içinde klasik fasıllar, saz eserleri, mevlevî âyinleri, kâr-ı nev'eda, kâr, fantezi, film müziği, çocuk şarkıları, na't, şuşul, durak, ilahiler, klasik ve güncel formlarda (Sirto, Medhâl, Longa gibi) özellikle saz müziği eserleri mevcuttur.

Özetle 20. yüzyılda bestekâr ve ud icracılığı yönünden önemli bir yeri olan Tanrıkörur, bestelediği eserler, yaptığı kayıtlar, yetiştirdiği öğrenciler ve ekolüyle kendi dönemi ile sonrasında önemli bir etki yaratmıştır. Günümüzde yaygın olan ekolü hem saz hem de ses icracılarına yol gösterebilecek nitelikte olmuştur.

Birçok form ve makamda bestesi olan Tanrıkörur'un "Gülbûse", "Şed-di Sabâ" ile "Zâvil Aşîrân" isimlerinde üç makam terkibi olmuştur. Bu çalışman konusunu ise Tanrıkörur'un terkib ettiği makamlar ve bu makamlarda bestelenen peşrevlerin analizi oluşturmaktadır.

Cinuçen Tanrıkörur'un Terkîb Ettiği Makamların Tahlili

1. Şeddisabâ Makamı ve Peşrevinin Tahlili

Hüzzam makamındaki bazı eserlerin meyanında, makamın esas perdesi olan do (çârgâh) yerine do-diyez (nim-hicaz) kullanılmakta, si (bûselik) perdesi üzerine (bu perdeye kadar inilmiş olsa da olmasa da) sabâ makamının melodik iklimine girilmiştir. Örnek olarak Yesari Asım Arsoy'un "Zamanla belki geçer bu aşk da, hicranda" güfteli Hüzzam makamındaki ve düyek usulündeki şarkısının meyan kısmındaki bu geçici nitelikteki yapı Tanrıkörur tarafından kalıcı bir niteliğe dönüştürülmüştür. Hüzzam makamının ezgileri ile başlayıp Buselik perdesi üzerinde saba makamının ezgileri ile karar veren Şeddisabâ (aktarılmış sabâ) mürekkep makamı meydana gelmiştir. Buselik perdesinde sabâ karar verildikten sonra artık bütün yakın ve uzak geçkiler, Buselik durağı düğâh kabul edilerek yapılmıştır. (2. hane Buselik üzerinde Hüseyin'i ve rast üzerinde Şevkefza 3. hane nim zirgüle de evcara 4. hane yine nim zirgüle de bestenigâr vs.)

Makamın kullanılan diziler aşağıda gösterilmiştir,

Yerinde Hüzzam Dizisi

Buselikte Sabâ Dizisi

Şeddi Saba makamında bestelenen eserler;

Tablo-1

Bestekâr	Eser	Güfte Sâhibi	Usûl	Form
<u>Cinuçen Tanrıkörur</u>	<u>Peşrev</u>	-	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Peşrev</u>
<u>Zeki Atkoşar</u>	<u>Peşrev</u>	-	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Peşrev</u>
<u>Cinuçen Tanrıkörur</u>	<u>Saz Semaisi</u>	-	<u>Aksak Semai</u>	<u>Saz Semaisi</u>
<u>Nezahat Soysev</u>	<u>Saz Semaisi</u>	-	<u>Aksak Semai</u>	<u>Saz Semaisi</u>

<u>Zeki Atkoşar</u>	<u>Saz Semaisi</u>	-	<u>Aksak Semai</u>	<u>Saz Semaisi</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Dilşikarım Sen Esir Ettin Dil-i Naşadımı</u>	<u>Tevfik Kolaylı (Neyzen)</u>	<u>Lenk Fahte</u>	<u>Beste</u>
<u>Zeki Atkoşar</u>	<u>Ey Tü Can-ı Sad- Gülistan Ez Semen Pinhan Tuyi (Şedd-i Saba Âyîn-i Şerîfi)</u>	<u>Mevlana Celaleddin-i Rumi</u>	<u>Devr-i Revan</u>	<u>Ayin</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Gönlümde Yanan Aşk ile Viran Olayım Gel</u>	<u>Kemal Kaplançalı</u>	<u>Yürük Semai</u>	<u>Yürük Semai</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Nedir Bu Katrelerde Bahr-i Umman Olduğun Cana</u>	<u>Mehmet Sezayi Hz.</u>	<u>Çenber</u>	<u>Beste</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Sensiz Geçen Eyyam-ı Bahar Bil Ki Hazandır</u>	<u>Şevki Sevgin (Neyzen)</u>	<u>Aksak</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Sevdan ile Dil Milkin Viraneye Döndürdün</u>	<u>Selimi (Şeyh)</u>	<u>Aksak-Sengin Semai</u>	<u>Ağır Semai</u>

Bestecinin üç yeni mürekkep makamından biri olarak 1961 yılında 23 yaşındayken meydana getirdiği bu makamın, çember birinci bestesi Sezai Gülşen'i hazretlerinin bir münâcaatı, Fahte ikinci bestesi Neyzen Tevfik'in bir gazeli, ağır sengin semai usulündeki Ağır Semaisi Mevlevi Seyh Selimi'nin tasavvufi bir şiiri, Yörük Semaisi ise anonim bir kıta üzerinde beslenmiştir. Tanrıkorur Şevki Sevgin'in güftesi üzerine bestelediği fasıl dışı aksak şarkıdan başka kemanî N. Soysev bu makamdaki bir Saz Semaisi Zeki Atkoşar ise yine bu makamda bir Mevlevi ayini ile bir Saz Semaisi bestelemiştir.

Şeddisabâ Peşrev'in makam analizi;

Devrikebîr
(J:80)

ŞEDDİSABÂ* PEŞREV

Cinuçen Tanrıkorur

Bestekâr peşrevin 1.hanesine hüzzam makamını işleyerek ve güçlü perde olan neva perdesini kullanarak başlamıştır. Hanenin 3. satırında gerdaniye perdesi üzerinde nikriz bir çeşni kullanılmış olup sonrasında mahur perdesi kullanılarak buselik üzerinde sabâli bir kalış yapılmıştır. Bu hanede hem hüzzam hem de sabâ makamları birlikte kullanılarak şeddisabâ makamı böylece gösterilmiştir.

(SOW) Baselik'de Hüseyinî Nîmzingüle'de Evcârâ Nîmzingüle'de Beatenigâr

Teslim kısmına gerdaniye perdesi çevresinden başlayarak dik hisar, tiz nim hicaz ve dik sünbüle perdeleri kullanılmıştır. Teslimin 3. satırında mahur, buselik ve nim hicaz perdeleri ile sabâ makamına geçilerek makamın karakteristik özelliği ortaya konmuştur.

Peşrevin 2. hanesinde mahur, şehnaz ve nim hicaz perdeleri değiştirici işaret olarak konulmuş ve bestekâr bu hanede buselik perdesi üzerinde hüseyini makamını kullanmıştır. 2. satırın ortasında gerdaniye ve nim hisar perdeleri ile hicaz kalışlı bir çeşni gösterildikten sonra 3. satırın ortasında hisar perdesini kullanarak hüzzama ve sonrasında ise nim hicaz perdesi ve dik kürdi ile rast üzerinde nikrizli bir kalış yapıp neva perdesiyle teslime dönülmüştür.

3. Hanede şehnaz nim hicaz ve nim hisar perdeleri değiştirici işaret olarak kullanılmış olup neva ve gerdaniye perdeleriyle de bestekar zirgüle perdesi üzerinde evcarâ makamını tercih etmiştir. Bestekârın eserlerinde sık sık kullandığı bir çeşni olan bu makam hane sonlarında tekrar hüzzama dönerek teslim bölümüne haneyi aktarmıştır.

Peşrevin son hanesinde ise nim hisar, mahur, şehnaz ve nim hicaz perdelerini kullanarak bestekâr makam tercihini Bestenigâr makamından yana kullanmıştır. 2. satırın sonunda sabâ makamının buselik üzerindeki zirgüleli kalışıyla Dügâh makamı çeşnisine yer verilmiştir. 3. Satırda buselik üzerindeki kalış zirgüleli hicaz makamı çeşnisiyle devam etmiş ve tekrar sonrasında Bestenigâr makamı işlenmiş ve hane neva perdesini de kullanarak teslime dönmüştür.

2. Zavilâşîran Makamı ve Peşrevinin Tahlili

Bestecinin terkihi olan bu makam adından da anlaşılacağı üzere zâvil makamının hüseyniâşîran perdesi üzerinde Uşşak ve Karcıgar çeşnisi ile birleşmesine dayanan mürekkeb bir makamdır.

Hüseyinî aşîran, bûselik aşîran, sabâ aşîran vb. terkiplerdeki dügâh perdesi üzerinde karar veren ilk makamlardan başka, Rast perdesi üzerinde karar veren zâvil makamı seçilmiştir. Zâvil makamı dizisinden iki perde daha aşağıda (hüseyinî aşîran'da) karar verir. Makamın kullandığı diziler aşağıda gösterilmiştir. İnci bir seyiri olan makam olup mâhur makamı ile seyre başlar. Sonrasında nikrîz makamı ile beraber kullanarak zâvil makamını işlerken yerinde nikrîz dizisinin bir dörtlü yukarıdan paraleli olan çârgâhta nikrîz kullanılarak ilk kısım oluşturulur. III. Selim'in "Olmuş nişanı tiri muhabbet" yürük semaisi ezgi kullanımına örnek olabilir. Yerinde olan nikrîz makamına hüseyinîâşîran perdesinde karcıgar dizileri ilave edilerek hüseyinîâşîran'da uşşak çeşnisi ile karara gidilir. Seyirdeki meyân geçkileri için ise hüseyinî üzerinde nişâbur, dügâh, sabâ, nim hicaz perdesi üzerinde bestenigâr dügâh perdesinde ise bûselik, muhayyerbûselik, bayâtîaraban ya da bûselik makamları tercih edilebilir.

Makamda kullanılan diziler aşağıda gösterilmiştir;

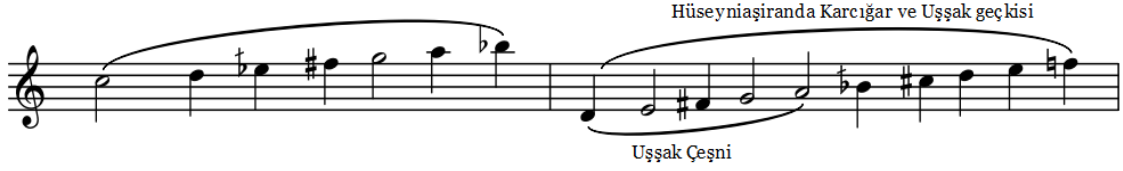
Zavil Dizisi (İlk Makam)

Nişabur Çeşnisi

Çargâhta Nikriz

Yerinde Nikriz

Zavilâşîran makamında bestelenen eserler;

Tablo 2

Bestekâr	Eser	Güfte Sâhibi	Usûl	Form
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Peşrev</u>	-	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Peşrev</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Peşrev</u>	-	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Peşrev</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Saz Semaisi</u>	-	<u>Aksak Semai</u>	<u>Saz Semaisi</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Beni Pek Sevme Diyorsun</u> <u>Bu İtabın Yeri Mi</u>	<u>Mehmet</u> <u>Turan Yazar</u>	<u>Aksak</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Bin Derdi Şerh Edersin Bir</u> <u>Kez Bakıp Derinden</u>	<u>Mehmet</u> <u>Turan Yazar</u>	<u>Lenk Fahte</u>	<u>Beste</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Ey Bahtım Aman Gönlüme</u> <u>Dem Vurma Çekil Git</u>	<u>Mehmet</u> <u>Turan Yazar</u>	<u>Aksak</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Gel Gel Dil-i Hasret-zede</u> <u>Dürdaneyi Görsün</u>	<u>Sabahattin</u> <u>Ergi</u>	<u>Yürük Semai</u>	<u>Yürük Semai</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Gözlerin Bir Mavi Derya</u> <u>Darda Kalmış Gönlüme</u>	<u>Mehmet</u> <u>Turan Yazar</u>	<u>Müsemmen</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Öyle Mahmur Eylemişsin</u> <u>Çeşm-i Celladın Ki Can</u>	<u>Sabahattin</u> <u>Ergi</u>	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Beste</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Perde Berdar Ey Hayati</u> <u>Can Ü Can Efzayimen</u> <u>(Zavil Aşiran Âyin-i Şerîfi)</u>	<u>Mevlana</u> <u>Celaledin-i</u> <u>Rumi</u>	<u>Değişmeli</u>	<u>Ayin</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Sen Kanlıcanın Ey Gül-i</u>	<u>Sabahattin</u>	<u>Ağır Sengin</u>	<u>Ağır</u>

	<u>Nazende Serabı</u>	<u>Ergi</u>	<u>Semai</u>	<u>Semai</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Şöyle Baktım Gam Çekenler Hep Deli</u>	<u>Mehmet Turan Yarar</u>	<u>Ağır Aksak</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Hasan Esen (Kemenevi)</u>	<u>Süzülen Aynalaşan Bir Suya Akmış Gibiyim</u>	<u>Vahit Özaydın</u>	<u>Aksak</u>	<u>Şarkı</u>
<u>Cinuçen Tanrıkorur</u>	<u>Zavil Aşiran Faslı</u>	<u>Muhtelif</u>	<u>Muhtelif</u>	<u>Muhtelif</u>

Bestecinin üç yeni mürekkep makamının ikincisi olarak 1987 yılında meydana getirilmiştir. Bu makamda bestekârın kendi bestelerinin dışına Hasan Esen de bir şarkı bestelemiştir.

Zavil-Aşiran Peşrev'in makam analizi;

ZÂVİL-AŞİRÂN PEŞREVİ

İlk haneye bestekâr hüseyini perdesiyle başlayarak sonrasında zavil makamının ilk güçlü perdesi olan gerdaniye perdesine geçmiştir. Gerdaniye perdesi güçlü şekilde kullanıldıktan sonra seyir tiz nevaya kadar genişlemiş ve hanenin 4. satırında nim hicaz ve dik kürdi perdeleriyle nikriz makamına geçilerek zavil makamı tamamlanmıştır. 4. satırda nikriz sonrasında ise tekrar çargâh ve segâh perdeleriyle teslime düşülmektedir.

Eserin teslim kısmında nim hicaz ve dik kürdi ile Nikriz makamı geçkisi yapılarak sonrasında zavilaşırân makamının yeden sesi olan yegâh perdesi düşülerek hüseyinîaşırân perdesi üzerinde uşşaklı geçki ile makam gösterilmiştir. Yani zavi makamı ve sonrasında uşşak makamı ile teslim bölümünde makamın karakteri bestekâr tarafından anlatılmıştır.

2. hanede rast perdesiyle başlanan seyir rast üzerinde çargâhlı bir kalış yaparak tekrar nim hicaz ve dik kürdi perdelerini kullanıp nikriz geçkiyi işlemiştir. Hanenin son satırında rast perdesi üzerinde tekrar çargâhlı nağmelerle teslime dönmüştür.

3. Haneye gerdaniye perdesiyle başlanan seyir; şehnaz, tiz buselik ve tiz çargâh perdeleri kullanılarak sabâlı bir çeşni göstermiş ve sonrasında nim hicaz perdesinde karar vererek Bestenigâr makamına dönmüştür. 2. satırda ise hüseyini perdesinde segâhlı bir kalış yapıp sonrasında sünbûle perdesi ve dik hisar kullanmıştır. Bu segâhlı kalış aslında öncesindeki sabâ geçki ile düşünüldüğünde dügâh makamına geçildiğini göstermektedir. 3. satırın sonunda eviç ve hisar perdesi ile çargâh üzerinde nikrizli kalış yapılmış olup teslime yine çargâh perdesiyle dönmüştür.

Eserin son hanesine rast perdesiyle başlayan bestekâr dik kürdi ve nim hicaz perdeleriyle nikriz makamını işleyerek 2. satırda şehnaz, acem, dik hicaz ve hicaz perdeleriyle sabâ makamına ve nim zirgüle ve dik acemaşirân perdelerini de kullanarak hüseyinâşirânda

dügâh makamını göstermiştir. Son bölümde tekrar çargâhlı bir geçiş kullanarak teslime dönülmüştür.

3. Gülbûse Makamı ve Peşrevinin Tahlili

Bestecinin son terkîbi olan bu makam, yerinde Muhayyer makamı ezgileriyle başlayan, gerekli geçkiler yaparak (ör. muhayyer sünbüle, sabâ, dügâh vd.) şevkefzâ makamının ezgileri ile karar veren "mürekkeb" bir makamdır. Birbirlerine uzak sayılabilecek bu iki makamın birlikte kullanılması, kontrast bir estetik yapı hissettirir. Makamın kullandığı diziler aşağıda gösterilmiştir. Makam, muhayyer makâmı ile seyre başlar. Muhayyer sünbüle, sabâ zemzeme, acem aşiran gibi makamlarla geçki yapılarak şevkefzâ ile karar verir. Meyan geçkileri için Sabâ, Dügâh, Bestenigâr gibi makamların seçildiği görülebilmektedir. III. Selim'in Muhayyer-Sünbüle makamındaki "Dem o demlerdi ki" ve "Ey goncai nazik tenim" eserleri ve Şevkefaza makamında İsmail Dede Efendi'nin "Ermesün el o şehin şevketi valalarına" adlı eseri Gülbuse makamının yapısal özellikleri için incelenebilir.

Makamda kullanılan diziler aşağıda gösterilmiştir;

Muhayyer Dizisi (ilk makam)

Muhayyer Sünbüle Dizisi

Kürdi (zemzeme) Dizisi

Acem Dizisi

Acemaşiran Dizisi

Şevkefzâ Dizisi

Gülbûse makamında bestelenen eserler;

Tablo 3

Bestecinin üç yeni mürekkebi makamının üçüncüsü olarak 1988 yılında meydana

Bestekâr	Eser	Güfte Sâhibi	Usûl	Form
<u>Cinuçen Tanrıkörur</u>	-	-	<u>Devr-i Kebir</u>	Peşrev
Cinuçen Tanrıkörur	-	=	<u>Aksak Semai</u>	Saz Semâî
Cinuçen Tanrıkörur	Çıkar eflake derunum şereri döne döne	Baki	<u>Devr-i Kebir</u>	<u>Beste</u>
Cinuçen Tanrıkörur	Dildedir mihrin ko hak olsun yolunda canü ten	Nef'i	<u>Lenk Fahte</u>	<u>Beste</u>
Cinuçen Tanrıkörur	Feryadıma ol kameti şimşad yetişmez	Baki	<u>Yürük Semai</u>	<u>Yürük Semai</u>
Cinuçen Tanrıkörur	Gönül yetti ecel zevki ruhi dildar yetmez mi	Fuzûli	Aksak Semai	Ağır Semai

getirilmiştir.

Bu makamda bestekâr'ın dışında başka bir besteye rastlanılmamıştır.

Gülbûse Peşrev'in makam analizi;

GÜLBÛSE PEŞREVİ

Devrikebîr Cinuçen Tanrıkörur

1.

tiz neva perdesini de kullanmış ve hane sonunda muhayyer makamının ikinci güçlüsü olan hüseyni perdesiyle teslime geçmiştir.

Teslim kısmında hüseyni perdesi ve çevresinde oluşan seyir, 2. satırda hicaz perdesinin kullanılmasıyla sabâ makamına geçmiş ve sonrasında segâh perdesinin yerine kürdi perdesi kullanılarak sabâ-zemzeme geçkisi kullanılmıştır. 3. satırda acemaşirân perdesine düşülerek zirgüle ve segâh perdelerinin kullanılmasıyla acemaşirânda nikriz bir geçki yapılmış ve acem perdesiyle 2. haneye geçilmiştir.

2. hanede acem çevresinde başlayan seyir nim hicaz ve dik kürdi perdesinin kullanılmasıyla hicaz makamına geçki yapılmış ve 3. satırda nim hisar perdesiyle de rasta düşülerek Neveser makamında bir geçki yapılmıştır. Sonrasında hisar ve çargâh perdeleri kullanılarak acemaşiran perdesine düşülmüş ve sonrasında tekrar hicaz makamı çeşnisiyle hüseyni perdesine geçilerek teslime geçilmiştir.

Muhayyer perdesi çevresinde muhayyer bir çeşniyle başlayan hane, 2. satırda şehnaz ve tiz buselik perdelerini kullanarak şehnaz makamında bir geçki yaparak argâh perdesine düşmüştür. 3. satırda ise buselik makamı seyri yapılarak son satırda evi perdesiyle hüseyini perdesinde kalınmıştır.

Son hanede acemaşîrân, argâh ve hüseyini perdelirini kullandıktan sonra hicaz perdesiyle sabâ geçki yapılmıştır. Zîrgüle perdesinde beraberinde kullanılması makamı Şevkefza makamına dönüştürmüş ve 3. satırda muhayyerli bir seyirle hüseyini perdesine dönülmüştür.

SONUÇ

Geleneksel Türk Müziğinin makam dağarcığına 3 yeni makam katarak müzik kültürümüze önemli katkıları olan Cinuçen Tanrıkorur, son döneme damga vuran önemli

bir bestekâr olmuştur. Tanrıkorur'un terkeb ettiği "Gülbûse" "Şeddi Sabâ" ve "Zâvil Aşîrân" isimlerindeki makamlar birleşik makam özelliğinde olan ve bestekârın çeşitli formlarda eserler verdiği makamlar olmuştur.

Hüzzam ve sabâ makamlarını birleştirerek meydana getirdiği şeddisaba makamı, zâvil makamını İki perde daha aşağı indirerek tertip ettiği Zâvilaşiran makamı ve Muhayyer makamıyla şevkefzâ makamlarını birleştirerek yaptığı gülbûse makamı Tanrıkorur'un terkeb ettiği üç yeni mürekkep makamın birleşimleridir. Ayrıca şeddisabâ makamı, Türk müziği makamları İçerisinde nişabur makamından sonra bûselik perdesinde karar veren ikinci makamdır.

Şeddisabâ peşrevde 1.hanenin 3. satırında gerdaniyede nikrizli bir çeşni ve sonrasında mahur perdesi kullanılarak buselik üzerinde sabâlı bir kalış gösterilmiştir. 1. Hanede hüzzam ve sabâ makamları birlikte kullanılarak şeddisabâ makamı gösterilmiştir. Teslimin 3. satırında hüzzamlı seyir sonrasında sabâ makamına geçilerek makamın karakteristik özelliği ortaya konmuştur. 2. hanede buselik perdesinde hüseyini makamını kullanmış olup sonrasında hicaz kalışlı bir çeşni gösterildikten sonra 3. Satırın ortasında hisar perdesini kullanarak Hüzzama ve sonrasında ise rast üzerinde nikrizli bir kalış yapılmıştır. Son hanede ise Tanrıkorur Bestenigâr makamını tercih etmiştir.

Zavil Aşîrân peşrev'in ilk hanesinde bestekâr hüseyini perdesiyle başlayarak mahur makamının güçlü perdesi gerdaniye kullanıldıktan sonra nikriz makamına geçilerek zavil makamı tamamlanmıştır. 2. hanede ise rast üzerinde çargâhlı bir kalış kullanılıp nikriz geçki işlenmiştir. 3. hanede sabâlı bir çeşni gösterilmiş ve sonrasında nim hicaz perdesinde kalarak seyir Bestenigâr makamına dönmüştür. Sonrasında sabâlı işleyiş hüseyini perdesindeki zirgüleli kalış ile düğâh makamına geçilmiştir. 3. Satırın sonunda ise çargâh üzerinde nikrizli kalış yapılmıştır. Eserin son hanesinde Nikriz makamını işleyerek 2. satırda sabâ makamına ve hüseyiniaşîrânda düğâh makamına geçilmiştir.

Peşrevin ilk hanesinde muhayyer makamı gösterilerek başka bir çeşni veya geçkiye yer vermemiştir. Teslimde hüseyini perdesi ve çevresinde oluşan seyir, 2. satırda hicaz perdesinin kullanılmasıyla sabâ makamına geçmiş ve sonrasında sabâ-zemzeme geçkisi kullanılmıştır. 3. satırda acemaşîrân perdesinde nikriz bir geçki yapılmıştır. 2. hanede hicaz makamına geçki yapılmış ve 3. satırda nim hisar perdesiyle de rast üzerinde Neveser makamında bir geçki yapılmıştır. Sonrasında hisar ve çargâh perdeleri kullanılarak acemaşîran perdesine düşülmüş ve sonrasında tekrar hicaz makamı çeşnisiyle hüseyini perdesine geçilerek teslime geçilmiştir. 3. Hanede muhayyer çeşnisiyle başlayan hane Şehnaz makamında bir geçki yaparak çargâh perdesine, 3. Satırda ise buselik makamı seyri yapılarak son satırda evic perdesiyle hüseyini perdesinde kalınmıştır. 4. hanede acemaşîrân, çargâh ve hüseyini perdelirini kullandıktan sonra hicaz perdesiyle sabâ geçki yapılarak zirgüle perdesinin de kullanılmasıyla şevkefza makamına geçilmiştir.

Tanrıkorur'un terkeb ettiği makamlar, Klasik Türk Müziğimizde var olan makamların özelliklerinden yola çıkılarak meydana getirilmiş olup hem çeşniler hem de geçkilerin kullanıldığı birleşik makam özelliğinde görülmektedir. Bu makamlar oluşturulurken transpoze edilmiş dizilerin makam terkinde kullanıldığı ve zenginleştirilmiş bir ezgi anlayışıyla meydana getirildiği söylenebilir.

Sonuç olarak Cinuçen Tanrıkorur'un terkîb ettiği makamlar ile mûsikî'ye önemli bir katkı sunmuş ve bestelediği eserler ile bunu ortaya koymuştur. Terkîb ettiği makamlarda yüksek müzik zevki, bilgisi ve duygu zenginliği görölmektedir.

Kaynaklar

- Akdoğu, O. (1995). *Türk Müziği'nde Türler Ve Biçimler*. İzmir: Can Ofset Matbaası.
- Arel, H. S. (1968). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri*. İstanbul: Hüsnütabîat Matbaası.
- Ezgi, S. (1933). *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi, C.1*. İstanbul: Milli Mecmua Matbaası.
- Karadeniz, E. (1983). *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Koç, F. (2010). Abdülaziz B. Abdülkâdir Merâği ve Nekâvetü'l-Edvâr İsimli Eserinin XV. Yüzyıl Mûsikî Nazariyatındaki Yeri. AÜSBE. Basılmamış DT. Ankara.
- Kutluğ, Y. F. (2000.) *Türk Mûsikîsinde Makamlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özbek, H. (2022). *Türk Müziği Form Bilgisi*. Ankara: İzge Yayıncılık.
- Özkan, İ. H. (2006). *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yahya Kaçar, G. (2002). *Ud Metodu*. Ankara: Yurt renkleri Yayınları.
- Yekta, R. (1986). *Türk Mûsikîsi*, Çev: Orhan Nasuhioğlu, İstanbul : Pan Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (1974) *Türkçe Sözlük*, Ankara.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.20>

Volume 8/4

2024 p. 343-361

RECEB-İ SİVÂSÎ'NİN *NECMÜ'L-HÜDÂ* ADLI ESERİ BAĞLAMINDA SÂLİK ve TECRÜBELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF RAJAB-İ SİVÂSÎ'S VIEWS ON THE SÂLİK AND THEIR EXPERIENCES IN THE CONTEXT OF HIS WORK *NAJMÜ'L-HÜDÂ*

Fatih ÇINAR*

Yüksel GÖZTEPE**

ÖZ

Halvetiyye tarikatının dört ana şubesi olan Şemsiyye (Sivâsiyye) koluna mensup bir sûfî olan Receb-i Sivâsî, bu kolun müesisi Şemseddîn-i Sivâsî'ye en yakın isimlerdendir. Şemseddîn-i Sivâsî'nin yeğeni, damadı ve aynı zamanda halîfesi olan Recep Efendi, âhir ömründe *Necmü'l-hüdâ* adlı bir eser kaleme alarak çalışmayı Şemseddîn-i Sivâsî'nin hayatına hasretmiştir. Sivâsî'ye elli yıl hizmet edip evine rahatça girip çıkma imkânına sahip olan Recep Efendi'nin bu çalışması birçok yönden önemlidir. Şemseddîn-i Sivâsî ile ilgili en temel kaynak olması, Sivâsî ile ilgili nakledilen bazı bilgilerin doğrulanması veya yanlış olduğunun tespit edilebilmesi noktasında mihenk bir çalışma olması, kaleme alındığı dönemdeki âlim ve sûfî birçok isme yer verilmiş olması ve nihayet bölge açısından o dönemde meydana gelen bazı olayları müellifin birinci ağızdan nakletmesi gibi özellikleriyle *Necmü'l-hüdâ* dikkate değer bir çalışmadır. Eseri değerli kılan bir diğer husus ise bir Halvetî-Şemsî şeyhi olarak Recep Efendi'nin bazı tasavvufî görüşlerini dile getirmiş olmasıdır. Eser içerisinde dağınık olarak dile getirilen bu görüşlerinde Recep Efendi, ağırlıklı olarak sâlik ve sâlikin tecrübelerine dair paylaşımlarda bulunmuştur. Bu cümleden olarak o, sâlik, râğıb, tâlib, vâsıl, varlık mertebeleri, vuslata ermenin yolları, sâliklere bazı tavsiyeler, sülûkün neticesi, vuslatın alametleri ve cezbe gibi konular üzerinde durmuştur. Yine Recep Efendi, insilâh sahibi olanlar ve mevâcide ulaşanlar şeklinde mânevî seyrin temsilcilerinden olan iki özel gruptan bahsetmiştir. Bu çalışmada Recep Efendi'nin bahsi geçen konulara dair görüşleri, dile getirdiği bu düşüncelerinde kimlerden etkilendiği ve kimleri etkilediği gibi hususlar ele alınmıştır. Bu çalışma ile Receb-i Sivâsî'nin görüşlerini bir bütünlük içerisinde

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: fcinar@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8192-1714, Tekirdağ, Türkiye.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: ygoztepe@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5701-0267, Sivas, Türkiye.

takdim etmek, onun düşünce dünyasını şekillendiren arka planı ve Recep Efendi'nin etkili olmasındaki temel dayanakları tespit etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Sâlik, Tecrübe, Receb-i Sivâsî, Necmü'l-hüdâ, Değerlendirme.*

ABSTRACT

Rajab-i Sivâsî, a Sufi affiliated with the Shamsiyya (Sivâsiyya) branch, one of the four main branches of the Halvatiyya order, was among the closest figures to the branch's founder, Shamseddîn-i Sivâsî. Rajab Efendi, who was Shamseddîn-i Sivâsî's nephew, son-in-law, and khalîfa, wrote a work titled *Najmü'l-hüdâ* in the later years of his life, dedicating it to Shamseddîn-i Sivâsî's life. This work by Rajab Efendi, who served Sivâsî for fifty years and had unrestricted access to his house, holds significance in many respects. *Najmü'l-hüdâ* stands out as the most foundational source on Shamseddîn-i Sivâsî. It serves as a benchmark for verifying or disproving certain information about Sivâsî, incorporates the names of numerous scholars and Sufis from the time it was written, and provides first-hand accounts of regional events from that period. Another element that makes this work valuable is Rajab Efendi's expression of certain Sufi views as a Khalwatî-Shamsî sheikh. In these views, scattered throughout the text, he primarily reflects on the experiences of the sâlik (spiritual seeker). He discusses topics such as the sâlik, râğıb, tâlib, wâsıl, levels of existence, paths to attaining wuslat (spiritual union), advice for seekers, the outcome of sulûk, signs of wuslat, and cezba (spiritual ecstasy). Additionally, he mentions two unique groups within the spiritual journey: those who poses insilâh (spiritual readiness) and those who have attained mawâjîd (spiritual ecstasies). This study examines Rajab Efendi's views on these topics, explores the influences on his thought, and identifies those he impacted. The aim is to present Rajab-i Sivâsî's ideas cohesively, uncover the background that shaped his intellectual world, and determine the foundational elements of his influence.

Keywords: *Tasawwuf, Sâlik, Experience, Rajab-i Sivâsî, Najmü'l-hüdâ, Evaluation*

Giriş

Halvetiyye, Anadolu başta olmak üzere birçok merkezde derin izler bırakan bir tarikattır. (Hulvî, 2013, s. 338) Halvetiyye tarikatının dört ana şubesiinden biri, Şemseddîn-i Sivâsî'ye (öl. 1006/1597) nispet edilen Şemsiyye veya Sivâsiyye şeklinde adlandırılan ve İstanbul, Trakya, Balkanlar, Kıbrıs, Midilli ve daha birçok bölge ve yerleşim merkezinde etkili olan koldur. (Vicdânî, 1919, s. 39-40) Şemseddîn-i Sivâsî'nin vefatının ardından Receb-i Sivâsî, Halvetî-Şemsî şeyhi olarak Sivas'ta bulunan âsitânedeki görevi ve tasavvufî görüşleri ile bu kolun neşrinde kilit rol üstlenmiştir. (Hulvî, 2013, s. 562-563) Recep Efendi, hayatının sonlarına doğru Şemseddîn-i Sivâsî'nin hayatını, eserlerini, halîfelerini ve tesir halkasını birinci ağızdan kayıt altına almak ve onun tasavvufî görüşlerini sonraki nesillere aktarmak kastıyla *Necmü'l-hüdâ fî menâkıbı's-şeyh Şemsüddîn Ebi's-senâ* adlı bir eser kaleme almıştır. (Çınar, 2021, s. 1a-54b) Recep Efendi, bu eserinde sadece üstâdına ve onun tasavvufî kişiliğine dair bilgiler nakletmemiş

aynı zamanda kendi tasavvufî düşüncesine dair bazı aktarımlarda da bulunmuştur. Eserde ana hatlarıyla şeyh, mürîd, sâlik, sülûk, ilâhî tecellîler, hakîkî Allah dostları, sözde sûfiler ve vuslat yolculuğu gibi başlıklara dair de bilgiler yer vermiştir. Bu çalışmada ilmî, siyâsî, askerî, vicdânî ve kültürel doku bakımından yaşadıkları dönemde olduğu kadar kendilerinden sonraki dönemlerde de etkinliklerini sürdüren Sivâsî ailesinin bir üyesi olan Recep Efendi'nin tasavvufî görüşlerinin önemli bir boyutunu temsil eden sâlik ve tecrübelerine dair düşüncelerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Recep Efendi'nin hayatı, eserleri, ilmî ve mânevî kişiliğine dair yapılan çalışmalar, onunla ilgili kâfi bilgileri muhtevî olduğu için (Çınar, 2012, s. 81-100; 2021, s. 73-148; 2021, s. 245-270; 2022, s. 48-52) burada Recep Efendi'nin hayatı, eserleri ve mânevî kişiliğine dair bilgi sunulmayacaktır.

1. Receb-i Sivâsî'ye Göre Sülûkün Mertebeleri ve Varlık Mertebeleriyle İlişkisi

Necmü'l-hüdâ adlı eserinde sâlikî “İlâhî rızaya ulaşmak için yolda olan kişi”; râgıbı “İlâhî rızaya ulaşmaya gayret eden kişi” ve tâlibi ise “İlâhî rızayı arzulayan kimse” şeklinde tarif eden Recep Efendi, her üç kavramın da yakın anlamlı kavramlar olduğunu belirtir. Her üç sınıfa dâhil olanları “Siddîklar” şeklinde tavsîf eden Recep Efendi'nin mânevî seyrin kahramanları olarak gördüğü bu kimseleri “İstenilen, râğbet edilen ve sülûk edilen şey nedir?” sorusu etrafında daha detaylı bir tanımlama yoluna gittiği görülür. Recep Efendi'nin bu soruya “Tâlib, râgıb ve sâlikin maksadı Allah Teâlâ'dır” şeklindeki cevabından onun mâneviyât yolcularına maksad-ı âliye olarak Hakk'ın rızasını hedef olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. (Sivâsî, v. 14b)

Tâlib, râgıb ve sâlik tanımlarından sonra varlık mertebelerine dair anlatıları bağlamında Recep Efendi, ilk olarak Hakk'ın isimleri üzerinde durur. Hakk'ın ilâhî isimlerinden “Allah” ismiyle ilgili değerlendirmesinde “*İsimlerden maksat, müsemmaları ve müsemmadan kasıt da ikilikten uzak (mücerred ve münferid), ikilik olmaksızın gaybî hakikat olan Zâtü'l-ehadiyye'dir*” ifadelerine yer verir. (Sivâsî, v. 15a) Onun naklettğine göre Zâtü'l-ehadiyye, mekân ve keyfiyetten yüce, nerede ve nasıl olduğu tasavvur edilemeyen, nihayetlerin nihayeti, gayelerin gayesi ve cem'in cem'idir. (Sivâsî, v. 15a) Recep Efendi'nin bu ifadeleriyle Hakk'ın “Lâ taayyün” mertebesindeki Zât'ına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zâtü'l-ehadiyye mertebesindeki Hakk'ın varlığına, ilimlerin ve akılların ulaşamayacağını, anlayışların (fehm) bu mertebede hayrette kalacağını belirten Recep Efendi, “*İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütf sahibidir*” (Cuma, 62/4) âyeti mücibince Hakk'ın bu mertebedeki varlık tecrübesini dilediğine lütfedeceğini söyler. (Sivâsî, v. 15a-15b) Akıl ve idrâk üstü olan bu mertebeye dair konuşanların ancak gizli işaret ve ince remizlerle bezenmiş konuşmalarla Hakk'ın varlığını dile getirilebileceğini aktaran Recep Efendi, bu âleme “Lâhût Âlemi”, bu âlemi tecrübe edenlere de “Ehl-i Lâhût” denildiğini aktarır. (Sivâsî, v. 15b) Kur'an-ı Kerim'de de zât-ı ilâhiye işaret edilen yerlerde Hak, kulların yanlış anlamalarına meydan vermemek için vechullah, aynullah, yedullah gibi mecâzî ve sembolik ifadelerle anlatmak

istediğine işaret etmiştir. (el-Bakara, 2/115; Fetih, 48/10; Kamer, 54/14) Sivâsî'nin, Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki usûlünü aynı ile sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Zât mertebesinin ardından “Tevhîd-i Sıfat” âleminin geldiğini ve bu âlemin “Ceberût Âlemi” olarak isimlendirildiğini ifade eden Recep Efendi, Hakk'ın aşamalı bir şekilde tecellî eden varlık seyrinde bu mertebeden sonra “Tevhîd-i Ef'âl” mertebesi olan ve “Melekût Âlemi” denen varlık mertebesinin geldiğini söyler. (Sivâsî, v. 19a) Aslında Ceberût âlemi, Melekût ve Mülk âleminin aslı ve kaynağıdır. Bu iki âlem Ceberût âleminden meydana gelmiştir. Ceberût âleminin büyüklüğü hiçbir insanın anlayışına sığmayacak kadar sonsuz bir âlemdir. (Nesefî, 1990, s. 81) Bunun altında “Mülk Âlemi” denilen mertebenin bulunduğunu, burasının “Cisim” ve “Müşâhedât” âlemi olduğunu aktaran Recep Efendi, ekseriyetle bu âlemin sâkinlerinin daha önce sıralanan üç âlemin bilgisine vâkıf olmaktan (Zât, Tevhîd-i Sıfat ve Tevhîd-i Ef'âl) nasiplerinin olmadığı bilgisini paylaşır. (Sivâsî, v. 15b-16a) Recep Efendi'ye göre, cisim ve müşâhedât âleminin sâkinlerinin sülûkleri, talepleri ve hazları yoktur. Ona göre bu âlemin ehli olan, zâhirî ibâdetler ve akılla anlaşılabilen meselelerle yetinen âlim ve sâlih kimselerdir. Bunlar, ebrârın efendileri, ashâb-ı yemîn ve ahyârdan sayılırlar. (Sivâsî, v. 16a) Ancak gerçek müşâhede ehli müşâhede esnasında öyle büyük mânevî haz alır ki, bedenî ve zihnî bütün acılarını tamamen unuttur. (Sayar, 2000, s. 105)

Recep Efendi, Mülk âleminin aşağısında “Nâsût Âlemi”nin bulunduğunu, bu âlemin ehlinin, Hakk'ın kitabında dile getirdiği sahih inanç ilkelerine bağlı mü'minler de olsalar, emirleri yerine getirmeyen, yasaklardan geri durmayan bir yapıda bulunabileceklerini belirtir. (Sivâsî, v. 16a-16b) Nâsût âleminin sâkinlerinin şehvetleri ve nefislerinin istediği şekilde inandıklarını söyleyen Recep Efendi'ye göre, onlar, Hakk'ın kitabında bildirdiği sahih itikatla iman eden mü'minler olsalar da âcizlik, fisk ve günâhlardan dolayı zulüm içerisindeyler. Böyle kimselerin hakîkî inâyet yetişirse iman ile hayatlarını sona erdirebileceklerini savunan Sivâsî, onların affedilip edilmeyeceklerinin Hakk'a kaldığını belirtir. (Sivâsî, v. 16b)

Recep Efendi, üstâdı Şemseddîn-i Sivâsî'nin tecrübe ettiği mânevî bir seyr üzerinden bahsi geçen “Tevhîd-i Ef'âl”, “Tevhîd-i Sıfat” ve “Tevhîd-i Zât” âlemlerini tanımlama yoluna da gider. Şemseddîn Efendi'den aktardığı bilgiye göre o, mânevî seyrinde “Kalp Makâmı” denilen bir seviyeye ulaşır ve o, her şeyi Allah için yaptığını Allah ile seyr ettiğini (Seyr maallâh), eşyanın aslî sûretlerinin kalp aynasında hakîkî halleriyle yansıdığını ve kalbinin türlü türlü nimetlerle süslenmiş bir mescide döndüğünü söyler. (Sivâsî, v. 16b) Şemseddîn Efendi, bu noktada, o mescidin minber ve mihrabından gelen vaaz sesleriyle kötülüklerden alıkonulduğunu, kalbinin misk kokulu çeşitli çiçekler ve ağaçlarla bezenip seherlerde güzel sesli bülbüllerin sesleriyle coşan bir bahçeye dönüştüğünden bahseder. Bu mertebenin ilhâm ve Allah ile iş yapma mertebesi olduğunu söyleyen Şemseddîn-i Sivâsî, ruhun nurunun kalbe, kalpten nefse ve nefsten diğer azalara yansıdığı için bu seyrde bedenî ibadetlerin huzur ile yapıldığını, cömertlik, iyilik, ihsân ve hayırların da bu huzur sayesinde anlam kazandığını sözlerine ekler. (Sivâsî, v. 16b)

Yani kalp, ruh ile nefis arasında bulunur. Ruh ile nefis arasındaki manevî bağının varlığından dolayı her iki tarafa da meyillidir. (Şîrvânî, 2020, s. 71) Netice olarak bu mertebe sahibinin “Tevhid-i Ef’âl Ehli” olduğunu belirten Şemseddîn Efendi, buradan daha da ileriye giderek “Tevhîd-i Sıfât” ve “Tevhîd-i Zât” mertebelerini tecrübe ettiğini belirtir. Recep Efendi, Şemseddîn-i Sivâsî’nin bu naklinden hareketle onun ifade ettiği “Tevhîd-i Ef’âl” ve “Tevhîd-i Sıfât” ehlinin özellikleri ile ilgili bilgi aktarır. Buna göre “Tevhîd-i Ef’âl” ve “Tevhîd-i Sıfât” mertebelerinde sâlik, mülkûn sadece Hakk’a ait olduğunu ve O’nun ortağı olmadığı için, amel ve fiillerden meydana gelen, yine insan ve hayvandan ortaya çıkan süflî ve ulvî sıfatlardan olan her şeyin Allah’tan olduğunu idrak eder. Burada mânevîyât yolcusunun Hakk’ın “el-Vâhid” ve “el-Kahhâr” isimlerinin tecellilerine mazhar olacağını belirten Recep Efendi, sâlikin sülûkü bu makama gelince onun, hizmet ve ibadetlerin edepleriyle hemhâl olup bu vazifeleri huşu, hudu, vakar ve tazim ile yapacağını belirtir. (Sivâsî, v. 16b-17a) Bu mertebede eşyanın sâlike ayna olacağını ve sâlikin Hakk’ın dışında hiçbir şeyi görmeyeceğini nakleden Recep Efendi, bundan sonra sâlikin tecrübe edeceği “Zât Mertebesi” ile ilgili de bilgi verir. O, daha önce de dile getirildiği gibi “Lâhût Âlemi” de denilen “Tevhîd-i Zât” mertebesinde sâlikin “Hakkü’l-yakîn” bilgi düzeyine ulaştığını ve burada sâlikin Hakk’ta fânî olup O’nunla bâkî olma tecrübesini elde ettiğini söyler. (Sivâsî, v. 17a) Recep Efendi’nin burada Zât mertebesiyle ilgili bilgi verdiği şey bizatihi Zât’ın kendisi değildir. Sâlikin Zât tecellisine mazhar olmasıyla alakalı bir boyuttur. Çünkü lâ ta’ayyün mertebesinde Hak, her türlü bilgi dairesine girmekten de berîdir. “Zât bu mertebede her şeyden mutlaktır; ancak bu mutlaklığın takyîd ve tahdidin mukabilinde bir mutlaklık olmadığını ifade etmek gerekir. Bu mertebede Zât, takyîd ve tahdidin mukabilindeki ıtlaklıktan bile mutlaktır. Bu makâmda ne dil ne hüküm ne isim ne de sıfat vardır.” (Akar, 2021, s. 117)

Vicdânî’nin *Tomâr-ı Turûk-ı ‘Aliyye* adlı eserinde nefis mertebeleri cetvelinde belirttiği gibi, Recep Efendi’nin eserinde sıklıkla vurguladığı “Tevhîd-i Ef’âl, Tevfîd-i Sıfat ve Tevhîd-i Zât” mertebeleriyle ilgili vermiş olduğu bilgiler nefis, kalp ve ruh terakki noktaları olup emmâre, levvâme ve mülheme nefis mertebeleriyle yakından alakalıdır. (Vicdânî, 1995, s. 185)

Mânevî yolculuğunu gerçekleştiren mürîdin, “Tevhîd-i Sıfât” mertebesine ulaştığında mürşidi ile olan münasebetine de değinen Recep Efendi’ye göre, sâlik “Tevhîd-i Sıfât” tecrübesine ulaştığında mürşidi ona hırka giydirip, seccâde, ibrik ve asa verebilir. Çünkü sâlik, bu noktada “Rûhu’l-eclâ”dan (Rûhu’l-eclâ: Ruhun ehadiyyet mertebesinde tecellilere mazhar olabilme kabiliyetini elde etmesi hali.) gaybî manaları ve Rabbânî feyzleri almaya hazır hale gelir (Sivâsî, v. 18a) ve o, irtidâ’ ve irtidattan korunmuş bir halde daha yüce mertebelere yol alabilecek bir kıvamı yakalar. (Sivâsî, v. 18b) Nefs-i levvâme âleminde kaldığı için bu noktaya ulaşamayan ve er-Rûhu’l-Kuds’e nüfûz edemeyen sâlike hilâfet verilemeyeceğini belirten Recep Efendi, bu haldeki sâlikin yakınlık elde etmesi ve alışkanlık haline getirmesi gereken şeylere uzak olduğundan irtidattan emin olamayacağını belirtir. Çarpıcı bir örnekle bu durumdaki sâlikin hâlini tasvîr eden Recep Efendi, vahşi bir kuş tutup ona avlanmayı öğreten bir kimsenin bu

vahşi kuşu avlanmada kullanırken başvurduğu bir yöntemi dile getirir. Bu avcı, avlanmayı öğrettiği vahşi kuşu, avlanma esnasında tekrar kendisine dönmeme ihtimali olduğu için tamamen serbest bırakmaz. Ava bırakacağı zaman o vahşi kuşun ayağını bağlar ve ipin diğer ucunu da kendi koluna sabitler. Tıpkı bu vahşi kuş gibi tam kemâl noktasına gelmeyen kimselerin asa ve seccâdeye sarılıp, zikir ve ibadeti terk eden, avam ve âdetlerle yaşayan, alelâde insan mevkiine düşen birçok örnek gördüğünü söyleyen Recep Efendi, bu sözleriyle sâlikleri mürşid-i kâmillerin telkinlerine uymaları konusunda uyarır. (Sivâsî, v. 18b-19a) Zira halîfelik şekli ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Şekli halîfelik tekkenin ve oradaki görevli dervişlerin idare edilmesi için yetkili kimsenin halîfelik görevi olurken mânevî halîfelik ise sülûkünü tamamlayan ve seyrusülûk yaptırma yetkisi olan halîfeye mahsus bir görevdir. (Akot, 2017, s. 61) Recep Efendi'nin Ruhü'l-Kuds dairesine nüfuz etmeyen halîfelik verilmeyeceğinden kast mânevî halîfelik verilmez anlamına gelmektedir.

Receb-i Sivâsî, nefs-i merzıyye derecesinden de söz eder ve bu derece hakkında çeşitli bilgiler verir. Bu mertebenin çok yüce ve büyük bir mertebe olduğunu belirten Recep Efendi, bu mertebeye “Makâmü'l-Murâd”, “Makâmü'l-Mahbûb” ve “Makâmü'l-Matlûb” da denildiğini aktarır. Sâlikin bu tecrübeden önce, şiddetli bir istek ve arzuyla “Mürîd” ve “Muhıbb” olacağını ve aşama aşama kötülükleri iyiliklere dönüştüreceğini söyleyen Recep Efendi, merzıyye sahibinin Hakk'ın ona ezelde takdir ettiğine râzı ve kâni olacağını belirtir. Ona göre, bu takdirden sâlike ne isabet ederse sâlik, kalbinde en ufak bir sıkıntı duymaz, sabreder ve Hakk'ın hükmüne boyun eğer. Böyle olunca da Hak, onun hâl ve şanına lâıyk olmak üzere ve istediğini ona lütfetmek suretiyle ondan razı olur. Ona gönlünden geçenleri dile getirmeksizin ihsanda bulunur. (Sivâsî, v. 27a) Bu mertebenin velâyet ve kerâmet mertebesi olduğunu nakleden Recep Efendi, bundan sonra sâlikin “Nefs-i Kâmile” mertebesine yükseleceğini ifade eder. Tâlibin merzıyye mertebesinde Hakk'ın “*Ey mutmain olmuş nefis! Sen Rabbinden razı Rabbin de senden razı olarak dön! Kullarımın arasına ve cennetime gir!*” (Fecr 89/27-30) âyetine mazhar olacağını aktarır. (Sivâsî, v. 27b) Recep Efendi'nin, *Risâle fî usûli'l-Halvetiyye* adlı eserinde nefsin mertebeleri ve sâlikin bu mertebelerindeki özelliklerini detaylı olarak naklettiği için *Necmü'l-hüdâ*'da nefsin tüm mertebeleri ve sâlikin bu mertebelerdeki vasıflarına değinmediği, üstadı Şemseddîn-i Sivâsî'nin tecrübe ettiğini söylediği mertebeler dolayısıyla söz geldikçe nefsin ilgili mertebelerine ve sâlikin bu mertebelerdeki bazı vasıflarına dair bilgiler aktardığı söylenebilir. (Çınar, 2012, s. 85-87; Sivâsî, v. 1a-7b)

Recep Efendi, “Vâsilûn” denilen bir zümreden daha bahseder. Buna göre vâsilûn “Hakk'a ulaşan kimselerdir” ve mertebeleri farklı da olsa buraya ulaşan kimseler iki kısımda ele alınmaktadır. Recep Efendi'nin ifadesine göre bunlardan bir kısmı Hakk'a vâsıl olarak maksûda ulaşan ve Hakk'ın yanında tuttuğu kimselerdir. Hakk'ın bu kimselere halkı irşâd için izin vermediğini söyleyen Recep Efendi, bunların kendi nefislerinde mükemmil olduğunu, “Makbûl”, Kâmil” ve “Vâsıl” şeklinde isimlendirildiklerini nakleder. Bu arada Hakk'a vuslatın ancak cezbe ile mümkün olduğu savunusunu aktaran Recep Efendi, (Sivâsî, s. 52a-52b) eserin bir başka yerinde üç tür cezbeden bahseder. Buna göre kişi,

sülûkten önce, mücâhedelerden önce ve riyazetten sonra cezbeye tutulmak sûretiyle Hakk'a vâsıl olabilir. Hangi yolla olursa olsun Hakk'ın hazînelerine ulaşmış olan bu kimselerin Hakk'ın sırlarına vâkıf, O'nun murâdı ve mahbûbları olduklarını söyleyen Recep Efendi, davet ve ikâzın öncelikle Hakk tarafından gelmesi nedeniyle bu kimselerin büyük bir nimete gark olduklarını belirtir. (Sivâsî, s. 64b) Receb-i Sivâsî'nin ifadesine göre ilk sınıfta olan kimseler cezbenin kıymetini bilmezlerse mâneviyât fakîri durumuna düşer ve ellerindeki bu kıymetli hazineyi kaybederler. Recep Efendi, değerli bir nimet olarak nitelediği cezbeden sonra şükür ve mücâhedeye devam eden, şeriatın edepleriyle edeplen, kulluk makâmında Hakk'ın rızası için bekleyen, emîr ve yasaklara riâyet eden ve böylelikle bitmek tükenmek bilmeyen hazînelere kavuşan ikinci sınıftaki kimselere Hakk'ın inayetinin mücâhededen önce gelmesi dolayısıyla lütfedilen hazîneleri ne kadar harcarlarsa harcasınlar onların hazînelerinin bitmeyeceğini ifade eder. (Sivâsî, v. 64b-65a) Ona göre, bu kısımdakiler diğerleri içerisinde en mükemmel ve en güzel olanlarıdır. Çünkü bu sınıftaki kimseler, Hakk'ın dilemesi ve mahbûbu olmasının yanında mücâhede yapmış ve tembellik etmeden bu mücâdeleye devam etmişlerdir. Üçüncü sınıftaki kimsenin öncelikle ahiretteki azaptan kâmil bir şeyhin nefesi, amel eden Rabbânî bir âlimin sözü ile cezbesez olarak tarikata girip sonra Hakk'ı murâd ederek Hakk'ın rızasına kavuşmak için mücâhedeler yaptığını belirten Recep Efendi, böyle kimselerin kötü ahlâkı terk edinceye ve güzel ahlâkın esaslarıyla mücehhez oluncaya kadar şeriatın edepleriyle donanıp sonra Hakk'ın cezbisini kazanmaya lâyık olduklarını nakleder. (Sivâsî, v. 65a) Böyle kimselerin de türlü hazînelere kapıları açılan kimseler olup değerli olduklarını ancak ikinci sınıftaki kimselerin mertebelerine ulaşamadıkları bilgisini aktaran Recep Efendi'ye göre bunun sebebi üçüncü sınıftaki kimselerin öncelikle Hakk'ı talep edip ardından cezbeye tutulmuş, ikinci sınıftaki kimselerin ise öncelikle Hak tarafından murâd edilmiş ve böylece cezbeye tutulmuş kimseler olmalarındandır. (Sivâsî, v. 65a-65b) Nitekim tasavvuf kültüründe sâiki hedefine yaklaştırma hususunda Hak'tan gelen bir anlık cezbe iki cihan halkının ameline denk görülmüştür. (Yılmaz, 1997, s. 206)

Recep Efendi'nin, üstâdı Şemseddîn-i Sivâsî'nin “*Cismimde gönül kuşu mahbûs olalı ağlar/ Cezbeyle boşandıkta a'lâ haberin söyler*” (Sivasi, 2017, v. 191) şeklinde, tesiri üzerinden dile getirdiği cezbe meselesinde üstadından etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Recep Efendi'nin Akşemseddîn'in (öl. 863/1459) *Makâmâtü'l-evliyâ* adlı eserinde cezbe sahibi kimselerin Levh-i Mahfûz'a bakıp Hakk'ın tecellîleriyle kendilerinden geçen yapılarına ve Hakk'ın, meczûbları kendisine çekmesi neticesinde onların hayrân durumuna gelip sırf Hak ile meşgul olup her şeyden zevk duymalarına dâir aktardığı bilgilere benzer ifadelerle cezbe sahipleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunduğu da görülmektedir. (Akşemseddin, s. 181a-181b; Akşemseddin, 2012, s. 30-31; Ateş, 1999, s. 2/16-17-18; Yıldız, 2016, s. 53) Recep Efendi'nin ikinci sınıfta zikrettiği cezbe sahiplerinin cezbeye tutulanlar içerisinde en değerli olanları şeklindeki kanaati, Ebû Yezîd-i Bistâmî'nin (öl. 234/848 [?]) “*Ben istenilen, Sen isteyensin*” şeklinde bahsettiği konumdaki kişilere bir işaret niteliğindedir. (Kâşânî, 2015, s. 485) Meczûbların sınıfları konusunda Recep Efendi'nin meczûblara dâir, Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*, Herevî'nin (öl. 481/1089) *Menâzilü's-sâirîn*, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif* ve Sarı Abdullah

Efendi'nin (öl. 992/1584) *Semerâtü'l-fuâd* adlı eserlerinde nakledilen tasniflere benzer bilgi verdiği ve cezbe konusunda bu isimlerin takipçisi olduğu fark edilmektedir. (Abdullah, 1967, s. 51; Kelâbâzî, 1992, s. 94; Koltas, 2017, s. 130-133)

Receb-i Sivâsî, vâsilûn olanların ikinci sınıfına dâhil olanlarına “Vâsıl-ı Merdûd” veya “Seyr minallâh bi-iznillâh” denildiğini, bu sınıfta olanların “Makbûl” ve “Vâsıl” denilenlerden daha yüce, kâmil ve tam olduklarını belirtmiştir. O, bunun sebebini, bu sınıftakilerin hem kendi nefislerinde hem de başkasında mükemmil olmaları şeklinde izah etmiş ve “*Ey Nebi! Muhakkak ki, biz seni bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı, kendisinin izniyle Allah’a davet edici ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik*” (Ahzab, 33/45-46) âyetinin bu mertebeye işaret ettiğini söylemiştir. (Sivâsî, v. 52a) Recep Efendi'nin vâsıl-ı merdûd dediği irşad vazifesiyle görevlendirilmiş bu kişiler, vâsıl-ı Hak olduktan sonra Allah'ın onları irşad ile görevlendirdiği kimselerdir.

Recep Efendi'nin sâlik ve varlık mertebelerine dair *Necmü'l-hüdâ*'da naklettiği bilgilere bakınca vahdet-i vücûd düşüncesinin Recep Efendi'de hâkim olduğu ve eserde sırası geldikçe bu kabulünü dile getirip detaylandığı şeklinde bir tavrın takipçisi olduğu söylenebilir. Onun Lâhût, Ceberût, Melekût, Mülk ve Nâsût âlemleriyle ilgili aktarımları, Zât, Tevhîd-i Ef'âl ve Tevhîd-i Sıfat tecellîleri ile ilgili nakilleri, seyr ilallâh (nefs-i emmâre), seyr maallâh (nefs-i mutmainne) ve seyr anillâh (nefs-i merdıyye) tecrübelerini tasviri, vâsilûn ve cezbe konularındaki verdiği bilgileri bu bağlamda dile getirdiği anlatılardır. Sâlikin mürşidi ile münasebeti ve ilâhî isimlerle sâlikin Hakk'a vuslatı elde etmesi gibi başlıklarda da Recep Efendi'nin aynı tavrını sürdürdüğü ifade edilebilir. Recep Efendi'nin bu şekilde bir usûlî takip etmesi Halvetiyye tarikatının genel karakteristik özelliklerini yansıtan bir tavidir.

2. Receb-i Sivâsî'ye Göre Vuslata Ermenin Yolları ve Receb-i Sivâsî'nin Sâlike Yaptığı Bazı Tavsiyeler

Receb-i Sivâsî, sâlikin vuslata ermesinin yolu ve vuslatın şartları üzerinde de durur. Recep Efendi'ye göre Hakk'a vuslata ermenin birçok ana ve fûru yolu vardır ki bunların sayısı sonsuzdur. Recep Efendi, buna rağmen Hakk'a vuslatın en sağlam yollarını şu şekilde sıralar:

“Öncelikle Allah Teâlâ'nın kitabı, Hz. Peygamber'in (sav) sünneti ve şimdiye kadar geçen ehl-i sünnet ve'l-cemaatin üzerinde ittifak ettiği inanca sahip olmak. Sonra irşad ehli bir mürşidin elinde tövbe etmek. Sonra kişinin geçmişine pişman olması. Sonra Allah Teâlâ'ya beklentisiz bağışlanma talebiyle yönelme ve O'nun (c.c.) rahmetini umma. Daha sonra geçen ömründe eksik bıraktığı hususları tamamlama. Gösteriş ve desinler beklentisi olmadan samimi bir niyet. Sonra şeyhinin izniyle, Allah Teâlâ'nın zikri ve zaruret halinin dışında kişinin susmayı tercih etmesi. Sonra doğru söylemek ve sözü ölçülü kullanmak. Edep, hayâ, vakar, devamlı abdestli olmak ve az yemekle istikâmet sahibi olmak. Haram yememek, içmeyi ve uykuyu azaltmak. Tam bir teveccüh ile Allah Teâlâ'ya yönelmek. Gizli bir şekilde zikri çoğaltmak. Kalbi, Allah Teâlâ'ya sağlam bir şekilde bağlamak.

Özellikle şehirlerde uyanık olmayı çoğaltmak. Çünkü şehir vakti, çok tövbe eden ve Ebrar sınıfında olanlar için bir istiğfar ve bağışlanma dileği ve bir münacat, yalvarma ve dua vaktidir. Kişi, iki dizi üzerine kibleye karşı dönerek gözlerini kapatmalı, Allah Teâlâ'yı dost edinip halktan hatta aile fertlerinden dahi uzaklaşıp sürekli kalbini yoklamalıdır. Nefs ve şeytan düşmanlarını gözetim altında tutarak, kalbini vesvese ve şüphelerden uzaklaştırarak, tevazu ile bazen ağlayıp bazen dua ederek vaktini geçirmelidir. Abâ elbise giyerek, daima abdestli olup namazları cemaatle kılmaya özen göstermelidir. İşlerini ciddiyetle görmeli ve ne yaptığının farkında olarak davranmalıdır. Çünkü samimi sâlik azimet ehlinden olmalıdır. Azimet ehli için müstehap sünnet, sünnet vacip, vacip ise farz olur. Farzın değeri ona göre kıyaslansın. Çünkü bunlar fetva ile değil takva ile hareket ederler. Bu kimselerde ruhsatla amel etme durumu olursa bu kimseler havada uçarken kanadına ok değip yere düşen kuş gibi olurlar.” (Sivâsî, v. 17a-17b)

Recep Efendi'nin vuslata ermek için sıraladığı yollara bakıldığında itikâdî, amelî ve ahlâkî başlıklar üzerinden Hakk'a vuslatın yollarını dile getirdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda onun, ehl-i sünnet inancına sahip olma vurgusu, tövbe ve Hakk'ın rahmetini ummak, mürşide teslim olmak, kalp tasfiyesi, zikir, şehir vakitlerini değerlendirmek, istikâmet, az yemek, az uyumak ve az konuşmak, dua, nefis ve şeytana karşı uyanık olmak, namazları cemaatle kılmak, her fiili ihsan düşüncesi ile yapmak ve nihayet genel bir tavır olarak ruhsat ile değil azimetle hareket ederek takva bilincine ulaşmak şeklindeki tarifleri câlib-i dikkattir. Nefsi arındırmak ve kemâle ulaştırmak gayesi güttüğü anlaşılan bu ilkeleri Hakk'a vuslat için sıralayan Receb-i Sivâsî'nin Halvetiyye geleneğine uygun bir şekilde vuslat yolunu tarif için bu hususları dile getirdiği söylenebilir. Halvetiyye'de sâlikin Hakk'ın rızasına ulaşabilmesi için nefsin kendini beğenmek, şımarık ve kibirli olmak, cimri, şehvete düşkün, cahil ve şeytanla iş birliği yapmak gibi kötü huylarını, nefsin direncini kırmak suretiyle bu gibi kötü huyların güzel huylara dönüştürülmesi esas alınmıştır. (Aksarâyî, v. 123b-127a; Bâlî, v. 45b-78a; Marmaravî, v. 59a-68b; Usta, 2015, s. 90-110) Recep Efendi'nin bu esasa uygun adımlarla nefsin direncini kırmak gayesiyle bahsi geçen hususları gündeme getirdiği anlaşılmaktadır. Mânevî yolculuğun başlangıcı ve devam eden süreçte sâlikin riayet etmesi gereken başlıkları nefis mertebelerine göre dizayn ettiği net bir şekilde gözlemlenen Recep Efendi'nin nefis-i emmâre mertebesinin sâlik üzerindeki tesirinden onu kurtarmak için böyle bir yol izlenilmesini tavsiye ettiği metnin devamında dile getirdiği seyr ilallâh konumu, sâlikin seyrüsülûk sürecinde kullanacağı argümanlar ve sâlikin bu süreçte riayet etmesi gereken hususlara dair anlatılarında daha net bir şekilde görülmektedir. Buna göre sâlikin azığı takva olmalıdır. “Azık alın. Azıkların en hayırlısı takvadır” (Bakara, 2/197) âyeti buna işaret etmektedir. Sâlikin merkebi/biniti himmet, kamçısı aşk, şevk ve safâdır. Sâlikin yoldaşı Hakk'ın tevfiği, silahı zühd ve hidâyettir. Onun elbisesi, ilim ve amel, kandil ve ışığı Esmâü'l-Hüsna'dır. Sâlikin sözleri, Hakk'a yalvarmaktır ki bu mânevî yükselişe “es-Seyr ilallâh” denmektedir. (Sivâsî, v. 18a) Recep Efendi'ye göre seyrüsülûk sürecince sâlik/tâlib/sâdik, samimi olmalı, hedefine ulaşmaya kadar tembellik ve gevşeklik göstermemeli, durmaksızın, eksiksiz bir şekilde Hakk'a yönelmelidir. Bunun aşağısında bir yönelişi olursa, bu durumda sâlik, isterse keşf ve kerâmet sahibi olsun noksan olanlardan sayılır,

kâmillerden sayılmaz. (Sivâsî, v. 18b-18b) Mürîdin bu süreçte tefrikadan uzak durarak ibadetlerle zamanını değerlendirmesini, kalbini karışık duygulardan, düşüncelerden ve Hakk'ın sevgisinin dışındaki her şeyden uzak tutmasını ve gece ve gündüz kalbini parlatmaya devam etmesini tavsiye eden Recep Efendi, müride, zulme meydan verdiği için nefis-i emmâre sahiplerinden, fitne çıkaran, kibirli ve şerli kimselerden uzak durmasını da önerir. (Sivâsî, v. 49a) Dünya sevgisine düşürebilecek kesimler olan zenginler ve devlet adamlarıyla oturmamasını sâlike tavsiye eden Recep Efendi, sâlikin mânevî seyrini hızlandıracak Ebrâr ve Ahyâr ile zaman geçirmesini ise sâlik için zaruri görür. Recep Efendi, sâliki mânen yavaşlatacak hatta gerilemesine sebep olabilecek endişesiyle kadın, çocuk ve gençlerle sohbetten de kaçınması gerektiğini söyler. Bu konuda İmam Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) “Sen gençlerle sohbetten sakınmalısın. Çünkü onlar, hile ve aldatma ashabıdırlar” (A. Kuşeyrî, 1991, s. 601-604; A. Kuşeyrî, 2000, s. 580-583) sözünü hatırlatır. (Sivâsî, v. 49b)

Sâlikin terbiye ve tezkiyesi ile ilgilenen kimsenin (şeyhin) de sâliki mevâcide ulaştırması gerektiğini belirten Recep Efendi'ye göre eğer vusûlden önce üstâdı kişiyi terbiye ve tezkiye işini terk ederse bu kişinin hâli, nemli bir toprağa ekilen yeşil bir ağaç gibidir. O ağaca suyu verilmez, gerekli bakım yapılmaz ve ihmâl edilirse o yeşil ağaç nasıl kurur, meyve vermez ve ateşte yanan kuru oduna dönerse sâlikin durumu da o odunun hâli gibi olur. (Sivâsî, v. 48b) Bazı tasavvufî eserlerde müridlerin uyması gereken edep, şartlar ve sıfatlar olduğu gibi bir şeyhin mürşidlik yapabilmesi için uyması gereken şartlar ve kendinde bulunması gereken sıfatlar da vardır. Bir mürşidin Allah'ı müridine sevdirmesi ve müridinin manevî eğitimini ihmal etmemesi de bunlara arasındadır. (Dâye, 2013, s. 196-214; Sühreverdî, 1993, s. 103-110)

3. Receb-i Sivâsî'ye Göre Sülûkün Neticesi ve Vusûlün Alâmeti

Receb-i Sivâsî, “Sülûkün fayda ve neticesi ve vusûlün alâmeti nedir?” şeklinde bir soru sorarak mânevî yolculuğun maksadı, sonucu ve Hakk'a vâsıl olan sâlikte bulunması gereken bazı özellikleri zikreder. Buna göre sülûkün fayda ve neticesi, sâlikin hakîkî-yakînî marifeti tahsîl etmiş olmasıdır. Tahsîl edilen bu yakînî marifet ile sâlikin nefisini acizlik, noksanlık, zafiyet ve hüsrân ile bileceğini, buna karşılık Rabbini kudret, kemâl, bekâ ve gufran ile idrâk edeceğini belirten Recep Efendi'ye göre Hakk'a vâsıl olan sâlikte, Hakk'ın satveti, azameti ve heybeti zâhir olur ki bu özelliğe sâlik ancak Hakk'ın itaatine, muvâfakâtına, emirlerine hürmet, yasaklarından kaçınıp azametini zaruri olarak bağlarsa tecrübe edebilir. (Sivâsî, v. 15a) Kâmil mü'min olarak vâsıl-ı ilallâh olan kulun Hakk'ın kapısına yapışarak gece-gündüz kalbinde bir ıstırap, meşakkat ve yorgunluk duymadan Rabbinin işaretini beklemeye başlayan bir şahsiyet olduğunu belirten Recep Efendi, bundan sonra, tevbe ile Rabbine candan yönelen ve böylece kurbiyyet elde eden sâlike bu durumun faydasını izaha yönelir. Ona göre vâsıl olan sâlik birçok fayda ve yardım elde etmekle beraber öncelikle Hakk'ın dostlarından olma lûtfuna nâil olur. Böyle bir noktada Hak, sâlike vekîl olur ve sâlikin işlerinde ona yeter. Bu tecrübeyi yaşayan kulun, bütün âzâlarında Hakk'ın kudretinin ortaya çıkacağını belirten

Recep Efendi'ye göre sâlik bu kazanımı ile Hakk'ın nuruyla bakar, O'nunla iştir ve O'ndan konuşur. (Sivâsî, v. 15a-15b) Yine Hakk'a vâsıl olan sâlikin Hakk ile tutup Hak ile yürüyeceğini belirten Recep Efendi'ye göre, “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.” (Enfâl, 8/17) ve “Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir” (Fetih, 48/10) âyetleri sâlikin bu kazanımlarına işaret etmektedir. (Sivâsî, v. 15b) Bu duruma gelen sâlike düşman olana Hakk'ın düşman olacağını, onunla çekişene Hakk'ın karşılığını vereceğini, ona savaş açanlara Hakk'ın savaş açacağını savunan Recep Efendi, hadîs-i kudsî olarak naklettiği şu rivayetin delâlet ettiğini söyler: “Hz. Peygamber (sav), Allah Teâlâ'dan şunu nakletmiştir: ‘Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım (aynî veya kifâye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer.’ (Sivâsî, v. 16a) Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem.” (Buhârî, 1999, s. “Rikâk”, 38 No: 6502) “Fakat (kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır. Eğer o sağdakilerden ise, ‘Ey sağdaki! Sana selam olsun!’ (Vâkıa, 56/90-91) âyetinin de Hakk'a vâsıl olan bu sâlike işaret ettiğini iddia eden Recep Efendi'ye göre bu kimse, yüce arşın mahremi, hikmet hazinelerinin ve kadîm ilmin sahibidir. Vuslatı tecrübe eden sâlikin, Hakîm olan Hakk'ın seyrine vâkıf, ulvî ve süflî (gök ve yerde, iç ve dışta) tasarrufta bulunan bir kimse olacağını belirten Recep Efendi, Hakk'ın yardımının her zaman bu sâlike lütfedileceğini savunur. Bu kimse için isim ve resim kalmayacağını, onun, Hakk'ın hikmeti altında tam bir mahviyyet içerisinde olacağını söyleyen Recep Efendi'ye göre o, Hakk'ta Hak ile bâkî olduğu için bu nimete kavuşmuştur. Bu tecrübeyi elde eden kişinin, sultanların sultanı, Hakk'ın yerlerdeki halîfesi sıfatını alacağını belirten Recep Efendi, bu nimetten daha büyük bir nimetin olmadığını da sözlerine ekler. (Sivâsî, v. 16b) Recep Efendi'nin bu görüşleri, tasavvufî düşünce sisteminin kurucu sûfilerinden biri olan Bâyezid-i Bistamî'nin velayetin zirvesi olan sıddıkiyyet mertebesinin nihayet aşamasını, nebilerin ilk derecelerine mukabil bir mertebe olduğu görüşünü yorumlayan Sühreverdî, muntahâ seviyesine gelen sûfilerin nefislerinin emir ve yasaklara boyun eğip heva ve heves ateşinin söndüğünü, kalplerin uygun bir kıvama geldiğini ve ruhlarının yüce makama eriştiğini daha ilk dönemde belirttikleri düşüncelerin iz düşümü konumundadır. (Sühreverdî, 1993, s. 668)

Recep Efendi, sülûk sürecini tamamlayıp bahsettiği nimetlere kavuşan bir kimse ile mânevî yolculuk yaşamayıp sâlihlerden olan kimseleri kıyaslamak suretiyle de sülûkün vâsıl-ı ilallâh olan sâlike kazanımı (faydası) konusunu irdeler. Recep Efendi, “Ashâb-ı

Yemîn” olarak tavsîf ettiği vâsıl ile “es-Su‘adâü’s-sâlihîn” şeklinde isimlendirdiği sülûk görmeyen kimse arasındaki farkı iki kişinin durumunu örnek vererek izah eder. (Sivâsî, v. 17a) Buna göre “es-Su‘adâü’s-sâlihîn” sınıfında olanlar garip, fakir, yatacak yeri ve ona bakacak kimsesi olmayan bir kişiye, “Ashâb-ı Yemîn” sınıfında olan ve vâsıl-ı Hakk olan sâlik ise öteden beri, nesilden nesle kavminin önde geleni, sultanlar ve devlet erkânının ilgisini toplayan, başında devlet tacı bulunan, sağlıklı, güzel yüzlü ve konuşması düzgün olan kimseye benzer. (Sivâsî, v. 17a) Üstünde asaletin izi, belinde şöhret kılıcı, parmağında kuvvet yüzüğü olan bu sınıftaki sâlikin sofrasının herkese açık olduğunu, bu kimsenin cennetten çıkmış gibi hizmetçilere sahip olduğunu, herkesin ona güvenip iltifat ettiğini, her yerde sözünün geçip hatırının sayıldığını söyleyen Recep Efendi, buna karşılık ilk sınıfta bulunan kimsenin yani “es-Su‘adâü’s-sâlihîn” sınıfında olan kişinin ise yüzü toprak, elbisesi kir içerisinde olan, ölse bile kimsenin onunla ilgilenmeyeceği bir konumda bulunduğunu belirtir. (Sivâsî, v. 17b) Bu iki sınıf arasındaki fark nasılsa “Ashâb-ı Yemîn” ile “es-Su‘adâü’s-sâlihîn” arasında da öylece fark olduğunu belirten Recep Efendi’ye göre “*Bu ikisinin örneği bir olur mu?*” (Zümer, 39/9) âyeti bu hususa işaret etmektedir. Recep Efendi, gerçek manada Ebrâr (es-Su‘adâü’s-sâlihîn) ile tecellîlere mazhar olan kimseler (Ashâb-ı Yemîn) arasındaki farkların yazı ile anlatılamayacak ve derinliklerine inilemeyecek kadar çok olduğunu söyler. (Sivâsî, v. 17b-18a)

4. Receb-i Sivâsî'nin Dile Getirdiği İki Özel Tecrübe Sahibi: Sâhib-i İnsilâh Olanlar ve Mevâcîd’e Ulaşanlar

Recep Efendi, *Necmü'l-hüdâ*’da iki özel sınıftan sık sık bahseder. Bunlardan ilki insilâh tecrübesini yaşayan “İnsilâh Sahibi” dediği kimseler diğeri ise “Mevâcîd” tecrübesine ulaşan şahıslardır. Burada, Recep Efendi’nin bu iki zümreye dair görüşleri dile getirip değerlendirilecektir.

4.1. İnsilâh Tecrübesi ve Sâhib-i İnsilâh Olanlar

Recep Efendi’nin özel tecrübe sahibi olarak ilk zikrettiği sınıf insilâh sahibi dediği kimselerdir. Recep Efendi, üstadı Şemseddîn-i Sivâsî’nin yaşadığı bir olaydan hareketle bu meseleye değinir ve olayı şu şekilde aktarır: Şemseddîn-i Sivâsî, Recep Efendi’nin olmadığı bir Pazartesi sohbetinde âdeti üzere Meydan (Koca Hasan Paşa) Cami’nde sohbet eder. Sohbet esnasında bir hadîs nakleder ve hadîsin açıklamasına geçtiği esnada hâli değişir, elleri titrer, vücudu sarsılır, gözleri yumulur, derin bir nefes aldıktan sonra duvara yaslanır. Yüzü ve burnunun ucu bembeyaz olan Şemseddîn Efendi’nin vefat ettiğini düşünerek etrafındakiler “Rûh-ı şerîfî latîf bedenini kolaylıkla terk etti” der. (Sivâsî, v. 22b) Kimisi ağlamaya başlar, kimisi ise “*Muhakkak ki biz Allah’tan geldik ve O’na döneceğiz*” (el-Bakara, 2/156) âyetini okur. Cemaat şaşkınlık içerisinde kalır ve bulunduğu yerden onu indirirler. İçlerinden biri “Onu biraz orada bırakın” der. Bir müddet bekledikten sonra nefes aldığını ve yavaş yavaş hareket etmeye başladığını gören insanlar Şemseddîn Efendi’nin gözlerini açtığına şahit olurlar. Onun mânevî bir sarhoşluk

hâli içerisinde olduğunu hisseder ve hayatta olması dolayısıyla Hakk'a şükrederler. Sivâsî'yi bulunduğu yerden indirirler fakat hiçbirisi ona bu halden sormaya cesaret edemez. (Sivâsî, v. 22b-23a) Yaşanan bu olayları duyan Receb-i Sivâsî, hemen Şemseddîn-i Sivâsî'ye gider, ellerini öper ve "Ey efendim, üstadım ve velinimetim! Bana bu halden haber ver" der. Şemseddîn Efendi ona, "Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Kâmillerin hallerinden olan bu yüce hali ben de yaşadım. Buna 'insilâh' denir" şeklinde cevap verir ve başından geçenleri şu şekilde aktarır:

"Hadîs-i şerîfi bitirip şerhe başlayacağım zaman kendimi yüce bir topluluğun içerisinde kerim bir makamda gördüm. Onlara "Ruhânîler" denir. Benzeri olmayan, şanı yüce bir kitap gördüm. Alîm ve Hakîm olandan ders aldım. Allah Teâlâ şöyle buyurdu dedi: "Sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu çok büyüktür." (Nisa, 4/113). Bunun üzerine Recep Efendi, Sivâsî'ye "İnsilâh nedir? Bana tarif eder misiniz?" der (Sivâsî, v. 23a) ve Sivâsî ona şöyle cevap verir:

"İnsanın bedenindeki ruh hakkında birçok söz vardır. En doğru, sağlam ve sahih olanı şudur: Has mükellef ruh, ateşin korda, gül suyunun yapraklarında seyri gibi insan vücudunda seyr eden cism-i latîftir. Nefs-i hayvânî, mürekkeptir. Beden dört unsurdan meydana gelir. O da nefis-i hayvânî gibi mürekkeptir. Ruh çıkıp nefis bedenle birlikte kalırsa ölüm gerçekleşmez. Çünkü nefis-i hayvânî beden ile kalmıştır. Ancak his ve hareketi sağlayan ruh olduğu için beden hareketsiz kalır. Çünkü bedeni hareket ettiren ruhtur. Ruh nefisle beraber çıkarsa bedende ölüm vuku bulmuş olur ve bundan dönüş mümkün değildir. Bu durumun hârici âlemdeki örneği kovandaki arıdır. Arı, kovandan çıkar ve yeryüzündeki türlü çiçeklerin özlerinden karnına ve ayaklarına doldurur. Kovana, leziz ve yeni bir bereketle döner. Kovan toprak ve ağaçtan yapılmıştır yani mürekkeptir. Toprakta da birçok madde bulunur; kovanın ve peteğin kendisi bu birçok maddeden meydana gelir. Arının kovandan çıkması bu kovana ve peteğe zarar vermez." (Sivâsî, s. 23a-23b)

Şemseddîn-i Sivâsî, bundan sonra er-Rûhu'l-Kuds'ün neden bedenden çıktığını izah eder. Buna göre er-Rûhu'l-Kuds, iki sebepten dolayı bedenden çıkar. Birinci sebebin kuşun havada süzülmesi gibi er-Rûhu'l-Kuds'ün âlemlere süzülme için bedenden çıkması olduğunu belirten Şemseddîn-i Sivâsî, Mülk âleminde Melekût âlemine yükselen er-Rûhu'l-Kuds'ün sonrasında kudsî bir kuvvetle Ceberût âlemine oradan da ilâhî kanatla kişinin istidât ve kabiliyetine göre Lâhûtî âleme yükseleceğini söyler. (Sivâsî, v. 23b) Aslında Abdülkerim Cilî'ye göre er-Rûhu'l-kuds'e ruhu'l-ervâh da denir. Ruh'u'l-kuds öyle yüce bir ruhtur ki, "Ol/Kün" emrinin altına girmekten uzak olduğu için buna mahluk ifadesini kullanmak da uygun değildir. Zira Ruh'u'l-kuds Hakk'ın vech-i haslarından biridir. (Cilî, 1998, s. 246) Sivâsî, söze devamla lâhûtî âlemden Hakk'ın fazlı ve dilediği kadar ona lütfettiği mukaddes şeyler alacağını, bu bereket, sonsuz mutluluk ve kuvvetli yardım ile tarifsiz lezzetle ruhun bedene döneceğini belirtir. Bu tecrübeyi yaşayan sâlikin, ruhunun bedenine dönmesinden sonra aldığı mânevî lezzet dolayısıyla ikramda bulunup hikmetler sunacağını aktaran Sivâsî, sâlikin bu durumunu bal üreticisinin balı istekle

bekleyen ve arzulayan kimselere bal ikramında bulunmasına benzetir. er-Rûhu'l-Kuds'ün bedenden ayrılmasının ikinci sebebini ise Hakk'ın izniyle bir zararı def etmek için olduğu bilgisini aktaran Sivâsî, Allah dostlarından bazılarının gaza, savaş, Arafat veya denizlerde boğulma hâdiseleri gibi olaylarda ortaya çıkmalarının sebebini bu olduğunu belirtir. (Sivâsî, v. 23b-24a)

Necmü'l-hüdâ'da takip ettiği usûl gereği Recep Efendi, bu olayı naklettikten sonra “Fayda” şeklinde bir başlık açar ve nakledilen bu olaydan alınacak mesajları sıralar. Recep Efendi'nin ifadesine göre Şemseddîn-i Sivâsî'nin yaşadığı bu tecrübeden, Allah dostlarının, aralarında mesafe bulunan farklı iki mekânda aynı anda bulunmasının caiz ve mümkün olduğunu anlatmaktadır. Şemseddîn Efendi'nin verdiği Arafat'ta bulunma örneğini hatırlatan Recep Efendi, onları Arafat'ta görenlerin “Bu zat bizimleydi” diyeceklerini fakat insilâh halini yaşayan kimsenin yanındakilerin bu kimsenin ruhunun bedeninde olmaması ve gözlerinin kapalı olmasından dolayı onun bedenini hareketsiz, hisiz ve durgun bir şekilde görüp onun uyuduğu zannına kapılacaklarını söyler. (Sivâsî, v. 24a) İnsilâh tecrübesi yaşayan kimsede sadece ruhun görülmesi durumunda onun hareketli, yaşananların farkında ve etrafını göreceğini belirten Recep Efendi, sadece ruhu gören kimsenin “Filan sanki bedeniyle birlikte” zannına kapılacağını aktarır. Bu kişinin bedeniyle birlikte olmadığını, aksine yaşadığı insilâh hali dolayısıyla ruhunun bedenini terk etmiş olduğunu, bedenî özelliklerin kalmadığını ve bundan dolayı bedenle ilgili olan yemek ve içmek gibi durumların o kişide görülmeyeceğini sözlerine ekler. (Sivâsî, v. 24a-24b)

Recep Efendi, insilâh tecrübesinin bir başka boyutundan daha bahseder. Onun verdiği bilgiye göre, bu insilâh tecrübesinde kişi bedenî vasıflarını terk etmeden bu tecrübeyi yaşar. Bu tecrübeye er-Rûhu'l-Kuds, sahibinin farklı ve diğer bir şeklinden başka bir şekle dönüşmüş halinin görülmesi mümkündür. Receb-i Sivâsî, bu tecrübeye, ilhâd ile suçlanan ve insilâh tecrübesinin bu boyutta ortaya çıkışı sayesinde öldürülmekten kurtulan Kabdan el-Mevsîlî (öl. ?) adında bir zâtın kisasını örnek verir. Aktardığı kısaya göre Kabdan el-Mevsîlî, ilhâd ile suçlanınca ölümüne mahkûm edilir. Onun ölüm hükmünü veren kadı, Kabdan kendisine yaklaşınca önce aslî sûretiyle onu görür. Biraz daha yaklaşınca onu bir Arabî suretinde, daha da yaklaşınca bir Kürd şeklinde görür. Bu zat, “Ey beldenin kadısı! Hangisini öldürteceksin? Birini öldürtsen bile diğer ikisi sağ kalacaktır” der. Bu hali gören kadı, inadından vazgeçip böyle bir duruma sebep olduğu için ondan özür diler. (Sivâsî, v. 24b)

Latîf cisim sahibi olan melek ve cinlerin güvercin, şahin, serçe, köpek veya yılan gibi diledikleri sûretlere girebileceklerini söyleyen Recep Efendi, Hz. İbrahim'e gelen misafirler gibi görünen meleklerin Lût peygamberin onları eşsiz bir güzellikte gördüğünü âyetlerin haber verdiğini hatırlatır. (Sivâsî, v. 24b-25a) Yine Hz. Cebrail'in Dıhyetü'l-Kelbî suretinde Hz. Peygamber'e gelişini, meleklerin sırf nurdan yaratılmalarından olduğunu savunan Recep Efendi'ye göre, onların ruhlarında kudûret olmadığı için bu durumu kolaylıkla gerçekleştirebilmektedirler. Cinlerin de diledikleri ve arzuladıkları her

şekle böyle girebildiklerini belirten Recep Efendi, bütün bunların Hakk'ın izin ve dilemesine bağlı olduğunu vurgular. Cinlerin kötü tabiatı sevdikleri, ateşten yaratıldıkları ve onlarda küdüretin bulunması gibi sebeplerle onların çoğunlukla köpek veya yılan suretlerinde görüldüğünü bundan dolayı Hz. Peygamber'in üç gün müsaade etmeden yılanın öldürmesini yasakladığını söyler. (Sivâsî, v. 25a)

İnsilâh tecrübesinin “er-Rûhu'l-Mücerred” ile olan bir başka boyutundan daha bahseden Recep Efendi'ye göre bu insilâh tecrübeleri içerisinde en faziletlisidir. Bu tecrübeyi yaşayan sâlik el-İsmü'l-Vâsi'e ulaştığı için bedeni ile uçar. Bu sâlikin dış âlemdeki misâlinin kendisinden daha hafif bir kafese konulmuş bir kuşa benzediğini söyleyen Recep Efendi, bu kafesin genişliğinin kuşun kanatlarını hareket ettirebilecek şekilde olduğunu, kuşun asıl vatanına gitmek istediğini, kanatlarını hareket ettiren bu kuşun kafesiyle birlikte uçabildiğini belirtir. (Sivâsî, v. 25a) Tıpkı bu şekilde bazı âriflerin de ten kafesiyle birlikte uçabildiklerini savunan Recep Efendi'ye göre bu kimselerde beşerî hüküm izâle olduğu ve tabîi zulmet kaldırıldığı için bu ârifler, böyle bir boyutta insilâhı tecrübe edebilmektedirler. (Sivâsî, v. 25b-26a) İnsilâhı bu boyutta tecrübe eden ve vefatlarından sonra tasarrufta bulunmaya devam eden birçok sûfinin bulunduğunu ve bunların en meşhurlarının Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1166) olduğunu ifade eden Recep Efendi, Geylânî'nin *Risâle*'sinde bu mevzuya işaretle şunları söylediğini aktarır: “Şiddetli korku ve zor durumda kalan bir kimse vefatından sonra bana seslense, ona ulaşırım.” (Sivâsî, v. 26a) Recep Efendi, insilâhın bu boyutunu ehl-i hadîs arasında meşhur olduğunu söylediği bir kıssa ile destekler. Recep Efendi, bazı Allah dostlarının ve Melâmîlerin menkabelerinde gördüğünü söylediği menkabeye göre bir beldenin sakinleri bir zatı zındıklıkla suçlayıp o beldenin hâkimlerine şikâyet ederler. Hâkimler o kimsenin asılarak idam edilmesine karar verirler. İpi boynuna geçirdiğinde o zatın husûsî bir talebesi ağlar. Asılacağı zaman o zat elini çözer ve boynuna takılmış ipi çıkarır. Kesif cismiyle birlikte yükselmeye başlar. Talebesi “Üstadım! Bu ne haldir?” der. Zat, “Sana daha önce söylediğim haldir” diye cevap verir. İnsanlar ona bakarken bu zat gözlerinden kaybolur gider. Sonra ona dair bir malûmat, eser, iz ve isim kalmaz. (Sivâsî, v. 26a-26b) Bazı sûfiler seyr ü sülûkta belli manevî bir düzeye çıktıklarında Recep Efendini anlatmış olduğu halleri dervişlerin yollarını kolaylaştırmak için eserlerinde anlatırlar. Âlem-i ulvîye yapmış oldukları seyr ü sülûk esnasında tecrübelerini de lugaz deryasından remiz ve işaret inciler şeklinde aktarmışlardır. (Cilî, 1998, v. 288-298)

4.2. Mevâcîd

Recep Efendi, “Rûhânî ve mânevî lezzetin kişinin bütün âzâlarına sirayet etmesi ve bütün âzâlarında bu lezzetin duyulması” şeklinde tarif ettiği mevâcîd meselesine de değinir. (Sivâsî, s. 48b) Recep Efendi'ye göre, mevâcîd dördüncü ismin doğuşunda gerçekleşir ve burası nefs-i mutmainne makamıdır. Mevâcîd tecrübesinin âlemi, Melekût âlemidir. Recep Efendi'nin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla mürşid-i kâmil, bu mertebeye kadar geceleri sâlike nefsi ile destek olurken bu mertebeden sonra geceleri himmet ve Hakk'ın yardımını ile sâlikî destekler. Bu tecrübeyi elde eden sâlikin irtidattan güvende olacağını

belirten Recep Efendi, mevâcide ulaşan sâlikin ibadet etmekte zorlanmayacağını söyler. Ona göre sâlik ancak bu tecrübe sayesinde ibadetten lezzet alır ve külfetsiz olarak ibadetlerini yerine getirir. (Sivâsî, v. 48b) İbadetlerinden aldığı haz ile gecesi gündüze gündüzü geceye dönen sâlikin mevâcid tecrübesi ile Hakk'ın hazinelerden birçok sırlar bulacağını aktaran Recep Efendi, bu mertebedeki sâlikin konumunu yaşlı, dünya malı toplamaya hırslı ve elinde kazı aleti olan bir adama benzetir. (Sivâsî, v. 49a) Recep Efendi'nin ifadesine göre bu adam geçmişte gömülen bir hazineyi bulmak istemekte, ona salih ve dindar bir kimse yol göstermektedir. Bu sâlih kimse “Ey filan! Muhakkak ki ben, şurada büyük bir hazinenin işaretlerini gördüm” der ve ona hazinenin yerini gösterir. Kişiye “Burayı kaz! Allah Teâlâ'nın izniyle hazineyi bulacaksın” telkininde bulunan bu sâlih zatın tavsiyesine uyan kişi tam bir ihtimam ve husûsî bir gayretle gece yarısına kadar orayı kazar ama hiçbir işaret bulamaz. Kişi kendisine delil olana, “Beni kendine tâbi kıldın. Ama bir şey bulamadım” der. Ona yol gösteren, “Dön ve orayı kaz! Ümit kesenlerden olma!” diye cevap verir. Kişi, oraya döner ve tekrar büyük bir ihtimamla kazar. Yine hiçbir işaret bulamaz. Kendisine yol gösteren kişinin sözlerine artık inanmaz. Kendisini boşa oyaladığı düşüncesiyle öfkelenir ve “Benim sana güvenim kalmadı. Beni boşa yordun. Belaya düşürdün. Bu işi bıraktım” der. Ona yol gösteren kişi, “Kesinlikle hazine vardır. Ona tembellik ve ihmal gösterilerek, gevşeklik ve ağır çalışmayla ulaşılamaz. Hazine ya çok derindedir ya da sen yerini doğru tayin edememişsindir” cevabını verir. Yol gösteren kimse onunla birlikte define yerine gider ve belli bir yeri ona gösterir. Adam gösterilen yeri kazar, ona yol gösteren kişi de esasına dayanmış şekilde başında bekler. Kişi, kazmayı vurmaktan vazgeçmek ister ve “Takatim ve gücüm tükendi” der. Ona yol gösteren, tam bir gayretle çalışmasını emreder. “*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır. İnsan yakında kazandığının karşılığını görecektir*” (Necm, 53/39) der. Kişi, kazma işine devam eder. Gece ve karanlık çöker. Sıkıntı, zahmet ve cefa son noktaya ulaşır. Kişi, yol göstericinin irşadını inkâr eder ve dönmeye karar verir. (Sivâsî, v. 49a) Yol gösteren kişi “Senin için dönüş asla söz konusu olamaz” der. Adam kazmasını tekrar eline alır ve bir darbe daha indirir gösterilen yere. Ansızın bir dinarın sesiyle irkilir. Çok sevinir. Kazmasını tekrar sallar. Bu darbeye üç dinar daha çıkar. Bunun ardından güçlü ve hararetle bir darbe daha gelir. Nihayetinde hazinenin kapağı açılır ve kişi, yeni dinarlardan oluşan hazinenin üzerinde “La ilahe illallah Muhammedü'r-Resûlullah” ifadesinin nakşedilmiş olduğunu görür. Recep Efendi bundan sonra şu soruları sorar ve kişiye bazı telkinlerde bulunur: “*Bu kimse oradan ayrılır mı? Yoksa orada geceler mi? O kimsenin, kendisine yol gösterene tam bir bağlılık ile bağlanması ve ona büyük bir hürmet göstermesi gerekir. Kişiye böyle bir rehber, anne babasından, arkadaş ve oğlundan daha çok sevmelidir. Bu anlatılan, mevâcidi ifade etmek için dile getirilen yeni ve çok yerinde bir örnektir. Bu örneği düşün ve bu örnekle doğruyu bul!*” (Sivâsî, v. 49b)

Sonuç

Receb-i Sivâsî, Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun müessisi Şemseddîn-i Sivâsî'nin yeğeni, damadı ve halîfesidir. Şemseddîn Efendi'nin rehberliğinde seyrüsülûk sürecini

tamamlayan Recep Efendi, şeyhinin hayatını, eserlerini, halîfelerini ve tesirlerini ana konu edindiği *Necmü'l-hüdâ* adlı eserinin satır aralarında Şemseddîn Efendi'den nakillerle kendisinde de tecrübe ettiği birçok konudan bahsetmiştir. Onun, sâlik, râgıb, tâlib, şeyh, mürîd, cezbe, nefis mücadelesi, Zâtü'l-ehadiyyet, Lâhut, Nâsût, Mülk, Ceberût, Melekût âlemleri, Esmâü'l-Hüsna, sûfilere nasihatler, sülûkün neticesi ve alameti, insilâh ve mevâcid gibi çok farklı konularda aktarımları olmuştur. Görüşlerini ehl-i sünnet düşüncesi çerçevesinde aktarmaya dikkat eden Receb-i Sivâsî'nin fikirlerinde vahdet-i vücûd vurguları dikkat çekicidir. Bu anlamda seyr mertebelerinin izahında daha net bir şekilde hissedilen vahdet-i vücûd düşüncesine dair söylemlerinin yanı sıra nefsi ıslah usûlleri, zikir, seher vaktini ihyâ, ruhsat ile değil azimetle amel, şeyhe teslimiyet, riyazet adımları ve yoğun ibadet adımları ile Halvetiyye tarikatında ağırlıklı olarak konular çerçevesinde dile getirmiştir. Düşüncelerini büyük ölçüde bazı âyet, hadîs-i kudî ve hadîslere dayandıran Recep Efendi, âyet, hadîs-i kudî ve hadîslerin birinci anlamlarıyla birlikte ikinci denilebilecek iç anlamlarını da görüşlerine delil olarak takdim etmiştir. Yahyâ-yı Şîrvânî ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin görüşlerinin Recep Efendi'nin eserinde yoğun bir şekilde yer aldığı açıkça görülmektedir. Recep Efendi, fikirlerini serdederken öncelikle, Şemseddîn-i Sivâsî'nin Yahyâ-yı Şîrvânî ve yolun diğer büyüklerinden yaptığı nakilleri aktarıp ardından onları açıklama şeklinde görüşlerini serdetme yoluna giderek onların izlerini takip ettiğini göstermiştir. Bu iki ismin dışında Abdülkâdir-i Geylânî, Sühreverdî, Kelâbâzî, Sarı Abdullah Efendi ve Akşemseddîn gibi Halvetiyye yoluna mensup olmayan birçok isimden de istifade eden Recep Efendi, Esmâü'l-Hüsna konusu özelinde “Tanrı-Âlem Münasebeti”ni derinlikli olarak izah etme yoluna da gitmiştir. Bu konuda ve diğer meselelerde Recep Efendi, meselelerin anlaşılması için muhatabın anlayabileceği örneklerle de konuları izah etmiştir.

Netice olarak ifade etmek gerekirse Recep Efendi, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun görüşlerini tespit etmek, derli toplu takdim etmek ve sonraki temsilcilere aktarmak konusunda üstadını önceleyen bir tavırla da olsa önemli rol üstlenmiş bir sûfidir. Recep Efendi'nin *Necmü'l-hüdâ* adlı eseri başta olmak üzere *Risâle fî usulî'l-Halvetiyye*'si de dikkate alınarak görüşleri bütüncül bir bakış açısıyla tespit edilmeli ve sonraki döneme olan tesirleri daha net bir şekilde gözler önüne serilmelidir.

Kaynaklar

- Abdullah, S. (1967). *Semerâtü'l-Fuâd (Gönül Meyveleri)* (Y. K. Necefzâde, Ed.). Neşriyat Yurdu.
- Akar, A. M. (2021). *Müeyyed Cendî'ye Göre Varlık ve Bilgi*. Hikemiyat.
- Akot, B. (2017). *Tasavvufun 100'ü*. Otto Yayınları.
- Aksarâyî, C. (t.y.). *Risâle fî etvârî's-sülûk*.
- Akşemseddin. (t.y.). *Makâmât'ül-Evliya*.

- Akşemseddîn. (2012). *Makâmât-ı Evliyâ* (M. Çelik, Ed.). Özgü Yayınları.
- Ateş, S. (1999). Akşemseddin. *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2(16-17-18), 17-57.
- Bâlî, S. E. (t.y.). *Risâle-i etvâr-ı seb'a*.
- Buhârî, M. b. İ. (1999). *El-Câmi 'u's-sahîh*. Dâru's-Selâm.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Cilî, A. (1998). *İnsân-ı Kâmil* (A. M. Tolun, Çev.). İz Yayıncılık.
- Çınar, F. (2012). Receb-i Sivasî ve 'Risâle fî usûli'l-Halvetiyye' Adlı Eseri. *Sûfî Araştırmaları*, 3(6), 81-100.
- Çınar, F. (2021). Receb-i Sivâsî'nin Necmü'l-hüdâ Adlı Eseri Bağlamında Allah Dostları ve Sözde Sûfilere Dair Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Tasavvur*, 10(1), 245-270.
- Çınar, F. (2022). Şemseddîn-i Sivâsî'nin Sırrı: Receb-i Sivâsî ve Şemseddîn-i Sivâsî İle Münasebeti. *Somuncu Baba*, 263, 48-52.
- Dâye, N. (2013). *Tasavvuf Yolu: Mirsâdü'l-İbâd* (H. Baltacı, Çev.). MÜİFV Yayınları.
- Hulvî, C. M. (2013). *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye* (M. Tayşi, Ed.). Semerkand Yayınları.
- Kâşânî, A. (2015). *Tasavvuf Sözlüğü* (E. Demirli, Çev.). İz Yayıncılık.
- Kelâbâzî. (1992). *Et-Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)* (S. Uludağ, Ed.). Dergâh Yayınları.
- Koltaş, N. (2017). Tasavvufta Bir Taarruf ve Mükâşefe İmkânı Olarak Cezbe. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 121-135.
- Kuşeyrî, A. (1991). *Kuşeyrî Risâlesi* (S. Uludağ, Ed.). Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, A. b H. (2000). *El-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (A. el-Atâ, Ed.). Mektebetü'l-Esed.
- Marmaravî, A. Ş. (t.y.). *Etvâr-ı seb'a*. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mustafa, S. R. E. (2013). *Istulâhât-ı İnsân-ı Kâmil (Tasavvuf Sözlüğü)*. İnsan Yayınları.
- Nesefî, A. (1990). *Tasavvufa İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*. Dergâh Yayınları.
- Sayar, K. (2000). *Sufî Psikolojisi*. İnsan Yayınları.
- Sivâsî, R. (t.y.-a). *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı's-Şeyh Şemsüddîn Ebi's-senâ* (C. 694/2). Süleymaniye Kütüphanesi.
- Sivâsî, R. (t.y.-b). *Risâle fî usûli'l-Halvetiyye* (C. 1836). Beyazıt Kütüphanesi.

- Sivasi, Ş. A. (2017). *Şemseddin-i Sivasi Divanı* (F. R. Süer, Ed.). H Yayınları.
- Sühreverdî, E. H. Ş. (1993). *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-meârif Tercümesi* (H. K. Yılmaz & İ. Gündüz, Ed.). Erkan Yayınları.
- Şirvânî, S. Y. (2020). *Şifaiü'l-esrar: Sufî Yolunun Sırları* (M. Rıhtım, Ed.). Sufî Kitap.
- Tilimsânî, A. (t.y.). *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*. Vahid Paşa Kütüphanesi.
- Usta, M. (2015). *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vicdânî, S. (1919). *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Vicdânî, S. (1995). *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turûk-ı 'Aliyye)* (İ. Gündüz, Ed.). Enderun kitabevi.
- Yıldız, A. (2016). Akşemseddin'in Meşhur Eseri Makâmât'ül-Evliyâ'nın İçeriği. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 47-62.
- Yılmaz, H. K. (1993). Cezbe. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 7, s. 504). TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1997). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.21>

Volume 8/4

2024 p. 362-385

NEV'Î YAHYA EFENDİ'NİN BİLGİ ANLAYIŞI¹

NEV'Î YAHYA EFENDİ'S UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE

İbrahim KORKMAZ*

Yüksel GÖZTEPE**

ÖZ

İlk eğitimini Halvetî şeyhi olan babası Pîr Ali'den almış olan Malkaralı Nev'î Efendi daha sonra İstanbul'a giderek iki kardeş olan Karamanî Ahmet ve Mehmed Efendiden ders almıştır. Eğitiminin ardından müderris olan Nev'î, Gelibolu ve İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. 1590 yılında III. Murad tarafından Şehzade Mustafa'nın hocalığına tayin edilmiş uzun süre şehzadelere ders vermiştir. Bu görevi III. Mehmed zamanında da sürmüştür. III. Murad'ın büyük teveccüh gösterdiği Nev'î, hükümdarın bazı idari konularda müşavirliğini de yapmıştır. 1599'da İstanbul'da vefat etmiştir. Divan sahibi bir şair olan Nev'î edebî eserlerin yanı sıra tasavvuf, kelam, mantık gibi ilimlerde telifâtı bulunan Osmanlı'nın yetiştirdiği önemli bir ilim adamıdır. Makalede Nev'î'nin bilgi nazariyesi ve bu konudaki tasavvufî bilginin farklı yönleri ve nasıl bir role sahip olduğu konusu ele alınmıştır. Müellif bilgi konusuna kimi zaman hikmet, kimi zaman mârifet, kimi zaman da hakikat kavramlarıyla işaret etmiş, bunların ilim kavramından daha kapsayıcı ve kuşatıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Zira ilim kavramını zâhirî bilgiler, eşyanın hadlerini, hâssasını, birtakım hükümlerini ve levâzımını bilmek için kullanırken, mârifet ve hakikat kavramını bâtinî bilgiler ve ilm-i ilâhî hakkında malûmat sahibi olmak, riyâzet ve mücâhede yöntemi esas alınarak vasıtasız olarak kalpte ortaya çıkan vehbî bilgiler için kullanmıştır. Hikmete gelince, hikmeti eşyanın hakikatlerini nefsü'l-emrde olduğu hâl üzere bildiren ilim ve muktezâsı ile ameldir ki, şerîattır şeklinde değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Nev'î, Bilgi, Hikmet, Tezekkür, Mârifet.*

¹ Bu çalışma, "Nev'î Yahya Efendi'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, E-mail: ibrahimkorkmaz2700@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-3863-8607, İstanbul, Türkiye.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: ygoztepe@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5701-0267, Sivas, Türkiye.

ABSTRACT

Malkaralı Nev'î Efendi, who received his primary education from his father Pîr Ali, a Halvetî sheikh, later went to Istanbul and took lessons from two brothers, Karamanî Ahmet and Mehmed Efendi. Nev'î, who became a professor after his education, worked as a teacher in various madrasahs in Gallipoli and Istanbul. In 1590, III. He was appointed as the teacher of Prince Mustafa by Murad II and taught the princes for a long time. This task III. It continued during the time of Mehmed. III. Nev'î, to whom Murad showed great favor, also served as the ruler's advisor on some administrative matters. He died in Istanbul in 1599. Nev'î, a poet with a divan, is an important scholar of the Ottoman Empire who has authored works in sciences such as Sufism, theology and logic, as well as literary works. In the article, Nev'î's theory of knowledge and different aspects of Sufi knowledge on this subject and what role it plays are discussed. The author sometimes points to this with the concepts of wisdom, sometimes knowledge, and sometimes truth, and points out that these are more inclusive and encompassing than the concept of science. Because, while he used the concept of knowledge for external knowledge, knowing the limits, properties, certain rules and requirements of things, he used the concept of gnosis and truth for esoteric knowledge and knowledge of divine right, and for the spiritual knowledge that arises in the heart without any intermediary, based on the method of asceticism and struggle. As for wisdom, he evaluated it as knowledge that reveals the realities of things as they are in self-command, and action with its necessity, which is sharia.

Keywords: *Sufism, Nev'î, Knowledge, Wisdom, Remember, Ingenuity.*

Giriş

İslam düşünce ekollerinden her birinin kendine mahsus varlık ve bilgi anlayışı vardır. Öyle ki bu anlayışlara kaynak teşkil eden yöntemler ekollerin ayrışmasına ve kendi kimliklerinin inşasına zemin hazırlar. Antik Yunan'dan tevârüs edilen felsefî gelenek İslam düşüncesini belli ölçüde etkilemiş, beraberinde yeni tartışmalara da yol açmıştır. Bu tartışmalardan biri de bilginin mâhiyeti, imkânı ve yöntemine ilişkin epistemolojik tartışmalardır. Kelam, felsefe ve tasavvufun temel kabulü bilginin mümkün olmasına dayanmaktadır.

Nev'î Efendi dinî ilimlerin hemen her alanında eser telif etmiş; özellikle klasik dönemde müessir olan fikirleri yakından takip etmiş bir müelliftir. O, kelam, felsefe ve tasavvuf gibi düşünce ekollerinde eserler kaleme almıştır. Nev'î bilgiyi spesifik açıdan bir tahlile girmez. Bu açıdan onun sistematik bir bilgi nazariyesinden bahsettiği söylenemez. Ancak bilgiyi yöntemleri açısından incelemesi kayda değerdir. Dahası müellif İslâm düşünce mirasını yetkin bir şekilde mezcetmiş, ilgili alanlarda fikirlerini beyan etmiştir. Özellikle tasavvufî yöntemin gereğinden sıklıkla söz etmiş, zaman zaman önemli bahislere temas etmiştir.

Bu çalışmada on altıncı yüzyılda yaşamış meşhur bir şair aynı zamanda önemli bir sûfi olan Nev'î Efendi'nin felsefe, kelâm ve tasavvufî düşüncenin ortak bir meselesi olan bilgi

anlayışına dair değerlendirmelerine yer verilecektir.(Bu çalışmada, Nev'î'nin hayatı, eserleriyle bir hayli çalışma olmasından dolayı bilgi sunulmamıştır. Nev'î Efendi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili en geniş çalışma olarak şu esere müracaat edilebilir: Korkmaz, 2024, s. 1-238)

1. Nev'î Yahya Efendi'nin Bilgi Hakkında Düşünceleri ve Değerlendirmeleri

Bilgi, eşsiz bir insan kabiliyetidir ve benliğin ayrılmaz bir parçasıdır. İlim, insanı yaratanın halifesi olma bahtiyarlığına ulaştırır.(el-Bakara, 2/30) Allah'ın meleklerine bile saygı ve sadakati emrettiği,(el-Bakara, 2/34) bütün isimlerin kendisinde tecellî bulunduğu(el-Bakara, 2/31) en mükerrem varlık insandır.(el-İsrâ, 17/70)

Dilimizde bilgi olarak karşılığını bulan ilim sözcüğü, çok geniş bir kullanım alanına sahip olan ve pek çok manaya işaret eden önemli bir kelimedir. İlmin muhtelif sözlüklerde birçok tanımı yapılmış ve ilim farklı tasniflere tâbi tutulmuştur. Bunlara teorik-pratik, aklî-naklî, dinî-dünyevî, tasavvuf söz konusu olduğunda ise yaygın olarak zâhir-bâtın ya da kesbî-vehbî ayrımını örnek olarak verilebiliriz.

Bilginin ontolojisi; bilen öznedeki niteliği açısından cevher, araz, sıfat, nisbet, izafet, hâdis, kadîm vb olarak pek çok tartışmalara konu olsa da kelâmcılara göre ilim, Allah'ın bir sıfatıdır ve bunun Kur'an'da karşılığı "el-Alîm" ismidir. Binaenaleyh Hakk'ın elçiler vasıtası ile indirdiği vahiy de ilimdir. Arapça bir kelime olan *ilm* sözlüklerde bilme, biliş, tanıma, nazari bilgi gibi anlamlara gelmektedir.(İbn Manzûr, 1299a, s. 3082-3085) Türkçede daha çok bunun yerine bilgi kelimesi kullanılır.(Komisyon, 2000, s. "bilgi" 390) Bununla birlikte bilginin bilgisinin ne olduğu, tarifinin mümkün olup olmadığı tartışmanın odağındaki esas meseledir.

1.1. Bilgi, Mâhiyeti Açısından Tanımlanabilir mi?

Mütekaddimin dönem kelâmcılarından İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (öl. 478/1085) tanımına göre bilgi (buna kimi zaman mârifet de demişlerdir.), mâlumun olduğu hâl üzere bilinmesidir. Bu bilgi sayesinde bilende doğru ve kâmil fiiller ortaya çıkar. Bilgi mâhiyeti açısından kadîm-hâdis olarak iki çeşittir. Hâdis olan bilgi ise zarurî, bedîhî ve kesbî olmak üzere üçe ayrılır. (Cüveynî, 2016a, ss. 32-33) Farklı bir açıdan ilim eşyanın olduğu hâl üzere yakînî inançla bilinmesidir. (A. İ. M. es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, 1985, s. 131) İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ise fenomenlerin nesnel bir tavırla akılla bilinmesine; onlara izafe edilen olayların ve olgularında da gerçekliklerinin bilinmesini dâhil eder.(Mâtürîdî, 2002, s. 9) Bununla birlikte Gazzâlî (öl. 505/1111) âlim-mâlum ilişkisiyle ortaya çıkan ilmi, aklın eşyanın çeşitli niteliklerini ve hakikatini cisimden mücerred bir şekilde tasavvur etmesi şeklinde yorumlar. Bu açıdan zihinde hasıl olan sûretler bilgidir ve bilen yani âlim ise eşyanın hakikatlerini derinlemesine idrak eden kimsedir.(İmam Gazzâlî, 1995, s. 70)

Müteahhirin dönemin en etkili kelimcilerinden olan Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ise bilginin bedihî olduğunu bundan dolayı apaçık olan bir şeyin tanımlanamayacağını savunur. Zira varlık kavramında olduğu gibi bilginin de cinsi ve faslı bulunmadığından tanımı yapılamaz.(Râzî, 2019a, s. 243) İbnü'l-Arabî de (ö. 638/1240) ilmin tanımlanamaz olduğunu belirten klasik görüşü katılır. Zira ilim her tanımdan önce gelmektedir.(Chittick, t.y., s. 90) Bu, bilginin başka bir şeyle bilinmesi teselsülü gerektirir ve bunun da nihayeti yoktur, anlamına gelmektedir. Kendi varlığımıza ait bilgi bedihîdir. Bu biliş ise mutlak bilgi olmasından dolayı evvelîdir. Binaenaleyh hem varlık konusunda hem de bilgi konusundaki bilgilerimiz ve hükümlerimiz bedihîdir.(Teftâzânî, 2019, s. 96) Bu anlayışı Konevî'de (öl. 673/1274) de görmekteyiz. Bilginin kadîm-hâdis şeklindeki ayırımına dikkat çeken yazar, bilginin bilgisinin olamayacağını zikreder. Bilginin bir nûr olması ve bu nûr olmadan idrâk yetilerimizin pasif kaldığını farklı bir açıdan zuhûrun şiddetinden dolayı tecellînin bilinmesinin mümkün olmadığını ifâde eder.(Konevî, 2002a, s. 83)

Bilginin târifini yapanlar bilgiyi süje ile obje arasında olan bir ilişki ve nisbet olarak değerlendirir. *İhvan-ı Safâ* da bilgiyi (malûm) objenin, bilen öznenin zihnindeki sûreti (formu) olarak tanımlar. Bu sûretin olmayışı ise o konuda cehâlet anlamına gelir.(Safa, 2017, s. 178) Mantıkçılar bilgiyi tasavvur ve tasdik olmak üzere ikiye ayırır. Fikrî ve amelî bir faaliyetle iktisâb edilen bilgi tasdik, böyle bir çaba gösterilmeden gerçekleşen bilgi tasavvurdur.(Tehânevî, 1996, s. 2: 883) Bu ve benzeri görüşlerin iddiası, bilginin ortaya çıkmasında mâlum olanın, bilen zihninde mâlumların sûretinin hâsıl olması şeklindedir.(İbn Sînâ, 2019, s. 82) İç idrâk kuvvetlerinin işleyişi; bilinmek istenen süjenin sûretine, havass-ı hamse (beş duyu)'nin taalluk etmesiyle başlar. Hiss-i müşterekte ortaya çıkan mâlumun sûretinin en kesif hâli, hiss-i müşterekin veriyi muhayyileye aktarmasıyla bir derece letâfet kazanır ve bilgi maddeden tecerrüd (Her idrakin ortaya çıkışı madde ve örtülerinden bir çeşit soyutlama ile olur.) (Sadra, 2012, s. 136) edilmekle hayalde hâsıl olur.(Sührevrdî, 2017, s. 72) Devamında muhayyilede bulunan ham sûretler vehmin devreye girmesiyle bir değer kazanır ve manalar ortaya çıkar. Vehimdeki manalar akıl tarafında tecerrüd edilmedikçe güvenilir değillerdir. Akıl bunları taakkul ederek ma'kul sûretlere dönüştürür. Bu suretler vasıtasıyla akıl tümel olanın bilgisine ulaşabilir ve hüküm verebilir.(Alper, 2015, s. 890-892) Nazarî ve kesbî bilgi bu i'mâl-i fikr sürecinden sonra ortaya çıkar.

Nev'î Efendi'nin bilgi hakkındaki tasavvuru “Hakikat Bilgisi” başlığı altında tasavvufi epistemoloji ekseninde değerlendirilecektir. Müellifin nazarî açıdan bilgi hakkındaki kanaati *Kitâbü Muhassilü'l-Meâilü'l-Kelâmiyye* ve diğer eserlerinde dağınık ve oldukça sınırlıdır. Müellif bilgiyi farklı açılardan ele alır. Öncelikle filozofların bilgiyi “Bir şeyin sûretinin akılda hasıl olmasıdır”(Yahya, s. 9) şeklindeki klasik tanımı hatırlatır. Bilginin oldukça yaygın olan bu tanımındaki “Sûret” kavramı önemlidir. Zira bilginin, mevcuda ait formunun bilme eylemiyle mevcuddan tecerrüdü şeklinde ortaya çıktığına dikkat çeker. Bu açıdan bilgi, mâlumun, bilen nefsinde soyutlama neticesinde ortaya çıkan sûretidir.

Nev'î, diğer bir tanım da ise şöyle der: “İlim kendisiyle kâim olanda mezkûru bulunduğu hâl üzere, ortaya çıkartan bir sıfattır.”(Yahya, s. 9) İlk tanımda ilmin bir araz olarak akla ya da nefse iliştiğine işaret eden müellif bu tanımda ise ilmin bir sıfat olduğu yaklaşımına dikkat çeker. Bu aynı zamanda her ne kadar Tanrı hakkında bilginin bir cevher olabileceği şeklindeki iddialara karşı, insanda bilginin bir cevher olmadığı anlamına gelir. Bu durum ise bilginin kapsayıcı bir tanımının yapılmasını güçleştirir. Kadîm-hâdis şeklinde iki çeşit bilgi dikkate alındığında bazı problemler ortaya çıkar. Örneğin Tanrı hakkında bilginin bir sıfat olduğu kabul edildiğinde mevsufun da sıfatı aklen öncelediği nazârî bir netice olduğundan ilim maluma tâbidir şeklinde bir çıkarımda bulunmak mümkünken, cevher olduğunda ise böyle bir hüküm tezat oluşturur. Artık mâlum ilme tâbidir demek mantıksal bir sonuçtur ve bu açıdan Tanrının bilgisi zâtîdir ve her şeyi önceler. Bu muğlaklık aynı zamanda Tanrının bilgisi kadîm midir? Hâdis midir? İlim mi mâlum tâbidir? Mâlum mu ilme tâbidir?, gibi pek çok tartışmaya yol açar.

Bir başka açıdan Nev'î, “Bilgi nakzi mümkün olmayan (bilinenin) temyizini gerektiren bir sıfattır. İlim; mâhiyette kâim olan sıfatın, mezkûr edende tecellî etmesidir”(Yahya, s. 9) şeklinde bir tanımda bulunur. Bu tanım ise objenin sıfatları, levâzımı ve hükümleri açısından bilinmesinin ilim olduğunu ifade eder. Ancak nesnenin mezkûr durumlarını bilmekle hakikatini ve zâtını bilmek aynı şey değildir. Sûfilerin hakikat bilgisi olarak kabul ettikleri mârifet ise bunun ötesindedir.

Nev'î aynı zamanda bilgiyi tasavvur ve tasdik açısından da ele alır. Buna göre bilgi konu ve yüklem arasındaki nispete boyun eğmek ve o nispeti kabul açısından tasdiktir; değilse tasavvurdur.(Yahya, s. 9) Ehl-i nazarın bilgilerinin hepsi bu iki kategoriden birisidir. *Risâle-i Mantık* adlı esrinde ise bilgiyi yine benzer şekilde akılda resm olunmuş bir sûret olarak tanımlar. Taakkul olunan suret hakkında yargıda bulunmak, örneğin “Zeyd kâtibdir” demek bir hükümdür ve bu türden bilgiler tasdiktir. Ancak hükme konu olmasa, Zeyd'in akılda mücerred bir sûretle tahayyül ve taakkul edilmesi tasavvur anlamına gelir. Tasavvur ve tasdiki içeren bilgiler kesbîdir. Bedîhî bilgiler ise insanın kendi zâtını bilmesi gibi apaçık ve zorunludur. Bunun için kesbe ihtiyaç duyulmaz. (Cüveynî, bedaheten bilmeyi zarurî bilgi olarak zikreder. Bu ise özünde bir çaba göstermeksizin zorunlulukla gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle evvelî ve günümüzde apriori olarak da bilinir.) (Cüveynî, 2016b, s. 32) İstidlâl yöntemiyle eserden müessire bilinenden bilinmeye gitmek yoluyla elde edilen bilgiler de nazârî bilgilerdir. Buna örnek olarak; âlemin her an değiştiği ve değişen fenomenlerin hâdis olduğu şeklinde yapılan bir kıyasla âlemin hâdis olduğu hükmüne ulaşmak nazârî bilgi anlamına gelir.(Nev'î Yahya, s. 2a-2b.)

Görüldüğü gibi tasavvur ettiğimiz mâhiyetler ve fertlerle birtakım öncüller kurarak bilinmeyen hakkında yargıda bulunmak, tasdik anlamına geldiği gibi nazârî bir bilgidir. Bu türden bilgiler tikel olandan tümel olana cüzden külle ulaşmayı hedefler. Âlemi histen âlemi gayba doğru yatay bir düzlemde gerçekleşen bilgiyi ehl-i nazar mülk âleminde tahsile yönelir. Sûfiler bu kabilden bilgileri zımnî kabul etmekle birlikte bu türden

bilgiler âlem-i his ile sınırlıdır, asıl bilgi vehbî bilgidir. Bu bilgi çaba ve aklî yöntemlerle elde edilemeyen, Hakk'ın kulun kalbine vasıtasız olarak ilkâ ettiği manalar, nûrlar, tecellîler olarak ifade edebileceğimiz yakîni bir bilgidir.(İbnü'l-Arabî, 2007a, Cilt 16:279.) Muhakkîkler hakikat bilgisini dikey bir şekilde âlem-i melekûtta tahsile yönelirler. Dolayısıyla mücâhede yöntemiyle nazar yöntemi arasındaki en belirgin farklardan birisi, sûfilerin tümünden gelim olarak geliştirdikleri yönetime karşı ehl-i nazar tüme varımsal bir yöntem benimser. İşte tam da böyle bir farktan dolayı sûfiler nazarî bilgiye ilim derken, seyr ü sülûkla ulaşılan bilgiye mârifet derler.(Kelâbâzî, 2019, s. 72)

Nev'î'nin önerisi aşağıdaki satırlarda görüldüğü gibi ilâhî ve metafizik bilginin seyr ü sülûk ile mârifet-i nefse ulaşarak, mükâşefe ve müşâhede neticesinde elde edileceğidir.

*Varlığı yokluğu koyup
Özgeden özge varlığı
Ruhu imaret idüb
Cismi harab iden bilür*

*Hakk ile Hakk idüb özün
Hakka tutup yüzün gözün
Hakk ile söyleşüb sözün
Hakka hitab iden bilür*

*Ser hüdâyı Nev'î'yâ
Şeyh müderris anlamaz
Mârifet içre zâtını
Ayn-ı kitâb iden bilür.(Yahya, 1146, s. 3a)*

1.2. Bilginin İmkânı

Bilgiyi zâhir-bâtın şeklinde iki kategoriye ayıran sûfiler âlem-i mülkte beş duyumuzla iktisâb ettiğimiz fizik dünyaya ilişkin bilgileri diğer düşünce ekolleri gibi kabul ederler. Ancak metafizik ilminin temsil ettiği duyularımızın ötesinde olan âlem-i melekûta ya da âlem-i gayba ilişkin bilgilerde metodoloji aynı değildir. Bu konuya geçmeden önce bilginin mâhiyeti ve imkânına ilişkin tartışmalara kısaca yer vermek istiyoruz.

Düşünce tarihinde Sûfestâiyye (Sözlükte “zeki, mâhir” anlamına gelen sofist (sophistes) kelimesine mensubiyet ifade eden sûfestâiyye literatüre Yunanca'dan geçmiş olup sûfistâiyye şeklinde de söylenmektedir. “Boş ve anlamsız söz” mânasında Arapçaya geçen safsata (sofizm) kelimesi de aynı köktendir.) (Emiroğlu, 2009, s. 37: 468-469) - Sofistler- olarak bilinen bir grup Yunan filozofu âlemde sâbit cevher fikrini reddetmiş, bilginin izâfî -rölatif- olduğunu iddia etmiştir.(Şehristânî, 2015, s. 296) Zira âlemde her şey her an değişmekte bu tecrübe ise sâbit bir cevher fikrini ortadan kaldırmaktadır. Bu iddiada bir sofist olan Protagoras (öl. ?), her şeyin ölçüsü insandır fikriyle nesnel bilginin imkânını ortadan kaldırmaktadır. Mücessemât ve mükevvenât, insanın algısına ve

idrâkına göre değişkenlik gösterir. Bundan dolayı bilgilerimiz öznel ve subjektiftir, bunlar üzerine hüküm inşâ edilemez. Çünkü özler, her nefeste değişmektedir.(Tuğcu, 2003a, s. 110) Bu fikirlerin tabiatçı filozof Herakleitos'ta da nüvelerini bulmak mümkündür. Zira onun kozmolojisinde âlem her an oluş ve bozuluş hâlinindedir. Aynı nehre iki defa girilemeyeceği şeklindeki fikirleri bu prensibe dayanmaktadır.(Arslan, 2006, s. 1/195)

İnsan her şeyin ölçüsüdür fikri tümel bir bilgi ve sâbit bir cevherin imkânını ortadan kaldırır. ("Bu anlayışa her şey bana nasıl görünürse benim için böyledir, sana nasıl görünürse senin için de öyle.... Diğer bir sofist filozof Gorgias ise, varlığı bir duyum ve algı problemi olarak ele almıştır. Varlığın var olmasının, bilinmesinin ve de bir başkasına aktarılmasının mümkün olmadığını ortaya koyduğu ünlü üçlü savı şöyledir; "hiçbir şey yoktur, bir şey varsa bile bilinemez, bilinse bile başkalarına bildirilemez.") (Erdoğan, 2011, s. 52; Platon (Eflatun), 2010, ss. 1-97; Tuğcu, 2003b, s. 110) Bu durumda fenomenler öznedir herkes için objektif bir hakikât bilgisi yoktur. Dolayısıyla bilgi ve ahlâk bireyseldir. Kâinattaki objelerin bilen özne tarafından duyusal düzeyde idrâk edilmesi, şehâdet âleminin izâfî, değişken (oluş-bozuluş) ve arazlardan ibaret olması teoloji ve metazifik ilminin zeminin ortadan kaldırır. Kuşkusuz bilgi mümkündür hükmü sadece bilginin ispatı açısından değil, aynı zamanda ontoloji, epistemoloji, ahlâk, estetik ya da diğer türden hükme konu olan durumlarda da geçerliliğini zorunlu kılan bir kabulü ifade eder. Bu kabul insanın ahlâkî gelişimini ve tekamülünü ve de aynı zamanda değişimini savunmak anlamına gelir. Aksini kabul etmek ise teolojinin zemini ortadan kaldırır. Bu iddialarla bütün İslâm düşünce ekolleri mücadele etmiş, ehl-i nazar bilginin nesnelliğini mümkün kılacak bir aklın isbâtı için tartışmalara katılmıştır.(Bolay, 1990a, ss. 246-247) Örneğin İbn Hazm (öl. 456/1064) sofistleri üç grupta mütalaa eder. Bir grup varlığın hakikatini tamamen inkâr etmiş; diğer bir grup bu konuda septik bir tutum sergilemiş; üçüncü grup ise yukarıda işaret edildiği gibi süje ile obje arasındaki ilişkinin nesnel değil izâfî-rölatif- olduğunu binâenaleyh sabit hakikatlerden bahsedilemeyeceğini öne sürmüştür. (Sofistlerin temel iddiası, Mahsûsât yani duyularla idrak edilenlerin farklılık göstermesidir.) (İbn Hazm, 2017, s. 1/146)

Normatif geleneğin şiddetle tenkid ettiği bu iddiaya İmam Mâtürîdî; (ö. 333/944) sofistlerin çelişkiye düştüğünü iddia ederek, sofistlerin bu düşüncelerinin bir bilgi/tasdik olduğu bundan dolayı her şeyin izâfî olduğu dolayısıyla bilginin mümkün olmadığı tezinin batıl olduğu şeklinde cevap vermiştir.(Mâtürîdî, 2002, s. 271) Farklı bir ifadeyle böyle bir iddia bir istidlâl değildir. Sofistlerin bedihî bilgiyi inkâr etmelerinin objektif bir tutarlılığı yoktur. Zira böyle bir tecrübe aklın ve beş duyunun vermiş olduğu bir hükümdür. Hem böyle bir hüküm vermek hem de hükme konu olan sâbit bir öz olmadığı fikrini savunmak çelişmezlik ilkesine aykırıdır.(Râzî, 2019b, s. 35) Örneğin bir ikinin yarısıdır, ateş sıcaktır, parça bütünden küçüktür şeklindeki tasdikî ve varlık, yokluk, şey, gibi tasavvurî/apriori bilgilerimiz en genel kavramlardır ve zorunlu/bedihî bilgilerdir. Kanıtlanmaya elverişli değildir. Dâvûd-i Kayserî, (öl. 751/1350) sahip olduğumuz bu bilgilerin kesbî ilimler için ilkeler mesabesinde olduğunu ve bunların zâhirî ilimlerin

zeminini oluşturdıklarını ifade eder.(Kayserî, 2013, s. 41) Bu bilgiler tevakkufu gerektirir ve bu zeminde akıl yürütme gerçekleşir. Bu zeminin ortadan kalkması bilginin teselsüle evrilmesine ve önü alınamaz bir şüpheye düşmemize sebep olur.(Kayserî, 2013, s. 41) Dolayısıyla ilk bilgilerimiz kanıtlanmaya elverişli olmadığı gibi aynı zamanda çürütülmeye de elverişli değildir. Duyu algıları ve akıl, eşyayı idrak edenin hâricinde, sübûtunu zorunlu kılar. Bu açıdan nesnelerin hâlleri ve durumları sadece zihnî açıdan değil bunun yanı sıra zihnimiz dışında da var oldukları bilgisi, bizde bedîhîdir.

Nesefî (ö. 537/1142), *Akaid* adlı eserin girişinde öncelikle sofist iddialar **قال اهل الحق حقائق الاشياء ثابتة والعلم بها متحققة والعالم بجميع اجزائه محدث** şeklinde cevap verir. (Bu zemin kelamın her dönemde en temel ayrımı kabul edilmiş; varlık anlayışı Tanrı-âlem arasında keskin bir ayrımı esas almıştır. Nesefî'nin ifadesindeki eşyanın hakikatinden kastedilen onun zihin dışındaki varlığı ve gerçekliğidir. Diğer bir ifadeyle mevcûd oluşudur.) (Veli, 2019, s. 8) Kelamcıların ontolojik fikirlerinin ana gövdesini oluşturan “*Eşyanın hakikâti sabittir ve onun hakkındaki bilgimiz tahakkuk etmiş bir bilgidir ve âlem bütün cüzleriyle muhdesdir*” anlayışı kelâmî düşüncenin en önemli ilkelerinden olmuştur. Epistemolojik ve ontolojik fikirleri bu zeminde ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelerden hareketle bilginin nesnelliği ilkesi, sofistlere karşı bilginin imkânının kabulü sayılmıştır. Bu düşünce müteahhirin dönemde kelamın konusunu da belirlemiş ve mevcûd olmak bakımından mevcûd şeklinde ifadesiyle son hâlini almıştır.(S. Ş. Cürçânî, 2015, s. 1:146)

Nev'î, kelâmî epistemoloji açısından bilgi kaynakları olarak duyular, nass ve akıl zikreder. Bu itibarla havâss-ı selime, haber-i sâdık ve akıl bilginin vasıtalarıdır. Keza haber-i sâdıkta iki kısımdır. Birincisi haber-i resul, ikincisi haber-i mütevatirdir.(Yahya, s. 10a) Bu itibarla müellif bilginin imkânını savunur. Müellif Hisbâniyye fırkası olarak zikrettiği Sofestâiyye hakkında yukarıdaki iddialara paralel bir şekilde şöyle der; (Sofistler) bütün mevcûdât gerek cevher olsun gerek a'râz, her an bir oluş ve bozuluşa tâbidir ve değişmektedir. Onlar için bir sübût ve vücûd yoktur... Ancak ehl-i nazar bu iddiayı kabul etmemiş ve aksine inanmıştır.(Yahya, s. 38a) Âlem-i mülkteki fenomenlere ait tebeddül fikri, değişen a'râzların dayanacağı sâbit bir cevher olmadığı anlamına gelir. Böyle bir agnostik tutum ise İslâm inancına aykırıdır. Âlimler bununla mücadele etmiş âyet ve hadislerle göre Allah Teâlâ'nın tevhidini anlamının insana müyesser olduğunu aksi takdirde teklifi temellendirmek mümkün olmadığını savunmuştur.

Yine Nev'î Efendi sofistlerin bilgi hakkında ki bu iddialarının cumhur ulemâ tarafından reddedildiği ve iddia sahiplerinin cahil ve hatalı olduğunu, bundan dolayı kendileriyle istihzâ edildiğini ve sefih olarak anıldıklarını hatırlatır.(Nev'î, 1593, s. 238a) Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, Hücvirî (öl. 465/1072), *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserinin *İsbâtu'l-ilm* bölümünde mülhid bir fırka olarak takdim ettiği sofistleri herhangi bir şey konusunda edinilen bilgi sahih ve geçerli değildir, ilmin kendisi dahi mevcut değildir, iddialarını şöyle bir diyalektik ile reddeder, sizler her şey öznel bir bilgi yoktur diye verdiğiniz hüküm doğru mudur? Diye sorulur. Kabul ederlerse bilginin imkanını

kabul etmiş olurlar. Hayır diye cevap verirlerse o zaman kendileriyle çelişmiş olurlar ki artık bunların sözüne itibar etmek akılla bağdaşmaz.(Hücvirî, 2018, s. 18)

Sofistler bilgi anlayışı ve kozmolojisini dünyanın ontolojik hakikatinden hareketle temellendirdikleri görülmektedir. Kozmosta değişen fenomenler, sabit bir hakikat olmadığı vehmini ilzam etmekte, bu itibarla bilgiyi imkânsız kılmaktadır. Müellif, sofistlerin kozmolojik açıdan isabetli bir görüşe sahip olduklarını bildirir ve ontolojik açıdan âlem-i gaybda değişmeyen sâbit hakikatleri inkârları sebebiyle techil edildiklerini dile getirir. Farklı bir ifadeyle onların kusuru vâcib bi'z-zâtın sübutundan ve âlemin ondan tecevhür edişinden gâfil olmalarıdır. Yoksa sıfât-ı seyyâle konusunda musîbdirler ve mukakkik sûfilerle aralarındaki farkta buradadır.(Y. Nev'î, s. 238b)

Nev'î Efendi benzer şekilde ontolojik açıdan âlemin hariçte giydiği libasın değişimden hâli olmadığını ve şehâdet mertebesi cihetinden sofistlerin techîl edilemeyeceğini hatırlatır. Onlar âlem-i şehâdette değişen ve farklılaşan eşyanın âlem-i gaybde kendisiyle sübut bulduğu bir cevher-i bakiden habersiz oldukları için cahil olarak vasfedilir.(Nev'î, 1593, s. 238a) Sofistler tabiat mertebesi açısından cahil addedilemez. Zira her şeyin değiştiği doğru bir bilgidir. Sûfilerin, kalamcılarının ve ehl-i nazarın kabul ettiği bir hakikat olan العرض لا يبقى زمانين /a'râz iki anda bâki kalmaz anlayışı da kozmolojik açıdan benzer bir düşüncenin mahsulüdür. Hatta âlemin külliyyen arazlardan ibaret olduğu ön görüşüyle sûfilerle aynı safta yer alır. Ancak eşyanın hakikati -a'yân-ı sâbite- açısından durum farklıdır. Sofistlerin hatası bu inkılâbı vâcib bi'z-zâta dayandıramamasıdır. Dolayısıyla kozmolojik açıdan tutarlıdır ancak ontolojileri yoktur. Nev'î, Nesefî'nin حقائق الأشياء beyanını hatırlatır ve buradaki hakâikü'l-eşyadan muradın, sûfilerce a'yân-ı sâbite olduğunu ve bunun hârici vücûda nispet edilemeyeceğini dile getirir ve a'yân-ı sâbitenin zâtî açıdan mahfî olduğuna işaret eder.(Nev'î, 1593, s. 238a)

Görüldüğü gibi Nev'î epistemolojinin imkânını İslam düşüncesi açısından delillendirir. Bu tartışmaların varlık ve bilgi konusunda cereyan ettiği ortadadır. Müellife göre cevher-i hakiki, vacib bi'z-zat olan Hak Teâlâ'dır. Değişen fenomenlerin dayandığı değişmez ilkedir. Bu fikirler Ekberî ekolün prensiplerine dayanır. Sâbit bir hakikat kabul edildiğinde ise bilgi mümkün olur. Farklı bir açıdan ise hakaîku'l-eşya, a'yân-ı sâbitedir ve tahakkuk etmiştir.(Y. Nev'î, t.y.-a, s. 13a) Hakikatü'l-ilm ise bu gerçekliği idrak etmektir. Dinî ilimler bu itibarla hakikat sabittir ve bilgi mümkündür ilkesinden hareketle sadece metafizik biliminin temellendirebileceği bir ilke ekseninde teessüs etmiştir. Bu ilke her şeyin ölçüsü insandır fikrine karşı, eşyanın sabit hakikatleri olduğu ve a'razların yani oluşun ve değişimin bu mahalde gerçekleştiğini ifade eder.(Konevî, 2015, s. 19) Modern düşüncede bu yaklaşım, nominalizme karşı realizmin savunulmasıdır.

1.3. Hakikat Tasavvuru

İbadet ve itaat ile arınma, sûfilerin kalplerinde huzûrî bilgilerin ortaya çıkışının başlıca sebebi kabul edilir. Bundan dolayı tasavvufun emr-i evvelde bir zühd ve ahlâk hareketi olarak zuhur ettiği birçok araştırmacının ortak kabulüdür. Rûhun yetkinlik kazanması

konusunda tasavvufun önerisi; maddi ve manevi kirlerden arınmak olan tezkiyeyi nefis ve gönlü saf, temiz kılmak, mâsivayı ve kudûrât-ı beşeriyeyi izâle etmek anlamındaki tasfiyeyi kalptir. Böyle bir mücahede neticesinde Hakk'ın ihsân ettiği vasıtasız ve vehbî ilme ârifler sır, ilham, hikmet, işaret, keşf, irfan, mârifet, ledün (Ledün ilmi kulun çaba ve gayreti bulunmaksızın meydana gelen ilimdir. Bundan dolayı sûfiler bu ilmin Allah'tan vasıtasız alındığını zikrederler. Bu fikri sûfiler; “Kendi katımızdan ona bir ilim öğrettik (Kehf, 18/65) âyetiyle teyit ederler.”) (Kaşani, 2015, s. 399), hakikat gibi isimler vermişlerdir. Tümel bir disiplin olma iddiasını taşıyan İslam düşünce ekollerinin istimal ettiği, sûfilerin urûc kavsinin nihayetinde vuslat bulduğu emr-i evvelde ve nihayette müsemması Hak olan ve aynı kökten türeyen hakikat kavramı ne anlama gelir?

1.3.1. Hakikatın Anlam Derinliği

Hakikat kavramı sözlüklerde “Sabit, gerçek ve doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek, gerekme” gibi anlamlara gelen hak lafzından müştâk bir kelimedir.(A. İ. M. es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, 1985, s. 90) Fârâbî (öl. 339/950) eserlerinde hakikat kavramını Vücûd'a eş değer olarak kullanır. Zira bir şeyin hakikati en kâmil varlık olan el-Evvel'in kendisine ihsân ettiği özel varlığıdır.(Fârâbî, 2018, s. 54) Râgıb el-İsfahânî, hakikatın öncelikli manalarını “Sâbit (gerçek) ve var olan şey, riyâdan arınmış amel ve tam olarak maksada uygun düşen söz, doğru inanç, sonsuz olması açısından âhiret, bir dilde kullanılan asıl ve en yaygın manayı ifâde etmek için kullanılan kelime, şeklinde ifade etmiştir.(Râgıb, 1431, s. 246-247) Zihni varlık ile haricî varlığın mutabakatı anlamına gelen hakikat lafzına hâricin kendisine zarf olduğu yani şeyin mevcut olduğu durumlarda tahakkuk kavramıyla işaret edilir.

Cürcânî'nin târiflerden hakikatın bir diğer anlamı olan sâbit kelimesinin altının çizilmesi gerekir. Bu kelime varlık libasını giymeden önceki bir bulunuşu, sürekliliği,(Konevî, 2015, s. 118.) değişmez (Hak başkasından müteessir olmaktan münezzehtir; mümkünlerin hakikatleri de hakikatleri itibariyle müteessir olmaktan münezzehtir.) (Konevî, 2012, s. 34) olana işaret eder. Hakikatın doğruluk anlamı ise bir hükme konu olması dikkate alındığında ademî bir durum olmadığı ve ilk dönem sûfilerinin mârifet tasavvurunda önemli bir kavram olduğu söylenebilir. Nev'î Efendi âlem-i mülkte duyularımızın tecrübe ettiği mükevvenâtı mâsiva (Müellife göre mâsiva; şeyiyyet-i vücûd ile nitelenen fenomenlerdir. Ancak eşyanın hakikatleri -a'yân-ı sâbite- mâsiva değildir. Çünkü onlar şey'iyyet-i sübût ile mevsûttur)(Yahya, s. 12b) olarak zikreder. Zira oluş ve bozuluşa tâbi olduğundan her an değişmekte, mevcûd olarak zuhur ettiklerinde âlemde ancak tikel olarak bulunmakta ve sürekliliğe sahip olmadıkları için a'râzlardan ibarettir. Nev'î'ye göre duyularımızın mevcûd oluşuna hükmettiği eşya gerçekte âriflerinde tecrübe ettiği üzere hayal ve hâbdan ibarettir.(Yahya, s. 95b) Uykudan uyanmak ve hakikati zevk etmek ancak ona vuslatla müyesserdir. Nitekim şu satırlar bu düşüncenin mahsûlüdür:

Ayn-ı hakikate iren gayr u sivâyı terk ider

Gözi açuklara cihân mahz-ı hayâl ü hâb olur.(Y. Nev'î, 1977, s. 65)

1.3.2. İlm-i Hakikat

Seyyidü't-Tâife lakabıyla ma'ruf olan Cüneyd Bağdâdî'nin (ö. 297/909) *Eşyanın hakikati a'yandan (eşyadan) kaybolanladır* şeklindeki hakikat tasavvuru sûfîlerin bilgi ve varlık anlayışının derinliğine ve kuşatıcılığına işaret eder.(Ateş, 2015, s. 281) Tikel olanların sonsuz oluşu binâenaleyh sonsuz olanın ise bilenemeyeceği âşikârdır. Bu itibarla hakikat bilgisi tümele ait bir bilgidir. Klasik dönemde umûr-u külliyye olarak ifade edilen tümeller; ilm-i hakikat olarak kabul edilir. Nev'î Efendi tümel hakikatler olarak ehl-i keşf ve'l-vücûd'un zikrettiği a'yân-ı sabite'yi aynı şekilde hakikat olarak kabul eder.(Yahya, s. 21a)

Nev'î'ye göre ilm-i hakikat; “*Akd-i ulûm ve dürretü't-tâc-i selâtîn-i rûsum, netice-i kemâlât-i insâniyye ve vesîle-i meârif-i subhâniyyedir.*”(Yahya, 1995, s. 134.) Farklı bir ifâdeyle bütün ilimlerin kendisine rabt olduğu, bağlandığı ilm-i aslîdir. Nev'î Efendi hakikat bilgisinin akıl ile idrâk edilemez olduğunu; ancak peygamberin mişkâtinden feyz alan tabipleri taklitle gerçekleştireceğini vurgular.(Nev'î, t.y., s. 74) Mârifetullah zâhirî ve batınî ilimlerin bir bütünü olmakla birlikte, insanın kemâle ermesine vesîle olan sırât-ı müstakîm, Hakk'ın gaybî hüviyetine dâir ilm-i hakikidir. Aynı eserin tasavvuf bahsini değerlendirdiği kısımda müellif ilm-i hakikatin tasavvuf ilmi olduğunu haber vermektedir. Buna göre tasavvufun mârifetullaha ulaşma yöntemi riyâzet ve mücâhededir. Bu metot mârifetullaha ulaşmanın keyfiyyetinden bahseder. İlimlerin zübdesi ve ulemânın ziyneti olan mârifetullah, zâhir-bâtın dengesini gözeterek hakikata ermehtir. Zâhir ilmi; hadis, kelâm ve fıkıh vb. dinî ilimler için kullanılırken ilm-i hakikat sıfat-ı mezmûmeden kalbin temizlenmesi, ahlâk-ı mezmûmeden nefsin arındırılmasıdır. *Tehallakû biahlâkillah*'dır.(Yahya, s. 61b) Ledünnî bilginin ilâhi bir mevhîbe olması, Hakk'ın tevfiği olmadan tâlibin hakikate eremeyeceği anlamına gelir. Sâlik ilmi ile âmil olur, hevâ ve şehvetine galip gelirse ilm-i hakikati idrâk eder. Mâsivâyı bir mecaz olarak gören Nev'î;

Bize o pîr-i tarîkat hidâyet itse rehâ

Gönül kesilse şu şehrin güzel cüvânından

Mecâz kantara-i 'âlem-i hakikat iken

Geçilse ol sanemün tâk-ı erguvânından(Y. Nev'î, 1977, s. 572) şeklindeki şiiriyle hakikat yolunun tasavvuftan geçtiğini bir kez daha teyit eder.

Teolojik açıdan hikmet ve hakikati değerlendiren Nev'î bunun kaynağını vahye irca' eder. Zîrâ “Nüzûl-i şer’, bi hasebi'l-mesâlihadır. Mesâliha ilm-i hod ayn-ı hikmettir, kitâbullah ile bi-hasebi't-tedrîc kulûb-i enbiyâyâ muktezeyât-ı mesâliha üzere ilkâ olunur.”(Yahya, s. 6a) Binâenaleyh ehl-i hikmet olmak mârifetin zirvesi Hakk'ı zâtı ve sıfatları açısından bilmek anlamına gelir. Nev'î'ye göre “Ve mâ halaktü'l- cinne ve inse

illâ liy'abudûn"(ez-Zâriyât 51/54) âyeti insanın böyle bir mârifet ve hakikat bilgisiyle donanması için yaratıldığına işaret eder.(Yahya, s. 4a) Zâhirî ameller olmadan tahkike ulaşmak yazara göre muhaldir. Şehvâtına ve hevasına galip gelen salike ilm-i bâtın yolu açılır hakikat güneşini müşahede eder. Bu durum ilme'l-yakînden sonra ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mertebelerine ulaşmakla mümkündür. İhsân makamına ulaşmanın sonucu olarak görür gibi olma hâli Nev'î'ye göre bu mücahedenin gayesi kabul edilir. Bu itibarla seyr ü sülûk yöntemiyle tasfiyeyi kalp ve tezkiyeyi nefis ameliyesini icra eden sûfiyye, birer hakikat yolcularıdır.(Yahya, s. 191)

Nev'î Efendi'nin şeriat konusundaki hassasiyeti önemlidir. Zira hikmetin müellifin fikir dünyasındaki karşılığını bilgi ve eylem bütünlüğü olarak ifade edebiliriz. Buna göre ilm-i hakikat, farklı bir ifadeyle ilm-i hikmet "Hakâyık-ı eşyâyı nefsü'l- emrde olduğu üzere bildiren ilimdir ve muktezâsı ile ameldir ki, şerîattır." Eşyanın hakikatlerine ulaştıracak mârifet nûrunun mahalli ise kalptir.(Yahya, s. 8a) İnsan Hakk'ın en büyük ve en hayret verici sırrıdır. Bunun sebebi nâtıklık yönü olan kalbinin Hakk'ın cemî envârına mazhar olması farklı bir ifadeyle tecellîye mahal olan her bir tikelin zımnında dürülmüş olmasıdır. Bir diğer sır ise ilâhî aşka mahâl olan yegâne varlık olmasıdır. "Feahbebtü"(Aclûnî, 2001, s. 2:132) ile işaret edilen Muhammedî nûru potansiyel olarak taşıması onu dide-i-Hak yapan en önemli vasfıdır.(Y. Nev'î, t.y.-a, s. 12a) Zâhir-bâtın dengesi gözetilmedikçe insân ârif ve kâmil bir birey olamaz. Şu hâlde ilm-i zâhir bir vasıta, ilm-i bâtın-hakikat- ise ulaşılması hedeflenen yüce gayedir. Bu fikre şu mısırada temas eder: *Safâ-yı sûfî ko kesb eyle safvet-i bâtın/Fenâ-yı fakr-ı ko sa'y it fenâ-yı tevhd.*(Yahya, s. 62b)

Nev'î yazdığı bir paragrafta hakikatleri ontolojik olarak üçlü bir tasnifle değerlendirir. Öncelikle hakikat el-Evvel olan Allah'ın hakikatidir ki bu fiilleriyle küllü mahlûkâta tesir eden ilke olan birlik hakikatidir. Bu tesir sebebiyle münfâil olan tikeller çoğalır. İkinci hakikat ise münfâil ve müteessir olan mevcudların hakikatidir. İlk hakikatin tesiriyle bu hakikatler zuhur ve taayyün eder ki bunun örneği âlem-i mülktür. Üçüncüsü ise her iki hakikati birleştiren bir açıdan etken diğer açıdan edilgen olan, başlangıcı açısından vahdete, dünyaya inişi açısından kesrete dönük olan berzâh-ı ehadiyyet-i cem makamıdır. Bunun sûfîlerin anlayışında karşılığı insan-ı kâmilidir.(Yahya, s. 98b) Bu itibarla hakikat bir olan mertebelerin farklı menzillerde itibârî kesreti anlamına gelir. Gerçekte olan ise varlığın birliğidir. Bu sırâ mahrem olan ise muhakkiktir. Muhakkikler vücûdun mutlaklığını müşahede edebilen, izâfî olanı tefrik edebilen, âlem-i berzahın sakinleridir.

1.4. Benlikten Birliğe Yükseliş

Muhakkikler en yüksek bilgi seviyesine bilen özne ile bilmek istediği süjenin tamamıyla birliğinin gerçekleştiği makâmda ulaşılacağını savunurlar. Bilişsel faaliyette zirvede vücûd yani ikinci akledilir olması açısından varlık yer alır. Bu marifet bilen özne ile bilmenin talep edildiği bir olan varlığın vuslatıyla ancak mümkündür. Bunun anlamı, varlığın bilgisine hariçte olan bilgi nesnesi olarak değil, bir ile bir olmakla daha doğrusu

insanın vücûd olması hasebiyle ve insanın kendi kendini gerçekleştirmesiyle ulaşılır. (İzutsu, 2004, s. 20) Özne ve nesne olarak iki ayrı olgu var iken tam anlamıyla bilgi gerçekleşmez. Öyle ki âlim ile mâlum arasında ayrım kalmamalıdır. Zira fark ya da ayrılık mesafe demektir. Bilme faaliyetinde çokluk ve fark çoğaldıkça cehalet artar.

Sûfiler usûl olmadan vusûlün muhâl oluşuna inanırlar. Farklı bir ifâdeyle virdi olmayan sâlik vâridine vâsıl olamaz. Binaenaleyh sûfilerin usûlü ve virdi mârifetullah gayesine müteveccihdir. Bu maksud ile seyr ü sülûk eden sûfilerin menzilleri, Allah'a (seyr ila'llah), Allah üzere (seyr ala'llah), Allah'la (seyr bi'llâh) ve Allah'tan (seyr ani'llâh), Allah'ta (seyr fi'llâh), Allah ile birlikte (seyr maa'llah), Allah için (seyr li'llâh), şeklinde çeşitli makamlarda gerçekleşir. (Yılmaz, 2004, s. 235-239; Farklı bir tasnif için bkz: Uludağ, 2010, s. 38: 127-128)

Sûfilerin bilgi teorisi açısından, hadis olarak kabul ettiği “Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu”(Razi tefsirinde hadis olarak zikrettiği bu ibareyi şöyle yorumlar: Kendi kusurunu ve acziyetini bilen Rabbinin kudretini ve yüceliğini, cehlili bilen ise Rabbinin adaletini ve fazlını bilir...Râzî, 2004, s. 1/82) ibaresi oldukça önemlidir. Bu anlayış aynı zamanda insanın hakîkatı ile Rabb'in hakîkatı arasındaki münasebete dikkat çeker. Nev'î bu ilişkinin mertebeler açısından Hak ve halk olarak farklılığına işaret eder ve vahidiyyet mertebesi açısından birliğini yani ayniyyetini savunur.(Yahya, s. 426a) Delil ile medlûlün özdeş olduğu cem' hâline ulaşmak sûfiyi mârifetullah bilgisine ulaştırır. Nev'î'ye göre hakiki mârifete, acz-i zâtî ve za'f-ı imkânîye rücu' ve terk-i tasarruf ve varlık iddiasından vazgeçerek, seyr ü sülûk ile ulaşılır.(Yahya, s. 182a) Bu mârifet ise kader sırrı, varlığın zâhir-bâtın yönü ve vahdet-kesret bilgisine ulaştırır. Bu hakîkatı bizzat müşahede ettiğini Nev'î Efendi ifade eder.(Yahya, s. 251a) Tevhid-i hakiki olarak ifade edebileceğimiz bu hazretin fevkinde bir bilgiden bahsetmek mümkün değildir. Zira bu makam ahadiyyet-mutlaklık makamıdır. Öyle ki mutlaklık açısından her türlü bilgi iddiası aynı zamanda onu ihata etmek anlamına gelir.(İbnü'l-Arabî, 2007, s. 1/122) Binâenaleyh onu Zâtı açısından bilmek imkânsızdır. Sınırlı olan sınırsız nasıl bilebilir?(Chittick, 2016, s. 124) Kâmil insan zâtın bütün isim ve sıfatlarını mücmel ve mufassal, hükmî ve vücûdî olarak kendisinde cemedir ve bu açıdan “Nefsini bilen Rabb'ini bilir” anlayışı icmalî olanın tafsilî olarak bilinmesi anlamına gelir.(Yahya, s. 16b)

Vâcibü'l-vücûdu herhangi bir tecellî söz konusu olmadığında hüviyeti itibariyle bilmek imkansızdır. İnsan zâtı dışındaki harici bir varlıktaki ilâhi tecellîye nüfuz ederek hissetmesi ve anlaması mümkün değildir. Ancak insan meclâ ve mazhar olduğunda Hakk'ın esmâ, sıfat ve fiillerine mahal olur, bu müşâhede ile ilme'l-yakîn hasıl olur. İrfâna ulaşmak Nev'î'ye göre “Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı”(Buhârî, 1993, s. İsti'zân, 1; Müslim, 1955, s. Birr, 115) hadisinin işaret ettiği anlamın idrâk edilmesiyle mümkündür. Bu idrakta araç olan kulun derûnî vechesine, tek bir cevher-i Rabbânî olan kalp, ruh, nefis gibi çeşitli terimlerle işaret edilir.(Nev'î, 1593, s. 2a) Biz, ancak kendi bilincimizle kendi nefsimize nüfûz edebilir ve buradaki tecellîyi yaşayıp tadabiliriz. Bu anlamda nefsimizi bilmek Rabb'imizi bilmenin ilk adımı sayılır. Hakk Teâlâ'nın zâtını,

sıfatını, esmâsını ve ef'âlîni müşahede etmeye imkân veren bu idrâk şuhûddan hasıl olur ve yakîn duygusu kazandırır.

Nefes-i Rahmânî ve mevcûdât arasındaki ilişkinin müşahede edilmesi de aynı zamanda hakiki mârifettir. Âleme ulaşan Nefes-i Rahmânî ile varlık ortaya çıkar. Âlem-i sugra olan insan bunu kendi hakikatinde müşahede eder ve zâtının bilgisine sahip olur. Kendisinden hareketle de Rabbini tanır. Müellif aynı şekilde eşyanın hakikatini bilmek isteyen kişinin nefes-i ilâhiyi bilmesi gerektiğine dikkat çeker. Zira ilahi nefesin menbası hakiki varlıktır ve enfâs-ı nâsa aynadır. Eşya bundan dolayı mazhar hükmünü alır. Nefis ayna, nefes ona suret olduğunda Rabb zâhir olur tersi düşünülduğünde ise mevcut olanlar zuhur eder. İlkinde mazhardan zâhire seyir ile marifet hasıl olurken, ikincisinde zâhirden mazhara intikal ile maksad hasıl olur. (Yahya, s. 282a)

Hak zâhir her iki âlem mazhardır. Gerek mikrokozmos gerek makrokozmos olsun durum aynıdır. Aradaki fark biri tafsili biri icmalî mazhardır. İşte kesbî bilgi ile vehbî bilginin arasındaki fark tamda buradadır. Biri âlemi kübrada uzun meşakkatli bir yola düşer. Diğeri kendini bilme âmeliyesiyle lübb ve zübde olan bilgiyi hedefler. Kestirme olan sûfîlerin yoludur. Allah zâhir-mazhar ilişkisi açısından kâmil insanda cemî sıfatlarıyla isimleriyle ve fiilleriyle tecellî eder. Bu itibarla Hakk'ta kâmil insanla bilinir. Zira Allah isminin mazharıdır. Diğeri yani istidlal yönteminde ise Allah'ın sonsuz esmâ ve sıfatlarından biri ya da birkaçı tikel mazharda tecellî eder. Bundan dolayı bilinenden bilinmeyene yolculuk uzun ve yorucu hatta nihayetsizdir. Müellife göre tümevarımsal mârifet ile tümdengelimsel mârifet arasında kapanmaz bir mesafe vardır.(Yahya, s. 153) Buna göre ilki ehl-i nazarın ikincisi sûfîlerin yöntemidir. Zîrâ alemde hareketle ehl-i nazar bir takım öncül ve kıyaslarla bilinenden bilinmeyene yönelmekte bunu yaparken sûfîlerin aksine aklı idrak aracı olarak kullanmakta ve zorunlu varlığa uzun bir yolculuk yapmaktadır. Mârifetullah'ta ise, Hakk'a emr-i evvelde cem-i himmet ile teveccüh eden sûfîler Rabbini bilip ve mezâhirde zuhûru sebebi ile mârifet-i nefesine müteveccih olup nefisini bilmektir. Mârifet-i sâni, ûlâdan etemm ve ekmeldir. Rabbin mazhar oluşu bu mârifet ile bilinir. Özellikle bu mârifet mârifet-i nebevîdir. Bu açıdan mârifetullah, her şeyin Allah ile bilinmesi anlamına gelir.(Yahya, s. 140b-141a) Kişinin nefisini bilmesinin önemine müellif şu mısralarla dikkat çeker:

*Her sînedeki zâhir ola sırr-ı men aref
Olur uyûb-ı gayr-ı nigâhına sırr-ı keff
Aynını ayb-ı gayra nazardan hicâb eder
Kalbin eden leâlî-i irfân için sade.(Nev'î, 1593, s. 19b)*

Nev'î, sâlikin âfâkî ve enfüsî merâtibde urûcu hasebiyle, müessirden esere istidlâl edip, zât-ı Hakk'ı tanıyabileceği, yani mârifetullah'a ulaşabileceğini dile getirir.(Yahya, s. 27a) Dolayısıyla nefisini bilen Rabbini bildiği gibi aynı zamanda âlemi de bilir.(İbnü'l-Arabî, 2021, s. 21) Nev'î, âfâkî mazharların Hakk'a ayna oluşunu şu dizelerde açıkça ifade eder;

Cemâlin cilveger eşyâda, eşyâ bî haber senden

*Celâlin perdesidir eyleyen men'i nazar senden
Mezâhir-i vechine mir'ât ve nûrundan eser ü zât,
Cihân hep cümleten âsârın ammâ yok eser senden.*(Yahya, s. 80a)

Yukarıda değerlendirdiğimiz bilginin niteliğinin yanı sıra bir de bu bilgiye ulaşmanın iki koşulunu hatırlatmak istiyoruz. Bunlardan ilki kâmil bir şeyhe olan ihtiyaçtır. Sâlikin mârifet-i nefse ulaşabilmesi için kâmil bir mürşidin terbiyesinde riyâzet ve mücahede ile tabiatındaki zulûmat-ı hicâbın ref' etmesi elzemdir. Bunun gerçekleşmesi ise Hakk'ın hidayeti ile aydınlanan kalb gözünün; kendi hakikatini müşahade etmesi anlamına gelir. Öte taraftan böyle bir idrâk makamına ulaşmak isteyen, kalp aynasını cilalamalı ve o ayna aracılığıyla melekût ve ceberut âlemlerini müşahade etmelidir.(Vassaf, 2015, s. 58) Aşağıdaki süslü nesir örneğinde yazar bu düşüncelerini paylaşmaktadır;

“Şîşe-i kalbini seng-i gayret-i akrân ile münkesir edip, levs-i isyândan hûn âb dîdesi ile tahâret ederse, indallah salâtı makbûl ve duası müstecâb-ı hazret olur. Zîrâ ettiği dua, lisân- ı isti'dâd ile olur. Kendide hergiz eser-i enâniyyet ve ucb-ı nefsâniyyet kalmaz. Abd-i evvâh-ı münîb, Rabb-i vehhâb-ı mucîb ile cihet-i câmia-i fenâfillah'da ol rütbeyle musîb olur ki, kâbil ve makbûl ve dâi ve mucîb vâhid olur.” (Y. Nev'î, t.y.-a, s. 16b)

Nefisle girdiği amansız mücadelede sâlik varlık kaydından kurtulmalı, tevbe-i nasuh ile Hakk'a müteveccih ve halktan mütebeddil olmalı, enâniyyet ve kibirden kurtulmalı ki makbul bir kul olabilsin. Böylelikle fenâ makamına ulaşarak kâbil ve makbûlun temyizinin olmadığı hakîki tevhide ulaşır. Yolcunun bu tecrübeye nefsinin dildârın kelbi olarak görmesi gerektiğini hatırlatan yazar irfâna bu bilinçle ulaşılacağını böylelikle esrâr-ı tevhide vâsıl olacağını hatırlatır.(Y. Nev'î, 1977, s. 359)

1.5. Ne Ararsan Kendinde Ara

Mistik muhayyilede alemde her şeyde görelî bir ilişki bulunduğu fikri bilinmektedir. Bu fikrin en temel düşüncesi varlığın tek bir ilke ya da prensibe irca edilmesidir ve bunun düşünce dünyasında karşılığı monizmdir. (Grekçede مونوس kelimesinden gelen Monizim; kâinatı yalnız bir ilke ile izah etme iddiasında olan her mevcudu bu birliğe dayandıran felsefî bir akımdır.) (Ertuğrul, 1925, s. 325; Bolay, 1990b, s. 177) Ekberi öğretide monist bir meslektir. Alemde her şeyde görelî bir ilişki bulunduğunu öne sürer. Alemdeki asıl ilke ise el-Vücûd olan Hak Teâla'dır ve gerek esfel gerek âla her şey bu varlığın zuhurundan ibarettir. Muhakkiklerin va'd ettiği “Küllün fî küll”(Yahya, s. 300b) prensibi bu anlayıştan neşet etmiştir. Kainattaki her bir fertte böyle bir hakikat içkindir. Nev'î kuvve-fiil ilişkisini “Kelâmü'l-küll, mevcûd-i fi'l-küll” hükmüyle hatırlatır. Buna göre varlığın tedricen nüzulü küll olanda, cüz'ü zâhir kılarken bütün hakikatler kendisinde mendemiçtir. Zira her bir mertebenin kendinden önceki ve sonraki mertebelerle ilişkisi vardır.

Te'sir-teessür, fâil-munfail ilişkisi mertebeler cihetinden izafî bir durumdur.(Nev'î, 1593, s. 300b) Bu prensiplere sistematik bir bütünlük ve tutarlılık kazandırmayı hedefleyen

Konevî, “Bir şey kendisinden farklı ve ona zıt bir ürün meydana getirmez...”(Konevî, 2007, s. 22) şeklinde ilkeyle ve “Herhangi bir şeyden bütünü ile kendisine benzeyen bir şey meydana gelmez” anlayışıyla vad’ ettiği metafizik prensiplerle konuyu izah eder. Aksi takdirde birden taşan feyiz ya da tecellî birin aynısı olur ki bu durum bir totoloji demektir ve “Tahsilü’l-hâsıl muhâldir” prensibi gereği reddedilir. Bilgi, varlıkta mündemiç olduğundan varlık veren tecellî aynı zamanda bilgiye de ulaşmanın vasıtasıdır.(Tenik, 2017, s. 176) Varlığın her bir tikelde serreyân etmesi her şeyin diğer bir şeyde içkin olması birlik prensibinin bir gereğidir. Bir şeye dair bilginin gerçekleşmesi, onu tam olarak bilmek, bilinen şey ile bir olmaya; bir olmak ise, bileni bilinenden ayırt eden her şeyin ortadan kalkmasına bağlıdır. Bu fikrin temellerini Nev’î, Cüneyd’in şu ifâdelerine dayandırır: التوحيد إسقاط الإضافات “Tevhid: izafetlerin düşmesidir.” Yani tevhid; iskâtü’l-izâfâtır. “Bu benüm ol senün; bu benüm ile ol senün ile bu bende ol sende, benlik senlik, mâlikiyyet memlûkiyyet, belki ârif ü mâruf, şâhid ü meşhûd dahi hicabdır”(Yahya, s. 184a) şeklinde yorumlar. Çünkü her şeyde, arada farklılık olmaksızın müşterekliği gerektiren hakiki-ilâhî bir emir vardır. Bunun yanı sıra bir şeyin diğer şeyden ayrılmasını gerekli kılan özellikler de vardır.(Yahya, s. 182a)

Bir şeyin bilinmemesinin sebebi, iki şeyin nitelik, mertebe ve özellik açısından farklı olmasından kaynaklanır. Çokluk arttıkça bilmek zorlaşır. Birlik sağlanırsa bilgi gerçekleşir.(Konevî, 2020, s. 48) Böyle bir birlik tasavvuf edebiyatında katre-derya, cüz-küll metaforlarıyla tasvir edilir. Nev’î Efendi de böyle bir birlik tecrübesine şu dizeleriyle dikkat çeker;

*Aynıma ne gül gelir ne bülbül
Cüz kalmadı bende cümledir küll
Ben kendözümü güzel bilürin
Aç gözünü câm menem dahi mül
Sil çeşmini zerrece sivâ yok
Ahrâk ederim sivâm olur gül
Vallahi eğer zuhûr edersem
Gayr olmaya eyleme tegâfûl*(Nev’î, 1593, s. 14a)

Vahdet-i vücûdun şiirsel tasvirini yapan müellif, birlik anlayışını veciz bir üslupla okuyucuya aktarır. Varlıktaki izâfî münasebeti, her tikeli kapsayacak şekilde mücmel olanın mufassal şekilde zuhur etmesi olarak yorumlar.(Nev’î, 1593, s. 9a) Parçanın bütüne, cüz’î olanın küllî olana, damlanın ummana karışıp birlik, yokluk ve filhakika varlığın ne olduğu zevk yoluyla müşahede edilir. Bilgide tahkik kimi zaman şem’-pervane sembolleri ile ifade edilirken hakikat ve fenâ telakkisi anlatılır. Varlığın bir yük, böyle bir iddianın masiyet olduğu fikri savunulurken ârifin hakikatle temasında yok olması; mezmûm tüm sıfatların etkisinin ortadan kalkması ile mümkün olduğu dile getirilir. Bu hedef Cüneyd’in tevhidi, “Kıdemi hadesten ayırmaktır” şeklindeki görüşüyle de uyumludur.(Ateş, 2010, s. 8/120) Böyle bir tevhid bize hakikat bilgisine ulaşma imkânı verir. Bunun Konevî’nin metinlerinde karşılığı “Tevhid müşahedenin, temyiz ise,

ilmin hükmüdür”(Konevî, 2020, s. 166) şeklindedir. Keşfin gerçekleşmesi urûc kavsinde seyreden sâlikin cem’ yani birlik makamına ulaşmasına bağlıdır. Aklın mâverâsında ruhânî bir sefer ile hâller ve makamlar kat edilerek sûfiler hakikat bilgisine vâkıf olur.

Varlığın uçsuz bucaksız bir okyanus olması karşısında âlem bir zerreden ibarettir. Bi'l-aks zerre dahi bir âlemi sığdırır diyen Attâr'ın(Attar, 1998, s. 31) takipçilerinden Mevlânâ (672/1273), benzer fikirlerden şöyle bahseder: “Sen ilahî kitabın bir nüshasısın. Sen evreni yaratan sultanın güzelliğinin, kudretinin, sanatının bir aynasısın. Âlemde ne varsa, sende dışarıda değildir. Ne istersen kendinden iste, neyi arıyorsan onu sen, kendinde ara, kendinde bul.”(Yahya, s. 106; Rûmî, 2008, s. 328-329)

Âlemdeki izafî ilişkiye dikkat çeken Nev'î te'sir ile müteessir arasındaki münasebeti bilgi teorisi açısından şu şekilde vad' eder: illetle malul arasında müşabehet ilişkisi vardır. Örneğin arpa tohumundan buğday yetişmez, bi'l-aks buğday tanesi de arpa vermez. Nebat da durum böyle olduğu gibi hayvanlarda da böyledir. Atlar hımar tevlied edemeyeceği gibi develerde katır doğuramaz. Nefs-i nâtikanın mucidi akl-ı vaciptir. Dolayısıyla aralarındaki izafî ilişki nedeniyle insan mucidini bilir. Bir şeyi bilmek onunla bir olmakla mümkündür. Hakk'ı bilmekte bu vecihten mümkündür. Nev'î böyle bir biliş seviyesine ulaşmaya tahakkuk kavramıyla işaret eder. Tahakkuk etmek “Tahalluku bi-ahlâki'llâh” prensibiyle, nüzulla birlikte bize arız olan çokluktan ve alâikden kurtulmak, müşabehetten birliğe yükselmektir. Bilen özne ile talep ettiği bilgi süjesi arasında bir açıdan benzerlik bir açıdan farklılık gereklidir. Potansiyelimizde olan benzerlik matlubumuzu talep etmeyi ve onu idrak etmeyi iktiza eder. Farklılık ise matlub için bir gaybet ve yokluğu iktiza eder ki bu sebeple insan bilmediğine yönelir.(Yahya, s. 83) Buna erken dönem sûfilerin kullandığı huzur-gaybet kavramlarıyla da işaret edebiliriz.

Mülk âleminde varlık skalasının zirvesinde bulunan insan her tikel olanın numunesini nâsûtî yönüyle ihtivâ ettiği gibi aynı zamanda tüm varlık katmanlarını lahûtî yönüyle de kuşatır.(Konevî, 2002, s. 173) Böyle bir ictimâî yapı mevcut olanla vücûd veren, mazhar olanla zâhir olan arasındaki ilişkinin bilinmesine binaenaleyh Allah hakkında mârifeti mümkün kılar. İnsanın toprakla imtizacından önce hakikati, âlem-i gaybde feyz-i akdes tecellisiyle zuhur etmiştir.(Yahya, s. 9b-10a) Hakk'ın nûrunun çeşitli makamlarda tecellisiyle insanın manevî kuvvetleri ortaya çıkmıştır. Örneğin insanın ruhu, Allah nûrunun tecellî etmesiyle, kalbi; Rahman ve Rahim nûrunun tecellisiyle, nefsi; Hakk'ın emsalsiz fiillerinin tecellisiyle taayyün etmiştir.(Nev'î, 1593, s. 3b) Bu sebepledir ki sûfilerin tevhid nazariyesi fiillerden-tevhid-i ef'al- sıfatlara ve isimlere- tevhid-i esma ve's- sıfat- nihayetinde ism-i zat olan Allah'a-tevhid-i zat- seyretmekle kemal bulur. Manevi kuvvetlerinde olduğu gibi, sayısız esmâdan sonra birliğe yani cem' hâline ulaşan sâlik hakiki tevhide, enfüsten, afaka bu birliği gerçekleştirmekle nail olur. Nev'î, böyle bir fenâ hâlini *marifetullah* olarak kabul eder “Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz” (Fussilet 41/53) âyetiyle bunu teyit eder.

Şehâdet mertebesinde insanın tahakkuk etmesini Nev'î, mücmel olanın tafsili olarak görür. Dairesel bir varlık anlayışını benimseyen müellif: “Mukaddem-i sûret-i a'yânla musavver ve mufassal olmak gerektir ki, insân dahi bunların merâtibinde bi-hasebi'l etvâr-ı sâir ve devvâr olup, tâ ki hareket-i devriyye ile icmâlden tafsîle sefer, ba'dehû tafsîlden icmâle güzër kıla...” ifadeleriyle âlemi icmâlde kendisinde kuvve hâlinde bulunan bilginin, nüzul kavsinin nihayetinde unutulduğuna dikkat çeker. Âlem-i tefrikada mufassal bir şekilde tedricen tezekkür edilir. Bunun anlamı müellife göre; “İlmi evliyâ tezekkürîdir, tefekkürî değildir.” şeklindedir.(Nev'î, Keşfü'l-Hicâb, 14b.; Nev'î'nin bu konuda Kayserî'nin fikirlerinden etkilendiği muhakkaktır. Benzer ifadeler için bkz: Kayserî, 1299, s. 177) Dahası müellif Hz. Peygamber'in “Hikmet mü'minin yitiğidir”(İbn Mâce, s. Zühd, 15;; Tirmizî, 1975, s. İlim, 19) hadisini bu cihetten ele alır. Elest bezminde sahip olduğu ve âlemde zuhur edişi ile kaybettiği hikmeti aramak müridin maksududur. Urûc kavsiyle ârifler seyr ü sülûkta sefer edilen güzergahı kastederler. Mücâhede esasına dayanan bu seferde fenâyâ ulaşıldığında bütün eşyanın etkisi silinip, bunun neticesinde de idrak eden, idrak ve idrak olunan arızı değil asli olarak ortadan kalkar ve bilen, bilinen ve bilgi bir olur.(Nesefî, 2020, s. 137.) Böylelikle olmayan zâil olur, ezeli olan ise zevk, vicdan, tahakkuk ve müşahede ile zuhur eder.(Nâblusî, 2009, s. 29)

Kesretin vahdete dönüştüğü vahidiyyet makamında mufassal olan mücmelde müşahede edilir.(Konevî, 2020, s. 64) “İnnemâ yetezekkeru ulu'l-elbâb”(er-Ra'd, 13/44) âyetini de benzer şekilde yorumlayan Nev'î, âyette tezekkür kelimesinin kullanılıp ya'lem denilmemesinin inceliğine temas eder. Mamafih bu âlem onun levh-i zikirinde ve ayn-ı sâbitinde mündemiç ve gizlidir. Âlem-i ecsâma gelerek yitirdiği mârifeti tezekkür eder.(Nev'î, 1593, s. 202a) Zira nefis dünyaya gelmezden önceki hâlini hatırlayan bir varlıktır ancak nüzûlu ile bildiklerini unutmuştur.(İbn Hazm, 2017, s. 1: 136)

Bilginin bir tezekkür yani hatırlama olduğu tasavvufî ıstılahlarla da açıklanabilir. Tasavvufun en önemli riyâzet araçlarından birisi olan zikir anmak anlamında kullanıldığı gibi(Bican, 2011, s. 377) aynı zamanda hatırlama demektir ve nisyan, yani unutmanın zıddıdır. Bu açıdan zikir fitratta gizil hâlde bulunan bilginin hatırlanmasıdır. Öte yandan insan kelimesinin nisyan yani unutmak masdarından türetildiği bundan dolayı insanın unutan varlık olduğu fikri de bu teoriye bir hüccet olarak kabul edilebilir. Görüldüğü gibi Nev'î, Platoncu hatırlama bilgi teorisini kısmen benimser. İnsan ruhani evrenden veya soyut misal evreninden hissi evrene veya mutlak yakîni mârifet kaynağından, dünyanın hissî zannî mârifet evrenine nüzul etmişse, keza bulunduğu eski yere dönmeye muktedirdir. Bu aynı zamanda bir arınma ve tecerrüd (soyutlanma) anlamına gelir. Bu açıdan bilgi; bilince yükseliş, birle bir olmaktır. Platon'un deyimiyle ideaları hatırlamaktır. Tasavvufî bilgi ile Platon'un hatırlama kuramı arasındaki benzerlik buradadır.(Şahin, 2014, s. 107) Müellifin anlayışına göre şu dizelerde de görüldüğü gibi insanın zübde-i âlem oluşu tezekkürî idrâk teorisine imkân verir:

Merdüm-i dîde-i Hak'tır insân/ Tendir a'yân-ı hakâyık ol cân

*Hâsır-ı cümle hakâyık zâtı/ Şâmil ism ü sıfât imkân
Ayn-ı insân ile bak insâna/ Nazar-ı Hak ile gör,(Buhârî, 1993, s. Rikâk, 38)
etme gümân.(Nev'î, 1593, s. 11a)*

A'yân-ı sâbite düşüncesinin bu yönüyle nesnelerin hakikatleriyle bir içlem kaplam ilişkisi vardır. Zübdeyi âlem ve mikro kozmos/makro kozmos fikirlerinin altında böyle bir yaklaşım yatar. Kuvve olanın fiile; potansiyel arketiplerin ortaya çıkmasına imkân veren seyr-ü sülûk aslında bu teoriye göre derûnî vecchemizdeki örtük hakikatlerin, nüzul ederken giydiğimiz libasın kaldırılmasına eşlik eder ve sırrımızda yitirdiğimiz marifetin hicâblarından kurtuluşunun ön koşuludur. İnsan bu açıdan bütün varlık hakikatlerini cemedi, Hakk'ın en kâmil tecellîgâhıdır. Makrokozmosda bulunan, Hakk'ın esmâsının tecellîsiyle zuhur eden bütün hakikatleri ihata eder.(Yahya, s. 14a) Bu hakikatler zâhirî ve bâtinî açıdan özet olarak zâtında mündemiçtir.(Afifî, 2000, s. 59) Ancak bunlar kuvve hâlinde olup tahakkuk etmesi kulun isti'dâtına bağlıdır. Nev'î insanın kuşatıcı ve zübde oluşunu şöyle açıklar: "Mertebe-i insan-ı kâmil, cemî'-i hakâyık-ı kevniyyeyi, kâiniyye ve seyekûniyyeyi mevcûd ve mûnderic kıldı. Deryâyı katrede ve katreyi deryâda, munfasılı muttasılda ve aksinde. Ki Her şey, her şeydedir hükm-i âmmınca; eğer pest ve eğer bâlâ, eğer esfel ve eğer a'lâ."(Yahya, s. 397a) Behemehâl insan-ı kâmilin makamı cem' makamıdır. Hakikatî itibarıyla fânî olmaz ancak zuhuru yönünden küllü şuûn Hakk'tır bâkî kalmaz. Zira *külle yevmin hüve fi şe'n* bu sırrı ifşâ eder.(Yahya, s. 69b)

Sonuç

On altıncı yüzyılda ilmî, siyâsî, edebî, kültürel ve irfânî kimliği ile etkili olan Nev'î Yahya Efendi, bilgi anlayışı ile Ekberî mektebin takipçisi olan bir sûfidir. Binaenaleyh Nev'î'nin Vahdet-i vücûd düşüncesini temsil eden İbnü'l-Arabî, Sadreddîn-i Konevî, Cendî, Dâvûd-ı Kayserî, Şebüsterî ve Molla Câmi gibi isimleri rehber edindiği anlaşılmaktadır. Nev'î, kendinden sonraki süreçte *Fusûs* şerhi vasıtasıyla vahdet düşüncesini benimseyen sûfî ve müelliflere de etkisi olan bir yazardır. Bu etki müstakil araştırmalara konu olmalıdır.

Nev'î'ye göre bir şeyin bilinmesi suje ile obje arasındaki ilişkiyle gerçekleşir. Bu açıdan insânın Tanrı hakkındaki bilgisi zâtında tecellî eden esmâü'l-hüsna miktarıdır. Binâenaleyh insanın hakikatinde mündemiç olan isimlerin çokluğuyla, Rabbini bilmesi doğru orantılıdır. Bundan dolayı Hakk'ı en kâmil mânada bilenler hiç şüphesiz peygamberler ve muhakkiklerdir. Zira onların hakikatlerindeki içkin olan isimler daha kapsayıcı ve kuşatıcıdır.

Nev'î sansuailist yani duyu verilerinden elde edilen bilgilerin soyut hakikatleri idrâk etmede yetersiz olduğuna dikkat çeker. Aynı şekilde deneye dayalı empirik bilgi de hisler ve duyların etkisine dayanır. Bunun yanı sıra Nev'î sofistlerin gerek ontolojik gerek epistemolojik açıdan sabit hakikatleri inkâr etmesini, şiddetle eleştirmiş, bu tür septik yaklaşımlara itirazda bulunmuştur.

Nev'î Efendi kesin bilgi konusunda nefsânî tarikteki sûfîlerin safında yer alarak riyâzete dayalı bilgiyi hakikat bilgisini olarak kabul eder ve nazar ve istidlâl yöntemini eleştirir. Seyr ü sülûkü, urûc kavsinde yükselmekle bir olanla aynîleşme süreci olarak telakki eder. Bu meyanda ehl-i nazarı, hiss-i müşterek, muhayyile, vehim, akıl ve müfekkire gibi nazari iç idrâk kuvvetlerini kullanarak eserden müessire ulaşmayı gaye edinen, ilimlerini bahs ve ifâde ile elde eden bir grup olarak zikreder. Bununla birlikte nazar yöntemini tahlîl ederek metafizik alanda hakikat bilgisine ulaşmada yetersiz olduğunu akıl ile bütün hakikatlerin bilinebileceğini iddia edenlerin ulaşacakları son noktanın tenzih anlayışına dayalı Tanrı'nın zorunlu varlığı olduğunu dile getirmiştir. Eşyanın ise -mâ hiye aleyh- hakikatini değil sadece birtakım özelliklerini ve hükümlerini bilebilirler şeklinde açıklamalarıyla rasyonel bilgiyi tenkid edip hakikat bilgisine nefsi tezkiye, kalbi tasfiye ederek ulaşılacağını savunur.

Rasyonel bilgi aklı esas aldığından soyut hakikatler hakkında birtakım verilere ulaşmakla birlikte Nev'î'ye göre bu da yetersizdir. Kalbin safiyetini önemseyen Nev'î ruhun ancak riyazet ve mücahede eğitimiyle îmar edilerek nefse galip geleceğini, takvayı şîar edinen aklın sahibini hakikat yoluna sevk edeceğini vurgular. Duyular âleminde aklın işlevselliğine sürekli vurgu yapan yazar aklın itikadî konularda istidlâlde bulunması, soyut hakikatleri kendi havsalasına göre yorumlamasını, aklın sınırlarını aştığını, ulûhiyet konusunun akıl penceresinden algılamaya çalışmayı yersiz olduğunu dile getirir. Zira ten kafesine hapsolan ehl-i nazarı beden karanlığına mahkûm olarak görmüş ve akl-ı cüz'î ile yalnızca fizik âleme ait bilgilerin kazanabileceğini vurgulamıştır. Hakikat güneşinin doğması ise tıpkı Mevlânâ'nın *Tâcir-papağan* hikayesinde olduğu gibi riyâzi temrinlerle fenâya ulaşmakla mümkün olduğuna atıfta bulunmuştur.

Kaynaklar

- Aclûnî, E.-F. İ. b. M. (2001). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs* (Y. b M. el-Hâc Ahmed, Ed.; C. 3). Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs.
- Afîfî, E.-A. el-. (2000). *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*. İZ Yayıncılık.
- Alper, Ö. M. (2015). Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni. İçinde A. Kahraman (Ed.), *İslam Felsefesinde Altın Çağın Başlangıcı: İbn Sina Ve Felsefesi* (C. 5, ss. 877-903). İnsan Yayınları.
- Arslan, A. (2006). *İlk Çağ Felsefe Tarihi* (C. 4). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ateş, S. (2010). Cüneyd-i Bağdâdi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, s. 120). TDV Yayınları.
- Ateş, S. (2015). *Cüneyd-i Bağdâdi Hayatı Eserleri ve Mektupları*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Attar, F. (1998). *Mantıku't-Tayr* (Y. Keçeci, Çev.). Kırkambar Yayınevi.

- Bican, A. (2011). *el-Müntehâ: Fusûsu'l-Hikem üzerine bir çalışma* (A. Beyazıt, Ed.; 1. bs). İnsan Yayınları.
- Bolay, S. H. (1990a). *Felsefî Doktrinler Sözlüğü* (5. bs). Akçağ Yayınları.
- Bolay, S. H. (1990b). *Felsefî Doktrinler Sözlüğü* (5. bs). Akçağ Yayınları.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (1993). *Sahîh-i Buhârî* (M. D. el-Boğa, Ed.). Daru'l-ulumi'l-insaniyye.
- Chittick, W. (t.y.). *İbn Arabî/Giriş Kitabı* (K. Filiz, Çev.). Sufi Kitap.
- Chittick, W. (2016). *Sufî'nin Bilgi Yolu* (Ö. Saruhanlıoğlu, Çev.). Okuyan.
- Cürcânî, A. İ. M. es-Seyyid eş-Şerîf. (1985). *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Mektebetu Lübnan.
- Cürcânî, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevâfık* (Ö. Türker, Çev.; C. 3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Cüveynî, İ.-H. el-. (2016a). *Kitâbü'l-İrşâd* (A. B. Baloglu, S. Yılmaz, M. İnan, & F. Sancar, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cüveynî, İ.-H. (2016b). *Kitâbü'l-İrşâd* (A. B. Baloglu & others, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (2009). Sûfestâiyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 468-469). TDV Yayınları.
- Erdoğan, E. (2011). *Bilim ve Metafizik Üzerine Tarihsel Bir Soruşturma*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ertuğrul, İ. F. (1925). *Lugatçe-i Felsefe*. Matbaa-i Amire.
- Fârâbî, E. N. M. b. M. b. T. b. U. el-. (2018). *El-Medînetü'l-Fâzıla* (Yaşar Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Hücvirî, A. b. O. C. (2018). *Keşfü'l-Mahcûb/Hakikat Bilgisi* (S. Uludağ, Çev.; 6. bs). Dergah Yayınları.
- Izutsu, T. (2004). *İslâm'da Varlık Düşüncesi* (3. Baskı). İnsan Yayınları.
- İbn Hazm, E. M. A. b. A. b. S. b. H. (2017). *El-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl* (İ. Bulut, Çev.; C. 3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn Mâce, E. A. el-Kazvînî. (t.y.). *Sünen* (M. F. Abdülbâkî, Ed.). Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. el-Ensârî. (1299). *Lisânü'l-'Arab* (C. 20). Dâru Sâdır.
- İbn Sînâ. (2019). *Et-Ta'likat* (İ. Hanoğlu, Çev.). Elis Yayınları.
- İbnü'l-Arabî, M. (2007a). *Fütûhât-ı Mekkiyye* (E. Demirli, Çev.; 1-18). Litera Yayıncılık.

- İbnü'l-Arabî, M. (2007b). *Fütûhât-ı Mekkiyye* (E. Demirli, Çev.; C. 18). Litera Yayıncılık.
- İbnü'l-Arabî, M. (2021). *Ukletü'l-müstevfiz*. Ketebe Yayınları.
- İmam Gazzâlî. (1995). *Tevhîd ve Ledün Risaleleri* (S. Özburun & Y. Ö. Özburun, Çev.). Furkan Yayınları.
- Kaşani, A. (2015). *Tasavvuf Sözlüğü* (E. Demirli, Çev.). İz Yayıncılık.
- Kayserî, D. el-. (1299). *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*. Dâru'l-Hilâfeti'l Bâhire.
- Kayserî, D. el-. (2013). *Tasavvuf ilmine giriş* (M. Bedirhan, Çev.). Nefes.
- Kelâbâzî, E. M. b. İ. B. (2019). *Ta'arruf/Doğuş Devrinde Tasavvuf* (S. Uludağ, Çev.; 6. bs). Dergah Yayınları.
- Komisyon. (2000). *Osmalıca Türkçe Lugat*. Hisar Yayınları.
- Konevî, S. (2002a). *İ'câzü'l-beyân fî te'vîli'l-ümme'l-Kur'an: Fâtîha suresi tefsiri* (E. Demirli, Çev.; 2. baskı). İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2002b). *İ'câzü'l-beyân fî te'vîli'l-ümme'l-Kur'an: Fâtîha suresi tefsiri* (E. Demirli, Çev.; 2. bs). İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2007). *Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında: Yazışmalar: El-murâselât* (E. Demirli, Çev.). İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2012). *Vahdet-i Vücûd Esasları* (E. Demirli, Çev.). İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2015). *Tasavvuf Metafizîği/Miftâhü'l-Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd* (E. Demirli, Çev.). Kapı Yayınları.
- Konevî, S. (2020). *İlâhî Nefhalar/en-Nefehâtü'l-İlâhiyye* (E. Demirli, Çev.). İz Yayıncılık.
- Korkmaz, İ. (2024). *Nev'î Yahya Efendi'nin varlık ve bilgi anlayışı* [PhD Thesis]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Mâtürîdî, E. M. (2002). *Kitâbü't-Tevhîd* (B. Topaloğlu, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mâtürtidî, E. M. el. (2002). *Kitâbü't-Tehvîd* (B. Topaloğlu, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Müslim, E.-H. el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. el-Haccâc. (1955). *Sahih-i Müslim* (M. F. Abdülbâkî, Ed.). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Nâblusî, A. b. İ. (2009). *Âriflerin tevhidi: El-Kavlu'l-metîn fî beyânı tevhidi'l-ârifîn* (E. Demirli, Çev.; 2. bs). İz Yayıncılık.

- Nesefî, A. en-. (2020). *Tenzîl/Tasavvufta Varlık, Bilgi ve İnsan* (S. Şimşek, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Nev'î. (t.y.). *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsînü'l-mütûn* (Ali Nihat Tarhan Derlemesi).
- Nev'î. (1593). *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb* (Fâzıl Ahmed Paşa). Köprülü Kütüphânesi.
- Nev'î, N. (t.y.). *Ebyat-i Müntehâb min Şerhi Nev'î ala'l-fusus*.
- Nev'î, Y. (t.y.-a). *Keşfü'l-Hicâb min Vechi'l-Kitâb*.
- Nev'î, Y. (t.y.-b). *Kitâbü Muhassilü'l-Meâilü'l-Kelâmiyye*.
- Nev'î, Y. (t.y.-c). *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsînü'l-mütûn*.
- Nev'î, Y. (t.y.-d). *Şerh-i Cevab İbn Sînâ Ba Sual-I Ebû Sa'id*.
- Nev'î, Y. (1977). *Divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 2160.
- Nev'î Yahya. (t.y.). *Risâle-i Mantık* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi).
- Platon (Eflatun). (2010). *Diyaloglar* (M. Bayka, Ed.). Remzi Kitabevi.
- Râgıb, İ. (1431). *El-Müfredât* (S. A. Davudi, Ed.). n.p.
- Râzî, F. er-. (2019a). *El-Muhassal/Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe* (E. Altaş, Çev.; 1-Veli). Klasik Yayınları.
- Râzî, F. (2004). *Tefsir-i Kebir* (C. 32). Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Râzî, F. (2019b). *El-Muhassal/Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe* (E. Altaş, Çev.). Klasik Yayınları.
- Rûmî, M. C. (2008). *Rubâîler* (Ş. Can, Çev.). Kurtuba Kitap.
- Sadra, M. (2012). *Kitâbü'l-Meşâ'ir/Metafiziğe Giriş* (A. K. C. vd, Çev.). Endülüs Yayınları.
- Safa, İ.-ı. (2017). *İhvan-ı Safa Risaleleri I* (Komisyon, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Sührevrdî, Ş. es-. (2017). *El-Elvâhu'l-İmâdiyye/Hikmet Levhaları* (A. K. Cihan & S. Yalın, Çev.). T.Y.E.K.B.Y.
- Şahin, F. (2014). *İslâm Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri* (2. bs). Say Yayınları.
- Şehristânî, E.-F. T. M. b. A. b. A. (2015). *El-Milel ve'n-Nihal* (M. Dalkılıç, Ed.; M. Öz, Çev.; 3. bs). Litera Yayıncılık.
- Teftâzânî, S. M. b. Ö. et-. (2019). *El-Makâsıd* (A. Kaylı, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Tehânevî, M. A. b. A. (1996). *Keşşâfî İştîlâhâtî 'l-Fünûn*. Mektebetü Lübnân.
- Tenik, A. (2017). *Tasavvufî Bilgi*. Litera Yayıncılık.
- Tirmizî, M. b. İ. (1975). *Sünen-i Tirmizî* (A. M. Ş. vd, Ed.; 2. bs, C. 5). Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi.
- Tuçcu, T. (2003a). *Batı Felsefe Tarihi* (4. bs). Alesta Yayınları.
- Tuçcu, T. (2003b). *Batı Felsefe Tarihi* (4. bs). Alesta Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Vassaf, H. (2015). *Feyzü'l-Kemâl ve Mir'âtü'l-Kemâl* (M. Cengiz, Ed.). Dergâh Yayınları.
- Veli, K. (2019). *Nesefî Akaidi Şerhi* (F. Kurt, Çev.). Akçağ Yayınları.
- Yahya, N. (t.y.). *Kitâbü Muhassilü'l-Meâilü'l-Kelâmiyye* (Ayasofya).
- Yahya, N. (1146). *Kenzü'l-hakayık ve şerhi* (Ebu). İstanbul Nadir Eserler.
- Yahya, N. (1995). *İlimlerir Özü/Netayic el-Fünun* (Ö. Tolgay, Çev.). İnsan Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2004). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensâr Neşriyat.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.22>

Volume 8/4

2024 p. 386-421

SOĞUK SAVAŞ-NÜKLEER SİLAH ÖRÜNTÜSÜ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEME

A CRITICAL ANALYSIS OF THE COLD WAR-NUCLEAR WEAPONS PATTERN

Sercan Semih AKUTAY*

ÖZ

Ana akımı oluşturan akademi ve medya çevrelerinin Soğuk Savaş üzerine sundukları anlatı, Soğuk Savaşın başlangıç aşamasından son anına varıncaya değin bütün haliyle nükleer olgusu üzerine kurguludur. Soğuk Savaşın başlangıcı, 1940'lı yılların ikinci yarısına denk düşünce; böylesi bir anlatı da kendisini olumlayacak kusursuz bir tarihsel arka plana sahipmiş gibi görünür. Ne var ki kronolojik dizgedeki birtakım tutarsızlıklar, böylesi bir illiyet örüntüsünü açmazda bırakacak kadar yoğun bir çelişki oluşturmakta ve bu bağlamda gerek nükleer silahların gerekse Soğuk Savaşın farklı bir tarihsel gerçekliğe dolaylandığı şüphesini uyandırmaktadır. Keza ABD'nin ilk nükleer denemesinin Potsdam Konferansı gibi yeni dünya düzeninin şekillenmesinde büyük öneme sahip bir toplantıyla aynı zamanda gerçekleşmesi, ABD'nin askeri anlamda hiçbir gerekliliği olmadığı halde Japonya'ya karşı nükleer silah kullanması ve ardından askeri gerekliliğin olduğu hallerde bile tarafların nükleer silahları gündem dışında tutmaya çalışmaları, silahsızlanma görüşmeleri devam ederken arka planda daha da yoğun bir biçimde süregiden nükleer silahlanma rekabeti gibi hususlar, süper güçlerin strateji dünyasında rastlantısal birer durum olarak açıklanamayacak kadar zor ve kompleks bir imaj oluşturmaktadır. Diğer taraftan Truman, Stalin ve Churchill gibi dönemin siyaset perdesinin en üstündeki isimlerin açıklamalarındaki satır araları da ana akım anlatıya duyulan şüpheyi derinleştirmektedir. Bu çalışma, söz konusu şüpheyi aşır nükleer silahların; dolayısıyla da Soğuk Savaşın içerisine var olduğu tarihsel gerçekliğe ulaşmak amacıyla hazırlanmıştır. Temel gayeye paralel olarak çalışma içerisinde ana akımın Soğuk Savaş anlatısı hem kavramsal hem de tarihsel açıdan olumsuzlanmış ve bu olumsuzlama neticesinde nükleer silahların/silahlanma programlarının Soğuk Savaşa askeri bir sebep değil, politik alana yansıtılan sonuçsal bir durum olduğu vargısına ulaşılmıştır. Nükleer olgusunu bir sonuç olarak dolaylayan Soğuk Savaş gerçeği ise ABD ile SSCB arasındaki ekonomi-politik temelli antagonizmanın dolayladığı

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Devletler Hukuku Anabilim Dalı, E-mail: ssakutay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8410-395X, Erciş, Türkiye.

hegemonya rekabetine çözüldür. SSCB'nin tarih sahnesine çıktığı 1917 Ekim Devriminden parçalanmasına kadar geçen süreyi kapsayan tarihsel bütün, bu çözümün somutlamasını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Soğuk Savaş, Nükleer Silahlar, ABD-SSCB Antagonizması, Hegemonya Rekabeti.*

ABSTRACT

The narrative on the Cold War presented by mainstream academic and media circles is based on the nuclear phenomenon in its entirety, from the beginning of the Cold War to its end. When the beginning of the Cold War coincides with the second half of the 1940s, such a narrative seems to have a perfect historical background to affirm itself. However, a number of inconsistencies in the chronological sequence create a contradiction so intense as to leave such a causal pattern in a deadlock, and in this context, it raises the suspicion that both nuclear weapons and the Cold War are entangled in a different historical reality. Likewise, the fact that the US's first nuclear test took place at the same time as the Potsdam Conference, a meeting of great importance in the shaping of the new world order, the US's use of nuclear weapons against Japan without any military necessity, and the subsequent efforts of the parties to keep nuclear weapons off the agenda even in cases where military necessity arose, and the nuclear arms competition that continued even more intensely in the background while the disarmament talks were going on, create an image that is too difficult and complex to be explained as a coincidental situation in the superpower's strategic world. On the other hand, the interlinearities in the statements of the names at the top of the political stage of the period, such as Truman, Stalin and Churchill, deepen the suspicion of the mainstream narrative. This study aims to overcome this suspicion and reach the historical reality in which nuclear weapons, and thus the Cold War, existed. In parallel with the main objective, the study negates the mainstream Cold War narrative both conceptually and historically, and as a result of this negation, it is concluded that nuclear weapons/armament programs were not a military cause of the Cold War, but a consequential situation reflected in the political sphere. The reality of the Cold War, which mediates the nuclear phenomenon as a consequence, is resolved in the competition for hegemony mediated by the political Economy based antagonism between the US and the USSR. The historical whole covering the period from the October Revolution of 1917, when the USSR emerged on the stage of history, until its disintegration, offers the concretization of this solution.

Keywords: *Cold War, Nuclear Weapons, US-USSR Antagonism, Hegemonic Rivalry.*

Giriş

Soğuk Savaş dönemini siyasi tarihin en karamsar ve tehdit yüklü dönemi olarak etiketlemek, bu dönemi çalışanlar nazarında adeta bir postulat olarak kendisine yer tutmuştur. Soğuk Savaş'a taraf ya da tanık olmuş toplumların döneme dair kemikleşmiş algılarının, nükleer silahların nedenselliği ve bu neden üzerine dolaylanmış nükleer savaş kaygısıyla imgelendiği dikkate alındığında; son tahlilde ana akım bir kavrayış biçimi

halini alan bu etiketlemenin sosyo-politik temeldeki esas (ve aynı zamanda travmatik) gerekçesi ortaya çıkmış olur. Ne var ki nükleer silah olgusunu odağa koyan bu ana akım Soğuk Savaş kavrayışının gerek kronolojik dizgeyle karşılaştırıldığında göze çarpan bariz tutarsızlıkları gerekse tarihsel bütünü tam anlamıyla gerekçelendirip soyutlayamaması, sosyo-politik alana yansıtılan Soğuk Savaş görüngüsü ile Soğuk Savaşın özsel gerçekliği arasında onanmaz bir ayırım olduğunu düşündürmektedir. Buna göre şayet Soğuk Savaş gerçekten de nükleer silah/silahlanma programlarının neden olduğu karşılıklı güvensizlik hali ile gerekçeli ve/veya Soğuk Savaşın tüm tarihsel pratiği nükleer olgusuna dolaylı ise bu görüşü savunanların hemen ilk elden şu altı soruyu cevaplaması gerekmektedir: (1) “1947 sonrası dönemde Soğuk Savaşa dair karakteristikler olarak görülen/gösterilen hususların, nükleer silahların henüz proje aşamasında dahi olmadığı Ekim Devrimini takip eden yıllarda tıpkı halleriyle tecrübe edilmiş olması nasıl açıklanabilir?”, (2) “Nükleer silahların proje-yapım aşamalarında ABD ile SSCB, Nazi Almanyası’na karşı birlikte çarpışan iki müttefik iken birkaç yıllık zaman akışı içerisinde nasıl bir kırılma yaşanmıştır ki taraflar, nükleer silahları kendi varlıklarının-güvenliklerinin teminatı olarak görür hale gelmişlerdir?”, (3) “ABD, henüz SSCB’nin nükleer silah sahibi olmadığı Ağustos 1945’te, askeri açıdan hiçbir gerekliliğin olmadığı birçok farklı kaynak tarafından defaatle rapor edilmişken; niçin Japonya’ya karşı nükleer silah kullanmıştır? Ve aynı ABD, yakın bir gelecek içerisinde nükleer silah sahibi olacağını ve bu andan itibaren uluslararası barış ve güvenlik üzerine amansız bir tehdit oluşturacağını düşündüğü SSCB’yi niçin vurmamıştır?”, (4) “Her iki tarafın da nükleer silah sahibi olması, karşılıklı yok etme garantisi (MAD-*mutually assumed destruction*) gibi bir anomalinin doğumuna sebep olmuşken tarafların olanca hiddetiyle silahlanma yarışına devam etmeleri hangi rasyonel gerekçe ile açıklanabilir?”, (5) “Soğuk Savaşın her iki taraf da nükleer kapasitelerinin zirvesindeyken sona ermesi, Soğuk Savaş ile nükleer silahlar arasındaki nedensel bağıntı tarafından nasıl gerekçelendirilmektedir?”, (6) “Uluslararası arenada nükleer silah sahibi olup da karşılıklı güven bunalımı yaşayan ülkeler var olmaya devam ederken yeni bir Soğuk Savaşın başlamasını engelleyen şey nedir?”

Soğuk Savaşın toplumsal belleğe imgelenen görüngüsü çelişkiye düşüp bu sıralı soruları yanıtsız bırakınca bir yandan ana akım Soğuk Savaş kavrayışına yönelik tarihsel bir olumsuzlamanın gerekliliği ortaya çıkarken bir diğer yandan da bu çalışmanın çözümüne adandığı ana sorunsal tetiklenmiş olur: “Şayet Soğuk Savaş nükleer silahlar/silahlanma programları ile gerekçeli değilse ve/veya nükleer olgusu dönemin yadsınamaz fenomeni iken Soğuk Savaş pratiği bütünüyle bu minval üzerine okunamıyor ise nükleer silahların/silahlanma programlarının Soğuk Savaş içerisindeki gerçek işlevi nedir?” Soğuk Savaşın ancak nükleer olgusundan bağımsız bir varoluş üzerine soyutlanabilmesi halinde çözümü mümkün olan ana sorunsal, bu haliyle; çalışmanın özgünlük iddiasını karşılamaktadır. 1960’lı yılların savaş karşıtı ve özgürlükçü düşün ortamına doğan revizyonist tarih anlayışının ana akım Soğuk Savaş kavrayışına karşı başlattığı eleştirel okumalardan farklı olarak; bu çalışma, Soğuk Savaşı kimin başlattığı ya da kimin daha haklı olduğu gibi verili tarihsel-politik anlatıyı sağaltıcı bir itidale sahip değildir. Tam

aksine çalışma, nükleer silahlar ile Soğuk Savaş arasındaki örüntüyü gerçek bağlamına çözümleyebilmek için mevcuttaki bütün anlatıyı olumsuzlayacak ve bu olumsuzlamanın ardından Soğuk Savaşın nükleer dışındaki karakteristiklerini tarihsel bütünü karşılayacak şekilde gerçek bağlamına soyutlayacaktır. Hal böyle olunca çalışma, gerçek anlamda Soğuk Savaşın 1917 Ekim Devrimi ile başladığını ve 1949 Berlin Ablukasının sonlanmasıyla beraber sönümlenmeye başladığını iddia edecek kadar ileri gidecektir. Ana sorunsalın çözümünden Soğuk Savaşın özsel gerçekliğine yönelik bu polemikçi tasımlara varıncaya değin tüm çalışmanın takip edeceği metodoloji ise görüngü ile öz arasındaki dilemmayı kendi koşulları içerisinde ve kendi biricikliğine uygun bir biçimde -öz lehine- aşırp tarihsel oluşu yeniden anlamlandırabilmeyi mümkün kılan hermenötik olarak seçilmiştir.

Ana sorunsal, ana sorunsalı tetikleyen öncüller ve bu öncüllerin haricen türettiği tasımlar çerçevesinde çalışma, iki ana hat üzerine kompoze edilmiştir. Bu bağlamda ilk kısım içerisinde ana akım Soğuk Savaş anlatısının kavramsal-tarihsel olumsuzlaması sunulup bir anlamda Soğuk Savaşın özde-pratikte ne olmadığı çözülecek; ikinci kısım içerisinde ise Soğuk Savaşın nükleer olgusundan bağımsız tarihi irdelenip bütün içerisindeki nihai karşılığı görülecektir. Kısım içeriklerine paralel olarak çalışmanın hacminden kaynaklı iki zorunlu sınırlılığı olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Birincisi; kavramsal-tarihsel olumsuzlama özelinde mümkün olduğunca ana akım anlatıyı kuran birincil kaynaklar seçilmeye çalışılmış; hatırı sayılır katkıları olacak olsa bile birincil kaynakların ikincil yorumuna -birkaç istisna dışında- yer verilememiştir. Diğer taraftan ana akım anlatının batı (ABD-İngiltere) merkezli olması nedeniyle söz konusu birincil kaynakların büyük çoğunluğu, doğal olarak batı literatürü içerisinde gelmiştir. İkinci olarak ise Soğuk Savaşın bütün tarihini yeknesak bir anlatı içerisinde sunabilmek teknik ve/veya pratik açıdan mümkün olmadığından hem dönem hem de konu bazlı bir sınırlamaya gidilmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaşın nükleer silahlardan bağımsız tarihini sunabilmek için referans olaylar ve Soğuk Savaşın karakteristiklerini açılımlandırarak kıyaslar hariç olmak üzere; 1917-1945 arası dönem ile Soğuk Savaşın final aşaması, zorunlu tarih odağı olarak seçilmiştir.

1. Ana Akım Soğuk Savaş Anlatısının Kavramsal-Tarihsel Olumsuzlaması

1.1. Soğuk Savaş Kavramının Oluşsal Çelişkisi

Soğuk Savaş olgusu, içine doğduğu maddi koşullardan ve/veya katıldığı tarihsel pratikten azade olacak biçimde salt soyut bir kavram olarak ele alındığında; düşünürünü-okurunu son derece kesif bir kavram karmaşasına sürükleyecek kadar kendisiyle çelişiktir. Keza kavramsal bütünlüğü içerisinde ne “soğuk” ibaresi, tarihsel oluş boyunca kalıplaşmış (ve bu anlamda kanıksanmış) savaş gereklerini olumsuzlayıp aşabilecek bir etki derinliğine sahiptir -ki öyle olmuş olsaydı artık savaş yerine farklı bir kavramın kullanılması gerekirdi- ne de savaş hali, “sıcak” çatışmalara şartlı karakterinin yanında zıt bir niteleyiciyi taşıyabilecek esnekliktedir. Buna rağmen Soğuk Savaş kavramını bilinen literatür içerisinde ilk kez kullanan Don Juan Manuel, kavramsallaştırmasının tasım

odağını savaşların (teamüllerinden ve/veya oluşsal pratiğinden) sona eriş biçimi üzerine kaydırarak çelişik olguların neden olduğu kavram karmaşasını bir nebze de olsa aşmış görünür. Ancak Manuel'in kavram kalıbını geliştirirken savaş literatürüne yer etmesini umduğu genel bir soyutlamadan ziyade kendi yaşam çağı içerisinde bizzat tanık olduğu somut bir vakayla (Hristiyanlar ile Arap Müslümanlar arasındaki Batı Akdeniz mücadelesiyle) ilgilendiği dikkate alındığında; tikel bir durumun gerekleri gözetilerek sağaltılmış bu kavramsallaştırmanın farklı dinamiklere sahip başka bir tikel vakanın anlamlandırılmasına kök olamayacağı ortadadır. Kaldı ki Manuel'in "bir savaşın sonuçsuz kalması ya da savaşta verilen mücadelenin savaş sonunda elde edilene değmeyecek olması" tasımına bağlanılabilecek "*Sıcak savaşlar ya ölümle ya da barışla sonuçlanırken soğuk savaşa taraf olanlar için ne barış ne de onur vardır.*" (Halliday, 1985, s. 12) kavrayışındaki keskin ayrıma karşın modern zamanların soğuk savaş algısı, taraflar arasındaki açmazın başlangıcına ve/veya savaş araçları üzerine odaklanmış ve böylece kavramın soyut haline yönelik eleştirideki çelişkiyi pratik olanın anlamlandırılmasına dolaylamıştır.

Soğuk savaş kavramını ABD-SSCB ayrışmasına uyarlayarak çağdaş literatüre dahil eden ünlü İngiliz edebiyatçı George Orwell, -Soğuk Savaşın tarihsel bir bütün olarak anlaşılması noktasında değilse de- kavramsal çelişkinin pratiğe dolaylanması bağlamında son derece dirimsel bir başlangıç noktası oluşturmıştır. Aslına bakılırsa; nihai vargısı itibariyle Orwell'in soğuk savaş kavrayışı, Manuel'in temele yerleştirdiği mantık öncüllerinin çok da uzağında değildir. Nitekim 19 Ekim 1945 tarihli Tribune gazetesinde "*Siz ve Atom Bombası*" başlığıyla yayınlanan makalesinde Orwell, soğuk savaş ifadesini, fethedilemeyen ama buna karşın komşularıyla duraksız bir savaş halinde olan devletin durumunu betimlemek için kullanmıştır (1945). Ancak yüksek bir vurguyla yinelemekte fayda olduğu üzere; bu, dolaylı-soyut bir vargıdır ve yazının başlığından da kolaylıkla anlaşılacağı gibi kitleleri etkilemesi umulan ana temanın dışındadır. Orwell'in soğuk savaşı imgelediği; hatta (didaktik hiçbir dayanağı olmamasına rağmen) toplumu bilinçlendirme misyonuna soyunduğu ana tema ise nükleer savaş gibi son derece ürkütücü bir alegori üzerine sunulmuştur. Uygarlık tarihinin büyük ölçüde silahların tarihi olduğunu savunan Orwell'a göre; milyonlarca insanı birkaç saniye içerisinde yok edebilecek bir silahın Rusların eline geçmesi demek, -nükleer sahibi güçler bu silahları birbirine karşı kullanmama konusunda kesin dilli bir anlaşmaya varmış olsalar bile- dünyanın geri kalanı için çemberin daha da daralması ve sonuçta insanlığın -antik çağın köleci topluluklarına doğru- istikrarlı bir geri dönüş içine girmesi demek olacaktır.

Micheal Cox, Orwell'in -insanlığı başlangıç noktalarına götürecek kadar- hiddetli bir nükleer savaş kaygısı üzerine sunduğu Soğuk Savaş alegorisini, yeni muhafazakâr politik hareketi (*neo-conservatism*) var eden en temel tarihsel dinamiklerden birisi olarak görür

(1989, s. 35).¹ Yeni muhafazakarlığın, Amerika'yı mutlak hegemonyaya sahip bir imparatorluk olarak forme edebilmek uğruna alabildiğine agresif, dışlayıcı ve uzlaşmaz bir dış politika anlayışını savunduğu ve böylesi bir dış politika anlayışına toplumsal destek-rıza kazandırabilmek için -ister gerçek olsun ister bir imgelem üzerine türesin-mümkün olan her türlü düşman/tehdit odağını bir meşruiyet sağlayıcı olarak günlük politikalarına kattığı dikkate alındığında; Cox'un bu çıkışı pek de haksız sayılmaz. Keza bütün bir uygarlık tarihi boyunca savaş teknolojilerinin her daim ileriye gitmesi ve buna paralel olarak savaşın da her seferinde daha etkin bir politik enstrüman olarak işlevselleşmiş olmasına rağmen bu süreç içerisinde insanlığın (birkaç istisna dışında) gerilemediği ama daha da önemlisi; ABD'nin sahip olduğu nükleer silahları Japonya üzerine tereddüt bile etmeden kullanmış olmasına karşın SSCB'nin henüz nükleer silah sahibi olmadığı tarihsel-politik gerçeklik koşullarında Orwell'in savladıkları ve tüm bu savlardan çıkarsadığı "barış olmayan barış" tasımı, Amerikan dış politikasının gereksinim duyduğu çatışmacı-dışlayıcı konsepte meşruiyet sağlama arayışından başkaca bir anlamlandırmaya dolaylanamayacak kadar tek yönlüdür.

Soğuk Savaş olgusunun popülerlik kazanıp toplumsal belleğe kazınmasında en büyük paya sahip bir diğer isim ise hiç kuşkusuz; Bernard Baruch olmuştur. ABD Başkanı Woodrow Wilson'dan itibaren Amerikan yönetiminin çeşitli kademelerinde görev alan ve aynı zamanda bir borsa simsarı olan Baruch, 16 Nisan 1947 tarihinde Güney Caroline Temsilciler Meclisinde kendi portresinin açılışı şerefine düzenlenen törende yaptığı konuşmada *"Kimse bizi aldatmasın. Bugün soğuk bir savaşın tam ortasındayız. Hem yurt içinde hem de yurt dışında düşmanlarımız bulunmaktadır. Şunu asla unutmayalım ki bizim huzursuzluğumuz, onların başarılarının kalbidir. Dünya barışı, siyasi sistemimizin umudu ve hedefidir; bize karşı duranların ise umutsuzluğu ve yenilgisidir. Artık sadece kendimize güvenebiliriz."* (Glass, 2010) ifadelerini kullanmıştır. Soğuk Savaş -genel anlamda- "biz ve onlar" dikotomisine soyutlayan Baruch'un bu ifadeleri her ne kadar nükleer savaş kaygısına temas etmeyerek farklı (ve kabul etmek gerekir ki daha gerçekçi) bir odağa sahip görünse de sonuçta Orwell'in kavrayışından daha az çelişik değildir. Keza Baruch, gerekçelerini dahi ortaya koyduğu açık bir savaş ilanında (ya da daha polemikçi bir deyişle; savaş çağrısında) bulunurken savaşın diğer tarafını ve pratiğe koşulacağı cephe düzenini tanımlamayarak savaşın asli gereklerini eksik bırakmıştır. Bu durumda ilan edilen şeyin aslında -savaşa varmayacağı daha en başından belli olan-politik bir ayrışmadan ibaret olduğu; kavramsallaştırma içerisinde vurguyu üzerine alan savaş ifadesinin ise sosyal psikoloji üzerine oynayan bir korku imgelemi olduğunu

¹ Orwell'in sol görüşlü bir edebiyatçı olarak bilinmesi, yeni muhafazakâr ideoloji ile arasındaki bu tarihsel-organik bağın tanıtlanmasına zarar vermeyeceği gibi bilakis; bu bağın olumlanmasına katkıda bulunur. Keza yeni muhafazakâr ideolojinin tarihsel kökleri, 1930'ların New York City College'ından 1960'lara dek uzanan çizgi boyunca hep solda kalmıştır (Fukuyama, 2006, s. 26-42). Öte yandan; "Siz ve Atom Bombası" başlıklı makalesinin yanı sıra, Orwell'in -bilhassa "1984" ve "Hayvan Çiftliği" gibi dünya genelinde yankı uyandırmış- diğer çalışmalarında da yeni muhafazakâr düşünceye referans olma durumu söz konusudur (Goldstein, 2000).

söylemenin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Üstelik tüm bunlar olurken Baruch, dünya barışı gibi uluslararası toplumun tamamını ilgilendiren (dolayısıyla da son derece tümel) bir olgu ile Amerikan siyasetinin tikel gereklerini birbirine şartlayarak hem politik gerçekliğin hem de rasyonalitenin dışına çıkmış; kavrayışın içindeki teknik çelişkiye politik pratiği katarak daha da derinleştirmiştir.

İki farklı perspektiften türemiş; iki farklı savaş semantiğine dolanmış ama sonuçta aynı mitin gelişimine katılmış bu iki soğuk savaş kavrayışını birer kategori çerçevesi olarak kalıplaştırıp kendilerinden sonra gelen tüm (ana akım) soğuk savaş kavrayışlarını bu çerçeveler içerisine konumlandırmak, -literatürün hacmi dikkate alındığında- son derece indirgemeci bir yaklaşım olacaktır; fakat yanlış olmayacaktır. Sözgelimi; Aldous Huxley ve William Golding gibi yazarların Anglo-Sakson dünya üzerinde geniş yankı uyandıran nükleer yıkım distopyalarını Orwell'ın korku alegorilerinden farklı bir veçhede ele almak hiç de işlevsel olmayacaktır. Hakeza Walter Lippman gibi ana akım medyaya yön veren gazetecilerin soğuk savaş anlatıları ve/veya -ilerleyen kısımlarda detaylarıyla görüleceği üzere- George F. Kennan, Winston Churchill ve hatta Herry S. Truman gibi siyasi perdenin en üstünde yer alan isimlerin bütün bir Soğuk Savaşa yön veren demeçleri (ve politikaları) gerek "biz ve onlar" dikotomisinin ardındaki ekonomi-politik gerçeklik gerekse Amerikan siyasetinin istençlerinin sanki dünya barışının şartlarıymış gibi sunulması noktalarında Baruch'un kavrayışı ile birebir örtüşmektedir. Bu durumda; izlek boyunca Orwell ve Baruch'un soğuk savaş kavrayışlarına yöneltlen çelişki eleştirilerinin diğer (ana akım) soğuk savaş kavrayışları üzerine de bağlayıcı olduğu kolaylıkla ifade edilebilir. Ve böylece tarihsel olumsuzlamanın kavramsal boyutu büyük ölçüde tamamlanmış olur. Tarihsel olumsuzlamanın akışında artık sıra, ana akım Soğuk Savaş anlatısının politik pratik içerine dolandığı aşamaya (ya da hükümcül bir ön kestirimle; Soğuk Savaşın pratikte ne olmadığının çözümlenmesine) gelmiştir.

1.2. Soğuk Savaşın Nükleer Silah-Savaş Açmazı

Üzerindeki kavram etiketinin vurulduğu ilk günden son anına değin neredeyse bütün bir Soğuk Savaş dönemi, ABD ile SSCB'nin sürekli olarak el yükselttikleri askeri-nükleer faaliyetler üzerinden anlamlandırılmalıdır. O kadar ki -ABD ve SSCB ikilisinin dışında- diğer devletlerin de (başta kutup tercihleri gelmek üzere) dönem özelindeki temel dış politika stratejilerini bu minval üzerine geliştirdikleri öne sürülmektedir (Rapkin, Thompson, & Christopherson, 1979, s. 263-268). Nükleer silah-savaş gibi yüksek yıkım gücüne sahip unsurların kitleler üzerine tetiklediği dehşet imajı sayesinde; kullanışlı birer aparat olarak işlevselleşip en olmadık politikalar için bile toplumsal rızanın oluşumuna katkı sağlayabileceğine şüphe yoktur. Ancak buna rağmen kabul etmek gerekir ki nükleer silahlar ve bu silahların dolayladığı savaş imgelemi, gerçekten de bütün bir Soğuk Savaş dönemi boyunca evrensel ölçekli etkiye sahip hemen her kritik olayın (odağında değilse bile) bir soyutlamaya imkân sağlayacak kadar yakınında olmuştur. Hemen ilk başta akla gelen Küba Krizi, birçokları tarafından Soğuk Savaşın anti-tezi olarak değerlendirilen (Evans & Newnham, 1998, s. 125) *Detante* (yumuşama)

dönemi, Fransa'nın ABD'den bağımsız bir Avrupa idealini politik pratiğe dahil etme girişimleri, II. Soğuk Savaş olarak adlandırılan detante sonrası dönemin başlangıç öyküsü, Soğuk Savaşın sonunu getirdiği iddia edilen Reagan'ın Yıldız Savaşları Projesi (resmi politikadaki adıyla Stratejik Savunma Girişimi-*Strategic Defense Initiative*) ve hatta gerek ABD'nin gerekse SSCB'nin (konuşlanabilecekleri üsler elde edebilmek adına) mevcuttaki askeri ittifaklarını kurumsallaştırmaları dahi bu bağlamda değerlendirilebilecek örneklerdir.

Soğuk Savaş nükleer silahlara (ve dolayısıyla da nükleer savaş kaygısına) soyutlayan örneklerin her biri, salt kendi başlarına ele alındıklarında bile; nükleer olgusunun Soğuk Savaş içerisindeki inkâr edilemez gerçekliğini açıkça ortaya koyarlar. Fakat bu gerçeklik, nükleer silahları Soğuk Savaşın sebebi ve/veya ana teması olarak gören/gösteren bir illiyet bağının varlığını ispatlamaya yeterli değildir. Bir kere; böylesi bir nedensellik ilişkisinin pratikte var olabilmesi hem kuramsal hem de politik rasyonaliteye aykırıdır. Nükleer silahlar, son tahlilde birer güvenlik sağlacı olarak görülüp taraflar arasındaki nükleer rekabet de -tıpkı John H. Herz'in (1950) "güvenlik ikilemi" kuramını geliştirirken kendisine dayanak yaptığı gibi - "bir tarafın güvenlik arayışının karşı tarafta güvensizlik yaratması ve güvensizliğe düşen tarafın yeni güvenlik arayışlarına yönelmesi" durumunun neden olduğu kısır döngü hali olarak kavrandığında; nükleer silahlar ile Soğuk Savaş arasında var olduğu iddia edilen illiyet bağı (en azından kendi özel şartları içerisinde) rasyonel bir temele oturmuş görünür. Ne var ki nükleer silahlar ile Soğuk Savaş arasında kurulmaya çalışılan illiyet bağı kuramsal-politik rasyonalite karşısında onanmaz kılan kritik, işte tam da bu noktada; güvenlik ve/veya güvenliği ikame edecek şeyin kesif bir rekabet pratiği üzerinden amaçsallaşması bağlamında kendini gösterir.

Kuramsal-politik rasyonaliteye temel olan kavramsal gerçeklik, zaman-mekân uzamının hiçbir merhalesinde güvenliğin ya da güvenliği temin edecek maddi bir olgunun amaçsallaşıp mutlaklaşmasına olanak sağlamamıştır. Dahası; bu olanaksızlık hali için hiçbir özel şart, istisna oluşturmamıştır. Keza ontolojik açıdan bir şeyin amaçsallaşıp - hacimli bir tarih kesitine ve üstelik evrensel ölçekte yön verecek kadar- mutlaklaşması; yani kendisi dışında kalan her şeyi kendi edimi uğrunda araçsallaştırabilmesi, ancak o şeyin kendinde bir şey olması şartıyla mümkünken güvenlik olgusu, gerek soyutsal kavranışı gerekse somutlandığı tarihsel pratiği itibarıyla; varlığı dışsallara bağlı olan ve dolayısıyla da oluşsal dizgelendirimdeki yeri ereksel olanla değil araçsal olanla uyuşan bir karşılığa sahiptir. Hal böyle olunca güvenliğin mutlaklaşımı, güvenliği var eden kendinde ve/veya ereksel şeyin (kendiyi çelişik bir dolaylamaya tabi olarak) güvenliğin edimi uğrunda araçsallaşması gibi son derece kesif bir kavramsal sapma olmaktan öte anlam ifade etmeyecektir. Herz'in Soğuk Savaş ile nükleer silahlar arasındaki illiyet bağı kotarabilmek adına ortaya attığı güvenlik ikilemini savunan kimi çevreler, devletlerin bu süreçte tümüyle irrasyonel davranmadıklarını; mevcut pratikteki açmazın pekâlâ farkında olduklarını ve bu anomalik sapaktan kurtulabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunduklarını öne sürüp taraflar arasındaki silahsızlanma görüşmelerini bu

bağlamda tanıt gücü yüksek bir tarihsel referans olarak öne çıkartabilirler. Ancak görüşmelerin süregittiği sıralarda bile kamuoyu tarafından açıkça bilindiği üzere; söz konusu görüşmeler hiçbir zaman gerçek anlamda bir silahsızlanma amacıyla yüklenmemiştir. İsveç adına silahsızlanma konferanslarına katılan ve aynı zamanda Silahsızlanma Bakanlığı yapan Alva Myrdal, “*Şimdiye kadar edindiğim deneyimler sonucunda diyebilirim ki gerçek bir silahsızlanmayı gerçekleştiremedik. Çünkü süper devletler silahsızlanmayı gerçekleştirmek için ciddi bir çaba göstermemişlerdir.*” (aktaran; Gerger, 1980, s. 91) derken bu bağlamda son derece vurucu bir itirafta bulunmuştur. Soğuk Savaş olgusuna her daim eleştirel bir pencereden yaklaşan Fred Halliday ise silahsızlanma görüşmeleri üzerine yaptığı derinlikli irdelemeleri sonucu ortaya çıkan “*SALT-I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri-The Strategic Arms Limitation Talks) var olan üstünlüğü dondurmaya yönelik bir ABD girişimidir. (...) İki ülke de bu süreçte güçlerini geliştirme ve SALT’ta belirtilmemiş diğer alanlarda birbirlerine karşı avantaj sağlama yolları araştırıyorlardı.*” (1985, s. 105) tasımı ile bu itiraftan perde arkasını dolduran politik gerçekliğe ışık tutmuştur.

ABD-SSCB ikilisinin silahsızlanma görüşmelerini bile nükleer rekabette kendilerine avantaj sağlayacak bir süreç olarak değerlendirmeleri, elbette nükleer silahlar ile Soğuk Savaş arasındaki bağıntıyı daha da organik bir forma sokar ama diğer yandan da nükleer silahları Soğuk Savaşın varoluşsal unsuru olarak gösterecek ve/veya bu iki devleti irrasyonel saydıracak bir çıkarımı mümkün kılmaz. Bir kere; II. Dünya Savaşının enkazının orada öylece durduğu ve savaş sonunda Japonya’ya atılan atom bombalarının bu nükleer silahları kullananları dahi dehşete düşürdüğü bir ortamda gerek ABD’nin gerekse SSCB’nin paranoid bir güvensizlik hissi üzerinden böylesi bir gerilimi-rekabeti tırmandıracak kadar irrasyonel davranmaları, hayatın olağan akışına uygun düşmeyecektir. Kaldı ki her iki devletin de silahsızlanma görüşmelerine bağlamından kopuk -hatta ona tezat- bir misyon üzerine katılmış olmalarına rağmen askeri pratiğe yönelik nihai iradeleri, (dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getiren Küba Krizi süreci de dahil olmak üzere) genel anlamda bu silahların kullanımından kaçınmak yönünde olmuştur. Nükleer silaha sahip olmak ile nükleer savaşa meyilli olmak arasındaki politik ayrımı son derece keskin bir biçimde ortaya koyan bu durum çerçevesinde açıktır ki nükleer silahlar ile Soğuk Savaş arasındaki nedensellik ilişkisi, görülen/gösterilenden hayli farklı bir bağlam üzerine kuruludur. Buna göre; gerçekten de ortada bir rekabet hali vardır ama bu rekabet, tarafların içine düştükleri karşılıklı güvensizlik halinden farklı bir gerekçeye dayalıdır ve son tahlilde bu gerekçe de -silahların amaç değil araç olduğu- daha makro bir rekabetin dolaylamasıdır. Bu bağlamda artık rahatlıkla ifade edilebileceği üzere nükleer silahlar, Soğuk Savaşın sebebi değil; Soğuk Savaşa sebep olan esas şeyin sonucudur. Hakeza -kuramsal ve/veya politik rasyonalitenin gereklerinden ayrı olarak- politik pratik de -salt kronolojik dizge baz alındığı takdirde bile- Soğuk Savaş ile nükleer silahlar arasındaki ters yönlü nedensellik ilişkisini (dolayısıyla da nükleer silahların esas misyonunu) tanıtlama uğrunda çok ciddi referanslarla bezeli bir tarihsel temeli hazır tutmaktadır.

Nükleer fizik üzerine 20. yüzyılın hemen ilk yıllarında kaydedilen gelişmeler, yeni bir dünya savaşının kaçınılmazlığıyla baskılanan siyasi karar alıcıların dikkatini çekmiş; hatta iştahını kabartmıştır. Avusturyalı fizikçiler Lise Meitner ve Otto Frisch'in 1938 yılının sonunda eriştikleri fisyon (uranyum çekirdeğinin nötron bombardımanı sonucu iki eşit parçaya bölünmesi ve bu bölünüm esnasında büyük bir enerjinin açığa çıkması) keşfi ise bu ilginin iyiden iyiye yoğunlaşmasını ve sonuçta nükleer meselesinin mutlak suretle takip ve tatbik edilmesi gereken politik bir günce halini almasını sağlamıştır. Nitekim Avusturyalı fizikçilerin ortaya attığı kuram üzerine yapılan hesaplamalar neticesinde, 5 kg seviyesinde bir nükleer kütlenin binlerce tonluk TNT'ye denk bir yıkım gücü yaratabileceği (Akay & Nalçacı, 2019, s. 211); dolayısıyla da Gaddis'in betimlemesindeki gibi *“savaş alanında bir ordu dahi bulundurmaya gerektirmeyecek ve böylece savaşın doğasını değiştirecek”* (2023, s. 32) bir savaş teknolojisinin hiç de uzakta olmadığı anlaşılmıştır. Bu uğurda harekete geçip nükleer silahlanmayı ulusal bir hedef olarak resmi programına dahil eden ilk siyasi aktör Nazi Almanyası'ı olmuştur (Grunden, Walker, & Yamazaki, 2005, s. 112-116). Hitler'in bu girişiminden -tarihsel bir ironi² sonucu- Leo Szilard tarafından kaleme alınan ve Albert Einstein tarafından imzalanan telkin mektubu (Gönenç, 2008, s. 135-136) üzerine haberdar olan Roosevelt yönetimi, kısa süre içerisinde geniş katılımlı ama gizli bir bilim konseyi oluşturmuş ve bu konseyin çalışmalarını tamamlamasının ardından ünlü Manhattan Projesini başlatmıştır. Birleşik Krallık ve Kanada'nın da içinde yer aldığı bu projeden tetiklenen Stalin de takip eden aylarda nükleer silahlanma hedefini SSCB'nin resmi programına katmıştır (Çuyev, 2022, s. 108). Böylece üç kollu -Nazi Almanyası'nın düşmesinin ardından ise iki kutuplu- bir nükleer silahlanma yarışı başlamıştır.

Nükleer silahların/silahlanmanın gelişimi üzerine sunulan bu kısa anlatının uğraklarını, Soğuk Savaş konu alan hemen her çalışmanın içerisinde görmek mümkündür. Ana akım Soğuk Savaş kavrayışının nükleer olgusuyla gerekçeli olduğu dikkate alındığında; bu ve benzeri kompozisyonlar, -en azından kendi içerisinde- gayet tutarlı ve anlaşılabilir bir temele oturmaktadır. Öte yandan; kabul etmek gerekir ki ana akım kavrayışın odağı her ne olursa olsun nükleer gibi dehşetengiz (ve casusluk hikayeleriyle süslenmiş) bir olgu, her daim geniş alıcı kitlelerine hitap eden bir cazibeye sahiptir. Hakeza Soğuk Savaşın üzerinden 30 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen nükleer silah/silahlanma temalı Soğuk Savaş içerikleri, adeta bir satış garantisi verilmişçesine gişe rekortmeni filmlerin, seri video oyunlarının ve ardı ardına baskıya giren distopik bilim-kurgu romanlarının konusu olmaya devam etmektedir. Soğuk Savaşla dair hiçbir anısı olmayan kuşakların dahi dönem üzerine fikir sahibi olmasını sağlayan bu durum, tarih okur-yazarlığının

² Söz konusu telkin mektubunu tarihsel bir ironi haline getiren şey. Hitler'in iktidara gelir gelmez uygulamaya koyduğu üniversite reformudur. Heidelberg Üniversitesinden Nobel ödüllü fizikçi Philipp Leonard'ın *“Bilim uluslararası niteliktedir deniliyor. Bu yanlıştır. Gerçekte bilim, her insan faaliyeti gibi bir ırk olayıdır ve insanın taşımakta olduğu kanla koşullanmıştır.”* deyişindeki gibi ari ırk anlayışı üzerine gelişen ve son tahlilde *“Alman fiziği”, “Alman kimyası”, “Alman matematiği”* vb. mottolar üzerine pratiğe koşulan reform sürecinde binlerce kitap kütüphanelerden toplatılıp yakılırken yüzlerce akademisyen üniversitelerden uzaklaştırılmıştır (Gönenç, 2008, s. 72-74). İşte Leo Szilard ve Albert Einstein, bu reform rejimi neticesinde Almanya'yı terk etmek zorunda kalan Yahudi asıllı bilim insanlarındandır.

gelişmesi bakımından önemli görünebilir. Ancak tüm izlenirliğine rağmen ister akademik çalışmalar ister gerçek olaylara/verilere dayanan popüler kültür malzemeleri söz konusu olmuş olsun, bu içeriklerin, Soğuk Savaşın neliğini ve/veya nükleer silahların/silahlanmanın tarihsel pratik içerisindeki nihai karşılığını anlamlandırma uğrunda herhangi bir katma değer üretebildikleri söylenemez. Zira söz konusu içerikler genel itibarıyla; “Nasıl?” sorusuna yanıt olacak magazin el bir düğümü çözerken meselenin özünü ırdeleyecek olan “Neden?” sorusunu kendi bağlamından dışarsamaktadır. Hatta daha da vahimi; yüksek dozdan verilen magazin el izlen e neticesinde -nihai amaç bu değilse bile- toplumsal algının da bu esas bağlamı göz ardı etmesine; dolayısıyla da kendi tarihsel gerçekliğine yabancılaşmasına neden olmaktadır.

Nükleer silahlar/silahlanma üzerine sorulacak “Neden?” sorusu, Gaddis’in nükleer silahlara atfettiği potansiyel rol ile Hitler’in bu süreçteki öncü konumu birlikte değerlendirildiğinde; hemen ilk elden “mümkün olan en yüksek tahrip gücünü elde edip savaş pratiğinde açık bir üstünlüğe erişme istenci” minvalinde bir cevaba ulaşır. Böylesine keskin ve savaşçıl bir çıkarsamaya karşı Kenneth N. Waltz, “*Şayet girişimlerini nihayete erdirip nükleer silah sahibi olabilmiş olsaydı; Hitler bile bu silahları kullanmazdı. En azından generalleri onu bu çılgınlıktan vazgeçirirlerdi.*” şerhini düşer (1981, s. 20) ki bu noktada pek de haksız değildir. Keza Hitler’in nihai amacı, düşman olarak gördüğü halkları ve coğrafyaları yıkıp yok etmekten ziyade; bunları ırık ırkın hizmetine katılmış beşerî ve fiziki sermayeler olarak sömürgeleştirebilmek (Tanilli, 2019, s. 241-242) ve hatta ünlü siyasi manifestosu *Kavgam*’ın ikinci cildinde alan politikaları başlığı altında ifade ettiğ i haliyle; yeni yerleşim sahalarını anavatana katmak suretiyle Almanları mevcuttaki coğrafi-tarihsel sıkışmışlık halinden kurtarabilmekt i (2008, s. 85-92). Böylesi bir amaç uğrunda nükleer silah kullanmak hiç de rasyonel olmayacaktı.³ Ancak bir an için aksi düşünülüp Hitler’in asıl amacının bu silahları kullanmak olduğu varsayılsa bile yine de nükleer silahların/silahlanmanın varoluş nedeninin savaş pratiğ i içerisinde elde edilmek istenilen yıkım gücü olduğu yönündeki ilksel savı olumlayacak bir tasıma ulaşmak mümkün değildir. Zira Nazi Almany a’sının projesi sonuçlanıp tarihsel pratiğ e katılamamış; dolayısıyla -bu öncü aktör nezdinde- nükleer silahlara/silahlanmaya yönelik “Neden?” sorusuna sağlıklı ve rasyonel bir cevap bulabilme olanağı oluşmamıştır. Bu durumda en doğrusu, aynı soruyu, nükleer silah projesini başarıyla tamamlayıp bu silahları somut bir gerçeklik olarak uluslararası politika pratiğ ine sokan ilk aktör olan ABD özelinde sormak olacaktır.

Başkan Truman ABD’nin nükleer silahlanma serüvenini, tam da tarihsel akış a uygun bir biçimde, “*Atom bombası yapma fikri, ilk olarak; Başkan Roosevelt’e Dr. Albert Einstein tarafından önerildi. (...) 1942 yılına gelindiğinde Almanların, atom enerjisinden bir savaş silahı olarak yararlanmayı mümkün kılacak bir proje üzerine çalıştıklarını*

³ Nazi Almany a’sı, 1941 yılının ilk baharında Fransa, Belçika, Hollanda, Çekoslovakya, İtalya, Macaristan, Romanya ve Balkan Devletlerinin ağır sanayilerinin tamamını SSCB’ye karşı yürütülen savaşın hizmetine sokmuştu (Eberle & Uhl, 2010, s. 85). Bu gelişme, Hitler’in ulaşmak istediğ i nihai hedefin; dolayısıyla da nükleer silahlar gibi topyekûn yıkım gücüne sahip savaş enstrümanlarını niçin kullanmayacağının en çarpıcı örneklerinden biridir.

öğrendik. V1 ve V2 roketleri üzerine eklenecek bu savaş silahları, (onların) dünyaya egemen olma arzularının umuduydu. Tanrı'ya şükürler olsun ki çuvalladılar.” (1965, s. 460) sözleriyle gerekçelendirmiştir. “Şayet Amerika, Hitler’e karşı caydırıcı/önalıcı bir baskı oluşturabilmek adına nükleer silahlanma projesini başlatmasaydı ve bu süreçte Hitler, kendi nükleer silah projesini başarıyla tamamlayabilmiş olsaydı Almanların dünya egemenliğine erişmelerinin önünde hiçbir engel olmayacaktı.” şiarı üzerine şekillenen bu örüntü, birincil referans kaynağı olarak ana akım anlatının odağını oluşturur. Ancak aynı tarihsel tutarlılık, nükleer silahlanma projesinin ilerleyen evreleri söz konusu olduğunda bir anda ortadan kaybolur. Bilim çevrelerinin uyarıları üzerine nükleer programına başladığını iddia eden Amerikan yönetimi, Hitler tehdidinin kesin bir biçimde ortadan kalkmasına ve üstelik (başta Leo Szilard ve Albert Einstein gelmek üzere) aynı bilim çevrelerinin bu kez aksi yönde telkinde bulunmalarına (ve dahası; geniş katılımlı sivil inisiyatiflerin karşı çıkışlarına) rağmen projeden vazgeçmemiş; hatta programı bir an evvel tamamlayabilmek için -hem mali hem de beşerî anlamda- kaynak arttırımına gitmiştir (Stone & Kuznick, 2015, s. 151-169). Bu bağlamda Hitler tehdidi üzerine kurulan savın, nükleer silahlara/silahlanmaya yönelik “Neden?” sorusuna yanıt olamayacağı ortadadır.⁴ Ancak bu tıkanma, meselenin tümünden yanıtsız kalacağı anlamına gelmez. Tıkanıklığı açıp nükleer silahlar/silahlanma üzerindeki esas niyeti anlaşılır kılacak olan kritik, tarihsel oluşun biriktirdikleri içerisinde öylece durmaktadır: ABD, nükleer silahlanma programını başarıyla tamamlayan ilk ama daha da önemlisi; bu silahları savaş pratiği içerisinde kullanmış tek devlettir. İşte bu istisnai eylem, nükleer silah olgusunun tarihsel bütünlüğü üzerine hükümcül tasımları olanaklandıracak kadar güçlü öncül işaretleri barındırmaktadır.

ABD 6 Ağustos 1945’te Hiroshima’ya ve 9 Ağustos 1945’te Nagasaki’ye attığı atom bombaları neticesinde insanlığın en derinlikli trajedilerinden biri olan II. Dünya Savaşı’nı bir başka trajedi ile sona erdirmişti. Ancak bu kritik gelişme, sadece bir dönemin sonunu getirmiyor; aynı zamanda tarihsel pratik içerisine yeni bir dönemin başlangıcını dolaylıyordu. II. Dünya Savaşı hem fiilen hem de resmen sona ererken galip devletlerin belirlediği ilkeler üzerine kurulan yeni dünya düzeni, tarihsel pratiğe katılıyordu. İşte bu tarihsel kırılma, nükleer silahlar/silahlanma üzerine sorulan “Neden?” sorusunun anlamlı bir yanıtı kavuşma olanağının doğduğu nihai noktayı karşılamaktadır. Buna göre; ABD, Japonya karşısında kullandığı nükleer silahları bir dönemi noktalamak gibi bir amaçla mı ateşlemiştir yoksa yeni dünya düzeninin mahiyetinin tartışıldığı bir dönemde ABD’nin etki kapasitesini belirtecek bir işaret fişegi olarak mı değerlendirmiştir? Amerikalı ve İngiliz siyaset yapıcılar ile onların medya ve akademi çevrelerindeki destekçileri, nükleer

⁴ Bu konuda hala birtakım çevreler, Truman’ın “Tanrı’ya şükürler olsun ki çuvalladılar. Ama artık bu konuda laboratuvar yarışı başlamıştı bir kere.” (1965, s. 460) deyişini referans alıp Hitler düşmüş olsa bile projesindeki ilerlemelerin açık bir tehdit oluşturmaya devam ettiğini öne sürüp Amerikan yönetiminin nükleer silahlanma üzerindeki ısrarını yine önalıcı/savunmacı bir refleks olarak görmeye/göstermeye çalışabilirler. Ancak böylesi bir çıkış da tarihsel bir saptırma olmaktan öte bir anlam ifade etmeyecektir. Nitekim bugün bile aksi iddia edilemediği üzere; Hitler’in nükleer programını yürüttüğü reaktöre ilk olarak Amerikalılar gitmiş ve dahası; (başta uranyum küpleri olmak üzere) Hitler’den geriye kalan nükleer envanterin neredeyse tamamı ABD’ye gönderilmiştir (Houghton, 2019).

silahların kullanımı meselesini, uluslararası toplumun artık barış ve güven içerisinde yaşayabilmesi gibi salt insani sorumluluğa dayalı bir temel üzerine gerekçelendirerek bu dikotom sorunun yanıtı için savaşı noktalayabilme seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu bağlamda dillendirilen yaygın hikâyeye göre; 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansı sırasında varılan mutabakat üzerine ABD Başkanı Herry S. Truman, Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill ve Çin Devlet Başkanı Çan Kay Şek'in imzalarıyla Japon hükümetine “bir an önce koşulsuz bir biçimde teslim olmaları; aksi halde son derece ağır bir yıkımla karşı karşıya kalacakları” yönünde tarihi bir ültimatoma verilir. Japon hükümeti bu ültimatoma henüz resmen cevaplamamışken Japonya Başbakanı Kantaro Suzuki, düzenlediği bir basın toplantısı sırasında kendisine yöneltilen “Müttefik devletlerin çağrısına uyup teslim olacak mısınız?” sorusuna ünlü “*mokusatsu*” yanıtını verir ve bu yanıtla beraber bütün bir tarihsel akışın seyri değişir (Kawai, 1950). Truman'ın da ifade ettiği üzere; Pasifik Cephesi için geriye nükleer silahları kullanmaktan başka seçenek kalmamıştı ve artık tüm mesele bombanın ne zaman ve nereye atılacağı sorularını yanıtlamaktan ibaretti (1965, s. 462-463).

Batılı resmi anlatının çizdiği perspektif üzerinden ilerlendiği vakit; Japonya'ya atılan nükleer bombalar, 1939'da Hitler tehdidine karşı sunulan askeri retorikteki durdurucu/önalıcı (yani bir anlamda barışçıl) misyona uygun bir amaç üzerine görünür. Ne var ki barışlı silahla sağlamaya çalışmanın başlı başına bir anomali olmasının yanı sıra; anlatı üzerine gelişen dört tarihsel kritik neticesinde hikâye, bir söylence olmaktan öte anlam ifade edemez. 210 bin insanın ölümüne ve milyonlarca hayatın alt üst oluşuna neden olan bu savaş eyleminin meşruiyetini sağlama adına hemen ilk elden öne çıkartılıp alabildiğince köpürtülen “*mokusatsu*” hadisesi, bu bağlamda irdelenecek ilk kritiktir. Potsdam Konferansı sırasında verilen teslimiyet ültimatoma karşı resmi bir yanıt ya da onun yerine geçecek savaşçıl bir eylem söz konusu değilken Japonya Başbakanının basın mensupları karşısında kullandığı bir ifadenin nükleer silah kullanımını tetikleyen nihai gerekçe olarak görülmesi/gösterilmesi, -en azından teamüller ölçü sayıldığında- böylesine ağır bir yaptırımın meşruiyetini zedeler. Hele bir de söz konusu ifadenin günlük dil içerisinde “yorum yok” ve “ilgilenmiyorum” gibi sürecin seyrini değiştirecek kadar birbirine zıt iki farklı anlama karşılık geldiği (Kawai, 1950, s. 412) dikkate alındığında; söz konusu meşruiyet sorunu çatallanarak daha da derinlikli bir hal alır ve sonuçta ortaya çıkan tablo, ABD'nin nükleer silah kullanımı için bahane aradığı yönünde bir yorumu olanaklandırarak kadar dar bir çerçeve ile sınırlanır. Japonya'nın Temmuz-Ağustos 1945'teki askeri-siyasi durumu, ikinci tarihsel kritik olarak; bu yorumu bir tür niyet okuması olmaktan çıkartıp daha sağlam bir temele dolaylar. Bombalamanın gerçekleştiği tarihlerde Amerikan ordunun en yüksek ikinci rütbelisi olan General Douglas MacArthur ile (daha sonraları ABD'nin 34. Başkanı olacak olan) Orgeneral Dwight D. Eisenhower başta olmak üzere komuta kademesindeki birçok önemli ismin, Pasifik Cephesini sonlandırabilmek için nükleer silah kullanımı meselesine askeri anlamda hiçbir gereklilik olmadığı savıyla karşı çıkışları (Stone & Kuznick, 2015, s. 175) bu bağlamda son derece önemli bir referanstır. Nitekim gerçekten de Hitler'in düşüşü ve Mart-Nisan 1945'teki Amerikan hava saldırılarının ardından Japonya'nın savaş gücü büyük ölçüde erimiş; hatta

Japonya Dışişleri Bakanı Shigenori Togo'nun Moskova Büyükelçisi Naotake Sato'ya çektiği 12 Temmuz 1945 tarihli telgraftan da anlaşılacağı üzere; imparatorluk içerisinde savaşı sonlandırmak yönünde bir irade bile gelişmeye başlamıştır (Stone & Kuznick, 2015, s. 155).⁵

Mokusatsu ifadesinin ve Japonya'nın 1945 Ağustosundaki askeri-siyasi durumunun hem iç hem de uluslararası kamuoyu tarafından tartışmaya açıldığı bir baskı ortamında Başkan Truman, meselenin odağını, Japonya'yı teslim almak için yapılacak bir hareketin askeri zorlukları üzerine kaydırır ve böylece istemeden de olsa üçüncü tarihsel kritiğin kabuğunu çatlatır. Truman'ın -Hiroshima ve Nagasaki bombalamalarından 10 yıl sonra yayınladığı- anılarında bahsettiği haliyle; General Marshall, Japonya topraklarında girişilecek bir askeri hareketle ilgili olarak minimum 500 bin askeri personele gereksinim duyacaklarını kendisine rapor etmiş ve katlanılması neredeyse imkânsız görünen bu maliyet karşısında nükleer silah kullanımının bir tür zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir (1965, s. 460). Truman'ın ortaya attığı bu yeni odak, biri bağlamından çarpıtılan bir diğeri ise anlatı içerisine dahil edilmeyen iki dirimsel husus nedeniyle tarihsel gerçekliğin değil; yanılsatılmış bir imgelemin dolaylaması olarak anlanılmak durumundadır. Birincisi; Truman, 500 bin askeri personele gereksinim duyulacağını dile getirirken sanki savaş yeni başlamış ve Japon ordusu olanca gücüyle çarpışmaya hazırmış gibi bir algı oluşturmaktadır. Oysa daha önce de ifade edildiği üzere; 1945 Temmuzuna gelindiğinde Japon ordusu, -potansiyeli itibariyle bile- savaşın ilk yıllarındaki çarpışma gücünün bir hayli uzağındaydı. Ama daha da önemlisi; Mart 1945 itibariyle; Amerikan Hava Kuvvetleri, Japonya karşısındaki üstünlüğünü mutlak bir boyuta taşımıştı ki bu üstünlüğü hem Doğu Çin Denizi hem de Japon Denizindeki stratejik avantajı ile birleştirip savaş pratiğine dahil etmesi ve bu sayede 500 bin askeri personelin fiziki varlığına gerek kalmadan Japonya'yı teslim alabilmesi işten bile değildi. İkinci olarak; Truman, Japonya'ya karşı girişilecek bir hareketin katlanılamaz bir külfet getireceğini savlarken bu hareketin gerektirdiği tüm askeri ve/veya ekonomik maliyetin ABD üzerinde kalacağı iması üzerinden hareket ediyordu. Ne var ki -en yakın örnek olarak- Almanya'nın teslim alınması ve işgali sırasında durum hiç de böyle olmamıştı. Hakeza

⁵ Söz konusu telgrafta Dışişleri Bakanı Togo, savaşı sonlandırmaya yönelik arzularını son derece yüksek bir vurguyla ifade ettikten sonra müttefiklerin koşulsuz teslimiyet şartlarını, bu arzunun gerçekleşebilmesi önündeki en büyük engel olarak işaret etmiştir. Keza Togo'ya göre koşulsuz teslimiyet demek, Japon imparatorluk sisteminin dağıtılması ve İmparator Hirohito'nun müttefikler tarafından teslim alınıp yargılanması anlamına gelmekteydi. Japonların teslimiyet koşullarını ulusal bir onur meselesi olarak gören tavırlarına karşın Amerikan tarafında da durum pek farklı değildi. Amerikalılar için teslimiyet koşulları pazarlığa kapalıydı ve bu anlamda en ufak bir esnekliğe dahi tahammül yoktu. Keza dönemin ABD Savaş Seferberliği Direktörü James F. Byrnes'in fırsatını buldukça Başkan Truman'a telkin ettiği gibi; Pearl Harbor baskını nedeniyle Amerikan hükümeti üzerinde son derece ağır bir kamuoyu baskısı vardı ve bu ortamda Japonya ile teslimiyet koşullarını müzakere etmek pek olası görünmüyordu.

Birtakım siyasi ve/veya akademik çevreler, *mokusatsu* krizinden bağımsız olarak; salt bu uzlaşmazlık halini bile Japonya'nın tarihi ultimatoma verdiği yanıt olarak görüp nükleer silah kullanımını askeri anlamda olumlanabilir bir temel üzerine çekmeye çalışabilir. Ancak tarihsel açıdan ironik olan şudur ki Hiroshima ve Nagasaki'ye atılan nükleer bombaların ardından adeta beli kırılıp tümüyle aciz kalan Japonya 2 Eylül 1945 tarihinde resmen ve ABD'nin talebindeki gibi koşulsuz bir biçimde teslim olduğunda; ABD savaş yönetimi ne imparatorluk sistemine dokunmuş ne de Japon İmparatoru Hirohito'yu diğer savaş suçluları gibi mahkeme önüne çıkarıp yargılatmıştır.

Yalta Konferansında alınan ilke karar Potsdam Konferansında resmi takvime göre SSCB, Japonya'ya karşı Uzak Doğu'daki savaşa katılacak; dolayısıyla da (ABD'nin katlanılamaz olarak ilan ettiği) maliyet bölüşülmüş olacaktı. Ki zaten Sovyet Dışışleri, tam da bu kararların gereğini yerine getirmek üzere 29 Temmuz 1945 tarihinde ABD'ye başvurarak savaşa katılabilmek için resmi bir davet yazısı istemiş; ancak söz konusu talep, Truman yönetimi tarafından reddedilmişti. Kendiyle tezat bu durum, Truman'ın ortaya attığı yeni odağı tümüyle hükümsüz kıldığı gibi SSCB'nin Pasifik Cephesinden uzak tutulmak istenmesinden hareketle nükleer silah kullanımı meselesinin askeri boyuta gerekçeli olmadığını göstermektedir.

Japonya'nın Potsdam ultiatomuna uymaması, askeri gereklilikler ve Japonya'ya karşı yürütülecek bir hareketin katlanılamaz maliyeti üzerine gelişen üç tarihsel kritik, batılı resmi anlatının meşruiyet argümanlarını boşa düşürmüştür. Ama aynı zamanda nükleer silahlar/silahlanma üzerine sorulan "Neden?" sorusuna yanıt olacak ana temayı satır aralarında açık etmiştir. Komuta kademesinin önemli bir kısmı Japonya'ya karşı nükleer silah kullanımı meselesine ısrarla karşı çıkıp böyle bir eylemin askeri açıdan son derece gereksiz olduğunu dile getirirken Truman yönetiminin -Japon başbakanının ifadelerini ultiatoma verilmiş bir yanıt olarak değerlendirip- işi bir tür oldu-bittiye getirmesi ve tüm bunlar olurken SSCB'yi savaş dışı bırakmak suretiyle nükleer silah kullanımının kaçınılmazlığı üzerine bir imaj oluşturmaya çalışması gayet net bir biçimde göstermektedir ki Hiroshima ve Nagasaki'ye atılan nükleer bombaların ardındaki; dolayısıyla da nükleer silahlanmanın temelindeki esas motivasyon, salt siyasi bir bağlama dayanmaktadır. Dönemin Sovyet Dışışleri sekreteri Molotov, "*Bombalar Japonya'ya atılmıştı ama tabi Sovyetler Birliği hedeflenmişti; sanki bize (...) sizin atom bombanız yok ama bizim var ve eğer kıpırdarsanız halinizin ne olacağını görün diyorlardı.*" (Çuyev, 2022, s. 111) derken ya da benzer şekilde; Stalin, "*Atom bombası şantajı üzerine işleyen bir Amerikan politikası ile karşı karşıyayız.*" (Gaddis, 2023, s. 32) çıkışını yaparken bu siyasi bağlamın doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ni hedef aldığını iddia etmişlerdir.

Sovyet yönetiminin Hiroshima ve Nagasaki bombalamalarında asıl hedefin kendileri olduğu yönündeki beyanları, ana akımı takip edenlerin büyük çoğunluğu tarafından birer hezeyan olarak değerlendirilebilir. Ki böylesi bir değerlendirme, ana akım kavrayışın gelişmesinde önemli paya sahip isimlerden biri olan George F. Kennan'ın -X mahlasıyla yayınladığı- ünlü makalesindeki "tarihsel-coğrafi (Asyalı) bir genetik miras olarak Rus güvensizliği hissi" savı (1947, s. 568) ile kusursuz bir bağıntı oluşturarak zaman-mekân uzamında kendi kendini olumlar bir imaj üzerine görünür. Ancak kronolojik dizge ve üzerine anlaşılan tarihsel örüntü, ana akım kavrayışın ön kabullerini değil; Sovyet yöneticilerin çıkışlarını doğrulayan bir temel oluşturmaktadır. ABD'nin 16 Temmuz 1945 tarihinde gerçekleştirdiği (ilk nükleer deneme olan) *Trinity* patlaması, bu bağlamda izlek oluşturabilecek ilk somut örnektir. Nükleer silahların/silahlanmanın ardındaki motivasyonun (askeri değil) siyasi bir bağlama dayandığı ve bu bağlam özelinde asıl hedefin SSCB olduğu yönündeki sava göre; söz konusu nükleer denemenin tarihinin Potsdam Konferansının resmi açılışının hemen bir

gün öncesine denk düşmesi, asla tesadüfî bir durum değildir. Hatta Truman'ın, nükleer silah denemesinin yetişmemesi ihtimaline karşılık Potsdam Konferansını özel ricayla erteletmeyi planladığı (Alperowitz, 1965) dikkate alındığında; tarihler arasında -aksi ya da alternatif bir çıkarımı olanaksız kılacak kadar- sıkı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Kronolojik dizgedeki bu kuvvetli bağıntı üzerine; Truman'ın nükleer silahları politik bir enstrüman olarak değerlendirdiği ve Potsdam gibi (savaş sonrası dünya düzeninin belirlenmesinde en keskin dönemeçlerden biri olarak görülen/gösterilen) bir konferansa, elinde böylesine dehşetli bir enstrümana sahip olmanın avantajı ile gitmek istediği yönünde bir çıkarımda bulunmak pekâlâ zorlama olmayacaktır. Hakeza Truman da bu tarihi anı “*Artık elimizde (savaşta devrim yaratmanın yanı sıra) tarihin ve uygarlığın akıbetini değiştirebilecek bir güç vardı.*” (1965, s. 457-458) sözleriyle betimlerken nükleer silahların kendilerine vadettiği politik belirlenim gücünü; dolayısıyla da Potsdam öncesinde elde ettikleri avantajlı konumu vurgulamıştır. Benzer şekilde Churchill de Stalin'in Potsdam Konferansı sırasında söz konusu nükleer denemeden haberdar olduğu o tarihi anı aktarırken nükleer silahların/silahlanmanın ardındaki politik gerçekliğe vurgu yapmıştır (1985, s. 579-580): “*Başkanın ne yapacağını biliyordum. Ölçülmesi gereken en önemli şey Stalin'in üzerindeki etkisiydi. Memnun olmuş görünüyordu. Yeni bir bomba! Olağanüstü bir güç! (...) Dünya politikasında meydana gelecek değişiklik hakkında en ufak fikri olsaydı bu durum tepkilerine yansırı.*”

Trinity patlaması ile Potsdam Konferansı arasındaki kronolojik korelasyonu sıkı bir nedensellik ilişkisine dolaylayan bağın bir benzerini, izlek içerisine katılacak ikinci örnek olarak; Japonya'yı hedef alan ikinci nükleer bomba ile SSCB'nin Mançurya Adasına çıkışı arasında görmek mümkündür. Buna göre; 9 Ağustos 1945 tarihinde gerçekleştirilen Nagasaki bombalamasının SSCB tarafından yapılan bu Uzak Doğu hamlesinin hemen bir gün sonrasına denk düşmesi, asla tesadüfî bir durum değildir. Dönemin Dışişleri Bakanı James F. Byrnes'in da gayet açık bir biçimde itiraf ettiği gibi Yalta ve Potsdam Konferanslarında alınan kararlara rağmen ABD'nin SSCB'yi Japonya Savaşından uzak tutmak istediği ve bunun temel sebebinin olası bir Mançurya işgalinin önünü almak olduğu (Küçük , 2010, s. 45) dikkate alındığında; Nagasaki'ye atılan bombanın aslında Sovyetlerin hamlesi üzerine yapılmış bir karşı hamle olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri gerekliliğin artık tümüyle ortadan kalktığı savaş koşullarında Truman yönetimi, bu karşı hamle ile Japonya'nın teslim olma sürecini mümkün olduğu kadar öne çekip SSCB'nin Mançurya'daki varlığını (fiilen sona erdiremeyecekse bile) hukuken hükümsüz kılmaya çalışmıştır (Lafeber, 2002, s. 27-28). Nagasaki'ye atılan nükleer bombanın asıl hedefinin SSCB olduğunun bir diğer kanıtı da Başkan Truman'ın aynı gün katıldığı bir radyo mülakatındaki ifadeleridir. Üçüncü örnek olarak görülebilecek bu mülakatta Başkan Truman, önce nükleer silahların yıkım kapasitesini ve olası Üçüncü Dünya Savaşında neler yaşanabileceğini resmetmiş; hemen ardından ise Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatına yönelik Amerikan tezini ve Doğu Avrupa'yı hiçbir gücün etki alanına bırakmayacaklarını dikte ederek (2024) Sovyet yönetimine açık bir gözdağı vermiştir.

Amerika'nın nükleer politikasının irdelenmesinde görülecek dördüncü ve son tarihsel örnek, yeni bir nükleer türü olan hidrojen (termonükleer/füzyon) bombasının gelişimi aşamasında kaydedilmiştir. Süper bomba olarak da adlandırılan ve ilk denemesinde gözlemcileri dehşete düşürüp "hiçbir mantıklı kullanımı olamaz" değerlendirmesini yaptırtacak kadar büyük bir tahribata neden olan (Gaddis, 2023, s. 62) bu yeni nesil nükleer silahlarla ilgili başkanlık kararının deklarasyonu sırasında Truman, "*Hiç kimse kullanmak istemese bile bombayı yapmamız gerekiyor. Sadece Ruslarla pazarlık amacıyla bile bu bombayı yapmalıyız.*" (Gaddis, 1987, s. 113) ifadelerini kullanarak hem bu yeni nesil nükleer silahların ana bağlamını hem de nihai hedefini gayet açık bir biçimde göstermiştir. İtiraf niteliğindeki bu ifadeler, izlek içerisinde görülen diğer üç örnekle birlikte değerlendirildiğinde; ABD menşeli nükleer silahlar/silahlanma programı üzerine sorulu "Neden?" sorusunun nihai (ve mümkün olan en kompakt) yanıtına ulaşmak artık işten bile değildir. Buna göre nükleer olgusunun Amerikan politik gerçekliğindeki yeri, Mançurya'dan Almanya'ya; SSCB ile aralarındaki mutlak ve evrensel ölçekli ayrışmada kendilerine üstünlük sağlayacak bir pazarlık ögesi -ya da kavramsal açıdan daha doygun bir ifadeyle; siyasal bir baskı unsuru- olarak karşılıklıdır. Hemen bu noktada olası bir kavramsal sapmanın önünü alabilmek adına özellikle ifade etmek gerekir ki nükleer silahların ABD nazarındaki bu siyasal işlevi, Clausewitz'in klasik tasvirindeki "*Savaş, siyasetin başka araçlarla devam ettirilmesinden başka bir şey değildir.*" (2007, s. 28) çıkışından moment alıp derinliği yine dönüp dolaşıp askeri bağlama soyutlanacak şekilde anlamlandırılmamalıdır. Eğer ABD ile SSCB arasındaki ayrışma ve bu ayrışmanın sonucuna dolaylanan nükleer silahlar/silahlanma programları ille de savaş olgusu üzerinden kavranacaksa; bu kavrayışı en olgun tasımına ulaştıracak olan, Sun Tzu'nun "*Üstün başarı, düşmanın direncini savaşmadan kırabilmektir.*" (2011, s. 16) ifadelerinin temelliği olacaktır. Ki Başkan Truman da 14 Temmuz 1949'da katıldığı gizli bir toplantıda ABD'nin nükleer politikaları ile ilgili olarak "*Uluslararası kontrolü (kısa vadede) sağlayamayacağımızı biliyorum. Bu nedenle uluslararası kontrolü sağlayana kadar nükleer silahlarda en güçlüsü olmalıyız.*" (Rosenberg, 1979, s. 76) sözlerini dile getirirken tam olarak bu durumu; nükleer silahların, düşmanın direncini savaşmadan kırabilecek; yani siyasal açıdan geri çekilip bir anlamda teslim olmalarını sağlayacak baskı aygıtları olduğu gerçeğini işaret etmiştir.

2. Soğuk Savaşın Nükleere Bağışık Tarihi

2.1. Soğuk Savaş Öncesi Soğuk Savaş

-İlk sekans olarak Wilson prensipleri: Soğuk Savaş olgusu, antagonistik biçimde birbirinden ayrılmış iki dünya görüşü arasındaki evrensel ölçekli hegemonya mücadelesi olarak anlamlandırıldığında; Wilson prensipleri olarak da bilinen ünlü Ondört İlke (Fourteen Points), Soğuk Savaşın tarihsel bütün içerisindeki ilk sekansını oluşturur. Başkan Wilson'ın ilk kez 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresine hitaben yaptığı bir konuşma sırasında deklare ettiği ilkeler, birbiriyle ilintili iki temel gayeyi dolaylayarak bu tarihsel kritiği karşılar. Makro ölçekli bir gerilime sahip olan ilk gayenin jeneriği için;

“Ünlü Ondört İlke, kurallarını Amerika’nın koyduğu; dolayısıyla da hegemon güç pozisyonuna Amerika’nın konumlandığı bir dünya tasvirinin ilanıdır.” ifadelerini kullanmak hiç de abartılı ve/veya polemikçi bir çıkış olmayacaktır. Bir kere; söz konusu ilkelerin kamuoyuna ilan edildiği tarih tam da yeni bir dünya düzeninin doğum sancılarıyla inleyen bir zaman dilimine denk düşmektedir. Ama daha da önemlisi, ilkelerin içeriğidir. Wilson, Ondört ilkenin istisnasız tamamında; diplomasinin pratiğinden devletlerarası ilişkilerdeki temel denge unsurlarına ve/veya uluslararası ticaretin tabi olacağı temel kurallardan geriye kalan son imparatorlukların akıbetine ve hatta yeni statükoyu evrensel ölçekte kurumsallaştıracak bir örgüt fikrine kadar -hegemon bir gücün gündemini oluşturabilecek- hemen her konuda tavır belirlemiş ve bu tavrını tıpkı bir hegemon gibi norm formuna getirerek uluslararası topluma dikte etmiştir. İkinci gaye kapsamında ise oluşturulmaya çalışılan evrensel hegemonya için korumacı bir refleks geliştirildiği ve bu bağlamda son derece açık bir yönelimle Sovyetler Birliğinin hedef alındığı görülmektedir. Rus lider Lenin’in enternasyonalist bir anti-emperyalizm dalgası oluşturmak suretiyle Ekim Devrimini evrenselleştirme çabalarına karşın Wilson, dönemin gözde siyasi akımı olan ulusalcılık kartına oynayacak ulusların kendi kaderini tayin (self-determinasyon) fikrini ilkeselleştirerek bu hegemonya karşısı hamleyi (ya da ABD’nin perspektifinden değerlendirildiğinde; “karşı hegemonya” girişimini) savuşturmayı planlamıştır.

Wilson’un ileri görüşlü bir idealist olduğunu ve self-determinasyon fikrinin ilkeselleşmesi meselesinin de bu bağlamda; demokrasinin evrensel standartlara erişebilmesi gibi çağının çok ötesinde bir misyon üzerine olduğunu savunanlar azımsanamayacak kadar çoktur ve hiç kuşkusuz daha da çoğalacaktır. Ancak biri dönemin konjonktürünü özetleyen, biri söz konusu ilkelerin içerisine saklı duran ve bir diğeri ise Soğuk Savaşın son safhalarında gözlenen üç kritik, self-determinasyonun nihai bağlamının Soğuk Savaşa dolaylı olduğunu gayet net bir biçimde tanıtlamaktadır. Dönemin konjonktürünü yansıtan ilk kritiğe göre; dünya savaşının halklar üzerinde yarattığı tahribat ve birbiri ardına çöken rejimlerin arkada bıraktıkları siyasi boşluk gibi maddi gerçeklik unsurlarının, -dolaysız bir yönelimle- Bolşevik rejiminin cazibesini arttırdığı (Hobsbawm, 2023, s. 39) bir ortamda kendi hegemonyasını evrenselleştirmeye çalışan bir güç için anormal olacak olan, bu sosyo-politik kritiği görmezden gelmektir. Ki Amerikan dış politikasının 19. yüzyılın ortalarından itibaren son derece ince ve geniş perspektifli bir işçilikle işlendiği (Ataöv, 1970) dikkate alındığında; böylesi bir olasılık pek mümkün görünmemektedir. Söz konusu ilkelerin içerisinde saklı duran ikinci kritik bağlamında; self-determinasyon fikrinin idealist bir çerçeve içerisinde demokrasinin evrensel standartları ile ilişkileneceği şöyle dursun, Amerika’nın çıkarlarından ya da karar alıcılarının takdirinden azade bir pratiğe koşulmasının bile mümkün olmadığı görülmektedir. Keza deklarasyon içerisinde self-determinasyon fikrini çağrıştıran tek ibare olan “özerk gelişim” ifadesinin geçtiği 10. ve 12. maddeler, evrensel ölçekte hiçbir iddiası olmayan ya da evrensel olana soyutlanmasını sağlayacak bir anlam temeline dayanmayan ama diğer taraftan Amerika’nın bir tehdit olarak gördüğü SSCB karşısındaki süresiz çıkarlarını taşıyan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi çöküş halindeki iki

imparatorluğun mirası olacak siyasi bakiyeyi konu etmektedir. İşte Wilson prensiplerini, bu haliyle; Soğuk Savaşın ilk sekansı (yani farklı sahneleri bir ana tema etrafında tümelleyip kompoze eden bölüm) olarak anlamlandıran da tam olarak bölgeye yönelik bu ilgidir. Öyle ki 10. ve 12. maddeler aracılığıyla Wilson bir yandan enternasyonalist anti-empyralist devrim dalgasını sönümlemesini umduğu self-determinasyon fikrini evrensel bir normmuş gibi imgelerken bir diğer yandan da SSCB'ye karşı -Soğuk Savaşın özü/özeti olarak görülecek olan- çevreleme siyasetini temellendirmiştir. Söz konusu maddelere konu olan imparatorluk coğrafyalarının doğrudan doğruya SSCB'ye komşu olduğu ve bu jeo-politik tabloya ayrıca; 11. maddede siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarının uluslararası güvence altına alınması gereğine dikkat çekilen Sırbistan, Romanya ve Karadağ ile 13. maddede (denize çıkışı olmak kaydıyla) bağımsız bir siyasi yapıya kavuşması gereği salık verilen Lehistan'ın (Polonya) da eklendiği gerçeği dikkate alındığında; Wilson'ın kafasındaki şeyin SSCB'yi çevreleme siyasetinden başkası olmadığı gayet açık biçimde görülmektedir. Soğuk Savaşın son safhalarından gözlenen üçüncü kritiğe göre ise ABD'nin self-determinasyon fikrini SSCB'ye karşı sistematik bir Soğuk Savaş enstrümanı olarak kullandığını söylemek mümkündür. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının (AGİK) yaklaşık iki yıllık çalışmalarının üzerine hazırlanan Helsinki Nihai Senedi, bu bağlamda tanıtlayıcı gücü oldukça yüksek bir tarihi referans olarak öne çıkmaktadır. Amerikan tarafı SSCB ile AGİK öncesinde imzalanan 29 Mayıs 1972 tarihli İkili İlişkilerin Temel İlkeleri Anlaşmasında ima dahi edilmemiş olmasına rağmen SSCB'nin Doğu Avrupa üzerindeki hegemonik varlığını resmen tanıma taahhüdü vererek self-determinasyon hakkını evrensel ve tartışmasız bir ilke olarak Nihai Senet içerisine sokabilmeyi başarmıştır. Soğuk Savaşın 1945 yılı sonrasına denk düşen en esaslı gerilim alanlarından birinin Doğu Avrupa'nın statüsü meselesi olduğu dikkate alındığında, ABD'nin verdiği tavizin büyüklüğünü; dolayısıyla da self-determinasyon hakkının ABD nezdindeki stratejik önemini anlama/anlamlandırma bağlamında hayli sağlam bir kavrayış noktası yakalanmış olur. Neredeyse tüm sömürgelerin bağımsızlığını kazandığı ve birkaç istisna dışında hemen her orta-büyük ölçekli siyasi aktörün homojen demografilere sahip olduğu; yani özetle self-determinasyon hakkının evrensel olanla ilişkilenesinin yeri ve gereği olmadığı bir ortamda hiç şüphe yoktur ki böylesine büyük ve esaslı bir taviz, taktik temelde üstünlük elde etme arayışının bir sonucudur ve tahmin edilebileceği üzere bu taktik üstünlüğün nihai hedefi de doğrudan doğruya SSCB'dir.⁶ Bu bağlamda Amerikan yönetiminin, heterojen bir demografi üzerine kurulu olan ama daha da önemlisi; içersediği ayrık unsurları, mevcuttaki rahatsızlıklarını rejim aleyhtarı bir eylemliliğe dökmeye istekli olan Sovyetler Birliği'ni adeta Akhilleus topuğundan vurmayı hedeflediğini iddia etmek hiç de zorlama bir söylem olmayacaktır. Ki zaten

⁶ Nihai Senedin siyasi ilkeleri sıralayan birinci sepeti içerisinde düzenlenen "halkların haklarının eşitliği ve kaderlerini kendilerinin saptamaları hakkının" -parçalı durumdaki- Almanya'nın birleşebilmesini olanaklandırmak gibi bir gayeyle motive olduğunu; hakeza yine birinci sepet içerisine sıralanan "egemen eşitlik" ve "bu kavramın özünde duran tüm haklara karşılıklı saygı" gibi siyasi ilkeler nezaretinde Nihai Senet bağlamındaki self-determinasyon hakkının Doğu Avrupa ile hiçbir ilgisinin olmadığını savunan bir görüş daha vardır (Gerger, 1980, s. 105). Üstelik bu görüş, birincil kaynak statüsündeki referanslara dayalı görünmektedir. Ama tarihsel akış, self-determinasyon hakkının asıl ilgi sahasının Doğu Avrupa olduğunu son derece net bir biçimde göstermiştir.

tarihsel akış da tam olarak bu minval üzerine gerçekleşmiş; Sovyetler Birliği, Polonya'dan başlayıp kısa süre içerisinde Doğu Avrupa'nın tamamını saran rejim aleyhtarı özyönetim talepleri üzerine çözülmeye başlarken Sovyet yönetimi, Akhilleus topuğundaki bu yaranın sancısıyla başa çıkamayıp (bölge üzerine silahlı müdahale seçeneğini salık veren) Brejnev Doktrininden vazgeçmiş; yani bir anlamda self-determinasyon hakkının kendi topraklarında yarattığı kelebek etkisine yenilmiştir.

-Bir Soğuk Savaş emaresi olarak diplomasinin pasifizasyonu: Soğuk Savaşın neliğini anlama/anlatma yolunda birçok farklı ve özgün tanım geliştirilmiştir. Literal anlamda bir tür kakofoni oluşturan bu tanımların her birini doğru kabul etmek gerek kavramsal açıdan gerekse tarihsel açıdan mümkün değilse de Soğuk Savaşın ayırt edilmesinde birer emare ve/veya karakter belirteci olarak kodifiye etmek pekâlâ mümkündür ve hatta gereklidir. Haluk Gerger'in Soğuk Savaş kavrayışının ana odaklarından birini oluşturan diplomasi başlığı, bu bağlamda önemli ve çarpıcı bir belirteç olarak öne çıkmaktadır. Gerger'e göre Soğuk Savaş, taraflar arasında diplomasinin hemen hemen tamamen ortadan kalktığı ve dahası; diplomasinin pozitif etkinliğine duyulan inancın yitirildiği bir “*anomi*”⁷ dönemi olarak pratiğe koşulmuştur (1980, s. 29-30). Diplomasinin, diyalog ve müzakere gibi pratikler üzerinden devletler sistemine katıldığı; dolayısıyla uluslararası toplumun kurallarının belirlenmesine ve gelişimine oldukça etkin bir kurum olarak katkı sağladığı dikkate alındığında; Gerger'in kullandığı “*anomi*” etiketi son derece kıymetli bir değerlendirme olarak dikkat çeker. Keza sıcak bir çatışmaya dönüşmeyecek kadar soğuk ama diğer yandan da bir barış ortamını içerseyemeyecek kadar savaşçıl bir dönemin özgün koşulları içerisinde diplomasinin varıp varabileceği yer, ancak bu şekilde nitelenebilirdi. Ancak bu değerlendirme, kavramsal temelden tarihsel pratiğe ulanırken Gerger'in ellerinde hatalı bir ilişkilendirmenin kurbanı olup hükümsüz kalmıştır. Öyle ki Gerger'in üzerine odaklandığı dönemde ABD ile SSCB arasındaki diplomatik ilişkiler, *anomi* etiketini hak edecek kadar pasifize olmamıştır. Gerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin pratiği gerekse büyükelçi seviyesindeki karşılıklı temsiliyet hali, diplomasi kurumunun tümüyle âtil bırakılmadığına kanıt oluşturur ki ABD ile SSCB arasındaki en ciddi kriz olan Küba bunalımının hemen ardından tarafların kırmızı hat kurmaya mutabık olmaları, diplomasinin pozitif etkinliğine duyulan inancın devam ettiğinin apaçık bir göstergesidir. Fakat her şeye rağmen Gerger'in diplomasi üzerinden anlamaya/anlatmaya çalıştığı şeyin, Soğuk Savaşın tarihsel gerçekliğinden tümüyle kopuk olduğunu söylemek de mümkün değildir. Hatta tam aksine Soğuk Savaş, tarihsel izlek içerisindeki yerine doğru bir biçimde konumlandırıldığında; Gerger'in odağı, bu dönemin bütünden ayırt edilmesinde kusursuz bir emare olarak değer kazanır. ABD'nin Bolşeviklerin iktidara geldiği Ekim Devriminden 1933 yılına kadar Sovyetler Birliğini (ve yönetimini) tanımamış; dolayısıyla da diplomatik ilişkileri söz konusu 16 yıl boyunca sıfır noktasında

⁷ Yunanca orijinalindeki yazımı “*anomie*” olan kavram çağdaş literatür içerisine ilk kez Emile Durkheim'ın *İntihar* (2013) çalışması ile girmiştir. Genel karşılığı itibarıyla “bir toplumsal kurulum içerisinde yasaların ve/veya kuralların hükmünü kaybetmesi sonucu ortaya çıkan kaos durumu” olarak anlaşılan kavram, Durkheim'ın çalışması içerisinde daha dar bir anlamlandırma ile düzensiz intiharı tanımlamak için kullanılmıştır.

tutmuş olması, bu bağlamda Gerger'in odağına hüküm kazandıracak tarihsel uyumu oluşturur. Dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Ekim Devriminin hemen sonrasında SSCB ile diplomatik ilişkileri kesmesi ve bu diplomatik tanımazlık halinin diğer başkanlarca da sürdürülerek bir devlet politikası haline gelmesi ve dahası; 1933 Kasımında alınan SSCB'yi tanıma ve diplomatik ilişkilere başlama kararının⁸ -diplomasi kurumunun pozitif etkinliğine duyulan inancın yeniden canlanmasından ziyade-Asya'daki Japon yayılmacılığını sınırlandırabilmek adına Roosevelt yönetimi için adeta bir zorunluluk oluşu (Browder, 1953) bir yandan Gerger'in kavrayışını olumlayacak tarihsel temeli ortaya çıkarırken bir diğer yandan da Soğuk Savaşın tarihsel bütün içerisindeki esas başlangıcının 1917 kırılmasına dayandığını kanıtlamaktadır.

-Bir Soğuk Savaş klasiği olarak Çevreleme Siyasetinin tarihi kökleri: Çevreleme siyaseti, Soğuk Savaşın en bilinen; hatta neredeyse Soğuk Savaş tanımlayan bir politik konsept olarak literatür içerisinde yer tutmuştur (Belletto, 2007, s. 150-151). Truman ve Churchill gibi siyasi perdenin en üstündeki isimlerin açıklamalarının Soğuk Savaşın resmi ilanı olarak değerlendirilmesine karşın çevreleme siyasetinin Soğuk Savaşın fiili başlangıcı olarak görülmesi, böylesi bir özdeşleşimin temellendirilmesinde hiç şüphesiz büyük pay sahibidir. ABD'nin Soğuk Savaş politikalarının belirlenmesinde son derece önemli bir yeri olan Hans J. Morgenthau'nun çevreleme siyaseti üzerine sunduğu “Çevreleme siyaseti (...) düşman ulusa şunları söylemeye yarar: ‘En çok bu çizgiye kadar.’ Bu, gösterilen çizginin aşılmasının kesin bir şekilde savaş anlamına geleceğine yönelik bir uyarıdır.” (1970, s. 80-81) tanımı ya da çevreleme siyasetinin fikir babası olarak görülen gösterilen George F. Kennan'ın “Sovyet yönetiminin yabancı ülkelerdeki komünist partileri kullanarak ya da doğrudan yeraltı faaliyetlerde bulunarak bir etki sahası oluşturmaya çalıştığı ve bu nedenle Sovyet siyasetinin sınırlandırılması gerektiği” (2024) uyarısı ile merkeze gönderdiği ünlü Uzun Telgraf baz alındığında; gerçekten de çevreleme siyaseti ile beraber soyut düşman tasvirlerinden çıkılıp pratik siyasette karşılığı olan eylem aşamasına doğru önemli bir adım atıldığı görülmektedir. Ancak bu girift ve eylemsel açıdan oldukça tutarlı görünen bağıntı, Soğuk Savaşın fiili başlangıcının, Ekim Devrimi ile yaşanan tarihsel kırılmanın hemen ardına denk düştüğünü; 1946-47 yılları içerisinde çevreleme siyaseti üzerinden kaydedilenlerin ise bu bağlamda olsa olsa ikinci perde şeklinde anlamlandırılabilceğini kanıtlar. Zira Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'nun SSCB'nin Batı Avrupa üzerindeki siyasi-iktisadi-askeri etkilerini izole edebilmek amacıyla 1919 yılında uygulamaya koyduğu karantina kuşağının (*cordon sanitaire*) (Ham, 1992, s. 111) hem jeo-stratejik hem de teknik anlamda Kennan'ın önerisinde ve/veya Morgenthau'nun betimlemesinde görülen çevreleme siyasetinden hiçbir farkı yoktur. O kadar ki Soğuk Savaşla özgülünen çevreleme siyasetinin prototipi olarak etiketlenebilecek bu izolasyon kuşağının final aşaması bile Morgenthau'nun

⁸ Roosevelt yönetiminin aldığı SSCB'yi tanıma kararının aslında ekonomi-politik bir bağlama dayandığını; bu bağlamda esas gayenin, 1929 Büyük Buhranı nedeniyle darboğaza giren Amerikan sermayesini yeni ve karlı pazarlara eriştirebilmek olduğunu savunan (Wilson, 1971) alternatif bir görüş daha bulunmaktadır. Dönemin maddi-tarihsel gerçekliği dikkate alındığında bu görüş tamamıyla reddedilemeyecekse de öncelikli sebebin Japonya olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Keza Japonya'nın Doğu Asya'da yarattığı tehdit, Sovyet coğrafyasının vadettiğinden daha büyük ve canlı bir pazarı hedef almıştır.

öngörüsündekine paralel bir biçimde gerçekleşmiş; 30 Kasım 1939 tarihinde statükonun sınırlarını aşır Finlandiya'ya giren SSCB Milletler Cemiyeti üyeliğinden çıkartılmış ve bu siyasi yaptırımı askeri bir başka yaptırımla beslemek isteyen ABD, SSCB'ye karşı havacılık teknolojilerini kapsayan uluslararası bir ambargo çağrısında bulunmuştur (Beck, 1981).

-Soğuk Savaşın karakteristik vekalet savaşları: Rus İç Savaşı, Münih Anlaşması ve II. Cephe Krizi: Düşman iki taraftan birinin, diğer tarafın çatışma halinde olduğu aktörü (üçüncü tarafı) doğrudan ya da dolaylı biçimde destekleyerek kendi savaşını -bu vekil savaşın üzerine- dolaylaması (Deutsch, 1964, s. 102) anlamına gelen vekalet savaşları, tarihsel açıdan oldukça köklü ve yaygın bir kullanıma sahip olagelmıştır. Ne var ki bu tarihsel pratiğin kavramsallaşır akademik yazın içine katılması, ancak Soğuk Savaş döneminde gerçekleşebilmiştir. Vekalet savaşı olgusunun bu dönem içerisinde rastlantısal/düzensiz bir savaş eylemi olmaktan çıkıp askeri stratejinin sistemik bir parçası haline gelmesi (Loveman, 2002, s. 30) ve dolayısıyla da tarihteki en yoğun kullanımının -vekalet savaşlarını, Soğuk Savaş'a ait bir karakteristik olarak gösterecek kadar yüksek bir kararlılıkla (Deutsch, 1964)- bu dönem içerisinde gerçekleşmesi, kavramın niçin Soğuk Savaş dönemi içerisine doğduğunu gayet rasyonel bir biçimde izah etmektedir. Gerçekten de Kore Savaşından Vietnam'a ve/veya Üçüncü Dünya ülkelerindeki devrimci-karşı devrimci çatışmalarından Afganistan'a varıncaya değin dönem içerisinde gerçekleşmiş neredeyse hemen her askeri çatışmanın bir şekilde vekalet boyutuyla derinleşmiş olması, Soğuk Savaş ile vekalet savaşı arasındaki bu kavramsal-tarihsel özdeşleşmeyi haklı çıkaracak yeterliliktedir. Peki tarihsel akış içerisinde ne olmuştu da savaşın denklemi değişmiş; vekalet savaşları askeri stratejinin asli bir unsuru haline gelmişti? Ana akımı oluşturan çevrelere göre bu soruya cevap oluşturacak nihai bağlam, iki süper gücün, olası bir nükleer savaşın önünü alabilmek için -konvansiyonel bir çatışma şeklinde bile olsa- karşı karşıya gelmemeye özen göstermesi ile gerekçelidir (Pfaff, 2017, s. 305). Ancak tarafların nükleer politikalarının olasılık dahilinde de olsa askeri bir çatışma hazırlığına değil evrensel ölçekli bir hegemonya siyasetine dolaylandığı dikkate alındığında; tarihsel oluşun, bu indirgemeci yaklaşımdan daha derinlikli bir cevapla izaha muhtaç olduğu ortadadır.

Vekalet savaşı kavramının herhangi bir ima dahi olmaksızın tıpkı bu haliyle (*proxy conflict*) kayda geçen ilk kullanımlarından birinin Lenin'e ait oluşu hem kavramın tarihsel bütün içerisindeki nihai bağlamını/derinliğini anlama hem de böylesi bir karakteristik unsur eşliğinde Soğuk Savaşın başlangıcının 1945 öncesine denk düştüğünü tanıtlama uğrunda başvurulabilecek ilk referans kaynaklarından biri olarak öne çıkar. Trotsky'nin 1970'lerde yayınlanan notlarından aktarıldığı haliyle; Lenin, 1918-1922 yılları arasında cereyan eden iç savaş sırasında vekil aktör ve vekalet çatışmanın gerek Sovyet hükümeti gerekse Sovyetlere yakın batılı komşular üzerinde ciddi bir baskı oluşturduğuna dikkat çekmiştir (Marshall, 2016, s. 185-186). Nitekim Rus İç Savaşı sırasında Amerikan yönetimi, tam da vekalet savaşı ve vekil savaşın konseptlerine uygun bir yönelimle; devrim karşıtı propaganda, gizli istihbarat faaliyetleri ve maddi yardımlar

gibi müdahale unsurlarını kullanarak Bolşeviklere karşı anti-Bolşevik Beyaz Güçleri desteklemiştir (Foglesong, 1995). ABD'nin Rus İç Savaşına yönelik bu müdahalesi, ABD ile SSCB arasındaki vekalet savaşlarının ilk örneği olması hasebiyle, Bolşevik devriminin evrenselleşme iddiası ve buna paralel olarak uluslararası statüko ve standart demokrasi kalıplarının korunması gibi refleksif imajlar üzerinden olumlanabilir dursa da son olmamış; oldukça kısa bir süre içerisinde düzenli bir askeri eylemlilik biçimini almıştır. Bu kez ABD değil ama ABD'nin Avrupa'daki -Sovyet karşıtı- müttefikleri olan Birleşik Krallık ve Fransa, 29 Eylül 1938 tarihinde Hitler Almanya'sı ile yaptıkları Münih Anlaşması çerçevesinde -batıya düşen kendi sınırlarını güvence altına aldıktan sonra- Hitler'e doğal genişleme alanı olarak (son istasyonu Sovyetler olan) doğuyu işaret etmiş ve böylece yeni bir vekalet savaşının tetiğini çekmişlerdir. ABD'nin Münih sürecinin dışında kalması, vekalet savaşları ile Soğuk Savaş arasındaki tarihi korelasyonun aleyhine bir durum olarak görülmemelidir; Birleşik Krallık ve Fransa'nın varlığı -Soğuk Savaşın tarihsel bütününe dolaylanabilecek- bir blok/kutup tavrı olarak değerlendirilmelidir. Ki zaten ABD de Hitler'i bir vekil olarak doğuya yönlendirme politikasının askeri pratikte karşılık bulmasıyla beraber sürece bilfiil dahil olmuştur. Sovyet topraklarının işgaline adanmış Barbarossa Harekatının henüz birinci ayında (Temmuz 1941'de) dönemin Missouri senatörü (geleceğin 33. ABD Başkanı) Truman, senatoya hitaben yaptığı bir konuşmada “*Savaşı Almanya kazanır gibi olursa Rusya'ya; Rusya kazanır gibi olursa Almanya'ya yardım etmeliyiz. Böylece mümkün olduğu kadar fazla insan öldürmüş olurlar.*” (Horowitz, 1965, s. 61) sözlerini sarf ederek ABD'nin bu iki potansiyel tehdit özelindeki vekalet stratejisini açık etmiştir. Temmuz 1941'i takip eden zaman dilimi içerisinde elbette ABD ve müttefiklerinin Almanya'ya yardım etmeleri gibi bir durum söz konusu olmamıştır; ancak Sovyet yönetiminin ısrarla talep ettiği ikinci cepheyi -iki yıl gibi savaş koşullarında kabul edilemeyecek kadar uzun bir süre boyunca- geciktirerek tıpkı Truman'ın ifade ettiği gibi; Sovyetlerin olabildiğince yıpranmasına imkân sağlamışlardı. Nazi Almanya'sına karşı açılacak ikinci cephenin savaşın akıbeti üzerine arz ettiği önem bariz bir biçimde ortadayken sürecin bile isteye geciktirilmesi ne kadar manidarsa ikinci cephenin açıldığı tarih de (zamanlama olarak) bir o kadar manidardır. Keza Normandiya çıkarması, Nazi birliklerinin Dinyeper Nehrinin batısına kadar sürüldüğü ve akabinde Sovyet komuta heyetinin Almanya'nın içlerine kadar gidecek bir taarruza hazırlandığı 1943 kışının hemen ardına yapılmıştır. Bu bağlamda Stalin'in 1947 yılında Fransız Komünist Partisi Lideri Maurice Thorez ile görüşmesi sırasında dile getirdiği “*Eğer Churchill Fransa'nın kuzeyinde ikinci cepheyi açmayı bir yıl daha geciktirmiş olsaydı Kızıl Ordu Fransa'ya gelmiş olurdu.*” (Gaddis, 2023, s. 22) sözleri, zafer kazanmış bir kumandanın savaş anılarındaki abartılardan çok daha fazlasıyla anlamlıdır.

Rus İç Savaşı, Münih Anlaşması ve Nazi Almanya'sına karşı açılması planlanan ikinci cephenin akıbeti açıkça göstermektedir ki ABD ve müttefikleri, 1917-1945 arası dönemde, Sovyet yönetiminin içinde olduğu potansiyel ve/veya mevcutlu her bir çatışmayı -üçüncü tarafı desteklemek suretiyle- derinleştirerek Sovyet siyasasını mümkünse yok etmeyi; değilse de en azından başını kaldırıp tehdit oluşturmamaya

kadar hırpalamayayı hesaplamışlardır. Bir açmaza sürüklenip sonuçsuz kalan Kore Savaşı, Amerikan askerleri için adeta bir bataklığa dönüşen Vietnam, Üçüncü Dünyada birer iç savaşa dönüşen devrimci-karşı devrimci çatışmaları, gerek Amerikan gerekse Sovyet istihbaratlarının üçüncü taraflar üzerinde yürüttüğü yeraltı faaliyetleri ya da 1979 Afganistan'ının ölüm kusan vadileri gibi her iki tarafın da dahil olduğu karşılıklı örnekler ile karşılaştırıldığında rahatlıkla ifade edilebileceği üzere; vekalet savaşlarının sistemik bir unsur olarak askeri stratejiye içersenişi için 1945 öncesi ile sonrası arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Nükleer silahların varlığının ya da yokluğunun ayırt edici hiçbir etkiye sahip olmadığı bu öncüllerin karşılaştırması sonucunda şu iki tasıma ulaşmak artık işten bile değildir: (1) Vekalet savaşlarının sistemik bir unsur olarak askeri stratejiye dahil oluşunun temel sebebi, tarafların evrensel siyasetleri içerisinde güttükleri hegemonya arayışıdır. Evrensel boyutlara genişmiş hegemonya rekabeti koşullarında taraflar, fiziki olarak her an her yerde bulunup diğeriyle mücadele edemeyeceğinden vekalet savaşı ve vekil savaşlar aracılığıyla karşı tarafın hegemonik etki alanının genişlemesini engellemeye ve hatta konvansiyonel klasik askeri cephelerde yenik düşmesini sağlayarak evrensel hegemonya rekabetinde prestij ve güç kaybetmesine zemin hazırlamaya çalışmışlardır. (2) Vekalet savaşlarının rastlantısallıktan çıkıp sistemik bir unsur olarak genel askeri stratejiye dahil oluşları, Soğuk Savaşın karakteristiği olarak gerekçelenip tarihsel karşılığını bulacaksa; bu durum, kendi bütünlüğü içerisinde Soğuk Savaşın başlangıcının 1917 yılına denk düştüğüne kanıt oluşturur.

-Soğuk Savaş ilan eden metinler: ABD ile SSCB, tarihin hiçbir döneminde birbirlerine karşı resmi bir savaş ilanında bulunmamışlardır. Savaş teamüllerine ve alışlageldik savaş tarihi yazımına aykırı bu durum karşısında ana akımı oluşturan akademi ve medya çevreleri, kendi Soğuk Savaş anlatılarını kompoze edebilmek için resmi savaş ilanının yerini tutabilecek bir referans arayışına girmişler ve sonuçta en tatmin edici kaynak olarak liderlerin açıklamaları üzerine odaklanmışlardır. Ana akımın odağı çerçevesinde iki tarihi konuşmanın, Soğuk Savaş ilan eden kaynak metinler olarak görüldüğü/gösterildiği söylenilebilir. Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde Amerikan Kongresine hitaben yaptığı (ve daha sonraları Truman Doktrinini ilan eden metin olarak etiketlenen) ünlü konuşması, bu bağlamda bağlayıcılığı (dolayısıyla da popüleritesi) en yüksek metin olarak dikkat çekmektedir. Konuşmasına uluslararası politikadaki durumun doğrudan doğruya Amerika'nın ulusal güvenliğini ilgilendirdiğini belirterek başlayan Truman, uluslararası barışın ve dolayısıyla da ABD'nin ulusal güvenliği önündeki açık tehdit olarak totaliter rejimlerin varlığını işaret etmiştir. Totaliter rejimlerin, kendi gerçekliklerini, saldırgan bir tavırla özgür toplumlara ve kurumlara empoze etmeye çalıştıklarını belirten Truman'a göre her millet, biri özgürlüklere; bir diğeri ise baskı ve teröre dayalı iki yaşam biçimi arasında bir tercih yapmak zorundadır. Bu noktada; silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınma girişimlerine direnen özgür halkların desteklenmesi, Truman için Amerika'nın tarihsel anlamda asli sorumluluğudur (Truman, 2024). SSCB'nin isminin hiçbir yerde anılmamasına rağmen gerek totaliter rejim etiketlemesiyle gerekse konuşmanın bir yerinde totaliter rejimlerin saldırgan eylemliliğini somutlamak üzere kullanılan "Polonya,

Romanya ve Bulgaristan” örnekleriyle karşı tarafın gayet net bir biçimde tanımlandığı; “biz ve onlar” soyutlaması üzerinden doğu-batı dikotomisinin çözümlendiği ve nihayet; ABD’nin (hegemonik) liderliğini ilan edip bu hegemonyanın karşısında olanlara polis gücünü kullanacağını açık ettiği bu konuşmanın Soğuk Savaşa dair en esaslı metinlerden biri olduğuna ve dahası; 1947 sonrasında yaşanacak olanlara ışık tuttuğuna hiç şüphe yoktur. Bu bağlamda konuşmanın hem tarihsel hem de siyasal anlamda sahip olduğu bağlayıcılık tartışmaya kapalıdır. Ancak bunların hiçbirisi, Truman’ın 12 Mart 1947 tarihli konuşmasını Soğuk Savaş için resmi bir ilan ya da bir milat saydırmaya yeterli değildir. Hatta tam aksine; konuşmanın resmi arşive kayıtlı başlığının ve ana bağlamının, Ataöv’ün de dikkat çektiği gibi; “Yunanistan ve Türkiye’ye yapılacak mali yardımlar” olduğu ve bu iki ülkenin de -Birleşik Krallık’ın savaş sonrası maddi koşulları sonucu-tarihsel batılı hegemonyanın kaybedilme riski olan Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerinin iki kritik merkezi olduğu (1969, s. 117) dikkate alındığında; Truman’ın bu konuşma özelindeki hedef stratejisinin, mevcut hegemon konumun korunmasından ibaret olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında rahatlıkla ifade edilebilir ki Truman’ın Soğuk Savaşın başlangıç metni olduğu iddia edilen bu konuşması, aslında yeninin değil; malumun ilanıyla karşılıklıdır.

Soğuk Savaşın resmi ilanını ikame etmek için başvurulmuş bir diğer kaynak ise Churchill’in ünlü “Demir Perde” (*iron curtain*) konuşmasıdır. Konuşmanın yapıldığı 5 Mart 1946 tarihinde her ne kadar Churchill’in resmi titri Birleşik Krallık’ın sabık başbakanı idiyse de konuşmanın ABD’de yapılmış olması ve dinleyiciler arasında Truman’ın da bulunması, konuşmaya resmi bir nitelik kazandırmıştır. Öte yandan; konuşmanın gerek karşı tarafı gerekse ayrışmanın mahiyetini/akıbetini net biçimde tanımlayan bir kompozisyon sunması ise miladi bir belirteç olarak Soğuk Savaş tarih yazımına sabitlenmesini sağlamıştır. Konuşmasının “demir perde konuşması” olarak ünlenmesini sağlayacak vurucu kısmında “*Baltık’taki Stettin’den Adriyatik’teki Trieste’ye kadar kıtanın üzerine bir demir perde indi. Bu çizginin arkasında Orta ve Doğu Avrupa’nın ünlü başkentleri yer alıyor. (...) tüm bu ünlü şehirler ve etrafındaki nüfuslar, Sovyet alanı demem gereken yerde yer alıyor ve hepsi öyle ya da böyle bir şekilde sadece Sovyet etkisine değil; aynı zamanda Moskova’nın çok yüksek ve birçok durumda artan kontrolüne tabi durumda. (...) Tüm bu Doğu Avrupa devletlerinde çok küçük olan komünist partiler, sayılarının çok ötesinde bir üstünlüğe ve güce yükseltildiler ve her yerde totaliter kontrol elde etmeye çalışıyorlar.*” ifadelerini kullanan Churchill’e göre ABD ile Birleşik Krallık, bu totaliter tehlikeye karşı ortak bir tavır/eylemlilik içerisine girmedikçe sorunun evrensel barışı tehdit eder bir hale dönüşmesi an meselesidir (1946). Churchill’in konuşmasının, Soğuk Savaşı tanımlayan ve hatta ona yön veren bir metin olarak elbette tartışılacak bir yanı yoktur. Ancak tarihsel oluş bir bütün olarak ele alındığında ne Sovyetlerin kendi hegemonya alanını genişletebilmek için Doğu Avrupa’da etkinlik sağlamaya çalışması ne de ABD-Birleşik Krallık ikilisinin bu karşı hegemonya hamlesini sınırlamak/durdurmak üzere ortak bir eylemlilik içerisine girmesi yeni bir durumdur. Hatta o kadar ki Churchill’in konuşmasına popülerlik kazandıran

demir perde yakıştırması bile yeni ve özgün bir şey değildir (Çuyev, 2022, s. 98).⁹ Hal böyle olunca Churchill'in konuşmasının da -tıpkı Truman'ın konuşması gibi- yeninin değil; malumun ilanı olduğunu söylemenin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Soğuk Savaş, ABD ile SSCB arasındaki antagonistik ayrışma/rekabet olarak anlandırıldığında; bu savaşı tarihsel oluş içerisinde karşılıklılandırıp gününü belli edecek resmi bir ilana ya da resmi ilanı ikame edecek bir lider mülakatına hiç ama hiç ihtiyaç yoktur. Keza Ekim Devrimiyle beraber Sovyetler Birliği bir antitez olarak varlık bulduğunda antagonizmanın kurulum şartı sağlanmış ve böylece Soğuk Savaş fiilen başlamıştır. Molotov'un "*Ne demek Soğuk Savaş? (...) Kapitalist rejimleri sıkıştırmak, işte bu Soğuk Savaştır.*" (Çuyev, 2022, s. 98) sözleri bu bağlamda oldukça önemlidir. Ancak bu ontolojik tamamlanmışlık haline rağmen ille de Soğuk Savaş tarihsel yazın içerisinde belli edecek bir başlangıç imine ihtiyaç varsa, SSCB lideri Stalin'in 24 Kasım 1927 tarihinde Amerikan işçi delegasyonuna verdiği mülakat bu bağlamda ziyadesiyle yeterli olacaktır. Delegasyondan gelen "*Komünizmin yaratmaya çabaladığı toplumun gelecekteki karakteristiği hakkında bilgi verebilir misiniz?*" sorusunu "*Uluslararası devrimin daha da gelişmesiyle beraber iki dünya merkezi oluşacaktır: Sosyalizme doğru yönelen tüm ülkeleri kendisine doğru çeken sosyalist merkez ve kapitalizme doğru yönelen tüm ülkeleri kendisine çeken kapitalist merkez*" (Tucker, 1959, s. 8) şeklinde cevaplandıran Stalin, muhataplarının 20 yıl sonra söylediklerini (hatta bir kısmının etrafından dolaşarak söylememeye imtina ettiklerini) daha en baştan ifade ederek Soğuk Savaşın hem mahiyeti hem de akıbeti için son derece net ve kapsamlı bir projeksiyon oluşturmuştur.¹⁰ Stalin'in açıklamasındaki gelecek zaman kipi birçokları tarafından 1945 sonrasını işaret eden bir bağlam üzerine anlaşılrsa da ABD'nin 1917 yılından itibaren kapitalist ülkeleri sistematik bir biçimde SSCB karşıtlığı üzerine konsolide etmeye çalışması ve buna karşılık SSCB'nin de kendi hegemonya alanını genişletebileceği eylem etkinliği içerisinde olması; aynı süreç içerisinde ABD'nin, Bolşevik yönetimini ve gündemdeki hegemonya alanlarını hedef alan silahlı çatışmaları destekleyerek bir tür vekalet savaşı yürütmesi ve hatta bunu Hitler Almanya'sının doğuya doğru genişlemesini teşvik edecek kadar ileri götürmesi gibi pek çok tarihsel örnek, Stalin'in sözlerinin

⁹ Demir perde ifadesini, Sovyetler Birliğinin Doğu Avrupa üzerindeki hegemonik etkinliğini tanımlamak üzere kullanan ilk isim, Nazi Almanya'sının propaganda bakanlığını yapan Joseph Goebbels olmuştur. Goebbels, resmi yayın organları olan *Das Reich*'in Yalta Konferansı sonrası yayınlanan ilk sayısında yayınlanan makalesinde "*Sovyetler Birliği, Reich'in büyük bölümü de dahil olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın büyük bölümünü işgal edecektir. Sovyetler Birliği de dahil edildiğinde bu bölgenin önüne demir perde hemen inecektir.*" ifadelerini kullanmıştır (Feuerlicht, 1955, s. 187).

¹⁰ Stalin'in tasvirindeki Soğuk savaş olgusu tarihsel bütün için baz alındığında; devletlerin 1949 ve sonrasındaki kutup tercihlerinin, ana akımı oluşturan akademi ve medya çevrelerinin gündemde tuttıkları güvenlik temasından bağımsız olarak, doğrudan doğruya ekonomi-politik temalı bir temele dayandığını söylemek yanlış olmaz. İddia ne kadar polemikçi ve hatta provokatif olsa da iddiayı somutlayacak argümanlar da bir o kadar keskin ve çarpıcıdır. En basitinden; Sovyetler Birliği tarafından en temel egemenlik haklarının ve toprak bütünlüğünün tehdit edildiğini öne süren Türkiye bile NATO'ya üyelik sürecini, askeri bağlamdan ziyade orta-uzun vade ekonomik çıkarları ile gerekçelemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye'nin NATO üyeliğinin meclis onayına sunulduğu oturum içerisinde konuşmasında tam da bu minval üzerine; "*Arz ettiğim izahat gösteriyor ki Atlantik Andlaşması yalnız bir askeri müdafaa vasıtası değil çok geniş manada, maddi ve manevi yükselişi hedef tutan dayanışma ve işbirliği andlaşmasıdır.*" (1952, s. 314) sözlerini sarf etmiştir.

gelecek zamanlı bir pratikten ziyade; geniş zamanlı bir kuramsal öze çözümlü olduğunu gösterir. Gaddis'in II. Dünya Savaşı üzerine dile getirdiği “*Savaş, asıl üyeleri zaten birbirleri ile savaş halinde olan bir koalisyon tarafından kazanılmıştı.*” (2023, s. 16) sözleri, kuramsal düzlemdeki geniş zamanlılığın pratiğe çözümü anlamında oldukça kıymetlidir. Ki zaten dönemin ABD Başkanı Roosevelt de Joseph Davies’e hitaben “*Komünizmi kabul edemem, elbette siz de öyle. Ama köprüyü geçene kadar şeytanla bile el ele tutuşabilirim.*” (Bobbitt, 2014) sözlerini sarf ederken tam olarak bu tarihsel gerçekliği somutlamış; II. Dünya Savaşının bilhassa 1943 yılı sonrasına denk düşen kısmının SSCB ile aralarında süregitmekte olan antagonistik ayrışmaya verilmiş bir es olduğunu itiraf etmiştir.

2.2. Soğuk Savaş Sona Ererken

Soğuk Savaşın varoluşsal gerçekliğinin ve bu gerçeklik üzerine dolaylanan tarihsel pratiğin nükleer silah/savaş olgularından bağımsız olduğunu tanıtlama yolunda varılacak en önemli uğraklardan biri de hiç kuşkusuz Soğuk Savaşın final aşamasıdır. Keza bir şeyin sonu, başlangıçtan itibaren o şeyle beraber var olagelen her şeyi tarihsel değeri kadar kendi içerisinde taşır. Ne var ki tıpkı başlangıcı gibi Soğuk Savaşın sonu bağlamında da oluşsal gerçeklik ile akademi-medya çevrelerinin imgeledikleri arasında göz ardı edilemeyecek kadar kuvvetli bir uyumsuzluk hali bulunmaktadır. Yani görünen ile öz arasındaki korelasyon -alışlageldiği üzere- yine kaybolmuştur. Hal böyle olunca Soğuk Savaşın sonunun rasyonel bir çözümlemeye konu olabilmesi için öncelikle, tarihsel bütün içerisindeki sonuçsal bağlamını yansıtacak şekilde yeniden anlamlandırılması gerekmektedir. Bu da ancak Soğuk Savaşın sonunu getiren tarihsel kırılmanın ne olduğunun çözümü ile mümkün olacaktır. Kimilerine göre Berlin Duvarının yıkılması (1989) Soğuk Savaşın sonu anlamına gelirken; gelişmeleri daha sistemik bir okuma üzerinden kavramaya çalışan kimilerine göre ise Gorbaçov’un uygulamaya koyduğu *glasnost* (şeffaflık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikaları Soğuk Savaşın sonunu getirmiştir. Nedensel açıdan ele alındığında Soğuk Savaşa dair bu ve benzeri birçok final senaryosu, söz konusu bağlamı karşılayabilecek derinliği oluşturamasa da en azından tarihsel açıdan belirli bir tutarlılığa ve kendi ölçeğinde olumlanabilir bir karşılığa sahiptir. Dolayısıyla da sonul çözümleme içerisinde mutlak suretle göz önünde tutulması gerekmektedir. Buna karşın tarihsel bütüne aykırı olup derinliği hiçbir yerinden yakalayamayan ve bu nedenle de kesin olarak dışlanması gereken ise final senaryosunu nükleer silahlara bağıtlı bir kompozisyon üzerinden anlamaya/anlatmaya çalışanlardır. ABD ve SSCB’nin 1987 yılında imzaladıkları Orta Menzilli Nükleer Güç Anlaşması (INF) kapsamında tüm nükleer ve karadan fırlatılan balistik ve orta menzilli *cruise* füzelerinin bertaraf edilmesi kararını Soğuk Savaşın sonu olarak ilan edenlerin (Kurban, 2022, s. 385) ya da Ronald Reagan’ın ortaya attığı - kamuoyunda Yıldız Savaşları Projesi olarak da bilinen- Stratejik Savunma Girişiminin (*Strategic Defence Initiative*) nükleer rekabet içerisinde ABD’ye mutlak bir üstünlük sağlayarak Soğuk Savaşın sonunu getirdiği referansına sığınanların gözden kaçırdıkları son derece kritik bir tarihsel gerçeklik bulunmaktadır. Gaddis’in de ifade ettiği gibi Soğuk

Savaş, SSCB'nin nükleer kapasitesi yerindeyken; hatta nükleer teknolojiye dair kimi alanlarda ABD'nin önünde olduğu bir evreden geçilirken sona ermişti (2023, s. 226). Dolayısıyla nükleer silahlar bağlamında kaydedilenler, Soğuk Savaş belirli bir noktaya getiren sebepler değil; Soğuk Savaşın geldiği noktayı dolaylayan sonuçlardır. Öte yandan; SSCB'nin nükleer kapasitesinden ayrıca iki neden daha Soğuk Savaşın sonu ile nükleer silahlar arasında kurulmaya çalışılan bağının olumlu olabilir bir tarihsel bağlam üzerine oturmasını engellemektedir. Birincisi, bu ve benzeri gelişmeleri Soğuk Savaşın sonu olarak görmek/göstermek son tahlilde anakronik bir bağlama dayanmaktadır. Keza bu tip referanslar, ancak Soğuk Savaşın bitmiş olması halinde (yani bugünün gerçekliği baz alındığında) kıymet kazanabilmektedir. Aksi halde Soğuk Savaş dönemi içerisinde ABD ile SSCB, 1987 yılından önce de nükleer silahların sınırlandırılması konusunda mutabakat sağlamış; fakat bu mutabakat Soğuk Savaşın sonunu getirmek yerine daha da hiddetli bir rekabetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İkinci olarak; Soğuk Savaşın sonunu nükleer silah olgusuna şartlamak, beraberinde “Soğuk Savaş sona erdiğinde SSCB nükleer rekabet bağlamında bir hezimete uğramamış olmasına rağmen niçin Soğuk Savaşın kaybedeni olup çökmüştür?” gibi bir sorunun da ayrıca yanıtlanması gereğini doğurur.

Bahsi geçen final senaryolarının sığılına ve/veya sonucun sebebi olmaktan ziyade dolaylanmış bir yansımasına oluşuna ya da tümüyle gerçek dışılığına karşın Soğuk Savaşın sonunu getiren nedensel kırılmanın gerçekte ne olduğunu belli edecek olan, son derece basit bir yönelimle; Soğuk Savaşın özde ne olduğuna saklıdır. Buna göre; şayet Soğuk Savaş, ABD ile SSCB arasındaki ekonomi-politik temelli antagonistik bir hegemonya mücadelesi olarak anlamlıysa ve bu bağlamda başlangıcı da ekonomi-politik ayrışmanın ilan edilip antagonizmanın kurulduğu Ekim Devrimine kadar kök atıyorsa o halde Soğuk Savaşın sonu da ekonomi-politik ayrışmanın kaybolup antagonizmanın çözüldüğü ya da daha niş bir ifadeyle; karşı-hegemonyanın sönümlendiği bir noktaya dolaylıdır. Ancak hemen bu noktada yüksek bir önem atfıyla ifade etmek gerekir ki bu dolaylama, “SSCB Soğuk Savaşı kaybettiği için çökmüş değil; çöktüğü için Soğuk Savaşı kaybetmiştir.” gibi bileşik bir durumu basit kelime oyunları ile ayırıştırıp tekrar totolojik bir forma sokan basit bir mantık önermesinden çok daha derinlikli bir tarihsel arka planı soyutlamaktadır. Keza bu diyalektiksel çıkarsama, Soğuk Savaşın gereklerine ve gerçekliğine paralel olarak; dört tarihsel somutun kritiğinden sağaltılmış bir soyutlamadır. Kronolojik değil ama hiyerarşik bir önem sırasına göre dizgelendiğinde; bu dört tarihsel somutun oluşturacağı izleğin ilk uğrağı, hiç kuşkusuz; antagonizmayı dolaylayıp neredeyse bütün bir Soğuk Savaş döneminin siyasi pratiğini biçimlendiren hegemonya rekabeti üzerine olacaktır. Ana akım Soğuk Savaş kavrayışını oluşturan çevreler, hegemonya rekabetini ya da daha spesifik bir pencereden ele alındığında; SSCB'nin bir karşı hegemonya oluşturmaya çalıştığı hedef sahayı Doğu Avrupa olarak seçimler ve sonuçta Soğuk Savaşın final kısmı da dahil olmak üzere tüm anlatısını bu bölgede kaydedilen gelişmeler üzerine kurgular. II. Dünya Savaşının sonlarında müttefikler arasındaki en temel anlaşmazlık konularından birinin Doğu Avrupa üzerine olduğu, Brejnev Doktrini gibi son derece agresif bir politik konseptin temelinde Doğu Avrupa

üzerine odaklandığı ya da SSCB'nin parçalanmasının Polonya'dan başladığı gibi tarihi örnekler bu sav için olumlanabilir bir bağlam oluştursa da söz konusu kurgu, antagonizmanın tarihsel bütün içerisindeki karşılığını açıklamaya yeterli değildir. Keza tarih makarası antagonizmanın tevellüdü olan 1917 yılına geri sarıldığında, Bolşevik Devriminin evrensel bir iddiaya sahip olduğu; dolayısıyla da bahse konu hegemonya rekabetinin (bölgesel değil) dünyanın tamamını ilgi alanı saydığı gayet net bir biçimde görülmektedir. Hal böyle olunca Sovyetler Birliği'nin evrensel devrim iddiasından kopuşunun, Soğuk Savaşın sonuna neden olan ilk tarihsel kritiği karşıladığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹ Çin'in Sovyet yönetimini, kapitalizm karşısında yumuşak kalıp evrensel sınıf mücadelesine ilgisiz davranmakla eleştirmesi (Hobsbawm, 2023, s. 326) bu bağlamda önemlidir.

Soğuk Savaşın sonunu -düünden bugüne kaydedilmiş bir kırılma olarak değil de tarihsel bütün içerisindeki nedensellik ilişkisine uygun bir bağlam üzerine çözümleyecek- ikinci kritik için, Sovyet yönetiminin devrim formülasyonundan saptığı bir başka husus olan devrimin sürekliliği meselesi öne çıkmaktadır. Ekim Devriminin önemli isimlerinden biri olan Troçki'nin, Lenin'den aldığı ilhamla sürekli vurguladığı ve son tahlilde canına mal olan "sürekli devrim" fikrinin Stalin ve Komünist Partinin diğer önde gelenleri tarafından ısrarla reddedilmesi, günün sonuna gelindiğinde; hegemonya rekabetinin kendisi şöyle dursun bu rekabeti sürdürecektir sistemin bile ayakta kalmasını olanaksız hale getirmiştir. Devrim yerine statükoyu önceleyen bu karşı çıkış, *nomenklatura* olarak adlandırılan elitist bir parti bürokrasisinin oluşmasına yol açmıştır (Harasymiw, 1969). Sosyalist imaj içerisinde oligarşik bir pratiğin oluşması olarak da okunabilecek bu tarihsel kritik bir yandan sistemin kendi varoluşsal gerçekliğinden kopup içten içe çürümesine yol açarken bir diğer yandan da tıpkı Fukuyama'nın eleştirisinde olduğu gibi Sovyetik bir insan tipinin gelişmesini (yani devrimin toplumsallaşmasını) engellemiştir (2011, s. 70). İşte siyasal ve toplumsal temeldeki bu çöküş, 1985 yılına gelindiğinde Komünist Partinin niçin teamülleri terk edip Mihail Gorbaçov gibi bir reformisti başa geçirdiğini ya da Boris Yeltsin gibi sistemin sorunlarını aşabilmek için sorunun kaynağı olarak görülen/gösterilen Komünist Partinin lağvedilmesi gerektiğini savunacak kadar ileri giden bir liderin nasıl başa geçebildiğini gerektirmektedir.

¹¹ Bu savın tarihsel pratik içerisinde somutlandığı an ise son derece ironik bir dönüşle; birçoklarının Soğuk Savaşın başlangıç dönemi içinde saydıkları 1949 yılına denk düşmektedir. Lenin, 1919 yılında kurulan Komünist Enternasyonal sırasında evrensel devrim formülasyonunu Berlin merkezli bir strateji üzerine kodlamış ve bu stratejiyi pratikte karşılıklılandırabilmek için Enternasyonalin dilini Almanca olarak belirlemişti (Degras, 1956). Buna göre sosyalist devrim çok kısa bir süre içerisinde Almanya'yı merkezi karargâh olarak tutacak ve ardından önce Avrupa'yı sonrasında ise -bu tarihsel anakanın verdiği ilhamla- tüm dünyayı kuşatacaktı. Lenin'in ortaya koyduğu evrensel devrim stratejisi ölçüsünde Berlin Ablukasının; yani bir anlamda sosyalizmin Berlin'e hâkim olma gayesinin başarısız olmasının ardından SSCB'nin antagonistik varoluşunun siyasal hükmünü kaybettiğini ve nihayet; Soğuk Savaşın o en derindeki tarihsel bağlamından saptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Belki bu durum, yarattığı lider kültürünün kitleler üzerindeki bağlayıcılığı nedeniyle Stalin'in ölümüne (1953 yılına) kadar esnetilebilir; ancak bundan sonrası kesinlikle kabul edilemez. Zira bu tarihten sonra Moskova merkezli hareketten önemli kopuşlar olmuş (Hobsbawm, 2023, s. 604) ve Sovyet yönetimi, kendi hegemonya sahasını ancak silah zoruyla kontrol altında tutabilmiştir (Hobsbawm, 2023, s. 535).

Sosyalizmin toplumsallaşması önünde engel oluşturan ve dolayısıyla da tarihsel oluş içerisinde yoğun bir stres birikimine yol açıp Soğuk Savaşın sonunu hazırlayan bir diğer durum da Sovyet halkının içinde bulunduğu ekonomik koşullardır. Bolşevik rejim, verimsiz tarım metotlarıyla geçinmeye çalışan (ya da daha doğru bir deyişle; açlıkla mücadele eden) Rus köylüsünü, “beş yıllık kalkınma planları” sayesinde oldukça kısa süre içerisinde altyapısını kurduğu sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam edip kentlileştirmeyi ve sonuçta daha yüksek bir refah düzeyine erişirmeyi başarmıştı (Lewin, 1976). Bolşevik rejiminin bu ekonomik başarısını bir örnek üzerine somutlamak gerekirse; gelişmiş dünyanın önemli bir kısmı ABD merkezli 1929 Büyük Buhranının etkileri altında kıvrılırken Sovyetler’in sanayi üretimi tam üç kat artmıştı ve dahası; bu ülkede işsizlik gibi bir sorun yoktu (Hobsbawm, 2023, s. 127). Ancak bir tür “Sovyet rüyası” olarak da nitelenebilecek bu refah tablosu, kısa bir zaman sonra bulanıklaşacak ve ardından da tamamen karacaktı. Tablo üzerindeki ilk bozucu etki, II. Dünya Savaşı sonucunda oluşmuştur. Toprakları Nazi Almanyası’nın işgaline uğrayan, üretim tesislerinin ve kapasitesinin önemli bir kısmı bu işgal sırasında tahrip olan ve hatırı sayılır bir beşerî sermayeyi bu savaş sırasında kaybeden Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sona erdiğinde; Gaddis’in ifadesinde geçtiği gibi belki de tarihin en pahalı zaferini satın almıştı (2023, s. 18). Bolşevik rejiminin savaş öncesi dönemde elde ettiği başarı dikkate alındığında; elbette bu enkaz kısa süre içerisinde kaldırılıp benzer bir ekonomi yönetimiyle eski kalkınma hızına yeniden erişilebilirdi. Nitekim öyle de olmuş; SSCB’nin II. Dünya Savaşı sonrasında yakaladığı kalkınma ivmesi, Kruşçev’i kısa süre içerisinde SSCB’nin ekonomik açıdan ABD’yi geçeceği kehanetinde bulunabilecek kadar cesaretlendirmişti (Hobsbawm, 2023, s. 95). Ne var ki ekonomideki sorun, Nazi Almanyası’nın geride bıraktığı maddi tahribattan ibaret değildi. Hobsbawm gibi kimi araştırmacılar, son derece naif bir çıkışla; SSCB’nin, -silikon ve software temelli üretim sürecine geçememiş olmasını, ekonomik alandaki en temel (ve bozucu) yapısal sorunlardan biri olarak görmektedirler. Ancak durum bundan çok daha vahimdi. Nomenklaturanın toplumsal gerçeklikten kopuk yönetim anlayışı, adeta metastaz yapıp sosyo-ekonomik yapıyı da kanser etmişti. Özel mülkiyetin kaldırılmış olmasına rağmen parti elitleri bütün üretim süreci üzerinde buyurgan bir tavır takınarak adeta burjuva sınıfının yerini almış ve sonuçta Sovyetler Birliğinde bir tür devlet kapitalizmi uygulanır hale gelmişti (Cliff, 2000). Sovyet halkının ekonomik durumu görece iyi olsaydı belki bu sınıflaşma hadisesi bir miktar tolere edilebilirdi. Ancak yanlış tarım politikaları sonucu ortaya çıkan dışa bağımlılık yeterli beslenme sorununu doğuruyor ve üretim kapasitelerindeki sınırlılık (ya da daha doğru bir ifadeyle plansızlık) nedeniyle en temel tüketim malzemeleri bile büyük ölçüde karaborsadan temin edilebiliyordu (Fukuyama , 2011, s. 64-65). Bu şartlarda gayet açıktı ki Bolşevik rejimi, kendi halkına karşı ilkesel açıdan en temel vaadi olan ekonomik refahı sağlayamamıştı. Sovyet toplumu gibi alabildiğine heterojen bir demografiyi bir arada tutabilecek yegâne şey, devrimin vadettiği ekonomik refah iken bu cazibenin çok değil iki kuşak içerisinde karşılıksız kalması, SSCB’yi var eden tüm sosyal bağları anlamsız ve hükümsüz kılıyordu. Diğer taraftan; Moskova yönetimi nezdinde de durum pek farklı değildi. Bilhassa Doğu Avrupa

hem üretim hem de güvenlik bağlamında Moskova için artık bir yük halini almıştı. Bir başka deyişle; antagonizmayı dolaylayan hegemonya rekabetinin 1949 sonrasındaki odağı olan Doğu Avrupa, antagonizmayı temellendiren ekonomi-politik bağlamında tüm gerçekliğini-geçerliliğini yitirmişti. İktisadi alanı da içerseyen bir yeniden yapılanma hedefindeki perestroyka da bu tabloyu toparlayabilecek gibi değildi. Keza Sovyet ekonomisindeki üretim süreçleri bu kadar kısa vadede dönüştürülüp reaksiyon alınabilecek kadar esnek değildi. Bu şartlarda ortada amansız bir çelişki vardı ve bu çelişki, kesin bir çözümlenmeden/kopuştan başka bir çözümü kabul edemezdi ki zaten öyle de olmuştu.

Sonuç

Soğuk Savaşın miladı 1940'lı yılların ikinci yarısından seçildiğinde; ana akım Soğuk Savaş anlatısının nükleer silahları odağa koyan ve tüm illiyet örüntüsünü bu odak üzerine geliştiren yaklaşımı, eleştirisi ve/veya alternatifi mümkün olmayan bir tarih ölçeğine ulaşmış olur. Bu noktadan sonra Soğuk Savaşın tanımı gibi en temel ontolojik meselelerin bile hiçbir önemi kalmaz. Keza artık Soğuk Savaşın dolanacağı tarihsel pratik, kıyamet senaryolarının ana temasını oluşturan nükleer silahların/silahlanma programlarının tarihinin paralelidir. Ancak böylesi bir eşleşme gerek tarihsel pratik gerekse politik rasyonalite bağlamında onanması hiç de mümkün olmayan tutarsızlıklar barındırmaktadır. Nükleer silahların II. Dünya Savaşı yıllarındaki proje aşamalarından tarihteki tek istisnai kullanımına; Trinity patlamasını (yeni dünya düzeninin kurulumunda hiç kuşkusuz en kritik eşiklerden biri olan) Potsdam Konferansına denk getiren kusursuz zamanlamadan askeri gerekliliğin doğduğu hallerde bile tarafların nükleer silahları gündem dışında tutma çabalarına ve nihayet; silahsızlanma görüşmelerinin arka planında devam eden silahlanma gerçeğine varıncaya değin bu tarih dilimi içerisine dolanan her bir kırılma, nükleer silahların aslında karşılıklı güvensizlik ve/veya tehdit hallerinin ortaya çıkardığı askeri bir bağlama dolaylı olmadığını göstermiştir. Nükleer silahlar/silahlanma programları, başka bir rekabetin soyutlamasıdır ve hal böyle olunca da eleştirel/alternatif bir tarih okuması hem nükleer silahların/silahlanma programlarının tarihsel oluş içerisindeki gerçek yerini görebilmek hem de Soğuk Savaşın tarihsel bütün içerisindeki özsel gerçekliğini kavrayabilmek adına artık bir zorunluluktur. Soğuk Savaş, kapitalizm-komünizm antagonizmasının oluşturduğu çerçeve içerisine ABD ile SSCB arasındaki ekonomi-politik temelli hegemonya mücadelesi olarak anlamlandırıldığında bu iki zorunluluğun ikisi birden nihai çözümü sağlayacak bir temele ulaşma imkânı bulmuş olur.

Soğuk Savaşın ABD ile SSCB arasındaki antagonistik ayrışma olarak anlamlanması, başlangıcı gösterecek milat ibresini, Sovyetler Birliğinin varlık bulduğu 1917 Ekim Devrimine doğru çeker. Kabul etmek gerekir ki böylesi bir çıkış, eleştirel/alternatif bir tarih okuması için bile son derece iddialıdır; ancak ispatsız değildir. Zira 1917-1945 arası dönem, ana akım anlatının Soğuk Savaşa özgüllediği her bir karakteristik unsurunu -tıpkı halleriyle- kendi içerisinde barındırmaktadır. Soğuk Savaşa özgülünmüş konsept

politikaların en bilineni olan çevreleme siyasetinin 1917’yi takip eden yıllarda karantina kuşağı olarak pratiğe koşulması; uluslararası politik belirleyiciliğin dolaylaması olarak Lenin’in enternasyonalizm savunusu ve karşı hamlesi Wilson prensipleri; Soğuk Savaşın en bariz tanı unsurlarından birisi olarak görülen/gösterilen diplomasinin pasifizasyonu meselesinin diplomasinin tümüyle askıya alınması olarak kendisini göstermesi; oldukça eski bir pratiğe sahip olmasına rağmen kullanım yoğunluğuna bağlı olarak kavramsallaştırması dahi 1960’lı yıllarda yapılan vekalet savaşlarının 1945 öncesinde sistemik bir araç olarak kullanılması ya da Soğuk Savaşın resmi ilanının olmadığı koşullarda resmi ilanı ikame eden birincil kaynakların çok daha agresiflerinin 1917-1945 arası dönemde kaydedilmiş olması açıkça göstermektedir ki Ekim Devrimini takip eden yıllar, adeta 1945 sonrasının ilk gösterimi gibidir. İki dönem arasındaki tek fark ise nükleer silahların varlığı meselesinden ibarettir. Nükleer silahların henüz proje aşamasında dahi olmadığı bir dönemin, nükleer silahların/silahlanma programlarının odağında ilerlemiş bir dönem ile aynı siyasal kalıplar ve pratik üzerine tecrübe edildiği tarihsel gerçeklik koşullarında nükleer silahların varoluşunun nedensel değil; sonuçsal bir yansıma olduğunu ilan etmek artık işten bile değildir.

Soğuk Savaş ABD ile SSCB arasındaki antagonistik hegemonya rekabeti olarak anlamlandıran ve bu anlamlandırmaya paralel olarak nükleer silahların/silahlanma programlarının varoluşsal gerçeğini hegemonya rekabetinin politik alandaki sonuç yansıması olarak çözümleyen sav, kavramsal-tarihsel uğraklarında kendini olumlayan birçok dayanağa erişmiştir. Ancak Soğuk Savaşın -yüzyılın son çeyreğine denk düşen-final perdesi, hiç kuşkusuz; bu sav üzerindeki en esaslı tanıtlayıcı olmuştur. Keza 1917-1945 arası dönemden farklı olarak; dönemin pratik gerçekliğinde artık nükleer silahlar vardır ve nükleer silahlardan bağımsız bir Soğuk Savaş finali bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Soğuk Savaşın, SSCB’nin nükleer kapasitesinin gayet doygun olduğu bir dönemde sona ermiş olması, tanıtılma adına kritik eşiğin geçilmesini sağlarken SSCB’nin çöküşünün (nükleerin yanı sıra) tüm diğer dışsallardan bağımsız bir biçimde; “Bolşevik rejiminin antagonizmaya karakterini kazandıran evrensel devrim iddiasından kopuşu, nomenklatura girdabına kapılan parti yönetiminin -bilhassa hedef hegemonya sahası- üzerindeki etkinliğini/kontrolünü kaybetmesi, hegemonya rekabetini dolaylayan ekonomi-politiğin tüm taraflar için artık gerçek-dışı bir hal alması” gibi doğrudan doğruya hegemonya başlığına sıralı unsurlarla gerekçeli olması, tanıtılamayı kavramsal-tarihsel bütüne uygun bir noktaya tümeller. Bu bağlamda artık rahatlıkla ifade edilebileceği üzere Soğuk Savaş, tıpkı en başta Sovyetler’in varoluşuna paralel olarak varlık bulduğu gibi final perdesinde de Sovyetler’in varoluşsal gerçekliğini yitirmesi üzerine sona ermiştir. Antagonizmanın karşı tarafındaki ABD’nin Sovyetler’deki bu çözülmeyi (dolayısıyla da Soğuk Savaşın sonunu) önceden kestirememiş olması bir yandan Soğuk Savaşın sonunun Sovyetler’e içsel oluşuna dayanak sağlarken bir diğer yandan da Soğuk Savaşın gerçek bir kazanını olup olmadığı sorusunu tartışmaya açar.

Kaynaklar

- Akay, G. G., & Nalçacı, E. (2019). Savaşın Hizmetinde Bilim: Manhattan Projesi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2(3), s. 208-218.
- Alperowitz, G. (1965). *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam*. New York: Vintage Books .
- Ataöv, T. (1969). *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınevi.
- Ataöv, T. (1970). *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Beck, P. J. (1981). The Winter War in the International Context: Britain and the League of Nations' Role in the Russo-Finnish Dispute, 1939-1940. *Journal of Baltic Studies*, 12(1), s. 58-73.
- Belletto, S. (2007). Curbing Containment: Cold War Studies in the Twent-First Century. *Contemporary Literature*, 48(1), s. 150-164.
- Bobbit, P. (2014, 08 29). *Choose enemies carefully but be less picky about allies*. 11 15, 2024 tarihinde Financial Times: <https://www.ft.com/content/ad07797a-2ed9-11e4-afe4-00144feabdc0> adresinden alındı
- Browder, R. P. (1953). *The Origins of Soviet-American Diplomacy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Churchill, W. (1946, 3 5). *'Iron curtain' speech*. 11 25, 2024 tarihinde The National Archives: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/iron-curtain-speech/> adresinden alındı
- Churchill, W. S. (1985). *The Second World War Vol VI-Triumph and Tragedy*. New York: Mariner Books.
- Clausewitz, C. v. (2007). *On War*. (M. Howard, & P. Paret, Çev.) New York: Oxford University Press Inc.
- Cliff, T. (2000). *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*. (T. Kaya, & A. Saffet, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Cox, M. (1989). The Cold War and Stalinism in the Age of Capitalist Decline. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 17(1), s. 17-82.
- Çuyev, F. (2022). *Molotov Anlatıyor*. (A. Hacıhasanoğlu, & S. Kabasakal, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Degras, J. (Dü.). (1956). *The Communist International 1919-1943 Documents-Volume I: 1919-1922*. Oxford: Oxford University Press.
- Deutsch, K. W. (1964). External Involvement in Internal War. H. Eckstein içinde, *Internal War: Problems and Approaches* (s. 100-110). New York: Free Press.

- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Eberle , H., & Uhl, M. (2010). *Hitler Kitabı*. (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: NTV Yayınları.
- Evans, G., & Newnham, J. (1998). *Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books.
- Feuerlicht, I. (1955). A New Look at the Iron Curtain. *American Speech*, 30(3), s. 186-189.
- Foglesong, D. S. (1995). *America's Secret War Against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917-1920*. North Carolina: The University of North Carolina Press.
- Fukuyama , F. (2011). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2006). *Neo-Conların Sonu*. (H. Kaya, Çev.) İstanbul: Profil Yayınları.
- Gaddis, J. L. (1987). *The Long Peace-Inquiries Into the History of the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2023). *Soğuk Savaş*. (D. Cenkçiler, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gerger, H. (1980). *Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya*. Ankara: Işık Yayıncılık.
- Glass, A. (2010, 4 16). *Bernard Baruch coins term 'Cold War', April 16, 1947*. 11 5, 2024 tarihinde Politico: <https://www.politico.com/story/2010/04/bernard-baruch-coins-term-cold-war-april-16-1947-035862> adresinden alındı
- Goldstein, P. (2000). Orwell as a (Neo) conservative: The Reception of 1984. *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 33(1), s. 44-57.
- Gönenç, G. (2008). *Hep Aranızda Olacağım-Frederic Joliot-Curie'nin Yaşamöyküsü*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Grunden, W. E., Walker, M., & Yamazaki, M. (2005). Wartime Nuclear Weapons research in Germany and Japan. *Osiris*, 20(1), s. 107-130.
- Halliday, F. (1985). *Yeni Soğuk Savaş*. (İ. Özünlü, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Ham, P. v. (1992). *Western Doctrines on East-West Trade*. London: MacMillan.
- Harasymiw, B. (1969). Nomenclature: The Soviet Communist Party's Leadership Recruitment System. *Canadian Journal of Political Science*, 2(4), s. 493-512.
- Herz, J. H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), s. 157-180.
- Hitler, A. (2008). *Kavgam-İkinci Kitap*. (O. Tuncay, Çev.) İstanbul: Nokta Kitap.

- Hobsbawm, E. (2023). *Kısa 20. Yüzyıl*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Horowitz, D. (1965). *The Free World Colossus: A critique of American foreign policy in the cold war*. New York: Hill and Wang.
- Houghton, V. (2019). *The Nuclear Spies: America's Atomic Intelligence Operation against Hitler and Stalin*. New York: Cornell University Press.
- Kawai, K. (1950). Mokusatsu, Japan's Response to the Potsdam Declaration. *Pacific Historical Review*, 19(4), s. 409-414.
- Kennan, G. F. (2024, 11 11). *The Long Telegram [original], from George Kennan in Moscow to the Secretary of State, February 22, 1946*. National Security Archive: <https://nsarchive.gwu.edu/document/21042-long-telegram-original> adresinden alındı
- Köprülü, F. (1952, 11 18). *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 13.
- Kurban, V. (2022). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*. Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Küçük , Y. (2010). *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*. İstanbul: Mızrak Yayınları.
- Lafeber, W. (2002). *America, Russia and the Cold War, 1945-2000*. New York: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Lewin, M. (1976). Society and the Stalinist state in the period of the five year plans. *Social History*, 1(2), s. 139-175.
- Loveman, C. (2002). Assessing the phenomenon of proxy intervention. *Conflict, Security & Development*, 2(3), s. 29-48.
- Marshall, A. (2016). From civil war to proxy war: past history and current dilemmas. *Small Wars & Insurgencies*, 27(2).
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika Cilt I*. (B. Oran, & Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Orwell, G. (1945, Ekim 19). You and the Atom Bomb. *Tribune*.
- Pfaff, C. A. (2017). Proxy War Ethics. *Journal of National Security Law&Policy*, 9(2), s. 305-353.
- Rapkin, D. P., Thompson, W. R., & Christopherson, J. A. (1979). Bipolarity and Bipolarization in the Cold War Era: Conceptualization, Measurement, and Validation. *Journal of Conflict Resolution*, 23(2), s. 261-295.
- Rosenberg, D. A. (1979). American Atomic Strategy and the Hydrogen Bomb Decision. *The Journal of American History*, 66(1), s. 62-87.

- Sheldon, J. M. (1996). Nuclear Weapons and the Laws of War: Does Customary International Law Prohibit the use of Nuclear Weapons in all Circumstances? *Fordham International Law Journal*, 20(1), s. 180-262.
- Stone, O., & Kuznick, P. (2015). *ABD'nin Gizli Tarihi*. (T. Çolak , Çev.) İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Tanilli, S. (2019). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-VI. Cilt-20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Truman, H. S. (1965). *Memoirs*. New York: Signet Book.
- Truman, H. S. (2024, 11 24). *Address of the President to Congress, Recommending Assitance to Greece and Turkey, March 12, 1947*. Harry S. Truman Library&Museum: <https://www.trumanlibrary.gov/library/research-files/address-president-congress-recommending-assistance-greece-and-turkey> adresinden alındı
- Truman, H. S. (2024, 11 05). *Radio Report of the American People on the Potsdam Conference*. [presidency.ucsb.edu: https://www.presidency.ucsb.edu/documents/radio-report-the-american-people-the-potsdam-conference](https://www.presidency.ucsb.edu/documents/radio-report-the-american-people-the-potsdam-conference) adresinden alındı
- Tucker, R. C. (1959). Russia, the West, and World Order. *World Politics*, 12(1), s. 1-23.
- Tzu, S. (2011). *Savaş Sanatı*. (İ. Şener, Çev.) İstanbul: Mitra Yayınları.
- Waltz, K. N. (1981). The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better. *Adelphi Papers*, 21(171), s. 1-32.
- Wilson, J. H. (1971). American Business and the Recognition of the Soviet Union. *Social Science Quarterly*, 52(2), s. 349-368.
- X. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*, 25(4), s. 566-582.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.23>

Volume 8/4

2024 p. 422-444

REVISITING STRUCTURAL AND AGENTIAL APPROACHES TO DEMOCRATISATION IN THE AGE OF INTERNETISATION AND CYBERISATION

İNTERNETİZASYON VE SİBERİZASYON ÇAĞINDA DEMOKRATİKLEŞMEYE YÖNELİK YAPISAL VE FAİL TEMELLİ YAKLAŞIMLARIN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burak BAŞKAN*

ABSTRACT

Humanity's long-standing challenge to exist freely under authoritarian regimes and its pursuit of democratisation are two enduring themes. The resurgence of populist authoritarianism in recent years has elevated the discourse on democratisation to the forefront of political discourse. The transformative advancements in internet technology and the subsequent cyberisation process have redefined the spectrum of possibilities for structures and agencies in the realm of political contention, profoundly altering the dynamics of the structure-agency relationship. In light of these developments, this study aims to reconsider the theories of democratisation. In order to achieve this, the principal theories that seek to elucidate the processes of democratisation in a range of geographical contexts have been presented and subjected to further analysis in the context of the internetisation and cyberisation processes that began to emerge in the 2000s. In this context, the evolving nature of democratisation demands have been initially interrogated, and subsequently, the counter-moves of authoritarian regimes within this equation have been examined. Furthermore, this study adopts a normative stance against populist authoritarianism and espouses the values of democracy. The cyber world, as an alternative to the physical world, provides actors with the capacity to act independently of spatial and temporal constraints, enabling the pursuit of social opposition beyond the confines of the physical public sphere and beyond the reach of authoritarian regime control. Thus, efforts to democratise authoritarian regimes gain ground on the Internet due to the ability to shape public opinion and organise effectively. Authoritarian regimes, on the other hand, seek to stifle democratic movements by employing censorship, algorithmic manipulation, and the exploitation of public discourse through the use of troll armies and bot accounts.

Keywords: *Democratisation, Structure, Agency, Internetisation, Cyberisation.*

* Assoc. Prof. Dr., Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
E-mail: burak.baskan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2885-5911, Erzurum, Türkiye.

ÖZ

İnsanlığın otoriter rejimlerde özgürce var olma mücadelesinin ve demokratikleşme taleplerinin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Popülist otoriterliğin son yıllardaki yükselişi ise demokratikleşme konusundaki tartışmaları yeniden gündemin üst sıralarına taşımıştır. İnternet teknolojisindeki çığır açıcı gelişmeler ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan siberizasyon süreci ise yapıların ve aktörlerin siyasi mücadele anlamındaki imkanlar setini yeniden belirlemiş ve yapı-fail ilişkisinin dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Söz konusu gelişmeler ışığında bu çalışma, demokratikleşme teorilerini yeniden ele alma amacı taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli coğrafyalardaki demokratikleşme süreçlerini açıklamaya girişen başlıca teoriler ortaya konmuş ve söz konusu teoriler 2000’lerle birlikte ortaya çıkan internetizasyon ve siberizasyon süreci ışığında yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu çerçevede önce demokratikleşme taleplerinin değişen doğası sorgulanmış, sonrasında ise otoriter rejimlerim bu denklemdeki karşı hamleleri inceleme konusu yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma normatif anlamda popülist otoriterliğin karşısında ve demokratik değerlerin yanında pozisyon almaktadır. Fiziksel dünyaya alternatif bir biçimde ortaya çıkan siber dünya, faillere mekândan ve zamandan bağımsız eylemde bulunabilme yeteneği kazandırmış, toplumsal muhalefetin otoriter rejimlerin denetimindeki fiziksel kamusal alanın dışında da yürütülebilmesine olanak tanımıştır. Böylece otoriter rejimlerdeki demokratikleşme mücadeleleri gerek kamuoyu oluşturabilme gerekse örgütlenebilme avantajı sayesinde siber alanda yürütülebilir hale gelmiştir. Diğer taraftan otoriter rejimler ise siber alanda sansürler uygulayarak, algoritmik müdahalelerde bulunarak ve trol orduları ile bot hesaplar vasıtasıyla kamusal tartışmayı manipüle ederek demokratikleşme mücadelelerine karşı hamleler geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Demokratikleşme, Yapı, Fail, İnternetizasyon, Siberizasyon.*

Introduction

The process of democratisation and stabilisation of democracies are highly debated topics in today’s world. The concept of democracy, which is shortly defined as the “rule by the people” (Grugel & Bishop, 2014, p. 9), possesses a positive connotation for most people, and especially for those having Western origin. Democratisation has been a remarkable reality of world politics from early in the twentieth century to today and gained pace especially after the 1970s. While the proportion of authoritarian countries in the world was 68% in 1975, this figure had decreased to 26% by the end of 1995 (Potter, 1997, p. 1). From 2000s to today, on the other hand, the globe has been experiencing a different phase in terms of rises and retreats of democratic regimes and re-emergence of populist authoritarianism in many democracies. It can be argued that the demands and struggles for and against democratisation have undergone significant transformations in the 2000s and particularly in the 2010s. This is due to the proliferation of internet technology and cyberisation in everyday life, as well as the advent of new technologies such as artificial intelligence (AI). Hence, such a new phase with its very new dynamics necessitate to

question the validity of current democratisation theories by reconsidering the questions below.

- *Are the transitions to democracy the product of conscious actors?*
- *Is democratisation restricted by political, social, economic, cultural or international structures?*
- *Have the answers to these questions been changed from 2000s with the rise of internet technology and cyberisation?*
- *And finally, is a revision for those structural and agential explanations needed?*

Any attempt to find adequate answers to these questions inevitably requires an introduction to the issue of structure and agency in order to better clarify what is meant by a structure-based and agency-based explanation of democratisation and people's demands for democratisation. Any attempt to explain the principal factors influencing the process of democratisation can be situated within one of two distinct traditions within the social sciences: Contingent reasons (strategists/actors) or structural reasons (social and economic conditions/deeper structures) that lead to democratisation (Ajagbe, 2016, p. 85). And such an attempt necessitates an intellectual focus on the effects of internetisation and cyberisation processes add a new dimension to the structural and agency-based discussion regarding the issue of democratisation.

The agency-structure problem has its roots in a series of enduring controversies in the history of human thought, from the differentiation of the state and the individual in the medieval period to the metatheoretical disagreements that persist within political philosophy, epistemology and science in the present day (Carlsnaes 1992, p. 245). Within the boundaries of this discussion, agency-based approaches constitute the opposite camp *vis-à-vis* structure (or structural position). It is therefore important to ascertain whether the potential for a transition to democracy is contingent upon the actions of agencies or the constraints and capacity for determination of structures. This is a crucial aspect of the study of democratisation, as the answer to this question will elucidate the causal mechanisms underlying the process of democratisation and the prospects for success of new struggles for democracy. The question also requires a more nuanced response, given the profound impact of technological advancement, internet usage and the proliferation of social media on the dynamics between individuals and structures.

In light of the aforementioned introduction, the primary argument put forth in this paper is that no singular theory is capable of providing an exhaustive explanation for the multifaceted phenomenon of democratisation across the globe. The structural and agential approaches discussed in this paper are found to have notable limitations when confronted with the emergence of novel dynamics within the realm of democratisation, especially with the increasing influence of the internet in daily life, the trend towards cyberisation and the emergence of new technologies like artificial intelligence (AI). The term "Internetisation" is used throughout the article to describe the growing influence of

internet technology as the primary means of conducting daily affairs and its increasing dominance in the storage and processing of daily data. Cyberisation can be defined as the process of transferring activities that were previously conducted in the physical world to the cyberspace and executing them within this domain through the cyber identities. Therefore, as in the physical world, the cyberspace becomes a political struggle terrain where political organisation can occur, public opinion can be shaped, and individuals can be directed towards a particular ideal. This political struggle also encompasses demands for democratisation.

It is important to note that these new dynamics related to technological advancements have also revealed the relative strengths and weaknesses of each approach to democratisation. The primary objective of this paper is, therefore, to revisit the structural and agential explanations for democratisation and to demonstrate the impact of new dynamics resulting from technologisation and internetisation on regime changes, with a particular focus on examples from the global experience over the past two decades. Furthermore, the paper seeks to provide a comprehensive overview of the theories of democratisation by examining a diverse range of theoretical perspectives.

In order to achieve the aforementioned objectives, the paper is divided into three sections. The initial section presents structural explanations of democratisation, with a particular focus on historical sociology, international approaches and modernisation theory. The second section assesses the agency-based approaches to democratisation. The third section examines the evolving nature of actors' demands for democratisation within authoritarian regimes, considering the impact of technological and internet-driven developments in the period following the 2000s. The fourth section presents an analysis of the counter-tactics that structures have developed in response to the evolving demands for democratisation by actors.

The Structural Explanations of Democratisation

The underlying conditions of democratisation represent the fundamental basis for structural explanations of democratisation. These conditions, which encompass embedded forms of societal frameworks, influence the ease or difficulty with which a transition to and sustainment of democracy can be achieved. In the simplest terms, as defined by Hay (2002, p. 94), structure refers to context and the site on which political, economic, and social events arise and become meaningful. From this perspective, the opportunity for a regime shift towards democracy lies in the construction of the social system. Therefore, understanding the source of democratisation is directly related to changes in the structure of society (Ajagbe, 2016, p. 85).

The question of whether the conscious actions of individuals can facilitate the democratisation of a country is of critical importance. At this juncture, as Bakewell (2010, p. 1694) has observed, conceptualising society as the aggregation of individuals from an individualist perspective may prove problematic, given that people congregate

within intricate networks of social relations, establish organisations, and manifest behavioural patterns. The outcome of these processes holds greater significance than the mere aggregation of individuals. Notable scholars such as Lipset (1959), Almond and Verba (1963), Moore (1966), Li and Reuveny (2003), Pevehouse (2002) have advanced structural explanations to address the phenomenon of democratisation. These explanations have highlighted the limitations of agency-based explanations in understanding the process of democratisation. It is also important to consider that structures and actors have developed new counter-strategies as a result of the influence of the internet and social media, and these approaches should be reconsidered.

a. Modernisation Theory

The prominent theory that provides a structural explanation for the transitions to democracy is the ‘modernisation theory’, which was first proposed by Seymour Martin Lipset (1959). This theory highlights the role of economic factors in triggering the process of democratisation. The theory posits that the stability of democracy is contingent upon two factors: economic development and legitimacy. The elements of economic development are industrialisation, wealth, urbanisation and education (Lipset, 1959, p. 71). In comparing the situations in Latin American, European and Anglo-Saxon countries, Lipset (1959, p. 75) found that the more democratic states were wealthier and that the education levels and the rates of urbanisation and industrialisation in those countries were much higher. In his own words, Lipset (1959, p. 31) posited that “[t]he more well-to-do a nation, the greater the chances that it will sustain democracy.” The fundamental indicators employed in the research were per capita income, the proportion of the population employed in the agricultural sector, the number of telephones per 1,000 citizens, the proportion of the population residing in urban areas of varying sizes, and the proportion of the population that is literate (Rueschemeyer, Stephen, & Stephen, 1992, p. 14).

In a similar vein to Lipset, Leftwich (1996, p. 337) also posited that democratic regimes are unlikely to emerge in poor countries, given that those who benefit from the scarcity of resources are disinclined to relinquish their political power. Similarly, Leftwich (1996, p. 337) posited that countries with lower levels of formal education, literacy and communication are less likely to undergo democratisation. This can be observed in the case of countries in Sub-Saharan Africa. Furthermore, Lerner’s analysis of data from Middle Eastern countries indicated that the essential elements of democratic development were urbanisation, communication and education (Arat, 1988, p. 22).

In their 1997-dated study, Przeworski and Limongi distinguished between two explanations for the correlation between economic development and democratisation. They termed these ‘endogenous’ and ‘exogenous’ explanations, respectively. The endogenous explanation, also known as modernisation theory, posits that countries are more likely to undergo democratisation as their level of economic development increases.

In contrast, the exogenous explanation posits that the democratisation process is independent of economic development. However, economically developed democracies are more likely to survive (Przeworski & Limongi, 1997, p. 157). Przeworski and Limongi (1997, p. 159) also proposed that the democratisation process may originate from disparate factors, yet it is sustained in economically prosperous countries and is likely to falter in less affluent ones. In other words, the process of democratisation is sustained in countries that are modern, but it is not a consequence of modernisation. Of the 32 democracies whose income is above \$6,055, none have fallen. Conversely, 39 out of 69 democracies in poorer countries have ended (Przeworski & Limongi, 1997, p. 165).

b. Civic Culture

A seminal study focusing on the influence of structures and especially the political culture on the process of democratisation belong to Almond and Verba (1963). In their theory, they classified political cultures under three categories: Parochial political culture, subject political culture and participant political culture. Parochial political culture represents a form of political culture in which there is a lack of demand from the general public on the political system. This form of political culture, exemplified by Almond and Verba in African tribal societies, corresponds to a culture in which individuals lack political consciousness and become ineffective. Those who can be defined as belonging to the subject political culture category demonstrate a comparatively elevated level of political awareness. Nevertheless, they exhibit a tendency to establish a passive relationship with the political system. On the other hand, individuals within a participant political culture are evidently oriented towards the administrative and political system, exhibiting a high level of political awareness. Furthermore, they demonstrate the quality of activism, challenging the political system in various ways (Almond & Verba, 1963, p. 16-18). At this juncture, Almond and Verba (1963, p. 30) put forth the notion of a civic culture as an allegiant variant of a participant culture, wherein the political structure and political culture are in a state of concord with one another.

c. Historical Sociology / Social Forces

The approach of historical sociology has provided a substantial structural explanation for the routes towards democratisation. The primary focus of historical sociology is the investigation of the manner in which a political system is shaped by the evolving relationship between the state and social classes (Grugel, 2002, p. 51-52). Moore, a prominent figure within this perspective, concentrated on the part played by historical factors in the advent of democracy in his book *The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966). He emphasised the diverse political roles played by the peasantry and the landed upper classes in the transition from agrarian societies to modern industrial societies.

By conducting research into the transformation of political regimes in eight countries (Great Britain, the United States, France, Russia, India, China, Japan and Germany), he

identified three distinct pathways that these countries followed. These three paths were identified as capitalist democracy, fascist dictatorship and communist dictatorship. Moore (1966, p. 5) emphasised that the path leading to capitalist democracy was a historical phenomenon that was unlikely to be replicated. This approach suggests that the transition to democracy is not a short-term phenomenon and that it cannot be achieved by the decision of a few individuals. Rather, the transition to democracy is the result of a long-term conflict between classes (Grugel, 2002, p. 52). As with Moore, Stephens (1988) also asserted that structural determinants provide a powerful explanation for democratisation processes in South America. He suggested that the middle class constituted the base of social movements or parties which were demanding and acting for democracy (Stephens, 1988, p. 25).

Moore's theory offers a valuable framework for analysing the historical contexts in which class struggles have been most clearly identified. For example, he compared the paths of England and France towards democracy, highlighting that the autonomy of the landed aristocracy and nobles from the king, along with their acceptance of commercial agriculture, were pivotal factors in England's democratisation. However, the path of France towards democracy was distinct, as the French nobles were dependent on the King (Moore, 1966, p. 40).

d. International Determinants

Another structural explanation that has been proposed in relation to the issue of democratisation is the international effect, which is posited to influence the trajectory of countries with regard to the adoption or rejection of democratic institutions. The actions of international actors can both impede and facilitate the process of democratisation, as part of broader economic and military-security processes (Pevehouse, 2002, p. 518). Some analysts have proposed that international factors exert a significantly greater influence on the democratisation process than was previously acknowledged (Geddes, 2007, p. 319).

In his study, Teorell (2010, p. 77) identified three mechanisms through which external actors can facilitate democratic transitions. These include the influence of international trade, the diffusion of norms among neighbouring countries, and the pressure from regional international organisations. It can be observed that countries become more economically interdependent. Moreover, the dissemination of global ideas across national frontiers is a phenomenon that has become increasingly prevalent in recent times. The growth of international broadcasting and the increasing significance of intergovernmental organisations also signifies that national governmental systems are becoming progressively interdependent in a political sense.

The global capitalist world order, encompassing ideas, organizations, and norms, can be regarded as a significant factor influencing the processes of democratisation, both in a positive and negative manner. In response to the modernisation theory and optimistic

arguments of the liberal perspective about the positive effects of an ideal open-market world system, Li and Reuveny (2003) put forth the proposition that portfolio investment inflows and trade openness have a negative effect on democracy. In the long term, portfolio investment inflows have an increasingly negative effect on democratisation, whereas trade openness remains constant in terms of its impact on democratisation. Conversely, foreign direct investment inflows exert a positive impact on democratisation, although this effect diminishes over time. Hadenius (1992, p.91) argued that the phenomenon of economic dependency has resulted in a situation whereby Third World countries are frequently characterised by fragility and the prevalence of authoritarian rule. Those countries are subject to the influence of major economic powers, which engage in direct or indirect intervention when their status appears to be under threat in a range of ways. They are positioned as the ‘underdog’ within an international system that is characterised by inequality and exploitation.

On the other hand, particularly in the wake of the 1980s, transitions have been shaped by the proliferation of democratic principles and directives pertaining to democratisation from international actors, including financial organisations (Geddes, 2007, p.328). Pevehouse (2002, p.535) posited that states are more likely to undergo democratisation when they are members of regional organisations comprising the majority of member states with democratic systems. The directives of the EU, namely the Copenhagen Criteria, provide an illustrative example of the impact of regional organisations on the democratisation process of member states. With regard to the political criteria, the “stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities” are set forth as indispensable conditions for EU membership (European Commission, 1993).

It is important to make a distinction between the non-tangible effects and the more tangible impositions of the international system at this juncture. Notable examples of such impositions include humanitarian interventions and military interventions conducted with the objective of promoting democracy in authoritarian regimes. There have been both unsuccessful international interventions in non-democratic regimes, as evidenced by the case of Somalia (Karns & Mingst, 2010, p. 291), and successful cases, such as that of East Timor (Heywood, 2011, p. 323). In this regard, Mill ([1859]1984) posited that individuals themselves should be the primary agents of struggle for their rights, rather than relying on external actors. Otherwise, the rights in question cannot be considered genuine and enduring, as they are bestowed by external forces.

The Agential Explanations of Democratisation

The instances of democratic transitions in the post-1970s period provided the impetus for the development of new theories of democratisation, shifting the focus from structuralist to voluntarist approaches (that is to say, agency-based approaches). This theoretical shift originated from instances of successful democratic transitions in which the requisite

structural conditions for democratisation were absent (Mahdavi, 2008, p. 143). In such cases, the agency side, that is to say, an actor or several actors, was called upon to compensate for the lack of structural conditions.

The agency-based approaches represent a significant contribution to the field of political science, offering insights into the processes that lead to regime change towards democracy. The term 'agency' is directly related to the abilities of groups or individuals to transform their environment, whether intentionally or otherwise (McAnulla, 2002, p.271). Ahearn (2001, p.112) defined agency as "the socioculturally mediated capacity to act". In these approaches, the democratisation process is carried out by conscious actors (Grugel, 2002, p.56). Accordingly, the agential explanation posits that political leadership is the primary driver of regime change (Ajagbe, 2016, p.84). The success of a regime change is contingent upon the power and capacity of the political leadership in question. The contributions of scholars such as Rustow (1970), O'Donnell and Schmitter (1986), Higley and Burton ([1989] 2012), and Bratton and van de Walle (1997) have significantly advanced the field of democratisation and regime change studies through their emphasis on the role of agents. Those scholars were unified in their insistence on the primacy of actors in the transitions to democracy, as opposed to the role of structures.

a. National Unity

Among democratisation theirs, models have emerged which posit that processes have placed actors on a trajectory of democratisation. Rustow (1970, p.350-361) postulates that the sole prerequisite for democratisation is "national unity", which denotes the internalisation of citizenship among the majority of the population. In the preparatory phase of the transition to democracy, a protracted and indecisive political struggle is necessary. Furthermore, a conscious decision-making phase is necessary for those in political leadership roles to acknowledge the coexistence of diversity within unity and, subsequently, to institutionalise fundamental aspects of democratic procedure. The democratisation process is an extended and inclusive political struggle that commences with the advent of a new elite group, which incites previously disorganised social groups to engage in collective political action. Therefore, a period of habituation ensues, during which citizens become accustomed to the democratic procedures and methods of problem-solving that are characteristic of a democratic system.

b. Elite-Driven Democratisation

The role of elites in the democratisation process is a topic that has been widely explored by prominent scholars in the field (Higley & Burton, [1989] 2012; Garrard, 2002; Hajrullahu, 2011). These approaches typically indicate a process in which elite groups assume a leading or guiding role with regard to the democratisation of a given society or political system.

In their seminal work (Higley & Burton, [1989] 2012, p.246), the authors posited that the most effective approach to understanding both democratic transitions and breakdowns is to examine the fundamental continuities and shifts in the internal dynamics of national elites. The most prevalent form of elite is identified as the ‘disunified national elite’, which is held to be responsible for the production of unstable regimes that periodically fluctuate between democratic and authoritarian forms, and vice versa. In contrast, the consensually unified national elite, which is a rare phenomenon in historical terms, is posited as having the capacity to construct stable regimes that can result in a modern democracy, as evidenced by the cases of the USA, Britain, or Sweden, provided that facilitative and economic conditions do not present an obstacle. It is not possible to regard a shift from consensual unity to disunity, which is referred to as a democratic breakdown, or from disunity to consensual unity, which is called a democratic transition, as a permanent occurrence if it does not occur concurrently with elite-driven transformations. Hajrullahu (2011) also emphasised the significance of functional elites in the process of democratisation, highlighting their capacity to drive meaningful democratic reforms in their own countries through their actual potential and resolve.

Pact-making constitutes a pivotal topic within the domain of transition theory (Grugel, 2002, p.60). The term is used to describe the formation of a significant consensus among elites regarding the rules of the democratic process and the value of democratic institutions (Burton, Gunther & Higley, 1992, p.3). The Spanish transition, which was brought about by the introduction of a new democratic constitution and a tripartite economic alliance, the *Moncloa Pacts*, provides an illustrative example of elite pact-making (Grugel, 2002, p.60).

c. Unpredictable Decisions of Actors at the Times of Abnormality

A notable divergence from structuralist perspectives is the accentuation of agency-based approaches, which emphasise the dynamic and unpredictable nature of transitions. By coining the term “extraordinary uncertainty of the transition”, O’Donnell and Schmitter (1986, p.3) drew attention to the inherently uncertain nature of regime changes. They sought to counter the highly deterministic explanations put forth by structuralist approaches by emphasising that extensive transformations give rise to unpredictable changes in society. These changes take place in the absence of behavioural and structural parameters that serve as reference points for guidance and prediction. In those times, actors are driven to make pivotal, fortuitous and unforeseen decisions within an environment characterised by insufficient information, ideological ambiguity and ethical quandaries. This suggests that the stability and predictability inherent in structural frameworks do not necessarily dictate the trajectory of transitions; rather, it is the actor, with their unique capabilities, who determines the outcome of a transition towards democracy in periods of ‘abnormality’.

In parallel with the abovementioned standpoint, Bratton and van de Walle (1997, p.22) contended that the socioeconomic preconditions posited as the indispensable foundation for democracy by structuralist perspectives fail to acknowledge the dynamism inherent in the democratisation process. At this juncture, the ever-changing and inherently unpredictable nature of human beings proves to be a pivotal factor in the process of democratisation.

d. The Democratisation Role of the Masses

The question of whether transitions are carried out by elitist groups or by the participation of broader social and ideological groups represents a significant point of divergence within the framework of agency-based approaches. At this point, elitist approaches to transition may underestimate the role of civil society in the democratisation process (Baker, 1999, p.1). Within this framework, the decisions of elites to undertake political reforms may be directly affected by accelerating mass protests. It is evident that social forces other than those pertaining to economic class actors, such as human rights activists, university students, regional elites and church leaders have been detected as playing a role in the popular mobilisation surges that have occurred in other parts of the world in the context of recent democratisation. In those circumstances, collective action embraced by the mass public appears to have been a prevalent phenomenon with purported democratic consequences (Bratton and van de Walle 1997). Consequently, the implementation of political reforms may result in a call for competitive elections, which may in turn lead to a political transition. The Czech Republic, Hungary, Estonia, Slovenia, Latvia, Poland and Lithuania serve as illustrative examples of regime change that commenced with mass mobilisation (Bunce, 2003, p.172).

The Changing Nature of Demanding Democratisation in Post-2000s

The twenty-first century is a period of significant importance in terms of the culmination of the informational and cognitive phase of globalisation. The processes of internetisation and cyberisation have effectively abolished the constraints of geographical and temporal boundaries, thereby undermining the preeminence of traditional deeply-rooted structures in both the construction of reality and the formulation of mainstream discourse. In other words, actors have gained autonomy in terms of spatial and temporal boundaries, in comparison to the structures that previously constrained them within the limits of national and societal contexts. This enabled the proliferation of demands for democratisation on a global scale, facilitating the organisation of democracy supporters within their respective countries.

In light of the potential role of historical sociological factors in facilitating democratisation, it can be posited that these factors have been globalised concurrently with the increased ease of labour mobility on a global scale. Labour migration provides individuals with the opportunity to secure employment in areas where it is needed. In addition, it can lead to higher wages and increased productivity when migrants are

matched with roles that are best suited to their skill sets and abilities. At this point, the internet serves as a conduit for the convergence of workers and job opportunities. Furthermore, cyberspace has enabled workers to operate in a location-independent as well as time-independent manner. Today, the movement of workers across geographical boundaries for the purpose of employment is a growing phenomenon on a global scale. In many high-income countries, migrant workers constitute a substantial proportion of the workforce and contribute significantly to economic growth (Chattu et al., 2023). Considering that the number of international migrants worldwide in 2020 was 281 million, representing 3.6% of the global population (McAuliffe & Oucho, 2024), it is evident that individuals have the potential to transcend the constraints of their local sociological contexts.

Moreover, the process of internetisation and cyberisation has led to the emergence of the cyber world as an alternative to the physical world. This has had a significant impact on the dynamics of political opposition and the nature of political activism. The term 'cyberactivism' has also become part of our lexicon during this period. It was coined to describe a new phenomenon that enables individuals to raise their voices and actualise political opposition in a novel way. McCaughey and Ayers (2003, p.1) offered a concise definition of cyberactivism as "political activism on the Internet". By means of cyberactivism, individuals are now able to establish cyber public spheres within the digital domain, thereby forming opinions on public matters. Additionally, they have gained the capacity to extend the organisations they have established in the cyberspace into the physical realm. During the Arab Spring, social media played a significant role in mobilising people, facilitating communication and coordinating actions. It also facilitated the spread of revolutionary ideas both domestically and internationally. Furthermore, it played a role in fostering a sense of Arab identity, which in turn contributed to the spread of revolutionary movements (Tudoroiu, 2014). From this point of view, it can be argued that the development of cyberactivism has served to enhance the collective influence of the general public with regard to the process of democratisation, while simultaneously augmenting the ability of revolutionary elites to direct the actions of the masses.

The process of internetisation and the utilisation of social networking has facilitated a significant expansion in the visibility and representation of social movements, reaching a broader audience than previously possible (Rodriguez, 2016, p.324). Consequently, international and non-governmental organisations demonstrated a notable enhancement in their capacity to monitor human rights violations in non-democratic countries. IOs (and NGOs) have the potential to draw attention to voices that have previously been under-represented. For example, the occurrence of a considerable number of fatalities as a consequence of police operations may be reported on as an act of crime or as a matter related to law enforcement. However, when a collective of lawyers at the local level is emboldened to categorize these deaths as extrajudicial killings, their declaration may be disseminated through channels of communication that accentuate legal and human rights-oriented perspectives (Chaudoin, 2023, p.243). Therefore, it can be posited that civil

society is currently more robust at the global level than it has been in the past. This power serves to reinforce the connections between those who are enthusiastic about democracy and community leaders on a global scale.

The phenomenon of digitalisation is exerting an influence on the established order of indigenous information infrastructures, cultural identities, worldviews and lifestyles, and the national heritage of peoples. Consequently, it is permeating remote regions of the globe and exerting a dominant influence at the global level (Udoinwang & Akpan, 2023, p.2). Thus, international norms may emerge within the context of domestic political discourse. Demands for the integration of international norms into domestic discourse can originate from state or social actors and frequently manifest as calls for alterations to the policy agenda. Advocates of the international norms invoke them to justify modifications to state policies or institutions, or to substantiate the preferences of other actors within the domestic sphere (Cortell & Davis, 2000, p.70). As the potential for education, information access and engagement with alternative discourses grows in the cyberspace, the mental autonomy of individuals will be safeguarded. This serves to enhance the transitivity of universal norms and associated democratic values on a global scale. Civic culture and similar cultural elements, which are integral to the formation of attitudes towards democratisation, can be imported from external contexts, even in the absence of such elements within the local environment.

On the other hand, it cannot be asserted that the elimination of geographical boundaries through the advent of the internet has totally resulted in the unification of all global citizens under a singular set of democratic values. Modernisation theory can be seen as an attempt by the West to impose its own values on the rest of the globe (Dunn, 2013, p.3). It is also a misconception that modernisation inevitably results in the dilution of traditional values (Ntini, 2016, p.62). In contrast, traditional values may be reinforced by means of local norm circles embedded in societies. As defined by Elder-Vass (2010, p.122), norm circles are social entities that possess both normative and causal power. These circles produce practices by creating an effect on their members, thereby exerting influence over the norms and behaviours of those within their social networks. The individuals comprising a norm circle are unified in their intention to endorse the norm in question. Consequently, they evince a greater propensity to espouse and advance the norm than they would in the absence of this collective intention (Archer & Elder-Vass 2012, p.100). Consequently, given the inherent difficulties in challenging authoritarian regimes on the path to democratisation, it is similarly challenging to challenge the norms of local communities.

Furthermore, in certain instances, the internet can serve to reinforce local connections. The internet, which brings distances closer with people who have never met, can also bring distances closer between families scattered in different geographies. According to a study conducted by De Bruijn (2014) on Cameroonian families scattered in different parts of the world, communication via mobile phones and the Internet plays an important role

in the lives of these families. Despite the geographical distance, the family structure, perceptions of social roles, information exchange and solidarity remain intact. The perception of distance is entirely shaped by communication technologies, and rather than being separated, families have become more connected due to these technologies. This renders modernisation, which provides the conditions for democratisation, unfeasible for a considerable number of societies.

It is also important to acknowledge that the penetration of universal values and norms into societies through the internet is not always met with enthusiasm by the very individuals and communities that it seeks to influence. For many people, the process of digital transformation has the potential to alter the fundamental aspects of human culture and the very fabric of society. This, in turn, could lead to a loss of the distinctive characteristics that define the cultural identity, values and existential ontologies of different societies. The situation in African countries serves as a prototypical illustration of this phenomenon (Udoinwang & Akpan, 2023, p.7). As an example for perceiving a threat from foreign values and norms, Mirzayevich (2023, p.784-787) indicated his concerns about young people who engage in online interactions with individuals they have never met in person. This practice, in his view, has the potential to disseminate misinformation, immorality and a narrow-minded perspective on culture and consciousness among the younger generation within society. Hence, he claimed that the growing influence of social networks is having a detrimental impact on the spirituality of young people in Uzbekistan. It seems probable that such perceptions will result in greater popular support for populist authoritarian regimes and a reduction in enthusiasm for democratisation.

Authoritarian Counter-Tactics against Demands for Democratisation

Internetisation and cyberisation have resulted in a reconfiguration of the power dynamics between structures and actors. It can be posited that authoritarian regimes, whether consciously or unconsciously, manifest new counter-tactics in response to the changing nature of agential power. These structural counter-tactics comprise censorship mechanisms designed to restrict and control cyberspace, algorithmic techniques that seek to influence and shape the prevailing discourse within this cyber domain, and the deployment of online troll armies and bots with the objective of establishing dominance within the digital public sphere.

The utilisation of social media censorship, inclusive of those processes enabled by artificial intelligence, represents a pervasive mechanism of control within social media, particularly within authoritarian regimes, with the objective of effectively eliminating the freedom of expression to a significant degree (Chen et al., 2023, p. 12-13). A significant proportion of users' experiences of the internet are characterised by instances of unannounced and sudden government manipulation of public information. Users are abruptly unable to access a specific news website, unable to enter a previously accepted

keyword search phrase into a search field, unable to view certain content on social media, and unable to discern whether comments on social media are authentic or the result of paid commentators (or government-supported trolls) hired by the government (Kou, Kow & Gui, 2017, p. 2335). As an instance to those authoritarian countries that enjoy restricting cyber space, China possesses the most intricate internet censorship mechanisms in the world, encompassing a multitude of techniques such as IP blocking, DNS hijacking and keyword filtering. IP blocking represents the earliest and most rudimentary form of filtering (Xu, Mao, & Halderman, 2011). The North Korean regime, on the other hand, exemplifies a form of complete totalitarianism that has transcended censorship, achieving a complete elimination of internet access. International organisations that monitor internet penetration, such as the United Nations and the World Bank, either assign North Korea a zero rate for internet penetration or do not disclose any data (Gerschewski & Dukalskis, 2018, p. 12).

The discourse and ideas that are attempted to be restricted by structures on the internet cannot be restricted as much as expected, as internet users discover new tactics of resistance. For instance, it is readily circumventable due to the fact that webmasters are able to alter their IP and DNS records at will (Xu, Mao, & Halderman, 2011). Moreover, as Chen, Zhang and Wilson (2013) have demonstrated, the practice of censoring a topic is associated with higher levels of user engagement. The findings indicate that the implementation of censorship measures is ineffective in preventing the discussion of sensitive topics that do not elicit a high level of engagement. Additionally, the research suggests that users employ variations in word usage, known as morphs, to circumvent keyword-based censorship. The experience of previous instances of censorship has taught Internet users to observe and anticipate the limits of what can and cannot be said publicly. This enables them to avoid including potentially sensitive information in the public record and to share it only through private channels such as private chats and instant messaging (Kou, Kow & Gui, 2017, p. 2335).

Another tactic utilised by the structures to direct and control the masses is the deployment of algorithms. As elucidated by Klepper (2023), algorithms are automated systems employed by social media platforms to recommend content to users based on assumptions derived from their past interactions on the internet, including their groups, friends, topics and headlines. As an instrument of surveillance, control and manipulation; they undermine claims that social media constitute an unprecedented space of freedom. This ideological control embedded within social media platforms is often organised in a way that favours authoritarian, populist, far-right political organisations or governments. The conjunction of algorithmic control with government-made censorship leads to the complete suppression and increasing invisibility of alternative ideas in cyberspace (Başkan, 2024, p. 15).

In recent years, considerable research has been conducted to examine the assertion that the algorithms and artificial intelligence applications employed by social media platforms

effectively neutralise the arguments of pro-democratic individuals and promote right-wing extremist ideologies (Bryant, 2020; Ledwich, Zaitsev & Laukemper, 2022; Amalinda & Nugrahani, 2024; Luger, 2024). The results of independent tests designed to replicate the algorithmic process have demonstrated a clear bias towards right-leaning political videos, including those espousing racist views associated with the alt-right community. While the algorithmic technique may appear to be primarily focused on maintaining user engagement through the recommendation of alt-right content, the ultimate consequence is the inadvertent empowerment of Neo-Nazi and alt-right recruitment efforts on YouTube. Thus, the filter bubble effect has the consequence of pushing individuals into a self-reinforcing loop, whereby they are drawn towards radical sources of information and away from more objective and evidence-based resources (Bryant, 2020). The algorithms used by social media platforms can also influence communication in the physical public sphere, potentially leading to a shift towards more polarised debate and a greater emphasis on popularity. This can provide an opportunity for far-right groups to gain traction. Furthermore, AI technology can be harnessed by non-state actors and far-right activists for the purpose of inciting provocative campaigns that may ultimately result in extreme actions or violence that contravene human rights (Amalinda & Nugrahani, 2024, p. 473-474).

The use of mass media to influence public opinion is a long-standing phenomenon. In recent years, however, online platforms, and social media in particular, have emerged as the primary arena for this practice (Urman & Makhortykh, 2024, p. 1). The deployment of troll armies and bots by authoritarian regimes represents a significant and troubling trend. These digital tools are utilized with the objective of blacking out news coverage of human rights violations and undemocratic practices, as well as suppressing public responses to such issues. Furthermore, trolls or bots are also employed to generate and disseminate fabricated public opinion. The online dissemination of prejudiced discourses via social media platforms has the effect of creating an ‘us versus them’ dichotomy and exacerbating polarisation in the digital ecosystem (Mustaffa & Lokmanoglu, 2025, p. 35). Trolls utilise generic hashtags, including *#politics*, *#news* and *#sports*, which facilitates the dissemination of their content to a broader audience. Thusly, when users search for “*#news*”, they are exposed to tweets that have been created with the intention of provoking a reaction. Another noteworthy point is that trolls select controversial topics that are currently being discussed by a significant number of Twitter users (Addawood et al. 2019, p. 20). In this manner, they are attempting to establish themselves as the dominant voice in the cyberspace.

The 2016 US presidential election was characterised by suspicions that the cyber operations of a suspected Russian troll army influenced the outcome of the election. Furthermore, there is substantial evidence that the Russian troll army, which was organised to disseminate false or misleading information on the Internet, has manipulated democratic processes in numerous countries other than the US elections (de Vera & Vergara, 2024, p. 672). Similarly, during the Ukraine-Russia war, trolls originating from

Russia disseminated anti-Ukrainian narratives in the English-language sphere of social media platforms such as X (formerly Twitter) and TikTok (Molotkina, 2022). The Philippines provides a further illustration of the potential for online trolls to incite concern and panic among internet users, as well as among journalists and political commentators (Cabañes & Cornelio, 2017).

Conclusion

The issue of democratisation has become a prominent feature of the political agenda in recent decades, particularly since the twentieth century. Despite the fact that democratisation represents the optimal solution among the options available to humanity, a considerable proportion of the global population is still compelled to reside in authoritarian regimes. This may be due to the influence of structural factors on individual behaviour, as well as the lack of power held by individuals to effect societal transformation. It can be stated that the rise of the internet and the subsequent dominance of cyberisation have had a profound impact on the nature of people's struggles for democratisation.

Firstly, the processes of internetisation and cyberisation have increased the possibilities of political opposition and enabled dissidents to organise in cyberspace. Consequently, in authoritarian regimes where the physical public sphere is shaped by bans, people can produce discourse outside the mainstream discourse. Thus, the emancipatory effect of cyberspace reduces the capacity of structures to construct mainstream discourse. Furthermore, the capacity to organise in cyberspace allows revolutionary-democratic elites to assume a leading and directing role in civil society in this domain.

As cross-border ties have increased in comparison to the past, the structural conditions that would facilitate the process of democratisation have also become more flexible in favour of democracy. There has been a notable expansion in the range of educational opportunities available to all individuals, wherever they may reside, accompanied by an enhanced likelihood of exposure to contemporary values. Furthermore, the phenomenon of migration for the purpose of education and employment enables individuals to circumvent the sociological determinism of the regime in which they reside. It would also be a gross oversimplification, on the other hand, to suggest that the internet technology has resulted in the global community being unified under the banner of democratic values. The importation of values from external sources may be perceived as a threat by some societies. This perception of threat serves to consolidate populist authoritarian regimes.

In response to the actor-based gains resulting from the internetisation and cyberisation of society, authoritarian regimes have employed a range of counter-tactics, including censorship, algorithmic interventions and the use of automated social media bots and trolls. In response to attempts at censorship, which are designed to exert total control over discourse within the cyber public sphere, internet users have developed their own specific

tactics of resistance. Algorithms, on the other hand, can be regarded as an inherent malfunction of the Internet, serving as a catalyst for the proliferation of far-right and populist ideologies. As a consequence of this attribute, algorithms have the potential to impede the universalisation of democratic processes. One of the most effective strategies employed by authoritarian regimes to disrupt cyber public space is the use of troll armies and bot accounts. These have the effect of disrupting the process of idea generation in the virtual public sphere, while simultaneously devaluing existing content due to the prevalence of poor-quality content.

Bibliography

- Addawood, A., Badawy, A., Lerman, K. & Ferrara, E. (2019). Linguistic cues to deception: Identifying political trolls on social media. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 13(01), 15-25. doi:10.1609/icwsm.v13i01.3205
- Ahearn, L. M. (2001). Language and agency. *Annual Review of Anthropology*, 30, 109-137. <http://www.jstor.org/stable/3069211>
- Ajagbe, S. (2016). Aligning the two main approaches to the study of democratization. *Transcience*, 7(1), 83-99.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. London: Sage.
- Amalinda, F. R. & Nugrahani, H. S. D. (2024). The influence of artificial intelligence in development of far right in Europe. *International Journal of Educational Research & Social Sciences*, 5(3), 470–475. doi:10.51601/ijersc.v5i3.842
- Arat, Z. F. (1988). Democracy and economic development: Modernization theory revisited. *Comparative Politics*, 21(1), 21-36.
- Archer, M. & Elder-Vass, D. (2012). Cultural system or norm circles?. *European Journal of Social Theory*, 15(1), 93-115. doi:10.1177/136843101142359
- Baker, G. (1999). The taming of the idea of civil society. *Democratization*, 6(3), 1-29.
- Başkan, B. (2024). Do social media undermine structures? Rethinking the structure-agency debate. *Eurasian Research Journal*, 6(4), 7-27. doi:10.53277/2519-2442-2024.4-01
- Bratton, M. & van de Walle, N. (1997). *Democratic experiments in Africa: Regime transitions in comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bryant, L. V. (2020). The YouTube algorithm and the alt-right filter bubble. *Open Information Science*, 4(1), 85-90. doi:10.1515/opis-2020-0007
- Bunce, V. (2003). Rethinking recent democratization: Lessons from the post-communist experience. *World Politics*, 55(2), 167-192.
- Burton, M., Gunther, R. & Higley, J. (1992). Introduction: Elite transformations and democratic regimes. In J. Higley & R. Gunther (Eds.), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe* (pp. 1-37). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cabañes, J. V. A. & Cornelio, J. S. (2017). The rise of trolls in the Philippines (and what we can do about it). In N. Curato (Ed), *A Duterte Reader: Critical Essays on the Early Presidency of Rodrigo Duterte* (pp. 233-252). Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Carlsnaes, W. (1992). The agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36(3), 245–270. doi:10.2307/2600772
- Chattu, V. K., Bani-Fatemi, A., Howe, A. & Nowrouzi-Kia, B. (2023). Exploring the impact of labour mobility on the mental health and wellbeing of skilled trades workers in Ontario, Canada. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 13(8), 1441-1451. doi:10.3390/ejihpe13080105
- Chaudoin, S. (2023). How international organizations change national media coverage of human rights. *International Organization*, 77(1), 238-261. doi:10.1017/S0020818322000273
- Chen, L., Zhang, C. & Wilson, C. (2013). Tweeting under pressure: Analyzing trending topics and evolving word choice on Sina Weibo. *Proceedings of the First ACM Conference on Online Social Networks* (pp. 89–100).
- Chen, X., Xie, J., Wang, Z., Shen, B. & Zhou, Z. (2023). How we express ourselves freely: Censorship, self-censorship, and anti-censorship on a Chinese social media. In: I. Sserwanga et al. (Eds.), *Information for a Better World: Normality, Virtuality, Physicality, Inclusivity. iConference 2023. Lecture Notes in Computer Science*, 13972. Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-031-28032-0_8
- Cortell, A. P. & Davis Jr., J. W. (2000). Understanding the domestic impact of international norms: A research agenda. *International Studies Review*, 2, 65-87. doi:10.1111/1521-9488.00184
- de Bruijn, M. (2014). Connecting in mobile communities: An African case study. *Media, Culture & Society*, 36(3), 319-335. doi:10.1177/0163443714521088

- de Vera, J. A. & Vergara, J. P. (2024). The impact of Russian troll tweets: Analyzing political motivation in tweets from the internet research agency. *Journal of Electrical Systems*, 20(4), 672-678. doi:10.52783/jes.2085
- Dunn, T. M. (2013). The failings of liberal modernisation theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/pdf/39716>
- Elder-Vass, D. (2010). *The causal power of social structures emergence, structure and agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- European Commission. (1993). *Accession criteria (Copenhagen Criteria)*. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>
- Garrard, J. (2002). *Democratisation in Britain elites, civil society and reform since 1800*. London: Red Globe Press. doi:10.1007/978-1-4039-1938-0
- Geddes, B. (2007). What causes democratization?. In C. Boix & S. C. Stokes (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (pp. 317-339). Oxford: Oxford University Press.
- Gerschewski, J. & Dukalskis, A. (2018). How the internet can reinforce authoritarian regimes: The case of North Korea. *Georgetown Journal of International Affairs*, 19(1), 12–19. doi:10.1353/gia.2018.0002
- Grugel, J. (2002). *Democratization: A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Grugel, J. & Bishop, M. L. (2014). *Democratization: A critical introduction* (2nd Ed.). London: Red Globe Press.
- Hadenius, A. (1992). *Democracy and development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hajrullahu, A. (2011). The missing ‘functional elite’ and the challenge of democratization. In by N. Hayoz, L. Jesien & D. Koleva (Eds.) *20 Years after the Collapse of Communism: Expectations, achievements and disillusion of 1989* (pp. 167-176). Bern: Peter Lang.
- Hay, C. (2002). *Political analyses: A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2011). *Global politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Higley, J. & Burton, M. ([1989] 2012). The elite variable in democratic transitions and breakdowns. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 37(1), 245-268. <http://www.jstor.org/stable/41756460>

- Karns, M. P. & Mingst, K. A. (2010). *International organisations: The politics and processes of global governance* (2nd Ed.). London: Lynne Rienner Publishers.
- Klepper, D. (2023). Deep dive into Meta's algorithms shows that America's political polarization has no easy fix. *The Associated Press*. 28 July.
- Kou, Y., Kow, Y. M. & Gui, X. (2017). Resisting the censorship infrastructure in China. *Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 446–453).
- Ledwich, M., Zaitsev, A. & Laukemper, A. (2022). Radical bubbles on YouTube? Revisiting algorithmic extremism with personalised recommendations. *First Monday*, 27(12). doi:10.5210/fm.v27i12.12552
- Leftwich, A. (1996). Two cheers for democracy. *The Political Quarterly*, 67(4), 334-339.
- Li, Q. & Reuveny, R. (2003). Economic globalization and democracy: An empirical analysis. *British Journal of Political Science*, 33(1), 29-54.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 63-105.
- Luger, J. (2024). Where #freedom and #patriotism live: Linking digital media to far-right geographies. *Political Geography*, 114(103195), 1-13. doi:10.1016/j.polgeo.2024.103195
- Mahdavi, M. (2008). Rethinking structure and agency in democratization: Iranian lessons. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 1(2), 142-160.
- McAuliffe, M. & L.A. Oucho (Eds.). (2024). World Migration Report 2024. *International Organization for Migration (IOM)*. Geneva.
- McAnulla, S. (2002). Structure and agency. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Theory and Methods in Political Science* (2nd ed.) (pp. 271-291). Palgrave Macmillan.
- McCaughey, M. & Ayers, M. D. (2003). Introduction. In M. McCaughey & M. D. Ayers (Eds.), *Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practise* (pp. 25-46). London: Routledge.
- Mill, J. S. ([1859] 1984). A few words on non-intervention, libertarian alliance. In J. M. Robson (ed.), *The Collected Works of John Stuart Mill*, Toronto: The University of Toronto Press.
- Mirzayevich, K. B. (2023). The negative impact of social networks on the spirituality of young people in the context of globalization. *Open Access Repository*, 4(3), 780–789. doi:10.17605/OSF.IO/6KD2Y
-

- Molotkina, Y. (2022). Verbal manipulation of the “troll factory” in the context of the Kremlin’s anti-Ukrainian propaganda in the English language discourse of social media sites TikTok and Twitter. *Society, Document, Communication*, 7(4), 155-181. doi:10.31470/2518-7600-2022-17-155-181
- Moore, B. (1966). *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in making of the modern world*. Massachusetts: Beacon Press.
- Mustaffa, M. & Lokmanoglu, A. D. (2025). Networks approaches to conflict and peace communication. In S. L. Connaughton & S. Pukallus (Eds.), *The Routledge Handbook of Conflict and Peace Communication* (pp. 32-42). New York: Routledge.
- Ntini, E. (2016). Today’s world: Can modernisation theory still explain it convincingly?. *Journal of Sociology and Social Anthropology*, 7(1), 56-67. doi:10.1080/09766634.2016.11885702
- O’Donnel, G. & Schmitter, P. (1986). *Transition from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore: The John Hopkins University.
- Pevehouse, J. (2002). Democracy from the outside-in? International organizations and democratization. *International Organization*, 56(3), 515-549.
- Potter, D. (1997). Explaining democratization. In D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh & P. Lewis (Eds.), *Democratization* (pp. 1-40). Cambridge: Polity Press.
- Przeworski, A. & Limongi, F. (1997). Modernization: Theories and facts. *World Politics*, 49(2), 155-183.
- Rodriguez, N. S. (2016). Communicating global inequalities: How LGBTI asylum-specific NGOs use social media as public relations. *Public Relations Review*, 42(2), 322–332. doi:10.1016/j.pubrev.2015.12.002
- Rueschemeyer, D., Stephens, E. H. & Stephens, J. D. (1992). *Capitalist development and democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rustow, D. A. (1970). Transitions to democracy: Toward a dynamic model. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363. doi:10.2307/421307
- Stephens, H. (1988). Capitalist development and democracy in South America. *The Meetings of the Midwest Political Science Association* (pp. 1-91).
- Teorell, J. (2010). *Determinants of democratization: Explaining regime change in the world, 1972–2006*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tudoroiu, T. (2014). Social media and revolutionary waves: The case of the Arab Spring. *New Political Science*, 36(3), 346–365. doi:10.1080/07393148.2014.913841
- Udoinwang, D. & Akpan, I. J. (2023). Digital transformation, social media revolution, and e-society advances in Africa: Are indigenous cultural identities in danger of extinction?. *SSRN*. doi:10.2139/ssrn.4349795
- Urman, A. & Makhortykh, M. (2024). Trolls, bots and everyone else: The analysis of multilingual social media manipulation campaigns on Twitter during 2019 elections in Ukraine. *East European Politics*, 1-20. doi:10.1080/21599165.2024.2415640
- Xu, X., Mao, Z. M. & Halderman, J. A. (2011). Internet censorship in China: Where does the filtering occur?. In N. Spring, G. F. Riley (Eds), *Passive and Active Measurement. PAM 2011. Lecture Notes in Computer Science*, (Vol 6579). Berlin, Heidelberg: Springer. doi:10.1007/978-3-642-19260-9_14

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.24>

Volume 8/3

2024 p. 445-454

TEKNOLOJİ İLE SANATIN KESİŞİMİNDE ÇAĞDAŞ DÖNÜŞÜMLER VE YARATICI SÜREÇLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON CONTEMPORARY TRANSFORMATIONS AND CREATIVE PROCESSES AT THE INTERSECTION OF TECHNOLOGY AND ART

Mehmet Akif ÖZDAL*

ÖZ

Bilgisayar teknolojilerinin sanat üzerindeki etkisinin incelenmesi, teknoloji ve sanatın birleşim noktasında yer alan, derinlemesine multidisipliner bir araştırma alanını tanımlamaktadır. 1960'lı yıllardan günümüze, sanat eserlerinin üretimi, işlenmesi ve sunumu süreçlerinde bilgisayar teknolojilerinin entegrasyonu önemli ölçüde artmıştır. Bu entegrasyon, dijital sanat, bilgisayar grafikleri, sanal gerçeklik, interaktif kurulumlar ve algoritmik kompozisyonlar gibi yenilikçi disiplinlerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Bu süreçte, bilgisayar destekli tasarım (CAD), dijital görüntü işleme, yapay zeka uygulamaları ve yazılım tabanlı sanat eserleri, sanatın üretim ve algılanma biçimlerinde paradigmatik değişiklikler meydana getirmiştir. Bununla birlikte, bilgisayar teknolojilerinin sanat üzerindeki etkisinin incelenmesi, etik, telif hakkı ve orijinallik gibi konularda da yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırma, bilgisayar teknolojilerinin çağdaş sanat uygulamaları üzerindeki etkilerini ve bu etkileşimin sanatçıların yaratıcı süreçlerine katkılarını incelemeyi amaçlayarak Daniel Rozin, Rafael Lozano-Hemmer, Daniel Canogar ve Camille Utterback'ın eserleri üzerinden bilgisayar teknolojilerinin sanat üzerindeki yenilikçi kullanımları incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmanın problem cümlesi, "Bilgisayar teknolojilerinin sanatsal ifade biçimleri üzerindeki etkisi ve bu etkileşimin çağdaş sanat pratikleri ve sanatçıların yaratıcı süreçleri üzerindeki dönüşümleri nelerdir?" şeklinde belirlenerek, metodolojisi, literatür taraması, mantıksal akıl yürütme ve tarihsel perspektif analizi benimsenmiştir. Bulgular, bilgisayar teknolojilerinin 1960'lardan itibaren sanatsal ifade aracı olarak kullanımının arttığını ve çoklu ortam uygulamalarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğunu Sonuçlar ise, bu teknolojilerin sanatın tanımını, sanatçıların rolünü ve izleyicilerin sanat eserleriyle etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirdiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilgisayar Teknolojileri, Çağdaş Sanat, Yaratıcı Süreçler, Multidisipliner Araştırma, İnteraktif Sanat.*

* Öğretmen, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, E-mail: mehmetakfozdl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3148-8988, Sivas, Türkiye.

ABSTRACT

Examining the impact of computer technologies on art defines an in-depth multidisciplinary field of research that lies at the intersection of technology and art. Since the 1960s, the integration of computer technologies in the production, processing and presentation of works of art has increased significantly. This integration has allowed the emergence of innovative disciplines such as digital art, computer graphics, virtual reality, interactive installations and algorithmic compositions. In this process, computer-aided design (CAD), digital image processing, artificial intelligence applications and software-based artworks have brought about paradigmatic changes in the ways art is produced and perceived. However, examining the impact of computer technologies on art brings about new discussions on issues such as ethics, copyright and originality. In this context, the research aimed to examine the effects of computer technologies on contemporary art practices and the contributions of this interaction to the creative processes of artists, and the innovative uses of computer technologies on art were examined through the works of Daniel Rozin, Rafael Lozano-Hemmer, Daniel Canogar and Camille Utterback. In this context, the problem statement of the research is "What are the effects of computer technologies on artistic expression forms and the transformations of this interaction on contemporary art practices and the creative processes of artists?" The methodology, literature review, logical reasoning and historical perspective analysis were adopted. The findings show that the use of computer technologies as a means of artistic expression has increased since the 1960s and contributed to the realization of multimedia applications. The results have shown that these technologies have reshaped the definition of art, the role of artists and the way audiences interact with works of art.

Keywords: *Computer Technologies, Contemporary Art, Creative Processes, Multidisciplinary Research, Interactive Art.*

Giriş

Türkiye Bilgisayar teknolojilerinin sanat dünyasına entegrasyonu, 1960'lı yılların başlarından itibaren, sanatın üretim, sunum ve algılanma biçimlerinde devrim yaratan bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu dönüşüm, teknoloji ve sanatın birleştiği multidisipliner bir araştırma alanının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, bilgisayar teknolojilerinin sanat üzerindeki etkilerini, özellikle çağdaş sanat uygulamaları ve sanatçıların yaratıcı süreçleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Daniel Rozin, Rafael Lozano-Hemmer, Daniel Canogar ve Camille Utterback gibi sanatçıların eser örnekleri, bu teknolojilerin sanat üzerindeki yenilikçi kullanımlarını gözler önüne sermektedir. Araştırmanın odaklandığı temel soru, bilgisayar teknolojilerinin sanatsal ifade biçimleri üzerindeki etkisi ve bu etkileşimin çağdaş sanat pratikleri ve sanatçıların yaratıcı süreçleri üzerindeki dönüşümleri nelerdir? şeklinde formüle edilmiştir (Öncü, 2024).

Bu soru bağlamında, araştırma metodolojisi literatür taraması, mantıksal akıl yürütme ve tarihsel perspektif analizi yöntemlerine dayanmaktadır. Bulgular,

bilgisayar teknolojilerinin sanat alanındaki kullanımının arttığını ve çoklu ortam uygulamalarının gerçekleştirilmesine önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır (Öncü, 2024). Sonuçlar, bu teknolojik ilerlemelerin, sanatın tanımını, sanatçıların rolünü ve izleyicilerin sanat eserleriyle etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Dijital Çağda Sanatın Yeniden Tanımlanışı

Bilgisayar destekli sanat üretimi, dijital sanatın geniş spektrumunu kapsar, örneğin, Andy Warhol'un 1980'lerde Commodore Amiga kullanarak yaptığı dijital eserler, dijital sanatın erken örneklerindendir. Bu süreçte, bilgisayar ve dijital teknolojiler, geleneksel fırça ve tuval gibi teknikleri desteklemenin yanı sıra, dijital illüstrasyon ve dijital boyama gibi yeni sanat türleri ve akımlarını da doğurmuştur. Özellikle, Scott McCloud'un dijital çizgi romanları, dijital teknolojinin anlatı sanatındaki rolünün güçlü bir örneğidir. Piksel sanatı, internet sanatı ve algoritma sanatı gibi akımlar, Cory Arcangel gibi sanatçıların yaratıcı eserleri ile dijital ve bilgisayar teknolojilerinin sanatsal potansiyelini ortaya koymuştur (Öncü, 2024).

Bilgisayar teknolojilerinin sanat üretiminde kritik bir role sahip olmasına rağmen, Nam June Paik'in "TV Buddha" gibi eserlerde görüldüğü üzere, tüm dijital sanat çalışmaları doğrudan bu teknolojilere dayanmaz. Bu durumun temel nedeni, dijital sanatın kapsamının, bilgisayarların aktif kullanımını gerektirmeyen geniş bir teknoloji yelpazesini içermesidir. Örneğin, "TV Buddha" eseri, bir heykel ve kapalı devre video sistemini içerir; bu sistem, bir Buda heykelinin kendi televizyon görüntüsünü izlemesine olanak tanır. Bu eserde, bilgisayar teknolojisi kullanılmamakla birlikte, teknolojik cihazların sanat eserine entegrasyonu yoluyla dijital sanatın ruhu yakalanmıştır (Öncü, 2024).

Nam June Paik'in yaklaşımı, dijital sanatın sadece bilgisayar teknolojisine değil, aynı zamanda elektronik ve mekanik teknolojilerin yaratıcı kullanımına da dayanabileceğini göstermektedir. Bu tür eserler, sanatçının teknolojiyi nasıl algıladığı, onunla nasıl etkileşime girdiği ve bu teknolojileri izleyicilerin deneyimini zenginleştirmek için nasıl kullandığı konusunda daha geniş bir yelpaze sunar. "TV Buddha" eseri, izleyici ile eser arasındaki etkileşimin sadece bilgisayarlar aracılığıyla değil, aynı zamanda diğer elektronik ve mekanik araçlarla da sağlanabileceğini vurgular, bu da dijital sanatın tanımının ve kapsamının daha geniş olduğunu gösterir. Bu geniş kapsam, sanatçıların ifade özgürlüğüne daha fazla alan sağlar ve teknolojinin sanatsal potansiyelini daha da genişletir (Öncü, 2024).

Bir diğer açıdan, 1980'lerde, Adobe tarafından geliştirilen Photoshop ve Illustrator gibi programlar, dijital sanatın daha geniş kitleler tarafından erişilebilir hale gelmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde, Jeff Wall ve Andreas Gursky gibi sanatçıların dijital manipülasyon tekniklerini kullanmaları, dijital sanatın ifade gücünü genişletmiştir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, dijital sanatçılar, Olia Lialina ve JODI gibi, çalışmalarını daha geniş kitlelere sunma imkanı bulmuş ve sanatın ifade tarzları çeşitlenmiştir (Öncü, 2024).

Günümüzde ise Instagram ve Twitter gibi sosyal medya platformlarının yükselişi, Ai Weiwei gibi sanatçıların yaratıcılıklarını geniş kitlelere ulaştırmalarına olanak tanımıştır. Bu, sanatın tanımının, sanatçının rolünün ve izleyicinin sanat eserleriyle etkileşim biçimlerinin sürekli olarak yeniden şekillendirilmesine yol açmaktadır. Dijital sanat, Zach

Lieberman'ın interaktif enstalasyonları gibi, bilgisayar destekli sanat üretiminin ötesine geçerek, teknoloji ve yaratıcılığın sınırlarını zorlayan bir alana dönüşmüştür (Öncü, 2024).

1. Bilgisayarın Sanat Uygulamalarında Yapay Zeka Entegrasyonu

Bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekanın sanat alanındaki entegrasyonu, üç temel metodoloji altında incelenebilir: Bilgisayar Destekli Tasarımlar (CAD), Bilgisayar Üretimi Yaratımlar (CGD) ve Özgün Kodlamalar (Öncü, 2024). Bu metodolojiler, sanatçılara geleneksel ve dijital ortamları birleştirerek eserlerinde yenilikçi ve özgün yaklaşımlar geliştirme imkanı sunmaktadır.

İlk olarak, CAD teknolojisi, sanatçıların yaratıcı süreçlerine bilgisayar destekli tasarım araçlarını entegre etmelerini sağlar. Bu entegrasyon, sanatçıların eserlerinde daha detaylı ve hassas düzenlemeler yapmalarına, aynı zamanda geleneksel tekniklerle oluşturulması zor ya da imkansız olan efektler yaratmalarına olanak tanır (Öncü, 2024). Özellikle Zaha Hadid'in mimari tasarımlarında CAD kullanımı, karmaşık geometrik formların ve yapıların gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır (Suyabatmaz & Sever, 2023). Bu tür projelerde yapay zeka algoritmalarının kullanımı, tasarım süreçlerini hızlandırırken estetik kararların daha derinlemesine ele alınmasını sağlamaktadır.

İkinci olarak, CGD, tamamen dijital ortamlarda sanat eserleri yaratma sürecini kapsar. Sanatçılar, bu yöntemde yapay zeka algoritmalarını kullanarak dinamik ve yenilikçi görsel deneyimler oluştururlar (Öncü, 2024). Yapay zeka, CGD projelerinde büyük veri setlerini analiz ederek yeni formlar, kompozisyonlar ve estetik yaklaşımlar sunar. Örneğin, John Maeda'nın "React" serisi gibi yapıtlar, yapay zekanın sanatçıların yaratıcı süreçlerine nasıl entegre edildiğini gösterir (İşbeceren & Okuyucu, 2023).

Son olarak, Özgün Kodlamalar, sanatçıların projeye özel yazılımlar geliştirerek eserlerini oluşturmasını ifade eder. Yapay zeka, bu süreçte sanatçılara esneklik ve yaratıcılık anlamında özgün bir alan sağlar. Özellikle Casey Reas ve Ben Fry tarafından geliştirilen Processing programlama dili, sanatçıların yaratıcı kodlamalar yapmasına olanak tanır ve yapay zeka entegrasyonu ile daha dinamik ve interaktif projeler geliştirilmesine imkan sağlar (Gülfidan & Fitöz, 2023).

Yapay zeka ile bu üç metodolojinin birleşimi, özellikle kapsamlı projelerde sanatın sınırlarını zorlayarak izleyicilere çok katmanlı deneyimler sunar. James Turrell'in ışık enstalasyonları gibi projelerde yapay zeka destekli algoritmalar, ışığın ve mekânın kullanımını daha etkileşimli hale getirir (Öncü, 2024). Aynı şekilde, Random International'ın "Rain Room" adlı interaktif enstalasyonunda yapay zeka, su ve ışık gibi geleneksel malzemelerle birleşerek izleyicilerin eserle etkileşim kurmasını sağlayan karmaşık yapıların oluşturulmasına katkıda bulunur (Gülfidan & Fitöz, 2023).

Sonuç olarak, yapay zekanın sanat alanına entegrasyonu, sanatçılara yeni yaratıcı yollar açarken izleyicilere de çok boyutlu ve etkileşimli deneyimler sunmaktadır. Bu entegrasyon, sanatın teknolojik dönüşümünü hızlandırmakta ve sanatsal ifadeye yeni boyutlar eklemektedir.

2. Çağdaş Sanatta Bilgisayar ve Yapay Zeka Teknolojilerinin Rolü

Bilgisayar ve yapay zeka teknolojilerinin çağdaş sanata entegrasyonu, Manfred Mohr, Harold Cohen ve Jean-Pierre Hébert gibi sanatçıların 1960'lar ve 1970'lerdeki öncü çalışmaları ile başlamıştır (Ertmer, 1999). Bu dönemde başlayan dönüşüm, teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte sanat dünyasında da derin bir etki yaratmıştır (Sadık, 2008). Yaklaşık altmış yıllık bu süreçte John Maeda, Camille Utterback ve Refik Anadol gibi çağdaş sanatçılar, bilgisayar teknolojilerini ve yapay zeka algoritmalarını sanat üretim süreçlerine entegre ederek eserlerinde yenilikçi yaklaşımlar geliştirmişlerdir (Howard et al., 2015).

Bu araştırma, sanatçı, sanat eseri ve izleyici arasındaki sınırların bulanıklaştığı, interaktif ve dinamik eserler üreten sanatçıları ve onların yapay zeka destekli çalışmalarını incelemektedir. Özellikle Daniel Rozin, Rafael Lozano-Hemmer, Daniel Canogar ve Camille Utterback'ın yapay zeka ve bilgisayar teknolojileriyle yarattıkları yenilikçi eserler, bu incelemenin odağını oluşturmaktadır (Öncü, 2024). Bu sanatçılar, dijital teknolojilerin ve yapay zekanın sanatla birleşerek yeni ifade biçimlerini mümkün kıldığı projeler üretmişlerdir. Yapay zeka, eserlerin formunu, yapısını ve izleyiciyle olan etkileşimini radikal bir biçimde değiştirmiştir.

Yapay zeka teknolojileri, sanatın tanımını ve sanatçının rolünü yeniden şekillendirirken, izleyicinin eserle etkileşimine de yeni boyutlar kazandırmıştır (Wilson, 2003). Teknoloji aracılığıyla sanat eserleri, izleyicinin katılımına ve tepkilerine duyarlı hale gelmiş ve bu da her etkileşimde farklı bir deneyim sunulmasını sağlamıştır (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2012). Yapay zekanın bu dinamik etkileşimdeki rolü, izleyicilerin eserlerle daha derin ve kişisel bağlar kurmalarına olanak tanımakta, aynı zamanda eserlerin yaratım sürecini de izleyicinin katkısıyla evrilen bir forma dönüştürmektedir (Öncü, 2024).

Bu kapsamda yapay zeka, sadece sanatın üretim sürecini değil, aynı zamanda sanatın algılanış biçimini de köklü bir şekilde dönüştürmektedir.

3. Yapay Zeka ve Teknoloji Destekli Sanat Uygulamaları: Camille Utterback, Daniel Canogar, Rafael Lozano-Hemmer ve Daniel Rozin'in Eserleri Üzerine Bir İnceleme

Teknoloji ve yapay zekanın sanat dünyasında giderek artan bir şekilde entegre edilmesi, sanatçıların yaratıcı süreçlerine yenilikçi yaklaşımlar getirmiştir. Bu kapsamda Camille Utterback, Daniel Canogar, Rafael Lozano-Hemmer ve Daniel Rozin gibi sanatçılar, eserlerinde bilgisayar teknolojileri, yapay zeka ve izleyici etkileşimini ön plana çıkarmışlardır. Bu sanatçılar, yapay zekayı sanatın bir aracı olarak kullanarak dinamik, etkileşimli ve yenilikçi eserler üretmişlerdir.

Camille Utterback, 1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuş ve interaktif enstalasyonları aracılığıyla sanat ile teknolojiyi bütünleştiren bir sanatçı olarak tanınmıştır (Seevinck, 2017). Utterback'ın eserleri, izleyicilerin hareketlerine duyarlı sensörler ve görüntüleme teknolojilerini bir araya getiren yapay zeka tabanlı sistemlerle şekillenmektedir (Stern, 2016). Örneğin, "Aurora Organ" adlı eseri, dokunma sensörleri

ve renkli LED'ler ile izleyicinin hareketlerine tepki veren bir yapıya sahiptir (Labbo & Place, 2010). Utterback'ın bu eserlerinde izleyici, eserin hem bir parçası hem de yaratıcısı konumundadır; yapay zeka teknolojileri, izleyiciyle eseri arasında anlık etkileşimler yaratır ve sanatın sınırlarını genişletir (Öncü, 2024).

Daniel Canogar ise, özellikle atık elektronik malzemeleri sanata dönüştüren projeleri ile tanınan bir sanatçıdır. Sanatçının hafıza, zaman ve insan deneyimi üzerine odaklanan eserleri, projeksiyon yansıtımları ve dijital panolar kullanılarak izleyiciyle dinamik bir ilişki kurar (García, 2017). Özellikle "Storming Times Square" adlı eseri, izleyicilerin katılımıyla oluşan bir projeksiyon yansıması olup, bu süreçte yapay zeka teknolojileri ile elde edilen veriler işlenerek devasa LED ekranlara yansıtılmıştır (Pérez, 2020). Canogar'ın bu çalışmaları, izleyicileri yalnızca bir gözlemci olarak değil, sanat eserinin bir unsuru olarak konumlandırır ve yapay zeka aracılığıyla sanatın yaratım sürecine aktif olarak dahil eder (Öncü, 2024).

Rafael Lozano-Hemmer, fiziksel kimya alanındaki eğitimini sanatla buluşturan ve büyük ölçekli interaktif enstalasyonlar üreten bir sanatçıdır. Yapay zeka, robot teknolojisi ve yüz tanıma sistemleri gibi teknolojileri kullanarak sanatın algılanış biçimlerini dönüştürür. Sanatçının "Zum Pavilyonu" adlı eseri, izleyicilerin mekandaki hareketlerine anlık tepki veren kameralarla donatılmıştır ve yüz tanıma teknolojisiyle izleyicilerin hareketlerini takip eden dinamik bir görsel kompozisyon sunar (Öncü, 2024). Lozano-Hemmer'in bu eseri, izleyiciyi gözetleme teknolojileri ile yüzleştirirken aynı zamanda onların eserle olan etkileşimlerini yapay zeka aracılığıyla yeniden yapılandırır (Papadaki, 2015).

Daniel Rozin ise, bilgisayar teknolojileri ve günlük yaşamdan aldığı materyalleri birleştirerek imge yaratım süreçlerini inceleyen bir sanatçıdır. "Wooden Mirrors" adlı eserinde, ahşap parçalar yapay zeka kontrollü motorlar aracılığıyla izleyicinin hareketlerine tepki verir ve bu hareketler, ahşap parçaların şekil alarak izleyicinin yansımaları oluşturmasına olanak tanır (Sloan & Turner, 2024). Rozin'in bu eserleri, sanatçının teknolojiyi sanatsal yaratım sürecine nasıl entegre ettiğini gösterirken, yapay zeka ile izleyici etkileşimini ön plana çıkararak algıyı sorgulayan yenilikçi bir yaklaşım sunar (Öncü, 2024).

Bu dört sanatçı, yapay zekanın sanatsal yaratım sürecinde oynadığı rolü yeniden tanımlamış ve izleyicilerin sanat eserleriyle olan ilişkisini dönüştürmüştür. Yapay zeka, bu eserlerde yalnızca bir araç değil, aynı zamanda izleyiciyle sanat eseri arasındaki dinamik etkileşimi sağlayan merkezi bir unsur haline gelmiştir. Bu bağlamda, teknoloji ve yapay zekanın sanatın yaratım ve deneyimlenme biçimlerine getirdiği katkılar, çağdaş sanatın sınırlarını genişletmiş ve yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır (Öncü, 2024).

4. Yöntem

Çalışmada mantıksal akıl yürütme, literatür taraması yöntemi ve tarihsel perspektif analizi kullanılmıştır. Mantıksal akıl yürütme, mevcut bilgiler arasındaki ilişkileri analiz ederek mantıklı sonuçlara ulaşma sürecidir ve bu süreç, çıkarım yapma, hipotez oluşturma ve problem çözme gibi entelektüel faaliyetlerin temelini oluşturur (Paul & Elder, 2002). Literatür taraması, belirli bir konu hakkında mevcut olan yazılı malzemeleri

(kitaplar, makaleler, tezler, raporlar, çevrimiçi kaynaklar vb.) inceleyerek ve analiz ederek bilgi toplama sürecidir (Sutton, 2020). Bu süreç, araştırmacıların konuyla ilgili mevcut teorileri, bulguları ve tartışmaları derinlemesine anlamalarını sağlar (Duggan, 2016). Tarihsel perspektif analizi, bir konunun veya olayın geçmişten günümüze kadar olan sürecini ve gelişimini inceleyen bir yöntemdir (Kürkçüoğlu, 2020, s. 461). Bu analiz, belirli bir konunun tarih boyunca nasıl şekillendiğini, değişim ve dönüşümlerini, geçmişte yaşanan önemli olayların bugünkü durum üzerindeki etkilerini ve tarihsel bağlamda nasıl anlamlandırılması gerektiğini anlamak için kullanılır (Xu & Zou, 2022).

5. Bulgular

Bilgisayar teknolojileri ve yapay zekanın sanat üzerindeki entegrasyonu, 1960'lı yıllardan itibaren sanatın üretim, sunum ve algılanma biçimlerinde köklü bir dönüşümü tetiklemiştir. Bu dönüşüm, teknoloji ile sanatın kesiştiği noktada yeni sanatsal pratiklerin gelişmesine olanak sağlamış ve sanatçıların yaratıcı süreçlerini derin bir şekilde etkilemiştir. Bu çalışma, Daniel Rozin, Rafael Lozano-Hemmer, Daniel Canogar ve Camille Utterback gibi sanatçıların eserlerini inceleyerek, bilgisayar teknolojileri ve yapay zekanın çağdaş sanat üzerindeki yenilikçi etkilerini ve bu etkileşimlerin sanatçıların üzerindeki katkılarını değerlendirmektedir (Öncü, 2024).

Elde edilen bulgular, bilgisayar teknolojileri ve yapay zeka entegrasyonunun, 1960'lardan bu yana sanatsal ifade aracı olarak giderek daha fazla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu teknolojiler, sanatın tanımını, sanatçıların rolünü ve izleyicilerin sanat eserleriyle olan etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Özellikle yapay zeka tabanlı algoritmalar, sanat eserlerinin üretim süreçlerini dönüştürmekte ve sanatçıların yaratıcılıklarına yeni bir boyut kazandırmaktadır (Öncü, 2024). Dijital teknolojilerin, yapay zeka sistemlerinin ve bilgisayar destekli sanat üretim süreçlerinin yaygınlaşması, sanatın geniş bir yelpazede uygulanmasına olanak sağlamıştır. Andy Warhol'un Commodore Amiga kullanarak yarattığı dijital eserler ve Scott McCloud'un dijital çizgi romanları, yapay zekanın sanatsal üretimdeki potansiyelini açığa çıkaran erken örnekler arasında sayılabilir (Öncü, 2024).

Sanat uygulamalarında yapay zeka ve bilgisayar teknolojilerinin kullanımı, üç temel metodoloji çerçevesinde değerlendirilebilir: Bilgisayar Destekli Tasarımlar (CAD), Bilgisayar Üretimi Yaratımlar (CGD) ve Özgün Kodlamalar. CAD, geleneksel sanat yaratım süreçlerine bilgisayar ve yapay zeka teknolojilerinin entegrasyonunu sağlarken, CGD sanatçıların tamamen dijital ortamlarda yapay zeka algoritmaları ile eser yaratmalarına olanak tanır. Özgün Kodlamalar ise sanatçıların projelere özgü yazılımlar geliştirerek sanatsal yaratım sürecine katkıda bulunmalarını sağlar (Öncü, 2024). Bu metodolojilerin birleşimi, yapay zeka destekli çok katmanlı sanat eserlerinin yaratılmasına ve izleyicilere yeni sanatsal deneyimler sunan projelerin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır.

Dolayısıyla, yapay zeka ve bilgisayar teknolojileri, sanatsal yaratıcılık üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu teknolojiler, sanatın geleneksel tanımını genişleterek sanatçılara daha fazla özgürlük ve yenilikçi olanaklar sunmakta, izleyicilerin sanat eserleriyle olan etkileşim biçimlerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, sanat eserlerinin

daha demokratik ve erişilebilir olmasına katkı sağlarken, izleyicilere eserlerle daha kişisel ve dinamik bağlar kurma fırsatı sunmaktadır. Yapay zeka algoritmalarının kullanıldığı projeler, sanatçının ve izleyicinin eserin bir parçası haline geldiği, etkileşimleri zenginleştirip sanatsal yaratıcılığı derinleştiren yenilikçi bir süreci mümkün kılmaktadır (Öncü, 2024).

Sonuç

Bu araştırma, bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekanın sanat alanına entegrasyonunun, Postmodern sanat akımlarıyla paralel bir gelişim gösterdiğini ve sanatçıların etkileşimli, erişilebilir ve dinamik eserler üretme eğilimlerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde insan ve makine etkileşimi sanat yapıtları üzerinden yoğun bir şekilde sorgulanmış, teknoloji, insan yaşamının her alanını derinden etkileyerek Postdijital sürecin başlangıcını işaret etmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda yapay zeka ve bilgisayar teknolojilerinin sanatsal yaratıcılık süreçlerine dahil edilmesi, sanat eserlerine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekanın sanat disiplinine sunduğu en önemli katkılardan biri, etkileşimli sanat uygulamalarının gerçekleştirilmesine olanak tanımasıdır. Bu durum, sanatın tanımını genişleterek izleyicinin sanat eseriyle olan etkileşimini temelden dönüştürmüştür. Yapay zeka destekli etkileşimli sanat, izleyicinin deneyimlerine dayalı, onun katılımına ve hareketlerine duyarlı şekilde değişen eserlerin yaratılmasını mümkün kılmıştır. Bu tür eserler, bazı durumlarda izleyici olmadan var olamamakta; izleyici, eserin aktif bir unsuru haline gelmektedir.

Günümüzde sanatçılar, izleyicilere yapay zeka ve bilgisayar teknolojilerinin sağladığı gelişmiş imkanlar aracılığıyla özgün deneyimler sunmaktadır. Sanatçılar, kendi kavramsal yaklaşımları doğrultusunda bu teknolojileri kullanarak izleyicileri eserleriyle kişisel bir etkileşime davet etmekte ve böylelikle kendi özgün estetik vizyonlarını ortaya koymaktadırlar. Yapay zeka, sanatçı ve izleyici arasındaki etkileşimi zenginleştirerek, eserin her izleyiciyle yeniden şekillenmesine ve anlam kazanmasına olanak tanımaktadır.

Bu süreç, sanatçı, sanat eseri ve izleyici kavramlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Sanat eserinin maddi formu, dijital formlara ve izleyici etkileşimi olmaksızın aktifleşmeyen yapıtlar haline gelebilmektedir. Yapay zeka ve bilgisayar teknolojileri, bu eserlerin her izleyiciyle yeni bir deneyim sunarak, sanatın statik doğasından dinamik bir yapıya evrilmesine katkıda bulunmuştur. Bu eserlerde izleyicinin anlık ve özgün hareketlerine duyarlılık ön plandadır; böylece her izleyiciyle farklı bir anlamlandırma süreci gelişmekte ve eserin kalıcılığı, etkileşimin sürekliliği ile sınırlı kalmaktadır.

Dolayısıyla, bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekanın çağdaş sanata entegrasyonu, sanatın sınırlarını zorlayan, izleyici katılımını merkeze alan ve teknoloji ile insan etkileşimini sorgulayan yenilikçi sanat eserlerinin üretilmesine olanak sağlamıştır. Bu dönüşüm, sanatın daha demokratik, erişilebilir ve izleyiciyle etkileşim içinde şekillenen bir alan haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, bilgisayar teknolojileri ve yapay zekanın sanat üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamak ve bu alandaki potansiyeli değerlendirmek için sağlam bir temel teşkil etmektedir.

KAYNAKLAR

- Duggan, T. J. (2016). MASTER ing the Art of Music Integration. In *Recontextualized* (pp. 51-64). Brill.
- Ertmer, P. A. (1999). Addressing first-and second-order barriers to change: Strategies for technology integration. *Educational technology research and development*, 47(4), 47-61.
- Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T., Sadik, O., Sendurur, E., & Sendurur, P. (2012). Teacher beliefs and technology integration practices: A critical relationship. *Computers & education*, 59(2), 423-435.
- García, A. (2017). Digital Reinterpretations: The Art of Daniel Canogar. *Contemporary Art Review*, 12(2), 45-59.
- GÜLFİDAN, K., & FİTÖZ, İ. (2023). Simetri Kavramı ve Periyodik Yüzey Tasarımları Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Araştırma. *Mimarlık ve Yaşam*, 8(3), 625-653.
- Howard, S. K., Chan, A., Mozejko, A., & Caputi, P. (2015). Technology practices: Confirmatory factor analysis and exploration of teachers' technology integration in subject areas. *Computers & Education*, 90, 24-35.
- İŞBECEREN, M. Ü., & OKUYUCU, Ş. E. (2023). Parametrik Tasarım Yöntemiyle Modellenen Oturma Bankının Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği. *Journal of Planning Architecture and Design*, 1(1), 1-18.
- Kürkçüoğlu, S. S. (2020). Alevi-Bektaşî Kültürünün Deryası Kısas ve Yaşayan Bir Usta: Âşık Sefâî. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (96), 459- 490.
- Öncü, M. E. L. D. A. (2024). The Effects of Digital Technologies in Contemporary Art Bilgisayar Teknolojilerindeki Gelişmelerin Çağdaş Sanattaki Etkisi. *Art and Interpretation*, 2024(43).
- Papadaki, E. (2015). Interactive Video Installations in Public Spaces: Rafael Lozano-Hemmer's Under Scan. In *Besides the Screen: Moving Images through Distribution, Promotion and Curation* (pp. 197-212). London: Palgrave Macmillan UK.
- Paul, R. W., & Elder, F. (2002). *Critical thinking: An introduction*.
- Pérez, J. (2020). Participatory Art in the Digital Era: A Case Study of Daniel Canogar's Works. *Interactive Art Review*, 2(1), 10-22.

- Sadik, A. (2008). Digital storytelling: A meaningful technology-integrated approach for engaged student learning. *Educational technology research and development*, 56, 487-506.
- Seevinck, J., & Seevinck, J. (2017). Characterising Artworks for Emergence. *Emergence in Interactive Art*, 47-69.
- Sloan, A., & Turner, D. (2024, April). Adaptive Interactive Environments: Harnessing Audience Interaction for Immersive Multisensory Spaces. In *International Moving Image Cultures Conference (IMOVICCON 2023)* (pp. 4-16). Atlantis Press.
- Sutton, A. C. (2020). The composition of success: competition and the creative self in contemporary art music. *Qualitative Sociology*, 43(4), 489-513.
- Stern, N. (2016). Interactive Art: Interventions in/to Process. *A Companion to Digital Art*, 310-329.
- SUYABATMAZ, E., & SEVER, İ. A. (2023). İç Mekanlarda Biyomorfik Yaklaşımlarla Parametrik Tasarım. *Yapı Bilgi Modelleme*, 5(1), 26-38.
- Utterback, C. (2004). Unusual positions—embodied interaction with symbolic spaces. *First person: New media as story, performance, and game*, 218-226.
- Wilson, S. (2003). *Information arts: intersections of art, science, and technology*. MIT press.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.25>

Volume 8/4

2024 p. 455-466

BEDEN OLUMLAMA: TIKTOK'TA #BEDENOLUMLAMA VİDEOLARININ İÇERİK ANALİZİ

BODY POSITIVITY: CONTENT ANALYSIS OF #BODYPOSITIVITY VIDEOS ON TIKTOK

Deniz SEZGİN*

ÖZ

Beden olumlama, kendini kabul etmeyi ve farklı beden biçimlerinin normallliğini vurgulayan, sosyal medya platformlarında son yıllarda ivme kazanan bir hareketi ifade etmektedir. Genel olarak zayıflığı idealleştiren geleneksel güzellik standartlarına meydan okuyarak, bireyleri benzersiz fizik özelliklerini benimsemeye teşvik etmektedir.

Günümüzde beden imajı hakkındaki tartışmalar için TikTok önemli bir mecra haline gelmiştir. Platformun hızlı yapısı kullanıcıları dayatılan güzellik ideallerine maruz bırakmakta, olumsuz beden imajına ve sosyal karşılaştırmalara yok açmaktadır. Beden olumlama videolarının içeriklerinin kullanıcıların hem ruh sağlığı ve hem öz algıları üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olabileceği çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. TikTok'ta beden olumlama videolarına maruz kalmanın kendinden memnun olmayı artırabileceği ve özellikle genç kadınlar üzerinde pozitif etkileri olabileceği tartışılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı beden olumlama videolarının beden olumlama ilkeleriyle uyumluluğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın evrenini TikTok'ta paylaşılan tüm videolar, örneklemini ise TikTok'ta #bodypositivity, #bodypositivityvideos, #bodypositivitytrends hashtagleri ile 2 Kasım 2024 tarihinde yapılan arama sonucunda listelenen 120 video oluşturmaktadır. Videolar beden olumlama ilkeleri olan çeşitlilik, bedene saygı ve sevgi, sağlık, topluluk desteği, güçlendirme ve onur açısından incelenmiş ve içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, TikTok'taki beden olumlama videolarının genellikle genç, beyaz kadınları tasvir ettiği görülmüştür. Videoların %93'ü Batı kültürüne dayalı güzellik ideallerini somutlaştırmakta, %50'si sadece büyük bedenleri tasvir etmekte, %32,2'si olumlu beden imajı mesajları içermektedir. Videolarda olumsuz görünüme odaklı temalar veya nesneleştiren içerikler nadir olup, çelişkili mesajlar yer almamaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
E-mail: dsezgin@media.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6136-5244, Ankara, Türkiye.

TikTok'taki beden olumlama videoları gerçekçi olmayan güzellik ideallerini teşvik etmemektedir.

Genel olarak, TikTok'taki beden olumlama videolarının, beden olumlama hareketinin temel ilkelerini geniş kitlelere ulaştırmada etkili bir araç olduğu söylenebilir. Bu içeriklerin, toplumda beden çeşitliliğini ve kendi bedenini kabul etmeyi gündeme taşıyarak, öneminin anlaşılmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Beden Olumlama, Damgalama, Çeşitlilik, TikTok, Sosyal Medya.*

ABSTRACT

Body positivity refers to a movement that emphasizes self-acceptance and the normalization of diverse body types, gaining momentum on social media platforms in recent years. By challenging traditional beauty standards that idealize thinness, it encourages individuals to embrace their unique physical characteristics.

In contemporary discussions about body image, TikTok has become a significant platform. Its fast-paced nature exposes users to imposed beauty ideals, leading to negative body image and social comparisons. The impact of body positivity videos on users' mental health and self-perception has been the subject of various studies. Exposure to body positivity videos on TikTok has been argued to increase self-acceptance and may have positive effects, especially on young women.

This study aims to evaluate the alignment of body positivity videos with the principles of the body positivity movement. The population of the study consists of all videos shared on TikTok, with the sample including 120 videos listed under the hashtags #bodypositivity, #bodypositivityvideos, and #bodypositivitytrends as of November 2, 2024. The videos were analyzed using content analysis in terms of the core principles of body positivity: diversity, inclusivity, respect and love for the body, health, community support, empowerment, and dignity.

The results indicate that body positivity videos on TikTok predominantly depict young, white women. Of the videos, 93% reflect beauty ideals rooted in Western culture, 50% portray only plus-size bodies, and 32.2% convey positive body image messages. Negative appearance-focused themes or objectifying content were rare, and contradictory messages were not observed. Overall, TikTok's body positivity videos do not promote unrealistic beauty ideals.

In conclusion, TikTok's body positivity videos appear to be an effective tool for spreading the movement's core principles to broader audiences. By bringing attention to body diversity and self-acceptance, these videos are considered to contribute to raising awareness of the importance of embracing one's body.

Keywords: *Body Positivity, Stigma, Diversity, TikTok, Social Media.*

Giriş

Batı toplumlarında son yirmi yılda beden algısı, beden ölçüleri ve özellikle beden olumlama konularına ilginin arttığı görülmektedir. Beden olumlama hareketinin arkasında yatan temel görüş tüm beden ölçülerine, şekillerine ve özelliklerine saygıyı teşvik ederek, görünüme dayalı baskın toplumsal ideallere meydan okumaktır. Beden olumlama hareketinin kökeni 1960'lı yıllardaki feminist, beden politikalarına ve kiloya

dayanan ayrımcılığa karşı çıkışa dayanmaktadır (Cohen et al., 2019; Suren, 2024; Tylka & Wood-Barcalow, 2015). Günümüzde kavramın köklerinden kopararak kullanıldığı yönünde eleştiriler olmasına rağmen pek çok alanda kullanıldığı görülmektedir. Yirmi birinci yüzyılın beden olumlama kavramı her bedeni, şekli ve boyutu kapsamakta, toplumsal güzellik ideallerine direnmekte, her renkte ve her ölçüde bedeni, kendini sevmeyi tanımlamaktadır.

Beden olumlama hareketinin gelişimi bireyleri toplum düzeyinde güçlendiren tabandan gelen girişimlerle ve aynı zamanda küresel ünlülerin etkisiyle gerçekleşmektedir. Beden olumlama hareketi sosyal medyada ana akım güzellik ve beden söylemlerine karşı çıkan, sivilce, çatlak, fazla kilo, ameliyat izi, hastalığa bağlı izleri, fiziksel kısıtlılıkları filtrelemeden veya rötuşlamadan yapılan paylaşımlarla sürmektedir (Lazuka et al., 2020). Yerel atölyeler, buluşmalar ve destek grupları, bireylerin beden imajı mücadelelerini paylaşımları için güvenli alanlar sağlamakta, empatiyi ve anlayışı teşvik etmektedir.

Beden olumlama, yeme bozuklukları konuları ve ruh sağlığı gibi konulara odaklanarak, geleneksel anlatılarda genellikle göz ardı edilen seslerin yükselmesine imkân vermektedir. Beden olumlamayı savunan influencerların artması da hareketi önemli ölçüde etkilemiştir. Pek çok kişi ve kuruluş onaylanmayı ve desteklenmeyi hissedebilecekleri topluluk yaratma ihtiyacındadır ve bunu sağlamanın yollarını bulmaya çalışmaktadır. Beden olumlama hareketi bireyleri hayatlarının temel ilkesi olarak öz sevgiyi ve kabulü geliştirmeye teşvik etmektedir. Destek ve paylaşılan deneyimlerin bireylerin bedenleriyle sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine katkı sağladığı bilinmektedir. Beden olumlamayı benimsemenin psikolojik durumda ve düzensiz yeme davranışlarında azalmaya neden olabileceği söylenebilir. Bilindiği üzere sosyal medya beden memnuniyeti üzerinde olumsuz etkilere neden olabilecek ve düzensiz yeme davranışlarına yol açabilen zayıf veya fit olmak ideallerine vurgu yapan içerikler için elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

Günümüz dünyasında bireyler en değerli sermayeleri olan bedenlerini özellikle yeni medyada görünür kılmaya çalışmaktadır. Yeni medya, farklı yapısı ile panoptikon bir ortam yaratmış, yeni mücadele alanları belirlemiştir. Bireyler yeni medyada sürekli olarak ideal beden imajıyla karşılaşırken kendi bedenlerini de sergilemeyi sürdürmektedir. Bu sergilemede bireyler diğer paylaşımlardan farklı, idealden uzak görüntülerle karşılaştığı takdirde ürünlere, diyetle, plastik cerrahiye başvurabilmektedir. Tüm bunlardan daha kolay olanı ise sosyal medyanın sunduğu sayısız filtreleri kullanmaktır. Filtrelerle kusurlar kapanmakta ve ideal diye sunulandan öte görüntüler elde edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle, bedenin gözetimi bireyin görünür olduğu ve görmeyi sürdürdüğü alanda gerçekleşmektedir. Bedenlerin olumsuz yönlerine odaklanana karşı bir amaçla ve söylemle hareket edenler ise olumlu olanı yaygınlaştırma çabası içindedir. Özetle, beden olumlama hareketinin bir açıdan tüketim kültürü beden politikalarına karşı çıkmayı amaçladığı iddia edilebilir. TikTok ise, son on yılda beden olumlama hareketinin önemli bir mecrası haline gelerek beden imajı, cinsiyet

kimliği ve farklı seslerin yükselişine aracı olmuştur (Cohen et al., 2020; Dhadly et al., 2023; Harriger, Thompson, et al., 2023; Raiter et al., 2023).

Bu çalışmanın amacı, TikTok'ta paylaşılan beden olumlama videolarının beden olumlamanın temel ilkeleriyle uyumluluğunu analiz etmektir.

Bu kapsamda çalışma;

1. TikTok'taki beden olumlama videoları, beden ölçüsü ve görünüm özellikleri açısından çeşitlilik gösteriyor mu?
2. TikTok beden olumlama videolarında, pozitif beden imajıyla tutarlı hangi temalar tasvir ediliyor?
3. TikTok videolarında ne tür olumsuz görünüm odaklı içerikler bulunuyor?
4. TikTok'taki beden olumlama videoları çelişkili mesajlar içeriyor mu? araştırma sorularına yanıt aramaktadır.

Beden Olumlama Hareketinin Kökenleri

Beden olumlama hareketinin kökenleri, 1960'ların feminist, şişmanlık utancına son vermeyi, tüm vücut tiplerinin kabulünü teşvik etmeyi, kilo ayrımcılığını ve beden politikalarını ele alan şişmanlık kabul hareketine diğer adıyla, *Yağ Kabul Hareketine (Fat Acceptance Movement)* kadar uzanmaktadır (Tylka & Wood-Barcalow, 2015). Bu temel ideoloji, şişmanlık kabulünün dar sınırlarının ötesine geçerek, fiziksel görünümleri, cinsiyetleri, yaşları veya etnik kökenleri ne olursa olsun tüm bireyleri kapsayan, vücut şekillerinde ve boyutlarında çeşitliliği savunan daha geniş bir çerçevenin temelini atmıştır. Yıllar içinde beden olumlama hareketi, çeşitli şekillerde ve biçimlerde gelişmeye devam etmiştir. Hareketin temel amacı, güzellik konusunda gerçekçi olmayan ideallere dikkat çekmek, öz kabulü teşvik etmek ve bireyin kendini sevmesini öğrenerek öz imajını geliştirerek öz saygı oluşturmaktır.

Tarih boyu değişen beden ölçüleri ve güzellik algısı akımlar halinde toplumları etkisi altına almıştır. Viktorya Döneminde ince belin kutsanması nedeniyle kadınlar neredeyse nefes alamayacakları korseler giymek zorunda kalmıştır. 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan Viktorya Dönemi Giyim Reformu Hareketi çeşitli toplumsal hareketlere dayanmaktadır. Bu hareket kadınların nasıl giyinmesi gerektiği konusundaki kısıtlayıcı moda normlarına meydan okuyarak, rahat ve pratik kıyafetlerin savunuculuğunu yapmıştır (Cohen et al., 2020; Tylka & Wood-Barcalow, 2015). Bu hareketin ana temalarından biri, tek bir ideale uyma konusundaki toplumsal baskılara karşı koyarak çeşitli beden ölçülerinin kabulüne dayanmakta idi. Hareket ivme kazandıkça beden imajı, kendini kabul etme ve toplumsal güzellik standartlarıyla ilgili daha geniş konuları kapsamaya başlamıştır.

Beden olumlama hareketi 1996 yılında ABD'de yeme bozukluğu yaşayanların bilgilendirilmesini ve tedavi edilmesini amaçlayan feminist aktivist örgütün kurulmasıyla

başlamıştır. Hareketin odak noktası toplumsal ve kültürel beklentilerle uyumlu olmayan beden özellikleri dahil bedeni sevmek, saygı ve kabuldür. Hareket psikolojik sağlığı, öz saygıyı, yaşam doyumunu, iyimserliği, sezgisel yemeyi ve fiziksel aktiviteyi olumlu beden imajı ile ele almaktadır (Rupp & McCoy, 2023; Tylka & Wood-Barcalow, 2015).

20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde daha zayıf beden ölçülerini tercih eden medya temsillerinden büyük ölçüde etkilenen güzellik algılarında değişim yaşanmıştır. Bireyin kültürel sermayesinden ziyade bedenin kutsandığı günümüzde bedeni ile görünür olma hâkim bir konuma yerleşmiştir. Sosyal medyada paylaşılan kusursuz ciltler, bedenler ve hayatlar ardından kitleleri bunları gerçekleştirme idealleriyle ve hayalleriyle sürükler hale gelmiştir. Kozmetik ve güzellik endüstrisi ciro patlamaları yaşarken, pazar tüm yönleriyle büyümüşür ve büyümeye devam etmektedir. Kısacası Foucault'un bio-iktidarı, beden ölçüsü ve güzellik açısından bedenleri denetim altına almaya devam etmektedir.

Beden Olumlama İlkeleri

Beden olumlama ilkeleri, kişinin bedenine saygı duymayı, sağlıklı bir beden imajını desteklemeyi, her bedenin değerli olduğunu kabul etmeyi ve kişilerin bedenleri hakkında olumsuz yargılar ya da ayrımcılığa karşı durmayı içerir. Beden olumlama hareketi, bireylerin bedenleriyle barışık olmalarını ve tüm beden tiplerinin güzelliğini kabul etmeyi teşvik eder (Cohen et al., 2020; Rupp & McCoy, 2023).

Hareketin temel ilkeleri zaman içinde çeşitli aktivistlerin, yazarların, toplulukların katkılarıyla kolektif şekilde oluşturulmuştur. 1969 yılında ABD'de kurulan *National Association to Advance Fat Acceptance (NAAFA)* beden farklılıklarını kabul eden ve kilo ayrımcılığına karşı çıkan bir yaklaşımı benimsemiş ve hareketin temelini oluşturmuştur. Hareketin temsilcilerinden biri kabul edilen Susie Orbach ise 1978 yılında yayınladığı *Fat is a Feminist Issue* isimli kitabı ile özellikle kadınların beden algısını etkileyen toplumsal baskılara dikkat çekmiştir. 1990'lar ve 2000'lerde medyada kadın bedeninin temsiline ve dayatılan güzellik kalıplarına odaklanmışlardır. 2010'lar sosyal medya platformlarında hareketin geniş kitlelere ulaştığı dönem olarak anılabilir. Bu dönemde *The Body Positive*, *Body Image Movement* gibi topluluklar hareketi yaygınlaştırmıştır. *The Body is Not an Apology* başlıklı kitabıyla bilinen Sonya Renee Taylor beden olumlama hareketinin savunucularındandır (Tylka & Wood-Barcalow, 2015).

Beden olumlama ilkeleri toplulukların katkılarıyla kolektif bir şekilde gelişmiştir. Beden çeşitliliğini kabul etmek, kendi bedenine saygı duymak ve sevmek, her bedende sağlık, topluluk desteği, güçlendirme, görünüşten önce onur temel beden olumlama ilkelerini oluşturmaktadır.

Beden çeşitliliğini kabul etmek, her şekildeki, boyuttaki ve görünümdeki bedeni yargılamadan tanımayı ve değerlendirmeyi içermektedir. Bu ilke, her bireyin benzersiz olduğunu vurgulamaktadır. Böylece insanların güzellikle ilgili toplumsal standartlardan

bağımsız olarak kendilerini güvende ve değerli hissettikleri bir ortam yaratmaktadır. Irklar, cinsiyetler, yetenekler, yaşlar ve bedenler arasındaki farklılıklar dahil olmak üzere insan bedenlerinin çeşitliliğini kabul etmekte ve saygı duymaktadır. Beden olumlama hareketi herkesin temsil edildiğini ve değerli olduğunu hissettiği, belirli grupları sıklıkla dışlayan klişelere ve ön yargılara karşı koyan bir platform yaratmaya çalışmaktadır.

Kendi bedenine saygı duymak ve sevmek, bireyleri kendileriyle sevgi dolu ve affedici bir ilişki geliştirmeye teşvik etmektedir. Bu yalnızca algılanan kusurlara odaklanmak yerine, kişinin bedenini ve yeteneklerini kabul etmeyi içermektedir. Amaç, bireylerin fiziksel formlarını kimliklerinin bir parçası olarak takdir edebilecekleri bir zihniyet geliştirmektir.

Her bedende sağlık, birincil hedef olarak kilo kaybını vurgulamadan sağlığı ve refahı teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, tüm bedenlerin çeşitli bedenlerde sağlıklı olabileceğini kabul ederek, fiziksel, zihinsel ve duygusal refahı içeren daha bütünsel bir sağlık görüşünü savunmaktadır.

Topluluk desteği, bireylerin deneyimlerini, zorluklarını ve başarılarını paylaşmak için bir araya geldikleri beden olumlamanın hayati bir bileşenidir. Bireyler, aidiyet duygusunu teşvik ederek, öz kabul yolculuklarında cesareti ve dayanışmayı desteklemektedir.

Güçlendirme, beden olumlama hareketi bireyleri güzellik ve değerliliğe dair normatif görüşlere meydan okumaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İnsanların kendilerini ve başkalarını nasıl algıladıklarını sıklıkla belirleyen toplumsal standartlar hakkında öz savunuculuğu ve eleştirel düşünmeyi teşvik etmektedir.

Görünüştten önce onur, beden olumlama hareketi her kişinin içsel onurunu vurgulamakta ve bireyleri bedenlerini nasıl gördükleri için değil ne yapabildikleri için takdir etmeye teşvik etmektedir. Bu ilke özgüvenin toplumsal güzellik ideallerine uymaktan ziyade becerilerden, yeteneklerden ve karakterden kaynaklanması gerektiği fikrini desteklemektedir.

Sosyal medya ve beden olumlama

Sosyal medyanın günümüzdeki yeri tartışmasız şekilde genişlemiştir. Sosyal medya kullanıcılarına içeriği pasif bir şekilde tüketme fırsatı sunmakta; kullanıcılar içerik göndererek ve gönderilere yorum alarak, diğer kullanıcıların içeriklerine yorum yaparak ve hangi hesapları takip edeceklerini seçerek materyalle aktif olarak etkileşim kurma fırsatına sahiptir. Bu özellikleriyle sosyal medya şüphesiz ki geleneksel medyadan farklıdır. Ayrıca sosyal medyada paylaşılan içeriklerin hangilerinin ticari işletmeler hangilerinin kullanıcılar tarafından üretildiği belirsizdir. Sosyal medyanın geleneksel medyaya benzer şekilde görünümle ilgili sosyal normları iletmediği, gerçek dışı ve idealize edilmiş görüntüleri teşvik ettiği bilinmektedir. Görünümle ilgili kullanımı ise, fotoğraf/video içeriğini görüntüleme/yorumlama, kişinin kendi fotoğraflarını/videolarını yükleme/düzenleme gibi görüntü odaklı faaliyetlerde bulunmayla ilişkilidir.

Kullanıcıların müzik yerleştirilmiş videolar kaydedip paylaşmasına imkân veren, video tabanlı, diğerlerine göre görece daha yeni bir sosyal medya platformu olan TikTok daha genç bir hedef kitleye hitap etmektedir. Genç sosyal medya kullanıcılarının sosyal medyanın etkilerine karşı daha savunmasız olduğu bilinmektedir. Bununla beraber kullanıcılar beğenme ve yorum gibi ödüllere karşı hassastır. Genç kullanıcıların etkileşimde bulundukları görsellerin ve videoların sıklıkla düzenlendiğini fark etme olasılıkları da daha düşük olabilmektedir.

Beden olumlama çeşitli beden ölçülerinin ve görünümünün teşvik edilmesi ve kabul edilmesi yoluyla gerçekçi olmayan güzellik standartlarına ve ulaşılamaz ideallerin peşinde koşulmasına meydan okuyan bir özelliğe sahiptir. Beden olumlama ayrıca toplumsal cinsiyet azınlıkları, ırka veya etnik kökene dayalı azınlıkları, engellileri ve marjinalleştirilmiş kimlikleri de kapsamaktadır (Aubrey et al., 2024; Cohen et al., 2019; Dhadly et al., 2023; Hallward et al., 2023; Harriger, Wick, et al., 2023). Beden olumlama hareketi, kişinin bedensel görünümünün kabul edilmesinin ve saygı gösterilmesinin yanı sıra kişinin bedeninin işlevselliğine de odaklanmaktadır. Bu hareket ise son birkaç yılda sosyal medyada popülerlik kazanmıştır. Beden pozitifliği, bireylerin beden ölçüleri veya diğer fiziksel özellikleri ne olursa olsun bedenlerini kabul etmelerini teşvik etmek için tasarlanmış bir hareketken, olumlu beden imajı, bireyin beden kabulünü onaylamasıdır. Araştırmalar, olumlu bir beden imajını onaylayanların, kendi bedenlerinin görünümü veya işlevselliği hakkındaki bilişleri veya algıları ne olursa olsun bedenlerini sevdiklerini, takdir ettiklerini, kabul ettiklerini, önemsediklerini ve saygı duyduklarını göstermektedir.

Evren ve Örneklem:

Çalışmanın evrenini TikTok'ta paylaşılan tüm videolar, örneklemini ise TikTok'ta #bodypositivity, #bodypositivityvideos, #bodypositivitytrends hashtagleri ile 2 Kasım 2024 tarihinde yapılan arama sonucunda listelenen 120 video oluşturmaktadır. Sonuçların genelleştirilebilirliğini artırmak amacıyla yalnızca herkese açık hesaplardan videolar çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışma tüm zamanların TikTok beden olumlama videolarını kapsamaması, diğer sosyal medya platformlarındaki paylaşımları ele almaması, konuyla ilgili başka alanlarda çekilmiş videoları veya faaliyetleri değerlendirmemesi nedeniyle sınırlılıklara sahiptir ve tüm beden olumlama videolarına ve faaliyetlerine genellenemez.

TikTok 2016 yılında diğer mecralar arasına katılarak hızla popülerlik kazanmıştır. Algoritma tabanlı kısa videoların paylaşımı ile sosyal medyayı kullanma ve etkileşim kurma biçiminde bir devrim yaratmıştır. 2024 yılında 1,3 milyardan fazla kullanıcısı olan TikTok'un temel yeniliği, yalnızca video içeriği kullanmasıdır (Aubrey et al., 2024; Raiter et al., 2023). Birçok videoda dans edere, dudak senkronizasyonu yaparak veya fiziksel zorluklara katılarak veya benzer aktiviteler yapılarak içerikler paylaşılmaktadır. Bazı videolar gerçek olmaktan uzak beden ideallerini içermekte, platform bir tür bu içeriklerle mücadele alanı haline gelmektedir.

Yöntem:

Seçilen videolar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Videolar ile ilgili analiz 2 bağımsız araştırmacı farklı zamanlarda videoları izleyerek değerlendirmiştir. İçerik analizi, metin, ses ve video gibi çeşitli iletişim biçimlerinin içeriğini değerlendirmek ve yorumlamak için kullanılan sistematik bir araştırma metodolojisidir. Araştırmacılar hem nitel hem de nicel teknikleri kullanarak materyal içindeki kalıpları, temaları ve anlamları belirleyebilir ve sosyal olgular, kültürel normlar ve insan davranışı hakkında daha derin bir anlayışa katkıda bulunabilirler.

Bulgular

TikTok'ta #bodypositivity, #bodypositivityvideos, #bodypositivitytrends hashtagi ile arama sonucunda listelenen 120 video oluşturmaktadır. 2 Kasım 2024 tarihinde hashtagler ile arama yapılmış, listelenen tüm videolar 2 bağımsız araştırmacı tarafından izlenerek kodlanmıştır.

TikTok'taki beden pozitifliği videolarının içerikleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. #bodypositivity #bodypositivityvideos, #bodypositivitytrends üzerinden aranan listelenen videolar, beden olumlama ilkeleri olan çeşitlilik, bedene saygı ve sevgi, sağlık, topluluk desteği, güçlendirme ve onur açısından incelenmiş ve içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, TikTok'taki beden olumlama videolarının genellikle genç, beyaz kadınları tasvir ettiği görülmüştür. Videoların %93'ü Batı kültürüne dayalı güzellik ideallerini somutlaştırmakta, %50'si sadece büyük bedenleri tasvir etmekte, %32,2'si olumlu beden imajı mesajları içermektedir. Videolarda olumsuz görünüme odaklı temalar veya nesneleştiren içerikler nadir olup, çelişkili mesajlar yer almamaktadır.

Toplam 120 videonun 111'inde yalnızca bir kişi yer alırken, 8 videoda iki kişi ve 1 videoda grup yer almıştır. Videoların çoğunda kadın bulunurken sadece 7 videoda erkek vardır. Tiktok videolarında 104 beyaz, 6 siyah, 5 Afrika Amerikalı, 5 Asyalı yer almaktadır.

Videoların tamamı beğeni, yorum almış ve kaydedilmiştir. En çok izlenen video 24.4M, en yüksek beğeni alan 1.9M, en yüksek yorum alan 29K, en çok kaydedilen 114.7K'dir. Yorumlar incelendiğinde “She’s a vibeeeee”, “you’re so pretty”, “you’re beautiful”, “you make me feel okay. I’m so glad I found your page”, “It’s OK. You are so beautiful as you are” vb. yüreklendirici, pozitif, içten, samimi mesajlar dikkat çekmektedir. Sosyal medyadaki paylaşımlarda olumsuz mesajların yorumlara yazılması sık karşılaşılan bir durum olmasına rağmen araştırmaya dahil edilen videoların hiçbirinde olumsuz bir yoruma rastlanmaması dikkat çekicidir.

TikTok'taki beden pozitifliği videoları genellikle Batı kültürüne dayalı güzellik ideallerine sahip genç, beyaz kadınları tasvir ettiği görülmektedir. Videolar beden

pozitifliği temalarına yer vermekte; olumsuz görünüm odaklı temalar, nesneleştirici içerikler veya çelişkili mesajlar yer almamaktadır. Bedenini tüm ölçüleriyle, tüm eksikleriyle, kusurlarıyla veya fazlalıklarıyla sevmenin temel olduğu vurgulanmaktadır. Videolardan birinde meme kanseri nedeniyle iki memesi de operasyonla alınan bir kadın, bedenini her haliyle sevdiğini belirtmektedir. Bir başka kadın, kaza nedeniyle bacağına takılan ve dışarıdan görünebilen çelik protezleri göstererek bacağını sevdiğini belirtmektedir. Anoreksiya-bulimia hastası oldukları anlaşılan kişilerin olduğu birkaç videoda bedenlerinden utandıkları gösterilmiş, ardından kendilerine güvenmenin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bir videoda giydiği elbise ile “büyük” görüldüğü vurgusunu yapılan videoda vücut geliştirme çalışmaları nedeniyle çok sayıda gelişmiş, büyük kasları ile farklı elbiselerle güvenli ve güzel görüldüğü ironik şekilde anlatılmıştır.

Videoların tamamında beden çeşitliliğinin yargılanmadan kabul edildiği görülmektedir. Bazı videolarda “göbek” odak noktası haline gelmekte, bazen bütün halinde gösterilip bedeni kabul ettikleri mesajı verilmektedir (Suren, 2024). Çok kilolu veya çok zayıf olduğu ilk saniyelerde damgalama sebebi imiş gibi gösterilse de kabul ve mutluluk mesajı ile video sonlanmaktadır. Fondaki müziklerde yer alan şarkı sözleri de zaman zaman bu mesajların verilmesine ve pekiştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Araştırma sorusu 1 *TikTok'taki beden olumlama videolarının, beden ölçüsü ve görünüm özellikleri açısından çeşitlilik gösterip göstermediği* değerlendirildiğinde çeşitliliğe yer verildiği, farklılıkların kabul edildiği tespit edilmiştir. İncelenen videoların tamamında bedeni sevmek ve saygı duymak vurgulanmaktadır. Kendi bedenlerini sevmek, algılanan kusurları kabul etmek önemli bir yere sahiptir. Videolarda farklı ırklardan, yaşlardan ve farklı beden ölçülerinden kişilerin içerik ürettikleri görülmüştür. Bu kapsamda toplumsal yargılardan bağımsız bir şekilde herkesi kapsayan bir yaklaşım sergileyen içerikler paylaşılmıştır.

Araştırma sorusu 2 *TikTok'ta beden olumlama videolarında, pozitif beden imajıyla tutarlı hangi temaların tasvir edildiği* incelendiğinde, Videoların tümünde bedenlerini takdir ettikleri, toplumsal olarak kabul görmüş söylemleri umursamayarak bedenlerini sevdikleri veya sevmeye odaklandıkları, özellikle bel-karın bölgesindeki yağları göstererek bedenlerini sevmelerine engel teşkil etmediğini vurguladıkları görülmektedir.

Araştırma sorusu 3 *TikTok videolarından hangi olumsuz temalara yer verildiği* bakıldığında olumsuzluk teması sadece kendi bedenini sevmemenin olumsuz olduğunun söylenmesi üzerinedir. Videolar olumlu mesajlar vermekte veya olumsuzluklara karşı çıkmaktadır.

İncelenen videolar arasında en az içeriğe sahip ilke her bedende sağlıktır. Genç içerik üreticilerinin sağlıktan daha çok görünüm açısından kendilerini baskı altında hissettikleri, bu nedenle içerikleri sağlıktan daha çok bedenini sevmek, saygı duyma ve çeşitlilik üzerinden kurguladıkları söylenebilir.

Videolar incelendiğinde bireysel yolculuklarıyla başkalarına cesaret vermeye çalıştıkları ve dayanışmayı sağlamayı amaçladıkları görülmektedir. Videolar ve özellikle yorumlar bireylerin birbirlerini destekledikleri, motive ederek toplumsal standartlara meydan okumayı desteklemektedir. Videolarda ve yorumlarda görünümünden daha önemli olanın kişilerin neler yapabildikleri ve takdir edilecek başka başarıları olduğu vurgulanmaktadır.

Araştırma sorusu 4 *TikTok'taki beden olumlama videolarının çelişkili mesajlar içerip içermediği* değerlendirildiğinde ise videolar hem kendi içerikleri açısından hem de diğer videolar açısından herhangi bir çelişkili mesaj içermemektedir.

TikTok'ta yer alan beden olumlama videoları hareketin kendini kabul etme ve farklı beden tiplerinin normalleştirilmesi konusundaki tartışmalara önemli bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir. TikTok gibi platformda beden olumlama geleneksel güzellik standartlarının reddedildiği bir alana dönüşmüştür.

Sonuç ve değerlendirme

Beden imajı araştırmaları ilişkileri, sonuçları ve tedavileri hakkında birçok fikir ortaya koyan yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Tarihsel olarak uzun dönem olumsuz beden imajına odaklanıldığı görülmektedir. Ancak olumlu beden imajının nasıl olduğunu, nasıl teşvik edileceğini değerlendirmeden, olumsuz beden imajı değişimini sağlamaya çalışmak beden imajının kapsamlı şekilde anlaşılmasını engelleyerek alanı sınırlandırmıştır. Bireylerin kendi bedenlerini takdir etmeleri, saygı duymaları, sevmeleri asgari olarak nötr bir beden algısına sahip olmaları, bedenlerinden nefret etmelerinden şüphesiz ki çok daha iyidir. Batı toplumlarında son yirmi yılda beden algısı, beden ölçüleri ve özellikle beden olumlama konularına ilginin arttığı görülmektedir. Farklı veya kusurlu bedenleri kucaklayan, beden olumlama konusunda farklılıklarıyla dikkat çeken videolar hızla artmaktadır. Bazı videolarda farklı ölçülere sahip kadınlar bedenlerine dokunmakta, egzersiz yapmakta, selülit, çatlak veya göbek gibi damgalanan alanlara dokunmakta ve bedenlerini sevmektedir.

TikTok'ta paylaşılan beden olumlama videolarının beden olumlamanın temel ilkeleriyle uyumluluğunu analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada TikTok'ta #bodypositivity, #bodypositivityvideos, #bodypositivitytrends hashtagleri listelenen 120 video içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Videoların tamamına yakınının beden olumlama ilkelerini desteklediği ve yansıttığı görülmüştür. İlkelerden sadece sağlıkla ilgili olanına vurgunun yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Sağlık konusunun özellikle içerik üreticisi gençler için odak noktası olmadığı söylenebilir. Videolarda beden çeşitliliğinin kabul edilmesi, kendi bedenine saygı duyulması ve sevilmesi, sosyal dayatmalara karşı durulması, psikolojik iyi oluşun desteklenmesi öne çıkmaktadır. TikTok beden olumlama içerikleri pozitif, eğlenceli, yüreklendirici, meydan okuyucu özelliklere sahiptir. Videolara çok kez izlenmiş, kaydedilmiş ve yorum almıştır.

Genel olarak, TikTok'taki beden olumlama videolarının, hareketin temel ilkelerini geniş kitlelere ulaştırmada etkili bir araç olduğu söylenebilir. Bu içeriklerin, toplumda beden çeşitliliğini ve kendi bedenini kabul etmeyi gündeme taşıyarak, önemini anlaşılmasına katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Ancak, hareketin özünün korunması ve mesajların doğru bir şekilde iletilmesi için içerik üreticilerinin konuyla ilgili daha fazla bilinçlendirilmesi yerinde olabilir.

Bunların yanı sıra, beden olumlama hareketinin popülaritesi ve savunucularının etkisi arttıkça, şirketler de bu savunucuların kimliklerini ticarileştirip hareketten faydalanmaya başlamıştır. Her alanda yaygınlıkları artan influencerların beden olumlama konusunda da iş birlikleri yaptıkları detoks çayları kullandıkları, spor kıyafet tanıtımları yaptıkları görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken beden olumlamaı desteklediklerini iddia eden markaların, influencerların bunu gerçekte ne ölçüde yaptıklarıdır.

Olumlu etkilerine rağmen beden olumlama hareketi eleştirilerle de karşı karşıyadır. Daha çok beyaz kadınlara fayda sağladığı, ırk kaynaklı ayrımcılığa uğramış, engelli veya toplumsal cinsiyet normlarına uymayanlar da dahil olmak üzere farklı geçmişlere sahip bireylerin deneyimlerini dışlama potansiyeli taşıdığı eleştirisi yaygındır. Daha kesişimsel bir yaklaşıma ve daha fazla grubun sesi olması gerekliliği tartışmalara konu olmaktadır.

Kaynaklar

- Aubrey, J. S., Zeng, J., Saha, K., Gahler, H., & Dajches, L. (2024). The body positive... or the body neutral? A content analysis of body positivity and body neutrality hashtagged videos on TikTok. *Body image*, 50, 101737. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2024.101737>
- Cohen, R., Irwin, L., Newton-John, T., & Slater, A. (2019). #bodypositivity: A content analysis of body positive accounts on Instagram. *Body image*, 29, 47-57. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2019.02.007>
- Cohen, R., Newton-John, T., & Slater, A. (2020). The case for body positivity on social media: Perspectives on current advances and future directions. *Journal of Health Psychology*, 26(13), 2365-2373. <https://doi.org/10.1177/1359105320912450>
- Dhadly, P. K., Kinnear, A., & Bodell, L. P. (2023). #BoPo: Does viewing body positive TikTok content improve body satisfaction and mood? *Eating Behaviors*, 50, 101747. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2023.101747>
- Hallward, L., Feng, O., & Duncan, L. R. (2023). An exploration and comparison of #BodyPositivity and #BodyNeutrality content on TikTok. *Eating Behaviors*, 50, 101760. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2023.101760>

- Harriger, J. A., Thompson, J. K., & Tiggemann, M. (2023). TikTok, TikTok, the time is now: Future directions in social media and body image. *Body image*, 44, 222-226. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2023.01.005>
- Harriger, J. A., Wick, M. R., Sherline, C. M., & Kunz, A. L. (2023). The body positivity movement is not all that positive on TikTok: A content analysis of body positive TikTok videos. *Body image*, 46, 256-264. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2023.06.003>
- Lazuka, R. F., Wick, M. R., Keel, P. K., & Harriger, J. A. (2020). Are We There Yet? Progress in Depicting Diverse Images of Beauty in Instagram's Body Positivity Movement. *Body image*, 34, 85-93. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2020.05.001>
- Raiter, N., Husnudinov, R., Mazza, K., & Lamarche, L. (2023). TikTok Promotes Diet Culture and Negative Body Image Rhetoric: A Content Analysis. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 55(10), 755-760. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jneb.2023.08.001>
- Rupp, K., & McCoy, S. M. (2023). Understanding Health Behaviors, Weight Perceptions, and Body Appreciation of Young Adult Women Engaged in the Body Positivity Movement. *Women's Health Issues*, 33(5), 551-559. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.whi.2023.05.004>
- Suren, N. (2024). "Love From Me and My Belly": The Politics and Performance of Body Positivity on Instagram. *International Journal of Communication; Vol 18 (2024)*. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/22250/4695>
- Tylka, T. L., & Wood-Barcalow, N. L. (2015). What is and what is not positive body image? Conceptual foundations and construct definition. *Body image*, 14, 118-129. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2015.04.001>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.26>

Volume 8/4

2024 p. 467-479

**FRANSIZCANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE YAZMA BECERİSİ
DERSİNDE V.PROPP METODUNA GÖRE MASAL ANALİZİ VE YAZIMI ÖĞRETİMİ:
LA FONTAINE'İN TALİHİ ARAMAYA GİDENLE EVİNDE BEKLEYEN MASAL
ÖRNEĞİ¹**

**FABLE ANALYSIS AND FABLE WRITING TEACHING ACCORDING TO
V.PROPP METHOD IN WRITING SKILL LESSON IN TEACHING FRENCH AS
A FOREIGN LANGUAGE: THE EXAMPLE OF LA FONTAINE'S FAIRY TALE
THE MAN WHO RAN AFTER FORTUNE AND THE MAN WHO WAITED FOR
HER IN HIS BED**

Semra TAYDAŞ OSMAN*

ÖZ

Masalın yabancı dil öğrenimindeki yeri, önemi ve yazma becerisine katkısı bağlamında bu çalışmada Fransız şair La Fontaine'in masallarından *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalı V. Propp'un "Masalın Biçimbilimi" metodu çerçevesinde incelenecektir. Sonra uygulamalı olarak Propp'un saptadığı otuz bir işleve göre analiz edilen bu masal örneğinden yola çıkarak öğrencilerden bu metot dâhilinde masal yazmaları istenir. Bu bağlamda masalın yabancı dil öğreniminde yazma becerisine katkısı ele alınmış olur. Sonuç olarak Propp'un masalın biçimiyle ilgili sunduğu saptamalara söz konusu masalda da rastlamak mümkün olmuştur. Çalışmada incelenen masal örneği de bu anlamda Propp'un metoduyla benzerlik göstermektedir. Masalda işlevlerin tümü bir bütün halinde bulunmasa da işlev sayısı kaç olursa olsun işlevin sırasının değişmediği görülmektedir. Her işlevin kendinden önceki işlevle estetiksel ve mantıksal bağı vardır. Ayrıca çalışmanın amacı olan masalın yazma becerisine katkısını ortaya koymak adına, derinlemesine yapılan bu yapılandırıcı ve yönlendirici analizden sonra öğrencilerin Propp masal şemasına göre bir masal yazmaları bu çalışmaya özgünlük katmaktadır. Yabancı dili etkin ve doğru bir biçimde öğrenme imkânı sunan yazma sürecinde güdülenmiş ve hazırbulunuşluğu yüksek olan özerk öğrenci başarılı bir yaratıcı yazma eylemi gerçekleştirir. Bu yazma süreci dil becerilerinin gelişimine katkı sağladığı gibi kültürel aktarımın gerçekleşmesine de olanak sağlar.

Anahtar Kelimeler: Masal, V. Propp, La Fontaine, Talih, Fransızca, Yazma Becerileri, Yabancı Dil.

¹ Bu çalışma 28-30 Nisan 2023 tarihinde ASES 4th International Scientific Research Congress, Giresun'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğretim Görevlisi, RWTH Aachen Üniversitesi, Yabancı Dil Merkezi Modern Diller Bölümü, E-mail: semratyds@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5419-8249, Almanya.

ABSTRACT

In this study, the importance and contribution to writing skill of the fairy tale in foreign language learning, the tale of the French poet La Fontaine, The Man Who ran after Fortune and The Man who waited for Her in His Bed will be examined within the framework of V. Propp's "Morphology of the Tale" method. Then, the students are asked to write fairy tales using this method, based on this fairy tale example that is analyzed according to the thirty-one functions identified by Propp. In this context, the contribution of fairy tales to writing skills in foreign language learning is discussed. Consequently, it has been possible to encounter Propp's determinations related to the form of the tale in this tale as well. The fairy tale example examined in the study is similar to Propp's method in this sense. Although not all functions are present in the tale as a whole, it is seen that the order of the function does not change no matter how many functions are. Each function has an aesthetic and logical connection with the previous function. Then, the students are asked to write a fairy tale according to the Propp fairy tale schema. Especially in this respect, the study is considered to be original. In the writing process, which provides the opportunity to learn the foreign language effectively and correctly, the autonomous student motivated and having high readiness can perform a successful creative writing action. This writing process contributes to the development of language skills as well as cultural learning.

Keywords: *Fairy Tale, V. Propp, La Fontaine, Fortune, French, Writing Skills, Foreign Language.*

Giriş

Masal, anonim halk edebiyatının ürünüdür. Gerçek dışı öğeler içermesiyle diğer yazın türlerinden ayrılır. Olağanüstü kahramanları, gerçekten uzak konuları, belirsiz yer ve zaman kavramlarıyla, ait olduğu toplumun örf ve adetlerini mensur, nazım veya nesir yapıyla anlatır. Dini ve milli motiflere yer vermeden öğretici niteliğiyle ön plana çıkan masal, genel olarak çocuk edebiyatında yerini alsa da yetişkinlere de hitap etmektedir.

Her kesim üzerinde etkili olan masal kendine ait gizemli yapısıyla hayal gücünün sınırlarını zorlar. Burada hayvanlar konuşur; insanların sahip olduğu birtakım özelliklere, bilindik ya da hayal edilemez güçlere sahiptirler. Kendi içinde bir mantığı olan masaların gizemli bir yapısı vardır. Anlatımı yoğun ama kısa olan masalın sonunda nasihat niteliğinde bir ders çıkartılır.

Masalın birçok tanımı yapılmıştır. TDK'ya göre "Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, olağanüstü kişilerin başından geçen olağandışı olaylara yer veren bir edebiyat türüdür". (TDK Sözlük, 1977: 395).

Masalı, Dilidüzgün "düş yanının zenginliği kadar içinde barındırdığı öğretiler, konular açısından her çağa uyarlanabilen özelliğiyle güncelliğini hep devam ettirebilen, hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap edebilen yazınsal bir tür" (2003:

31) olarak tanımlar. Sakaoğlu'na göre “kahramanların bazıları hayvanlar ve doğaüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsülü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür” (1973:5). Ayrıca, Kantarcıoğlu vd. (2003) “olağanüstü veya hayali kişilere, olaylara, serüvenlere yer veren ve ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa anlatılarak geçen; yani bir kültür taşıyıcısı durumunda olan öykü ve öykücükleri” masal olarak tanımlar.

Yabancı dil öğreniminde edebiyat genellikle ihmal edilen bir alandır. Oysaki edebiyat ürünleri dilin en önemli kaynağıdır. Yabancı dil öğretiminde yazınsal metinler (hikâye, masal, tiyatro, fabl, şiir, kısa öykü, anı, deneme, mizah, karikatür, fıkra vb.) öğrencilerin yeni, duyuşsal, yaratıcı ve estetik tecrübeler edinmesine imkan verir. Diğer yandan bu metinler, o dilin kültürü hakkında da bilgi verdiğinden, öğrencinin aynı zamanda toplumsallaşmasına da katkı sağlar. Polat “dil öğretiminde çok kültürlü, eleştirel değerlendirebilen insanların yetiştirilmesi amaçlandığında, yazınsal metinlerin en önemli aracıdır” (1993: 89). Kuramsal olarak dil öğretiminde edebiyatın kullanılması oldukça yararlıdır, çünkü dört fayda sunar: özgün materyal, kültürel zenginleşme, dil gelişimi ve kişisel gelişim (Collie & Slater, 1991). O halde, edebi metinler bilgilendirici metinlerden daha faydalı olarak değerlendirilebilir.

Edebiyat, yeni dili işlemek için az rastlanır bağlamlar sağladıkları için edinim sürecini teşvik eden materyallerdir. Edebi metinler, öğrencileri yeni temalara ve beklenmedik bir dile maruz bırakır. Bu anlamda, “edebi bir metin, doğrudan yanıt verebileceğimiz gerçek metin, bağlam içindeki gerçek dildir” (Brumfit ve Carter, 1986, s. 15). Bu nitelik, edebiyatı birçok bağlam ve kültürde dil öğretimi için uygun hatta değerli kılmaktadır. Ek olarak, edebi metinler ana dilini konuşanlara yönelik bir dil içerdiğinden, edebiyat, dil öğrenenlerin farklı biçimlere ve geleneklere aşina olmaları için bir model görevi görür (Collie ve Slater, 1991, s. 4; Ur, 1996, s. 201).

Edebi türlerden masalın dil öğretiminde materyal olarak kullanılacağı bu çalışmada, Vladimir Yakovlieviç Propp'un “Masalın Biçimbilimi” kuramı, işlevleri hakkında bilgi sahibi olunduktan sonra La Fontaine'in masallarından *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalı söz konusu kurama göre analiz edilecektir. Ardından öğrencilerden bu işlevler dahilinde yeni bir masal yazmaları istenerek yazma becerisinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Propp'un işlevlerine göre incelenen masallardan daha sonra benzer şekilde masal yazma eylemine, yapılan alanyazın taramasında daha önce rastlanmamıştır. Ayrıca *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalı da ilk kez araştırmacı tarafından Propp'un kuramına göre analiz edilmiştir. Bu açılarından çalışmanın özgün olduğu ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Masalın Yabancı Dil Öğretiminde Kullanımı ve Yazma Becerisine Katkısı

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/4 2024 p. 467-479

Yazınsal alt türlerden olan masal yabancı dil öğretimde sıkça kullanılır. Masallar genellikle küçük çocukların eğitiminde kullanılırsa da büyük öğrenciler için de faydalı olur. Her seviye için tercih edilebilen masalların eğitimde kullanımının başarılı olmasının nedeni, çocuğun zihinsel yaşına ve psikolojik evresine uyum sağlamasıdır (Bettelheim, 1998: 12). Masallar çok yönlü ve ilginçtir: anlamları her okuyucu için farklı olabilir ve durumdan duruma da değişebilir.

Dil öğreniminde masal kelime dağarcığının gelişmesine ve dilbilgisi yapılarının öğrenilmesine- kullanılmasına büyük katkı sağlar. Diğer dil becerilerinin gelişimine olumlu etki eder. Masallar dil öğrenimini eğlenceli kılan, öğrencinin yüksek motivasyonlu olmasını sağlayan öğretim araçlarıdır. Ayrıca masallar, hayal dünyası ile çocuğun yaşamı arasında bir köprü görevi gördüğü için çok eğitici ve öğretici olabilir (Ylönen 2000: 63). Masalın kültür taşıyıcısı olma özelliği aynı zamanda öğrenciye dünyayı bir başkasının gözünden görme olanağı sağlar. Bu bağlamda, öğrenciler kültürel anlayışlarını derinleştirebilirler. Ayrıca masal kullanımı kişisel gelişime büyük katkı sağlar.

Yabancı dil sınıflarında, öğrenciyi merkeze alarak onun ilgi ve ihtiyacına göre seçilmiş bir masal, diğer dil becerilerinin yanı sıra tartışma, diyalog – masal yazma ve canlandırma gibi öğrenme etkinliklerinde de kullanılarak öğrenmeyi pekiştiren bir araç olur. Masalın yabancı dil öğreniminde kullanılmasının dil becerilerini geliştirdiği şüphe götürmez. Okuma, yazma, konuşma, dinleme ve özellikle de yazma yetilerinin gelişimine büyük katkı sağlar. Bu çalışmada (yaratıcı) yazma becerisine olan katkısı ele alınacaktır.

Masal, hem model hem de konu bağlamında yazma becerisi için kuvvetli ve motivasyon verici etkili bir kaynak olabilir. Bir model olarak kısa öykü, öğrencilerin yazdıkları orijinal çalışmaya çok benzediğinde veya içeriğini, temasını, düzenini ve/veya tarzını açıkça taklit ettiğinde ortaya çıkar. Bununla birlikte, edebiyatın konu olarak hizmet etmesi, öğrencinin yazdığı yorumlama veya analiz gibi orijinal düşünmeyi sergilediğinde veya okumadan ortaya çıktığında ya da okuma tarafından yaratıcı bir şekilde teşvik edildiğinde gerçekleşir. Bu bağlamda, Oster (1989: 85) edebiyatın öğrencilerin daha yaratıcı yazmalarına yardımcı olduğunu onaylar.

Öğretmenler, öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmek ve onlara yardımcı olmak için çeşitli yazma etkinlikleri oluşturabilir. Öğrencinin seviyesine göre basit bir diyalog ya da daha karmaşık yazma etkinlikleri yazmalarını isteyebilirler. Örnek vermek gerekirse; öğrenciye verilen bir masal örneğinin herhangi iki paragrafının başka sözcüklerle yeniden yazılması istenebilir. Bir kitap özeti yazabilirler veya bir masalı ana karakteri, ortamı, çatışması, gelişme ve çözüm bölümleri dâhil olmak üzere birkaç cümle ile özetleyebilirler. Ayrıca hikâyenin konusu hakkında bir cümle yazabilirler. Masalın ana karakterinin deneyiminden ne tecrübe ettiklerini, ne öğrendiklerini bir paragraf olarak yazabilirler. Verilen masalda sevdikleri veya

sevmedikleri şeyler hakkında bir kompozisyon yazmaları talep edilebilir, masal hakkındaki eleştirilerini yazabilirler.

Ayrıca bir başka yazma etkinliği olarak ve çalışmamızın da asıl amacı La Fontaine'in *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalını V. Propp metodu çerçevesinde incelendikten sonra öğrencilerden de bu biçimbilim metoduna göre özgün bir masal yazmalarını istemektir. Böylece yazma sürecinin ilk aşaması olan yazma öncesi aşamada, öğrenci incelenen söz konusu masalla güdülenmiş olur. Propp masal analiz yönteminin de öğretilmesiyle yazacağı masalın taslağı oluşturulmuş olur. Artık öğrenci yazma işlemi için gerekli bilgilere sahiptir. Öğretmeni tarafından iyi bilgilendirilmiş ve metnini düzenleyecek metodu bilen ayrıca hangi konuda yazacağı hedefini de belirleyen özerk öğrenci kendinden emin bir şekilde yazma etkinliğini gerçekleştirir. Yeterince güdülenmiş ve hazırbulunuşluk düzeyi yüksek olan öğrencinin başarılı bir yazma süreci olur. Bu yazma süreci kelime hazinesinin gelişmesine, dilbilgisi yapılarının etkin kullanılmasına, eşanlamlı sözcüklerin kullanımına, noktalama işaretlerinin doğru kullanımına ve akıcı cümleler kurmaları gibi birçok becerinin gelişimine katkı sağlar. Ayrıca yapılandırmacı yaklaşımın da kabul ettiği analiz etme, problem çözme, düşünme, eleştirel bakış geliştirme, sentez ve yeniden üretme gibi yetiler, bu yazma sürecinde performansla dönüşmüş olur.

Vladimir Propp ve Masalın Biçimbilimi

Alman kökenli olan Vladimir Yakovleviç Propp (Petersburg, 1895- Leningrad, 1970) bir halkbilim uzmanıdır. Göstergebilim (semiyotik), budunbilim (etnoloji), halkbilim (folklor), anlatı çözümlemesi, vb. alanlarda önemli bir bilim insanıdır. St. Petersburg Üniversitesinde Slav Filolojisi bölümünü okumuştur. 1918'de öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli okullarda Rus ve Alman dili ve edebiyatında dersler vermiştir. Propp'un yayınlanan eserleri arasında: *Masalın Biçimbilimi* [Morfolojiya Skazki, Leningrad, 1. baskı 1928, 2. baskı 1969]; *Olağanüstü Masalların Tarihsel Kökenleri* [Leningrad, 1946]; *Rus Tarım Şenlikleri* [Leningrad, 1963] bulunmaktadır (Bars, 2014). Ayrıca Propp'un halkbilimle ilgili daha birçok yazısı yayımlanmıştır. Masal, metin çözümlenmesinde önemli yer tutan *Masalın Biçimbilimi* başta İngilizce, İtalyanca, Lehçe, Fransızca, Rumence, Macarca, Çekçe olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Türkçeye de 1978- 1982 yılları arasında çevrilmiştir. Çalışmamızda kaynakça olarak göstereceğimiz bu eser, Mehmet-Sema Rifat tarafından 2008 yılında, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından, İstanbul baskısıdır.

Propp'un maksadı yüzlerce masala ortak olabilecek "işlevsel" birimleri bulup ortaya çıkarmak, yani halk masalının yapısını düzenleyen değişmez yasaları belirlemektir. Masal konusunda daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalara ve yöntemlere getirdiği

eleştirilerden sonra kendi yöntemini açıklayarak işlevlerin saptanmasına girişen Propp'a göre (2011), "işlev kişinin eylemidir ama bu eylem de olay örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, kişilerin eylemleri masalların temel bölümleridir". Propp bu eylemleri, kişilerin her masalda sürekli değişebilen özelliklerinden soyutlayarak ele alır ve her eylemi, anlatının akışı içindeki yerini dikkate alarak belirler. Sonunda otuz bir işlev saptar. Kuşkusuz bütün masalarda bu işlevlerin tümüne rastlanmaz ama aradan bir ya da iki işlevin eksikliği (kimisi masalarda, bazı kesitlerin atlandığı, kısaltıldığı görülür), bu işlevlerin, masalların olay örgüsündeki ortaya çıkış düzeni (sırasını) sarmaz, değiştirmez. Kişiler farklı masalarda değişik özelliklerle donatılmışlardır, öz nitelikleri farklıdır ama yaptıkları eylemler temel yapılarıyla, işlevleriyle aynıdır. Propp'un *işlevler* diye adlandırdığı eylemler, masalların sürekli var olan öğelerdir. Kişiler ne olursa olsun, bu işlevlere rastlanır, anlatıyı oluşturan da bu işlevlerdir.

Bu genel anlatı süreci içinde yer alan işlevler belirtilen aynı sıralama içinde birbirini izlerken, Propp (2011)'a göre yedi kişinin (anlatı kişinin) eylem alanı içinde dağılım gösterir. Bunlar saldırganın (kötü kişinin) eylem alanı, bağışçının (sağlayıcının) eylem alanı, yardımcının eylem alanı, prensesin (aranan kişi) ve babasının eylem alanı, gönderenin (görevlendirenin) eylem alanı, Kahraman'ın eylem alanı ve düzmece kahramanın eylem alanıdır.

Propp'un çalışmasının sonucunda ortaya biçimsel bir yapı çıkar yani masalların hem oluşturucu bölümleri açısından hem de bu bölümlerin kendi aralarında kurdukları bağıntılar açısından bir betimleme elde edilecektir. Kısaca Propp (2011: 22-27) işlevi şu şekilde belirtir:

- 1.Kişiler kim olursa olsun ve işlevler nasıl gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, masalın değişmez, sürekli öğeleri, kişilerin işlevleridir. İşlevler masalın temel oluşturucu bölümleridir.
- 2.Olağanüstü masalın içerdiği işlevlerin sayısı sınırlıdır.
- 3.İşlevlerin dizilişi her zaman aynıdır.
- 4.Bütün olağanüstü masallar yapıları açısından aynı tipe bağlanırlar.

Bu bölümde kişilerin otuz bir işlevini sıralayacağız. Masalın girişinde genellikle başlangıç durumu sunulur . Bu "başlangıç durumu bir işlev olarak değil, biçimbilimsel bir öge olarak kabul edilir ve α simgesiyle gösterilir."

Vladimir Propp'un masalarda tespit ettiği 31 işlev ve simgeleri şu şekildedir (Propp, 2011: 28-65)

- 1.Aileden biri evden uzaklaşır. (Tanımı: uzaklaşma, simgesi β ile gösterilir.)
- 2.Kahraman bir yasakla karşılaşır. (Tanımı: yasaklama, simgesi γ ile gösterilir.)

- 3.Yasak çiğnenir. (Tanımı: yasağı çiğneme, simgesi δ ile gösterilir.).
- 4.Saldırgan bilgi edinmeye çalışır. (Tanımı: soruşturma, simgesi ε ile gösterilir.).
- 5.Saldırgan kurbanı ile ilgili bilgi toplar. (Tanımı: bilgi toplama, simgesi ζ ile gösterilir.).
- 6.Saldırgan kurbanını veya servetini ele geçirmek için onu aldatmayı dener. (Tanımı: aldatma, simgesi η ile gösterilir.).
- 7.Kurban aldanır ve istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur. (Tanımı: suça katılma, simgesi θ ile gösterilir.)
- 8.Saldırgan aileden birine zarar verir. (Tanımı: kötülük, simgesi A ile gösterilir.)
- 8a.Aileden birinin bir eksiği vardır, aileden biri bir şeyi elde etmek ister. (Tanımı: eksiklik, simgesi α ile gösterilir.)
- 9.Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır; bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gitmesine izin verilir. (Tanımı: aracılık, geçiş anı, simgesi B ile gösterilir.)
- 10.Arayıcı kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir. (Tanımı: karşıt eylemin başlangıcı, simgesi C ile gösterilir.).
- 11.Kahraman evinden ayrılır. (Tanımı: gidiş, simgesi $\uparrow$ ile gösterilir.)
- 12.Kahraman büyülü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, bir sorgulama, saldırı vb. ile karşılaşır. (Tanımı: bağışçının ilk işlevi, simgesi D ile gösterilir.)
- 13.Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin (bağışçının) eylemlerine tepki gösterir. (Tanımı: kahramanın tepkisi, simgesi E ile gösterilir.)
- 14.Büyülü nesne kahramana verilir. (Tanımı: büyülü nesnenin alınması, simgesi F ile gösterilir.)
- 15.Kahraman aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da yol gösterilir. (Tanımı: İki krallık arasında yolculuk, bir kılavuz eşliğinde yolculuk, simgesi G ile gösterilir.)
- 16.Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelir. (Tanımı: çatışma, simgesi H ile gösterilir.)
- 17.Kahraman özel bir işaret edinir. (Tanımı: özel işaret, simgesi I ile gösterilir.)
- 18.Saldırgan yenik düşer. (Tanımı: zafer, simgesi J ile gösterilir.)^[11]_{SEP}
- 19.Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır. (Tanımı: giderme, simgesi K ile gösterilir.)
- 20.Kahraman geri döner. (Tanımı: geri dönüş, simgesi $\downarrow$ ile gösterilir.)^[11]_{SEP}
- 21.Kahraman izlenir. (Tanımı: izleme, simgesi Pr ile gösterilir.)
- 22.Kahramanın yardımına koşulur. (Tanımı: yardım, simgesi Rs ile gösterilir.)
- 23.Kahraman kimliğini gizleyerek, kendi evine ya da başka bir ülkeye varır.

- (Tanımı: kimliği gizleyerek gelme, simgesi O ile gösterilir.)
- 24.Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer. (Tanımı: asılsız savlar, simgesi L ile gösterilir.)
- 25.Kahramana güç bir iş önerilir. (Tanımı: güç iş, simgesi M ile gösterilir.)^[1]_{SEP}
- 26.Güç iş yerine getirilir. (Tanımı: güç işi yerine getirme, simgesi N ile gösterilir.)^[1]_{SEP}
- 27.Kahraman tanınır. (Tanımı: tanı(n)ma, simgesi Q ile gösterilir.)
- 28.Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün gerçek kimliği ortaya çıkar. (Tanımı: ortaya çıkarma, simgesi Ex ile gösterilir.)
- 29.Kahraman yeni bir görünüm kazanır. (Tanımı: biçim değiştirme, simgesi T ile gösterilir.)^[1]_{SEP}
- 30.Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır. (Tanımı: cezalandırma, simgesi U ile gösterilir.)
- 31.Kahraman evlenir ve tahta çıkar. (Tanımı: evlenme, simgesi W^o ile gösterilir.)

Masal böylece son bulur. Bazen masal kahramanlarının sınıflandırmaya uymadığı durumlar da olur. Bu anlaşılmaz öğeler Y ile belirtilir. İşlevlerin sayısı sınır olsa da her işlevin kendinden önceki işlevle mantıksal ve estetiksel bağı olduğu görülür ve hiçbir işlev öbürünü dışlamaz (Bars, 2014: 6).

Masalın işlevler arasında bağlantıyı sağlayan birkaç yardımcı ögesi daha vardır. İşlevler masalın temel öğelerini, olayı oluşturan öğeleri simgeler. Ayrıca, olay örgüsünün akışını belirlememekle birlikte büyük önem taşıyan başka öğeler de vardır. Olayın akışı içinde bir işlevi öbürüne bağlayan bilgiler dizgesi vardır. Benzer bağlantı öğelerine bazı üçlemelerde de rastlanır. Nitelik verici bazı özel ayrıntılar üçlenebileceği gibi (ejderhanın üç başı), bazı ilaveler, bazı işlev ikilikleri (izleme-yardım), bazı işlev kümeleri ya da bazı kesitlerin tümü üçlenebilir. Yineleme eşit olabileceği gibi (üç iş, üç yıl hizmet) giderek de gelişebilir (üçüncü iş en güçtür, üçüncü çatışma en korkunçtur) ya da iki kez olumsuz olumsuz bir sonuç, üçüncü kez de olumlu bir sonuç içerebilir (Propp: 2011, 71-74). Masal analizinde sıklıkla başvurulan yöntem Vladimir Propp'un *Masalın Biçimbilimi* adlı kitabında yer verdiği yöntemler bütünüdür.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Fransız şair La Fontaine'in masallarından *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalı Propp'un belirlediği masalın işlevleri metodu göre

incelenmiştir. Uygulamalı olarak analiz edilen bu masal örneğinden yola çıkarak öğrencilerden kurama göre benzer şekilde masal yazmaları istenmiştir. Bu bağlamda masalın yabancı dil öğretiminde yazma becerisine katkısı ele alınmıştır. Söz konusu masalla ilgili literatürde böyle çalışmalar bulunmamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Vladimir Propp'un geliştirdiği "yapısal çözümleme yöntemi"ne göre içerik çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Weber (1989) içerik çözümleme yöntemini, anlatı metinlerden elde edilen içeriğin bazı işlemlerden geçirilerek yorumlanması şeklinde ifade eder. Krippendorf (1980) ise içerik çözümleme tekniğini, metinlerden elde edilen içeriğe dayalı sonuçlar yorumlar.

Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen Masalının Propp Metodu ile Analizi

Bu çalışma, Sabahattin Eyüboğlu'nun (2012, Kültür yayınları) çevirisinden yapılmıştır. Masalın başlangıcında, talihin peşinden koşmanın yersiz olduğuyla ilgili nasihat niteliğinde açıklama yapılır. Sonrasında masalla bu durum örneklendirilir. Analiz yapacağımız kısım sadece masalın anlatılmaya başlandığı bölümü kapsamaktadır. İnceleyeceğimiz masal EK-1'de verilmiştir.

Masalın Analizi

1. "İki dost varmış bir memlekette, halleri vakitleri oldukça yerinde." (Başlangıç durumu, simgesi α)
2. "Gel gidelim seninle buralardan." Dostun birini uzaklaşması. (Tanımı: uzaklaşma, simgesi β)
3. "Gidip başka yerde arayalım talihimizi." (Tanımı: eksiklik, simgesi α)
4. "Ben kendi yurumdan, kendi talihimden daha iyisini özlemiyorum ki. Sen git rahat ettir rahatsız gönlünü; ben yatar uyurum güzel güzel, beklerken buralara döneceğin günü." (Tanımı: aracılık, geçiş anı, simgesi B)
5. "Bizim tutkulu ya da açgözlü kahraman, çıkmış yola hemen. Kahraman evden yola çıkar." (Tanımı: aracılık, geçiş anı, simgesi B³)
6. "Ertesi sabah vardığı yer, en çok uğradığı söylenen yermiş, nereye estireceği bilinmez Tanrıçanın; sizin anlayacağınız, saraya gelmiş." (Tanımı: karşıt eylemin başlangıcı, simgesi C, ve gidiş, simgesi $\uparrow$)
7. "Ve kalmış orda uzunca bir süre; kralın yatma kalkma törenlerine, yani en verimlilerine, katılmış; katıldığıyla da kalmamış hepsine." (Tanımı: bağışçının ilk işlevi, simgesi D¹)
8. "-Nasıl iş bu? demiş; kalkıp gitmeli burdan." (Tanımı: kahramanın tepkisi, simgesi E¹)
9. "Gerçi talih uğramıyor değil buraya; bir gün şuna yüz veriyor bir gün buna; benim yüzüme bile bakmıyor nedense. Ama söylemişlerdi bana: Kraldan, hoş

görmezmiş her zaman, saraylıların yükselme tutkuları.” (Bağlantıyı sağlayan öge, simgesi §)

10. “Siz sarayınızda hoşça kalın Saraylı Baylar; hayaller kuradurun sonuna kadar. Biz açalım yelkenleri Moğolistan’a: Talih’in tapınakları varmış Surata’da.” (Tanımı: İki krallık arasında yolculuk, simgesi G²)

11. “Böyle demiş, der demez de binmiş gemiye.” (Tanımı: karşıt eylemin (yeniden) başlangıcı, simgesi C ↑)

12. “Bir söz vardır yüreği tunçtan olmak diye:, elmastan da sertmiş ki bizimkinin yüreği, göze almış böyle bir seferi, meydan okumuş ilkin dipsiz denizlere. Kaç kez aramış köyünü bu yolculukta, ölümle burun buruna gelerek, korsanlar, rüzgârlar, ıssız kayalar önünde. Sen git, ölümü bu uzak kıyılarda ara, evinde aramış da bulamamışsın gibi. Neyse Ada'm varmış sonunda Moğolistan’a.” (Bağlantıyı sağlayan öge, simgesi §)

13. “Meğer talih o günlerde altınlarını, Japonya’da saçmaya girmişmiş. Bizimki de ver elini Japonya demiş.” (Tanımı: İki krallık arasında yolculuk, simgesi G²) ve C ↑ ayrıca Üçleme.

14. “Denizler gezdirmekten yorulmuş adamı;, bütün bu gezilerden eline geçen de, vahşilerin verdiği şu öğüt olmuş:” Doğadan ders al, kendi yurdunda kal.”, Moğolistan'da da bulamadığını, Japonya’da da bulamayınca, pişman olmuş uzun sözün kısası, köyünden ayrıldığına boşu boşuna.” (Bağlantıyı sağlayan öge, simgesi §)

15. “Bırakmış nankör denizleri, dönmüş yurduna.” (Tanımı: geri dönüş, simgesi ↓)

16. “Damını, bacasını görünce uzaktan, ağlamış sevincinden ve demiş ki:- Ne mutlu kendi yurdunda yaşayana: İsteklerine gem vurmasını bilir; lafını duyar yalnız sarayın, denizlerin, Ve, ey Talih, bütün saltanatını senin; sen ki kamaştırıp gözlerimizi, şanlar şerefler, mallar mülklerle, yollarsın dünyanın öbür ucuna bizi. Zor kımıldarım yerimden bundan böyle.” (Bağlantıyı sağlayan öge, simgesi §)

17. “Adam bunları düşünürken, Ve Talih’le bütün ilişkilerini kesmişken, bir de bakmış oturuyor o zalim Tanrıça, mışıl mışıl uyuyan dostunun kapısında.” (Tanımı: giderme, simgesi K⁴) ve (A simgesi: olay eksiklik ya da kötülükle bir bütün oluşturur.)

Anlatının şemasını şu şekilde gösterebiliriz:

$\alpha \beta \alpha B B^3 C \uparrow D^1 E^1 \S G^2 C \uparrow \S G^2 C \uparrow \S \downarrow \S K^4 A$

Masalın kendi içinde mantıksal bir bağı olduğu ve hiçbir işlevin diğerini dışlamadığı görülmektedir.

Masalın diğer bir yardımcı ögesi olan üçlemeye burada rastlanır. Kahramanın talihin peşinden üç defa gitmesi, üç farklı mekânda araması üçlemeye örnek gösterilebilir. Talihi aramak için evinden çıkıyor ve öncelikle saraya, kralın yanına gidiyor.

Sonrasında burada aradığını bulamayınca Moğolistan'a hareket ediyor. Son olarak talihi Japonya'ya gittiğini öğrenince bir umutla yönünü oraya çeviriyor. Fakat orada da istediğini bulamayınca kendi evine dönüyor. Ve de peşinden koştuğu talihi kendi yurdunda arkadaşının yanında buluyor.

Sonuç

Yazılı edebi tür olan masal, gerek ana dilde gerekse yabancı dilde yüzyıllardır herkesin hayatının bir parçası olmuştur. Bülbül (2008)'ün ifade ettiği gibi öğrenenin soyut dünyasını zenginleştiren, onun düşünce hareketine olumlu katkılar sağlayan yazınsal metinler, dili kullanarak yeni anlam tabakaları ve farklı imgeler oluşturarak yeni ifade zenginlikleri oluşturmasıyla, insanda derin kazanımlar sağlamasıyla öğrenenin yabancı dil öğreniminde en vazgeçilmez materyallerdir. Bu bağlamda masal özellikle yabancı dil öğretim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Bu çalışmada masalın yabancı dil öğrenimindeki yeri ve önemi konusunda La Fontaine'in *Talihi Aramaya Gidenle Evinde Bekleyen* masalı V. Propp'un metodu çerçevesinde incelenmiştir. Propp'un masalın biçimiyle ilgili sunduğu saptamalara bu anlatıda rastlamak mümkün olmuştur. Masalarda işlevlerin tümü bir bütün halinde bulunmasa da işlev sayısı kaç olursa olsun, işlevin sırasının değişmediği görülmektedir. Elbette masalların hepsinde bu söz konusu işlevlerin tümüyle karşılaşmak mümkün olmayabilir fakat aradan birkaç işlevin eksikliği, bu işlevlerin, masalların olay örgüsündeki var olma düzenini sarmaz, değişiklik meydana getirmez. Her işlevin kendinden önceki işlevle estetiksel ve mantıksal bağ vardır. Propp'un masal çözümlemesinde geliştirdiği şema, tüm masallara uygulanabilen bir ölçü birimi olarak kabul edilir.

Bu çalışmanın amacı olan masalın yazma becerilerine katkısını ortaya koymak için derinlemesine yapılan bu yapılandırıcı ve yönlendirici analizden sonra öğrencilerden Propp masal şemasına göre masal yazmaları istenir. Böylece, yabancı dili etkili ve doğru bir şekilde öğrenme fırsatı sunan yazma sürecinde güdülenmiş ve hazırbulunuşluğu yüksek olan özerk öğrenci başarılı bir yaratıcı yazma eylemi gerçekleştirir. Bu yazma süreci dil becerilerinin gelişime katkı sağladığı gibi kültür öğrenimine, kelime hazinesinin gelişmesine, dilbilgisi yapılarının etkin kullanılmasına, eşanlı sözcüklerin kullanımına, noktalama işaretlerinin doğru kullanımına ve akıcı cümleler kullanma gibi birçok becerinin gelişimine katkı sağlar. Ayrıca yapılandırmacı yaklaşımın da kabul ettiği analiz etme, problem çözme, düşünme, eleştirel bakış geliştirme, sentez ve yeniden üretme gibi yetiler, yazma sürecinde performansla dönüşmüş olur. Sonuç olarak masalın yabancı dil öğreniminde kullanılması, yazma becerisinde üstbilişsel düzeyde bir öğrenimin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Bettelheim, B. (1998). *Satujen lumous: merkitys ja arvo*. Juva.
- Bars, M.E. (2014). *Vladimir Propp'un Biçimbilimsel Yaklaşımı Çerçevesinde "Basat Tepegözi Öldürdüğü Boy" Üzerine Bir İnceleme*. Turkish Studies, Volume 9/3 Winter, 257-269, Ankara.
- Brumfit, C.J. & Carter, R.A. (1986). *Literature and language teaching*. Oxford:Oxford University Press.
- Bülbül, M. (2008). *Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarının Yabancı Dil Eğitimine Katkısına Yönelik Bir Uygulama*. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,17, 254-270.
- Collie, J., & Slater, S. (1991). *Literature in the language classroom*. (5th ed.). Glasgow: Cambridge University Press.
- Çıblak, N. (2005). *V. Propp'un Masal Çözümleme Metodu*. Türk Dili, 638, 127-140.
- Dilidüzgün, S. (2003). *Çocuk Edebiyatı*, (Editör: Zeliha Güneş), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 765.
- Erdal K., Gökmen A. (2010). *Çocuklara Verdiği Dersler Açısından La Fontaine'in Fablları*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/10 Winter.
- Kantarcıoğlu, S. (1991). *Eğitimde Masalın Yeri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi 169, İstanbul.
- Kılıç, E. G. (2018). *Farklı Yüzyıllar Aynı Biçimler: V. Propp'un İşlevsel Yaklaşımı Çerçevesinde Alacakaranlık Film Serisi Üzerine Bir Çözümleme ve Kitle Kültürü Sineması Eleştirisi*. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4(3), 467 – 482.
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Beverly Hills Calif: Sage Publications.
- La Fontaine (2012). *Bütün Masallar*, Çev. : Sabahattin Eyüboğlu. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Oster, J. (1989). *Seeing with different eyes: Another view of literature in the ESL Class*. TESOL Quarterly, 23, 85-103.
- Polat, T. (1993). *Yazınsal Metninler ve Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretimi*. İstanbul: Alman Dili Edebiyatı Dergisi, Sayı 8.
- Propp, V. (2011). *Masalın Biçimbilimi*. (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları*. Sevinç, Ankara.
- TDK. (1977). *Türk Dil Kurumu Resimli Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Temel, S. (2005). *Propp Metodu ve Bir Karagöz Metnine Uygulanması*. Atatürk
-

Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 8.85-106.

Weber, R. (1990). *Basic content analysis (2nd Edition)*. Thousand Oaks, United States: Sage Publications.

Yiğit, M. ve Kandemir, G. İ. (2021). *Vladimir Propp'un yapısal çözümleme yöntemine göre Eflatun Cem Güney'in Gülen Nar ile Ağlayan Ayva Masalı'nın incelenmesi*. International Journal of Language Academy, 9 (4), 306-321.

Yiğit, S. (2018). *Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinin Vladimir Propp'un Masal Çözümleme Metoduna Göre İncelenmesi*. Mecnua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6), 76-95.

Ylönen. H. (2000). *Loihditut linnut: satujen merkitys lapselle*. Helsinki.

Zariç, M. (2013). *Vladimir Propp'un İşlevler ve Eylem Alanları Modeli Açısından Yaşar Kemal'in Ağrıdaki Efsanesi Romanı*. Hece, 195, 108-117.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.27>

Volume 8/4

2024 p. 480-503

SINIF KURGUSUNDA ÖĞRENCİ MOBİLYALARININ ROLÜ¹ THE ROLE OF STUDENT FURNITURE IN CLASSROOM ORGANIZATION

Mehmet VARLI*

Murat KILIÇ**

ÖZ

Kalıcı davranış değişiklikleri gerçekleştiren tüm eğitim faaliyetleri içerisinde bulunan planlı öğretim aşamalarında aktivitelerinin yürütüldüğü okul ortamları daha dar kapsamı ile dersliklerde oluşturulacak etkili, işlevsel, öğrenciyi merkeze alan sınıf kurguları; mekân ve tüm etkileşim paydaşları arasında olumlu sınıf iklimi yaratmakta, odaklanma ve işbirliği yapma becerilerinin gelişimine katkı sunarak öğretimden beklenen hedeflere ulaşma aracılık etmektedir. Dersliklerde etkileşimin boyutunu öne çıkaran değişkenlerden biri olan sınıf iklimi; akademik başarı, öğrenmede motivasyon, olumlu tutum ve davranış geliştirmede pozitif katkılar sağlamaktadır. Bireyler, yaşamsal döngüde gelişimini genetik kodlamaları, içgüdüleri, zihinsel örüntüleri, duyguları yanında var olduğu çevre koşullarının etkisi altında gerçekleştirmektedir. Gelişim evresinde çocuğun içerisinde bulunduğu okul sistematüğinde gerçekleştirilecek etkili sınıf kurgularında çocuğun temas halinde bulunduğu fiziksel yapı ve donatılar, öğretim programları, öğretmen ve akran iletişimleri ile olumlu sınıf iklimi öğrenci gelişiminin şiddetini ve yönünü belirlemektedir.

Çalışma ile, eğitim-öğretim aktivite süreçlerinin büyük çoğunluğunda öğrencinin temas içerisinde bulunduğu öğrenci mobilyalarının sınıf kurgusu içerisindeki etkinliğinin, gelişiminin ve mevcut durumunun irdelenmesi amaçlanmaktadır. Literatür taraması ile öğrenci mobilyalarının durumuna ilişkin veriler, yaşanan gelişmeler yanında mobilya etkinliği, verimi, oluşturduğu olumlu-olumsuz koşul ve sonuçlar ele alınmıştır. Ayrıca öğrenci ve mobilya etkileşiminde mobilyanın öğrencinin duruş sağlığına etkileri ve akademik başarısına katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sınıf İklimi, Sınıf Kurgusu, Oturma Duruşu, Eğitim Mobilyası.*

¹ Bu çalışma künyesi verilen şu yüksek lisans tezinden üretilmiştir: Varlı, M. (2024). ORTAOKUL ÖĞRENCİ SIRA VE MASALARININ ERGONOMİ VE STANDARTLARA UYGUNLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ: KIRIKKALE İL MERKEZİ ÖRNEĞİ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, E-mail: mehmetvarli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3613-6324, Kırıkkale, Türkiye.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, E-mail: kilicm195@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6113-8634, Kırıkkale, Türkiye.

ABSTRACT

Effective, functional, student-centered classroom constructions to be created in school environments, more narrowly in classrooms, where activities are carried out in the planned teaching stages in all educational activities that make permanent behavioral changes; creates a positive classroom environment between the space and all interaction stakeholders, contributes to the development of focus and cooperation skills and mediates the achievement of the goals expected from teaching. Classroom environment, one of the variables that emphasize the dimension of interaction in classrooms, contributes positively to academic achievement, motivation in learning, and the development of positive attitudes and behaviors. Individuals realize their development in the vital cycle under the influence of their genetic coding, instincts, mental patterns, emotions as well as the environmental conditions in which they exist. The physical structure and equipment, curricula, teacher and peer communication, positive classroom environment and the physical structure and equipment that the child is in contact with in effective classroom constructions to be realized in the school systematic in which the child is in the developmental stage determine the severity and direction of student development.

The study aims to examine the effectiveness, development and current situation of student furniture, which students are in contact with in most of the educational activity processes, within the classroom setup. With the literature review, data on the status of student furniture, developments, furniture effectiveness, efficiency, positive and negative conditions and results are discussed. In addition, the effects of furniture on the student's posture health and its contribution to academic success in the interaction of student and furniture are discussed.

Keywords: *Classroom Environment, Classroom Fiction, Sitting Posture, Education Furniture.*

Giriş

Sosyal çevreler; toplumların ya da kültürlerin sağladığı eyleme yönelik fiziksel koşulları ve bireyleri yönlendiren yapısı ile insan etkileşimlerini barındırmakta; bireyler, hayatta kalabilmek ve gelişimlerini sürdürebilmek için bu çevreler ile etkin etkileşim içerisinde bulunmaktadır (Zastrow ve Karen, 2015, s.64). Sosyal ve fiziksel çevrelerde yürütülen tüm yaşamsal aktivitelerde bireyin beklenti ve istekleri yanında toplumsal çevre kurgusu da etkili olmaktadır. Fiziksel çevreler birçok anlamı bünyesinde barındıran, içerisinde var olan bireylerin kültür ve geleneklerini, dünya görüşlerini, değer ve yargılarını ileten, etkileyen, kişi ve çevre arasında gerçekleşen iki yönlü süreçler sonunda anlamlandırılan imgelere dönüşen yapıya sahiptirler (Güleç Solak, 2017, s.19). Eylem çevresinin durumu, organizasyonu, ihtiyaç gidermeye yönelik esnekliği, bireyin çevre uyaranlarına verdiği tepki, uyum ya da uyumsuzluk, mekânda var olan donatı performansı gibi unsurlar, çevre ve birey arasında gerçekleşen iki yönlü etkileşimin seyri üzerinde etkili olmaktadır. Temas çevrelerinin etkinliği, bireyin yaşamsal döngü içerisinde bulunduğu aşamalarda farklılık göstermekte, her çevre ve her yaş döneminde etkileşimin şiddeti değişmektedir. Bu aşamalardan okul çağı diliminde çocuğun gelişim hızı ve potansiyeli diğer dönemlere kıyasla daha yüksek enerjiye sahiptir. Okul çağı içerisinde yaşanan hızlı gelişim

ihtiyaçlarını karşılayacak sınıf düzenlerinin oluşturulması öğretim süreçlerinde yürütülen bilgi ve davranış edindirmeye yönelik çalışmaları etkili kılmaktadır.

Sınıf, eğitime yönelik sistemler içerisinde yapılandırılmış ve belirlenmiş amaçların gerçekleştirilmesinde öğretmen ve öğrenci arasında kurulan iletişimin niteliğine bağlı olan, eğitsel amaçlara yönelik davranış değişikliği hedeflerine ilişkin iletişim ağının kurulduğu ortamlardır (Ateş ve Mazi, 2017, s.445). Sınıflar, çocuklar için fırsatlar yaratabilmekte ya da engelleyebilmekte, öğrenciye nasıl davranış sergileyecekleri konusunda açık ya da dolaylı olarak mesajlar iletebilmektedir (Clegg ve Billington, 1994, s.113). Öğrencinin okul sistemi içerisinde geçirdiği süreçte, kurgulanan etkili, fonksiyonel, iç ve dış faktörleri hesaba katan sınıf kurgusu ile yaratılacak olumlu sınıf iklimi; süreç içerisinde öğrencinin sağlıklı büyümesine ve gelişmesine yardımcı olacak, algılamayı engelleyecek faktörleri ortadan kaldırıp verimli öğretim faaliyetlerinin yürütülmesine aracılık edecektir. Sınıf kurgusunun temel unsuru fiziksel tasarım ve donanım elemanları, eğitsel faaliyetlerde odaklanma, iletişim kurma ve işbirliği yapma becerilerinin gelişiminde sürece olumlu katkı sağlayabilmekte veya engel olabilmektedir.

Sınıf kurgusunun fiziksel enstrümanları arasında sayabileceğimiz öğrenci mobilyaları derslik düzeninde etkili elemanlardır. Öğrenci mobilyalarının derslik hacmine, taban alanına göre belirlenmesi, amaca yönelik oturma düzeninin oluşturulması, durağan ve eylem halindeki öğrencilerin aktivite ve dinlenme zamanlarında konfor düzeyini belirleyecektir. Sınıf kurgusunda yer alacak öğrenci mobilyaları, farklı oturma düzeninin kurulmasına fırsat tanıyan esnekliğe sahip; tasarımı, işlevselliği, üretim materyali ile öğrenci duruşuna katkı sağlayan, ders etkinliklerinin yürütülmesine imkân tanıyan yapısı ile sınıf ikliminde etkin rol almaktadır. Öğrencilik sürecinin önemli kısmının yürütüldüğü sınıf yapıları içerisinde konumlandırılan öğrenci mobilyalarının boyutları sektör ile ilgili standartlara uygun olmalıdır. Tasarımları ise ergonomik, işlevsel, güncel eğitim materyallerinin kullanımına imkân tanıyan, yeterli depolama alanına sahip yapıda tasarlanmalıdır. Etkili tasarımı, standartlara uygun ve anatomik yapı ile örtüşen malzemeler ile üretilen öğrenci mobilyaları, kullanımda öğrencinin doğru postürüne destek olacak, fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verecek, fiziksel ve zihinsel aktivitelerini sağlıklı yürütebilmesine fırsat tanıyacaktır. Ayrıca etkili tasarıma sahip mobilyalar, sınıf kurgusu içerisinde, öğrencide aidiyet duygusunu güçlendirecek, katılıma yönlendirecek, aktivite ve sosyal etkileşimde olumlu davranışların gelişmesine aracılık edecektir.

Yaşamı anlamlandırmak, gündelik rutinde ihtiyaçlara yönelik çözüm yolu belirleyip gidermek için bilgi, deneyim ve becerilere sahip olmak gerekir. Öğretim yolu ile kazanacağımız bu önemli unsurların yaşama dokunması ve bireyi geliştirecek kapasiteye erişmesinde etkileşim çevresinin, kurgunun, düzenin eyleme yönelik planlanması ve oluşturulması gerekir. Bu kurgu içerisinde yer alacak öğrenci mobilyaları fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimde etkili unsurlar arasındadır. Değişen yaşam tarzı, güncellenen ve çeşitlenen sosyal aktiviteler, teknolojiyi takip eden yeni eğitim yaklaşımları ve

uygulamaları oturmayı gün geçtikçe daha fazla öncüllemektedir. Bireyi daha fazla oturma eylemine yönlendiren bu süreçlerde, sınıf kurgusunda hizmete sunulan öğrenci mobilyaları, vücudun eyleme yönelik aldığı pozisyon ihtiyaçlarını karşılayacak, vücut sağlığı ve kullanıcı konforunu iyileştirecek, ortamda gerçekleştirilen eğitsel aktivitelerin sağlıklı yürütülmesine aracılık edecek biçimde seçilmeli ve düzenlenmelidir.

2. ÇOCUĞUN GELİŞİMİ VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

2.1. Çocukta Düşünce Gelişimi

Evrimsel bir süreç içerisinde değişen hızlarda gelişen, yavaşlayan ve duraksayan bedensel büyüme gibi çocukluktan yetişkinliğe zihinsel gelişim de evrimsel bir süreç içerisinde olgunluğa erişmektedir. Gelişimde aile ve yaşam çevresi, içerisinde yer aldığı toplumsal kültür, akran ve yetişkinler ile sürdürülen ilişkiler bütünü, eğitim çevresi ve kalitesi etkili olmaktadır. Piaget, çocuğun düşünce yapısının niteliksel olarak yetişkinlerden ayrıştığını ve anlama kapasitelerinin çocuğun gelişim aşamalarına bağlı olduğunu savunmaktadır (Clegg ve Billington, 1994, s.8). Çocuğun gelişmesi algı, biliş ve davranış süreçlerinin gelişmesi üçleme biçiminde sürekli dönüşmekte ve birbirlerini dönüştürmektedir (Gür ve Yalçınkaya, 2022, s.806). Çocuk düşüncesinin biçimi ve işleyişi, toplumsal bir davranış olarak dışardan gözlemlenebilmekte, akranları ve yetişkin bireyler ile kurduğu ilişkiler ile anlaşılmaktadır (Piaget, 2013, s.8).

Bilişsel gelişmeler, bireyin çevresini anlama ve öğrenme süreçlerinde aktif zihinsel faaliyetlerinde yaşanan gelişmelerdir (Senemoğlu, 2018, s.34). Piaget'e göre çocuktaki bilişsel gelişim, kalıtsal faktörler ve çevre unsurlarının etkileşiminden doğan aktif süreçler olup çocuk, geliştikçe ve çevre ile sürekli etkileşim halinde bulundukça bilgi edinmeye başlamaktadır (Hoşoğlu, 2023, s.183). Çocukta, sosyal ve duygusal gelişim, bilişsel, duyuşsal ve hareketsel gelişime paralel olarak gelişmekte, farklı aşamalardan geçerek çocuğun topluma girişini hazırlamaktadır (Cüceloğlu, 2006, s.354).

2.2. Sosyal Çevrede Çocuk ve Çevreyle Etkileşimi

İnsan, doğal olarak erişebildiği ya da yapay olarak biçimlendirdiği fiziki ve sosyal çevrede yaşamsal tüm eylemleri sürdürebilmek için canlı ve cansız varlıklar, olay ve olgular ile etkileşim halinde eylemlerini gerçekleştirmektedir (Tuncay, 2011, s.130). İnsanlar oryantasyonunu tamamladıkları çevrede yaşamsal denge kurmakta, eylem ve yaşamsal süreçlerini bu denge altında sürdürmektedirler. Canlılar, çevrede oluşacak yeni koşullarda bozulan dengede, yaşamlarını sürdürebilmek için yeni koşulların mevcut özelliklerini yeniden düzenleyerek uyumu yenilemeye, dengeyi yeniden inşa etmeye çalışırlar (Hoşoğlu, 2023, s.185). Çevre değişikliğinde veya mevcut çevre şartlarında oluşan değişimlere karşı kurulacak uyum ve denge aşamalarında bireysel özellikler, yaş dönemleri, tecrübe ve deneyimler etkili olmakta, uyum süresi ve kalitesi belirlenmektedir. Çocuk ile yetişkin bireylerde yeni çevre koşullarına karşı gösterilecek uyum süreçleri birbirinden farklı seyretmektedir. Uyum ve dengenin kurulduğu fiziksel ve sosyal çevrede çocuk, sergilediği eylemler ve etkileşimler ile deneyim biriktirmeye, ilgi ve yeteneklerini

keşfetmeye başlar. Piaget'e göre eylem ister zihinsel faaliyetlerin ister fizyolojik isterse de duygusal ihtiyaçların her seviyesinde, bireyin kendisinin harekete geçirdiği bir ilgiyi tasarlamaktadır (Piaget, 1999, s.15). Çocuk, sahip olunan ilgi doğrultusunda, yeteneklerini geliştirmekte, yeni deneyimler yaşayıp yeni bilgiler edinmektedir. Çocukların deneyimlerinden edindikleri bilgiler, bilişsel sistemlerinin gelişimine bağlı olarak değişmekte, yaşam boyu süren dünyayı anlamlandırma aşamaları farklılaşmaktadır (Hoşoğlu, 2023, s.185). Çocuğun ilgileri, duygusal eğilimleri ve kazandığı kavramların her anına bağlı olup bütünsel bir denge kurma eğilimindedir (Piaget, 1999, s.18).

Çocukların gündelik yaşamı büyük ölçüde, köşelerini ev sahası, okul sahası ve dinlenme sahalarının oluşturduğu üçgensel arenalarda sahnelenmektedir (Rasmussen, 2004, s.157). Bu alanların her birinin çocuğun fiziksel ve bilişsel gelişimi üzerine farklı boyutlarda etkileri olmaktadır. Piaget, çocuklarda düşünme gelişiminin, çevre ile gerçekleştirdiği aktif etkileşimler yoluyla, aşamalı olarak geliştiğini belirtmektedir (Clegg ve Billington, 1994, s.7). Çocuk ile mekân arasında kurulan fiziksel ve duygusal bağ neticesinde mekân, çocuk için bir anlam taşımakta bir değer ifade etmekte, aidiyet duygusunun oluşmasına katısı sağlamaktadır. Sağlanan uyum, ortaya çıkan aidiyet duygusu, çevrede gerçekleştirilecek eylemde çevresel baskı etkisinin daha az hissedilmesine, çevre uyaranlarına karşı hakimiyetin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Duygusal ve bilişsel bileşenlere sahip aidiyet duygusu, öğrencinin akranları tarafından kabul görme hissinden daha çok öğrenme sürecinin tüm bileşenleri üzerinde etkili olmakta, kişinin süreç içerisinde aktif bir katılımcı olduğunu ifade etmektedir (Ames, 1992, s.263). Çocuğun çevresinde kendisi ile aynı aktiviteleri paylaşacak akran grupları ya da yetişkinlerin bulunması deneyimlerinin örgütlü biçimde biriktirilmesine ve zenginleştirilmesine yardımcı olmaktadır (Piaget, 1999, s.11). Gelişim evrelerinde farklı yaş dönemlerinde deneyim biriktirme kapasiteleri ve çevresel unsurlar ile etkileşim boyutu farklı seyretmektedir. Çevre uyaranlarını etki şiddeti, ortama adaptasyon ve davranışsal kaygılar da yine yaş dönemlerine bağlı olarak değişmektedir. Küçük çocuklar gözlemlendiğinde, duydukları kaygının arka planı ve aracı olarak, insanlarla olan bağlarından dolayı nesne dünyası ile ilgilendikleri görülür (Dewey,1915, s.33). Yetişkinlerin eylemlerde aldıkları yapılandırmacı roller, çevre kurgusunun yaş dönemlerine uygun düzenlenmesi ve çevresel donatıların kullanıcı odaklı planlanması çocuklarda oluşacak kaygı düzeyini azaltacak, adaptasyona katkı sunacaktır.

3. SINIF KURGUSUNDA ÖĞRENCİ MOBİLYALARI

3.1. Sınıf ve Sınıf İklimi

Aile, arkadaş çevresi, çalışma grupları gibi insan kümelerinin temas içerisinde bulundukları; birey, grup, kurum ve sistemleri kapsayan sosyal çevre, sağlık, barınma, sosyal yardımlaşma ve eğitim faaliyetleri gibi unsurları da bünyesinde barındırmaktadır (Zastrow ve Karen, 2015, s.64). Eğitim kompozisyonu içerisinde bireysel farklılıklara, ilgi ve yeteneklere, gereksinim, beklenti ve hedeflere sahip bireylerin, akran grupları ile bir arada öğretim süreçlerini yürüttükleri sosyal çevreler arasındaki sınıflar, öğrencilerin

öğretim güzergâhında davranış, bilgi ve deneyim biriktirdikleri merkezlerdir. Sınıfı oluşturan yapı içerisinde öğretmen öğrenci ilişkileri, öğrenci mekân etkileşimi, öğrencilerin mekânda gerçekleştirdikleri tüm aktiviteler, akran grubunun yapı içerisinde yürüttükleri etkileşimlerin yarattığı tüm yansımalar sınıf iklimini oluşturan unsurların başında gelmektedir. Sınıf iklimi; sınıf düzeyi, sınıf grubunun ait olduğu çevre kültürü, öğrencilerin önbilgileri, bireysel farklılıkları ve çeşitliliği gibi nitel unsurlar yanında, sınıf yapısının olduğu mekân veya çevrenin fiziksel atmosferi ve yapı elemanları gibi somut faktörlerden etkilenmektedir. Sınıf kurgusunun yarattığı sınıf içi öğrenme ortamları, ortak etkinliklerin yürütüldüğü, ortak deneyimlerin edinildiği, süreçte pek çok öğrencinin aynı zaman içerisinde rol aldığı yerler olduğundan, paydaşların ortak ihtiyaçlarına yönelik tasarımlar asgari düzeyde gerçekleştirilmelidir.

Farklı sınıf seviyelerinde ve farklı yaş gruplarında öğrenci davranışları, öğrenci öğretmen etkileşimleri, öğrencinin çevre ilişkileri, öğretim programına bağlı farklı sınıf düzeyinde farklı içerik ve etkinlikler sınıf ikliminin stabilitesini bozmakta, dinamik bir yapıya kavuşmasına neden olmaktadır. Bu dinamik yapı içerisindeki çocuk, fiziksel, duygusal, bilişsel farklılıkları yanında aile yapısı ve ekonomik durumu, aile ve yerleşim çevresinden taşıdığı değerlerin etkisinde öğretim süreçlerini yürütmektedir. Farklı sosyoekonomik aile yapısına sahip öğrencilerin öğretim beklentileri ve ihtiyaçları farklılık göstereceğinden bireysel beklenti ve ihtiyaçları karşılayacak, sınıf iklimine adaptasyonunu kolaylaştıracak farklı deneyimler, farklı pedagojik yaklaşımlar geliştirilmelidir. Bu nedenle sınıf iklimi üzerine yapılacak betimlemelerde, farklı sınıf seviyeleri, öğrenci yaş skalası ve davranışları, mekânın etkinlik ve faaliyetler üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz yönlendirmeler yanında sosyoekonomik aile yapısı da dikkate alınmalıdır. Olumlu bir öğrenme ortamına öğrencilerin dahil olabilmesi için yürütülen müfredat programı ve müfredat uygulaması onların geçmişlerini ve ihtiyaçlarını yansıtmalıdır (Davis, 2018, s.104). Kapsayıcı ve etkili eğitim-öğretim mekânlarının organizasyonu, öğrencinin katılıma yönelmesi, motivasyonun artması, dinamik iletişim ağı kurulması, öğrenme kanallarının aktif halde tutulması ve sağlıklı sınıf ikliminin oluşturulması üzerinde etkili olabilmektedir. Eğitim ortamlarının düzenli ve güven verici yapısı, öğrenci motivasyonunu olumlu etkilemekte, güdülenmeyi artırmakta ve öğrencinin sınıfta kendisini güvende hissetmesini sağlamaktadır (Yüksel, 2011, s.37).

Eğitim ortamları, eğitim program ve çalışmalarının yürütüldüğü kompleks yapıları yanında öğrencilerin akranları ile bulunduğu, gelişim süreçlerine katkı sağlayacak arkadaşlıklar kurduğu, deneyim ve tecrübe biriktirdikleri, eğlence ve aktivite paylaştıkları çevrelerdir. Okul düzenleri, çocukların yeteneklerini keşfedecekleri ve geliştirecekleri oluşumlar olması gerektiği halde, bazı kişilerin önceden belirlediği çocuk psikolojisiyle ilgisi olmayan kıyaslamalar, başarı derecelendirmeleri gibi ölçütlere göre değerlendirilmektedir (Cüceloğlu, 1997, s.119).

Etkili sınıf kurgusu, fiziksel ortamın düzenlenmesi, iyileştirilmesi ve kullanıcı odaklı planlanması ile başlamaktadır. Sınıf ortamına giren öğrenci önce fiziksel koşulları incelemekte özellikle öğrenci mobilyalarının biçim ve tasarımlarına odaklanmaktadır. Öğrenci tarafından olumlu karşılanan fiziksel düzen ve ergonomik mobilyalar süreçte motivasyonu olumlu etkilemekte, algılamaya pozitif katkı sunmaktadır. Eğitim programları, öğrenci hazırbulunuşluğu, rehber ve aktarıcı yanında fiziksel ortam ve öğrenci mobilyaları da öğrenme çıktılarına karşılayan birer kaynak olarak görülmeli, gelişmeler ve iyileştirmeler sınıf kurgusuna yansıtılmalıdır. Mobilya tasarımlarında yaşanan gelişmeler aynı hızda sınıf ortamlarında yerine alamamaktadır. Mobilya açısından öğrenci konforu hakkında bilinenlerin çoğu henüz okul ortamlarına yansıtamamaktadır (Higgins ve ark., 2005, s.28).

Kaliteli sınıf iklimi, öğrencilerin akranlarına, öğretmenlerine, ders aktivitelerine ve eğitim sistematığına karşı duygu ve davranışlarını şekillendirmelerinde; öğretim süreci içerisinde rekabetçi yaklaşımda, işbirliğine gidilmesinde, kurallara ve düzenlemelere uyum sağlamada, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında belirleyici öneme sahiptir (Zedan, 2010, s.75). Sınıf kurgusunda, fiziksel şartlar, düzen, materyaller ile öğrenci, öğretmen ve öğretim programları arasında kurulan denge, duygusal iklimin yanısıra öğrenme için beklenen ikliminde oluşmasına katkı sağlayacaktır. Kurguda sağlanan doğru ve etkili sosyal organizasyon; kalıcı davranış geliştirme sürecini desteklemekte, algılamada pasif konumdan aktif konuma geçişe yardımcı olmakta, yukarı taşınan motivasyon öğrenme sürecinde öğrenciyi katılıma yönlendirmektedir.

3.2. Gelişen Eğitim Yaklaşımları

Eğitim, doğumla gelen bireye özgü özelliklerin, uygulanan öğrenim aşamalarında, çevresel unsurlar ile etkileşim süreçlerinde, akran ve yetişkinler ile olan ilişkiler sonucunda ortaya çıkartılması, geliştirilmesi, yeni beceri ve kalıcı davranışa dönüştürme süreçleri olarak betimlenmektedir. Öğrencilerin belirli öğretim uygulamalarından faydalanma seviyeleri, rol aldıkları öğretme-öğrenme yaklaşımlarına, uygulanan öğretim uygulamalarına verdiği tepkilere ve mevcut bireysel özelliklere göre farklılık göstermektedir (Kuzgun ve Deryakulu, 2020, s.7). Bireysel farklılıkları dikkate alan, öğrencinin süreçte aktif rol aldığı, öğrenmede kolaylaştırmayı öncülleyen eğitim yaklaşımlarına yönelik uygulamalar, yeni imkan ve gelişmeler eğitim yapıları ve eğitim sistemlerine entegre edilmektedir. Çağın getirdiği yeni öğrenme yaklaşımlarını ve imkanlarını barındıran eğitim yapıları, çağdaş toplum kültürünün oluşmasına katkı sağlayan, ahlâki ve sosyal değerleri taşıyan, ekolojik, teknolojik, estetik soyut ve somut unsurları ile teknik ve hayal gücü ürünü yapıya sahiptirler (MEB, 2015, s.8, s.9). Geleneksel görüşte öğrenme, ağırlıklı olarak öğretmenden öğrenciye bilginin aktarıldığı standart ders süreçleri iken modern pedagojiler, pasif öğrenmeden aktif öğrenmeye geçiş desteklemekle birlikte sandalye ve oturma biçimlerini, pedagoji yöntemlerinde, öğrenmeye olan katılımı ve dikkat artırıcı stratejilerin geliştirilmesinde kolaylaştırıcı rol üstlenen araçlar olarak görmektedir (Harvey ve Kenyon, 2013, s.2). Günümüzde yaşanan

eğitim yaklaşımları endüstri ekonomisi etkisinden bilgi ekonomisinin etkisine doğru gelişmektedir (Tablo 1).

Endüstriyel Ekonomiden	Bilgi Ekonomisine
Pasif öğrenciler	Aktif öğrenciler
Yönlendirilmiş öğrenme	Kolaylaştırılmış öğrenme
Ortaya çıkarılan bilgi	Keşfedilen bilgi
Açık bilgi	Açık ve örtük bilgi
Tekli değerlendirmeler	Çoklu değerlendirmeler
Tek zeka	Çoklu zeka
Eğitmen teknolojisi	Heryerde bulunan teknoloji
Tek başına	Tek başına ve birlikte
Her ihtimale karşı	Tam zamanında
İçerik	İçerik ve süreç
Doğrusal ve planlı	Planlı ve kaotik

Tablo 1: Gelişen Öğretme ve Öğrenme Paradigması (Cornell, 2002, s.34).

Yeni eğitim anlayışını yansıtan pedagojik uygulamalar, öğrencilerin fiziksel ve zihinsel olarak daha aktif olmalarının, statik duruşların ortadan kalkmasının, sınıf ergonomisinin iyileştirilmesinin önünü açmıştır (Cornell, 2002, s.35). Değişen ve gelişen yaşam koşullarından okul sistematigi ile sistem üyesi eğitimci ve öğrenciler de etkilenmektedir. Öğrencilerin başarıya erişmeleri, süreci mutlu ve engelsiz yürütebilmeleri için, değişen beceri ve bilgi türleri dikkate alınmalı, yeni ihtiyaçlara cevap verecek yöntemler belirlenmeli, ortamlar ve araçlar oluşturulmalıdır. Kurumların eğitim felsefesi vizyonunu temsil eden öğrenme ortamları, öğrenme hedefine ulaşımı teşvik etmek üzere kararlar almada öğrenci ve eğitimcilerin kapsayıcılığını da temsil etmelidir (Harvey ve Kenyon, 2013, s.1).

Eğitimci ve öğrencileri etkileyen yeni koşullara uygun yöntemler, öğretim programları, ders araç gereçleri, teknoloji destekli öğretim materyalleri yanında öğrenci mobilyaları da güncel tasarım yaklaşımları ve malzemeleri ile yenilenmelidir. Öğrenme ortamlarındaki öğrenci mobilyaları yalnızca ortamın bir parçası olmayıp süreç içerisinde yer alan araçlardır (Cornell, 2002, s.33). Aktif öğretim sürecinin bir parçası olan öğrenci mobilyalarının tasarımlarının, işlevselliğinin, antropometrik boyutlara uyumunun, üretim materyallerinin güncellenmesi ve iyileştirilmesi öğretim süreçlerinin sağlıklı yürütülmesine pozitif katkı sağlayacaktır.

3.4. Oturma Postürü ve Sınıf Ortamında Oturma Eylemi

Vücudun boşlukta sergilediği otomatik veya bilinçsiz pozisyonlar duruş (postür) olarak tanımlanmakta, duruş eylemlerinde vücut, mekânın her yönünden gelen etkilere göre konum almakta, iskelet sistemi yerçekim kuvvetine karşı denge kurmak için tepkide bulunmaktadır (Carini ve ark., 2017, s.12). Vücudun belirli zamanlardaki konumu olarak adlandırılan duruş eylemlerinde kas ve iskelet sistemi dengeye kavuştuğunda doğru duruş sağlanmakta, anatomik yapının strese maruz kalmadan minimum enerji sarfıyatı ile

maksimum denge sağlayacak pozisyon hedeflenmektedir (Pastorelli ve Pasquetti, 2013, s.96). Çevresel uyaranlara göre sergilenen durağan veya dinamik eylemlere yönelik duruş pozisyonlarında, anatomik yapı ve kalıtsal özellikler ile beraber bireyin o anki ruh hali ve sağlık durumu, stres düzeyi, vücudun dayanma ve tahammül sınırı, çevresel kaynaklı psikolojik baskılar, çevrenin fiziksel koşulları etkili olmaktadır. İhtiyaç duyulan duruş pozisyonuna göre vücut formu ve organlar şekil alıp direnç göstermektedir.

Anatomik yapının içerisinde bulunduğu her duruş eyleminde oluşan kas aktivitesi enerji tüketiminde bulunmakta, duruş pozisyonlarının belirli aşamalarında vücut rahatlama gereksinimi duymaktadır. En rahat duruş bile belirli bir zamandan sonra yorucu hale gelmekte, gidilen duruş değişiklikleri ile rahatlama sağlanmakta, yorgunluk azaltılmaktadır. Konforlu oturma ayaklara etki edecek kuvvete bağlı olup bu kuvvet vücut ağırlığının 1/3'ünden daha büyük olduğunda, oturma eylemi uzun vadede rahatsızlık verecek konuma gelmektedir (Goossens, 1994, s.4). Duruş kaynaklı yorgunluğun azaltılması ya da geciktirilmesi için yeni duruşa gidilip, yeni bir kas gurubunu devreye alarak gereken statik kasılma azaltabilir, rahatlama sağlanabilir (Unesco, 1979, s.93).

Birey vücudunun sergilediği duruş pozisyonlarından olan oturma eylemi, yer çekiminin anatomik yapı üzerinde oluşturduğu basıncı vücudun farklı noktalarına dağıtmak, dinlenme ihtiyaçlarını karşılamak, farklı çalışma koşullarına yönelik eylemde bulunmak için gerçekleştirilir. Bu postürde; gövde ağırlığı ayak, bacak ve sırt kaslarından belli bir oranda uzaklaşarak farklı bölgelere taşınarak baskı gören kaslarda ve ilintili iskelet bölümünde rahatlama sağlanması hedeflenir. Kaslar, oturma postüründe ayakta duruşa göre daha gevşek durumda olup, oturma eylemi kalça, uyluk ve ayakların oturak destek yüzeyi ile temasını içeren stabil duruştur (Demirci, 2020, s.35). Bu stabil duruşlarda konumun korunma süreleri, vücudun oturma yüzeyi ile temas bölgelerinde ve etki altında kalan bölgelerinde fizyolojik, neticesine bağlı olarak psikolojik sıkıntılar oluşturmaktadır. Yapılan bir çalışma, kesintisiz 3 saatlik oturmanın vücuttaki fizyolojik damar yapısı içerisinde kan geçişine izin veren damar sayısında %33 oranında azalmaya yol açtığını ve bu uzun süreli oturma pozisyonunun kardiyovasküler hastalıklarda artışla ilişkili olduğunu göstermektedir (Cappetti ve Manso, 2021, s.60).

Oturma duruşunda sergilenecek aşırı eğimler kaslarda kan geçişini sınırlayarak kayma gerilimleri oluşturmakta, sırt eğimi kayma gerilimini hafif etkilerken omurganın doğru duruş pozisyonunu büyük ölçekte etkilemekte ve baş ağrısı, nefes darlığı, boyun, bilek, sırt ve görme sorunları gibi problemler doğurmakta, ileri boyutta hipersifoz, epikondilit, karpal tünel, optik sinirin elastikiyet kaybı hastalıkların yaşanmasına neden olmaktadır (Cappetti ve Manso, 2021, s.60). Oturma eyleminde temel hedef, kullanıcının duruşunda istikrarlı ve bedendeki destek sağlamak, eylem boyu kullanım konforunu korumak, fizyolojik olarak bireyde tatmin edici sonuçlar bırakmak, görev ve faaliyetlerde eyleme uygun olamaktır (Pheasant, 1996, s.68). Boy farklılığının neden olduğu uygun duruş pozisyonuna birçok birey sahip olamadığından, ortalama boya sahip bireyler için inşa

edilen yapılarda ve üretilen mobilyaların kullanımında kısa veya uzun boylu kişiler uyumda sıkıntı çekmektedirler (Barker, 1998, s.29). Eylemlerin gerçekleşmesine olanak sağlayacak veya destekleyecek çevresel elemanların materyal ve tasarımlarının birey anatomik yapısı ile uyumlu, etkileşimde konfor ve sağlık koşullarını karşılayacak ergonomik yapıda oluşturulması duruş sağlığının olumlu seyri için gereklidir.

Sınıf içi etkinlik ve süreçlerinde öğrenci çoğunlukla oturma eylemi içerisinde bulunmakta, eylem süresine ve oturma elemanının yapısına bağlı olarak oturma sağlığı ve memnuniyeti belirlenmektedir. Oturma elemanlarında oturak yeri tasarımlarının, oturmadan ortaya çıkacak rahatsızlıkların şiddetini hafifletecek, bireyin duruşunu istediğinde değiştirmesine imkan tanıyacak biçimde oluşturulmalı, ayakların yer ile temasında elverişli olacak şekilde kurgulanmalıdır (Panero ve Zelnik, 2014, s.102).

3.4. Öğrenci Mobilyaları

Tasarımı, üretim materyali ve konumlandırılacak mekân içerisindeki düzeni ile mobilyalar tefriş unsuru olmaktan daha fazlasını ifade eden, eylemin yönünü belirleyen stratejik araçlardır. Kullanıcı odaklı mobilya yaklaşımlarında tasarım hedefinde işlevsellik, güvenlik, konfor ve sağlık olmalı; tasarım, psikolojik çekicilikte, kullanıcının tasarım ürününü tekraren kullanmak için motive edici yapıda olmalıdır (Cornell, 2002, s.33). Hizmet ettikleri noktalarda ki kullanıcı aktivitesinde bireyle temas süresi, gerçekleştirilen eylemin seyri üzerindeki etkisi, hitâp ettiği grubun yaş aralığı ile diğer mobilyalardan ayrıran öğrenci mobilyaları okul sistematığının önemli enstrümanları arasındadır. Okul mobilyaları, fiziksel aktivitelerin yoğun, bedensel ve zihinsel süreçlerin hızlı yaşandığı çocukluk dönemlerinde eğitim binalarında öğretim eylemlerinin önemli elemanları arasında yer almaktadır. Çocukluk, fiziksel aktivite içeren, bilişsel algı ve becerilerin sürekli geliştiği bir evre olup becerilerin içerisinde bulundukları dönemle ilişkili olarak farklılaşması, ihtiyaç ve isteklerinin çeşitlenmesi, dönem içerisinde görülen boyutsal çeşitlilik mekân düzenlerinde ek tasarım kriterleri gerektirmektedir (Gür, 2023, s.268). Bu gereklilikleri karşılayacak öğrenci mobilyaları, kullanıcının psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak esnekliğe sahip tasarlanmalıdır.

Sağlıklı nesillerin yetişebilmesi için önemli bir dönem olan çocukluk, sağlık yönünden oluşacak tehlikelere yetişkin bireylerden daha açık olunan, gelişim basamaklarının en temel ve özel evrelerini içeren dönemdir (Gür, 2023, s.267). Bu dönemin, çocuğun fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını gidereceği, gelişimine katkı sunan olay ve olgular içerisinde davranışlarını geliştireceği, kendisine uyan tasarımlar ile yaşamsal aktivitelerini yürütebileceği biçimde gerçekleşmesi çocukluk sürecinin beklenen olgunluğa erişmesine yardımcı olacaktır. Fiziksel ve psikolojik olarak kendilerine uymayan yetişkin bireylere yönelik boyutlandırılmış mobilyaların dünyasında yaşayan çocuklar, büyüyen bedenlerine ve gelişen zihinlerine göre ölçeklendirilmiş mobilyalara gereksinim duymaktadırlar (Ahn, 1988, s.5). Öğrenciler eğitimleri sırasında yanlış tasarımı sandalye ve sıralarda oturduklarında duruşlarında bozukluklar görülmekte, bu tasarımlarda uygun olmayan boyutlar, uylukları desteklemeyen derinlikler, omurga

eğrilerini takip etmeyen sırtlıklar, büyüme ve gelişmeyi dikkate almayan tasarımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Barker, 1998, s.53). Öğrencilerin antropometrik ölçüleri, kendi yaş gurubunda ve farklı yaş guruplarında, cinsiyetler arasında, farklı kültürel yapılar da büyük farklılıklar barındırdığından sabit boyutlarda kullanıma sunulan okul mobilyalarının çoğu öğrenciler ile uyumlu olması mümkün olmayacağından, öğrenme süreçlerinde doğru duruşu ve konforu sağlayacak ayarlanabilir sandalye ve masaların tasarlanması gerekmektedir (Jung, 2005, s.955).

3.4.1 Gelişim Süreçleri İçerisinde Öğrenci Mobilyaları

Okul sistematğinde sınıf kurguları içerisinde yer alan öğrenci mobilyaları üretim maliyetleri, tasarımları, dayanım kabiliyetleri, gelişen eğitim yaklaşımlarına karşı gösterdikleri uyum özellikleri, okul binalarının taşıması gereken diğer özellikler kadar önemlidir. Kullanıcı gurubunun yaş evrelerinde fiziksel aktiviteler yoğun, bedensel ve zihinsel süreçler hızlı ilerlediğinden öğrenci mobilyalarının bu tempoya karşı dayanım göstermesi, gelişmeleri karşılayacak esnekliğe sahip olması beklenir. Günümüzde mobilya gereksinimlerindeki artış, büro, okul, hastane, otel, sinema gibi yerlerde daha dayanıklı mobilya ihtiyacını doğurmakta, metal iskeletli mobilyaya yönelim hızlanmaktadır (Kurtoğlu, 1986, s.90). Gelişen teknolojiler, üretim teknikleri ve yeni malzemeler öğrenci mobilyalarında da yansımaları bulmuştur. Ahşap ve metal malzeme ağırlıklı üretilen okul mobilyaları zamanla yeni ürünleri takip etmiş çeşitlenen ihtiyaçlar paralelinde tasarımlar ile beraber gelişim göstermiştir.

Mobilyaların tasarımı, üretim malzemesi, ortam içerisinde konumlandırma biçim ve düzenleri ihtiyaca ve koşullara göre şekillenmiştir. Eski ahşap sıralar birbirlerine yaslandıkları ve tek başlarına ayakta duracak kadar sağlam olmadıkları için yere sabitlenmekte, bu durum sınıf temizliğini daha zor hale getirmekteydi. Sabitlenen mobilyalar her zaman aynı hizada kalması gibi bir avantaj sağlamasına rağmen taban temizliği daha da zorlaştırmaktaydı (Herman vd., 2011, s.105). Yaşanan yeni durumlar, yeni gelişmeler yeni tasarımları zorunlu kılmaktadır. Kimi zaman tasarımları kimi zaman malzemeleri ile değişen ve gelişen mobilyalar eğitim alanı içerisinde yerini almıştır.

Victoria dönemine ait dökme demir ve masif ahşaptan üretilen okul mobilyasında masa üstü ve oturma yeri katlanabilir ve masa yüzeyi yukarı kaldırılabilir özelliği ile sıraya giriş ve sıra terkini kolaylaştıran tasarıma sahiptir (Görsel 1).

Görsel 1. Victoria dönemi okul sırası ve masası (Url1).

1895’li yıllarda tasarlanan Alman okul sırası Retting Bank, yükseltilmiş ayak desteği, giriş çıkışı kolaylaştıran yapısı, üst tablasının eğimlendirilebilir biçimde ayarlanabilmesi sanatsal aktivitelere imkân sunmaktadır (**Görsel 2**).

Görsel 2. Alman öğrenci mobilyası Retting Bank (**Url2**).

1935’li yıllarda 1950’lere kadar okul yapıları içerisinde görev alan öğrenci mobilyalarında çelik sac parçaları, çelik borudan ve masif ahşap kullanılmıştır (**Url2**).

Görsel 3. Çelik ve masif ahşap birleşimi öğrenci mobilyaları 1935-1950’li yıllar (**Url2**).

1950’den sonra Arne Jacobsen’in ünlü karınca sandalyesinde masa tablası ve kitap tablası tek parçadan bükülmüş olarak üretilmiştir. Amerikan şirketi Heywood & Wakefield’a ait tek kişilik öğrenci mobilyalarında preslenmiş ağaç talaşlarından yapılmış malzemeler kullanılmıştır (**Url2**).

Görsel 4. Arne Jacobsen ve Heywood & Wakefield şirketine ait tek kişilik öğrenci mobilyaları (**Url2**).

Teknolojide yaşanan gelişmeler, çeşitlenen ihtiyaçlar ve ihtiyaçlara yönelik uygulanan öğretim yöntem ve teknikleri, üretim ağına katılan yeni mobilya malzemeleri öğrenci mobilya tasarım ve üretim malzemelerini etkilemiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, eğitim sistemi ve öğrenci sağlığına gösterdikleri hassasiyet mobilya tasarımları üzerine eğilimi artırmıştır. Ülkemizde bu gelişmeleri takip etmekte okul yapılarında kullanılan mobilyalar yaşanan teknolojik gelişime paralel yenilenmektedir.

Ergonomik, esnek mobilyalarda yüksekliği ayarlanabilir kendi ekseninde dönen, hareketli sandalyeler ve eğimlenebilir tablolu ve yine yüksekliği ayarlanabilir öğrenci masaları öğrencilerin aktif rol aldıkları yeni eğitim yaklaşımları içerisinde rol almaktadır. Çeşitlenen öğrenci materyallerinin, ders araç gereçlerinin depolanmasına, kullanılmasına yönelik tasarımlar, öğrenci antropometrik ölçülerini dikkate alan yüksekliği ayarlanabilir sıra ve masalar öğrenci mobilyalarındaki gelişimde yer almaktadır. Özellikle teknolojik yeni malzemeler donatı taşıyıcısı ve yüzey malzemelerinde kendini göstermektedir.

Görsel 5. İstiflenebilir konik öğrenci sandalyesi (Ural3).

Gelişen tasarım anlayışları, yeni teknik ve malzemeler ile üretilen öğrenci mobilyaları, bulundukları sınıf kurgusu içerisinde öğrenci motivasyonunu artırabilir. Sahip oldukları estetik yapıları ile öğrenci hayal güçlerini harekete geçirerek ilham kaynağı olabilir. Bireyler arası iletişimi etkileyip sınıfın sosyal dinamik yapısını olumlu etkileyebilir.

3.4.2 Öğrenci Mobilyalarının Eğitim Yaklaşımları İçerisindeki Rolü

Büyüme ve gelişme evresinin önemli bir bölümünü okul yapıları ve daha dar kapsamda sınıf düzenleri içerisinde geçiren çocuk, eylemsel boyutta sürekli oturma eğilimi içerisindedir. Türkiye eğitim sistemi içerisinde okul öncesi öğrenciler, programın öngördüğü etkinlikler ve yaş grubunun getirdiği hareketlilikten dolayı oturma eyleminin getirdiği olumsuzluklardan en az etkilenen avantajlı gruplar olarak sayılabilmektedir. İlkokul çağı öğrencileri haftalık otuz ders saatinin (40 dk) kısıtlı dersleri haricinde kalan bölümlerinde ders etkinliklerini oturarak gerçekleştirmektedir. Ortaokullarda haftalık otuz beş ders saatinin (40 dk) iki ders saatlik beden eğitimi dersi dışında bütün derslerin yürütülmesinde çoğunlukla öğrenci oturma eylemi içerisindedir. Orta öğretim ve üst kurumlara hazırlayan kurslarda oturma süreleri aktif ders sürelerinin neredeyse tamamını

kapsamaktadır. Sürekli oturmaya yönelten müfredat ve sistemde öğrenci mobilyalarının malzeme seçimi, tasarımsal yetersizlikleri ve standartlara uyumsuzlukları, öğrencilerin fizyolojik gelişmesini baskılayacak, duruş bozukluklarına yol açacaktır.

Çocuklar okul öncesi ve ilkokul dönemlerinde aktif biçimde koşma, tırmanma ve zıplama gibi eylemleri sevdikleri için bu vücut hareketlerini içeren oyun aktivitelerinde yer alan mobilyalar ortaya çıkan ihtiyaçlara dayanabilecek güçte ve sağlamlıkta olmalıdır (Ahn, 1988, s.15). Sınıf kurgusunda rol alacak mobilyalar, okul çağındaki çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimini destekleyecek, sosyalleşmesini zenginleştirecek, okul kültürünün amaçladığı değer ve davranışların kazandırılmasına aracılık edecek yapıda olmalıdır. Oturma elemanının yüksekliği, uyluklara düzgün destek olacak, ayakların zemin ile temasını tam sağlayacak biçimde ayarlanabilir olmalıdır (Barker, 1998, s.53). Unicef'in 2016 yılında, yenilikçi okul mobilyaları üzerine yaptığı saha çalışmasında okul mobilya tasarımlarında dikkate alınması gereken unsurlar belirlenmiş, ikili masa ve sıraların kalabalık ortamlarda alan açmak için elverişli olmasına rağmen tekli masa ve sandalyelerin en uygun seçenek olacağı uygun görülmektedir (UNİCEF, 2016, s.2).

Estrada ve arkadaşı (2018, s.112), gerçekleştirilecek eylemlerde hedeflenen verimliliğe ulaşmanın bir yolunun eylem çevresinin antropometrik ölçülere uygun düzlenlenmesinden geçtiğini, bu durumun, eğitim kurumlarında ders sırasında öğrencilerin kalıcı oturma alışkanlığında bulundukları öğrenci mobilyaları, kısacası okul düzeni için de geçerli olduğunu belirtmektedirler. Okul çağı öğrencileri, okul dönemleri içerisinde fiziksel ve zihinsel olarak gelişmekte fakat bu dönemde mekân ve yararlandığı mobilyalarda değişim aynı oranda mümkün olmamaktadır. Sınıf kurgusu içerisinde yer alan mobilya tasarımları farklı kurumlarda, farklı sınıf seviyelerinde farklı türleri ile öğrencilerin kullanımına sunulmaktadır. Michigan'da bir okul bölgesinde altıncı sınıftan sekizinci sınıfa kadar eğitim gören 10-14 yaş aralığında eşit sayıda erkek ve kızdan oluşan toplam 74 öğrenci ve yaygın kullanılan üç farklı tip okul mobilyası üzerinde yapılan, öğrenci ve mobilya ölçüleri arasındaki uyumun araştırıldığı çalışmada öğrenci boy ve mobilyaları arasında önemli derecede uyumsuzluk olduğu, öğrencilerin % 20'sinden azı için kabul edilir değerlere ulaşılmış, öğrencilerin çoğunluğunun çok yüksek veya derin sandalyelerde ve ölçülerine uygun olmayan yüksek sıralarda oturdukları görülmüştür (Parcells ve ark., 1999, s.265). Dersliklerde kullanılan sandalye veya sıraların tüm çocuklara uygun olduğu varsayıldığına dikkat çeken Yeats'e göre, derslik mobilyalarının ayarlanabilirliği ve değişkenliğinin çocuğun postüral sağlığı ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için bir gerekliliktir (Yeats, 1997, s.53).

Al Şensoy ve arkadaşının (2015) sınıfların mekânsal kalitesi konusunda öğrencilerin memnuniyet durumunu araştırdıkları çalışmada 381 katılımcının yaklaşık %56'sı donatı konforundan memnuniyetsizlik yaşadığını belirtmişlerdir (Tablo2).

Fiziksel Özellikler	Hiç Memnun Değil		Memnun Değil		Kararsız		Memnun		Çok Memnun	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Mobilya rengi	75	19.7	60	15.7	77	20.2	112	29.4	57	15
Oturma düzeni	89	23.4	43	11.3	74	19.5	110	28.9	65	17.1
Donatı konforu	137	36	72	18.9	63	16.5	78	20.5	31	8.1

Tablo 2. Sınıfların Mekânsal Kalitesi Konusunda Öğrencilerin Memnuniyet Durumu (Al Şensoy ve ark., 2015, s.93).

Sınıf kurgusu içerisinde yer alan öğrenci mobilyalarının planlanan öğretim faaliyetleri, öğrencilerin duruş sağlıkları, ders aktivitelerinde gerçekleştirilecek algısal iletişimin sağlıklı yürütülmesi, etkileşimde yaralanmalara yol açma potansiyelleri, eylemlerin engelsiz yürütülmesine olanak tanıyacak, kullanıcıların beklentilerini karşılayacak, sınıf estetiğine katkı sunacak, öğrencinin düşünme ve hayal gücünü olumlu etkileyecek gibi bazı koşulları karşılaması gerekir.

3.4.2.1 Oturma Düzeni İçerisinde Öğrenci Mobilyaları

Okul sistematğinde sınıf ortamında rol alan öğrenci mobilyaları, dersliğin fiziksel yapısına, sınıf seviyelerine ya da ders türü ve içeriğine göre farklı biçimlerde düzenlenebilmektedir. Oturma Düzenleri, öğrencilerin tahtaya yöneldiği arka arkaya sıralandığı stadyum tipi klasik oturma düzeni, bireysel oturma düzeni, küme düzeni, U düzeni gibi farklı biçimlerde oluşturulmaktadır. Farklı oturma düzenlerinin oluşturulması öğrencilerde olumlu davranış geliştirme, iyi arkadaşlık ilişkileri ve akademik başarı üzerinde etkili olduğuna yönelik bulgular ortaya konmuştur (Şahin, 2019, s.74). Oturma düzenlerinin oluşturulmasında öğrenci mobilyalarının iskelet yapısı, tasarımı ve boyutları etkili olmaktadır. Bütünleşik ikili sıraların düzen oluşturmada sınırlılıkları bireysel kullanıma yönelik mobilyalara göre daha fazladır.

Sınıf kurgusunda yer alan öğrenci mobilyaları, düzen ve kontrolün kolay sağlanacağı düşüncesinden yola çıkılarak bir tarafa yönlendirilmiş alışılabilir sabit sıra ve düzenlerinden çıkarak öğrenciyi merkeze alan, öğrencinin süreçte aktif olmasını destekleyecek pedagojik yaklaşımları teşvik eden esnek mobilyalara dönüşmelidir.

3.4.2.2 Öğrenci Mobilyalarında Standartlar

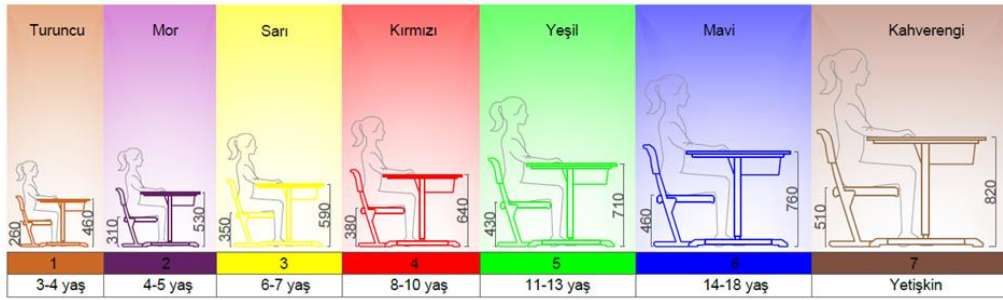
Eğitim kurumlarında, sağlıklı bir duruşu desteklemeye yönelik üretilen masa ve sandalyelerde ülkemizin de dahil olduğu EN 1729 standartları esas alınmaktadır. Sabit ve ayarlanabilir mobilyalar için yürürlükte olan EN 1729 standardı Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Makedonya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta,

Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre ve İngiltere’de kullanılmaktadır (EN, 2015). Standartta popliteal aralıklar ve boy uzunluk aralıkları referans alınarak öğrenci mobilyaları renk kodları ile kategorize edilmiştir (**Tablo 3**).

Ölçü işaretleri	0	1	2	3	4	5	6	7
Renk kodları	Beyaz	Turuncu	Mor	Sarı	Kırmızı	Yeşil	Mavi	Kahverengi
Popliteal aralıklar (ayakkabı)	200-250	250-280	280-315	315-355	355-405	405-435	435-485	485+
Uzunluk aralıkları (ayakkabı)	800-950	930-1160	1080-1210	1190-1420	1330-1590	1460-1765	1590-1880	1740-2070

Tablo 3. Uzunluk ve popliteal yükseklik aralıkları ve renk kodları (EN, 2015).

Bu sınıflandırmada yaş gruplarına göre üretilecek sandalye ve masalarda referans alınacak ölçüler belirlenmiştir (**Tablo 4**). EN 1729-1 standardı ile mobilyalarda, oturma yüksekliği, etkin oturma derinliği, oturak ve masa tabla eğim açıları gibi fonksiyonel boyutlandırmalar, EN 1729-2 de ise güvenlik gereksinimleri ve test metodları belirlenmektedir (EN, 2015).

Tablo 4. Yaş gruplarına göre öğrenci sandalye ve masa boyut sınıflandırması (Kaynak veri: EN, 2015).

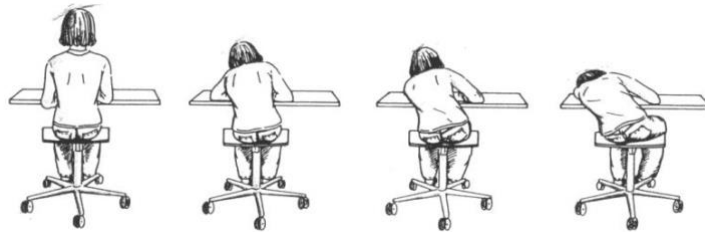
Öğrenci mobilyalarının kullanıcı oturma sağlığı, etkinliklerin verimli yürütülmesi, mekân estetiği ve uyumunda işlevsellik, dayanıklılık ve ergonomik yapıları yanında alan ile ilgili standartlara uygun üretilmesi sınıf kurgusunda işleyişi olumlu etkileyecektir.

3.4.2.3 Öğrenci Mobilyalarında Tasarım ve Kullanım Konforu

Bir sandalye, kullanıcı tarafından algılanan konfor seviyesini yeterince tahmin edecek tasarıma sahip olmalıdır (Cappetti ve Manso, 2021, s.60). İyi tasarlanmış bir sandalyede amaç, bel omurgasının sürekli olarak aşırı yük altında kalmasını ve sonucunda ortaya çıkacak sırt sorunlarını önlemektir (Goossens, 1994, s.90). Öğrenci mobilyaları sadece oturma ihtiyacını gideren elemanlar olmayıp öğrenme eylemini kolaylaştırmalı, öğretmen ve öğrencilerin belirledikleri yöntem ve araçlar kullanılarak belirlenen hedefe ulaşmada yardımcı olmalıdır (Cornell, 2002, s.37).

Oturma eylemlerinde donatı kullanım süresinin uzaması öğrenci fizyolojik yapısında rahatsızlıkların oluşmasına neden olmakta, tasarımsal uygunsuzluklar rahatsızlığın boyutunu artırmaktadır. Knight ve Noyes (1999), öğrencilerin yalnızca yazı yazarken değil, diğer aktivitelerini gerçekleştirdikleri aşamaların büyük çoğunluğunu hatta bazı öğrencilerin ise zamanlarının %80'nini öne eğik pozisyonda geçirdiğini belirtmektedir. Domljan ve arkadaşlarına (2004) göre uzun süreli oturmalar genç vücuda sahip öğrencilerde fiziksel yorgunluğa neden olan zorlama eylemler olup tasarım yetersizliğine sahip okul mobilyaları uzun süreli oturma pozisyonlarında yorgunluk şiddetini artırmaktadır. Öğrenci oluşan bu rahatsızlığı gidermek veya azaltmak için duruş pozisyonunda değişikliklere gitmekte, süreç içerisinde sıra ve masa konumunda ayarlamalar yapmaktadır. Altıparmakogulları'nın tespitinde çocuklar, sırtlarındaki baskıyı alabilmek için genelde oturdukları donatıyı öne doğru eğerek duruş kalıbını korumaya ve böylece sırtlarındaki bükülmeyi sabit tutmaya çalışırlar. Öğrenciler sergiledikleri bu davranış ile ön ve arka kasları rahatlamaya bırakmış olurlar (Altıparmakogulları, 2009, s.11). Bireysel mobilya kullanımlarında veya bütünleşik ikili sırayı bir öğrencinin kullandığı durumlarda benzer aksiyonlar gerçekleşmekte, yaşanan kontrolsüzlüklerde çıkan gürültü sınıf aurasını ve öğrenci odaklanmasını bozmaktadır.

Kullanım sürecinde eylem ve süreye bağlı duruşlarda yaşanan yorgunlukların giderilmesi veya azaltılması için öğrenci sürekli pozisyonunu değiştirmektedir (Görsel 6). Donatının öğrenci antropometrisine uygunluğu ve konfor değerleri bu pozisyon değişikliklerinin şiddetini ve sıklığını etkilemektedir. Rahatlamak için girilen bu eylemlerin yetersiz kaldığını düşünen öğrenci, bilinçli veya istemsiz donatının stabilitesi ile oynayarak konfor beklentilerini iyileştirmeye çalışmaktadır. Durum derslikte istenmeyen seslerin oluşmasına neden olmakta, bütünleşik sıralarda bir öğrencinin donatıda yaptığı müdahale diğer kullanıcıyı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca öğrencinin donatıda gerçekleştirdiği hareketlenmeler, kendisi veya diğer kullanıcıların uzuvlarında sıkışmalar yaratabilmektedir. Donatı konstrüksiyonu ve montaj elemanlarının çözüm odaklı oluşturulmaması durumunda fiziksel yaralanma boyutu atmaktadır. Donatı yerleşiminde konstrüksiyonların birbirine yakın temasını engelleyecek tasarım unsurlarına sahip olması bu yaralanmaları azaltacaktır.

Görsel 6. Yetersiz tasarlanmış okul mobilyalarının oturma pozisyonunda neden olduğu vücut yorgunluklarının yol açtığı duruş bozukluğuna bir örnek (Domljan vd., 2004).

Öğrenci mobilyası rahat ve stresten uzak bir öğrenme ortamı sağlayıp öğrenmeyi kolaylaştıracak yapı ve işleve sahip olmalı, çocukların oturdukları yerde hareket etmelerine izin verecek biçimde tasarlanmalıdır (Knight ve Noyes, 1999, s.748). Mobilya oturak yüzeylerinin konumlandırılması veya yüzey malzemesi kullanım konfor seviyesi üzerinde etkili olmakta, duruş pozisyonunu belirlemektedir. Mobilyaların formundan dolayı kullanım anında öğrenci bazen masaya doğru eğilmekte bazen ise masayı kendine doğru çekmektedir. Oturak yüzeyinin sahip olacağı sınırlı öne ve arkaya doğru hareket kabiliyeti kullanım aşamasında doğru duruş pozisyonunun korunmasına aracılık edecektir. Öğrenci sıra ve masalarının yüksekliğinin ayarlanabilir olması öğrenci ve mobilya etkileşiminde stabilitenin sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Ülkemizde okul çağı dışında bireylere uygulanan merkezi sınavlarda farklı yaş gruplarının kullandığı bu mobilyaların ayarlanabilir kabiliyete sahip olması sınav uygulamalarında mobilya kaynaklı rahatsızlıkları da azaltacaktır.

Masa yüzeylerinin eğimlerinin doğru oluşturulması kullanımda olumlu etki yaratmaktadır. Masa boyutları kitap ve defterin aynı anda masa üzerinde bulundurulmasında her zaman yeterli olmamaktadır. Masa yüzeyinin tamamının veya bir bölümünün eğiminin ayarlanabilir olması kitap, tablet gibi araç gereçlere destek olacak yapıda planlanması kullanımda avantajlar katacaktır. Yine sanatsal içerikli dersler başta olmak üzere yapılan çalışmaların saklandığı sunum dosyaları, resim klasörleri gibi büyük boyutlu araç gereçler sınıf ortamında özellikle sıra üzeri ve etrafında yer kaplamaktadır. Oturma elemanlarının arkalarında planlanacak dar ve yüksek boyutlu bölümler bu tür malzemelerin saklanması için çözüm olacaktır.

3.4.2.4 Öğrenci Mobilya Boyutları

Bireysel veya iki kişinin kullanımı için tasarlanmış sıra ve masa boyutları, fonksiyonelliği ve antropometrik ölçülere uyumu ders verimi ve öğrenci sağlığı için önemlidir. Yazma eyleminde araç gereç boyutları, farklı derslerde yapılan çalışmalarda (sanatsal veya teknolojik) kullanılan materyallerin kapladığı alan öğrenci duruş pozisyonunun değişmesine ve zorlanmasına yol açmakta, ayrıca eylem neticesinde donatıda hijyen ve deformasyon sorunları oluşmaktadır. Sıra ve masaların konstrüksiyonu öğrencinin oturma eylemine katkıda bulunmalı, doğru duruş sağlayacak yapı ve ayrıtları barındırmalı, sıra terkinde engeller çıkartmamalı, yaralanmalara sebep olmamalıdır. Donatının yeterli depolama alanına sahip olması masa üzerinde araç gereç stabilitesine katkıda bulunacak, kullanıcının odaklanmasını etkileyecek aksiyonların oluşmasını engelleyecektir.

Sınıf kurgusunda yer alan öğrenci mobilyaları sınıf düzeyi içerisinde ki yaş grubuna yönelik ve standartların ön gördüğü boyutlara sahip olmalıdır.

3.4.2.5 Öğrenci Mobilyalarında Materyal ve Montaj Durumu

Oturma donatı ve masalarının yüzeylerinde malzeme ve kullanım kaynaklı oluşacak deformasyonlar, kullanım sürecinde gerçekleştirilecek etkinlik uygulamalarında verim ve süre kaybına yol açmaktadır. Öğrenci bu problemleri aşmak için araç gereç altına farklı

belirtmektedir. Bu ortamın gerçekleştirilmesi bireysel kullanıma yönelik mobilyaların birleştirilmesi ile sağlanması amacı gerçekleştirecek aynı zamanda bütünleşik sıraların ortak kullanımından kaynaklı olumsuzlukların yaşanmasını engelleyecektir. Öğrencilerin çantalarını sırada tutma eğilimleri, ders araç gereçlerinin boyutları paylaşım sıkıntıları yanında konforsuz alan yaratması nedeni ile duruş bozukluklarını ve ders takibinde algısal yetersizliklerin oluşmasını beraberinde getirmektedir (Görsel 8).

Görsel 8. Öğrenci sıralarının farklı sınıf seviyesinde matematik ders etkinliklerinde kullanımı (Kişisel kaynak).

Bütünleşik öğrenci sıraları, dersliklerde uygulanacak farklı oturma düzenlerinde boyutsal özelliklerinden kaynaklı çözüm odaklı olmada yetersiz kalmaktadır. Sınıfta mevcut öğrenci sayısına bağlı olarak bazı sıralarının tek kişi tarafından kullanılma durumu ortaya çıkmakta; durum öğrenci yerleşimde adaletsizliklere yol açarken yer tercihinde sorunlar oluşturmaktadır. Ayrıca ikili sıraya bir kişinin yerleştirilmesi bir kişilik oturma alanının amacını yerine getirememesine yol açmaktadır. Bu donatı çeşidi, kullanan öğrencilerde arkadaşlık ilişkileri açısından tercih edilse bile süreç içerisinde yaşanan olumsuz ilişkilerde farklı arkadaşlar ile donatının paylaşılmasını gündeme getirmekte, durum öğretmenin sınıf oturma planı oluşturma aşamasında memnuniyetsizlikler yaratmaktadır. Boyutları sebebi ile etkili sınıf temizliklerinde hizmet yetersizlikleri ve zorlukları, taşıma durumlarında ise transfer güçlükleri oluşturmaktadır.

4. Sonuç

Sağlıklı ortamlarda gelişen bireyin gelişim süreci aşamalı ve sağlıklı tamamlandığından, birey kendine has kişiliğe kavuşmuştur ve aynı zamanda iç çocuğu da sağlıklıdır (Cüceloğlu, 1997, s.37). Benlik ve kişiliğin etkili ve sağlıklı oluşmasında geçirilen çocukluk döneminin, bu dönemler içerisinde rol aldığı okul sisteminin ve sınıf kurgularının çocuğu olumlu etkilemesi ve doğru yönlendirmesi gerekir. Bu kurgu içerisinde sergilenen eylem ve davranışlar fiziksel ve bilişsel gelişim üzerinde etkili olup kişiliğin oluşmasına katkı sunmaktadır. Sınıf kurgusu içerisinde oturma eyleminin seyri üzerine yapılacak olumlu hamleler bireyin fizyolojik ve davranışsal gelişimine katkı sağlayacaktır.

Kaliteli bir duruşun sağlanması, ortamı paylaşan diğer kullanıcıların olumsuz etkilenmemesi, donatı kaynaklı algısal kısıtlamaların yaşanmaması için donatı

performansının kullanıcı ve ortam lehine tasarlanması gerekir. Oturma tablasının ileri geri hareket kabiliyeti öğrencinin eylemde masaya yanaşıp uzaklaşmasına sağlayacak, kötü duruş pozisyonu oluşturmaz. Yükseklik ayarlı donatılar, süreç içerisinde farklı kullanıcılar için beklenen ergonomik koşulları yerine getirecektir.

Dersliklerde kullanılacak oturma donatısı ve masaların bireysel kullanım formuna dönüştürülmesi kullanıcı konforuna katkı sağlayacak, aidiyet duygusunun gelişmesi ile öğrencide oluşacak donatının kullanım hassasiyeti ve koruma duygusu donatı ömrünü uzatacak, hijyen koşullarında iyileşmeler sağlayacaktır. Covid pandemisi sürecinde oturma düzeninde yaşanan kısıtlamalar ile bireysel donatıya olan ihtiyaç tecrübe edilmiştir.

Sınıf kurgusu içerisinde donatı seçme tercihi fazla bulunmayan öğrenciler için donatı, hasıl olan ihtiyaçları giderecek, öğrenci sağlığını olumsuz etkilemeyecek, tasarım ve malzeme ile esnek kullanıma izin verecek yapıda olmalıdır. Jung, gelişmiş toplumlarda hedef yaşam kalitesinin artırılması olup eğitim mobilya tasarım kriterlerinde ekonomiklikten daha öncelikli olanın kullanıcı dostu tasarım konseptinin benimsenmesi olduğunu dile getirir (Jung, 2005, s.968). Eğitim yapılarında farklı derslerde farklı konularda farklı etkinlikler için ayrı ayrı mekânlar bulmak mümkün olmamaktadır. Sınıf içerisinde kullanılan mobilyalar üzerinde farklı etkinliklerin yürütülmesi zaruri görünmektedir. Bu zaruriyeti karşılamak veya yaklaşmak için mobilya tasarımlarının gözden geçirilmesi, işlevsel, ergonomik, ekonomik ve aidiyet duygusuna cevap veren tasarımlar gerçekleştirilmelidir.

Kaynaklar

- Ahn, S. (1988). Furniture for children. Rochester. New York.
- Al Şensoy, S., & Sağsöz, A. (2015). Öğrenci Başarısının Sınıfların Fiziksel Koşulları İle İlişkisi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(3), 87-104.
- Altıparmakogulları, Y. (2009). Oturma öğesi tasarımında basınç diyagramı modelinin kullanılmasıyla oturma profilinin tasarım kriterlerinin ortaya konulması. Yüksek lisans tezi.
- Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures, and student motivation. Journal of educational psychology, 84(3), 261.
- Ateş, H. K., & Gül, M. Sınıf Yönetimi: Prof. Dr. Ayhan Aydın Classroom Management: Prof. Dr. Ayhan Aydın. Kesit Akademi Dergisi, (7), 443-478.
- Barker, V. (1998). Postura, posizione, movimento per potenziare le prestazioni sessuali, rimodellare il corpo, ritardare l'invecchiamento, ridurre l'obesità, sviluppare le capacità... Edizioni Mediterranee.

- Cappetti, N., & Manso, E. D. (2021). Study of the relationships between articular moments, comfort and human posture on a chair. *Work*, 68(s1), S59-S68.
- Carini, F., Mazzola, M., Fici, C., Palmeri, S., Messina, M., Damiani, P., & Tomasello, G. (2017). Posture and posturology, anatomical and physiological profiles: overview and current state of art. *Acta bio-medica: Atenei Parmensis*, 88(1), 11–16. <https://doi.org/10.23750/abm.v88i1.5309>
- Clegg, D., & Billington, S. (1994). *The effective primary classroom: The management and organisation of teaching and learning*. David Fulton Pub.
- Cornell, P. (2002). The impact of changes in teaching and learning on furniture and the learning environment. *New directions for teaching and learning*, 2002(92), 33-42.
- Cüceloğlu, D. (1997). *İçimizdeki Çocuk*. 16. baskı. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. 15.Baskı. Remzi Kitap Evi.
- Davis, J. R. (2018). *Classroom management in teacher education programs*. The College of New Jersey Department of Educational Administratio and Secondary Education Ewing, NJ, USA.
- Demirci, F. B. (2020). Sağlıklı bireylerde oturmada farklı ayak pozisyonlarının rahatsızlık hissi, ağırlık aktarımı ve postür üzerine biyomekanik etkileri (Master's thesis, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Dewey, J. (1915). *The School and Society*. Composed and Printed by The University of Chicago Press Chicago, Illinois, U.S.A.
- Domljan, D., Grbac, I., & Bogner, A. (2004, October). A new approach to the children's work furniture design in line with the latest ergonomic requirements. In *Proceedings of the 2nd International Ergonomics Conference, Ergonomics, Zagreb, Croatia* (pp. 21-22).
- EN 1729-1. (2015). *Mobilya-Eğitim Kurumları İçin Sandalyeler ve Masalar- Bölüm 1- Fonksiyonel Boyutlar* [Türk Standardları Enstitüsü].
- Estrada, J. E., & Veia, L. A. (2018). Modelling and Simulation of Spine in Sitting Posture in a Computer-Related Workplace. *Int. J. Comput. Sci. Mob. Comput*, 7, 121-135.
- Goossens, R. (1994). Biomechanics of body support: A study of load distribution, shear, decubitus risk and form of the spine.
- Güleç Solak, S. (2017). *Mekân-kimlik etkileşimi: Kavramsal ve kuramsal bir bakış*.
- Gür, Ş. Ö. (2023). Çocukların Sağlık Hakkı ve Olağanüstü Koşullarda Hastane Binaları. *Yakın Doğu Üniversitesi Yakın Mimarlık Dergisi*, 7(2).

- Gür, Ö., Ş., ve Yalçinkaya, Ş. (2022). Çocuk Dostu Hastane Tasarımı, Çocuk Dostu Hastane, Editör: Rabiye Güney, Esin Sezgin, Nobel yayın evi, 806- 829.
- Harvey, E. J., & Kenyon, M. C. (2013). Classroom seating considerations for 21st century students and faculty. *Journal of Learning Spaces*, 2(1).
- Herman, F., Van Gorp, A., Simon, F., & Depaepe, M. (2011). The school desk: from concept to object. *History of Education*, 40(1), 97-117.
- Higgins, S., Hall, E., Wall, K., Wooler, P., & McCaughey, C. (2005). The impact of school environments: A literature review. London: The Design Council.
- Hoşoğlu, E. (2023). Çocuk ve Ergen Psikiyatride Temel Kuramlar. Piaget ve Bilişsel Gelişim Kuramı. Editör: Fatma Coşkun. NEU Press. 183-196.
- Jung, H. S. (2005). A prototype of an adjustable table and an adjustable chair for schools. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 35(10), 955-969.
- Knight, G. & Noyes, J. (1999). Children's Behaviour and The Design of School Furniture. *Ergonomics*, 42(5), 747-760.
- Kurtoğlu, A. (1986). Mobilya stillerinin tarihi gelişimi. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 36(3), 70-91.
- Kuzgun, Y., & Deryakulu, D. (2020). Eğitimde Bireysel Farklılıklar. Bireysel Farklılıklar ve Eğitime Yansımaları 1. Bölüm. Nobel Yayın Yayın. 5. Baskı. Ankara.
- M.E.B. (2015). Eğitim Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu 2015.
- Panero, J., ve Zelnik, M. (2014). Human dimesion ve interior space. Whitney Library of Design.
- Parcells, C., Stommel, M., & Hubbard, R. P. (1999). Mismatch of classroom furniture and student body dimensions: empirical findings and health implications. *Journal of adolescent health*, 24(4), 265-273.
- Pastorelli, F., & Pasquetti, P. (2013). Biomechanical analysis and rehabilitation in athletes. *Clinical Cases in Mineral & Bone Metabolism*, 10(2).
- Pheasant, S. (1996). Bodyspace: Anthropometry, Ergonomics, and the Design of Work. Taylor & Francis Routledge.
- Piaget, J. (1999). Çocukta zihinsel gelişim. Çeviri: Hüsen Portakal. Cem Yayınevi.
- Piaget, J. (2013). Çocuğun gözüyle dünya. Çeviri: İ. Yerguz. Ankara: Dost Kitabevi.
- Rasmussen, K. (2004). Places for children–children's places. *childhood*, 11(2), 155-173.

- Senemoğlu, N. (2018). Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya. Anı yayıncılık. 25.Baskı. Ankara.
- Şahin, M. (2019). Eğitimde sınıf oturma düzeninin önemi.
- Tuncay, S. (2011). İletişim, Çevre Etkileşimi ve Ulusal Mensubiyet Bilincinin Algılanması. İstanbul Journal of Sociological Studies, (31), 125-143.
- UNICEF, (2016). School furniture innovation project: field trial results.
- UNESCO, (1979). School Furniture Handbook.
- Yeats, B. (1997). Factors that may influence the postural health of schoolchildren (K-12). Work, 9(1), 45-55.
- Yüksel, G. (2011). Öğrenme için motivasyon. Sınıf yönetimi. Pegem Akademi. 2. Baskı.
- Zastrow, C., & Karen, K. Krist-Ashman (2015). İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre I: Bebeklik-Çocukluk-Ergenlik. Nika Yayınevi. 2. Baskı.
- Zedan, R. (2010). New dimensions in the classroom climate. Learning Environments Research, 13(1), 75-88.
- Url1. <https://www.etsy.com/listing/1036977064/victorian-childrens-school-desk> Erişim 15.03.2024
- bench?show_sold_out_detail=1&ref=nla_listing_details Erişim 15.03.2024
- Url2. <https://vsamerica.com/schulmuseum/>
- Url3. https://weburbanist.com/2019/02/07/stackable-school-desks-multifunctional-designs-for-rural-mexican-schools/#google_vignette Erişim 15.03.2024

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.28>

Volume 8/4

2024 p. 504-519

KOLEKTİF BELLEĞİN DİJİTAL ORTAMA AKTARILMASI SÜRECİNE BİR YAKLAŞIM¹

AN APPROACH TO THE PROCESS OF TRANSFERRING COLLECTIVE MEMORY TO DIGITAL MEDIA

Elif ATICI TEKTAŞ*

Ayşen ÖZTÜRK**

ÖZ

İnsanlar kentsel yaşama geçtiklerinden itibaren yaşamlarını toplum içerisinde sürdürmektedirler. Toplum içerisinde insanların bir arada paylaşımında bulunmalarına imkân veren yerler ise kentsel mekânlardır. İnsanla değiştiği sürece kendisini ve çevresini de değiştirecektir. Bu sebeple kentsel mekânın da değişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kente ait mekânlar zaman içerisinde değişerek ve dönüşerek varlıklarını, bireysel bellek ya da kolektif bellek sayesinde sürdürebilmektedir. Bellek kaydetmek, saklamak ve yeniden ortaya çıkarmakla ilgilidir. Bireysel bellek kişinin tek başına edindiği deneyimler sonucu kazanımlarıdır. Kolektif bellek ise toplumun ortak paylaşımları sonucu oluşmaktadır. Bu sebeple kentsel mekân ve kolektif bellek arasında dönüşümlü bir ilişki bulunmaktadır. Kent insanlar birlikte var olduğu için kentin de bir belleği bulunmaktadır. Kent belleğini temsil eden mekânlar, kentlinin kendisini kente ait hissetmesi açısından önemlidir. Bu sebeple bu mekânların korunması kent ve kentsel bellek için önem arz etmektedir. Ancak zaman içerisinde meydana gelen doğal afet ve insan etkileri sebebiyle bu yapıların fiziksel olarak varlığını sürdürmesi imkânsız olmaktadır. Bu sebeple kentlerin geçmiş verilerinin geleceğe aktarılmasında ve korunmasında dijital teknolojiler önem kazanmaktadır. Dijital teknolojiler çağın getirdiği yenilikler sayesinde hızlı bir değişim ve gelişim içerisinde. Bu sebeple, yapılan çalışma kapsamında geçmiş dönemin dijital teknolojilerle yeniden inşa edilebilmesi için bir yöntem geliştirilmiştir. Geliştirilen

¹ Yapılan bu çalışma, Prof. Dr. Ayşen Öztürk danışmanlığında tamamlanan “Kent Belleğinin Dijital Teknolojilerle Geleceğe Aktarılması İçin Bir Yöntem Önerisi: Eskişehir Hamamıyolu Örneği” adlı doktora tezinden esinlenilerek üretilmiştir.

* Araştırma Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, E-mail: elifatici.026@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7163-2660, Eskişehir, Türkiye.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, E-mail: acozturk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1821-2402, Eskişehir, Türkiye.

yöntem birçok kent için uygulanabilir ve dönüştürülebilir biçimdedir. Yapılan bu çalışma doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Kentsel Bellek, Kolektif Bellek, Kentsel Mekân, Dijital Teknoloji.

ABSTRACT

Since people move to urban life, they continue their lives in society. Urban spaces are places that allow people to share together in society. As long as it changes with people, it will also change itself and its environment. For this reason, it is inevitable that the urban space will change. Urban spaces change and transform over time and maintain their existence thanks to individual memory or collective memory. Memory is about recording, storing and retrieving. Individual memory is a person's acquisitions as a result of experiences he/she acquires alone. Collective memory is formed as a result of the common shares of the society. For this reason, there is a transformational relationship between urban space and collective memory. Since city people exist together, the city also has a memory. Places that represent the city memory are important for the citizens to feel like they belong to the city. For this reason, the protection of these places is important for the city and urban memory. However, due to natural disasters and human impacts that occur over time, it is impossible for these structures to continue their physical existence. For this reason, digital technologies are gaining importance in transferring and preserving the historical data of cities to the future. Digital technologies are in rapid change and development thanks to the innovations brought by the age. For this reason, within the scope of the study, a method has been developed to reconstruct the past period with digital technologies. The developed method is applicable and transformable for many cities. This study was produced from a doctoral thesis.

Keywords: Memory, Urban Memory, Collective Memory, Urban Space, Digital Technology.

Giriş

İnsanlık var olduğu günden beri koruma duygusunu da beraberinde getirmiştir. Kendisini ve çevresini şekillendiren insan çeşitli sebeplerle geleceğe yönelik izler bırakmak istemişlerdir. Toplumlarda kendilerine ait değerleri farklı sebeplerle sürdürmeye ve korumaya devam etmiştir (Levent, 2023).

Kente ait değerleri koruyabilmek için önce kendi belleğimizde devamında ise kentin belleğinde korunması gerekmektedir. Kentsel mekânlar insanların ortak paylaşımlarda bulunmasına fırsat tanıyan kentsel bellek mekânlarıdır. Bellek mekânları kent içerisinde varlığını sürdürerek hem toplum hem de gelecek kuşaklar için kent belleğinin aktarılması yönünde somut birer örnek niteliği taşımaktadır. Bu sebeple bellek mekânları taşıyan kentsel mekânların korunması hem kent hem de kentli için önemlidir.

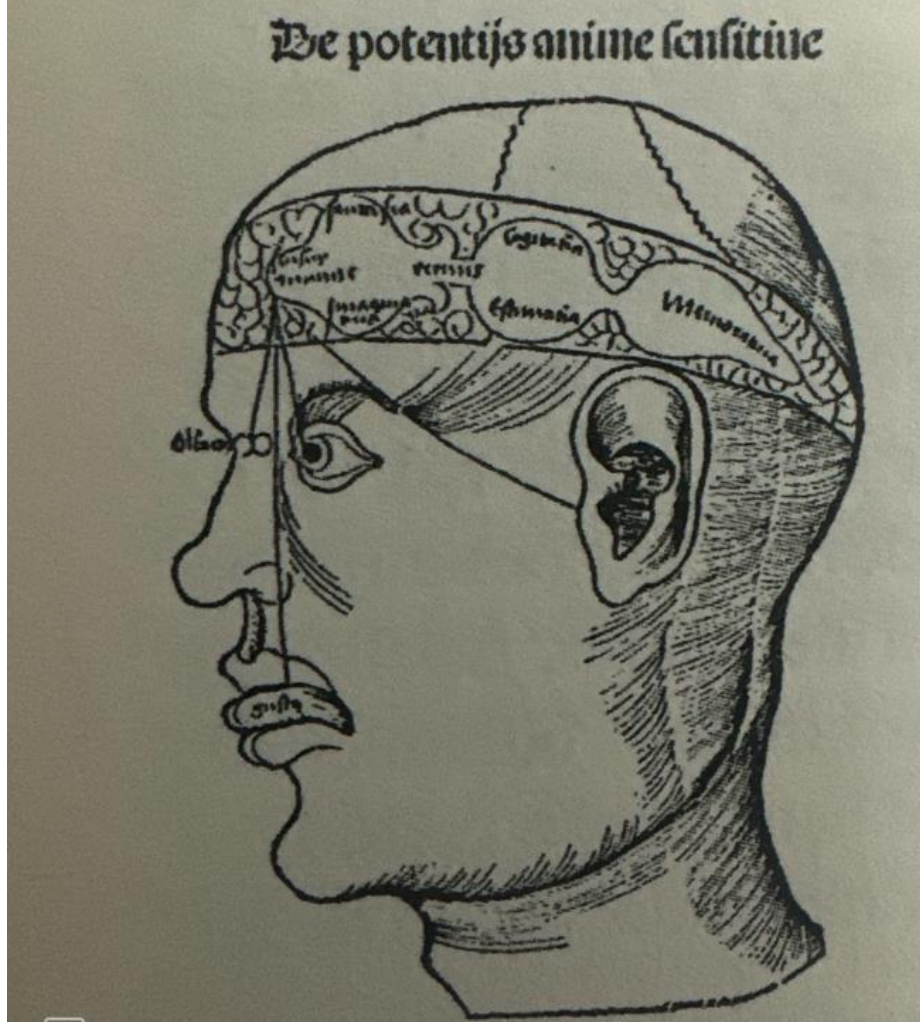
Özellikle tarihi değeri olan yapılar, bir kentin tarihinin, kültürünün, belleğinin ve sosyal yaşamının önemli bir göstergesidir. Bu sebeple kent belleğine ait yapıların korunması ve sürdürülebilir olması kültürel miras değerlerinin geleceğe aktarılması açısından önemlidir.

İnsanlar ve toplumlar için önemli bir gelişme olan sanayi devrimi 18. Yüzyılda ortaya çıkan ve günümüzde de devam eden bir süreçtir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte sanayi alanında gerçekleşen yenilikler de hız kazanmıştır. Günümüzde devam eden sanayi devrimi dördüncü dönem olup Endüstri 4.0 olarak ifade edilmektedir. (Tonta & Doğan, 2016). Bu dönemde, bilgi iletişim teknolojileri, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, bulut medya gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır.

Son dönemlerde teknolojinin hızlı bir şekilde değişmesi ve gelişmesi birçok alanı etkilemiştir. Kentlerde teknolojinin etkilerinden geri kalmamıştır. Kent ve kente ait değerlerden bu değişimle birlikte dönüşmektedir. Kente ait toplumun ortak paylaşımları sonucunda oluşan kentsel bellek öğeleri de bu değişimin etkisi altındadır. Kent ve kentsel bellek için önem arz eden bellek mekânlarının bazıları zaman içerisinde varlığını korurken bazıları da tamamen yok olmaktadır. Kentlinin, kente kendisini ait hissetmesi ve tanıdık yapıları görmesi önemlidir. Bu sebeple bu yapıların korunması gerekmektedir. Ancak fiziksel yapıları değişen ya da kaybolan bellek mekânlarının dijital ortamda korunması mümkündür. Bu sebeple dijital teknolojiler bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Bellek

Bellek, Latince memoria sözcüğünden gelmektedir. İngilizcedeki memorial sözcüğü ise yazılı kayıt ve bellek anlamlarına gelmektedir. Orta Çağ'da bellek kavramı dini kitaplarda var olan çizimlere kendisini göstermektedir (Drassisma, 2007). Bu çizimlere bir örnek Şekil 1.'de gösterilmektedir.

Şekil 1 Orta Çağ'a ait belleği ifade eden bir çizim (Drassisma, 2007, s. 50)

Döneme ait manastırın baş rahibi olan Gregor Reisch'in, Margarita Philosophia adlı kitabındaki bu çizimde beyin üç parçaya ayrılmıştır. Arka kısımda bulunan bölüm bellek ile ilişkilendirilmektedir. Bilim Çağında ise Hermann Ebbinghaus belleği izlerin kaydı olarak tariflemektedir. Tekrara dayalı öğrenme ile derin izler oluştuğunu ileri sürmektedir. Aynı düşüncede olan Bergson da belleği ders öğrenmeye benzetir ve tekrarla kazanılacağından bahsetmektedir (Bergson, 1970).

Bellek onu oluşturanlarla bir arada olup duygulara karşı duyarlıdır (Nora, 2006). Pallasmaa ise bedenin salt bir fiziksel varlık değil aynı zamanda bellek, geçmiş ve gelecek olduğunu dile getirmiştir. Dünyanın bedene yansıması gibi beden de dünyaya yansımaktadır (Pallasmaa, 2020, s. 55). Bu ifadeden yola çıkarak beden ve çevresi arasındaki etkileşimin yapıları çevreye yön verdiği söylenebilir. Bu sebeple mimarlığın da salt bir fiziksel bir şey olmadığı desteklenmiştir (Pallasmaa, 2020, s. 56). Bedenin mimariyle olan ilişkisi, Avrupa kültür tarihinde her zaman ayrıcalıklı bir yere sahip

olmuştur. Bu ayrıcalığın, insan vücudunu doğrudan bir binanın gövdesiyle karşılaştıran ve bu benzetme için ihtiyacı fazlasıyla aşan mimaride oran, simetri ve uyum anlamını açıklamak için birçok iddiada bulunan Vitruvius için geçerli olduğu söylenmektedir. Beden sadece bir kavram olmayıp maddi gerçekliği ifade etmek içinde kullanılır. Platon ve sonrasında Aristoteles, bedensellik anlayışına kararlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda Platon beden için, izole edilebilecek ya da tanımlanacak bir varlık değil bunun aksine bir alan içindeki düzen sürecinin zorunlu parçasıdır demiştir (Vesely, 2005, s. 29).

Belleğe sahip insan günümüzde kentsel yaşamda toplum içerisinde yaşamını sürdürmektedir. Toplumu oluşturan insan değiştikçe çevresi de değişecektir. Kentte meydana gelişen değişim zaman içerisinde meydana gelmektedir (Halbwachs, 2017). Bireylerden oluşan kent bireylerin kente yansımasıdır. Bir kimliğe ve belleğe sahip olan bireyin yaşanmışlıkları kent içerisinde ve mekânlarında görülebilmektedir. Bu sebeple kentinde bir belleği vardır (Sam, 2018). Dolayısıyla toplumun sahip olduğu bellek kolektif belleği ortaya koymaktadır (Connerton, 1999). Bireysel bellek ve kolektif bellek kavramı Batı düşüncesinde hatırlama biçiminden geliştirilmiştir. Birey ve toplum odaklı zaman içerisinde gerçekleşen ve geçmiş düşüncesinin ortaya koyduklarıdır (İlhan, 2015, s. 1399)

Kolektif bellek, aynı kente ait olma hissini güçlendirecek bir olgusudur. Hatırlamayı ve unutmayı içerisinde barındıran bu olgu, geçmiş sayesinde ve geçmiş etrafında toplanarak geleceği inşa edeceğini öne sürmektedir (Olgun, 2009). Diğer bir ifadede de ise kolektif bellek, insanların var oluş sebepleri ile bu var oluşlar üzerinden kente, yaşama ve topluma nasıl dahil oldukları bağlantısıyla bir ilişkisi olduğunu yer almaktadır. Dolayısıyla kolektif bellek ile tarihi süreçte insanların bir şekilde ortak bir geçmişe sahip oldukları veya bahsedilen geçmiş yaşamın bir parçası oldukları belirtilmektedir (Dijck, 2010).

Kent, insan aklının ilerlemesini temsil eden kusursuz bir insan yaratısıdır. Kentin ve kentsel artifaktın doğası gereği kolektif olduğu vurgulandığında bu ifade anlam kazanmaktadır. Kent, kolektif hafızanın locus'udur (Rossi, 2006). Kolektiflik hem kente anlam yükler hem de kentte anlam bulur, bu sebeple ikisi de birbirini oluşturur. Ancak, teknolojinin hızla ilerlemesiyle kentler gözden kaybolmaya başlamıştır. Kendi kimliğimizin bireysel ve kolektif olarak yansıtıldığını görmek olan kent olan kente ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple kent görünümünün deneyim ve anlam odağı olarak görünür olmasına olan ihtiyacımızın karşılanması için kentle yaşanan görsel ilişki sürdürülmelidir (Robins, 1999, s. 220). Kentsel mekânların insanların ortak paylaşımlarda bulunmasına dolayısıyla kolektif olanın doğmasına olanak sağlamaktadır. Ortak paylaşımların ve anıların bulunduğu kente ve topluma ait mekânlar olan bellek mekânları geçmiş ve gelecek arasında ilişki kurulmasını sağlayan önemli değerlerdir.

Belleği Dijital Araçlarla Geleceğe Aktarma

Ortak paylaşımda bulunmaya imkân veren kentsel mekânlar bellek mekânlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu mekânlar tarihi süreç içerisinde bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bazı mekânlar varlığını sürdürebilirken bazı mekânlar çeşitli nedenlerle yok olmaktadır. Bellek mekânlarının bu bağlamda sürdürülebilir olması dijital yöntemlerle mümkün olmaktadır. Bu sebeple karşımıza dijitalleştirme kavramı çıkmaktadır. Dijitalleştirme, var olan materyalin dijital ortama aktarılma sürecidir. McKenna ve Loof bu süreci üç aşamada tanımlamaktadır. Bu aşamalar yeniden üretim, ürün ve süreç olarak ifade edilmektedir (McKenna & Loof, , 2019):

Yeniden üretim: Var olan materyalin dijital ortamda yeniden üretilmesini ele almaktadır. Bu üretimde görsel ve işitsel veriler yer almaktadır.

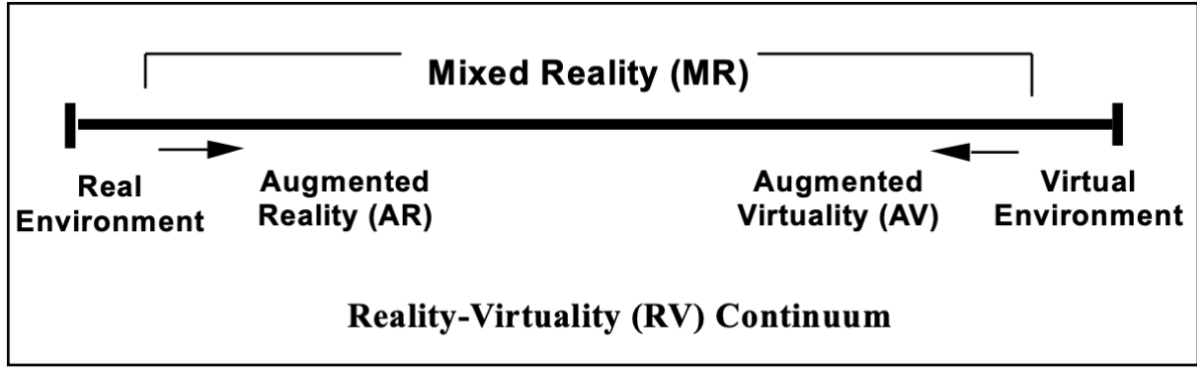
Ürün: Materyal hakkında gerekli verileri bularak dijital hale getirilmesini ifade etmektedir.

Süreç: Oluşturulan ürünle ilgili verilere ulaşabilmek için gerekli dijitalleştirme aşamalarını içermektedir.

Dijital teknolojiler sürekli ve hızlı bir şekilde gelişerek değişmektedir. Kentsel belleğin geleceğe aktarımında da dijital teknolojiler önem kazanmaya başlamıştır. Dijital teknolojiler sadece bir uygulama değildir aynı zamanda toplumun uyum içerisinde birlikteliğin sağlanması için bir araç görevi görmektedir (Paladini, ve diğerleri, 2019).

Bu bağlamda sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik başta olmak üzere genişletilmiş gerçeklik ve Metaverse evreni son zamanlarda dijital teknolojinin sıklıkla gündeme geldiği bir açılmıdır.

Mimarlık özelinde ele alındığında sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik; harap olmuş yapıların yeniden inşa edilmesinde, arkeolojik çalışma alanlarında eksik parçaların giderilmesinde ve simülasyon oluşturulmasında kendisini göstermiştir (Prieto, Castaño-Perea, ve Arroyo, 2017). Bununla ilgili yapılan var ola çalışmalar mevcuttur. Sanal müzeler, arkeolojik alan ve gezintilerinde kullanılan sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, bu amaçla tasarlanan oyunlar vb. birçok örnek mevcuttur. Bu bağlamda sanal mekân kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sanal mekân gerçekte var olan ya da gerçekte var olmayan mekânın dijital ortama taşınması olarak ifade edilebilir. Günümüzde sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik ve Metaverse uygulamaları bulunmaktadır. Gerçeklik ve sanallık ilişkisi Milgram'ın diyagramıyla ifade edilmektedir. Bu ifade Şekil 2.'de ifade edilmiştir.

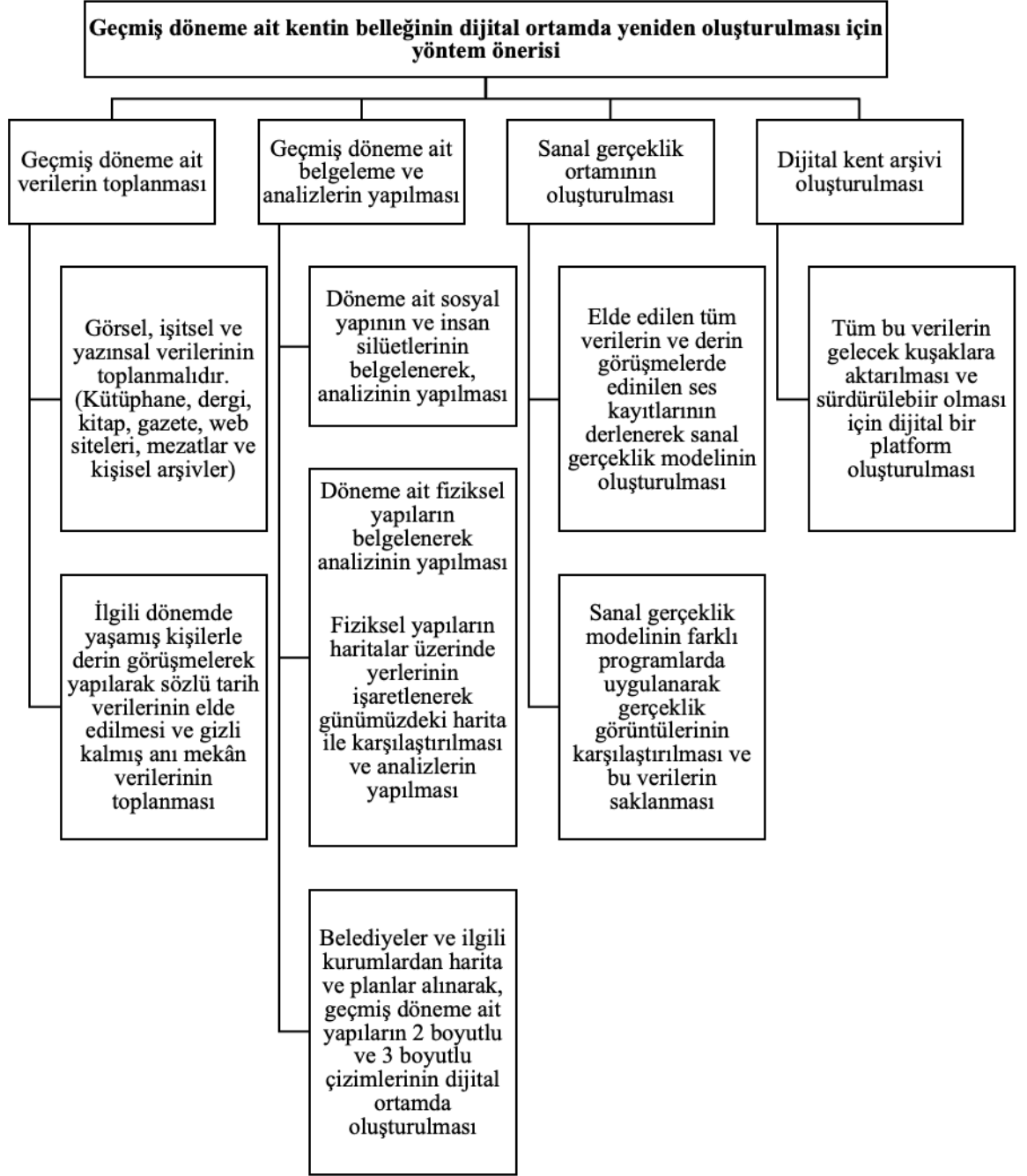
Şekil 2. Milgram'ın gerçek ve sanal süreklilik ilişkisi (Milgram ve diğerleri, 1994)

Şekil 2'ye göre gerçek çevreden ne kadar uzaklaşırsa sanal çevreye o kadar yaklaşmaktadır. Tam tersi olarak da sanal çevreden ne kadar uzaklaşırsa gerçek olana o kadar yaklaşmaktadır.

Sanal mekânın oluşturulmasında birçok yöntem bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada geçmiş döneme ait kentin belleğinin dijital ortamda yeniden oluşturulması için bir yöntem önerisinden bahsedilmiştir. Bu önerinin uygulama aşamaları şu şekildedir:

- Kentin belirlenen geçmiş dönemine ait görsel, işitsel ve yazınsal verilerinin toplanmalıdır.
- Geçmiş dönemin sosyal yapısının ve insan silüetlerinin analizi yapılmalıdır.
- Alanın mevcut fiziksel halinin fotoğraflanması, belgelenmesi ve analiz edilmesi,
- Alana ait geçmiş dönem fotoğraflarına ulaşarak günümüzde hangi konuma denk geldiğini tespit ederek haritalar üzerinden analizler yapılmalıdır.
- Geçmiş dönemi yaşayan kişilerle görüşmelerle yapılarak sözlü tarih verilerinin toplanması, kente ve kent belleğine ait gizli kalmış verilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Çünkü her veri literatür bilgilerinde yer almamaktadır. Gizli kalmış saklı anı-mekân bilgilerinin tespit edilmesi ve edinilen bilgilerin modele entegre edilmelidir.
- İki boyutlu ve üç boyutlu çizimleri yapılmalıdır. Bunun için belediyeler ve ilgili kurumlardan geçmiş dönem ve günümüze ait iki boyutlu harita ve diğer veriler toplanmalıdır.
- Tüm elde edilen verilerin sentezlenerek sanal gerçeklik ortamına aktarılacak modelin tasarlanması gerekmektedir. İki boyutlu çizimin üç boyuta aktarılması için sanal gerçeklik sahnesine aktarırken doğru çalışacak programların seçilmesi önemlidir. Şekil 4.'te bunun için bir tablo hazırlanmıştır.
- Web tabanlı dijital bir kent arşivi oluşturularak verilerin bu platforma aktarılması ve sürdürülebilir olması sağlanmalıdır. Bu şekilde gelecek kuşaklara kültürel miras verilerinin aktarılması sağlanacaktır.

Geçmiş döneme ait kentin belleğinin dijital ortamda yeniden oluşturulması için maddeler halinde ifade edilen yöntemin şematik olarak ifadesi Şekil 3.'te ifade edilmiştir.

Şekil 3. Kentin belleğinin dijital ortamda yeniden oluşturulması için yöntem önerisi

Sanal mekânın tasarlanmasında başlangıçta iki boyutlu ve üç boyutlu çizimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için planlardan ve haritalardan yararlanılmaktadır. Bu bağlamda kullanılan programlar bulunmaktadır. Programların seçilmesi, üç boyutlu modelleme ve sanal gerçeklik ortamının oluşturulmasında hassas bir noktadır. Mimari görselleştirme de kullanılan bazı programlar ve çıktıları Aranda-Mena, 2021'nin çalışmasından edinilen bilgilerle Şekil 4.'te ifade edilmiştir

Değerlendirme	Rhino	Formit	Revit	Archicad	Sketchup
Parametrik tasarım için eklenti. Tam Grasshopper veya Dinamo entegrasyonu *** Archicad ve SketchUp Pro, bağımsız uygulamalarda yerleşik olarak belirli düzeyde parametrik tasarım seçeneğine sahiptir.	***	***	***	*	*
Sanal Gerçeklik için eklenti. 3D dosya dışı aktarma (*) Datasmith dışı aktarma aracı (**) Tam veri alışverişi entegrasyonu ve senkronizasyonu (***).	***	*	**	**	*
Enerji analizleri için eklenti: Sefaira, Insight (Yeşil Bina Stüdyosu) veya Grasshopper (Bal Arısı ve Uğur Böceği) gibi enerji analiz araçlarıyla etkinlik. Hepsi. epw dosyalarındaki (Energy Plus Hava Durumu Formatı) verilerle çalışır.	***	**	***	**	**
Geometrik modelleme için esneklik: Sert veya daha kısıtlı tasarım (*) Oldukça esnek olan serbest biçimli tasarım. (***)	***	***	*	*	***
Nesne ve bina verilerinin yakalanması: Bina bileşenlerinin zengin verilerin yakalanması (***) Yalnızca geometrik ve mekânsal bilgi (*).	*	*	***	***	**
BIM dosya alışverişi: Geniş ve güvenilir içe/dışa aktarma aralığı (***) Sınırlı ve hatalı içe/dışa aktarma aralığı (*).	***	**	*	**	***
Pazara nüfuz etme (Avustralya bağlamı). Baskın ürün (***) Yerleşik ürün (**) Yeni ortaya çıkan ürün (*).	***	*	***	**	**

Şekil 4 Mimari görselleştirmede sık kullanılan programlar (Aranda-Mena, 2021)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

İki boyutlu ve üç boyutlu çizimlerin tamamlanmasından sonra kentin belirlenen geçmiş döneminin sanal gerçeklik ortamına aktarılması gerekmektedir. Bu bağlamda Twinmotion ve Unreal Engine sıklıkla kullanılan oyun motorlarıdır. Her iki programda Epic Games'in ürünleridir. Twinmotion, Unreal Engine'in basit bir uzantısı olarak kabul görmektedir. Twinmotion daha basit bir ara yüze sahiptir. Unreal Engine'in ise daha kapsamlı bir çalışma kütüphanesi bulunmaktadır. Twinmotion, Unreal Engine'e göre daha basit ölçekli bir sunum imkânı sağlamaktadır. İki programa ait görselleştirme Şekil 5'te bir örnekle gösterilmiştir.

Şekil 5 Sol: TwinMotion projesi. Sağda: Unreal Engine sahnesi. Unreal Engine dokusu ve aydınlatması, daha karikatürize olan TwinMotion sahnesinden daha gerçekçidir (Belaroussi, Dai, González, & Gutiérrez, 2023, s. 20).

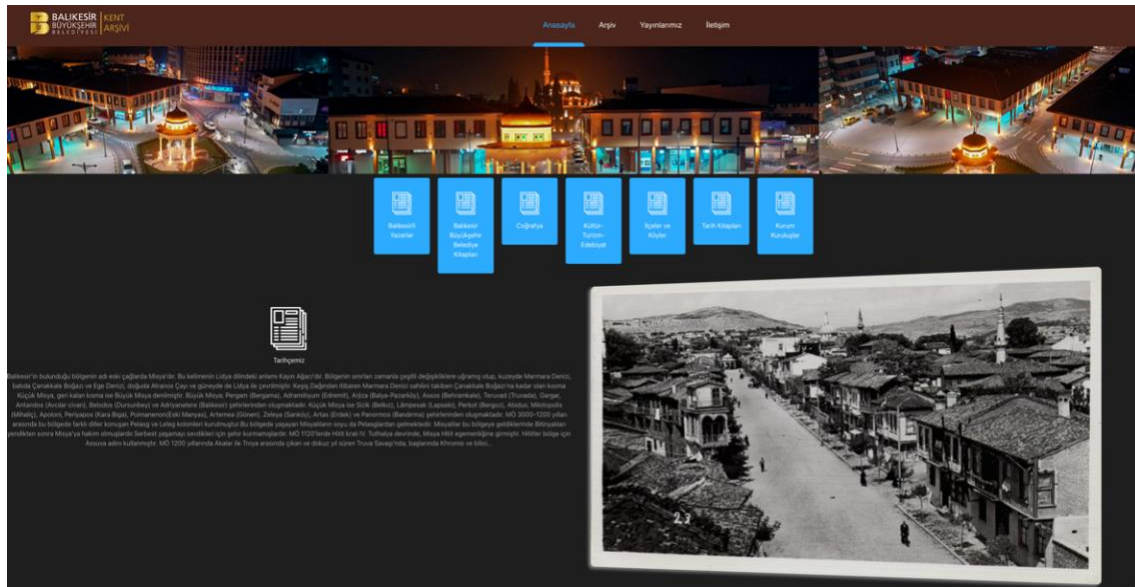
Twinmotion tasarlanan karakterlerin ve kaydedilen işitsel verilerin modele aktarılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple daha etkili bir sümülasyon oluşturmak için Unreal başarılı bir seçenek olmaktadır.

Sanal gerçeklik modelinin oluşturulmasında, geçmiş dönem verilerinin fiziki özellikleri işlenmelidir. Var olan yapıların modellenmesi ve döneme ait peyzaj unsurları ile topoğrafyanın işlenmesi gerekmektedir. Ayrıca döneme ait kentsel mobilyalarında tespit edilerek modele entegre edilmesi gerekmektedir. Çevrenin tasarlanmasından sonraki aşamada, döneme ait sosyal yapı ve insan silüetleri analizleri doğrultusunda karakter

tasarımlarının yapılması gerekmektedir. Karakter tasarımlarında; Character Creator, Metahuman, Mixamo gibi programlar kullanılmaktadır.

Kent verilerinde kente ait her türlü veri yer almaktadır. Bu sebeple ilgili dönemi görmüş kişilerle yapılan görüşmelerden edinilen bilgiler oldukça önemlidir. Kente ait saklı kalmış verilerin görüşmelerden elde edilmesiyle sanal gerçeklik ortamına aktarılma kent belleğinin sürdürülebilir olması açısından önemlidir. Bu sebeple döneme dair anlatılan verilerin modele işlenmesi gerekmektedir. Ayrıca görüşmelerden izinler dahilinde alınan ses kayıtları oluşturulan modele entegre edilmelidir. Böylece sanal gerçeklik simülasyonunu deneyimleyen bir kişi kente ait verileri, o dönemden yaşayarak öğrenilebilir.

Kent belleğine yönelik elde edilen veriler web tabanlı dijital arşivlere aktararak erişilebilir bir hale getirilmelidir. Kent arşivleri yalnızca araştırmacılara ait bir alan değil aynı zamanda kentli tarafından da kullanılabilecek bir potansiyel oluşturmalıdır. Kente ait kimlik verilerini, tarihini ve değerlerini içeren dijital arşivlerin oluşturulması oldukça önemli bir husustur. Bu sebeple kentin geçmişten gelen her türlü verilerin, somut ve somut olmayan kültürel miras değerleriyle birlikte bu arşivde yer alması gerekmektedir (Şeşen, 2016). Türkiye’de birçok kente ait kent arşivi siteleri yer almaktadır. Bu arşivlerden Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi örnek olarak gösterilebilir. Bu arşivin bir görseli Şekil 6’te ifade edilmiştir. Diğer bir ulusal örnek ise Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi’dir. Bu arşivin bir görseli Şekil 7.’de ifade edilmiştir.

Şekil 6. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi sitesine ait görsel²

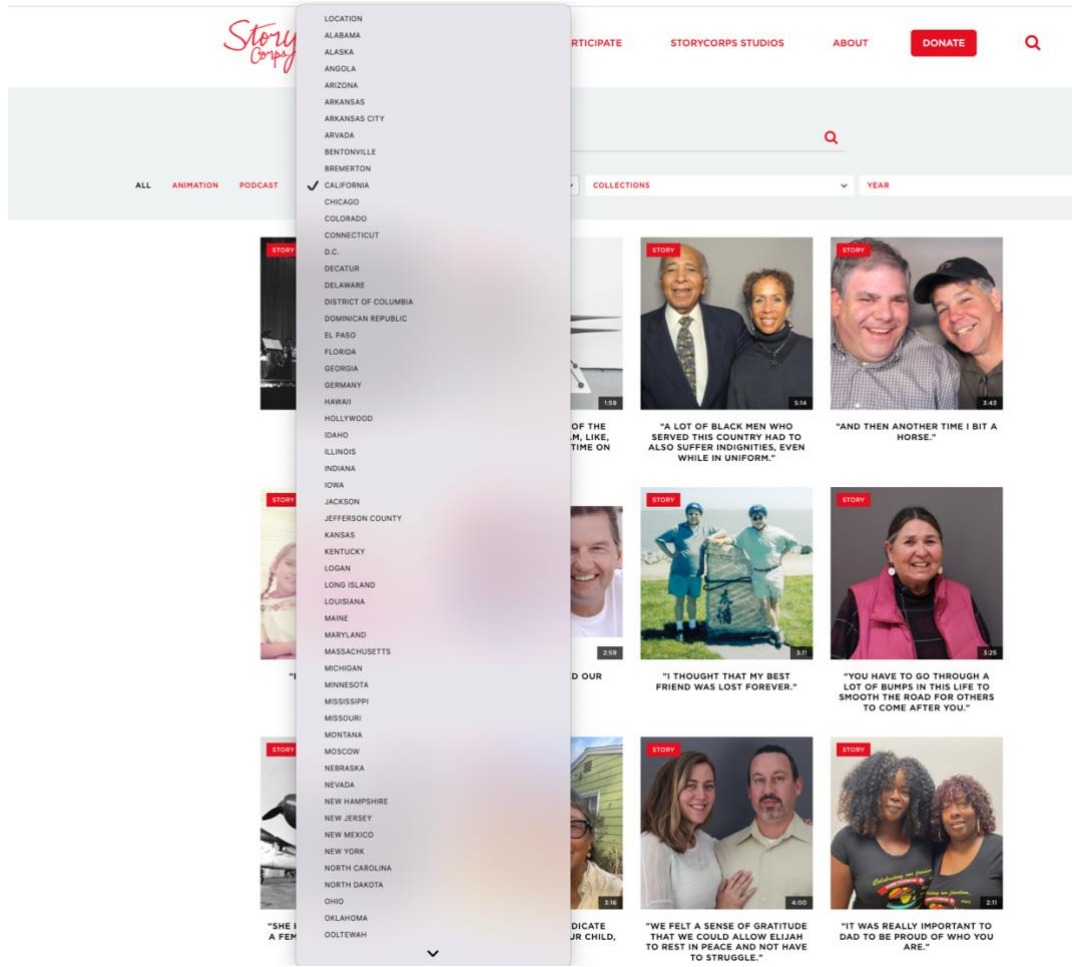
² <https://kentarsivi.balikesir.bel.tr/> , Erişim tarihi:22.04.2024

Şekil 7. Bursa Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'ne ait bir görsel³

Uluslararası bir örnek ise Amerika'da yapılan StoryCorps örneğidir. Dijital kent arşivlerinden farklı olarak, kente ait kişilerin kentle ilgili ve kişisel anılarını toplamaktadır. Elde edilen veriler ise <https://storycorps.org/> sitesinde paylaşılmaktadır. Bu platformda birçok ülkeye ve bölgeye ait veriler yer almaktadır. Kişisel hikayelerin toplandığı bir paylaşım sitesidir. Siteye ait bir görsel Şekil 8.'de ifade edilmektedir. Kent belleğine ait veriler sadece kente ait fiziki yapıların belgelenmesi olarak değil aynı zamanda o kente ait insanların yaşanmışlarını ifade eden hikayeler olarak da kendisini göstermektedir. Bu sebeple StoryCorps örneği kişisel hikayelerin toplandığı uluslararası bir çalışma olması açısından değerlidir.

³ <https://bbbkentarsivi.bursa.bel.tr/?wsName=GAMOS&Tab=DLV> , Erişim tarihi:16.06.2024

Şekil 8. StoryCorps platformuna ait bir görsel

Sonuç

Kentsel yaşamın getirisi olarak insanlar yaşamlarını toplum içinde sürdürmektedir. Toplum içerisinde ortak paylaşıma imkân veren kentsel mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar insanlar kente aidiyet duygusunu oluşturmalarını sağlamaktadır. Bu sebeple bu yapıların varlığını sürdürmesi, kent ve kent belleği için önem arz etmektedir. Ancak zaman içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin bu yapıların değişmesine ya da yok olmasına neden olmaktadır. Fiziksel ortamda bu verilerin korunmasının dolayısıyla imkânsız hale geldiği durumlar olmaktadır. Dijital teknolojiler buradaki boşluğu doldurmak için avantajlar sağlamaktadır. Çünkü dijital teknolojilerin sunduğu imkanlar ve toplanan arşivsel bilgiler sayesinde, geçmiş döneme ait veriler, iki boyutlu, üç boyutlu çizimleriyle belgelenebilmekte ve sanal ortamda yeniden inşa edilebilme fırsatı sunmaktadır.

Günümüzde Endüstri 4.0 Çağı ve diğer adıyla anılan Dördüncü Sanayi Devrimi dijital teknolojilerin hızla gelişmesine ve değişmesine ön ayak olmaktadır. Bu teknolojilerden yararlanılması gerekmektedir. İki boyutlu, üç boyutlu modelleme teknikleriyle var olan fiziksel yapının korunması ve dijital ortamda belgelenmesi avantajları ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklikte bu oluşturulan modellerin simülasyon haline getirilerek deneyimlenme fırsatının oluşturulması, geçmiş döneme ait kentsel yaşamın anlaşılmasını sağlayacak bir yöntemdir. Geçmiş dönemi görmüş kişilerden kente ait saklı bellek anılarının ses kayıtlarıyla toplanarak modele ve sanal gerçeklik simülasyonu aktarılması da bu yöntem önerisi için önemli bir aşamadır. Çünkü genç kuşakların bu sanal gerçeklik simülasyonunda mekânları deneyimlerken, simülasyonda var olan karakterlerden de toplanan bu ses kayıtlarını dinlemesi etkili olacaktır. Bu şekilde kente ait anıların ve verilerin gelecek kuşaklara da aktarılması sağlanmış olacaktır. Bu simülasyon deneyimleri için belediyelerle ve kent müzeleriyle iş birliği içinde çalışılması avantajlar sağlayacaktır.

Kentsel belleklerin dijital ortama aktarılması ve bu belleklerin sürdürülebilir olması için web tabanlı kent belleklerinin oluşturulması gerekmektedir. Günümüzde yer alan kent belleklerine ait web sitelerinde kısıtlı veriler yer almaktadır. Çünkü bu veriler yapının fiziksel görünümüne ve toplumun sosyal yapısına işaret eden kaynaklar olmaktadır. Ancak gizli kalmış saklı bellek anıları ile dönemin yaşanmışlığı ortaya çıkarılarak, detaylı bir geçmiş veri bankası oluşturulmaktadır. Bu bağlamda kentlinin de bu araştırmaların içerisine katılması gerekmektedir. Çünkü geçmiş dönem verilerine ve geçmiş bellek mekân verilerine ait sözlü tarih verilerinin öğrenilmesi ve anılarla aktarılması o yere aidiyet duygusunun güçlenmesi için değerli verilerdir.

Yapılan bu çalışma kent belleğinin dijital teknolojilerle geleceğe aktarılması için bir yöntem önerisi sunmaktadır. Bu yöntem birçok kent için uygulanabilir ve geliştirilebilir şekildedir. Yönteme ait detaylar doktora tez çalışmasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Aranda-Mena, G. (2021). VR Live in Architecture: Broadcasting Realtime Virtual Reality. (s. 129-139, https://www.researchgate.net/profile/Guillermo-Aranda-Mena/publication/358629427_VR_Live_in_Architecture_Broadcasting_Realtime_Virtual_Reality/links/620c4dd887866404a16e0644/VR-Live-in-Architecture-Broadcasting-Realtime-Virtual-Reality.pdf). Milano, Italy: Proceedings of the CIB International Conference on Smart Built Environment, ICSBE.
- Belaroussi, R., Dai, H., González, E. D., & Gutiérrez, J. M. (2023). Designing a Large-Scale Immersive Visit in Architecture, Engineering, and Construction. *Applied Sciences*, 13(5, 3044), s. 1-27, DOI:10.3390/app13053044.
- Bergson, H. (1970). *Matter and Memory*. (N. M. Paul, & W. Palmer, Dü) London: New York: Humanities Press, Inc.
- Connerton, P. (1999). *Toplular Nasıl Anımsar* (Cilt 1. Baskı). (Ç. A. Şenel, Dü.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Dijck, J. v. (2010). Flickr and the culture of connectivity: Sharing views, experiences, memories. *Memory Studies*, DOI: 10.1177/1750698010385215, 4(4), 401–415, DOI: 10.1177/1750698010385215.
- Drassisma, D. (2007). *Bellek Metaforları*. Çev.: Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. (ç. Barış, Dü.) Ankara: Heretik Yayınları.
- İlhan, M. E. (2015). Gelenek Ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(8), 1395-1408.
- Levent, Y. S. (2023). Hatırlama Ve Unutma Aracı Olarak Bellek Mekânları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), 328-339.
- McKenna, G., & Loof, , C. (2019). Report on existing standards applied by European museums. https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ATHE_NA/Deliverables/D3.1%20Report%20on%20existing%20standards%20applied%20by%20European%20museums.pdf, (s. 1-126). Athena.
- Milgram, P., Takemura, H., Utsumi, A., & Kishino, F. (1994). Augmented Reality: A class of displays on the reality-virtuality continuum. *Telemanipulator and Telepresence Technologies*(2351), 282-292.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. Ankara: Dost Yayınevi, çev. Mehmet Emin Özcan.
- Olgun, İ. (2009). *Kentsel değişim sürecinde kentsel okuma ve bellek ilişkisi*. İstanbul, Yayınlanmamış doktora tezi: Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Paladini, A., Dhanda, A., Ortiz, M., Weigert, A., Nofal , E., Min, A., Quintero, M. (2019). Impact Of Virtual Reality Experience On Accessibility Of Cultural Heritage. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, GEORES 2019 – 2nd International Conference of Geomatics and Restoration, XLII-2/W11*, s. 929-936. Milan, Italy.
- Pallasmaa, J. (2020). *Tenin Gözleri* (7. b.). (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Yem Yayın.
- Robins, k. (1999). *İmaj: görmenin kültür ve politikası* (1. b.). (N. Türkoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi* (1. b.). (N. Gürbilek, Çev.) İstanbul: Kanat Kitap, Pusula Yayıncılık.
- Sam, N. (2018). *Kent, Toplum, Kültür*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şeşen, Y. (2016). Kent Arşivi Kültürü İhtiyacımız. *Türk Kütüphaneciliği*, 30(1), 108-113.

- Tektaş Atıcı, E., (2024), Kent Belleğinin Dijital Teknolojilerle Geleceğe Aktarılması İçin Bir Yöntem Önerisi: Eskişehir Hamamyolu Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tonta, Y., & Doğan, G. (2016). Industry 4.0: Mapping the Structure and Evolution of an Emerging Field. *Engineering, Business, Computer Science*, 1-8. hacettepe.edu.tr: <http://www.bby.hacettepe.edu.tr/akademik/guledadogan/industry4.pdf> adresinden alındı.
- Vesely, D. (2005). The Architectonic of Embodiment. G. Dodds, & R. Tavernor (Dü) içinde, *Body and Building* (s. 28-43). London: MIT Press.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.29>

Volume 8/4

2024 p. 520-545

ZENOFOBİ VE GÖÇ ARAŞTIRMALARININ KESİŞİMİ: KÜRESEL LİTERATÜRÜN ANALİZİ

THE INTERSECTION OF XENOPHOBIA AND MIGRATION STUDIES: ANALYSIS OF GLOBAL LITERATURE

Metin BULU*

ÖZ

Bu çalışma, zenofobi ve göç araştırmalarının kesişim noktalarını kapsamlı bir literatür analizi üzerinden incelemektedir. Günümüzde artan küresel mobilite ve beraberinde getirdiği toplumsal değişimler, zenofobi ve göç olgularının birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu araştırma, 1952-2025 yılları arasında yayımlanmış uluslararası akademik çalışmaları sistematik bir yaklaşımla değerlendirerek, zenofobinin göç süreçleri üzerindeki etkilerini ve göç hareketlerinin zenofobi algısını nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir. Çalışmanın metodolojik çerçevesi Scopus veri tabanından elde edilen 1561 akademik makalenin bibliyometrik değerlendirmesine dayanmaktadır. Yapılan analiz çerçevesinde, akademik yayınların dağılımına ilişkin genel veriler incelenmiş ve VOSviewer yazılımı aracılığıyla görsel analize tabi tutulmuştur. İnceleme sonuçları, yayın sayılarının yıllara göre dağılımında 2022 yılının 169 yayımla ilk sırada yer aldığını, bunu 158 yayımla 2023 ve 157 yayımla 2021 yıllarının izlediğini göstermektedir. Yayın dili açısından değerlendirildiğinde, İngilizcenin 1384 yayımla başı çektiği, bunu 78 yayımla İspanyolcanın takip ettiği görülmektedir. Kurumsal düzeyde yapılan değerlendirmede, Johannesburg Üniversitesinin 44 yayımla en üretken kurum olduğu, onu 35 yayımla KwaZulu-Natal Üniversitesinin izlediği tespit edilmiştir. Ülkeler bazında yapılan sıralamada ise Amerika Birleşik Devletleri 389 yayımla birinci sırada yer alırken, Güney Afrika 268 yayımla ikinci sırada konumlanmıştır. VOSviewer programı kullanılarak gerçekleştirilen anahtar kelime analizinde, zenofobi teriminin 460 kez kullanımla en sık başvurulmuş anahtar kelime olduğu, bunu 229 kullanımla göç ve 128 kullanımla Güney Afrika terimlerinin izlediği belirlenmiştir. Bu araştırma, göç ve zenofobi alanlarında çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara, ilgili literatürün genel görünümünü ve mevcut durumunu özetlemektedir. Bibliyometrik analiz yöntemiyle, araştırmacılar göç ve zenofobi konularının kapsamını, güncel araştırma alanlarını,

* Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi Cıldır MYO Sosyal Hizmet Bölümü Sosyal Hizmetler Programı, ORCID ID: 0000-0003-0635-9914, shumetinbulu@gmail.com, Ardahan, Türkiye.

çalışma eğilimlerini ve potansiyel araştırma alanlarını bütüncül bir perspektifle değerlendirebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Zenofobi, Zenofobi Çalışmaları, Göç, Göç Çalışmaları, Bibliyometri.*

ABSTRACT

This study examines the nexus of xenophobia and migration research through a comprehensive literature analysis. In the contemporary era, the concomitant increase in global mobility and the social transformations it engenders render it imperative to address the phenomena of xenophobia and migration in a unified manner. This study examines the impact of xenophobia on migration processes and how migration movements influence the perception of xenophobia. To this end, it presents a systematic evaluation of international academic studies published between 1952 and 2025. The study employs a bibliometric evaluation of 1,561 academic articles sourced from the Scopus database as its methodological framework. In order to gain insight into the distribution of academic publications, a visual analysis was conducted using the VOSviewer software. The results of the analysis indicate that the year 2022 is the most prolific, with 169 publications, followed by 2023 with 158 publications and 2021 with 157 publications. In terms of publication language, English is the dominant language, with 1384 publications, followed by Spanish with 78. At the institutional level, the University of Johannesburg is the most productive institution, with 44 publications, followed by the University of KwaZulu-Natal with 35. In the country-based ranking, the United States was placed first with 389 publications, while South Africa was placed second with 268 publications. The keyword analysis, conducted using the VOSviewer programme, revealed that the term 'xenophobia' was the most frequently used keyword, appearing 460 times. This was followed by 'migration', which appeared 229 times, and 'South Africa', which appeared 128 times. This study provides a summary of the general view and current status of the relevant literature for researchers planning to conduct studies in the fields of migration and xenophobia. The bibliometric analysis method allows researchers to evaluate the scope of migration and xenophobia topics, current research areas, study trends and potential research areas in a holistic manner.

Keywords: *Xenophobia, Xenophobia Studies, Migration, Migration Studies, Bibliometrics.*

Giriş

21. yüzyılın başlarından itibaren, küreselleşmenin hız kazanması ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle insan hareketliliği tarihte görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler'in 2020 yılı verilerine göre, dünya genelinde 281 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır ve bu sayı dünya nüfusunun %3.6'sına tekabül etmektedir (IOM, 2024). Bu yoğun insan hareketliliği, beraberinde sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri getirirken, aynı zamanda toplumsal gerilimleri de tetiklemektedir. Bu gerilimlerin en belirgin tezahürlerinden biri, göçmenlere yönelik korku ve düşmanlık anlamına gelen zenofobi olgusudur.

Zenofobi, Yunanca *xenos* (yabancı) ve *phobos* (korku) kelimelerinden türetilmiş olup, yabancı korkusu veya yabancı düşmanlığı anlamına gelmektedir (Yakushko, 2009, s.43). Göç ve zenofobi arasındaki ilişki, son yıllarda akademik literatürde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu ilgi, göçün yarattığı toplumsal değişimlerin ve bu değişimlere verilen tepkilerin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışma, göç ve zenofobi konularını ele alan akademik yayınların bibliyometrik analizini yaparak, bu iki kavram arasındaki ilişkinin akademik literatürde nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel yayınların nicel analizini yaparak, araştırma eğilimlerini, etki alanlarını ve bilgi üretim yapılarını ortaya çıkarmayı sağlayan bir yöntemdir (Pritchard, 1969, s. 348). Bu yöntem sayesinde, göç ve zenofobi alanındaki çalışmaların zaman içindeki gelişimi, öne çıkan araştırmacılar, kurumlar ve ülkeler, sıklıkla ele alınan alt temalar ve disiplinler arası etkileşimler gibi önemli bilgilere ulaşılabilmektedir.

Bu araştırmanın önemi, göç ve zenofobi çalışmalarının mevcut durumunu kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak, gelecekteki araştırma yönelimlerine ışık tutması ve politika yapıcılara bilgi sağlaması açısından değerlendirilmelidir. Ayrıca, bu çalışma, göç ve zenofobi alanındaki bilgi birikiminin sistematik bir şekilde haritalandırılmasını sağlayarak, bu alanda çalışan araştırmacılara yol gösterici bir kaynak sunmayı hedeflemektedir.

Göç

Göç kavramı, basitçe bir mekân değişikliği olarak tanımlansa da günümüzde çok sayıda bilim dalının odak noktası haline gelmiştir. Siyasi, kültürel, toplumsal, iktisadi ve ruhsal boyutları içeren göç olgusu, beraberinde çeşitli tanımlar, kavramlar ve kuramlar getirmektedir. Castles ve Miller'a göre göç, çok yönlü bir süreç olup hem göç alan hem de göç veren ülkelerdeki bireyleri etkileyen bir eylemdir. Bu araştırmacılar, göçün siyasi, ekonomik ve şiddet gibi muhtelif etmenlerden kaynaklandığını belirtmektedirler. Bu bakış açısına göre, göç olgusu beş temel eğilimi kapsamaktadır: göçün küreselleşmesi, siyasallaşması, çeşitlenmesi, hızlanması ve toplumsal cinsiyet açısından farklılaşması (1998, s. 8). Sirkeci ve Erdoğan'ın (2012) görüşüne göre, göç sürecinde siyasetten kültüre uzanan geniş bir yelpazede ve farklı düzeylerde gözlemlenen fırsat eşitsizlikleri ve anlaşmazlıklar önemli bir rol oynamaktadır. Buna ek olarak, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen kısa ve uzun vadeli çatışmalar da küresel insan hareketliliğinin devamlılığını etkilemektedir (s. 298).

Yalçın'a (2004) göre göç, çeşitli nedenlere dayanan ve farklı süreleri kapsayan bir yer değiştirme eylemidir. Bu eylem, iktisadi, siyasi, çevresel veya bireysel gerekçelerle gerçekleşebilir. Göç, kısa, orta veya uzun vadeli olabilir; geri dönüşü veya kalıcı yerleşimi hedefleyebilir. Temelde coğrafi bir hareket olan göç, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir değişim sürecini de beraberinde getirir (s. 13). Göç Terimleri Sözlüğü'nde göç;

Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçlerini de kapsamaktadır (Perruchoud ve Redpath, 2009, s. 35-36).

Göç olgusu, beraberinde çok çeşitli kavramları ve araştırma alanlarını gündeme getirmektedir. Bu kavramsal çerçeve, birbirleriyle ilişkili birçok disiplini kapsamaktadır. Bunlar arasında küresel hareketlilik, entegrasyon, eğitim, hukuk, iktisat, kentleşme gibi makro düzeydeki konular; kimlik, aidiyet, hafıza, gelenek gibi sosyo-kültürel boyutlar; küreselleşme, mekân, zaman, sınır kavramlarını içeren kuramsal yaklaşımlar ve kültürel travma, uluslararası göç, iç göç, göçün toplumsal cinsiyet boyutu ve ekonomik göçmenlik gibi spesifik araştırma alanları yer almaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte dünya genelinde giderek daha fazla önem kazanan göç olgusu, hem önemli bir toplumsal hareketlilik kaynağı oluşturmakta hem de kapsamlı değişim süreçlerini tetiklemektedir. Bu bağlamda göç, sadece coğrafi bir yer değiştirme hareketi olmaktan öte, toplumsal, kültürel ve ekonomik yapıları derinden etkileyen çok boyutlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Üstün ve Vargün, 2022, s. 43).

Zenofobi

Zenofobi, kendi ırk, din, grup ya da kültürünü diğerlerinden üstün görme, bu nedenle yabancı saydığı herkese veya her şeye karşı, endişe, merak, kaygı, korku, iğrenme, kızgınlık, nefret gibi duygular hissetme ve bunu da çeşitli tutum ve davranışlarla ortaya koymadır. Zenofobi önyargı ve kategorileştirme temelli bir nevi psikolojik düşmanlıktır, yabancıya karşı paranoyaya varan bir kaygı hissetme halidir (Helbling, 2008, s. 4; Yakushko, 2009, s. 43). Fobi kelimesinin de içerdiği gibi somut ve gerçek bir sebep olmaksızın, takıntı ve paranoyaya dönüşürecek derecede yabancıdan korkma ve ona karşı nefret duyma söz konusudur (Hjerm, 1998, s. 335).

Zenofobi literatürünün merkezinde yabancı ve yabancılık kavramları bulunur. Yabancı konumu tarih içerisinde birbirinden farklı öznelerle doldurulduğu için, söylemin öznesinden değil öznelerinden söz edilebilir. Yabancılık söyleminin öznesi değişse de, yabancılık söylemi daimi olarak yenilenerek devam eder. Tarihte psikolojik bir korku ya da nefrete maruz kalan bir grup her zaman var olmuştur; böyle bir grup doğal olarak var olmadığı durumlarda ise icat edilir (Güngör, 2016, s. 288).

Zenofobinin ortaya çıkışında ve yayılmasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Stephan ve Stephan'ın (2000) Entegre Tehdit Teorisine göre, zenofobik tutumlar şu dört temel tehdit algısından kaynaklanabilir:

1. Gerçekçi tehditler (örneğin, ekonomik kaynaklar veya fiziksel güvenlik üzerindeki algılanan tehditler)

2. Sembolik tehditler (örneğin, kültürel değerler ve normlar üzerindeki algılanan tehditler)
3. Olumsuz stereotipler
4. Gruplar arası kaygı

Zenofobi, bireysel düzeyde psikolojik bir fenomen olarak ortaya çıkabileceği gibi, toplumsal düzeyde kurumsal ve yapısal formlarda da gözlemlenebilir. Örneğin, Bigo'nun (2002) Güvenlikleştirme Teorisi, göçün nasıl bir güvenlik meselesi haline getirildiğini ve bunun zenofobik politikaları meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını açıklamaktadır.

Bigo'nun güvenlikleştirme teorisi, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme yaklaşımını eleştirel bir bakış açısıyla genişletir. Temel argümanları şunlardır:

1. Güvenlikleştirme, sadece söylemsel bir eylem değil, aynı zamanda bürokratik ve teknolojik pratiklerin bir sonucudur.
2. Güvenlik profesyonelleri (polis, istihbarat servisleri, sınır kontrol yetkilileri vb.), güvenlikleştirme sürecinde kilit rol oynar.
3. Güvenlikleştirme, olağanüstü önlemlerden ziyade, gündelik rutinler ve uygulamalar yoluyla gerçekleşir.
4. Güvenlik ve özgürlük arasındaki ilişki, basit bir ödünleşim (trade-off) değil, karmaşık bir etkileşimdir.
5. Güvenlikleştirme, sadece ulusal düzeyde değil, ulusötesi ve küresel düzeylerde de gerçekleşir.

Bigo'ya göre, güvenlikleştirme süreci, belirli grupları (örneğin göçmenler) potansiyel tehditler olarak tanımlayarak, onları sürekli gözetim ve kontrol altında tutmayı meşrulaştırır. Bu süreç, toplumda bir huzursuzluk yönetimi (governmentality of unease) yaratır. Bu teori, özellikle göç, terörizm ve sınır güvenliği gibi konuların nasıl güvenlik meselesi haline getirildiğini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Bigo'nun bu yaklaşımı, güvenlikleştirme çalışmalarında önemli bir dönüm noktası olmuş ve sonraki çalışmaları derinden etkilemiştir. Özellikle Avrupa'daki güvenlik uygulamalarının analizinde sıkça başvurulan bir teori haline gelmiştir.

Göç ve Zenofobi İlişkisi

Göç ve zenofobi arasındaki ilişki karmaşık ve çok boyutludur. Artan göç hareketleri, özellikle hızlı sosyal değişim dönemlerinde, ev sahibi toplumlarda zenofobik tepkilerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu tepkiler, göçmenlerin entegrasyon süreçlerini zorlaştırabildiği gibi, toplumsal uyumu da tehdit edebilmektedir. Allport'un (1954) Temas Hipotezine göre, farklı gruplar arasındaki temasın belirli koşullar altında önyargıları azaltabileceği öne sürülmektedir. Ancak, Putnam'ın (2007) Çömelme Teorisi, kısa vadede etnik çeşitliliğin artmasının toplumsal güveni azaltabileceğini ve insanların kendi gruplarına çekilmelerine neden olabileceğini ileri sürmektedir.

Göçmenlerin iş piyasasına girişi, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde, yerli nüfus arasında iş kaybı korkusuna ve ücretlerin düşeceği endişesine yol açabilir. Bu durum,

ekonomik tehdit teorisi çerçevesinde açıklanabilir (Blalock, 1967). Ancak, yapılan araştırmalar göçün ekonomi üzerindeki etkisinin genellikle olumlu olduğunu göstermektedir (Peri, 2016). Göçmenlerin farklı kültürel pratikleri ve değerleri, ev sahibi toplumun bir kısmı tarafından kendi kültürel kimliklerine bir tehdit olarak algılanabilir. Bu durum, sembolik tehdit teorisi kapsamında incelenmektedir (Stephan ve Stephan, 2000). Kültürel çeşitliliğin artması, bazı gruplarda kültürel homojenliğin kaybı korkusuna yol açabilir.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında, göç ve güvenlik arasında bir bağlantı kurulması yaygınlaşmıştır. Bu durum, güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır (Bigo, 2002). Göçün bir güvenlik meselesi olarak sunulması, zenofobik tutumları besleyebilmektedir. Medyanın göçmenleri nasıl temsil ettiği ve siyasetçilerin kullandığı dil, toplumun göçmenlere karşı tutumunu önemli ölçüde etkileyebilir. Olumsuz medya temsilleri ve popülist siyasi söylemler, zenofobik duyguları körükleyebilir (van Dijk, 2000). Allport'un (1954) Temas Hipotezine göre, farklı gruplar arasındaki temasın belirli koşullar altında önyargıları azaltabileceği öne sürülmektedir. Ancak, Putnam'ın (2007) Çömelleme Teorisi, kısa vadede etnik çeşitliliğin artmasının toplumsal güveni azaltabileceğini ileri sürmektedir.

Zenofobi, göçmenlerin ev sahibi topluma entegrasyonunu zorlaştırabilir, sosyal izolasyona ve gettolaşmaya yol açabilir. Bu durum, toplumsal uyumu ve sosyal sermayeyi olumsuz etkileyebilir. Zenofobik tutumlar, göçmenlerin iş piyasasına erişimini kısıtlayabilir ve yeteneklerinden tam olarak yararlanılmasını engelleyebilir. Bu durum, ev sahibi ülkenin ekonomik potansiyelini tam olarak kullanamamasına neden olabilir. Zenofobi, aşırı sağ ve popülist partilerin yükselişine katkıda bulunabilir. Bu durum, göç politikalarının sertleşmesine ve insan hakları ihlallerine yol açabilir. Zenofobi, göçmenler üzerinde ciddi psikolojik etkiler yaratabilir. Sürekli ayrımcılığa maruz kalmak, stres, anksiyete ve depresyon gibi mental sağlık sorunlarına yol açabilir (Bhui vd., 2005).

Etkili entegrasyon politikaları, göçmenlerin ev sahibi topluma uyumunu kolaylaştırabilir ve zenofobik tutumları azaltabilir. Dil eğitimi, iş piyasasına erişim ve kültürel oryantasyon programları bu açıdan önemlidir. Kültürlerarası eğitim ve farkındalık programları, farklı kültürler hakkında anlayışı artırabilir ve önyargıları azaltabilir. Medyanın göçmenleri dengeli ve adil bir şekilde temsil etmesi ve siyasetçilerin sorumlu bir dil kullanması, zenofobik tutumların yayılmasını engelleyebilir.

Yöntem

Bibliyometrik analiz ise bilimsel çalışmaların nicel verilerini inceleyerek, spesifik bir araştırma alanındaki çalışmaların karakteristik özelliklerini belirlemeyi ve görselleştirmeyi amaçlayan yenilikçi bir araştırma yaklaşımıdır. Bu metodun en önemli üstünlüğü, literatürün sistematik bir biçimde taranmasına olanak sağlamasıdır. Böylece araştırma alanındaki gelişmelerin ve eğilimlerin kapsamlı bir şekilde izlenmesi mümkün olmaktadır. Bu yöntem, bilimsel çalışmaların genel profilinin çıkarılmasında ve araştırma

dinamiklerinin anlaşılmasında etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır (Zhang vd., 2015). Bu yöntem, yayın sayıları, atıf analizleri, yazar iş birlikleri, anahtar kelime analizleri gibi çeşitli göstergeleri kullanarak, araştırma alanının genel görünümünü ortaya koymaktadır.

Veri Toplama

Çalışmanın veri seti, Scopus veri tabanlarından elde edilecektir. Bu veri tabanı, geniş kapsamlı ve yüksek kaliteli akademik yayınları içermeleri nedeniyle tercih edilmiştir. Arama stratejisi şu şekilde olacaktır:

TITLE-ABS-KEY (migration OR immigrant* OR refugee*) AND TITLE-ABS-KEY (xenophobia OR xenophobic) Timespan: All years, Limited to Article

Bu arama stratejisi, hem göç hem de zenofobi kavramlarını içeren yayınları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Arama sonuçları, makale başlığı, yazar bilgileri, yayın yılı, kaynak bilgisi, özet, anahtar kelimeler ve atıf bilgilerini içerecek şekilde indirilecektir.

Veri Analizi

Toplanan veriler, bibliyometrik analiz için özel olarak tasarlanmış yazılımlar kullanılarak analiz edilecektir. Bu çalışmada kullanılacak başlıca analiz yöntemleri şunlardır:

1. Yayın Trendi Analizi: Yıllara göre yayın sayılarındaki değişim incelenecek, böylece alandaki araştırma ilgisinin zaman içindeki gelişimi ortaya konacaktır.
2. Atıf Analizi: En çok atıf alan yayınlar, yazarlar ve kurumlar belirlenerek, alandaki etkili çalışmalar ve aktörler tespit edilecektir.
3. İş birliği Ağı Analizi: Yazarlar, kurumlar ve ülkeler arasındaki işbirliği ağları görselleştirilecek ve analiz edilecektir.
4. Anahtar Kelime Analizi: Yayınlarda sıklıkla kullanılan anahtar kelimelerin analizi yapılarak, alandaki temel araştırma temaları ve bu temaların birbiriyle ilişkileri ortaya çıkarılacaktır.

Görselleştirme

Araştırmanın analiz bulguları, çeşitli görselleştirme teknikleri kullanılarak sunulacaktır. Bu kapsamda, bibliyometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde Aria ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen R Bibliometrix yazılımından yararlanılacaktır. Elde edilen verilerin görsel sunumu ise van Eck ve Waltman'ın (2010) geliştirdiği VOSviewer bibliyometrik analiz yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Kullanılacak başlıca görselleştirme teknikleri şunlardır:

1. Zaman çizelgeleri: Yayın trendlerini ve önemli olayları göstermek için kullanılacaktır.
2. Ağ haritaları: İş birliği ağlarını ve kelime eş-oluşumlarını göstermek için kullanılacaktır.

3. Isı haritaları: Anahtar kelimelerin ve temaların yoğunluğunu göstermek için kullanılacaktır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır:

1. Veri Tabanı Kapsamı: Scopus veri tabanı, her ne kadar geniş kapsamlı olsa da, tüm akademik yayınları içermemektedir. Özellikle gri literatür olarak adlandırılan raporlar, tezler ve konferans bildirileri gibi yayınlar kapsam dışı kalabilmektedir.
2. Dil Sınırlaması: Bu veri tabanlarında ağırlıklı olarak İngilizce yayınlar yer almaktadır. Bu durum, diğer dillerdeki önemli çalışmaların analize dahil edilememesine neden olabilir.
3. Anahtar Kelime Seçimi: Arama stratejisinde kullanılan anahtar kelimeler, ilgili tüm çalışmaları kapsayamayabilir. Bazı ilgili çalışmalar, farklı terminoloji kullanmaları nedeniyle analize dahil edilemeyebilir.
4. Atıf Analizi Sınırlılıkları: Atıf sayısı, bir çalışmanın kalitesini veya etkisini tam olarak yansıtmayabilir. Ayrıca, yeni yayınlanmış çalışmaların henüz yeterli atıf alamamış olması, bu çalışmaların öneminin göz ardı edilmesine neden olabilir.
5. Zaman Aralığı: Analiz, belirli bir zaman aralığını kapsayacaktır. Bu nedenle, çok yeni veya çok eski çalışmalar kapsam dışı kalabilir.

Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, sonuçlar dikkatli bir şekilde yorumlanacak ve gerekli durumlarda ek analizlerle desteklenecektir.

Bulgular

Bu bölümde 15.10.2024 tarihinde Scopus veri tabanında yapılan filtreleme sonucunda elde edilen yayınlar ile ilgili bulgulara yer verilecektir.

Genel Bilgiler

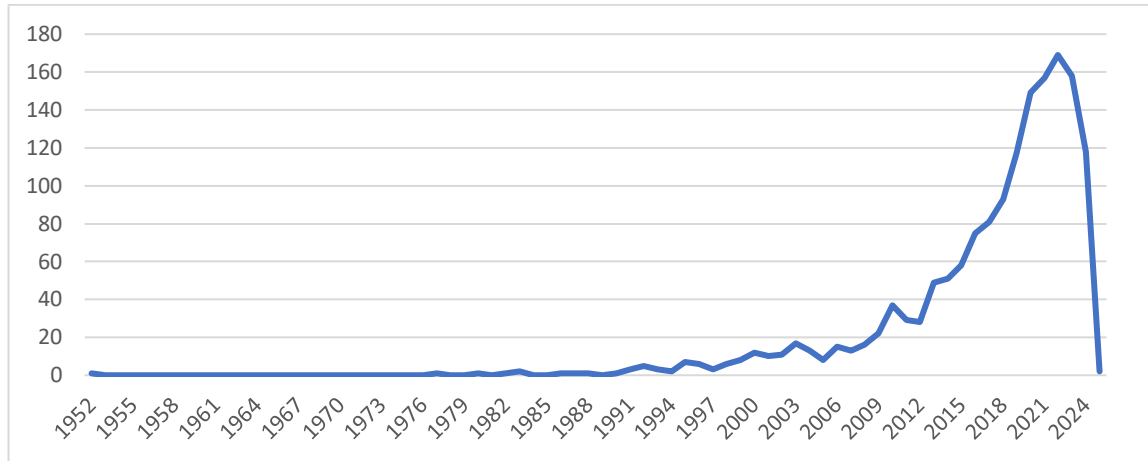
Tablo 1. Genel bilgiler

	Sayı/Oran
Zaman Aralığı	1952 - 2025
Yayın	1561
Kaynak	992
Anahtar Kelime	3707
Yazarlar	2776
Tek Yazarlı Yayın	851

Yayın Başına Ortalama Atıf	14,01
Referanslar	70319
Yıllık Büyüme Oranı	% 0,95

Tablo 1'de yer alan verilere göre, ilk yayının 1952 yılında yapıldığı ve 73 yıllık bir süre içinde 1561 yayının 992 farklı kaynaktan yayınlandığı görülmektedir. Bu yayınlarda toplamda 3707 anahtar kelime ve 70319 kaynak kullanılmıştır. Ayrıca, bu yayınlarda toplamda 2776 yazar yer almaktadır ve 851 yayın tek yazarlı olarak yayınlanmıştır. Yayın başına ortalama 14.01 atıf yapılmaktadır. Yıllara göre yayın sayısında %0,95 büyüme oranı tespit edilmiştir.

Yayın Sayısı

Grafik 1. Yıllık yayın dağılımı

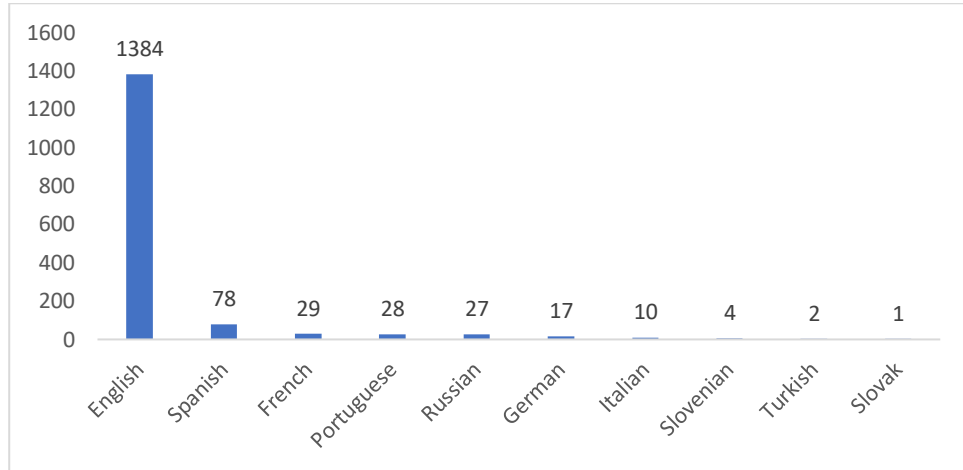
Grafikte görülen verilere göre, en fazla yayının 2022 (n=169), 2023 (n=158) ve 2021 (n=157) yıllarında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Grafik bütünüyle değerlendirildiğinde, 1997 yılından sonra akademik çalışmaların yayın sayısında dalgalanmalar yaşansa da genel olarak artış eğilimi gösterdiği söylenebilir. Göç olgusunun günümüzdeki önemini anlamak için, son otuz yılda yaşanan küresel gelişmeleri incelemek gerekmektedir:

- 1990'ların sonlarında ivme kazanan küreselleşme süreci, uluslararası göç hareketlerinde belirgin bir artışa neden olmuştur. Bu artış, toplumların göç konusuna olan ilgisini ve zaman zaman endişelerini yoğunlaştırmıştır.
- 11 Eylül 2001 saldırıları gibi kritik olaylar, göçmenler ve yabancılar hakkındaki güvenlik kaygılarını derinleştirmiştir. Bu durum, göç politikalarının güvenlik odaklı bir yaklaşımla şekillenmesine yol açmıştır.
- 2020'de başlayan COVID-19 pandemisi, uluslararası hareketliliği ciddi şekilde etkilemiş ve sınır politikalarında köklü değişikliklere neden olmuştur. Pandemi

sürecinde, bazı toplumlarda yabancılara karşı önyargıların arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle virüsün kökeni hakkındaki tartışmalar, bu önyargıları besleyen unsurlardan biri olmuştur. Pandemi sonrası dönemde ise ekonomik toparlanma sürecinde göçmen işgücüne yönelik tutumlarda değişimler yaşanmıştır.

- 2021'de Taliban'ın Afganistan'ı kontrolü altına alması, büyük çaplı bir mülteci akınına tetiklemiştir. Bu gelişme, özellikle Avrupa ve Orta Doğu'daki göç politikalarını ve toplumsal tepkileri derinden etkilemiştir.
- 2022'de patlak veren Ukrayna-Rusya savaşı, milyonlarca Ukraynalının Avrupa ülkelerine sığınmasına yol açmıştır. Bu kriz, göç ve entegrasyon konularını yeniden uluslararası gündemin merkezine taşımıştır.
- Bu süreçte, birçok ülkede göç karşıtı söylemleri benimseyen popülist siyasetçilerin yükselişi, göç olgusunu daha görünür kılmıştır. Ayrıca, sosyal medyanın yaygınlaşması, göç ve yabancı düşmanlığı konularında dezenformasyonun artmasına neden olmuştur. Bu durum, konuyla ilgili akademik çalışmaların ve medya analizlerinin yoğunlaşmasını tetiklemiştir.

Yayın Dili

Grafik 2. Yayın dillerine göre dağılım

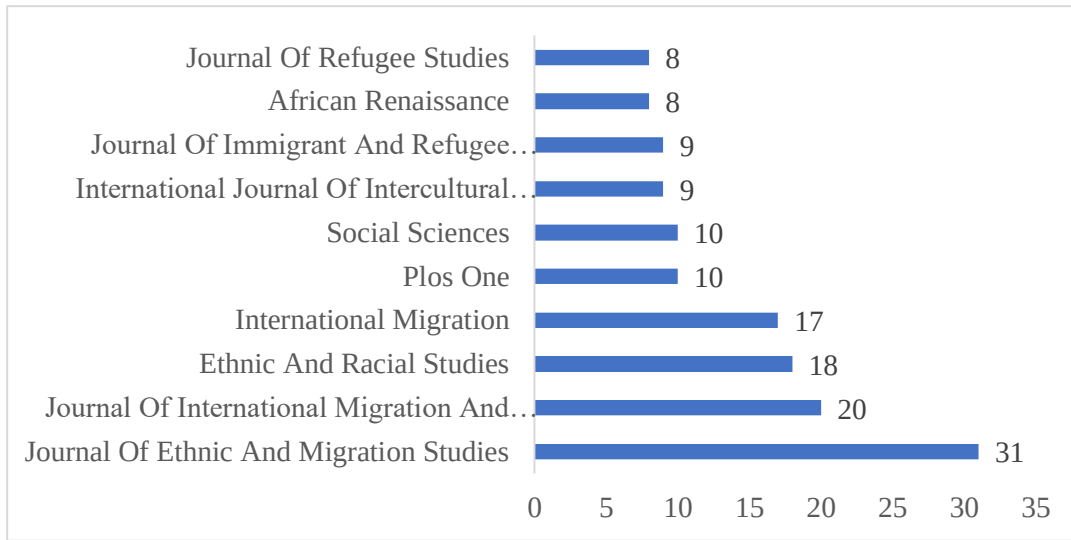
Grafikte görülen verilere göre, İngilizce (n=1384) dilinin en çok yayın yapılan dil olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında;

- İngilizce, küresel akademik dünyada ortak iletişim dili haline gelmiştir.
- Uluslararası akademik toplulukta en yaygın kullanılan dildir.
- Farklı ülkelerden araştırmacılar arasında iletişimi kolaylaştırır.
- Web of Science, Scopus gibi önemli akademik veritabanları ağırlıklı olarak İngilizce yayınları indexler.
- En prestijli akademik dergiler genellikle İngilizce yayın yapar.
- Atıf indekslerinde İngilizce yayınlar daha fazla yer alır.
- Akademisyenler için İngilizce yayın yapmak kariyer gelişiminde önemli bir kriterdir.

- Uluslararası akademik pozisyonlar için İngilizce yayınlar önem taşır.
- Araştırma fonları için İngilizce yayınlar avantaj sağlar.
- İngilizce yayınlar daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşır.
- Araştırma sonuçlarının uluslararası düzeyde paylaşımını kolaylaştırır.
- Daha fazla atıf alma potansiyeli sunar.
- Akademik yazılımlar ve platformlar çoğunlukla İngilizce tabanlıdır.
- Dijital akademik kaynakların çoğu İngilizce'dir.
- Online akademik iletişim genellikle İngilizce üzerinden yürür.

Bu faktörler, göç ve zenofobi konulu akademik yayınlarda İngilizce'nin dominant dil olmasını açıklamaktadır.

Kaynaklar

Grafik 3. Yayınların kaynaklara göre dağılımı

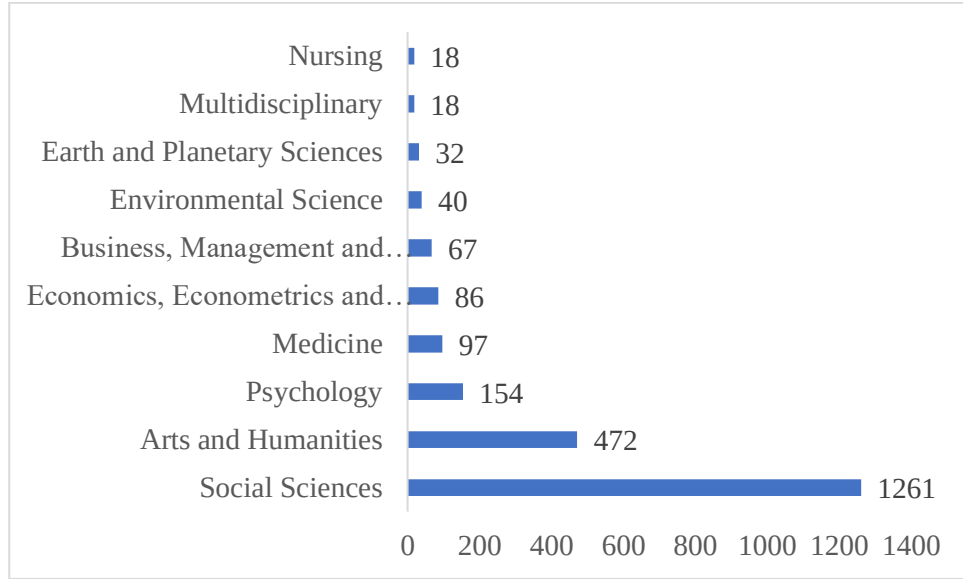
Grafikte görülen verilere göre, kaynaklar arasında 31 yayın ile ilk sırada *Journal Of Ethnic And Migration Studies* gelmektedir. Bu dergilerin göç ve zenofobi konularında en fazla yayın yapan dergiler olmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Bu dergiler, doğrudan göç, etnisite ve ırk çalışmalarına odaklanmaktadır. Bu spesifik odak, ilgili konularda daha fazla makale çekmelerine olanak sağlar.
- Bu dergiler alanlarında uzun süredir var olan, saygın yayınlardır. Örneğin, *Ethnic and Racial Studies* 1978'den beri yayımlanmaktadır.
- Göç ve zenofobi konuları sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji, ekonomi gibi birçok alanı ilgilendirir. Bu dergiler disiplinlerarası çalışmalara açık olduklarından geniş bir yelpazede araştırma çekerler.
- Bu dergiler genellikle alanlarında yüksek etki faktörüne sahiptir. Bu durum, araştırmacıların kariyerleri için önemli olduğundan, makalelerini bu dergilerde yayımlamak isterler.

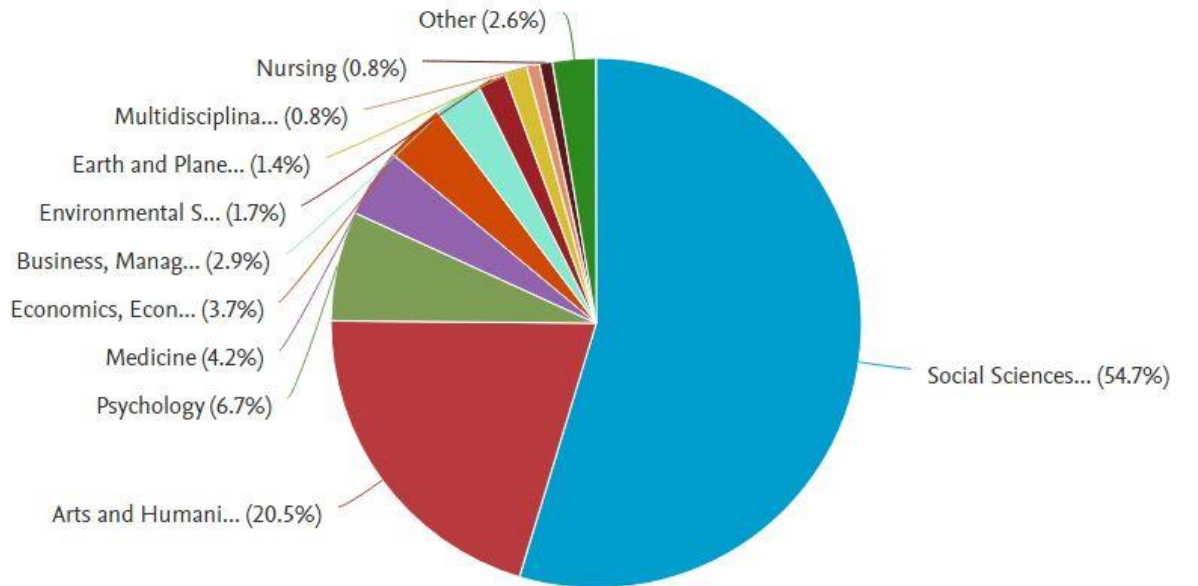
- Özellikle Journal of Ethnic and Migration Studies ve Journal of International Migration and Integration gibi dergiler, politika oluşturma süreçlerine katkı sağlayabilecek araştırmalara yer verirler. Bu da politika yapıcılar ve akademisyenler arasında bir köprü oluşturur.

Bu faktörler bir araya geldiğinde, bu dergilerin alanlarında öncü konumda olmalarını ve en fazla yayın yapan dergiler arasında yer almalarını sağlamaktadır.

Araştırma Alanları

Grafik 4. Yayınların konu alanlarına göre dağılımı

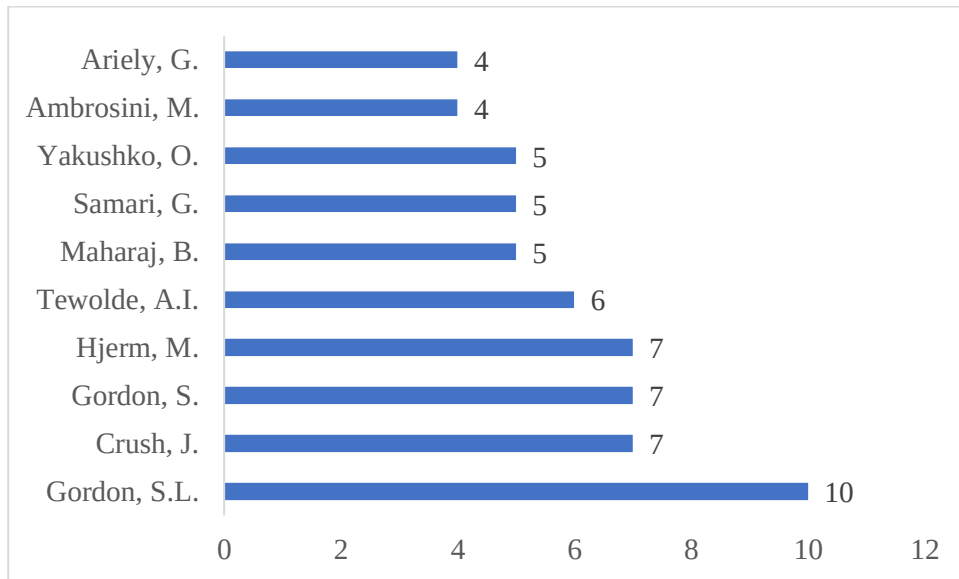
Grafik 5. Yayınların konu alanlarına göre dağılımı

Grafikte görülen verilere göre, konular arasında 1261 (%54,7) yayın ile ilk sırada Social Sciences (Sosyal Bilimler) gelmektedir. Sosyal Bilimlerin göç ve zenofobi konulu yayınlarda ilk sırada olmasının temel nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Göç ve zenofobi öncelikle toplumsal olgulardır. İnsan davranışları ve toplumsal etkileşimlerle doğrudan ilgilidir ve sosyal bilimlerin temel araştırma alanlarına girer.
- Sosyal bilimler, bu konuları incelemek için uygun araştırma yöntemlerine sahiptir. Nitel ve nicel araştırma yöntemleri bu konuları analiz etmede etkilidir. Etnografik çalışmalar, vaka analizleri gibi sosyal bilim yöntemleri konuya uygundur.
- Sosyoloji, Siyaset bilimi, Antropoloji, Psikoloji, Uluslararası ilişkiler gibi birçok sosyal bilim dalı konuyla ilgilenir.
- Göç ve zenofobinin toplumsal sonuçları sosyal bilimciler tarafından incelenir.
- Politika önerileri geliştirmede sosyal bilim araştırmaları önem taşır
- Toplumsal sorunlara çözüm arayışında sosyal bilimler öncü rol oynar
- Sosyal bilimler güncel göç krizlerini analiz eder ve güncel sorunlara akademik perspektif sunar

Bu nedenlerle, sosyal bilimlerin bu alandaki yayınlarda başı çekmesi doğal ve beklenen bir sonuçtur.

Yazarlar

Grafik 6. Yayınların yazarlara göre dağılımı

Grafikte görülen verilere göre, 10 yayın ile Gordon, S.L. ilk sırada yer alırken, sırasıyla Crush, J. Gordon, S. (n=7) ve Gordon, S. (n=7) diğer önemli yazarlar olarak dikkat çekmektedir.

Bahsedilen yazarların bu alanda öne çıkmalarının ve yüksek sayıda yayın yapmalarının nedenlerini şöyle analiz edebiliriz:

Gordon, S.L.'nin öne çıkma nedenleri (10 yayın):

- ✓ Zenofobi ve göç konusunda uzun yıllara dayanan akademik birikimi
- ✓ Güney Afrika özelinde göç ve zenofobi çalışmalarına odaklanması
- ✓ Toplumsal tutumlar ve göçmen entegrasyonu konularındaki uzmanlığı
- ✓ Human Sciences Research Council ile olan bağlantıları

Crush, J.'nin katkıları (7 yayın):

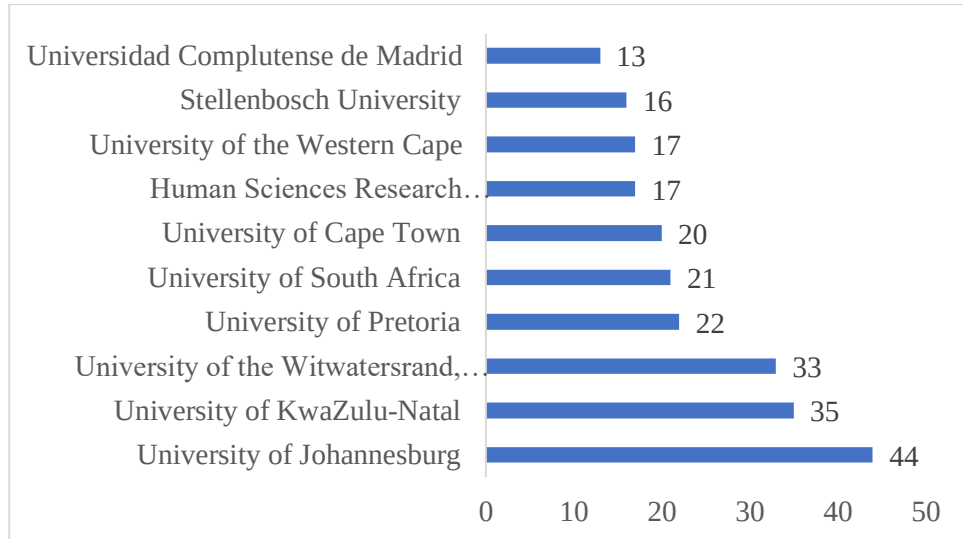
- ✓ Southern African Migration Programme'ın direktörü olması
- ✓ Uluslararası göç politikaları konusundaki çalışmaları
- ✓ Afrika'daki göç dinamikleri üzerine araştırmaları

Bu yazarların öne çıkmasının ortak nedenleri:

- ✓ Konuya uzun süreli akademik bağlılık
- ✓ Güçlü kurumsal bağlantılar
- ✓ Uluslararası işbirlikleri
- ✓ Güncel göç sorunlarına odaklanmaları
- ✓ Araştırma metodolojilerindeki yetkinlikleri
- ✓ Politika önerileri geliştirmedeki rolleri

Bu yazarların alana hakimiyeti ve sürekli katkıları, onları alanın önde gelen isimleri haline getirmiştir.

Yazarların Kurumları

Grafik 7. Yayınların kurumlara göre dağılımı

Grafik incelendiğinde, University of Johannesburg (n=44) en fazla yayın sayısına sahip olan kurum olarak birinci sırada yer alırken, University of KwaZulu-Natal (n=35) ikinci sırada yer almaktadır. Güney Afrika'daki bu iki üniversitenin göç ve zenofobi konularında en fazla yayın yapan kurumlar olmasının nedenlerini şöyle analiz edebiliriz:

University of Johannesburg'un (n=44) öne çıkma nedenleri:

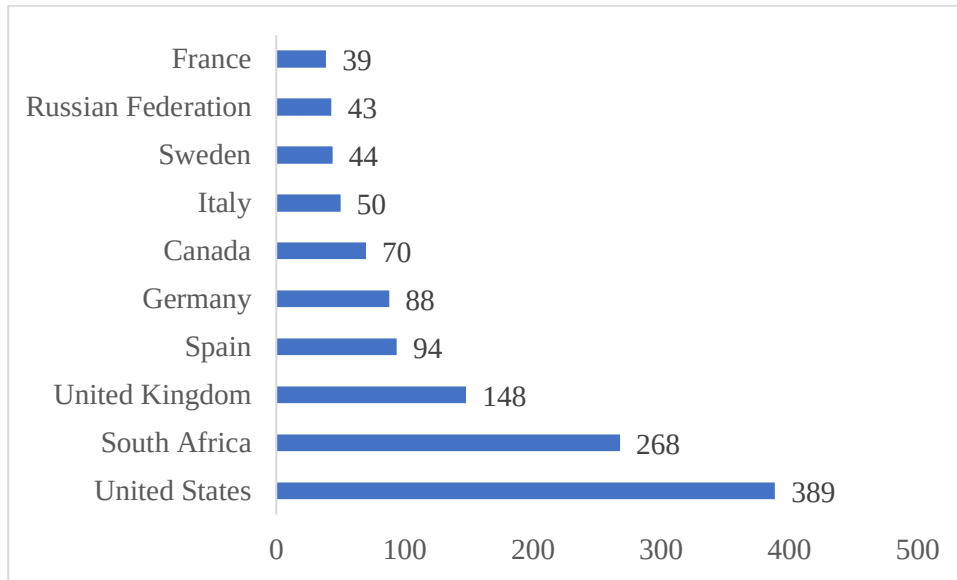
- ✓ Johannesburg'un Afrika'nın önemli göç merkezlerinden biri olması
- ✓ Kentin çok kültürlü yapısı ve göç dinamikleri
- ✓ Kentsel göç çalışmaları için ideal bir laboratuvar ortamı sunması
- ✓ Göç araştırma merkezlerinin varlığı

University of KwaZulu-Natal'in (n=35) öne çıkma nedenleri:

- ✓ KwaZulu-Natal bölgesinin göç hareketlerindeki önemi
- ✓ Sınır ötesi göç konusundaki deneyimi
- ✓ Yerel-göçmen ilişkilerinin yoğunluğu
- ✓ Göç çalışmaları programları
- ✓ Araştırma merkezleri

Bu faktörler, söz konusu üniversitelerin göç ve zenofobi konularında öncü kurumlar olmalarını sağlamıştır. Ayrıca Güney Afrika'nın göç konusundaki tarihsel deneyimi ve güncel durumu, bu kurumların araştırma gündemini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır.

Ülkeler

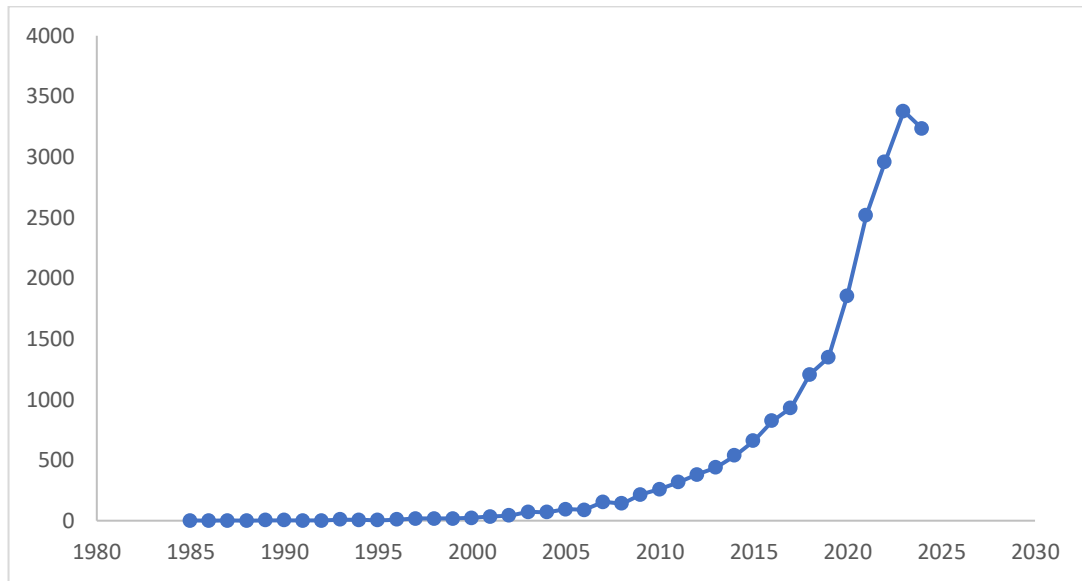

Grafik 8. Yayınların ülkelere göre dağılımı

Veriler incelendiğinde, ABD 389 yayınlı ilk sırada yer alırken, Güney Afrika 268 yayınlı ikinci sırayı takip etmektedir. Türkiye ise 33 yayınlı on üçüncü sırada yer almaktadır.

Akademik iş birliği ağlarının görselleştirilmesinde VOSviewer programı tercih edilmiştir. Bu yazılım, analize dahil edilen ülkeleri birer düğüm olarak temsil etmekte ve her düğümün boyutunu ilgili ülkenin toplam yayın sayısına göre ölçeklendirmektedir. Ülkeler arasındaki akademik iş birliğinin yoğunluğu, düğümler arasındaki mesafe ve bağlantı çizgilerinin kalınlığı ile ifade edilmektedir. Çalışmada, en az 5 yayın üretmiş olan 42 ülke analiz kapsamına alınmış ve benzer iş birliği örüntüleri gösteren ülkeler 10 farklı grup altında sınıflandırılmıştır. Bu gruplar arasında toplam 486 bağlantı çizgisi tespit edilmiştir. Şekil incelendiğinde, Amerika, Güney Afrika ve İngiltere'nin en yoğun iş birliği yapan ülkeler olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri incelendiğinde, güçlü akademik altyapıları, uluslararası araştırma ağları, finansman kaynakları ve dil avantajlarının (İngilizce) bulunmasıdır. Renklerin tonu maviden sarıya gittikçe iş birliğinin güncelliği ortaya çıkmaktadır. Sarı tona sahip ülkelere baktığımızda Türkiye ve Brezilya'nın ön planda olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri incelendiğinde, son dönemde artan göç deneyimleri, yeni araştırma merkezleri, uluslararası projelere katılım ve güncel göç konularına odaklanıldığını göstermektedir.

Atıf Analizi

Grafik 9. Atıf sayılarının yıllık dağılımı

Verilere göre, ilk yayın 1952 olmasına rağmen yayınlara ait ilk atıf verileri 1985 yılına kadar uzanmakta ve 1996'dan itibaren atıf sayılarının yıldan yıla arttığı görülmektedir. Grafikte, 2023 yılında 3378 atıf sayısı ile en yüksek atıf sayısının kaydedildiği görülmektedir.

Bu atıf verilerinin zaman içindeki değişimini ve özellikle son yıllardaki artışı şöyle analiz edebiliriz:

1952-1985 arası dönem:

- ✓ İlk yayınların öncü niteliği
- ✓ Atıf kültürünün henüz gelişmemiş olması
- ✓ Veri tabanlarının sınırlılığı
- ✓ Dijitalleşmenin olmaması

1996 Sonrası Artış Nedenleri:

- ✓ Dijital veri tabanlarının yaygınlaşması
- ✓ Online erişim imkanları
- ✓ Akademik indekslerin gelişmesi
- ✓ Uluslararası iş birliklerinin gelişmesi

2023'teki Zirve (3378 atıf):

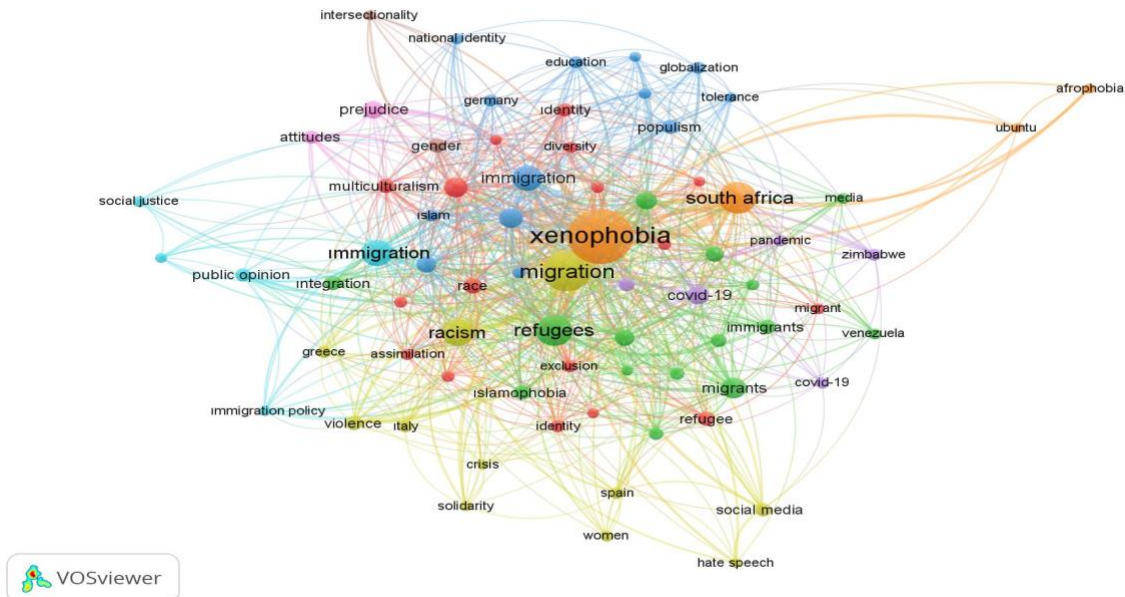
- ✓ Küresel göç krizleri,
- ✓ Artan zenofobi vakaları,
- ✓ Araştırma sayısının artması

Atıf Artışını Etkileyen Faktörler:

- ✓ Akademik performans kriterleri
- ✓ Yayın değerlendirme sistemleri
- ✓ Atıf endekslerinin önemi

Bu veriler, göç ve zenofobi çalışmalarının akademik literatürde giderek daha fazla etki yarattığını ve özellikle son yıllarda konunun artan önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Şekil 2. Anahtar kelime ağı

Anahtar kelimelerin yıllık kullanım sıklığının görsel temsili, renk gradyanları kullanılarak haritalandırılmıştır. İncelenen 74 farklı anahtar kelime içerisinde, sarı tonlarına yakın olanların güncel çalışmalarda daha yoğun kullanıldığı, mavi tonlarındaki terimlerin ise önceki dönemlerde daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Görsel analiz, özellikle sosyal medya, covid-19 ve göçmenler gibi kavramların yakın dönem akademik çalışmalarda belirgin bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu anahtar kelimelerin zamansal değişimini şöyle analiz edebiliriz:

Social Media:

- ✓ Sosyal medyanın zenofobi yayılımındaki rolü
- ✓ Dijital nefret söylemi araştırmaları
- ✓ Online toplulukların etkisi
- ✓ Dezenformasyon çalışmaları

Covid-19:

- ✓ Pandemi sürecinde artan yabancı düşmanlığı
- ✓ Göçmenlere yönelik damgalama

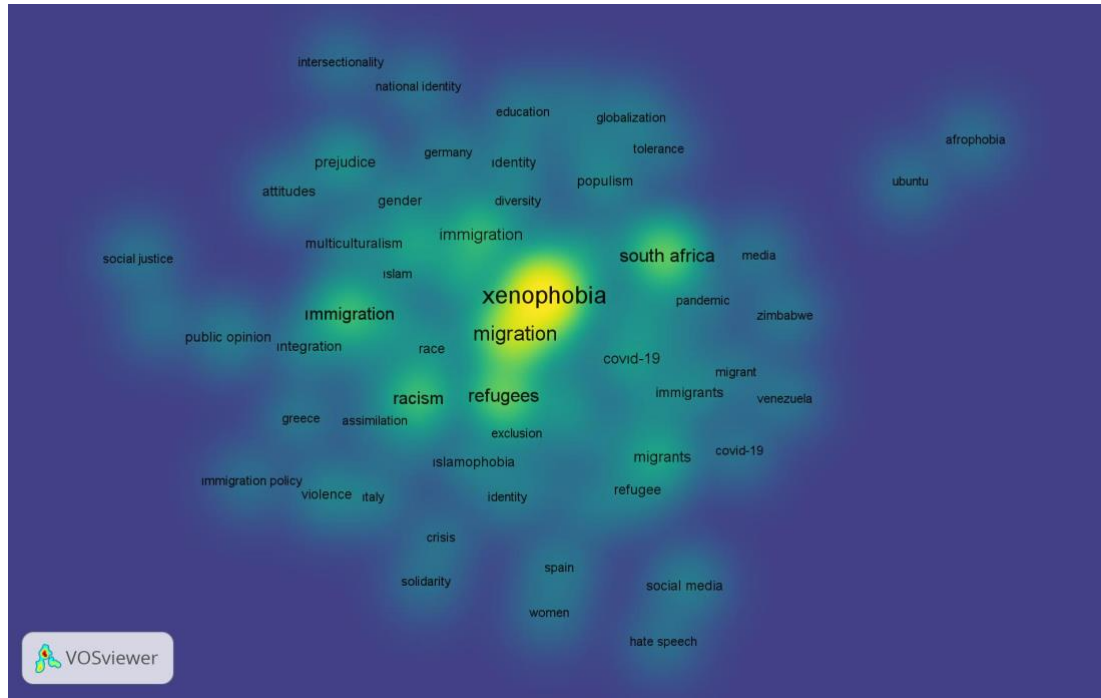
Immigrants:

- ✓ Küresel göç krizleri
- ✓ Entegrasyon sorunları
- ✓ Göçmen hakları tartışmaları
- ✓ Toplumsal tepkiler

Anahtar Kelimelerin Evrim Süreci:

- ✓ Teknolojik gelişmeler
- ✓ Toplumsal dönüşümler
- ✓ Yeni araştırma alanları
- ✓ Güncel olayların etkisi

Bu analiz, göç ve zenofobi çalışmalarının dijital çağa ve güncel krizlere nasıl adapte olduğunu göstermektedir. Özellikle sosyal medya ve COVID-19 gibi kavramların yükselişi, alanın dinamik yapısını yansıtmaktadır.

Şekil 4. Anahtar kelime yoğunluk haritası

Anahtar kelime yoğunluk haritası aşağıdaki şekilde sunulmuştur. Bu haritada, en sık kullanılan anahtar kelimeler daha sarı renkte görülürken (örneğin, xenophobia, migration ve South Africa) renkler açıldıkça kelime kullanım yoğunluğunun azaldığı gözlenmektedir.

Sonuç

Göçmen nüfusunun artışı, ev sahibi topluluklarda zenofobik eğilimlerin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Bu olgu, ekonomik kaygılar, kültürel tehdit algıları, güvenlik endişeleri ve medyanın etkisi gibi çeşitli unsurlarla ilişkilendirilmiştir (Stephan & Stephan, 2000; van Dijk, 2000). Göçmenlerin çalışma piyasasına girişi ve kültürel farklılıklar, ev sahibi toplumun bir kısmında olumsuz tepkilere yol açarak zenofobiye neden olabilmektedir. Çalışmalar, zenofobi ve göç olgusunu anlamada Allport'un (1954) Temas Hipotezi, Putnam'ın (2007) Çömelleme Teorisi ve Stephan & Stephan'ın (2000) Entegre Tehdit Teorisi gibi teorik çerçeveleri kullanmaktadır. Bu teorik yaklaşımlar, göçmenler ile ev sahibi toplum arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin olumsuz etkilerini anlamada önemli araçlar sunmaktadır.

Bilimsel araştırma alanlarında bibliyometrik analizler, geniş ölçekli veri setlerinin kapsamlı değerlendirilmesinde stratejik bir araç olarak önem kazanmıştır. Akademik yayın sayısındaki eksponansiyel artış, geleneksel analiz yöntemlerinin yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, hem akademik disiplinlerin ve entelektüel yapıların gelişimi hem de sektörel ve kamusal uygulamaların ilerletilmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu analizler, yeni araştırmaların tasarlanması ve mevcut uygulamaların iyileştirilmesi süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, bibliyometri analizi yapmak için iki farklı yazılım kullanılmıştır. Bunlardan biri R programıdır. R programı, açık kaynaklı bir yazılımdır ve birçok kütüphane ile çeşitli analizler yapmaya imkân verir. R programı, birçok kullanıcının yararlanabileceği bir yazılımdır. Diğer yazılım ise Vosviewer'dir. VOSviewer yazılımı, bibliyometrik analiz yapmak isteyen araştırmacılara kullanıcı dostu bir arayüz sunmaktadır. Program, bibliyometrik verilerin görsel temsiliyi sağlama kapasitesiyle araştırmacılara önemli avantajlar sağlamaktadır. VOSviewer ve R programları, araştırmacıların bilimsel sorgulamalarına yenilikçi ve etkileyici çözümler üretmelerini kolaylaştıran etkili analiz araçları olarak öne çıkmaktadır.

Scopus veri tabanından göç ve zenofobi konularını ele alan akademik makalelerin bibliyometrik analizi bu çalışmanın amacıdır. R ve Vosviewer programları ile makalelerin yıl, yazar, kaynak, ülke ve bilim alanları gibi nitelikleri belirlenmiş ve bu veriler grafik ve şekillerle sunulmuştur.

Bibliyometrik analiz sonuçları, göç ve zenofobi arasındaki ilişkiye yönelik literatürün özellikle son yıllarda ivme kazandığını ve daha geniş bir araştırma gündemine yayıldığını göstermektedir. Çalışmanın öne çıkan bulguları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- ✓ Çalışmanın veri seti, 1952-2025 döneminde yayınlanan 1561 makaleyi içermektedir.
- ✓ Göç ve zenofobi konulu akademik yayınların sayısında son yıllarda belirgin bir artış gözlenmiştir. En fazla yayının 2022 (n=169), 2023 (n=158) ve 2021 (n=157) yıllarında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Göç olgusunun önemini anlamak için son otuz yılda yaşanan küresel olaylar büyük bir önem taşımaktadır. 1990'ların sonunda hız kazanan küreselleşme, göç hareketlerini artırmış, güvenlik endişeleri ise 11 Eylül 2001 saldırıları ile derinleşmiştir. 2020'de COVID-19 pandemisi, uluslararası hareketliliği kısıtlarken, yabancılara yönelik önyargıların artmasına yol açmıştır. 2021'de Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesi ve 2022'deki Ukrayna-Rusya savaşı ise milyonlarca insanı yerinden etmiş, göç ve entegrasyon konularını tekrar gündeme getirmiştir. Bu süreçte popülist siyasetçilerin göç karşıtı söylemleri ve sosyal medyada yayılan dezenformasyon, göç ve yabancı düşmanlığı konularında akademik çalışmaların ve medya analizlerinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur.
- ✓ İngilizce (n=1384), akademik dünyada en çok tercih edilen yayın dili olup, küresel akademik toplulukta iletişim dili olarak öne çıkmaktadır. İngilizce'nin bu üstünlüğünün nedenleri arasında uluslararası araştırmacılar arasında kolay iletişim sağlama, Web of Science ve Scopus gibi büyük veri tabanlarının çoğunlukla İngilizce yayınları indekslemesi, prestijli akademik dergilerin İngilizce yayın yapması ve atıf indekslerinde İngilizce çalışmaların daha fazla yer bulması bulunmaktadır. Ayrıca, İngilizce yayınlar kariyer gelişimi, uluslararası akademik pozisyonlar, araştırma fonları açısından avantaj sağlamak ve daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşarak araştırma sonuçlarının paylaşımını kolaylaştırmaktadır.

- ✓ Journal of Ethnic and Migration Studies (n=31) gibi dergiler, göç ve zenofobi konularında en fazla yayın yapan dergiler arasında yer almakta olup, bu alanlara doğrudan odaklanmaları ve disiplinlerarası çalışmalara açık olmaları nedeniyle geniş bir yelpazede makale çekmektedir. Uzun süredir saygın dergiler olmaları, yüksek etki faktörlerine sahip olmaları ve politika oluşturma süreçlerine katkı sağlayabilecek çalışmaları içermeleri, araştırmacıların bu dergileri tercih etmesini sağlamaktadır. Bu özellikler, bu dergilerin alanlarında lider konumda olmasına katkıda bulunmaktadır.
- ✓ Göç ve zenofobi öncelikle toplumsal olgular olduğundan, bu konularda en fazla yayının sosyal bilimler alanında (n=%54,7) yapılması beklenen bir durumdur. İnsan davranışları ve toplumsal etkileşimlerle doğrudan ilgili olan bu konular, sosyal bilimlerin araştırma alanlarına girmekte; sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji ve psikoloji gibi birçok sosyal bilim dalı tarafından ele alınmaktadır. Sosyal bilimler, etnografik çalışmalar ve vaka analizleri gibi uygun araştırma yöntemlerine sahip olup, göç ve zenofobinin toplumsal sonuçlarını incelemekte, politika önerileri geliştirmekte ve güncel sorunlara akademik perspektif sunmaktadır.
- ✓ Göç ve zenofobi alanında Gordon, S.L.(n=10), Crush, J. (n=7) ve diğer bazı yazarlar öne çıkmakta olup, bu başarıları uzun yıllara dayanan akademik birikimleri, güçlü kurumsal bağlantıları ve uluslararası iş birliklerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Gordon, S.L., Güney Afrika'daki göç ve zenofobi çalışmalarına odaklanırken, Crush, J. ise Southern African Migration Programme'ın direktörü olarak Afrika'daki göç dinamikleri üzerine çalışmaktadır. Bu yazarlar, konuya olan akademik bağlılıkları, araştırma metodolojilerindeki uzmanlıkları ve politika geliştirmeye katkılarıyla alanın lider isimleri arasında yer almaktadır.
- ✓ Güney Afrika'da göç ve zenofobi konularında en fazla yayını yapan University of Johannesburg (n=44) ve University of KwaZulu-Natal (n=35), konumları ve araştırma odaklarıyla bu alanda öncü kurumlardır. Johannesburg, Afrika'nın önemli bir göç merkezi olarak çok kültürlü yapısı ve kentsel göç dinamikleriyle University of Johannesburg'a ideal bir araştırma ortamı sunmaktadır. Benzer şekilde, KwaZulu-Natal bölgesinin göç hareketlerindeki rolü ve sınır ötesi göç deneyimi, University of KwaZulu-Natal'in göç çalışmaları açısından öne çıkmasına katkı sağlamaktadır. Güney Afrika'nın göç konusundaki tarihsel deneyimi ve mevcut durumu da bu üniversitelerin araştırma gündemini güçlendirmektedir.
- ✓ Göç ve zenofobi konulu yayınlarda ABD 389 yayınlı ilk sırada, Güney Afrika 268 yayınlı ikinci sırada, Türkiye ise 33 yayınlı 13. sıradadır. ABD'nin bu alanda önde olması, geniş akademik altyapısı, güçlü finansman kaynakları, uzun göç geçmişi ve İngilizce yayın avantajından kaynaklanmaktadır. Güney Afrika ise apartheid sonrası dönemde yoğun göç deneyimi, sık görülen zenofobi vakaları ve göç araştırmalarına odaklı merkezleri sayesinde bu alanda aktif bir konumdadır. Türkiye, Suriye kriziyle artan göç deneyimine rağmen dil bariyeri, sınırlı fonlar ve bürokratik engeller nedeniyle daha düşük sayıda yayın üretmektedir. Bu sıralama,

ülkelerin göç konusundaki akademik üretim kapasitesini ve önceliklerini yansıtmaktadır.

- ✓ 1952’de başlayan göç ve zenofobi çalışmalarının atıf sayıları, 1985’e kadar oldukça sınırlıydı; ancak 1996’dan sonra dijital veri tabanları ve uluslararası iş birliklerinin yaygınlaşmasıyla atıf sayılarında düzenli bir artış yaşanmıştır. 2023 yılında 3378 atıfla zirveye ulaşan bu alandaki ilgi, küresel göç krizleri ve artan zenofobi vakalarıyla daha da artmıştır. Akademik performans kriterleri ve atıf endekslerinin önemi de bu artışı destekledi. Bu veriler, göç ve zenofobi çalışmalarının akademik literatürde artan etkisini ve konunun güncel önemini ortaya koymaktadır.
- ✓ Bu çalışmada, xenophobia (zenofobi) (n=460), migration (göç) (n=229) ve South Africa (Güney Afrika) (n=128) anahtar kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Xenophobia ve migration kavramları, araştırmaların merkezi odağı olup kavramsal çerçeve sunmakta ve artan yabancı düşmanlığı vakalarına işaret etmektedir. South Africa ise ırksal ayrımcılık deneyimi, yoğun göç alması, zenofobi vakaları ve akademik üretim merkezi olması nedeniyle öne çıkmaktadır. Bu anahtar kelimelerin sıklığı, göç ve zenofobi çalışmalarının odak noktalarını ve Güney Afrika’nın bu alandaki önemli konumunu yansıtmaktadır.
- ✓ Bu çalışma, social media (sosyal medya), covid-19 ve immigrants (göçmenler) gibi kavramların yakın tarihli yayınlarda daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Social media kavramı, zenofobi yayılımındaki rolü, dijital nefret söylemi, online toplulukların etkisi ve dezenformasyon çalışmaları ile ilişkilidir. Covid-19 pandemisi sürecinde artan yabancı düşmanlığı ve göçmenlere yönelik damgalama öne çıkarken, immigrants kavramı küresel göç krizleri, entegrasyon sorunları, göçmen hakları tartışmaları ve toplumsal tepkilerle ilgilidir. Bu anahtar kelimelerin evrimi, teknolojik gelişmeler, toplumsal dönüşümler, yeni araştırma alanları ve güncel olayların etkisiyle şekillenmektedir. Analiz, göç ve zenofobi çalışmalarının dijital çağa ve güncel krizlere nasıl adapte olduğunu yansıtmaktadır.

Bu araştırmanın sınırlılığı, Scopus veri tabanının kullanılarak yapılmasıdır. Wos, Dimensions, Microsoft Academic ve Google Scholar gibi diğer veri tabanlarından da analizler yapılabilir. Bu şekilde, farklı veri tabanları arasında karşılaştırmalar da yapılabilir. Bu çalışma, göç ve zenofobi konularında da araştırma yapmak isteyenlere bu alandaki genel durumu ve literatürü özetlemektedir. Bibliyometri analizleri sayesinde, araştırmacılar göç ve zenofobinin geniş kapsamını, mevcut araştırma konularını, çalışılan alanları, eğilimleri ve potansiyel araştırma boşluklarını görebilirler. Disiplinlerarası yaklaşımlar ve küresel politikalarla yerel bağlamların etkileşimini ele alan çalışmalar teşvik edilerek, göç ve zenofobi arasındaki ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması sağlanabilir.

Kaynaklar

- Allport, G. W. (1954). The nature of prejudice. Addison-Wesley.
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Bhui, K., Stansfeld, S., McKenzie, K., Karlsen, S., Nazroo, J. ve Weich, S. (2005). Racial/ethnic discrimination and common mental disorders among workers: Findings from the EMPIRIC Study of Ethnic Minority Groups in the United Kingdom. *American Journal of Public Health*, 95(3), 496-501.
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*, 27, 63-92. <https://doi.org/10.1177/03043754020270S105>
- Blalock, H. M. (1967). Toward a theory of minority-group relations. Wiley.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (1998). The age of migration. Mcmillan.
- Güngör, F. Ş. ve Bakanlığı, M. E. (2016, 5-7 Mayıs). Zenofobinin İslamofobiye dönüşümü üzerine felsefi bir değerlendirme [Bildiri sunumu]. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Helbling, M. (2008, Nisan). Islamophobia in Switzerland: A new phenomenon or a new name for xenophobia [Bildiri sunumu]. Annual Conference of the Midwest Political Science Association (MPSA), Chicago, ABD.
- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta Sociologica*, 41, 335-347.
- Peri, G. (2016). Immigrants, productivity, and labor markets. *Journal of Economic Perspectives*, 30(4), 3-30.
- Perruchoud, R. ve Redpath, J. (2009). Uluslararası göç hukuku: Göç terimleri sözlüğü (Yayın No. 18). Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Sirkeci, İ. ve Erdoğan, M. (2012). Göç ve Türkiye. *Migration Letters*, 9(4), 297-302.
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination içinde* (s. 23-45). Lawrence Erlbaum Associates.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2024). Dünya göç raporu 2024. <https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive/> erişim tarihi 21.10.2024.

- Üstün, K. ve Vargün, B. (2022). Göç, göçmen ve hafıza, insana dair Ankara ve Van'da yaşayan Suriyeli ve Afganistanlı göçmenler. K. Şahin ve M. Çapar (Ed.), Arafta ve mobil göç olgusuna disiplinlerarası bir yaklaşım içinde (s. 43-64). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (2000). New(s) racism: A discourse analytical approach. *Ethnic minorities and the media*, 33-49.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84, 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36-66.
- Yalçın, C. (2004). Göç sosyolojisi. Anı Yayıncılık.
- Zhang, S. J., Lyu, P. H. ve Yan, Y. (2015). Global geographical and scientometric analysis of tourism-themed research. *Scientometrics*, 105(1), 385-401. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1648-3>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.30>

Volume 8/4

2024 p. 546-566

DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İŞE ALIM DENEYİMLERİ: İNSAN KAYNAKLARI UZMANLARI PERSPEKTİFİ

RECRUITMENT EXPERIENCES IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS: PERSPECTIVES OF HUMAN RESOURCES SPECIALISTS

Orhan Kemal ELÇİ*

Gamze AYDIN TOPRAK**

Serdar BOZKURT***

ÖZ

Dijital dönüşümün organizasyonel süreçlere olan etkisi, güncel insan kaynakları uygulamaları alanında kendini göstermektedir. Bu uygulamalardan özellikle işe alım süreçleri, dijital teknolojilerin entegrasyonu ile daha stratejik bir niteliğe kavuşmuş ve veri odaklı hale dönüşmüştür. Çevrimiçi yetenek havuzları, video mülakatlar ve dijital imza sistemleri gibi uygulamalar, geleneksel işe alım yöntemlerinin yerini alarak kurumların daha hızlı ve nitelikli adaylar bulmalarını sağlamaktadır. Ayrıca yapay zekâ destekli aday taramaları, çevrimiçi mülakat platformları ve sosyal medya entegrasyonu gibi dijital araçlarla daha hızlı, objektif ve geniş kapsamlı işe alım süreçleri yürütülebilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, insan kaynakları uzmanlarının dijital dönüşüm sürecinde işe alımda yaşadıkları deneyimlerin incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiş ve Google Meetings platformu üzerinden katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya teknoloji ve lojistik sektörlerindeki kurumlarda insan kaynakları departmanlarında yönetici veya kıdemli uzman olarak çalışan toplam 11 kişi katılmıştır. Katılımcılara açık uçlu toplam 8 soru yönlendirilmiş ve veriler MAXQDA 2022 paket programına aktararak analiz edilmiştir. Katılımcıların görüşleri çerçevesinde *dijital dönüşümde anlam, işe alım süreçleri, kullanılan uygulamalar, sosyal medya kullanımı, fayda-maliyet analizi ile karşılaşılacak zorluklar* olmak üzere toplam altı -6- tema ortaya çıkmıştır. Temalar, dijital dönüşümün yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda organizasyonel bir değişim süreci olduğunu ve bu sürecin çeşitli fırsatlar sunmasının yanında birtakım zorluklar doğurduğunu da göstermektedir. Dijital dönüşümün başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için stratejik bir yaklaşım benimsenmesi, maliyetlerin

* Uzman, Orhan Kemal Elçi, Yıldız Teknik Üniversitesi, E-mail: orhankemalerci@gmail.com, ORCID: 0009-0001-4612-256X, İstanbul, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-mail: gamzeaydin@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9122-607X, İstanbul, Türkiye.

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, E-mail: serdarbozkurt34@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4745-9965, İstanbul, Türkiye.

etkin yönetilmesi ve insan faktörünün göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Araştırma, literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak, derinlemesine mülakatlarla katılımcıların deneyimlerine odaklanmış ve dijital dönüşümün içsel dinamiklerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Dönüşüm, İnsan Kaynakları Süreçleri, İşe Alım.*

ABSTRACT

The impact of digital transformation on organizational processes is particularly evident in the evolution of current human resources practices. Notably, recruitment processes have transitioned into a more strategic and data-driven realm with the integration of digital technologies. Innovations such as online talent pools, video interviews, and digital signature systems have supplanted traditional methods, empowering organizations to swiftly identify qualified candidates. Furthermore, digital tools like AI-supported candidate screening, online interview platforms, and social media integration facilitate faster, more objective, and comprehensive recruitment processes. This study aims to examine the experiences of human resources professionals in recruitment during the digital transformation process. The semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was preferred in the study, and interviews were conducted with the participants via the Google Meetings platform. A total of 11 people working as managers or senior experts in human resources departments in organizations in the technology and logistics sectors participated in the study. A total of 8 open-ended questions were directed to the participants, and the data were analyzed by transferring them to the MAXQDA 2022 package program. Within the framework of the participants' opinions, six -6- themes emerged: meaning, recruitment processes, applications used, use of social media, cost-benefit analysis, and challenges in digital transformation. The themes show that digital transformation is a technological innovation and an organizational change process that offers both opportunities and challenges. It was emphasized that a strategic approach should be adopted, costs should be managed effectively, and the human factor should be considered for successful digital transformation. Unlike similar studies in the literature, the research focused on the participants' experiences through in-depth interviews and significantly contributed to understanding the internal dynamics of digital transformation.

Key Words: *Digital Transformation, Human Resources Processes, Recruitment.*

Giriş

Dijital dönüşüm, organizasyonlara hem yeni fırsatlar sunmakta hem de yeni zorluklar yaratmaktadır. Bir yandan, daha doğru ve hızlı işe alım kararları almak, aday deneyimini iyileştirmek ve çalışan bağlılığını artırmak gibi avantajlar sağlarken, diğer yandan da etik kaygılar, veri güvenliği endişeleri ve çalışanların dijital becerilerine yönelik yatırım maliyetlerinin artışı gibi konularda dezavantajlar doğurabilmektedir. İnsan kaynakları (İK) süreçlerinde geleneksel yöntemlerin yanı sıra, yapay zekâ, veri analitiği ve otomasyon gibi dijital araçlar kritik bir rol oynamaktadır. İK profesyonelleri ise bu değişim sürecinde denge kurmaya ve dijital dönüşümün olumlu etkilerini maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Teknolojinin iş süreçlerinde yarattığı bu gelişmelere rağmen, dijital teknolojilerin uygulanmasında kullanılabilirliği ve verimliliği sağlamak için içselleştirilmiş insan becerilerine ihtiyaç vardır (Da Silva vd., 2022). İnsan Kaynakları Yönetiminin (İKY) dijital dönüşümü, manuel insan kaynakları bilgilerinin dijital forma dönüştürülmesinin teknolojik sürecini ifade etmektedir (Lou vd., 2024). Dijital İK

dönüşümü, İK uygulamalarına adapte edilen İK bilgi sistemleri, analitik, yapay zeka, bulut bilişim, mobil bilgi işlem, sosyal medya ve otomasyon gibi dijital teknolojilerin bütünleştirilmesi ile gerçekleşmektedir (Poulouse vd., 2024). Literatürde dijital dönüşüm çabalarının odak noktasının yalnızca teknoloji üzerinde olmaması gerektiği, aynı zamanda etkili liderlik, organizasyon kültürü ve beceri geliştirme gibi kritik insan kaynakları boyutlarını da kapsamı gerektiği öne sürülmektedir (Jain ve Sharma, 2024).

İK profesyonelleri teknolojik gelişmeler ile şekillenen küreselleşmiş iş ortamlarının zorluklarına yanıt vermek zorundadırlar. Bu nedenle, İK profesyonellerinin dijital dönüşüm süreçlerindeki deneyimlerine ilişkin görüşlerini araştırmak önemli hale gelmiştir (Mantzaris ve Myloni, 2023, s. 59). Bu çerçevede kurumların dijital dönüşüm süreçlerinde en büyük engellerinden birinin, değişen iş dünyasına uyum sağlayabilecek nitelikli çalışanları bulmak olduğu vurgulanmaktadır (Budiarti ve Firmansyah, 2024). Yeni nitelikleri taşıyabilen işgücünün kuruma katılabilmesi en önemli insan kaynakları uygulamalarından biri olan işe alım süreci ile başlamaktadır. Bu nedenle dijital dönüşümde insan kaynakları uygulamaları ve süreçleri incelenirken ele alınması gereken başlıca alanlardan biri olan işe alım ön plana çıkmaktadır. Literatürde özellikle 2016 yılından itibaren dijital dönüşüm ile İKY'nin kesişimini ele alan çalışmaların sayısında gözle görülür bir artış yaşandığı belirtilmektedir (Jain ve Sharma, 2024). Literatürde işe alım süreçlerini nitel araştırmalar çerçevesinde inceleyen çalışmaların sayısı ise oldukça azdır (Muldowney, vd 2024). Diğer taraftan Muldowney vd.'nin (2024) çalışması teknolojinin işe alımda olası etkilerini farklı alanlardaki katılımcıların bakış açısından göstermekte, İK uzmanlarının bakış açısını yansıtmamaktadır. Ayrıca literatürde gelişmekte olan ülkelerde dijital işe alım süreçlerinin benimsenmesinin ve etkilerinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha az araştırıldığı da vurgulanmaktadır (Memon, Soomro ve Qazi, 2024). Bu bağlamda araştırmanın amacı, çeşitli kurumlarda insan kaynakları departmanlarında çalışan yöneticilerin ve kıdemli uzmanların dijital dönüşüm süreçlerinde işe alım uygulamalarına dair kişisel deneyimlerini ve görüşlerini analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu çalışma, dijital uygulamaların işe alım sürecindeki etkilerinin İK uzmanları perspektifinden ele alarak farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca çalışma, araştırmacılar ve uygulamacılar açısından işe alım sürecinde dijital uygulamaların özelliklerini vurgulamaktadır. Diğer taraftan çalışma, dijital işe alım uygulamalarının farklı yönlerine ışık tutarak, politika yapıcılara yol gösterebilecek uygulamaların neler olabileceği konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmada ilk olarak dijital dönüşüm kavramının gelişimi ile dijitalleşmenin İKY ve işe alım bağlamındaki etkileri ele alınmış, sonrasında çalışmanın yöntemi ve bulguları sunulurken güncel literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

1. Literatür Taraması

Bu kısımda dijital dönüşüm kavramının gelişimi, İKY ile ilişkisi ve dijital işe alım süreçleri ele alınmıştır.

1.1. Dijital Dönüşüm

Latince *digitus* teriminden türetilen dijital kavramı, enformasyon sistemlerinin temel yapı taşı olan sayısallaştırmayı ifade etmektedir. Analog verilerin sayısallaştırılması

(*digitization*) süreci, verilerin bilgisayarlar tarafından işlenebilir, saklanabilir ve yönetilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Dijitalleşme (*digitalization*), kurumların dijital verilerin yönetimi için bilgisayarların entegrasyonu ile başlamıştır. Dijital teknolojilerin hızlı evrimi ve entegrasyonu, dördüncü sanayi devrimine (Endüstri 4.0) zemin hazırlamış ve kurumlarda dijitalleşme süreci, tüm iş süreçleri ve modelleri ile örgüt yapısını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu nedenle, günümüzde dijital dönüşüm (*digital transformation*) olarak adlandırılan bu kapsamlı değişim, kurumların rekabet edebilirliğini ve verimliliklerini artırma ve yenilikçi hizmetler sunma konularında stratejik bir öneme sahiptir (Klein, 2020a). Analog verilerin sayısallaştırılması ile karşılaştırıldığında dijitalleşme daha karmaşık bir kavramdır (Datcu, Tănase ve Popovici, 2022). Sayısallaştırma, analog verilerin dijital formata dönüştürülmesiyle sınırlıdır. Dijitalleştirme ise, bu dönüşümün ötesine geçerek, dijital teknolojilerin günlük yaşamın ve iş dünyasının her alanına entegre edilmesiyle sonuçlanan daha kapsamlı bir dönüşümü ifade eder. Dijitalleştirme, bir organizasyonun veya toplumun dijital bir kültüre geçiş sürecidir (Oğuzhan, 2023, s. 114). Bu çerçevede dijital dönüşüm, müşteri deneyiminin geliştirilmesi, operasyonel faaliyetlerin otomatikleştirilmesi veya yeni iş modellerini içerecek şekilde faaliyetlerdeki iyileştirmeleri sağlamak amacıyla mobil teknoloji, sosyal medya, metrikler ve analitik ve cihazlar yardımıyla dijitalleştirilmiş teknolojilerin kullanımıdır (Lou vd., 2024). Dijital dönüşüm, teknoloji yardımıyla yeni iş modellerinin geliştirilmesine, mevcut iş modellerinin güncellenmesine ve müşteri deneyiminin iyileştirilmesine yönelik bir çabadır (Jain ve Sharma, 2024). Bir diğer tanıma göre dijital dönüşüm, kurumların sadece üretim süreçlerinde değil, tüm iş birimlerinde derinlemesine bir değişimi gerektiren kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç, geleneksel bilgisayar ve internet kullanımının ötesine geçerek, sosyal medya, yapay zekâ ve büyük veri gibi çağdaş dijital teknolojilerin entegrasyonu ile iş modellerinin radikal bir şekilde yenilenmesi anlamına gelir (Klein, 2020b, s. 25).

1.2. Dijital Dönüşüm ve İnsan Kaynakları Yönetimi

İKY kurumların personel ihtiyaçlarını belirleme, işe alım, performans değerlendirme, eğitim ve kariyer gelişimi gibi süreçleri kapsayan stratejik bir yönetim fonksiyonudur. Bu sayede kurumlar, hedeflerine ulaşmak için gerekli insan kaynağını en etkin şekilde kullanmayı amaçlarlar (Alanlı, 2022). Teknolojinin yoğun kullanımı İK'nın faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır, ancak dijital dönüşüm İKY'yi yalnızca işlerini kolaylaştırmaktan çok daha etkili bir noktaya getirmektedir (Öztürk, 2023, s. 93). Önceleri İK departmanı daha çok organizasyonun destek departmanı olarak görülmekteyken, şimdi ise işin ortağı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu departmanın sorumlulukları esas olarak işe alım ve performans değerlendirmesinden çalışan gelişimine, yetenek ve yedekleme planlarına ve çok daha fazlasına kadar uzanmaktadır (Datcu, Tănase ve Popovici, 2022). İKY son yıllarda kurumların stratejik bir ortağı haline gelmiştir. Bu stratejik rol, değişim girişimlerine liderlik etmeyi, güçlü bir organizasyon kültürünü geliştirmeyi ve İK uygulamalarını iş hedefleriyle koordine etmeyi içermektedir (Li ve Estacio, 2024). Bu dönüşüm İKY'nin isimlendirmesini de etkilemiş ve İKY'nin dijitalleşmesini ifade edebilmek için e-İKY, dijital İKY ve İKY 4.0 gibi kavramlar kullanılmaya başlamıştır (Alanlı, 2022).

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, İK fonksiyonlarının verimliliğini ve etkinliğini artıran yeni sistem ve araçların geliştirilmesine yol açmıştır. Örneğin, İK bilgi sistemleri, çalışan verilerinin dijital ortamda depolanmasını ve yönetimini

kolaylaştırırken, tahmine dayalı analitik araçları, stratejik karar almayı desteklemek için çalışan verilerindeki eğilimleri ve kalıpları belirlemeye yardımcı olur (Dhia, 2024). Dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen işlerle esnek ve serbest çalışma modellerinin yaygınlaşması hiyerarşik organizasyon yapılarını ve standart iş sözleşmelerini değişime zorlamaktadır (Rastgar, Basouli ve Kolahi, 2024). Dijital dönüşümün etki alanı yalnızca bu İK fonksiyonları ile sınırlı değildir. Dijital dönüşüm, kurumların tüm İK süreçlerini değişik ölçülerde etkilemektedir. Örneğin; oyunlaştırma, dijital yetkinlik geliştirme, bilgi teknolojisi araçları ve uzaktan çalışma uygulamaları gibi araçlar, İKY süreçlerini optimize etmek, çalışan deneyimini zenginleştirmek ve kurumsal performansı artırmak için kullanılmaktadır. Oyunlaştırma, çalışan katılımını ve motivasyonunu artırırken, dijital yetkinlik geliştirme programları, çalışanların dijital çağın gerektirdiği becerilere sahip olmalarını sağlamaktadır. Bilgi teknolojisi araçları ise İKY süreçlerini otomatikleştirerek verimliliği artırmakta ve veriye dayalı karar vermeyi desteklemektedir. Uzaktan çalışma uygulamaları ise çalışanların esnek çalışma koşullarından yararlanmalarını ve iş-yaşam dengesini korumalarını mümkün kılmaktadır. Bu uygulamalar, İKY'nin stratejik bir iş ortağı olarak konumlanmasını güçlendirmekte ve kurumlara rekabet avantajı sağlamaktadır (Bahiroh ve Imron, 2024).

Diğer taraftan kurumların dijital insan kaynakları yönetimini uygularken karşılaştıkları çeşitli zorluklar ve engeller bulunmaktadır. Bunlar arasında; çalışanların beceri ihtiyaçlarını tahmin etmedeki zorluk, yüksek uygulama maliyetleri, değişime direnç, başlangıç ve sürekli yatırım ihtiyacı, insan ve dijital kaynaklar arasında dengenin korunması, teknolojik belirsizlik ve süreçlerin özelleştirilmesi gibi belirli ihtiyaçlara uyum sağlama yer almaktadır. Birçok çalışan, yeni teknolojilerin getirdiği değişimden rahatsız olabilir ve teknolojinin işlerini tehdit ettiğini hissedebilir. Bu durum, dijital insan kaynakları yönetiminde teknoloji odaklı faktörlerle ilgilenmenin yanı sıra dijital çağda çalışanların rolüne ve özelliklerine de özel önem verilmesini gerektirmektedir (Rastgar, Basouli ve Kolahi, 2024; Dhia, 2024). Dolayısıyla İK profesyonellerinin nesnelerin interneti (IoT), Yapay zekâ (AI), bulut bilişim, büyük veri ve sanal gerçeklik (VR) gibi Endüstri 4.0 ile ilgili uygulamalar ve terminolojisi hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Edinilen bu bilgilerin, dijital teknolojilerle ilgili beceri ihtiyacını karşılayan adayların işe alımında da uygulanması gerekmektedir (Da Silva vd., 2022).

1.3. Dijital İşe Alım Süreci

İşletmelerde İK fonksiyonunun işe alım gibi bazı faaliyetleri, dijitalleşmenin getirdiği gözle görülür değişiklikler nedeniyle daha ön plana çıkmıştır. Günümüzde kariyer portalları, şirketlerin internet siteleri, kariyer sayfaları ve sosyal medya platformları işe alım konusunda vazgeçilmez hale gelmiştir. Geçmişte insanlar iş başvurusunu gazeteler aracılığıyla yaparken, artık bunu bir şirketin kariyer sayfasını kullanarak da yapabilmektedirler. İKY'nin dijitalleşmesine Covid-19'un neden olduğu pandemi sırasında ve sonrasında ilgi artmıştır. Pandemiden önce İKY faaliyetlerinin önemli bir unsuru yüz yüze etkileşimler iken, sonrasında bunların yerini çevrimiçi etkileşimler almıştır. Örneğin, işe alım faaliyetleri yalnızca dijital ortamda devam etmiş, adaylar dijital iletişim araçlarını kullanarak mülakatlara katılmış ve yeni iş sözleşmeleri de dijital imza kullanılarak imzalanmıştır (Datcu, Tănase ve Popovici, 2022, s. 312). Literatürde Aksoy-Uğurlu ve Doğan (2023) dijitalleşmenin işe alım süreçlerindeki kullanım alanlarını şu şekilde özetlemektedir:

- Organizasyona ait iş başvuru ve sosyal medya platformlarının kişisel mobil cihazlarla uyumunun sağlanması ve aday başvurularının mobil ortamda yönetilmesi.
- Potansiyel adayların çevrimiçi platformlardaki hareketlerini çözümleyerek dijital aday profilleri geliştirebilen algoritmaların kullanılması.
- Çeşitli sosyal medya platformlarında, yapay zekâ yardımıyla oluşturulmuş ilgili adayın niteliklerine özgü boş pozisyonların adaya duyurulması.
- Oyunlaştırma uygulamaları yoluyla çok sayıda başvuru yapılan pozisyonlar için anlık olarak daha hızlı değerlendirme ve ölçüm yapabilme imkanı.

Dijital platformların ve sosyal medyanın ortaya çıkışı, kuruluşların potansiyel adaylarla bağlantı kurma biçiminde devrim yaratarak yetenek havuzlarının erişimini ve çeşitliliğini genişletmiştir. Ayrıca aday eleme ve değerlendirmede yapay zekâ ve veri analitiğinin kullanılması, adaylar ile iş gereksinimleri arasında daha iyi bir eşleşme sağlayarak daha verimli ve etkili seçim süreçleri yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Teknoloji geliştikçe kurumlar, işe alma ve seçme uygulamalarını bu gelişmelerden yararlanacak ve hızla değişen ortamda en iyi adayları çekme konusunda rekabetçi kalacak şekilde uyarlamalıdır. Dijitalleşme, işe alım amaçlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen LinkedIn, Skype ve Facebook gibi popüler sosyal medya platformları ile birlikte İKY'yi önemli ölçüde geliştirmiştir (Ma, 2023, s. 186). İK'nın işe alım aşamasında yapay zekâ kullanımı yöneticilerin işini kolaylaştırmakta ve doğru eşleşmeler yapmalarını sağlayabilmektedir. Nihai karar hala insanlar tarafından verilse de yapay zekâ uygulamaları, bu süreçte işin gerekliliklerine uygun adayların kriterlerinin belirlenmesi ve eşleştirilmesi konusunda işe alım uzmanlarına yol göstermektedir (Kambur ve Yıldırım, 2023).

2. Metodoloji

Bu kısımda, araştırmanın amacı doğrultusunda kullanılan desen, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi, geçerlilik ve güvenilirlik unsurları ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, bireylerin ve toplulukların deneyimlerini, inançlarını ve anlamlarını derinlemesine anlamak amacıyla kullanılan, sosyal olguların anlamını ve bağlamını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir araştırma yöntemidir. Bu yöntemle bireylerin olaylara ne anlamlar yükledikleri ya da nasıl niteledikleri ve olaylara dönük bakış açıları derinlemesine keşfedilebilir (Karagöz, 2023). Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği, nitel araştırmalarda faydalanan ve amacı bilgi toplamak amacıyla kullanılan bir türdür. Diğer bir deyişle görüşme, araştırmaya katılanların bir konu veya durum hakkındaki duygu ve düşüncelerini anlamaya yönelik bir etkinliktir (Akman Dömbekçi ve Erişen, 2022).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları dijital dönüşüm süreçlerinde İK alanında etkin rol alabilen, karar verme ve uygulama aşamalarında yer alabilen, sonuçları değerlendirebilen ve etkilerini gözlemleyebilen bilgi ve deneyime sahip kişiler arasından iradi yöntemle

seçilmiştir. Bu doğrultuda, farklı sektörlerdeki kurumların insan kaynakları departmanlarında yönetici veya kıdemli uzman olarak çalışan toplam 11 katılımcıya ulaşılmıştır. Her katılımcı için (K1, K2, ..., K11) kodlamaları verilerek katılımcılar anonimleştirilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Sektör	Mülakat Süresi	Mesleki Tecrübe
K1	Erkek	Lisans	Teknoloji	35 dk.	7 yıl
K2	Kadın	Lisans	Lojistik	27 dk.	7 yıl
K3	Kadın	Yüksek Lisans	Kamu Hizmetleri	35 dk.	17 yıl
K4	Kadın	Yüksek Lisans	Lojistik	32 dk.	7 yıl
K5	Erkek	Yüksek Lisans	Kamu Hizmetleri	28 dk.	7 yıl
K6	Erkek	Lisans	Teknoloji	31 dk.	7 yıl
K7	Kadın	Lisans	Teknoloji	34 dk.	17 yıl
K8	Kadın	Lisans	Teknoloji	29 dk.	14 yıl
K9	Kadın	Lisans	Teknoloji	34 dk.	12 yıl
K10	Erkek	Lisans	Teknoloji	27 dk.	7 yıl
K11	Erkek	Yüksek Lisans	Teknoloji	31 dk.	9 yıl

Katılımcıların yarısından fazlası teknoloji sektöründe çalışan (%64) kadın çalışanlardan (%55) oluşmaktadır. Büyük bir kısmı lisans mezunu (%64) olmakla birlikte, yüksek lisans mezunları da bulunmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların genel olarak eğitim düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Mülakat süreleri ise 27 ile 35 dakika arasında değişmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amaçları doğrultusunda, ilgili alandaki mevcut literatürden yararlanılarak araştırmacılar tarafından toplam 8 sorudan oluşan bir mülakat soru formu (Ek 1.) oluşturulmuştur. Katılımcılara yarı-yapılandırılmış açık uçlu sorular sırasıyla yöneltilerek not alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılarla Google Meetings platformu üzerinden 25-35 dakika süren bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi ortam üzerinden, katılımcıların coğrafi konumlarına bakılmaksızın görüşmelere katılmalarını sağlanmış ve veri toplama sürecinde esneklik sunmuştur. Veri gizliliği ilkesi doğrultusunda görüşmeler kayıt altına

alınmamış, elde edilen veriler not alınarak kaydedilmiştir. Görüşme kayıtları, kullanılacak analiz programına uygun bir yapıya dönüştürülmüştür. Çalışmada MAXQDA paket programı kullanılmıştır. MAXQDA hem nitel hem de nicel verileri analiz edebilen, araştırmacıların tema, kategori ve kod oluşturma süreçlerini kolaylaştıran ve görselleştiren bir yazılımdır. Bu programla metinler, odak grup görüşmeleri, mülakatlar, kurum raporları, tablolar, videolar, internet sitelerindeki veriler ve ses şeklindeki dosyalara ilişkin veriler analiz edilebilmektedir (Dereli, 2023). Yapılan görüşmelerden elde edilen notlar MAXQDA 2022 veri analiz yazılımına aktararak kodlanmış ve temalar oluşturularak analiz edilmiştir.

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın dış geçerliliği üçgenleme yöntemi ile güvenilirliği Miles ve Huberman'ın (1994) formülasyonuna dayanarak yapılandırılmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) (Güvenilirlik: Görüş Birliği / Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) formülasyonuna göre çalışmanın güvenilirliği hesaplanmıştır. Bu doğrultuda alanında uzman tarafından kodlama aşamasında görüş alınmıştır. Oluşturulan her bir tema için ayrı ayrı değerlendirme yapılmış olup güvenilirlik değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Bu değerlere göre çalışmanın güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2. Temalara Göre Miles-Huberman (MH) Güvenilirlik Değerleri

Temalar	MH Güvenilirlik Formülü Değerleri
1. Dijital Dönüşümün Anlamı	MH: $20/(20+2) = 0,91$
2. İşe Alım Süreçlerinde Dijital Dönüşümden Faydalanılan Alanlar	MH: $30/(30+0) = 1$
3. Dijital Dönüşümde Kullanılan Uygulamalar	MH: $34/(34+0) = 1$
4. Sosyal Medya Kullanımı	MH: $22/(22+0) = 1$
5. Dijital Dönüşümde Fayda Maliyet	MH: $80/(80+7) = 0,92$
6. Dijital Dönüşümde Karşılaşılabilecek Zorluklar	MH: $20/(20+4) = 0,83$

3. Bulgular

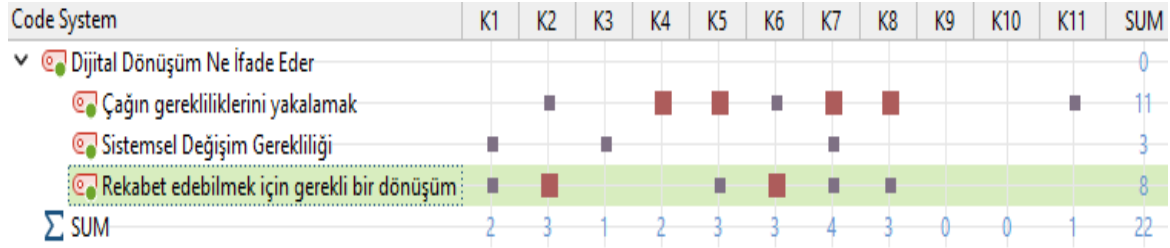
Bu kısımda çalışmanın temel bulguları sunulmuştur. Tablo 2'de sıralanan toplam 6 tema çerçevesinde katılımcı görüşleri değerlendirilmiş ve bazı örnek görüşlere Ek 2'de yer verilmiştir.

Tema 1. Dijital Dönüşümün Anlamı

Dijital dönüşüm katılımcılar tarafından, çağın gerekliliklerini yakalama, organizasyondaki sistemlerin değişmesinin gerekliliği ve rekabet gücü olarak anlamlandırılmaktadır. Bu duruma ilişkin katılımcı görüşleri Şekil 1'de ifade edilmektedir. Bu durum ise organizasyondaki süreçlerin ve operasyonel faaliyetlerin

otomatikleştirilmesine işaret etmektedir. Bu durum ise çalışan deneyiminin olumlu hale getirilebilmesine öncülük edebilecektir.

Diğer taraftan dijital dönüşümün zaman ve maliyet konusundaki kısıtları beraberinde getireceği de gözden kaçırılmamalıdır. Dijital dönüşüm süreci aynı zamanda bir değişim çabası olarak görülmektedir ve bu değişime karşı direnç gösterilebileceği unutulmaması gereken hususlardan biridir. Başarılı bir dönüşüm için uygun teknolojilerin seçilmesi ve çalışanların değişim sürecinde karşılaşılabileceği belirsizliklere karşı eğitilmesi yararlı olacaktır.

Şekil 1. Dijital dönüşümün anlamı

Tema 2. Dijital Dönüşüm ve İşe Alım Süreçleri İlişkisi

Katılımcıların büyük çoğunluğu dijital dönüşümün İKY süreçlerinde önemli avantajlar sunduğunu belirtmektedir. İşe alım, performans değerlendirme, eğitim ve gelişim gibi alanlarda dijital araçlardan geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Özellikle işe alım süreçlerinde, dijital platformlar ve yapay zekâ tabanlı araçlar aday takibini, mülakat planlamasını ve değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Katılımcılar, bu araçların adayları daha hızlı ve etkili bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Özellikle küçük ölçekli veya yeni kurulan organizasyonlar, dijital dönüşümden yararlanma konusunda daha sınırlı bir uygulama göstermektedir. Katılımcıların görüşlerine dayanarak işe alım süreçlerinde dijital dönüşümden sağlanan faydalı alanlara ilişkin detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. İşe alım süreçlerinde sıkça kullanılan uygulamaların başında “Çevrimiçi Mülakat” gelmektedir ve katılımcılar bu konuya özellikle yoğun ilgi göstermişlerdir. Bu yöntem uzak coğrafyalardaki adayların da başvurularının aktif hale getirilmesini sağlayarak nitelikli bireylerin sürece dahil edilmesine olanak sağlamaktadır. Adayların yer ve zaman açısından büyük kolaylık sağlanması süreci daha kolay hale getirmektedir. Bu noktada özellikle ilk mülakattan sonraki aşamalarda yüz yüze mülakatın halen daha önemli olduğu dile getirilmiştir.

Ayrıca katılımcılar, dijital işe alım sürecinde çevrimiçi sınav/test uygulamalarından yararlandıkları belirtilmiştir. Çevrimiçi sınav olarak yabancı dil, kişilik testleri ve genel kültür-yetenek sınavlarının dijital platformda gerçekleştirilmesinin adaylara büyük bir kolaylık getirdiği görülmektedir. Ayrıca bu yöntemler kurum açısından da maliyet ve zaman konusunda ciddi tasarruf sağlayabilmektedir. Çevrimiçi sınav uygulamalarının olası yararlarından birinin de adayların doğru ve tarafsız değerlendirilmesi açısından standardize edilmiş bir veri tabanı ile karşılaştırma imkânı verebilmesidir. Yapay zekâ algoritmaları ile mülakata doğru ve tarafsız şekilde adayların çağrılmasına imkân tanınabilmektedir. Yine başvuruların incelenmesinde ve olası aday önerilerinin alınmasında yapay zekâ algoritmalarının yararlı olacağı ifade edilmiştir. Adayları elemeye filtre yönteminin yanı sıra etkili sınav sorularının hazırlanmasında yine yapay

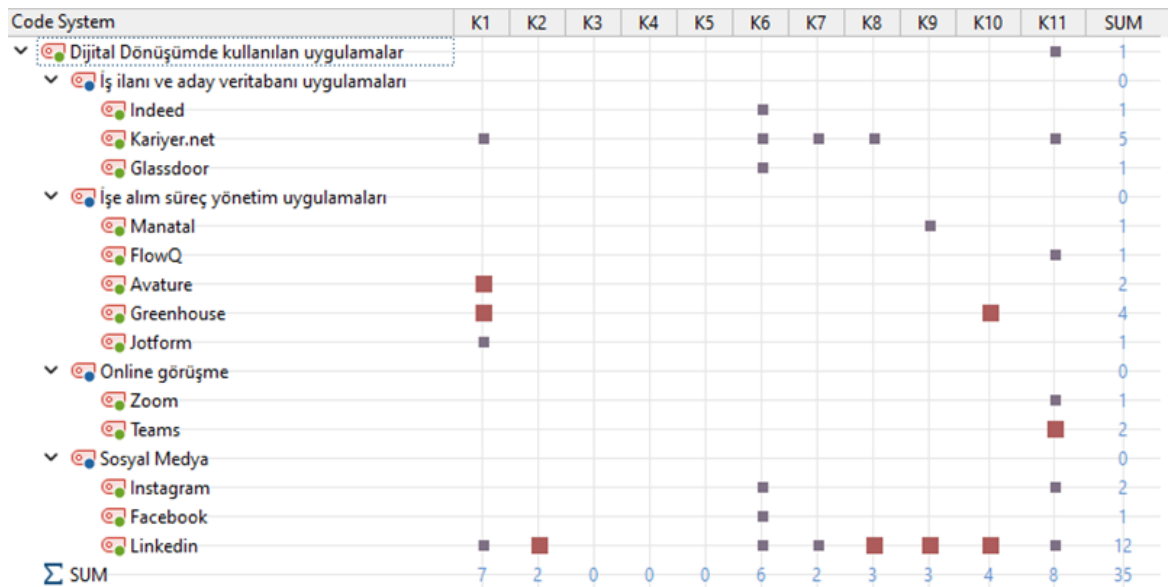
zekâ kullanımının faydalı olduğu belirtilmektedir. Dijital işe alım araçlarının kullanımının hız, maliyet ve verimlilik açısından yararlı olabileceği söylenebilir.

Şekil 2. Dijital dönüşüm ve işe alım süreçleri ilişkisi

Tema 3: Dijital Dönüşümde Kullanılan Uygulamalar

İşe alım sürecinde dijital dönüşümün en çok kullanılan öğeleri; sosyal ağlar ve kariyer siteleri olarak göze çarpmaktadır. İş ilanı ve aday veri tabanında ön plana çıkan Indeed, Kariyer.net ve Glassdoor şeklindeki web siteleridir. İşe alım süreç yönetimi uygulamaları olarak ise, Greenhouse, Avature ve Jotform ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamalar daha çok çevrimiçi mülakat süreçleri ve yetkinliklerin değerlendirilmesine yönelik olarak değerlendirilmiştir. Diğer süreç yönetimi uygulamaları ise FlowQ ile Manatal sıralanmaktadır. İşe alım süreç yönetimi uygulamalarının avantajları arasında aday deneyimini iyileştirme, işe alım sürecinde hız ve etkinlik ile verimlilik olarak değerlendirilmektedir. Bu tip araçlar adaylara yer ve zaman kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan katılımcılardan bazıları bu uygulamaların olumsuz yönleri olarak, adaylara yönelik bireysel etkileşimin azaltılması ve iletişim sorunları olarak dile getirilmektedir.

Şekil 3. Dijital dönüşümde kullanılan uygulamalar

Tema 4. Sosyal Medya Kullanımı

Katılımcıların bağlı oldukları organizasyonlar sosyal medya ve ağlardan yararlanmaktadır. Organizasyonlardan bazıları LinkedIn'i tercih ederek daha spesifik adaylara ulaşmayı tercih edebilmektedirler. Diğer yandan, organizasyonlardan bazıları ise sosyal medya hesaplarından iş ilanı paylaşımlarını yaparak süreci daha aktif bir şekilde kullanmayı tercih etmektedirler. Son bir durum olarak ise organizasyonlardan bazılarının sosyal medyayı kullanmamaları ya da geleneksel yöntemlerle kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Sosyal medyanın kullanımının en önemli faydaların biri işveren markası çabalarına katkı sunmasıdır. Böylelikle nitelikli adayların başvurularının artması sağlanabilmektedir.

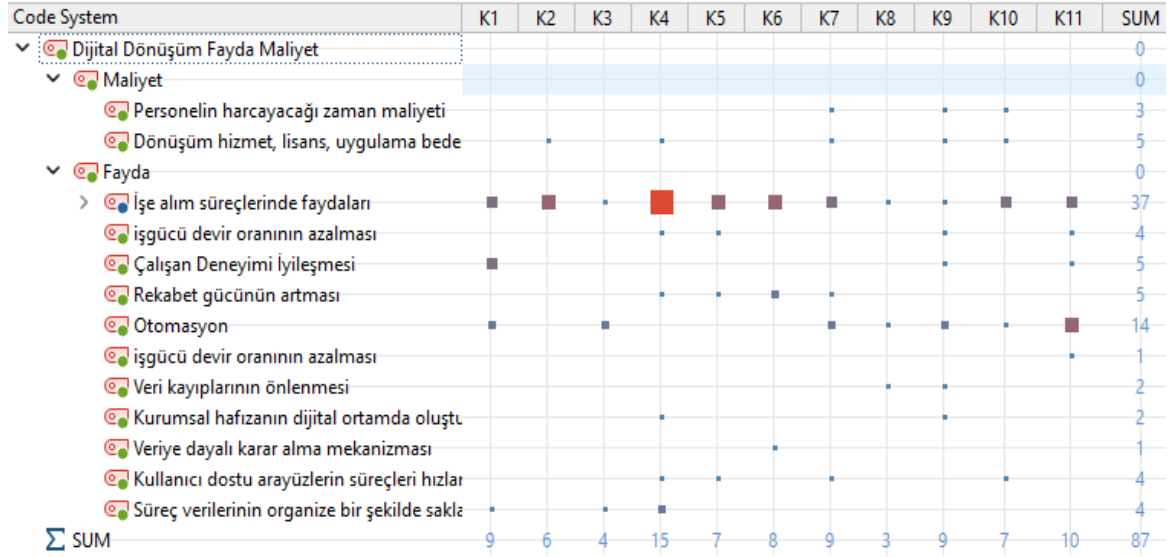
Code System	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	SUM
▼ Sosyal Medya Uygulamaları ve Kullanımları												0
▼ Sosyal Medya Uygulamaları												0
Instagram						1						1
Facebook						1						1
Diğer			1									1
LinkedIn	1	1				1	1	1	1	1	1	8
▼ Sosyal Medya Kullanımı												0
Kullanılıyor		1	1				1				1	5
Kullanılmıyor	1		1	1	0	1	1	1	1	1	1	6
SUM	3	2	4	1	0	3	2	2	2	1	2	22

Şekil 4. Dijital işe alım süreci ve sosyal medya kullanımı

Tema 5: Dijital Dönüşümün Faydaları ve Maliyetleri

Organizasyondaki dijital dönüşümün getirdiği sonuçlardan biri de olası fayda ve maliyetlerdir. Katılımcılar maliyet başlığı altında özellikle personelin dijital dönüşüme geçişteki zaman maliyeti ve teknolojik dönüşümün lisanslama vb. konularda oluşturduğu uygulama maliyetinin söz konusu olduğu ifade edilmiştir.

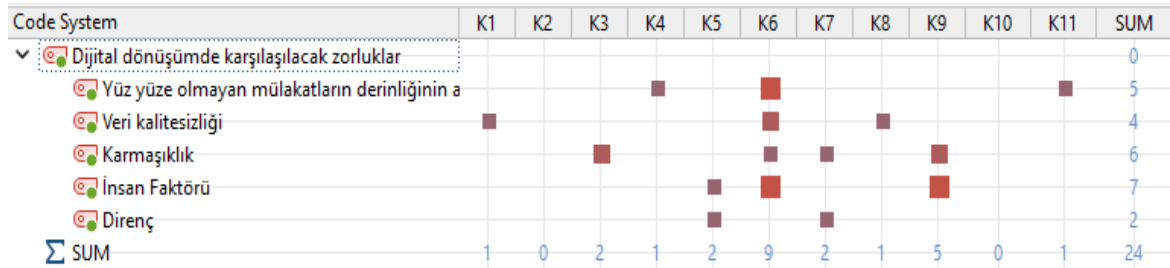
Diğer taraftan katılımcılar dijital dönüşümün; işe alım süreçlerinin etkinliğinin artırılması, çalışan deneyiminin iyileştirilmesi, rekabet gücünün artırılması, otomasyonun sağlanması ve işgücü devir oranının azaltılması konularında ön plana çıktığını belirtmektedirler. Ayrıca kurumsal hafızanın dijital ortamda geliştirilmesi, veri kaybının önlenmesi, veriye dayalı karar verme ve kullanıcı dostu sistemlerin varlığı da dijital dönüşümün faydaları arasında sayılmaktadır.

Şekil 5. Dijital dönüşümde fayda-maliyete ilişkin kodlamalar

Tema 6: Dijital Dönüşümde Karşılaşılabilecek Zorluklar

Katılımcılar işe alım süreçlerinde özellikle çevrimiçi mülakatların oluşturduğu mekanik süreçlerin mülakatın derinliğini azalttığını belirtmişlerdir. Bu durum, adayların fiziksel ve duygusal tepkilerini ifade eden beden dilinin yüz yüze iletişimdeki etkinliğine işaret etmektedir. Katılımcılar tarafından dijital işe alım sürecinin, zaman zaman sürecin etkinliğini olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Yine karşılaşılan güçlüklerden biri de verilerin kalitesinin düşük olmasıdır. İşe alım sürecinde adaylar için oluşturulan formlardaki bilgilerin yeterince ifade edilmemiş olması sürece negatif olarak yansımaktadır. Ayrıca hatalı ya da eksik verilerin olması ise doğru aday seçim sürecini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu nedenle sürecin eksikliklerinin sürekli olarak kontrol edilmesi önemli hale gelmektedir.

Şekil 6. Dijital dönüşümde karşılaşılabilecek zorluklar

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, insan kaynakları uzmanlarının dijital dönüşüm sürecindeki işe alım deneyimlerini incelemek amacıyla yürütülmüş ve dijital dönüşümün sadece teknolojik yenilikleri değil, aynı zamanda organizasyonel değişim süreçleri ile ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar dijital dönüşümün çeşitli fırsatlar ve zorluklar sunduğunu, bu sürecin başarılı bir şekilde yönetilmesi için stratejik bakış açısıyla etkin bir maliyet yönetiminin gerekliliğini vurgulamışlardır. Elde edilen görüşler literatürde yer alan ilgili

çalışmalarla çeşitli yönlerden uyumludur. Örneğin, Reis vd.'nin (2018) dijital dönüşümle ilgili tanımlamaları kategorize ettiği çalışmasına benzer şekilde bu çalışmada da katılımcılar teknolojik dönüşümün hem teknolojik hem örgütsel hem de sosyal yönünü vurgulayan görüşler sunmuşlardır (bkz. Ek. 2, Tema 1).

İşe alım aşamasında dijitalleştirilmiş ve standartlaştırılmış prosedürler uygulandığında, İK uzmanlarının yargılarından doğabilecek riskler azaltılarak sürecin standardizasyonu kolaylaşmaktadır. Ayrıca tüm adayların objektif bir bakış açısıyla değerlendirilebilmesi mümkün olmaktadır. Önceden tanımlanmış kriterler ve algoritmalar aracılığıyla her başvuru sahibinin tarafsız bir biçimde değerlendirilmesi mümkün olmakta, böylece önyargılardan uzak bir aday seçimi süreci gerçekleştirilerek daha adil ve hakkaniyetli bir sistem oluşturulabilmektedir (Galanti ve Fantinelli, 2024). Bu çalışmada da katılımcılar benzer görüşler ortaya sunmuşlardır (bkz. Ek. 2, Tema 2). Dijitalleşmenin sağladığı avantajlar, sosyal ağların sunduğu geniş aday havuzuyla ve filtreleme seçenekleriyle birleştiğinde, işe alım süreçlerini daha da güçlendirmektedir. Sosyal ağlar, insanlar tarafından gönüllü olarak paylaşılan bilgileri barındırdıkları için işe alım uzmanlarının bir müttefiki haline gelmiştir (Da Silva vd., 2022, s. 11). Bu çalışmada da LinkedIn, Kariyer.net gibi web sitelerinin yanında, Instagram, Facebook gibi sosyal medya platformlarının yoğun olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Ek.2, Tema 3).

Araştırma, dijital dönüşümün işe alım süreçlerini yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Sosyal medya platformlarının işe alım süreçlerine entegre edilmesinin aday deneyimini iyileştirirken, yapay zekâ destekli araçlar sayesinde daha objektif ve hızlı işe alımlar gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan dijital dönüşümün ekstra maliyetler, veri güvenliği endişeleri ve çalışanların dijital becerilerine yönelik eksiklikler gibi zorlukları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Leszkiewicz vd. (2022) yapay zekanın bazı dezavantajları olduğunu ancak avantajlarının dezavantajlarından daha ağır basabileceğini vurgulamaktadır. Beş İK yöneticisi ile yapılan benzer bir çalışmada dijital dönüşümün dokümantasyonun ve iletişimin kolaylaşması, işlerin basitleştirilmesi ve hızlanması, karşılaştırmalı veri toplama kolaylığı gibi konularda olumlu olduğu görüşü ortaya konulmuştur (Fenech vd., 2019). Yalnızca özel sektörde değil kamu sektöründe çalışan İK uzmanlarının görüşlerine göre de dijitalleşme süreçleri hızlandırmakta, maliyet ve zaman tasarrufu sağlamak ve bilgiye erişimi kolaylaştırmaktadır (Alanlı, 2022). İKY alanındaki araştırmalar, genel olarak dijital dönüşümün maliyet ve verimlilik üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemiş olsa da, çalışan davranışları, yetenekler ve yeni liderlik biçimleri gibi psikolojik boyutlarına aynı derecede önem verilmediğini göstermektedir (Contreras, Jauregui ve Rank, 2024). Dolayısıyla çalışan faktörünün dikkate alınması, dijital dönüşümün etkinliği açısından kritik bir unsur olarak nitelendirilebilir. Araştırmanın beşinci temasında yer alan görüşlerin de literatür ile benzer doğrultuda olduğu söylenebilir.

Teknolojinin daha kolay, tekrarlayan ve daha az beceri gerektiren görevlerin yerini alması daha muhtemeldir. Bu eğilimin, sisteme atanan görevlerin ve çalışanların tasarım aşamasında dikkate alınması gereken siber-fiziksel sistem anlayışından yola çıkılarak değerlendirilmesi önemli hale gelmektedir (Da Silva vd., 2022). Kurumlar, çalışanlarının bilgilerini bütüncül olarak yönetebilmek için farklı platformların ve sistemlerin entegrasyonuna ihtiyaç duyarlar. Ancak entegrasyon eksikliği, tutarsız ve erişilmesi zor verilere yol açarak zamanında ve doğru karar almayı engelleyebilir. Bu nedenle kurumların mevcut ve yeni sistemler arasında uyum sağlayabilmeleri için teknik

altyapılarını dikkatli bir şekilde gözden geçirmeleri gerekmektedir. Veri gizliliği ve güvenliği, İK'nın dijital dönüşümünde dikkate alınması gereken önemli bir konudur (Bratamanggala, 2023). Nitekim bu çalışmada da katılımcılar sıklıkla verilerin kalitesinden ve korunmasından doğan sıkıntıları vurgulamışlardır. Genel olarak literatürde yer alan yaygın görüşe benzer şekilde katılımcılar, dijital teknolojilerin iş prosedürlerinin verimliliğine katkıda bulunmadaki kilit rolünü dile getirmişlerdir. Katılımcılar, Galanti ve Fantinelli'nin (2024) çalışmasına benzer şekilde dijital dönüşümün kullanımıyla ilgili olumlu unsurların olumsuz unsurlardan çok daha fazla olduğu konusunda hemfikirdirler (bkz. Ek.2, Tema 6).

Sınırlılıklar

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, katılımcıların kendi düşünceleri, deneyimleri ve algıları ile sınırlı olup sadece teknoloji ve lojistik sektörlerindeki insan kaynakları profesyonellerinin görüşlerine dayanmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı sektörlerdeki uzmanlardan oluşan daha geniş bir katılımcı grubuyla yürütülebilir. Odak grup yöntemiyle işe alım süreçlerinin aşamaları ayrı ayrı ele alınarak dijitalleşmenin etkileri derinlemesine incelenebilir.

Öneriler

Kurumlar, İK süreçlerinde kullandıkları farklı platformlar ve sistemler arasında entegrasyonu sağlamak için teknik altyapılarını gözden geçirmeli ve gerekli güncellemeleri yapmalıdır. Bu noktada, veri koruma politikalarını da geliştirmeli ve çalışanlara bu konuda eğitimler vererek veri güvenliğini sağlamaya yönelik yazılım ve altyapı çözümleri kullanmalıdırlar.

Kaynaklar

- Akman-Dömbekci, H., ve Erişen, M. A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 141-160. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227330>
- Aksoy Uğurlu, H. Ü. ve Doğan, A. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm ve dijitalleşen işe alım işlevi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(45), 1-16. <https://doi.org/10.35343/kosbed.1247587>
- Alanlı, A. (2022). Kamu sektöründe dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimine etkisi; mardin ilinde nitel bir araştırma, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 100-117.
- Bahiroh, E., & Imron, A. (2024). Innovative human resource management strategies in the era of digital transformation. *Management Studies and Business Journal (PRODUCTIVITY)*, 1(2), 154-162. <https://doi.org/10.62207/6wnrgj39>
- Bratamanggala, R. I. (2023). Digital Transformation in Human Resource Management: A Systematic Literature Review. *Siber International Journal of Education Technology (SIJET)*, 1(2), 57-64. <https://doi.org/10.38035/sijet.v1i2>

- Budiarti, I., & Firmansyah, D. (2024). Innovatoion capability: Digital transformation of human resources and digital talent in SMEs. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 11(3), 621-637. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v11i3.1709>
- Contreras, F., Jauregui, K., & Rank, S. (2024). The intellectual structure of human resource management and digitalization research: A bibliometric-mapping analysis. *Journal of Engineering and Technology Management*, 73, 101829. <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2024.101829>
- Da Silva, L. B. P., Soltovski, R., Pontes, J., Treinta, F. T., Leitão, P., Mosconi, E., De Resende, L. M. M., & Yoshino, R. T. (2022). Human resources management 4.0: Literature review and trends. *Computers & Industrial Engineering*, 168, 108111. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2022.108111>
- Datcu, O. C., Tănase, L. M., & Popovici, N. (2022). The impact of digitalization in the hr department: a post-pandemic qualitative analysis. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 22(2), 309-316. <https://doi.org/10.61801/OUAESS.2022.2.40>
- Dereli, A. B. (2023). MAXQDA: Yaratıcı veri analizi üzerine notlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 149-152. <https://doi.org/10.53495/e-kiad.1319405>
- Dhia, M. R. (2024). The role of technology in tranformation human resource management: systematic literature review. *Journal of Global Humanistic Studies*. 2(4). 90-99.
- Fenech, D. R., Baguant, D. P., & Ivanov, D. D. (2019). The changing role of human resource management in an era of digital transformation. *International Journal of Entrepreneurship*. 22(2).
- Galanti, T., & Fantinelli, S. (2024). Managing the future of talents: Digital innovation in learning organizations. *The Learning Organization*. <https://doi.org/10.1108/TLO-06-2023-0096>
- Jain, D., & Sharma, H. (2024). Snapshot of digital transformation from the perspective of human resource management: a bibliometric approach. *Business Process Management Journal*, 30(3), 726-753. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2023-0458>
- Kambur, E., ve Yildirim, T. (2023). From traditional to smart human resources management. *International Journal of Manpower*, 44(3), 422-452. <https://doi.org/10.1108/IJM-10-2021-0622>
- Karagöz, Y. (2023). SPSS AMOS META uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. 4. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Klein, M. (2020a). İşletmelerin dijital dönüşüm senaryoları-kavramsal bir model önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019. <https://doi.org/10.17755/esosder.676984>

- Klein, M. (2020b). İşletmelerde dijital dönüşüm ve etmenleri. *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 24-35.
- Leszkiewicz, A., Hormann, T., & Krafft, M. (2022). Smart business and the social value of AI. In *Smart Industry–Better Management* (pp. 19-34). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1877-636120220000028004>
- Li, D., & Estacio, J. D. (2024). The evolution of hrm: from personnel management to strategic partner. *OALib*, 11(08), 1-5. <https://doi.org/10.4236/oalib.1111928>
- Lou, Y., Hong, A., & Li, Y. (2024). Assessing the role of hrm and hrd in enhancing sustainable job performance and innovative work behaviors through digital transformation in ict companies. *Sustainability*, 16(12), 5162. <https://doi.org/10.3390/su16125162>
- Ma, W. (2023). Exploring the transformation effects of digitalization on traditional human resources management. *Polish Journal of Management Studies*, 28(2), 182-202. <https://doi.org/10.17512/pjms.2023.28.2.11>
- Mantzaris, K., & Myloni, B. (2023). Human vs technology: a cross-cultural comparison of HR professionals' perceptions. *International Journal of Manpower*, 44(1), 58-76. <https://doi.org/10.1108/IJM-05-2020-0197>
- Memon, M., Soomro, N., & Qazi, S. W. (2024). Mapping Digital Recruitment Tools Using Advanced Convergent Qualitative Meta-integration. *Vision*, 0(0). 1-12. <https://doi.org/10.1177/09722629231220989>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Muldowney, L. A., Hynes, S. M., Oglesby, M., & Dwyer, C. P. (2024). A qualitative exploration of advantages and disadvantages to using technology in the process of randomised controlled trial recruitment. *HRB Open Research*, 6, 56. <https://doi.org/10.12688/hrbopenres.13776.2>
- Oğuzhan, M. (2023). Kamu yönetiminde dijital dönüşüm: E-devletten dijital dönüşüm ofisine (ss.112-136). *Dijitalleşme ve dijital dönüşüm üzerine güncel araştırmalar* (eds. Cüneyt Dumrul Zerrin ve Kılıçaraslan Yasemin Dumrul). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztrak, M. (2023). İnsan kaynaklarında dijital dönüşüm süreci ik 4.0. (ed. Evren Dinçer). *Kamu ve özel sektör boyutuyla insan kaynakları yönetimi*, 87-110. İstanbul. Efe Akademi Yayıncılık.
- Poulose, S., Bhattacharjee, B., & Chakravorty, A. (2024). Determinants and drivers of change for digital transformation and digitalization in human resource management: a systematic literature review and conceptual framework building. *Management Review Quarterly*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s11301-024-00423-2>

- Rastgar, A. A., Basouli, M., & Kolahi, B. (2024). Digital human resource management: a mix method to identifying technical components. *2024 10th International Conference on Web Research (ICWR)*, 255-262. <https://doi.org/10.1109/ICWR61162.2024.10533367>
- Reis, J., Amorim, M., Melão, N., & Matos, P. (2018). Digital transformation: a literature review and guidelines for future research. In: Rocha, Á., Adeli, H., Reis, L.P., Costanzo, S. (eds) *Trends and Advances in Information Systems and Technologies*. WorldCIST'18 2018. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 745. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77703-0_41

Ek 1: Mülakat Formu

1. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? (Pozisyon, kıdem, eğitim durumu vb.)
2. Dijital dönüşüm kavramı size neyi ifade etmektedir? Dijital dönüşümü getiriler ve maliyetler açısından nasıl değerlendirirsiniz?
3. İKY uygulamaları için dijital dönüşümden ne düzeyde yararlanmaktasınız? (Planlama, işe alım, seçme ve yerleştirme, eğitim ve gelişim, performans değerlendirme süreçlerinde)
4. İşe alım sürecinizi kısaca anlatabilir misiniz?
5. İKY işe alımda hangi dijital uygulamalardan yararlanmaktasınız? Bu uygulamaların avantaj ve dezavantajları konusunda neler düşünmektesiniz? (İşe alım görevlileri ve adaylar açısından süreç, iletişim vb.)
6. İşe alım süreçlerinde sosyal medya uygulamalarını kullanmakta mısınız? Kullanıyorsanız bu uygulamaların işe alım süreçlerini etkilerini ifade edebilir misin?
7. İşe alım sürecinin dijitalleştirilmesinin, organizasyonel sonuçlara (çalışan verimliliği, karlılık, işten ayrılma oranı vb.) nasıl bir etkisi olmuştur?
8. İşe alım süreçlerinde dijitalleştirilmesinin, işe alım sürecinin geleceği ve sürdürülebilirliği açısından katkısını açıklayabilir misiniz?

Ek-2 Geliştirilen Temalar İlişkin Örnek İfadeler

Tema 1. Dijital Dönüşümün Anlamı

K5: “Dijital dönüşüm; işletmelerin, dijital teknolojileri kullanarak iş süreçlerini ve yöntemlerini, dijital ortamlara taşıma ve dijital dünyada var olma çabasıdır.”

K6: “Dijital dönüşüm, işletmelerin teknolojiyi kullanarak iş süreçlerini, operasyonları ve iş yapma biçimlerini yeniden şekillendirerek daha verimli, etkili ve rekabetçi hale gelmeleri sürecidir.”

K7: “Dijital dönüşüm kavramı benim için teknolojinin gücüyle her alanda optimize olma ihtiyacını ve çağın gerekliliğini yakalamanın bir yolunu ifade ediyor.”

K11: “Dijital dönüşüm, dediğimiz başlık bir şirketin tüm iş süreçlerini, hizmetlerini, iletişimi ve genel olarak tüm faaliyetlerini dijital teknolojilere dayalı olarak modern çağa uygun olarak değiştirme ve geliştirme sürecini ifade ediyor.”

Tema 2. Dijital Dönüşüm ve İşe Alım Süreçleri İlişkisi

K5: “Online mülakat; İşe alımcı tarafından etkili zaman kullanımı sağlıyor; daha kısa zamanda daha çok aday değerlendirebiliyor. İletişimin hem aday hem değerlendirici açısından online yeterli olmadığını söyleyen görüşler var ama yeni dünya da bence iki tarafta bunu etkili kullanmayı öğrendi. Dijitalleşmenin getirilerinden biri de online ortamlarda etkili iletişim yetkinliğini artırmak. Personel taleplerinin bütçe altyapısı olan sistem üzerinden yapılması ve değerlendirilmesi; Kullanıcı açısından kullanışlı ve etkili ve raporlamalarımızı güçlendiriyor. Değerlendirme uygulamaları; desteklediğim en güçlü dijitalleşmelerden biri, işverenin teknik bir şekilde değerlendirme yapmasını sağlıyor. yardımcı test uygulamaları ve online ortamda uygulanabilmesi kolaylık sağlıyor.”

K3: “...yoğun bir personel sirkülasyonuna sahip olmadığımızdan çok fazla işe alım sürecimiz olmamaktadır. Bundan dolayı dijitalleşme adımlarından olan işe alım modülünü henüz devreye almadık. Ancak yüz yüze görüşmeler kadar online görüşmeler de düzenlemektedir. Online görüşmelerin zaman tasarrufu, marka imajı vb. avantajlarından faydalanılmaktadır.”

K1: “Avature ve Greenhouse gibi araçları daha önceden kullandım. Buna ek olarak, LinkedIn ve Kariyer.net üzerinden aday araması ve ilan yayınlama yapabilmekteyiz.”

K2: “Kariyer portalları, online platformlar, kişilik envanterleri, yetkinlik testleri; Bu uygulamalar daha geniş kitlelere ulaşmak ve daha doğru adaya kısa sürede ulaşmak adına faydalıdır.”

Tema 3: Dijital Dönüşümde Kullanılan Uygulamalar

K9: “Premium LinkedIn, Chat GPT 4.0, Manatal uygulamalarını kullanıyoruz. LinkedIn tarafında özellikle belirli bir kural setine bağlı olarak otomatik mesaj atılabilmesi iletişim noktasında bizi hızlandırıyor. Bu mesajların hazırlanması, işe alımda sorulacak mülakat sorularının belirlenmesi noktasında da chat gpt’den faydalanıyoruz. Manatal ürününde ise doğrudan SAP ile entegrasyon sağlanabildiği için aday eşleştirme ve yönetim süreçlerini içgörü aracılığıyla kolaylaştırmaktadır. Bu ürünlerde belirlediğiniz kurallar bütünüünün düzenli olarak güncellenmesi ve takibi yapılmadığında, avantajları dezavantaja dönüşebilmektedir. Benzer şekilde HR ekibimize dâhil ettiğimiz arkadaşların bu ürünlerde bir tecrübesi olmaması durumunda onboarding süreci uzun sürebilmektedir.”

K8: “Kariyer.net, LinkedIn ve kişilik envanterleri için online NEO PIR uygulamalarını kullanıyoruz. Çıktı almadan sistem üzerinden hızlıca ilerlemek, kayıtların kaybolmaması ve kurumsal hafıza açısından da bize katkı sağlıyor.”

K10: “Greenhouse ve LinkedIn sistemlerinden faydalanmaktayız. İş ilanlarını yayınlama, başvuruları takip etme, görüşmeleri organize etme, referans ve teklif onay süreçlerini Greenhouse'dan takip etmekteyiz. İşlerin akışını kolaylaştırmakta ve zaman kazanmamızı sağlamaktadır.”

K11: “Türkiye’de insan kaynakları alanında kullanılan çeşitli dijital çözümleri kullanıyoruz. İlan yayınlamak için hepimizin bildiği LinkedIn, Kariyer.net platformlarını tercih ediyoruz. Geniş kitleye ulaşabiliyoruz ancak filtreleme zorluğu da yaşanıyor. Online mülakatlar için Teams uygulamasından yararlanıyoruz. Hızlı ve aktif şekilde görüşme sağlanabiliyor ve artık tüm dünyada kullanımı arttığı için adaylar için de kolaylık sağlıyor. Online envanter süreçlerimizde ise Harrison assessment, FlowQ kullanmaktayız.”

Tema 4. Sosyal Medya Kullanımı

K6: “Facebook ve Instagram üzerinden ilanlarımıza başvurabiliyorlar. Bu aşamada pozitif bir etki söz konusu. İşe alım uygulamalarından daha farklı yaş kitlelerine sosyal medya aracılığıyla daha kısa sürede ulaşabiliyoruz.”

K11: “Evet, işe alım süreçlerinde sosyal medya uygulamaları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İşe alım profesyonelleri ve şirketler, sosyal medyanın gücünden faydalanarak adayları bulma, değerlendirme ve marka bilinirliğini artırma amacıyla çeşitli sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Birçok sosyal medya platformunda adaylar firmaları tanımakta ve firmalar da adaylarla iletişim kurmayı kolaylaştırmaktadır. Biz de birçok sosyal medya kanalında aktif rol alıyoruz. Instagram, LinkedIn (ilan yayınlama), Youtube (Marka bilinirliği) gibi platformları sayabiliriz.”

K2: “Evet, LinkedIn’i kullanıyoruz. Bu uygulama nokta atışı olup, sektörel bazda doğru adaylara ulaşma konusunda oldukça avantajlıdır.”

K4: “Sosyal medya uygulamalarından faydalanmıyoruz.”

Tema 5: Dijital Dönüşümde Fayda-Maliyet

K6: “Dijital araçlar, başvuruların hızla değerlendirilmesini, görüşme süreçlerinin planlanmasını ve iletişimi hızlandırabilir. Bu da pozisyonların daha hızlı dolmasına ve işe alım sürecinin kısılmasına yardımcı olabilir. İşe alım süreci adayların yeteneklerini, deneyimlerini ve kültürel uyumlarını daha doğru bir şekilde eşleştirebilir. Bu da daha uygun adayların seçilmesine ve iş başarısının artmasına katkıda bulunabilir. Dijitalleştirme, manuel işlemleri azaltarak ve iş süreçlerini optimize ederek işe alım maliyetlerini düşürebilir.”

K5: “Süreçlerin dijitalleştirilmesinin sonuçları çalıştığımız kurumda olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Aday seçiminde avantajlarının etkisi; dijitalleşen araçların adayların yeteneklerini daha iyi ölçme ve değerlendirmeye olanak tanıyarak daha uygun bir aday seçimine ve performans ve verimliliğin artmasına neden olabilir. İşe Alımda adayların ön elemesinde avantaj ve etki sağlamıştır. Dijitalleşen işe alım süreçlerinin yeni çalışanların hızlı işe başlaması ve oryantasyonunu sağlamaktadır. İşe alım süreçlerindeki verimsizliğin ortadan kalkması ve şeffaflık sağlanması, bütün adayların mülakatlarının analizini mümkün kılan doğal ve yargısız bir ortam sağlaması açısından dijitalleşme çalışan ve işveren

arasındaki güven bağı en başından sağlayarak işten ayrılma oranlarının düşmesine neden olmuştur.”

K7: “İşe alım süreçlerinin dijitalleşmesi görüşmelerin online ortamda başlamasıyla mülakat sonucuna kadar yeteneğin değerlendirmesinde uçtan uca sürecin hız ve çeviklik kazanmasına aracı oluyor. Hem zaman hem de maliyet açısından tasarruf sağlıyor.”

K8: “Olumlu etkisi bulunuyor. Elektronik ortamda verilerin saklanması olası kazalar karşısında verilerin tutulmasına da yol açıyor.”

Tema 6. Dijital Dönüşümde Karşılaşılabilecek Zorluklar

K4: “İşe alım süreçlerimizde; Datamızı verimli kullanabilmek adına kullandığımız ERP sistemimiz mevcut. Avantaj; Pratik ve kullanıcı dostu olması verilerimizi düzenli tutma ve raporlamalarımız açısından kolaylık sağlamaktadır. Dezavantaj ise; geriye dönük veri düzenleme ve raporlamaya müdahale konularında zaman zaman sıkıntı yaratabilir ve istenilen veriyi; istenildiği şekilde düzenleme özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Online Mülakatların avantajları: Adaylara zaman ve yer sınırı olmadan ulaşma imkanı sağlamaktadır. Dezavantajı ise; Ekran karşısındaki iletişimin yüz yüze iletişime göre daha sığ kalması değerlendirmeyi zorlaştırabilir. Online Yetenek Değerlendirme Araçları ise veriye dayalı bir değerlendirmenin yapılması kişisel yargıların bir müdahalesinin olmaması daha gerçek sonuçları barındırmaktadır. Herhangi bir dezavantaj değerlendiremiyorum.”

K11: “Türkiye’de insan kaynakları alanında kullanılan çeşitli dijital çözümleri kullanıyoruz. İlan yayınlamak için hepimizin bildiği LinkedIn, Kariyer.net platformlarını tercih ediyoruz. Geniş kitleye ulaşabiliyoruz ancak filtreleme zorluğu da yaşanıyor. Online mülakatlar için Teams uygulamasından yararlanıyoruz. Hızlı ve aktif şekilde görüşme sağlanabiliyor ve artık tüm dünyada kullanımı arttığı için adaylar için de kolaylık sağlıyor. Online envanter süreçlerimizde ise Harrison assessment, FlowQ kullanmaktayız. Bu araçlar sayesinde aday değerlendirmelerini yetkinliklerine ve profillerine göre yapabiliyoruz. Buradaki tek dezavantaj belki duygusal değerlendirmeyi arka plana atmamız olabilir ancak buna oldukça dikkat ediyoruz. Envanter testlerini tek değerlendirme kriteri olarak kullanmıyoruz.”

K6: “İlan ve İş Portalları; LinkedIn, Kariyer.net, Indeed, Glassdoor gibi platformlar iş ilanlarının yayınlanmasında kullanılır. Avantajı geniş bir aday havuzu sağlamasıdır. Dezavantajı ise bazen çok genel veya kalabalık bir aday havuzu oluşturması ve filtreleme gereksinimini artırması olabilir. Bu uygulamaların avantajları genellikle sürecin hızlanması, daha geniş aday havuzlarına erişim ve verimliliğin artması şeklinde özetlenebilir. Ancak, dezavantajları da vardır; örneğin, insan etkisinin azalması, aday deneyiminde yetersizlik veya öznellik gibi durumlar söz konusu olabilir. İşe alım görevlileri açısından, bu uygulamalar süreci hızlandırabilir ve daha verimli hale getirebilir. Ancak insan etkisinin azalmasıyla iletişimde eksiklik yaşanabilir ve adaylar için daha soğuk bir deneyim olabilir. Adaylar açısından, dijital süreçler bazen iletişim eksikliği veya kişisel etkileşimi azaltabilir. Ayrıca, bazı uygulamaların adil olmayabileceği veya aday deneyimini olumsuz etkileyebileceği endişeleri de olabilir. Bu nedenle, dijital uygulamaların kullanımında dengeli bir yaklaşım önemlidir. İnsan faktörünü koruyarak, adil, şeffaf ve aday dostu bir işe alım süreci oluşturmak önemlidir. Uygulamaların kullanımı, insan etkisinin azalmadan ve aday deneyimini göz önünde bulundurarak yapılmalıdır.”

K5: “Oryantasyon süreçlerinin online eğitimler ile yapılması; Personelin oryantasyonun sağlanması şirketin bir parçası haline gelmesi ve şirketi özümsemesi açısından önemli bunun sadece dijital ortamda sağlanmasının çalışanın bağlılığına katkıda bulunacağını düşünmüyorum. Yüz yüze iletişim ve yerinde oryantasyon çalışan üzerinde her zaman daha etkili olmuştur.”

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.31>

Volume 8/4

2024 p. 567-589

OYUNCAĞIN CİNSİYETLEŞTİRİLMESİNDE BİR YENİDEN ÜRETİM ARACI OLARAK ÇEVİRİMİÇİ OYUNCAK MAĞAZALARI

ONLINE TOY STORES AS A TOOL FOR THE REPRODUCTION OF GENDERED TOYS

Ümmü ARDA*

Rabia KAYA**

Özge ERCAN***

ÖZ

Günümüzde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına sebep olan pek çok unsur bulunmaktadır. Oyuncaklar da bu unsurlardan biridir. Oyuncaklar ve oyun, bireyi gelecekteki yaşamına hazırlayan fonksiyonel araçlardır. Aynı zamanda oyuncaklar, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yineleyen ve yeniden üreten araçlardır. Bu çalışmada oyuncakların cinsiyetleştirilmesine yönelik Türkiye’de faaliyet gösteren hem fiziki hem de e-ticaret ile alışveriş yapılabilen, web sitesinde 3-5 yaş kız ve erkek oyuncakları bulunan 3 oyuncak mağazasının oyuncakları incelenerek yazılı ve görsel içerik analizi yapılmıştır. Web sitelerinde toplamda 15.420 oyuncak listelense de çalışmanın örneklemini 3-5 yaş arası kız ve erkek oyuncakları oluşturduğu için bu kapsamda 822 oyuncak çalışmaya dahil edilmiştir. 822 oyuncak içerik analizi ile 10 kategori temel alınarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, tüm oyuncak mağazalarında listelenen 822 oyuncakta erkek çocukları oyuncaklarının niceliksel bir üstünlüğe sahip olduğu; eğitici oyuncaklar ve müzik oyuncakları kategorilerindeki sayılarda hemen hemen eşit bir paylaşımın olduğu; figür oyuncak kategorisine bakıldığında kız çocukları oyuncaklarında bebeklerin ve moda ile kişisel bakımı temsil eden ürünlerin, erkek çocuk oyuncaklarında ise dinozor, süper kahraman ve aksiyon figürlerinin yer aldığı; oyuncakların renk analizine bakıldığında kız çocukları için tasarlanan oyuncakların çoğunlukla pembe, mor ve pastel tonlar gibi daha “dişil” renklerle sunulduğu, erkek çocukları için üretilen oyuncakların ise siyah, kırmızı, mavi ve parlak tonlar gibi daha “erkeksi” renklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında yarının yetişkinleri olacak bugünün çocuklarının gelişimlerini destekleyen oyuncakların toplumsal cinsiyet kalıp

* Dr., E-mail: ummu.rda@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9853-5163, İstanbul, Türkiye.

** Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Hisarcık MYO, Spor Yönetimi, E-mail: rbiakya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1382-1065, Kütahya, Türkiye.

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, Rekreasyon Yönetimi Ana Bilim Dalı, E-mail: ozge.ercan@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6271-8347, İstanbul, Türkiye.

yargılarını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ürettiği ve pekiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Oyuncak, Oyun, Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet, Rekreasyon.*

ABSTRACT

In contemporary times, a multitude of factors contribute to the perpetuation of gender stereotypes, with toys being one of the prominent elements. Toys and play serve as functional tools that prepare individuals for their future roles. Additionally, toys function as instruments that reinforce and reproduce gender stereotypes. This study examines the gendering of toys through a content analysis of toys from three toy stores operating in Turkey, which are accessible both physically and through e-commerce platforms, and feature toys for boys and girls aged 3-5 on their websites. Although these websites list a total of 15,420 toys, the sample for this study is confined to 822 toys specifically designed for boys and girls aged 3-5. The content analysis of these 822 toys was conducted based on 10 categories. The findings indicate that toys for boys exhibit a quantitative dominance across all toy stores, with an almost equal distribution in the categories of educational toys and musical toys. In the category of figurine toys, it was observed that girls' toys predominantly consist of dolls and items representing fashion and personal care, whereas boys' toys include dinosaurs, superheroes, and action figures. Regarding the color analysis, it was found that toys designed for girls are predominantly presented in softer and more “feminine” colors such as pink, purple, and pastel shades, whereas toys for boys are characterized by more “masculine” colors such as black, red, blue, and vibrant tones. In light of these findings, it is concluded that the toys which support the development of today's children, who will become tomorrow's adults, serve to reproduce and reinforce gender stereotypes and gender inequality.

Key Words: *Toy, Game, Gender, Sex, Recreation.*

Giriş

Oyuncaklar toplumların bir ürünüdür. Oyuncakların varoluşu, bir ulusun insanlarının umutlarını, hedeflerini, değerlerini ve önceliklerini ortaya koymaktadır. Üretildikleri dönemin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısını yansıtan önemli birer tanık olarak karşımıza çıkan oyuncaklar, basit halk sanatı ürünlerinden gelişmiş sanayi ürünlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede üretildikleri dönemlerin ekonomik koşullarını, toplumsal normlarını ve kültürel değerlerini gözler önüne sermektedir. Örneğin, el yapımı ahşap oyuncaklar, daha basit ve yerel üretim tekniklerini ve halk sanatını temsil ederken, endüstriyel olarak üretilmiş plastik oyuncaklar, kitlesel üretim ve modern teknolojinin ilerlemesini simgelemektedir. Aynı zamanda, oyuncaklar dönemin popüler kültür unsurlarını, çocukların hayal dünyalarını ve eğitim anlayışlarını da yansıtmaktadır. Böylece, sadece çocuklar için eğlence araçları değil, aynı zamanda geçmişin sosyo-ekonomik ve kültürel kodlarını taşıyan önemli belgelerdir. Ayrıca, çocukların birer yetişkin olduklarında yönelecekleri meslekleri, edinecekleri hobileri, aileleri içerisindeki davranış kalıpları gibi durumları destekleyici ve yönlendirici bir araç olduğu

varsayımından hareketle bu çalışmanın amacı, oyuncakların var olan toplumsal cinsiyet rolleri eşitsizliğini ve süregelen toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yeniden üreten bir araç konumunda olup olmadığına yönelik eleştirel bir bakış açısı sunmaktır.

Oyuncak

Oyuncak, oyun oynamak amacıyla kullanılan her türlü araçtır. Bu araçlar, doğal çevreden elde edilen nesnelerden, örneğin ağaç dallarından, insanların ürettiği ve tasarladığı eşyalara, örneğin topaçlara kadar geniş bir yelpazeye yayılabilir. Oyuncaklar, çocukların hayal gücünü besleyen, eğlence sağlayan ve bazen de eğitici işlevi olan objelerdir (Bener, 2008: 1). “Bir ayağı düş dünyasında diğer ayağı ise gerçek dünyada bir köprü” (Egemen ve ark., 2004: 39) olan oyuncaklar çocukların oyunlarını oynamaları için kullandıkları çeşitli somut araçlardır. Oyun oynamaya yardımcı olan bu araçlar oyun faaliyetlerinin türünü, tarzını ve zenginliğini belirleyen unsurlardır. İyi ve işlevsel bir oyuncakla oynamak, çocuğun hayal kurma ve yaratıcı düşüncesini teşvik etmektedir. Çocuğun diğer insanların dünyasına, şimdiki ve gelecekteki yaşamına daha iyi entegre olmasına da yardımcı olmaktadır (Dostal, 2015: 2).

Oyun ve oyuncak, çocukların hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir ve çocukların bilişsel, motor, psikososyal, duygusal ve dilsel becerilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Kendine güvenen, yaratıcı ve mutlu çocuklar yetiştirmede de önemli bir rol oynayan oyun ve dolayısıyla oyuncaklar, çocuğun gelişiminin her aşamasında sağlıklı bir birey olarak toplumun bir parçası olabilmesi için önem taşımaktadır. Dağ ve ark., (2021) “Çocuk oyuncağı” olarak hafife alınan ancak aslında çocuk dünyasında çok ciddi bir anlamı olan oyuncaklar, çocukların çocukluklarını yaşama, bedensel ve ruhsal sağlıklarını geliştirme ve mutlu olma haklarının temel bir parçasıdır. Bu hak, çocukların temel ihtiyaçları arasında yer alır ve aynı zamanda çocuk haklarının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Çocuklar, oyuncaklar ve oyunlar aracılığıyla hem fiziksel hem de duygusal olarak sağlıklı bir şekilde büyümektedirler. Dolayısıyla toplumun her kesiminin çocukların bu temel haklarını tanıması ve onların sağlıklı gelişimlerine katkıda bulunacak uygun oyun ve oyuncaklara erişimlerini sağlaması elzemdir (Dağ ve ark., 2021: 414-419).

Toplumsal Cinsiyet ve Yeniden İnşası

Toplumsal yaşam içerisinde etkileri geçmişten günümüze kadar süren toplumsal cinsiyet kavramının geçmişi oldukça yenidir. Geçmiş dönemde, İngilizcede “sex” kelimesi ile ifade edilen cinsiyet kavramı kadın ve erkeklerin fiziksel özelliklerini ve onların farklı toplumsal rollerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak “sex” teriminin zamanla insanların kendilerini ifade etme biçimlerini, kültür içindeki davranışlarını ve sosyal çevrelerini tanımlamak için yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, bir bireyin fiziksel bedeni, farklı yaşam deneyimlerini ve bu deneyimlerin beklentilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Hameed ve Shukri, 2014: 2).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki temel fark, cinsiyetin biyolojik gerçeklikleri ifade ederken, toplumsal cinsiyetin kültürel ve sosyal olarak inşa edilen özellikleri tanımlamasıdır. Cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıkları içerirken; toplumsal cinsiyet, kültürel normlar ve sosyal roller aracılığıyla belirlenen davranışları ve beklentileri kapsamaktadır (Arda ve ark., 2021: 5792). Bu ayrım, toplumsal cinsiyet rollerinin değiştirilebilir olduğunu ve kültürel inşaların ise zamanla evrilebileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır (Oakley, 1972: 16).

Toplumsal cinsiyet, biyolojik bir gerçeklikten ziyade toplumsal bir inşadır. Bu kavrama göre, bireylerin erkek ya da kadın olarak etiketlenmesi, tamamen sosyal bir süreçtir. Simone de Beauvoir, “İkinci Cins” (1953) adlı eserinde “kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesiyle toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyeti yansıtmadığını, aksine toplumsal ve kültürel süreçlerin bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, erkek ve kadın kimliklerinin politik kurgular olduğunu ve bu kurguların kadınları erkeklere tabi kılmayı amaçladığını belirtmektedir. Dolayısıyla, toplumsal örgütlenmenin, siyasi ve ekonomik ilişkilerin temelinde doğanın değil toplumsal insanın süreçleri yatmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten daha belirgin bir şekilde inşa edilmesi ve kültürel bir araç olarak kullanılması onu daha öncelikli kılmaktadır (Cavallaro, 2003: 12-13).

Yeni doğan bir bebek daha ilk andan itibaren kız ya da erkek olarak kategorize edilmektedir. Onların bedenlerine tanımlayıcı sıfatlar, nitelikler, umutlar ve beklentiler yüklenmektedir. Bebekler, güzel, sevimli, güçlü, kaslı, tatlı kalpli, iyi huylu, cesur gibi sıfatlarla tanımlanabilir ancak bu kelimeler rastgele kullanılmamaktadır. Bu sıfatların bazıları kızlara bazıları ise oğlanlara özgüdür. Başlangıçta fiziksel olarak bir erkek bebek ile bir kız bebek arasında bezleri takılıyken gözle görülür bir fark olmasa da zamanla çocuklar uygun toplumsal cinsiyet davranışlarını öğrenmeye açık olup büyük ölçüde toplumun beklentilerini karşılamaya başlamaktadır. Büyüdükçe hem okullarda hem de medya aracılığıyla cinsiyet ve cinsiyet farklılıklarına ilişkin sayısız mesajla karşılaşan çocuklar bu mesajları içselleştirmektedir. Uzun vadede birer yetişkine evrilen bu çocuklar kendi çocuklarına da benzer bir tutum sergileyerek cinsiyet farkını yeniden üretmektedir (Ahl, 2004: 22-23).

Bugün ders kitaplarından reklamlara, oyuncaklardan çizgi filmlere birçok araç toplumsal cinsiyet rollerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden inşasına katkıda bulunmaktadır. Çocuklar iki yaşına geldiklerinde kendi cinsiyetlerini anlamaya ve kadın ile erkeği birbirinden ayırt edebilme farkındalığına sahip olmaktadır. Bu farkındalık hem aile hem de çevredeki diğer kişilerin kadın ve erkek cinsiyetine farklı davranması şeklinde ifade edilmektedir. Bu süreç, çocukların toplum tarafından belirlenen sosyal rolleri kabul etmeye başlamasına zemin hazırlamaktadır (Dökmen, 2015: 43). Bu dönemde, çevrelerindeki kadınların kullandığı kozmetik ürünlerin kokuları, giyinme tarzları ve saç biçimleri gibi çeşitli görsel ve işitsel işaretler, çocukların toplumsal cinsiyet ayrımını öğrenmelerinde etkili olmaktadır (Giddens, 2012: 209).

Eğitim, kültür vb. toplumsal kurumların ve bizzat toplumun kadın ve erkekler için uygun gördüğü roller, davranış kalıpları ve sorumlulukların kadın ve erkeklere yüklenmesi, toplumsal inşa olarak ele alınmaktadır (Ecevit, 2021: 9). Çocukların toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirmeye başladığı yer aile ortamıdır (Connell, 1985:119). Ancak bu normların etkisi aile ile sınırlı değildir. Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının etkisi işgücü piyasasında da etkisini göstermektedir. Zira kadın ve erkeklere ilişkin kalıpyargılar, mesleklerin gerektirdiği niteliklerle ilişkilendirilir ve nihayetinde “kadınlara/erkeklere uygun meslekler” biçiminde tanımlamalar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde meslekler cinsiyetleştirilmiş olmaktadır. Başka bir ifade ile toplumsal cinsiyet kalıpyargıları mesleklere ilişkin reçetelerini sunmakta ve kişilerin hür seçimlerini sınırlandırmaktadır. Toplumun “erkek işi” olarak gördüğü meslekleri seçen kadınlar veya tam tersi durumda kalan erkekler reçeteye meydan okumuş olarak gösterilmektedir (Ecevit, 2021: 12).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin inşası, kadınlar ve erkekler arasındaki farklı muamele ve kaynak dağılımındaki eşitsizliğin meşrulaştırılmasına dayanmaktadır. Bu durum, kadınların ev içi iş bölümünde üstlendikleri eşitsiz yükleriyle somut bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Bu yüklerin varlığı, kadınların bu rolleri gönüllü olarak ve doğal içgüdülerinin bir sonucu olarak yerine getirdikleri varsayımı üzerine kurulmuştur. Sosyal aktörler tarafından meşrulaştırılan bu süreç, zamanla erkekler ve kadınlar için uygun davranışları tanımlayan yerleşik normlara dönüşmektedir (Connell, 1985:119). Benzer durum erkekler için de geçerli görünmektedir. Hem ülkemizde hem de dünyada ev içinde yapılması gereken teknik bilgi ve beceri gerektiren işlerin erkeklerin sorumluluğunda olduğu düşüncesinin yaygın olduğu belirtilmektedir (Sancar ve Göç, 2021: 31-32). Günlük hayatımızın çoğu, toplumla geniş bir ilişki ya da birebir ilişki içinde olmak yerine ev, iş yeri ve otobüs kuyruğu gibi ortamlarda geçmektedir. Cinsel politika uygulamaları da çoğunlukla kurumlarla ilgilidir. Örneğin, şirketlerde ayrımcı işe alımlar, okullarda cinsiyetçi olan ya da olmayan müfredatlar gibi cinsiyete ilişkin mevcut görüşleri değiştiren araştırmaların çoğu, iş yerleri, piyasalar ve medya gibi kurumlarla toplumsal cinsiyet ideolojilerini yerleştirmektedir (Connell, 1985:119). Özetle toplumsal cinsiyet ideolojileri cinsiyetlerin toplumda nasıl algılandığını, bu algıların hangi normlara göre şekillendiğini ve toplumsal cinsiyet rollerinin hangi ideolojilerle desteklendiğini ele alan bir kavramdır. Bu ideolojiler, cinsiyetin sosyal olarak inşa edilmiş anlamlarını ve erkeklik ile kadınlık rollerini pekiştiren veya dönüştüren unsurları incelemektedir.

Toplumsal cinsiyet ideolojileri, sosyal normların, uygulamaların ve kuralların temelini oluştururken, eril ve dişi kimlikleri de şekillendirmektedir. Bu kimlikler ve ideolojiler, “kültür” adı altında maskelenmekte, geleneksel olarak savunulmakta, değişmez ve doğal olarak algılanmaktadır. Bu toplumsal cinsiyet ideolojileri, günlük yaşamı şekillendiren eğitim gibi kurumlara sızmakta ve yeniden üretilmektedir (Subrahmanian, 2005: 398). Bu noktada öğretmenlerin toplumsal cinsiyet normlarına yönelik tutumlarından eğitimde kullanılan öğretim materyallerine kadar birçok araç toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmektedir.

Eğitim alanında en çok kullanılan materyallerden bir tanesi olan kitapların toplumsal cinsiyet rolleri bakımından incelendiği araştırmalar (Sarıtış ve Şahin, 2018; Çeçen, 2015; Doğanay ve Çapur, 2021; Arda ve ark., 2024; Yaylı ve Çınar, 2014; Özdemir ve Karaboğa, 2019; Şeren ve ark., 2022) kitapların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Kitapların yanı sıra dizi, film, çizgi film, reklamlar gibi içeriklerin de toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesinde önemli araçlar olduğu alanda yapılan çalışmalarda (Dumanlı, 2013; Gündüz-Kalan, 2010; Yalman ve Güdekli, 2018; Uluyağcı ve Yılmaz, 2007; Etiler ve Zengin, 2015; Durmuş ve Sever, 2016; Ünlükaya, 2021; Deniz, 2021; Özsoy, 2016; Zor ve Bulut, 2020; Erbaş, 2019; Varlı-Gürer ve Gürer, 2020) ortaya konulmuştur.

Eğitim materyalleri ve medya içeriklerinin yanında, oyuncaklar da çocukların toplumsal cinsiyet normlarını öğrenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Oyuncaklar, çocukların oyun oynarken geliştirdikleri sosyal roller ve kimlikler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Oyuncaklar aracılığıyla çocuklar, cinsiyetlerine uygun görülen rollerin ne olduğunu öğrenir ve bu rolleri benimser. Örneğin, kız çocuklarına genellikle bebekler ve mutfak setleri verilirken, erkek çocuklarına ise arabalar ve inşaat oyuncakları sunulmaktadır. Bu oyuncaklar, çocukların cinsiyetlerine uygun görülen davranış kalıplarını pekiştirmekte ve toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için çocukların oyun oynarken kullandıkları oyuncakların cinsiyetçi kalıplardan arındırılması büyük önem taşımaktadır.

Çocukların maruz kaldıkları oyuncaklar, resimli kitaplar ve televizyon programları, erkek ve dişi özellikleri arasındaki farkları vurgulama eğiliminde olmaktadır. Oyuncak mağazaları ve kataloglar, ürünlerini toplumsal cinsiyete göre sınıflandırmakta ve cinsiyetten bağımsız görünen oyuncaklar bile pratikte toplumsal cinsiyet ayrımını yansıtmaktadır. Örneğin, oyuncak yavru kedi ve tavşan figürlü oyuncaklar kız çocukları ile daha fazla ilişkilendirilirken aslan ve kaplan figürlü oyuncaklar oğlan çocukları için daha uygun görülmektedir. Bu tür ayrımlar, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini öğrenme ve içselleştirme sürecini pekiştirmektedir (Giddens, 2012: 209).

Oyuncak Yoluyla Toplumsal Cinsiyet Normlarının Yeniden Üretimi

Bireyler, gerçek ya da sanal ortamlarda karşılaştıkları kişilerin, olay ve durumlar karşısındaki tutumlarını gözlemleyerek onların davranışlarını model alarak bu davranışları taklit etmektedir. Zaman içerisinde taklit edilen bu davranışlar kişinin kendi davranış örüntüsüne eklenmekte, pekiştirilmekte ve tekrarlanarak kalıcı hale gelmektedir. Bu süreç, model alarak ve taklit ederek öğrenme şeklinde adlandırılmaktadır. Kitle iletişim araçları, sundukları modeller aracılığıyla bu öğrenme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal psikoloji alanında kitle iletişim araçlarının davranışların öğrenilmesindeki rolü, uzun zamandır kabul edilmektedir. Kitle iletişim araçlarının, cinsiyet kalıp yargıları ve önyargılarının sürdürülmesindeki etkisinin önemi alan yazında birçok araştırma tarafından kanıtlanmıştır. Kültürler ve zaman dilimleri arasında farklılıklar olsa da

kadınların toplumsal yeniden üretim araçları aracılığı ile sunulduğu hala bir gelenekselliği ve ataerkili içerisinde barındırmaktadır (Dökmen, 2015: 142-143). Günümüzde kitle iletişim araçlarının ve internetin yaygın kullanımı özellikle küçük yaş gruplarının gün içerisinde birçok örtük veya açık mesaj almasına neden olmaktadır. Çocuğun erişiminin olduğu geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini içeren her türden içerik toplumsal cinsiyete dair kalıp yargıların ve önyargıların pekişmesine katkıda bulunmaktadır. Alınan mesajlar çocukların cinsiyet rollerine dair algılarını şekillendirmekte ve bu rollerin devamlılığını sağlamaktadır. Çocuklar kendi yaş gruplarına yönelik ürünlerin tanıtıldığı reklam filmlerinde de toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına maruz kalmaktadırlar (Gündüz-Kalan, 2010: 86-87; Başfıncı ve Altıntaş, 2018: 228; Demiray ve Dündar, 124). Çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair algısını etkileyen bu tür uygulamalar, yaşları ilerledikçe oda düzeninden oynadıkları oyun ve oynamayı tercih ettikleri oyuncaklara kadar yaşamlarının birçok alanını etkilemektedir.

Oyuncak ve cinsiyete dair araştırmalar, çocukların oyuncak tercihlerinde onların toplumsal cinsiyete ilişkin algılarının önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Güder ve Alabay, 2016: 91; Güder ve Yıldız, 2016: 9; Kuzu, 2015: 3; Henshaw ve ark., 1992: 229). Çocukların oyuncak tercihlerinde cinsiyete göre açık bir farklılaşma gözlenebilmektedir. Bu durumun oluşmasındaki en temel neden çocukların zihinlerine aile, eğitim, medya vb. araçlar vasıtası ile kazınmış toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıdır.

Literatürde yapılan araştırmalar kızların oyuncak bebekler, peluş oyuncaklar, minyatür ev eşyaları, doktor ve mutfak setleri ile daha fazla oynamayı tercih ettikleri; oğlanların ise araba ve diğer taşıt oyuncakları, savaş oyuncakları ile oynamayı tercih ettiklerini ortaya koymaktadır (Sezici ve Yiğit, 2019: 184; Çiftçi ve Özgün, 2011: 2255; Güven, 2018, 811; Aksoy ve Baran, 2017; 123). Oyuncak şirketleri, cinsiyetlendirilmiş tüketici tercihlerinin farkındalığı ile oyuncaklarını tüketicilerin bu eğilimlerine göre geliştirip pazarlayarak cinsiyetlendirilmiş oyuncak üretmeye ve cinsiyetlendirilmiş reklam stratejileri ile sunmayı sürdürmektedirler (Williams, 2006: 41).

Toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinde en önemli noktalardan bir diğeri oyuncakın tasarım ve üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Tasarım, toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, sınıf ve etnik kökene dayalı eşitsizliklerin ve baskıların hem olduğu hem de yeniden üretildiği karmaşık bir alan olarak dikkat çekmektedir. Özellikle oyuncak tasarımı, geleneksel ikili cinsiyet ayrımının kökleşmiş pratikleri ve kullanıcıların kırılabilirlikleri nedeniyle önemli bir çalışma alanı haline gelmektedir. Oyuncak tasarımı süreci, 'pembe ve mavi' kutuplaşmasını yeniden üretirken aynı zamanda aktörlerin anlık etkileşimlerle toplumsal cinsiyeti birlikte inşa ettiği çeşitli maddi pratikleri de içermektedir. Bu süreç, tasarımcıların ve ürünlerin cinsiyetlendirilmiş maddesellikleri hem yeniden üretmesine hem de yapı söküme uğratmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, dönüştürücü ve bütüncül bir cinsiyet yapı sökücü yaklaşım, toplumsal cinsiyet normlarını çözmekle kalmamakta, aynı zamanda bu normları topluluklar aracılığıyla yeniden inşa ederek dönüştürmektedir (Koyun, 2021). Tasarımcılar ve ürünler, toplumsal

cinsiyet normlarını olduğu gibi devam ettirebileceği gibi bu normları sorgulayıp çözümleyebilmektedir. Bu süreç, toplumsal cinsiyet normlarını aynı zamanda topluluklar aracılığıyla yeniden inşa etmektedir.

Toplumsal cinsiyet normlarının dönüştürülmesi, seri üretimden geçerek üretilen oyuncakların mağazalara dağıtımı, sonrası ve mağaza raflarında yerini alması vb. süreçlerinde devam etmektedir. 2012 yılında Birleşik Krallık'ta gönüllü ebeveynler aracılığıyla başlatılan “Let Toys Be Toys” kampanyası ile bu uygulamalar sorgulanmıştır. Bu kampanya ile özellikle oyuncak mağazalarında kızlar ve oğlanlar için farklı kategoriler yaratılmasına karşı çıkılarak ayırım yapmaksızın her çocuğun tüm oyuncaklarla oynamasını teşvik etmek amaçlanmıştır. Bu kampanya sonucunda, oyuncakların cinsiyete göre değil tema ve işlevlerine göre düzenlenmesi hedeflenmiştir. Nitekim Hamley's firması bu düzenlemeyi yapmıştır (Lettoysbetoys, 2024 <https://www.lettoysbetoys.org.uk/research/2012-research/>; The Guardian, 2011 <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2011/dec/13/hamleys-steps-towards-gender-equality>).

Ülkemizde faaliyet gösteren oyuncak mağazalarına girildiğinde göze çarpan reyonların renkleri olmaktadır. Reyonların ve oyuncakların renkleri çoğunlukla “pembe renkli oyuncaklar kızlara, mavi renkli oyuncaklar ise oğlanlara” şeklinde ayrılmaktadır. Bu renk kodlaması, cinsiyet kalıp yargılarını ve toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek yeniden üretmektedir. Oyuncak mağazalarındaki reyonların bu şekilde düzenlenmesi çocukların cinsiyete dayalı tercihlerini belirginleştirmekte ve cinsiyetlendirilmiş oyuncak üretimini ve pazarlamasını devam ettirmektedir.

Farklı bir ifade ile oyuncak mağazalarının düzeni, kullanılan renkler, oyuncakların desenleri gibi faktörler toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını yineleyerek toplumsal cinsiyet konumlandırmalarını yeniden üretmektedir (Dönmez ve Mirioğlu, 2022: 66-67; Akgül ve Özer, 2021: 4).

Bu çalışmada hem online hem de fiziki anlamda alışveriş yapma olanağına sahip oyuncak mağazalarının tercih edilmesi özellikle T.C. Ticaret Bakanlığı, (2023) günümüzde gelişen teknoloji ve yaygın internet kullanımı ile tüketim ve alışveriş somut mağazalardan dijitalle kaymış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Türkiye’de e-ticaret hacmi 2022-2023 yılları arasında %115,15 artış göstermiştir. Bu veri, sektörün bir yıl içinde iki kattan fazla büyüdüğü anlamına gelmektedir. Aynı rapor, e-ticaret hacmini oluşturan sektörlerle ilişkin 2023 yılına ait reel değişimleri de göstermektedir. Söz konusu grafikler sektörel olarak incelendiğinde en çok artışla kuyumculuk başı çekerken ikinci sırada oyun, oyuncak ve hobi sektörü gelmektedir (TC. Ticaret Bakanlığı, 2023: 19-25).

Yöntem

Araştırmada nitel bir desen olan, içerik analizi yöntemi kullanılarak online oyuncak mağazalarında yer alan ürünler kategorilere ayrılarak ve kodlama yapılarak incelenmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki alışveriş merkezlerinde yerleşik mağazaları bulunan ve aynı zamanda online satış yapan üç oyuncak mağaza zinciri oluşturmaktadır. A, B ve C şeklinde kodlanan mağazaların online alışveriş sitelerine 16.06.2024 tarihinde erişilmiştir. Araştırmanın örneklemini ise 3-5 yaş düzeyindeki kız ve erkek oyuncaklarıdır.

İçerik analizi, mevcut metinlerin ne anlama geldiği, neden var olduğu kimlere hitap ettiği gibi sorulara cevap arayan (Krippendorff, 2019:87) görsel, işitsel ve yazılı araçların sistemli bir şekilde incelenmesidir (Alanka, 2024:64). İçerik analizi, iletişimin gönderimsel düzeniyle ilgilenmenin yanında bu düzen dahilindeki frekanslar, desenler, değer ve tutumları anlatan öğeleri ortaya çıkarmaya yönelik sistematik bir yöntemdir (Fiske, 2010:137). Nitel içerik analizi, çalışmada yer alan yorumları ve çalışma hipotezlerini desteklemek üzere analiz edilen içeriklerden ve literatürde bu içeriklerin kapsamında yer alan bölümlerden alıntılar yapılmasına, paralellikler kurulmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, tespit edilen metaforların ayrıntılı bir şekilde açıklanarak çalışmanın sonuca ulaşılmasını sağlamaktadır (Krippendorff, 2019:93). Bu çalışma, herkesin erişimi olan üç oyuncak mağazasındaki oyuncakların biçimsel ve örtük anlamları toplumsal cinsiyet kalıp yargıları doğrultusunda yorumlanarak oyuncak ve cinsiyet arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Oyuncakların biçimsel yapıları, oyuncaklarda kullanılan renk tonları ve tüm bu unsurlara sahip olan oyuncakların cinsiyete göre ayrımı bulgularda kategori haline getirilerek tablolarda belirtilmiştir.

Çalışma üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada A, B ve C oyuncak mağazalarının arama kutularına “oyuncak” kelimesi yazılarak arama yapılmış “3-5 yaş” kategorisi ve “en çok satanlar” filtreleri uygulanarak oyuncaklar listelenmiştir. “Unisex” şeklinde tanımlanan veya ürün açıklamasında hem kız hem de erkek oyuncak olduğu belirtilen ürünler araştırmaya dahil edilmemiştir. Her bir kategori için hem “kız” hem “erkek” seçeneği işaretlenerek kategori bazında kız ve erkek çocuklara “uygun” bulunan oyuncakların sayısı tespit edilmiştir. İkinci aşamada, online oyuncak mağazalarında sıklıkla kullanılan 10 kategori belirlenmiş ve araştırma bu kategoriler üzerinde arama yapılarak yürütülmüştür. Bazı oyuncakların mağazalar tarafından aynı anda birkaç kategoride gösterilmesi sebebiyle araştırma için belirlenen kategorilerin dışında kalan oyuncaklar ve mağaza tarafından o kategori ile ilişkilendirilmeyen oyuncaklar çalışmaya dahil edilmemiştir. C Mağazası incelenirken “oyuncak silah ve kılıç” ve “eğitici oyuncaklar” başlığındaki kategorilere erişilemediğinden arama kutusu yoluyla bu ibareler aratılarak oyuncaklara erişilmiştir. Her bir kategori başlığından ilk çıkan 20 kız 20 erkek oyuncak olmak üzere 40 oyuncak listelenmiş, 20 üründen az olan kategorilerde listelenen oyuncaklar da tümü ile çalışmaya dahil edilerek 822 oyuncak renk tonu ve oyuncak türü bakımından incelenmiştir. Üçüncü aşamada ise, her mağaza için en fazla ürün barındıran “figür oyuncakları” ve “oyun setleri” kategorilerinde bulunan ürünler hem renk hem de cinsiyet doğrultusunda analiz edilmiştir. Bazı ürünlerin aynı anda birkaç kategori altında geçmesi ve bazı oyuncakların hem kız hem de erkekler bölümünde listeleniyor olması, kategori bazında ve cinsiyet bazında da bazı ürünlerin adet olarak tekrarını içermesi, araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmada internet

sitelerinde bulunan oyuncak adetlerinin toplam sayılarının bu sınırlılıklara bağlı olarak değişiklik göstereceği ve ayrıca online mağazalardaki ürünlerin sirkülasyonu da göz önünde bulundurulmuştur.

Bulgular

A mağazasının arama kutusuna oyuncak yazılıp kategori fark etmeksizin “3-5 yaş” grubu işaretlendiğinde unisex oyuncaklar dışarıda bırakılarak belirlenen kategorilere bağlı kalmaksızın 959 kız, 1433 erkek olmak üzere toplamda 2392 ürün listelenmiştir.

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyuncağı (Adet)	Erkek Oyuncağı (Adet)
Araba	9	752
Figür Oyuncaklar	54	301
Oyun Setleri	170	243
Oyuncak Silah ve Kılıç	0	9
Eğitici Oyuncaklar	-	-
Müzik Aletleri	5	4
Bebekler	538	8
Kozmetik ve Takı	59	0
Peluşlar	108	74
Yapı Oyuncakları	16	42
Toplam:	959	1433

Tablo 1: A Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Kategorileri ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

B mağazasının arama kutusuna oyuncak yazılıp kategori fark etmeksizin “3-5 yaş” grubu işaretlendiğinde 4420 kız, 5454 erkek, olmak üzere toplamda 9874 ürün listelenmiştir. Ürün sayısının bu kadar yüksek olmasının nedeninin unisex oyuncakların hem kız ürünlerine hem de erkek ürünlerine mağaza tarafından dahil edilmesi olduğunu belirtmek gerekir.

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyuncağı (Adet)	Erkek Oyuncağı (Adet)
Araba	142	1714

Figür Oyuncaklar	1703	1812
Oyun Setleri	585	913
Oyuncak Silah ve Kılıç	-	71
Eğitici Oyuncaklar	152	146
Müzik Aletleri	-	-
Bebekler	960	-
Kozmetik ve Takı	0	0
Peluşlar	577	462
Yapı Oyuncakları	272	279
Toplam:	4420	5454

Tablo 2 B Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Kategorileri ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

C mağazasının arama kutusuna oyuncak yazılıp kategori fark etmeksizin “3-5 yaş” grubu işaretlendiğinde 1050 kız, 2808 erkek olmak üzere toplamda 3858 ürün listelenmiştir.

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyuncağı (Adet)	Erkek Oyuncağı (Adet)
Araba	3	1544
Figür Oyuncaklar	29	85
Oyun Setleri	293	430
Oyuncak Silah ve Kılıç	0	20
Eğitici Oyuncaklar	290	435
Müzik Aletleri	6	15
Bebekler	376	7
Kozmetik ve Takı	0	0
Peluşlar	22	144
Yapı Oyuncakları	31	128

Toplam:	1050	2808

Tablo 3 C Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Kategorileri ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Tablolar 1. Tablo 2. ve Tablo 3. online satış yapan üç farklı mağazada kız ve erkek çocuklarla ilişkilendirilen oyuncakların kategori bazında dağılımını göstermektedir. Online mağazalarda bulunan oyuncakların cinsiyet değişkeni gözetilerek adetlerine bakıldığında mağazaların erkeklerle ilişkilendirdiği oyuncakların görece daha fazla ve çeşitli olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum oyuncakların cinsiyete göre ayrıştırıldığını ve erkek çocuklarına yönelik daha fazla ürün sunulduğunu göstermektedir.

Tüm mağazalarda araba, figür oyuncakları ve oyun setleri gibi kategorilerde erkek çocukları için oyuncak sayısının kız çocuklarına göre çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Oyuncak bebek kategorisinde ise kız çocukları için sunulan oyuncakların sayısı erkek çocuklarına kıyasla çok daha fazladır. Bu hem kız hem erkek çocuklarının geleneksel cinsiyet rollerine yönlendirildiğini göstermektedir. Eğitici oyuncaklar ve müzik oyuncakları kategorilerindeki sayılara cinsiyet değişkeni dikkate alınarak bakıldığında bu kategoriler daha nötr bir görünüm sunmaktadır.

Oyuncak Kategorisi	Kız (Adet)	Oyuncağı %	Erkek (Adet)	Oyuncağı %
Araba	154	%2.41	4010	%41.61
Figür Oyuncaklar	1786	%27.91	2198	%22.81
Oyun Setleri	1048	%16.38	1586	%16.46
Oyuncak Silah ve Kılıç	0	%0.00	100	%1.04
Eğitici Oyuncaklar	442	%6.91	581	%6.03
Müzik Aletleri	11	%0.17	19	%0.20
Bebekler	1874	%29.28	15	%0.16
Kozmetik ve Takı	59	%0.92	0	%0.00
Peluşlar	707	%11.05	680	%7.06
Yapı Oyuncakları	319	%4.98	449	%4.66
Toplam:	6400	%100	9638	%100

Tablo 4 A, B, C Mağazaları Kategori Toplamı

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyunağı (Renk Yoğunluğu)	Erkek Oyunağı (Renk Yoğunluğu)
Araba	Pembe, Mor ve Pastel Tonlar	Siyah, Mor, Bordo, Sarı, Mavi, Kırmızı, Yeşil, Beyaz, Turuncu ve Çok Renkli
Figür Oyuncaklar	Pastel Tonlar, Mor, Pembe, Lila	Kahverengi, Yeşil, Gri, Kırmızı, Mavi, Siyah, Lacivert, Çok Renkli
Oyun Setleri	Pembe, Pastel Tonlar, Gri, Mavi, Mor	Kırmızı, Turuncu, Sarı, Mavi, Siyah, Lacivert, Çok Renkli
Oyuncak Silah ve Kılıç	-	Siyah, Gri, Kırmızı, Kahverengi, Turuncu, Mavi
Eğitici Oyuncaklar	-	-
Müzik Aletleri	-	-
Bebekler	Pembe, Mor, Lila, Mavi, Pastel Tonlar	Siyah
Kozmetik ve Takı	Beyaz, Pembe, Kırmızı, Sarı, Gri, Lila, Pastel Tonlar, Mavi	-
Peluşlar	-	-
Yapı Oyuncakları	Pastel Tonlar, Pembe, Mor, Sarı	Mavi, Sarı, Kırmızı, Çok Renkli, Siyah, Mavi, Canlı Renkler

Tablo 5 A Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Cinsiyetlere Göre Renk Dağılımları

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyunağı (Renk Yoğunluğu)	Erkek Oyunağı (Renk Yoğunluğu)
Araba	Pembe	Mavi, Bordo, Sarı, Kırmızı, Yeşil, Canlı ve Çok Renkli
Figür Oyuncaklar	Pembe, Mor, Pastel Tonlar, Mavi, Lila	Kırmızı, Gri, Mavi, Siyah, Çok Renkli
Oyun Setleri	Pembe, Mavi, Mor, Lila	Mavi, Gri, Yeşil, Turuncu, Sarı, Kırmızı, Siyah, Canlı ve Çok

	Pastel Tonlar	Renkli
Oyuncak Silah ve Kılıç	-	Mavi, Turuncu, Siyah, Sarı, Çok ve Canlı Renkler
Eğitici Oyuncaklar	Pembe, Mor, Mavi	Kırmızı, Sarı, Mavi
Müzik Aletleri	Sarı, Siyah, Kırmızı	Sarı, Siyah, Kırmızı
Bebekler	Mor, Pembe, Mavi, Turuncu, Sarı, Pastel Tonlar	-
Kozmetik ve Takı	-	-
Peluşlar	Pembe, Mor, Siyah, Beyaz, Yeşil, Turuncu, Pastel Tonlar	Bordo, Yeşil, Mavi
Yapı Oyuncakları	Pembe, Çok Renkli Pastel Tonlar, Mavi	Çok ve Canlı Renkler, Mavi, Kahverengi

Tablo 6 B Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Cinsiyetlere Göre Renk Dağılımları

Oyuncak Kategorisi	Kız Oyunağı (Renk Yoğunluğu)	Erkek Oyunağı (Renk Yoğunluğu)
Araba	Sarı, Bordo	Siyah, Sarı, Kırmızı, Turuncu, Mavi, Mor, Bordo, Gri, Kırmızı ve Canlı Renkler
Figür Oyuncaklar	Pembe, Mor, Pastel Tonlar, Mavi, Lila, Turuncu, Gri	Kırmızı, Gri, Mavi, Siyah, Yeşil, Kahverengi, Çok Renkli
Oyun Setleri	Pembe, Mavi, Mor, Lila, Pastel Tonlar	Mavi, Gri, Yeşil, Turuncu, Sarı, Canlı ve Çok Renkli
Oyuncak Silah ve Kılıç	-	Mavi, Turuncu, Yeşil, Gri, Sarı, Çok ve Canlı Renkler
Eğitici Oyuncaklar	Pembe, Mor, Mavi, Kırmızı ve Pastel Tonlar	Siyah, Gri, Yeşil, Mavi, Kırmızı, Sarı ve Canlı Renkler
Müzik Aletleri	Pembe	Siyah, Kırmızı, Mavi, Beyaz, Kahverengi
Bebekler	Mor, Yeşil, Pembe, Mavi,	Beyaz, Mor, Pembe, Siyah, Mavi

	Siyah, Turuncu, Pastel Tonlar	
Kozmetik ve Takı	-	-
Peluşlar	Pembe, Turuncu, Mavi, Beyaz	Mavi, Beyaz, Kahverengi, Sarı, Gri, Yeşil, Pembe
Yapı Oyuncakları	Pembe, Mavi, Mor, Kırmızı, Pastel Tonlar,	Mavi, Yeşil, Sarı, Bordo, Kahverengi, Turuncu, Kırmızı, Çok Renkli

Tablo 7 C Mağazasında Yer Alan Oyuncakların Cinsiyetlere Göre Renk Dağılımları

Tablo 4., Tablo 5. ve Tablo 6. A, B ve C Mağazalarının belirlenen kategori ve yaş aralığında listelenen oyuncaklarda ağırlıklı olarak kullanılan renkleri ve cinsiyetlere yönelik renk dağılımlarını göstermektedir. Veriler incelendiğinde kız oyuncaklarının genellikle pembe, mor ve pastel tonlar gibi daha yumuşak ve “feminen” renklerde sunulurken erkek oyuncaklarının ise siyah, kırmızı, mavi ve canlı renkler gibi daha “maskülen” tonlarda sunulması dikkat çekmektedir. Veriler toplumsal cinsiyet normlarının online oyuncak mağazalarında ve oyuncakların sunulmasında nasıl etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin figür oyuncakları ve oyun setleri hem kızlar hem de erkekler için mevcut olsa da renk tercihleri belirgin bir şekilde cinsiyetlendirilmiştir. Kızlara “uygun” oyuncakların renklerinde pastel tonlar ağırlıktayken erkeklere “uygun” oyuncaklar daha canlı tonlarda ve çok renkli sunulmaktadır. Eğitici oyuncaklar ve müzik aletleri gibi daha az cinsiyetlendirilmiş kategorilerde bile cinsiyetlendirilmiş renk kodlamalarının kullanıldığı görülmektedir. Bu renk kodlamaları, çocukların erken yaşlardan itibaren toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde yönlendirilmesine katkıda bulunmakta ve mevcut normları pekiştirerek yeniden üretmektedir.

Mağaza	Figür Oyuncaklarının Türleri (Kız)	Figür Oyuncaklarının Türleri (Erkek)
A	Prenses figürleri, aile evi ve minyatür ev mobilyaları, sevimli hayvan figürleri, Parlak yarasalar ve fiyonklar ile minik canavarlar kızlar, unicorn figürleri, bebek figürleri	Yarasa ve panter gibi yırtıcı hayvan figürleri, dinozor figürleri, robot figürler, Minecraft figürleri, Batman, Pokemon, Spiderman gibi aksiyon figürleri, Süper kahraman figürleri
B	Kıyafet ve aksesuarlar içeren bebek figürü, aksesuar ve kıyafet içeren LOL bebek figürü, modacı bebekler, macera adası ve bebek figürü	Araba figürler, canavar figürleri, aksiyon figürleri, dinozor figürleri, süper kahraman figürleri

C	Sevimli hayvan figürleri, prenses figürleri, bebek figürleri, tokaları, fiyonkları, tarakları ve saç maşaları ile unicorn figürleri	Hayvan figürleri, dinozor figürleri, robotik figürler, asker figürleri, aksiyon figürleri, süper kahraman figürleri, uzay ve astronot figürleri

Tablo 8 Cinsiyetlere Göre Figür Oyuncak Türlerinin Mağazalara Göre Dağılımı

Tablo 8 incelendiğinde üç mağazada da kız çocukları ile ilişkilendirilen figür oyuncaklar kategorisinde bebeklerin ve moda ile kişisel bakımı temsil eden ürünlerin olduğu; erkek ile ilişkilendirilenlerin ise dinozor, süper kahraman ve aksiyon figürleri gibi olduğu görülmektedir. Bu tabloda görülebileceği gibi mağazalar ürünlerini kız çocuklar için prenses, bebek, moda, sevimli hayvan; erkek çocuklar için yırtıcı hayvan, araba, asker figürleri gibi oyuncaklar ile ilişkilendirerek toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yeniden üretecek biçimde tüketicilerle buluşturmaktadır. Çocukları tüketici olarak merkezine alan mağazaların cinsiyet farklılıklarını odağına alarak oyuncakları sunmaları da çalışmanın tümünde aktarılan diğer sebepler ile toplumsal cinsiyet normlarının erken yaşlardan itibaren oyuncaklar yoluyla pekiştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Mağazaların ürün yelpazesinin yanı sıra ürün açıklamalarına eklenen hedef kitlenin ilgisini çekmeye yönelik açıklamalar da dikkat çekmektedir. Bu açıklamalar da cinsiyetlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin kız çocuklarına yönelik figür oyuncaklarında yer alan açıklamaların bazıları şu şekildedir; “*Unicorn’un uzun yelesini taramaya ne dersin? Pembe tarağını alıp o uzun yeleyi güzelce tarayabilir ve onun daha da güzel görünmesini sağlayabilirsin*”. “*Sylvanian kasabasının minik üyelerinin beslenme saatlerine eşlik eden mama sandalyesi ile çok eğlenceli oyunlar seni bekliyor!*” “*Minik mobilyaları ile kendi evinizi dilediğiniz gibi dekore edebilir, seçmiş olduğunuz bir figür ile ailenizi kurabilirsiniz*”. “*Aksesuarlar eğlenceyi çeşitlendirecek ve moda tasarımcısı rolünü daha iyi oynamanıza olanak tanıyacak!*” “*Modaya yön veren bebekler yine çok şık yine çok tarz ve yine çok eğlenceli*” Çocuklar, Polly Pocket Bileklik Olabilen Sevimli Oyun Setleri’ni bileklerine takıp her yerde oyun oynayabilir, eğlenebilir ve tarzlarını herkese gösterebilir”. Bu açıklamalar “yuvayı dışı kuş yapar” şeklindeki heteronormatif düzene dayanan düşünceyi oyuncaklara yansıtarak kızları bakım vermek, ailesini kurmak, evi dekore etmek ayrıca şık ve tarz olmak gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir.

Benzer durum erkek çocukları için de geçerli olmaktadır. Örneğin; “*Dinozorların dünyasında GERÇEK bir maceraya hazır mısınız?*”, “*... Bu kötü adamların kaçacak hiçbir yeri yok!*”, “*tüm kahramanlar bir araya geldiklerinde çok daha güçlü ve çok daha yenilmez oluyorlar*”, “*Harika Batman figürü ile savaşımaya hazırsınız*”. Oğlanlar ile ilişkilendirilen bu tür açıklamalar onları hareketli, maceraperest ve güçlü olmaya teşvik edebileceği gibi toplumda genellikle erkeklik ile bağdaştırıldığı düşünülen bu özelliklerin oyuncaklar aracılığı ile çocuklara aktarılmasına sebep olabilir. Öte yandan bu aktarım, “erkeklik” ile ilişkilendirilen koruyucu, kurtarıcı, güçlü ve cesur olma gibi özellikleri

taşımayan erkekler için etiketlenmeye, zorbalığa ve dışlanmaya neden olabileceği düşünülebilir.

Mağaza	Figür Oyuncaklarının Temsil Ettiği Özellikler (Kız)	Figür Oyuncaklarının Temsil Ettiği Özellikler (Erkek)
A	Narin, Süslü, Sevimli, Simli, Şirin, Şık	Maceracı, Yırtıcı, Savaşçı, Saldırgan, Cesur, Korkusuz
B	Süslü, Simli, Şık, Aksesuar seven, Sevimli, Eğlenceli	Rekabetçi, Yenilmez, Savaşçı, Maceracı,
C	Sevimli, Süslü, Şık, Bakımlı	Savaşçı, Kurtarıcı, Koruyucu, Maceracı

Tablo 9 A, B ve C Mağazalarındaki Figür Oyuncaklarının Cinsiyete Dayalı Niteliksel Analizi: Satıcı Açıklamaları Temelli Karşılaştırma

Tablo 9’da A, B ve C mağazalarındaki kız ve erkek figür oyuncaklarının türleri cinsiyete göre ayrılmıştır. Kız figür oyuncakları daha çok narinlik, süslülük, şıklık ve sevimlilik gibi özelliklerle ilişkilendirilirken erkek figür oyuncakları maceracılık, savaşçılık ve cesaretlilik gibi özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Bu analiz cinsiyet rollerinin oyuncaklar aracılığıyla nasıl pekiştirildiğini ve mağazaların cinsiyete dayalı pazarlama stratejilerini ortaya koymaktadır. Çalışma sürecinde dikkat çeken bir diğer unsur karakter figürlerinin bedensel biçimleri olmuştur. Üç mağazada da erkeklerle ilişkilendirilen karakter figürlerinin fit ve kaslı yapıları dikkat çekmektedir. Bu durum erkeklerin gelecekteki beden algılarını biçimlendirmektedir.

Mağaza	Oyun Setleri İçeriği (Kız)	Oyun Setleri İçeriği (Erkek)
A	Minyatür ev eşyaları, minyatür evler, mutfak gereçleri setleri, meslek setleri, makyaj setleri, seyahat seti, temizlik setleri, bebek setleri	Meslek setleri, garaj ve yarış pisti setleri, araba setleri, uzay setleri,
B	Meslek setleri, minyatür evler, mutfak gereçleri setleri, takı tasarım seti, makyaj seti, bebek setleri, mağaza setleri	Yarış setleri, araba setleri, robot setleri, tamir setleri, meslek setleri, dinazor setleri, kovboy setleri
C	Yemek masası seti, bebek setleri, minyatür odalar, yemek setleri, minyatür evler, mutfak gereçleri	Araç setleri, yarış pisti setleri, süper kahraman setleri, meslek setleri, ninja setleri, robot setleri

	setleri, moda setleri, mutfak setleri	

Tablo 10: Oyun Setleri Kategorisindeki Oyuncakların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Oyun setleri sınıflandırıldığında mağazalarda kız çocukları ile minyatür ev eşyaları, bebek setleri, mutfak gereçleri setleri, makyaj setleri ve moda setleri gibi ev içi faaliyetleri ve bakım işleriyle ilişkilendirilen oyuncakların yoğunlukta olduğu, buna karşılık erkek çocukları ile asker setleri, araba setleri, yarış setleri, polis setleri gibi daha hareketli, maceracı ve dış mekân aktiviteleriyle ilişkilendirilen oyuncakların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sınırlı sayıda da olsa kızlar için doktor ve hemşire gibi meslek gruplarını içeren oyuncaklar da bulunmaktadır.

Oyuncak setleri kategorisinde yer alan ürünlerde geleneksel toplumsal cinsiyet normları net bir biçimde görülebilmektedir. Kız çocuklarına yönelik oyuncaklar genellikle ev içi faaliyetler ve bakım işleriyle ilişkiliyken erkek çocuklarına yönelik oyuncaklar daha çok dış mekân aktiviteleri, macera ve teknik işlerle ilişkilidir. Bu durum, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini ve beklentilerini pekiştirme potansiyeline sahiptir. Oyun ve oyuncakların çocukları hayata hazırlayan niteliği göz önünde bulundurularak oyun setleri kategorisinde yer alan oyuncakların incelenmesi, bu oyuncaklarla ilişkili meslek gruplarının da analiz edilmesine olanak vermektedir.

Mağaza	Oyun Setlerinin İçeriğine Göre Meslekler (Kız)	Oyun Setlerinin İçeriğine Göre Meslekler (Erkek)
A	Doktor, aşçı, modacı, dadı, veteriner, kasiyer, makyaj sanatçısı	Asker, tamirci, polis, doktor, kâşif, yarışçı, astronot, itfaiyeci, avcı
B	Hemşire, öğretmen, doktor, aşçı, tasarımcı, makyaj sanatçısı, oyuncakçı, dadı	Yarışçı, tamirci, asker, şoför, avcı, kovboy
C	Aşçı, dadı, modacı	Yarışçı, sürücü, polis, tamirci

Tablo 11 Oyun Setlerinin İçeriğine Göre Meslekler

Kız çocukları ile ilişkilendirilerek hedef kitleye sunulan oyuncak setlerinde, setin içeriğine göre doktor, aşçı, modacı, hemşire, öğretmen, dadı ve makyaj sanatçısı gibi meslekler ön plana çıkmaktadır. Genellikle bakım, hizmet, güzellik ve estetikle ilişkili olan bu oyuncaklar geleneksel olarak kadınların üstlendi(rildi)ği rollerle örtüşmektedir.

Benzer biçimde erkek çocukları ile ilişkilendirilen oyuncak setlerinin içeriği göz önünde bulundurularak erkek çocukları için macera içeren, teknik beceri ve fiziksel güç gerektiren meslekler ön plana çıkmaktadır. Daha çeşitli olmasına rağmen oyuncak

mağazalarının sunduğu ve erkek çocukları ile ilişkilendirdiği meslekler geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirmektedir. Oyuncak setlerinin cinsiyete göre ayrılması geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve beklentilerini güçlendiren belirgin bir etkiye sahiptir. Kız ve erkek çocuklarına yönelik oyuncak setlerinin içerdikleri ve hedef kitleye sunulmuş biçimleri cinsiyetlere atfedilen geleneksel roller ve mesleklerin yansıtılmasıyla belirgin şekilde farklılaşmaktadır.

Sonuç

Çalışmanın sonuçları incelenen online oyuncak mağazalarının ürünler, ürün kategorileri, ürünlerin renk dağılımları ve mağazaların ürün açıklamalarında kullandığı söylemler aracılığıyla toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirerek toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesine etki edebilir. Bu açıdan oyuncak mağazalarının ürünlerini pazarlamada kullandıkları stratejilerin toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek yerine dolaylı yoldan geleneksel cinsiyet rollerini güçlendireceği düşünülmektedir.

Bu bulgular ışığında, oyuncak sektöründe cinsiyet bağlamında daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir yaklaşıma geçişin sağlanabilmesi için çeşitli politikalar ve stratejilerin geliştirilmesi elzemdir. Özellikle oyuncak tasarımı ve pazarlaması noktasında gerek üreticilerin gerekse de perakendecilerin daha eşitlikçi stratejilere odaklanması, nötr cinsiyet anlayışını benimseyerek hareket etmesi önem taşımaktadır.

Çalışmanın bulgularından anlaşılabileceği gibi oyuncaklar, çocukların toplumsal cinsiyet kimliklerini ve rollerini pekiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin oyuncaklar aracılığıyla pekiştirilmesinin önüne geçmek ve toplumsal cinsiyet rolleri bakımından daha eşitlikçi bir toplum için çalışmada ele alınan oyuncak tasarımlarının ve oyuncak üzerine satış yapan firmaların web sitelerinde, etiket ve kategorilerinde kullandıkları dilin “cinsiyetsizleştirilmesi” önem taşımaktadır. Bu çalışmada “cinsiyetsizleştirme” kavramı oyuncakların üretimden tüketiciye ulaşana kadar geçen süreçte toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından arındırılmasını ifade etmektedir. Zira cinsiyet fark etmeksizin her çocuk oyuncak bebekle veya iş makinesi oyuncakları ile oynama özgürlüğüne sahip olmalıdır. Oyuncak sektöründe daha dengeli ve cinsiyet eşitliğini destekleyen yaklaşımların benimsenmesi, çocukların daha çeşitli ve eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlayabilir.

Buna yönelik olarak ürün tasarımlarında cinsiyetlerle özdeşleştirilmiş renk, desen ve temalardan uzaklaşılması veya her iki cinsiyet için de benzer renk tonlamalarının kullanılması; pazarlama faaliyetlerinde cinsiyetsiz bir dil kullanılması; yerleşik mağazalarda rafların yaş ve kategori gibi genel kriterlere göre düzenlenmesi; online mağazalarda cinsiyet kategorisinin tamamı ile kaldırılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Ahl, H. (2004). *The Scientific Reproduction of Gender Inequality A Discourse Analysis of Research Texts on Women's Entrepreneurship*, Copenhagen: Copenhagen Business School Press.
- Akgül, D., Özer, Ö. (2021). *Ebeveynler Nasıl Oyuncak Satın Alır? Cinsiyet Algısında Kişiliğin Etkisi*, 25. Pazarlama Kongresi, 2 Temmuz, Ankara.
- Aksoy, P., Baran, G. (2017). Annelerin Cinsiyet Rollerine İlişkin Özellikleri ile Çocukların Oyuncak Tercihleri ve Oynadıkları Oyun Türleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 102-136.
- Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.
- Arda, Ü., Kaya, R., Çakır, V. O. (2021). Serbest Zaman Etkinliği Olarak Dijital Oyunlar ve Toplumsal Cinsiyet. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(38), 5791-5818.
- Arda, Ü., Kaya R., Kızıldağ, K. E., 2024, Spor Lisesi Ders Kitabı Görsellerinde Toplumsal Cinsiyetin İzlerini Sürmek: Spor Yönetimi ve Organizasyonu, *Beden Eğitimi Spor Sağlık ve Efor Dergisi*, 1(3), 35-47.
- Başfıncı, Ç., Altıntaş, M. (2018). Toplumsal cinsiyetin çocuk reklamları aracılığıyla inşası: Türk televizyonlarındaki çocuk reklamlarına yönelik bir içerik analizi. *Istanbul Business Research*, 47(2), 208-232.
- Bener, S. S., 2008, *Eski Yunan ve Roma'da Oyun ve Oyuncaklar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Cavallaro, D. (2003). *French Feminist Theory*. London & New York: Continuum.
- Çeçen, M. A. (2015). Türkçe Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini. İçinde: *Akademik Hayatının 25.Yılında Türkçe Eğitimi Alanının İlk Profesörü Murat Özbay'a Armağan*, Ankara: Pegem Akademi.
- Çiftçi, M. A., Özgün, Ö. (2011). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Oyuncak Tercihlerinin ve Akran Etkileşimlerinin Ebeveyn Cinsiyet Rollerini Algısı Bağlamında İncelenmesi. *Education Sciences*, 6(3), 2246-2261.
- Dağ, C. N., Türkkan, E., Kaçar A., Dağ, H. (2021). Children's only profession: Playing with toys. *North Clin Istanbul*, 20;8(4):414-420.
- Demiray, E., Dünder, S. (2016). Çocuk Kanallarında Yayınlanan Reklamlar ve Toplumsal Cinsiyet, *1. Uluslararası İletişim, Edebiyat, Müzik ve Sanat Çalışmalarında Güncel Yaklaşımlar Kongresi*, 24-25 Mart, Kocaeli.
- Deniz, A. (2021). Yerli Yapım Çizgi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6942-6979.
- Doğanay, G., Çopur, Z. (2021). İlkokul Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında İşlenen Aile İçi Rollerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), 57-73.
- Dostál, J. (2015) Traditional Toy and its Significance to a Child. *Turkish Online Journal of Educational Technology*. 2146-7242.

- Dökmen, Z. Y. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dönmez, C., Mirioğlu, G. (2022). *Beden, Mekân ve Cinsiyet: Mağazalar, Renkler, Desenler ve Davranışlar*. TÜCAUM 2022 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 12-14 Ekim, Ankara.
- Dumanlı, D. (2013). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2).
- Durmuş, S., Sever, E., (2016). *Reklam-Retorik-Mimarlık: Konut Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Algısı*. I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu / ASOS'16 (pp.1162-1182). Elazığ, Türkiye.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*, Ankara: Ceid.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö., Akil, İ., 2004, Oyun, Oyuncak ve Çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Erbaş, S. (2019). Küçük Zihinlere Yerleştirilen Toplumsal Cinsiyet Roller. *Mavi Atlas*, 7(1), 185-210.
- Etiler, N., Zengin, Ü. (2016). Televizyon kanallarındaki gündüz programlarında kadın sağlığı ve toplumsal cinsiyete bakışın değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Public Health*, 13(2), 137-146.
- Fiske, J. (2010). *Introduction to Communication Studies*, Routledge, New York, ISBN13: 978-0-415-59648-0.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güder, S., Alabay, E. (2016). 3-6 Yaş Arasındaki Çocukların Oyuncak Tercihlerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 91-111.
- Güder, S., Yıldız, G. (2016). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Toplumsal Cinsiyet Algılarında Ailenin Rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 424-446.
- Gündüz-Kalan, Ö. (2010). Reklamda Çocuğun Toplumsal Cinsiyet Teorisi Bağlamında Konumlandırılması: 'Kinder' Reklam Filmleri Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 1(38), 75-89.
- Güven, S. (2018). Çocukların Oyun Tercihleri Üzerine Bir Çalışma. *Turkish Studies*, 13(27), 795-813.
- Hameed, N., Shukri, A. (2014). *The Concept of 'Gender' According to Different Approaches*.
https://www.researchgate.net/publication/332289875_The_Concept_of_'Gender'_According_to_Different_Approaches Erişim Tarihi: 09.06.2024.
- Henshaw, A., Kelly, J., Gratton, C. (1992). Skipping's for Girls: Children's Perceptions of Gender Roles and Gender Preferences. *Educational Research*, 34(3), 229-235.
- Koyun, H. B. (2021). *Playing With Binaries: Gender Relations in Toy Design*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Krippendorff, K. (2019). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, SAGE Publications, UK, ISBN 9781506395661.
- Kuzu, İ. Ç. (2015). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Cinsiyet Önyargıları ile Oyuncak Seçimi ve Ebeveynlerin Buna Etkisi. *Journal Of International Social Research*, 8(39).
- Let Toys Be Toys (2024). <https://www.lettoysbetoys.org.uk/about/> Erişim Tarihi: 15.06.2024.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Maurice Temple Smith.
- Özdemir, E., Karaboğa, A. B. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 760-781.
- Özsoy, M., Taşdelen, E. Ş. (2016). Pepee Çizgi Dizisinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Üretimi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (42), 252-265.
- Sancar, S., Göç-Bilgin, M. (2021). Erkekler, Erkeklikler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. *Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. (2018). Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (48), 463-477.
- Sezici, E., Yiğit, D. (2019). Okul Öncesi Çocukların Oyuncak Tercihleri, Oyun Davranışları ve Sosyal Duygusal Uyumu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Jaren Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 178-187.
- Subrahmanian, R. (2005). Gender equality in education: Definitions and measurements. *International Journal of Educational Development*, 25(4), 395-407.
- Şeren, N., Aydoğmuş, M., Ateş, S. (2022). Resimli Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine: Okuyan Balık Elektronik Kütüphanesi Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 2399-2440.
- The Guardian (2021). Hamleys' baby steps towards gender equality <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2011/dec/13/hamleys-steps-towards-gender-equality> Erişim tarihi: 11.11.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2023). Türkiye’de E-Ticaretin Görünümü. <https://ticaret.gov.tr/data/66506fa313b87685dc0dbce8/2023%20y%C4%B1%C4%B1%20Tu%CC%88rkiye'de%20E-Ticaretin%20Go%CC%88ru%CC%88nu%CC%88mu%CC%88%20Raporu.pdf> Erişim Tarihi: 16.06.2024.
- Uluyağcı, C., Yılmaz, A. (2007). Televizyon Reklamlarında Çocuğa İlişkin Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sunumu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (6), 141-157.
- Ünlükaya, A. (2021). Kadın Odaklı Reklamcılıkta (Femvertising) Sunulan Postfeminist Söylemler: L'oreal Paris – “This Is An Ad For Men” Reklam Afişlerinin Göstergebilimsel Çözümlemesi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-19.

- Varlı-Gürer, S. Z., & Gürer, M. (2020). Toplumsal Cinsiyet Rollerı Bağlamında Türkiye'deki Televizyon Dizilerinde Sunulan Kadın Stereotipi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 631-650.
- Williams, C. L. (2006). *Inside Toyland: Working, Shopping, and Social Inequality*. California: University of California Press.
- Yalman, A., Güdekli, İ. A. (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Reklamlar: Vestel Reklamlarının Göstergebilimsel Analizi. *Asya Studies*, 6(6), 19-30.
- Yaylı, D., Çınar, K. E. (2014). Ortaokul Türkçe Ders Kitapları Görsellerinde Toplumsal Cinsiyet. *Electronic Turkish Studies*, 9(5).
- Zor, İ., Bulut, S. (2020). Toplumsal Cinsiyet Kavramına Animasyon Filmleriyle Bakmak: Buz Devri, Shrek ve Winx Club: Kayıp Krallığın Sırrı Örnekleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 58-69.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.32>

Volume 8/4

2024 p. 590-613

DECOLONIZING APARTHEID IDENTITIES: LEWIS NKOSI'S *MATING BIRDS*

APARTHEID KİMLİKLERİNİ SÖMÜRGEÇİLİKTEN ARINDIRMA: LEWIS NKOSI'NIN *ÇİFTLEŞEN KUŞLAR* ROMANI

Tahsin ÇULHAOĞLU*

ABSTRACT

This paper aims to analyze Lewis Nkosi's famous novel *Mating Birds* as a text that deals with the question of how to decolonize the colonial identities constructed by the apartheid regime in South Africa in the twentieth century. In this respect, the paper demonstrates how otherness, difference, and identity are constructed in this postcolonial novel. Moreover, it also explores how writing is used as a postcolonial strategy in the novel to deconstruct the identities of both the colonized and the colonizer and to reconstruct them as authentic decolonized selves. On the surface, *Mating Birds* is the story of a strange love affair between a black boy and a white girl, which eventually leads to the conviction and tragic execution of the boy. On a deeper level, it is a narrative about South Africa, apartheid and anti-apartheid resistance. As a novel that deals with such themes as knowledge and power, the *cul-de-sac* of the colonized as a consequence of the horrifying physical and mental prison apartheid created in South Africa, the forced silence and lack of communication between cultures, and the irresistible desire to get rid of any restrictions placed against dialogue between people who differ only in skin color, *Mating Birds* embodies the desire to view all cultures and people as different in nature, but equal in value. Education and writing open people's eyes and enable them to question, criticize, and dismantle oppressive authority. Apartheid considers the education of non-white peoples as something corruptive, which causes their deviation from being noble savages. The protagonist Sibiya, a university student, is the first-person narrator and writer of this tale, which he writes in prison in the form of an autobiography. As a defying response to apartheid, his writing enables him and his readers to decolonize both their minds and identities.

Key Words: *Lewis Nkosi, Mating Birds, Apartheid, Decolonizing, Identities.*

* Asst. Prof. Dr., Adıyaman University, Faculty of Arts and Science, Departament of English Language and Literature, E-mail: tahsinculhaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3166-581X, Adıyaman, Türkiye.

ÖZ

Bu makale, Lewis Nkosi'nin ünlü romanı *Çiftleşen Kuşlar*'ı, yirminci yüzyılda Güney Afrika'daki apartheid rejimi tarafından inşa edilen sömürge kimliklerinin nasıl sömürgecilikten arındırılacağı sorusunu ele alan bir metin olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, makale, ötekiliğin, farklılığın ve kimliğin bu sömürgecilik sonrası romanda nasıl inşa edildiğini göz önüne sermektedir. Dahası, makale, romanda hem sömürgeleştirilenin hem de sömürgecinin kimliklerini yapıbozuma uğratmak ve onları sömürgecilikten arındırılmış otantik benlikler olarak yeniden inşa etmek için yazının sömürgecilik sonrası bir strateji olarak nasıl kullanıldığını da incelemektedir. Yüzeyde, *Çiftleşen Kuşlar*, siyahi bir gençle beyaz bir kız arasındaki garip bir aşk ilişkisinin hikayesidir ve bu ilişki, sonunda o gencin mahkum edilmesine ve trajik bir şekilde idam edilmesine yol açar. Daha derin bir düzeyde bu roman, Güney Afrika, apartheid ve apartheid karşıtı direniş hakkında bir anlatıdır. Bilgi ve güç, apartheid rejiminin Güney Afrika'da yarattığı korkunç fiziksel ve zihinsel hapishanenin bir sonucu olarak sömürgeleştirilenlerin çaresizliği, zorla dayatılan kültürler arasındaki sessizlik ve iletişimsizlik, sadece ten renkleri farklı olduğu için insanlar arasındaki diyaloga getirilen her türlü kısıtlamalardan kurtulma arzusu gibi temaları işleyen bir roman olarak *Çiftleşen Kuşlar*, tüm kültürleri ve insanları doğası gereği farklı, ancak değeri açısından eşit olarak görme arzusunu temsil eder. Eğitim ve yazma, insanların gözlerini açar ve baskıcı otoriteyi sorgulamalarını, eleştirmelerini ve ortadan kaldırmalarını sağlar. Apartheid, beyaz olmayan insanların eğitimini, asil vahşiler olmaktan sapmalarına neden olan yozlaştırıcı bir şey olarak görür. Üniversite öğrencisi olan başkahraman Sibiya, hapishanede bir otobiyografi biçiminde yazdığı bu hikayenin birinci şahıs anlatıcısı ve yazarıdır. Sibiya'nın apartheid'e meydan okuyan bir yanıt olarak yazdığı bu metin, kendisinin ve okuyucularının hem zihinlerini hem de kimliklerini sömürgecilikten arındırmalarını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Lewis Nkosi, *Çiftleşen Kuşlar*, *Apartheid*, *Sömürgecilikten Arındırma*, *Kimlikler*.

I. Introduction

The South African writer Lewis Nkosi's *Mating Birds* (1986) is a famous postcolonial novel examining many significant themes related to the history of colonialism and apartheid in South Africa. This paper aims to analyze *Mating Birds* as a novel that deals with the question of how to decolonize the minds and identities of the colonized and the colonizer constructed by the apartheid regime in South Africa in the twentieth century. Moreover, the paper demonstrates how people and cultures should establish healthy relationships without falling into the trap of the colonialist ideology and discourse is at the heart of the novel. In this respect, *Mating Birds* describes how otherness, difference, and identity are constructed under the oppressive apartheid system and suggests that all people are equal regardless of their differences and identities.

Postcolonialism is an endeavor to understand the colonial experience and decenter the West as it is constructed by the imperialist or Orientalist discourse in the imagination of the world and to decolonize the minds of both the Western and the non-Western individuals. It is a consciousness that embodies the desire and need of the once-colonized peoples to comprehend the experience of colonization which redefined and reconstructed the identities of both the colonized and the colonizer for its hegemonic, imperialistic, capitalistic, cultural, and political interests. Obviously, postcolonialism is also the embodiment of the colonized people's desire to become completely decolonized, not only physically but mentally. As Nandy affirms, "colonialism is first of all a matter of consciousness and needs to be defeated ultimately in the minds of men" (Nandy, 1988, p. 63). All in all, postcolonialism marks the disillusionment of the colonized with the Western civilization, which was said to have civilized, enlightened and modernized them.

A pioneering postcolonial critic who has contributed to this process of disillusionment immensely is Edward Said. Through his masterpiece *Orientalism*, he has woken up people from their deadening slumber of naively believing in "the hierarchy of spaces" (Said, 1993, p. 58) and the illusion that identities and races are essences. He has demonstrated that knowledge and power have always been inseparable allies in the imperialist discursive practices which have invariably placed Westerners over non-Westerners in hierarchical binary oppositions. According to Said, the East (Orient) and the West (Occident) are imaginary constructions of the Western epistemology that have been used to legitimize the colonization of other peoples. Another thing Said has taught humanity is that there has been a group of so-called scholars, scientists, and intellectuals called 'Orientalists,' who have compiled a vast body of knowledge on non-Western peoples and injected it with inhuman biases to serve colonialism and imperialism. This poisonous body of knowledge has been disseminated to the Western audience and shaped their perception of other peoples for centuries. As Said states, "Orientalism is a style of thought based upon an ontological and epistemological distinction made between 'the Orient'" and (most of the time) 'the Occident'" (Said, 1979, p. 2). Undoubtedly, Orientalism and other elements of the imperialist discourse have shaped minds and identities all over the world.

What are identities? Are identities essences? Or are they culturally, socially, economically, and geographically constructed? Do human beings have a common identity? What would be a classification of identities? Beginning with the last question and answering the others later is logical. Accordingly, there are three types of identities: biological, man-made, and a common human identity. All human beings share the last identity, which can also be called the ethical identity, whose abode is the human soul. The moment people ignore this common ethical identity and put it in a lesser position than the biological or man-made identities, there occurs injustice, oppression, colonialism, imperialism, and the like. This immutable common human identity perpetually disrupts a person who has done something morally wrong until he or she compensates for it. That is why, the colonizers have always tried to justify and legitimize

colonization by declaring that it was the expected consequence of their holy mission of bringing the light of civilization to primitive peoples (Boehmer, 2005, p. 21, 23, 35; Said, 1993, p. 131).

The categorization of identities above can also be regarded as a spectrum. On this spectrum, the biological identities are at the lower end, the man-made identities in the middle, and the ethical identity at the higher end. The identities in the middle are constructions, narrations, and representations primarily based on power relations. National, cultural, political, economic, scientific, and scholarly identities are in this category, and they are vulnerable to constant change because they are shaped by the relations between human beings. Biological identities are based on inborn differences such as skin color, race, class, sex, geography, etc. As Ngugi wa Thiongo declares, “No man or woman can choose their biological nationality. The conflicts between peoples cannot be explained in terms of that which is fixed (the invariables)” (wa Thiongo, 1986, p. 1).

Obviously, no culture is pure because people’s interaction naturally leads to mutual influence between cultures. The significant thing is in what shape and character that influence has been generated. Two terms, namely, imposition and acquiescence, capture attention here. If it is imposition that shapes the relationship between two cultures, then that means there is a power-dominated and unethical interaction, which is against human nature. If, on the other hand, acquiescence embodies the relationship, then that is something ethics and human nature already ordain. The relationship based on acquiescence is a prerequisite of what could be termed as ‘the ethics of co-existence,’ which demands human beings to establish their relations on impartiality, which necessarily makes them feel responsible for each other.

What the ethics of co-existence decrees is that man-made identities should be constructed or reconstructed not by means of coercion but by the reciprocal acquiescence of both the interlocutors of a disinterested relationship. The more these identities approach the ethical identity, the happier human beings become; on the other hand, the closer they are to the biological identities, the more alienated human beings become. In other words, if, instead of the ethical identity, the other two types of identities are placed in the center, then alienation and schizophrenic attitudes will inevitably shape their relationships. The outcomes will be colonialism, imperialism, racism, fascism, oppression, slavery, and so on. Thus, which type of identities should determine relationships? Obviously, the ethical identity, not the biological or the man-constructed identities. There would be no oppression on earth only if the common ethical identity of humanity governs the biological and man-made identities. Only if the ethical identity shapes the relationships between people can they have a peaceful world in which all human beings view each other as equivalent in value and different in nature.

II. South Africa, Apartheid and Lewis Nkosi

South Africa is one of the most brutally and violently colonized territories. The tragedy began in 1652 when a group of workers and their leaders of the Dutch East India Company constructed a station on the Cape of Good Hope for trading ships that carried labor force and commodities from and to colonized lands. The colonialist way of seeing the others only as enemies and uncivilized savages again operated in South Africa as well. Although the Bantus, another name for the indigenous black peoples in South Africa, had welcomed them because they did not have the cynical concept of othering in their cultures, the Dutch, who later called themselves Afrikaners, warred with those peoples to get their land by force. In the epistemological systems of the Bantus, there was hospitality, equivalence, mutual respect and mutual enmity between the rival nations but no concept of othering as in the colonial discourse of Europeans, who saw the others as inferior, "in need of civilization," and only worth dominating (Boehmer, 2005, p. 49).

Those nations of South Africa continued to fight for centuries against Afrikaners and the British, who settled in South Africa after the Dutch. Still, there was no way they could triumph against the modern weaponry of Europeans. As time elapsed, they lost more and more of their land and were obliged to live in certain areas. The victorious white colonial settlers founded a tyranny taking its energy from slavery and the forced labor of Africans and Asians. Asians were brought to South Africa after the British abolished slavery in 1834. Wars took place not only between the colonizers and the colonized, but also between the two colonizing forces: the Dutch and the British. In the final war between them, the British vanquished the Boers (another name for the Dutch) in the famous Anglo-Boer War between 1899 and 1902. In 1910, the territory took the name the Union of South Africa, a white-settler country belonging to the British Empire. In 1961, it separated from the British Commonwealth and renamed itself as an independent republic.¹

In the meantime, persecution, oppression, and segregation against the African majority continued. They were forced to live only on 10 per cent of their own land. Naturally, all these injustices fuelled the inextinguishable fire of resistance against the oppressors. In 1912, an organization called the African Native National Congress was established by a band of influential South African leaders and intelligentsia. It later became the well-known African National Congress (ANC). ANC did its best to resist the strict policy of racial segregation based on the privileged position of a minority of white settlers and the humiliating situation of the non-white majority. The government put into practice every kind of violence ranging from arrests, detentions, and torture to murder, to demolish ANC along with all the other protest organizations. However, these movements continued their opposition against injustices through boycotts, demonstrations, protests, and strikes incessantly. In 1948, Afrikaners' Nationalist Party came to power and promulgated the official apartheid system through laws. Although apartheid, which means "apartness" in

¹ <https://www.sahistory.org.za/article/umkhonto-wesizwe-mk-exile>

Afrikaans – the language the seventeenth-century Dutch settlers developed in South Africa –, was fully in power with all its afflictions, it became official only after 1948.²

Apartheid, which was also frequently defined as “separate development,”³ was a system that segregated the diverse ethnic elements from each other racially, economically and politically, enthroning a very small group of whites and emasculating all the others living in the same country. The non-white South Africans were not allowed to the white residences, businesses, political and social organizations, restaurants, markets, schools, and so on. Within the country, non-whites could only travel with pass documents. They could not go to the side of the whites without these passes. They were doomed to live in slums and shantytowns while the whites lived in the most modern areas and buildings.⁴ Being stricken by poverty and unemployment and most important of all, by the nonstop psychological propaganda of the supremacy of whites and inferiority of non-whites, South Africans were immensely self-alienated.

In such a country under the perpetual oppression of such a regime, even any tiny democratic protest was brutally dealt with. But the spirit of resistance never died. The desire to obliterate apartheid in South Africa never ceased to breathe into the souls of Africans the hope of having a country free of racism and injustice. In a peaceful and democratic protest against the pass laws in Sharpeville in 1960, sixty-nine people were brutally murdered by the police. This event led to ANC’s subsequent promulgation and commencement of armed struggle, which was to be carried out by a branch called the “Umkhonto we Sizwe” (Spear of the Nation) (Jones, 1994, p. 32). In 1962, Nelson Mandela and other members of ANC were arrested and two years later, they were sentenced to life imprisonment. After another massacre in Soweto in 1976 of a group of schoolchildren protesting a regulation that prescribed education to be conducted in the Afrikaans language, the armed struggle proportionately gained more momentum. In 1977, the founder of the South African Students’ Organization and the theoretician of the Black Consciousness movement, Steve Biko, died under the systematic torture of police.⁵ The struggle continued until Nelson Mandela, after his 28-year prison life, was released in 1990. In 1993, both Mandela and President de Klerk won the Nobel Peace Prize, and in 1994, the first democratic non-racial elections were held in South Africa. The elections resulted in Mandela’s victorious presidency. Finally, in 1997, a non-racial constitution was accepted as the social contract of the country. However, despite the eventual emancipation of South Africans from the rusty chains of apartheid, its negative effects continue to haunt their lives especially in the economic sphere.⁶

What were the motives behind apartheid against other human beings who just did not have the same skin color as their white brethren? One of the causes was the white

² <https://www.britannica.com/topic/African-National-Congress/Internal-dissent>

³ <http://www.britannica.com/bcom/eb/article/6/0,5716,8086+1+7978,00.html>

⁴ <https://www.britannica.com/topic/African-National-Congress/Internal-dissent>

⁵ <https://www.britannica.com/topic/Black-Consciousness-movement>

⁶ <https://www.britannica.com/topic/African-National-Congress/Internal-dissent>

people's reluctance to share the rich mineral resources (gold, diamonds, gems, etc.) and the land with the non-white population of the country. However, the most important cause was the colonialist ideology and discourse that had occupied a permanent place in the minds of the white people. According to that ideology and discourse, any non-European person was an Other, who was primitive, uncivilized, irrational, apelike, and urgently in need of European civilization and domination. The remarks of an apartheid supporter, who gave a speech to the Rotary Club in London in 1953, materialize this point of view:

...every millimetre of progress in all that vast area is due entirely to the White Man. (...) May I point out that African colonies are of comparatively recent date. Before that time Black Africa did have independence for a thousand years and more and what did she make of it? One problem, I admit, she did solve most effectively. There was no overpopulation. Interminable savage intertribal wars, witchcraft, disease, famine, and even cannibalism saw to that.⁷

Where is the evidence? Who can prove that without the presence of the white man there would be no development or progress in Africa? Can it not be that Africa would be much more developed than it is now if no intrusion by the white man had occurred? And after all, the idea that there has been progress in Africa is a big lie when so many problems like hunger, poverty, malnutrition, unemployment, civil wars, and unbearable foreign debts are seen on the continent. As a result, no scrupulous man can deny that the underdevelopment of the peoples of Africa was something caused by Europeans. This man, at the end of his speech, claims that apartheid is the best system for all the races in South Africa, because it would give all the races the chance to achieve their development in accordance with their own pace.

However, in a country where the best of everything and its control is in the hands of a privileged minority, and the majority is only in a subordinate position who can survive only by serving the white men, then such a claim is obviously baseless. His idea that separate development is essential for South African peoples is something that has been put in his mind through apartheid's nationalist education and brainwashing, but that idea is not something created by apartheid. It belongs to the ages-old Orientalist, colonialist, and imperialist discourses which had always imposed upon Europeans' minds the idea that they were the perfect form of humanity because of their wisdom, rationality, technology, and many other things, whereas the others were not as much evolved as they were.

Lewis Nkosi, a leading South African writer, critic, essayist, dramatist, novelist, and academician, was born in 1936 in Durban, South Africa, as the son of a Zulu family.

⁷ <https://www.fordham.edu/halsall/mod/1953geyer.html>

After his first education at a missionary boarding school, he attended a technical college in Durban for a year, and then he began to work as a journalist. In 1961, he won a fellowship to Harvard University for journalistic studies, but this brought about his exile and loss of South African citizenship. He was obliged to sign a document not to come back to South Africa.⁸ Evidently, the apartheid regime feared that the black students returning from abroad would cause disruption in the country.

After his short stay in the United States, he went to England and continued his studies at the universities there. He wrote brilliant essays and articles for many American, African, and British periodicals. In 1965, he published a collection of his critical essays under the title *Home and Exile*, which gained fame as one of the most widely accessed sourcebooks on African literature. His other outstanding works are *The Rhythm of Violence* (1964), a drama about race relations in Johannesburg, *The Transplanted Heart* (1975), a collection of essays on South Africa, *Tasks and Masks: Themes and Styles of African Literature* (1981), *Tasks and Masks: An Introduction to African Literature* (1982), *Home and Exile and Other Selections* (1983), and *Mating Birds* (1986), his first novel, which brought him worldwide reputation, and which was translated into many languages. His harvest has greatly enriched modern African literature and entered the curricula of many universities internationally. His second novel was *Underground People* (2002) and his third novel, *Mandela's Ego* (2006).

The common themes in his work are directly related to the inhuman acts of the apartheid regime. Accordingly, silence, anti-apartheid resistance, control over the means of communication, censorship, the lure of trespassing racial borders, protest, satire, prejudices, injustices, oppression, dehumanization, politics, social commitment, identity crises, self-construction, othering, and the relationship between knowledge and power, language and power, and writing and power are the central themes in his works. Nkosi, in *Tasks and Masks: Themes and Styles of African Literature*, points out the special situation of South African literature reflecting the social and political conditions of the country directly and stressing the necessity of social commitment on the issue of anti-apartheid resistance. To him, while the artists of other African countries were willing to discover the pre-colonial African customs, folklore, and orature and bring them to the use of African societies, South African literature did not have the time and focus to pursue such an endeavor. "With very few exceptions," the main theme in South African literature has been "struggle and conflict," because of the incessant almost three hundred-and-fifty-year-old racial strife and "because very often colour provides the ultimate symbols which stand for those larger antagonisms which Southern African writers have always considered it their proper business to explain" (Nkosi, 1981, p. 76).

III. Decolonizing Apartheid Identities in *Mating Birds*

⁸ <https://www.sahistory.org.za/people/lewis-nkosi>

Mating Birds is a postcolonial novel that embodies the desire of the colonized non-white people of South Africa to get rid of the colonial identities imposed on them by the oppressive apartheid regime. To be able to do this, the colonized individuals must decolonize their minds and identities shaped by the colonialist ideology and discourse of apartheid. The novel shows that the way to achieve this is to adopt the idea that people and cultures have different natures but equal values and that they must interact in a disinterested manner. In other words, looking at identities in an unbiased way is the perspective that will enable the colonized and the colonizer to consider all people and cultures equal. As the analysis below indicates, the novel evidently endorses this perspective.

In the opening scene of the *Mating Birds*, the narrator-protagonist Ndi (the name his mother uses) or Sibiya is waiting for his execution in his death cell in front of the small grilled window. His sentiments immediately evoke sympathy in one. His first sentence, "In a few days I am to die" (Nkosi, 1986, p. 1), makes it clear that his writing marks the beginning of the end for him. He has been given some dirty prison paper by the prison officials to write his autobiography, and the text the reader is reading is this manuscript he has been writing since he was arrested and put in jail. Beginning from the present moment, he goes back and relates his life and the events that led to his miserable end. Although some critics have shown the cause of his pitiful end to be the *rape* of the white woman, and indeed the prosecutors and the woman allege this in the court, Ndi's account claims that it happened by mutual consent. The ambiguity of which account is true pervades the whole text, and the reader can never learn whether it was a rape or a reciprocally voluntary lovemaking because Ndi tries hard to make the reader believe that the woman is lying. In fact, Ndi's story seems to be more convincing because the aura of the novel demonstrates that everything in South Africa is under the strict control of the oppressive white regime, which has made it impossible for whites and non-whites even to communicate, let alone lovemaking. All relationships are controlled by apartheid through legislative acts, and it is conspicuous that the woman is quite aware of the legal and psychological pressure she would have to undergo if she told the truth. Thus, though the superficial cause of Sibiya's destruction seems to be that incident of lovemaking, the underlying cause is apartheid itself.

As an expelled university student due to a demonstration he has led, and as someone who is looking forward to an opportunity to leave the country, Sibiya first encounters the girl on a beach, which was designed and partitioned for "Whites Only" and non-whites. While sunbathing on his part of the beach, he is attracted to the beauty of the girl who is also having a suntan rather in an obscene manner on the white side. On the first pages of the novel, he speculates on what would have happened to him if he had not seen the girl on the beach:

Oh, I have often wondered (as most men are apt to wonder, when it is too late and the game is already lost) how my life would have turned out had I

not gone to the beach that hot October day, or, having gone to the beach, if I had stayed well within the limits of my side of the beach instead of poaching so close to what is known as the "Whites Only" bathing area. Would I be languishing in this prison cell now, awaiting death by hanging, or would I have lived to fulfill my ambition of becoming the first truly great African writer my country has ever produced.... (Nkosi, 1986, p. 4)

He is prone to believe that he has made a great unforgivable mistake, and this has caused his destruction. Ostensibly, if he had obeyed the prohibitions imposed on both his life and the lives of white people by apartheid that controlled the means of communication, the social life of individuals, and the spatial boundaries, he would not have been in jail now, but on the way of "becoming the first truly great African writer" (Nkosi, 1986, p. 4). However, it is something doubtful whether he would be permitted to be a writer in such a prison as South Africa. Ironically, Sibiya begins to write not outside but inside prison, and this indicates that, indeed, South Africa itself is a much more oppressive prison where one cannot feel free enough to engage in any artistic activity. In addition, Sibiya's desire to escape abroad from South Africa is a part of his dream of being a great writer because he feels that the only atmosphere in which an artist can activate his or her creative powers is a realm of freedom.

The novel depicts how the ideology of apartheid has impacted the self-perception and identity of individuals. An ideology that considers differences only as a threat represents the colonizer and the colonized as enemies that should not be allowed to have the same status due to the differences in their identities. At the heart of racial discrimination there is the idea that the Other is ontologically inferior, and therefore, deserves to be subordinated. As Edward Said, depicting the perception of the Other by Orientalists, suggests: "...the traditional Orientalist...conceive[s] of the difference between cultures, first, as creating a battlefield that separates them, and second, as inviting the West to control, contain, and otherwise govern (through superior knowledge and accommodating power) the Other" (Said, 1979, p. 47-8). Accordingly, the way apartheid conceived of others was the same as Orientalists did. Such a representation of the Other binds both the colonizer and the colonized, because it appoints both with certain responsibilities, manners, attitudes, and ways of thinking. Any attempt to get out of their roles causes problems, as Said further points out:

Being a White Man was...an idea and a reality. It involved a reasoned position towards both the white and the non-white worlds. It meant—in the colonies—speaking in a certain way, behaving according to a code of regulations, and even feeling certain things and not others. It meant specific judgments, evaluations, gestures. It was a form of authority before which nonwhites, and even whites themselves, were expected to bend. [...] Being a White Man, in short, was a very concrete manner of being-in-

the-world, a way of taking hold of reality, language, and thought. It made a specific style possible. (Said, 1979, p. 227)

The identities of both the white and the non-white are constructed and preserved by the petrified discourse of Western colonialism and imperialism. That is why the white woman Sibiya has made love to will never tell the truth. She has to behave as she is expected to by the racist and fascist regime. That is why Sibiya himself regrets even having seen the girl. He should not have behaved in opposition to his identity which dictated him never to get involved in the ways of white men or women. As he reasons, he also makes it clear that he defied apartheid by violating its laws and adopting an outlook that aims at decolonizing minds and identities:

I suppose I should have looked away then. Perhaps it was what she expected: to browbeat me into losing face. At any rate, I should have acted as all "good natives" do in the presence of a white woman, above all one who is without any clothes on. I should have kept my eyes, as they say, where they belong. But I did not; I did not act like a black who knew his place. I doubt if this was a simple case of boldness or defiance. I was compelled by something in the girl's eyes that was ludicrously simple, open, naked, and undemanding, a sort of acknowledgment of myself as a person inhabiting the same planet as herself. (Nkosi, 1986, p. 8-9)

On the one hand, Sibiya's sentimental and remorseful words above suggest what happened to the non-whites who behaved against the identity imposed on them; on the other, he tells the reader that he deliberately challenged apartheid by not "act[ing] like a black who knew his place" (Nkosi, 1986, p. 8). Since the colonialist and racist construction of identities by apartheid is against human nature, when Sibiya senses a sign of approval in Veronica Slater's face, he responds to her through facial expression. Human face is something one cannot stand before without responding to it. It nonverbally but directly tells the Other that both interlocutors are the same and yet different, the difference being a stimulant of interaction. This non-verbal communication through the face dictates to both the communicants that their difference cannot be a parameter of superiority. As Emmanuel Levinas contends, the relationship that occurs through the face is an ethical relationship (Levinas, 1994, p. 87). Such a relationship shatters all the obstacles preventing the two parties from getting into interaction, even if they cannot communicate verbally. Such a relationship is based on the common ethical identity of the two interlocutors. That is why, Sibiya sees the look in the girl's eyes as something "ludicrously simple, open, naked, and undemanding, a sort of acknowledgment of myself as a person inhabiting the same planet as herself" (Nkosi, 1986, p. 9).

The picturesque description of that first encounter on the beach gives the reader clues about the artificial society and the colonial identities apartheid created by means of power and oppressive methods:

That day on the beach, when I came across the English girl, I saw only what White Authority, with the aid of so many laws and legal penalties, had forbidden me to see. Another human being. A woman with a body that was soft and round and desirable. And within reach. That is what I saw. Separated only by a small stream from the non-white section of the beach, the girl was lying flat on her stomach, her brown head sheltered in the crook of her arms. I stopped in my path. It wasn't simply that her skimpy bikini covered very little of her generous curves; she seemed never to have bothered to conceal anything. In fact, her bra was unclasped from the back. She had then eased it down from her smooth shoulders so that once or twice when she shifted her body on the towel I was able to glimpse a pale wink of flesh from under her compressed bosom. I remember something else too: behind the girl's inert body was the inevitable notice board bearing the legendary warning: 'BATHING AREA—FOR WHITES ONLY'. A sign that immediately filled me with rage. (Nkosi, 1986, p. 6-7)

The boy violates the law by observing the girl, who is willingly sunbathing near the dividing line that separates the two sides of the beach, and feels self-confident just as an observer does. However, the sign "BATHING AREA—FOR WHITES ONLY" instantly diminishes his illusory power to null and reminds him that indeed both he and the girl are being observed. The all-pervasive authority of apartheid uses different strategies to brainwash people in overt and covert ways with the purpose of propagating that it is an omniscient power that has absolute control of everything including the means of communication. The world in South Africa, as it was the case in all colonies, was partitioned into two: the world of the modern white and the world of the backward non-white. The maintenance of the borders between the two realms was of utmost importance for the colonization and exploitation to continue. Any violation of these borders would mean disruption of the colonial relationship between the master colonizer and the servant colonized. Franz Fanon's striking observation, "The colonial world is a world cut in two. The dividing line, the frontiers are shown by barracks and police stations" (Fanon, 1974, p. 29), indicates how violently these borders were protected.

The situation of the discriminated non-white population is a *cul-de-sac*; they have only two choices: servitude or death. Sibiya opts for the second option. He chooses to resist the oppression of the apartheid regime although he knows what his act would lead to. What deserves praise is the act itself. It gives one dignity and honor which has been taken from him or her, and it would later naturally invigorate people's understanding of what the natural and honorable way of living is. In the end, this honorable deed destroys all the myths and mystifications used to justify colonization and imperialism.

The human face is something that does not need any mediator to generate meaning; it is itself meaning. As Levinas points out, "The face is signification, and signification without context" (Levinas, 1994, p. 86). The only part of human body through which one can

access purity and innocence is the face. By just looking at the face of a person, one can grasp whether he or she considers himself or herself superior, equal, or inferior to his or her interlocutor. Sibiya, by looking into the eyes of people, makes distinctions between faces which accept him as equal and degrade him. His fascination with a white girl he came across in a bazaar of blacks in his childhood on the day of his first trip to the city illustrates this perception of his. While Sibiya and his mother are shopping for Sibiya's school equipment, a white man, along with his wife and two daughters, arrives in the bazaar, and the non-white crowd is immediately driven into a turmoil because in a colony, even the most modest white man is considered as more privileged than the non-whites. Upon the arrival of the white family, the black (Zulu) crowd is torn apart in waves to give way to the family, and after their passing, the crowd restores to its previous form and jostles Sibiya to the front. Before he stumbles down to the feet of the elder daughter of the family, he comes face to face with the man. The man's face shows that he, as a representative of apartheid, feels superior to Sibiya; therefore, Sibiya detests the man. But the little girl, with all her childhood innocence, looks into his eyes affectionately, touches him, speaks to him, and helps him to stand up. Since this attitude of the girl is an indication that she sees Sibiya just as a human being equal to herself and that her contact with the boy is based on a disinterested interaction, the boy can never forget her. He consecrates the incident as "a kind of benediction that transforms the moment of contact into one of revelation" (Nkosi, 1986, p. 58). And that is why, Sibiya never relates this childhood reminiscence to Dr. Emile Dufre, the Swiss-Jewish-German psychoanalyst who has come to South Africa to do some research and clinical work on Sibiya's rape case. The only two experiences in which Sibiya could have an unbiased and nonhierarchical contact with white people are this childhood memoir and his love affair with Veronica. Unluckily, the second contact leads to his hanging.

Sibiya is the son of the last and youngest wife of an old man with five wives. The youth of his mother, Nonkenyazi, has made her his father's favorite wife. Taking advantage of this privileged position, she convinced the father to send Sibiya to school because she believed knowledge and writing would provide her son with magic powers just like the white men. While narrating his first trip to the city, he tells the reader his mother's feelings and her pride in sending him to school:

No doubt, she was convinced that an encounter, however brief, with books, would confer upon her offspring awesome powers of the occult, an almost miraculous ability to manipulate the universe at will. "Can you just see him," she asked laughing, "sitting behind those tables the white people use for writing on at Mzimba, driving his pen across the white page like some of those clerks you see at the government office! A real devil Ndi is going to be with a pen, you wait and see!" (Nkosi, 1986, p. 85)

Knowledge can turn into a destructive power in the hands of man although its real *raison d'être* is the benefit and prosperity of humanity. In colonial contexts, knowledge is that

kind of power which entitles the colonizer to subordinate the colonized and legitimizes all the injustice done to the colonized. What is more, in such circumstances, the desire to be like the dominating power, i.e., the lure of assimilating and imitating the colonizer, becomes an ambition among the colonized. However, possession of knowledge alone does not suffice for the colonized to become equal to the white man. He is never approved of as an equivalent; he is just considered a comic mimic of the white man (Bhabha, 1994). The reason is obvious: "...assimilation is...the opposite of colonization," which "tends to eliminate the distinctions between the colonizers and the colonized, and thereby eliminates the colonial relationship" (Memmi, 1991, p. 149-50). Always alert on the threat of the Other's becoming equal to himself and hence destroying the bondage of colonization, the white man never loosens the tight precautions he has taken against the progress and development of the colonized. Consequently, underdevelopment is considered to be the destiny of the colonized.

Thus, in South Africa, knowledge is a destructive power. The written word is the power that makes the white man powerful, rich, and dominant. Ironically, Sibiya's mother thinks the same is true for black people as well. But this is pure illusion. The control, hegemony, dominant values, and cultural legitimacy all belong to the whites only. What is more, the majority of white people think that endowing the natives with knowledge, writing, and education causes the moral deterioration of them, which in turn converts them to criminals. The jail commandant Van Rooyen in the novel reflects these views in his interviews with newspapers about the popular case of Sibiya:

He mentioned the soaring crime rate at home, especially crimes of sexual violence; he pointed me out as a tragic example of what white liberal education can do to simple, good-natured natives, stimulating as it was surely bound to do, not only love of western style of living but also an unbridled desire for white women. I saw one of these interviews in a yellowing copy of the *Daily News* in which my captor concluded by observing that the natives, left to their tribal environment, were all right, their morals were even superior to those of some whites, but given a smattering of education, they became spoiled and thought of themselves as equals of white men. He concluded by citing as an example the rapid increase of incidents of assault on white women. (...) He summed up by issuing a warning to white ladies, some of whom, he regretted to say, were in the habit of displaying themselves in the most provocative manner in front of black servants; it was time everyone recognized, Van Rooyen said, that we were here dealing not with normal men but creatures who were little above animals. (Nkosi, 1986, p. 82-3)

Once one sees the Other as just "little above animals," the Other is eternally doomed to be inferior to the creator of such an image. The Other is represented by the Self, who never condescends to give the possession of the word to the Other. The subaltern can

never speak in such an enforced silence. Thus, as Said has quoted from Karl Marx, "They cannot represent themselves; they must be represented" (Said, 1979, p. 293). The right of observation, definition, control, administration, and representation belong only to the white man. If something needs to be said about the Other, the Other does not have the right to speak for himself or herself because s/he can never discern the truth. The truth belongs solely to the white man, and only if the white man speaks for the Other, there will be a true representation of the Other. The commandant's orientalist and colonialist discourse makes him depersonalize and dehumanize the Other. And this, in consequence, leads to the justification of all the inhuman treatment of the Other by the colonizer. Memmi's insightful observation confirms this fact:

What is left of the colonized at the end of this stubborn effort to dehumanize him? He is surely no longer an alter ego of the colonizer. He is hardly a human being. He tends rapidly toward becoming an object. As an end, in the colonizer's supreme ambition, he should exist only as a function of the needs of the colonizer, i.e., be transformed into a pure colonized. (Memmi, 1991, p. 86)

Related to the above remarks of Van Rooyen, Sibiya's father and in fact most non-white characters in the novel believe that the knowledge of the white man only corrupts the native. They agree with racists like Van Rooyen on this point. Like all the colonizers, Van Rooyen owns the consciousness that if the colonized obtained knowledge, that would generate inquiry, "which generates change" (Aschcroft, Griffiths, and Tiffin, 1991, p. 85). This perspective is surely a result of the propaganda of apartheid that races must be segregated from each other, and each race must live in the climate of its own customs, culture, and economic structure. Sibiya's father says, "Our ways are not the ways of white people, their speech is not ours. White people are as smooth as eels, but they devour us like sharks" (Nkosi, 1986, p. 6).

A careful reading of the novel might render glimpses of Fanon and Memmi's influence on the writer. Fanon propounds that the colonized must leave Europe's values, theories, systems, structures, and metaphysics because wherever its civilization has reached, there has been death and underdevelopment (Fanon, 1974, p. 251). Memmi acknowledges that:

[The colonized] must cease defining himself through the categories of colonizers. The same holds true of what more subtly characterizes him in a negative way. For example, the famous and absurd incompatibility between East and West, that antithesis hardened by the colonizer, who thereby sets up a permanent barrier between himself and the colonized. What does the return to the East mean, anyway? Even if oppression has assumed the face of England or France, cultural and technical acquirements belong to all peoples. Science is neither Western nor Eastern, any more than it is bourgeois or proletarian. There are two ways

of pouring concrete—the right way and the wrong way. (Memmi, 1991, p. 152)

Memmi is highly aware of the contaminated and contaminating discourse of the colonizer. What must be done is to decolonize the minds of both the colonizer and the colonized. In this respect, it seems Fanon, Memmi, and Nkosi all share the same idea, and in a similar way Sibiya's father believes that non-whites must never get engaged in the ways of white men.

Being taken from the world of his idyllic childhood in a pastoral village, Sibiya is sent to the Lutheran Seminary at a town called Mzimba. The school belongs to Christian missionaries who, as a prerequisite, demand the conversion of children to Christianity before they enroll for the school. This is a small cost they must pay to gain the magic knowledge of the white man. Sibiya's father expresses his reluctance to send him to school by remarking that his mother wants him "to drink of the wisdom of the white man" and asks: "Did your people not have any wisdom of their own before the white men came?" (Nkosi, 1986, p. 53). Sibiya's mother persuades the father with her eloquent tongue that their son would be a wise man by the assistance of this education. Afterwards, the fascist government gradually confiscates the lands of Zulus in order to produce new settlement estates for white settlers, and the day comes when Sibiya's community is forced to abandon their village and fields for the same purpose. Any resistance is crushed brutally. Sibiya and his family take refuge in a relative's house in another town.

A short while later, being under the unbearable distress of homelessness, his father dies. He and his mother move to the city of Durban and settle in a black slum outside the city. The first job his mother takes up is washing white people's clothes. Later on, she becomes the owner of a pub where she sells a kind of strong narcotic drug to black workers. Ndi Sibiya begins to study at the University of Natal, from where he is expelled in his third year. After that, he begins to frequent the port and the beach in hope of abandoning South Africa for another country where he believes he would find freedom and welfare. But when he sees Veronica on the beach, he is "mesmerized" (Nkosi, 1986, p. 7), and the spell on him makes it impossible for him to even think again of leaving South Africa. Every day he goes to the beach to watch the girl for hours. The girl seems ecstatically happy with being gazed by a native, a representative of 'an inferior race.' But it seems she finds the sentiment exotic, and she is excited by the lure of breaking a prohibition. They both try to keep up their daily rendezvous on the beach although they can never utter a word to each other. Verbal communication is strictly forbidden by apartheid. All communication is carried out in silence through the face and gestures:

For minutes on end we stared deliberately into each other's eyes. Obviously, if we could not use words we could use our looks. Eyes. Meaningful gestures. It was all we had. With our eyes, we could make love as it soon became apparent. With our eyes, we could tell each other

stories. With our eyes, we could protest each other's infidelities, the misery of our separation, our being artificially kept apart. [...] That is how it was between Veronica and me. *Apartheid*? We had defeated apartheid. We had finally perfected a method of making love without even making contact, utilizing empty space like two telepathic media exchanging telegraphic messages through the sexual airwaves. (Nkosi, 1986, p. 146-150)

In a country where there are extremely cruel and despotic laws to prevent different peoples from coming together, human beings have to live in a world of taboos, which turn life to hell. In South Africa, there were laws like the Immorality Act and some others which very brutally forbade the interaction of different races. No non-white could dare to attempt to have a love affair with a white person; marriage between whites and non-whites was something that could occur only in dreams. What Veronica and Sibiya do is to create communication out of silence. Their very silence becomes their voice. And the outcome is the subversion and defeat of apartheid and the destruction of taboo.

Through his ceaseless pursuit of the girl, Sibiya once follows her up to a big house at night. There the girl gets engaged in a session of group sex in a very obscene and seductive manner. Being aware that Sibiya is trying to watch her through the window, she deliberately and seductively comes closer to the window so as to make it easy for Sibiya to see her. Thus, it becomes clear that the girl is in fact a stripteaser who entertains white men. She is not a virgin as the judges, prosecutors, witnesses, and the white audiences glorify her.

The climax, through the perspective of Sibiya of course, culminates when Sibiya and Veronica are both on the beach gazing into each other's eyes as usual. Through their nonverbal interaction, they decide that they can no longer stand being separate physically. The girl leaves the beach signing to Sibiya that she wants him to follow her. Sibiya follows her to her bungalow which is far behind the beach in a forest. The girl, leaving the door open, gets undressed in the middle of the bungalow to exhibit her body. Sibiya takes this as an invitation and when he goes in, Veronica does not scream; on the contrary, she welcomes him. Till the last moment when they make love, as Sibiya later recalls, everything goes normal, but their love-making generates noise. Some passersby hear the noise, and when they enter the bungalow, Veronica screams and blames Sibiya for raping her. Sibiya is arrested and put in jail. Later on, he is brought to the court and sentenced to death. He says, "Even before they had heard my side of the story, I knew they were going to hang me" (Nkosi, 1986, p. 29). Because everything in South Africa and in all colonies was designed for the benefit of the white man and identities were constructed by racist colonialist regimes, there was no way for Sibiya to win the case and be released. As Fanon reasons:

The native is declared insensible to ethics, he represents not only the absence of values, but also the negation of values. He is, let us dare to admit, the enemy of values, and in this sense he is the absolute evil. He is the corrosive element, destroying all that comes near him; he is the deforming element, disfiguring all that has to do with beauty or morality; he is the depository of maleficent powers, the unconscious and irretrievable instrument of blind forces. (Fanon, 1974, p. 32)

Within this straitjacket, the colonized is always immoral, unjust, evil, criminal, and the worst of all. Although the woman is just a prostitute, in the colonial context, she becomes an angel whose chastity has been violated by an eternally corrupt devilish black man. Being white, which is just a biological quality, is enough to be virtuous and chaste, as Sibiya rebelliously asks, “Why believe the word of the girl against mine, for example? Except for the *whiteness* of her skin, a color that has caused more trouble and unhappiness in the world than the color of any other skin, what particular claim to virtue can this girl be supposed to have?” (Nkosi, 1986, p. 64-5) The answer is simple: the white color, which belongs to the powerful, is legitimate, and the others are illegitimate in the imperialist discourse. Such arbitrary manipulative constructions of identities are later imposed upon the colonized as divine and scientific facts that cannot be rejected. Fanon points out such a case in Algeria:

Before 1954 magistrates, policemen, barristers, journalists and legal doctors agreed unanimously that criminality in Algeria was a problem. It was affirmed that the Algerian was a born criminal. A theory was elaborated and scientific proofs were found to support it. This theory was taught in the universities for over twenty years (Fanon, 1974, p. 239).

While Sibiya is waiting for death in his prison cell, the psychoanalyst Mr. Dufre arrives to have some conversation sessions with Sibiya for the ‘honorable’ duty of producing “the full portrait of an “African rapist,” whose exploits have captured the imagination of the entire “civilized world”” (Nkosi, 1986, p. 70). During these sessions, Sibiya never speaks in complete frankness. He is well aware that almost all the disciplines of the West are tainted by values idolizing the white man. Indeed, this awareness gains a subversive quality throughout the novel. As a matter of fact, this subversive quality characterizes almost all postcolonial texts. In this respect, Sibiya mocks psychoanalysis as follows:

With this man, huge, white, bespectacled, friendly but remote, childhood stories are a speciality. Again and again he asks about my mother; he asks about my feelings toward my father. Did I ever wish to kill him, or perhaps did I not secretly hope that while my father was cutting the trunk of a tree, the tree would come crashing over his head. When I laugh, Dr. Dufre remains imperturbable. “You think it never happens?” he asks.

"You will be surprised how often children wish catastrophe to befall their parents!"

"Of course, it happens," I say, unable to stop myself from laughing. "Only why should I wish it to happen? My father and I got along very well."

I am sorry. I have gone to school. I know what the man wants. I have read a great deal that surprises and amuses me. Are these not, after all, the men who believe that feces are to a child what money in the bank is to an adult? (Nkosi, 1986: p. 18)

Having the idea of something and believing complacently that that idea is the only truth is the result of a totalitarian mentality. Sibiya is quite aware of this, and thereby, he never cares about the oedipal complex or anal eroticism of psychoanalysis. Dr. Dufre's only aim is to prove the hypotheses of psychoanalysis. He is never concerned "with discovering the true character of one man's passion for another human being," as Sibiya furiously reasons (Nkosi, 1986, p. 75).

Once, being overwhelmed by the excessive incredulity shown toward him, Sibiya explodes to Dufre:

...it wasn't at all like that! In court, I tried to explain how it happened but no one would believe me. How many times must I tell you the girl invited sexual attention? Don't you believe me when I say whatever else happened, that girl wanted it to happen? Right from the beginning I could tell she wanted it as much as I did. Though neither of us spoke, those meetings at the beach took on the form of rendezvous. She waited for my arrival each day as keenly as I looked forward to hers. It was in her eyes, it was all over her face. A pact is what we had entered into, a silent conspiracy. Even on the day of the incident, although she could see me hanging about her front yard, she still left the door of the bungalow open! And what of the stripping, eh, doctor? How do you explain the striptease act? Right there before me, with the front door wide open, removing every bit of clothing until she was standing in full view with nothing but bare powder on her back! Can you explain that? (Nkosi, 1986, p. 72)

However, whatever he does, neither Dufre nor any other white person believes him. He is an inborn criminal in their eyes. Although later his attorney tells the jury and the judges that they have evidence in the form of videotapes and photographs of Veronica's group sex parties, nobody feels the need to see them. The decision of the court is always ready beforehand. This indicates that the courts under apartheid in South Africa were just formalities. Justice never appeared in those courts. As Sibiya delineates the situation illustratively:

Nothing is exactly like the gorgeous panoply of a South African court: the mock ceremony, the pretense, the play-acting. South Africa is a country in which every principle of justice has been tampered with, debased, even reversed; a country where truth, fairness, and magnanimity have been chucked out of the window, and only the shell of intricate procedure remains; a country of the memory of empty ritual, of “Mi-Lord,” “Your Honor”; a country of “My Learned Friend is pleased to cite the case of Neville vs. Kumalo, but what about Chief Justice Sommerville’s ruling in the case of Gubase vs. Lavabo?” Elegant form, gorgeous ceremony, empty ritual. (Nkosi, 1986, p. 165)

In a country where relations are based on the superiority of one race over the others; where only one race’s biological features, values, realities, culture, religion, language, tastes, structures, and ideas are at the center; and where races are manipulatively segregated from each other by legislation, justice becomes only air, and all the other things done in the court diminish to a game, a plaything, a leisure, “[e]legant form, gorgeous ceremony, empty ritual” (Nkosi, 1986, p. 165).

Sibiya begins to write his autobiography in jail instead of writing great works abroad. Writing gives him relief and even a character although he can never get out of the ambivalence of his imminent death, which interferes with everything he is excited about. His mother’s dream that her son, after drinking from the wisdom of the white man, would conquer empires with “a pen and a tutored mind” (Nkosi, 1986, p. 49) in the fashion of the white man, turns out to be an illusion. The white man is never willing to see the non-white sharing his privileged position. Veronica is a “metonym for white society and values” (Aschcroft, Griffiths, and Tiffin, 1991, p. 85), and Sibiya, by his pen (by learning to read and write), which also stands for phallus, writes on the white page. Education and writing open people’s eyes and give them tools to ask questions, criticize, and therefore, dismantle authority. Apartheid considers the education of non-white peoples as something corruptive, which causes their deviation from being noble savages. Sibiya’s attempt is at the same time an attempt to construct an identity that would render him authenticity and dignity. However, it is impossible to go beyond the racist borders. One benefit of his writing is that it enables him to decolonize his mind and identity which have been shaped by apartheid. Eventually, he constructs himself an authentic identity.

When Sibiya is asked in the court whether he raped the girl, he cannot make his tongue speak. Being sure that nobody would believe his story, he contemplates that “Only the girl...could have supplied the missing links in [his] faulty and, no doubt, hopelessly affected memory” (Nkosi, 1986, p. 169). The ceaseless psychological pressure and the fear of death have begun to blur his memory. It is as if he has experienced partial amnesia. The fact that only the girl could complete the incomplete story makes it possible to interpret that Sibiya, being a metonym for the colonized, and Veronica, for the colonizer, can recover from that terrible situation only in cooperation with each other. In

other words, their histories are intertwined, and without their collaboration their history would not gain any complete meaning. It might be said that this also reflects the author's view.

Sibiya's remarks below, spoken in his final days, are full of high emotional density:

Death by hanging!

That is to be my crown of thorns. Death, at any rate, for the unpardonable crime of having been born black in a world where White Is Right and White Is Might. Better to have been born a beetle, crawling too close to the ground to notice the purity of the sky. Better by far not to have noticed that first mischievous gleam in the eye of that English girl. [...] No, I'll die of a vaster, deeper, more cruel conspiracy by the rulers of my country who have made a certain knowledge between persons of different races not only impossible to achieve but positively dangerous even to *attempt* to acquire. They have made contact between the races a cause for profoundest alarm amongst white citizens. (Nkosi, 1986, p. 179-80)

The "crown of thorns" immediately brings to one's mind the crucifixion of Jesus Christ and innocence. It is as if Sibiya considers himself a sacrifice for the redemption and salvation of humanity from apartheid's great sin of segregating human beings. His act will also be a revolutionary step on the way to freedom. He makes it clear that the cause of his death is apartheid's inhuman policies. While he is struggling with such dense feelings, he hears the voices of the political prisoners in the same prison. They sing freedom songs in unison. He mentions them in his last words:

Voices individually weak and at first very tentative, but once united combine into a single powerful sound rolling and thundering, shaking the very foundations of the prison walls. Yes, those voices keep me company. I couldn't ask for a better send-off to the next world than those voices announcing the near-dawn of freedom, and then, of course, the unruly birds, which I see daily mating in the sky! (Nkosi, 1986, p. 183-4)

Sibiya chooses to revolt against apartheid instead of serving it. This choice causes his death, but this is a dignified death that gives him an authentic identity that has been entirely decolonized. In other words, through violating the laws of apartheid, Sibiya rebels, and then through his writing and honorable death, he constructs himself a noble identity purified of colonial pollution. His death also suggests that an honorable death is better than a dishonorable life. Moreover, as the quote above mentions, when voices of the prisoners unite, they create a very strong sound that shakes the foundations of the prison walls. This suggests that only if the colonized unite can they bring about revolution and change. This song of freedom sung in unison is also a herald of the revolution that will end apartheid soon. Another thing that deserves mentioning in the

quote above is the mating birds in the sky that Sibiya watches every day through the window of his prison cell. The mating birds are a symbol of freedom and the mutual desire of the peoples and cultures of South Africa and those of the whole world to interact freely and in an unbiased manner. Evidently, the main character of *Mating Birds*, Sibiya, and the writer Nkosi both believe that “to break out of this [dehumanizing] structure...non-Western cultures must define their own future in terms of their own categories and concepts....” (Sardar and Van Loon, 1998, p. 88)

IV. Conclusion

In conclusion, *Mating Birds* is a postcolonial novel that portrays how identities were constructed by the misanthropic apartheid regime in South Africa, where differences were calcified into impassable walls between human beings. It also suggests that there are ways of overcoming these obstacles. Sibiya’s act, through which he subverts the preposterous policies of apartheid, is an exemplary way of constructing an independent authentic identity based on freedom. Sibiya dispossesses the identity imposed upon him, refuses to believe in the story narrated to him, creates his own story, and constructs his own authentic identity.

In fact, postcolonial literature in general expresses the desire of the silenced, negated, and dehumanized colonial individuals to construct authentic and dignified identities. Postcolonialism argues that differences between people and cultures never entitle any civilization or culture to claim ontological superiority over others and that they are all equal in value and need to be inspired by each other. Postcolonialism has also demonstrated that in the history of colonialism and imperialism, there has occurred an epistemic violence that has convicted all the non-Westerners to the negative representations produced by the Westerners. It aims to replace all these misrepresentations with truthful and authentic significations. In short, postcolonialism has always been in the service of both physical and mental decolonization of all humanity.

The colonizer has always idealized and idolized himself and his so-called mission of civilizing savages. While doing this, he has invariably devalued, depersonalized, dehumanized, and exploited the colonized. Moreover, the colonizer is someone who has a privileged status in the land of the colonized. Since he is powerful, his narrative, ideology, culture, philosophy, language, politics, religion, science, etc. are the only real values in the world whereas all the values of the colonized are the cause of their backwardness, primitivity, irrationality, and wretchedness. The colonized, being diminished to the level of a beast, undergoes an agonizing alienation and begins to hate and deny himself and his culture in order to assimilate the coercively imposed Western values. However, the colonizer never welcomes the colonized as his equal because that would mean the end of his privileged status and colonialism. In the end, the colonized is left with two alternatives: either to serve or to die through resistance and revolt. History is full of individuals who have chosen either the former or the latter. The fact that almost all

of the former colonies are now at least territorially independent indicates that most of the colonized peoples have chosen the second alternative.

The narrator-protagonist of *Mating Birds*, Sibiya, also suffers from alienation due to the constant negation, devaluation, and dehumanization of himself and his culture by the white regime in South Africa. Apartheid, the policy of segregating the whites and non-whites to continue the inhuman system based on the maintenance of the privileged position of the minority whites and the degraded situation of the majority non-whites, has made people fear the idea of interacting with others who differ from them only in skin color. Sibiya, after he has been educated in schools administered by whites and through his intimacy with their values, begins to question the system and crosses these racist borders between cultures by having a love affair with a white woman. This, of course, symbolizes his revolt against any policy or idea that tries to discriminate human beings on the basis of their skin color or any other difference they have. He is aware that his deed would cause his death, but he does not give up because his act is an attempt to construct an authentic and esteemed identity. He is executed in the end, but this is an honorable death because although his body is annihilated his honorable identity becomes immortal.

A central theme in *Mating Birds* as a postcolonial novel is the idea that relationships between people and cultures must be based on the common ethical identity of humanity. The ethical identity is what obliges human beings to accept that they share the same world; that they are all equal; that they absolutely need each other; that they must not kill, persecute, or oppress each other; that their differences are indispensable for their sense of meaningfulness; that they can have justice on earth only through a disinterested and nonhierarchical relationship; and that their happiness depends on feeling responsibility for each other. Any relationship based on coercion causes pain in the souls of people until they compensate for it. Such a relationship causes alienations. The moment people get away from their common ethical identity they begin to get engaged with inhuman practices in the form of colonization, imperialism, wars, slavery, and similar catastrophes. In his novel titled *Mating Birds*, Nkosi suggests that it is essential to acknowledge that human beings and cultures have the right to interact and inspire one another; however, this interaction must occur with the consent of both parties and on equal terms.

References

- Aschcroft, B.; Griffiths, G. & Tiffin, H. (1991). *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Postcolonial Literatures*. London and New York: Routledge.
- Bhabha, H. (1994). "Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse." *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.

- Boehmer, E. (2005). *Colonial and Postcolonial Literature: Migrant Metaphors*. Oxford University Press: New York.
- Fanon, F. (1974). *The Wretched of the Earth*. Great Britain: Penguin.
- Jones, L. C. (Aug 1994). 'From Apartheid to the Rainbow Nation.' *Ebony*, Vol. 49 Issue 10, 32-6.
- Levinas, E. (1994). *Ethics and Infinity*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Memmi, A. (1991). *The Colonizer and the Colonized*. Boston: Beacon Press.
- Nandy, A. (1988). *The intimate enemy: loss and recovery of self under colonialism*. New Delhi: OUP.
- Ngũgĩ, w. T. (1986). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. London: Heinemann.
- Nkosi, L. (1981). *Tasks and Masks: Themes and Styles of African Literature*. London: Longman.
- Nkosi, L. (1986). *Mating Birds*. London: Constable.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Said, E. (1993). *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sardar, Z. & Van Loon, B. (1998). *Introducing Cultural Studies*. New York: Totem.
- <http://www.britannica.com/bcom/eb/article/6/0,5716,8086+1+7978,00.html>. Accessed 1 November 2024.
- <https://www.britannica.com/topic/Black-Consciousness-movement> Accessed 1 November 2024.
- <https://www.britannica.com/topic/African-National-Congress/Internal-dissent>. Accessed 1 November 2024.
- <https://www.fordham.edu/halsall/mod/1953geyer.html>. Accessed 13 December 2024.
- <https://www.sahistory.org.za/people/lewis-nkosi>. Accessed 1 November 2024.
- <https://www.sahistory.org.za/article/umkhonto-wesizwe-mk-exile>. Accessed 1 November 2024.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.33>

Volume 8/4

2024 p. 614-629

DOĞUNUN VE BATININ İDEALİST EĞİTİM FELSEFELERİNİN TEMELLERİ THE FOUNDATIONS OF THE IDEALISTIC EDUCATIONAL PHILOSOPHIES OF THE EAST AND THE WEST

Ayşe İLDEN*

Mehmet Ali DOMBAYCI**

ÖZ

Bu makalede, Doğu ve Batı'nın idealist eğitim felsefeleri, Uddālaka Āruni'nin anlatısı ve Platon'un Er Mitosu üzerinden incelenmiştir. Platon, mitoslar aracılığıyla felsefi düşüncesini açıklama çabası içindedir. Er Mitosu, adalet, evren ve özgür irade kavramları etrafında dönmekte ve Platon idealist eğitim felsefesi ile insanların bilgili ve adil olmalarını hedeflemektedir. Uddālaka Āruni'nin anlatısı, Upanishadlar'da brahma ve ātman'ın birliğini vurgulamaktadır. Buna göre eğitim, özgür seçimlerle şekillendirilen bir süreçtir ve kişinin eylemleri sonuçlarını belirlemektedir. Karma ve ruh göçü kavramları ile insan eylemlerinin sonuçları ve insanın ölümsüzlüğü üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle makale felsefenin kökenlerini ve eğitim felsefesinin önemini anlamak için Doğu ve Batı felsefelerinin derinliklerine inmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İdealizm, Eğitim, Antik Felsefe, Platon, Upanishadlar, Kültürlerarası Felsefe.*

ABSTRACT

This article examines the idealist educational philosophies of the East and the West through the narrative of Uddālaka Āruni and Plato's "Myth of Er." Plato endeavors to explain his philosophical thought through myths. The "Myth of Er" revolves around the concepts of justice, the cosmos, and free will, reflecting Plato's idealist

* Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: ilden.ayse@gmail.com ORCID: 0000-0002-3440-6733, Ankara, Türkiye.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: malidombayci@gmail.com ORCID: 0000-0002-2428-8884, Ankara, Türkiye.

philosophy of education, which aims to cultivate knowledgeable and just individuals. Uddālaka Āruni's narrative, as presented in the Upanishads, emphasizes the unity of Brahman and ātman. According to this perspective, education is a process shaped by free choices, and an individual's actions determine their outcomes. Through the concepts of karma and reincarnation, the narrative highlights the consequences of human actions and the immortality of the soul. Thus, this article aims to delve into the depths of Eastern and Western philosophies to explore the origins of philosophy and the significance of educational philosophy.

Keywords: *Idealism, Education, Ancient Philosophy, Plato, Upanishads, Cross-Cultural Philosophy.*

Giriş

Eğitim felsefesi, eğitimin temel amaçlarının, yöntemlerinin ve değerlerinin analiz edilmesi ve bu süreçlere ilişkin sorulara yanıtlar bulunması amacıyla oluşturulmuş bir disiplindir. Bu disiplin, eğitimin ne olduğu, nasıl icra edilmesi gerektiği ve insan yaşamındaki rolünün ne şekilde kavranması gerektiği gibi konular üzerine detaylıca düşünülmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, eğitim felsefesi, eğitim uygulamalarına yön veren düşünsel temellerin eleştirel bir şekilde incelenmesini ve geliştirilmesini amaçlamaktadır. Eğitim felsefesi dört temel soru etrafında şekillendirilmektedir: Birincisi, "eğitimin amacı nedir?" sorusudur. Bu soruya verilen yanıt, belirli bir toplumun ve dönemin ihtiyaçlarına göre çeşitlenebilmektedir. Eğitim, bireyi topluma uyumlu hale getirme, entelektüel birikimi artırma ya da özgür bireyler yetiştirme gibi farklı amaçlara hizmet edebilmektedir. İkinci olarak, "eğitimin içeriği ne olmalıdır?" sorusu, öğrencilere hangi bilgi ve becerilerin kazandırılması gerektiği ile ilgilidir. Bu içerik; kültürel değerler, bilimsel bilgi ve etik öğretiler gibi çeşitli alanları kapsayabilmektedir. Üçüncü soru ise "eğitim yöntemleri nelerdir?" şeklindedir. Öğrencilerin aktif katılımını sağlamayı amaçlayan yöntemlerden, daha geleneksel öğretmen merkezli yaklaşımlara kadar geniş bir yelpazede, eğitimin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği üzerine çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Son olarak, "eğitimin değerleri ve ilkeleri nedir?" sorusu, eğitim sürecinde adalet, eşitlik ve özgürlük gibi etik değerlerin ne şekilde yer alacağı üzerine odaklanmaktadır (Ornstein & Hunkins, 2017). Eğitim felsefesi, tarih boyunca farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar arasında idealizm, realizm, pragmatizm, varoluşçuluk ve eleştirel pedagoji öne çıkmaktadır. İdealizm, eğitimin bireyi evrensel hakikatlere ulaştırmanın bir yolu olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda eğitim, insanın içsel dünyasını geliştirerek ideal bir varoluş düzeyine ulaşmayı amaçlamaktadır. İdealist eğitim felsefesinin en güçlü dayanakları Platon'un görüşlerinden beslenmektedir (Minz, 2022).

Felsefenin kökeniyle ilgili antik döneme yapılan yolculuklar, bizleri, Kadim Hint ve Eski Yunan medeniyetlerine götürmektedir. Platon, Batı'nın idealist eğitim felsefesinin temelini oluşturan önemli bir figürdür. Ancak felsefenin ortaya çıkış koşulları göz önüne alındığında, Batı felsefesi tamamen Doğu bilgeliğinden kopmuş değildir. Bu çalışma,

felsefenin kökenlerinde etkisi olan Doğu bilgeliğinin eğitim anlayışını ve Yunan felsefesinin eğitim anlayışlarını, Uddālaka Āruni'nin oğluyla olan diyalogu ve Platon'un Er Mitosu üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

Antik çağda, felsefe; edebiyat, sanat ve siyaset gibi birçok alanda mitolojik unsurların etkisinde kalmıştır. Platon'un felsefe sisteminde sıkça karşılaşılan mitlerden biri de Er Mitosu'dur (Platon, 2014). Platon, felsefesini mitler aracılığıyla açıklama çabasıyla bilgi ve varlık görüşlerine ışık tutar. Bu mitler, Platon'un felsefi düşüncesinin kökenlerine ve zihniyetine dair önemli ipuçları sunar. Felsefede edebi ve şiirsel unsurların bulunması, Platon'un mitoslar aracılığıyla ayrımlar yapma ve varlık felsefesini açıklama çabasını gözler önüne serer.

Er Mitosu, savaşta ölen ve ardından dirilen Er'in öteki dünya deneyimini anlatmaktadır. Er'in ruhu, ölümden sonra bir yolculuğa çıkmakta ve farklı kapılarla karşılaşmaktadır. Ruhlar yargılanmakta ve yaşadıkları hayatın sonuçlarına göre yönlendirilmektedir. Mitos, adalet, evren ve özgür irade kavramları etrafında dönmektedir. Platon, insanın doğası gereği adil olması gerektiğini ve bilgisizliğin kötülüğün kaynağı olduğunu savunmaktadır. İdealist eğitim felsefesi, bilgi, değer ve erdeme ışık tutarak insanların adil ve bilgili olmalarını sağlamayı amaçlar. Mitostan çıkan sonuçlar, insanın ölümlü bir varlık olduğunu ve yaşamın ölümle iç içe olduğunu gösterir. İnsanlar, özgür iradeleriyle eylemlerini belirler ve bu eylemlerinin sonuçlarına göre sorumlu tutulurlar. Eğitim felsefesi disiplininin, eğitimin amacı, değerleri ve ilkeleri ile hesaplaştığı ve bu alanda idealist görüşlerin de bu hesaplaşmaya katkı sağladıkları düşünüldüğünde Platon'un mitoslar yoluyla ortaya koymaya çalıştığı eğitim görüşlerinin kökensel ilgiler söz konusu olduğunda önemli ipuçları taşıdığı görülmektedir. Platon'un idealist eğitim felsefesi, insanları bilgisizlikten kurtararak bilgiye, erdeme ve adaleti sağlamaya odaklanır.

Upanishadlar ise kadim Hint felsefesinin en eski metinlerindendir. Bu metinler, brahma ve ātman'ın birliğini vurgulayan mistik öğretileri içermektedir. Uddālaka Āruni'nin oğlu ve öğrencisi Şvetaketu'ya verdiği dersler, evrensel ruhla insan ruhunun birliğini açıklamaktadır. Karma kavramı da bu metinlerde önemli bir yer tutmaktadır. Kişinin eylemleri, gelecek hayatlarını belirler ve özgürleşme ancak doğum-ölüm döngüsünden çıkarak mümkün olmaktadır.

Platon'un "Er Mitosu" gibi eserlerinde kullandığı mitos terimi, felsefi ve edebi bir araç olarak önemli bir rol oynamaktadır. Mitoslar, halk arasında bilinen ve anlatılan hikayelerden türetilmiş Platon gibi filozoflar tarafından felsefi düşüncelerini ve öğretilerini daha anlaşılır kılmak için kullanılmıştır. Platon, mitosları kullanarak evren, adalet, özgür irade gibi kavramları dramatik ve etkileyici bir biçimde sunmaktadır. Mitoslar, semboller ve metaforlar aracılığıyla karmaşık felsefi fikirleri geniş kitlelere ulaşılabilir hale getirmektedir. Bu bakımdan eğitimin de bir yönü gösterilmiş olur. Platon'un mitosları, felsefi bir derinlik taşıyan hikayeler olarak düşünülmelidir, çünkü bu

hikayeler yalnızca anlatı düzeyinde kalmaz, aynı zamanda okuyucuyu düşünmeye ve kendi sonuçlarını çıkarmaya teşvik etmektedir.

Öte yandan, Upanishad'lardaki anlatılar, doğrudan öğretici ve didaktik bir amaca hizmet etmektedir. Bu metinler, kadim Hint felsefesinin derin mistik ve spiritüel öğretilerini aktarırken, eğitim sürecinin bir parçası olarak da işlev görürler. Uddālaka Āruni'nin öğrencisi Śvetaketu'ya verdiği dersler gibi anlatılar, evrensel ruh ve bireysel ruhun birliğini, karma ve reenkarnasyon kavramlarını açıklamaya yönelik didaktik öğretilerdir. Anlatı terimi, bu metinlerin doğrudan bilgi aktaran ve öğretici niteliğini vurgulamaktadır. Upanishad'lardaki anlatılar, okuyucuyu ya da dinleyiciyi eğitmeyi ve aydınlatmayı amaçlayan, felsefi kavramları açık ve anlaşılır bir biçimde sunan metinlerdir (Kaya, 2008). Platon'un "Er Mitosu" üzerinden yapılan çıkarımlar, mitosun yapı ve içeriğinden kaynaklanmaktadır. Er Mitosu, belirli bir olay örgüsüne ve karakter gelişimine sahip olduğu için, olayların sıralı bir şekilde analiz edilmesi ve her bir adımın felsefi bir çıkarım olarak ele alınması mümkündür. Platon'un sistematik felsefenin kurucusu olarak kabul edilmesinin bir nedeni de budur; o, mitosları belirli bir felsefi argümanın parçası olarak yapılandırarak okuyucuya rehberlik etmektedir. Er Mitosunda adalet, evrenin yapısı ve özgür irade gibi kavramlar, belirli bir mantık dizisi içinde sunulmakta ve her bir olay, bir diğerinin üzerine inşa edilerek felsefi bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu sistematik yaklaşım, okuyucunun belirli bir sonuca ulaşmasına yardımcı olmakta ve Platon'un felsefi sistematikliğini desteklemektedir.

Hint anlatıları, özellikle Upanishad'lardaki hikayeler, daha çok mistik ve sembolik bir anlatıma sahiptir. Bu metinler, doğrudan öğretici ve açıklayıcı olmalarına rağmen, belirli bir olay örgüsünden ziyade, semboller ve metaforlar aracılığıyla derin felsefi ve spiritüel gerçekleri ifade etmektedir. Uddālaka Āruni'nin Śvetaketu'ya verdiği derslerde olduğu gibi, bu anlatılar, felsefi kavramların doğrudan aktarımı yerine, meditasyon ve içsel deneyim yoluyla anlaşılmasını teşvik etmektedir. Bu nedenle, Hint anlatılarından sıralı ve sistematik çıkarımlar yapmak, Platon'un mitoslarından yapmaktan daha zordur. Hint anlatıları, daha çok sezgi ve içsel anlayışa dayalı bir öğrenme sürecini desteklemekte ve okuyucunun kendi içsel yolculuğunda bu kavramları keşfetmesini amaçlamaktadır. Bu farklı yaklaşım, Hint felsefesinin doğası gereği sistematik bir çıkarım sürecinden ziyade, bireysel deneyim ve anlayışa dayalıdır.

Platon'un Er Mitosu

Felsefi düşüncenin kökenlerinin kendisine dayandırıldığı Antikçağ; felsefenin yanı sıra edebiyat, sanat ve siyaset gibi pek çok alanda da çeşitli mitolojik unsurların etkisinde kalmıştır. Bu alanda ortaya çıkan eserlerin, aktarıla gelen neredeyse bütün kültürel mirasın, içerisinde çeşitli mitler barındırması dönemin yapısını analiz edebilmek ve anlayabilmek açısından önemlidir. Burada hedeflenen, Platon'un felsefi düşüncesinde

sıkça karşılaştığımız mitosların birini, Er mitosunu ele almak; bu mitosla Platon'un vermek istediği mesajları tek tek ortaya çıkartmaktır.

Platon'un fikirlerinde ve eserlerinde mitoslara sık sık başvurması, bilgi görüşünden varlık görüşüne pek çok kanaatini mitoslar aracılığıyla açıklama çabası, dönemin zihniyetine ve kökenlerini dayandırdığımız felsefenin ilk varlık koşullarına büyük önemde ışık tutmaktadır. Sadece buradan, biçimsel olarak karşımıza çıkan tablodan bile almamız gereken önemli mesajlar bulunmaktadır. Felsefede edebi yankılar, şiirsel söylem, ironik tavır gibi pek çok önemli ögenin bulunması; Platon'un metinlerinde bu ögelerin adeta bir çağrıda bulunur nitelikte karşımıza çıkması, göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husustur. Bugün felsefe adına yapılan pek çok araştırma; pozitif bilimlerin etkisiyle karşımıza çıkarılan dejeneratif analitik felsefe geleneği ve bu akımların popülerliği üzerinden çizilmeye çalışılan felsefe portresi, Platon'un mitoslar yardımıyla aktardığı; ayrımlar yapabilmek, görünüşün ardına geçebilmek, varlığın ve oluşun farklı boyutlarına ulaşabilmek imkanlarından bizleri zaman zaman uzaklaştırabilmektedir. Burada er mitosunu ele almak; felsefi bağından koparılıp dini bir unsur, dinsel yaşam için çağrı olarak yorumlanması kolay ve görece pragmatik ve politik yorumlara açık olan bu mitos ve filozofun anlaşılabilmesinin, öte dünyaya varmadan içinde yaşadığımız dünyada, kendi realitemiz, eğitim pratiklerimiz ve eğitim felsefelerimizin temelleri açısından değerini gösterebilmekten ileri gelmektedir.

Bilindiği üzere Platon, Devlet adlı eserinin onuncu kitabında belki de dünya tarihine yön veren önemli bir mitosla karşımıza çıkmaktadır. Er mitosunu bildiğimiz bu mitos "savaşta ölen ve cesedi on gün sonra kokmaya başlayan ölümler arasında bulunan, on ikinci gün cenaze töreni sırasında cesedi yakılmak üzereyken dirilen ve başından geçenleri hikâye eden Er adındaki kahramanın, ötede gördüklerini dile getirdiği bir mitostur." (Platon, 2014: 614c), Mitosa göre, Er'in canı bedeninden çıkar çıkmaz, diğer ruhlarla beraber yola çıkar ve bir süre yol alır. Nihayetinde bir çifti gökte, bir çifti yerde ve ortasında da gelen ruhları karşılayan yargıçların olduğu iki çift kapıyla karşılaşır. Gelen ruhları yargılayan yargıçlar doğruları sağdaki yoldan, suçluları ise soldaki yoldan ceza ve mükafatları arkalarına ve önlerine asılmış bir şekilde yolluyorlarmış. Sıra Er'e geldiğinde yargıçlar ona şöyle demişler: "Sen insanlara bu yer altı dünyasından haber götüreceksin, orada olup bitenlere iyi bak." (Platon, 2014: 614d). Er'in anlattığına göre yargılanan ruhlar yukarıdaki ve aşağıdaki kapılardan giderken, diğer taraftan ceza ya da mükafatlarını tamamlayan diğer ruhların bir kısmı gökteki kapılardan, bir kısmı ise yerdeki kapılardan çıkıp gitmektedir. Gökten gelen ruhlar pırıl pırıl ve mutlu, yerden gelenler ise perişan bir hal içerisinde. Yerden gelenler bin yıl süren yolculuklarında çektiklerini, gökten gelenler ise yaşadıkları mutlulukları birbirlerine anlatmaktadır. Ruhların anlattıklarına göre, cezalar ve mükafatlar orada on katına çıkmaktadır. En önemli suçların başında, Tanrılara, ana-babaya saygısızlık ve insanları öldürmek gelmektedir. Yukarıdan ve aşağıdan gelerek toplaşan ruhlar burada yedi gün kaldıktan sonra sekizinci gün yola çıkmakta ve dört gün yol aldıktan sonra başka bir yere varmaktadır. Orada gökle yer arasında uzayıp giden bir ışık gören ruhlar, bir gün daha

yürüyerek ışığın kaynağına ulaştıklarında bu ışığın zincirlerle göğe bağlı olduklarını görmektedir. Bir ışığın ucunda kaderin kirmeni asılıdır (Platon, 2014: 616c). Kirmenin halkaları üzerinde kaderin kızları olan Moira'lar vardır. Üç tane olan bu Moira'lardan Lakheisis geçmişin, Klotho bugünün Artopos geleceğin şarkısını söylemektedir. Bunlardan Klotho sağ eli ile kirmenin dış çemberini, Artopos sol eliyle iç çemberini, Lakheisis ise her iki eliyle hem dış hem de diğer çemberleri çevirmektedir. Yeni bir hayat macerasına başlayacak olan bütün ruhlar Lakheisis'in önünde toplanmaktadır. Bir rahip çıkarak onlara gelecek hayatlarını seçecekleri kurayı anlatmaktadır. Bütün ruhlar kurada çektikleri seçim sırasına göre yeni hayatlarını seçmektedir. Bu seçimi kendi iradelerine göre yapacak olan ruhların seçimleri daha sonra kader tarafından değişmeyecek şekilde bağlanmaktadır (Platon, 2014: 617d-e).

Mitosa göre ruhlar yaşadıkları tüm ceza ya da mükafata rağmen, yeni seçtikleri yaşam tarzlarıyla yine sonunda eziyet olabilecek zorbalık türünden bir yaşamı seçebilmektedir. Önceki hayatlarında kahraman olan, ünlü olan, pek çok kişi de basit, sade bir yaşamı seçerek geleceklerini garanti altına alabilmektedir. Ancak bu yeni seçim sonrasında kaderler bağlanmakta ve bir daha değiştirmek mümkün olmamaktadır. Bu değişmezlik ise Lakheisis'in kendilerine verdiği peri sayesinde mümkündür. Peri, kişinin seçtiği kader üzerine hayatı boyunca yardım etmektedir. Daha sonra ruhlar kirmenin altına gelmekte ve Atropos ve Klotho'nun çevirdiği kirmende eğrilen kadar çözülemez hale gelmektedir. Kaderlerini seçen ruhlar Lethe ovasında Ameles ırmağı kenarından konaklamaktadır. Bu ırmaktan bir miktar su içen bütün ruhlar bildikleri her şeyi unutmuş ve kopan fırtınayla beraber her biri yazılmış yeni kaderlerine doğru yolculuklarına başlamaktadır. Er'in ruhuna gelince, tüm bu manzaralara şahit olmuş ama en son Ameles nehrinin suyundan içmesine izin verilmemiş ve hiçbir ayrıntıyı unutmayarak yeniden bu dünyada eski bedenine olup biteni anlatmak için geri dönmektedir (Platon, 2014: 621a-b).¹

Mitostan çıkarılacak olan ilk şey şudur: İnsan ölümlü bir varlıktır ve insan varlığında ölüm ile yaşam iç içe geçmiş, bir arada bütünsel bir yapı oluşturmuştur. Er kişi adil kişidir, adaletin felsefi bilgisine sahip kişi zorunlu olarak bir eğitim misyonuna sahip olmaktadır. Aksi türlü bir eğitimin, eğitim olduğunu söylemek çok güçtür, nitekim eğitim ideal olan eğitimidir. Jaeger'in ifadesiyle bir kültür idealidir. İdealin bilgisinin gösterilmesi işidir (Jaeger, 1946). Aydınlanmanın kendisi de ancak böylesi bir etik disiplin perspektifiyle geliştirilmiş eğitim süreci ile mümkün olabilmektedir. Mitostan çıkan bu sonuçla birlikte, insan yaşamının ölümle iç içe olması fikri insanlar arasında bir ayrıma sebep olmaktadır. Bu durumun farkında olanlar ve olmayanlar olarak ele alınabilecek olan bu ayrım, Platoncu perspektifte kişilere belli türden sorumlulukları yükleme ya da yükleyememe olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bilmekteyiz ki

¹ Benzer bir durum Platon'un meşhur mağara alegorisinde mevcuttur. Bayraktar'a (2022) göre Platon'un mağara benzetmesi idealist felsefenin ne olduğunu anlamamızı kolaylaştırmanın yanı sıra eğitim felsefesi bağlamında da ele alınabilmektedir. Örneğin bu benzetmede "Tutsak mağaradan çıkartılırken öğrenci, mağaraya döndüğünde ise öğretmen." olarak değerlendirilmiştir (Bayraktar, 2022:137). Değerlendirilen misyon, Er mitosunda seçilen er kişi için de mümkün görünmektedir.

Platon'a göre kişi bilerek ve isteyerek kötü olmaz, kötülük yapmaz; kötülüğün kaynağı bilgisizliktir (Platon, 2020: 508b-c). Buradan anlaşılacağı üzere eğitim felsefesine düşen görev bilgisizliği giderme misyonuyla hareket etmektir; ideal olan bilgiye, felsefe bilgisine, değer bilgisine, erdeme ışık tutmak olmalıdır. Batının idealist eğitim felsefesinin temelini Platon'dan geçmesi bu sebeptir. Mitostan çıkarılacak bir başka sonuç ise şudur. Hem bu yaşamda hem de başka yaşamlarda mutlak bir adalet söz konusudur. Ancak burada bahsedilen farklı yaşamlar, dogmatik bir bakışla ele alınması çok da yerinde olmayan, içinde henüz hala doğu mistisizminden izler barındıran ve en nihayetinde ideallerin sonsuz ve zamansız olduğunu vurgulamak bakımından, kavramsal alandan, sözelimi adaletin hangi koşulda olursa olsun mutlaklığından bir şey eksiltilemeyen yönünün göz önünde bulundurulması gereken yapısından ileri gelmektedir. Yine mitosun sunduğu bir çıkarım da şöyledir. Kişiler, hayatlarını özgür seçimleriyle belirlerler ve bu sebepten ötürü kendi yaptıklarından ya da yapmadıklarından kendileri sorumludurlar. İyiden yana tutum sergileyen aslında kendisini ödüllendirmiş olur, aynı şekilde kötüden yana tutum sergileyen de kendisini cezalandırır. Ancak Platon'un iyisi, bir yol gösterici ile yürünecek eğitsel bir felsefi serüven olduğundan, idealist bir eğitim felsefesi yaklaşımı olmaksızın ortaya çıkartılması neredeyse imkânsız bir şey olmaktadır. İnsan ruhu çeşitli bedenlere girme hakkına sahiptir; dolayısıyla insan en iyiye ulaşma hakkına da sahiptir. Bu ifade de mitostan çıkarılabilecek bir diğer ifadedir. Mitostan; insanın bedeniyle gördükleri, ruhuyla gördüklerinden farklıdır ve ruhla görme alışkanlığı her insana kazandırılmalıdır sonucuna varılmaktadır. Bugün modern felsefenin de sıklıkla yüzleşmemizi salık verdiği en önemli şeylerden biri de insanın kendisine yabancılaştırılması olgusudur (Marx, 1976). Kişinin kendisini, ruhunu tanıyabilmesinin imkanları karşı konulamaz ölçüde sınırlandırılmakta ve kendisini, yapabileceklerini, yapamayacaklarını hiçbir zaman bilemeden yaşamını sürdürmüş pek çok kişi realitesi dünyadan geçip gitmektedir. Dolayısıyla esas misyon yine eğitimin olmaktadır. Mitostan çıkarılacak başka bir sonuç ise ruhun cezalandırılması ile ilgilidir. Ruh çektiği cezalar sonucunda iyiye yönelebilir yahut yönelmese dahi çektiği işkencelere işaret ederek başkalarının iyiden yana tavır takınmasına, erdemli kişiler olarak yaşamlarını sürdürmelerine olanak sağlayabilir. Son olarak mitos, evren kaderin hükmü altında devinir demektir. İnsanlar ve hatta tanrılar bile kaderin ördüğü ağdan asla kaçınmazlar. Anlaşılacağı üzere burada ödüllendiren ve cezalandıran, İbrahimi dinlerin anladığı anlamda bir tanrı ve kader fikrinden son derece uzak bir mistik kavrayış söz konusudur.

Mitostan logosa bir geçişin gereğini ortaya koyan Platon, aynı zamanda pek çok yapıtında mitlere sıkça yer verir. Buradan anlaşılması gereken şey, felsefenin her dönemde üzerinde durduğu ayrımlar yapabilmek işinin ehemmiyetidir. Bir mite, bir efsaneye, bir doktrine körü körüne bağlanmayla, sahip olunan bir düşünce birikiminin ya da felsefi dizgenin aktarılması konusunda toplumsal açıdan yerleşik bir önem unsurundan beslenme ve ondan yararlanma arasında fark vardır. İlâveten, bir filozofu ve düşüncelerini egemen yahut egemen olması üzerine tasarlanan bir fikre, bir dünya görüşüne ilgisine bakılmaksızın her yönden uydurmaya çalışmak ile doğru bağlantılarla yerinde sorular

uyandırmaya çalışmak arasında ayırım yapmak gerekir. Herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olarak yaşadığı demokratik sistem, herkese düşünce ve ifade özgürlüğü tanımaktadır. İnsan haklarının felsefî temelleri ile cumhuriyet değerlerini yaşatan ve yaşatacak olan yurttaşlar olarak, ideal bir eğitim felsefesi çerçevesinin bütün eğitim pratikleri için başat ve hayati olduğu kanaati eskiçağlardan beri üzerinde söz söylemeye pek de elverişli olmayan bir husustur.

Uddālaka Āruni'nin Anlatısı

Schopenhauer'in "işte insan düşüncesinin en yüce ürünü" (Schopenhauer, 2000:398) ifadesiyle dikkat çektiği Upanishadlar, kadim Hint felsefesinin en eski felsefe metinlerindendir. Sözcüğün etimolojisi bile kadim Hint'te felsefe ve eğitimin ayrılmaz ilişkisi hakkında bilgi vermektedir. Sanskrit "sad", oturmak eylemine "upa" ve "ni" ön eklerinin getirilmeleri ile oluşan kavram; bir kimsenin yakınına oturmak, hatta dizinin dibine oturmak anlamındadır. Eğitim; hocanın, öğrencisine "git kandilini al gel, sana öğreteceğim" ifadesiyle kendisini öğrenciliğe kabul ettiği ve öğrencinin de artık hocasının dizinin dibinden ayrılmadan sorularına yanıtlar aldığı bir sisteme karşılık gelmektedir (Kaya, 2011:11).

Buradaki mistik öğreti; en yüce varlık olan *brahma* (evrensel ruh) ile *ātman*'ın (insani ruh, soluk) bir olduğu yönündeki, çok sonraları tasavvuf felsefesinin *en'el hak* düşüncesine de kaynaklık edecek olan düşüncedir. Bu düşünceye göre evren *brahma*'dır, *brahma* da *ātman*'dır, *ātman* evrendir. Bu öğreti, kadim filozof Uddālaka Āruni'nin dizinin dibindeki Şvetaketu adlı öğrencisine ders verirken, incir çekirdeğinde bulunan yaratıcı gücü betimleme amaçlı, başvurduğu açıklama modelinin eğitici rolüyle bütünleşmektedir. Anlatıda geçen can alıcı felsefî ifadeler ve anlatının kendisi şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

सर्वं खल्विदं ब्रह्म

sarvam khalu idam brahma

Elbette varolan bütün her şey Brahma'dır (Çāndogya Upanishad, 2008: III,14,1)

तत्त्वमसि

Tat tvam asi

Sen, "o"sun (Çāndogya Upanishad, 2008: IV.13.1.).

(1) Şu Nyagrodha ağacından bir incir getir bana." "Getirdim efendim." "Onu ikiye böl." "Böldüm efendim." "İçinde ne görüyorsun?" "Çok küçük tohumlar efendim." "Sevgili oğlum, onlardan birini ikiye böl." "Böldüm efendim." (2) Sonra ona dedi ki "Sevgili

oğlum, bu en ince özü görmüyorsun; inan bana oğlum, o en ince özden şu koca Nyagrodha ağacı meydana geldi. (3) Bu en güzel özdür. Tüm dünya bu öze sahiptir. O hakikattir. O atman'dır. O sensin Şvetaketu." ...

Daha önce sözü edilen karma kavramı da Upanishadlar'ın temel kavramlarından biri olmaktadır. Dizinin dibine oturan öğrencisine eğitim veren yol göstericiler, Upanishadlarda filozoflardır ve doğrudan kişinin eylem yaşantısıyla ilgilenmektedirler. Orada verilen Etik dersler 19. Yüzyıl filozoflarını kendilerine hayran bırakacak kadar ışıltılı; Schopenhauer, Nietzsche, Kant ve Hegel felsefelerinin insan görüşlerine sıkı sıkıya bağlanacak kadar kült fikirleri oluşturmaktadır. Kişi ne eylese o odur. İyilik eden iyi, kötülük eden kötü olur. İnsanın isteği neyse tasarladığı odur, tasarladığı neyse eylemi odur. Eylemlerinin sonucu onu belirler (Brihadāranyaka Upanishad, 2008: IV). Karma burada -Platon'un da etkisinden kaçamayacağı- ruh göçü düşüncesi ile iç içe geçmiş durumdadır. Nitekim eylem yasasından, karmadan, kaçış ölümle dahi mümkün olmamaktadır. Çünkü ölüm bir son değil, yeni bir bedenlenmenin başlangıcıdır. İnsan ancak kalbine yerleşen tüm isteklerden kurtulduğunda ölümsüz olur, bu tinsel yaşam Brahma'dır, hakiki ışıktır (Brihadāranyaka Upanishad, 2008: IV, 7). Kişi eylemlerine göre sıralı olarak çeşitli biçimler edinir. Bedenlenen kişi iyi veya kötü çok sayıda biçimi niteliğine göre kendisine seçer. Gerçekleştirilen eylemlerin ve karakterin niteliği, bir sonraki birleşimlerin belirleyici nedenleri olur (Şvetāsvatara Upanishad, 2008: V, 11-12). Özgürleşme ve kurtuluş (moksha) ise ancak doğum ölüm zincirinden çıkabilmekle erişilecek bir şeydir bunun yolu da derin bir mistik tecrübe yaşantısından geçmektedir (Güngör ve Kutlutürk, 2009).

İdealist eğitim anlayışı, Doğu felsefesinde özellikle Vedanta geleneğiyle özdeşleşmiştir. Hindu düşüncesinde "yüksek bilgi" arayışı olarak ifade edilen bu yaklaşım, bireyin ruhsal gelişimini ve hakikati idrak etmesini merkeze alır. Vedanta'nın temel öğretilerinden biri olan Brahman (evrensel ruh) ve Atman (bireysel ruh) özdeşliği, eğitimin en yüksek amacını oluşturur: Bireyin Atman'ı tanınması ve Brahman'la birliğe ulaşması. Bu düşünce, Çāndogya Upanishad'da geçen "Tat Tvam Asi" ifadesiyle açıklanır. "Sen Osun" anlamına gelen bu ifade, bireyin evrensel gerçeklikle özdeş olduğuna gönderme yapar ve Vedanta'nın eğitim anlayışında kritik bir yere sahiptir. Şankara, bu özdeşliğin kavranmasını bireyin aydınlanmasının temeli olarak görür (Şankara, 2021). Adi Şankara'nın *Brahma Sutra Bhasya* eserinde bu özdeşlik, eğitimin nihai hedefi olarak işlenir. Şankara, eğitimi bireyin yalnızca bilgi edinme süreci olarak değil, hakikate ulaşma ve kendini keşfetme süreci olarak tanımlar. Bu anlayışa göre dışsal bilgi geçicidir, oysa içsel bilgi bireyi sonsuz ve evrensel gerçekliğe ulaştırır. Şankara'ya göre, öğretmenin görevi öğrenciyi kendi içsel bilgeliğine yönlendirmektir. Bu idealist eğitim anlayışı, bireyin zihinsel bilgiyle değil, mistik bir bilgiyle bütünleşmesini sağlar (Radhakrishnan, 1990).

Upanishad kavramlarında eğitimin izi sürülürken karşılaşılan önemli yerlerden birinde şu ifadeler rastlanır: Söz konusu bilgi ise hoca ilk şekildir, öğrenci ise son şekildir. Bilgi

hoca ile öğrenciyi bitıştirenindir; eğitim de bitışmedir (Taittirīya Upanishad, 2008: I, 3). Burada yine eğitimin birleştirici, bütönlöştirici niteliği göze çarpmaktadır. Bir yol gösterici, öğrenme yolundaki kişiyi bilgiye ulaştıracak bunu da eğitimle mümkün kılmaya muktedirdir. Doğu felsefesinde idealist eğitim, modern eğitimin bilgi odaklı yaklaşımdan farklı olarak, bireyin kendini gerçekteşirme süreci olarak görülür. “Tat Tvam Asi” gibi kavramlar, bireyin eğitim yoluyla kendi öz doğasını ve evrenle olan ilişkisini keşfetmesini teşvik eder. Doğu felsefesinde eğitim, evrenin temel doğasını anlamayı ve bu bilgi aracılığıyla bireyin ruhsal farkındalığını arttırmayı amaçlar.

Kadim Hint düşöncesinde eğitim, tek bir kelime ile ifade edilmektense çeşitli kavramlar üzerinden anlaşılır ve en yaygın olarak *vinaya* terimi eğitim anlamında kullanılır (İtil, 1968:347). Ancak bu anlayış, modern eğitim kurumlarının kapsamından oldukça farklıdır; eğitim hem fiziksel hem de ruhsal bir bütönlöşme süreci olarak tanımlanır. Bu kapsamda bütönsellik önemli bir kavramdır; eğitim, insanı doğayla ve evrenle bir bütönlöş içinde görmeyi amaçlar (Miller, 2005). Bütöncöl eğitim, Hint felsefesinde bireyin sadece analitik düşünme değil, aynı zamanda mistik bir farkındalıkla varlığı kavramasını da içerir. Bu ideal, Hint felsefesinin kurtuluş (moksha) ve Yunan felsefesinin mutluluk (eudaimonia) gibi kavramlarıyla hedeflediği ruhsal bir “iyi olma” durumunu yansıtır.

Karl Jaspers’in “Eksen Çağı” kavramsallaştırmasıyla da örtüşen antik dönemde, Hint ve Yunan kültürlerinde felsefi ve etik dönüşümler yaşanmıştır (Jaspers, 1953:2). Hint felsefesi evreni bir bütönlöş olarak anlamayı esas alır ve bölme ya da parçalama anlayışına başvurmaksızın bir “bütönlöş” (sarva) kavrayışını destekler. Bu bütönselliği kavrayış ise çoğunlukla deneyim, bir rehberin (guru veya yogi) eşliğinde yapılacak uygulamalar ve eylem yaşantısının (karma) anlaşılması yoluyla gerçekteşir. Eğitim sürecinde, guru ve yogi figürleri temel birer yol gösterici olarak kabul edilir. Öğretmen olan guru, yalnızca bilgi aktarımı yapmaz; öğrenciyi hem zihinsel hem de ruhsal bir disiplin yolunda eğitir. řuřrūřhā ve řraddhā gibi kavramlar ise öğrencinin öğretmene gösterdiği itaat ve derin bağlılığı ifade eder. Guru’ya tam bağlılıkla gösterilen sayęı ve istek, öğrenmenin olmazsa olmazları olarak görülür. Bu bağlamda, Hint düşöncesinin insan kişiliğinin bütöncöl gelişimini vurguladığı öne çıkar. Yalnızca entelektöel değil, aynı zamanda ahlaki bir gelişimi teşvik eden bu sistem, bireyin topluma uyumlu bir parçası olmasını amaçlar (Bhatta, 2009:50).

Bu idealist eğitim yaklaşımına göre, öğretim süreci bir bireyin diğerine eğitim vermesi değil, yol göstericinin yardımıyla bütönlöştirici bir deneyim aktarımıdır. Eğitimli birey, kendini doğayla ve evrenle uyum içinde bulur. Kadim Hint felsefesinin ışığında, eğitim felsefesinin en temel hedefleri, bireyin kişilik gelişimini desteklemek, doğayla ve tüm yaşamla bir bütönlöş olma bilincini aşılamak ve bağımsız düşünceye ulaşmasını sağlamaktır.

Doğu'nun Bilgelik Mirası ve Batı Düşüncesi Arasındaki Köprü: Eğitimde Evrensel İdealin Aranışı

Eğitim, hayatın o denli önemli bir unsurudur ki, her durumda bir eğitim felsefesi bulmayı beklemeliyiz; tıpkı sanat ve din için felsefeler bulunduğu gibi. Bu nedenle, varoluşun doğasının eğitimi hayatın ayrılmaz ve vazgeçilmez bir işlevi haline getirdiğini gösteren bir yaklaşımı beklemek yerinde olur (Dewey, 2001:336). Felsefenin kökeni, antik dönem filozoflarının düşünceleriyle yakından ilişkilidir. Peter Adamson, felsefe tarihini ele aldığı eserlerinde, antik dönem felsefesinin doğuşunu Thales ve diğer erken dönem filozoflarının doğa felsefesiyle ilişkilendirir (Adamson, 2008). Anthony Kenny, Batı felsefesinin tarihini incelediği eserlerinde, felsefenin kökenlerini antik Yunan düşünürleriyle ilişkilendirir ve bu sürecin doğa felsefesi ve ontoloji gibi temel konuların keşfiyle başladığını belirtir (Kenny, 2010). Bertrand Russell, Batı felsefesinin tarihini ele aldığı klasik eserlerinde, felsefenin doğuşunu insanların evreni anlama çabasıyla ilişkilendirir ve bu çabanın mantık, metafizik ve epistemoloji gibi felsefi alanların oluşmasına yol açtığını dile getirir (Russell, 1945). Martin Heidegger, ontolojik bir bakış açısıyla felsefenin doğuşunu ele aldığı eserlerinde, felsefenin insanın “varlık”la ilişkisini anlama çabasıyla başladığını ve bu çabanın felsefi düşüncenin temel sorularını ortaya çıkardığını savunur (Heidegger, 1927). Jean-Pierre Vernant, antik Yunan düşüncesi ve mitolojisi üzerine yaptığı çalışmalarda, felsefenin doğuşunu tarihsel ve kültürel bir bağlamda ele alır ve bu sürecin antik Yunan düşüncesinin gelişimine önemli bir katkı sağladığını vurgular (Vernant, 1996). Ancak felsefenin doğuşunu yalnızca Eski Yunan'a dayandırmak, Avrupamerkezci ve sorunlu bir yaklaşımı yansıtabilmektedir. Tarihi, Eski Yunan'dan çok daha eskiye uzanan Mısır, Hint, Çin ve İran geleneklerini akademik ilgide göz ardı etmek güçtür (Aster, 2005). Eski Yunan'da doğan felsefenin Batı Felsefesi olduğunu söylemek daha uygundur. Thomas McEvelley, felsefenin, görünüşteki çeşitliliğin ardındaki birleştirici ilkeleri bulma arzusuyla başladığını belirtmekte ve bu arzunun Mezopotamya'dan Yunanistan'a uzanan bir etkiyle şekillenmiş olabileceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, Presokratik filozofların geliştirdiği çözümlerin Hint düşüncesiyle benzerlikleri, bu iki kültür arasında dolaylı veya doğrudan bir etkileşimin mümkün olabileceğini göstermektedir. Özellikle, Hindistan'da yüzyıllar boyunca evrimleşen tekçilik (monizm) ve ruhun yeniden doğuşu doktrinlerinin, Yunan felsefesinde olgunlaşmış bir biçimde bir anda ortaya çıkması, Hint felsefesinin Yunan düşüncesine katkıda bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Bu tür benzerlikler, Yunan felsefesinin eğitim görüşleri de dahil olmak üzere Hint kökenli metafizik sistemlerden etkilenmiş olabileceği ihtimalini güçlendirse de bu etkileşimlerin doğası ve derinliği konusundaki tartışmalar akademik alanda devam etmektedir (McEvelley, 2000:24).

Doğu ve Batı idealist eğitim felsefelerinin önceki bölümlerde ele alınan iki anlatı üzerinden karşılaştırılması, her iki felsefenin de bireyin eğitime ve ahlaki gelişimine vurgu yaptığını göstermektedir. Ancak, Batı idealizmi daha çok bireyin akıl yoluyla bilgiyi ve adaleti keşfetmesine odaklanırken, Doğu idealizmi bireyin ruhsal aydınlanmasını ve evrensel hakikatle bir olmasını merkeze almaktadır. Platon'un Er

Mitosu ve Uddālaka Āruni'nin anlatısı, bireyin kendini ve evreni anlama sürecinde eğitimin rolünü vurgulamakta ve her iki kültürün de eğitimi, bireyin özgür iradesini ve ahlaki sorumluluğunu gerçekleştirmesi için bir araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, eğitim felsefesine katkı sağlamak adına, idealist yaklaşımların günümüz eğitim sistemi üzerindeki etkilerini de değerlendirmek mümkündür. Batı idealizminin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine ve bireyin kendini gerçekleştirmesine verdiği önem, günümüz eğitiminde önemli bir yer tutmaktadır. Aynı şekilde, Doğu idealizminin spiritüel gelişim ve bütünsel öğrenme yaklaşımları, modern eğitimde bireyin duygusal ve manevi gelişimini destekleyen yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Babbar & Johannsdottir, 2024). Bu nedenle, Doğu ve Batı idealist eğitim felsefelerinin birbirini tamamlayan ve zenginleştiren yaklaşımlar sunduğu söylenebilir. Mintz (2022), Platon'un Er Mitosundaki anlatıyı, bireyin seçimleri ve bu seçimlerin sonuçlarına dair farkındalık geliştirmesini sağlayan bir eğitim modeli olarak kullandığını belirtir. Mintz'e göre, Platon'un dramatik diyalogları, öğrenme sürecinde yaşanan zorlukları ve bu sürecin bireyin karakterini şekillendirme üzerindeki etkisini metaforik bir biçimde ortaya koyar. Özellikle, Er Mitosu'nda bireyin seçimleri üzerinden ahlaki gelişimin eğitimin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanır. Bu yaklaşım, eğitimin sadece bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireyin ruhsal ve entelektüel dönüşümünü hedefleyen bir süreç olduğunu göstermektedir (Mintz, 2022:267-268). Eğitim felsefesi, bireyin hem zihinsel hem de spiritüel gelişimini sağlamayı hedefleyen çok boyutlu bir süreç olarak ele alındığında, bu iki felsefi geleneğin de birbirine katkı sağladığı ve kendi kültürel perspektiflerine rağmen eğitimde evrensel bir idealin peşinde oldukları sonucuna varılabilir.

Werner Jaeger, Antik Yunan eğitim ve kültür tarihine derinlemesine bir bakış sunan *Paideia* adlı eserinde, eğitimin insanın karakterini ve toplumdaki rolünü şekillendirmedeki önemini vurgular. Ona göre, eğitim sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bir kişinin erdemli bir yurttaş olarak yetişmesini sağlayan bir süreçtir. Antik Yunan'da "paideia", bireyin tam potansiyeline ulaşmasına ve topluma katkı sağlamasına yardımcı olan bir idealin peşinde olan bir eğitim anlayışını ifade eder. Bu, sadece akademik bilgiyi değil, aynı zamanda erdem, adalet ve sorumluluk gibi değerleri de kapsar. Eski Yunan toplumunda eğitim, diğer dönem ve kültürlerle kıyasla ayrıcalıklı bir önem arz etmiştir. Her toplumda bireylerin çeşitli becerileri ve uygulamaları önceki nesillerden ve ustalardan gözlem ve deneyim yoluyla edindiği bilinmektedir; ancak Yunanlar, bu öğrenme sürecini belirli bir kurumsal yapı ve saygınlık düzeyine ulaştırmayı başarmışlardır (Jaeger, 1946: xi).

Arthur Schopenhauer, Upanishadlar hakkında yaptığı analizlerde, Batı düşüncesini derinden etkileyen Hint felsefesinin önemini vurgular. Ona göre, Upanishadlar, mistik deneyimler ve evrensel gerçeklik arayışıyla doludur (Schopenhauer, 1816). Bu eserler, insanın varoluşsal sorularına kökensel bir bakış sunar ve Batı felsefesine yeni bir perspektif kazandırır. Werner Jaeger'in, eğitimi sadece bireyin bilgi ve becerilerini artırmakla kalmayıp aynı zamanda bir kültür ideali olarak görmesi eğitim felsefesi

çalışmalarında kritik bir önem taşır. Eğitim, sadece bireyin kişisel gelişimi için değil, aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini ve normlarını aktarmak için bir araç olarak işlev görür. Bu anlamda, Jaeger'in eğitim anlayışı, bir toplumun kendi kimliğini ve değerlerini korumasını ve aktarmasını sağlayan temel bir unsurdur (Jaeger, 1946: xviii). Arthur Schopenhauer, kültürel ideallerin kökenlerini araştırırken, bu idealizmin Hint mistisizminden geldiğini iddia eder. Schopenhauer'a göre, Hint mistisizmi, insanın içsel huzur ve evrensel gerçeklik arayışında derin bir anlayış sunar ve Batı kültürüne önemli bir etki yapar. Dolayısıyla, Jaeger'in kültür ideali ve Schopenhauer'ın Hint mistisizmi arasında derin bir bağlantı vardır; Jaeger'in eğitim ideali, Schopenhauer'ın Hint mistisizminden esinlenmiş bir kültürel değerler sistemini yansıtır. Bu bağlamda, eğitim ve kültürel ideal arasındaki ilişki, kültürel değerlerin ve normların aktarılmasında ve nesiller arası iletişimde önemli bir rol oynar. Jaeger'in ve Schopenhauer'ın perspektifleri arasındaki bağlantı, kültürel idealizmin ve eğitimin evrensel bir değer olarak kavranabilirliğinin temelleri konusunda önemli bir çerçeve sunabilmektedir.

Eskiçağ felsefesinde eğitimin yerini anlayabilmek üzerine yönelen bir ilgiyle çağdaş felsefenin varoluşçu eğitim yaklaşımı üzerinden bir köprü oluşturmak da mümkün görünmektedir. Eğitim felsefesinde idealizm ve varoluşçuluk, her ne kadar farklı bakış açıları sunsalar da bireyin kendi özünü keşfetmesi ve kendini gerçekleştirme üzerine yoğunlaşan ortak bir amaç taşımaktadırlar. Bu bakımdan varoluşçu perspektifin idealist bir yönü olduğunu belirtmek mümkündür. Tarihsel bir bakış, dönem zihniyetleri ve felsefenin diyalektik yapısı gereği literatürde keskin ayrımlar yapabilmeyen sınırlılıklarını tartışmaya açabilse de yerleşik kabulde idealizm, bireyin doğuştan sahip olduğu potansiyelin açığa çıkarılması ve mükemmelliğe ulaşması gerektiğini savunurken, bu süreci ahlaki ve ontolojik bir gelişim olarak görür. Platon'un Er Mitosu gibi anlatılar, bireyin hakikate ulaşma sürecinde özgür iradesini kullanarak kendini geliştirmesini merkeze almaktadır. Varoluşçuluk ise modern bir perspektif olarak, bireyin varoluşsal anlamını keşfetmesini ve kendi kimliğini oluşturmalarını vurgular. Heidegger'in kararlılık (Entschlossenheit) kavramı, bireyin yaşamda kendi anlamını bulma ve bu anlamı varoluşsal olarak gerçekleştirme sürecini ifade eder. Bu iki felsefi yaklaşım, farklı yollardan da olsa, bireyin kendini tanıması, sorumluluğunu üstlenmesi ve en yüksek potansiyeline ulaşması gerektiği konusunda birleşmektedir. Eğitim, bu anlamda, bireyin hem evrensel hakikatlere ulaşmasını hem de kendi varoluşsal özerkliğini kazanmasını sağlayan dönüştürücü bir süreç olarak değerlendirilebilir. Heidegger'in eğitim felsefesine ilişkin yaklaşımları, Doğu ve Batı düşüncelerinin ortak bir idealde birleşmesinde bir perspektif sunabilmektedir. Heidegger'in "kararlılık" (Entschlossenheit) ve "otantiklik" (Eigentlichkeit) kavramları, bireyin yaşamda aldığı duruşun ve yaptığı tercihlerin, özgürce ve bilinçli olarak yapılması gerektiğini savunmaktadır (Heidegger, 2011: 319-322). Bu kavramlar, bireyin kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkinin, mevcut normlardan sıyrılarak, kendi varoluşsal sorumluluğunu üstlenmesi ve anlamlı bir şekilde yeniden bağlantı kurmasını ifade eder. Bu bağlamda, Platon'un Er Mitosu ve Uddālaka Āruni ile oğlu arasında geçen hikâye gibi Doğu ve Batı felsefesine ait metinler, eğitimin bireyin varoluşsal özerkliğini ve kendi kimliğini bulma sürecini destekleyen bir aracı

olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Eğitim, sadece belirli bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireyin özgün bir varoluş düzeyine ulaşmasını sağlayan bir dönüşüm süreci olarak ele alınmalıdır. Bu perspektif, evrensel ideal arayışında Doğu'nun mistik mirası ve Batı'nın rasyonel düşünce geleneği arasında anlamlı bir köprü oluşturmaya olanak sağlamaktadır.

Sonuç

Doğunun ve batının idealist eğitim felsefelerinin kökenleri iki eski anlatı üzerinden gösterilmiştir. Çalışma, Doğu ve Batı'nın idealist eğitim felsefelerini Uddālaka Āruni'nin anlatısı ve Platon'un Er Mitosu üzerinden incelemiştir; felsefenin kökenlerine ve eğitim felsefesinin temellerine odaklanarak, Doğu ve Batı felsefelerinin derinliklerine inmeyi amaçlamıştır.

Doğunun idealist eğitim felsefesi, Uddālaka Āruni'nin anlatısı aracılığıyla incelenmiştir. Upanishadlar, kadim Hint felsefesinin en eski metinlerinden biri olarak brahma ve ātman'ın birliğini vurgulayan mistik öğretileri içerir. Uddālaka Āruni'nin öğrencisi Şvetaketu'ya verdiği dersler, evrensel ruhla insan ruhunun birliğini açıklar ve karma kavramını önemli bir yerde tutar. Bu metinden çıkarılan sonuçlar, insanın ölümlü bir varlık olduğunu, yaşamın ölümle iç içe olduğunu ve kişinin özgür iradesiyle eylemlerini belirlediğini vurgular. Doğu eğitim felsefesinin temelinde bilgelik ve talihin rolü yer alır.

Batının idealist eğitim felsefesi ise Platon'un Er Mitosu aracılığıyla incelenmiştir. Mitos, savaşta ölen ve dirilen Er'in öteki dünya deneyimini anlatır. Platon, mitler aracılığıyla felsefi düşüncesini açıklama çabasıyla bilgi ve varlık görüşlerine ışık tutar. Er Mitosu, adalet, evren ve özgür irade kavramları etrafında dönerek insanın doğası gereği adil olması gerektiğini ve bilgisizliğin kötülüğün kaynağı olduğunu vurgular. Platon'un eğitim felsefesi, insanları bilgisizlikten kurtararak bilgiye, erdeme ve adaleti sağlamaya odaklanır.

Çalışma, Doğu ve Batı felsefelerinin eğitimi kültürel ideal olarak kavramalarının köklerini incelerken, felsefenin evrensel ve zaman üstü niteliğine vurgu yapar, iki zihniyet arasındaki paralelliği göz önüne sermeyi hedefler. Doğu ve Batı arasındaki bu felsefi bakış açıları, insanın bilgiye, erdeme ve özgür iradeye olan yolculuğunu anlamak için bir analiz sunmayı amaçlamıştır.

Kaynaklar

- Adamson, P. (2008). *A history of philosophy without any gaps: Volume 1, classical philosophy*. Oxford University Press.
- Aster, E. V. (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ felsefe tarihi* (V. Okur, Çev., 3. baskı). İm Yayın Tasarım.

- Babbar, S.K., Johannsdottir, L. (2024). India's ancient philosophy on holistic education and its relevance for target 4.7 of the United Nations sustainable development goals. *Discov Sustain* 5, 51. <https://doi.org/10.1007/s43621-024-00225-2>
- Bayraktar, O. (2022). *Varlık ve bilgi ekseninde eğitimin temelleri*. İstanbul: İnsan.
- Bhatta, C. P. (2009). Holistic personality development through education: Ancient Indian cultural experiences. *Journal of Human Values*, 15(1), 49–59.
- Dewey, J. (2001). *Democracy and education*. Penn State Electronic Classics Series Publication.
- Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit* [Being and time]. Niemeyer.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman* (K. Ökten, Çev.). Agora.
- İnal, A. A. (Ed.). (2008). *Upanishadlar* (K. Kaya, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İtil, A. (1968). Hoca. A. S. Ünver (Ed.), *Necati Lugal armağanı* (pp. 339–365). Türk Tarih Kurumu.
- Jaeger, W. (1946). *Paideia: The ideals of Greek culture* (G. Highet, Trans.). Basil Blackwell.
- Jaspers, K. (1953). *The origin and goal of history*. Yale University Press.
- Kenny, A. (2010). *A new history of Western philosophy*. Oxford University Press.
- McEvelley, T. (2002). *The shape of ancient thought: Comparative studies in Greek and Indian philosophies*. Allworth Press.
- Marx, K. (1976). *1844 el yazmaları* (K. Somer, Çev.). Sol.
- Miller, J. P. (2005). *Educating for wisdom and compassion: Creating conditions for timeless learning*. Corwin.
- Mintz, A. I. (2022). Plato, the poets, and the philosophical turn in the relationship between teaching, learning, and suffering. *Studies in Philosophy and Education*, 41, 259–271. <https://doi.org/10.1007/s11217-022-09823-x>
- Ornstein, A. C., & Hunkins, F. P. (2017). *Curriculum: Foundations, principles, and issues*. Pearson Higher Ed.
- Platon. (2014). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (1989). *The collected dialogues* (E. Hamilton & H. Cairns, Eds.). Bollingen Series LXXXI. Princeton University Press.
- Platon. (2011). *Diyaloglar* (T. Aktürel, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Platon. (2020). *Gorgias* (M. Soysal, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Radhakrishnan, S. (1951). *The principal Upanishads*. George Allen & Unwin.
- Radhakrishnan, S. (1990). *Indian philosophy: Volume 1*. Oxford University Press.
- Russell, B. (1945). *A history of Western philosophy*. Simon & Schuster.
- Śaṅkara, A. (2021). *Brahma Sutra Bhasya* (Swami Gambhirananda, Çev.). Advaita Ashrama.

- Schopenhauer, A. (2000). *Parerga and Paralipom* (trans. E.F.J. Payne.). Oxford: Clarendon Press.
- Schopenhauer, A. (1816). *Die Upanishaden. Die heiligen Schriften der Brahmanen* [The Upanishads: The sacred writings of the Brahmins]. Brockhaus.
- Schopenhauer, A. (2006). *The Upanishads: A new translation*. Dover Publications.
- Staal, F. (1961). Greek and Vedic geometry. *Journal of Indian Philosophy*, 1(2), 123–140.
- Vernant, J.-P. (1996). *Myth and thought among the Greeks*. Zone Books.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.34>

Volume 8/4

2024 p. 630-641

AN OVERVIEW OF THE DEBATE ON ABROGATION IN THE QUR'AN: PERSPECTIVES OF PROPONENTS AND OPPONENTS

KUR'AN'DAKİ NESİH TARTIŞMASININ BİR GENEL BAKIŞI: SAVUNANLARIN VE SAVUNMAYANLARIN BAKIŞ AÇILARI

Jibril Swalleh MAWEJJE*

ABSTRACT

This research examines the long-standing debate among Muslim scholars regarding the concept of abrogation in the Qur'an. Throughout history, differing opinions have been on whether abrogation is an integral part of Islamic law. While many scholars have upheld the notion of abrogation, some group, including Abu Muslim al-Isfahani (322 AH), challenged its validity. The discussion on this topic gained momentum in later generations, with opponents of abrogation growing in number. Consequently, proponents of abrogation have also produced written works to support and affirm the concept of abrogation. This paper provides a concise overview of both perspectives without bias or presumption. It begins by briefly outlining the arguments of those who support abrogation, highlighting the central claim that certain verses have been practically abrogated. Various estimates suggest that the number of abrogated verses ranges from five to as many as five hundred. Subsequently, the objections raised by those who oppose abrogation are presented. It is worth noting that abrogation proponents also counter objections raised by opposers of abrogation. Such is a statement that provides evidence that the information presented in the subsequent paragraphs is insufficient on its own to illustrate extensively and comprehensively the debate in question. Therefore, the paper's core idea is to depict the general picture of the genesis and essence of the debate between proponents and opponents of abrogation.

Key Words: *Abrogation in the Qur'an, Proponents of Abrogation, Opponents of Obrogation, Abrogated Verses.*

ÖZ

* Doctorate Student, Basic Islamic Sciences, Islamic Law, Ibn Haldun University, E-mail: jibril.mawejje@stu.ihu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4376-2622, İstanbul, Türkiye,

Bu araştırma, fakihlerin arasında Kuran'daki nesih kavramının üzerine uzun süredir devam eden tartışmayı incelemektedir. Tarih boyunca, neshin İslam hukukunun ayrılmaz bir parçası olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmuştur. Birçok alim nesih kavramını savunurken, Abū Muslim al-İşfahānī (ö. 322/934) gibi birtakım alimler ise nesih geçerliliğine reddedilmiştir. Bu konudaki tartışma, sonraki nesillerde ivme kazanmış ve nesih savunmayanları sayıca artmıştır. Sonuç olarak, nesih savunucuları da nesih kavramını savunmak ve onaylamak için yazılı eserler üretmiştir. Bu makale, herhangi bir önyargı olmadan her iki perspektifin kısa bir genel bakışını sunmaktadır. Savunanların argümanlarını kısaca özetleyerek başlar ve bazı ayetlerin pratikte nesih edildiği temel iddiasını vurgular. Farklı alimlerine göre, nesih edilen ayetlerin sayısı beş ila beş yüz arasında değişmektedir. Ardından, nesih reddedenlerin dile getirdiği itirazlar sunulur. Nesih savunucularının da nesih savunmayanlarının dile getirdiği itirazlara karşı cevapları olduğu belirtmekte fayda olmaktadır. Bu tür bir ifade, ilgili paragraflarda sunulan bilgilerin tartışmayı kapsamlı ve kapsayıcı bir şekilde açıklamak için tek başına yetersiz olduğunu izah eder. Bu nedenle, makalenin temel fikri, nesih savunucuları ile nesih karşıtları arasındaki tartışmanın genel bakışını tasvir etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Kuran'da Nesih, Nesih Savunanları, Nesih Savunmayanları, Nesih Edilen Ayetler.*

1.1. Meaning of Naskh (Abrogation)

The term *Naskh* encompasses various interpretations among scholars. This work will focus on its meaning in juristic terminology to maintain conciseness and avoid excessive elaboration. Abu al-Husayn al-Basri defined Naskh as the annulment of a previously fixed ruling by invoking a subsequent statement attributed to Allah or His Messenger in such a way that if the later ruling had not been revealed, the initial ruling would have remained in practice. Another perspective views Naskh as the revocation of a ruling after its establishment or as the abrogation of a ruling (Kiliçaslan, 2022). Some scholars perceive Naskh as a discourse that signifies the elevation of a fixed ruling by a proceeding text wherein the absence of the subsequent ruling would have prevented the removal of the preceding ruling. This opinion is also supported by al-Ghazali (1993) in his work *al-Mustasfá*. Alternatively, Naskh has been interpreted as a phrase denoting the discourse through which the legislator (Allah) discontinues a previously established ruling. This interpretation aligns with the perspective of al-Amidi in his book *al-Ihkām fī uṣūl al-aḥkām* (al-Āmidī, 1981). It is worth noting that different other definitions of Naskh have been proposed.

1.1.1. Distinction between Naskh and Takhsees

Āmidī (631 AH) has delineated the differences between Naskh (abrogation) and Takhsees (specification) from ten perspectives, whereas al-Zarkashī (794 AH) has provided an account for such differences from eighteen viewpoints. For the purpose of brevity, this work presents the points outlined by al-Zarkashī as they encompass the observations made by Amidi. Takhsees involve specifying particular time periods, while Naskh refers to abrogating specific laws or rulings. Takhsees encompass both temporal aspects and specific contextual conditions, whereas Naskh solely pertains to temporal considerations. Additionally, Takhsees is limited in its application to certain individuals, whereas Naskh applies universally to all individuals. Naskh is more comprehensive in its scope compared

to Takhsees. It encompasses all types of rulings, regardless of whether they are fixed for a single individual or multiple individuals, whereas Takhsees does not address the initial ruling itself.

Furthermore, Naskh involves substituting or annulment of a ruling, while Takhsees entails a reduction or specification of a ruling. Takhsees maintain the general semantic implications of the text for all that falls under it, whether in a literal or figurative sense. In contrast, Naskh nullifies the literal meaning of the abrogated text entirely. Naskh allows for the postponement of the ruling beyond the time of the abrogated law, whereas Takhsees does not permit such postponement beyond the specified time period.

Naskh permits the abrogation of one set of laws by another, while Takhsees does not allow such. Naskh completely invalidates the ruling after its establishment, contrasting with Takhsees where the intended meaning of the general text persists until a specific specification is made. In terms of evidence, Naskh relies on explicit statements and directives, while Takhsees can be established based on rational evidence, contextual indicators, and other auditory evidence. Takhsees can be recognized through consensus, while Naskh cannot be established through consensus. Takhsees can be applied to reports and rulings beyond religious matters, while Naskh is specific to religious rulings. Takhsees have an immediate effect, whereas Naskh allows for gradual implementation. It is also worth mentioning that Takhsees signifies that the intended meaning of the general text excludes certain cases, while Naskh affirms that everything encompassed by the text was intended at its revelation. These are the differentiating aspects between Naskh and Takhsees, as elucidated by the scholar al-Zarkashī.

1.2. The Arguments Supporting the Occurrence of Abrogation in the Quran

The advocates of abrogation in the Quran put forth a range of supporting evidence, including specific verses such as "Whatever verses We abrogate or cause to be forgotten, We bring a better one or similar to it" (Quran 2:106), "And when We substitute a verse in place of another verse" (Quran 16:101), and "So, because of the transgression of those who became Jews, We prohibited for them good things which were made lawful for them earlier and for their preventing (people), very often, from the way of Allah," (Quran 4:160). Additionally, they contend that abrogation can be observed within Islamic law (Ibn al-Ttilimsānī, 1999). For instance, the requirement of observing 'Iddah (the waiting period) for a widow for one year has been entirely abrogated by the waiting period of four months and ten days. Similarly, fasting on the Day of Ashura has been abrogated by fasting during Ramadan. Furthermore, the obligation to face Jerusalem (Al-Aqsa Mosque) during prayer has been abrogated in favor of facing the Kaaba, and the initial requirement for each individual to engage in combat against ten disbelievers in jihad has also been abrogated (al-Qarāfī, 1973). They also reinforce their argument by citing numerous hadiths and narrations.

They also invoked the consensus among the Companions and the broader Muslim community regarding abrogation as evidence for their argument (‘Abd al-Karīm, 2000).

Postulating the exhaustive list of pieces of evidence expressed by both sides is beyond the scope of this research. However, further evidence posited by both sides is further elucidated in the proceeding section.

1.3. Evidence Presented by Opponents of the Existence of Abrogation in the Holy Quran

Scholars who challenge the notion of abrogation in the Quran contend that there is insufficient explicit evidence within the Quran and the teachings of the Prophet Muhammad to support the concept. They argue that the evidence often cited in favour of abrogation is open to interpretation and needs more definitive clarity. Furthermore, they emphasize that scholars have yet to have a consensus regarding this matter, with differing opinions prevalent. For instance, al-Ssirāj al-'Urmawy, in his book *al-Taḥṣīl min al-Maḥṣūl*, cautions against relying solely on such evidence.

Critics scrutinize verses that are commonly invoked as evidence for abrogation, such as the statement in Surah Al-Baqarah: "We do not abrogate a verse or cause it to be forgotten except that We bring forth [one] better than it or similar to it." They argue that this verse does not provide irrefutable and explicit proof of abrogation. Another frequently cited verse is: "And when We substitute a verse in place of a verse - and Allah is most knowing of what He sends down - they say, 'You, [O Muhammad], are but an inventor [of lies].' But most of them do not know." However, they assert that this verse does not offer clear, direct evidence of abrogation. Supporters of abrogation argue that this verse was a response to the mockery of the disbelievers of Makkah towards the Prophet Muhammad (peace be upon him) and their accusation that he invented and altered verses. Yet, this interpretation raises a problem as it implies the existence of legislation in Makkah, which was not the case. Therefore, it is problematic to argue that the people of Mecca mocked the Prophet regarding the abrogation of verses when there was no legislation in Mecca. Some interpreters have suggested that the verse in Surah An-Nahl (16:101) does not pertain to abrogation within the Quran but rather to the abrogation of previous scriptures. They posit that the legislation introduced by Muhammad abrogated certain aspects and rulings of the laws revealed to earlier prophets such as Jesus and Moses. They deem it reasonable to assume that divine laws can abrogate one another, as societal needs vary across generations. As societies progress and develop, technological advancements, cultural shifts, economic trends, and political developments continuously influence their social, political, and economic dynamics. Consequently, these societies' rules and regulations must adapt to reflect people's evolving needs and circumstances.

The proponents of abrogation have raised objections against the claim that the Quran mentions "aya" (verse) but not legislation. They counter such argument by arguing that 'ayah' can refer to either verse from the Quran or indications, signs, or symbols of Allah's creation. They support their argument by citing examples from the Quran where 'ayah' means sign. These signs include various natural phenomena such as the sun, daylight, stars, lightning, thunder, mountains, trees, and the creation of animals and humans. Furthermore, the miracles performed by the prophets can also be referred to as "aya" in the Quran. In response to these objections, the opponents of abrogation argue that the most plausible interpretation of the word 'ayah' from the second verse in Surah al-Nahl is that it refers to the Quranic verses. They claim that the term "Nuzul" (revelation) attributed to 'ayah' in this verse specifically pertains to the Quranic verses. However, the opponents of abrogation counter this argument by stating that 'Nuzul' revelation can also be attributed to 'ayahs' that are not Quranic verses. They support their viewpoint by citing verses from the Quran where 'ayah' is translated as a sign rather than a verse. They emphasize that the ultimate sign 'ayah' given to Muhammad, distinguishing him from

other prophets, is the Noble Quran. Additionally, they refer to a verse in the Quran where the disbelievers reject the substitution of one verse for another, indicating that they were seeking a cosmic miracle and did not believe in any verse of the Quran.

Opponents of the concept of abrogation in the Quran continue to argue that there are no authentic and valid hadiths in the accepted Sunnah of Prophet Muhammad (peace be upon him) that specifically support abrogation, except for one hadith attributed to Ali (may Allah be pleased with him). This hadith, which states that various acts of worship abrogated their counterparts, has been deemed false due to its unreliable chain of narrators (Şubhī Maḥmūd, 2017). Scholars of hadith criticism unanimously agree that the chain of narration includes al-Mussayyib ibn Shurayk, whose credibility is widely discarded. Muhammad ibn Mubarak Hakimi also declared the weakness of this hadith in his book *al-‘Atīq* which is a comprehensive collection of the fatwas (legal opinions) of the Prophet's companions (Ḥakīmī, 2021)

Furthermore, proponents of abrogation use statements from the Companions, such as Ibn Abbas, as evidence. However, some scholars argue against using these statements as evidence, claiming that the Companions sometimes used the term "abrogation" to mean "specification" rather than complete annulment. Ibn al-Qayyim al-Jawziyya (1991), in his book *I‘lām al-muwaqqi‘in*, clarifies that the early Muslim scholars used the term "abrogation" when a seemingly general ruling is made specific through conditions, restrictions, or qualifications. Abū Ishāq al-Shāṭibī (1997), in his book *al-Muwāfaqāt*, also mentions that the early scholars used the term "abrogation" when a connected or disconnected evidence clarifies a broad and ambiguous statement. Shāh Walī Allāh al-Dihlawī (1986), in his book *al-Fawz al-Kabīr fī Uṣūl al-Tafsīr*, states that the early scholars had a broad understanding of abrogation, allowing room for interpretation and resulting in differences regarding the number of abrogated verses, which could range from a few hundred to an unspecified quantity as also postulated by Atan (2008).

It is important to note that those who reject the concept of abrogation have actually established a form of abrogation based on the terminology used by early scholars. The disagreement arises when considering the terminology of later scholars. al-Shinqīṭī (2004) and Adila (2023) assert that there is no disagreement among Muslims regarding the rationale and legal permissibility of abrogation and its actual occurrence. Any disagreement attributed to Abū Muslim al-Aṣḥānī is merely related to the concept of abrogation as understood by later scholars. According to Abū Muslim, the apparent meaning of the initial legislation implies its continuity throughout all times, while the second legislation indicates the specification of the first legislation to a particular period. Thus, according to him, abrogation does not invalidate the first legislation's validity but specifies it within a given time frame. Consequently, after abrogation, the first legislation becomes restricted by what comes after it. Therefore, the entire Muslim community agrees on the permissibility and occurrence of abrogation. The disagreement attributed to Abū Muslim al-Aṣḥānī is merely a linguistic disagreement that does not lead to a difference of opinion or denial of the occurrence of abrogation. This viewpoint is supported by scholars of Islamic principles such as Ibn al-Subkī (2004). In his book, *Jam‘ al-jawāmi‘* the latter states that Abū Muslim referred to it as 'specification.' It was said that he opposed its existence because he did not mention it by its popular name. Therefore, the opposition mentioned by scholars is merely verbal, as previously stated, and it does not lead to a difference of opinion or denial of the occurrence of abrogation.

Various schools of thought have emerged among scholars throughout history regarding abrogation (Naskh) and abrogated verses in the Quran. Their perspectives can be broadly categorized into three main schools. The first school consists of proponents of abrogation who assert its occurrence and claim that there are approximately five hundred abrogated verses in the Quran. They maintain, for example, that the verse of Jihad abrogated nearly 70 verses of the Quran (Gümüştekin, 2021). Those who oppose the idea of abrogation, as Osman (2014) explains, argue that the above assertion undermines the notion of a well-structured Quran with clear and detailed rulings because implies the presence of numerous or nullified rulings.

The second school acknowledges the existence of abrogation in the Quran but limits its scope. For instance, Jalal ad-Din as-Suyuti (1974) identifies twenty abrogated verses and gathers them in a specific section of his book, focusing on topics such as bequests, the direction of prayer, fasting, and others. Ibn al-Jawzi (2003) initially lists 247 verses that are believed to be abrogated. Still, upon further analysis, he concludes that only 22 of them are genuinely abrogated, leaving 205 verses that are not abrogated. Similarly, al-Zurqānī (1948) presents twenty-two incidents concerning abrogation; after analysis, he contends that only twelve of them were abrogated. Imam Ad-Dahlawi (1986), concurring with Ibn al-Arabi, identifies twenty-one abrogated verses, some of which are subject to differing opinions. However, he asserts that only five verses can be definitively classified as abrogated: the bequest verse in An-Nisa, the verse on patience during battles in Al-Anfal, the verse stating the impermissibility of marriage after divorce in Al-Ahzab, the verse about giving charity before private conversations with the Prophet in Al-Mujadila, and the verse about standing in prayer during the night except for a little in Al-Muzzammil.

‘Abd Allāh ibn al-Shaykh Muḥammad al-Amīn al-Shinqīṭī (2002) suggests that there are nine confirmed abrogated verses, falling under seven subject categories. He highlights the verse regarding offering charity before private conversations with the Prophet as the only one unanimously agreed upon to be abrogated. Regarding other verses, there are varying opinions among scholars. Ash-Shanqiti arranges the verses based on the likelihood of abrogation and mentions the abrogating verse in each incident.

Muṣṭafá Zayd (1987), renowned for his book *Naskh in the Noble Quran: A Legislative, Historical, and Critical Study*, offers one of the most significant works on this topic. Spanning approximately one thousand pages, his comprehensive and scholarly work provides a juristic analysis and arrangement of confirmed instances of abrogation. The latter identifies five incidents involving six verses: the obligation to perform the Tahajjud prayer and its subsequent abrogation in Surah Al-Muzzammil, the obligation to give charity before private conversations with the Prophet and its subsequent abrogation in Surah Al-Mujadila, the initial obligation to stand firm in the battle against ten times the enemy's numbers and its subsequent abrogation, limiting it to facing the enemy in equal numbers only, in Surah Al-Anfal, the punishment for adultery as described in two verses of Surah An-Nisa and its subsequent abrogation by the punishment of flogging mentioned in a verse of Surah An-Nur, and the revised understanding of the verse in Surah An-Nisa that advises against approaching prayer while intoxicated, ultimately leading to the complete prohibition of alcohol in Surah Al-Ma'idah.

The opponents of abrogation argued that accepting it would imply an acknowledgment of the distortion of the Quran. Consequently, this perspective could lead to certain Sunni scholars suggesting that the distortion occurred in the divine scripture, the Book of Allah. These opponents further claimed that most Hadiths, or sayings of the Prophet Muhammad, are narrated through solitary chains of transmission (Ahad), meaning they lack multiple independent chains of narration. Based on this premise, they argued that a solitary Hadith should not be considered abrogating the Mutawatir or consensually transmitted verses of the Quran (Doğan, 2022). The opponents reasoned that the Quran's authority rests on its continuous transmission, whereas a solitary Hadith lacks such widespread confirmation.

For instance, in Sahih Muslim, Aisha, one of the wives of the Prophet, reported the existence of a verse in the Quran that initially prescribed ten fully breastfed times but was later abrogated to five. These verses related to breastfeeding were among the recited verses of the Quran. The opponents questioned the origin of these verses and who abrogated them after the death of the Prophet. Furthermore, they cited a narration in Sahih al-Bukhari, where Umar bin al-Khattab, the second caliph of Islam, expressed his intention to add a verse to the Book of Allah. Umar's statement raised doubts, as it seemed peculiar that he alone possessed knowledge of this verse. This raised questions regarding the completeness of the Book of Allah.

Another instance was found in Surah Al-Ahzab, where it was claimed that the Surah was as long as Surah Al-Baqarah, one of the longest chapters in the Quran. Aisha mentioned verses that were present and written but were completely lost due to a sheep having ate them. These various narrations gave rise to skepticism compared to the Almighty's statement, "Indeed, it is We who sent down the Qur'an, and indeed, We will be its guardian." Given the above discrepancies, the opponents questioned how it could be argued that Allah protects the Quran.

According to proponents of the non-abrogation interpretation, such as Muhammad Al-Ghazali, the concept of abrogation in the Quran is deemed invalid. Al-Ghazali argues that although the story of abrogation or the suspension of certain verses is mentioned, this does not imply that the argument is valid. He asserts that no verse in the Quran can be considered dysfunctional or abrogated. Instead, every verse holds applicability, but the All-Wise and All-Knowing Allah understand the circumstances under which a verse can be applied. Therefore, the distribution of Quranic verses is based on human conditions, guided by wisdom and sound advice (‘Umar ‘Ubayd Hasanah, 2022 & Karaoglan, 2019)

Jamal Al-Banna presents A similar viewpoint in the book "Refuting the Claim of Abrogation in the Noble Quran" (2004). Al-Banna summarizes the previously mentioned arguments in his refutation of the abrogation claim. He points out that out of the over six thousand verses in the Quran, proponents of abrogation could only find two verses that support the concept. Their argument relies solely on these two verses, disregarding numerous verses affirming the Quran's steadfastness. The two verses in question are Verse 106 of Surah Al-Baqarah, which states, "Whatever verses We abrogate or cause to be forgotten, We bring better than it or similar to it," and Verse 101 of Surah An-Nahl, which states, "And when We substitute a verse in place of another verse."

Al-Banna argues that the term "verse" (ayah) in the Noble Quran does not refer to a Quranic verse itself, but rather denotes proof, indication, miracle, or sign that establishes prophethood or leads to faith. When the Quran intends to refer to texts in holy books and their valuable instructions, it employs the term "verses" (ayat). The distinction lies in the idea that a miracle is typically singular, while instructions, including analysis, prohibitions, commands, and intentions, can be multiple. Al-Banna supports this view by citing Muhammad Abdul-Baqi, who noted in his indexed glossary of Quranic words that the term "ayah" appears eighty-two times in the Quran. Throughout the Quran, the term "ayah" is never used to denote a textual verse or a sentence from the Quran, but rather signifies a miracle, indication, proof, sign, or evidence of the truthfulness of prophethood. Examples of these "ayah" include the sun, the moon, the night, the day, life, death, the table spread of Jesus, the staff of Moses, the body of Pharaoh, the she-camel of Salih, and many others. This interpretation is supported by the Quran's usage of expressions like "Verily, in that are signs (ayat)" or "that there may be a sign (ayah)." Furthermore, the Quran mentions challenges those polytheists pose to the prophet to bring forth a sign and make their faith contingent upon it. These examples represent the majority of instances where the term "ayah" is used in the Quran, he argued.

Mohammad Abdo has interpreted verse 106 of Surah Al-Baqarah to support Al-Banna's statement. According to Abdo, the contextual understanding of the verse suggests that the term 'ayah' refers to that which substantiates the prophethood of the prophets. In other words, 'ayah' signifies the evidence or proof Allah grants to the prophets to establish their legitimacy. Consequently, the aforementioned verse could be interpreted that if we (Allah) disregard or cause people to forget the proof which establishes the prophethood of a particular prophet due to the passage of time, then Allah, with His absolute power and authority over His creation, will bring forth something superior to it. This superiority may be in terms of persuasive strength, the establishment of prophethood, or something similar. He who (Allah) possesses such ability and vast dominion should not confine himself to specific proofs bestowed upon all prophets. Moreover, the term 'ayah' in its original language signifies evidence, proof, or a sign of authenticity. The entire Quran is called 'Ayat' because it is a testament to the Prophet's veracity through its miraculous nature. It functions as evidence indicating that he is supported by divine revelation from Allah, the Almighty (Muhammad Rashid Ridā, 1990). There is a proposition that the verses claimed to be abrogated can be interpreted differently. In the first verse in Surah Al-Anfal, Allah instructs the Prophet to encourage believers to engage in battle. The verse states that if there are twenty steadfast men among the believers, they can overcome two hundred. If there are one hundred, they can overcome a thousand disbelievers because the disbelievers lack understanding. However, in the subsequent verse, Allah states that He has lightened the hardship for the believers, recognizing their weakness. It can be argued that this falls under permissibility or allowance (Rukhsah).

The second verse pertains to offering charity before privately consulting the Messenger of Allah. Allah advises the believers to present a charity before their consultation, stating that it is better and purer for them. However, Allah follows it by saying that He is Forgiving and Merciful if they cannot do so. From the latter part of the verse, it can be inferred that the matter was not obligatory but recommended. Since we have no evidence of the Companions acting upon this verse and the narration attributed to Imam Ali (may Allah be pleased with him) reported by Al-Hakim being weak, it does not establish that Imam Ali gave charity before consulting the Prophet privately. Therefore, this matter

does not appear to be of abrogation (Nasikh) and abrogated (Mansukh) nature. Instead, it falls under what was legislated for a specific purpose and ceased when that purpose was achieved. As Al-Qurtubī mentioned from Ibn Abbas, this revelation alleviated the burden of numerous questions posed to the Messenger of Allah by Muslims. When Allah mentioned it, many people refrained. Subsequently, Allah expanded their permission with the following verse (al-Qurtubī, 2003).

Concerning the verses related to wine and fasting, it is suggested that they followed a gradual process of Islamic legislation and were not abrogated. The verse addressing those who commit adultery where Allah says: 'Those of your women who commit the shameful act, have four witnesses (against them) from among you. So, if they testify, confine those women to their homes until death overcomes them, or Allah prescribes a way for them.' And in another verse which says: 'Those two of you who commit it, chastise both of them. However, if they repent and make amends, then overlook them. Surely, Allah is Most-Relenting, Very-Merciful.'

The former verse refers to homosexuality, while the latter verse concerns sodomy. Similar interpretations have been presented by multiple scholars, including Abū Ḥayyān al-Andalusī (2000) in his work *al-Baḥr al-Muḥīṭ*

Regarding the verse "Stand (to pray) all night except for a little," it is suggested that this was specific to the Prophet Muhammad (peace be upon him). The author of *At-Tahrir wa at-Tanwir* mentions this, stating that it was a specific ruling for the Prophet and is discussed in the chapters on the special qualities of the Prophet in the works of jurists. It was not obligatory for others, and Muslims were not required to perform a prayer before the five daily prayers. Instead, they simply followed the actions of the Prophet (peace be upon him) (Ibn 'Ashūr, 1984).

Conclusion

In conclusion, Students may perceive the scholarly debates surrounding the concept of abrogation in the Qur'an as a dichotomy between individuals adhering to their religious and Islamic heritage versus those adopting a more lenient stance. Alternatively, they may view it as a division between traditionalists and scholars prioritizing principles. Another perspective could frame it as a conflict between proponents of narration and transmission and jurists known for their reliance on personal judgment. Additionally, it could be interpreted as a division between the Mu'tazilites, renowned for their emphasis on rationality, and followers of transmitted knowledge.

However, it is important to recognize that the issue extends beyond these perspectives. Emotions often cloud objectivity in academic discussions, yet it is crucial to respect the rights of both supporters and opponents of abrogation, particularly considering the historical disagreements surrounding the matter. Furthermore, when examining the issue from an academic standpoint, it is not fundamentally distinct from other juristic matters that have evolved alongside the development of jurisprudence and its principles. For instance, later scholars extensively addressed the concept of Maqasid (objectives) more than earlier scholars did. Therefore, a similar perspective should be applied to examining abrogation, especially since its understanding has evolved over time within jurisprudence.

Its meaning has transitioned from ancient comprehension within the context of specification and restriction to becoming an independent academic concept among later scholars. Moreover, it can be observed that the disparities between early and later scholars concerning abrogation may not be significantly substantial. The differences often lie in wording, other than essence, even though numerous books have been written both in support of and against abrogation by later scholars. While proponents of abrogation primarily rely on its occurrence as evidence, opponents predominantly argue for its absence. Scholars who focus on providing evidence for its occurrence encounter academic challenges and methodological issues, such as a lack of consistency and the inability to determine the abrogating and abrogated verses. As a result, opponents of abrogation have primarily aimed to gather purportedly non-abrogated verses from the works of those who downplayed the extent of abrogation. Consequently, their compilations lead to interpretations wherein each verse possesses an alternative explanation without resorting to abrogation. The existence of diverse interpretations for every verse prompts us to question the necessity of emphasizing the existence of abrogation. As a result, for insisting on such an approach, the discourse surrounding abrogation tends to shift from being an academic and scientific inquiry to becoming intertwined with matters of pure worship and emotional sentiments.

References

- Abū Ishāq al-Shāṭibī, Ibrāhīm ibn Mūsā ibn Muḥammad al-Lakhmī (1997), *al-Muwāfaqāt*, Dār Ibn ‘Affān.
- Ibn al-Ttilimsāny (1999). *Sharḥ al-Ma‘ālim fī Uṣūl al-Fiqh*, ‘Ālam al-Kutub lil-Ṭibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī‘, Beirut-Lebanon.
- Ibn al-Jawzī (2003), *Nawāsikh al-Qur’ān- Nāskh al-Qur’ān wa-mansūkhuh*, Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah-Bayrūt.
- Ibn al-Qayyim (1991), *I‘lām al-Muwaqqi‘īn ‘an Rabb al-‘ālamīn*, Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- Abū Ḥāmid al-Ghazālī (1993). *al-Mustaṣfā*, Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- al-Āmidī, Abū al-Ḥasan (1981). *al-Iḥkām fī uṣūl al-aḥkām lil’āmidy*, al-Maktab al-Islāmī, Beirut-Lebanon.
- Al-Jalāl al-Ssuyūṭy (1974). *al-Itqān fī ‘ulūm al-Qur’ān*, al-Hay’ah al-Miṣrīyah al-‘Āmmah lil-Kitāb. Egypt.
- Jamāl al-Bannā (2004). *Tafnīd Da‘wā al-Naskh fī al-Qur’ān al-Karīm*, Dār al-Fikr al-Islāmī.
- al-Dihlawī, Shāh Waliyy Allāh (1986). *al-Fawz al-Kabīr fī Uṣūl al-Tafsīr*, Dār al-Ṣaḥwah-Cairo.

- al-Zurqānī, Muḥammad ‘Abd al-‘Azīm (1948). *Manāhil al-‘Irfān fī ‘Ulūm al-Qur’ān*, Maṭba‘at ‘Īsā al-Bābī al-Ḥalabī wa-Shurakāhu.
- al-Ssirāj al-Urmawī (1988). *al-Taḥṣīl min al-Maḥṣūl*, Mu’assasat al-Risālah lil-Ṭibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī‘, Beirut-Lebanon.
- al-Namlah, ‘Abd al-Karīm ibn ‘Alī ibn Muḥammad (2000), *al-Jāmi‘ li-masā’il Uṣūl al-Fiqh wa-Taṭbīqātuhā ‘alā al-Madhhab al-Rājiḥ*, Maktabat al-Rushd Riyadh Kingdom of Saudi Arabia.
- al-Shinqītī, ‘Abd Allāh ibn al-Shaykh Muḥammad al-Amīn (2002), *al-āyāt al-Mansūkhah fī al-Qur’ān al-Karīm*, Maktabat al-‘Ulūm wa-al-Ḥikam, Dār al-‘Ulūm wa-al-Ḥikam.
- ‘Umar ‘Ubayd Ḥasanah (2022), *fī mdārsh ma‘a al-Shaykh Muḥammad al-Ghazālī*.
- al-Qarāfī (1973). *Sharḥ Tanqīḥ al-Fuṣūl*, Sharikat al-Ṭibā‘ah al-fannīyah al-Muttaḥidah.
- Abū Ḥayyān al-Andalusī (2000). *al-Baḥr al-Muḥīṭ*.
- Ibn ‘Āshūr (1984). *al-Taḥrīr wa-al-Tanwīr*.
- al-Qurṭubī, Shams al-Dīn (2003). *Tafsīr al-Qurṭubī*, Dār ‘Ālam al-Kutub, Riyadh. Kingdom of Saudi Arabia.
- Muḥammad ibn Mubārak Ḥakīmī (2021). *al-‘Atīq Muṣannaf Jāmi‘ li-fatāwā aṣḥāb al-Nabī ṣallā Allāh ‘alayhi wa-sallam*.
- Muḥammad Rashīd Riḍā (1990). *Tafsīr al-Qur’ān al-Ḥakīm (Tafsīr al-Manār)*, Dār al-Fikr.
- Ṣubḥī Maḥmūd (2017). *al-Muḥīṭ fī al-Aḥādīth al-Nabawīyah wa-al-sunan wa-al-āthār*.
- Muṣṭafá Zayd (1987). *al-Naskh fī al-Qur’ān al-Karīm Dirāsah Tashrī‘īyah Tārīkhīyah Naqdīyah*, Dār al-Wafā’ lil-Ṭibā‘ah wa-al-Nashr wa-al-Tawzī‘.
- Walī al-Dīn ibn al-‘Irāqī (2004). *al-Ghayth al-Hāmi‘ Sharḥ Jam‘ al-Jawāmi‘*, Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- Atan, Ö. F. (2018). Tarihi Süreç İçerisinde Nesih Teriminin Gelişimi Ve Kapsamı. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 90-113.
- Osman, K. A. Y. A. (2014). Kur’an’ın Metinleşmesi Bağlamında Nesih Problemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(31), 136-183.
- Karaoğlu, A. (2019). Mâturîdî’ye Göre Nesih Problematigi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (34), 73-111.
- Gümüştekin, M. (2021). *Ebû Bekir İbnü'l-Arabî’Nin Nesih Anlayışı* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
-

- Adila, A. (2023). *Ebu 'l-Hüseyin El-Basri 'nin nesih anlayışı*. Marmara University.
- Kiliçaslan, M. (2022). Zemahşerî'nin Nesih Anlayışı Ve Nesih-Maslahat İlişkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 885-919.
- Doğan, F. (2022). Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin Nesih Anlayışı. *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 4(2), 42-56.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.35>

Volume 8/4

2024 p. 642-653

AZERBAIJAN BAYATILARINDA TESPİT EDİLEN İKİLEMELERİN SÖZCÜK TÜRÜ/YAPI VE ANLAM BAKIMINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE REDUPLICATIONS IDENTIFIED IN AZERBAIJAN BAYATIS IN TERMS OF WORD TYPE/STRUCTURE AND MEANING

Bahtiyar BAHŞİ*

ÖZ

Azerbaycan Türkçesi, Güneybatı Türkçesi adı verilen grupta yer alan bir yazı dilinin adıdır. Azerbaycan Türkçesi, Güneybatı Türkçesi grubuna ait bir yazı dilidir ve 13. yüzyıldan itibaren varlığını sürdürmektedir. Bu yazı dili, sözlü edebiyatın zengin mirasından beslenerek halk arasında söylenen bayatılar, destanlar, masallar ve şiirlerle şekillenmiştir. Azerbaycan Türkçesi, zengin bir dil ve edebiyat geleneğine sahiptir. Sözlü edebiyat geleneğinin önemli ürünlerinden biri olan Azerbaycan bayatıları ise genellikle aşk, doğa, mevsimler, toplumsal ilişkiler, gelenekler ve günlük yaşamla ilgili konuları ele almaktadır. İkilemeler, Türk dilinde anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü artırmak ve kavramsal zenginlik katmak amacıyla kullanılan kalıplaşmış ifadeler olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeleri tespit etmek amaçlamaktadır. Tespit edilen ikilemeler yapılış şekilleri, sözcük türleri ve yapıları bakımından tasnif edilmiştir. Ayrıca araştırma sonucunda elde edilen veriler grafikler şeklinde ortaya konulmuştur. Çalışmada, Azerbaycan bayatılarında geçen ikilemeler, sözcük türü, yapısı ve anlam bakımından sınıflandırılmıştır. Tespit edilen ikilemelerin %41'inin zarflardan, %30'unun adlardan, %20'sinin sıfatlardan ve %9'unun fiillerden oluştuğu tespit edilmiştir. Yapısal açıdan incelendiğinde, eksiz bağlanan ikilemeler %47 ile en yaygın grup olurken, hâl ve iyelik ekli ikilemeler %37, türemiş sözcüklerden oluşanlar ise %16 oranında yer almıştır. Anlam açısından ise ikilemelerin çoğunun yakın ya da eş anlamlı sözcüklerden meydana geldiği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, bayatılardaki ikilemelerin Türk dilinin tasvir gücünü ve anlatım zenginliğini yansıttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Bayatı, İkilemeler.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: bahtiyar.bahsi@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4450-8351, Malatya, Türkiye,

ABSTRACT

Azerbaijani Turkish is the name of a written language in the group called Southwestern Turkish. Azerbaijani Turkish is a written language belonging to the Southwestern Turkic group and has been in existence since the 13th century. This written language has been shaped by the rich heritage of oral literature and has been shaped by the bayats, epics, tales and poems sung among the people. Azerbaijani Turkish has a rich linguistic and literary tradition. Azerbaijani bayats, which are one of the important products of the oral literature tradition, generally deal with topics related to love, nature, seasons, social relations, traditions and daily life. Dilemmas stand out as stereotyped expressions used in Turkish language to reinforce meaning, increase the power of expression and add conceptual richness. This study aims to identify the dilemmas in Azerbaijani bayati. The dilemmas identified are classified in terms of the way they are made, word types and structures. In addition, the data obtained as a result of the research were presented in the form of graphs. In the study, the dilemmas in Azerbaijani bayati were classified in terms of word type, structure and meaning. It was determined that 41% of the dilemmas were adverbs, 30% were nouns, 20% were adjectives and 9% were verbs. When analyzed in terms of structure, the most common group with 47% of the doublets were the doublets without suffixes, while the doublets with case and possessive suffixes accounted for 37% and those consisting of derived words accounted for 16%. In terms of meaning, it was determined that most of the doublets consisted of close or synonymous words. The findings obtained show that the doublets in bayati reflect the depiction power and richness of expression of Turkish language.

Key Words: *Azerbaijani Turkish, Stalatı, Reduplications.*

Giriş

Bayatılar, halk tarafından oluşturulan; halkın hisselerini, düşüncelerini, tecrübelerini yansıtarak anonimleşen halk edebiyatı ürünleridir. Bayatılar farklı Türk boylarında farklı isimlerle anılmaktadır. Bayatlara Türkiye’de “mani, me’ani, hoyrat, karşı-beri” denilirken diğer Türk boylarında ise “mahni, hoyrat, aytıpa, aytıspa, kayım öleñ, ülenek, çinik, çinig, çink, şın, mane, koşuk, aşule, tört sap, tahpak” denilmektedir (Gözyayın, 1989: 3). Türk milletinin yaşam tarzı, fikir dünyası, gelenek görenekları, dinî inanışları hakkında bilgi veren bu türdeki sözlü edebiyat ürünleri farklı isimlerle anılsa da şekil özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir.

Azerbaycan sahasında “bayati” olarak adlandırılan Azerbaycan şifahi halk edebiyatının bu nazım şekli için bu bölgede “mâni, meni, mahni, mahna” kelimeleri de kullanılmaktadır (Kaya, 2004: 10). Bayati kelimesinin kökeni hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Pirsultanlı (2003: 33), bu kelimenin kökenini açıklarken “Bayati çağırma Bayat elinə məxsusdur” ifadesini kullananmış, Kırzioğlu (1961: 660) ise bayat isimli boydan gelen Oğuz Türkmenleri tarafından söylenen bu sözlü halk ürününün aynı boy adıyla adlandırıldığını ifade eder. Muhtaroglu (2003: 137) ise bu popüler halk edebiyatı türünün Bayat adlı Türk boyunun adı ile ilgili olduğunu belirtir. Tüm bu açıklamalardan hareketle bayati kelimesinin aynı zamanda bir Türk boyu olan “bayat”

isminden geldiği görüşünün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşün yanı sıra bayatı kelimesinin kökeninin farklı olduğunu düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Pirsultanlı (2003: 18) Kaşgarlı Mahmut'un düşüncesini örnek göstererek "Bayatı bir söz-termin kimi həm "köhnə, boyat" kəlməsi əlaqələndirilmiş, həm totem adı kimi mənalandırılmış (Mahmud Kaşğari) həm də Oğuz xanın nəvəsi" bayatı sözcüğünün kökenini "köhne-boyat" kelimesiyle ilişkilendirmiştir. Bayatı kelimesinin etimolojisi hakkında yapılan farklı görüşler değerlendirildiğinde, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları coğrafya Bayat boyunun yaşadıkları bölgeyle benzerlik göstermesi bayatı kelimesinin bayat boyuyla ilişkisi olduğunu; aynı şekilde Türkmenlerin yaşadığı bölgeye de Türkmen boyunun hâkim olması mânî kelimesinin "Türkmani" kelimesiyle ilişkisi olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bayatının kökeni hakkında farklı düşünceler ve görüşler bulunsa da bu sözcüğün tanımı çeşitli sözlük ve ansiklopedilerde benzer ifadelerle tanımlanmıştır. Bayatının tanımı TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2005: 226) Azeri ve Türkmen halk şiirinde mani türü, Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu'nda "çoğu cinaslı olan mânî gibi dördlüklerden oluşan halk şiiri, Azerbaycan Türk müziğinde ise lirik bir formun adı" olarak tanımlanmıştır (Hacaloğlu, 1992: 32). Karaağaç ve Açıkgöz (1998 :706), Azerbaycan kültürünün etki alanında bulunan cinaslı edebî ve müzikal biçimlere verilen ad olarak tanımlamışlardır. Şifahi halk edebiyatının nazım şekillerinden biri olan bayatılar şekil bakımından dört mısradan ve yedi heceden oluşmaktadır. Alışık (2007), bayatılarda anlamın üçüncü ve dördüncü mısrada toplandığını ve anlam akışını sağlamak için redif, kafiye ve cinasın kullanıldığını belirterek Türk nazımının cinas bakımından en zengin türü olduğunu ifade eder. Oğuz (2004), bu türün dört mısralı, yedi heceli olduğunu; 1., 2. ve 4. mısraların kendi aralarında kafiyeli, 3. mısranın ise serbest olduğunu belirtir. Ayrıca, 1. ve 2. mısraların, 3. ve 4. mısralarda verilmek istenen poetik fikri kuvvetlendirmek için zemin hazırladığını ifade eder.

Halk edebiyatının bu türünde deyim, atasözü, ikileme gibi pek çok söz grubunun kullanımına rastlanılmaktadır. Tarih boyunca hem sözlü dilde hem yazı dilinde geniş bir kullanım alanı bulan ikilemeler, anlamı daha kalıcı kılmak ve güçlendirmek için halk edebiyatının değişik türlerinde kullanılmaktadır. Dilbilimciler, ikilemelerle ilgili olarak "ikileme, ikizleme ve tekrar" terimlerini kullanmış ve farklı tanımlamalar ile açıklamalarda bulunmuşlardır.: Hatiboğlu (1981: 9) ikilemeyi "Anlatım gücünü arttırmak, anlamını pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır." olarak tanımlarken Bozkurt (1999: 135), ikilemeyi "aynı türden sözcüklerin yan yana kullanılma olayı şeklinde" tanımlamaktadır. Bilgegil (1982: 162) bu söz gruplarını "ikizleme" olarak adlandırmış ve "araya hiçbir ek girmeksizin aynı cinsten iki kelimenin tekrarıyla hasıl olan gruplar" olarak belirtmiştir. Eren (1949: 283-286), "ikileme" yerine "ikiz kelimeler" terimini kullanmış ve bu kavramı "psikolojik âmillerin tesiri altında doğmuş bir ifade biçimidir." şeklinde açıklamıştır. Osman Nedim Tuna (1948: 429-447), ikileme yerine "tekrar" terimini kullanarak "sözlerin belli bir kurala göre yan yana kullanılmaları" olarak tanımlamıştır. Görüldüğü üzere ikileme kavramının tanımıyla ilgili araştırmacılar tarafından pek çok

tanımlamalar yapılmıştır. Bu ikili dil yapılarına kimi “tekrar” derke kimi “ikileme” denildiği tespit edilmiştir.

İkilemelerin özellikleri dilbilimciler tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

- İkilemenin oluşabilmesi için en az iki kelimenin yan yana gelmesi gerekmektedir (Aydın, Karaman, 2019).
- İkilemeler sözcük dizimi içerisinde isim, zamir, sıfat ve zarf görevinde kullanılmaktadır (Karahana, 1999: 61).
- İkilemeler Türkçe kelimelerden oluşabileceği gibi yabancı iki kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşabilmektedir (Hatiboğlu, 1981: 18-19).
- Tekrarların isimlerden, sıfatlardan, zarflardan, ünlem edatlarından oluşturulabildiğini fakat zamirlerin tekrar yapmak için uygun olmadığını belirtmektedir (Ergin, 2013: 377).
- İkilemeler, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasından oluşmaktadır (Hatipoğlu, 1981).
- İkilemelerin dile kelime yaratma zenginliği ve tasvir zenginliği kazandırır (Tuna, 1948: 429-447).
- İkilemeler cümlede anlamı kuvvetlendirmenin yanı sıra cümlede nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır (Karahana, 1999: 60).
- İkilemeler kalıplaşmış şekiller olduğu için kelimelerin yeri değiştirilmez (Çoraklı, 2001: 54).

Cemiloğlu (2004), Türk dilindeki ikilemeleri yapı-görev-anlam özellikleri bakımından; Tunca (2011), Eski Anadolu Türkçesinde İkilemeleri, Bozkurt (2013) Türkmen Türkçesinde İkilemeleri, Küçükağaoğlu (2014) Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeleri, Pektaş (2019) Özbek Destanlarında İkilemelerin Derlem Temelli İncelenmesi, Aksoy (2019) Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkilemeleri, Akkuş (2021) Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İkilemeleri incelemiştir. Bu çalışmada da Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeler sözcük türü, yapısı ve anlam bakımından incelenmiştir. Bu araştırmada da ikilemelerin sıklıkla kullanıldığı halk edebiyatı ürünlerinden bayatılar seçilmiştir. Bayatılar halkın sıklıkla kullandığı bir tür olduğu için, ikilemelerin dildeki mevcut varlığını tespit etmek amacıyla halk edebiyatının bu türü özellikle seçilmiştir. Bu amaçla yapılan çalışmada tarama yöntemi esas alınmıştır. Bu incelemeyi yaparken Karaağaç ve Açıkgöz’ün (1998) “Azerbaycan Bayatıları” eseri taranmış ve tespit edilen ikilemeler fişlenmiştir. Daha sonra tespit edilen bu fişler gruplandırılarak alfabetik sıraya göre yazılmıştır. İkilemelerle ilgili tasnif başlıkları için Karaca ve Yalçın’ın (2016) çalışması esas alınmıştır.

1. Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler

a. Adlarla Kurulan İkilemeler

Adlardan kurulan ikilemeler, Türkçede yaygın olarak kullanılan ve anlamı pekiştirmek, kuvvetlendirmek veya farklı bir anlam katmak amacıyla iki ismin bir araya gelmesiyle

oluşturulan kelime gruplarıdır. Yapılan incelemeler sonucunda Azerbaycan bayatılarında 57 ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler aşağıda gösterilmiştir:

allah vallah (s.333), ana oğul (s.491), aşığ aşığı (s.481), ata ana (s.334), atan anan(s.329), aya güne (s.233), bağa bağban (s. 314), canı canan (s.243), çin çini (s.202), dağ daşa (s.209), dağa gadağa (s.253), dağdan dağa (s.463), dağlarda dağım (s.119), damdan dama (s.219), damnan dama (s.254), daş daşa (s.367), daş toprağı (s.496), dayı dayı (s.159), derdi derdime (s.27), dere tepe (s.292), dodag dodağa (s.13), dost dost (s.513), dost dostdan (s.465), dost dostunun (s.355), dudag dudağa (s.165), düşmen düşmene (s.209), el elden(s.79), el ele (s.79), elden ele (s.219), elim eline (s.55), gab gacak (s.469), gar gış (s.386), gaş göz (s.17), gelb gelbe (s.8), gem geme (s.380), gızım gızım (s.33), goşa göze (s.113), geyun guzu (s.428), göz göz (s.165), göz göze (s.8), günü günden (s.429), insan insan (s.5), kimin kime (s.411), méşe méşe (s.222), mil mili (s.504), oğlu gızı (s.388), öküz öküzden (s.465), özüm özüne (s.75), sorağ sorağa (s.15), üzüm üzüm (s.470), yağ yağa (s.211), yar yara (s.44), yay gış (s.324), yer be yerden (s.322), yétim yétime (s.446), yol yola (s.222), zamana zaman (s.29).

b. Sıfat Görevinde Kullanılan İkilemeler

Sıfat görevinde kullanılan ikilemeler, isimleri nitelemek veya belirlemek amacıyla kullanılan ve genellikle iki sıfatın bir araya gelmesiyle oluşan kelime gruplarıdır. Bu ikilemeler, isimlerin özelliklerini daha belirgin hale getirir, anlamı pekiştirir ve dilin zenginliğini artırır. Yapılan incelemeler sonucunda 23 ikileme tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler aşağıda gösterilmiştir:

ahta ahta (s.48), balhı balhı (s.12), buta buta (s.48), cüre cüre (s.80), çohlu çohlu (s.256), çohlu çohlu (s.95), dana dana (s.27), deli divane (s.468), dem dem (s.49), derin derin (s.359), deste deste (s.82), gabar gabar (s.285), gelib kéçen (s.468), hana hana (s.28), hüre hüre (s.80), kilim kilim (s.270), leçek leçek (s.211), mice mice (s.53), oymag oymag (s.87), pare pare (s.80), pençe pençe (s.53), tekce tekce (s.53), yahşıdır yahşı (s.159), yalan yaman (s.287).

c. Zarflardan ve Zarf Görevindeki Sözcüklerden Kurulan İkilemeler

Zarflardan ve zarf görevindeki sözcüklerden kurulan ikilemeler, fiilleri, sıfatları veya diğer zarfları nitelemek, belirlemek ya da anlamını pekiştirmek için kullanılan kelime gruplarıdır. Bu türe ait 77 örnek tespit edilmiştir:

bir bir (s.205), boynuz boynuza (s.100), böyü böyü (s.484), budag budag (s.86), cavan cavana (s.93), cır cındır (s.450), cig cig (s.40), cik cik (s.42), cüt cüt (s.26), çeki çeki (s.406), çeper çeper (s.220), dağ dağ (s.40), dağlar dağlar (s.486), derme derme (s.70), dilim dilim (s.270), diyar be diyar (s.413), diz dize (s.78), dostla düşman (s.59), elek felek

(s.163), *gapı gapı* (s.140), *ğat ha ğat* (s.487), *gèce gündüz* (s.232), *gèceler gèce* (s.161), *gel gel* (434), *gel gèt* (s.264), *gètme gètme* (s.252), *gile gile* (s.67), *gizik gizik* (s.298), *göz gaş* (s.316), *gucag gucag* (s.86), *gucak gucak* (s.86), *güle güle* (s.68), *günü güne* (s.77), *hal hal* (s.206), *halvar halvar* (s.404), *hasta ba hasta* (s.419), *hezin hezin* (s.195), *hovlanır ha hovlanır* (s.464), *humar humar* (s.392), *ilim ilim* (s.270), *kelme kelme* (s.70), *ket ket* (s.230), *körpe körpe* (s.431), *lay lay* (s.3), *lüle lüle* (s.69), *ovuc ovuc* (s.52), *para para* (s.51), *perde perde* (s.61), *perli perli* (s.186), *pêşman pêşman* (s.294), *sağa sola* (s.248), *sévdin sévdin* (s.415), *sine sine* (s.76), *sini sini* (s.203), *soluna sağına* (s.89), *söz söhbetin* (s.351), *şan şan* (s.385), *şirin şirin* (s.228), *tay ba tay* (s.423), *tay tay* (s.55), *tek tek* (s.355), *tél tél* (s.504), *ter ter* (s.380), *terli terli* (s.186), *tike tike* (s.63), *top top* (s.440), *üze üze* (s.84), *yalgız yalgız* (s.251), *yan yana* (s.32), *yana yana* (s.266), *yanı yanı* (s.139), *yéri yéri* (s.252), *yéyer yéyer* (s.443), *yüz ha yüz* (s.533), *zağ zağ* (s.443), *zembur zembur* (s.253).

d. Fiillerden Kurulan İkilemeler

Fiillerin yan yana gelmesiyle oluşturulan bu ikilemeler Türkçede eylemleri pekiştirmek, vurgulamak veya daha güçlü bir anlatım sağlamak amacıyla kullanılan kelime gruplarıdır. Bu ikilemeler, dilin zenginliğini artırır, cümlelerin akıcılığını sağlar ve anlatımı daha etkili hâle getirir. Tespit edilen ikileme örnekleri ise şunlardır:

aşa aşağı (s.47), *başa başa* (s.16), *biçe biç* (s.53), *caşa caşa* (s.112), *coşa coşa* (s.251), *daşa daşa* (s.47), *döne döne* (s.257), *gala gala* (s.18), *galha galha* (s.16), *gorha gorha* (s.13), *saya saya* (s.285), *saya saya* (s.48), *sile sile* (s.69), *süze süze* (s.85), *tuta tuta* (s.119), *yağa yağa* (s.252).

2.Yapılarına Göre İkilemeler

a. Basit Sözcüklerden Oluşan İkilemeler Eksiz Bağlanan İkilemeler

Eksiz bağlanan ikilemeler, herhangi bir ek veya bağlayıcı kullanmadan, iki basit sözcüğün yan yana getirilmesiyle oluşturulan ikilemelerdir. Eksiz bağlanan ikilemeler, genellikle anlamca birbirine yakın, zıt veya tamamlayıcı özellikteki kelimelerden oluşmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda Azerbaycan bayatılarında eksiz bağlanan 98 ikileme örneği tespit edilmiştir:

ahta ahta (s.48), *allah vallah* (s.333), *aman aman* (s.88), *ana oğul* (s.491), *ata ana* (s.334), *balhı balhı* (s.128), *bir bir* (s.205), *böyü böyü* (s.484), *budag budag* (s.86), *buta buta* (s.48), *cır cındır* (s.450), *cig cig* (s.40), *cik cik* (s.42), *cüre cüre* (s.80), *cüt cüt* (s.26), *çat ha çat* (s.487), *çek çek* (s.507), *çeki çeki* (s.406), *çeper çeper* (s.220), *çoğ çoğ* (s.256), *dağ dağ*, *gapı gapı* (s.140), *damar damar* (s.392), *dana dana* (s.27), *dayı dayı* (s.159), *deli divane* (s.468), *dem be dem* (477), *dem dem* (s.49), *dere tepe* (s.292), *derin derin* (s.359), *derme derme* (s.70), *deste deste* (s.82), *diyar be diyar* (s.413), *dost dost* (s.513), *elek felek* (s.163), *gab gacak* (s.469), *gabar gabar* (s.285), *gar gış* (s.386), *gaş göz* (s.17), *ğat ha ğat* (s.487), *gèce gündüz* (s.232), *gel gel* (434), *gel gèt* (s.264), *gizik gizik* (s.298),

goyun guzu (s.428), göz gaş (s.316), göz göz (s.165), gucag gucag (s.86), gucak gucak (s.86), hal hal (s.206), halvar halvar (s.404), hana hana (s.28), hasta ba hasta (s.419), hezin hezin (s.195), humar humar (s.392), hüre hüre (s.80), ilim ilim (s.270), insan insan (s.5), gile gile (s.67), kelme kelme (s.70), ket ket (s.230), kilim kilim (s.270), körpe körpe (s.431), lay lay (s.3), leçek leçek (s.211), lüle lüle (s.69), méşe méşe (s.222), mice mice (s.53), ovuc ovuc (s.52), oymag oymag (s.87), para para (s.51), pare pare (s.80), perli perli (s.186), pençe pençe (s.53), perde perde (s.61), pëshman pëshman (s.294), seher seher (s.474), sini sini (s.203), sine sine (s.76), şan şan (s.385), şirin şirin (s.228), tay ba tay (s.423), tay tay (s.55), tek tek (s.355), tekce tekce (s.53), tél tél (s.504), ter ter (s.380), top top (s.440), tüş be tüşdü (s.501), üz ha üz (s.533), üzüm üzüm (s.470), yalan yaman (s.287), yaz gış (s.324), yéyer yéyer (s.443), yüz ha yüz (s.533), tike tike (s.63), yéri yéri (s.252), yürü yürü (s.367), zağ zağ (s.443), zembur zembur (s.253).

Hâl ve İyelik Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Bu ikilemeler, sözcüklerin sonuna eklenen hâl (durum) ve iyelik ekleriyle oluşturulur. Azerbaycan bayatılarında hâl ve iyelik ekleriyle kurulan yer alan ikilemeler şunlardır:

aşığ aşığı (s.481), atan anan (s.329), atım tutum (s.140), aya güne (s.233), baş başa (s.367), boynuz boynuz (s.100), cavan cavana (s.93), çin çini (s.202), dağ daşa (s.209), dağa gadağa (s.253), dağdan dağa (s.463), dağlarda dağım (s.119), damdan dama (s.219), damnan dama (s.254), daş daşa (s.367), daşı toprağı (s.496), derdi derdime (s.27), diz dize (s.78), dodag dodağa (s.13), dost dostdan (s.465), dost dostunun (s.355), dudag dudağa (s.165), düşmen düşmene (s.209), el elden (s.79), el ele (s.79), elden ele (s.219), elim eline (s.55), gelb gelbe (s.8), gem gеме (s.380), gızım gızım (s.33), goşa göze (s.113), göz göze (s.8), günü günden (s.429), günü güne (s.77), hovlanır ha hovlanır (s.464), kimin kime (s.411), mil mili (s.504), oğlu gızı (s.388), öküz öküzden (s.465), özüm özüne (s.75), sağa sola (s.248), sévdin sévdin (s.415), soluna sağına (s.89), sorağ sorağa (s.15), söz söhbetin (s.351), söz söze (s.113), üz üze (s.122), üze üze (s.84), yağ yağa (s.211), yan yana (s.32), yanı yanı (s.139), yar yara (s.44), yer be yerden (s.322), yétim yétime (s.446), yol yola (s.222), zamana zaman (s.29).

b. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Türemiş sözcüklerden oluşan ikilemeler, Türkçede anlamı pekiştirmek, vurgulamak veya anlatımı zenginleştirmek için türetilmiş kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşturulan kelime gruplarıdır. Azerbaycan bayatılarında tespit edilen türemiş sözcüklerden oluşan ikileme örnekleri şunlardır:

aşa aş (s.47), bağa bağban (s. 314), bağa bağa (s.16), biçe biçe (s.53), canı canan (s.243), çaşa çaşa (s.112), coşa coşa (s.251), çohlu çohlu (s.95), daşa daşa (s.47), dilim dilim (s.270), (döne döne (s.257), gala gala (s.18), galha galha (s.16), gelib kéçen (s.468), gètme gètme (s.252) gorha gorha (s.13), güle güle (s.68), saya saya (s.285), saya

saya (s.48), sile sile (s.69), süze süze (s.85), terli terli (s.186), tuta tuta (s.119), yağa yağa (s.252), yalgız yalgız (s.251), yana yana (s.266), yana yana (s.29).

3.Yapılış Şekillerine Göre İkilemeler

a. Aynı Sözcüğün Tekrarı ile Oluşan İkilemeler

Aynı sözcüğün tekrarından oluşan ikilemeler isim, sıfat, fiil ve özellikle zarf gibi sözcük türlerinden sıklıkla yapılmaktadır. Bu çalışmada da aynı sözcüğün tekrarından oluşan ikilemelerin örneklerine sıkça rastlanılmıştır. Bu türde 158 ikilime örneği tespit edilmiştir. Bu ikilemeler şunlardır:

ahta ahta (s.48), aman aman (s.88), aşı aşı (s.47), aşığ aşığ (s.481), bağa bağa (s.16), balhı balhı (s.128), baş başa (s.367), biçer biçer (s.53), bir bir (s.205), boynuz boynuz (s.100), böyü böyü (s.484), budag budag (s.86), buta buta (s.48), çaşa çaşa (s.112), cavan cavana (s.93), cır cındır (s.450), cig cig (s.40), cik cik (s.42), coşa coşa (s.251), cüre cüre (s.80), cüt cüt (s.26), çat ha çat (s.487), çek çek (s.507), çeki çeki (s.406), çeper çeper (s.220), çin çini (s.202), çoh çoh (s.256), çohlu çohlu (s.95), dağ dağ (s.40), dağdan dağa (s.463), dağlar dağlar (s.486), dağlarda dağım (s.119), damar damar (s.392), damdan dama (s.219), damnan dama (s.254), dana dana (s.27), daş daşa (s.367), daşa daşa (s.47), dayı dayı (s.159), dem be dem (s.477), dem dem (s.49), derdi derdime (s.27), derin derin (s.359), derme derme (s.70), deste deste (s.82), dilim dilim (s.270), diyar be diyar (s.413), diz dize (s.78), dodag dodağa (s.13), dost dost (s.513), dost dostdan (s.465), dost dostunun (s.355), döne döne (s.257), dudag dudağa (s.165), düşmen düşmene (s.209), el elden, el ele (s.79), elden ele (s.219), elim eline (s.55), elim eline (s.55), ersin ersin (s.343), gabar gabar (s.285), gala gala (s.18), galğa galğa (s.16), gapı gapı (s.140), gat ha gat (s.487), geceler gece (s.161), gel gel (s.434), gelb gelbe (s.8), gem geme (s.380), gètme gètme (s.252), gızım gızım (s.33), gile gile (s.67), gizik gizik (s.298), gorğa gorğa (s.13), göz göz (s.165), göz göze (s.8), gucag gucag (s.86), gucak gucak (s.86), güldür güldür (s.482), güle güle (s.68), günü günden (s.429), günü güne (s.77), hal hal (s.206), halvar halvar (s.404), hana hana (s.28), hasta ba hasta (s.419), hezin hezin (s.195), hovlanır ha hovlanır (s.464), humar humar (s.392), hüre hüre (s.80), ilim ilim (s.270), insan insan (s.5), kelme kelme (s.70), ket ket (s.230), kilim kilim (s.270), kimin kime (s.411), körpe körpe (s.431), lay lay (s.3), leçek leçek (s.211), lüle lüle (s.69), méşe méşe (s.222), mice mice (s.53), mil mili (s.504), ovuc ovuc (s.52), oymag oymag (s.87), öküz öküzden (s.465), özüm özüme (s.75), para para (s.51), pare pare (s.80), pençe pençe (s.53), perde perde (s.61), perli perli (s.186), pêsman pêsman (s.294), saya saya (s.285), saya saya (s.48), seher seher (s.474), sévdi sévdi (s.415), sile sile (s.69), sine sine (s.76), sini sini (s.203), sorağ sorağa (s.15), söz söze (s.113), süze süze (s.85), şan şan (s.385), şirin şirin (s.228), tay ba tay (s.423), tay tay (s.55), tek tek (s.355), tekce tekce (s.53), tél tél (s.504), ter ter (s.380), terli terli (s.186), tike tike (s.63), top top (s.440), tuta tuta (s.119), tüş be tüşdü (s.501), üz ha üz (s.533), üz üze (s.122), üze üze (s.84), üzüm üzüm (s.470), yağ yağ (s.211), yağa yağa (s.252), yahşıdır yahşı (s.159), yalgız yalgız (s.251), yan yana (s.32), yana yana (s.266), yana yana (s.29), yanı yanı (s.139), yar yara (s.44), yer be yerden (s.322), yeri yeri (s.252), yétim yétime (s.446), yéyer yéyer (s.443), yol yola (s.222), yürü yürü (s.367), yüz ha yüz (s.533), zağ zağ (s.443), zamana zaman (s.29), zembur zembur (s.253).

b. Yakın veya Eş Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Aynı anlamı taşıyan iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan ikilemelerdir. Bu tür ikilemeler genellikle aynı anlamı vurgulamak veya etkileyici bir anlatım oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Hatiboğlu (1981:58) bu türdeki ikilemeler her ne kadar aynı anlamlı iki sözcükten kurulmuş gibi görülsede esasına bakılacak olunursa gerçekten de her zaman birbirlerinin yerine kullanılamayacağını ifade etmiştir. Yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemeler kavram çerçevesini genişletmeye ve pekiştirmeye yaramaktadır (Ağakay, 1954: 104). Ayrıca bazen yakın anlamlı iki sözcüğün oluşturduğu ikileme, bu iki sözcüğün kendi anlamlarının dışında ikilemeye özgü yeni bir anlam kazandırır (Çağatay, 1978: 39). Bu ikilemeler şunlardır:

deli divane (s.468), gelib keçen (s.468), goşa göze (s.113), göyun guzu (s.428), göz gaş (s.316), söz söhbetin (s.351).

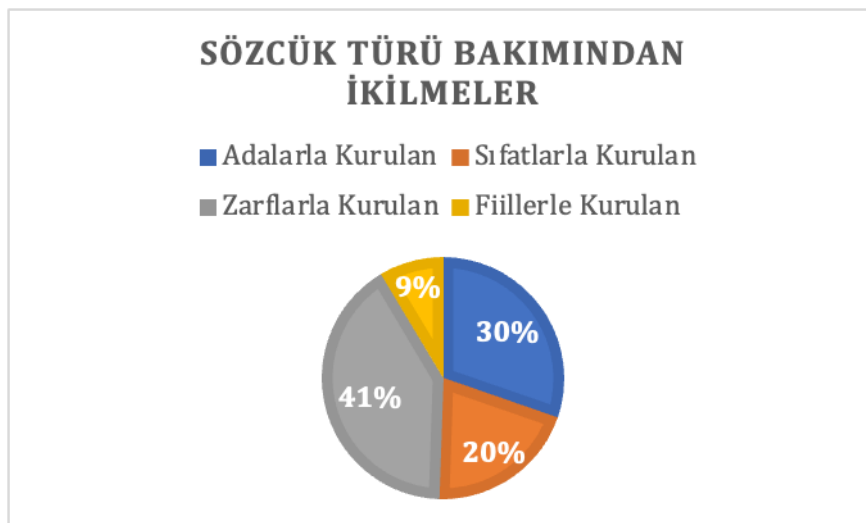
Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

Zıt anlamlı sözcüklerden oluşan 7 ikileme tespit edilmiştir. Bu ikilemeler şunlardır:

atım tutum (s.140), dostla düşman (s.59), gece gündüz (s.232), gel gét (s.264), soluna sağına (s.89), sağa sola (s.248), yaz gış (s.324).

Sonuç

Bu çalışmada, Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeler incelenerek yapıları, sözcük türleri ve anlam bakımından sınıflandırılmıştır. Araştırmada Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada da Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeler incelenmiş ve tespit edilen ikilemeler sözcük türü, yapısı ve anlam bakımından incelenerek tasnif edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda 188 ikileme tespit edilmiştir.

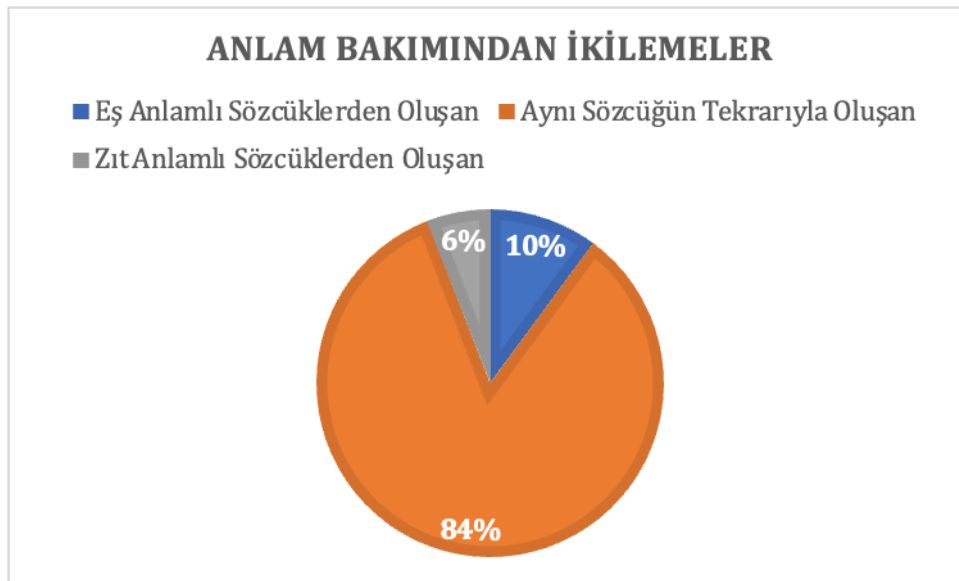
Grafik 1: Sözcük Türü Bakımından İkilemeler

Tespit edilen ikilemeler sözcük türü bakımından incelenmiş ve adlarla kurulan ikilemelerin %30, zarflarla kurulan %41, sıfatlarla kurulan %20, fiillerle kurulan %9 oranında yer aldığı tespit edilmiştir. Tür bakımından fiillerle kurulan ikileme örneklerinin diğer türlere göre daha az sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, bayatılardaki ikilemelerin büyük ölçüde anlatım zenginliğini artıran ve duygusal ifadeleri güçlendiren yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 2: Yapıları Bakımından İkilemeler

Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemeler yapıları bakımından incelenmiş ve eksiz bağlananların %47, hâl ve iyelik ekleriyle bağlananların %37, türemiş sözcüklerden oluşanların ise %16 oranında yer aldığı tespit edilmiştir. Yapısal açıdan bakıldığında, eksiz bağlanan ikilemelerin (%47) en yaygın grup olması, halk edebiyatında sade ve akıcı ifadelerin tercih edildiğini göstermektedir.

Grafik 3: Anlam Bakımından İkilemeler

Anlam açısından incelendiğinde, Azerbaycan bayatılarında yakın ve eş anlamlı sözcüklerden oluşanların %84, eş anlamlı sözcüklerden oluşanların %10, zıt anlamlı sözcüklerden oluşanların %6 oranında olduğu tespit edilmiştir. Anlam bakımından ele alındığında, bayatılardaki ikilemelerin çoğunlukla yakın ya da eş anlamlı sözcüklerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum, Azerbaycan Türkçesinin tasvir gücünün ve anlatım zenginliğinin güçlü bir göstergesidir. Ayrıca, ikilemelerin bayatılarda aşk, doğa, mevsimler ve toplumsal ilişkiler gibi konuların aktarımında etkili bir araç olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Azerbaycan bayatılarında yer alan ikilemelerin Türk dilinin anlatım gücünü ve zenginliğini yansıttığını ortaya koymuştur. İkilemeler, halkın duygu ve düşüncelerini estetik bir biçimde ifade edebilmesine olanak sağlayarak sözlü edebiyatın güçlü bir parçası olarak dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. *Türk Dili*, c. 2, S. 16, ss.189-191.
- Akkuş, B. (2021). Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İkilemeler. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Aksoy, Ö. M. (2019). Türkiye Türkçesi ağızlarında ikilemeler. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alışık, C. E. (27-30 Kasım 2007). Bayatı Geleneği ve Karabağ Bayatılarının Anlam Bilim Açısından Değerlendirilmesi. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara.
- Alkaya, E. (2008). Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 3(3), 37-76.
- Aydın, E., & Karaman, A. (2019). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında ikilemeler. *Journal of Old Turkic Studies*, 3(2), 259-286.
- Bilgegil, K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. Dergâh Yayınları, İstanbul, s.162.
- Bozkurt, F. (1999). *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.135.
- Çağatay, S. (1978). *Uygurcada hendiadyoinler*. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi*, c.1; s. 29-66.
- Cemiloğlu, İ. (2004). Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoraklı, Ş. (2010). Türkçe'nin Yaratma Gücü: İkilemeler (I). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(17).

- Eren, H. (1949), “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, A. Ü. *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c: VII, sayı: 2, Ankara: 283-286.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gözyayın, N. (1989). *Anonim Halk Şiiri Üzerine*. Türk Dili Dergisi, S. 445-450, s. 3.
- Hacaloğlu, R. A. (1992). *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. & Açıkgöz, H. (1998) *Azerbaycan Bayatıları*. Ankara. Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaca, V. İ., & Yalçın, S. K. (2016). *Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Görülen İkilemelerin Sözcük Türü/Yapı ve Anlam Bakımından Değerlendirilmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(4).
- Karahan, L. (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1961). “*Halk Edebiyatı Deyimlerimiz*,” *Türk Dili Dergisi*, XI. Cilt, 121: 659-661.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçükagaoglu, S. (2014). *Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]* Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muhtaroglu, V. (2003). “*Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış*,” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi -Azerbaycan Türk Edebiyatı- (Cilt 1)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naskali, E. G. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara.
- Oğuz, M. Ö. (Editör). (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Pektaş, F. (2019). *Özbek destanlarında ikilemelerin derlem temelli incelenmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]*.
- Pirsultanlı, S. P. (2003). *Hece Vezninin Bayatı ve Koşma Mucizesi*, Qrifli Neşriyat, Bakü 2003
- Tuna, O. N. (1986). *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- *Belleken*, 30-31(1982-1983), 163-228.
- Tunca, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde ikilemeler*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.36>

Volume 8/4

2024 p. 654-663

**KÂŞGARLI MAHMUD (2024). DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK (CİLT 1-3).
HOCAYEV, H. S. (ÇEV.), BAKÜ: AZERBAIJAN MİLLÎ İLİMLER
AKADEMİSİ NESİMİ DİLBİLİMİ ENSTİTÜSÜ, ISBN: 978-9952-569-28-5**

**MAHMUD KASHGARI (2024). DÎWÂN LUGHÂT AL-TURK (VOLUMES 1-3).
TRANSLATED BY KHALID SAID KHOCAYEV, BAKU: THE INSTITUTE OF
LINGUISTICS NAMED AFTER NASIMI OF THE AZERBAIJAN NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES, ISBN: 978-9952-569-28-5**

Lira MAIRAMBEK KYZY *

ÖZ

Dîvânu Lugâti’t-Türk, Azerbaycan Türkçesine ilk kez 1930’lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi’nde görev yapan Özbek asıllı bilim insanı Halid Said Hocayev tarafından tercüme edilmiştir. Ancak yayımlanamadan Hocayev’in “karşı devrimci, Pantürkist bir örgütün üyesi ve Türkiye için istihbarat çalışmaları yürüten bir kişi” suçlamasıyla 1937 yılında öldürülmesinin ardından kayıp olarak kabul edilmiştir. 86 yıl sonra Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü arşivinde bulunan tercüme, eserin yazılışının üzerinden 950 yıl geçmesi şerefine 2024 yılında enstitü tarafından üç cilt hâlinde yayımlanmıştır. Tanıtımı yapılan Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün bu tercümesi, 86 yıl sonra tekrar gün yüzüne çıkarılıp yayımlanmasıyla önemli bir değer kazanmıştır. Aynı zamanda bu eser sayesinde Hocayev’in bilim dünyasındaki itibarı da yeniden inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânu Lugâti’t-Türk, Xalid Said Hocayev, Tercüme.*

ABSTRACT

Dîwân Lughât al-Turk was first translated into Azerbaijani Turkish in the 1930s by Khalid Said Khojayevev, an Uzbek scientist working at the Azerbaijani branch of the USSR Academy of Sciences. However, this work was considered lost after Khojayevev was murdered in 1937, accused of being “a counter-revolutionary, a member of a pan-Turkist organization, and a person doing intelligence work for Turkey,” before it could be published. After 86 years, the translated texts found in the archives of the Nesimi Linguistics Institute of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

* Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, E-mail: lira1990@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-8601-8011, Dicle, Türkiye.

were published in three volumes by the Institute in 2024, in honor of the 950th anniversary of the work. This translation of *Dīwān Lughāt al-Turk*, which is the subject of this book review, has gained an important value by being unearthed and published after 86 years. At the same time, this work restores Khojayeve's reputation in the world of scholarship.

Key Words: *Dīwān Lughāt al-Turk*, Khalid Said Khocayev, Translation.

Giriş

1. Halid Said Hocayev

Halid Said Hocayev, 1893 yılında (bazı kaynaklarda 1888) Taşkent'e 25 km mesafedeki Koşkurgan köyünde dünyaya gelir. İlköğrenimini Taşkent'te bir medresede tamamlar (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 96). On sekiz yaşında İstanbul'a gitme kararı alır. O dönemde Hadi Zarif'in dayısı, Hocayev'in babasının yakın dostu ve Türkiye ile ticari ilişkileri olan bir tüccardır. Bir gün Hadi Zarif'in dayısı İstanbul'a gideceği sırada, Hocayev hem ondan hem de babasından gizlice trene biner. Bu durum ancak tren kalktıktan sonra anlaşılır. Hocayev, Türkiye'ye eğitim almak üzere gittiğini belirtir. İstanbul'a gitmeden önce Koşkurgan'da arazi ölçen bir memur olarak çalıştığından cebinde bir miktar parası vardır; bu onun bilinçli bir hamle yaptığına işaret etmektedir. İstanbul'a vardığında Hadi Zarif'in dayısından ayrılır ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolur. Burada üç yıl eğitim alır, ardından tıp fakültesindeki eğitimini bırakıp üniversitenin Tarih ve Edebiyat fakültesine geçer¹. 1917 yılında İstanbul Üniversitesi'nden mezun olur. 1918 yılı, Hocayev'in biyografisinde en belirsiz dönemlerden biridir. Türkiye'den memleketi Özbekistan'a değil, Azerbaycan'a döner; o dönemde Azerbaycan'a gitmenin Taşkent'e gitmekten daha kolay olduğu söylenebilir. Ayrıca Türk birlikleri bir süre Azerbaycan'a girmiştir. Hocayev, daha sonra tutuklandığında ilk sorguda 1918'den 1920'ye kadar Gence'de öğretmenlik yaptığını ifade eder. Ancak işkenceye maruz kaldıktan sonra, 1918 yılında İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğrenciyle birlikte Abdürreşid İbrahim'in girişimiyle Nuri Paşa'nın Türk ordusuyla Azerbaycan'a gönderildiğini belirtir (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 97).

Hocayev'in kızı Behice Hanım, babasının üniversite mezunu olmasına rağmen Türkiye'de pasaportunun ya da herhangi bir belgesinin olmadığını, bu yüzden Nuri Paşa'nın askerlerine katılarak Azerbaycan'a geçtiğini ve başka bir seçeneği olmadığını ifade eder². Hocayev, 1920-1921 yıllarında Bakü'de bulunur. 1921'de Taşkent'e döner ancak burada bir yıl kalır. Taşkent'te kötü çalışma koşullarının olduğu ve muhtemelen suçlamalarla karşı karşıya kaldığı düşünülmektedir. Sonuç olarak 1922 yılında vatanını

¹ (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

² (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

temelli terk eder. Döndükten kısa bir süre sonra Azerbaycanlı bir kadınla evlenir ve oraya yerleşir. Kızı Behice, 1925 yılında dünyaya gelir. Hocayev, 1922 yılından tutuklandığı güne kadar sürekli olarak Bakü'deki üniversitelerde ders vermeye devam eder (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 98).

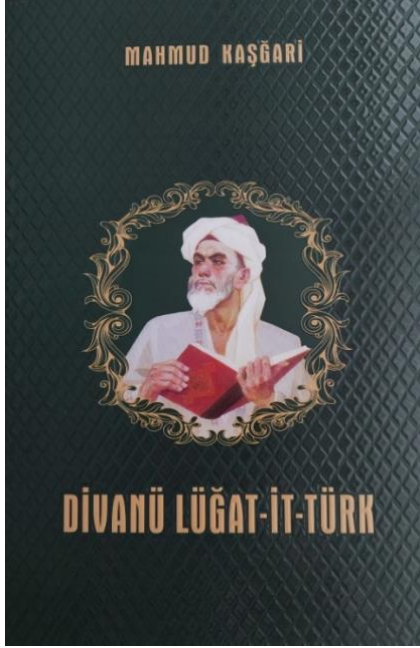
O dönemde Bakü, sadece yerel öğrencilere değil, Özbekistan da dâhil olmak üzere SSCB'nin diğer Türki cumhuriyetlerinden gelen gençlere de eğitim imkânı sunuyordu. Hocayev, burada Azerbaycanlı ve Özbek aydınlar arasında önemli bir köprü rolü üstlenmiştir. Kızı Behice'nin anlattıklarına göre, Hocayev'in en büyük başarılarından biri, 1920'lerde, onun girişimiyle büyük bir grup Özbek gencinin birkaç yıllığına Bakü'ye eğitim için gönderilmesi ve burada öğrenim görmelerini sağlamasıdır. Hocayev, bu gençlerden birçoğuna maddi destek vermiş ve hatta bazılarını uzun süre kendi evinde misafir etmiştir. 1925-1926 yıllarında ise Bakü'deki Özbek öğrencilerin kaldığı yatakhanelerden de sorumlu olmuştur (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 98).

Hocayev, 1937 yılına kadar ne tutuklanmış ne de işinden atılmıştır. 3 Haziran 1937'de Hocayev hakkında bir tutuklama emri çıkarılır ve 4 Haziran gecesi tutuklanır. 13 Eylül 1937 tarihinde bir iddianame hazırlanır. Bu iddianamede Hocayev, “karşı-devrimci Pantürkist bir örgütün üyesi” ve “eski bir Türk istihbarat ajanı” olarak tanımlanır. “Ulusal cumhuriyetlerin SSCB'den silahlı olarak ayrılmasını ve birleşik bir Türk-Tatar devletinin kurulmasını” hazırlamakla suçlanır. Hocayev 13 Ekim 1937'de idam edilir. İdam edildiği gün, eşi Sara Rıza Kızı Hocayeva da tutuklanır. Sara Hanım, 15 Mayıs 1941'de toplama kampından kısa süre sonra serbest bırakılır. Ancak daha sonra ikamet ettiği yerde kısıtlandığı için 12 yıl boyunca çeşitli ilçelerde ve köylerde dolaşmak zorunda kalır. 12 yaşındaki kızı Behice, anne ve babası tutuklandıktan sonra anneannesi tarafından büyütülür. 1953'teki aftan sonra Sara Hanım'ın Bakü'de yaşamasına izin verilir fakat kendisine bir daire verilmez. Bunun sonucunda, kız kardeşinin üç kişilik ailesiyle birlikte 11 metre karelik bir odada yaşamak zorunda kalır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 99; 103-105).

Sara Hanım, 1954-55 yıllarında eşinin davasına yeniden bakılması için savcılığa iki kez dilekçe verir. İkinci başvurunun ardından dava incelemesi başlatılır. SSCB Yüksek Mahkemesi Harbi Heyeti, 16 Mayıs 1957 tarihinde verdiği kararla, 12 Ekim 1937'de alınan önceki kararın iptaline ve cinayetin olmaması nedeniyle davanın kapatılmasına hükmeder (Bünyadov, 1993, s. 168).

Hocayev'in pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı*³, *Muhtasar Üslubiyyat*, *Mufasssal Sintaksis*, *Üslubiyyat Nazariyyesi*, *Türk Dilinin Tarihi Grammatikası*, *Çağatay Edebiyatı Hakkında Muhazaralar*, *Türk Edebiyatının Nazariyyesi*, *Türkistan Tarihinin Kısa İcmali*, *İran*

³ Bkz. Toker, M. (1996). *Halid Said'in "Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfı" Adlı Eseri ve Bugünkü Türkiye, Özbek, Kazak, Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dillerinin Grammatikası, Orhon Kitabelerinin İzahlı Tetkiki ve Türk Mektebi Üçün Rus Dili gibi önemli çalışmalar yer almaktadır⁴. Hocayev, Azerbaycan'da Latin alfabesine geçişin uygulanmasında öncü isimlerden biri olmuştur. Bu bağlamda *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım*⁵ adlı eseri, Latin alfabesine geçiş sürecinde yaşanan olayların aydınlatılması açısından son derece değerli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır⁶.

2. Halid Said Hocayev'in *Dîvânu Lugâtî't-Türk* Tercümesi

Ramiz Asker, 1930'lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi tarafından *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'ün tercümesi için Halid Said Hocayev'in görevlendirildiğini belirtmektedir (DLT-1, 2024, s.

55). Hocayev'in hayatının son dönemindeki çalışmaları, o dönemde SSCB'de henüz yayımlanmamış olan *Dîvânu Lugâtî't-Türk* etrafında yoğunlaşmıştır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 101). Hocayev, tercümeyle 1 Eylül 1935 yılında başlamış ve 1936 yılında çalışmayı tamamlamıştır. Bu bilgilere, onun 1 Haziran 1937'de Kabardin-Balkar Vilayeti Komitesi kâatibi Kumukova'ya yazdığı mektuptan ulaşılmaktadır. Mektubunda Hocayev, tercümenin yayımlanması için hazırlık yaptığını ve 1 Temmuz'da eseri Leningrad'taki editörler Kraçkovski ile Malov'a göndereceğini belirtmektedir. Ancak dört gün sonra Hocayev tutuklanmış ve böylece tercümeyle editörlere gönderme fırsatını bulamamıştır (DLT-1, 2024: 53-54).

Hocayev tutuklanacağını farkındadır. Çalıştığı enstitüde her gece bir veya iki kişinin tutuklandığı bir ortamda, bir keresinde *Komünist* gazetesinin yazı işleri bürosuna çağrıldığında bu durumdan kesin olarak emin olur. Tutuklanmadan önce eşine DLT'nin bulunduğu iki klasörü göstererek bunları kimseye vermemesi gerektiğini tembihler. Eğer paraya ihtiyaç duyarsa ve klasörleri vermek zorunda kalırsa, onları tartmasını ve klasörlerin ağırlığı kadar altın talep etmesini söyler. Hocayev tutuklandıktan sonra evinde sabaha kadar arama yapılır. Memurlar, Hocayev'in yazılarını, tüm kitaplarını ve DLT'nin tercümesinin bulunduğu klasörleri de alarak götürürler⁷.

1939 yılında SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi, DLT'nin yeni bir tercümesine karar vererek bir komisyon kurar. Bu ekibin başında şarkiyatçı P. K. Juze yer alır.

⁴ (<https://edebiyatqazeti.az/news/science/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uze-cixarilmir>, 20 Kasım).

⁵ Bkz. Hocayev, H. S. (2006). *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*. Toker, M., Aşçı, U. D. (Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁶ (<https://edebiyatqazeti.az/news/science/10207-bu-dunyada-bir-xalid-seid-vardi>, 20 Kasım).

⁷ (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 20 Kasım).

Çevirmenler arasında ise Said Nizami, İsmihanov, A. Demirçizade, A. Aleskerzade bulunmaktadır. Celal Efendi ve M. R. Askerli de redaksiyon sürecine katkıda bulunurlar. Editörlük görevini A. N. Kononov ile S. E. Malov üstlenir. Bu çeviri, 1941'de tamamlanır ancak basılmaya uygun görülmez. 1946-1947 yıllarında çeviri yeniden baskıya hazırlanmak üzere ele alınır fakat yine yayınlanmaz. Nihayet 1958 yılında eserin yayımlanması meselesi yeniden gündeme gelir. Modern Azerbaycan Türkçesinin normları, yeni imlası ve terminolojisi dikkate alınarak yeni bir baskı hazırlama görevi A. Demirçizade, Ekrem Cafer ve C. Efendiyev'e verilir. Ancak bu baskı da yayımlanmamıştır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 105-105).

İlerleyen dönemlerde Hocayev'in tercümesinden bahseden bazı makalelerde, tercümenin bazı sayfalarının okunamayacak kadar solgun ve dilinin basit olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu makalelerde tercüme hakkında somut bir değerlendirme yapılmamıştır. Ayrıca tercümenin Hocayev'e ait olmadığını iddia edenler de ortaya çıkmıştır⁸.

1993 yılında Behice Hanım'ın DLT'nin tercümesi üzerine Haydar Aliyev'e gönderdiği bir mektuba, o dönemin İlimler Akademisi Başkanı E. Salayev'in imzasıyla şu şekilde yanıt verilmiştir: “*Babanızın en büyük hizmetlerinden biri, Dîvânu Lugâti't-Türk'ün dilimize tercümesidir. Maalesef elimizde o tercüme bulunmamaktadır... Enstitü kasasında saklanan eserin tercümanları P. K. Juze, A. Aleskerzade ve A. Demirçizade'dir. Tercümenin editörü S. E. Malov'dur.*”⁹

Turan, Hocayev'in tercümesinin yayımlanmasına yönelik bazı nedenlerden ötürü sürekli bir ihmal yaşandığını belirtmektedir. Bu konuyu her seferinde gündeme getiren Turan, başta bir kitap¹⁰ olmak üzere çeşitli yazılar kaleme almıştır. En son 2022 yılında Edebiyat Gazetesi'nde “*Sirli Seyfin Tilsimini Kim Qıracaq, Yaxud Divanü Lüğat-it-Türk'ün Azərbaycanda İlk Tərcüməsi Niyə Üzə Çıxarılmır?*” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazının ardından konu yeniden gündeme gelmiş ve Turan, Nesimi Dilbilimi Enstitüsü Müdürü Nadir Memmedli ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Memmedli, tüm imkânları seferber ederek tercümeyi bulma sözü vermiştir¹¹.

Nadir Memmedli, DLT'nin neşrinin girişinde bu konuya değinerek Azer Turan'a teşekkür etmektedir. Memmedli'ye göre, DLT'nin tercümesi, basit bir şekilde eski Latin alfabesiyle soluk sarı sayfalarda daktiloda yazılmış ve farklı kalemlerle karışık bir şekilde redakte edildiği için ciddi bir eser olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle eser, kütüphanenin kataloğuna dâhil edilmemiş ve kimsenin dikkatini çekmemiştir. Nihayet eser, 86 yıl sonra 19 Ocak 2023 tarihinde Nesimi Dilbilimi Enstitüsü'nde bulunmuştur

⁸ (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

⁹ (<https://edebiyatqazeti.az/news/sience/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uz-cixarilmir>, 2024, 20 Kasım).

¹⁰ Bkz. Turan, A. (2009). *Xalid Səid Xocayev Şəhid Türksünas*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Hocayev ile ilgili bir diğer eser için bkz. Qasimov, C. (2021). *Xalid Səid Xocayev*. Şirvanəşr.

¹¹ (<https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/10209-sirli-seyfin-seksen-alti-illik-tilsimi-qirildi>, 2024, 20 Kasım).

(DLT-1, 2024, s. 43-44). Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Yönetim Kurulu'nun 29 Ocak 2024 tarihli kararı ile Nesimi Dilbilimi Enstitüsü tarafından yayına hazırlanan DLT, aynı yıl Bakü'de Elm yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Bu eser üç ciltten oluşmaktadır. İlk ciltte, Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Başkanı İsa Habibbeyli'nin DLT ve Halid Said Hocayev'in tercümesi üzerine yazdığı ön söz bulunmaktadır. Ardından Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü Müdürü Nadir Memmedli'nin kaleme aldığı giriş kısmı yer almaktadır. Memmedli, girişte DLT'nin yazıldığı dönem, eserin araştırılma tarihi, Halid Said Hocayev'in tercümesi, tercümenin düzeni, redaksiyonu ve transliterasyonu gibi konulara değinmektedir. Girişin sonunda, Hocayev'in 1936 yılında DLT'nin tercümesi hakkında yazdığı bir yazıya yer verilmiştir.

Bu yazıda Hocayev, eserin kullanım güçlüğü ve sözcüklerin Arap alfabesi sıralamasına göre tertiplendiği için araştırmacıların kelimeleri bulmasının zor olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle SSCB İlimler Akademisi Azərbaycan Şubesi'nin eseri yeni bir sisteme göre düzenleme ve tercüme etme kararı aldığını ifade eder. Böylece çeviri sırasında karşılaşılan zorlukların ortadan kalkacağını ancak meselenin yalnızca tercüme ile çözülmeyeceğini, eserin yapısında değişiklik yapılması gerektiğini vurgular. Bu değişikliklerin açıklığa kavuşturulması amacıyla eserin hem tercümesi hem de yapısal değişiklikler sırasında uyulması gereken yöntemleri detaylandırmaktadır. Bu yöneme göre aşağıdaki hususların esas alınacağı ifade edilmektedir:

-Eserde yer alan gramer açıklamaları kitabın girişinde, müellifin sözünden sonra sunulacaktır.

- Fiiller ve deyimler geçmiş zamanda verildiği için yalnızca bu zamanın açıklaması yapılacaktır.

-Tüm sözcükler tercüme edilecek ve modern alfabeye (dönemin Latin alfabesi) göre sıralanacaktır.

-Bütün sözcükler hem Arap hem de Latin alfabesiyle imla kurallarına uygun olarak doğru bir şekilde yazılacaktır. Eserdeki örnekler de bu doğrultuda hem Arap hem de Latin alfabesiyle ikili biçimde verilecektir.

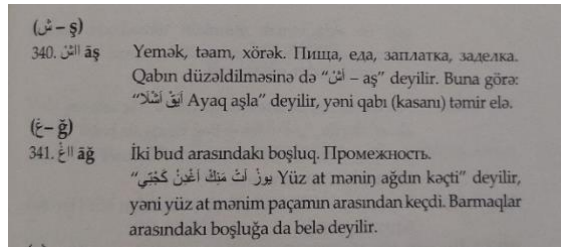
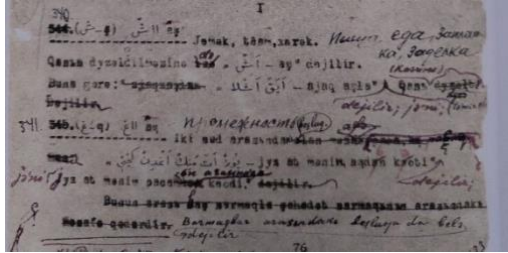
Hocayev, yazısının devamında çeviri sırasında karşılaştığı transkripsiyon, doğru okuma ve yazım gibi sorunları da ele alır. Ayrıca, bu konuları açıklamak için bazı çeviri örnekleri eklemektedir (DLT-1, 2024, s. 67-72).

Memmedli'ye göre, Hocayev'in tercümesi, geleneksel sözlük biçiminde değil, metin şeklinde düzenlenmiştir. Bu durum, onun eserin orijinaline sadık kaldığını göstermektedir. Tercümede sözcükler numaralandırılmış ve her sözcüğün altına Kilisli yayınındaki cilt ve sayfa numaraları eklenmiştir. Hocayev, tercümenin girişine bir ön söz yazmamış, doğrudan çeviriye başlamıştır. Tercümenin ilk cildine Azərbaycan

Türkçesinin yanı sıra Rusça açıklamalar da yer almaktadır, bu da editörlerin müdahalesinin açık bir göstergesidir. Tercüme, 1930'lu yılların Latin alfabesiyle kaleme alınmıştır. Sözcüklerin tercümesinden sonra örnekler hem Latin hem de Arap alfabesiyle verilmiştir. Hep bapta, sözcükler, eserin orijinalindeki gibi Arap alfabesi düzenine göre sıralanmış ve bap aralarında ve sonlarında gramer açıklamaları eklenmiştir. Tercümede sözcüğün önce orijinal imlası, transkripsiyonu ve anlamı/Azerbaycan Türkçesine çevirisi (ilk ciltte Rusça anlamlar mevcuttur) verilmiştir. Örneğin:

Hocayev'in tercümesinden örnekler

Örneklerin yayındaki görünümü (DLT-1, 2024, s. 141)

Hocayev'in tercümesi yayına hazırlanırken, önceden yapılmış düzeltmeler titizlikle incelenmiş, Kilisli'nin yayını ile diğer yayınlar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Editörlerin kayıtları ile Hocayev'in daktilo kayıtları karşılaştırılarak en doğru varyant seçilmiştir. Bazen eski redaksiyonlar yeniden düzeltilmiştir (DLT-1, 2024, s. 59-61).

Tercümenin yayını sürecinde Hocayev'in yazı çevrimi korunmuştur. Hocayev, çift dudak ünsüzü olan üç noktalı ق yerine vv (çift v) sesini tercih etmiştir. Ancak dönemin editörleri bu sesi w ile değiştirmiştir. Yayında, tercümenin orijinalinde olduğu gibi vv kullanılmıştır. Ayrıca Hocayev, ج sesi için j harfini tercih ederken editörler bunu z ile değiştirmiştir; fakat yayında da Hocayev'in tercihi olan j harfi korunmuştur. Diğer tüm sesler ise Hocayev'in yazı çevrimine sadık kalınarak kullanılmıştır.

Hocayev'in tercümede kullandığı transkripsiyon harfleri şunlardır:

Osli harfler və transfonoliterasiyası			
Hərf (arəbcəsi)	Xalid Səidin transfonoliterasiyası	Hərf (arəbcəsi)	Xalid Səidin transfonoliterasiyası
ا	a/a	ت	t
آ	a/a	ع	c/c
أ	u/ü/o/ö	ح	x
إ	ı/î	د	d
ب	b/p	ذ	dz
ر	r	ك	k/g
ز	z	ل	l
س	s	م	m
ش	ş	ن	n
ف	f	و	v
ق	q/k	ي	y

Törəmə harflər və transfonoliterasiyası	
Hərf (arəbcəsi)	Xalid Səidin transfonoliterasiyası
پ	p
چ	c/c
ژ	z (j)
ڤ	w (vv)
گ	g
ڭ	g
ڭ	g
ڭ	g

DLT'nin bu yayını ile ilgili şu noktalar belirtilebilir:

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 8/4 2024 p. 654-663

1. Sözcük ve örneklerin önce Arap harfleriyle yazılışı, ardından transkripsiyonu ve anlamı verilmiştir.
2. Yayının ilk cildinde, tercümeyle eklenen Rusça anlamlara yer verilmiş, diğer iki ciltte bu durum söz konusu değildir. Bu, tercümedeki eklemelerin de dikkate alındığını göstermektedir.
3. Sözcük ve örneklerin Arap harfli yazımı harekelidir.
4. Hocayev'de olduğu gibi madde başları numaralandırılmıştır.
5. Her ciltte madde başları yeniden numaralandırılmış olup, üç ciltte toplam 7230 madde başı bulunmaktadır.
6. İlk cilt, *Giriş, Həməzli İsimlər Bəhsi* (Həməzli İsimlər Kitabı), *Həməzli Feillər Bəhsi* (Həməzli Fiiller Kitabı) ve *Salim İsimlər Bəhsi* (Səlim İsimlər Kitabı) kitaplarından oluşmaktadır. Bu cildin ilk madde başı **əp/ap** “təkid və mübaiğə bildirən ədatdır”, son madde başı ise 3311 numaralı **zargünçmud** “ətirli bir ot; yarpız” sözcüğüdür.
7. İkinci cilt, *Salim Feillər Bəhsi* (Səlim Fiiller Kitabı), *Müzaaf (Həmcins Qoşa Samitlilər) Bəhsi* (Muzâaf İsimlər Kitabı) ve *Müzaaf (Həmcins Qoşa Samitlilər) Feillər Bəhsi* (Muzâaf Fiiller Kitabı) kitaplarından oluşmaktadır. Bu ciltteki ilk madde başı **tapmaq** “ibadət, itaət etmək, qulluq etmək, tapmaq”, son madde başı ise 1324 numaralı **yujlattı** sözcüğüdür.
8. Üçüncü cilt, *Uzun Saitlə Başlanan Sözlərin Bəhsi* (Misalden İsimlər Kitabı), *Bu Formadan Gələn Feillər Bəhsi* (Misalden Fiiller Kitabı), *Mənfus Növündən Üçhərflilər Bəhsi* (Üçler Kitabı), *Naqis Formadan Gələn Feillər Bəhsi* (Üçler'in Fiiller Kitabı), *Kökü İkihərflili İsimlərdən Düzəlmiş Naqis Dördhərflilər Bəhsi* (Dörtler Kitabı), *Bu Naqis Sözlərin Feillər Bəhsi* (Dörtlerden Fiiller Kitabı), *Burun Səsililər Bəhsi* (Gunne Kitabı), *Burun Səsli Feillər Bəhsi* (Gunneden Fiiller Kitabı) ve *Bir Sözdə Ard-Ardınca İkisükunlu Hərfləri Olan Sözlər Bəhsi* (İki Sâkini Birleştiren Kitap) kitaplarından oluşmaktadır. Bu cilt, **yap** “yuvarlaq hər şey” madde başı ile başlayıp 2595 numaralı **yinçkələndi** madde başıyla sona ermektedir.
9. Bazı örneklerin transkripsiyonunda Azərbaycan Türkçesindeki biçimler esas alınmıştır. Örneğin: *ət* “et”, *ər* “erkek”, *əm* “ilaç”, *el* “eyalet, ülke”, *ətək* “etek”, *əkin* “tarla”, *Ülkər* “Ülker yıldızı”, *ərkək* “hayvanın erkeği” vs.
10. Transkripsiyonda *irk* “dört yaşına girmiş koyun yerine *ırk*, *öç* “kin” yerine *öc*, *öd* “zaman” yerine *ud*, *ügür* “darı, akdarı” yerine *ökür*, *emir* “kırağı, sis” yerine *amır*, *ukuş* “akıl” yerine *oquş*, *ew* “ev” yerine *üvv*, *utru* “bir şeyin karşısı” yerine *otru*, *ülgü* “ölçü” yerine *ülkü*, *uzatgan* “uzatan” yerine *uzutgan*, *öç-* “sönmek”

yerine uç-, uw- “ufalamak” yerine övv-, ul- “yıpranmak, dağılmak” yerine ol- gibi durumlar göze çarpmaktadır.

11. Dipnotlarda problemli ses, sözcük ve anlamlarla ilgili olarak Kilisli, Brockelmann, Ercilasun ve Akkoyunlu, Atalay ve Clauson yayınlarıyla karşılaştırmalara yer verilmiştir.
12. Kilisli yayınındaki sayfa numaraları, madde başından sonra köşeli parantez içerisinde [37] şeklinde gösterilmiştir.
13. Yayında dizin bulunmamaktadır.

Hocayev’in 1935-1936 yıllarında tercüme ettiği bu eser, 86 yıl sonra ilk kez yayımlanarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu yayın, aynı zamanda Hocayev’in tercümesi, üzerinde yapılan düzeltmeler ve DLT’nin diğer yayınları incelenerek en doğru varyantın belirlenmesine yönelik bir çaba içermektedir. Bu nedenle eser, DLT üzerine yapılan çalışmalara değerli bir katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk

KAYNAKLAR

Aşnin, F. D., Alpatov, V. M., Nasilov, D. M. (2002). *Repressirovannaya Tyurkologiya. Vostochnaya Literatura*.

Bünyadov, Z. (1993). *Gırmızı Terror*. Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâşgarlı Mahmud (2024). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Cilt 1-3). Hocayev, H. S. (Çev.), Azərbaycan Millî İlimlər Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü.

Turan, A. (2008a). Bu Dünyada Bir Xalid Səid Vardı.... *Edebiyat Gazetesi*, 12 Eylül.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/sience/10207-bu-dunyada-bir-xalid-seid-var-di> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2008b). “Bəhicə - İşıqlı Deməkdir. Bunu mənə atam demişdi...” - Qızı Bəhicə Xanımla Divanı-luğat-it Türk'ün İlk Tərcüməçisi Xalid Səid Haqqında Söhbət. *Edebiyat Gazetesi*, 14 Kasım.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2022c). “Sirli” Seyfin Tilsimini Kim Qıracaq, Yaxud “Divanü Lüğat-it-Türk”ün Azərbaycanda İlk Tərcüməsi Niyə Üzə Çıxarılmır? *Edebiyat Gazetesi*, 7 Eylül.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/sience/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uze-cixarilmir> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2023d). Sirli Seyfin Səksən Altı İllik Tilsimi Qırıldı: Xalid Səid Xocayevin Tərcümə Etdiyi “Divanü lüğət-it-türk” Nəşrə Hazırlanır. *Edebiyat Gazetesi*, 11-12 Nisan.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/10209-sirli-seyfin-seksen-alti-illik-tilsimi-qirildi> (2024, 20 Kasım).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.37>

Volume 8/4

2024 p. 664-683

ATATURK AND HIS LAST LEGACY: HATAY

ATATÜRK VE SON KALAN MİRASI: HATAY

Elif ÖZDİLEK*

ABSTRACT

The Hatay issue arose when France decided to grant independence to Syria in 1936, which led to Hatay being annexed by Turkey a few months before the start of World War II in 1939. Following World War I, the Iskenderun (Hatay) Sanjak, along with Syria, entered France's sphere of influence. While the Iskenderun (Hatay) Sanjak was within the borders of the National Pact, it was excluded from these borders with the Ankara Treaty of October 20, 1921. With this treaty, the Sanjak was designated as part of the Syrian territory under French mandate, gaining a special status. After France declared Syria's independence in 1936, Turkey requested the support of the League of Nations for Hatay's independence. After Turkey's persistent efforts, Hatay was recognized as a "separate entity" by the constitution in 1937, and the "State of Hatay" was established in 1938. Hatay functioned as an independent state for about a year. As World War II approached, France realized Turkey's strategic importance against the expansionist ambitions of Germany and Italy, leading to the decision to transfer Hatay to Turkey. As a result, Hatay became part of Turkish territory with the "Treaty on the Final Settlement of the Territorial Issues between Turkey and Syria" signed between Turkey and France on June 23, 1939. Evaluating the conditions of the period well, Turkey successfully resolved the Hatay issue, which was a national cause as stated by the Great Leader Atatürk, using international law and diplomatic efforts.

Key Words: Atatürk, Hatay Problem, Iskenderun Sanjak, France, Syria.

* Asst. Prof. Dr., Ufuk University, Department of International Relations, E-mail: elif.ozdilek@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0907-8771, Ankara, Türkiye.

ÖZ

Hatay sorunu, Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık verme kararı almasıyla ortaya çıktı ve bu durum Hatay'ın 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç ay önce Türkiye tarafından ilhak edilmesine yol açtı. I. Dünya Savaşı'nın ardından İskenderun (Hatay) Sancağı, Suriye ile birlikte Fransa'nın nüfuz alanına girdi. İskenderun (Hatay) Sancağı, Misak-ı Milli sınırları içinde yer alırken, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile bu sınırların dışında bırakıldı. Bu antlaşma ile Sancağı, Fransız mandası altındaki Suriye topraklarının bir parçası olarak belirleyerek özel bir statü kazandı. Fransa'nın 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye, Hatay'ın bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti'nin desteğini istedi. Türkiye'nin ısrarlı çabaları sonucunda Hatay, 1937'de anayasa ile "ayrı bir varlık" olarak tanındı ve 1938'de "Hatay Devleti" kuruldu. Hatay, yaklaşık bir yıl boyunca bağımsız bir devlet olarak işlev gördü. II. Dünya Savaşı yaklaşırken Fransa, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı emellerine karşı Türkiye'nin stratejik önemini fark etti ve Hatay'ı Türkiye'ye devretme kararına yol açtı. Sonuç olarak Hatay, Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939'da imzalanan "Türkiye ile Suriye Arasındaki Toprak Meselelerinin Kesin Çözümüne Dair Antlaşma" ile Türkiye topraklarının bir parçası haline geldi. Aynı tarihte, Türkiye ile Fransa arasında Hatay sorununun çözümüne ilişkin bir Ortak Deklarasyon da oluşturuldu ve Türkiye'nin savaş öncesi anti-revizyonist uluslarla uyum sağlama politikasını özetlemesine olanak tanıdı. Türkiye, dönemin koşullarını iyi değerlendirerek, Ulu Önder Atatürk'ün ifade ettiği gibi milli bir dava olan Hatay meselesini, uluslararası hukuk ve diplomatik çabaları kullanarak başarıyla çözmüştür.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hatay Sorunu, İskenderun Sancağı, Fransa, Suriye.

1. Introduction

England and France shared the Middle East region with the Sykes-Picot Agreement, which they signed secretly during the First World War. According to this agreement, Syria, Lebanon and Çukurova, and the Sanjak (Iskenderun Sanjak) region, which was connected to the Syrian Province during the Imperial period, were included in the French population area. When the Armistice of Mudros was signed on October 30, 1918 following the First World War, the region of Iskenderun and Antakya, whose population was mostly Turkish, was under the control of Turkish forces. According to the "National Pact" announced in 1920, this region had to remain within the national borders of Turkey (Sarınay, 2010a). However, France occupied the Sanjak of Iskenderun on December 11, 1918, based on Article 7 of the Armistice of Mudros. Based on the "Mandate" system established on 28 June 1919, the Allied Powers left Syria and Lebanon, which was considered a part of it, to France under the name of Mandate administration at the San Remo Conference on 25 April 1920 (Sosyal, 1985).

Although İskenderun Sanjak (Hatay) was accepted within the National Pact borders, it had to be left outside the national borders with the Ankara Treaty signed on October 20, 1921 at the cost of stopping the war with France as soon as possible under the extraordinary conditions of the National Struggle period. İskenderun Sanjak was left

within the borders of Syria under French mandate, and the Turkey-Syria border was determined with the Ankara Treaty of 1921 (Prime Ministry Republic Archives (BCA), Fund No: 30 10-Box No: 224- File No: 510/12). The 7th article of the said treaty foresaw the establishment of a “special administrative regime” for this region, the development of the culture of the Turkish population of the region and the use of Turkish as the official language (Gönlübol ve Sar, 1987). This article constituted an important support point in the hands of Turkey in gaining the independence of İskenderun Sanjak in the future.

The French applied the same ethnic and religious discrimination in the Sanjak of İskenderun that they did in other parts of Syria. In 1921, the Sanjak was attached to Aleppo, and when the Syrian State was established, it became autonomous. (Umar, 2004).

With the Treaty of Lausanne, Turkey took its place in the international community as an independent state. After the provisions of the Ankara Treaty were confirmed by Article 3 of the Treaty of Lausanne, the French mandate over Syria was approved by the League of Nations on September 23, 1923. In January 1926, representatives of İskenderun in the Syrian Parliament requested that İskenderun be separated from Syria and annexed to France. Although France initially found this request appropriate and accepted it, it rejected it upon the extreme objection of the Syrian Parliament (Demir, 2011). While the friendship and good neighborly relations agreement signed between Turkey and France in Ankara on May 30, 1926 between Turkey and France regulated Turkish-Syrian relations, it also stipulated that the special form of government envisaged by the Ankara Treaty of 1921 would be taken into consideration by the French Government (Topal, 2009). After this, France established an autonomous administration for the Sanjak region within Syria in accordance with the 1921 Treaty. After Turkey gained its independence, it waited for the internal and external problems to be resolved before bringing the Hatay issue to the forefront.

Turkey tried to resolve its problems with all its neighbors through peace since Lausanne, became a member of the League of Nations in 1932, signed the Balkan Pact in 1934 and the Sadabad Pact in 1937, and made great contributions to the peace and stability of the Balkans and the Middle East. During this period, Turkey, which had good relations with both Western States and the Soviet Union, found the opportunity to eliminate two deficiencies of the National Pact that could not be fully achieved in Lausanne. In this context, the Montreux Straits Convention in 1936 replaced the Lausanne Straits Convention, which limited Turkish sovereignty in the Straits. In 1939, Hatay (İskenderun Sanjak), which was given a special status with the Ankara Treaty of 1921, was annexed to the motherland.

2. Hatay During the Ottoman Empire

Syria and Antakya were annexed to the Ottoman lands after Yavuz Sultan Selim’s Egypt Campaign (1516). The region, which was called İskenderun Sanjak during the Ottoman

period, was transformed into a governorship after the Reform Edict of 1856, and is referred to as “İskenderun Sanjak” or simply “Sancak” in both Turkish and international documents (Oran, 2002). İskenderun remained under Ottoman rule for 401 years until it was occupied by the Allied Powers in 1918, and under French rule for 21 years until it was annexed to Turkey in 1939. With the Industrial Revolution that began in England in the second half of the 18th century, the industrialization process of European countries and the emergence of their need for raw materials led them to new searches. The rich oil fields of the region encompassing Mosul, Kirkuk and the Persian Gulf have further increased the geopolitical importance of İskenderun, which is located in the neighboring region. Until the new political balances brought about by the 20th century emerged, England supported a weak Ottoman State against the presence of a powerful Russia, especially in the Mediterranean and its surrounding areas, in the transportation lines that provided connections to its colonies. However, the Ottoman alliance with Germany in World War I caused England to change its Middle East strategy. England and France signed the secret Sykes-Picot Agreement regarding the division of the Ottoman Empire. Since England did not want to be a direct neighbor to Russia during the division of the Middle East, it gave settlements such as Mosul, Erbil and Dohuk to France, thus putting France between it and Russia, and itself took Kirkuk and Suleymaniye (Eskander, 2000). However, after a while, England took back Mosul and its surroundings, which it had previously ceded to France, in exchange for the lands of Syria and Lebanon. Hatay and its surroundings were also considered to be within Syrian territory and were left to France.

3. Hatay During the War of Independence

When the Armistice of Mudros was signed, which ended World War I, the Sanjak region was under the control of Turkish forces. Using Article 7 of the armistice as an excuse, İskenderun would be occupied by the Allied Powers. Mustafa Kemal Pasha, who was the Commander of the Lightning Army Group in the region at that time, ordered that any British attack on İskenderun be resisted with arms. However, in accordance with Article 16 of the Armistice, the Ottoman government disbanded all of its armies in the region, and therefore the Lightning Army Group Command, and placed Mustafa Kemal Pasha at the disposal of the Ministry of War. The Allied Powers gradually began to occupy the region in accordance with the secret agreements they had previously made among themselves, and in November 1918, both the British and the French landed troops in İskenderun and occupied Dörtöl. The fact that the people took up arms against the French occupation in Dörtöl on December 19, 1918 occupies an important place in the history of the National Struggle. It is known that the “First Bullet” that started the National Struggle was fired here (Tekin, 1993). When the French troops consisting of Armenians entered Dörtöl, the people started to resist. On September 15, 1919, England and France signed a contract known as the “Syrian Entente”. Accordingly, England left Adana, Maraş, Antep, Urfa, İskenderun and Syria to France, and took Mosul for itself (Atatürk’s Circular, Telegraph and Declarations, 1991).

Although the İskenderun region, which was a part of the motherland Turkey, was within the borders of the National Pact, the occupation by France and the attacks on the local population attracted the attention of the TBMM, especially Mustafa Kemal Pasha, and efforts were made to ensure that this occupied Turkish land could be incorporated into the motherland. Indeed, a short while after the opening of the assembly, Mustafa Kemal Pasha said on the podium of the Assembly on May 1, 1920: "...When determining and determining the border issue, which is one of the principles we always accept, and perhaps the first, our national border passes through the south of İskenderun. It extends eastward and includes Süleymaniye, Mosul, and Kirkuk. This is our national border..." (Atatürk's Speeches and Statements I, 1997) and expressed that İskenderun was considered within the National Pact. He also told Henri Franklin Bouillon, who would sign the Ankara Agreement on behalf of France, during their meeting in Ankara that "the point of action was the content of the National Pact" (Nutuk, 2007). Again, Tayfur Sökmen Bey, who left İskenderun in the days following the opening of the Turkish Grand National Assembly and established a society for the liberation of İskenderun in Adana, sent a letter to Mustafa Kemal Pasha and asked: Is Sanjak (Hatay) included in the National Pact? The answer was as follows: "Every place where Turks live is included in the National Pact" (Banguoğlu, 1987).

After the Mondros coup, France, which was defeated by the National Forces in Maraş, Antep and Urfa, which it occupied, stated that it wanted to sign a ceasefire, and thus Turkey gained the chance to negotiate on the İskenderun issue. Another issue that led France to a ceasefire was the possibility of Mustafa Kemal Pasha cooperating with the Turkish and Arab resistance movements in Syria (Sonyel, 1987). France also obtained some important intelligence information regarding this (Gelvin, 1998). The victory in the Battle of Sakarya (August 23–September 13, 1921) against the Greeks strengthened the hand of the Turkish government, and negotiations with France continued. The first attempts to liberate the İskenderun region began with the Ankara Agreement-Franklin Bouillon Agreement signed between the TBMM government and France on October 20, 1921 (Soysal, 1983), but the desired result could not be fully achieved, and İskenderun remained outside Turkey. At that time, signing an agreement with France meant that the TBMM government would be legally (de jure) recognized by a Western state for the first time (Oran, 2002). In addition, the disagreements that were gradually emerging between the Allied Powers would deepen and England would be left alone. Mustafa Kemal Pasha, who knew the importance of the agreement to be signed for the National Struggle for these reasons, evaluated the issue as follows: "With this agreement, Turkish national demands were confirmed and expressed for the first time by one of the Western Powers." (Nutuk, 2007).

It is seen in the memoirs of the head of the Turkish delegation, Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), that the negotiations for the Ankara Agreement were quite difficult. He states that not all the demands of the Ankara government were realized with the agreement and that they had to accept the negative answers of the head of the French

delegation, Bouillon, because at that time the government needed to “open a window” in Europe by relying on France. Again, Yusuf Kemal Bey told Bouillon that although the agreement was signed, it was incomplete, that the Turkish lands and people south of the border would never be forgotten, and that the Turkish children would struggle to have these lands re-integrated into Turkey one day (Tengirşenk, 2001). There were also serious discussions in the Assembly due to İskenderun being outside the border, and therefore, the possibility of the agreement not being accepted arose. Seeing the importance of the situation, Mustafa Kemal Pasha took the floor in the secret session of the Assembly on October 16, 1921 and said: “...There is no specific and positive line in our National Pact. He said, “The line that we will determine with our power and strength will be the border line” (TBMM Secret Session Minutes II, 1999). Apparently, he meant to say here, ‘this is our current power, we will complete our unfinished work by acting according to our power in the future.’

With the Ankara Agreement, Turkey’s border with Syria was drawn and France accepted to withdraw from the region. Although the Sanjak of İskenderun remained outside the homeland, the Ankara government had included provisions in the agreement that would protect the interests of the Turkish element in the Sanjak and prepare the necessary ground for granting autonomy to this region. According to Article 7 of the agreement, “A special administrative procedure will be established for the Iskenderun region. The Turkish people of the said region will benefit from all kinds of organizations for the development of their culture. The Turkish language will have official status there” (Melek, 1986).

An interesting anecdote reflecting Mustafa Kemal Pasha’s future plans for İskenderun has also been related. While the Treaty was about to be signed, a delegation headed by Tayfur Sökmen, who would later be elected as the first president of the independent Hatay State, came to Ankara and met with him, requesting that İskenderun be included within the borders of the homeland. However, Mustafa Kemal Pasha, who wanted to secure the southern border with the French for now and saw this as a necessity, told the delegation, “I know the aim and goal of the struggle in Hatay. We have been following these struggles since the first day, and we support them as much as our means allow. Hatay is already within our National Pact borders,” and after this meeting, he had Tayfur Sökmen elected as an independent deputy from Antalya. In fact, the fact that Tayfur Sökmen was elected as the deputy of Antalya attracted the attention of many people, and in response to the question of why he was elected from Antalya and not Adana or Antep, Pasha said; “Then we will put “k” instead of “l”. Thus, Antalya will become Antakya” (Ünal, 1978).

3.1. The Situation in Hatay After the Occupation

The best explanation of the developments in Hatay after the occupation and the one that is more academically adequate than the others is İsmail Soysal’s book “Political Agreements of Turkey”. As the name suggests, the work focuses on the agreements in general, but it also covers in depth the political developments before and after the

agreement. In this respect, Soysal also includes the developments before and after the Ankara Agreement in his book.

It is known that after the occupation of İskenderun and Antakya, many Turks migrated from there with their families and settled in Adana, Mersin and Antep. Soysal (2000) stated in his book that the number of migrants increased after İskenderun, Antakya and the surrounding areas were left to the French with the Ankara Agreement, and that most of these people were Unionists who thought that they would not be given peace in Sanjak and did not want to live under another flag, and those who fought a gang war against the occupation.

The general statement in the sources is that France, when it comes to Turkish demands, considers Sanjak as a part of Syria despite its administrative autonomy and continues to treat Turks as a minority there.

The improved relations after the signing of the Turkish-French Agreement in 1926 also ensured that the situation of the Turks living in Sanjak improved politically. According to Soysal (2000), an important factor in this was that Turkey and France did not intervene in the mandate administration in Sanjak and warned their diplomats serving in the region about this issue and prevented them from visiting Sanjak.

There are issues in Soysal's book that are not discussed in other sources regarding these developments. The most important issue that Soysal points out is the perspective of the people living in Hatay on the revolutions and reforms taking place in Turkey. Soysal stated that the Sancak Turks tried to follow Ankara closely and that they started to implement all the reforms in Turkey in Sancak. According to the author, the dress code reform implemented in 1925 was immediately adopted in İskenderun and Antakya and became the symbol of the Turks who were in favor of annexation to the homeland. Similarly, reforms such as the closure of dervish lodges and dervish lodges in Turkey and the transition to secular education were also followed carefully, and the policies of the French in Sancak that supported religious education in madrasahs and schools were criticized. According to Soysal, the French Mandate Administration tried to prevent the strengthening of loyalty to the Republic of Turkey among the Sancak Turks, especially by supporting the Turkish notables and clergy who opposed the reforms taking place in Turkey. For this purpose, one of the policies they implemented since 1921 was to grant asylum to most of the opponents of reform who fled Turkey and to fill the quotas reserved for Turks in important civil servant positions with these people. In addition, they turned a blind eye to the propaganda of these people. Many sources that narrate Turkish Political History also confirm Soysal. According to these sources, the place that opponents of reforms in Turkey most preferred to flee to was Iskenderun Sanjak.

3.2. Independence Movements in Syria and the Attitude of the Sanjak Turks

After the British recognition of Iraq's independence in 1932, the demands for independence by Arab nationalists in Syria began to show themselves more strongly and with daily actions. While strikes, marches and rallies were held in Damascus and Aleppo, it is known that there was an indifference towards these developments among the Sancak Turks. Because the Sancak Turks stated that their cause was different and did not support the actions of the Arab independenceists in Syria. It is seen that Feridun Cemal Erkin, who was a diplomat at the time, discussed these developments in his book "34 Years in Foreign Affairs", where he recounted his memoirs. According to Erkin (1987), the policy of France starting after 1926 to attract the Turks to its side had an impact on the emergence of this situation, as did the tension between Arabs and Turks in Sancak and the articles published against the Sancak Turks in Syrian newspapers.

Starting in 1935, the independence movement started by the people in Syria gained momentum and gradually spread throughout Syria. According to Melek (1991), while the French administrators in Sancak continued their support for the Turks, they also tried to keep Sancak away from the events in Syria. For this reason, a scout group coming from Syria was not allowed to hold a demonstration march in Antakya, and attempts were made to stop the oppression of the Turks by the Arab gendarmes in Sancak.

The work that reflects the developments in Syria and Syria's perspective on the events in detail is Ömer Osman Umar's book "Syria Under the Ottoman Administration and the French Mandate". According to Umar (2004), nationalists began to voice demands for independence against the French mandate in Syria, especially in 1934. The policies of oppression and violence implemented by France led to bloody incidents in 1936, and the demonstrations were forcibly suppressed by French forces. Although Turkey was not the direct addressee of these developments in İsmail Soysal's book "Political Agreements of Turkey", it is seen that he briefly explains their results because they were of great concern to Turkey. According to Soysal (2000), the Syrian delegation went to Paris in March 1936. The talks progressed more slowly than expected due to the elections held in France and the lack of political will. As a result of the elections in April-May 1936, the left-wing parties in France won the elections they entered as the "Popular Front" and the government formed under the leadership of Leon Blum, consisting of socialists and radicals, was able to continue the negotiations. The Popular Front Government also stated that the time for mandates was over and that an alliance system should be established instead, as the British had done with Iraq. In line with this, Foreign Minister Delbos and his Undersecretary for Political Affairs Vienot accelerated the negotiations with the Syrians to turn Syria and Lebanon into independent states allied with France and finally, a friendship and alliance agreement was signed with the Syrian leaders in Paris on September 9.

This agreement, which is considered the first step towards Syria's independence, will come into force three years after the Syrian and French parliaments complete the necessary ratification procedures and when Syria becomes a member of the League of Nations; thus, the French mandate will also end.

Ada (2005) stated in his book that Turkey did not initially show a great reaction to these developments in Syria. However, at the League of Nations meeting held on September 26, Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras brought up the issue of the Sanjak and expressed his hope that France would give the majority of the Turks in the Sanjak of İskenderun the opportunity to govern themselves and thus Turkish-French relations could develop further.

The French Undersecretary of Foreign Affairs, Viénot, stated that Syria, which would take over all the rights of the Mandate, would also recognize all the rights of Turkey over the Sanjak. Thus, it can be seen that the issue was first brought up in the League of Nations meetings. Şükrü Kaya, one of the Turkish delegates who spoke at the League of Nations on October 2, stated that the independence that would be achieved in Syria was a welcome development and expressed his concerns about whether the vital interests of the Turks in the region were sufficiently taken into consideration.

The work that best reflects Turkey's perspective on the issue during this period belongs to Tayfur Sökmen, as he was someone who experienced these events. In his book "Efforts Spent for the Liberation of Hatay", Sökmen stated that on November 1, 1936, Mustafa Kemal Atatürk stated in his opening speech to the Turkish Grand National Assembly that the true owners of the Sanjak were the Turks, and that the Sanjak issue, which remained the sole subject of dispute between Turkey and France, needed to be resolved. Following this development, Atatürk summoned Tayfur Sökmen to the Çankaya Presidential Palace and announced that the case had been officially taken over, ordered that the name of Antakya-İskenderun and its surroundings would henceforth bear the name of Hatay, and similarly, ordered that the name of the Antakya-İskenderun and its surroundings be changed to the "Hatay Sovereignty Society".

3.3. Bringing the Sanjak Problem to the League of Nations

According to the common statement of the sources that examined the Hatay issue, France chose to take the issue to the League of Nations when it was torn between the mandate of Syria and Lebanon, which it carried out on behalf of the League of Nations and for which it had pledged independence with the Mandate Act, and the clear commitments it had made to Turkey with the Ankara Agreement but tried to ignore, on the other hand. The argument that France relied on the most on this issue was the commitments it had made in the Mandate Act of July 22, 1922, to protect the integrity of the Syrian and Lebanese territories.

Another common statement of the sources is that the Sanjak issue was brought to the League of Nations at a time when Turkey was quite respected and powerful in the

international arena. It is seen that the books Turkish Foreign Policy and Turkish Political History covering that period also support this argument. By 1936, Turkey had become a country that was respected in the international arena and trusted in its region with the reforms it had implemented and the foreign policy it had successfully implemented. Indeed, with the approval of the invitation made by the League of Nations in 1932 in the Turkish Grand National Assembly, Turkey became a member of the League of Nations and two years after becoming a member, it was elected as a temporary member of the Assembly of the League of Nations. On the other hand, in 1934, Romania signed the Balkan Pact with Yugoslavia and Greece, thus ensuring the mutual security of the borders in the region against the revisionist tendencies that were increasingly becoming a major threat from Germany and Italy.

As the dimensions of the Sanjak problem grew as a result of the notes France and Turkey exchanged and the parties were unable to find a solution to this complexity, the Turkish Government, in agreement with the French Government, referred the issue to the League of Nations on 8 December 1936. The Council of the League of Nations discussed the issue between 14–16 December 1936. Soysal (2000) stated in his book that Turkey requested that the French army be withdrawn and a neutral gendarmerie attached to a League of Nations commissioner be sent to ensure peace in Sanjak before the issue was addressed. Sökmen (1978) stated that when France rejected this, on 16 December the Council appointed the Swedish representative Sandler as a rapporteur to prepare a report for the resolution of the dispute, and also suggested sending a group of three observers to Sanjak and that Turkey and France continue their talks in the meantime.

Gürson (1999) states that Turkey stated that Turkish and French representatives should be together in the observer group. When the observer group arrived in Sancak on 31 December 1936, Turkish-French talks also began. Gürson stated that the failure of Tevfik Rüşti Aras's travel from Geneva to Paris and his meetings with French Foreign Ministers Delbos and Vienot on 21–22 December created a general atmosphere of dissatisfaction at the meeting of the Republican People's Party held in Ankara on 5 January 1937. The most striking information provided by Gürson was that Atatürk suddenly cut short his trip to Eskişehir on 6 January, went to Konya and went to Ulukışla with his civilian and military advisors on 7 January, creating a visible panic in France. While there was a general panic in the French press, rumors spread rapidly that Turkey was preparing to stage a coup in the region. As a result of Ambassador Fethi Okyar's meeting with Vienot in Paris on January 8, the frightening atmosphere created in France by Atatürk's trip disappeared.

In this positive atmosphere, the meetings that started in Geneva on January 21st, ended on January 26th, 1937, after the Turkish and French representatives made speeches reiterating the views of their governments, and the Sandler Report was unanimously accepted in the Council on January 27th (Gürson, 1999).

The details of the report are explained in detail in Gönlübol and Sar's (2013) books. According to the report; a "Separate Entity" will be established in the İskenderun and Antakya regions, which will be completely independent in its internal affairs, but will be governed by a constitution and a status that will be in a customs union with Syria. The foreign affairs of the Sanjak will be governed by Syria under certain conditions. Turkish will be the official language, and the conditions for the use of other languages will be determined by the League Assembly. The territorial integrity of the Sanjak will be guaranteed by Turkey and France in accordance with an agreement to be made for this purpose.

While the Sandler Report and its applications were met with backlash and caused protests in Syria, it was a temporary formula applied for the interim period for Turkey. While the Turkish public opinion was directed in a controlled manner in this context, various demonstrations and rallies were organized throughout the country to make the incident known to the entire public.

4. Hatay's Joining of Turkey

The best chronological explanations of the international developments that took place before Hatay joined Turkey were given by Armaoğlu and Aydın. Armaoğlu (1993) states that Germany's annexation of Austria in March 1938 also affected France's policy on the Hatay issue. He also thinks that at a time when the Berlin-Rome axis was gradually increasing its weight, France's need for Turkey, which had strategic importance in the Eastern Mediterranean and was a strong protector of the straits, also increased. Aydın (2012) states that Atatürk, after the signing of the Montreux Straits Convention on July 20, 1936, turned to the issue of the Sanjak of İskenderun, which was the last remaining issue from Lausanne. This is because during this period, Turkey reached a more comfortable position in foreign policy compared to the past, and developments in Europe also created a favorable political environment for the solution of the Sanjak issue.

Gürson was the one who best summarized the national developments. In his book, Gürson (1999) stated that, in parallel with the escalating tension in Europe, Turkey declared martial law in the region on June 3 and amassed a force of thirty thousand people on the border. As a result of these developments, bilateral talks began between France and Turkey. On June 28, the election commission went to Geneva and on July 4, a new friendship treaty was signed between the two countries in Ankara. This new treaty, which would replace the 1930 Treaty that Turkey had terminated, determined the new status of the Sanjak and the future relations of France, Turkey and Syria. Gürson stated that these developments were met with a great reaction in the Arab press and that it was announced that the validity of the Syria-France-Turkey compromise would never be accepted.

The signing of the Turkey-France Friendship Treaty by the parties on July 4, 1938 and the confirmation of the 1937 Treaty guaranteeing the territorial integrity of Hatay caused

Turkish-French relations to take on a new shape. Although this treaty did not enter into force because it was not approved by the parliaments of the parties and therefore did not have any binding effect, it made great contributions in terms of showing the parties' perspectives on each other and their common interests in the course of other international events, as in the Sanjak issue. After the signing of the Turkish-French Treaty, work on the elections to be held in Sanjak was resumed. Sökmen (1978) showed in his book that the majority was Turkish by giving the proportional values in the elections held in August. According to Sökmen, in Hatay; it was revealed as a result of the election that there were 35,847 Turks, 11,319 Alevis, 5,504 Armenians, 1,845 Sunni Arabs, and 2,098 Greek-Orthodox voters. Accordingly; the Turkish community in Sanjak won 22 out of 40 seats in the Sanjak assembly. In addition, 9 Alevis, 5 Armenians, 2 Sunni Arabs, and 2 Greek-Orthodox deputies were elected. It is thought that Sökmen's inclusion of numerical data is important in terms of objectivity.

In the first assembly meeting on September 2, 1938, an oath was taken in Turkish, Abdülgazi Türkmen was appointed as the Speaker of the Assembly, Tayfur Sökmen was appointed as the Head of State, and Abdurrahman Melek was elected as the Prime Minister by Sökmen. In this first assembly, the assembly accepted Hatay as the name of the state instead of Sancak.

Meanwhile, in Europe, the first step towards a new alliance was taken within the framework of the new situation that emerged with the occupation of Czechoslovakia on March 15, 1939 after Germany invaded Austria, and the Joint Declaration of Turkey and England was published on May 12, 1939. Turkey put forward the condition that the same declaration be made with France or that Hatay join it for a triple alliance. According to the common statement of the sources, in order to prevent Turkey from being in the opposing bloc in the event of Hitler threatening international security and a war that was now inevitable, France had no other alternative but to accept Turkey's demands.

On June 23, 1939, when the Turkish-French Joint Statement, which was the second step of the Triple Alliance, was published, the "Agreement on the Definitive Solution of Territorial Issues between Turkey and Syria" was signed between Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu and the French Ambassador to Ankara, Rene Massigli. According to the agreement, the Turkish-Syrian border was arranged in a way that would include Hatay within the borders of Turkey. It was also foreseen that these lands would be evacuated by French soldiers by July 23, 1939 at the latest. It is seen that the details of the agreement have not been examined in depth in many sources on the Hatay Problem. However, it is possible to find the details of the agreement in the works of Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay and Hüsamettin Yıldırım titled "Hatay in Turkish Foreign Policy" (1918-1939).

The Hatay State, founded in September 1938, remained independent for about a year. During this period, there was very close cooperation between this state and Turkey. The Hatay Assembly, which held its last meeting on June 29, 1939, unanimously decided to join Turkey. In accordance with the agreement signed with France on June 23, 1939, the

Hatay Assembly convened and decided to join Turkey. On June 29, 1939, the Hatay National Assembly held its last meeting and the decision to join was read in the assembly. Later, with the law numbered 3711 dated July 7, 1939 of the Turkish Grand National Assembly, the Hatay province was established and the governorship was opened. Following these developments, French soldiers withdrew from Hatay after July 24 (Sökmen, 1978). It is possible to find the details of these developments in the works of Abdurrahman Melek, who experienced various stages of the Hatay problem and held administrative positions, in "How Hatay Was Liberated" and Tayfur Sökmen's "Efforts Spent for the Liberation of Hatay".

5. Hatay Issue in Foreign Press

As Turkey focused on the Hatay issue and established close diplomatic relations with France, this situation was closely followed and evaluated by the foreign press. News and comments in the foreign press were closely followed and reported by both the General Directorate of Press of the Ministry of the Interior and the Intelligence Department of the Ministry of Foreign Affairs. The Greek newspaper *Katimerini* attributed Atatürk's interruption of his trip to Trabzon in June 1937 and his return to Istanbul to the Syrians' unrest regarding the Hatay issue and the alarming news coming from the region (BCA, 030.10/1.3.17). The French newspaper *La République* reported in its issue dated 4 December 1937: It reported that the agreement between France and Syria had strained Turkish-French relations, which had been friendly since 1535, and that this situation was pregnant with new problems (BCA, 030.10/222.501.22). The Hatay issue reaching a solution stage in line with the Turkish thesis and France's attitude on this issue were heavily criticized, especially by Syrian leaders and the press. In particular, the lowering of the Syrian flag in Hatay seriously disturbed the public opinion of the country in question. The *Fetâ el-Arab* newspaper claimed that Atatürk would come to Dörtyol and that this situation would pose a threat to Syria. In an article published in the *Le Journal* newspaper on December 8, 1937, while evaluating the Syrians' discontent and the situation of France, it was claimed that "France will either force the Syrians to comply with the terms of the agreement or fall out with Turkey" (BCA, 030.10/222.501.23). After Syria's stance rejecting the status of Sanjak disrupted the public order in Hatay, Turkey terminated the 1926 friendship agreement it had signed with Syria. Pierre Dominique from *La République* evaluated Turkey's reaction to Syria's actions and the conjunctural situation in his article dated December 8, 1937. While emphasizing the increasing British, German and Italian competition in the region, he asked what France would do about the Sanjak issue. He added, "Are we going to fight Mustafa Kemal because the Syrians want it?" and stated that "not a single drop of French blood can be shed for the region in question" (BCA, 030.10/222.501.24).

Meanwhile, an article on the subject will be written in the *Arev* newspaper, the publication organ of the Armenian Ramgavar party published in Cairo. The article will state the latest situation between Turkey, France and Syria and the importance Atatürk

gave to the subject; it will emphasize that the Armenians of Sanjak have never been committed to one side and have always aimed to be friendly with all elements in the region (BCA, 030.10/222.501.26).

Due to the visit of French Foreign Minister Delbos to Romania, an article was published in *Le Moment* newspaper on December 12, 1937, examining Turkish-French relations with a special focus on Hatay. While the stages of the Hatay issue and the final stage it had reached were evaluated in the article, it was stated that the issue was perceived as a national cause by Turkey and that Atatürk himself supported this cause (BCA, 030.10/222.501.25). In his article in the French newspaper *L'Ere Nouvelle* dated December 16, 1937, Louis Bresse evaluated relations between Turkey, France and Syria and stated that Foreign Minister Delbos would visit Ankara in February and that this visit could bring some surprises (BCA, 030.10/222.501.27). Again, in the French press, in the *Journal des Débats* dated 21 December 1937, Pierre Bernus wrote that the agreement between France and Syria did not mean that the Hatay issue was over, and that it would be wrong to think so, because Turkey had annulled the friendship agreement signed with Syria in 1926 (BCA, 030.10/223.502.4). The Swiss newspaper *Neue Zürcher Zeitung* (June 24, 1938) attributed the Sanjak issue's progress towards its planned conclusion and France's constant concessions to the following reasons: 1- Germany began to pursue expansionist policies again, 2- England and France did not want their interests in the Mediterranean to be jeopardized, 3- Both states wanted to act together with Turkey in the region and were planning an alliance, 4- France was protecting its interests in Lebanon and Syria, 5- France's concessions in favor of Turkey were a result of the French and British rapprochement and foreign policy (BCA, 030.10/224.509.28).

A similar article was published in the *New York Times* on June 26, 1938 by Joseph M. Lewy. The relevant part of the article, which generally analyzes the world balances of the period, is as follows: "While France tries to prevent the capture of Sanjak by the Turks by saying 'Syria, France's ally, opposes this', it also has to reassure Turkey as much as possible. Great Britain and France appreciate today that Turkey is now an important state on the world chessboard. Thanks to its equipped army of nearly two hundred thousand people and its absolute dominance over the Straits, Turkey has become one of the important states in the Mediterranean region in terms of strategy. At a time when war clouds are covering the horizons of Europe, France and England, whose interests in Europe are common, appreciate very well the vital importance of remaining at peace with Turkey and the value of making many sacrifices... Whether for the defense of peace or for winning a war against Germany and perhaps Italy, it is extremely important to establish an Anglo-French-Turkish bloc in the Mediterranean. Allowing the annexation of the Sanjak by Turkey is not too heavy a concession to gain Turkey's friendship and alliance. But since France and England are the guardians of the League of Nations and its pact and principles, France could not surrender the Sanjak to the Turks without at least appearing to defend Syria. This is why negotiations between France and Turkey have lasted so long." The French press generally viewed positively the joint action of Turkey

and France in resolving the Hatay issue and the latest agreement they signed in this context. The following news item was published in the *L'Ere Nouvelle* newspaper on July 2, 1938: "When the texts that were confirmed one after another are examined, it becomes clear that the centuries-old friendship between France and Turkey has been revived with all its strength and scope." In an article he wrote for the *Populaire* newspaper on the same date, M. A. Leroux wrote: "France was obliged to maintain and strengthen its friendship with Turkey, especially in the current situation. It was necessary to remove the obstacles that had arisen over the last few months. This was achieved. This is an important result." In the *Matin* newspaper dated July 3, 1938, it was reported that the agreement between Turkey and France was welcomed with joy in Antakya, that while the Turks were very enthusiastic, the Arab, Alevi and Armenian elements were calmly accepting the situation. The *Soir* newspaper dated the same date said the following about the latest agreement: "France and Turkey have renewed, or rather, strengthened, their bonds of friendship." The French newspaper that made opposing comments against the latest agreement between the two states was the communist-leaning *Humanité* newspaper. In its issue dated July 3, 1938, it was emphasized that the latest agreement would strengthen France's friendship with Turkey while causing it to gain the hostility of the Arab world (BCA, 030.10/224.511.4).

6. Conclusion

The Iskenderun Sanjak (Hatay) issue constituted one of the most difficult foreign policy events that the Republic of Turkey faced during the Ataturk era. Although it was within the borders of the National Pact, Iskenderun was inevitably left to French administration due to the negative conditions of the National Struggle years. However, Turkey managed to include the conditions that would later lead to the Hatay issue being mentioned again in the signed agreements. A rebellion would break out in Eastern Anatolia during a period when Turkey was focusing on the Hatay cause. Just like the Sheikh Said Rebellion that took place during the Mosul-Kirkuk talks with England (1925), the Dersim Rebellion (1938–1939) broke out in Tunceli during the final stages of Hatay's accession to the homeland. France hoped to gain the advantage that England provided with the Sheikh Said Rebellion, but its expectations were not realized. Because Turkey was neither a newly established state as in 1925 nor a tired and unprepared state that had come out of wars. Indeed, Hatay was annexed to Turkey, the homeland, after a period of 21 years, which is not considered long in the life of a state. Turkey continued diplomatic negotiations at every stage of this process, acted in accordance with the decisions of the League of Nations, but changed these decisions again through diplomacy when necessary, and concluded them in its favor without using force directly, so to speak, "by the book" (Oran, 2002). The Hatay success is one of the most important examples showing that Turkey's "Use of Force" strategy was successful (Longrigg, 1968). Due to the increasing Italian and German threats, it is seen that France preferred Turkey's

friendship rather than Syria's regional integrity when it came to its national interests (Khoury, 1987). In short, Turkey won a victory against France, which was the number two state in the world balance of power at the time, without firing a single bullet.

While all this was happening, Atatürk displayed a tremendous example of struggle during the process of Hatay's annexation to the homeland. (Soyak, 2004; Bayar, 1955) During the most complicated times of the problem, during a period when doctors advised him to rest completely due to his illness, he watched the military parades in Mersin and Adana on foot in May 1938 and made various trips. Despite contracting a disease with a known outcome, he focused on the Hatay issue as much as he could and forced the government to take more effective measures. In this context, his role in Hatay's annexation to the homeland is truly great.

The saddest event of 1938 was the death of Atatürk, who left Hatay, which he had saved from captivity, without seeing it join the homeland. Atatürk's death filled the people of Hatay, as well as the entire world, with endless sorrow and grief. However, the continuation of these efforts and the continuation of Hatay's annexation to the homeland did not diminish the effort. Indeed, during İsmet İnönü's presidency, efforts regarding Hatay were carried out at great speed. However, those working against this cause did not lag behind in their propaganda activities and tried to demoralize people by spreading the rumors that the Hatay cause could no longer be carried out as quickly as before. The Syrian press began to write unpleasant articles, and those of Italian nationality in İskenderun increased their political propaganda activities and began to make efforts to weaken the cause. If we give an example; The statement made by Tahir Bey, the owner of the pro-Italian El Vakıf newspaper published in Syria, regarding the Turkish-British Declaration signed on May 12, 1939 and the ongoing Turkish-French talks is as follows (BCA Fund No: 30 10, Box No: 224, File No: 495/1); "The Turkish-British agreement is not complete. It has not yet been completely finalized. The aim of the Turks is to obtain 30 million from England in order to purchase military equipment. The Turks agreeing with the French, which is impossible. There are 50 thousand Armenians and 100 thousand Kurds on the Turkish-Syrian border, who are the reserve forces that the French trust the most. What will happen to these 150 thousand people if those places are given to the Turks? It is for all these reasons that the Turkish-British Declaration is doomed to remain fruitless. Especially if the possibility of war decreases, the French and the British will never make these sacrifices to the Turks. The Turks abandoned neutrality and joined the British group in order to get money from the British and to gain land and benefits from Syria. How could France dare to give even a foot of land from Syria to Turkey? This land is not its property, it belongs to the Arabs."

With the insistence of England, France agreed to the solution of the Hatay issue as Turkey wanted. Thereupon, Turkish-French talks began on June 17, 1939 and lasted for six days (NA, FO.371/23295). The talks for Hatay were concluded in Ankara between Ambassador Massigli, Minister of Foreign Affairs Saraçoğlu and Secretary General

Menemencioğlu. Within this scope, with the signing of the “Treaty on the definitive solution of territorial issues between Turkey and Syria” in Ankara on June 23, 1939, France accepted the annexation of Hatay to Turkey, while Turkey in return undertook to respect the independence and territorial integrity of Syria. The Turkish-French Joint Declaration was signed in Paris between French Foreign Minister M. Bonnet and Turkish Ambassador Suat Davaz (NA, FO.371/21929/E-4552/1142/44; Ayın Tarihi 1939: 89). The declaration signed between Turkey and France included the same provisions in the Turkey-UK declaration, adapted to France.¹ Thus, with the signing of the Turkish-French Declaration, France also joined the negotiations between Turkey and the UK for a definitive alliance agreement starting in July (Atabey, 2014). The Turkish-French Declaration constituted the beginning of the negotiations for the Triple Alliance Agreement to be signed in Ankara on October 19, 1939. On the other hand, the Hatay Assembly unanimously decided to join Turkey in its last meeting on June 29, 1939, and Turkey established the province of Hatay on July 7, 1939 with a law, finalizing the joining process. In the meantime, French forces left Hatay on July 23, 1939 (Hatipoğlu, 2002). The agreement entered into force on July 24, 1939, when the ratification documents were given in Paris.

The two agreements signed with France were welcomed with great satisfaction both in Turkey and in France. The news in the “Son Posta” newspaper dated June 25, 1939 regarding the subject is as follows (Son Posta, June 25, 1939): “Two important events took place in the Grand National Assembly the day before yesterday, which brought relations between France and Turkey into a brand new era. One of these was the signing of an agreement expressing the definitive surrender of Hatay to Turkey, and the other was the declaration regarding the establishment of a mutual assistance pact between the two countries. The first event consisted of the finalization of an issue that had been pending between the two countries for seventeen years and had been the subject of lengthy negotiations after going through various stages for more than two years. The National Assembly welcomed this news with great satisfaction. The completion of a task that the national Turkey had been waiting for a long time constitutes the basis of this satisfaction. In the near future, Hatay will be fully incorporated into the homeland, both de facto and de jure, and with this, the only issue that has been a source of disagreement between Turkey and France for a long time will be history. This event makes us happy in two ways. One is that Hatay will be reunited with the homeland, and the other is that there will no longer be any disagreement between Turkey and France. Both are events that will be welcomed by both sides.”

References

A. Archives

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.10/1.3.17.

BCA, 030.10/222.501.22.

BCA, 030.10/222.501.24.

BCA, 030.10/222.501.25.

BCA, 030.10/222.501.26.

BCA, 030.10/222.501.27.

BCA, 030.10/223.502.4.

BCA, 030.10/224.509.28.

B. Books and Articles

Ada, S. (2005). *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I: 1914–1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atabey, Figen. (2014). *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal. (2007). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I. (1997). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. (1991). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Aydın, A. (2012). Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: XIV, Sayı 1.

Banguoğlu, Tahsin. (1987). “Misak-ı Millî ve Lozan”. *Türk Edebiyatı Dergisi* XIV (168): 7-9.

Bayar, Celal. (1955). *Atatürk'ten Hatıralar, Anlatan Celal Bayar*. İstanbul: Sel Yay.

Demir, Şerif. (2011). “Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, *Turkish Studies*, 6/3, 691-713.

- Erkin, F. C. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eskander, Saad. (2000). "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government; 1918–1919". *British Journal of Middle Eastern Studies* 27 (2): 139-163.
- Gönlübol, M. ve C. Sar. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.558.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Atatürk Araştırma Merkezi Ankara.
- Gürson, P. (1999). *Su Sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye-Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hatipoğlu, Süleyman. (2002). Hatay'ın Türkiye'ye Katılması, *Türkler*, 16, 685-689.
- Melek, Abdurrahman. (1986). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: TTK Yay.
- Oran, Baskın. (2002). *Türk Dış Politikası I*. İstanbul: İletişim Yay.
- Sarınay, Yusuf. (2010a). "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 365-431.
- Sonyel, R. Salahi. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: TTK Yay.
- Soyak, Hasan Rıza. (2004). *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1943)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1985). "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, 193, 79-110.
- Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları II. (1999). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Tekin, Mehmet. (1993). *Hatay Tarihi*. Antakya: Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yay.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal. (2001). *Vatan Hizmetinde*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Topal, Çoşkun. (2009). "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-16.

Umar, Ömer Osman. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ünal, Tahsin. (1978). *Türk Siyasi Tarihi 1700–1958*. Ankara: Emel Yay.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.38>

Volume 8/4

2024 p. 684-713

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNDE OTANTİK ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARI VE SOSYAL BİLGİLER ODAKLI AKADEMİK RİSK ALMA DÜZEYİNE ETKİLERİ¹

THE EFFECTS OF AUTHENTIC LEARNING ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND SOCIAL STUDIES ORIENTED ACADEMIC RISK TAKING LEVEL IN SOCIAL STUDIES EDUCATION

Şura Hilal BALCI*

İlhan TURAN**

ÖZ

Bu araştırmada Sosyal Bilgiler eğitiminde otantik öğrenmenin akademik başarı ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyine etkileri deneysel olarak incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Ardahan ilinde öğrenim gören 18'i deney grubu ve 21'i kontrol grubu olmak üzere toplam 39 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın nitel verileri öğrencilerin otantik öğrenme uygulamaları süresinde tuttıkları günlüklerden elde edilmiştir. Nicel veriler ise araştırmacı tarafından hazırlanan 5. Sınıf insanlar, yerler ve çevreler öğrenme alanına ilişkin "Akademik Başarı Testi" ve Gezer ve ark. (2014) tarafından hazırlanan "Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Ölçeği" ile toplanmıştır. Elde edilen nicel veriler IBM SPSS Statistics 20 veri analiz programı kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan veriler otantik öğrenme uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları düzeylerinde deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu bulgu Sosyal Bilgiler eğitiminde akademik başarının artırılmasında otantik öğrenmenin etkili olacağını göstermektedir. Bununla birlikte öğrencilerin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeylerinde deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğunu

¹ Bu çalışma Şura Hilal BALCI tarafından Prof. Dr. İlhan TURAN danışmanlığında hazırlanan Sosyal Bilgiler Eğitiminde "Otantik Öğrenmenin Akademik Başarı ve Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Düzeyine Etkileri" adlı yüksek lisans tezinden (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021) üretilmiştir.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, E- mail: surahilalbalci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4121-2424 Artvin, Türkiye.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, E-mail: ilhan.turan@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5690-8550, Rize, Türkiye.

görülmektedir. Bu bağlamda otantik öğrenmenin akademik risk alma düzeyine olumlu etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrenci günlüklerinden edinilen bulgulara dayanılarak öğrencilerin otantik öğrenme etkinlikleri ile işlenen Sosyal Bilgiler dersini eğlenceli, merak uyandırıcı, heyecan verici, mutluluk hissi veren, aktif ve akıcı bir süreç olarak değerlendirdiği görülmektedir. Araştırma sonucunda ulaşılan verilerden yola çıkılarak Sosyal Bilgiler dersinde akademik başarı, akademik risk alma ve öğrencilerin derse yönelik görüşlerinde olumlu yönde etki edeceği düşünülen otantik öğrenme uygulamalarını kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Otantik Öğrenme, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Akademik Risk Alma, Akademik Başarı, Yapılandırmacılık.*

ABSTRACT

In this research, the effects of authentic learning on academic success and social studies-oriented academic risk taking were examined experimentally in social studies education. The research' study group is formed by 39 total groups in which there are 18 experiment groups and 21 control groups of 5th grade students in Ardahan. Moreover, the quantitative data is collected with "Academic achievement test" about people, places and environment in 5th grade learning field and "Academic Risk-Taking Scale" based on social studies prepared by Gezer, et al. (2014). The obtained quantitative data has been analysed in IBM SPSS Statistics 20 data analysis program. The results of the research show that authentic learning practices differ statistically to the benefit of the experimental group in the academic achievements levels of students. The finding shows that authentic learning would be effective in improving academic success in social studies education. It appears that there is a meaningful difference in Academic Risk-Taking Scale based on social studies in favour of the experiment group. In this context, authentic learning has a positive impact on the academic risk-taking level. It also appears that based on findings from student diary, students consider the social studies course taught by authentic learning activities as a fun, engaging, exciting, sensational, active and fluid process. As a result of the research, it is recommended to use authentic learning practices in the Social Studies course, which are thought to have a positive impact on academic success, academic risk-taking, and students' views on the course.

Key Words: *Authentic Learning, Social Studies Education, Academic Risk Taking, Academic Achievement, Constructivism.*

Giriş

Eğitimde, gerçekçi hedeflere ulaşabilmek adına son yıllarda uygulamaya konulan öğrenim çeşitlerinden biri de otantik öğrenmedir. Duman ve Özür'e (2018) göre otantik öğrenmenin teorik ve felsefi kökleri J.J. Rousseau' ya kadar uzanmaktadır. Otantik öğrenme fikri, eğitim ile gerçek hayat arasındaki gün geçtikçe zayıflayan bağlara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Otantik öğrenmenin temelinde belirli bir eğitim alan öğrencilerin gerçek hayat problemlerini çözememelerinin ve öğrendikleri bilgilerin teoride kalmasının eleştirisi vardır. Duman ve İkiel'e (2002), göre gerçek yaşama ait tüm sürecin öğretime

uyarlanmasını sağlayan miğfer derslerden biri de Sosyal Bilgiler dersidir. Gerçek dünya ile doğrudan bağlantılı olan Sosyal Bilgiler dersi, bireyin ihtiyaç duyduğu eğitiminde, bireyleri sosyal yaşama ve geleceğe hazırlamada, yaşamı kendine göre yapılandırmada, öğrenme ve öğretme sürecinde güncel yaşamın tüm göstergelerini sunan bir programa sahiptir.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018), Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında dersin işlenmesiyle ilgili önem arz eden bazı hususlara değinmiştir. MEB'e (2018) göre Sosyal Bilgiler dersine ilişkin konular işlenirken öğrencilere, sosyal bilimcilerin (coğrafyacının, tarihçinin vb.) kullandıkları bilimsel yöntemler sezdirilmelidir. Bu hususa yönelik otantik öğrenme uygulamalarının kullanılmasından bahsedilebilir. Herrigton'a (2009) göre otantik öğrenme ile öğrenciler bir bilim insanı gibi düşünebilir ve düşündüklerini bilimsel yöntem basamaklarını kullanarak uygulayabilir. Eğitimin önemli sorunlarından birinin okuldaki öğrenmeler ile gerçek yaşam arasındaki uçurum olduğu bilinmektedir (Åkerblom ve Lindahl 2017). MEB (2018) tarafından dikkat çekilen başka bir konu ise okuldaki öğrenmeler ile gerçek yaşamın ilişkilendirilmesidir. Bu noktada okulun içindeki ve dışındaki olaylardan yararlanılarak öğrencilerin sık sık gerçek hayat problemleri ve çelişkili durumlarla karşılaşılması ve karşılaştıkları sosyal problemler üzerine yansıtıcı düşüncülerinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Öğrenmelerin gerçek yaşamla ilişkilendirilmesinde otantik öğrenmenin temel bileşenlerinden biri olan gerçek yaşam bağlamlarının işe koşulabileceği söylenebilir. Otantik öğrenmenin bileşenlerinden başka bir bileşeni öğrencilerin öğrenmelerini içselleştirerek neyi nasıl öğrendikleri üzerine düşünceleri başka bir deyişle öğrenmelerin yansıtılmasıdır. Öğrencilerin öğrenmeleri üzerine düşünceleri ve öğrenmelerini yeniden yapılandırmaları amacıyla gerçek bir bağlam veya görev ile meşgul olmaları gerekmektedir (Herrigton, 2006). Bununla birlikte Mims'e (2003) göre otantik öğrenmede öğrenciler sosyal konular ile meşgul olabilecekleri fırsatlar bulmaktadır. Bu bağlamda MEB'in üzerinde durduğu sosyal problemler ile ilgili yansıtıcı düşüncülerin gerçekleştirilmesinde otantik öğrenme etkinliklerinin kullanılmasının faydalı olacağı düşünülebilir. Otantik öğrenmenin bu özellikleri araştırmamızın konusu olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Yapılan literatür taramasında Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme uygulamaları ile ilgili az sayıda araştırma olmasının yanında son yıllarda bu konu üzerinde daha fazla durulduğu görülmüştür. (İneç, 2017; Gürgil, 2018; Önger, 2019; Baştürk, 2019; Güneş ve ark. 2020; Erten, 2020; Yıldırım, 2020) Bu noktada literatür de bulunan eksikliğin doldurulmasında araştırmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Araştırmalar incelendiğinde otantik öğrenme etkinlikleri ile akademik başarı arasında pozitif yönde korelasyon olduğu görülmektedir. (Karakuş, 2006; Koçyiğit ve Zembat, 2013; İneç, 2017; Gürgil, 2018; Aydın, 2019; Güneş ve ark. 2020; Erten, 2020; Yıldırım, 2020; Nas, 2020) Bu araştırmada öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde 5. Sınıf insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanı kapsamındaki akademik başarıları ön test-son test iki gruplu deneysel desen ile incelenmiştir.

Akademik risk alma davranışı öğrencilerin hata yapma veya diğerlerinden daha az yetkin görünme riskine rağmen, tereddütte kaldıkları fikirleri paylaşma, soru sorma, yeni şeyler yapma, öğrenmeye çalışma ve alternatif çözüm yolları deneme noktasındaki istekliliği olarak tanımlanmaktadır (Beghetto, 2009). Bu bağlamda günümüz eğitim anlayışın hedeflediği modern insan profilinin oluşturulmasında, öğrencilerin akademik risk alma davranışını göstermelerinin etkili olabileceği düşünülebilir. Literatür incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersinde akademik risk alma ile ilgili araştırmaların oldukça az sayıda olduğu anlaşılmaktadır (Çiftçi, 2006; Gezer ve ark. 2014; Üztemur ve ark. 2020). Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme uygulamalarının akademik risk alma düzeyine olan etkileri ile ilgili yurt içi ve yurt dışında herhangi bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda bulunan eksikliklerin kapatılması noktasında bu araştırmanın önemi vurgulanabilir.

Gezer ve ark. (2014), geliştirdikleri sosyal bilgiler akademik risk alma ölçeği ile öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde, akademik güçlüklerle mücadele etme konusundaki cesaretlerinin ne düzeyde olduğunu ve yaşadıkları başarısızlıklar ardından ne derece toleranslı davranabildiklerini ölçmeyi amaçlanmıştır. Literatür incelendiğinde akademik risk ile akademik başarı ve motivasyon arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğu görülmektedir (İlhan ve ark. 2013, Üztemur ve ark. 2020). Bu bağlamda otantik öğrenme ile ilgili araştırma sonuçları karşılaştırıldığında otantik öğrenme uygulamalarının hem akademik başarıyı (Karakuş, 2006; Koçyiğit ve Zembat, 2013; İneç, 2017; Erten, 2020; Güneş ve ark. 2020) hem de öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonunu arttırdığı belirtilmektedir (Morrissey, 2014; Gürdoğan, 2014; Erten 2020). Otantik öğrenme ile akademik risk almanın ilişkisi noktasında bu paralellik göz önünde bulundurulabilir. Otantik öğrenme öğrencilerin aktif katılımını gerektirmektedir. Akademik risk alma davranışı gösteren öğrencilerin tereddütte kaldıkları fikirleri paylaşma, soru sorma, yeni şeyler yapma, öğrenmeye çalışma ve alternatif çözüm yolları deneme noktasındaki isteklilik (Beghetto, 2009) göstermesinin beklenmesinin yanında bu davranışların öğrencinin aktif katılımı ile gerçekleşebileceği düşünülebilir.

Otantik öğrenmenin temel bileşenleri dikkate alındığında otantik öğrenme uygulamaları ile akademik risk alma arasındaki ilişki daha açık bir şekilde kurulabilmektedir. Nitekim Herrington ve Oliver'a (2006), göre otantik öğrenmenin temel bileşenlerinden biri iş birliğidir. Öğrenciler otantik öğrenme etkinlikleri ile iş birliği yapma fırsatı bulmakta iletişim becerilerini geliştirebilmektedir. Otantik öğrenmenin diğer bir bileşeni olan uzman performansına erişim; öğrencilerin alanında uzman kişiler ile veya farklı düzeylerdeki öğrencilere erişiminin sağlanmasıdır. Bu bileşenin öğrencilerin iletişim kurmalarını sağlaması açısından iletişim becerilerini etkileyeceği düşünülebilir. Ayrıca otantik öğrenmede öğrenciler öğrenmelerini açık bir şekilde dile getirebilmelidir. Beghetto'a (2009) göre, öğrencilerin akademik risk alma davranışı gösterebilmeleri için tereddütte kaldıkları fikirleri paylaşma, soru sorma gibi iletişim becerisi gerektiren davranışları göstermeye istekli olmalıdır. Bu bağlamda iş birliği gerektiren otantik öğrenme uygulamalarının akademik risk alma davranışını etkileyebileceği düşünülebilir. Rule'e (2006) göre otantik öğrenmenin temel bileşenlerinden biri öğrencilerin kendi öğrenmelerini yönetebildiği bireysel projeler yürütebilmesidir. Korkmaz (2002),

akademik risk alma davranışını öğrencilerin öğrenme durumlarıyla ve güçlüklerle mücadele etmeye yönelik gösterdikleri cesaret olarak tanımlamıştır. Bu noktada öğrenciler gerek sosyal öğrenmeler gerçekleştirirken gerekse bireysel olarak yürüttükleri projelerde çeşitli güçlüklerle karşılaşabileceği beklenebilir. Bu bağlamda otantik öğrenme uygulamalarında öğrencilerin güçlüklerle mücadele etme noktasında kendilerini geliştirmeleri beklenebilir. Ayrıca otantik öğrenme uygulamalarının gerçek yaşam problemlerine dayalı olması öğrencilerin güçlüklerle mücadele etmesi noktasında gerçekçi bir algı oluşturmaları ve güçlüklerin üstesinden gelmek için gerekli motivasyonu bulmaları beklenebilir.

Herrington ve ark.'a (2006) göre otantik öğrenmede değerlendirme doğal olarak süreç içerisinde öğrencilerin meşgul oldukları görevler ile gerçekleşmektedir. Değerlendirme kaygısı olmayan öğrencilerin zor görevleri talep etme istekliliğinin artacağı düşünülebilir (Çiftçi 2006). Bu bağlamda otantik öğrenmenin akademik risk alma düzeyine etkilerinin araştırılması noktasında araştırmanın önemi vurgulanabilir. Nicaise ve ark. (2000), otantik öğrenme ile öğrencilerin olumlu bir deneyim yaşadıklarını ve arkadaşlarıyla ilişkilerini geliştirmeleri noktasında faydalı bir süreç geçirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca sınıfın gerçek dünya ile ilgili olmasını eğlenceli ve heyecan verici olarak tanımlamışlardır.

Literatür incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme etkinliklerinin akademik risk alma düzeyindeki etkileriyle ilgili yurt içi ve yurt dışında herhangi bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Buna karşılık Sosyal Bilgiler dersinde akademik risk alma ile ilgili araştırmaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir (Çiftçi, 2006; Üztemur, Dinç ve Acun, 2020).

Bu çalışmada “Sosyal Bilgiler eğitiminde otantik öğrenmenin öğrencilerin akademik başarı ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeylerine etkisi var mıdır? Sorusu problem cümlesi olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın problem cümlesine bağlı kalınarak akademik başarı, sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyi ve öğrenci görüşlerine yönelik cevap aranan alt problemler şu şekildedir.

1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin akademik başarı ön test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin akademik başarı son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği ön test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği son test puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
5. Deney grubu öğrencilerinin otantik öğrenmeye dayalı olarak hazırlanan etkinliklere yönelik görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Çalışmanın yürütülmesinde nitel ve nicel verilerden yararlanılarak karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem desenlerinden nitel ve nicel verilerin eş zamanlı toplandığı ve yorumlandığı, nicel verilerin ağırlıklı öneme sahip olduğu eş zamanlı iç içe karma desen tercih edilmiştir (Creswell, 2017).

Araştırmanın DeneySEL Deseni

Araştırmada deney ve kontrol gruplarının araştırmacı tarafından seçildiği yarı deneysel desenin kullanılması tercih edilmiştir. Bu çalışmada Ardahan ilinde bulunan iki ayrı köy okulunda öğrenim gören 5. sınıflardan biri deney diğeri kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubuna otantik öğrenmeye dayalı uygulamalar yapılırken, kontrol grubuna mevcut müfredat herhangi bir müdahalede bulunulmadan işlenmiştir.

Araştırmanın nicel verileri deney ve kontrol gruplu deneysel araştırma deseni kullanılarak akademik başarı testi (ABT) ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeğinden (SOARAÖ) elde edilmiştir. Nitel verileri ise otantik öğrenme uygulamaları süresince deney grubu öğrencileri tarafından yazılan günlüklerinden elde edilmiştir. Araştırmanın deney süreci 2019-2020 eğitim öğretim yılı 2. dönem şubat ve mart aylarında 6 haftalık 18 saati kapsamaktadır. Nicel veri toplama araçları bu 6 hafta içerisinde farklı ders saatlerinde uygulanmıştır. Öğrencilerin akademik başarı düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen başarı testi; konular işlenmeden önce deney ve kontrol grubuna ön test, konu bitiminde son test olarak uygulanmıştır. Uygulamalar öncesinde öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde akademik risk alma düzeylerini belirlemek amacıyla deney ve kontrol gruplarına sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Uygulamalar sonrasında öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde akademik risk alma düzeylerindeki değişimi ölçmek amacıyla sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği son test olarak uygulanmıştır. Otantik öğrenme uygulamalarının etkililiği ve sürecin verimliliğine ilişkin öğrencilerin görüşlerinin alınması amacıyla deney grubu öğrencilerinin 6 hafta boyunca günlük tutması sağlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma Ardahan ilinde, MEB'e bağlı iki farklı köy okulunda 5. sınıf düzeyinde öğrenim gören toplam 39 öğrenci ile yürütülmüştür. Deney grubunu 18 öğrenci (11 kız, 7 erkek), kontrol grubu, 21 öğrenci (11 kız 10 erkek) oluşturmuştur.

Araştırmacının görev yaptığı ortaokulda öğrenim gören öğrenciler, uygulamaların gerçekleştirilmesi ve veri toplama süreçlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için deney

grubu olarak seçilmiştir. Kontrol grubu olarak belirlenen ortaokul, demografik özelliklerinin deney grubu ile yakın olduğu varsayıldığı için tercih edilmiştir. Araştırma, bu yönü ile açısından kolay ulaşılabilir durum örneklemesidir. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi uygulamanın pratik ve hızlı olması için uygulanan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek 2011). Ayrıca, öğrencilerin velilerinden veli onam ve etik izinler alınmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sosyo-ekonomik açıdan benzer olup olmadığını tespit etmek amacıyla kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Kişisel bilgi formundan elde edilen verilere göre öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Değişkenler		Deney grubu		Kontrol grubu	
		F	%	F	%
Cinsiyetler	Kız	11	61.1	11	52.38
	Erkek	7	38.8	10	47.61
Anne	Okur Yazar Değil	2	11.1	1	4.76
	İlkokul	7	38.8	9	42.85
Eğitim Durumu	Ortaokul	6	33.3	8	38.09
	Lise	3	16.6	3	14.28
	Üniversite	–	–	–	–
Baba	Okur Yazar Değil	1	5.5	–	–
	İlkokul	3	16.6	4	19.04
Eğitim Durumu	Ortaokul	5	27.7	7	33.3
	Lise	7	38.8	9	42.85
	Üniversite	2	11.1	1	4.76
Meslek Durumu	Ev Hanımı	14	77.7	17	80.95
	Çiftçi	3	16.6	2	9.52
Meslek Durumu	Hizmetli	1	5.5	1	4.76

	Emekli	–	–	1	4.76
	Serbest meslek	6	33.3	3	14.28
	İşçi	1	5.5	2	9.52
Baba	Çiftçi	9	50	15	71.42
Meslek Durumu	Memur	1	5.5	–	–
	Emekli	1	5.5	1	4.76
	1000 TL ve daha az	6	33.3	4	19.04
	1000-1500 TL arası	2	11.1	5	23.80
Aile Ortalama	1500-2500 TL arası	5	27.7	1	4.76
Aylık Geliri	2500-3500 TL arası	4	22.2	8	38.09
	3500 TL ve daha fazla	1	5.5	3	14.28
Bilgisayar Mevcudiyeti	Var	2	11.1	1	4.76
	Yok	16	88.8	20	95.23
İnternet	Var	7	38.8	12	57.14
Mevcudiyeti	Yok	11	61.1	9	42.85
	Hiç hoşuma gitmez	1	5.5	–	–
Sosyal Bilgiler dersi	Biraz hoşuma gider	1	5,5	3	14,28
	Çok hoşuma gider	16	88,8	18	85,71

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin anne ve baba eğitim durumlarının benzer olduğu az da olsa her iki gruptaki öğrencilerin okuryazar olmayan ebeveynlerinin bulunduğu görülmektedir. İki gruba ilişkin veriler incelendiğinde ortalama aylık gelirlerinin, bilgisayar ve internet mevcudiyetlerinin, Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili genel hoşlanma durumlarının birbirine denk olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarının denkliliğinden söz edilebilir.

Uygulama Süreci

Uygulamalar 2019-2020 eğitim öğretim yılı 2. döneminde şubat ve mart aylarında 6 hafta 18 ders saati boyunca sürdürülmüştür. Kontrol grubunda ilgili konular eş zamanlı olarak tamamlanmıştır. Deney grubunda otantik öğrenme etkinlikleri araştırmacı tarafından

uygulanmıştır. Kontrol grubunda mevcut müfredat araştırmacı tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmadan işlenmiştir. Uygulama süreci şu şekildedir:

- Araştırma öncesinde otantik öğrenmeye uygunluğu sebebiyle insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanında yer alan 5 kazanımın tamamı seçilmiştir.
- Araştırmanın planlı bir şekilde yürütülmesi amacıyla 5E modeline uygun bir şekilde 5 farklı ders planı hazırlanmıştır. Ders planlarında yer alan etkinliklerin otantik öğrenmenin özelliklerine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda otantik öğrenmenin iş birliği gerektirmesi sebebiyle bazı otantik öğrenme etkinliklerini öğrencilerin aileleri ile gerçekleştirmesi planlanmıştır. Ders planlarının değerlendirme bölümleri hazırlanırken süreç içerisinde doğal değerlendirmeler gerçekleştirilmesine önem verilmiştir. Ders planlarının hazırlık aşamasında tez ve makalelerde uygulanan otantik öğrenme etkinlikleri de dikkate alınmıştır. Ders planlarıyla ilgili uzman görüşünün alınmasının ardından planlara son hali verilmiştir.
- Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sosyo-ekonomik açıdan özelliklerini belirlemek amacıyla iki grup öğrencilerine kişisel bilgi formu uygulanmıştır.
- Uygulama öncesinde araştırmacı tarafından hazırlanan akademik başarı testi öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerini ve birbirlerine olan denkliklerini belirlemek amacıyla deney ve kontrol grubuna ön test olarak uygulanmıştır.
- Çalışmada kullanılmasına karar verilen sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği, öğrencilerin deney öncesi akademik risk alma düzeylerini belirlemek amacıyla deney ve kontrol grubuna ön test olarak uygulanmıştır.
- Deney ve kontrol grubunun denklikleri kişisel bilgi formu, akademik başarı ön testi ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma (SOARAÖ) ön testi verilerine dayanılarak yorumlanmıştır. Elde edilen veriler araştırmaya başlanabileceğini göstermiştir.
- Deney grubuna 6 hafta boyunca otantik öğrenmeye etkinliklerinden oluşan ders planları uygulanmıştır.
- Uygulamalar sonunda deney ve kontrol grubuna öğrencilerin başarı düzeylerini belirlemek amacıyla akademik başarı son testi uygulanmıştır.
- Otantik öğrenme uygulamalarının öğrencilerin akademik risk alma düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla deney ve kontrol gruplarına sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği son test olarak uygulanmıştır.

Otantik öğrenme sürecine yönelik öğrenci görüşlerini belirlemek amacıyla 6 hafta boyunca öğrenciler tarafından yazılan günlüklerden yararlanılmıştır

Veri Toplama Araçları

Bu başlık altında akademik başarı testi, sosyal bilgiler odaklı akademik riski alma ölçeğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Nicel Veri Toplama Araçları

Başarı testinin oluşturulma sürecinde öncelikle 5. Sınıf “ insanlar, yerler ve çevreler “ öğrenme alanında yer alan 5 kazanımı içeren 40 maddeden oluşan soru havuzu oluşturulmuştur. Ön deneme formu; 4 Sosyal Bilgiler öğretmenine, 4 akademisyene sunularak uzman görüşü alınmıştır. Ön deneme formu, 1 Türkçe öğretmeni tarafından dil anlatım yönünden incelenmiştir. Oluşturulan soruların Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesinin ardından 33 maddelik ön deneme formu oluşturulmuştur. Ön deneme formunun pilot uygulaması Ardahan İlinde öğrenim gören 108, 6. sınıf öğrencisi ile yapılmıştır. Madde analizleri sonucunda 20 soruluk nihai test oluşturulmuştur.

Akademik başarı testinde yer alan maddelerin Bloom taksonomisine göre dağılımı incelendiğinde bilgi basamağında 2, kavrama basamağında 9 maddenin bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte 9 maddenin analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerini barındırdığı söylenebilir.

Ön deneme formunun madde güçlük indeksleri incelendiğinde 6 maddenin 0,30 ile 0,49 arasında (orta güçlükte) ,24 maddenin 0,50 ile 0,69 arasında(kolay) güçlük, 3 maddenin 0,70-0,1 arası (çok kolay) indekse sahip olduğu görülmektedir. Madde ayırt edicilik indeksleri ile ilgili ise 23 maddenin 0,40 ve daha yüksek (çok iyi madde), 7 maddenin 0,30 ile 0,39 (oldukça iyi ama yine de geliştirilebilir) 1 maddenin 0.20-0.29 (düzeltmesi ve geliştirilmesi gerekir), 1 maddenin 0.19 ve daha küçük (çok zayıf mutlaka çıkarılmalı) indekse sahip olduğu görülmektedir. Akademik başarı testinin ölçüm güvenirliği, iki değerli ölçümlerde (0,1) tercih edilen Kuder Richardson 20 (KR-20) yöntemi ile hesaplanmıştır.
$$KR - 20P_{xx'} = k / (k - 1) * [1 - (\sum p_j q_j / \sigma_T^2)]$$
 Formülünden hareketle SPSS uygulaması ile hesaplanmıştır (Bademci, 2011). Hesaplamalar testin KR 20 değerinin ,70.5 ölçüm güvenirliğine sahip olduğu göstermiştir. Şencan’a (2005) göre, okul yerleştirmelerinde kullanılan testlerin güvenirlik katsayısının, 90 veya ,95 olması beklenirken ders başarısını ölçmeyi amaçlayan testlerin güvenirlik katsayıları ,50 ile ,60 değere kadar düşebilir. KR-20 formülü ile hesaplanan ölçüm güvenirlikleri 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Elde edilen sonuç 1’e yaklaştıkça testin ölçüm güvenirliğinin yükseldiği kabul edilmektedir (Ercan ve Kan 2004).

Literatür incelendiğinde akademik risk alma davranışı ile ilgili ölçek geliştirme-uyarlama çalışmalarının bulunduğu görülmektedir (Korkmaz- Baylav, 2002; İlhan ve Çetin, 2013) . Ancak literatürde yer alan sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeğinin tek örneği Gezer ve ark.'a (2014) aittir. Gezer ve ark. (2014), geliştirdikleri SOARAÖ ile öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersinde akademik güçlüklerle mücadele etme konusundaki cesaretlerini ve yaşadıkları başarısızlıklar ardından ne derece toleranslı davranabildiklerini ölçmeyi amaçlanmıştır.

21 maddeden oluşan ölçekte, “Kesinlikle Katılıyorum (5 puan)”, “Katılıyorum (4 puan)”, “Kararsızım (3 puan)”, “Katılmıyorum (2 puan)” ve “Kesinlikle Katılmıyorum (1 puan)” şeklinde beşli likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Ölçek “Akademik Risk Almaya Yaklaşma (ARAY)” ve “Akademik Risk Almaktan Kaçınma (ARAK)” olmak üzere iki boyutlu bir yapıya sahiptir. ARAY boyutunda, öğrencilerin güç işlemleri tercih etme eğilimi ile başarısızlık sonrası toparlanma eğilimini destekleyen 16 madde bulunmaktadır. ARAK boyunda ise öğrencilerin başarısızlık sonrası olumsuzluk eğilimini yansıtan 5 madde yer almaktadır. Bu araştırmada ölçekte yer alan 17, 18, 19, 20 ve 21. maddeler başarısızlık sonrası olumsuzluk eğilimini içerdiği için tersten kodlanmıştır.

Gezer ve ark. (2014), SOARAÖ’de maddelerin toplam puanı üzerinden yordama gücünü saptamak ayrıca ayırt edicilik düzeylerini belirlemek için madde analizi yapmışlardır. Bu aşamada, düzeltilmiş madde toplam korelasyonu dikkate alınmış ve %27’lik alt-üst grup karşılaştırmaları yapılmıştır. Düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının ARAY alt ölçeği için ,24 ile ,55 arasında ve ARAK alt ölçeği için ,33 ile ,48 arasında sıralandığı ve % 27’lik alt ve üst grup arasındaki farklara ilişkin t değerlerin ölçekte yer alan bütün maddeler için anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, SOARAÖ’deki bütün maddelerin ayırt edici olduğunu göstermektedir.

Ölçek hazırlayıcıları, SOARAÖ’nün güvenilirliğini iç tutarlılık yöntemi ile hesaplamışlar ve iç tutarlılık katsayısını ölçeğin geneli için ,78 bulmuşlardır. Bu araştırmada bizim tarafımızdan bulunan iç tutarlılık katsayı değeri ise ölçeğin geneli için ,89 dur. Bu değer SOARAÖ’nün araştırmamızda uygulanabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmanın nitel verileri, deney grubu öğrencilerinin otantik öğrenme sürecine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla, öğrenci günlüklerinden elde edilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında öğrenciler günlük tutma noktasında sınırlandırılmamış veya yönlendirilmemiştir. Ancak öğrenciler 6 hafta boyunca Sosyal Bilgiler dersine yönelik görüşlerini içeren günlükler tutma noktasında teşvik edilmiştir. Uygulama haftalarının bitiminde öğrenci günlükleri araştırmacı tarafından incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Verilerin analizi

Nicel Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde IBM SPSS Statistics 20 programından yararlanılmıştır. Akademik başarı testinin ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeğinin analiz türünü saptamak için normallik testleri yapılmıştır. Tablo 2’ de araştırmada kullanılan nicel verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri belirtilmiştir.

Tablo 2. Akademik Başarı Testi ve Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Ölçeğinin Normallik Testi Sonuçları

Test Türü	Gruplar	Çarpıklık	Basıklık
Akademik Başarı Testi	Deney ön test	,574	-,224
	Kontrol ön test	,188	-,712
	Deney son test	-,488	-,625
	Kontrol son test	-,085	-1,289
Test Türü	Gruplar	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma	Deney ön test	-,513	-,451
	Kontrol ön test	-,783	,565
	Deney son test	-,636	-,532
	Kontrol son test	-,241	-,071

Çarpıklık ve basıklık değerleri -1,96 ve +1,96 aralığında yer aldığı durumlarda dağılım normal kabul edilmektedir (Can, 2014: 85). Buna göre Tablo 13 incelendiğinde; akademik başarı testinin ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği testlerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,289 ve +,574 arasında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda verilerin dağılımının normal olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırmada nicel verilerin analizinde Non-Parametrik analiz tekniklerinden Mann-Whitney U-testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu testin t testi yerine tercih edilmesinde deney (18) ve

kontrol (21) grubundaki öğrenci sayısının 30'dan az olması etkili olmuştur (Büyüköztürk, 2018).

Nitel Verilerin Analizi

Nitel veri analizi; gözlem, belge inceleme, görüşme gibi veri toplama yöntem ve teknikleri ile elde edilen verilerin düzenlendiği, kategorilere ayrıldığı, temaların keşfedildiği ve sonuçta tüm bu sürecin raporlaştırıldığı bir etkinlikler toplamıdır (Özdemir, 2010). Bu amaçla araştırmacı okuduklarını, gözlemlediklerini ve katılımcılardan elde ettiği verileri yorumlar, sadeleştirir ve sağlamlaştırır (Çelik ve ark. 2020).

Araştırmanın nitel veri boyutu belge incelemesi olarak tasarlanmıştır. Konuya ilişkin nitel veriler uygulama süresince deney grubu öğrencilerinin tuttıkları günlüklerden elde edilmiştir. Bu bağlamda katılımcı görüşleri kaydedilmiş ve analiz edilmiştir. Günlüklerin içerik analizinde takip edilen basamaklar şöyledir:

1. Verilerin kodlanması
2. Kod ve temaların oluşturulması
3. Kod ve temaların düzenlenmesi
4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Eysenbach ve Köhler, 2002)

Bu bağlamda öncelikle öğrenci günlükleri deney grubunda yer alan her öğrenciyi temsilen 1'den 18'e kadar olacak şekilde numaralandırılmıştır. Günlükler hafta hafta sınıflandırılmıştır. Temaların belirlenmesinde, amacın yansıtılması önemli olduğundan öğrencilerin öğretimin niteliğine dönük ifadeleri dikkate alınmış ve uzmanlar görüş ayrılığında olmaksızın görüş birliğinde temaları belirlemişlerdir ve böylece Miles ve Huberman formülü'nün (1994) kullanılmasına gerek kalmamıştır. Son olarak elde edilen bulguların yorumlanması gerçekleştirilmiştir. Strauss ve Corbin'in (1990) nitel verileri analiz etme yönteminden faydalanılarak verilerden çıkarılan kavramlara göre temalar oluşturulmuştur. Temaların oluşturulmasında, tekrar eden veya benzerlik gösteren ifadeler dikkate alınmıştır. Öğrencilerin günlükleri 6 hafta boyunca her hafta değerlendirilerek çalışmaya yansıtılmıştır. Son olarak elde edilen bulguların yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Bu başlık altında deney ve kontrol gruplarından elde edilen nicel ve nitel verilere ilişkin bulgular ve yorumları sunulmuştur.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmada deney ve kontrol gruplarının insanlar yerler ve çevreler öğrenme alanı konuları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla ön test uygulamasından aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklar Mann-Whitney U testiyle karşılaştırılmıştır. Mann-Whitney U testinde $p > 0,05$ sonucu iki grup

arasında fark yoktur. $p < 0,05$ sonucu iki grup arasında fark vardır anlamına gelmektedir (Cevahir, 2020). Akademik başarı testi ön testinde elde edilen bulgular Tablo 3’de belirtilmiştir.

Tablo 3. Akademik Başarı Ön Test Puanlarının Karşılaştırılması

Öğrenci					
Grupları	N	X	Ss	U	P
Deney	18	19,56	352,00	181,000	,835
Kontrol	21	20,38	428,00		

Buna göre Mann Whitney U testinde deney ve kontrol grubu ön test puanlarında iki grup arasında fark yoktur sonucuna ulaşılmıştır. Deney ve kontrol grupları arasındaki farklar istatistiksel olarak $p > 0,05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu bulgular deney ve kontrol grupları için anlama testi açısından araştırmaya başlanabileceğini göstermektedir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Otantik öğrenme uygulamalarının deney ve kontrol gruplarının akademik başarı testinde anlamlı farklılık oluşturup oluşturmadığının anlaşılması amacıyla iki gruba akademik başarı son testi uygulanmıştır. Deney ve kontrol grubunu son test puanlarının Mann-Whitney U testine göre karşılaştırılması Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Akademik Başarı Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Öğrenci					
Grupları	N	X	Ss	U	P
Deney	18	24,25	436,50	112,500	,030
Kontrol	21	16,38	343,50		

Buna göre Tablo’4 de görüldüğü üzere, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin akademik başarı son testi açısından aralarındaki farka ilişkin U değeri 112,500 olarak hesaplanmış ve $p < 0,05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin başarı testi açısından aralarındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda deney ve kontrol grubu arasındaki akademik başarı puanlarında oluşan farkın deney grubunun lehine olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin akademik başarılarının artmasında otantik

öğrenme yaklaşımının etkili olduğunu göstermektedir. Akademik başarı testine ilişkin ön test ve son test aritmetik ortalama puanları Tablo 5’de belirtildiği gibidir.

Tablo 5. Akademik Başarı Testi Ön Test ve Son Test Aritmetik Ortalama Puanları

Öğrenci Grupları	Ön test ortalama puan	Son test ortalama puan
Deney	34,72	73,61
Kontrol	35,47	59,52

Deney grubu öğrencilerinin akademik başarı ön test puanlarının aritmetik ortalaması 34,72 olarak, kontrol grubu öğrencilerinin ön testten aldığı puanların aritmetik ortalaması ise 35,47 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda iki gruba ait aritmetik ortalama puanlarında bir denkleğin söz konusu olduğu söylenebilir. Deney grubu öğrencilerin son test puanlarının aritmetik ortalaması 73,61 şeklinde, kontrol grubunun son testten aldığı puanların aritmetik ortalaması ise 59,52 şeklinde hesaplanmıştır. Buna göre iki grubunda ön test ile son test puanları arasında bir artış söz konusudur. Ancak deney grubu öğrencilerin ortalama puanları, kontrol grubu öğrencilerinin puanları ile karşılaştırıldığında deney grubu lehine belirgin düzeyde artış olduğu görülmektedir.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın başlangıcında deney ve kontrol gruplarının sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla ön test uygulanmıştır. Ardından aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklar Mann-Whitney U testiyle karşılaştırılmıştır. Farklar sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği için Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Ölçeği Ön Test Puanlarının Karşılaştırılması

Öğrenci Grupları	N	X	Ss	U	P
Deney	18	22,72	409,00	140,0	,174
Kontrol	21	17,67	371,00		

Tablo 6 da belirtildiği üzere otantik öğrenme uygulamaları öncesinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyleri açısından aralarında fark olup olmadığı Mann Whitney U testine göre istatistiksel olarak $p>0,05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu bulgular deney ve kontrol grupları için Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme uygulamalarının akademik risk alma düzeyine etkilerinin araştırmaya başlanabileceğini göstermektedir.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme uygulamalarının öğrencilerin akademik risk alma düzeyine etkisini gözlemlemek amacıyla her iki grupta yer alan öğrencilerin son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği son test puanlarıyla ilgili bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Ölçeği Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Öğrenci Grupları	N	X	ss	U	P
Deney	18	24,69	518,50	90,50	,005
Kontrol	21	14,53	261,50		

Tablo 7 de görüldüğü üzere, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeğinden aldıkları son test puanları açısından aralarındaki farka ilişkin U değeri 90,50 olarak hesaplanmış ve $p<0,05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyleri açısından aralarında anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir. Ulaşılan bu bulgu otantik öğrenmenin öğrencilerin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyinin artırılmasında etkili olacağını göstermektedir. SOARAÖ’ye ilişkin ön test ve son test aritmetik ortalama puanları Tablo 8’de belirtildiği gibidir.

Tablo 8. SOARAÖ’ye İlişkin Ön Test ve Son Test Aritmetik Ortalama Puanları

Öğrenci Grupları	Ön test ortalama puan	Son test ortalama puan
Deney	72,05	80,22
Kontrol	70,19	68,85

Deney grubu öğrencilerinin SOARAÖ ön testi puanlarının aritmetik ortalaması 72,05 olarak, kontrol grubu öğrencilerinin ise 70,19 olarak hesaplanmıştır. Deney grubu öğrencilerin SOARAÖ son test puanlarının aritmetik ortalaması 80,22 olarak, kontrol grubunun son testten aldığı puanların aritmetik ortalaması ise 68,85 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda deney ve kontrol grubu ön test puanları aritmetik ortalamalarının denkliğinden söz edilebilirken, son test puanları aritmetik ortalamalarında deney grubu lehine bir sonuç elde edildiğinden bahsedilebilir. Kontrol grubu öğrencilerinin SOARAÖ ön test ve son testten aldıkları puanların aritmetik ortalamasında anlamlı bir artışın olmadığı görülmektedir.

Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Otantik öğrenme uygulamaları sürecine ilişkin öğrenci görüşlerinin daha kolay anlaşılması adına günlüklerden elde edilen bulgular tablo haline getirilmiştir. Otantik öğrenmeye ilişkin öğrenci günlüklerinden elde edilen tema ve örnek ifadeler ile belirtilen bulgular şu şekildedir (Tablo 9):

Tablo 9. Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 1. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
1. Hafta	Eğlenceli bulma (6)	“Etrafı izledik çevremizde gördüklerimizi konuştuk, dağlar, akarsular vardı. Çok eğlendik sonra ellerimizle dağ yaptık.” Ö7
	Merak uyandırıcı bulma (3)	“Öğretmen köyde gezintiye çıkacağımızı söyleyince neler yapacağımızı merak ettim.” Ö1
1. Hafta	Mutlu olma (3)	“ Derste yaptığımız etkinlikler sırasında kendimi çok mutlu ve heyecanlı hissettim.” Ö11
	Aktif olma (2)	“Sürekli bir şeyler yaptık önce köyü gezdik. Sınıfta yeryüzü şekillerinin maketini yaptık.” Ö2

Tablo 9 incelendiğinde otantik öğrenme uygulamalarının 1. haftasında deney grubu öğrencilerinin bu süreci eğlenceli (6), merak uyandırıcı (3), mutluluk hissi veren (3), aktif (2) olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Otantik öğrenme uygulama sürecinin 2. Haftasına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 10’ da belirtilmiştir.

Tablo 10 Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 2. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
2. Hafta	Merak uyandırıcı bulma (6)	“ Hilal hoca bir maket getirdi. Bu dersi merakla bekliyordum. Maketin içine boya, soda falan döktük sanki bir patlama gibi oldu.” Ö5
	Eğlenceli bulma (6)	“Oynadığımız oyunda çok eğlendim. Kelimeleri anlatırken hızlı olmaya çalıştım bu yüzden biraz heyecanlandım ama çok güzeldi.” Ö11
	Heyecan verici bulma (4)	“Öğretmenim volkan olduğunu söyledi. Patlatacakmışız çok heyecanlandım.”Ö10
	Dersi akıcı bulma (3)	“ Bugün sosyal dersi çok hızlı ve güzel geçti” Ö8

Tablo 10 incelendiğinde otantik öğrenme uygulamalarının 2. Haftasında deney grubu öğrencilerinin bu süreci merak uyandırıcı (6), eğlenceli (6), heyecan verici (4) ve akıcı (3) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir.

Otantik öğrenme uygulama sürecinin 3. Haftasına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 11’de belirtilmiştir.

Tablo 11. Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 3. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
3. Hafta	Eğlenceli bulma (8)	“Bugün derste iyi güldüm. Hala aklıma gelince gülüyorum bu derste çok eğlendim.”Ö13
	Mutlu olma (4)	“Oyunda çok iyiydim tüm soruları doğru yapınca çok mutlu oldum. Takımdaki bazı arkadaşlarım kötüydü.”Ö4
	Heyecan verici bulma (4)	“Dersi dışarıda işlemek değişik ve heyecanlı oluyor. Bu dersi ve öğretmenimi çok seviyorum.” Ö3
	Merak uyandırıcı bulma (4)	“O çiçeğin ne olduğunu düşündük. Öğretmenim karadeniz bölgesinde yetişir dedi. Çok merak ettim. Herkes düşündü.” Ö6
	Zorlayıcı bulma (4)	“Bardaklara bilgileri sokmak zordu çok hızlı yapmak gerekti.” Ö9

Tablo 11 incelendiğinde otantik öğrenme uygulamalarının 3. Haftasında deney grubu öğrencilerinin bu süreci eğlenceli (8), mutluluk hissi veren (4), heyecan verici (4) ve merak uyandırıcı (4) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bunun yanında bazı uygulamaların öğrenciler tarafından zorlayıcı (4) bulunduğu da günlüklere yansdığı görülmektedir.

Otantik öğrenme uygulama sürecinin 4. Haftasına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 12’de belirtilmiştir.

Tablo 12. Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 4. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
4. Hafta	Heyecan verici bulma (7)	“Madenlere bakma sırası bana gelene kadar heyecanla bekledim. Sanırım adı floritdi rengi çok güzeldi en çok onu sevdim.” Ö4
	Eğlenceli bulma (7)	“ Oyunda arkadaşımı Ankara’ya gitmek için ikna etmeye çalıştım. Sonra diğer arkadaşlarımızın yanına geçtik çok eğlenceliydi.” Ö15
	Mutlu olma (6)	“ Ailemin Ardahan’a nereden geldiğini öğrendiğim için mutlu oldum. Hiç bunu sormamıştım.” Ö12
	Merak uyandırıcı bulma (4)	“Madenleri kokladım acaba tatları var mıydı öğretmen koklayabilirsiniz ama ağzınıza sürmeyin dedi bazıları tuzu yalıyor gibi yaptı güldüm.” Ö7
	Düşündürücü bulma (1)	“ Bu ders kendimi tanımamı düşünmemi sağlıyor.” Ö2

Tablo12 incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin otantik öğrenmenin uygulandığı 4. haftaya ilişkin heyecan verici (7), eğlenceli (7), mutluluk hissi veren (6), merak uyandırıcı (4) ve düşündürücü (1) bir süreç şeklinde görüş belirttiği görülmektedir.

Otantik öğrenme uygulama sürecinin 5. haftasına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 13’de belirtilmiştir.

Tablo 13. Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 5. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
	Eğlenceli bulma (9)	“Deney yapmak ilginç ve eğlenceli böyle etkinlikler daha çok hoşuma gitti.” Ö15

5. Hafta	Merak uyandırıcı olma (7)	“Çantanın içinde neler olduğunu gördük. Bazı eşyaların ne işe yaradığını merak ettim öğretmenime sordum.” Ö6
	Mutlu olma (7)	“ Perşembe ve salı günleri sosyal bilgiler dersi olduğu için çok seviniyorum.” Ö4
	Başarısız olma (2)	“Öğretmenin sorduğu sorulara cevap veremiyorum. Sadece öğretmene bakıyorum.” Ö16

Tablo 13 incelendiğinde otantik öğrenme uygulamalarının 5. Haftasında deney grubu öğrencilerinin bu süreci eğlenceli (9), merak uyandırıcı (7), mutluluk hissi veren (7) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bunun yanında bazı öğrencilerin süreç içerisinde istediği başarıyı elde edememeleri yönünde ifadelerinin günlüklere yansdığı görülmektedir.

Otantik öğrenme uygulama sürecinin 6. Haftasına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 14 de belirtilmiştir.

Tablo 14. Otantik Öğrenme Sürecinin Öğrenci Günlüklerine Yansıması 6. Hafta

Hafta	Tema	Örnek İfadeler
6. Hafta	Eğlenceli bulma (10)	“Öğretmen yazdığımız hikâyeleri okuduğunda çok eğlendim Mertlerin hikâyesi çok komik olmuş.” Ö12
	Mutlu olma (5)	“Bugün ki Sosyal Bilgiler dersi de güzel geçti grup arkadaşlarımı da sevdiğim için daha mutluydum.” Ö17
	Araştırma yapma (3)	“Araştırma ödevlerini her zaman daha çok seviyorum. Yeni bilgiler öğreneceğim için sabırsızlanıyorum.” Ö15

Tablo 14 incelendiğinde otantik öğrenme uygulamalarının 6. Haftasında deney grubu öğrencilerinin bu süreci eğlenceli (10), mutluluk hissi veren (7) bir süreç olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte otantik öğrenmede bazı öğrencilerin “araştırma yapma” teması etrafında olumlu ifade (Ö15) belirttiği görülmektedir.

Öğrenci günlükleri incelendiğinde “eğlenceli bulma” temasına ilişkin ifadelerin uygulama süreci haftalarının tümünde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada öğrenciler tarafından otantik öğrenme uygulamalarının kullanıldığı 6 haftalık sürecin eğlenceli

bulunduğu düşünülebilir. Bununla birlikte “mutlu olma temasına ilişkin ifadelerin 5 hafta boyunca günlüklere yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin otantik öğrenme sürecinde kendilerini mutlu hissettiği düşünülebilir. Ayrıca “merak uyandırıcı bulma” temasına ilişkin ifadelerin 4 hafta ve “heyecan verici bulma” temasına ilişkin ifadelerin 3 hafta boyunca günlüklere yansıyan yoğun ifadelerden olduğu görülmektedir.

Öğrenci günlükleri incelendiğinde “zorlayıcı” ve “başarısız olma” temaları kapsamında bazı olumsuzluk bildiren ifadelerin günlüklere yansıdığı görülmektedir. Bu noktada doğal olarak bireysel farklılıkların etkisi ile her otantik öğrenme etkinliğinin her öğrenciye hitap etmediği düşünülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Deney ve kontrol grubunun ABT’den elde edilen ön test ve son test puanlarının aritmetik ortalamaları incelendiğinde, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puanları arasında son test lehine bir artışın olduğundan bahsedilebilir. Bu noktada iki gruba ait akademik başarı düzeylerinde artış olmasıyla birlikte deney grubu öğrencilerinin aritmetik ortalamalarında belirgin bir artışın olduğundan söz edilebilir. Literatür incelendiğinde bu sonuca benzer bulguların olduğu çalışmalardan söz edilebilir. Karakuş (2006), 4.sınıf Sosyal Bilgiler dersinde yapıcı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımlarının öğrencilerin akademik başarısını arttırdığını belirtmektedir. İneç (2017), 6. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde geo medya destekli otantik öğrenme yaklaşımının uygulanmasının akademik başarı üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Güneş, Arıkan ve Çetin (2020), otantik öğrenme etkinliklerinin Sosyal Bilgiler dersinde coğrafi bilgi sistemine yönelik tutumlara ve başarıya etkisi ile ilgili araştırmasında 5. Sınıf düzeyindeki öğrencilerin akademik başarısında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gürgil (2018), Sosyal Bilgiler öğretiminde otantik öğrenme yaklaşımının akademik başarıya etkisi ile ilgili araştırmasının sonucunda, otantik öğrenme etkinliklerinin 5. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin akademik başarılarında olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erten (2020), öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergilemelerinde ve akademik başarılarının artmasında otantik öğrenmenin etkili olduğunu belirtmektedir. Yıldırım (2020), araştırmasında Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenme etkinliklerinin akademik başarı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.

Koçyiğit ve Zembat (2013), otantik görevlerin okul öncesi öğretmen adaylarının başarılarına etkisi ile ilgili ön test-son test kontrol gruplu deneysel çalışmada deney grubu öğrencilerinin akademik başarısında anlamlı bir artış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nas (2020), 5.sınıf fen bilgisi dersi kapsamında yürüttüğü otantik öğrenme yaklaşımına dayalı araştırma ve sorgulama temelli etkinliklerin akademik başarıları ve yaratıcı problem çözmeye etkisi ile ilgili araştırma sonucunda öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir. Aydın (2019), otantik öğrenme ortamlarının 4.

sınıf matematik ders başarısı ve akademik öz güvenlerine etkisi ile ilgili araştırmasında, otantik öğrenme etkinliklerinin öğrencilerin ders başarısı üzerinde faydalı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nitekim bizim araştırmamızda dahil olmak üzere gerek sosyal bilgiler gerekse diğer disiplinler kapsamında yapılan araştırmalara dayanılarak otantik öğrenme uygulamalarının öğrenci başarısını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmanın başlangıcında deney ve kontrol gruplarına uygulanan ön test sonucunda iki grup arasında sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyleri açısından anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Mann-Whitney U testine göre elde edilen bulgular iki grup arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir. Bu bulgu öğrencilerin araştırma öncesinde eşit şartlarda olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Deney ve kontrol grubuna otantik öğrenme uygulamaları sonrasında uygulanan son test puanlarında Mann-Whitney U testine göre deney grubu lehine anlamlı bir sonuç elde edildiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgu otantik öğrenmenin öğrencilerin sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyinin artmasında etkili olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Öğrencilerin SOARAÖ'den aldıkları ön test ve son test aritmetik ortalama puanları incelendiğinde bu bulguların desteklendiği görülmektedir.

Korkmaz-Baylav'a (2002) göre akademik risk alma davranışının boyutlarını başarısızlıktan sonra yeniden toparlanma ve etkin olma eğilimi, güç işlemleri tercih etme eğilimi, başarısızlık sonrası olumsuzluk eğilimi ve ödev yapmama eğilimi oluşturmaktadır. Bu noktada öğrencilerin her an yaşayabilecekleri başarısızlık sonrasında toparlanabilme eğilimleri, cesaret göstererek kolay işlemler yerine güç işlemleri tercih edebilme eğilimlerinin otantik öğrenme uygulamalarından olumlu yönde etkileneceği düşünülmektedir. Ayrıca başarısızlık sonrası olumsuzluk eğilimi ile ödev yapmama eğiliminin otantik öğrenme uygulamaları ile zayıflayabileceği düşünülmektedir.

Ünal (2019), kuantum öğrenme modelinin 7. sınıf öğrencilerinde Sosyal Bilgiler dersi başarılarına, kaygılarına, üst bilişsel farkındalıklarına ve akademik risk alma eğilimlerine etkisini araştırdığı çalışmada ulaşılan verilere göre kuantum öğrenme modelinin öğrencilerin akademik risk alma eğilimlerini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Kuantum öğrenmenin akademik risk alma düzeyine olumlu etki etmesi, araştırmanın Sosyal Bilgiler dersi kapsamında yürütülmesi ve bir öğrenme modelinin akademik risk alma davranışını olumlu yönde etkilemesi açısından araştırmamızda elde edilen sonuçlar ile örtüşebileceği düşünülebilir.

Korkmaz- Baylav (2002), fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözme ve akademik riske etkisi ile ilgili deneysel çalışmasının sonucunda proje tabanlı öğrenme ile öğrencilerin akademik risk alma düzeyleri arasında deney grubu lehine anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Yıldız (2012), ortaöğretim 10. sınıf biyoloji dersinin proje tabanlı öğrenme yaklaşımı kullanılarak işlenmesi durumunda öğrencilerin yaratıcı düşünme becerisi, akademik risk alma düzeyi ve problem çözme becerisinin gelişimi üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Bu araştırma

sonucunda edinilen bulgular; deney grubunda bulunan öğrencilerin ilgili ders kapsamında yaratıcı düşünme becerisinde, akademik risk alma düzeyinde ve problem çözme becerisinde kontrol grubunda bulunan öğrencilere kıyasla anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki araştırma proje tabanlı öğrenmenin akademik risk alma davranışını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak Çiftçi (2006), Sosyal Bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin 6. sınıf öğrencilerin akademik risk alma düzeylerine, problem çözme becerilerine, erişilerine, kalıcılığa ve tutumlarına etkisi ile ilgili araştırmasının sonucunda proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ile geleneksel yaklaşımın uygulandığı kontrol grubunun ön test ve son test sonuçlarına göre öğrencilerin akademik risk alma düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmadığını belirtmiştir.

Diker (2019), ise iş birliğine dayalı öğrenme yaklaşımının 6. sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi ile ilgili araştırmasının sonucunda elde edilen bulgulara göre iş birliğine dayalı öğrenme yaklaşımlarından öğrenci takımları başarı bölümleri tekniğinin akademik risk alma düzeyi ve problem çözme becerileri bakımından anlamlı bir farklılık oluşturmadığını belirtmiştir. Buna göre bazı araştırmalar akademik risk alma davranışının arttırılması ile ilgili olumlu sonuçlar ortaya koyarken bazı araştırmalarda anlamlı ilişkilerin bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda akademik risk alma davranışının arttırılmasında her öğretim yöntem ve tekniğinin etkili olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca farklı sınıf düzeylerinde ve farklı dersler kapsamında akademik risk alma davranışının değişkenlik gösterebileceği düşünülebilir.

Çetin ve ark (2014), olumsuz değerlendirilme korkusu ile akademik risk alma arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanan çalışmada olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik risk alma arasında anlamlı ilişki tespit etmiştir. Akademik risk alma davranışında öğrenci, hata yapma veya diğerlerinden daha az yetkin görünme riskine karşılık bu davranışı sergilemektedir. Bu noktada öğrenci olumsuz değerlendirilme ihtimaline karşın cesaret gösterebilmektedir. Bizim araştırmamızda yer alan otantik öğrenme uygulamalarının akademik risk alma düzeyine etkileri ile ilgili bulgular incelendiğinde öğrencilerin akademik risk alma düzeyleri arttığı için olumsuz değerlendirilme korkularının da azalabileceği düşünülebilir.

Uzun ve Çokluk-Bökeoğlu (2019), araştırmasında sosyo-ekonomik düzey ve akademik risk alma davranışı değişkenlerinin akademik başarı üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu, olumsuz değerlendirilme korkusunun akademik başarı üzerindeki etkisinin negatif yönde olduğunu belirtmektedir. Tay, Özkan ve Tay (2009), akademik risk alma davranışının akademik başarıyı etkileyen kritik bileşenlerden biri olduğunu belirtmektedir. Bizim araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar dikkate alındığında otantik öğrenmenin hem akademik başarı hem de akademik risk alma düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Bu noktada akademik risk alma ile akademik başarı arasındaki pozitif ilişkiye dayanarak otantik öğrenme etkinliklerinin akademik başarı ve

akademik risk alma düzeylerinde artış sağlaması ile olumsuz değerlendirilme korkusunu azaltabileceği düşünülebilir.

İlhan ve ark. (2013), ders çalışma becerileri ile akademik risk alma arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında ders çalışma becerileri ve akademik risk alma arasında anlamlı ilişki tespit etmiştir. Akça (2017), ortaokul öğrencilerinin fene yönelik zihinsel risk alma algıları ile fen kaygıları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında öğrencilerin fene yönelik risk alma düzeylerinin yüksek, fen kaygı düzeylerinin ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte kaygı düzeyi yüksek olan öğrencilerin fen dersinde zihinsel risk alma eğilimlerinin düşük olacağı tespit edilmiştir. Bu araştırma ile kaygı düzeyi ile akademik risk alma arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda otantik öğrenme uygulamaları ile akademik risk alma davranışı arasındaki anlamlı ilişki göz önüne alındığında akademik risk alma düzeyinin artmasıyla derse yönelik kaygı düzeyinin azalabileceği düşünülebilir. Öğrenci günlüklerinden elde edilen veriler incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin otantik öğrenme süreci ile ilgili olumlu görüşler belirttiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda öğrencilerin otantik öğrenme etkinlikleri ile işlenen Sosyal Bilgiler dersini eğlenceli, merak uyandırıcı, heyecan verici, mutluluk hissi veren ve aktif bir süreç olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bazı öğrencilerin uygulamalar sırasında ulaşmak istediği başarıyı elde edememesinin ve bazı etkinliklerin zorlayıcı bulunmasının da günlüklere yansıdığı görülmektedir.

Öğrenci günlüklerinden edinilen bu bulgu ve sonuçların literatürde ulaşılan diğer sonuçlar ile desteklendiği görülmektedir. Buna göre yerli literatürde; Güneş, Arıkan ve Çetin (2020), otantik öğrenme etkinliklerinin Sosyal Bilgiler dersinde coğrafi bilgi sistemine yönelik tutumlara ve başarıya etkisini araştırdığı çalışmasında öğrenciler Sosyal Bilgiler dersinden sıkılmadıklarını, sınıfta yaptıkları etkinlikler sayesinde derslerde daha aktif olduklarını ve derse katıldıklarını belirtmiştir. Yıldırım (2020), öğrencilerin otantik öğrenme sürecindeki öğrenmeleri yaparak, yaşayarak, eğlenerek, hayal ederek, gezerek gerçekleşen öğrenmeler olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Önger (2019), çalışmasında otantik öğrenme yaklaşımının uygulandığı 5.sınıf Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin derse karşı motivasyonlarının arttığını, konuların somut, anlamlı ve eğlenceli hale geldiğini belirtmiştir. Öğrencilerin uygulamalar sırasında çoğunlukla eğlendikleri, otantik öğrenme sürecinden zevk aldıkları, buna benzer uygulamalar yapmak istedikleri görülmüştür. Bu bağlamda öğrencilerin otantik öğrenme yaklaşımına göre uygulanan Sosyal Bilgiler dersine ilişkin olumlu görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Turan (2019) yüksek lisans öğrencileriyle yürüttüğü araştırmasında elde ettiği öğrenci görüşlerine göre otantik öğrenme temelli çevre eğitiminin öğrenmeyi kolaylaştırdığını, öğrenmelerin zihinde daha gerçekçi bir biçimde yerleştiğini, daha duyarlı bir gençlik yetiştirme noktasında verimli görüldüğünü belirtmiştir. Aydın (2019), otantik öğrenme ortamlarının matematik ders başarısı ve akademik öz güvene etkisi ile ilgili araştırmasında, öğrencilerin dersi eğlenerek öğrendiği ve derse karşı ilgilerinin arttığını çalışma bulgularında belirtmiştir. Gürdoğan (2014), öğretmen adaylarının otantik öğrenme yaklaşımının uygulanabilirliğinin ve görüşlerinin belirlenmesi ile ilgili yaptığı

araştırmada öğretmen adaylarının otantik öğrenme yaklaşımı ile işlenen derslerde motivasyonun arttığı ve öğrenmenin daha eğlenceli hale geldiği noktasında görüş belirttiği sonucuna ulaşmıştır. Hamurcu (2016), otantik öğrenme yaklaşımı doğrultusunda yapılan etkinliklerin etkinliklerinin öğrenciler tarafından eğlenceli bulunduğu sonucuna ulaşmıştır

Nicaise ve ark. (2000), otantik sınıflara yönelik öğrencilerin bakış açılarını incelemeyi amaçladığı çalışmada öğrencilerin çoğunluğu tarafından olumlu bir deneyim, gerçek dünya ile ilgili, eğlenceli ve heyecan verici olarak nitelendirildiği sonucuna ulaşmıştır. Perry (2011), öğrencilerin otantik öğrenme çalışmalarına ilişkin görüşlerini incelemeyi amaçladığı çalışma sonucunda öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin kişiye özel, amaca uygun, anlamlı ve aktif katılıma dayalı olmasını istediklerini göstermiştir. Öğrenciler ne istediklerini bilmekte ve öğretmenlerinden kendi gelişimleri için istedikleri öğrenme deneyimlerini sunmalarını beklemekte olduğu belirtilmiştir. Öğrencilerin eğlenerek öğrenmek istedikleri ancak onlar için daha da önemlisinin gerçek ve anlamlı öğrenmeler gerçekleştirme olduğu araştırma sonucunda belirtilmiştir.

Nitekim ulaşılan bulgular ve sonuçlar dikkate alındığında Sosyal Bilgiler dersinde otantik öğrenmenin kullanılması öğrencilerin akademik risk alma ve akademik başarı düzeylerini olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte otantik öğrenme uygulamaları Sosyal Bilgiler dersinin daha eğlenceli, merak uyandırıcı, heyecan verici, aktif bir süreç olma noktasında etkili olacağı söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin günlüklerine yansıyan “mutluluk hissi veren” teması etrafında belirttikleri ifadeler kapsamında öğrencilerin okulda geçirdikleri zamanda kendilerini mutlu hissetmeleri bağlamında önemli görülebilir.

Öneriler

Otantik öğrenmenin 5. sınıf öğrencilerinin akademik başarı ve sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma düzeyine etkileri ile ilgili bu araştırmanın bulgularından yola çıkılarak aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

1. Otantik öğrenme öğrenci merkezli bir sürece sahiptir. Bu bağlamda otantik öğrenme etkinliklerinin tasarlanmasında bu durumun göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır.
2. Otantik öğrenme etkinliklerinin planlanmasında öğretmenlere iş düşmektedir. Öğretmenlerin otantik öğrenme sürecini planlarken amaç ve zaman faktörlerine dikkat etmeleri önerilebilir.
3. Öğretmenlere bu değişkenlere olumlu yönde olacağı düşünülen otantik öğrenme uygulamalarını derslerinde kullanmaları önerilebilir.

4. Bu araştırma 5. Sınıf Sosyal Bilgiler dersi “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı ile sınırlı tutulmuştur. Otantik öğrenmenin diğer sınıf düzeylerinde ve öğrenme alanlarında etkilerinin araştırılabileceği önerilebilir.

5. Sosyal Bilgiler dersi kapsamında otantik öğrenme veya kuantum öğrenmede olduğu gibi farklı konularda sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeği kullanılarak öğrencilerin akademik risk alma düzeyleri ölçülebilir.

Kaynaklar

Akça, B. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin fene yönelik zihinsel risk alma davranışları ile fen kaygıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.

Åkerblom, D., & Lindahl, M. (2017). Authenticity and the relevance of discourse and figured worlds in secondary students' discussions of socioscientific issues. *Teaching and Teacher Education*, 1(65), 205-214.

Aydın, O. (2019). *Otantik öğrenme ortamlarının 4. sınıf matematik ders başarıları ve akademik özgüvenlerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Balcı, Şura Hilal. (2021). *Otantik Öğrenmenin Akademik Başarı ve Sosyal Bilgiler Odaklı Akademik Risk Alma Düzeyine Etkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rize.

Baştürk, G. (2019). *Otantik öğrenme uygulamalarının öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ve sosyal bilgiler dersine yönelik tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Beghetto, R. A. (2009). Correlates of intellectual risk taking in elementary school science. *Journal of research in science teaching*, 46(2), 210-223.

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Cevahir, E., (2020). *SPSS ile nicel veri analizi rehberi*. İstanbul: Kibele Yayınları.

Creswell, J. W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. Ed: M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.

Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406.

- Çetin, B., İlhan, M. ve Yılmaz, F. (2014) Olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik risk alma arasındaki ilişkinin kanonik korelasyonla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1) 135-158.
- Çiftçi, S. (2006). Sosyal bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin öğrencilerin akademik risk alma düzeylerine, problem çözme becerilerine, erişilerine, kalıcılığa ve tutumlarına etkisi. [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Diker, H.(2019). İş birliğine dayalı öğrenme yaklaşımının altıncı sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi Afyonkarahisar Sinanpaşa ilçesi örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Duman, B. ve İkiel, C. (2002). Yapıcı öğrenme kuramına göre sosyal bilgiler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 245-262.
- Duman, N. ve Özür, N. K. (2018). Otantik öğrenme etkinlikleri ile coğrafya öğretimi. *International Geography Education Symposium*, (s. 108-119). <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net> adresinden edinilmiştir.
- Ercan, İ. ve Kan, İ . (2004). Ölçeklerde güvenirlik ve geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30 (3), 211-216.
- Erten, P. (2020). Otantik öğrenme. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 94-107.
- Eysenbach, G., & Köhler, C. (2002). How do consumers search for and appraise health information on the word wide web? Qualitative study using focus groups, usability tests, and in-depth interviews. *Bmj*, 324(7337),573-577.
- Gezer, M., İlhan, M. ve Şahin, İ. F. (2014). Sosyal bilgiler odaklı akademik risk alma ölçeğinin (SOARAÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 125-164.
- Güneş, G., Arıkan, A., & Çetin, T. (2020). Analysing the effect of authentic learning activities on achievement in social studies and attitudes towards geographic information system (GIS). *Participatory Educational Research (PER)*, 7(3), 247-264.
- Gürdoğan, M. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının otantik öğrenme yaklaşımının uygulanabilirliği ile ilgili görüşleri: Fen ve teknoloji laboratuvar uygulaması örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Gürgil, F. (2018). The effect of authentic learning approach in social studies teaching on the academic success. *Universal Journal of Educational Research*, 6(10), 2061-2068.

- Gürgil, F. (2018). The effect of authentic learning approach in social studies teaching on the academic success. *Universal Journal of Educational Research*, 6(10), 2061-2068.
- Hamurcu, G. C. (2016). *İlköğretim 7. sınıf Türkçe dersinde otantik öğrenmenin öğrencilerin problem çözme ve okuduğunu anlama becerileri ile derse ilişkin tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Herrington, J. (2006). Authentic e-learning in higher education: Design principles for authentic learning environments and tasks. . *World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education (ELEARN)*, (s. 3164-3173).
- Herrington, J. (2009). Authentic e-learning in higher education. *eLi 2009 Riyadh Conference*,(s.1-16).
<https://researchrepository.murdoch.edu.au/id/eprint/7254/adresinden> edinilmiştir.
- İlhan, M., Çetin, B., Öner-Sünkür, M. ve Yılmaz, F. (2013). Ders çalışma becerileri ile akademik risk alma arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon ile incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(2), 123-146.
- İneç, Z. F. ve Akpınar, E. (2017). Sosyal bilgilerin otantik öğretiminde yeni yaklaşımlar. *International Journal of Social Science Research*, 6(2), 46-65.
- Karakuş, F.(2006). *Sosyal bilgiler öğretiminde yapıcı öğrenme ve otantik değerlendirme yaklaşımlarının öğrencilerin akademik başarı, kalıcılık ve sosyal bilgiler dersine yönelik tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi].Çukurova Üniversitesi.
- Koçyiğit, S.ve Zembat, R.(2013) The effects of authentic tasks on preservice teachers' attitudes towards classes and problem solving skills. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(2), 1045-1051.
- Korkmaz-Baylav H. (2002). *Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenmenin yaratıcı düşünme, problem çözme ve akademik risk alma düzeylerine etkisi* .[Yayımlanmamış doktora tezi].Hacettepe Üniversitesi.
- MEB, (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6,ve 7. Sınıflar). <https://www.meb.gov.tr/> adresinden 02.10.2019 tarihinde edinilmiştir.
- Mims, C. (2003). Authentic learning: A practical introduction & guide for implementation. *Meridian: A Middle School Computer Technologies Journal*, 6(1), 1-11.
- Morrissey, P. E. (2014). *Investigating how an authentic task can promote student engagement when learning about Australian history*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of Wollongong.

- Nas, C. (2020). *Otantik öğrenme yaklaşımına dayalı araştırma ve sorgulama temelli etkinliklerin 5. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına ve yaratıcı problem çözme özelliklerine etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Nicaise, M., Gibney, T., & Crane, M. (2000). Toward an understanding of authentic learning: Student perceptions of an authentic classroom. *Journal of Science Education and Technology*, 9(1), 79-94.
- Önger, S. (2019). *Sosyal bilgiler öğretiminde otantik öğrenme yaklaşımı: Bir eylem araştırması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2010) Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Perry, G. (2011). *Student perceptions of engagement in schools: A deweyan analysis of authenticity in high school classrooms* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Georgia State University.
- Rule, A. C. (2006). Editorial: The components of authentic learning. *Journal of Authentic Learning*, 3(1), 1-10.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. New Delhi: SAGE Publications.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tay, B., Özkan, D., ve Tay, B. A. (2009). The effect of academic risk taking levels on the problem solving ability of gifted students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1099-1104.
- Turan, İ. (2019). *Otantik öğrenmenin çevre eğitiminde kullanımı*. BİLTEK Uluslararası bilim, teknoloji ve sosyal bilimlerde güncel gelişmeler sempozyumu. Ankara.
- Uzun, G. ve Çokluk-Bökeoğlu Ö. (2019). Akademik başarının okul, aile ve öğrenci özellikleri ile ilişkisinin çok düzeyli yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(3) 655-684.
- Ünal, A. İ. (2019). *Kuantum öğrenme modelinin ortaokul 7. Sınıf öğrencilerin sosyal bilgiler dersi başarılarına, kaygılarına, üst bilişsel farkındalıklarına ve akademik risk alma eğilimlerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi.

- Üztemur, S., Dinç, E. ve Acun, İ. (2020). Ortaokul öğrencilerinin sosyal bilgiler odaklı epistemolojik inançları, öğrenme yaklaşımları, akademik risk alma davranışları ve ders başarıları arasındaki ilişkiler: Bir yapısal eşitlik modellemesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 179-199.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, R. (2020). *Otantik öğrenme yaklaşımının sosyal bilgiler dersinde uygulanması: Bir karma yöntem araştırması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.